

वैष्णवचर

१८१

इषायतव

अप्रिल १९६३ प्रकाशित

।।स्कृतिक समन्वय अणुतुं 'इषायतन'तुं भासिक मुणप

વર્ષ ૨ : ('પ્રારંભ' ૧૯૧૧) : અંક ૧ : સળંગ અંક ૧૮૧ : એપ્રિલ : ૧૯૬૩

અનુક્રમ

- ૧ રમ બાદગાદનો સિફો મકરન્દ દલે
- ૨ ઓપાની દુકાન આખામા શરિશ્ચરમ સમી
- ૩ રમરુ દરણા ભે કિરમત કુરેશી
- ૬ દર્જીન મનપર 'દિલેર'
- ૪ મુકદ્દરની વાત છે અકબરઅલી બસદળવાદા, ભાગવતી -
કુમાર સમી, મનપર મોકરસી, બટલિ,
બરખાદ, 'બેબલ' દેખેયા, મુનીલ,
'સાકિન' દેશપ્રાણી, નાઝિર દેખેયા
- ૫ કુર્બ લામિતે કન્દુસિયસ નલિનકાન્ત ગુલ
- ૬ મુલુનો મહોલસા દેવેન્દ્રકુમાર કા. પડિલ
- ૧૨ દિલ્લુકુ ડકનો આશા મખિસ કવ રતનજી ભટ્ટ
- ૧૩ ગાઢાનીની રુનવાળા ઇન્દુલાલ ગાંધી
- ૧૬ સંદ મમાર છે ધુવકુમાર
- ૧૭ પચાત્તાપના આસુ હલમુખ શાવળ
- ૨૦ નેવેલ નગીનદાસ પારેખ
- ૨૨ અમે ધર બાટે રાખ્યુ ગાનિતભાઈ આચાર્ય
- ૨૫ અ પાની છાડી 'શિવમકાશ'
- ૨૭ બિલિપત્ર ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી
- ૨૮ પછુ સિદ્ધાન્ત વિનોબાજી
- ૨૯ કથોરિના દે. કુચુમ દેસાઈ
- ૩૦ વિચિત્ર બેટ તરિલાઈ ડા. પટેલ
- ૩૧ ગાધીજીના દુષ્ટતા રમેશ ડા. દેગાઈ
- ૩૩ શાનગમ ચિત્રુ મે દી
- ૩૫ એનિરો સત્યાનંદ
- ૩૬ મારણ હરિનશાઈ શાહ
- ૩૭ વાપરા ગાંધીજી
- ૪૦ આમ રવરાજ

સ પાઠક પ્રવીન માધી

સુચના

(માદકોને)

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે
૫૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો
પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું અંક શિલિખમાં દોરે તો મોકલારો
મળે તે મહિને માદક થઈ શકાય છે
* * *
આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો ને તે લેખકોના છે સત્યા તે વિચારોમા સમત છે જ તેમ માનવું નહિ

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવધર્મ'માં સરકુતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે
લખાણ સાફ મૌલિક, લાજુ' દોષ એવી અપેક્ષા રહે છે કાવ્યની એક બાજુ શાલીથી લખવું
સામાન્ય રીતે કૃતિના રચીકાર બાળવ પછવ રિયામા જવાળ આપવામા આવે છે
પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસેસ સાથે અંક અને યોગ્ય પુરસ્કાર પ્રસિદ્ધિ પછી અકબાડિયામા લેખકોને મોકલવા છે

લખાણમ

દેશમા (વરસતુ) છે રૂપિયા
પરદેશમા બાર શિલિંગ

વૈષ્ણવધર્મ, રૂપાયતત, ગિરિતળેડી
ભૂતાનંદ

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન ગાંધી • રૂપાયન મુદ્રણાલય • જૂનાગઢ

ભકામનાઓ સાથે

શ્રી સારંગપુર કોટન મેન્યુ. કંપની લિમિટેડ
અમદાવાદ

ન્યુ ગુજરાત એટન મિલ્સ લિં.

અમદાવાદ-૨

રજી. એક્રિસ: ૯, પ્રિંગલ રોડ ઠલકા-૧

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

આવા હતા બાપુ-૧ ૨.૩ ૪....	૨-૦૦
ગાંધી-ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અંદલાહના બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પજોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા	૦-૩૫

‘નવજીવન’નું ગાંધી સાહિત્ય

ગાંધીજીનાં પુસ્તકો		અન્ય જીવનો અનુભવ		રખડવાનો આનંદ	
અનાસક્રિયોગ	૦ ૫૦	યજ્ઞવલ્ક્યાના અનુભવ	૧ ૦૦	જીવનપ્રદીપ	૨ ૦૦
અનાસક્રિયોગ		રચનાત્મક કાવ્યકૃતિ	૦ ૩૧	જીવનશીલ	૨ ૫૦
[મૂળ ગીતા પાઠ સાથે]	૧ ૦૦	રામનામ	૦ ૬૨	૫૪ આક્રિયામા	૩ ૦૦
અસ્પૃશ્યતા	૦ ૨૫	વલ્ક્યઅનુભવ	૧ ૦૦	બાપુની ઝાખી	૧ ૦૦
અહિંસાનો પહેલો પ્રયાગ	૧ ૦૦	શિક્ષણનું માધ્યમ	૦ ૧૬	ગીતાનો અંતરિય	૧ ૦૦
આત્મકથા	૦ ૦૦	સત્ય એ જ હિંસર છે	૦ ૬૨	રવીન્દ્ર સ્મૃતિ	૦ ૫૦
આત્મકથા [સરસ્તી આશ્રમ]	૧ ૫૦	સત્યાગ્રહઅમરો દતિહાસ	૧ ૦૦	અન્ય ગાંધીસાહિત્ય	
આત્મકથા [મહાત્મા]	૧ ૦૦	સર્વોદય	૦ ૧૬	અમારા બા	૧ ૫૦
આરોગ્યની આવી	૦ ૪૫	મનન અને મનનનિયમન	૨ ૦૦	એકનો અને રે	૨ ૦૦
આશ્રમજીવન	૦ ૩૩	લોકેટીસનો બચાવ	૦ ૧૫	ગાંધીજીના પાવન પ્રમણી	૧ ૩૧ ૭
કેળવણીનો કામડો	૨ ૫૦	હરિજનસેવક માટે	૦ ૨૫	ગાંધીજીની સાધના	૨ ૦૫
ખરી કેળવણી	૨ ૫૦	હિંદ રસાલ	૦ ૩૭	ગાંધીજીનો વિનોદ	૦ ૬૫
ગામઝાતી પુનરુત્થાના	૧ ૨૫	ગાંધી વિચારમંથન		જીવનનું પરીક	૧ ૦૦
ગામઝાતી વહારે	૦ ૨૫	પદ્યવિશ્લેષ	૦ ૧૦	બા બાપુની શીખી છાયામા	૨ ૦૫
ગાંધી સરકાર પત્ર-વ્યવહાર	૧૬૪૦-૪૪	મનનનિયમન સામે મા	૦ ૪૦	બાપુ	૧ ૦૫
	૨ ૫૦	અને ખોટા માર્ગ	૦ ૪૦	બાપુ-મારી નજરે	૦ ૦૦
ગીતાનોધ	૦ ૩૦	શાકાહારનો નૈતિક આધાર	૦ ૨૫	બાપુ મારી મા	૦ ૫૦
ગૌસેદા	૧ ૫૦	ગીતાનો મંદિર	૦ ૨૫	બાપુના કારાવાસની કહાણી	૧ ૦૦
ત્યાગમૂર્તિ	૦ ૦૦	વિશ્વશાંતિનો અહિંસક માર્ગ	૦ ૩૫	બાપુની છાયામા	૨ ૫૦
દક્ષિણ આફ્રિકાના		સામ્યવાદ અને સામ્યવાદીઓ	૦ ૨૫	બાપુની પ્રસાદી	૨ ૦૦
સત્યાગ્રહનો દતિહાસ	૨ ૦૦	મારો અમાનવાદ	૦ ૩૫	બાપુની સેવામા	૨ ૦૦
દિલ્લી ડાયરી	૩ ૦૦	સહકારી ખેતી	૦ ૨૦	બાપુની વાતો	૦ ૪૦
ધર્મ મંથન	૦ ૦૦	હથુ-મારી નજરે	૦ ૧૦	બિહારની કેમ્પી આગમા	૩ ૦૦
ધર્મોત્તમા ગોખલે	૦ ૫૬	ભતમહેનત	૦ ૨૫	મહાદેવબાપુની ડાયરી ૧ ૫ ૨૫ ૦૦	
નિત્ય મનન	૧ ૦૦	આમોલોગ	૦ ૨૫	નવા પ્રકાશનો	
નીતિનાશનો માર્ગ	૦ ૬૨	વાનીપણનો સિદ્ધાંત	૦ ૩૦	મામગ્ગરજ	૨ ૦૦
પાનાની કેળવણી	૧ ૨૫	આપણો ખોટાકરો ત્રણ	૦ ૪૦	શ્રીરામચરિત્ર	૫ ૦૦
પાચમા પુનરુત્થાના		દાર્શનિક-કોષ પદ્ય બોલો	૦ ૨૫	ગાંધીનાપુ	૧ ૫૦
આશીર્વાદ	૩ ૦૦	ભારતના નવા રાજ્યો	૦ ૩૫	ગીતા અને કુરાન	૦૦
પ્રેમપથ-૧ થી ૧૦	૨ ૬૦	કોંગ્રેસ ૧ બાવિ	૦ ૩૫	આપણે સૌ એક પિતાના	
બાપુના પત્રો ૧-૬	૧૦ ૫૦	હકાતો	૦ ૩૦	સતાન	૩ ૦૦
બાળગોષ્ઠી	૦ ૧૬	કાકાસાહેબ કલેલકરનો પુસ્તકો		પાનાની કેળવણીમા	
ભાતનાર રાજ્યરચના	૦ ૧૬	લગભગ દેશ	૨ ૦૦	અનુભવની કાળા	૨ ૫૦
મગળપ્રજાન	૦ ૧૬	જીવનચિંતન	૦ ૫૦	બાપુ શા માટે	૩ ૦૦
		જીવનનો આનંદ	૪ ૦૦	બાપુ સમાજરચનાની	
				દિશામા	૪ ૦૦

અમારા અન્ય પુસ્તકોની માહિતી સુચિપત્ર અગાઉથી મોકલવી આપવામા આવશે.

લોકજીવન (પંચ-સાહિત્ય) ત્રીજી ભાગિમાર્ગ દેસાઈ લખાવમ ૩ ૩ (દિશામા) ૩ ૫ (પરદેશમા)

નવજીવન ટ્રસ્ટ અમદાવાદ-૧૪

સાખાઓ કલ્યાણપુર, રિલીફ ડેડ, અમદાવાદ ૧૫૦ પ્રિન્સેસ રીડ, મુમ્બઈ, કલ્કત્તા બ નર, સુરત
મહારાજ રોડ, રાજકોટ કોવી સામે, રાવપુર, વડોદરા ૪૧, ઈડન હોસ્પિટલ રોડ, કલકત્તા-૧૨

સત ક્રાન્સિસની છની પાસે માથુ નમાવી એની છાતીપાટ રડી પડી

‘ઓ પિતા, મને હવે શાંતિ આપો મને થોડો જાળ વગે એવું કરો નહીં તો હું કયાક ગાડી થઈ જઈશ તમે તો સદાના આમ લૂકીને દેવા હસાવનારા તમારો ક્રોધો હાથ મારે માથે ફેરવો મારા અંતરની આગ છુટાવો.’

એનીનું ક પાત જોયું જાણ એન નડેલું હજુ આઠ દશ દિવસ પહેલાં જ એની સાન્ક્રાન્સિસરોમા સહુથી સુખી હતી પ્રેમાળ પતિ હતો પેસાની મણા નડેની પ્રતિષ્ઠા ભારોભાર હતી અને એનીના ખોળામાં ફેવના ચક્કર જેવો દીકરો ખેલતો હતો અચાનક છવનેણુ તાવયા એ બરખાઈ ગયો એનીનું જગત ખારી ખારી થઈ ગયું પોતાના લાન વિના એને બધું બચાનક બાસવા લાગ્યું એ બાગી પડી એનીને આત્મગમાનિભાથી બહાર કાઢવાના જેટલા પ્રયત્નો થયા એમ તે વધુ ખૂચની ગઈ આધાસનનો કોઈ અર્થ ન રહ્યો અને જેના નામ પરથી સાન્ક્રાન્સિસરોમા નગર વચ્ચે હતું તે આસીસીના સત ક્રાન્સિસ સતી છમી પાસે એ દગનો થઈને પડી.

હા એનીની બહેનપણી આવી પહોંચી સાન્ક્રાન્સિસરોમાની પ્રસિદ્ધ નહીં પોતાની ચારે તરફ એ ઉદ્ધાસના મોખ ઉઘાળતી પહોંચે એનું અત્યંત તો બાકિયા ફૂટા જેવું હતું એને અભિનય સહજ હતો એટલે જિંદગીના કડવા ઝેર છૂટ પીતા એ ગુનાળી શરણ પીરાના આભાસ ભોગે કરી શકતી એનીથી આ અજબનું નહોતું એની આ જનમદુષ્ટિધારીનો વાત કરવાનો વિસામો હતો જે ફૂનોના ગજરા નીચે પોતાનું હાલેનું દેખુ છુપાવીને ફેરવી હોય તેની પાસેથી મનમની આશા કેવી? પણ આજે તો એને કોઈ અમૃતકૂપી હાથ લાગી દોષ એમ એના અવાજમાં આનંદની ક પારી હતી.

અતી, એતી, તારુ દુખ ગયું તારુ હૃદય ગયું તારો બધો શોક સતાપ ધરીના છાં બાગમાં ભીડી ગયો સમજ તારી પ્રાર્થના બાના ક્રાન્સિસે સાંભળી લાગે છે.’

કોઈ અપાર આનંદથી ચમકતા સદિનરના ચહેરા સાથે એની પ્રમથ્થક નગરે જોઈ રહી બહેનપણી બોલી.

‘એક હિન્દુ યોગી આવ્યો છે લાઝરસને કમરમાંથી બેકો કપોઈ હતો એવો જ કીમિયાગર ધારે તો તારો લાન પહોં તો પાકો આપી શકે.’

એનીએ ઇન્ડિયા અને તેના નમતકારિક યોગી મહાત્માઓ વિશે સાંભળ્યું હતું એના વરસ પહેલાં સિકાગોની સર્વ ધર્મ પરિષદમાં સફુને આજી નાખનાર વિવેકાનંદની અગ્રગ પ્રતિભાની વાતો કરતા તેના સળા વહાના ચાકતા નહોતા આ કોઈ એવો જ અદ્ભુત પુરુષ હશે?

એનીના અંતમાં જવ આપ્યો બહેનપણીનો હાથ પકડી જામે જોસાડી તનેતન વિગત પૂરી બાળવા મળ્યું કે એ યોગીનું નામ રવાળી રામતીર્થ છે તેની જાતના રામધિરાજ જેવી ખુમારી છે ને હોઠ પર માત્ર દૂધ હજુ ફોગળ હોય એના બચ્ચાનું હારણ કોઝટર આ નર્ટ દિવરની શારદા ઝરણાની નજીક આવેલી અરણ્ય કૃદિમા ગૈતર્વા છે એક તોતિગ આડ પગ જૂનો બારી મચીથી હીચકે છે પૈન સાથે દોડમાં ભિન્ન છે વાલના પર હુકમ દલાવે છે અને પખીઓની પ્રાર્થનામાં સૂર પુરાવે છે એની પાત સામગીની ઈ લેમ આ યા પિને જોવાની તેની ઉત્સુકતા વધતી ગઈ.

અને સમી સાજો તો બંને જાહેનપગીઓ એ અરસા કૃષ્ટિ પાસે આવી પડેલી મોગી કૃષ્ટિમાં જ હતા નિમ્નલક્ષ્યને માનવ દેહ ધરીને જન્મનમાં લટાર માર્યા નીકળ્યા હતા હરએ હનનમનમાં મરતી ટપકતી હતી-આખોમા તોફાની બાગકનો તોર હતો એને જોઈને જ દરેક સ્ત્રીનું માનવત્વ જલની ગ્રીહનું હતું એની આ અર્ધ આનદમૃતિને એકીકાં જોઈ રહી.

સહિયરે એનીની ઓગખાણ આપી એનીના આધાનનો હાથમાંક ચિતાર આપ્યો વાન્યે એની ચિતકારી જીવી.

‘પ્રભુ મને શાંતિ આપો મને કયા ને એન નથી પાવું તું કયા જાડો શું કરું?’

સ્વામી રામતીથે કરેલા નીતનતા નયને આ જીવન દારેની માતા તરફ જોઈ કહ્યું

‘મા શાંતિનો તો મારો પામે લગાર ભર્યો છે શાંતિ વેચવાનો જ હું ધરો કરું છું પથ તમારે તેની કિંમત ચૂકવવી પડશે’

‘શાંતિ ની માગી શું કરે છે એની’ સ્વામી ધારે તો તારા બાગક પથ તને પાડે આપી શકે’ નીચ ની દિશા બીધી

સ્વામી રામતીથે આ વાન સાલમી ખડખડાટ હતી પડ્યા પડી એની તરસ માથું ઝુકારી હતું

‘હા, માતા! તારું બાળ પથ તને પાડું આપી દઉં એમા તે કર્મ મોગી વાન છે? ચિંતા ન કર’

ભગવાન ઈશુ જેના સમર્થ પુરુષ વિના આની અસકચ વાતને આટની આમાનીથી જોયું કહી શકે? એનીને થયું કે અત્યાર સુધી તે કુંખના જાર નીચી દવાઈ ગઈ હતી હવે કયાક દરખાસેની થઈ જશે તેણે આવેશમાં આવી જઈ કહ્યું

‘મને મારો લાલ પાછો આપો સ્વામીજી! મને તેટની કિંમત ચૂકવવી પડશે તો પથ હું પાડી પાની નહીં કરું ચાટે તે માગી લો!’

‘પથ એને માટે તમારા આ સોના રૂપા ને હીરા મોતી ની કાન કિંમત નથી તમારે તો અમાગી દુનિયાનો સિંહો આપવો પડશે અને રામ બાદશાહની હકુમતનો સિંહો હશે તો તમારું સુખ, તમારું બાળ તમારા હાથમાં જ છે’

એની વિચારમાં પડી ગઈ આ રામ બાદશાહનો સિંહો કેવો હશે? સીઝરનો સિંહો સીઝરને રહેવા દો, અને ઈશ્વરનો સિંહો ઈશ્વરને આપો એમ કશુએ કહ્યું હતું સ્વામી શું કહેવા માગતા હશે?

‘મને મારો લાલ આપો, સ્વામીજી! તમે કહેજો ત મૃત્યુ આપના હું તૈયાર છું’

‘તો, ચાલ માતા! તારા બાળકનો હાથ તારા હાથમાં આપી દઉં’

એની અને નંદી આશ્ચર્યચક્ર વાની સ્વામી સાથે આ ના સ્વામી તેમને એક અત્યંત કલાન લક્ષ્યામાં લઈ ગયા અને એક અત્યાશ હનસી બાગકનો હાથ પકડી કહ્યું

‘આ રહ્યો તારો બાગ માતા! એને તારે ખોજે લઈ લે! દેશે ચાપ! આખનું નૂર કરીને રાખ! આ તારા લાલને જેટના લાલ લગાડીશ જેટલી તારા સુખની હોજો કીડશે’

સ્વામીના વચનમાં દુનિયાના દના નમાયા ધાનચૂઆને પોતાના બિડગમાં લેવું વહાન વરસતું હતું ને સ્વામીના વધન પર પ્રદાઈ તેજ એનું હતું

એનીના મન ઉપર આ વાણીની જલ્દ અસર થઈ પારકાના કુખદળદર અપનાવીને તેમા પોતાના ખોનાયેના આનંદધનને પામવાની શરૂઆતી તેને મળી ગઈ એનીનું ગોરીખતિનું શુમાન ગઈ ગયું હાથીદાતના મિનારા જમીનદોરત થઈ ગયા અને એક હવસીના છોકરાને તેણે ધૂળ ખ ખેળીને પેટના જળવાની જેમ તેડી લીધી એનીનું સમસાન જેવું ઘર પાછું હાસ્ય કિતકારથી ગાણું ગાયું

અને રામ બાદશાહ પાળીઓને સાચા ટહુકા પાડી આનંદ ચડાવના પોતાના અરસવાના સામા

નમાં પાછા ફર્યા

ઉધાડી ફટાક આંખોમાં

અપૂર્વની આંખો
ની દમાં કૂંચ્યા પછી, ખુશી લેઈ લેઈ
કેટલીયે રાતો પાસાં ઘસતી લાય છે !
મધરાતે
આમ પણ કાળા છાપરા માથે
મીઠો મીઠો ગોળ મળે તો ખાવા
એક વણિયેર આવે છે ત્યારે પણ
ઉઘની લેમ એની થે વાટ લેવાની
બૂટી આદત પડી મધ છે !
સ્વપ્નમાં આંદ
ફરકે તહી વૃક્ષપાંદ !
ઉઘવે તારે ગવાણુ તવાણુ લાલરકું ચાણુ છે
હું કૂંડે હું છ માસના મારા અણુ ઉપર
લેઈ હું એની એ ઉધાડી ફટાક આંખોમાં —

રામ અને દગરથ —

દગરથના બહુપત્નીત્વ ઉપર
એક મીતાને ૪ વરી, વળગી રહી
કરુણાણુ કંડાક્ષ વેરતા રામ
શૂર્પણખાણુ તાકે વઢાણુ લેઈ રહ્યા છે.

ધનુ અને લુહાસ —

લુહાસનો ધનુ ઉપકાર અને
જગતને, તે મને ચી કરે
પુણ્યાત્મા તુ ખરે !

તાજમહાલ અને કુનુખમિનાર —

એક પહોળી અને બીજી ઉંચી ઇમારત વિશે
લાંકુ - પહોળુ બોલીને માર્ગક વિચરે છે

મહિર અને ચાડિયા —

ચાડિયાના અલે દોષલતુ કુંડે !
મહિર શિખરે ધુવટલુ ધૂધૂ !

સ્વપ્નનીક અને જેટ —

સ્વપ્નનીક - ચન્દ્રની આખમાં કણી
જેટ-એનો નહિ કોઈ રણી, નહિ કોઈ ધણી !

ગંગા અને જમના —

કાળા કાઠે મૃત 'અણુ'ને અણુ મીઠા હેડળ દાટતા પૂવે
તેનો પહેલો ખરે ખાપ
ઊતરડી લે છે પોણુ ખાપણુ !
પતરા ખખડ્યાં (વણિયેર આવી, મથા ?)
હું ઊઠ્યો !
આદ આને જાંદ હાને
દવા રવાલે . .

રાતેસ્થામ રામો

(તા. ૭૨૨મા જ ૧૩૬૬ થનાર કવિતા સમઢ 'આણુ
અને ચાદરણુ' માથી.)

ગભરુ હરણુ ગણુ

તરસ્યુ હૃદય મઢા મને ંહેતુ ઝરણુ મળે.
ભગનાશ માનની મને વેરાન રણુ મળે.
તરણુ ઓધે છૂપેલ કુંગર લેઈ ના શકે,
અપર મુજને આત્મ તણુ આવરણુ મળે.
સૂતાં સૂતાંય સ્વપ્ન વિશે મ'ચરી લઉં,
નિદ્રાને મારી એથી જગત લગરણુ મળે.
તકે મુજને વી ધવાની જવા દે ન હાથથી,
આ પારથી તુ જગ મને ગમરુ હરણુ મળે.
જ્યા સ ચરુ' હુ ચાય ત્યાં પગવાં પ્રકાશના,
મારા ચરણને વિશ્વ પનેતા ચરણુ મળે.
વામન છતાં વિરાટનું જ્યાંદે પડુ સ્વરૂપ,
મિહુતુ ત્યાંદે મિધુમાં મહુ વિસ્તરણુ મળે.
જીવન જતાંય દોષ નિવાણુ મુકર્મથી,
કિરમત, મરણુને કાં પછી કોઈ મરણુ મળે !
કિરમત કુંશી

દર્પણુ

અર્ધા કેમે મહેલો
કાચ —
(કો' આ વિશ્વ કેરી કેમના
ગાધી — ઈશુ —)
— ની ધર તણી પગથી પદે
કરચો પડી વેરાવેથી.
એકા-દ કો દૂકડો લઈને —
(નિઃશ્વગીનુ' એક પામું ?)
— લેઈ બીતર
દહિને મુજ ચાળતો.
એ ચાય પ્રતિબિંબિત પણ
એણુ જ બચ્ચ મોખુ.
મર્પી છે એ જ તે જ
(ને એ જ હેમ ?)
દે રહેજ પણ ઝાખપ તણુ
તો નામ ના.
વિચારતો કે —
હો અહીં દર્પણુ તણુ
કો હાથ-ગોમરા-થણી
દૂકડા થયા !

મનહર દિલેર

બહે બેર ખાત સે
કટે બેર ખાત સે
ખાત કર જાને
ખાત કરામાત હૈ .

મુકદ્દરની વાત છે

દિવ એકે, દુઃખ પળાર, મુકદ્દરની વાત છે;
માતરનો રોજમાર, મુકદ્દરની વાત છે.
એનાં ચ બ'ધ દાર, મુકદ્દરની વાત છે;
પર શ્યામ એક પુકાર, મુકદ્દરની વાત છે.
તો તે કળી કળીમાં જાણી'તી ઝબના;
આપી નહીં બહાર, મુકદ્દરની વાત છે.
મતમાં પછ તે ગીતનો ઉદ્ગમ થતો હતો;
ખામોશ થે નિતાર, મુકદ્દરની વાત છે.
મજબૂરમાં જ ધૂમતુ અકબરનો ધમ્ છે;
થાતુ' ન થાતુ' પાર, મુકદ્દરની વાત છે.

અકબરની જલ્લુવાળા

ઉત્તર છે આસમાન, મુકદ્દરની વાત છે;
તો યે ધરા મહાન, મુકદ્દરની વાત છે.
ખેડોલાત યા મકાન, મુકદ્દરની વાત છે;
ધોડું દફનતું રચાન, મુકદ્દરની વાત છે.
ટોકર ઘણી વખેલ પતી ભાગ્યમાં છતાં
જોયુ નથી સ્વમાન, મુકદ્દરની વાત છે.
દષ્ટિ, ધનુષ્ય, તીર, પહાડ, સર્વે ત મ પહો
લાયુ નહીં નિશાન, મુકદ્દરની વાત છે.
કેવી જલાવી મઈ છે ચિતા પાનખર આહી;
ઉપવન બન્યુ સ્વમાન, મુકદ્દરની વાત છે.
માત્ર પ્રયાસ સામે છે અપરોધ આપના;
છે ભાગ્ય આડે પાન, મુકદ્દરની વાત છે.
દૈયે અજ પ ભૂમિ'ઓ નાચી રહી અને
સ્વપ્નાઓ બહીવાન ' મુકદ્દરની વાત છે.
આતુ પ્રશાંત મોત 'ભગીરથ'ને ક્યાં મળે!
છે એકવાર જનન, મુકદ્દરની વાત છે.
બગવતીકુમાર સમી

તારે જ હાથે ધાવ, મુકદ્દરની વાત છે,
મારો વળી બચાવ, મુકદ્દરની વાત છે.
જેને નજર કિનારો મળીને ઇસી ઉઠી
હૂળી છે ત્યાં જ નાર, મુકદ્દરની વાત છે.
એ વેળ આપ આસમાન આવરી લિયે,
હુ દિવને ઈશ્વરચાવ ' મુકદ્દરની વાત છે.

મહોક્તમાં દિલની ધડકોને મળુમણી તેજો;
પૂછે લો કેઈ ભાવ, મુકદ્દરની વાત છે.
આદમતુ રચાન જેણે નકારી હીધુ ઠતુ;
એણે કહ્યું 'આવ', મુકદ્દરની વાત છે.
ફરિયાદ ખાલી જામની કપારે કરી નથી;
આવો સરસ સ્વભાવ, મુકદ્દરની વાત છે.
'મનદર' હુ સ્વપ્નમાં ધનથી કેઈને નળ્યો;
તો પછા મળ્યા છે ધાવ, મુકદ્દરની વાત છે.
મનદર ચોપસી

હું માઠ અધકાર, મુકદ્દરની વાત છે;
હુ તેજનો ઉભાર, મુકદ્દરની વાત છે.
શુભશન તુ ને હું ખાર, મુકદ્દરની વાત છે;
ને તે છતાં ચ પ્યાર' મુકદ્દરની વાત છે.
સાથે જડાયાં તે છતાં જુહાઈ કેદવી '
હું તુ બડી, હુ તાર, મુકદ્દરની વાત છે.
જીવનક્રમમાં છવલમર' હાય રી દર ! '
કપારે થશે ઉમાર' મુકદ્દરની વાત છે.
આ બધ બારણાં, આ દિવાલો, અતૂટ કેદ,
અદર હું, હુ બહાર, મુકદ્દરની વાત છે.
ત્યાં એમતુ માતુ, તમારુ ક પપુ' અર્પી '
એ દિલરુખાના તાર, મુકદ્દરની વાત છે.
મકરંદ દશને થઈ માફિલ કળી કળી
પાયલ બની ધરાર' મુકદ્દરની વાત છે.
પાંખો પતી અખીક, વતી આંખ નિર્નિશેષ,
પારથો છતાં ન પાર, મુકદ્દરની વાત છે.
છોડી શક્યો 'જદિલ' હુ ર મરામ તે છતાં
હૂંડ્યો નર્પી હું કાર, મુકદ્દરની વાત છે.
જદિલ

દિલ હુરન પર નિમાર, મુકદ્દરની વાત છે;
નેને છે અશુધાર, મુકદ્દરની વાત છે.
કોને ખતાતુ દામ આ દિવ ને જિગર તણા!
એક સ ગદિલથી પ્યાર, મુકદ્દરની વાત છે.
પીનારને તે જામથી મતલબ છે સાકિયા,
શુ સાંજ, શુ મવાર, મુકદ્દરની વાત છે.

શી રહેર છે કે દિલને મળી આ નવાનિશો!
 ઘડ્યો છે પારાવાર, સુકંદરની વાત છે.
 તું હી કહી દે એવા જીવનને હું 'શુ' કરું
 કે જેની જીત પાર, સુકંદરની વાત છે!
 'અરબાદ' દેવ તારો મળે, એ નહીં બને;
 પાડ્યો ન તારો પ્યાર, સુકંદરની વાત છે.

ખાખાદ

કપટી છે એની ચાલ, સુકંદરની વાત છે;
 કરશે જ પાપમાલ, સુકંદરની વાત છે.
 મારા મવાલને નથી રેતા જવાબ, ને
 સામા કરે મવાલ, સુકંદરની વાત છે.
 આપ્યા કરે છે વાચદા એ કાલના મને
 પડતી નથી જ કાલ, સુકંદરની વાત છે.
 ફનિયાના દાવપેથમાં આ તે ફની મયો;
 સમજ્યો ન એની ચાલ, સુકંદરની વાત છે.
 સમજાવનાર થાકી મયા તો ય ના ફર્યા;
 આ લાલ આ લવાલ, સુકંદરની વાત છે.
 કોઈ રડી રડીને વિતાવે છે જીવન;
 કોઈ છે ખુશખુશાલ, સુકંદરની વાત છે.
 શી વીતશે જીવન પવે 'બેબસ'! સહાય વિદ્યા;
 એરો હતો ખયાલ, સુકંદરની વાત છે.
 'બેબસ' દેખો

એનો મળ્યો શું સંમ! સુકંદરની વાત છે;
 બદલી મયો છે રંગ, સુકંદરની વાત છે.
 ચકરાઈ દિલ મયેહું હતું ભેઈને સહા;
 છે આજ એ અસંગ, સુકંદરની વાત છે.
 એ નેત શાંત સ્વસ્થ અવર નેનને મળ્યાં;
 ભમી પડ્યો રો જંગ! સુકંદરની વાત છે.
 ફનિયાને પળ મરુ નહીં બદનામ દિલ મર્દો,
 છોડી મર્દ ઉલમ! સુકંદરની વાત છે.
 બાહિર વિરહની રાત, બીતર વરેલુ પહેલો;
 દુઃખોએ વાળ્યો ખ મ! સુકંદરની વાત છે.
 ઉરબોમ મારું દેવું હતું શાંત ને સુનીલ!
 તેમાં મરડે-તરંગ! સુકંદરની વાત છે.
 સુનીલ

મારું જીવન છે આમ, સુકંદરની વાત છે,
 તારું છે આમ આમ, સુકંદરની વાત છે.

સૂની હતી જે કાલ, એ જીવનની મહેફિલે-
 આજે છે રંગ-રામ, સુકંદરની વાત છે.
 આપ્યો તો જેણે આશરો; બુદ્ધિને છાંયડે,
 હંમે એ થઈને નાગ, સુકંદરની વાત છે.
 મુંદર કમળ ખીચ્યાં છે દંદયમાં જામ તણાં,
 એમાં નથી પરમ, સુકંદરની વાત છે.
 પાલવ મહીં જવનને લપાવવાની તક મળી,
 સુજને મયો ન લાગ, સુકંદરની વાત છે.
 એમાં ન કોઈ દેવ પતો બામબાનનો,
 રણમાં ખીચ્યો ન બામ, સુકંદરની વાત છે.
 પીતા નહોતા પાણી જે પૂછપા વગર મને,
 મારો કરે એ ત્યાંમ, સુકંદરની વાત છે.
 મારા જ હાથે થાય છે લગણી સુરા તણી,
 મારો ન એમાં બામ! સુકંદરની વાત છે.
 જલોતો તો પૂર્ણ તેજ, તણું તેજ પળ અખૂદ.
 તો યે યુજ્યો ચિરામ, સુકંદરની વાત છે.
 'સાકિન'! છે જેવો એનો ખુમારીભર્યો મિત્ર,
 એવો જ સુજ દિમામ, સુકંદરની વાત છે.
 'સાકિન' કેશવાણી

મારાં કરે વખાણ, સુકંદરની વાત છે;
 શત્રુ મળ્યા સુભણ, સુકંદરની વાત છે.
 થાકું મયુ છે બાણ, સુકંદરની વાત છે;
 એ પાથરે છે માણ, સુકંદરની વાત છે.
 એને તો રોડકું હતું ને લાળ પળ મયો;
 સુજને મળે ચકાણ! સુકંદરની વાત છે.
 આરે તરફ તુફાન છે કંઠાય બેશમાર;
 તો યે અડમ છે વાંજ, સુકંદરની વાત છે.
 બસ હાથવેતમાં જ હતી ઉગમવળ સવાર;
 બિચો ન કિતુ બાણ, સુકંદરની વાત છે.
 એણે તો જીવેલું કર્યાં પાવ તે છતાં;
 કંઈ લજ છે માણ, સુકંદરની વાત છે.
 પીતી મયો સમય હવે આવે ન પાથમાં;
 મૂકી દે પડતી પાણ, સુકંદરની વાત છે.
 મારી જ દુર્દશા પરે રોઈને સુજ દંદય;
 મારી કરે છે પાણ, સુકંદરની વાત છે.
 'નાઝિર' મને મળી મયા એ માર્ગમાં સ્વયં;
 ના જાણ ના પિછાણ, સુકંદરની વાત છે.
 'નાઝિર' દેખો

બુદ્ધ : લાઓત્સે : કન્ફુશિયસ

નલિનકાન્ત ગુપ્ત

બુદ્ધ, લાઓત્સે અને કન્ફુશિયસ આ ત્રણે લગભગ સમકાલીન હતા. બુદ્ધ નો સુપરિચિત છે જ. લાઓત્સે ખાસ તો દક્ષિણ ચીનના ધર્મ-ચુરુ હતા એમના ધર્મ સિદ્ધાંતો અને સાધનામા આપણા પ્રાચીન ઋષિઓના વેદાન્તવાદનો અને મુખ્યત્વે કરીને તો ઉપનિષદોના આનંદ બ્રહ્મના સિદ્ધાંતોની જાણ મોટે ભાગે તો જોવા મળે છે. કન્ફુશિયસ ત્રિશેષે કરીને ઉત્તર ચીનના ધર્મચુરુ હતા એમનો ધર્મ નીતિ અને સદાચાર ઉપર પ્રતિષ્ઠિત છે એમની સરખામણી આપણા દેશના ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞો અથવા સમાજ વ્યવસ્થાપકો સાથે કરી શકાય ચીનમા એક લૌકિક કથા પ્રચલિત છે કે આ ત્રણે જ જગ્યે એક જ ઘડામાંથી મહિના આખીને તેના રનાદ પરત્વે ત્રણ પ્રકારના મત દર્શાયા હતા-આ કથોપકથનનો આરભ એ વાતથી જ થાય છે આ સમયે એક પ્રાચીન જાપાની ચિત્ર ઘણું જ રિખ્યાત છે

*

બુદ્ધ

જીવન-મહિરો તિલક છે, કઠોરી છે.

લાઓત્સે

જીવન-સુધા મધુર છે, ગીરી મધ છે.

કન્ફુશિયસ

નથી એ કડવો, નથી તો ગીરો. પણ-જીવનનો રસ તો બસ ખાટો જ ખાટો છે.

બુદ્ધ

હું પ્રતિપદ્ય રમ્ય છે જેની રસો છુ કે કડવો છે-સાચોસાચ કડવો છે. જીવન શુ છે? મુર્તિમાન દુખ રોગ, જરા, મૃત્યુ-આ જ જીવનના પરિણામ છે અને જીવનમા કાંઈ સૌથી દારો વ કોણ કોણ છે? શોક તાપ લોભ, મોહ દિસા દેષ અન્યાય અસામાર, પ્રાપ્ય મહામારી-બસ આ જ બધા છે દુખના જૂત મેન રમ્ય છે અને એમનો આદાર છે માણસ આનો કોઈ પ્રતિકાર નથી અને બધા સુધી માણસ જીવનમા જ રમ્યોપર્યો છે ત્યાં સુધી એના સકળ માથી છૂટવાનો કોઈ પણ ધંધાજ પણ નથી મુક્તિનો

અર્થ છે-જીવનમાંથી જ મુક્તિ તમામ દુખોનું મૂળ છે તૃષ્ણામા, જીવનની તૃષ્ણામા અને તેથી આ તૃષ્ણાના નિરાકરણમા જ મનુષ્યનું પરમ કલ્યાણ રહેતું છે મેં આ જ શિક્ષા આપી છે એ જ મારી આખા જીવનની સારથ સાધના છે. જીવનમાંથી કઈ રીતે મુક્તિ મેળવાય એ જ મુખ્ય મુદ્દો છે. જેઓ જીવનના પ્રવાહમા જ ધસડાયા કરશે એમનો એમાંથી ઉદ્ધાર કઈ રીતે થઈ શકશે? જીવન સ્તોત કેમ બંધ કરી શકાય? જીવનનું નિર્નાશ એ જ પરમ નિર્નાશ છે કન્ફુશિયસ

સિદ્ધાંત તમે જીવનના એક જ અંગને ખૂબ જ વધારીવિસ્તારીને જોઈ રહ્યા છો અને એટલે જ તમારા માટે સસાર આવો વિભીષણ થઈ ગયા છે. જીવનમા દુખ પણ છે, અને જે જે જૂત પિશાચોના તમે નામે ગણાવ્યા તેઓ પણ સઘળા મોજૂદ છે પરંતુ તેથી કાંઈ જીવન વ્યર્થ છે એમ કહેવું, અથવા તો જીવનને જ તોડી લેખારી ફેંકી દેવું નોંધવું અને એમા જ પરમ પુરવાર છે એ બધી વાત તો હું નહિ માનું અજ્ઞાન અનિયોગ પણ છે, દુખ કદ પણ છે, પરંતુ માણસમા એને વશમા રાખવાની શક્તિ પણ છે જ તો પ્રતીતિના ઉત્પાન પણ છે, પણ તેથી કાંઈ માણસ-જાતનું બીજ નીકળી તો નથી ગયું ને? સમાજના અસાચારો પણ મોજૂદ છે, પણ માણસ એની (વરુદ્ધ એની સામે) બોલે થઈ શકે છે, અને થયો પણ છે વ્યક્તિની અદર રિપુઓની લીના આની રહી છે પણ એને વશમા વ રાખી શકાય છે અને એમની સામે જમ પણ બેની શકાય છે એ વાત સાચી છે કે રોગ, જરા અને મૃત્યુ એ માણસના હાથની વાત નથી, પણ કેવળ આ ત્રણ જ વસ્તુ સર્વેર નથી મનુષ્યને રોગ થાય છે, પણ શુ તદ્દસરની જેની મ વીજ નથી? જુદાપો છે, પણ શુ ચોવન નથી? મૃત્યુ છે, તો શુ પ્રાણનો ઉદ્ધેક પણ નથી? ભનાઈ અને જુરાઈની સામે બુદ્ધ કંઈ કરે, એમા જ મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ છે

લાઓત્સે

તમે સાચી વાત કરી કોઈ એક જ સૂર અથવા

તાલુ નામ જીવન નથી લિન્ન ભિન્ન અને વિરોધી
ભાતિઓમાંથી જ જીવનનો છદ ખીંચે છે જ્યારે
આપણે જીવનને ખડ પાડી પાડીને ખડિત દશામાં
બેઠાં છીએ ત્યારે તેના એક અંશ ઉપર જ આ મો
રિયર કરીને આપણે કહીએ છીએ કે અહીં સુખ છે
વળી પાછા ઠોઠ ખીજ અંશ ઉપર એ જ રીતે ધ્યાન
કેંદ્રિત કરીએ છીએ ત્યારે કહી બેસીએ છીએ કે
અહીં દુઃખ જ દુઃખ છે, અહીં ભનાઈ છે, ત્યાં પુરાણ
છે એ પગીની ધૂન છે સુખ કે ભનાઈ જોવા જ
નહિ અથવા તો બિનકુલ જૂની જવા-દુઃખ અને
પુરાણને જ જીવનના એકજ સમ્રાટ માની લેવા
પરંતુ જીવનને આ ભાવથી જોવું એ તો સત્યદર્શન
ન કહેવાય સમસ્ત જીવનને યુગપદ્ધ ભાવથી, અખિ
લાઈથી જુઓ સસાગને આતરિક અખડ દૃષ્ટિએ
જુઓ તો તમ્મ જ જણ્યો કે સુખ દુઃખ, ભનાઈ-
પુરાણના દ્વો મટી શકી જશે બંને પ્રકારની ગતિ
ઓના છદ તો આની જ રચા છે, પણ બંનેમાં
આનંદના આવેશ તો એક જ છે આનંદમાં જ
સંહિતો ઉલ્લાસ છે, આનંદના અતર્ગતમાં જ સંહિ
યાની રહી છે અને આનંદમાં જ લીન થઈ જાય છે

પુરુષ

જે સત્ય છે જે યાસ્તરિઃ છે, એને પણ તમે
માને ના રહીને સાદ નજરે જોવા ઇચ્છતા નથી
બ કે જીવનને સ્વપનાના ગમીન ચરમા ચકાવીને જ
જુઓ છો અને એટલે જ તમે કહો છો અને માનો
છો કે મધુ સુદર છે સધળું આનંદમય છે રોગમાં,
જરામાં મૃત્યુમાં ભારે સૌન્દર્ય છે ને? ખૂબ આનંદ
છે ને? જોઓ આજની થઈ કબાઈ રચા છે એમને
તો રહેજ પૂઝી જુઓ! જોઓ જીર્ણાર્થી કતાઈને
અખમ થઈ ગયા છે એમના હાથ જુઓ! મૃત્યુ
શરૂ પર પડે ન-ચકિતો તરફડાટ અને ધવનલાટ
નાચો! જાણો છો કે જુકા ભોગી શું કહે છે?
આનંદની દાની કવિ ક પનાથી સત્યનો પરિચય
મળી શકતો નથી

લાઓત્સે

જુકાભોગીની નિરાનંદ ભાવનાથી પણ સત્યનો
સાનો પરિચય સાપડવાનો નથી જુકાભોગીનો અનુ
બન પણ એક ભાવના જ માત્ર છે અને તે છે
તામસિક ભાવના કવિની આનંદ ભાવના જ સત્યની
વધુ નિમ્ન પડોચી શકી છે ફૂન ખીંચે છે, કરમાય

છે અને ખરી પડે છે એમાં દુઃખની વાત કઈ છે?
ફૂન ખીંચે પડે છે એક નાની જ જીવસૃષ્ટિ માટે, વળી
એક નવું જ ફૂલ ખીલવવાને એક ભાગ છે અને
એક આવે છે જે જાય છે એ જ ફરી ફરીને પાછું
આવે છે આ જ અનિચ્છિત ગતિ આ જ અનંત
યાત્રાનું નામ છે “તા” પય-આનંદની ચિર-
પ્રવાહિની ધાગ એની ઉપર ઉપર જ આપણે જ-ભીએ
છીએ, ખીનીએ છીએ ફૂમીએ છીએ અને વળી
પાછા જ-ભીએ છીએ આ મહાપથમાં જ-મના તીન
આનંદનું જ ખીચું નામ છે વેદના જે સુખ અસંગ
થઈ પડે છે એને જ દુઃખ કહેવાય છે

કન્દુશિયસ

એ વાતમાં તો ટું પચુ સિદ્ધાંત સચે સમત
થાઉ છું કે જીવનમાં વધુ જ આનંદમય છે એમ
કહેવું એ તો અતિશયોક્તિ જ છે જે દુઃખ ભોગવી
રહ્યો છે એને અમર એમ કહેનામાં આવે કે આ દુઃખ
નથી સુખની જ અતિશયતા છે તો એથી એનું
દુઃખ રજાસાર પણ હજીવું થવાનું નથી બ કે મૃત્યુ
આવા અમતકારપૂર્ણ વ્યગ્રો આનંદ માં જુવાની એના
મનની અવસ્થા પાડુ હશે નહિ જીવનમાં દુઃખ છે,
દારણ દુઃખ છે દુઃખ જ ન હોય તો કદાચ જીવન
જીવન જ ન રહી શકે પણ છતાં મે મરે કહેવાનું
એ છે કે સિદ્ધાંતના મત અનુસાર આ જીવનને
છોડીને જઈ કયા? મનુષ્યના તમામ ધર્મ-કર્મ તો
આ જીવનમાં જ છે દુઃખ પચુ છે, જીવનનું રસપ
પણ એવું જ છે પરંતુ એ કાગળે આપણે વિમૂઢ
નહિ થઈ જઈએ સહન કરીશું અને દુઃતાપૂર્વક
મૃત્યુપથ પર જ ચાલીશું એમાં જ આપણે મનુષ્ય
ત્વ છે જીવનનો પથ કટકળ્યો છે પણ આપણામાં
ય અતરની શક્તિ ■ મનનું બળ છે

લાઓત્સે

પણ આ અતરની શક્તિ જ મૂળે શું છે અને
મનન બળ પણ શી ગીત છે? કઈ અનુભૂતિના
પ્રસદ વડે જીવન ઝંઝારાતો ઝંઝાવાત જોવા જણાતા
જ નથી? હું કહું છું કે આ કેવળ એ ધર્મ ચક્ર
ઓની દૃષ્ટિ નથી-આખો તો કેવળ ખડ ખડ પાડીને
જુએ છે એકી નખતે એક જ વસ્તુ અને તે પપ્પ
માત્ર એનું રચૂત રૂપ જ-પણ મનુષ્ય પોતાની આ
આખોની અપેક્ષાએ તો પાડો જ મોટા છે એના
અતરમાં એક એવી ચેતના પપ્પ છે, જે ઉપ

લખ્ય થતા જ આ રથની આખોતો આખો દર્શિભાવ
જ બદલી જાય છે આ જુદાવ ચેતના જ મનુષ્યની
વાસ્તવિક જુદાવ સત્તા છે અને એનું સ્વરૂપ આનંદ
મય છે ક્ષુદ્ર દર્શિએ જોતા જ મનુષ્યના શોક તાપ,
દુઃખ આકલ્યાણ આધિ વ્યાધિ વગેરે નજરે ચડે છે,
પણ આ કાષ્ઠ વાસ્તવિક સ્વરૂપ દર્શિ નથી—આ છે
આન્ત દર્શિ વિરૂત દર્શિ!

બુદ્ધ

હું પણ એ જ મુદ્દુ છું કે આ સસાર અને આ
જીવન તો કેવળ સાક્ષેપ સત્ય છે જેને તમે ક્ષુદ્ર દર્શિ
મહો છે. એણે જ આ સપ્ત જીવન ધરાને કાચગી
ખનાવી દીધી છે આ ક્ષુદ્ર દર્શિને જ લોપ કરી નાખે
તો આ જીવનનો ય મળગો લોપ ચર્મજો અને તમામ
દુખોનું અવસાન થઈ જશે મનુષ્યનું પરમ લક્ષ્ય
આ જ છે તે આનંદમય છે કે કેમ તે તા એક
નિરર્થક જવાબ પ્રશ્ન છે જ્યારે અસ્તિત્વ જ નથી
ટકવું તો પત્રી કોઈ જાતના લાભ-હાનિના પ્રશ્ન જ
ક્યા રહે છે? હું તો માનું છું ત્યાં જીવનનો અંત
છે ત્યાં પત્રી બીજી કાષ્ઠ છે જ નહિ એ જ શાંતિ
છે માણસને એ સત્યની આવશ્યકતા છે

લાઓત્સે

જીવનના અતમા નહિ બલકે જ્યાં જીવનની
સમમતા છે ત્યાં જ પૂર્ણ સત્ય છે શાંતિ પ્રાપ્ત
કરવા માટે પણ જીવન ત્યાગ કરવાની કોઈ આવ
શ્યકતા નથી આખોની દર્શિ રથજી ક્ષુદ્ર છે તેથી કાષ્ઠ
આખોને જ ફોડી નાખવામા કાષ્ઠ અર્થ રહેતો નથી
આ રથજી આખોની પાછળ તે તૃતીય નેત્ર છે એને
જાગૃત કરે અને પછી જોયો તો આ ક્ષુદ્ર નેત્રોમા
પણ આ સસાર અને જીવન રૂપાન્તરિત થઈને ખીસી
જોઈશે ત્યારે તમને ખડ ખડમા પૂર્ણ સમમતાના
ક્ષા ક્ષણમા સારા ચે અનંતના દર્શન થવા લાગશે

કન્કુશિયસ

જીવનનું શેષ કયા છે એ જ બરાબર ખબર ન
હોય અને આ ખડ માનવ જીવનને અખડ ભાવથી
કેમ કરીને ચઢવું કરી શકશે એ જ મારી તો સમ
જણમા ઉતરવું નથી માપુસ આખરપરને તો પોતાની
ખૂબીઓ અને ખામીઓ ચુલો અને દોષોની માનવ
તાને કારણે જ તો મનુષ્ય છે ને! અને એ મનુષ્ય
ત્વને જ મીઠાવી દેવાથી કયા શુ થઈ જવાનું એવો
નિરર્થક તર્ક કરવાથી મને તો કોઈ લાભ જણાતો

નથી મનુષ્યને આકાશ કુસુમ દેખાડવાથી શું થવાનું
છે? અને તો! એ દર્શિ કે આપણા મનુષ્યત્વ દ્વારા
દૈનિક જીવનમા આપણે શુ કરવું જોઈએ? પૃથ્વીપટ
પર આપણા નિર્દિષ્ટ સ્થાન કાલની અન્તર્ગત રહીને
આપણુ કન્વ્ય શુ છે? તમે લોકો ને ભાવથી મનુ
ષ્યી વિવેચના કરી રહ્યા હો, એનાથી તો એમ
માનવા પ્રેરાઈ છું કે મનુષ્ય કોઈ દવાઈ ચીજ છે
અને એ સ્વય જ પૂર્ણ છે અને એ એકને એમા
જ સાર્થક છે પણ આ વાત કાચી નથી માણસ
દર્શ પાચના સમૂહને લઈને તો છે—એની પોતાની
સાર્થકતા પણ સમાજની સાર્થકતા સાથે ધગી ધગી
ને ભેળી બજેલી છે અને આ જ સૌથી જરૂરી
સમસ્યા છે કારણ કે આ પોતે જ વર્તમાન સમસ્યા
છે આને પરિરિચિત તો છે એ મહા પર વિચાર્યો
વિના અવિધ્યમા શુ થશે એમા જ તમે લોકો તમારૂ
મગજ ફોડી રહ્યા હો મને તો આટની કુસંદ નથી,
બલકે તો આને આ ધડીએ માણસની ને તારકા
લિક અવશ્યકતા છે એની જ માફક મીમાસા કરી
શકે તા મારા મનોરથ સફળ થવા માનું

બુદ્ધ

માણસ એ આથી જ સુખી થઈ શકતો હોત તો
મે કદાચ તમારો મારગ જ મઠણ કરી લીધો હોત
પરંતુ એવું નથી સમાજિક પ્રાણી હોવા છતાં પણ
શુ માણસ એને બંધન જ નથી માની રહ્યો અને
એ બંધનમાંથી નીકળીને ભાગી જવા નથી માહતા
મનુષ્ય ક્યારે છે એક એવી વ્યવસ્થા, એક એવી
મીમાસા જે કેવળ આજની કે આગીની ન હોય,
બલકે ચિરકાળ સુધી લાગુ રહે—દેહ મન પ્રાણ
સમાજ પરિવાર આદિ બધાના તમામ ક્ષેત્ર હેઠળ
પૂરેપૂરો બેગવટો કરી લીધા પછી પણ એના હૃદ
યમા આ એક પ્રશ્ન હમેશા ખટકવા કરે છે—આ
બંધાઈ શુ થયું? તત કિમ?

લાઓત્સે

આ બધા જ સંબંધોમા અન્ત રિચિત ને જુદાતર
સંબંધ છે, બધા જ સંબંધોથી પર ને સંબંધ છે
એમનું સંધાન મગી જવા છતાં પણ આ સસારનો
મા આજીવનનો કોઈ પણ સંબંધ મનુષ્યના બંધનનું
કારણ બનશે નહિ મનુષ્યની મૂળ સમસ્યા છે—કેવળ
જીવનની ભીતર પણ નહિ કેવળ જીવનની બહાર
પણ નહિ બ કે આ બંનેમા જ યુગપદ લીલા કરવી
—લેખકના બગાડ પ્રવૃત્તિ મુતર કે પથન ના એક ભાગ.

મૃત્યુનો મહોત્સવ

દેવેન્દ્રકુમાર કાલિદાસ પદિત

સત, યગ અને સાવજનો ત્રિવેણી સંગમ મેરઠ સિવાય બીજો ક્યાય નથી.

ગામ ગામને પાદર પરાયા કાળે ખાપી જનારા ઓની ખાંભીઓ ખેડાઈ છે. તે જીવનનો મર્મ સમ જનની સમાધ-દેરીઓ પશુ જોડા જોડ જ રેખી છે. જીવન સમર્પણની સૌર આગળે જાણે હોડ મંડાળી છે. શગ ચડી છે માનવીની મેવા કાળે.

પશુ એ યુગ આળે નથી; આયમી ગયો છે મેવા ધર્મનો વીરાગ જુગાઈ ગયો છે એ આયમના યુગની આ ગાથા છે એ જુગાઈ જતા વીગગ રી આ રોશની છે

મેરઠીથી આયમગૃહ દરે પાન ગાડે છે જગચલા નામે ગામ

હાકોર પૃથ્વીરાજના મેરઠીમા રાજ બગચવા નાનું ગામ ગામની મધ્યમા એક મંદીરી છે.

મંદીરીમા નાનું શુ ક્રમ મંદિર એ બાગુ છગ વાગી ઓશરીઓ એક બાગુ સેતો-અન્નરાગતો-મૃતિયાઓને એસવાનું-સ્વાન બીજ બાગુ સામે આગરોના બીજાના

ખરાબર બપોરના અગિવાર વાગ્યા ને સેતો મિજાનામાથી મિસો નામે છે

'એ મહીદાસ હમકુ રોટી ખીનાવ.'

ખીજ સત સાદ કે છે

'હમકુ' દારકા જના કે જનદી ખાના ખીવાઓ

ત્યા જ ખમેથી 'રામરોટી'ની કાવડ જીતારી અશીશુદ સોરડી જનાનથી મહીદાસ નામે ઓળખાએન સત જવામ વાગે છે.

'આ આળે બાપના, તમારા સાડુ રામરોટી જીધરવના ગ્યો તો'

કહી કાનડના મુડવામાથી જર બાજવાના રોટલા, ખરડ્યુ, ધાત ને ખીચીના પેદા નોખા તારતી સતોને 'હરિહર' કરતા પાસે છે

આગરોને પોતાના હાથે જઈ ખવડાવે છે મધ્યાનહે તમામ અન્નરો ને અધ્યાગતો જ પી

જાર છે.

બપોર પડી હાથમા લાકડી લઝ, માથે કાનટોખી નાખી સત મહીદાસ ગામમા નીકળી પડે છે.

ઘેર ઘેર જાય છે. ગામમા ચારોવા વગર બાથેના દોરને જોડે ઘરધણીને મીઠા દેનખાં અવાજે કપકો આપી કહે છે 'નાપના આ અમેાવ જનને આમ કોરે ખીને બારી રખાયા'

શરમાપ ઘરધણી કોરે મધ્યમી ખડ નીરે છે. બીજે ઘેર

આજ કોમી-કોસના ને બાળકોને તપાસી દેાવ તે દવા આપે છે.

રે મપોળની જ અદાથી સોને બાજન પ્રતુ-સેરા પ્રાથના

પડી નીરવ મગન મડપ દેડે બોગામા એકનાગે ને મંડગ નહ પ્રતુ જાજન.

સેરા અને જાજનની આ કિયામા જરા ય ખાખી નદિ ત્રિસેપ નદિ

બગચના અને બાગુમાગુના ગાગોમા મોમેઝ સત મહીદાસનું નામ મૂક રજુ છે.

એમા મેધરાજએ આમમાથી રસણુ લીધુ તરતી ધરતી નરાજો કાઢના માડી

મેરનાઓના ટહકી ટહકી ગગા દૂ ખવા આ પા તા ય હવીના મેધરાજ આમને ઓનારે આવ્યા નદિ

જળ ત્રિલેણુ નદી નાજામા નહાવાની આશાએ આનતા બાળકો કારેથી જ પાછા વળી જવા લાગ્યા.

આખો જેવીને અમેાલ જનપરોએ દૂર દૂર વીના-હમ ખડની આશાએ જોયા કધું પજુ કુગરાતી ગાગીઓમા ક્યાય વીતવણી ઓડણી કગાતી નકોતી

મેરઠીના હાકોર પૃથ્વીરાજને ચિતા યઈ દુકાગમા મોકો જે નજરે રજસાદ કેમ આવે

કોમકે કન્યુ 'બાપુ પાધરમા જ પીર પચા છે.'

હાકોર કહે: 'કોણુ'

જાણકર કહે- 'જગચવાવાળા સત મહીદાસ; મધ ચારી ને ચાણેનુ કહી દે છે.'

હાકોર ઘોડે પલાવયા.

આન્યા બગધને મઢીવાસી મૂનીએ
સત આત્મરોને મધ્યાહ્ન બોજન લેવાડાવે છે
મા નાના બાળકને ખનડાવતી દેાય એ અદાથી
ત્યા બહાર રોરીમા થોળી પડવી પોની હગુ
હથાટ સલગારો

બેળા જ સિધ્ધ મોરવીદાસે ક્યુ

‘બાપુ મોરખી ઠાકોર પૃથ્વીરાજજી બહાર જીભા છે’
‘કા’

‘કોણ જાણે કે છે અટ મઢીદાસ બાપુ આવી
જાય મમ છે’

એમના એમ એકા દાથે મઢી ભ મઢૂનીની ખડ
ખડે આન્યા

ન દલ ક્યો આવો પધારો દેશ જીતરો, શુ
મમ છે તળિયત કેમ છે કહેનારો

માત્ર આતુરતા ભરી આવો દાકોર પર નોધી
ક્યુ ‘કા ઠાકોર શુ કામ પડ્યુ માડુ’

‘મે નથી થાતો મઢીવાસજી’

‘ધંધર ની માયા છે એ તો’

‘તમે તા એની પાસે રોજ રહેનારા’

‘એ તો સીનામા સરખો છે’

‘તોય તમે સત એનો ભેદ જીતેની શકો’

‘ના ઠાકોર ધંધરના ધરની વાત પામર માણસ
મથથી સમજે તો તે એ જ ધંધર જ ગુણ ને’

‘આનો એ વાત જવા દો પળુ તમે અતકારી
મજાતમા છે વરસાદ લાવી દો’

‘અરે ઠાકોર અતકાર કરતા એ તો જાનુરનુ
મમ છે તો હરિનો રેલિયો છુ મૂડિઆઓના મોમા
રોટનાનુ બટકુ પૂરવાનુ માડુ કામ છે’

ના આખી ફનિવા કહે છે’

ફનિયાના મોમ તો અણસમજી છે તમે તો
રાજકુળના નમીર સમજો છે કે ધંધરના નામે અમ
તકાર ન હોય છુદ ધંધરમા જ કોઈ અમ મરણુ
નથી એને ઘેરે ય કર્મકર્મનો અંદર નિષ્કૃષ્ણ છે’

‘વરસાદ લાવી દો જગામા પાચ સાતીની
જમીન આપીશ’

‘એવા પૈત્રની જગ્યાઓમા જરૂર ન હોય’

‘અભ્યાગતો માટે રોટલા માગના ટો મઢીદાસજી’

‘રોટલા તો માગીને ખનડાવના સારા ઠાકોર એ
ખડાને લોહાના હલ્લમા થોડીકે ય સેનાની ધર્મની
લાવના જગતી રહે’

‘ઝાઝી વાતે ગાઝ બરાચ બાપી વરસાદ નહિ
વરસાવો ત્યાસુ ની દુ અઢીથી જાઇશ નહિ.’

‘હક રહેવા છો રાજન, વરસાદ વરસવો ન વર
સવો એ તો કુદરતના દાય ની વાત છે’

ત્યા અદરથી અવાજ આ થો

‘એ મઢીવાસ કીધર ગયા, હમકો બૂપ લગી દે’

બીજી નીસ આ ની

‘એ મઢીદાસ બાપુ માતા શુમકા પર માખીએ
તેમ છે’

મઢીદાસે અખે મીચી દીધી એને અટ જલુ દુ

વળી અદરથી અનાજે ડાંડના લાગ્યા

‘અરે આજ મઢીદાસ બદન ગયા કબીકા ગયા
લોટતા નહિ છે હમકુ ખાસ લગી છે અતેકુ સ્ત્રી
તો કોન પાની પીલાવે’

મઢીદાસને તો આ ચિત્કાર દેવા પર કરના
જેના ઘસાના હતા મના-વગતો પુરોહિત સેનાથી
અજગો કેમ થઈ શકે

ઠાકોરને જનદી વિદાય આપતા એણે કહી નાખ્યુ

જાઓ ઠાકોર મોરખી પહોચના મારગમા એ
આખી જગ

તો પડી એમ કેને દારી જી શુ કામ કરના
હો’ કહી ઠાકોરે ઘોડાની લગામ મઢી

મઢીવાસજી અદર ગયા

પણ દારી ગયા

એના અતરમા અજ પો ઉપખો અરે મે આ
શ ક્યુ માદાઓના પોડી પડ લૂછતા લૂછતા મને
મહાન થવાની ને પૂજવાની લાવના કેમ રમરી’

બનવાકાળ છે ને ઠાકોરને મારગે જ મે આખો

ત્યાતુર ધરતી પર ક્ષીનગત હવાઈ ગઈ

આખમા ઇન્દ્રિય જેવાયા

તેજ રતે પૂજા ક્યો પડી મઢીવાસે પેતાના
શિષ્ય મોરનીવાસ અને લખમચીસને બોવારી મ્યુ
મેરનીવાસ લખમચીસ

હ બાપુ

કાલ કકોતરા લખના છે

શાના

અનખને દરવાર જાવાના

‘એટને’

‘સમાધ લેતી છે’

કા કાઈ’

મેહ શિખો એકી સાથે બોલી ઊઠ્યા.
 'બસ, હવે આ ધરતી અધે નથી રહેતું.'
 'પણ એવું? બધું થયું શું?'
 'ધરુ' એ.'
 'વાન તો કરા.'
 'મે' પામર માનવીએ હાંસર 'અનંત' રસીકાયું.'
 'અનંત' નથી બાપુ.'
 'ગોરમીના કોરોને મે કહ્યું: 'વરમાદ વરમમે'
 એ પ્રનૃત્ય બનાવવાની આ દેહને મળ કરતી છે.'
 'વરમદ તે: થયો બાપુ તમારે વચને જ થયો.'
 'ના કે ના એ તો થરા કાગલને થયો,
 દુ:કાંઈ કંઈ નથી. માત્રુન કદાપી કંઈર થઈ શકતો
 નથી કંઈરી કૃત્ય આચરના દોષનો દાવેલ કરી
 શકતો નથી એ તો દોષ છે, એ દોષ આરાધી મદુ
 લીના માધુએના આકર્ષ ન સહાના કોરોને જે
 વિદાય આપવા થઈ ગયો.'
 'એની આનકી એકી સન.'
 'હા. હવે દુ:સેવા કરાને થોમ્ય નથી રહ્યો.
 બાર્ડ મોરનીદાસ, લખમજીદાસ એ મારું તનચરની
 ધાર પર ચાનસા જેવો હાંબુ છે એના મનમાથ અહં
 તાનું બારીસ તત્ત્વ પ્રગટે, મોટાઈની જાનના જન્મે
 તો એની આત્મ શ્રુત્યથી ગીતરતી નથી કે પરમરમા
 જન્મે એ નિર્મોહ પહે માનવગતની નેસ બનતી શકે.'
 'આવડું બધું બાપુ!
 'હા બાપ, નિષ્કામ સેવાના મારું તો મહન
 છે. થોમીના થોગ છૂટી જાય.'
 'અમાધ નહિ બાપુ પાચ દરૂ મેપરામ કરી
 દેહને દરૂ.'
 'દેહનો આ અપરાધ નથી મનની મધીનતા છે,
 એનાં પ્રાયશ્ચિત સહેતા નથી લાલ સ્વપ્નમાજ કોકો-
 તરા લખી કાઢે પરખે આ ધરામા જ અનરતી
 પાકે સેવા કાર્યમા લાગીસ, માણસનો જન્મ જ કંઈર
 પતાવાની મેવા કાળે આપે છે રોતાના મુખ સમય
 મેગતી ભોગવવા માટે નહિ.'

પછી રોજીદા નિયમ પ્રમાણે એકતારામા લખનો
 ગાઇ સો મૂતા.
 સ્વપ્નમા સ્નાન કરી કપાગે તીનક કરી મઠીદાસ
 કોકોમા લખા બેઠો.
 પ્રથમ ગરવા દેતની,
 પછી જામનગર, અંજાળિયા, સતાધાર, વાંકાનેર,

પાળિશાદ, ચળાજા, લુણસર, ચાન, પરનગરી,
 કેરજા, મોટીદા, કાંઠ અને ગિરનારના ગેમી સંતોને.
 પેપીઆઓ કોકોતરા લઈ લખને વિદાય થયા.
 અને શ્રુત્યના એ મટોલસવનો દિવસ આતી પડેઆ.
 સોશ ને કાન્ના મંત-મદાતમાઓ આઆ.
 મદુપીમા મડીદાસના દાવનો પ્રમાદ લઈ ગયેન
 મુકિયાઓ આઆ.
 મઠીદામ મો આરેનુ મલેના મરજુમા નમો
 નમી તેના પમની પૂજા નાથા પર નગરાના દના
 ને મદાતમાઓ જામા મા મિત્ર કોકોતરા કોકેન
 દના: 'બમ ચાલના દો.'
 'હા દવાગુ દવે જનુ' છે, મરી ધરુ રોકાળા.'
 શ્રુત્ય કે તે જાને ખમે કોથના નાખી સામે
 નાન જરા જોટું આચાન દડુ.
 'જરજા અમ્મલ જા બાઈ, સમ જાની સીકા
 રી મરમ દે ના.'
 રાંતે ની નતેને 'મોઠી પરમાદ' બાપની સંત
 મઠીદામે જાને પીરરયા.
 જમ્પા પછી બધા પખવાજ, એકતારો, ગાંઝ,
 મજન ને કીરનાન લઈ બજન ગાના બેઠા.
 અ.ન.મ.ડગ એ પ્રમુ નગેદોથી માણ રચું.
 પ્રમાતના બજા કીજમ મુધી મજન ગરાયા.
 માંગજના કિરળા અરતીના એકોને આઆ ન
 અન્ના ત્યા તો મઠીદાસ સ્નાન કરી આતી ગયા દના.
 માથે મદાતમાઓ ખાસ લાવેન નરી કાનટોપી
 નાખી કોળી મુધી જાતની બડી પડેગી ને મોહજુ
 મુધી પશ્ચિમ પડેકું.
 એક મદાતમાએ 'તેરે લીધે દારકા સે લાયા દુ'
 કવી ગુજનીની મજા કોકમા નાખો દીધો.
 પછી મઠીદાસ કરી બધાને પગે પડ્યા.
 મોના મરજુની રજ લખ માથે ચડાવી.
 મે સંતો સમાધનો ખાડા ખોદવા બેઠા.
 લોકો ખાડો ખોદાઈ રવા પછી અંદર કુનેા
 સાધિયો પુરેલ બાજેદ મુકાયો.
 'દે રામ' કહેનાં મઠીદાસ ખાડામા ગીતરી
 બાજેદ પર બેઠા.
 રોજના સંજાથી બજમલાવાની નરનારીઓ
 આતી હાથ એકી સમાધના ખાડા પાસે ગિતા રજા
 તેને મઠીદાસે કહ્યું:
 'બાપલા કોરાને જૂખ્યા રાખસી મા ને નાશુનાં

લોભે તેનું આરોગ્ય વેચ્યો મા, તેને માટે ને સાતિયે
બેડી ઝાઝો ભાર બેચાવશે મા બિચારા મનરૂડા
દુખી થશે

‘ખીજી કાઝ આગા’

‘આગા મારે પામર જીવને શું કરવાની હોય ?
પણ ગામમા જે ટાંઈ સત અબ્યાગત આવે તેને
રોટનો દેએ અન્ન જેવું કોઈ ચડિયાતું દાન નથી’

‘એ ભને બાપુ’

‘ને મોરનીનાસ લખમજીદાસ કયા ગયા ?’

‘આ રત્ના’

‘જુઓ, આ જગ્યા પર મારી એક જાણે
અમરો ભૂલ થઈ ગઈ છે, ધ્રુવરી દોર હાથમા
લેવાની કે જે સાધુ સતો અને સેનાના માર્ગે પણ
નારાયણી કરી ન થવી જોઈએ આજ મને વરમા
વરસરી એવું કહેવાની હવે જાની હાવ થશે કે
આનો જે તમને ઠાકર હાજરો દમ્બર દેખાડે એ
કુલાવના કોઈ અવતાર ન જન્મે તે સારું હું આ
સળ મારા પર સહી લઉં છું’

‘ખીજી કાઝ બાપુ’

‘હા આ સ્થાન પર મારાથી જૂન થઈ ગઈ છે
તે સ્થાન તમે છોડી જાઓ

‘ભને’

પત્રી મહાત્માઓ તરફ મેં હાથ બેડી કહ્યું
‘દો જાણતા મને હવે રત્ન છો’

તુરત મેં તિલકધારી મહાત્માઓએ સીતા રામ,
સીતા રામ કહેતા મેં જોળા ધૂળ ભરી ખાડામા નાખી
બહાર ભજનિકોએ એકતારો ને મંદિરામા
ભજન ઉપાસ્યું

ખાડામા ધી રે ધી રે ધૂળ નખાતી જાય છે
અદર મૃત્યુજ્યોતી મહીલાય ‘રામ હે રામ શરણે
લેજો પતીતપાવન, નિષ્કામ નિર્મોહ બનાવી આ
ધરામા જ સેવાકોને જન્મ દેવડાનને નાય’ ના બોલ
ઉચ્ચારતા જાય છે

ભજનના ચાર પદ પૂ. થયા ને ખાડો ધૂળથી
પૂરી ભરાઈ ગયો

મુરજ મહારાજ સહેજ આલમા ઊંચે આ-આ ને
તમામ મહાત્માઓ ‘ખડા ભાગવશાની મહીનાસ’
કહેતા જે અત્યાથી આ વા હતા એ જ અત્યાથી
આની નીકળ્યા

મૃત્યુનો મરોતસવ પૂરો થયો

આજ બગચલાના ગામની બહાર મધ્યમા આ
સત મહી ભગી સમાધ-દેરી મોજૂદ છે નિષ્કામ
સેના-વગીરી મીઠી ધૂપ-મુગધ જાણે હાલ ત્યા
દેરી રહી છે

‘દિવસુદ્ધ’ લોકનો આગમ

“‘દિવસુદ્ધ’ એ શબ્દ પહેલવહેલો પાર્થિવાગેરસે જ વાપરેલો એક વખત પૈત્રી
પેત્રીસસમા નિઓન્ટિયસે તેને પૂછ્યું કે “તમારો ધર્મ શો ?”

તેણે કહ્યું ‘મારો ધર્મ કશો છે જ નહીં, હું ‘દિવસુદ્ધ’ છું’

લિઓન્ટિયસે પહેલા કદાપિ આ શબ્દ સાંભળેલો નહીં હોવાથી તેનો અર્થ પૂછ્યો

પાર્થિવાગેરને ગૃહીરતાથી જવામ આપ્યો કે ‘આ જિન્દગી એક ઉત્સવના મેળા
સરખી છે કારણ કે મેળામા પણ કેટલાએક સરતો જીતીને મુકુટ અને માન મેળવવા ઈચ્છે
છે, કેટલાએક માલ વેચીને દ્રવ્ય પ્રાપ્તિની અપેક્ષા રાખે છે, અને કેટલાએક ઉચ્ચતર પુરુષો,
નહીં વખાણ કે નહીં પ્રખ્યાત આતર, માન એ અફળુત દેખાવવા આનંદને માટે, વૃત્તાન્ત
જેવાને અને સમજવાને આવે છે અને પણ અમારા દેશને એટલે સ્વર્ગને છોડીને હુનિયા
પર આવીએ છીએ, અહીં પણ કેટલાએક આમર અને કેટલાએક લાલને શોધે છે, અને
થોડા જ અભિમાન તથા તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરીને તેનો અભ્યાસ કરે છે એ થોડા ઉમદા આદ
મીઓને હું દિવસુદ્ધ (હંના આશય) કહું છું કારણ કે જેવી રીતે સ્વાથ’ વગર પ્રચલિત
પ્રવૃત્તિના દ્રશ્ય થવામા માન રહ્યું છે, તેવી રીતે આ જિન્દગીમા પ્રવૃત્તિ સબન્ધી ચિન્તન અને
મનનમા નિગમન રહેવામા અસામાન્ય ઔરવ છે”

—શ્રી મહિંશ કર રત્ન બદ, કાન્ત લિખિત ‘સિદ્ધ નો ઇતિહાસ’ (૧૮૬૫) માથી

ગાંધારીની ગુસયાત્રા,

ઈન્દુલાલ માંધા

અવકાશ :

આખી પુરુષલતને નીચું જોડું પડે એના દ્રોપદી
વસાદરણના લાન્લરપદ પ્રસંગ ખળી ગાંધારીનું મન
હલિન્ન બન્યું હતું : દ્રોપદીના માનભંગને સંભારી સંભા-
રિને, એક સો પુત્રોની માતા અપુત્ર હોવા તે કેડું સારું
હતું એટલે કારણે અંતઃપ્રેમ ગાંધારીના નરી હૃદયને
કમી રહ્યો હતો. પુત્રોના કુલ્ય મટિ દ્રોપદીના પગમાં
સમા માલવાનું એને ધરણિવાર મન થઈ આવ્યું પણ પગ
પાકા પડતા હતા : અંતે — એક અપરાધે શ્રીકૃષ્ણને સાથે
છઈ દ્રોપદી પાસે જવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો.

ગાંધારી :

મારે પશ્ચાતાપ નેહએ છે :

શોકમાં દુબાડી દે એવા અશ્રુપારાવાર જેવે નહિ,
જલ્લાવી દે એવા કાતિલ અંતરાગ્નિ જેવો ચે નહિ;

દૈવના આશ્ચર્યમાંથી

માનવીની સુકુમારતા પ્રત્યે પ્રેરે એવો

મોડો, પ્રેમચીનો પશ્ચાતાપ નેહએ છે.

(મુક્તધારા)

કૃષ્ણ :

માના, આપે મને માફ કર્યો!

ગવાક્ષમાં આવીને અનિલે કહ્યું

સભારે છે — અત્યારે જ — રાજમાતા

તને કૃષ્ણ!

મારું પડકાર કામ કશું?

ગાંધારી :

કામ? હા; જરાક વાગી અંતરને ડેશ,

ગડયોલાં ખાતી ખાતી માંડ હું આવી છું અહીં

જુઓ વાસુદેવ, કાંઈ દેખાય છે અધારમાં!

જીર્ણશીર્ણ હટા મારા ડેશ.

કૃષ્ણ :

અધકાર — શો પ્રગટ!

હારના ને અંતરના પાપને છૂટીને જાણે

કોરવાએ કાળજીને કરી દીધું ગાદ.

ગાંધારી :

કોરવાએ? થડમણિ, સણુ કહ્યું —

સો સો પુત્રોની દે માતા —

તો ચે નથી ઉરે સાતા :

તારાઓ ચે તીર જની હેડી રહ્યા ચરીરને,
વાળી વજૂ જીવી શકાય શે? એનાથી હવે!

કૃષ્ણ :

વજૂ? ના, ના; આ તો માત્ર ઉપાલંબ.

રાજમાતા, અર્ધરાતે અધકાર યોડીને શું

ધાત્રાએ જવાનો કર્યો મનમાં કરી સંકરપ!

ગાંધારી :

ના, એવું તો કશું ચે નથી.

પાંચાલીના દર્શને જવાની મને હોશ;

મારે એના ધાકયા ઉરે

કાન માંડી કહેવું ધીરે

દેડી, તારા અંતરનો કમી ગયો રોષ!

કૃષ્ણ :

પાંચાલીનાં દર્શને!

માનભંગ દ્રોપદીનાં!

ગાંધારી :

કેમ — વાસુદેવ, તમે આશ્ચર્યમાં દુબી ગયા!

કૃષ્ણ :

ના, — ના, — પણ દ્રોપદી તો પ્રવૃત્ત છે પ્રાર્થનામાં,

હારેલી સજ્જાથી જેની વેદના ય શાકી હતી :

ચાકયા નેને યંજી ગયા જેના પાંચે કંથ.

ઉપેક્ષિતા શોધી સ્વી અંતરની નવી કેડી

કેડી પરે દીક્ષા એણે કંટક અનંત.

કોરવણું કુલ આપું

એમોળાણું સતીશાપ સરોવરે પંકના

કાલતીત કેમ થશે કાલ આ કલકના!

ગાંધારી :

જાણું છું — તમામ કૃષ્ણ!

કાલ ધોતાં અંતરનાં અણુઓ ને ખૂટી જશે,

પ્રાર્થનાથી વેદનાની વાણી ને વજૂડી જશે,

થશે સમર્પણ મારું.

*

અવકાશ :

ચરિત્રો છેલ્લા મહાર પૂરો થયો!

ગાંધારી ધીમેધીમે જનલિખાં ચડીને

મારો છે હવાથેતા ધુમ્મસની વચ્ચે અવાસની તમામ
વસ્તુઓ અસ્પષ્ટ દેખાય છે આગળ ચાલતા શીશુઓ
હસી પતવિયે થતા નજરે છે

(સુલભાની)

શીશુઓ

ઓસરી નથી બીનાશ રાત્રિપાદ ચિહ્નની
ધૂમસે કંઈ છે બધા બારણા પ્રકાશના
કેડીઓ વગોટના

કે કમ્ક ગોતના

નેનને પ્રવેશવાની આહી આકરી મના

ગાનારી

ભગ એ મના તણે કરી શરીર આપણા

રાત આખી આધ્યા

એકલા અનુચરો વિકીન આમ જાળને

દરબુની અદૃષ્ટ કલ્પનાય બાધરી ધણા

આહીની ધરિત્રી એમ બોનસે વિચારડીણુ

સ્વામીની પથારી છે અધગ આખ અગના

કૃષ્ણ

નિસાસલને નહિ તમે

આસમા પડેન ગઠ છોડવી નથી સ્વેપ

બીતપચ્ચરો થ કાન માડી સામગ્રે બધુ

અહી એક વત જાની રાખવી નથી સહેલ

આવીને કહી ગયેન વાણુ મે યથા—

૧૫૫ની પાથરી ખૂણુખૂણે મનોબ્યાથા

અગ્ર અતરે બની ગબેલ પાડવી મહેન

ગાધારી

એ અપિદશ અગથી ખમ્મથ ના ક

નેનકલન જીજી ઉરમા સમાય ના ક

પુત્રના કુકૃત્યનો વિચાર છૂટલો નથી

કેમ અશ્રુમેધ આખધી વફૂરતો નથી

પગેપગે હણાવું—કાઝડું કુખી થણુ હવે

ન શોભણુ છતાં ય કેમ યોગવળુ ના ગમે

અધની કુ અગના

દેખતાને આખ બધા રાખવી ગમે થ ના

તો ય ચમ્મકીચ સાય ચમ્મકીપુ મે ર

કોઇ શબ્દજન કચની દરિદ્ર દક્ષતા

આ તમામ દોષની કું યોષિના—સરસિતા

ગળી અનાસ બોલશે

‘તને ક્ષણિકમાન આહી આવવાની છે મના’

કૃષ્ણ

વૈરભાવનો નર્થા અડી કડું વિચારમેદ,

ધિર્મ—ત્રેગશોર્ધને ભરી સદૈવ અતરે

દેવી જીતકાજ એ પરાળો જ શોધતા

વાદળાતણી જમાતથી ઘસાઈને

અપ્રતુ શરીર ક્ષીણ થાય છે ક

મા સલાની મધ્યમા પડેલી કૌપદી

આટન જ હચ્ચરી—

કે પતિ કું નારી દેહના સિવામનો

હજી શો હતો તમામ જીવતા તમે

પ્રાથના વિનતિઓ અસંખ્ય ઉરવાનના

કરણુ ને કટાક્ષવાણીમા ભરી ભરી—

સમાસમજ દેવી યાત્રસેનીએ ધરી

કલા ન એક વેચુ—

સ્વામીના પરાળને હણાઈને પડ્યા હતા,

એથી રે હણાઈને પડ્યા હતા અનેક વદ

ધૃતરાષ્ટ્ર બીખ કોણ

વૃદ્ધથી ય વૃદ્ધ એવી એ ત્રિપુટી માનલ ગ

થે કુખી ગઈ હતી અનત મોનસાગરે

એ ની મધ્યમા વૃદ્ધે ઈન્દ્રયાપ મી

પાડવી પડી હતી

ગાધારી

સામળ્યુ છે મે બધુ

એ કથા અનેક ધા નવા કરે છે અતરે

આશુ ઉર લેખને બરેલ ધૂમસે

ધાર એ કઝાવવા સુન્દરને જવા

અત્રવેશમા—

બિહારાણી દિસા મુદારી છે આજ બે જણે

કૃષ્ણ

માનવીની ઉરજ ખના અખડ જોષને

અતરીક્ષને ય વાણી જિગતી કહી કહી

(સુલભા રા)

ગાધારી

લાગશે ધણાને એમ

ગાધરીની વાણી આજે—

ગોદેવા ગરલને સાકર બીને આવી

અતરે જુદો વચ્ચાટ

અકએક તાણેવાણે વાચા બિંને માનવીની

તો એ મારા મોનતણા બીનરને બેદશે

કલ્પના શો' કામ આવે!

જન્મના કશું ન લાવે.

કેડી અધારતપ્પી પ્રકાશને પામશે?

અવાસ છે સ્તબ્ધ હજી

દીપકાર્ય એની એજે ધીમે ધીમે જલ્ય જૂઝી:

ઝાકળ બિન્દુએ વારિ બની ધરા બીની કરી.

તોય કહી રજનીને કેડી એની નથી સૂઝી!

જનમી જશે ઉપારાધી

રંગશે ધરાની પાની,

શિનિજકિનારે મૂકી મયકતાં કેસકિને

પ્રભાતનું કૂલું કૂલું તેજ બધે ઊઠે જશે.

તમને શું ભાળ નથી?

પાઘસેની કપારે અને કેવે ટાણે મુલપૂજન

કરના નિમિત્તે અડી ગમે છે ગવાક્ષમાં!

કૃષ્ણ:

મેં તો નિત્ય આવે ટાણે

ગવાક્ષે જેમેલાં દીક્ષ:

પાંદડીની વચ્ચે મોઝ વિરાજેલું પદ્મ જેમ

ઉપાંના ગુનાબી હોઠ ધૂમવા અંધીર બને

તેમ પ્રાર્થનાના સ્વેત પરિધાને સજ્જ ધણ

અનંતરે આખ માડી-

કરણકલામાં જાણે દોષ નેન ની પ્રસાદી

એમ જોઈ રહેનાં આખી

કિરણ-ધારાને કરી દયેગાઓ તણાં નેવા.

એના જો-સરીર માંડી પોરુષ છપાણું જાનું

પાણી મડી પોરુષને પ્રાણવતો વેગ:

ગેડતી કાટે લવાઈ શોભાવતું એ જ જાણે

એ જ કાઝીઓના મુઠું-મંગલ પ્રકાશ તણી

વીંઝી જાણે તેજ,

પોરુષમાં લાગે એનું જીવન મુગારબીનું.

(ગુલબાગી)

ગાંધારી:

કૃષ્ણ, કૃષ્ણ, નેન ઝોળખી ગયાં

આદતી કુવારે ઉડતી તરંગતારિકા

જેમ અગ્નિ અંગની નમી પડી હ થી છટા?

કૃષ્ણ:

મા! જરાક થોભજો-

ગાંધારી:

પ્રવચનોત, આવી છુ દુ શુદ્ધિ પામવા

દુ દણાપલી અગ્ર હું જીવતી થવા.

દ્રોપદી:

કેણુ છે તમે?

નેન ઝોળખે છાં ના ઉર ઝોળખે-

અંતરે પડેય જલ્ય આંખ બૂંસની

ઝોળખુ' હું તોય કેમ ઝોળખાણુ આપનું

હોઠ ના કરે જા?

કૃષ્ણ:

ઝોળખાણુ મેં પડે?

કેવીના સુરસને

કરકરના નવા પ્રવાસીઓ અમે!

ગાંધારી:

કાલિયા નિદાગી સતતી

જેમ ફેરસી રહે છે મેં પદ્મ પૂજારી:

એ પરામ-ચેતના પ્રકાશનાં અખી

પામવા અમે કરી, હ પ્રાર્થના પ્રભાતની

દ્રોપદી:

છે હજી અચેતના,

અર્ધશક્તિની નથી પૂરી ધયેય પ્રાર્થના.

ગાંધારી:

અર્ધશક્તિએ પૂરી ગેડી કરે હ પ્રાર્થના!

સહો હ કેવી માતના?

કૃષ્ણ:

આજ છે કશીક અંતરે પ્રસન્નતા

અનુભૂતમડી અમાનંદમા સરે છતાં.

દ્રોપદી:

આજનો પ્રકાશ ધન્ય!

ગાંધારી:

દ્રોપદી, પ્રકાશપ્રાણ પાંડવી, પુતિ!

દુ અડી અનેત્ર અંગના ગેભી મેભી

કડું તમારી અખના.

દ્રોપદી:

એટલે જ મેં કહ્યું,

આજનો પ્રકાશ ધન્ય!

જાણે કરી પવિત્ર પથ્યકૃતિને તમે,

પધારી આ સમે.

ગાંધારી:

કિલ્લ અંતરે રડી રડી કહ્યું પ્રકાશને

દ્રુપાદજી ધરીકવાર ધૂમસ
- જનક હું હું કુવનારીનાં સુદર્શને,
પ્રાયશ્ચિત કાજ પુત્રના - કપુત્રના.
(દ્રોપદી હજી એમ જ બેઠી છે. ગાંધારી અને
કૃષ્ણ અંધાર બને છે.)

દ્રોપદી :

પ્રાયશ્ચિત પ્રાયશ્ચિત

એક આપને જ કાઠે

કીરવાને કાજ તો

પ્રાયશ્ચિતમાં પડી છું હું અજ્ઞ અંગના

ગાંધારી :

મા, ધરિત્રી જેવી તું પેલિત કાતિદાઃ

દરિદ્રપંથુ હું નેત્રકીણ નાથની કલત્ર,

પ્રાયશ્ચિતના પવે

કેમ ના બની અપુત્ર ?

(ગાંધારી હથામા મો દાકી રહે છે.)

દ્રોપદી :

સાલગ્રુ' છ મેં બધું.

અધકારનો કંરેસ શ્વામ કબૂતી'જલે

આવી આવીને કહી જતો કથા તમામ શુભ

દરિદ્રોદના અન્નન્ય દર્પઆસને

બ્યથે વજ્ર-આપને જગાડયું કીરવે સુપ્રમ.

છતાં પ્રસંગ આ અનન્ય

આજનો પ્રકાશ ધન્ય !

ધન્ય આજ ભોમકાની પ્રેમભાવના પ્રસન્ન

એ સુલ્લાવના સુહાગી માનવીય ધન્ય, ધન્ય

આલ આંગણે ગેમી લિપા' નવું વિચારતી

દર્પમાં અનેક રાત્રિઓ ભૂલી જતી,

એટલું પ્રકુલ મન

કિરણોની ફેડીએ ભેડે નવીન ચેતના

પથપ્રેય ભોવી બેઠી તણ અચેનના,

ફૂલ છોડ અંગઅંગને નમારી, વૃત્પના

મો'નના પ્રયેશમાં થયા છ મમ.

આજની પ્રસન્નતા પચાવી ભીતરે

લોચને કથા અભાગીના અડી' ન નીતરે !

ગાંધારી :

નીતરી રહી છું મા'

એક એક શબ્દને વણી વિચારમા,

તે કથીરવું સુવર્ણ'તથ્ય સાચવેલ મૂલ્ય.

સહુ અમાર છે

મિથિલા નરેશ મહારાજ જનકના હરબારમાં મોટા મોટા વિદ્વાને એકઠા થયા
હતા : વેદોને બલુવાવાળા અને દાર્શનિક પણ હતા.

એ સમયે ઋષિકુમાર અષ્ટાવક આવી પહોંચ્યા.

એમના હાથ પગ અને શરીર વાંકા-ચૂકા ને એકંદગ હતા. એક પગ રાખતા કયાંય,

બીજો કયાંય.....

એમની સુરત ભેઈ સળાના પ્રાય : સઘળા ઉપસ્થિત લોક હસી પડ્યા.

અષ્ટાવક જ્યા બેઠા હતા, ઉભા થઈ ગયા. અને ખુદ પણ લોકોની સાથે હમવા લાગ્યા.

મહારાજ જનક પોતાનો આસનેથી ઉઠ્યા અને આગળ આવ્યા. એમને હાથ ભેડી પૂછયું :

‘ભગવન્ ! આપ કુમ્મી કેમ રહ્યા છો ?’

અષ્ટાવકે પૂછયું :

‘આ લોકો કેમ હસી રહ્યા હતા ?’

‘અમે લોક તો તમારી અટપટી આકૃતિ ભેઈ કુમ્મી રહ્યા છીએ !’ એક બટકબેલા

બ્રાહ્મણે ઉત્તર દીધો.

અષ્ટાવકે બોલ્યા :

‘રાજન્ ! હું આવ્યો હતો એ સાંભળીને કે, જનકને ત્યાં વિદ્વાન એકઠા થયા છે.

પરંતુ, એ ભેઈને હસુ છું કે, વિદ્વાનોની પરિવહની જગ્યાએ અમારોની જમાતમાં આવી ચડ્યો !’

‘ભગવન્ ! આપ આ વિદ્વાનોને અમાર કહો છો ?’ શંકિત સ્વરે જનકે પૂછયું.

અષ્ટાવકે એ જ અલ્પહપણે (રૂપાર્થથી) બોલ્યા :

‘જે સામગ્રી અને હાડકાંઓને દેખી પિછાને એ અમાર નહીં તો ખીમ શું છે ?’

સયે વિદ્વાનોના શિર ઋષિકુમારની સામે શરમ નેં લોડપથી, આદર ને ભક્તિથી

જૂડી ગયાં.

—કુષ્ઠકુમાર

પશ્ચાત્તાપનાં આંસુ

હેસેનુખ રાવણ

થોડા વર્ષો પહેલાની સૌરાષ્ટ્રના એક ગામની આ કથા છે

ગામના માણસો ખૂબ ભક્તિભાવવાળા ને તેમાં શ્રાવણ મહિનાના દિવસો ચાલતા હતા

ગામ આખામાં ભગત ગણો તે ભગત કીર્તન કાર ગણો તો ખીર્તનકાર, અને કથાકાર ગણો તો કથાકાર, એક જ નામ મગન ભગત ભતના ગુહાણા, પણ છબને ટેરવે મા મરચવીના સાક્ષાત વાસ.

એની વાણી સાંભળીને ભતભટ્ટા મોઝે મોઝામાં આગળી નાખી નવ કોઇ કાર્મ નીકળ્યું હોય ને કથામાં બેસી ગયું તો કામ કામને કેમણે રહે ને મગન ભગતની કથામાં નવીનમ અરુ નમાવે

એમાં ય આ તો શ્રાવણ માસ ભક્તિ ને પુણ્ય દાનનુ ભયુ બાધવાનો વર્ષભરનો એક જ માસ પડી તો પૂછવું શું ?

ગામના લોકો સાંભળના ટાણે કામધધારી પહેલા પરવારીને મગન ભગતની કથામાં આવીને બેઝે મગન ભગત પોતાના આમળા ધસી આવેલા સામા વાળને એક ઝાટકો મારીને પાછા ફેડી કથા શરૂ કરતા

એક દિવસની વાત છે પુરવારનો તે દિવસ હતો રાતના આઠ વાગ્યો સુમાર દુગે મગન ભગત હમણે જ આવીને બાસ-ખીટકા પર બેઠો હતા

ત્યાં તો એકઠા મગેલા લોકોમાંથી કેટલાય માણસો કથાની શરૂઆત પહેલાં ગેઠવા લાગ્યા ભગતને ખૂબ નમકો લાગી, નમારે પૂછ્યરહા કરી, ત્યારે મગર મડી કે સામાયણ ને મહાભારતની કથાના બાણુકાર મેટા પડિત રામદાસ. આજે ગામમાં આવ્યા છે ને તેઓ ભોજનશાળામાં આજથી જ કથા કરવાના છે બાકી રહેલા થોડા માણસો મગન ભગતની કથા સાંભળીને ઘેર ગયા રાતના અગિયર વાગી ગયા હતા તોય ભગતને ઊંધ ન આવ્યા

રાતી માણસના મનમાં પશુ કપો, રાગદ્વેષ ને ચડસાચડસીનો કીડો ખુલ્લો દાઝ્યો ભગતે આખી રાત પડખા ધરીને ઝાટી અને મનોમન રામદાસજી

પર ઘેર લેવાનું નક્કી કર્યું ગામમાંથી રામદાસજીનો ઝાકરો કાઢ્યા યોજનાઓ ઘડી કાઢી

પણ બીજો દિવસે તો વાત સાવ વલુસી જ ગઈ હતી ગામના બધાય માણસો રામદાસજીની કથાના બે મોઢે વખાણુ કરતા હતા એ પ્રશસાના શબ્દો ન્યારે મગન ભગતના કાને અધડાયા, ત્યારે તો તેમનો જીવ અકળાઈ ઉઠ્યો

તે દિવસે આખા ગામમાં રામદાસજીની પ્રશસા ચલી રહી અને મગન ભગત ને રામદાસજીની સર ખામણી કરીને મગન ભગતની નીદા થવા લાગી.

એમ ને એમ તે દિવસ વીત્યો

મગન ભગતની કથામાં તે દિવસે કોઈ ન આવ્યું ને રામદાસજીની કથામાં તો ખૂબ માણસ ભરાયું

ભગત મનમાં સમસમી રહ્યા પોતાનો ભૂતકાળ યાદ આવીને તેમને ડબ્બ દબ મયે વીસ વીસ બેપે શુધી જે પ્રગળે તેઓ સતત કથા મળાવતા રહ્યા તે પ્રથમ જ આવે હાથથી છટખી ગઈ હતી એ છટખી ગઈ તેનો એમને એટલો અશ્વેસ નહોતો, જેટલો એ પ્રગ્ન રામદાસજીના ખૂબ વખાણુ કરતી હતી, તેની સાથે હતો

એક પડી એક દિવસે પસાર થતા ગયા મગન ભગતને કથા યેન નહોતું પડવું તેમના જીવને કથા આરામ નહોતો તેમના મનને કથા મોકળારા મળતી નહોતી

ને આ બાણુ તો રામદાસજીની બોલખાના વધી ગઈ હતી

મગન ભગતે હવે વ્યવસ્થિત કાવતરાઓના પેતરા રચના માણ રામદાસજીને ગામમાંથી કદાવવા તેઓએ મરણિયા પ્રયત્નો શરૂ કર્યા.

ભગત શ્રાક્ષણાતિના મોટા વડાને મળ્યા તેમણે રામદાસજી વિશે કેટકેટલી વાતો કરી કાષ્ઠ પેસાની લાવ્યા આખી ને કાષ્ઠ પોતાનો પક્ષ મજબૂત બનાવવાની વેરવી મરી

તેમણે કહ્યું કે રામદાસજી બદ ચારિત્ર્યને સાંભળા ગયું ગામની બેટો-ગર્મ્ઓ ને

એકઠી કરીને કયા કરે છે તેની દૃષ્ટિમાં મહિનતા છે ને વિધવાઓને ત્યાં આ-પાણી પીવા જાય છે. તેથી ભોજનશાળામાં આવ્યા મેલા મનથી કયા કરે તે ઠીક નહિ

“આજણ્ય શાંતિના તે વડાએ શાંતિના મોવડીઓને બોલાવ્યા ને નક્કી કર્યું કે તે દિવસથી રામદાસજીને ભોજનશાળામાં કયા કરના ન દેવી

ગામના ભોજના મન દુનવા તે દિવસથી રામ દાસજીની કયા ભોજનશાળામાંથી બધ થઈ

મગન ભગતે બદલો લીધોને હોડા શ્વાસ જેઓ તેણે શાંતિ અનુભવી ને થયું કે હવેથી રામદાસજીની કાશ ગામમાંથી ટળી

પણ ભગતે ધાર્યું હતું તેથી કીનટ જ બન્યું માત્ર એક જ દિવસ રામદાસજીની કયા બધ રહી ને બીજા દિવસે ગામ-ગેઠાએ તળાવને કારિ, ખુશા યોગાનમાં કયા કરવા માટેનો ગેટ મચ બિન્નો કપો ને ખેલા કરતા પણ વધારે દબળ્યાથી ને હોટમાંથી રામદાસજીથી કયા રાક થઈ

ભગતને આપકો લાગો તેના મનની ગુરાદો ધૂળ મળી તેણે રમેલા સ્વપ્નો ભાગીને બૂકો થયા હારો જુગારી બમણ રમે તેમ મગન ભગતે પણ હવે પોતાની સમજી શક્તિ રામદાસજી મહારાજને જોવાન મેદાન કરના અજમાવી

દિવસ અને રાત બસ તેને એ જ રટણ કે કપારે રામદાસજીના મૂળ જોડો નાખુ તે પોતાનું ચાન ભૂરી ગયો કયામાં પોતે હિપદેશ આપતો તે ભૂરી ગયો ને કોઈ નીચ માણસ પણ તેતરા ન થડે, તેના પેતરા ઘડવા લાગ્યો

રામદાસજી તો જોટી ખટપટ ને લાવાથી પર બૂતીને કયાનો કમ જાળી રાખે છે પોતાના અદ્ જીવ રાનથી કપારસ પોરસે છે ને ગામતોક પણ સમજા કુખડુ બ ભૂતીને પરલવતુ ભાણ બાધવામાં પડ્યા છે

મગન ભગતને ગામના કોઈ માણસનો સાથ નથી કે નથી કોઈનો ટકો એકનો અદ્દતો તે મોઢો બોઢો વિચારતો એક પળમાં તો હજાર રસવાઓ વિચારે ને લાગી પડે

તેની રિયતિ ખૂમ કોઠોડી થઈ ગઈ જીવનની ગતિ પણ ન્યારી છે ને? આખરે ભગતને એક તરણ હાથમાં આવ્યું કોઈ તેને સાથ નહોતું દેવ, ત્યારે ગામના એક વેદ સાથ દેવા તૈયાર થયા

તે વેદ ને મગન ભગતે સાથે બેસીને પેતરો ઘડી કાઢ્યો રાજેલા યુગ્મ નક્કી થયું કે ત્યારે રામદાસજી તે વેદના ઘર પાસેથી નીકળે, ત્યારે વેદ તેમને બોલાવવા અને મગન ભગન તથા બીજા બે-ચાર માણસોએ સતાઈ રહેલું રામદાસજી ત્યારે ધરમાં આવે, ત્યારે બોલે તૂટી પડતુ ને ગામ છોડીને લાગી જવાની ધમકી દઈ, તેમની પાસેથી તેતુ વચન લઈ લેતુ

તે દિવસે સાચે રામદાસજી નીકળ્યા એકલા હતા સતને વળી શાની ખીક?

તેઓ તો તેમની ધૂનમાં આદ્યા જાય છે, ત્યાં તે વેદ સાદ દોષો

રામદાસજી, જરા આપથે હંમારી ઝાપડી કે તો પાવન ખીટ્યો?

ને જેના મનમાં કાઈ કૂક કપટ નથી એવા રામદાસજી તો હસતા વહેને ધરમાં દાખલ થયા

પણ ધડીવાર એણે બને છે કે આપણે ધાગીએ કાંઈ ને બને કાંઈ

રામદાસજી ધરમાં આવ્યા કે તુરત જ કમાડ પાછળ છૂપાએ ના બે-ચાર માણસો તથા મગન ભગત લાકડીઓ વગેરે હથિયારો સાથે બહાર નીકળ્યા ગયા, ત્યાં તો

વેદના પત્ની સામા વારણમાંથી આ થા તેઓ તો આ વાતથી અગત્ય હતા તેથી રામ દાસજીને બોધને મ્લુ

ધન્ય થડી ધન્ય ભાગ્ય તને મહારાજ અમારે આગણે કયાથી ?

એમ કહેનારી સાથે તો વેદની ભાવનાશીન પત્નીએ રામદાસજીના ચરણો પીયા તેમની પૂજા કરી ને ધડીના છંદા ભાગમાં થોડું ફળાહાર સામે ધણું

રામદાસજીએ તો પ્રેમથી તે આગમ્યુ

ને વેદ અને મગન ભગત મનમાં સમસમીને બેસી રહ્યા

આ પ્રસંગની મગન ભગતને જ્ઞેનતી શિક્ષા મળી, પણ તેના અતરનો આગળિયો તો એવો ને એવો અછક રહ્યો

રામદાસજીની દિનપ્રતિદિન વધતી જતી કીર્તિ તેના મનમાં ખટખટ મઈ તેના અતરને ગાની ઘેરી વળી

આ રીતે બધેથી હારેતો મગન ભગત હવે તો વિવેકમુદિ યુગાવીને ગામ આપામાં રામદાસજીના આરિય વિશે જમ તેમ વાકરા લાગો તેની વાણી

સાંભળીને ગામવોકો હસતા, તો ય તે બોલવાનું આહુ રાખતો. તેણે સારું-અસારનું, જ્ઞાન ગુમાવી દીધું.

એવા એ બેઠાણુ ખનેવા મળે એક દિવસ જુદો જ રસ્તો લીધો.

પહેલી સવારે મગન ભગત રામદાસજી મહારાજના નિવાસથાને ગયો. ઘરમાં પ્રવેશો છે, ત્યાં આંગણમાં જ સાક્ષાત અખિકા જેવી બાઈએ આવકાર આપ્યો. તે રામદાસજીના ધર્મપત્ની હતા.

મગન ભગતે પૂછ્યું : 'મહારાજ ક્યાં ?'

જવાબ મળ્યો : 'પૂજામાં બેઠા છે.'

'ક્યારે નવરા થશે ?'

'સવારના ચાર વાગ્યાના પૂજામાં બેઠા છે, હવે એકાદ કલાક પછી પરાસરશે.'

થોડી વાર મુઠી ઠાંઠ કાંઈ ન બોલ્યું. છેવટે ભગતે કહ્યું :

'બહેન, મારે એક વાત તમને કહેવી છે.'

'કહેને, બાઈ, ખુદીથી.'

'તમને ઠાંઠ વાત કહુ તો એમ ન માનતા કે મહારાજ મારા ધંધા આડે આવ્યા છે, એટલે હું એમને મટે એમ કહુ છું. પણ જે સાચી વાત દોષ, તે મારે કહેવી જોઈએ.'

'વગર મંડાવે કહેને'

'તમે તેમના ધર્મપત્ની છો. તમારી એ ફરજ છે કે તમારે મહારાજની આલયવ્યવસ્થાની ચોક્કસ કરવી જોઈએ.'

'અખરદાર, એક પળ સજ્જ તે વિશે કાઢ્યો છે, તો.....'

વળી થોડી વાર ઠાંઠ કાંઈ ન બોલ્યું. છેવટે રામ-

દાસજીના પત્નીએ કહ્યું :

'ભાઈ, હું તમને એક વાત કહું. મહાભારતની એક કથા છે. ગુરુ દ્રોણચાર્યે એક વાર દુર્યોધનને કહ્યું કે જા બાઈ ગામમાં અને ગામમાં કેટલા પવિત્ર માણસો છે, તેની બાળ કાઠી આવ. દુર્યોધન તો આણું ગામ ફરી વળ્યો અને પાછો ફરીને કહ્યું કે ગુરુજી આખા ગામમાં ઠાંઠ માણસ પવિત્ર નથી. બધાય કુટ છે. ગુરુ દ્રોણચાર્યે પત્ની ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિરને આજ્ઞા કરી કે વત્સ જઈને ગામમાં જેટલા કુટ ને અપવિત્ર માણસો દોષ, તેની યાદી કરીને લાવ. ધર્મરાજા તો આણું ગામ ફરી વળ્યા. આવીને કહે કે ગુરુજી ગામમાંથી ઠાંઠ કુટ અને અપવિત્ર માણસ મને ગોધ્યો ન જાયો.'

'ભગત આ ઉપરથી તમે એટલું તો સમજ્યા હશે કે જેવી જેની નજર હોય, તેવું જ તેને દેખાય. દુર્યોધનને ઠાંઠ પવિત્ર ન દેખાય; અને ધર્મરાજાને ઠાંઠ કુટ ન દેખાય એ તો જેવી જેની નજર....'

રામદાસજીની પત્નીના આદેશ સમજી સાંભળતાની સાથે, મગન ભગતના અંતરના અંદારે ય ફાર ખૂલી ગયાં. વેરઝેરનાં બંધનો તૂટી ગયાં. આંખો આડેથી દેખાવાનાં પડ્યો ખરો ગયાં.

મગન ભગતે રામદાસજીના પૂજાના ઔરડા તરફ કોટ મૂકી.

તે રામદાસજીના ચરણમાં માથું નાખીને ધૂસકે ધૂસકે રડવા લાગ્યા

આંખમાંથી ચોધાર આસુ આસા...

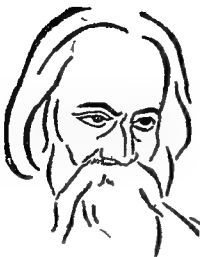
તે અંતરની ભલિનતાને વિશુદ્ધ કરતાં માત્ર પશ્ચાત્તાપના જ આસુ ઢાળતાં.

"એક કહિયારો જાંજલાર જાતકા કાપતો રહ્યો, પરિણામે ગામ પાણું બાલવામાં ખાસતું મોડું થઈ ગયું અને તેથી હિંસક વન્ય પશુઓના ડરથી તે એક ઘેપૂર ઝાડ પર ચઢી ગયો અને ત્યાં જ રાતવાસો કર્યો. થોડે દૂર, એક સિંહણ પોતાનાં બચ્ચાંને કહેતી હતી :

'ક્યાંક માણસ ગંધાય છે.' સિંહણ બોલી.

'પેલો જ માણસ ને' જેણે ગઈ કાલે પેલા કુંગરા પર સૂવરને મારી નાખ્યું ?' બતાવેલા બચ્ચાંએ આજો મૂમાવતા કહ્યું.

સિંહણે જવાબ વાળ્યો : 'એ જ, માણસ ભારે લયકર ચીજ છે ! મારા લાલ, પૂખ ચેતીને રહેલું એ માણસથી ! માણસ ઉપર જ્યારે ભૂત સવાર થાય છે ત્યારે તે બાળક, બુઢા, કોઈ વાતનો વિચાર કરતો નથી...અને, આપણી વન્ય પશુની તો વાત જ શી ? તેણે તો પોતાની ભલિને ય તે શુભમ જનાવી છે અને તેના પર પારાવાર અત્યાચારો કર્યા છે...ત્યાં સુધી કે, તેણે પોતાના આરાધ્યો, ઇશુ-ગાંધીને ધુલું મારી નાખ્યા.' —રાય આનંદકૃષ્ણ

નેવેદ્ય

સ્વીન્ડનાથ ઠાકુર

અનુ. નગીનદાસ પારેખ

૫૬

ભય અને લજ્જાથી નીચે માથે રોજ રોજ
અપાર અપમાન અને અન્યાય જો સહન કર્યા
કરે તો તે દીન પ્રાણીમાં તારુ સત્ય ક્ષણે ક્ષણે
સ્વાન થતુ રહે છે હુર્જળ આત્મા હૃદ નિષ્ઠા
પૂર્વક તમને ધારણ કરી શકતો નથી / ક્ષીણ
પ્રાણ તમને પણ પોતાના જેવા હુદ્ર અને ક્ષીણ
બનાવી દે છે. — તમારા બધા આદેશો એમ જ
પડ્યા રહે છે અને તેના દિવસો આવેશમાં
વીતી જાય છે હગલે હગલા મિથ્યા આવીને
તેને ચારે બાજુથી ઝમી લે છે તેના સુખમાં
મિથ્યા હોય છે, વ્યવહારમાં મિથ્યા પોય છે,
ચિત્તમાં મિથ્યા હોય છે, મિથ્યા તેના મસ્તકને
પગ તળે કચડે છે — છતાં તે ઊઠીને ઊભો થઈને
તેનું હાકી, હાલી શકતો નથી

અપમાનથી જેનું માથું નીચું નમી ગયું છે
એવો ભયભીત માણસ તમારું સિદ્ધાન્ત
મિથ્યાને સોંપી દે છે

૫૭

હું સકલ ઈશ્વરના પરમ ઈશ્વર તપોવનના તરુ
ઓળી છાયામાં મેઘમદ સ્વરે ખીળ બધાને
હામી દઉંને અગ્નિમાં, જળમાં, આ વિશ્વચરા
ચરમાં, વનસ્પતિમાં અને ઔષધિમાં એકદેવ
તાતુ અખંડ અક્ષય એકંથ ઘોષિત કરું હવે

એ ઉદાર વાણી આ ભારતની જ હતી

~ જે સખા, સ્વાધીન, નિર્ભય, સરસપ્રાણ, બધન વિહીન વીર્યવ્યોત્તિમાન
પુરુષો અરણ્ય, નદી, પર્વત અને પાપાણને ઝોળાગીને દર્પપૂર્વક ફરતા
હતા તેઓ જ આખા જગતમાં એક મહાન વિયુવ સત્ય માર્ગે તમને
પામ્યા હતા કોઈ પણ સ્થાને આત્માને નિવેદ્ય હોય એમ માન્યા
વગર તેમણે સમસ્ત વિશ્વને બળપૂર્વક વીધી નાખ્યું હતું

૫૮

તેમણે જોયું હતું કે આનંદમાંથી આ વિશ્વ નરાચરરૂપી આનંદનિર્જર
ઝરે છે અસિની પ્રત્યેક શિખા તમારા ભયથી કાપે છે વાયુનો પ્રત્યેક

શ્વાસ તમારા પ્રતાપે આલે છે. તમારો આદેશ ઉઠાવીને જ મૃત્યુ રાત દિવસ મનરંધન કરતું ચરાચરમાં આવના કરે છે. તમારા ધ્રુગિતથી જ પવંતો ઊંચા ચડ્યા છે, તમારા સંગીતથી જ નદીઓ દરો દિશામાં દોડે છે. આકાશે આકાશે બધાં ચંદ્ર સૂર્ય અને ચંદ્ર તારા અનંત પ્રાણમાં સદા કંપ્યા કરે છે.

તેઓ કેવળ તમારો જ લય રાખીને, તમારી અર્પેલી નિર્ભયતાપૂર્વક, તમારા શાસનના ગર્વથી દીપ્ત અને તૃપ્ત મુખે, વિશ્વભુવનેશ્વરની નજર સામે આ વિશ્વાલયમાં સદા રહેતા હતા.

૫૯

અમે કયાં છીએ, કયા દૂર દૂરના અવસાદપુરના દીવા વગરના છાંયે થઈ ગયેલી ભીતોવાળા ખંડિયેર ઘરમાં હજારોની ભૂકુટિ નીચે, વાંકી વળી ગયેલી પીઠે અને નીચી મૂંડીએ, હજારોની પાછળ પ્રભુત્વની આંગળીને ઇશારે કટાક્ષથી કંપતા કંપતા આલીએ છીએ; હજારોનું શાસનશાસ્ત્ર અમે માથે ચઢાવી લીધું છે.

અમારી સંકુચિત કાયા, ચેતાની કલ્પનાની રથેડી હાથાથી કંપે છે. સંધ્યાના અંધકારમાં નિરાનંદ ઘરમાં બેસીને અમારો દીન આત્મા લાખો કરોડો ભયોથી ભરી રહ્યો છે. ડગલે ડગલે લયભીત ચિત્તે ધૂળમાં આળોટીને અમે તમારો ઇન્કાર કરીએ છીએ. જાણે અમે માથાપ વગરના અનાથ હોઈએ એમ આ અનીશ્વર અશબકે ભયાત જગતમાં રસ્તો રસ્તો ભટકીએ છીએ.

૬૦

એ મહાન પુરુષ તમે કોણ છો, જે એક સમયે આ ભારતના કોઈક વનમાં ઉચ્ચ સ્વરે પુકારી ઊઠ્યા હતા—“હે વિશ્વજનો સાંભળો, અમૃતના પુત્રો દિવ્ય ધામવાની સૌ દેવતાઓ સાંભળો, અંધકારની પાર પ્રકાશી રહેલ મહાન્ત પુરુષને મેં જાણ્યો છે. તેમને જાણીને તેમનું દર્શન કરીને તમે મૃત્યુને ઝાળાંગી વર્ષ શકો છો, બીજો માર્ગ નથી.”

આ ભારતમાં ફરીથી એ મહાઆનંદમંત્ર, એ સંજીવની ઉદાત વાણી સ્વર્ગમાં અને મર્ત્યલોકમાં મૃત્યુ ઉપર વિજય ચેળવનારી એ પરમ દ્રોણા, એ સંપૂર્ણ નિર્ભય અનંત અમૃતવાતા કોણ સંભળાવશે? હે મૃત ભારત, એ જ એક છે, બીજો માર્ગ નથી.

૬૧

આ મૃત્યુને, આ ભયભળને, આ પુંછૂત જડની જંગળને, મરી પરવારેલા કચરાના ઢગલાને છિન્નસિન્ન કરવાં જ પડશે. અરે, આ ઝળહળતા પ્રભાતકાળે, આ જાગૃત જગતમાં, આ કર્મભૂમિમાં જાગવું જ પડશે. જાને આખો આંધળી બનાવી દેવાને લીધે જ્ઞાનમાં, કર્મમાં આવવા જવાનો માર્ગમાં અને આચાર વિચારમાં જે બાધાઓ પેદા થઈ છે તેને દૂર કરીને સુક્ત પાખીનો આનંદથી ઉદાર અને ઉચ્ચ સૂર શરૂ કરવો પડશે.

સમસ્ત અંધકારને ભેદીને માથું ઊંચું કરીને અનંત ભુવનમાં એક પૂર્ણ ન્યૌતર્મય પુરુષનાં દર્શન કરવા પડશે. નિઃશંક ચિત્તે દ્રોણા કરવી પડશે—“હે દિવ્યધામવાસી સૌ દેવો, અમે પણ તમારા જેવા અમૃતના પુત્રો છીએ.”

અમે ઘર ભાડે રાખ્યું

શાન્તિબાઈ આચાર્ય

‘કો આમ ઉતાવળા ઉતાવળા કયા ચાલ્યા?’ એક મુરખી યથ પહેલા પરિચિતે રસ્તામાં મળતાં પૂછી નાખ્યું. ‘જલ્દી છો તો એક અગત્યના કામે.’ મેં તેમનાથી છૂટવા બંધ વાલ્યો. ‘ના, ના, તોય પચુ?’ એણે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો. ‘મકાનની શોધમાં ફરું છું.’ ફરીને મેં ઉમેર્યું. ‘કયાંય નજરમાં હોય તો જલ્દી જલ્દી આવો...’ હજી આટલા બોલ પૂરા થાય ત્યાં તો એ ભાષ જાણે મારી પર ખૂબ જ ગુસ્સે થવા હોય તેમ તેને સિને બદલાઈ ગયો અને જોખરા અવાજે તેણે ઉચ્ચાર્યું કહ્યું. ‘ભાઈ તમે ભણ્યા ખરા પણ ગણ્યા નહીં! નથી કેતા કે ‘ભાગ્યતરને અને ગણ્યતરને સામસામી છે.’ બહેલાઓમાં તો આજકાલ ડા‘પણું’ નામનિશાન કળાતુ નથી. મને એમની આ ઉક્તિઓને અર્થ નહીં સમજાતા, આશ્ચર્ય થાય તેમના સામે તારી રહ્યો. પણ ત્યાં તો ‘પહેલા પ્રકાશ દેખાય અને પછી ભાગ્ય સંભળાય’ તે વિજ્ઞાનના, બંદૂક વિષયક નિયમનો પ્રયોગ ચાલતો હોય તેમ તેમણે વાણી દ્વારા મારા આશ્ચર્યના ભાવને મૂલતામાં પહોંચાવી નાખ્યો. હવે કું તેમની સામે મૂઠ ભાવે તારી રહ્યો. (પેલા ધૂધરીઆ ખાવાની સામે બાળક તારી રહે એમ જ તો ને?) આ તકનો લાભ લઈ તેણે ચવાલ્યું. ‘એમ કાચું શું ફાડી રહ્યા છો? ટાણું દણું તમે સામુ ય ન ભંવાણું અને હવે મારા મોઢા સામુ શું ટીપી રહ્યા છો?’ હવે મને તેમની તબિયત વિશે શંકા ગઈ એટલે અચકાતાં અચકાતાં મેં પૂછ્યું: ‘આપ સ્વસ્થ તો છો ને?’ ‘હા, હા, સાડી સત્તર-બાર સ્વસ્થ છું. અસ્વસ્થ તો છો તમે તે આમ-આરમરે આટા ખાવ છો.’ પણ મકાન ગોતલુ હોય તો મકાન પોતે અચલિત પદાર્થ હોવાના કારણે આપણે જ આંટા ખાવા પડે ને? નહીં તો ધર્મશાળામાં રહેવા વખત આવે-મેં જોખવટ કરી. પણ આ વાક્ય હજી તો પૂરું થાય ન થાય ત્યાં તો મારા ખભા પર હાથ પછાડીને તેણે કહેવા માંડ્યું: ‘તે આપણને કંઈ ખંજર પડતી ન હોય તો ધર્મશાળામાં શું શમસાનમાં ય રહેવું પડે.’ ‘ત્યાં શું સગવડ છે?’

મેં મકાન મળવાના ઉત્સાહમાં પૂછી નાખ્યું. ‘શાંતી ધૂળની સગવડ; હાથે સામી હોટલમાં એટલે નીરાતે બેસીને વાત ચાલ.’

કોઈ એકાદ મકાન આમના હાથમાં લાગે છે તેવા એમના-બોલવાના સૂર જણાતાં મેં તેમની દરખાસ્તને બદાવી આપી. હોટલમાં ખુરસીઓ પાસે પહોંચતાં જ તેણે બે ‘બાદશાહી ચા’નો કુકમ આપી, અને લગભગ હાથ ખેંચીને ખુમી પર બેસાડી, મારા ખભે હાથ પછાડતા પછાડતા ધીમેથી-અર્થત ધીમેથી વાતની શરૂઆત કરી.

‘જો પાછાં હમેશાં બે માણસની સલાહ લઈને જ આપાં કામ કરીએ. સલાહ લેવામાં કંઈ આપણે નીચા નથી થઈ જતા’ આ વાત લગભગ તેણે કાનની નજીક ગોંધાવીને કહી તેથી કું ખરેખરો ગભરાયો. મેં કહ્યું ‘પણ મેં કંઈ જ એવા કામ કર્યાં નથી પછી સલાહ શાની લેવાની?’ ‘અરે ગાડીઆ, એમાં વિચાર શું ગયો. કું તો તારા મકાનની વત કડું છું. હેં હેં હેં...આજકાલના છોકરાં વાત વાનમાં મનનાઈ ભય.’ લે હેંડ આ પી કહીને તેણે તો આખી હોટલ સાબળી શંકે તે રીતે ચાર ઘૂટ ભરીને ચા પૂરી કરી.

પછીથી વાતને ઘેર સાધીને મને કહ્યું ‘તારે મકાન જોતું’ તું તો ત્રણ દિવસ પહેલાં નો’તું બોલાતું? પરમ દિવસે જ મેં એક જંગમે સાત ઓળખાણ વગરના ભાઈને અપાઓ.’ આ પૂરી થયા પછી તેમને કંઈ રસ ન હોય તેમ મને કહ્યું ‘લે હેંડ હવે ઉઠીએ’ કહીને હોટલના પગથિયાં ચિતરી, બહાર ઊભા રહ્યા. નો દેસાં નૂકરમી કું નહાઈ અપા’ત્યાં તો જીતવળા આપી હોય તેમ ‘તો ય કું જોતો રડીશ હો ભઈ, જોનાં જોતાં કયાંક મેળ પડી જશે.’ એટલું ચાલતાં ચાલતાં જ બોલતો ગયા. તેમની પીઠ દેખાઈ ત્યાં સુધી કું ‘સર્જનદારની શક્તિ’ જેવા મૂઠ વિષયના વિચારમાં લીન થઈ રહ્યો!

મારે આજે કોઈ પણ ઉપાયે મકાન શોધવાની શક્તિને શમવા દેતી ન હતી. જો શમવા દઉં તો

આજની જેમ ખીજા પછ એક-એ રવિવાર આ જ પ્રસિદ્ધ ગાળવા પડે તેમ હતું. જેની આ દૃષ્ટિ અત્યંત મજાથી મારી તૈયારી ન હતી એટલે હેલ્થ-માર્શી નીકળી સેનિકમાં ઉત્સાહથી મેં આગળ વધવાનું શરૂ કર્યું. સો કદમ આગળ જઈ ત્યાં તો 'ઓ હો હો હો...લાઈ' તો પરિચિત અવાજ સંભળાયો. પાછું વાળીને જોતાં એક જૂના મિત્ર છાટ માલે અથા આવતા જણાયા. 'તમણું દેખાતા કેમ નથી?' તેમણે નજીક આવી, મારો હાથ દબાવતાં પૂછ્યું. 'હું તો અહીં જ છું. પણ આ કામકાજની ઝંઝામાં...' 'શું લઈસાબ કામ તો આખી જિંદગી છે જ ને?' તેણે મારી વાત કાપી નાખીને કહ્યું. 'અને આપણું લાયક કંઈ કામ સેવા હોય તો જુલાઈ ન રાખતી.' તેણે મારા પ્રત્યે પ્રેમ દર્શાવ્યો. 'જરૂર, જરૂર, અત્યારે જ કંઈ છું.' મેં ઉત્સાહમાં આવીને કહ્યું. પછી મારા મે માધી આ વાક્ય નીકળતાં તેના ઉત્સાહની માત્રા ઘણી ઓછી ઘણ હોય તેમ જણાઈ આવ્યું. માણસને આંકડી આવતી હોય ને મુખમુદ્રા થાય તે પ્રકારના ભાવો અને તેમના મુખ પર જણાવા લાગ્યા. બાકી રહેલા ઉત્સાહ સાથે તો મેં તેણે પૂછ્યું 'મોસો શી જરૂર પડી છે?' 'આ જુઓને... મકાનની.....' 'હા, હા, બહુ જ તકલીફ છે' એણે મારા વાક્યને જ જાણે પૂરું કર્યું. 'અને યહુ' સાચો મિત્ર, મિત્રના કૃપે કૃપી હોય છે તે આવું નામ. જોયું, હજી તો તકલીફની વાત કર્યાં ખરેખર 'મારી બધી જ તકલીફ એ સમજી રાક્યો. 'પણ એક મકાન છે ખરું. બહુ સાદું છે. આમ તો હું આપણા ઝીણુ-ભાઈ મટે રાખવાનો હતો, પણ તમે મેં કયાં જુલો છો? હેડો જોતા જ આવીએ.'

મારે લો જાણે કે જેમાં મંથા ખંખારી. આ મિત્રને હું દેવદૂત માનીને મનોમન પ્રણામ કરવા લાગ્યો. 'તો ચાલો ને બાઈ-સાજ-જવલી.' મેં તેમની વાતને પકડતાં કહ્યું. અને ઉત્સાહમાં ને ઉત્સાહમાં પૂછી નાખ્યું. 'તેમાં શી સગવડ છે?' 'અરે! તમે મેં શું લાલ લાઈ, બંગલો છે બંગલો. એમાં સગવડનું પૂજાનું હોય? હંવા, ઉમસ, નીચે લાઈ, ઉપર પિપાચની નળિયાં, બાજુમાં જ પાણીની ડંડી...'

'બસ, બસ, મારે આથી વિશેષ શું જોઈએ' મેં દરખમાં ને દરખમાં જોલી નાખ્યું. થોડી વાર

બે-ત્રણ પોળમાં ચલાવીને મને તે મિત્ર એક ડેલા પાસે લેતો રાખ્યો. 'જોયો ને બંગલો?' તેણે પ્રશ્ન કર્યો. 'ક્યાં છે? મને તો કંઈ દેખાતું નથી.' મને આશ્ચર્યાચ્છ જોતાં મિત્ર બંગલો નહીં દેખાતાં મેં જણાવ્યું. 'અરે બાઈ, આ તમારી સામે જ વિલાપતી નળિયાં...' 'હવે મને લાગ્યું કે આ મિત્રની સમજા ફેર ચલેલ છે. મારા પિતાશ્રી ગામડામાં ગાયો-બેસો રાખે છે તે વાત એમણે ધ્યાનમાં લીધી લાગે છે. આથી રપટતા કરવા મેં કહ્યું. 'અમારે બે-ત્રણ મિત્રોને વાચવા માટે એક-એ ચોરડીવાળા મકાનની જરૂર છે. બાકી દોર ટાંખર તે ગામડામાં જ પોસાય. એને આ તરફ કંઈ લાવવા નથી.' 'અરે તું જો તો ખરો, હું નીચેના ખંડની વાત નથી કરતો. ઉપરનો બંગલા જેવો ખંડ તો જો. હવા, ઉમસ, વિલાપતી... નીચે તો તેમાં બે લાડૂતો રહેવા આવવાના છે! અવ, હેડ મકાન માલિકને મળીને લાડૂ સમજી લઈએ.' હું તેમની સાંચે થતવત ચાલ્યો. 'લઈને બંગલો જોવા લાઈએ છું.' મારા મિત્ર છે, બહુ મુખી છે. 'મારી ઓળખાણ એક ભેડી ફડીના માણસને આપતાં મિત્ર જણાવ્યું. 'અરે એમાં જોયું શું? બંગલો છે, બંગલો. હવા, ઉમસ, માથે વિલાપતી નળિયાં, બાજુમાં પાણી...' કસાદિ વર્ણન કરતાં તેણે જણાવ્યું. 'પણ તો મેં અહીં સુધી આવ્યો છું તો જરા જોઈ લઈ' મેં મુખ પર દૈન્યના અને તેટલા ભાવો લાગીને કહ્યું. 'હા, ખુશીથી જુઓ લઈ. પણ તમને આ શહેરમાં પચાસ રૂપિયામાં આવો બંગલો કાઢ આપશે નહીં.' મુરખીએ ધીરે રહીને વાડાની વાત પણ સિંચતી કહી દીધી. 'લો હેડો જોઈ લઈએ' કહી તેણે મારી લીધી અને એકાદ ફડીંગના એ રસ્તામાં ત્યાં 'બોડેલી' કાઢ્યું છે. આશ્ચર્યાચ્છમાં મેં જોઈ લઈ, તેમાં નિર્ભય વાસ છે વગેરે વિગતવાર સમજાવ્યું. બંગલોનો દાદર ચડતાં, અચૂનને અત્યવેધ વખતે ગુલાની કેવી સમગુલા જળવતી પડી હતી તેના કંઈક ખ્યાલ આવ્યો. પણ અમે ત્રણે સવામત રીતે ઉપર પહોંચ્યા. 'જુઓ આ આગળનો ભાગ પણ તમારે જ વાપરવાનો' તેમણે તાણું ખોલતાં ખોલતાં બારણા આગળના, જે જગુ છૂટયા અને ત્રણ જણ અમે બેલા દેવા તે રીતે બેલા રહી શકે તે લાગને, અવધાનને કહ્યું. 'હા, જો જોડેલા ભાગ તે નીચે ઉતરવા માટે જરૂરી છે.' મારાથી ખોલાઈ

જવાબુ. 'હે...હે...હે... ભાઈ, એમાં કંઈ ના પડાય, વહેવારની વાત છે. રૂપિયા પચાસ લોકો છે ને કંઈ એમ ને એમ...' 'લ્યો જુઓ ભેજો આ હવે ઉભસ.' ઓરડા ઉધાડતાં જ તેઓ બોલ્યા. મારું પ્લાન ઉપરથી તુડી ગયેલાં પાંચ સાત નળિયા તરફ ગયું. 'આ સામે જ જુઓ મોઢું પાણીની ડંકી' તેમણે માર પાંચ મકાન મૂકીને એક મકાનનાં ફળિયામાં રહેલી ડંકી બતાવતાં લોખંડીમાં જોઈ. રહી તે તરફ આંગળી ચીંધી. 'જાગર પછુ ત્યાં જ જવાનું છે?' 'મેં વુઝ્યે પૂછ્યું.' 'તમે ય તે ભાઈ, જાગરવું તમારે એકલા માથુસેને થુ કામ? બહારથી સવારને ચેર ડાનકું લાઇને આટો માસ્તા આવીએ નંદીયા, એટલે તમારે ફરવાનું' પછુ યઈ જાન. 'ને મારા પાટીના કપડા ભેળવે ઉમેયું.' 'હે...હે...હે... ગાલીશ પછુ શેજ સવારે માઈલ એ માઈલ ફરવા જતા' ને?' 'હા જી, પછુ એ તો માત્ર ફરવા જતા, મારે તો સાથે ડાનકું લઇને જવાનું ને?' થોડી વાર તે નિરુત્તર રહ્યા. તેમની વાણીથી આમે ય હું કંટાળ્યો હતો એટલે 'મારે તો સાઠું મકાન ભેળવે, આવી બધી સમયસતાવાળુ કું ન રાખી શકું' કહીને સાથે આવેલા મિત્રને બહાર નીકળવાની ઉશારત કરી. 'તારા માટે કેટલી મહેનત કરી ને તું તો...હું? આવાં મકાન આજકાલ મળે છે ક્યાં? મકાન રાખવું ન હોય તો પડી મને તો...' એને આવી એકોમિત કરવાની ટેવ હશે એમ માની મેં નમસ્કારનો વિધિ કર્યો વચર જ મારાં ઘર (અરે! જે સગાને ત્યાં રહેતાં હતો તેના) ના, ના, સગાનાં ઘર તરફ યમ વાળ્યા.

હવે તો હું કંટાળ્યો હતો છતાં એ ઘર શોધ્યા વિના જવામાં આવ્યા થાકતા પુનરાવર્તન થવાનાં એ બધ પછુ ખૂબ પેસી ગયો હતો એટલે મેં અવિચલ આંખ રાખી. એકાદ મકાન માલિકની ઝોળખાણ હતી તેમની પાસે હું પહોંચ્યો. નમસ્કાર કર્યો. એમની મોટરકારથી માફીને ફરવા સુધીના જડ ચેલન પહોંચતા ખચર અંતર પડીને પડી મકાનની વાત મૂકી. 'હા ભાઈ, મકાન તો છે પણ જુઓને આજકાલ. હે...હે...હે' ભઈસાળ...માફ લગાડતા નહીં, હાં હું તમને હોંઠે ઝોળખુ' પછુ આપણો...હે...હે' પરિચય તો

કોઈ જ ન ગણાય. ને આવાં કામમાં તો...ભઈસાળ એ બો હો આમા ખોદું... 'ના ના મને ખોદું' શું લાગે, આપની વાત સાચી છે. પછુ આપ કહો તો બે સારા માથુસો...' 'અરે ભાઈ, એ શું બોલ્યા? એમં તે કંઈ અમે ય... પછુ ભાઈ, તમે કેટલા માથુસ રહેવાના છો?' 'ત્રણ' મેં ટૂંક જવાબ આપ્યો. 'એક જાગે હશે' તેણે હસતાં હસતાં વાતને વહેવારમાં નાખી. 'ના, જી ત્રણે વાળ્યા છે.' 'એટલે?' 'પહેલી જ વાડે આપું હતું' વાક્ય તેજોથી બોલ્યા. 'એટલે એમ કે અંચે ત્રણે જ છુ, સાવ એકતા; આપનું મકાન જાડે રાખીને વાંચવા છડીએ છીએ.' 'મારે વાડાએને બગચે નથી આપવો. એ તો ધરમ-રાખા યઈ જાય.' એમ એણે એની ઢને કંઈક કે કુંવારા માથુસને પોતે હવે વાડો જ રહેવાના છે તેની પ્રીતિ યઈ જાન. 'પછુ અમે વાંડા નથી. આ તો હજી અજાણ કરીએ છીએ-અને અધુરના પૂડે અડી' મકાન રહેવા મળતાં નથી-એટલે અમે નથી પરવા. બાકી કાંકા, આય મકાન આપો તો જુઓ, મોડવા પછુ અડી જ! પડી તો આપને મકાન આપવામાં શો વધો હોય?' 'નારે એ વાત જ ખોટી.' 'આપને, કુંવારા ચે નહીં' પરણે તેવા ચે નહીં; ત્યારે કેવા ભાડુઆત ભેળવે?' 'મેં પ્રમ કર્યો. અરે ભાઈ, જરા હો ને મકાન સાઈસર થાય નહીં ને...' 'પછુ અમે દરરોજ જણ્યાર આપની ભથ્થમાં રેસથી સાવ-રખીથી...' 'ના, ભાઈ, એ બને એવું નથી.' 'પછુ આ એકલા-સ જાડું. દહાપતશાઈ એમના કુંવારા મંડળ સાથે રહેતા ત્યારે પચાસ આપના પછુ અમારા આ સાહ.' 'ના, ભાઈ, ના એવું કંઈ નથી હે... હે...હે' પછુ કોઈ સંખ ધ જગાડાય છે, ભો બને ત્યારે ભોમવારથી મૂત કરી જાઓ. હે...હે ભઈસાળ વાતમા મેં વાનમા તમને આપકારતાં ય જૂની મંથો. અરે બેળી! ભાઈને અહો પાવો મીડી માટડીમાથી પાણી આપજો.' કહીને તેમણે નોટોને ગણી ગણીને ખીસામાં મૂકી દીધી. જાધી જ નોટા ખીસામા પડતાં તેણે નવ જ વ્યક્તિત્વ ભેજતા ભેજતા પાણી પીતે હું 'આપણે મકાન રાખવું' એ વધામણી ખાવા મિત્રોના રહેણે વળ્યો.

હે મન! દોડધામ કરીને દૂધ પીવા કરતા જલેતર તો એ છે સાંત ચિત્તે ફરી શમ મળે પાણી પીશમ

—કનક હેવલ

અધની લાકડી

‘શિવગદાશ’

મારા માતાપિતા અવસાન પામ્યા પછી હું મારા કાકા સાથે જ રહેતા. તેઓ નિરુત્ત લેફ્ટેનન્ટ જનરલ હતા. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં તેમણે નામના મેળવી હતી અને પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા એ ખરું; પરંતુ બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં તેમણે જે નેતૃત્વ લાંબે દેખાડ્યું, અને આથી રાષ્ટ્રને નાના વિશ્વેની હારમાળાનું તોરણ બાંધી આપ્યું તેનાથી ચોતરફ તેમની ખ્યાતિ પ્રસરી, અને જાપાનીમાં મોટા શીર્ષક નીચે, ફેલ્ટા સાથે, તેમના અભિયાનો પ્રગટ થયા હતા.

અત્યારે તો મરીનકોર્પસ ઉપર ‘કર્નલ હાઉસ’માં તેઓ નિરુત્ત જીવન ગાળતા હતા. બધાં જ તેમને ‘કર્નલ સાહેબ’ તરીકે ઓળખતાં. તેમની જગ્યા ઉપર પડતો. પડકાર દેહ, મગપૂર ઘાસ, વેધક આખિ, અને વિશાળ લાલ પ્રદેશથી તેમનું વ્યક્તિત્વ જોનારને આકર્ષી લેતું આખી. જીવંતી લોકરી શિરતમાં ગાળી હોવાથી, તેમના જીવનમાં શિરત અને બ્યવસ્થા તાણુ વાણીની જેકે ઝાતપ્રાત ચક્ર ગયાં હતાં અને તેમાંથી કોઈ વાતનો અનાદાર તેઓ લાગે જ માંદ કરતા. હું તેમની સાથે રહેતા હતાં મારે બહુ જ સાવચેતી રાખવી પડતી. મને તેઓ ધમકાવી પધું લેતા:

“તારે માથાપ નથી એટલે એમ ન માનતો કે તારા બાપનું દેવું હું આખી જીવંતી બધાં કરીશ. જા બેટા, કમાતા થીખા!”

એમ જતાં, કોલેજ સુધીનું શિક્ષણ તેમણે જ આપ્યું. મેં એ પૂરું કર્યું અને કર્નલ સાહેબને ફક્ત વર્ષ બાલનું હતું ત્યારે એક આદેશ બડી થઈ. તેમને આંખની તકલીફ ઊભી મઈ અને એક વર્ષમાં તો તેઓ આખનું તેજ સાવ ગુમાવી બેઠા.

એક લોકરી જીવ માટે આનાથી વધુ ખાસદાયક બાબત બીજી કોઈ કોઈ શકે નહીં. અધ્યાપાની અસહાયતાથી કર્નલ સાહેબ મનમાં જ ધૂંધવાઈ રહેતા. પરંતુ તેમની દિનચર્યામાં કોઈ જ ફેરફાર તેમણે થવા દીધો નહીં. મરીનકોર્પસ ઉપર રરનો ઝોળાંઓ સામેની દિવાલ સુધી ફરવા જવાનું સવારસાંજ આજી જ રાખ્યું.

લોગો લાકડી અધમજોનું પ્રતીક છે અને તે રાખવા શરખાતમાં, મિત્રો અને રોડીઓએ સમજાવવા માટે

પ્રયત્ન કરેલો ત્યારે તેમની લાક્ષણિક ઢંગ વિરોધ કરેલો: “હું કર્નલ વિશ્વાસ-લેફ્ટેનન્ટ જનરલ-અહીંનો દરેક રહેતી, દરેક પોલિસમેન, મોટરવાળા, બસવાળા-ઝોપાટીના તમામ વસનારાં-મને કોણ નથી ઓળખતું લાખા!”

“એ ખરું છે, કર્નલ-સાહેબ પરંતુ જ્ઞાનકા મોટા શહેરમાં હજારો નવા આગતુકો અને પરદેશીઓ હોય જેથી શ્વેત લાકડીની સંજ્ઞા હાથમાં હોય તો ખોટું નથી.” એમ જ્યારે સીએ મહામુસીમતે સમજાવ્યું

ત્યારે કર્નલ સાહેબે કચ્ચાતા દિલે લાકડીનો રવીકાર કર્યો. બીજો જ દિવસે જાપાનીમાં મોટા અક્ષરે જાપાનું.

“જે હાથ, સેનાની તરીકે રણમેદાનમાં સેનાને દોરતા, તે આજે શ્વેત લાકડી અપનાવે છે!”

કર્નલને દરિયુ ગુમાવ્યા પછી ઉમેરાત વધુ રહેતા. પુરશી અચુક જગ્યાએ જોઈએ, જેટ અચુક ખીંટી પર જ-જગી તથા લાકડી દિવાનખાનાની બાકીના ખૂણે-જૂટ મોખાં પરસાળના દારા નીચે-આમ દરેક ચીજનું મુકરર સ્થાન હતું અને તેમાં કોઈ ફેરફાર થાય તો નોકરનું આખી જનતું. તેઓ દરેક સાંજે, અચુક, ફરવા નીકળી પડતા અને એટલા મજાદૂર બની ગયા હતા કે રરતો ઝોળાંગતા શ્વેત લાકડીના દર્શને રસ્તાની બન્ને બાજુ ક્ષણિક આપમેળે થઈ જતો.

આ દરમિયાન મારા હમનરીએ, એક સુવત્તીએ મારા જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તે એક શ્રીમંતની પુત્રી હતી. દેખાવડી તો ખરી જ પણ અંચળ વિશેષ. હું કર્નલ વિશ્વાસનો વારસદાર છું એવી જ્યારે તેને ખબર પડી ત્યારથી તેના પ્રેમની માત્રા ઝોર વધી ગઈ. રણકા તેનું નામ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો કથાનો શરમજનક ખાજ અહીંથી શર થાય છે. વિશ્વાસ કાકા પીગમે છે કે નહીં તે ગાણુવા મેં એક-મે વાર પ્રયત્ન કરેલો ત્યારે તેઓ તાડીને બોલ્યા હતા:

“લગ કરવું છે-પણ આશો શું બેટમણી? હવા ખામતે ચોકું જીવંતો કાઈ રણવોતો વિચાર કર્યો?”

એટલે કાકાએ તો પ્રસ્તાવ ઉપર હંકું પાણી રેડી દીધું અને હું મનમાં સમજાવી રહ્યો. એક બંધકર વિચારે મારા મગજમાં પ્રવેશ કર્યો અને રોજ એકનો

એક વિચાર ઘોળાતો ગયો, અને ત્યારે અદ્ભુત સ્વરૂપ ધારણ કરું ત્યારે તેને અમલમાં પાડ્યું મૂક્યો. કનૈય પાસે હતી તેવડી જ લાકડી કું લઈ આવ્યો—જાણ, લખાઈ, આકાર બધુ જ સરખું માન રગમાં ફેર મારી લાકડી કાગી હતી—ફરવા જતી વખતે શેષીન લોકો હાથમાં રાખે છે તેવી જેમજેમ પ્રયત્નોના વિચારે કું વધુ અનરથ બનતો ગયો તેમતેમ, કાગી નાગણુ જેવી આ લાકડીએ મારા મનનો સંપૂર્ણ કબજો લઈ લીધો.

એક બપોરે મેં ગજબનાક દિ મત કરી કનૈય સાહેબ, આરડાની પરસાળમાં પડતી બારી ઉપર મેલ સોટી લટકારી રાખતા, ત્યાં કાગી લાકડી મૂળી દીધી અને ઘોળી લાકડીને ખૂણમાં છત્રી પાછળ રાખી દીધી નોકર કહાચ્યું જુએ તો આવીપાછી ચયાની જ શક્યતા લાગે હવે પડી શુ બને છે તે કું જાની રીતે જોવા લાગ્યો. કનૈય સાહેબે નિશન સમ્રો હાથમાં કાળા સોટી લીધી અને બહાર નીકળી પગા લાકડી બદલાઈ ગયાની જરા પખુ થકા તેમના મુખ પર જોવા મળી નહિ.

તેમના ગયા પડી માત્ર મન ચક્રોગે ચડ્યું ઘોડી જ વારમાં કનૈય વિશ્વાસ રસો ઝોળગવા જશે—કોઈ મેદરકાર વાહનન જાનું ખાન ન રહે અને કહાચ્યું.

.. કહાચ્યું શુ? કનૈય એ છસ કોઈ વાહન સાથે અચકાક પડે અને રસતાનો એક રોટ્ટો એક રમીન પથ બની જાય. તેમનું મુલ્ય પથ થાય.

માત્ર આપુ શરીર પરસેવે રેળજેન ચક્ર મધુ. હલવનો ધણકાર અનેકેંગણે વધી ગયો. કું જ ખૂની હતો ને? કું ધિરાદાસનું ખૂન કરી રહ્યો હતો? અને તે પથ મારો સંગે કોઈ જેણે પોતાની બધી જ મિનકત મારે નામે કરી હતી અને જે મારી અને રેણકાની વચ્ચે આડખીની બની રહ્યો હતો.

મારી કુલતાને ખાવ અને પગની ગયો ખીજ જ કણે કું તેમની પાછળ દોડ્યો અને જુએ પાડતો જ રહ્યો.

“કનૈય સાહેબને અટકાવો—તેમને જલદી રોકો—તેમની ઘોળી લાકડી ઘેર ખૂની ગયા છે કાકા, પાછા ફરો!”

! કનૈય સાહેબ રસો ઝોળગી ગયા હતા પૂર અડપથી આવતી બે માળની એક બસ, બપ હર ગ્રાણીના જેવી બ્રેકની મીસ પાડી, રસતા સાથે ચોટી ગઈ.

કનૈય સાહેબે ઉમ જળાનમાં ગ્રાહકરની ખમર લઈ નાખી ત્યાં એકઠા થયેલા ટોળામાંથી ઘણા કનૈય સાહેબને ઝોળખતા હતા તેમણે કહ્યું.

— “જૂલ આપની ઘઈ લાગે છે, કનૈય સાહેબ! આજે આપના હાથમાં ઘોળીને બદલે કાગી લાકડી આવી ગઈ લાગે છે!”

જળાનમાં વિશ્વાસ કાકા જોરથી તાડ્યો “કનૈય કોઈ દિવસ જૂન કરી નથી—આજે પથ નહીં અડી બેવકૂફો ભેગા થયા છે કે શુ?” એટલુ કહી લાકડીને એટલા જોરથી પછડી કે તેના બે ટુકડા ઘઈ ગયા. એટલામાં કું તેમની પાસે પડેલી ગયો, અને દોરીને બંધને પાછા લઈ આ ગયો આખે રસો તેમને કાંઈ મોહ્યા નહી. ગમે જોગન પડી, મને પાસે બેસાડી તેમણે પૂછ્યું.

“કેમ દોસ્તા, કામન કાસગ દાડી નાખવા વિચાર હતો?”

‘આવુ કેમ જોતો છો, કાકા!’

‘તો પછી લાકડી બદલવાનું કારણ?’

કું સાલગાને જ ડચાર્ડ ગયો જાણે મારા માત્રેમાં લોહી થીન ગયું મેં લાગતો જ સવાલ કયો.

‘લાકડી બદલાવાની વાત તમે જાણતા હતા? અને મોલાબે કમ નહીં? અને જોની લાકડીના આધારે બહાર શીદ નીકળ્યા?’

તારે કાકાને ખપ ન હતો, એકને ખપી જાય.”

કું કસકે રડી પથો અને કાકાને પગે પથો મને સમત્વન આપતી તેમણે કહ્યું.

તારી જૂલ માટે તને માફ કરુ છુ, તારી ઉમરે પથ મેં એવી જ બદલે ખરાબ જૂતો કરી છે પથ હવે તો જાગ્યા ત્યાંથી સવાર! આજથી સુધરવાનો પ્રયત્ન કરને, અને હા, એક ખીજ વાત પેની રેણકાની આસા છોડી દેજો! તેના પ્રેમ તારા વારસા સાથે છે!”

આ પ્રસંગ પછી કનૈય વિશ્વાસ પાંચ વધુ વર્ષ છતાં દરમ્યાન રેણકાએ ખીન્ને સાથી પસંદ કરી લીધો. પરંતુ કુદરતે જેની ચક્રના તેજ બેચી લીધા છે તેવી વ્યક્તિની અસહાયતા સાથે મેં જે વતીન કર્યો—અને છતાં જેમણે ઉદારતાથી મને મારી આપી—તે શરમ કયા વાદ આવતા જ હલવ જ્ઞાનિ અનુભવે છે અને પશ્ચાત્તાપનો અભિ મારી ખાપ છે ક્યાપીની ચેવી પકિત વાદ આવે છે, અને સ્વર્ગના એ પાવન ઝરણામાં ડુબડી મારી પાપ ધોવા મધુ છુ, પથ કયાપ જોન પડતું નથી એમ ધામ છે કે સો કોષને આ વાત કહીને મારા દિલને માર હળવો કરું અને શ્રોતાજનો મને માફ કરે તો મારા આત્માને શાંતિ મળે.

એટલે સ્તો, આજે આ વાત કરી નાખી! મને માફ કરશો ને? [આખાર એ. જો ગોરિશ]

બિલિપત્ર

બૂચેન્દ્ર ત્રિવેદી

હજરત શયખ પીરાને-પીર કહેવાય છે તેમની પાસે દરસે હદીસની સજલિસમા લાખો લોકો હા સનો સખક નેતા

એક દિવસ તેઓ હદીસનો સગક આપી રતા હતા અને એક માણસે આવી કહ્યું

હજરત સાહેબ! આપનું એ વહાણ દરિયામાં ડૂબી ગયું છે

હજરત સાહેબ એક ક્ષણ અટકી બોલ્યા 'અ હમ્દુલિલાહ'

તેઓ હાથ પદ નવા પાછા લયનીન બની ગયા થોડી વારે ખીજાએ ખબર આપી 'હજરત સાબ આપનું વહાણ ખુદાની કરામતથી બચી ગયું છે'

હજરત શયખ તો પહેલાની જેમ જ 'અ હમ્દુલિલાહ' બોલી હદીસ પઢાવતા રયા

શોક તે આનંદના સમાચારો સાબળતા હજરત શયખના મોમથી ન્યા એક જ અકારનો શબ્દ સામળતા એકે તેઓને પ્રજ્ઞુ

'આપ બને વખતે અ હમ્દુલિલાહ' બોલ્યા એન કારણ શુ ?'

હજરત શયખે જવાબ આપતા કહ્યું

પ્રથમ તો મને મારો માલ ડૂબવાના ખબર મળ્યા તે સમય મે મારા હૃદયને ટટે થી નેચુ તો મને જણાય કે માન ડૂબવાથી હૃદયને કશુ ફુખ પહોંચ્યું નહેતું એટલે મે ખુદાને અ હમ્દુલિલાહ' કહી ખૂન આલર માન્યો દિનમા માન પ્રત્યે કોઈ નાસકિત ન રહેવી એટલે જ ખુદાના યુક્ત

ખીલ વખત મે અ હમ્દુલિલાહ' કહ્યું આ પણ ખુદાનો આલ્હર જ હતો કારણ કે માલ ન ડૂબવાના મારા ખબરથી મારા હૃદયમાં ખુદી ન ઉપજ એટલે કે બને વખતે મારા દિલની હાલત જવી હતી તેવી જ રહી

ન તો ખુશી ન શોક

*

પન્થીમ વરસનો જુવાન

નામ એનું હજરત મુહમ્મદ હમીદુલ તિરમીઝી

નાનપણથી જ એને પશ્ચિત બનવાની ખવાહિશ એ એના મિત્રોને કહેતા 'દુનિયા ઈમાદત કી જગલ હે ઓર બદા લય ઓર વિશ્વાસ કે ખીચ હમેશા શોયતા હે ન માતુમ મે બિ નતિ (સમજોને અધિકારી) હું કિ નહી' એના એક મિત્રે કહ્યું, સાચી ઈમાદત કઈ તો કહ્યું 'ડાતાલ ન કરો યદી એક બડી ઈમાદત હે'

એક દિવસે તિરમીઝીના મિત્રોએ કહ્યું 'ચાનો આપણે દેશવિદેશ ફરીએ આવિમ ને હાશિઅના સત્સંગોથી તમે પ્રખર ઝાંની ઘઈ શકશે'

તિરમીઝીએ મા પાસે આવી આરા માગી, પણ માએ કહ્યું

'એટા તુ હરફર ને અલાહ ઓલિયા બને એથી વિશેષ ખુશી મારા માટે કઈક પણ તુ જુએ છે ને કે હું દહા છુ મિઆર છુ અને આવી સ્થિતિમાં હાડીને તુ જઈસ તો માતુ મેયુ ?'

માના શબ્દો સાબળતા જ તિરમીઝીએ પોતાનો વિચાર માડી વળ્યો અને મિત્રો પાસે જઈ કહ્યું

હેરો મારી માને મૂકીને હું કયાય જઈ શકીશ નહિ'

મિત્રો જ્ઞાન મેળવવા દેશાટન કરના નીકળી પછા પાય મામ પડી એક દિવસ તિરમીઝી એક કબર પાસે ગમગીન ઘઈ વિચાર કરતા મેરો હતો

સાવ એકનો મારા એકે એક સાથીઓ દુનિયા જેન રજો જ્ઞાન-વિજ્ઞાનમાં મારાથી અડિ યાતા ઘઈ જો તુ બોલ જેબે રહી જઈશ' એટલામાં એક નૂરાની અદેરાનાળા ખુઝઈ કેમર પામે આન્યા અને તિરમીઝીને નિરાશ ઘએનો નોંધ તેને દોલ્યો

તિરમીઝીએ બધી વાત કરી ખુઝઈ વાત સામગી મ્હુ

ભાઈ મારા' ચિતા કરીશ નહિ જે તારી ઈમાદ લેય તો હું શેખ તને પદાવીશ અને એથી તું તારા તમામ સાથીઓ કરતા એકસોગણો તેજસ્વી બનીશ'

તથા વરસ મુઠી પેલા શુક્રને તિરમીઝીને રાજ
સખક પદાવ્યા કર્યા

અને જ્યારે તિરમીઝીને ખબર પડી તો પેલા
નરસી ચહેરાવાળા શુક્રને બીજા કાંઈ નહિ પણ
હઝરત ખિઝર પોતે હતા

*

એક વખત રવર્મના ફિરસ્તાઓએ બેગા મઈ
પ્રદાને પ્રશ્ન કર્યો 'હે ખુતાવા' તે માનવીઓને
અમારાથી ઊંચો દરજ્જો કેમ આપ્યો? જો કે અમે
તારી હખાદતમા ચોવીસેય કલાક લાગ્યા રહીએ છીએ
અને આ તારા માનવીઓ તો દિવસના બેટલા સારા
કાર્ય કરે છે એનાથી વધારે તો ખૂબ કામ કરે છે'

પ્રદાને કહ્યું 'ઓ મારા ખારા ફિરસ્તાઓ!
આવો હું તમને તમારા સવાનનો જવાબ આપું'

તે માનવીઓને જોયો દરજ્જો એટલા માટે
આપ્યા કે તેઓ મને યાદ કરે જૂની જમ તો મારી
પાસે માફી માગીને પણ મને યાદ કરે નહિતર
હખાદત માટે તમે ફિરસ્તાઓ ઘણા છો ને મારી

હખાદત પણ અખૂટ છે પણ હું કાંઈ હખાદતનો જ
જૂખ્યો નથી મને તો ખરાબ કામો કરનારા ને સારા
કાર્યો કરનારા માનવીઓ ખૂબ મળે છે કારણ તમને
ખબર છે?' સૌ ફિરસ્તાઓ સાંભળવાને વધુ આતુર
બન્યા 'કારણ? મારી પાસે કૃપાનો સાગર પડેલો
છે એનો હું ઉપયોગ તો કરી શકું' અને હા, કૃપા
ને હખાદતમા ફરક કેટલો તેની તમે ફિરસ્તાઓને શુ
ખબર પડે? તમે સૌ માત્ર હખાદત માટે જ છો
જ્યારે માનવી તો હખાદત કરનાની બૂની જમ ને
પાછો મારી પાસે કરગરતો આવે તો હું ખૂબ રાજી
થઈને અમના બધા જ શુનાંદોને માફ કરી દઉં
અને એ લોકો જ્યારે સાચા દિવસી મારી પાસે
આજીજી કરે છે ત્યારે હું એને મારો કરી લેતા પણ
અચગતો નથી એમની આજીજી મને ખૂબ ખારી
લાગે છે આ ચીજ તમારામા નથી'

પ્રદાનો જવાબ સાંભળી સૌ ફિરસ્તાઓ એકી
અવાજે બોલી બીણા 'અક્ષા હો અકમર!' અને
એના પડથઓ સાંભળી સૌ પ્રદાના તસનુરમા
(પ્રાન) લવળીન થઈ નમાજ પઠા લાગી ગયા

પણ સિદ્દાત

એક વખત એક સાધુ પાસે જઈને એક ગૃહસ્થે તેને પૂછ્યું 'મોક્ષને માટે શુ ધર
છોડવું જ પડે? સાધુએ કહ્યું 'એવું કોણ કહે છે? જનક જેવાએ રાજમહેલમા રહીને મોક્ષ
મેળવ્યો પડી તારે જ ધર છોડવાની જરૂર શી?' ત્યાર બાદ બીજો એક ગૃહસ્થ આવીને
સાધુને પૂછવા લાગ્યો 'મહારાજ, ધર છોડ્યા વગર મોક્ષ મળે ખરો કે?' સાધુએ કહ્યું કે,
'કોણ કહે છે? ધરમા રહીને એમ આરામથી મોક્ષ મળી જતો હોય તો શુક જેવાએ ધર
છોડ્યા તે શુ બેવકૂફ હતા?' પડી એ બેડે ગૃહસ્થનો એવો થયો, અને તેમની વચ્ચે
ઝઘડો પડ્યો એક કહે સાધુએ ધર છોડવાનું કહ્યું છે બીજો કહે ધર છોડવાની જરૂર નથી
એવું કહ્યું છે બંને સાધુ પાસે પાછા આવ્યા સાધુએ કહ્યું 'બંને વાત સાચી છે જેવી
જેવી વૃત્તિ તેવો તેને માટે રસ્તો અને જેવો જેવો સવાલ તેવો તેને જવાબ ધર છોડવાની
જરૂર નથી એ પણ ખરું છે અને ધર છોડવાની જરૂર ે એ પણ ખરું છે આનું નામ
પણ સિદ્ધાત છે

ફળતગાળી પુરુષની કમંચમાધ જેમ બિડી હોય છે તેમ તેની વૃત્તિ બ્યાપક ઉદાર અને
સમ હોય છે એથી તરેહતરેહના તરવરાનોની જ જાળમા તે ફસાતો નથી અને પોતાનું જે
હોય તેને છોડતો નથી નાન્ય દસ્તીતિ વાદિન 'આ જ છે ને બીજું નથી', એવા વાદવાદમા
પણ તે પડતો નથી 'આ પણ છે ને તે પણ છે, પરંતુ મારા પૂરતું આ જ છે' એવી તેમની
નમ્ર તેમ જ નિશ્ચયી વૃત્તિ રહે છે.

—વિશેષાજ્ઞ

કોરોના

હો કુશુભ દેસાઈ

વડુમા વધુ પોષણ આપી શકે તેવા ખાલો ગોધ વાની દિશ મા 'કોરોના'ની ગોધ એ વૈજ્ઞાનિકોની સૌથી નવી શોધ છે

આજ સુધી તો આપણે સૌ આ કોરોનાને ઉપેક્ષાની નજરે જ જોતા આપણા ધીએ તજાવના બધિયાર પાણીની સપાટી ઉપર તરતી ઘેરા રીયા રંગની લીન એ જ અશ્વર્થજનક ગુણો ધરાવતી હો રેતા છે આ નાની રી વનસ્પતિની જોરે કંઈક અસંભવિત જાણતોને સંભવિત બનાવી છે તેના ગુણો અને શક્તિ અપાર છે અતસ કટની અને બળ તપ્તની તગીની સમસ્યાઓ તે જ હન કગી શકે તેમ છે

આ વિગત નજારની નવરપતિ બીન કે જૈવાનન વૈજ્ઞાનિક નામ છે કોરોના પામરેનાયડોસ આમ જુઓ તો તે દેખાનમા એટલો બોલો નાનો હોય છે કે એક ટાચગી ઉપર ઓછામા ઓછા તેના સોએક હોડ એકત્ર કરી શકાન છેના કિતરે વગમથી ત્રોગશળ ઓમા કોરોના એ ગોધનો મુખ્ય વિષય બની રહ્યો છે

આજ સુધીના પ્રયોગોથી હવે એ નાત ત્વ સામગ્ય થઈ ચૂકી છે કે કોરોના વર્તમાન અવસર કમને ઘણી જ સફેદ થઈ હો કરી શકે છે માત્ર એટલુ જ નહિ ભવિષ્યમા જ્યારે તેન પેટ્રોલ અને કોમમાનો જથ્થો કારેક પાડુ ખૂટી જશે ત્યારે તનો બલાન પશુ મારેનની સહાયતાથી ઘણી જ સહેલાઈથી હો કરી શકાશે

કોરોનાની સૌથી નોધપાત્ર માન્યત એ છે કે મૂળથી તે કુણમ સુધી તે પૌષ્ટિક તત્વોથી જરૂર છે મૂળિયા રાગપા અને ઝીંકા શા પાદડા આભાથી એકવને આપણે દેખ ન થયીએ કોઈ પા ખાલ પલાઈને મુકામને તેમથી વધારે ઝોળીન મરે છે મનોહાહડેટ અને ચરમી પશુ તમા ખારસા પ્રમાણમા હોય છે સાથે જ તમામ રવજનવર્ધક વિટામિન પશુ (એક સી' સિવાય) આ અદ્દશત ગુણો વગા હોડમાથી મળી શકે છે

ખીટ બાનત એ નોપાત્ર છે કે કોરોનાને

જોગવા વધવા વિકસના કે દેતાનાને માટે ઝાઝી જગ્યાની જરૂર નથી વૈજ્ઞાનિકોનુ અનુમાન છે કે આજે જેટની જમીન ઉપનમ્ધ છે તેના માત્ર ૧/૫ હિસ્સામા જ એટની મોગેના પેલ કરી શકાશે કે જે વડે ઓછામા ઓછા સિલ્લર અરળ માલસો (સન ૨૦૫૦મા જગતની ધારમા આવેની રસિતિ) ના જોગન વિદ્યુત અને બળતણ સબધીની આરસનમ્તાઓ પૂરી મરી શકાશે

કાનંગી ડન્ટ્રીટયૂઠ (અમેરિકા)ના વૈજ્ઞાનિકોએ 'પાનનટ ફેમટી'ની ચાપના મરીને આ દિશામા રચનાત્મક કાર્યનો આરભ કરી દીધો છે ખૂમ જ મોટા પાયા પર કોરોનાનુ ઉત્પાદન કરનુ આ કારખાનુ ફેમિશજમા એક ખૂમ જોથી ઇમારતની અગામી ઉપર આવેન છે ત્યા ન મી પારદશક પ્નાસ્ટિમ્ની દયુષમા આ હો ની ખેતી મરનામા આવે છે આજ સુધીના ઉત્પાદન અકડાઓને આધારે એ માત્ર સારવી શકાય છે કે પ્રત્યેક એકર જમીનમા ચાનીસ ટન મોરેના તો ઘણી જ સટેનાઈથી ઉગાડી શકાય છે ધારવામા બવેનો આ આપડો કોઈ એક દિવસે એક એકરે એકમા પચાસ ટન લગી પટોચી જનથ તો આપણને નવાઈ ન લાગરી જોઈએ

કોરોનાના ઉત્પાદન પર ઇઝગઈલની સરકાર ધણું ખ્યાન આપી રહી છે ત્યા જનનરો માટે કોરોના એક સારો ખાલ પાઈ પૂરાર થઈ ચૂકો છે

ખલ સિવાય પશુ મોરેના અન્ય અટલા જ મહત્વના ઉપયાગમા લઈ શકાય છે આજે જે પ્રમાણમા જેસ કોનમા અને પેટ્રોલની ખપત વધતી જાય છે ત ઉપરથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે આવના ૨૫-૩૦ વરસમા જેસ કોનસો અને પેટ્રોલના ભડારો ખતમ થઈ જાય તરી આશય જરૂર છે અને પડી ત્યારે? ત્યારે કોરોનાથી જ આપણી આ આરસ્ય કતાઓ પૂરી પાડી શકાય વૈજ્ઞાનિક જગતમા તા ત્યા સુધીની માન્યતા છે એ એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે સમસ્ત વિશ્વની ખાલ અને શક્તિ (એનર્જી)

સબધી ગમમ આવરવાતો કોરેલા પૂરી પાડી ચક્રો, કારણ કે કોરેલા સોર શક્તિ એકમ કરવામાં સૌથી વધારે ઉપયોગી સાધન પ્રમાણિત છે

કોરેલાના, તાત્તેલાના કરવામાં આવેના એક પરીક્ષણથી તેનું બરિષ્ઠ એક બીજી રીતે પણ ઘણું જ આશ્ચર્યજનક મળી ચૂક્યું છે. વેનેઝુએલામાં કુદરતી રોગીઓની વચ્ચેના કોરેલાનાથી તૈયાર કરવામાં આવેલા એક પ્રકારના સેરેલા રોગીઓને પીરતવામાં આવ્યો તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે રોગીઓના વજન અને સ્વાસ્થ્યમાં આશ્ચર્યજનક સુધારો મારૂમ પડ્યો અગાઉ કરતા તેઓ વધારે રૂઝિયા આવી ગયા અને પોતાની કામગીરીમાં સામે ઝૂકતા તેઓમાં ઉત્સાહ આપે

આ પરીક્ષણ પછી તે પૈરાનિઝોમાં આ વિષય પરથી સારો એવો રસ જાગ્યો છે અને તેઓ અનેક વિધિ પ્રયોગો કરી રહ્યા છે કોરેલાથી આપણે

નિશ્ચિત ભેટ

ચૂટાડીનો સમય હતો જરાહરવાલજી ચૂટગી પ્રવાસે નીકળ્યા હતા

કાનપુરના પરેક-મેદાનમાં એક વિશાળ સમા હતી પડિતજી તેને સંબોધવાના હતા

પડિતજીના આગમનની વાત જાણતા લોકો કિડિયારાની આશક ઉભરાવા લાગ્યા મેદાન ખીચે

ખીચ લાગી ગયું કપાચ પગ ચૂકવા જેટલી જમીન ન હતી

વિદ્યન-સતોપીઓ આવી બીડ લાડનો લાલ લેવાનું કેમ ચૂકે? ગિરદીમાં તેમનું કામ સરળ થઈ જાય છે મન ફાવે તેવા આગા કરવાની તેમને તક મળી જાય છે

જરાહરવાલજી એક મિનિટ પહેલા જ મચ પર આન્યા હતા એવામાં કોઈના હાથ સળગ્યા એમ જોડો હવામાં બેઠી મચ પર પડ્યો મચ પર કેવીપ્રકારે ધાવન નામના એક સન્નજન બેઠો હતો તેમના માન પર એ જોડો ચટાક કરતોને વાગ્યો

જરાહરવાલજી ઝીલી નજરે આ બધું જોઈ રહ્યા હતા નોકોનું માડપણ જોઈ હસતા હતા તેઓ ધાવનજી સામે જોઈ હસતા લાગ્યા જાણે કંડી ન રહ્યા હોય કે 'ભાઈ ચૂટગીમાં તો એવી લપડાક હસી કાઢતી જોડો'

પછી હાથ વડે ઠસારો કરી ધાવનજી પાસે જોડો માગ્યો ધવનજી જોડો આપવા ગયા ત્યારે હસતા હસતા કહેવા લાગ્યા

જોડુ ને? મોટા નોકોનું કેવું ભવ્ય સ્વાગત થાય છે? જાણ મોટા લોકોની સોજનમાં તમને આવના જ છનામ મળ્યા મરશે!

પછી ઓતાઓ તરફ મા ફેરવી હસતા હસતા જોડો બોલો કરી બતાવતા બોલ્યા

'બાઈઓ, જુઓ' મોટું સન્નજન અમારી પાસે આ અજબ ભેટ મોકલી છે' પછી જોડું દૂડી ગઈ છે' બીજો જોડો પછી મોકલે તો મોકલે કામ આવે'

આ વાક્ય એમણે એવા કટાક્ષમાં કહ્યું કે લોકો તેનો અર્થ સમજી જઈ હસવા લાગ્યા તાનીઓ પાડવા લાગ્યા

જરાહરવાલજીએ જાણે બાળીનું કહેલું અધ્યાહાર ન રાખ્યું હોય

'આવા ધાપસિયાઓના કાળા કામ અને આમ હસવામાં કાંદી નાખીએ છીએ' કૃતરાના ભસવાને મેણ મહત્ત્વ આપે' તેમના આવા તોફાનોથી જનતા ઉતરી અમારા તરફ વધુ વરે છે'

આવી હતી પડિતજીની ઉપેક્ષાવૃત્તિ

ઉચ્ચકાષ્ઠ ડા. પટેલ

ગાંધીજીનાં દર્શાંતો

સમ હક રમેશ ડા. દેવાઈ

ગુનાનું પ્રાયશ્ચિત

એક વાર એક યહૂદી લેબ્બદાર પેગમ્મર સાહે બને ગાળો દેવા અને વગોવણી કરવા ગયો હતો

હજરત ઉમરને લાગ્યું કે યુશિદનુ ભાઈ અપમાન થાય છે તે તેઓ સહન ન કરી શક્યા પણ પેગમ્મર સાહેએ યુશિદને ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું 'એ યહૂદી લેબ્બદારને એની સુફવ રકમ આપો એટલું જ નહીં પણ તમારા ગુનાના પ્રાયશ્ચિત તરીકે થોડી વધારે રકમ આપો'

આ અપૂર્વ વર્તનનું પરિણામ એવું આનંદુ કે જેની તે વેળા તો હજરત ઉમરે જરાયે આશા નહોતી રાખેની કારણ કે પેલા યહૂદીએ ઈસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો

વ્યક્તિના શુદ્ધ પ્રેમનો મોહ

કાશ અને તેના ફૂટરાની વાત સાલગી છે?

કાશ બહુ પ્રખ્યાત હતા

તેનો ફૂટરો મગી જતા તેની લાશને લઈ જવનું સન્નધમ કાઢ્યું તેમા આખું ગામ ગયું

કાશ મરી ગયા ત્યારે માડ પ્રધિયા મગી શક્યા!

તાતપર્ય એ છે કે વ્યક્તિનો મોહ ન રાખીએ વ્યક્તિના શુદ્ધનો મોહ હોય પણ એ મોહ શુદ્ધ પ્રેમનો

મૃત્યુમા આનંદ

સુજરાતના પહેલા ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતાનો દીકરો સુજરી ગયો ત્યારે કહે છે કે તેમણે ઉત્તમ માણસો અને એવા 'ભત્રુ મયુ ભાગી જાળ, સુખે ભજ્યુ શ્રીગોપાળ'

આ અધરમાથી તમને વધુ પ્રકાર સાપડો આપણે ને ઈશ્વરને જોગળીએ તો મૃત્યુમા પણ આનંદ માણતા શીખીએ જ

રડવાની વાત

ઈસ્લામમા મોટા ખતીફા ધર્મ ગયા તેમણે બગદાદથી રેશમી બ્રશ્માઓ પહેરીને આવેલા

મોટામોટા સુબાઓને શુ સલામોનું હતું?

'તમારા પેગમર સાહેબ તો બહી ખાદી પહેરતા, તમે આવા મુલાયમ કપડા પહેરતા કયાથી થયા?'

તે વખતના ધર્માત્માઓનો ભય એવો હતો કે લોકો એમનાથી ઘરઘર કાપતા એટલે એમની તવવારથી કાપના એમ નહિ, પણ તેના તેજથી

આજે હિંદુ શુ કે મુસલમાન શુ મને સલામો છે કે ખાદી બહી પહે છે, ખૂબ છે એ સાલગી હું હસું છું, જો કે એ છે તો રડવાની વાત

માયી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા

દિ હિમા મને એક પૂત્રીએ કહેડુ 'આ મદિર મુમયમાને તોડ્યુ'

મે પૂછ્યું 'તું કયા હો?'

એ કહે 'હું ત્યા રહ્યો હોત તો મરી ગયો હોત'

મે કહ્યું 'તે જ એ મદિર' તેણે, મુમય માને નહીં તું ત્યા જ મરી ગયો હોત તો મદિર બચત'

તુલસીદાસ કહે છે કે સુધાતુ કુધાતુને સુધાતુ બનાવે છે મદિર વિષે એ ભાવના થશે ત્યારે જ સાચી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થશે

મ્લાહ અને આચગણુ

અમેરિકામા મિ સોન્ટર કરીને એક વિદ્વાન ગૃહસ્થ છે તેણે એક ઘણું જૂનીદાર પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે

તેમા ધર્મની અર્ચા જરાયે નથી, પણ તેમાનો બોધ બધા માણસોને લાગુ પડી શકે છે એ પુસ્તકના લેખકની બાબતમા એટલું જ કહેવાની જરૂર છે કે જેટલું કરવાની સલાહ તે આપણને આપે છે તેટલું તે પોતે કરે છે

મત્યનું શત્રુ

એકવાર પ્રેસિડન્ટ વિન્સને પોતાના ૧૪ મુદ્દાઓ રચ્યા અને તેની ઉપર કાગળ ચડાવતા

કહ્યું. 'જે આમા સફળ ન થઈએ તો પછી હથિયાર તો છે જ.'

હું એને ઉલટાવીને કહેવા માશું છું.

'આપણા સૌ પાર્થિવ શસ્ત્રો નકામા થયાં છે, કાંઈક નવું શસ્ત્ર શોધીએ, ચાલો હવે પ્રેમનું શસ્ત્ર-સત્યનું શસ્ત્ર લઈએ.'

એ શસ્ત્ર બન્યારે આપણને લાકડાં ત્યારે બીજાનું એકે શસ્ત્ર નહિ જોઈએ

વીરનો આદર્શ

મહાભારતે વીરનું ભૂખણ અથવા વીરનો ગુણ ક્ષમા કહ્યો છે.

જનરલ ગોર્ડનનું એક પૂતળું છે.

તેની બહાદુરી બતાવવા માટે તેના હાથમા તલવાર નથી આપી પણ કેવળ એક લાકડી છે.

જો હું શિલ્પકાર હોત અને મારે ગોર્ડનનું પૂતળું ગનાવવાનું આવ્યું હોત તો મેં તેને અદ્ભુતબાળી, છાતી કાઢીને ઊભો રાખ્યો હોત, અને જગતને નીચે પ્રમાણે શબ્દો કહેના બતાવ્યો હોત 'ચાહે તેટલા પ્રહારો કરો, ૩૨ વિના, વેર વિના તે કીલવાને આ છાતી ખુલી છે'

વીરનો મારો એ આદર્શ છે આવા વીરો જગતમા અમર રહ્યા છે

બંધુત્વની ભાવના

બંધુત્વમા વેપાર નથી

મારો ધર્મ તો મને ગીળવે છે કે બંધુત્વ મનુષ્યની સાથે નહિ પણ પ્રાણીમાનની સાથે હોવું જોઈએ કેટલીક માનવ-દયાસલાઓ ઈંગ્લાંડમા માસિકો કાઢે છે તેમાના એકમા ૩૦-૩૫ વર્ષ ઉપર 'મારો ભાઈ બજાર' નામની એક કવિતા વાચેલી અને યાદ આવે છે તેમા મનુષ્યને ચાહનાર માણસે પ્રાણીમાત્ર ઉપર પ્રેમ કરવાનો ઉપદેશ મનોહર રીતે દેવામા આવ્યો હતો.

હું તેના ઉપર મુગ્ધ થયેલો

તે વેળા તો હિંદુધર્મને વિશે મને બૂજ જ્ઞાન હતું મારી આસપાસના વાતાવરણમાથી, મારા માતા-પિતા પાસેથી અને સ્વજનો પાસેથી જેટલું મને તેટલું મેં મેળવેલું હતું. છતાં ધર્મપાત્ર પ્રાણીમાત્રનું બંધુત્વ ઉપદેશે

એમ તો મને સમજાયું જ. પણ આજે એ વ્યાયક બંધુત્વની વાતો હું નથી કરવા ઈચ્છતો.

મેં આ વાત એટલું બતાવવા માટે જ કરી છે કે, આપણે આપણા દુશ્મનની ઉપર પ્રેમ કરવાને માટે તૈયાર ન હોઈએ તો આપણું બંધુત્વ એ ઢોંગમાત્ર છે બીજી રીતે કહું તો, જેણે બંધુત્વનો ભાવ પોતાના હૃદયમા ઊભાર્યો છે તે પોતાને કોઈ શત્રુ છે એમ કહેવાવા ઈર્ષ થકે જ નહિ.

લોકો આપણને પોતાના દુશ્મન ભલે ગણે, આપણે તો તેવો દાવો ન જ કરીએ.

ત્રણ જુદાજુદા મતો

મારી પાને હિન્દુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તીઓના પત્રો આવે છે, જેમા મને કહેવામા આવે છે કે શત્રુને મિત્ર ગણી શકાય એ વાત જ ખોટી છે

હિન્દુ લેખક હોય તો ને લખે છે કે, હિન્દુને પ્રાણ સમાન પ્રિય ગાયને મારનાર મુસલમાનની સાથે પ્રેમ ગી રીતે થાય ?

ખ્રિસ્તી લખનાર હોય તો તે પૂછે છે કે, અસ્પૃશ્યતામા માનનાર અને પોતાના ભાઈઓને અસ્પૃશ્ય ગણી છુદનાર હિન્દુઓની ઉપર પ્રેમ ગી રીતે રખાય ?

લેખક મુસલમાન હોય તો તે પૂછે છે, પશ્ચર પૂજનારા હિન્દુઓની સાથે પ્યાર તે ગી રીતે થાય ?

આ ત્રણેને માડુ કહેવું એ છે કે, 'તમારું બંધુત્વ મને નકામું છે, — જો તમે વર્ણવેલા દરેકને તમે ચાહી ન શકતા હો.'

સંવર્ધો સાપ પણ કામનો

એક ડોગીને ત્યાં સાપ નીકળ્યો

તેને મારવામા આવ્યો તેને નાખી દેવાને બદલે છાપરે નાખ્યો.

એક ઉડતી સમડી જે કચાકધી માતીને હાર લાવી હતી તેણે તે જોયો અને તેને હારના કરતા કીમતી ગણી હાર છાપરા ઉપર નાખ્યો, અને સાપ ઉપાડી ગઈ ?

ઠાંથી સાપ સઘરીને હાર પામ્યા.

જ્ઞાનયોગ

સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણો

પ્રશ્ન:- હે કૃષ્ણ! સમાધિમાં રહેલા સ્થિત-પ્રજ્ઞનું લક્ષણ શું? સ્થિતપ્રજ્ઞ કેવી રીતે બોલે? કેવી રીતે બેસે-ઈન્દ્રિયનિયંત્રકરે? અને કેવી રીતે વર્તે?

ઉત્તર:- હે પાર્થ! જ્યારે મનમાં રહેલી સર્વ કામનાઓને મનુષ્ય તણ દે છે અને આત્મા વડે જ આત્મામાં સંતોષ પામે ત્યારે સ્થિત-પ્રજ્ઞ કહેવાય છે.

હુ:ખોમાં ઉદ્ભવરહિત મનવાળો, સુખોમાં સ્ફુટારહિત અને જેના રાગ, ભય તથા ક્રોધ દૂર થયા છે એવો મુનિ (મનનશીલ) સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે.

જે સર્વત્ર આસક્તિ વિનાનો હોઈ, તે તે શુભ કે અશુભ પાત્રીને આનંદ પામતો નથી કે દય કરતો નથી તેની બુદ્ધિ સ્થિર થયેલી છે.

જેમ કાચબો સર્વ તરફથી અગોને સમેટી બે છે તેમ આ મનુષ્ય જ્યારે સર્વ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાંથી ઈન્દ્રિયોને ખેંચી લે છે ત્યારે તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે.

નિરાહારી મનુષ્યના વિષયો વાસના વિના નિવૃત્ત થાય છે; પરંતુ પરશ્વજનો સાક્ષાત્કાર કરીને એની વાસના પણ નિવૃત્ત થાય છે.

હે કૌંતેય! મથી નાખનારી ઈન્દ્રિયો પ્રયત્ન કરતા વિદ્વાન પુટુષના મનને પણ બળાત્કારે વિષયોમાં ખેંચી લે છે. માટે તે સર્વ ઈન્દ્રિયોને વશ કરી સ્થિરચિત્ત અને મારામાં પરાયણ રહેવું. કેમ કે જેની ઈન્દ્રિયો વશ હોય છે તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે.

વિષયોનું ચિત્તન કરતા મનુષ્યને તેઓમાં આસક્તિ થાય છે, આસક્તિથી કામના થાય છે અને કામનાથી ક્રોધ બિપન્ને છે. ક્રોધથી સંમોહ (વિવેકહીનતા) ઉત્પન્ન થાય છે. સંમોહથી સ્મૃતિનો નાશ થાય છે, સ્મૃતિનાશથી બુદ્ધિનો

નાશ થાય છે અને બુદ્ધિનાશથી સંપૂર્ણ નાશને પામે છે.

વશ અંતઃકરણવાળો મનુષ્ય રાગદ્વેષરહિત અને સ્વાધીન થયેલી ઈન્દ્રિયો વડે વિષયોને લોભવંતો છતાં ચિત્તની નિર્મળતા પામે છે.

જેના આત્મા જ્ઞાન (શાસ્ત્રનો ઉપદેશ) અને વિજ્ઞાન (અનુભવજન્ય જ્ઞાન) વડે તૃપ્ત થયો છે, જે યોગી વિકારરહિત, ત્રિતેન્દ્રિય અને માટીતુટકું, પરચર તથા સુવર્ણને સમાન ગણે છે તે યોગારૂઢ કહેવાય છે.

ચિત્તની નિર્મળતા યતાં એના સર્વ હુ:ખોના નાશ થાય છે; કારણ કે નિર્મળ ચિત્તવાળાની બુદ્ધિ તત્કાળ સ્થિર થાય છે.

જેની ઈન્દ્રિયો સર્વ પ્રકારે ઈન્દ્રિયોના વિષયો થકી નિમગ્નતા સખવામાં આવી છે તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે.

જે સર્વ પ્રાણીઓની રાત્રિ છે તેમાં સંયમી યુગ્મ બળે છે અને જે અજ્ઞાનરૂપ રાત્રિમાં અજ્ઞાની પ્રાણીઓ બળે છે તે આત્મદર્શી મુનિની રાત્રિ છે.

જેમ સર્વ તરફથી બરાતા અચળ મર્યાદાવાળા સમુદ્રમાં પાણી પ્રવેશ કરે છે, તેમ સર્વ વિષયો જે મનુષ્યમાં (જેના આત્મામાં જ) પ્રવેશ કરી વિલીન થાય છે તે શાંતિને પામે છે; વિષયોને ઇચ્છનારો નહિ.

જે મનુષ્ય સર્વ કામનાઓને તણને નિરપૃહ મમતારહિત અને અહંકારરહિત થઈને વિચરે છે તે શાંતિને પામે છે.

જેમ દેહધારીને આ દેહમાં બાદ્ય, ધૌવન અને વૃદ્ધાવસ્થા ગ્રાસ થાય છે તેમ બીજા દેહની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધીર મનુષ્ય તેમાં મોહ પામતો નથી.

ઈન્દ્રિયોના વિષયો સાથેના સંબંધો શીત-ઉષ્ણ સુખ-દુઃખ-દાયક અને ગમન-આગમનના સ્વભાવવાળા તથા અનિત્ય છે.

સુખદુઃખને સમાન માનનારા જે ધીર પુરુષને આ ઇન્દ્રિયોના વિષયો સાથેના સંબંધો વ્યાકુળ કરતા નથી તે અમૃતત્વ (મોક્ષ) પામવાને સમર્થ થાય છે. *

જે મનુષ્ય સર્વ જૂતોમાં સમાનપણે સ્થિતિ કરતા પરમેશ્વરને, તે જૂતોના વિનાશ પામવા છતાં, નાશ ન પામતા જુઓ છે તે જ ખરું જુઓ છે. *

સર્વત્ર અનાસક્ત પ્રુદ્ધિવાળો, મનને છૂટનારો અને નિઃસ્પૃહ મનુષ્ય ત્યાગ (સંન્યાસ) વડે નૈકામ્યસિદ્ધિને પામે છે. *

અહંકાર, બળ, ગર્વ, કામ, ક્રોધ તથા પરિશ્રદ્ધને તણને મમતારહિત અને શાંત થયેલો

મનુષ્ય પ્રહસ્વરૂપ થવાને સમર્થ થાય છે. *
વિશુદ્ધ પ્રુદ્ધિથી યુક્ત થઇને, ધૈર્ય વડે શરીર આદિને વશ કરી, શબ્દાદિ વિષયોને તણ તથા રાગદ્વેષને છોડીને મનુષ્ય પ્રહસ્વરૂપ થવાને સમર્થ થાય છે. *

એકાન્ત સેવનારો, મિતાહારી, વાળી, શરીર અને મનને છૂટનારો, નિત્ય ધ્યાનયોગપરાયણ અને વૈરાગ્યનો સારી રીતે આશ્રય કરનારો મનુષ્ય પ્રહસ્વરૂપ થવાને સમર્થ થાય છે. *

હે પાથ! આ પ્રાણી સ્થિતિ છે. આને પામીને મનુષ્ય મોહ પામતો નથી અને અંતઃકાળે પણ આ સ્થિતિમાં રહીને પ્રહ્નિવોજુને પામે છે. *

આકળ અને સ્વાતિ

અનંત આગેવાન

કલ્યાણ

એક દિવસ કોઇએ અત્યજને પૂછ્યું,

‘તું તને ભગવાનની મૂર્તિના દર્શન કરવાની ક્યારે વ ઇચ્છા નથી થતી?’

અત્યજે અત્યત વિનમ્ર ભાવે કહ્યું

‘ભાઈ, જેનું કલ્યાણ મૂર્તિના દર્શનથી કે સ્પર્શથી થયું હોય તે તે બને કરે. પણ, માડું

કલ્યાણ તો દેવાલયના શિખરને જોનાં જ ઘર્ષન થયું છે, પડી મારે મૂર્તિના દર્શનની લાલસા શા માટે રાખવી?’

આસ્તિક-નાસ્તિક

એક શહેરમાં બે વિદ્વાન રહે. બંને વચ્ચે જમીન આસમાનનું અંતર. એક સાવ આસ્તિક, ખીજો સદંતર નાસ્તિક

એક દિવસે અચાનક આ બંને મળી ગયા અને બંને ઇશ્વરના અસ્તિત્વ પર મંડાઈ પડ્યા. કલાકો સુધી વાદવિવાદ નાસ્ત્યો, ને બંને છૂટા પડ્યા

નાસ્તિક ત્યાગી સીમે મદિરમાં જઈ પડેલા અને પોતાના પૂર્વ પાપ માટે ભગવાન પાસે ક્ષમા-યાચના કરવા લાગ્યો.

અને આસ્તિકે ઘેર જઈને તમામ ધર્મશ્રેણી હોળી કરીને સજાગાવી મૂક્યા!

બંધન

એકધારા વહનથી સરિતા કટાણી જઈ, ને બોલી

‘કિનારા, તારા બાહુનંધનમાંથી હવે મને મુક્ત કર’ એક જ દિશાએ સતત વચા કરતું મને નથી ગમતું!’

‘સરિતા, તને અગધરીમાં જ મુક્ત તો કરી દઈશ, પણ પડી?...’

‘પડીની ચિંતા તારે કરવાની જરૂર નથી!’ સરિતાએ ઉજળા મારતાં કહ્યું.

ત્યારે કિનારાએ પોતાનો વિશાળ જીભપાશ ખોલી નાખ્યો. સરિતા મુક્ત થતી, રેલમટેલ પથરાઈ

ગઈ. દિશાવિહીન બની ભટકી ગઈ. આખરે, જૂની-ભટકી સરિતા ધરતીમાં શેપાઈને સમાઈ ગઈ. ત્યારે કોઇએ ન જાણ્યું કે, એક દિવસ અહીં કિંતોન કરતી સરિતા વહેતી હતી!

ઓલિયે.

ચિત્ર મોટી

અવાજોની લીંસ.

વાહનોની દોડદોડી. વારંવારથી વાગી રહેલ ધ્રુવની ખૂમરાણ. એક બાજુ ફેરિયાઓ ફરતાં ફરતાં ધૂમો પાડતા. બીજી બાજુ દુકાનદારો આક્રમકે આકર્ષવા, ભોલાવવા રીડા કરતા. પાસેની હોટલોથી થાળી-વાળાંઓ પર વાજતી રેકર્ડોની ચીંચીયારીઓમાં, વડકણી ઘરડી સ્ત્રીઓની કંઈશતાનો આભાસ થતો.

અવાજો, અવાજો, કેવળ અવાજો.

અવાજોનો અજગર બબર આખાને ભોંસે છે. હોતો, ત્યારે એવામાં એક સૌમ્ય સાધુ જેવો આદમી આ બધાથી પર થઈ, નિસ્પૃહી પેઠે ચાલતો હતો. એનું ચિત્તતંત્ર એકેએક અવાજને ઘડનું હતું, પણ કામના અવાજ સિવાયનાને તે ગાળી જ નાખતો.

અવાજની આ અવિરત ધારમાંથી એક અવાજે એ આદમીના કાનને સરવા કર્યા. અવાજોની લીડમાંથી ચઝદાઈને માંડ બહાર આવતો હતો એ અવાજ, કોઈ દુનિયાના ઉંહકારાનો એ અવાજ હતો-રોગીની તીવ્રી છતાં આદ્રં ચીસ હતી.

એ પુરુષ થોભ્યો. એની અવિરત ગતિ અટકી. એની નજર ચાતરફ ચક્રાવકળી કંઈક શોધવા મોંડી. અવાજની દિશા જાણી એણે દુઝ માંડવા લક્ષ્યવેધી નજરે નેહ્યું કે બબરમાં આવેલી એક સાંકડી ગલીના નાકે કોઈ માણસ દઈથી પીડાતો હોવાથી ઉંહકારા લણે છે.

પલની ય પહેલા એ આદમી દઈથી પીડાતી વ્યક્તિ કને પહોંચ્યો અને એની પાસે બેસી ગયો. કોઈ લીખારી રોગના અસલા દઈથી પીડાતો હતો અને ધીસું ધીસું કણસતો હતો. સાધુ-પુરુષે એ લીખારીના કપાળે હાથ મૂક્યો. કપાળે મૂકેલા હાથે એન્જનની ભડીનો અનુભવ કર્યો અને હાથ એકદમ ખેંચી લીધો.

‘ઓહ, તને તો ટેમ્પરેચર અને એ છે પણ ખૂબ જ. તારે તો એકદમ હોસ્પિટલ જવું જોઈએ.’

દુઃખથી પીડાતો એ માણસ ઓલિયાના શબ્દથી હર્યો. એનાં જીર્ણવચ્ચે (કેવો ભારે શબ્દ ‘વચ્ચે’? વચ્ચે શાનાં, એ તો હતાં શ્રીમંતોના ઘરમાં પાટા-પીંટી માટે પણ ન વપરાવાને લાયક એવા કપડાંના ડૂચાં અને એ ય ફાટેલાં!) એ મૂંગો ઉત્તર વાળ્યો કે મારા માલિકને એ ક્યાંથી પરવડે?

ઓલિયાના હૃદયે એ અવાજ તુલ જ સાંભળ્યો. એણે ગળવામાં હાથ નાખ્યો. થોડાક સિદ્ધા સાથે એ હાથ બહાર આવ્યો. એણે વિચાર્યું-‘કે આટલા પૈસે કશું થાય નહીં. હોસ્પિટલનો ખર્ચો એટલે નહીં પતે. એણે પોતાનો રૂમાલ પાથર્યો અને પોતાના ગજવાના બધા ય સિદ્ધા રૂમાલમાં મૂક્યા અને લિખારી પાસે પોતે પલાંડી વાળી બેઠો. એ ગલીને નાકેથી એક સફળદૃષ્ટ્ય પસાર થતો હતો. પેલા સાધુ જેવા પુરુષે એને ખૂમ પાડી ભોલાવતા કહ્યું: ‘હા, ભાઈ, હું તમને જ ખૂમ પાડું છું, આપને જ.’ અને પેલા ગૃહસ્થ વિચિત્ર આંખે નજર કરતો લિખારી પાસે બેઠેલા માણસ પાસે આવ્યો. એ મનમાં વિચારતો હતો કે આવો સજ્જન માણસ શા માટે લિખારા ભેડે બેઠો હશે? એ ગૃહસ્થ પાસે આવતા જ ઓલિયાએ કહ્યું:

‘ભાઈ, આ બિચારો દુઃખે પીડાય છે. તાવ તો એવો ધીકે છે ને! એને હોસ્પિટલ પહોંચાડવો છે. મારી પાસે તો આ રૂમાલમાં પાથર્યો છે એટલા જ પૈસા નીકળ્યા. તમે કંઈક આ બાબતમાં મદદ કરી શકશો?’

પેલા સફળદૃષ્ટ્યભાઈના હૃદયને સાધુ-પુરુષની વાણી રૂપશી ગઈ. એણે બેચાર સિદ્ધા નાખ્યા અને મૌન સાથે આગળ સર્યો.

ખીંખે સફળદૃષ્ટ્ય પસાર થતો હતો.

સાધુ જેવા પુરુષે એને પણ ખૂબ પાડી પેનો
સફળદસ્થ આખ ક્ષાત્રીને જોઈ રહ્યો પામે
આવ્યો. સાધુ જેવા માણમે ફૂગ વિનતી ફૂગ
પેસા નાખીને એ પણ આગળ ચાલ્યો માણમ
આવતા રહ્યા, પેસા પડતા રહ્યા એવિયાનો એક
ઓળખીતો આવ્યો સાધુપુરુષે એને પણ બોલાવ્યો
'ભિખારી પામે આપા? અગ કેમ બેઠા
છો, માવવિયાછ?'

હા, એ માવવિયાછ હતા પેસા પૂરતા
થઈ રહ્યા મહામના માવવિયાછએ સહેજ પણ
શરમાયા વગર રૂમાવમા વિખેર ઇ પડેવા
સિક્ષાએને એકકા ક્યા અને એક જતા
વાહનને અકાવી પેવા ભિખારીને વાહનમા
બેસાડી ડાઈવરને કહ્યું-

'જવડી, જલગી લઈ લે હોરિપત્ર ભણી!'
એ શબ્દોનો અર્થજ હવુ ન પડયા પાડે છે

કારણ

સત્યાનંદ

ભગવાન શુદ્ધના ધર્મની પતાકા સર્વ રૂપી રહી હતી મવાર પડના જ બેકો લિખ્યુઓ
ભગવાન શુદ્ધના સદેશ શહેર-ગામડામા ફેલાવવાને નીકળી પડના પુરાકિયા ધરમને સ્થાનકે માનવધમનો
સધમે જ રીમાર થઈ રહ્યો હતો બધા જ નોકો ધીમે ધીમે એન તો સમજવા લાગ્યા હતા કે તમામ
કુખ અને અસાતિનુ મૂળ મરણ અજ્ઞાન છે

કાલી નગરીમા લિખ્યુઓ અને ગૌતમ ભિખા મટે નીકળી પડયા છે ઘેર ધરથી એમને ભિક્ષા
મટે છે પણ એક ધેરથી કમો જ જવાખ મળતો નથી સ્મરણ જેવી શાંતિ તે ધરમા પથરાઈ વળી છે
ધરઓટને એક આધક પુરુષ વિષાદ અને નિરાશાની મૂર્તિ જેવા બેઠો છે લિખ્યુનુ હલ્ય કમ્પનાયી
દ્રવી શેષ્ય પ્રેમપૂર્વક તેમણે તેને પૂછ્યું

ભના ભાઈ! ભગવાન શુદ્ધના સદેશો તે સાલવ્યો નથી કે માણસથી ચડિયાતુ ખીજુ કાઈ
છે જ નહિ? શી વાત છે કે તુ આટલો બધા કુખી જણાય છે?

ભિખ્યુ જઓ તમે અમારા કુખની ક પના પણ કેવી રીતે કરી શકો? આજે મે મારી
સધમી સપતિ ગુમાવી દીધી છે જે શાહુકારને ત્યા મે મારી દોનન રાખી હતી તે હવે પાડી વાગ
વાની ના પાડે છે'

'તો તો તમારી પાસે ખાવાનુ જ કઈ નહિ હોય ખરુ? હમીને ભિખ્યુએ પૂછ્યું

'ખારાનુ તે છે'

'તો શુ પડેરવા કપડા નથી?

ના કપડા પણ છ માર પેગીઓ ભરી છે.'

વારુ કદાચ રહેના ઘર નહિ રહ્યુ હોય?'

ભગવાનની કૃપાથી પેની મોની હવેની મારી જ છે' હાથ લ મો ફરી હવેની ખતાવીને તેણે કહ્યું

ભિખ્યુના મો પર હાસ્ય લહેરાઈ રહ્યું 'તો ભાઈ તો તુ જે ચીજનો શોક કરે છે તે નિરાળી
જ વરુ છે જે ધન તે શાહુકારને ત્યા રાખે તે હજી લગી તે ત્યા જ રાખ્યુ છે તે તો રાખવાને
જ હતો તે રાખ્યુ છે—અને ગમે ત્યા હોય તારા ઉપરોગમા તે નહોતુ આવતું એટલા માટે તેનુ હોતુ
યા ન હોતુ તારે માટે તો કાઈ મહરવનુ જ નથી તો તે ન આપે તેથી તારુ શુ ગયુ? તારે તારા
આ અજ્ઞાન માટે શોક કરવો જોઈએ'

પત્રી ભિખ્યુએ પોતાની ઝોળીમાથી તમામ ભિક્ષા તેના અગણ્યામા રાખી દીધી અને હસતા
હસતા ખીજ ધર ભણી આની નીમળ્યા

વાચરા

ઉચિતભાઈ શાહ

રાહ જોવાતી હતી ત્રી દૂધની નદીઓવાળી, ભાઈ! ભાઈના મલકાટવાળા, વિદ્યાનની ઉમણી કરી રહી, સુખ શાંતિના ઉમરે ઉછળતી, એક ઘર ઝેરી, ભરીભાઈની દુનિયાની જ્યારે આવીને ઝીબી છે. હોશથી નહિ પરંતુ વયોવાઈ વગર નહી, નીચો વાહને 'એક' ઘર ઝેરી દુનિયા' જ્યાં આપદામા છે, બધને પીડા છે, સૌ દુખી છે, દુનિયાને એક ખૂણે અસુખ વસ્તાય તો બધાને ગોળા ચડે એવી અવગી રીતે દુનિયા 'એક' નથી ગઈ છે.

દુનિયાના દુખ જોઈને, દેગા અને પ્રજાઓ પોત પોતાના તળપા! દુખ અને મન હાના રાખી શકતા હોય તેવું એ ગિત છે છેલ્લા દસકામા જગતમાં દેખાડી દેનાર વિદ્યાન હાય જોડીને હવે બેસી નથી ગયું પરંતુ વિદ્યાનનો ગળ વાગતો નથી કારણ કે દુનિયાના મનોનિવાસને ધાસણી ઘર છે

દુનિયાનો પૂરજપાટ આગળ વધતો કાઠો, સરી પડીને મીઠા પર ધમ દબને ઢળી પડ્યો હોય તેવી રીતિતિ અત્યારે છે મોની ઉમેદથી જીજ્ઞા કરેલા અધુ તરોમા આરે તરફ ગાનડા પડ્યા છે અમેરિકાએ ઢળી ઢળીને ઢાકણીમા જ ઉધરા યુ હોય તેવો અનુભવ જાતભાઈ યુરોપે પણ આખરે કરા ચો અને અમેરિકાની અવધીને વેરણછેરણ કરી નાખી બિટનને આમહાઉટથી યુરોપ મહાર રાખવામા આવ્યું કાન્સના મગર ધણી દગોલને અમેરિકાની પડી નથી યુરોપને અમેરિકા બ્રિટિસનક્ષણી તરીકે હવે વધુ પાગે તો યુરોપને ભય લાગે છે કે તેનો ભોગ ધરવા માટે તો નહિ હોય!

આવી બોઈ એકના યુરોપની કે અમેરિકાની કે પશ્ચિમી રાષ્ટ્રોના મેનર્યાની માન નથી બેવી અત્યાર રશિયા ને ચીનના પણ તટ્ટા છે. અને પ્રમાણિકતાથી રળી ખાનાર હિંદ-પ્રેરિત તટરથ જ્ઞાન પણ દેઠાણ નથી-એના સમ્યો ધર આવીને બેસનામા ડહાપણ જુએ છે

બાળે વિશ્વકુદો વટાવી ગયા પડી પણ, હિટલર

અને સ્ટાલિનના વિતક પણ સહી જોયા પડી દુનિયાના જૂના દરેકેએ ઉચેનો માર્યો છે 'બેન-સ ઓફ પાવર' સત્તાના નાજવાની દાડી કાળે યુરોપ અને અમેરિકા વચ્ચે, રશિયા અને ચીન વચ્ચે યુરકાધુરકી બાને છે કેટલી દુનિયા ડેન્જ ભાગની એવી 'રશિયસ' આફ ઇન્ફાએન્સ'ની સાદમારી સામ્યવાદીઓ વચ્ચે આતરરાષ્ટ્રીય ન્તાગીરી માટે અને પશ્ચિમની જુની સત્તાઓ વચ્ચે સમ સમગી સમાનતા માટે આવી રહી છે.

જેને આપો રશિયા અને ચીનના હાવકા નામે બોગખોએ છે તે ફરી અત્યાર પામેની બે પ્રવંડ નવી તરફખત્યારશાહીઓ છે અને જૂની આદત પ્રમાણે હવે લગાઈ કરી નાખવામા વધારે કાવરો છે કે ફૂડા ફૂળને ખાવામા તેવો હિટલર મુસોલીની ટોળે જોવા જ કણેએ આ બંને મોટી સમુખત્યારશાહીઓ વચ્ચે 'ધરમે' આવી રહી છે.

દુનિયાના જૂના ધારા-"કેન્જર રોપાટસ"-ની સિનક ઉતટાની વડી છે યુરોપ, જર્મની, બલ્કન, દક્ષિણ એશિયા, ચીન, ફોમોસા તો જાણીતા ધારા દતા જ હિંદ અને ચીનના રીમાડાઓ પર પણ ધારા પડ્યા મધ્યપૂર્વની આરમણમિને પણ અરિયતા અને ઉખાટના ભાણ પડ્યા છે અને યોનસમા પીડાના પડીકા તરીકે દક્ષિણ અમેરિકા ઉમેરાયું છે ત્યાંના દુખી લોક જાગ્યા છે અને યુ તુ શ ઘર ન જાય તેની અજાતપૂર્વ ચિંતા અમેરિકાને ઉપજાવી રહ્યા છે પહેલા કરતા કષ્ટક જરા ટાલો પડ્યો હોય તો તે આફ્રિકાનો રાજદારી જનાણાચુખી

પાકિસ્તાન અને ચીનના કમિશન વડે ચી લેવા જોવા સરદારી કરારો દુનિયાની દનકેટ હાનતુ જ પ્રતિગિષ્ણ છે આ સાચ જનસણી જનાની તાણા-તાણમા પણ ફસાએની દુનિયાને બહાર કાઢવાનું કામ અમેરિકાને હિસામે અને જોખમે જ કેમ જાણે કરવાનું હોય તેવું લાગે છે પડી કડુના સી સામ્યવાદી સરમુખત્યારીનો કાઠો કાટવાનો હોય કે હિંદને લશ્કરી દષ્ટિએ મેકુ કરવાનું હોય કે મનાયા-સિઆમનો આમચિયો ટકાવી ગળવાનો હોય

દિલ્લો પ્રાણપ્રથ દવે સામ્યવાદી ચીનનો ઉગ-
મો પડે બન્યો છે ચીન ફરી દુમ્મો કરે તો ?
દિમાલ્ય જેવા દિમાલ્ય ઓગળી ગયા તો પડી
મોરકે ની સરમ દાલ બનીને પેકિંગ સામે રમણ
આપવાની હતી ? વિદેશરાજ સામે મત્તામદ હત્યા
હતો ચીનની સામ્યવાદી સરચુખત્યારશાહી સામે
આપણો સત્કાર હતુંએ એવી હોશ પાર ન પડી
સત્યામદની સંજ્ઞાને એ તાત માથે સજ્ઞા દેને
કે મિલેનમા લોકશાહી હતી મત્તામદ આજ શકે
તેમ પાલામેન્ટ અને પ્રજામનના આખ કાન વિલેનને
લાતા માધીજી હત્યા પછી સરચુખત્યારશાહીનો સામે
મત્તામદનો પ્રયાગ આદા નહોતો દિલ્લુ પછી
ખડ્યા તો મન બાળી રહેના સત્યામદ ની માનસિ-
અનગથામા જ ચીન બને છે પરંતુ સત્યામદ ની
સંજ્ઞાના પીજી નક્ષા દુનિય ની નદુરતી હતું
આજે દુનિયાના જ સાધા દીવા હેય ત્યારે ચીનની
મદદા સરચુખત્યારશાહી સામે દિલ્લા સત્યામદ અને
સદાચાર એકના ની કાગી કેટના શવે ? દુનિયાના મોટા
દેશો ઉપરાત આપણા પડોતી રાજ્યોના ગાન પછી
શિથિલ થઈ ગયા

માદના બોવા જેવી આવી આકરી પ્રિયાસા
અત્યારે આની રહી છે ત્યારે આપણી કેટનીકે વેશ
જૂથાઓ પછી જળીને ખરી પડવા લાગી છે 'જુઓ
તો ખરા દુનિયામા કેટની મોટી આજક આપણે
બાધી લીધી છે' એના ઓડાર હવે આવના નથી
આપણી વિદેશનીતિ બોમ્બે પકાય છે અને પૂજ્ય
છે તેના થોપ પડ્ય રાખ્યા છે એ 'પ્રશ્ન સહો'ને ઘેરે
લોકશાહીને તાળા વાસ્યા છે, એમની તટસ્થતા સમજ-
પથી થઈ છે અને આપણી તટસ્થતા શીકમા છે ત્યારે
દિનસાહે કરવાની પછી હિમન મતાવી નથી શકતા

એક જ વત હજુ કંઈ શકાય છે કે તટસ્થતામા
નહિ માનનારા પર્લિમી રાજ્યો તટસ્થતા હોડવા આપણા
પર કોઈ દનાયુ નથી કરતા દળાણ કરવાનો રિવાજ
હોય તો પછી દળાણનો, જાદેર ધળગરા કરીને દળાણ
તરીકે દેખાવુ જ જોઈએ તેવા ધારો નથી એવું
ધસાવું કોઈ જોને નહિ જે દળાણને માર્ક થીમકા ઘડને
ખળી નથી શકાતું એવું દળાણ પરિચિતિતું હોય છે

ચીનનો દુમ્મો એ ફરીફરીને આવતી માર્ક સીઝ
નની વાત હોય તેમ તે ની આગાહીઓ સિવાયો ઉત

રતા આવવા લાગી છે સાથે જ તેના પ્રતિભારની વાત
ઉપર જ છે અને તેમા કંઈ કાગળની લાખા હજુ
ઉમેરા ની જર છે ઘણો લાભો વખત આપણે એ
ઉમંગમા રજા કે એ માર્ક લશ્કરી ફેસલા ની વાત
હતી નહિ, એ તો એક રાજદારી પ્રશ્ન હતો ત્યારે
વધુ ને વધુ માર પડવા લાગ્યો ત્યારે એમ મન વાગવા
લાગ્યા હતા કે જેમ આપણે પોતે બીજા દેશોની પીડા
વચ્ચે પડીને ટાળતા હતા તેમ આપણી પીડા બીજા
વચ્ચે પડીને મુલ્તલીગીથી ટાળી પરંતુ લડાઈ
આધુનિકમા આધુનિક ઘણો ખડકા દેવાથી પછી નથી
હતાતી, ન તો બદાઈ શક્યો અને આકરી પ્રતિજ્ઞા
ઓશા માત્ર એવી શક્તી યનમનનું અને બનેલ ત
તે માત્રી લે છે ઘણા દેશોનો અનુભવ એવો છે કે
પડેના દાવમા મૂલ પમાડી દે તેની પીડા, બીજા
દાવમા અતર ની વ્યથામાથો નથી આગેવા ની અને
નીમ દાવમા બાખરી હત પમાવ છે કટોકટીમાથો
કોટા ફૂટે છે નવા નેતૃત્વના નવું નેતૃત્વ અટકે ના
નકોર માર્કસે જ એવું બધન નથી મુદ્દાની નાત
માથુસો નથી પરંતુ સળગ નવી પહોંચ છે આ
દેશની એક મોટામા મોટી બૂરી લાન હોય તો તે
સરકારીકરણની છે પડી અરપૃસ્થના નિવારણ દોષ
કે નસામધી સહનર કે સમાજ-કલ્યાણ સરકારી
કરણ ક્યું એને હાથ છુટવા ગણવાની ટેવ છે
કલાય કટોકટી પછી એ શી ટકા અત્યારે સરકારી
ણના રાજ્યે જીવવા લાગી દુર્ગે અનમત, કટોકટી
તેથી કરમાને નહિ સરકાર આટનો મોટો વહીવટ
અલાવી શકતી હોય તો કટોકટી ચનાવી ન શકે તેમ
બને જ નહિ માત્ર વાગે એટલે જ આવવાનો કે
આજકાલની લડાઈઓ સરકારી ધોરણે ખાતી નથી
ચનાવી શકાતી નવા નેતૃત્વની વાતનો છેડો ત્યા
મળી જતો લાગે

બહારથી બીડીને આપણને વળગતી આ વ્યથાની
સાથે સાથે અતરની વ્યથા પડ્ય થોડી ઉપડે છે
પાર્લિમેન્ટ રસમ મુજબ બનેટનો ચક્રોમહેરો જોવા
બેડી ખરી પરંતુ આજના સંજોગમા તેમા ખાસ
જલ્લ કહેનાપણ દોષ શકે નહિ પરંતુ પાર્લિમેન્ટમા
રોજના મગજાયરણના પડેના કલાકમા પૂજાના હજારો
પ્રશોમાના એક નિર્દોષ પ્રશ્ન દ્વારા અતરની વ્યથા
એકાએક ઉછળીને બહાર આવી ગઈ

પ્રધાન ભવનોના વિજળી પાણીના મિનો જવાનમા
જાહેર થયા ત્યારે સૌની આર આખો ધર્મ ગર્ભ એ
વાવાગેડા સામે આશરો લેવા ઠીક ફક્ત મારવા પડ્યા.
ભારતના બધારણે આવા જે કોઈ મિન આવે તે સરકાર
બરખાસ્ત કરશે તેમ લખી આપેલું છે તેની પ્રથમ
તો યાદ અપાઈ તે પડી એવો જવાબ પણ દાખલ થયો
કે અમે આટલો બધો ખર્ચ કરતીએ છીએ તે અમે
નાણુના જ નહોતા કારણ કે એ બિનો પીંડ ૩૦૦૦
ડીઝ ખાતુ બારેબાર ચૂકવી અપતુ હતું તિલ્લેરી
ખાતી યદ રહી હોય ત્યારે પણ ગેઠ વાણીતરને તક
કતા રહે એ ટેન જાણીતી છે પરંતુ અતરની આ
વધ્યા આગળ ચાતી લાય ન્હરત માત્ર નીચેની
ડાળીઓ પર જ ફેલે છે તેવું નથી પરંતુ ટોચની ડાળો
પર પણ વળગતી હોય તેવો અગ્રજ, ગણુ ખ ખે
રીને કોંગ્રેસ પાર્ટીમેન્ટરી પક્ષની બેઠકોમાં નીચે
પ્રધાનોના ખર્ચ, પ્રધાનોની કમાણી અને પ્રધાનોની
મિલકત એ ત્રણેય સુધાઓની ચકાસણી માટે માગણી
વધી રહી છે એ આશ્ચર્યની વાત છે કે દુનિયાના
મોટામાં મોટા લશ્કરવાળા ચીન સામે લડવાની આપણી
હિંમત છે, પાંચ વર્ષમાં ન નાખ્યા હોય તેવા આકરા
કરવેરા એક વર્ષમાં ખર્ચી લેવાની આપણી શક્તિ છે
પરંતુ લોકશાહીની પળાજીયુ માટે, સરવાળે કરવું જે
સહેલું તે હળુ કરવામાં આપણે હા ના કરી રહ્યા
છીએ લોકશાહીમાં કોઈને પશુ કરચુકિત આપી જ
કેમ શકાય? રાજદારી પક્ષોની પવિત્રતા અને સચ્ચા
ઈને ખાતર, બીજા દેશો કરે છે તેમ આપણે પણ
પક્ષોને મળતા બધા જ નાણા કાપઘના દુકમથી શા
માટે પ્રગટ ન કરાવીએ? ધારાસભા અને પાર્લામેન્ટના
ભેદવારો ઉપરાંત, રાજકીય પક્ષોએ અને રાજકીય

નેતાઓએ ચૂટણીમાં ખર્ચેલા નાણાની આનકમવકનો
પાઠએ પાઠના હિસાબ અમેરિકામાં જાહેર કરવા પડે
છે તેમ આપણે શા માટે ન કરાવીએ? નાણા અને
સત્તાની ધાક જે દેશમાં જમરી છે તેવા હિંદમાં
ચૂટણી પડેના ત્રણ માહિનાથી શા માટે બધા જ
પ્રધાનોને બરખાસ્ત નથી કરી શકાતા?

આ બધું ગોઠે નહિ તેવા મવાનો માટેના જવા
બોની અવેજમાં વડાપ્રધાન જનાદરલા નજી તેમની
મોહક ભુકુટી ચકાવીને સુણાવી દે છે કે કોંગ્રેસ જે
ટિકિટ કાઢવાનું મદીન ધર્મ ગર્ભ હોય તો બધ પડે
તે નધારે સાડુ છે અને વધેની વરાગ હોડાની અતુ
ફૂળતા મળતા આવા પ્રમગોપાતના નિવેદનથી પ્રમ
હળવી બની પેલા મુખ્ય પ્રશ્નોની જાળગને બૂનીને
જ પી શકે છે

લોકશાહી કઈ મોક્ષ નયા પરંતુ કમ્પોગ છે
અને સમજી કારવીને જ અતરની વ્યથાઓની ખાર
દશક વ્યવસ્થા ખાતર તે લોકશાહી અવતાર લે છે
એવી લોકશાહીની વ્યાધિમાં કટાઈમાંથી કૂટેનારા નના
નેતૃત્વના કટાઈની વાત સમાજેની હોય છે અને એની
સ્પષ્ટ આખી મગે તે પડેના અગ્રે અગ્રે શ્રીડિજના
નંદ પટનાયક કળાયા છે પટનાયકે એમની શક્તિ
અને મોનુ અમેરિકા જઈને વારણ કહ્યું અને વડા
પ્રધાને તેમને સરક્ષણું શુ કામ સોંપ્યું છે તેની જ
માત્ર નહિ પરંતુ પોતે વડાપ્રધાન પાસેથી કેવી કેવી
ઉવરાણીની આશા રાખે છે તેના પણ ફોડ પાડી
દોષો નેહડુના અનુભામીઓ વ્યવસ્થિત રીતે ન પ્રગટે
અને પટનાયકોના અકસ્માત પ્રગટવાના હોય એમાં
નેહડુ મનાવના જાય છે તેમ લોકશાહીનું માન નધા
રહેલું પરંતુ લોકશાહીનું ધર્મસ કંટ ઉનડાનું જાગે છે

નૈતિકતા અને મહાનતા

નૈતિકતા અને મહાનતા વચ્ચે શો મબધ છે? ધણાપરના મહાનપુરો અનૈતિક હતા અગત
નૈતિકતાની શિધિલતા બજવાન પ્રાણુમય અવસ્થામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ જ બજવાન પ્રાણુમય
મહાન કાર્યોમાં સફળતા અપાવે છે અનૈતિકતા, પ્રાણુમય આવેગોને નિરકુશ બહાર પડતા દેવામાં રહેલી
છે એ આવેગો સમજાતામાંથી ઉત્પન્ન થાય કે નિર્જનતામાંથી પણ ઉત્પન્ન થાય સમજાતામાંથી થાય ત્યારે
પ્રાણુમય આવેગો બજવાત બહાર પડે છે નિર્જનતામાંથી થાય ત્યારે તેમને અકુશમાં રાખી શકાતા
નથી તેની બહાર પડી જાય છે આત્માનુશાસન કે સચમ માટે પ્રાણુસ યોગી કે દિવ્ય પુરુષ હોય જ
એવું જરૂરી નથી અમુક અત્યંત ઉપજોગ માટે શક્તિસચ્ચ કરનાના ઉદ્દેશથી એમના પ્રાણુમય આવેગોને
અકુશમાં રાખે છે જે વોકો નગજાઈને કારણે કે સમાજના લાભને કારણે પોતાના આવેગોને છૂટા દોર
આપતા નથી તે વોકો આજનાર નથી શકે છે, પણ કુ એમને મુશ્કેલી નથી કરી શકે

સામાન્ય માન્યતા મુજબ નૈતિકતા એટલે સામાજિક નિયમોનું પાલન
ધણાપરના સતો બિનમગજની જેમ એમના પૂર્વજીવનમાં પાપી હતા

ગ્રામ સ્વરાજ

માધીજી

દુનિયામાં બે વિચારધારા મોજૂદ છે એક વિચારધારા જાતને શહેરોમાં વહેંચવા ઇચ્છે છે, બીજી ગામડામાં વહેંચવા ઇચ્છે છે ગ્રામસંસ્કૃતિ અને નગરસંસ્કૃતિ તદ્દન લિનન વસ્તુઓ છે એક યા અને ઉલોગીકરણ પર આધાર રાખે છે, બીજી હાથ ઉલોગો પર આપણે બીજી પસંદ કરી છે

આપણો દેશ આજે જેટલો દુખી અને કંદોડી હાલતમાં છે તેટલો કપારેયે નહોતો શહેરોના લોકોને મોટા નફા અને સારા પગાર મળતા હશે પણ એ બધું ગામડાનું લોહી ચૂસીને થઈ શક્ય છે આપણે લાખો અને કરોડો ભેગા કરવા નથી આપણે આપણા કામ માટે આપણું જીવન હોમવા તૈયાર હોઈશું તો પૈસાની વાત કંઈ જ નથી આપણને કદા દોષી નેત્રો અને આપણે આપણી જાતને વફાદાર રહેવું નેત્રો અને આપણી પાસે આટલી વસ્તુઓ હોય તો નીસ લાખની આપણી મૂડી ગામડામાં નિઃસ્ફૂટ કરીને આપણે ત્રણસો કરોડની રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ નિર્માણ કરવાને શક્તિમાન થઈશું એ સુખ્ય વસ્તુ કરવા માટે જે જરૂરી છે તે એ કે ગામડાને સ્વાયત્ત બની શકાય તેવા પાલુ માટે રાષ્ટ્રને કે સ્વાયત્ત નનની મારી કલ્પના સંકુચિત નથી મારા સ્વાયત્તજનમાં સ્વાર્થ અને અભિમાનને અવગણ નથી

આપણા આજના દસપાયા શહેરો તો આપણા અજાણી પર બાજેનો મેલનો પોપડો છે અને આપણા ગામડાનો જીવનરસ ચૂસવાનું પાપકાર્ય જ કરી રહ્યા છે અત્યારે તો અમેક લોહી ઉઠાળનારા બુલ્લે થી રાસડતા શહેરો ગામડાની પ્રજાના જીવન અને સ્વાતંત્ર્યને રાતદિવસ ભયર છે

દુનિયાવરમાં હુદને માટે ગામડાનો માલુસ હરિગજ જાળવવા નથી પણ શહેરોના માલુસ જાળવવા છે

હું માનું છું ને એ અસંખ્ય વાર કહ્યું છે કે હિંદુસ્તાન એના ગણવાગ છતાં શહેરોમાં નહીં પણ સાત લાખ ગામડામાં વસે છે પણ આપણે અહીં ભેગા થયા છીએ તે ગ્રામસ્તરીએ નથી પણ શહેરવાસીઓ છીએ આપણે શહેરોમાં વસનારાઓએ માની લીધું છે કે હિંદુસ્તાન એના શહેરોમાં વસે છે અને ગામડા તો આપણી હાજરો પૂરી પાડવાને સરખેલા છે

આપણે કદી એમ પૂછવા નથી બેઠા કે એ ગરીબ લોકોને પૂરતા અન્નપત્ર મળે છે કે નહીં અને એમને તડકા અને વરસાદથી રક્ષણ કરવા હાથરૂ છે કે નહીં

એ જોયું છે કે શહેરવાસીઓએ સામાન્ય રીતે ગ્રામવાસીઓને લૂંટ્યા છે વસ્તુ તમે ગરીબ ગ્રામવાસીઓની મહેનત પર, તેમની સંપત્તિ પર જીવે છે ધણી અંગ્રેજ અમનદારોએ હિંદુસ્તાનના લોકોની સ્થિતિ વિશે લખ્યું છે પણ મારી જાણ પ્રમાણે ઠાંધળું એમ નથી કહ્યું કે હિંદુસ્તાનના ગામડાના લોકોને પેટ-પરણ ખાવા મળે છે ઉપર એમણે કહ્યું કહ્યું છે કે ગામડાની વખતોના મોટા ભાગ જીવનમાં જેની સ્થિતિ મોજાવે છે અને દશ ટકા અરે પેટ રહે છે, અને કરોડોને અપટી ગદુ મીઠું, મરચા ને ચાવન કે સંતુ ખાઈને સતોપ માનવે પડે છે

તમે ખાતરી રાખો કે આપણને કોઈને એવા ખોરાક પર રહેવાનું કરેવામાં આવે તો આપણે એક મહિનાથી વધારે જીવવાની આશા ન રાખીએ અથવા તો આપણી મજબૂત મારી જશે એવો ડર આપણને લાગે અને છતાં આપણા ગામડાના લોકો શહેરોએ જીવી રહ્યાં છે

શહેરો પોતાની સલાજી રાખવા શક્તિશાળી છે આપણે તો ગામડાઓ તરફ વળવાનું છે આપણે તમને તેમના પૂર્વગ્રંથો, વર્તેઓ અને સંકુચિત દષ્ટિ માંથી મુક્ત કરવાના છે આ બધું આપણે તેમની વચ્ચે વસીને એમના સુખદુઃખમાં ભાગ લઈને અને તેમનામાં જીવવશી અને ઉપયોગી માહિતીનો ફેલાવો કરીને જ કરી શકીએ બીજી કોઈ રીતે નહીં

સરજના પ્રખર તાપમાં કેડે વળીને કાળી મજરી કરતા ગ્રામવાસીઓ સાથે આપણે તાદાત્મ્ય અનુભવું નેત્રો અને જે ખાગેચિયામાં તેઓ નહાય છે, તેમના કપડા વાસણો ધુએ છે અને આંખો છે તે ખાગેચિ ટોર પાણી પીએ છે અને આંખો છે તે ખાગેચિ ય માંથી પાણી પીવું આપણને ડેવ લાગે તેનો પણ આપણે વિચાર કરવો નેત્રો એમ કરીશું ત્યારે જ આપણે ગ્રામજનતાના સાચા પ્રતિનિધિ ગણાશું અને ત્યારે આપણી દરેક હાકલો તેઓ જરૂર જવા આપણે

[સાવાર]

યુનિયન

કો ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ

ભારતની એક અગ્રતિમ વીમા સંસ્થા, જે તેના ચોવિઝી હોલ્ડરોને નફાનું બોનસ (આવકવેશ-મુક્ત) વહેંચે છે જેણે નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે -

★ ઠોર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અગત અકસ્માત)

—: શોખ, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :—

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખોટ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી લોંગટૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કોમકોંગ કરવામાં આવે છે.

—: હેડ ઓફિસ :—

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ લિમિટેડ.

૨૩ થી એમ રોડ, કોટ, મુમ્બઈ-૧.

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૭

ડી. એન. દેસાઈ

વાર : 'CO FIRE'

મેનેજર

શાખાઓ દેશભરમાં સર્વિસ છે.

નૂનાગઢ જિલ્લા

ઔદ્યોગિક સહકારી મંડળ

સંચાલિત

હાથશાળ વસ્ત્રભંડાર

પાવર હાઉસ સામે

નૂનાગઢ

આ વસ્ત્રભંડારમાં શુજરાત રાજ્ય તથા અન્ય પ્રદેશોની વણકર સંસ્થાઓનું હાથશાળનું સંદર કાપડ, જેવાં કે, સાડી, ઘોલી, બ્લાઉઝ પીસ, ચાદર, ટુવાલ, શર્ટીંગ, કોટીંગ વિગેરે આકર્ષક રંગો અને ડિઝાઇનવાળાં મળી શકશે.

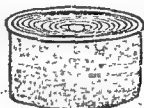
લાલજીભાઈ ગોકળદાસ

મેટલ વર્કસ

પિત્તળના પાટા સરકલ તથા

— વાસણો માટે —

લાતી રોડ, મોરબી.

● ભારતમાં જનતાં

“ હલ્ડા ”

રાષ્ટ્રપરાધર્ષી

અંગ્રેજ

દેવતાગરી

લિપિમાં મળી શકશે.

શુજરાત પ્રદેશના પ્રચલિત વિકેતા

રવીંદ્ર એન્ડ કું. (એન.સી.)

લાલ દરવાજા, અમદાવાદ ૧

Ryco

A. J. & CO., P.O. BOX 16, MORTI

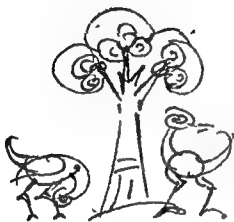
‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે
શુભકામના

ધી કુમરશીઅલ અમદાવાદ મિલ્સ કું. લિમિટેડ

અમદાવાદ-૧૧

શુભકામનાઓ સાથે

શ્રી

અંબિકા મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ

અપર ગેન્જી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ઓઈલ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ન્યુ ઇન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ન્યુ સ્વદેશી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ગોવિંદ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

શેરહીમાંથી

શુદ્ધ કણીદાર ખાંડ

બનાવનાર

મેનેજિંગ એજન્ટ્સ :

ધ કોટન એજન્ટ્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

ઈન્ડસ્ટ્રી હાઉસ, ૧૫૬, ચર્ચગેટ રેસીડેન્સીયલ

મુંબઈ-૧

सर्वोत्तम भांड भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिक्स, लिमिटेड

धनिया ओइसवेन्ज

कलकत्ता - १

दिना : २२-१०७२ ग्राम : NOBISUGE

मिल स्थल

रेलवे स्टेशन, ढाका,

वा. ओ. नारायणपुर

बि. अ. पारव (बिहार)

(ग्राम : KANORIA)

દરેક ગામ સ પૂણે પ્રજાસત્તાક હોય અને તેની પચાસત, ગામની ધારાસભા, -વાયરીશી અને કાયવાહકે મડળ બની રહે

—માંપીલ

અન્યત્ર આપણને સારા પ્રધાનો તેમ જ સારા અમનદારોની જરૂર છે જ, પરંતુ સાનો પાયો તો દેશની લાખો અને કરોડોની જનતાનો સહમાર ■ અને તેટલા માટે જ આપણે આ પચાસતીરાજ, સહકારિતા, વગેરે કે જેનું સચાલન અધિકારીઓ વડે નહિ પણ જનતા વડે કરવામા આવે છે તેને આટલું મોટું મહત્ત્વ આપીએ છીએ એ બાબત સીધી વધુ અગત્યની છે કે, અધિકારીઓએ આ જનતાની સરચાઓના સમાનનમા, માત્ર સલાહ આપતા સિવાય બીજી કોઈપણ જાતની દબલ બિનકુલ ન કરવી જોઈએ અને કોઈએ પોતે જ તેનું સચાલન કરવું જોઈએ

—જવાહરલાલ નહેરુ

પૈશાવજન

[પૈશાવદારી ભોડોપદારી વિચરન એ જ ઉપાસ્ય]

૧૮

રૂપાયતન

મે ૧૯૬૩ પ્રકાશન

સાંસ્કૃતિક સમન્વય અંગતું 'રૂપાયતન'નું માસિક મળ

વર્ષ ૨ : ('ધારાબાપુ' વર્ષ ૧૬) :: અંક ૨ : સેપ્ટેમ્બર અંક ૧૮૨ : મે :: ૧૯૬૩

અનુક્રમ

૪૧ દરિદ્રનારાયણ	આંધીજી
૪૩ શુરૂ માનકવ નરવલનાયુ	સ્વામી જ્ઞાનંદ
૪૫ સદૃશ પૂર્વ પિતામહીને ..	લલિત બ્રહ્મ
૪૬ તાપ અને બીડ	ઉશનસ
૪૭ મનને તરિ—	ચૈતન્ય વૈદ્ય
૪૯ સુખકો, —	દિનેશ બદ્ધ
૪૯ કંઠોલેલા ડેલા—	સર્વેશ
૪૯ કપારે!	જતીન્દ્ર આચાર્ય
૪૭ યાત્રિક	જમદીશ પરમાર
૪૮ ડૉ. બ્રેકેટનું સ્મારક!	લલિતકુમાર શાસ્ત્રી
૫૦ સંત શેખ મોહમ્મદ	કલ્પ જોશી
૫૩ જનસેવા એજ મનુષ્યેવા	દેવેન્દ્રકુમાર કા. પાંડિત
૫૫ કમની આપના	ચિત્રોબાજી
૫૬ સાસુ-પણ	કુન્દ નિરંજના ભાવસાર
૬૦ નેવેશ	નગીનદાસ ખારેખ
૬૨ ગાંધીજીના જ્ઞાતો	રમેશ ડા. દેશાઈ
૬૩ હાજર સેા હથિયાર	મિરજાશંકર કે. બ્યાસ
૬૬ મરણ મૂડી	બાણુભાઈ મા. વૈદ્ય
૭૩ લીલા અને સરસ્વતી	સત્યાનંદ
૭૫ મહેર	લક્ષ્મણભાઈ સરદેસાઈ
૭૬ શાનયોગ	...

સંપાદક નવીન આંધી

મુદ્રણ

(આલોકને)

આ માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૧૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાચાં લખને જમ્હાનપુર. અંક શિલિમાં હોય તો મોકલારો.

જો તે મહિને આલોક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો ને તે લેખકોના છે. સંસ્થા તે વિચારોમાં સમવ છે જ તેમ માનવું નહિ.

(લેખકોને)

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાફ, મોલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કામગીરી એક બાજુ સાફીથી લખવું.

આમાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર બાબત ખખવાડિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસમાં સાથે અંક અને ચોક્કસ પુરસ્કાર પ્રસિદ્ધિ પછી અલગપણે લેખકોને મોકલાય છે.

લેખાનુસ

દેશમાં (વરસવું) છ રૂપિયા

પરદેશમાં બાર શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન, રૂપાયતન, મિત્રિતળેડી જ્ઞાનામદ

પ્રકાશક અને મુદ્રક: પીરેન આંધી • રૂપાયતન મુદ્રણાલય • જૂનાગઢ

બચત યોજનાના પ્રકારો

પહેલાં અને હવે ~

૧૦ વર્ષીય નેશનલ જ્વાન સેવિંગ્સ સર્ટિફિકેટ

૫ ટકા દરમુક્ત વ્યાજ

રોકાણની મર્યાદા રૂ. ૨૫,૦૦૦ સુધી

૧૦ વર્ષીય ટ્રેઝરી સેવિંગ્સ ડિપોઝિટ

વારિક ૪ ટકા દરમુક્ત વ્યાજ

રોકાણની મર્યાદા રૂ. ૨૫,૦૦૦ સુધી

ક્યુમ્યુલેટીવ ટાઇમ ડિપોઝિટ માત્ર

પાંચ વર્ષ

અને

દશ વર્ષના ખાતાઓ

૧૨ વર્ષીય નેશનલ ડીફેન્સ સર્ટિફિકેટ

૬ ટકા દરમુક્ત વ્યાજ

રોકાણની મર્યાદા રૂ. ૩૫,૦૦૦ સુધી

૧૦ વર્ષીય ડીફેન્સ ડિપોઝિટ સર્ટિફિકેટ

વારિક ૪ ટકા દરમુક્ત વ્યાજ

રોકાણની મર્યાદા રૂ. ૩૫,૦૦૦ સુધી

ક્યુમ્યુલેટીવ ટાઇમ ડિપોઝિટ

પાંચ વર્ષ અને દશ વર્ષ

અને

૫ દર વર્ષના ખાતાઓ

૧૦ અને ૧૫ વર્ષના ખાતાના રોકાણ પર

આવકવેરામાં રાજીર

પોસ્ટ ઓફિસ સેવિંગ્સ ખાતુ

૨ ટકા દરમુક્ત વ્યાજ

પોસ્ટ ઓફિસ સેવિંગ્સ ખાતુ

૩ ટકા દરમુક્ત વ્યાજ

ખાતાના અને કુટુંબના ભાવિ માટે હવે આજની કટોકટી માટે અને

અને ઉજળી આવતીકાલ માટે આવતી કાલેની મલામતી માટે

બચતની જરૂર હતી

બચતની જરૂર છે

બચત યોજનામાં નાણાં રોકી રાષ્ટ્રીય

સંરક્ષણને મજબુત બનાવો

વધુ માહિતી માટે પૂછો આ લખો

૧ સચાલક, માહિતી ખાતુ, સચિવાલય, અમદાવાદ-૧૫.

૨ સચાલક, નાની બચત, નાણા ખાતુ, સચિવાલય, અમદાવાદ-૧૫

૩ પ્રદેશિક સચાલક, રાષ્ટ્રીય-યોજના સેન્ડ રેકર્ડ્સ બિડીંગ લાઇન, અમદાવાદ.

૪ નિદામા-નિદામ કલેક્ટર.

કોઈ
પણ
ગુજરાતીને
ગુજરાતીમાં
જે
વાંચ્યા
વગર
ચાલતું
નથી

ગુજરાતનું
એક
અદ્વિતીય
દૈનિક

ગુજરાત સમાચાર

રસમય વાચન સામગ્રી પીરસતા એકાગ્ર

ખીન પ્રકાશને

વિજયપોલ * કમલનગર * ત્રીરંગ * ચેલડેન્ડરમાલગાંવ

લોકપ્રકાશન લિમિટેડની પ્રકાશન પ્રવૃત્તિ • પો. બો. ૨૫૪ ખાનપુર,
અમદાવાદ-૧

ન્યુ ગુજરાત કોટન મિલ્સ લિં.

અમદાવાદ-૨

રજ. ઓફિસ: ૬, ભ્રમણા રોડ ઠલકતા-૧

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

આવો હતા પ્રાપ્ત - ૧-૨-૩-૪....	૨-૦૦
ગાંધી-શુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અસ્લાહના પંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પળેખાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા	૦-૩૫

‘નવજીવન’નું ગાંધી સાહિત્ય

ગાંધીજીના પુસ્તકો		મોરારી જેલનો અનુભવ		રણકવળનો આનંદ	
અનામકિંચિત્	૦ ૫૦	થરપ નાના અનુભવ	૧ ૦૦	જીવનપ્રદીપ	૨ ૦૦
અનામકિંચિત્		ગય તાત્કાલ કાષ્ઠક્રમ	૦ ૩૧	જીવનની ના	૦ ૫૦
[મૂળ ગીતાના પાઠ સાથે]	૧ ૦૦	સમુદાયનામ	૦ ૬૨	પૃથ્વી આફ્રિકામા	૧ ૦૦
અરપૂરવતા	૦ ૨૫	વ ‘અવસ્થા	૧ ૦૦	બાપુની આખી	૧ ૦૦
અહિંસાનો પહેલો પ્રયોગ	૧ ૦૦	શિક્ષાધુનું આધ્યયન	૦ ૧૮	મી તે પ્રતાપે	૧ ૦૦
આત્મકથા	૨ ૦૦	સત્ય એ જ દુષિર છે	૦ ૬૨	રવીન્દ્ર સૌન્દર્ય	૨ ૫૦
આત્મકથા [સિસ્તી આદર્શો]	૧ ૫૦	સત્યાગ્રહઅમનો ઇતિહાસ	૧ ૦૦	અન્ય ગાંધીસાહિત્ય	
આત્મકથા [મિશ્રિત]	૧ ૦૦	સર્વો પ	૦ ૧૬	અમારા બા	૧ ૫૦
આરોગ્યની આતી	૦ ૪૫	ગવન અને ગંભીરનિવન	૨ ૦૦	એનો જાને રે	૨ ૦૦
આશ્રમજીવન	૦ ૩૭	ગોદેડીસનો જવાબ	૦ ૧૫	ગાંધીજીના પવન નમો ૧ ૧ ૧	૦ ૧ ૧
કેળવણીનો કોષ	૨ ૫૦	દરિદ્રનસેરો મારે	૦ ૦૫	ગાંધીજીની સાધના	૨ ૦૫
અરી કેળવણી	૨ ૫૦	દિ દ રા ૧ ૧	૦ ૦૩	ગાંધીજીનો વિનોદ	૦ ૬૫
ગામડાની પુનરુત્થાના	૧ ૫	ગાંધી વિચારમાળા		જીવન ૩ પગ	૮ ૦૦
ગામડાની વહારે	૦ ૦૫	પર્યાવરણ	૦ ૧૦	બા બાપુની નીચી હાથમા	૨ ૦૫
ગામડાની મુકામ પત્રવ્યવહાર	૨ ૫૦	અનનિવનમન સાનો માર	૦ ૪૦	બાપુ	૧ ૦૫
ગીતાનોધ	૦ ૩૦	અને જોડે માર	૦ ૪૦	બાપુ-મારી નજરે	૦ ૦
ગૌસરા	૧ ૫૦	રામકાંતો નૈતિક આધાર	૦ ૨૫	બાપુ મારી મા	૦ ૫૦
ત્યાગમૂર્તિ	૦ ૦૦	ગીતાનો દેશ	૦ ૨૫	બાપુના મરાવાસ ની કલાકા	૦૦
દક્ષિ ૧ આફ્રિકાના		વિશ્વસાતિનો અહિંસક માર્ગ	૦ ૩૫	બાપુની હાથમા	૨ ૫૦
સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ	૨ ૦૦	આમવાદ અને સામવાદીઓ	૦ ૦૫	માપુની નમા	૦ ૦૦
દિલ્લી ડાયરી	૦ ૦૦	મારો સમાજવાદ	૦ ૦૫	બાપુની મેવામા	૨ ૦૦
ધર્મમથન	૦ ૦૦	સદાગ્રી ખેતી	૦ ૨૦	બાપુની વાતો	૦ ૪૦
ધર્મભા માખે	૦ ૫૬	જીવનમારી ન રે	૦ ૦	બિલાગી કોમી આગમા	૦ ૦૦
નિત્ય મનન	૧ ૦૦	જનમંડળ	૦ ૦૫	મહાદેવજીની ડાયરી ૧ ૫ ૨૫ ૦૦	
‘નીતિનાશને મારે’	૦ ૬૨	આગેશીય	૦ ૦૫	નવા પ્રકાશનો	
પાવાની કેળવણી	૧ ૨૫	વાતીપણનો મિદ્ધ	૦ ૩૦	આમસ્વાજ	૦ ૦૦
પાશ્વર પુનરુત્થાના		આપણો જોગનો રામ	૦ ૪	શ્રીમદ્ભરિન	૫ ૦૦
આદર્શી	૩ ૦૦	દાર ૧ થી-કોઈ પણ જોગે	૦ ૦૫	ગાંધીનાથ	૧ ૫૦
પ્રેમપથ-૧ થી ૧૦	૨ ૬૦	આરતના નવા રાજ્યો	૦ ૩૫	ગીતા અને કુળ	૩ ૦૦
બાપુના પત્રો ૧-૬	૧૦ ૫૦	કેસન સાવિ	૦ ૩૫	આપણે નો એક પિતાના	
બાળપોથી	૦ ૧૬	હડતાલ	૦ ૩૦	સત્યન	૩ ૦૦
બાપાવા રાજ્યગાના	૦ ૧૬	કાકાસાહેબ કાવેશ્વરના પુસ્તકો		પાવાની કે નજીમા	૨ ૫૦
મગજના ત	૦ ૧	ઉભાજો દેશ	૨ ૦૦	અનુમળની કમા	૨ ૫૦
		જીવનચિંતન	૨ ૫૦	ખા શા મારે	૦૦
		જીવનો આનંદ	૪	સાચી સમાજરચનાની	
				દિશામા	૪ ૦૦

અમારા અન્ય પુસ્તકોની માહિતી સુવિધા અમારેથી જોડેથી આપવામા આવશે

લોન્ડન (પંચવાડિક) તરી મિશનરી હેસાઈ ઉપાજ્ઞ ૩ ૩ (દેશમા) ૩ ૫ (પરદેશમા)

નવજીવન ટ્રસ્ટ અમદાવાદ-૧૪

આખાઓ કંદલાજીજીવન રિલીફ ફંડ અગાઉ ૧૫૦ પ્રિ સેસ સ્ટીટ મુબર્ક ૨ કલ્કીડ બજાર મુસ્લિમ
ખાજાજી રોડ રાજકોટ કાગી સામે રાજપુરા વડે દસ ૪૧, હંડન હોરિપન રોડ મલકત-૧૨

જેને નામ આપી શકાતું નથી અને માણસની બુદ્ધિથી જેનો પાર પામી શકાતો નથી તે ઈશ્વરને ઝોળખવાને માણસજાતે પાડેલાં કોટિ કોટિ નામોમાંનું એક નામ દરિદ્રનારાયણ છે અને તેનો અર્થ ગરીબોનો ઈશ્વર, ગરીબોના હૃદયમાં દેખાતો ઈશ્વર એવો થાય છે.

એવાં લાખો ભૂખે મરતાં પડ્યાં છે કે જેમની આગળ ઈશ્વરની વાતો કરો તે કદી ન સાંભળે. પણ તેમને પેટભર અન્ન મળે એવો કોઈ રસ્તો બતાવશે તો તમને ઈશ્વર તરીકે પૂજવાને તેઓ તત્પર થશે. એવાની આગળ તમે નીતિની અને મનુષ્યસેવાની, માનવ-પ્રેમ અને ઈશ્વરની ભક્તિની વાત કરશો તો તે કોઈ સાંભળવાનું નથી.

આ મારે હાથે જ મેં તેમની પાસેથી તેમના ચીંથરામાં કમીને બાંધેલા અને ખૂણથી ખરડાયેલા પાઈ-પૈસા ભેગા કર્યાં છે. તેમની આગળ આધુનિક પ્રગતિની વાતો કરવાનો કર્યો અર્થ નથી. તેમની આગળ ફોગટ ઈશ્વરનું નામ લઈને તેમનું અપમાન ન કરો. જો આપણે તેમને ઈશ્વર વિષે વાત કરીશું તો તેઓ તમને અને મને શેતાન કહેશે. તેઓ ઈશ્વરને ઝોળખતા હોય તોયે તેઓ તેને ત્રાસ અને વેરના ઈશ્વર તરીકે, એક નિર્દય અત્યાચારી તરીકે ઝોળખે છે.

મને ભારતની ભગૃતિમાં અને આ વિનાશકારી દારિદ્રમાંથી પોતાને સ્વરાજ્યને માર્ગે વાળવાની તેની શક્તિમાં શ્રદ્ધા હોવાથી હું અનશન કરીને આત્મહત્યા કરતાં મારી વ્યતને રોડી શક્યો છું. આવી શક્યતામાં જો શ્રદ્ધા ન હોય તો મને જીવનમાં રજા ન રહે.

તેમની (કરોડો બેકાર લોકો) આગળ ઈશ્વરનું નામ મૂકવાની મારી હિંમત નથી ચાલતી, એ ભૂખ્યાં કરોડો જેમની આંખમાં જરાયે તેજ નથી અને રોટલો એ જ જેમને ઈશ્વર છે તેમની આગળ ઈશ્વરનું નામ મૂકવું અને પેલા કૂતરા આગળ મૂકવું એ બરાબર છે. તેમની આગળ ઈશ્વરનો સંદેશો લઈ જવો હોય તો મારે તેમની આગળ પવિત્ર પરિશ્રમનો સંદેશો જ લઈ જવો જોઈએ. મબનો નાસ્તો લઈને અહીં બેઠા હોઈએ અને એથીયે મનના ભોજનની સહ ભેતા હોઈએ તે વખતે ઈશ્વરની વાત કરવી ઠીક છે; પણ જે કરોડોને બે ટક ખાવાનું પગ નથી મળતું તેમને મારે ઈશ્વરની વાત શી રીતે કરવી? જેમને તો ઈશ્વર રોટલો ને ધી રૂપે જ દર્શન દઈ શકે. હિન્દુસ્તાનનાં ખેડૂતોને રોટલો તો તેમની જમીનમાંથી મળી રહે છે. મેં તેમની આગળ રોટિયો મૂક્યો તે એટલા માટે કે તેમને ધી મળી શકે. અને હું આજે અંગ્રેજ પ્રાન્ત આગળ કંઈ પહોંરીને આવ્યો છું તેનું કારણ એ છે કે હું એ અર્ધભૂખ્યાં, અર્ધનગ્ન, મૂંગાં કરોડોનો એક માત્ર પ્રતિનિધિ બનીને આવ્યો છું.

મૂળા દરિદ્રનારાયણોના અતરમા વસતા પ્રભુ સિવાય બીજા ઈશ્વરને હું નથી ઓળખતો. તેમને એ અતરભીની ઓળખ નથી, મને છે અને હું એ જનતાની સેવા વાટે જ પર-
મેશ્વરને સત્યરૂપે કે સત્યને પરમેશ્વરરૂપે બહુ છું.

રોજના પૂરતું જ રોજ પેદા કરવાના ઈશ્વરી નિયમને આપણે બાંધુતા નથી, અથવા બાંધુવા છતાં પાળના નથી તેથી જગતમા વિષમતા ને તેથી થતા દુઝો અનુભવીએ છીએ ધનાઢ્યને ત્યાં તેને ન જોઈતી વસ્તુઓ ભરી હોય છે, રખડી બાય છે, બગડી બાય છે, જ્યારે તેમને અમારે કરોડો રવડે છે, ભૂખે મરે છે, ટાંઢે ઠરે છે. સહુ પોતાને જોઈતો જ સચ્ચ કરે તો કોઈને તગી ન આવે ને સહુને સતોષ રહે આજ તો બને તગી અનુભવે ॥ કરોડપતિ અમજપતિ થવા મથે છે, તોયે તેને સતોષ નથી રહેનો. કગાળ કરોડપતિ થવા ઇચ્છે છે, કગાળને પેટ પૂરતું જ મગવાથી સતોષ પેદા થતો જોવામા નથી આવતો. પણ કગાળને પેટ પૂરતું મળવાનો અધિગર છે, અને સમાજનો તેને તેટલું મેળવતો કરવાનો ધર્મ છે તેથી તેના અને પોતાના સતોષને ખાતર ધનાઢ્યે પહેવ કરવી ઘટે તે પોતાનો અત્યંત પરિચ્છે છોડે તો કગાળને પોતા પૂરતું સહેજ મળી રહે ને બને પણ સતોષનો પાક શીયે

ખરા સુધારાનું, ખરી સજનતાનું લક્ષણ પરિચ્છેનો વધારો નથી, પણ તેનો વિચાર ને ઇચ્છાપૂર્વક ઘટાડો છે જેમ જેમ પરિચ્છે ઓઠો કરીએ તેમ તેમ ખડું સુખ ને ખરા સતોષ વધે છે, નેવાશક્તિ વધે છે અઘ્યાસથી મનુષ્ય પોતાની હાજતો ઘટાડી શકે છે, ને જેમ ઘટાડતો બાય છે તેમ તે સુખી, શાંત ને બધી ઝીને આરોગ્યવાન થાય છે

દરેક પ્રસંગે લાચુ પાડવાનું સૂત્ર એ છે કે જે વસ્તુ કરોડોને નથી મળી શકતી તે વસ્તુને આપણે ત્યાગ દરવો આ પ્રમાણે ત્યાગ કરવાની શક્તિ આપણામા એકાએક નથી ઊતરી આવવાની. પહેલી તો આપણે એની મનોવૃત્તિ કેળવવી પડશે કે જે કરોડોને ન મળી શકે એવી વસ્તુઓ અને મગવડો લેનાની ના પાડે અને ત્યાગ પછી તુરંત બીજી આવશ્યકતા એ છે કે એ વૃત્તિને અનુરૂપ આપણા ઇવનકંમમા જેમ બને તેટલો જ નહીં ફેરફાર કરી નાખવો

જિસસ, મહંમદ, બુદ્ધ, નાનક, કબીર, ચૈતન્ય, શંકર, દયાનંદ, રામકૃષ્ણ હજારો માણસો ઉપર અત્યંત કાબૂ ધરાવતા હતા, અને તેઓના ચારિત્ર ઘડવામા નિમિત્તભૂત થયા તેઓના ઇવનથી જગત વધારે સપ્ત બન્યું છે અને આ બધા નરોએ બુદ્ધિપૂર્વક દરિદ્રતાનો સ્વીકાર કર્યો હતો [નવજીવન પ્રકાશન ॥ દિવસ નવ પ્રકાશન આગ સ્વપ્નનું ભારત'માધી સાક્ષર]

નશ્યતનામું

સ્વામી આનંદ

[દેશદેશના લોકસાહિત્યમાં બહુજનસમાજને બોધદાયક ને ઉપકારક યથા પડે એવી નીતિ, પરોપકાર, ત્યાગ વૈરાગ્યની વાતો સંઘરાએની હોય છે. આવી કોઇ એક અતિ કંઠસ રાગની વાત છે, નં. જે ધન લોભને કારણે પોતાના રાજ્યમાંથી ધાતુનાણું નામે ખૂંચવી ઉસેડીને પોતાના ખજાના ભેંચું દરેકું. પણ એમાંનું કશું મરા વેળાએ એની જોડે નહિ નય એવા કોઇ સંતમકાતમાના ઉપદેશથી અતે એને વૈરાગ્ય ઉપજેસો.

કાગી સાહિત્યમાં કાઠં બાદશા ને એના અનગળ ખજાનાની કથા છે. આપણે ત્યાં પણ 'ન રથું નાણું રે રાજ નંદનું' વાળી વાતમાં એ જ કથા સંઘરાઈ છે. આવી વાતો સંઘરામાં દેશકાળ કે ઐતિહાસિક વાસ્તવતા વળવવાનો હેતુ નથી હોતો. જનતાને તરત સમગ્ર, સોંસરું જિતરી જાય અને માણસને નીતિન્યાયને ગરે ગમી એના જીવનને માછ ઉભળી શુદ્ધ રાગે એવો ત્યાગ વૈરાગ્ય નીતિનો ઉપદેશ કે શિખામયુ દેવાનો જ માત્ર હેતુ ગમીને આપી સામગ્રી માનવજાતિની ધાપણુ તરીકે દેશે-દેશના લોકસાહિત્યમાં સંજાય છે.

સીમોમાં પણ શુરૂ નાનકડે નામે ચડાવવામાં આવેલી ઉપરી ધનનોભી રાજ વાળી વાતો વાળો ઉપદેશ શુરૂમુખી શુટકાઓમાં તેમ જ બીજે 'નમીદતનામા'ને નામે ભેરા મગે છે. તેની સીમોમાં પ્રચલિત વાતો આમ છે:

શુરૂ નાનક મક્કાની બ્યારને (જનાએ) ગયા ત્યારે વાટમાં એક શહેર આવ્યું. અહીંનો કાઠં બાદશા નામની કંઠસ તરીકે દુનિયા બધીમા જાણીતો હતો. એને વિષે કહેવાતું કે એણે રેવત બધીને ભૂટી નીચેવીને ધાતુનાણું નામે ખૂંચવી લીધું હતું. એક દિવસ એક ઘરમાં એક વિધવા બાઈનો દીકરો એક દોડિયા માટે કન્જિયો કરે. માને કહે 'બસ દે ને દે.' 'કયાંથી દઉં? આપણા બાદશાએ તો કાવડિયું નામે માર્ક પાસે રહેલા દીડું નથી. હા, તારો બાપ મૂએ તાણું ધને દરનાવની વેળાયે ઘોરમાં એની છાતી ઉપર એક કાવડિયું મેંડું 'તું' 'તું' હં રથું હોય તો.'

છોકરો બાપની કબર ખોદીકરીને કાવડિયું કાઢી વાળ્યો.

બાદશાને ખબર પડી. એણે આખા રાજમા તમામ કબરો ખોદાવીને નીકળ્યા તેટલા પૈસા કાઠીની વીધા.

આ શહેરની બાગોળે શુરૂનો મુકામ પડ્યો ત્યારે બાદશા શુરૂના દશને આવ્યો. શુરૂ એનો ઇતિહાસ જાણે

બાદશા : 'શુરૂ મારા ભેંચું કામ સેરા કરમાવે.' શુરૂએ ખજાનામાંથી સોય કાઢી. કહે,

'મક્કા શરીફની બ્યાગતે જાડું છું. અવરથા ચર્ચ છે. આ કપડાં ગમીને કાટવા આવ્યા છે.

આટની બ્યારન પૂરી કરીને ઝટ કિરારને પેર પોચવાની અભવાખા છે. ત્યાં સંધી લેશુ. પણ સોય જોગે. તે આટની હું પોચું તે અગાવ ત્યાં પોચાડજે તમે સમરથ છે. તમારે ત્યાં ધનચાકરને છેડા નથી.'

બાદશા . 'પણ ત્યાં હું કેવી રીતે પહોંચાડી શકું?'

શુરૂ નાનક : 'કા? તે' આટલો ખજાનો ભેગો કર્યો છે એ ત્યાં પોચાડવાનો છું તે ભેળી મારી આટની સોય તને થી બારે પડવાની છે?'

બાદશાને સમજાવ ચકું ને શુરૂના ઉપદેશથી તરી ગયો.]

એકોંકાર સતગુર પ્રસાદ ગુરુ નાનક દા નસીહત નામા

તિલંગ મહવા-૧

કિચે નેકનામી જો દેવે ગુદા
જો દીસે જિમી પર સો હોસી કુના
દાયમ વ દોલત કિસે બેશુમાર ?
ન રહેંગી કિરોડી ન રહેંગે હજાર
દમડા તિસી કા જો ખરચે ઓ ખાય
દેવે દિલાવે રિઆવે ગુદાય
હોતા ન રાખે, અકેલા ન ખાય
તહકીક દિલદાની વડી બહિશ ન જાય
કિચે તવજ્જીંહ ન કીજે શુમાન
ન રહસી ચે દુન્યા ન રહસી દિવાન
ક્રાધો પ્ર ગ્રેજ ઓ લશ્કર હજાર
હોવેંગે ગરક કુછ લાગે ન વાર
દુન્યાં કા દિવાના કહે સુલક મેરા
આઈ મીત સિરખર, - ન તેરા ન મેરા
કેતે ગયે દેખ બાજે બજાય
વહી એક રહસી જો સાચા ગુદાય
(તૂ) આયા અકેલા, અકેલા ચલાયા
ચલતે વખત કોઈ કામ ન આયા
લેખા મંગીજે કયા દીજે જવાબ
તોખા પુકારે તૂ પાવેગા અજબ
દુન્યા મેં ચે કર જો દમડા કમાયા
ખાયા હુંડાયા, અંજાઈ ગવાયા
અખેર પછોતાણા કરે હાયહાય
દરગા ગયા તૂ તો પાવે સબાય
લાનત હૈ તેં કાં વહ તોડી કમાઈ
દગેબાણ કર કે દુન્યાં લટ ખાઈ
પીએ પિયાલે ઔર ખાયે કખાજ
દેખો ર લોકોં જો હોતે પ્રશાજ
જિસકા તૂ બન્દા તિસકા ના સંવાયો
દુન્યાં કે લાલચ મેં સાહિજ કયૂં જિસાયો ?
ન કીતી ઈલાદત ન રખિયો ઇમાન
ન કીતી હકૂમત પુકારે જહાન
અંદર મહલ કે તૂ બૈઠા હૈ જાય
હરમાં સે ખેલે શુશબૂઈ હવાય

ન સૂઝે ન ખૂઝે બાહર ટમા હોય
હરાંગી ગરીબાં કે માટે બિજોય
ખસ્તી ઉભડે ઓ ફિર ના બસાવે
ફૂકે પુકારે તો દાદ ન પાવે
લાખોં કિરોડી કરે બેશુમાર
કેઈ કિસાન બપડે મરીવે હજાર
હાકમ ઠહાવે હકૂમત ન હોય
દુન્યાં કા દિવાના ફિરે મસ્ત હોય
લેટ સુલક ઔર પકડે વ ખાય
દોઝખ કી આતશ મારેંગી જલાય
ગરબ સે ન દેખ, એ દુન્યાં કે દીવાને
હમેશા રહેંગી તૂ ઐસી ન જાને
ઉડાવે સલા ઉસકો લાગે ન વાર
કિસ કી ચે દુન્યા, કિસ કે કાશખાર
અંદ રોજ અલત કિચ પકડો કરાર
ન કીચે હિરસ અહુત દુન્યા કે ચાર
શરમન્દા તૂ હો કુછ નેટી કમા
લાનત કા જમા તૂ પહેરે ન જા
ગફલત કરેંગે તો ખાઓંગે માર
બેટી વ બેટા કોઈ લેગા ન સાર
તોખા કરો બહુત કીચે ન જોર
દોઝખ કી આતશ જલાવેંગી ગોર
મુશા ઇક પમગર કેતે શાહખાન
ન દીસે જિમી પર કિસીકે નિશાન
અલતે કબૂતર જિનાવર કી છાંવ
કેતે ખાક હુવે કોઈ પૂછે ન નાંવ
આલી ગંજ જોડે ન રખિયો ઇમાન
દેખો ર લોકો કાર હોતા પરશાન
નદાની ચે દુન્યા ચે કાની સુકામ
તૂ શુદ અરમબીની હૈ અલતા જહાન
હર વક્ત બન્દો ન ખિદમત બિસાર
ખસ્તી ઓ ગફલત મેં બાણ નહાર
તોખા ન કીતી કરદે શુનાહ
નાનક ઐસી આલમ સે તેરી પનાહ

૨૧:

તમારી યાદનો દીવો જલે છે સ્થિર તો ય આ
અધાર સૂન્યતાનો હું ભેટી કાં શકતો નથી ?
વિચારું સાંભળું વાંચું ઉદ્ગારો ધીર તો ય આ
સીધું ખૂંપી મધુ સ્વપ્ન હેઠી કાં શકતો નથી ?
યાદથી હાથે અને લજ્જથી ધણીયે વેળા તો ય આ
આધાર આજનો કેવો ? ફેડી હું શકતો નથી !
તમે પાલેય આપ્યું ને દિશા અધિવા; તો ય આ
એનો એ હું ઉચે શોધી દેડી કાં શકતો નથી ?
એક લત્તાં ધડું એક; એ જ સસાર આરાય
ભાણું હું સમજું હું; કાં છરવી શકતો નથી ?
તમે પાસે પતા ત્યારે બેસસતો ઉતો રસ;
ઉચે નિઃશ્વાસને ધે કાં બીજવી શકતો નથી ?
તમે છો ના ઉચે, એ જ સત્ય બીજું બધું છડ;
પવામાં તરણું હું તો ખીલવી શકતો નથી !

૨૨:

અહીં આ બનરેડે-દને
ખાંડે ભર મધ્યાહને બેઠો નિઃશ્વસુભે, દગે
રુમાલ ફેરવું ત્યાં શું ધડું આ ? છે તમે જ કે ?
આશિષે બસતો હાથ ખભે મૂક્યો તમે જ ને ?
ધરને બેઠક એકે-ડે
આપું જ્યાં, બેસતો કેવળાં આડું દેવીજ અધને;
કે ભગી હું જતો બહેસો શીખા જપદો પડોડને,
પારિતોત નયાં ખીસ્યાં આંખો બેઠે ને તમે
મલા સારંગી શીખું હેત નિર્જરતી રહે;
એ સમે, એ ક્ષણે ક્ષણે
પાસે આ કોણ ? પાસે આ જરતાતું દોણ ? હા, તમે,
તે વિના જોત્રીની આવી બેઠક કયાંથી આવી રમે ?
તાત હે, તાત હે, અરે !
કયાં છે ? છે કયાં ? નથી ! ના, ના, નથી !
હેયું રુવે રુવે.

૨૩:

કયાં યજી, કયાં યજી રંકુરે
સૌમ્ય આઠાપ મારે આ રંક, મારી રંગે રંગે ?
સૂર્યદેવક તાત હે,
કોણ આ, કોણ અંધિ છે અગ્રીધારા હળવા હરે ?
તમે લાંબા પ્રવાસમાં
વીણા આપુધની પીર બમરી; કેમ વિરમરું ?

મળ્યાં, કે સાધમાં રહ્યાં,
બધાંના મિત્ર થે નિષ્ઠા સુહાવી; કેમ વિરમરું ?

વમજો આવિયાં-ગયાં,
નોકા સાચી દિશામાં જ ચલાવી; કેમ વિરમરું ?

ધીય દુર્ગમ દોહાડાં,
સર કીધાં લતને જૂઠી-ભુતપી; કેમ વિરમરું ?
રમરું હું, હું રમરું; જીવ્યા સૌ અર્થે શ્રમકારણ;
તમે તાત, સ્વભાવે ને કતંબે વિશ્વના જત.

૨૪:

‘જલું’ હું પ્રાપ્ત ધર્મ જ’;
-તમારા સાવ એ સાદા શબ્દોનો અર્થવૈભવ
ઉતો પ્રત્યક્ષ ત્યારે મેં કહ્યો ના, ના કહ્યો ભવ;
ઉચે હું ખૂંદતો પંક, પૂરું અદશ્ય પંકજ !
તેજુ જેડીને મળી છાંય, તમે એવું તણ્યા તપ,
સૌજન્યે ધૈર્ય-સ્ફૂર્તિએ બેઠકયા સંસારને પથા
સપથારે પાંચ લેતા એ મા મયાં તદનંતર
ગેળાનો રશ લળે કે ક્રિપદે ના સદંતર
લેવા એ માત્ર શેકાયા, અર્પતા ક્ષિત નિર્મમ

રહો હું હુબધ વિભમ,
ન લોયું ખમતા શૂદ લે તમે જ નિરંતર

હે ગુહસ્થ સનાતન,
કુલધોગી, વિશ્વના જન,
મારી સ્વતત્ત્વ ભૂમિ હો શમાને જલ પાવન.

૫

તમે મિત્ર મળ્યો લેને તમારો એ જ પુત્ર હું
વિધોગે દગ્ધ રેવાનો; કયા તો ધે કથીશ ના !
વેણુ કે નેણુમાં ભાંખું લેયું ટોકાઈ એ મધુ;
એ એવી અવળાઈ હું ઉચે રહેને પડીશ ના !
મૃત્યુ-જીવનના નિર્ભર સાપથારે જત લે રહું,
વિખૂટ કલ્પી હું એનો મર્મ લેવા મથીશ ના !
મૃત્યુએ દ્વાર દારે લે વહેતુ જીવનને કંપું,
અમર્થ યોગવાં વચ્ચે સુધાવા હું ભરીશ ના !
સંક્રિષ્ટ જીવને ધન્ય લેડે ત્યાં મૃત્યુને ધયું,
ભરમ-અસ્થિ જ ભાળીને કંઈ હું ચડીશ ના !
અને જે ગેરતોતો એ શ્વાસ તોયે ઉઠિશ કયાં ?
ભાદ્રની બેળળી બીજ દહે લે, તો જઈશ કયાં ?

—દસિદ બ્ય

તાપ અને લીડ

(આન)

એક તો આકર તાપ અને વળી આજ્ઞાતવ્યાની બીડ.
આંખનું પખી વાકુલ હોડે-હોડે પવિત્ર - નીડ.
મરુપથ જેવો દિવસ તાપોને કયાંય ન તરુની છાયા,
મનની ચાલી બાંધવા માગે દોડ સુ પ્રીતની માયા,
અમારા રીઆંબ અંદે દોડ, ડામની હોડે પીડ-એકે
મીનની અફાટ રતી તપતી મહરા જેની સૂપી,
મારુ નામ ફડ જે દોડ મધુરુ હોડે ટકુપી
કેરા આ અપકારા અમરે ફળગી હોડે બીડા-એકે

ઉગતલ

મનને તીર—

ફર હું પોરથી કજાનત બેસી જાગેજાગેકરે
વિસામુ પગ બે-ત્યાં તો મનને તીર જમતી
સૃષ્ટિ ત્યાં સ્વપ્નપ્રામાણી જિજ્ઞાસા નહતી વળા તણ્યાં
મહિરો દિવ્યમ મો જે પુરમટે સુજતા તણા,
ફરે મન શબ્દોને આરતી મનમો પને
ફેરવાડી લલિ પાકે, પુરુષાર્થ જગન્નિચિત
લડું તે નેન મીથોને આખી નીમ મહાધણ
મનોબોધે લલે સ્વપ્ન રચે ધન્ન તણ ધણ-
દષ્ટિથી વા જાતીતે જે મિથ પાને નરી મયા,
આજે મો આવતાં જતાં, સોહે સૃષ્ટિ બરીબરી,
કુષ કું ટુ યાત્રિકો વડાકા, ઉરની અજ્ઞાત મરુ,
જીભને તે સદુન્યાં વડેને, ગદાકલો ફરુ '
પલમં યુગ વિસ્તારી, યુગને પવમા વર્ગી
સૃષ્ટિ જે હું થયો મરુ, નમેડી લડું હું મર્ડી '

- તપ નેમ

મુક્તિકે

મહા થયને ઉગારોમા મને આ દુર્લભામાંથી
જીવનને રમ શોધુ છું તવે કું વેળામાંથી.
પણ દેવ જીવન મારુ તમે પોતે જ કપીવે
ઘણી વેળા હાપારી છે ત્યાં મે કાઢવામાંથી

*

નથી પૂરી થતી દો દી બધૂરી આસ રજો છે
અમારી સવ દુવાઓ પશુ આકાશ રજો છે
તમારી હાલને હાલત મળુ છું એટલા માટે
ઘણી વેળા કફન વાંકે કવિની લાસ રજો છે.

દિનેસ બ

કંકોળેલા કેડા—

જેવા વડાવો ઠાવજેડા રે
એવા કંકોળેલા કેડા.
આ રે મારમટે પમ દીધો કે બાઈ,
તરન બનતી તેડા,
બીક બડાવુ નામ ન અર્જ્યા,
તામ્યા લવ અવેડા રે
એવા કંકોળેલા કેડા.
વાદ વિપદની વાત ન વનમી,
નેજે નેજે નેડા,
એક જ સાથ સમદર વહેતાં
બળે બંધા બેડા રે
એવા કંકોળેલા કેડા.
ભાવ ભજનની ધૂન મમે અર્ધા,
ભગતિ રસના રેડા,
હામ સરોહની એક જ વિનતિ,
છોડો ચિનના ચેડા રે
એવા કંકોળેલા કેડા.

સરોહ

ક્યારે !

હે ઉર-પાનન '
અમે અચન ના
મમ ઉર આજુ આજુ આરમ
હે ઉર-મણિ '
જડ આ તર કપ્પી કપ્પી
સ્વપ્નરશી

સ્વપ્નરશી તવ શુદ્ધ હેમ
અમ હેમ-બેમ
બમ એકે નેમ.

કિન્તુ ..
હે પારસ મણિ '
તન્તુ તન્તુએ
આ વળુ-વળી-ધણી

ઉર-આરસમા
પમટે કવ
તવ આરસ-પાવક
આ રસ ? આ રસ ?

જતીન્દ આચાર્ય

યાત્રિક

શ્રી જગદીશ પરમાર

બાઈશ્રી .

બરાબર ૧૫૨ દિવસ ચોરમદરની બહાર રહી પાછો ફર્યો છું પણ મનની રચના ઈશ્વરે ઠીક કરી છે યાત્રિકની પેટે બપોર જ કરે છે! મુજબથી વડો દરા આ યો, અને ત્યાંથી નાથદાસે મારવાડ જ કશન સુધી દિ હી એકસપ્રેસમા સારી બીડ ભોગવી, અને વસ્તીવધારે દેશજનનમા ડેવા ડેવા પ્રભો ખડા કરે તે અનુભવુ

નશુ સર્વ રથો છે બીજો જવાની જરૂર નથી એમ કદાચ તમે કહો મારા પત્ની માદા-અને હું પણ ખગલશી ગમે છું -છતા દરિયાની આમોહવાથી દૂર જતા જ તમિષત ઉપર સારી અસર થઈ દરરોજ પ્રસાદ ખાવા મળતો હતો, અને કવિ સુધાશ્યુને એ પાત કહી ત્યારે તેમના કવિમુખમા રસના અરણ્ય પહેલા લાગ્યા હતા ' હોમી ઉપર કૂનડેલના દર્શન મારે જબરી બીડ જામતી શીજીખાવાની નજીકમા જતા જ માનસિક વ્યાપારમા પહોંચે થયો મે ભક્તોના ચરિત્રો લખ્યા છે પરંતુ એક લક્ષતજન બનવું કેટલું કઠણ છે તે ભક્તોના સમુહમા જ સમજાવું શીજી ખાવાને મનોમન પ્રાર્થના કરી કે એક સાચા ભક્ત જન બનવાનું બળ આપવા કૃપા કરજો

મદિરના દાર પાસે એક અધ્યુગલ મીઠા કડે ગાણુ હતું

જશોદા મૈયા ' તારે દાર ખડે હું મને દરશન કરાવ દરશન કરાવ (શિવજી કહે) મને દરશન કરાવ '

આતાપ કદમાધુર્ય અને અતરની વેદના મને ત્યા રોકી રહ્યા મારે પણ હૃદયની ઝખખ હતી પ્રભુની રૂપમાધુરીના દર્શન કરના હતા કેટલે દુરથી-કેટલી ભાવના હૃદયમા સંપૂર્ણને હું અહીં આવ્યો હતો ' ભક્તિધાગમા હું પણ તણુયો

' મારો લાનો નાનો તારે કરે શિવજી ' મણિધર નામ! '

બીજી જ દિવસે મન સાવધાન થયુ. રાગદેવથી ભરેલો હું-મારામા પણ નામના ઝેર જેવી વિકૃત વૃત્તિઓ બરી પડી છે-જશોદાના લાલના દર્શન કયાથી સુલભ બને? એ યુગલ ગાઇ રહ્યું હતું - ભક્તિરસમા તરબોળ બનીને અને જાતનું બાન જૂનીને મે જાતને સભાગી

શિવજીએ ફરીથી વિનવતી કરી ' તારો લાલો તો જગતને ડારનારો, ડરાવનારો છે, મારા નામથી તે કપા ડરાવતો હતો? '

તો પણ જશોદા મૈયા પોતાના બાળ કનૈયાને ઢાળી રહ્યા હતા શિવજીએ છેડેરે કહ્યું

' નાનો તો મે તારો આધાર,

પણ મારો પ્રાણાધાર-મને દરશન કરાવ! '

મે પણ ત્યા ચોક્કસા બીભા રહી, હરિને આત્મનાથ કયો રાગદેવથી ભરેલો હું પામર તારે દાર આ યો છું -નિજદારન કમાડ ખૂંટ્યા થયા અનેક યાત્રિઓની સાથે મારા પત્નીને દોરતો હું પણ મૂર્તિની નજીક ગયો રવ પિતાને, રવ પુત્રને યાદ ક્યો, એમના આત્મની શાંતિ પ્રાપ્તિ શીજીના ચરણમા હું સમર્પી શકુ? આસુના ટીપા મારા સદાયના સગાથી છે અકિચનની શ્રદ્ધા ' આસુનો અભિષેક કયો શેઠ ગોવિંદદાસ (M P) ત્યા હતા તેમણે કહ્યું કે દેશપરદેશમા અનેક મૂર્તિઓ જોઈ છે પણ શ્રીના ચળના મુખારવિદમા જે અધર્મપણુ અને લાવણ્ય છે તે બીજો કથાવ નથી .

તિતમિષત મહારાજના નિજ પુસ્તકાલયમા જવાનું સદ્ભાગ્ય વિરલ હોય છ મધ્યરૂપથી એ યોગ બન્યો ત્યાના પડિતજીએ સચિત ભાગવતના દર્શન કરાવ્યા નાથદાસે સૌથીમા તૈયાર થયેલા દરેક રમ-ધના વીસ વીસ ચિત્રો, રેખા રગમિશ્રણ અને પ્રસંગરચનામા અન્ન- લાન્ના રવ ચિત્રકારોને અજલિ આપી મેઠમ્મનરે વેદ ઉપરથી સપાદન કરેલા મથો ન્નેયા ૬૦૦ વર્ષ પહેલાનું તેનુમી ભાષામા, ખૂબપત્ર ઉપર

લખાયેતુ વાલ્મીકી રામાયણુ જોયુ. પાચસો વર્ષ પહેલા, સસ્ત્રુતમા લખાયેતુ બૂજપત્ર ઉપરનુ ન્વાય શાસ્ત્ર જોયુ અનેક હસ્તલિખિત ગ્રામીન ગ્રંથો જોવા હુ તો આ બધી વસ્તુઓની જળજળી જોઇને સ્તબ્ધ થઈ ગયો આ અપ્રકૃષ્ટ ખજાનો, અનાધિકારીને પનારે પડે તો ઉદ્ધતો ખોરાક જ બની જાતી.

કાકરોની ગયો ત્યાં ૬૦ પગથિયા ચડી, ઉપર જવાનું હું આમ તો પાંચ દશ પગથિયા ચડવા હોય ત્યાં જ હૈયુ ખેંચી જાય છે પણ અહીં તે હરિના નામને રટતો ૬૦ પગથિયા ચડી ગયા માદી પત્નીએ પણ સાથ આપ્યો ટોચના પગથિયે જિલ્લા રહી એકમીજ સામે જોયુ મહાન પ્રાચીન સફળ થયાનો સત્તાપ રપ્પટ હતો ત્યાં દર્શન કર્યા હૂન પાનથી તૈનર થતી કમાનમા અમે પણ ૧૩૦ ગુના ૧ ગૂંથા અને પ્રત્યુત્તી રોજા અમારા આ થોડા જલામથી વધશે એવો નમ્રો સત્તાપ લીધો મદિરની પાછળ આજેલા રાયસાગર તળાવના દર્શન કર્યા ફર સુદર પથરાયેતો જળરાશિ અખમા સમાતો ન હતા અને એ જળને ઉપયોગમા લેનાનો સરકારી પ્રયાસ વાજખી લગતો હતો જોયા મદિરની હૈવારખી ઉપરથી કુગ રતી પેટળમા આવેલું કાકરોની ગાય માની ગોદમા રૂપાણુ બાળક જેવું હોય અબુ મમ્મનુ દેખાન હતું

અહીં, દિલ્હીમા મળે છે એવી લામી કાકડી જોઇ દિલ્હીનાસીએ જેને પ્યારથી લયલાની અલિયા' મહે છે કોને વચ્ચેથી ચીરી મીક અને લીજુલ પાણી ઉમેરી ખાવાથી ઠંડક રહે છે નિરાન અથુ એમ માની સાયે લીધી પણ પળી એનો લલ લઈ શકાયો નહિ કાકડી ઓમળાકને સાવ કરમાઈ ગઈ અને જને જોતા ગમે નહિ એવી ગીજન પેટમા કેમ પથરાયવી એ લાગણી જળનુ ચતા ફેકી દીડી

નાયકારીથી બસમા ઉરેપુરે જતા રવાના થયા વચ્ચે મેવાડના રાજાઓનું એકલિગ મહાલનુ રથાન આવ્યુ એ રથગને કેવાસપૂગી કહે છે હનિહાસના પાનાઓમા ગવાજેની રાપાઓની બકિત રચિતપટે ચડી અરવલનીના પહાડોને વીક્તી ચઢાવે લેની, ઠાડી ખીજો પાર મ્તી ઉદેપુર પડેલ્વી ત્યારે જ મસની શકિતનો ખ્યાલ આ થો અને હતુ કે અહીં ખતા માનવોના ચક્રાપર કેસરિયા કરવાની લગની

અથવા રવાઈલુની ઝનક જોવા મળે.

પરતુ તે આશા છારી નીવડી મોઘારતે માથુ સને જાગી નાખ્યા છે ડોળા ૧ દિવસો હતા, એટલા પૂરતો તહેવારનો રગ વાતાવરણમા ફેલાયો હતો

‘નલુદીનો ભોયો આવો રે, રગ રગ લાયો રે’

એવ કાગ ગાતી સીઓ ધુમટો કાઢી ધુમતી હતી પુરુષ ધેરવાનો ઉત્સાહ વધુ હતો જ્ઞના અને નવાનુ મિશ્રણ એટલે ઉદેપુર પાછા અમદાવાદ ફરતા પહેતુ જ કેસરીઆ-આનુ જેનોતુ તીર્થધામ ‘કેસરીઆ લલ્કરી જે’ એ ધવનીથી આ ગામકુ ગુજ છે ખેરવાલા ખીચનાત વગેરે રથગો પાસેની પસાર થતા અસની રાજસ્થાન-મારનાડ જોવા મળે છે ગાડ પ્રાનનુ નામનિશાન નહિ (ન૨૭° ૪૫' ૫૩' અ ૧૫ ગરીમી દેહાનીઓના ચહેતા ઉપર નર નહિ) આખમા રહેજ પ્રાણુ લાગે બાડા નારી દીનતાની પ્રકૃતિ—આપ સીધા અને સત્તા માનવને હૈવારી આપવા કન્હા થઈ પણ બસનો ગુર્ધર મારી થેનજાને પોષે તેમ નહોતું

તનપુર પાસે રાજસ્થાનનુ જગને જોયુ સૌરા જુમા તક્ષલ થી ગીરગઢા જતા જેવુ જોવા મળે એટુ એ હતુ સવારે પચ વાગે ઉપોને ૨૦૦ માક સુધી એ પ્રદેશને વિધના ગુજરાતની સરહદે પગમેથો ત્યારે સવાનવ થયા હતા હિમતન ૧૨ આ થો જિન મિનમા લગેડી આગના લ કાઓએ વેરેને વિતારા જોયો રાજસ્થાની કૂર્ધનર ૧ સજનતા સામે ગુજ રાતના એસ ટી નસના રૂઝવરની બેકરકારી અને નિર્લેપતાની સરખામણી કરી શામળાજી પામે મેથો જમ્યા હને પિતાનર પટેનના પાને જ્યાં બી પુરો ઉમગમા મહાલતા હતા ગુજરાતની હદમા આવતા જ ગુજરાત સમુદ છે એ પ્રતીતિ થઈ ખેનરે મા મોન હતા પાકા મકાનો હતા સ્ત્રીપુરોના અગ ઉપર પૂરતા વગ્રો હતા ચહેડા ઉપર તેજ હતુ

નવીનતાનો મોહ જનમા નેતના લાને છે મુબ્બ ગયો હતો પણ ત્યાની વાન કરી નયી નવા પ્રદેશની નવીનતા શુન્ધતાની પ્રયો કરી આપે એવી લાગી પહેરવેશ રહે પ્રીકરણી ખોરાક પ્રદેશિક વિવિધતા, અને મીધાસાદા માનવોનો સપક જનને બંદે લાવે તેવો હતો શ્રદા જોઇ પડિતાઇ જોઈ શીમત અને ગરીમ જોવા લીનોજમ દેશ અને ઉજાડ પ્રદેશ

જેવો. માણસો જેવાં, મીઠા, ગરવા, પાસે બેસતાં સાચી દુઃખ લાગે એવા. વિષાદ પશુ અનુભવે.

મારી પડોશમાં (પમશાળામાં) એક કુટુંબ યાત્રાએ આવ્યું હતું. ડોશીમાએ કચવાતાં કહ્યું :

‘નાની છોકરીને ત્રણ બાળક થયાં. દર મુત્રાવડે એની તો માંડી પડે છે કે બન નવારે મુરકેલ થાય છે. આ વખતે તો ઓપરેશન કરાવી નાખ્યું!’

‘સારું ક્યું.’ - ને’ ક્યું.

‘અને આ મોટી દીકરીને ષરણાવે આઠ-નવ

વરસ થયાં આવ્યાં પણ દિ’ જ ચડતા નથી!’

‘શ્રીનાથજીના પા સારું કરશે!’

મારી આશા રૂબે એની ગાદ બદલ ડોશીમાની આંખમાં દેખાઈ. જુવાન દીકરી પણ દિ’ ચડશે એ આશાને ઘૂંટતી આંખો ઢાળી ગઈ!

કેવું છે માનની છત્રન! જે નથી તેની પાછળ મન દોડે છે અને જે છે તે અકારુ’ લાગે છે! દરેક માનની યાત્રિક બને તો વિષમાનની જગર બને.

સિ. રેનેડાવિન.....

ડૉ. બ્રેકેટનું સ્મારક !

ડૉક્ટર બ્રેકેટ ઘણા પ્રમાણિક માણસ હતા. ઘણા વર્ષોથી ‘એવર ટાઉન’ના લોકોની દવા કરતા હતા. એમના દર્દીઓની સંખ્યા ઓછી નહોતી, પણ આવક નામ માત્રની જ હતી. કારણકે એમના દરદીઓ મોટે ભાગે ગરીબ હતા અને તે ગરીબો પાસે પૈસા રહેતા નહોતા.

શિયાળાની ઠંડીમાં પણ તેઓ અકબી રાતે બિટતા અને કોઈ બીમાર સ્ત્રી કે બાળકના જખમની મદદમ પટ્ટી માટે કે દવા કરવા માટે વીસ વીસ માર્બલની મુસાફરી કરતા થાકતા નહીં.

‘એવર ટાઉન’ના બધા લોકોને એ વાતની માહિતી હતી કે ‘રાઈસ’ નામની કાપડની દુકાનની ઉપરના માળે ડૉક્ટર બ્રેકેટનું દવાખાનું છે. એ દુકાનના સંકડા દાદર આગળ એક તકની હતી. એમાં લખ્યું હતું-‘ડૉક્ટર બ્રેકેટનું દવાખાનું ઉપર છે.’

ડૉક્ટર બ્રેકેટ કુંવારા હતા. એકવાર એમના લગ્ન કું એકવિરા કામવેલ સાથે થવાના હતા, પણ લગ્નની રીતે જ એક બીમાર મેકિસકન બાળકને તપાસવા કોઈ બોલાવવા આવ્યું, અને તેઓ તેને જોવા આવ્યા ગયા. કું એકવિરા ચિદાઈ ગઈ. લગ્ન ન થઈ શક્યા. કું એકવિરાનું કહેવું હતું કે જે માણસને પોતાના લગ્ન કરતાં એક મેકિસકન બાળકનો ખ્યાલ છે, તે માણસ કોઈપણ કામનો નથી. શહેરની બીજી સ્ત્રીઓએ પણ એકવિરાની ‘હા.....માં હા’ મેળવી; પણ જ્યારે તે બાળક સારું થઈ ગયું ત્યારે તેના મામાએ ડૉક્ટરનો અલ્પત ઉપકાર માન્યો.

આસીસ વર્ષ સુધી લૂલા-લંગડા, આંધળા બધા જ દર્દીઓએ ડૉક્ટર બ્રેકેટના દવાખાનાનો લાભ લીધો. એમણે ક્યારેય પણ કોઈને ધુતકાર્યો નહીં.

તેઓ ૬૦ વર્ષ સુધી જીવતા રહ્યા.... પછી એક દિવસ સોફા પર બેઠા બેઠા જ તેમનું મૃત્યુ થયું. શહેરના લોકોએ કોઈ દિવસ પાળ્યો ન હોય એટલે લોકો શોક પાળ્યો. બધા જ લોકો રમશાનયાત્રામાં જોડાયા.

લોકોમાં એ વાતની અચ્છા થઈ રહી કે કુળિત એકઠા કરીને ડૉ. બ્રેકેટની કબર પર એક સુંદર સ્મારક રચવું. પછી એ વાત પર વાદવિવાદ થયો કે એ સ્મારક પર શું લખવું....પણ વાત વાત જ રહી. પરિણામ કંઈ ન આવ્યું.

એક દિવસ કોઈએ ખબર આપ્યા કે બ્રેકેટની કબર પર તો સ્મારક રચાઈ ગયું છે! ડૉક્ટર બ્રેકેટ જે મેકિસકન બાળકની જિંદગી બચાવી હતી, એના મા-બાપને ડૉક્ટરનું સ્મારક ન થયું તે વાત ખૂબ ખટકારી હતી. તે લોકો તો ખૂબ જ કંગાળ હતા, એટલે તેમણે ડૉક્ટરના દવાખાનાના દાદર પરની તક્તી કબર પર લગાવી દીધી.

એના પર લખ્યું હતું : ‘ડૉક્ટર બ્રેકેટનું દવાખાનું બિપર છે!’

મું. યે. : શ્રી રેમન રતનજી અનુ : લલિતકુમાર શાસ્ત્રી

મહારાષ્ટ્રના

સંત શેખ મોહમ્મદ

કંદખ જોરશી

અહમદનગર જિલ્લાના શ્રીગોંદ ગામમાં હરિકીર્તનના રસિયાઓની ધૂન જાગી છે. કીર્તનનો એકેએક શબ્દ શ્રોતાઓના હૃદયને ભાવભક્તિમાં ગાળીને ભગવાન સાથે સમરસ કરી દે છે:

ૐ નમોહ્ય અવ્યક્ત રામા ।

પરાતપર મેઘઃ સ્વામા ।

બ્રહ્માદિકાં ન કળે મહિમા ।

અવિનાશ મહાજુનિયાં ॥

ઐકાર સ્વરૂપ તથા મેઘસદૃશ સ્વામી સમચંદ્રને નમસ્કાર. એ અવ્યક્ત હોવા છતાં સર્વવ્યાપી છે, બ્રહ્માદિ દેવગણ પણ જેના મહિમાને પામી શક્યા નથી અને જેને સૌ અવિનાશી માનતા આવ્યા છે. ('યોગ-સામ' ૧-૧)

ટોચ, ધૂંકંગ, કરતાલ અને ગાઝના સૂર, ભાગતી રાતના મંદ સમીરણમાં ગૂંથ રહ્યા છે. આખું ધેવાતાવરણ બહુ'બહુ' લાગે છે. ભક્તોના હૃદય સમરસ-એકરસ થઈ ગયા છે અને તે પર સમચંદ્રની સ્વામીમૂર્તિ અંકિત થઈ ગઈ છે, વાતાવરણ આખું સમમય થઈ ગયું છે.

બરાબર આ જ સમયે, સહસ્રા, વ્યાસપીઠની નીચે કોઈ ફૂટી પડ્યું તેના સંચળ થયો. અવાજ સાંભળતાં જ સૌનું ધ્યાન એ બાજુ ગયું. ભક્ત-મંડળ જોઈને આશ્ચર્ય નળી ગયું. હજી થોડી ક્ષણો પૂર્વે તો સંત શેખ મોહમ્મદ કીર્તનમાં નહીન હતા, તેઓ એકાએક મંડપમાંથી દોડી જઈને ફૂવા પાસે પહોંચી ગયા હતા અને જલદી જલદી પાણી કાઢીને નીચે ટોળી રચા હતા. એમના પ્રત્યે પૂજનભાવ રાખનારા ભેત્રણ ભક્તો પણ એમનો આશય જાણવા ક્યાં સિવાય જ પાણી ભરી ભરીને ટોળવા લાગ્યા. થોડા સમય પડી શેખ મોહમ્મદ પણ નિરાંતનો દમ એચતાકને પાછા કીર્તન મંડળમાં આવી પહોંચ્યા. એમનું આખું ચેતન પરસેવે રેણરેણ હતું. લઘાટ પરથી દડી રહેલા પરસેવાથી એમની કાળી બમ્બર

અને વાટણ પડી ગયેલી દાઢી પડળી ગઈ હતી. તેઓ થોડીવાર સ્વસ્થ થયા, ત્યારે ભક્તોએ આ કીર્તન-લગ્નનું કારણ પૂછ્યું, સંત શેખ મોહમ્મદે ભક્તિથી ગદ્ગદ થઈને જવાબ વાળ્યો:

વૈષ્ણવ તુકા હેહૂ ગાંવાંત ।

સપ્રેમભાવે કીર્તન કરીત ॥

તંવ મંડપસિ હિલાલ ત્વરિત ।

લાગલા અર્વાચિત ન કળતાં ॥

વૈષ્ણવ તુકારામ પોતાને ગામ દેહમાં પ્રેમમય થઈને કીર્તન કરી રહ્યા હતા. સહસ્રા એ જ વખતે મંડપમાં લાવ્યે લાગી. ત્યાં કીર્તન કરનારા સંજળા લોકો એટલા બેસુદ્ધ હતા કે કોઈએ આગ જોઈ સુકાં નહિ. અને,

તો જળતાં દુષ્ટી દેખાન તેથે ।

મ્યા નિજકરે વિઝવિલા થેથે ॥

તથી, મંડપ સળગતો જોઈને, 'એ' મારા હાથે તે અઢી થી જુઝારી દીધો. (મહીપતિફત 'ભક્તવિજય' અખ્યાય પર, પદ ૪, તથા ૫)

લોકોને વિશ્વાસ ન બેઠો. એમણે પૂછ્યું, 'શું ત્યાં બીજા કોઈ લોકો નહોતા? તુકારામ પોતાના આરાધ્ય દેવ ભગવાન પંદરીનાથ પણ શું બેસુદ્ધ પડ્યા હતા? અને આપ તો ત્યાંથી ડેટલા બધા દૂર છો, આપને જાણ જ કેમ કરીને થઈ કે આગ લાગી છે?'

શેખ મોહમ્મદે કહ્યું: 'શ્રોતાગણ તુકારામના કીર્તનમાં સાનમાન જૂરી બેઠા હતા. અને ભગવાન પંદરીનાથ! તેઓ ખુદ પણ તુકારામ સાથે પૂરેપૂરાં એકાકાર થઈ ગયા હતા.

સપ્રેમ જુલલે' હુવીકેશી ।

દેવપણ નાદવે ત્યાંસી ॥

નાદવે ભક્તસિ ભક્તપણ ।

તે દોઢે એક ખાલે અસતી ।

કોળે' રક્ષાવે' કોણ પ્રતિ ॥

ભગવાન ભક્તના પ્રેમમાં પોતાને ભૂની ગયા હતા તેઓ ભૂની ગયા હતા કે પોતે પરમ શક્તિ માન દેવતા છે અને પેની બાળુ ભક્ત પણ પોતાનું 'ભક્તપણુ' ભૂની ચૂકયા હતા આરાધ્ય અને આરાધક બંને એકાકાર થઇ ગયા હતા કોણ કોની રક્ષા કરે ?
(ભક્તવિજય, ૧૦૧-૧૦૨)

હજી પણ લોકોના મનમાં સશય રહ્યા કયોં અતે ગેખ મોહમદ કહ્યું 'તમને નિશ્વાસ જ ન હોય તો દહ કોઈને મોકલો ને તપાસ કરાવો'

તત્કાળ જ એક સામુદ્ધી-સવારને દહના પડેલ ઉપર મારગ સાથે રવાના કરવામાં આયો અને સાજ પડતા તો જરાય પણ આવી ગયો રાતે મીર્તન બહુ મોડે મુઠી ચાલુ સો આત્મનિભાર હતા કોણુભલે ક્યારે આગ લાગી અને રાત જલ્યે કોણે તેને છુટાવી પણ આજે સવારે અમે જોયુ રાતની આજે સારી તારાણ સર્જી હતી'

મહાગદ્દના મુન્નિમ સત ગેખ મોહમદ ના છવ નની અત્મભરિક ઘટનાઓ પૈખ આ તો માત્ર એક જ વાનગી દાખલ કહી આવી અનેક ઘટનાઓ બાબત મહારાષ્ટ્રી પાસેથી સાજળવા મળે

આ મુસ્લિમ સતમાં કોઈ એવી પ્રતિભા હતી કશુક એવુ આધ્યાત્મિક તેજ હતુ કે પોતાની કદરતા માટે પ્રસિદ્ધ એવા મહારાષ્ટ્રિય સમાજને પણ પોતાના હૃદયની ત્રહા એમના ચરણે અર્પિત કરવી પડી મહાગદ્દના મહામ્વિ પૈખ એક મોરપતે ખુદે જ પોતાના મથ 'સ મર્ચિયાલા'માં સત મોહમદ બાવાના ચરિત્રનો સમાવેશ કયોં છે મોરપતે એમને વિશે કહ્યુ છે

તારિતિ ન કીર્તિન્યા જો ન લવે

ત્યા મુસવ માનવા નાવા ।

હવે શેખ મહમદ ભગવજ્જન

મુસવમાન બનાવા ॥

જે કીર્તિના મોહસાગર વચ્ચે પણ પોતાને પર્વત જેમ અનિચળ રાખી શક્યા અને એ માત્ર એટલા જ વારતે કે મીર્તિના મોહમાં પડવાથી લગ વત્તેરામાં બાધા આવે છે—આવા ગેખ મોહમદને તમે મુસવમાન હોવા છતાય, અને ભગવજ્જનોની પવિત્ર પકિતમાં સહય રાખીએ છીએ

*

અહમદનગર જિલ્લામાં શ્રીગોદે અથવા આમાર ગોદે નામનો એક તાનુડો છે ત્યાંથી આઠ કોસવા છેરે રુધવાહિરે નામનુ એક નાનુશુ ગામ છે શેખ મોહમદ મળ ત્યાના રહેવાશી એમના વડા મુલ્લા હના, એથી તેમને ય નામી ઉમરે મુનશ્વતિ સ્ત્રીમ રવી પડી એ વખતે એમનુ વય ૧૫-૧૬ વરસનુ એકનાર એમના પિતાજીએ એમને એક બકરાની ફરવાની કરવાની આજ્ઞા કરી પરતુ, છરો લાઇને ન્યારે તેઓ બકરાની પાસે ગેલા ત્યારે તે અશુધ પ્રાગીનો કડુણ ચહેરો જોડેને એમનુ અન કરણ ગમી રીગળી ગયુ અને એમણે બકરાની ગરદન કાપવાને બદલે પોતાની જ આગળી કાપી નાખી જેથી કપાવાની થનારી વેદનાનો તેઓ અનુભવ કરી શકે આગળી કપાયાની અસલ વેદના અનુભવતા જ તેમણે મનોમન વિચાર મારી ગરદન કપાયાથી આ અગ્રોધ જીવને ઠેટી વેદના થતી હશે ?' એમની આજ્ઞા ઉમરાઈ આવી અને છરો ફેટાને એમણે સકલ્પ કર્યા કે હવે આ હિસક દત્તિ કોઈ દિવસ નહિ રાખે આજે ય એમના વશને આ પ્રતિજ્ઞા પામે છે

મોહમદ બાવાએ તો આ કાણુથી જ મુનશ્વ છોડી દીધી અને વૈધયુવી ભક્તિનો માર્ગ મહશુ કરી લીધો પરતુ તેઓ તો હના મુસલમાન' આ કારણે તેમને કોઈ હિન્દુ ગુરુ પાસેથી દીક્ષા મળવી અસભવ હતી તેથી તેઓ પોતાના હૃદયમાં જ ભક્તિનો મત જપવા રહ્યા અને યેર ઠેર ધુમવા લાગ્યા

પ્રસિદ્ધ સત તુકારામ જયરામ સ્વામી અને ગેખ મોહમદ, આ ત્રણે વચ્ચે અગ્રાધ રહેલ હતો શ્રીગોદેથી લગલગ આર માર્ધવના અતરે જ એક સ્થાનક છે, ત્ય તુકારામ અને મોહમદ બાવાની મુનાકાત થયા કરતી મોહમદ પણ તુકારામના ગામ દેહ જતા જયરામ સ્વામી માત્ર એક જ વાર શ્રીગોદે આયા હતા બંને સતો ત્રણ દિવસ મુઠી એકાતમાં ભગવતચર્યા કરતા રહ્યા 'ચરિત્ર લાગ નામે પુસ્તિ કામાં આ સત સમાગમનુ વર્ણન આપ્યુ છે તેમાં કહ્યુ છે 'એકાતમાં સત ગેખ મોહમદે એક અદ્ જૂત અમકાર દેખાડ્યો એમણે પોતાની કાંધ ચીરી નાખી જયરામ સ્વામી આજ્ઞા બની ગયા—તેમણે જોયુ તો શેખ મોહમદની કાંધ પર જતોઈ છે માયા પર ચિનલિગ છે તથા શેખ મોહમદ બાવાનુ

આંતરિક સ્વરૂપ એક નૈષ્ઠિક પ્રાણીયુ' છે. મોહમ્મદ બાવાએ જણાવ્યું કે તેઓ મૂળ તો પ્રાણી છે અને પૂર્વકર્મવશ જ તેમને જન્મમાં મુમલમાન-શરીર સાપડ્યું છે.

જયરામ સ્વામી ત્યારે શ્રીમદેથી ખાજા જવા નીકળ્યા ત્યારે મોહમ્મદ બાવાએ કહ્યું: 'હું આપને આપની સમાધિમહત્ત્વની ક્રિયા વખતે મળીશ.' અને, એ પછી કહી આવ્યું કે અહીં વરસ પછી આપ સમાધિમહત્ત્વ કરનાર છો.

અહીં વરસ પછી! બડગાંવમાં જયરામ સ્વામીની સમાધિમહત્ત્વ ક્રિયાની તમામ તૈયારીઓ પૂરી થઈ ગઈ. અંતિમ મુહત્ત્વ આવી લાગ્યું. જયરામ સ્વામીએ યોગેર નજર, દેહી, પછી મોહમ્મદ બાવા કપાંચ નજર ચડ્યા નહિ. નિરાશ થઈ તેઓ સમાધિ રચણ બધી જાણ લાગ્યા. એ જ વખતે જમા થયેલા સિંધો અને ભક્તોમાં ખળભળાટ મચ્યો. એમણે કોલાહલ મચાવ્યો, 'આ ધવન આપણી વચ્ચે કયાંથી ધૂમી ગયો!.. કાકો, કાકો એને' જયરામ સ્વામી ઝટ ઘોડીને એ મુમલમાન પાસે પડોઆ. એમની પ્રતિક્ષામાં જ તેઓ અનારડી લગણ સમાધિમહત્ત્વની કાણ ટાળી રહ્યા હતા. જયરામ સ્વામીએ મેખ મોહમ્મદનું અભિનંદન કહ્યું અને કહ્યું, 'ભાઈ, તમે વચન તો પાળ્યું. હવે હું નિશ્ચિત સમધિ લઈશ.'

આમ તો શેખ મોહમ્મદ એકધરનાં નયા નિરુપ્ત-ઉપાસક હતા. પછી એમને મૃતિપૂજનો થ ઠાઈ દેવ નહોતો પોતે પછી પંદરપુરમાં પંદરીનાથના દર્શન કરવા ગયેલા. મહીપતિએ આ પ્રસંગ વર્ણન કર્યું છે: એકેનિ રુકિમગીથે વચન ।

અવશ્ય રહ્યોતી જગજીવન ॥

તો દર્શનાસિ આલે સંતજન ।

નામાધિધાને એકા ॥

શેખ મહમ્મદ આણિ ગણેશનાથ ।

સંતોખા પોવાર જગદ્વિખ્યાત ॥

રુકિમણીએ પૂછ્યું, 'નાથ! આજે દર્શન માટે કોણ આવી રહ્યું છે, કે આપ આટલા ઉત્સુક છો?' ભગવાન મોહ્યા, 'આજ દર્શન માટે કેઈ સંત આવી રહ્યા છે. એમનું નામ છે શેખ મોહમ્મદ, ગણેશનાથ નથા સંતોખા પોવાર!'

શેખ મોહમ્મદે એક અભાગ પંદરપુર વિષે લખ્યો છે:

ધન્ય પંદરપુર, પુણ્યાંચે નગર ।

નાંદે સૌદાગર, પાંડુરંગ ॥

ચિત્ત કરુનિ વેરાસારા ।

શીખ ચલા પંદરપુરા ॥

પાછો રખુમાઈઆ વરા ॥

પુણ્યનું નગર પંદરપુર ધન્ય છે. ત્યાં પાંડુરંગ રહે છે, માટે ચિત્ત સ્થિર રાખીને પંદરપુર આવો. ત્યાં જઈને રખુમાઈ (રુકિમગી)ના વર (પંદરીનાથ)ના દર્શન કરો.

શેખ મોહમ્મદને વિનંતવાદી પ્રાણીઓ સાથે ખૂબ ફરિયાદ હતી. પોતાના એક અભગમા તેઓએ પંડિતોની બારે ઠેકડી કરી છે. એમાંના કેટલેક આર્થિક ભાગ ભેગાં છે:

અક્ષરે વાચું શિક્ષે । હૃદયી વાચું ચુકે ॥

સંસ્કૃત વદિતી । પ્રાકૃતાલા નિંદિતી ॥

શુદ્ધાર્થ નેજતી । પરમાર્થોથા ॥

જે જે બોલતી બોલ । ન કળે સખોલ ॥

તોડિલે મોય । વાચિહયાચે ॥

આ પંડિતો અક્ષર વાચવાનું તો શીખ્યા છે, પણ હૃદય વાચવાનું જૂની ગયા છે. સંસ્કૃતની વદના કરે છે અને પ્રાકૃતની નિંદા કરે છે. ગ્રીષ્મા, સાદા વાસ્તવિક અર્થને પણ રહસ્યમાં લપેટીને 'ગુપ્તગદી' બનાવી દે છે. જે બોલશે, તે કોઈને સમજાવશે નહિ. અધ્યવચનનું મૂલ્ય, એમણે લોકોને સારું ચુકવ્યું છે!

કર્મકાન્દ નહિ, પણ ચીતાપ્રોક્ત ફળનિરપેક્ષ

કર્મધોગને મોહમ્મદ બાવા માનતા. એમણે કહ્યું છે:

કર્મોને ઉત્પત્તિ । કર્મ કલ્પે ક્ષેત્ર ।

દેતા થેતા દેવ । નબ્દે કદા ।

કર્મથી જ ઉત્પત્તિ થાય છે. કર્મ જ ક્ષેત્ર આપે છે. ભગવાનનું કામ લેજોલું નથી. માટે આપ અનાસક્ત બાવે પોતપોતાના કર્મ કરો કરો.

જે હમ્મદ બાવાના ત્રણ ગ્રંથો મળે છે. 'યોગ-સંગ્રામ', 'નિષ્કંક પ્રબોધ' અને 'પવન વિજય.' આજે ૫ મહારાષ્ટ્રના લલિતપરપણ જનવર્ગ માનદેવ તુકારામની સાથે ગાય છે,

ચાંગ બોધકે યોગમહમ્મદ તુકારામ!

સદ્ગુરેશકોમા અગ્રીમ તો શેખ મોહમ્મદ અથવા તુકારામ જ છે!

જનસેવા એ જ પ્રભુસેવા

દેવેન્દ્રકુમાર કાલિદાસ પંડિત

પતનની પાખે ચડી વાત સોરહેના ખૂલે ખૂલે
ફરી વળી હતી. કારણ કે એ અસામાન્ય હતી.

‘ભક્તમાળ’માં નાશ્વર્યએ જેનું જીવન લખ્યું છે તે ભક્ત પીપાણ નામે ભારત મચ્છર અનેના સંત રાજની અને તેનાં રાણી મીનાદેવી દ્વારકાધીશના દરને જવા નીકળ્યા છે.

ગામ ગામને પાદર લોખો એમની રાહ જુએ છે.
ગામ ગામને ઝાપે, ઝાંડ કરતાવ ને મૃદંગ સાથે
લોખો એનાં સામેયા કરે છે.

આવા સત પીપાણ અને મીનાદેવી એક ગામની સીમમાં આવ્યા જાય છે.

સીમમાં એક ગરીબ ખેડુ, કસ વગરની ધરતી પર કાદાળી પછડે છે. એણે આ ભણું ને વિચાર્યું :
‘હાજે છે ભક્તરાજ.’

એ દોષો અને આડો ફરી બે હાથ નેડી બોલ્યો :
‘ભક્તરાજ, મારી ગરીબની મૂંડ પડી પાનન કરો,
ગામમાં પધારો.’

પીપાણએ આભ સામે જોયું તો સ્ફુરે દેવ નમના આવ્યા હતા સામુ ગામ છેડું હતું.

‘ભયે આવશું.’
‘તો પ્રભુ પધારો હું આગળ જાઉં છું.’

કયાન ખેડુ ગામમાં દોડ્યો.
ગામવાસીઓને વાત કરી : ‘પીપાણ અને સીતા
દેવી ગામમાં પધારે છે સામેયુ કરીએ’

થોડી વારમાં તો ઝાઝ કરતાવ આવ્યા.
એકની કેડે નાડી પાણુઝરાની પંડડીમાં મૃદંગ
મકાયા ને બધા ગામના ઝાપે આવ્યા.

સામેયી જ ભક્તગજ આવતા હતા.
ગામવાસીઓએ હીચ કીર્તન ગાયું.

‘મારો વાવો આવ્યાની વધામણી લેજી રે,
ધન આજની ધડી રળીઆમણી’

પરી ગામમાં વળ્યા.

ખીચુ પદ ગાયું :

‘શેરી વળાવી સજ્જ કરું ધરે આવો ને,
આગણિયે પથરાવું ફૂલ મારે ધરે આવો ને.’

સધાની મોનેરી રજ આભમાંથી ધરતીને ઊંમરે
દોળાઈ ત્યારે બધાં ગામમાં પેલા ખેડૂતને ઘેર આવ્યાં.
સાગી પર નળિયા બધા માટીના ભીતડાના
આવાસમાં પીપાણ અને સીતાદેવી આવ્યા.

બધાને જેસાડી પીપાણએ ધર્મના બે ગોલ કળ્યા.
‘ભાઈઓ માણસનો દેહ સદ્કર્મ’ કરવા માટે છે
માટે સારાં કર્મ કરવાં, અને સદ્કર્મ કરવાની પ્રયુ
પ્રેરણા આપે માટે પ્રયુ ભજન કરવું, એની ભક્તિ
કરતી ચીનામાં આમ કહ્યું છે, બધા ધર્મપ્રથોમાં
આમ કહ્યું છે.’

અનુપ ગામ વાસીઓ આમાંનું કશું સમજ્યા
નહોતા સમજવાની એને જરૂર નહોતી. સમજવાની
એનામાં શુદ્ધિએ નહોતી.

એથી એ માહેના એકે કહ્યું :
‘પ્રભુ એકાદ ભજન સભળાવો.’

પીપાણએ ભેટ બાધી હાથમાં કડતાલ લઈ ભજન
ગીપાડ્યું

મૃદગની ઝીંકી દૂગન અને ઝાઝ કરતાસનાં
સાથમાં આ ભજન બધાને ગમ્યું.

હાંસર હારે આરતી થઈ એટલે સૌ વીખરાયા.
પેના ગરીબ ખેડૂતે આ દરમ્યાન ધડીક ધરમાં
તો ધડીક ગામમાં એમ આડોદેરા કરી લીધા પછી કહ્યું :

‘પ્રભુ જમના પધારો.’
‘હા, હા. ભોજન લઈ લ્યો.’
કહી ગામવાસીઓ ઊઠ્યા.

ઝાંઝરીના એક ખૂણાની ગારાની ઠાગીઓના
ઝૂડમાં લાખી વાટનો દોલો મૂક્યો.

ફોટના તરેના બે ચાકળા નખાયા.
તેના પર પીપાણ અને સીતાદેવી બેઠા.

બેઠીની સામે જમરનો ધીંગો રાટનોને દૂધ મૂકયા.
પરી બે હાથ નેડી પેચો ગરીબ ખેડુ બોલ્યો :

‘જામે ભક્તરાજ.’

પણ ગમે તેમ થયું હોય જામતાં પહેલાં પીપાણ
બોલ્યા :

‘ભાઈ આ તમારાં ઘરવાળાં કેમ દેખાતાં નથી’

સીતાદેવી પણ આ સામળી બોલ્યાં :

‘હા, અમે આવ્યા છીએ ત્યારનાં દેખાતાં નથી.’

‘કે પછી અમારું આવવું એમને ગમ્યું નથી.’

‘ના, ના ભક્તરાજ એવું નથી.’

‘ત્યારે એ દેખાતાં કેમ નથી?’

‘એ તો અમરતા, બાકી ઘરમા જ છે.’

‘ઘરમા હોય તો બહાર આવે પછી જ અમે
જામીએ.’

બેટા મંગલો.

‘તમ તમારે જામી લો એ અડી જ છે’

‘ના, હવે તો એ આવે ત્યારે જ જમાવ.’

‘બોજન ફરી જશે’

‘ભવે ફરી ભય.’

‘પણ કહું છું એ અડી જ છે.’

‘ના બોલું છે, અડી નથી.’

‘અડી જ છે.’

‘તો બહાર આવે.’

‘એ બહાર આવી શકે એમ નથી.’

‘એવડું બધું.’

‘હા.’

‘હવે તો બધી વાત કરો’

‘સામળાણ રહેવા ઘો ને ભક્તરાજ જામી લો.’

‘ના, કદો તો જ જામીને નદીતરે જૂપ્યા રહીશું’

‘હો સાભતો.’

બેટા ભક્ત રાજનીએ કાન માટ્યા

ખૂણાનો આમતેમ ડોનટો દોલોય આ વાન
સાભગવા સ્થિર થયો.

ધરધણીએ વાન માડી.

‘જાણે ભક્તરાજ, અમે ગરીબ માણસ છીએ.
ઘરમા એક ટંકનું ખાનાનું નથી. તમારા સીમમા દર્શન
થયા ભણી તમને ઘેર પધરાવવા ઈચ્છા કરી.

‘ધરે તો લાવ્યો પણ તમને ભોજન કરાવવા
ઘરમાં અનાજનો કબ્બુ ના મળે. ધરનાગીને મે વાત
કરી: “શું કરશું?”’

‘એણે કહ્યું: “ખીજું” શું, અતિથિને કાંઈ જૂપ્યા
રખાતો. આ હોય મારો સાડનો વેચી લોટ લઈ આવો,
દૂધ લઈ આવો.” આ એમ તેનો સાડનો વેચી લોટ,
દૂધ લાવ્યો ને તમને જમાડ્યા.’

‘પણ તમારાં ઘરવાળા!’

અધીર ભક્તરાજે વચમાં જ કહ્યું.

‘એ તમે બેઠા તે સામેની કાગીમાં સંતાપાં છે.
વજ્ર વગર ખીજું શું થાય? ખાત્રી ન થતી હોય તો
હોય જોવાતું.’

કહી એણે સાદ નીધો: ‘પટલાણી તમે અડી છો
એ બતાવવા જરા ડેકું બહાર કાઢો.’

પટલાણીએ મેઘીઆ દીવાના અજવાળે ડેકું
બહાર કાઢ્યું.

પીપાણ આ ભેષ ન શક્યા, તેના હેયામા વેડ-
નાનાં કડાકા ઝીંક્યા.

અજદાને પ્રભુમ કરી બેઠા બની ગયાં

બહાર ફોળીમા આલના ચંદરવા હેડે ઊભા રહી
ભક્તરાજ બોલ્યા

‘મીનાદેવી, આજ આપણને સાચા પ્રસુ મળા
ગયા, આપણી સાચી ત્રાતા અડીધી જ થઈ.’

‘ફરી રીતે નાથ, સમજાવો.’

‘ભગવાનની યોજ આપણે નિરથક પંદરપુર ને
હારકામા કરી. એ તો આના નીનડીનામા છે. એની
પ્રમનના મેગાવવા આપણે બપોરે ભજનો ગાવા એની
પ્રમનના તો એના રાત્રી આ માનવ બાળોની સેનામા
રહેલી છે આપણે ભીત જૂંપ્યા.’

આખી રાત્રી એ દ પતી મૃતા નહિ.

સવાર પડ્યું ને એક અભયબ પમાડે તેવી વાત
મામમા ફરી વગી.

‘આજ સાચે મામ પાદર વડા હેડે, રૂપના
અબાર સીતાદેવી પગે વૃધરા બારી સુંદર વૃથ
કરવાના છે.’

મામના યોગ, ગરાસિયા, લુવાળા ને ખીજની
સાચે વડા હેડે દૂધ ભળી.

સામે જ રૂપરૂપના અબાર રાજરાણી સીતાદેવીએ
પગે વૃધરા બાંધ્યા.

પીપાણએ મૃદંગની સુંદર ગત બાધી વૃધરાના
તાલ અને લય સાથે તોડા નાખ્યા.

સીતાદેવીએ રાસરામેશ્વર રાધા-કૃષ્ણના રાસ-
દીકાના સુંદર પદ-શાલિતપૂર્ણ સંગ ગાયો.
પગના ધ્વજારાથી ગાન સાથે સુંદર વૃત્ત કયું,
ને સામે ભોંય પાથરેલ કાળિયામાં પેસાનો ટપ્પો
ધઈ ગયો.

સમારંભ પૂરે થયા પછી જો કાળિયાના પેસા
ગથી તે બધા બેને ત્યાં ચાલ રથા બના તે ગરીબ
ખેડૂતને આપી દીધા.

પછી બીજો ગામ ગ્રીષ્મી ગયાં.
માગે પીપાણ્યે સીતાદેવીને કહ્યું: 'રાજરાણી'
પ્રભુ પ્રાપ્ત કરવાનો આ સુંદર માર્ગ છે, આથી ઘેઠ
બીજી કંઈ સહ નથી. ગરીબોની સેવામા સાચા પ્રભુ
દર્શન છે. પ્રભુની બોલ તીર્થધામોમાં કે બીજે ક્યાંય
કરતી પડે તેમ નથી.'

એ બોલથી વનરાઈ દસી બેઠી. વેરીઓમાં દૂધ
ઢાળ્યું, વસંતનો નવવાયુ વાયો, ઢાળ્યો મીઠું ટફડી.

કર્મની વ્યાપકતા

એક માણસની વાત છે. તેની પાને સોનાના મોટા મોટા કીમતી હાગીના હતા.
નોકર એક ખામી મોટી લોહાળી પેટી કરાવી લાવ્યો. તે ભેદને હાગીનાના ધણીએ કહ્યું: 'કેવો
મૂરખો છે! અદે અભગળ! તને સૌન્દર્યનો કંઈ ખ્યાલ છે કે નહિ? આવા સુંદર કીમતી
હાગીના તે આવી ભૂંડી લોહાળી પેટીમાં મૂકવાના હોય? જા, મનની સોનાની પેટી કરાવી લાવ.'
નોકર સોનાની પેટી કરાવી લાવ્યો. 'હવે એવું તાણું; તે પછુ સોનાનું લાવ. સોનાની પેટીને
સોનાનું તાણું જ શાલે.' પેલો ભાઈ હાગીના સંતાડવા ગયો. સોનું ઢાંકવા ગયો. પછુ તે
સોનું ઢાંક્યું કે ઊઘાડું પડ્યું? ચારને હાગીના ચોષવાની માથાફેડ જ રડી નહિ. પેટી જ
આખી ઊઘાડી કે કામ પત્યું. સારાંશ કે કર્મ ન કરવું એ પછુ કર્મનો જ એક પ્રકાર છે.
આવું ને આટલું જ વ્યાપક છે તે કર્મનો સંન્યાસ કરવો કંઈ રીતે?

સંન્યાસ અને કર્મયોગ

શુકદેવને બ્યાએ કહ્યું: 'અત્યા શુક તું જાની છે પણ શુરુની છાપ તને મળી નથી.
તું જનક પાને જા.' શુકદેવ નીકળ્યા. જનક વીજે માગે દીવાનખાનામાં રહેતા હતા. શુક
વનના રહેતાર તે નગર ભેતા ભેતા આદ્યા. જનકે શુકદેવને પૂછ્યું: 'કેમ આવ્યા?' શુકે
કહ્યું: 'જાન માટે,' 'કેણે મોકલ્યો?' 'બ્યાએ' 'ક્યાંથી આવ્યો?' 'આશ્રમમાંથી' 'આશ્રમ-
માંથી આવતાં આવતાં અહીં ખમરમાં શું ભેટ્યું?' 'જ્યાં ત્યાં બસ એક જ ખાંડની મીઠાઈ
માંડી રાખેલી ભેવાની મળી.' 'બીજું શું?' 'ખાલતાં આલતાં ખાંડનાં પૂતળાં દીકાં.' 'પછી
આગળ શું ભેટ્યું?' 'અહીં આવતાં ખાંડના કઠણ પગથિયાં ચડીને આવ્યો.' 'આગળ શું?'
'ખાંડનાં ચિત્રો અહીં પછી બધે ભેંયાં' 'હવે શું જુએ છે?' 'એક ખાંડનું પૂલનું બીજા પૂતળા
સાથે વાત કરે છે.' 'જનકે કહ્યું: જાઓ, તમને બધું જાન મળી ગયું છે. જનકની સહીતું
પ્રમાણપત્ર ભેટવું હવું તે મળી ગયું. વાતનો મુદ્દો એટલો કે કર્મયોગી જનકે સંન્યામી
શુકદેવને શિષ્ય તરીકે પાસ કર્યો.

શુકદેવ સંન્યામી, પણ બીજા પ્રસંગની ખૂબી જુઓ. પરીક્ષિતને શાપ મળ્યો કે 'તું
સાત દિવસ રહીને મંડી જશે.' પરીક્ષિતને મરણની તૈયારી કરવી હતી. કેમ મરણ એ બતાવ-
નારો શુરુ તેને ભેડતો હતો. તેણે શુકદેવની આગળી કરી. શુકદેવ આવીને બેઠા અને ૨૪x૭
=૧૮૮ કલાક સુધી એકી પતાંગીએ બેસીને ભાગવત સંભળાવ્યું. તેણે પોતાની પતાંગી છોડી
નહિ. એકધારી કથા કહેતા હતા. આમાં ખાસ શું છે? એટલું કે સાત દિવસ તેમની પાસેથી
એકધારી મહેનત લીધી છતા તેમને તેની કરી પડી નહોતી. તેમને તેણે કદ લાગ્યું નહિ.
સતત એકધારે કર્મ કયું હોવા છતાં તે કર્મ નાણે કે પોતે કરતા જ નહોતા. શાક કે મહે-
નતની લાગણી ત્યાં નહોતી. સારાશ, સંન્યાસ અને કર્મયોગ મૂળમાં જુદા નથી.

સાસુ-વહુ

કુ. નિરંજન લાવસાર

કુંવરબાઈ હંમેશાં કહ્યાં કરતાં કે : 'છોને લાખ સુખચેન ને આરામ મજે, મને વહુઆરુઓ સાથે રહેવાનું' મુદય ન પોસાય. છોકરાનું લગ્ન થઈ જાય, કે આપણે ગંગા નાલાં. કું' લયી ને લઈ, મારું જેતર, ત્યાં જ રહેવાની. આજકાલની વહુઓને કાણુ નથી જાણનું? બધીના મિત્રજ જ સાતમે આસખાને!'

અને કુંવરબાઈ હતાં ય સાચુક્યાં. એમની આ પ્રતિજ્ઞામાં હદગા હતી. તેઓ સાચે જ ગામડે જઈને રહેવા લાગ્યાં હતાં.

પણ, યુધ્ધનો સમય આવ્યો, ઠોકરી જરૂર થઈ અને કુંવરબાઈની સામે પોતાની પ્રતિજ્ઞા તોડી પડે તેવા પ્રમંગ આવી જીભો. ગામડું ગામ, સો-દોઢસો ખેડાં, લજતરનું નામ નહિ, ને લોકોમાં તો જાન-જાનની અવાજો ધડોએ ધડોએ ઊડે. મિનિટે મિનિટે ગામપોકના મનમાં મુદનો બચ વધુને વધુ વ્યાપતો ગયો, ને તેમાય કુંવરબાઈ તો ગિયારાં એકના પંદ! ખેનરના સાથીઓ આધાપાજ થયા ને કુંવરબાઈ લમણે હાથ દઈને વિભાસના લાગ્યા. અનેક તરેહની કલ્પનાઓ તેમના મન-અંતરને ઘેરી વળી. એમની આખોમા આસુ ઊભરાયાં, પતિના મૃત્યુ પછી આટલી મોટી નિરાધારી તેમણે નહોતી અનુભવી. આ વિપતિ કેમ સહાય! અને તે કરે પણ શું? કયા જર્થ? વહુ પાસે જઈને શહેરમાં રહે? ગામડા ગામની સાસુ સાથે નવા જમાનાની શહેરી વહુને કેમ કરીને શહેર? નવા જમાના મેળ કેમ કરી જામે?

પણ, આ વાતની એક વીંછ બાજુનું હવે કુંવરબાઈને સમજના લાગી હતી શું? તેમણે પોતાની વહુની સાથે ન રહેવું જોઈએ? ખાસ તો મુદને લીધે શાન્તિ—જે લશ્કરમાં હતો અને રજા લઈને થોડા મહિના આવ્યો હતો—ની રજા તો રહ થઈ છે અને તે તો મેરણે જશે, ત્યારે શું સામુના જીવતે જીવન માલતી વહુ એકત્રી રહેશે? અપરિશિત જ રહેશે? માલતી જો ન સમજે તો શું? તેની અજુસમજ ગાડે બાધાને ધરડી

સાસુ પણ અજુસમજ જ બતાવશે? લગન પછીય, માલતીએ તો બાપડીએ જો વરસ એકલા-અટલા કાઢ્યાં, હવે સગો બારીક આવ્યો ત્યારેય તે એકત્રી? મારી કામ જવાબદારી ખરી કે નહિ? પરંતુ આ વાતનો આજ દિવસ સૂધી મને કેમ વિચાર ન આવ્યો? મારા સુખનો વિચાર મેં કેમ કર્યો કર્યો? 'મોત દૂંકડું' આવ્યું તોય મન પોતાનું જ સુખ જોયાં કરે એ તે કેવું? આ કેવી કમજોરી?

બા તથા પત્નીને એકલાં મૂકીને જ શાન્તિ તો પોતાની ખટાલિયન સાથે મેરઆ પર પહોંચી ગયો. કુંવરબાઈને આખું ધર સર્નુસર્નુ લાગવા માંડ્યું. માલતીનો સ્વસ્થ જરા જુદો હતો. પોતાની સાસુની સાથે બેસવા-કરવાને બદલે તે મોટે ભાગે તો એકલા બેસવાનું જ પસંદ કરતી. દિવસ-રાત તે સતમન રહેતી. સાસુને લગરીકેય ધરકામ કરવા દેતી નહિ, બધું જ કામ પોતે ફરફટ આરોપી લેતી. કુંવરબાઈ માટે આ પરિસ્થિતિ અસહ્ય જેવી હતી. ધર અધાવનામાં તેનો શેઈ અધિકાર જ નહિ? પોતે ધર પર બેગમડપ થઈને ધરમાં પડી રહે? ના, ના. તે બેકાર બેગી રહેશે નહિ, તેને ભરત-મૂચણુ સુદરે આપડે છે. તે મોગન સ્વેટર-મશ્વર ગૂંચા કરશે.

આમ મન મનાવીને, કુંવરબાઈએ, ફરી એકવાર મનોમન આ પરિસ્થિતિ સાથે સમજૂતી કરી લીધી; અને મૂંઝવાના કામમાં તેઓ લાગી ગયાં. તેઓ ઝંઝાર સમયસર મૂંઝતા, પરંતુ શરીરને વ્યસ્ત રાખવાથી શું મન સ્વસ્થ થઈ જવાનું હતું? સંસાર આખાની સમસ્યાઓ પર ફરી ફરીને, આખરે તો તેમનું મન માલતી પર જ આવીને ચોંટ્યું હતું. લાખ દાખડા કરવા છતાં ય માલતીના અનઃકરણની પરખ તેમને ન મળી તે ન જ મળી. હરેક પરિસ્થિતિમાં માલતીની પ્રસન્નતા જોઈને તેઓ રાજી થતાં. પણ એ પ્રસન્નતાને ખાર કરીને ય જ્યારે તેઓએ પ્રસન્નતાનું રહસ્ય શોધ-

વામાં નિષ્ફળ જતાં, ત્યારે સંતાપની તીવ્ર લહેર તેમને સ્પર્શવાનું ચૂકતી નહિ. કુંવરબાઈએ અકારણ જ ઉદાસ થઈ જતાં. એમનાં અવરુદ્ધ મનસ્વ ઉપર એકાએક એક આઘાત લાગ્યો. તેઓ વિચારતાં—આં માલતી પણ કેવી સ્ત્રી છે? પતિ મોરચા પર સાક્ષાત મોતનાં મોંમાં છે, ત્યારે આનાં ચહેરા ઉપર તો ચિંતાની એક રેખા સરખી પ મોઈ દા બળાતી નથી, શું એ ચિંતા એટલી ઊંડી હશે કે તેને દુઃખે શકતી નથી? અને જો તેને સંતાપ-ચિંતા હોય જ, તો શા માટે તે મોંની પાસેથી સહાનુભૂતિ માગતી નથી? સાચે જ, માલતી એક કોયડાકપ જ છે. માલતીનો કોયડો ઉઠેલવાના જ વિચારો તેઓ કરવા લાગ્યાં.

આજ જ વિચારોમાં ફૂટેલાં કુંવરબાઈને એક દિવસે જાણુવા મળ્યું કે સમરચલાલ શેઠનાં કુટુંબમાં એક અધિક સ્ત્રીની જન્મ છે. એક કુટુંબમાં, કૌટુંબિક સભ્ય થોડે રહેવાની રિયતિ એમને લાગે મોહક લાગી. કૌટુંબિક દેખરેખ રાખવાની ને અમલ ચલાવવાની એમની ખ્યાસ વરસોથી અનુભવ હતી. માલતી એ અધિક કાર એમને મોઈ દિવસ પણ આપ્યો, એવી તેમને આશા સુધર્મ પડેલી. કુંવરબાઈએ મનમાં જ આ નોકરી સ્વીકારી લેવાનું નક્કી કરી લીધું. સંતાપની લાંબી દારમાળા એમની આંખોને ડાલતી ને તૃપ્ત કરતી તેમનાં મન ચક્ષુ સામેથી પસાર થઈ ગઈ. વરસો પછી ફરીથી તે હાસ વનોવરો, દળજી કરશે, ગાય-ભેંસને નીરશે.....એમણે નક્કી કર્યું કે બજારમાંથી પાછા વળતી વખતે સમરચલાલ શેઠને ત્યાં જઈને નોકરીનું પાકું કરી લેવું.

કુંવરબાઈ મનમરમાં ગયાં. એક એટલી દુકાન આગળ દેહ જમી હતી. દુકાનદારની ઠીકરી તરુ એક ધરાઈને કહેતી હતી: 'અરે રામ! મારા તો રૂબારૂ ગેલા થઈ જાય છે. મોરચાના તમામ હિંદી ચૂંકસેરો માખાં ગયા. મેં, સજે કાને રેડિયો સાંભળ્યો છે. એક પણ મૈનિક બચ્યો નથી.'

કુંવરબાઈએ આ સાંભળ્યું. તેમનું હૃદય કંપી ઊઠ્યું.....હા, મારો શાન્તિ મેં તે મોરચે જ છે... અરે, ભગવાન! મારા શાન્તિની રક્ષા કરજો. - યુગ્મર તો તેઓ અચૂંક ગેલા જ રહ્યાં-પાપાજીની

પ્રતિમા જેવાં, રક્તહીન, નિશ્વ, મડદાં જેવાં રંગહીન, પીળાં ફફ! એક તીવ્ર દષ્ટિએ એમણે તરુ સામે જોયું, તરુ ધૂણ મીડી.

'તરુ, તારી આંખો મોંડી વાત મીક ન કહેવાય. દુરમનો આવી અધવા ઉડાવ્યા જ કરે છે. બટી ખખરો, તને ખબર છે કે તારાં આનાં ગંધાંની કેવી ખરાબ અસર પડે! એટો અનર્થ થાય. માલ, મને માલ આવી દે. મેર ચોખ્ખા મેં મેં મેર દાળ.'

માલ લખને કુંવરબાઈ ધરલેણી પાછાં વળ્યાં. થંજ-વન એમનાં પગ આગળ વધી રહ્યા હતા. જે આત્મ-વિશ્વાસથી એમણે તરુને ધમકાવી કાઢી હતી, તે આત્મ-વિશ્વાસ હવે ઓગળવા લાગ્યો હતો.

કુંવરબાઈનું હૃદય ઉત્તરોત્તર વધુને વધુ ધડકવા લાગ્યું હતું. જો આ ખમર સાચી હોય તો?... મારો શાન્તિ, મારો વહાલો દીકરો! !

અને આવી સેંકડો અશુભ કંપનાઓ કરતા કરતાં તે એમનાં શરીરની કુચિએ કુચિ કંપવા લાગી...અને જો આ સમાચાર માલતીને મળ્યા તો? એકાએક કુંવરબાઈના મનમાં આ સવાલ ઝમઝમી ગયો. તે બાળક જેવીની શી અવસ્થા થાય? તે તે તેની પત્ની,—તેણે કામચું કાઢી જાય.

આખરે કુંવરબાઈએ સંકલ્પ કર્યો કે તેઓ આ સમાચાર માલતીના કાન સુધી તો નહિ જ પહોંચવા દે. તેમને તરન જ તરુની જોડવાપાદાર વાચાળતા યાદ આવી. ભગે, તેઓ હવે માલતીને એકલી કપાચે જવા જ નહિ દે, બજારે તો નહિ જ, માલતીને તેઓ એકલી નહિ રહેવા દે. તેઓ તેની સાથે રહેશે. શાન્તિ પાછો ન આવે ત્યાં લગી તેઓ તેની સાથે જ રહેશે. પણ શું શાન્તિ પાછો આવશે ખરો? ફરી તેઓનાં શરીરમાં ધ્રુમ્મરની ચસાર થઈ ગઈ. પાલવથી આંખો લૂગી, પણ આંખું ખાલી ન રહ્યાં,....

આગળ વર્ષો તો સમરચલાલનાં વાડી-ખંડવા દૂર નજરે પડ્યાં. એકાએક કુંવરબાઈને નોકરીનું સમરણ થઈ આવ્યું. કુટુંબમાં રહેતો, પોતાના હાથે તમામ કામો કરવાનું પ્રયોગન, મોહ જતીને એમનાં મન અંતરનો કગળો લઈ બેઠું હતું. વાડી-ખંડવાને જોતા જ તે ફરી જાગ્યું. પણ હવે તેઓ સમરચલાલને ત્યાં

જવાના કે ના. ખીજાઓના કુદૃષ્ટમા તે શાને જાય ? એમની દીકરી માલતી એકથી કેમ કરીને રહે ? જીન ના સંધોની જટિલનાથી અપરિચિત, બાલિકા જેવી માવતીને એકથી કેમ કરી જોડાય ? પોતે આખરે તો સામુ...ના, ના, મો છે ને ! !

અપોરે સાસુ-વહુ જમવા બેઠાં. પીરસતાં પીરસતાં માલતીએ પૂછ્યું : 'બા, બજારમાંથી ખાંડ-ચા લાવવાનાં તો રહી જ ગયાં ? કાઠ વાંધો નહિ, જમી પરવારીને હું જલતે જઈને લઈ આવીશ.'

'તું શાને જઈશ ? હું જ જઈશ. મારે ખીનું કામે ય શું છે ?' કુવરમાઈએ રનેલથી અવાજથી કહ્યું.

'તમે તકનીક શાને ઉદાસો છો, બા ! ખાંડ પીને આરામ કરોને. હું એકને એક ઠેકાણે બેઠી બેસીને કંટાળી જઈ છું. જમી કાચીને જગા પગ મોકળા કરી આવું.' માનતીએ કહ્યું.

ઓખરે બસેલી વાતનો નીવેડો આપના કુવરમાઈએ કહ્યું : 'સારું. બસ સાથે જ જઈશું.'

માલતીને કુવરમાઈની હઠ જોઈને ધણું આશ્ચર્ય થયું. કુવરમાઈની છાતું કોરજી તે કેમ કરી કળી શકી નહિ જ્યારે તરુની દુકાને ગયાં ત્યારે કુવરમાઈ માનતીની થડોથડ અડીબમ દા કિલા રથા અને તરુની સામે એકી નજરે તકી રથા. તરુ પછી કુવરમાઈને જોઈને થયું જ રહી. બોલવા ની તેની દિંમત નહોતી પાછા વળતા, માનતી, પોતાની એક બહેન પછીને મળવા, રરતે જ શેકાર્ડ બર્ડ અને કુર્વમાઈ દેનદશને વચ્ચે.

જ્યારે કુવરમાઈ ઘેર પાછાં આવ્યા ત્યારે માલતી ઘેર આવી ગઈ હતી રસોઈ કંઠતા કરવા તે કાંઈ ગાઈ રહી હતી કુવરમાઈને ધણું જ આનંદ થયો. પોતાની સજાગતાને કારણે તેઓ પ્રસન્ન થયાં—આખરે તરુવાળી વાત એમણે માનતી સુધી ન જ પહોંચવા દીધી અનિષ્ટના સમાચારનું તમામ ઝેર પોતાના હૃદયની ઊંડાના ઊંડી કોતરમાં છૂપાવીને એમણે માલતીના હૃદયને સતાપ ન થવા દીધો. અને એ બોળાંબરી માલતી આજે કેટલી પ્રકુલ હતી ? વહુને પોરસ ચડાવવા તેમણે કહ્યું.

'દીકરી-મારી, જુ કેટલું સારું ગાય છે ? ખરેખરે સારું ગાય છે.'

'એમ ?' માલતીએ આશ્ચર્યભાવ વ્યક્ત કર્યો, 'એ તો સિનેમાનું ગીત છે. બા, તમને તો એવું નું ગમે.'

'વાત ખરી છે, મને તો બજનધૂન સિવાય જનાં ગીતો જ ગમે છે, પણ આ ગીત મને ગમ્યું.' કુવરમાઈને યાદ આવ્યું કે શાન્તિને આ ગીત કેટલું ગ્રિય હતું. શાન્તિનું રમરણ યતાં વેત જ કુવરમાઈનું આખું શરીર અંદરથી ધાપી-ડોળી બેઠું. અનિમેષ દષ્ટિએ તેમણે માલતી સામે જોયાં જ કર્યું, જોયાં જ કર્યું.

હવેથી કુવરમાઈ માલતી પાસે જ મોટે ભાગે બેસી રહેતાં. બંને રજોપુ ન કરતાં ઢોપ ! મલતીને પેલા અતુભ સમાચાર ન મને તેની તેમણે પાકી મોકી રાખી. જ્યાં માલતી જન, ત્યાં પડોણાની પેઠે કુવરમાઈ પણ જરાના જ. બજારો, અને તેમણે તરુની દુકાનનો તો તેઓ ખૂબ ખયાન રાખતા. શાન્તિના કથા સમાચાર નહોતા. કુવરમાઈની છાતી ભરપૂર આવતી. મનને તેઓ હમાવતાં. મગનાનની માનતા માનતા. પણ શાન્તિના સમાચાર તો ન જ આવ્યા.

કુવરમાઈને પ્રસન્નતા એ બામતની હતી કે આ દિવસોમાં માનતી ઘણી જ ખુશખુશાન રહેતી. તે કામકાજ કરી કરતી. નવરી તો બેસતી જ નહિ ઘર વાગે-ઝડે, કપડાં ધૂએ, વાસણ માંને...હાથોપાથી કરે

અને ગીત ગણગણા કરે. પ્રસાદ જળાશયની જેમ માલતી આત્મમગ્ન રહેતી. કુવરમાઈને એવું ભોળપણ ગમી ગયું. રનેલની સ્તિગ્ધ ધારા હજારો ધારાઓ તેમના રોમ રોમમાં વ્યાપી વળતી.

*

દિવસો વીતી ગયા પુત્ર ની રજીતમાં ગૂમસામ થઈ ગયેલા કુવરમાઈ ધરઆગળે જિતા છે એકાએક જ. એમને માલતીનું ડીમકું સંભાળ્યું. મોકીને તેમણે જોયું તો સ્વપ્ન-જેવું દશ્ય જોવા મળ્યું. માલતી શાન્તિની છાતીમાં મો છૂપાવીને રહી રહી હતી શાન્તિ જ હતો...હા, શાન્તિ જ. કુવરમાઈ આજે શરીરે જોઈ રહ્યાં. તેઓ જોતાજ રથા, શાન્તિએ માલતીના આસુ લૂછ્યાં જ કર્યો.

'માલતી, શાથી રડે છે ? જો તો ખરી, હું આવી ગયો છું. કુદવિરામ બહેર થયો છે. મહાકુસીમને રજ

મળી, અરે બોલ તો ? આખરે વાત શી છે, સ્વાગતમાં વળી આ શો આવશ્ય-ભાદરવો ?

‘તમારા આવવાની અને આશા ન હતી. સંમંજતી છતાં પણ સમજી નહોતી શકતી કે તમે કેમ આવશો.’
દીપકા લેતી માલતી બોલી.

‘અરે, આ તો તું કેવી વાત કરે છે, માલતી ?’
શાન્તિએ માલતીનો ગાલ પંખાળીને તે પર હળવી ટેપળી મારીને પૂછ્યું.

‘તરુએ રેડિયો સાંભળીને આખા ગામને જાણવી મળી હતું કે મોરચાની આખી બટાલિયન ખપી ગઈ છે. એકે સૈનિક બચ્યો નથી, અને મારી બંદેનપણીએ આ સમાચાર આપ્યા હતા ત્યારથી મારી એક લાલ પથ્રિયા વગર નથી પીતી.’

કુવરમાઇ ભારણા પાસે જ ગયા હતાં. તેઓ સાંભળીને સડક જ ધક્કે મઠ્યાં...અરે, માલતીને યજ્ઞ તરુવાળી વાતની ખબર પડી ચૂકી હતી. તો પછી તેણે

મને કેમ ન જાણાવ્યું ? શા માટે તે સહ્ય તેણે જાણ્યું ? કુવરમાઇ વિચારમાં પડી ગયાં.

‘અરે ! માલતી, બા કયાં છે ? તરુની અરવા બાને કાને પણ પહોંચી છે ? અરેરે, બાને વિચારીને ડેટવી વેદનાં યજ્ઞ હશે.’

‘નો, ગાથી આ વાત મેં હજી સુધી જાણી છે. એમનું હૃદય ઘણું જ કેમળ છે. હું એટલે તો એમની સાથે સાથે બનરે જતી. કદાચ તરુવાળી વાત તેમના કાને પડે તો...મેં આજ સુધી આ વાતની જાણ તેમને નથી થતા દીધી અશુભની અશકામાં ગાળાખૂડ છતાં હું એમની સામે પ્રસન્ન જ દેખાઈ. તમારો ગેરહાજરીમાં બા પ્રત્યેની મારી એ જ જવાબદારી હતી.’ માલતીએ આંસુ લગતા કહ્યું. તે શાન્તિને એવીને બા પાસે લઈ ગઈ, અને પુલ પોતે જ કુવરમાઇના બેગમાં માથું મૂકીને રડી પડી. શાન્તિ જિભે જિભે ગદગદ યજ્ઞ આ જોઈ રહી.

પ્રિય જગ્યા

પ્રખ્યાત વૈજ્ઞાનિક થોમસ આલ્વા એડિસન કેટલાય દિવસો પછી પોતાની પ્રયોગશાળામાંથી બહાર નીકળ્યા ત્યારે એમની પત્નીએ કહ્યું ‘હવે બંગલાનને ખાતર થોડો આરામ લો તો ! કાલે જ ક્યાંક બહાર ફરી આવીએ તો કેવું સારું ?’

‘પણ બહુ’ કયાં ? કોઈ સરસ સ્થળ તો બતાવ ?’

‘આવડી મોટી દુનિયા પડી છે ને ! જ્યાં મન ધાવ ત્યાં ઉપડી જવાનું ?’

‘તું ઠીક કહે છે, હું વિચાર કરીશ.’ સાંભળીને શ્રીમતી એડિસનનું મન પ્રકુલતાથી વિચાર બની ઉઠ્યું.

—અને બીજે દિવસે સાચોસાચ એડિસન પોતાની સૌથી પ્રિય જગ્યાએ ઉપડી ગયા. એ સુરમ્ય જગ્યા હતી એમની એ જ જૂની પ્રયોગશાળા

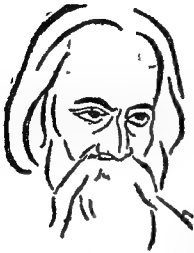
આતિથ્ય-સહાર !

મેળાવડાના એક મહેમાને મિજબાનને ગાનારી બી માટે કહ્યું : ‘કેવો કકેશ અવાજ છે ! કોણ છે આ બહેન ?’

‘મારાં પત્ની’

‘એમ ! અરે ! હું’ માફી ચાહું છું. સાચે જ, દોષ એમની ગાયકીનો કે અવાજનો નથી, મૂળ તે ગીત જ કાંઈક એવું છે. મને અચરજ એ વાતનું છે કે કયા મૂરએ આપું નીરસ ગીત લખ્યું હશે ?’

‘મેં, મહાશય !’ મિજબાને જવાબ આપ્યો.

નેવેદ્ય

સ્વી. દ્રનાથ ટાકુર
અનુ. નગીનદાસ પાણેખ

૬૨

હે મહારાજ, તમારા ચરણની આશા મેં છોડી નથી. આટઆટલી હીનતા, આટઆટલી લજ્જા, છતાં મેં આશા છોડી નથી. તમારી વિધાન-વ્યવસ્થા સૌની નજર બહાર શુભ રીતે ડેવીય ધન્દલજી ગી રીતે રહે છે, એ કંઈ બાલ્યુતું નથી. તમે નહીં કરેલો સમયે એક ક્ષણમાં અસલાવ વસ્તુ કોણ બાણે કયાંથી લાંબા સમયથી એની શરૂ જોવાતી હોય અને એ સદા સંબંધિત હોય એમ ચોતાના પ્રકાશથી ચોતાને પ્રગટ કરીને આપે છે.

- હે અતર્થામી, આ લક્ષિત દેશમાં તમે છો, બધાથી અજાત રીતે હૃદયે હૃદયમાં, અને ધરે ધરમાં તમારી ચૂંટ સક્રિય બાગરૂક બનીને કામ કરી રહી છે. હે મહારાજ, મેં આશા છોડી નથી.

૬૩

હે મહેશ, પતિત ભારતને તમે કયા બાગરૂક પહે, કંઈ મહાક્ષણે જગાડ્યો, એ મારી કંઈ નામા પક્ષ આવી ચકતું નથી દેવ, એનું કાપ શું છે? એની શક્તિ શી છે? એનો સાજ શો છે? કયો માર્ગ એનો માર્ગ છે? સંપત્તિના શિખરની ટોચે, તમારી મહિમા જ્યોતિને નવીન પ્રભાતમાં પ્રગટ કરવા માટે એ કયા ગૌરવથી જિભો રહેશે?

હે મહેશ્વર, આજની રાત્રિનું આકાશ જે આદર્શ

અનુસાર પ્રકાશની માળા સ્વી છે, ચોતાનો અંધકારનો શાળ સંભળ્યો છે અને તેને ધરતીના આશા ઉપર ધર્યો છે, એ કંઈ પ્રભાતનો આદર્શ નથી. જે અરુણ આલોકકથી પ્રાચી દિશા બાગી બિડવાની છે તેનું કિરણ આજ રાત્રિની આખમ્મા નથી.

૬૪

શતાબ્દીનો સૂર્ય આજે રક્ષા મેઘો વચ્ચે અસ્ત પામે છે હિંસાના ઉત્સવમાં આજે ચરણની બાથકર ઉન્માદ રાગિણી સામસામે અથડાતા અસ્તોમાં વાગે છે. દયાહીન સખ્યતા નાગરૂકે ચોતાના શુભ વિષદ તમાં

તીવ વિષ ભરીને આંખના પલકારામાં કુટિલ ફેણ મોંડી છે. સ્વાર્થ સ્વાર્થ વચ્ચે અચકામણ ભંગી છે, લોભ લોભ વચ્ચે સંશ્ચામ ભંગ્યો છે,—પ્રલયકાંડના મેથનદોશથી ભરવેશી, બર્ષસ્તા પંકજધ્યા-માંથી ભંગી ભડી છે, લાજ ચરમ છેડી દઈને, રાષ્ટ્રપ્રેમ નામ ખારણ કરીને, પ્રયંક અન્યાય ધર્મને બળની રેલમાં તાણી જવાં ઇચ્છે છે. દલિયો લીંતિ જગાડીને શ્મશાનના કૂતરાઓની ખેંચાળેચીનાં ગીત ચીત્કાર કરી ગાઈ રહ્યો છે.

૬૫

સ્વાર્થનો અંત કમોતમાં આવે છે. એ પૂરેપૂરો ફૂલ્યો ફોાય છે ત્યારે અચાનક દારુણ આઘાત ફાળ—જંગલાતથી ગાજતા દુહિનના અંધકારમાં તેને ચીરી વિખેરીને ચૂરી નાખે છે. આખા વિશ્વનું વિરાટ-વિધાન એકના અભિમાનને કઠી લાંબો ફાળ ટકવા દેતું નથી.

સ્વાર્થ જેમ જેમ પુરાતો ભય છે તેમ તેમ તેનાં લોભનો કુધાનલ વધતો ભય છે—આખી પૃથ્વીને ચોતાનું આલે માની વિચાર ક્યો વગર જઠરમાં પૂરવાં વાહે છે. ખીભત્સ આહાર, ખીભત્સ કુધાને નિર્દય અને નિર્લેખ બનાવી દે છે—ત્યારે તાનું દુર વજ મજાના કરતું ઊતરે છે. રાષ્ટ્રપ્રેમ સ્વાર્થફેળી નામલીમાં બેસીને મૃત્યુની ચોધમાં હુપા પવંતો તરફ ધસી રહ્યો છે.

૬૬

આ પશ્ચિમના પૂણામાં લાલ રંગની રેખા દેખાય છે એ કઠી તમારા નવ પ્રભાતના સૌમ્યરશ્મિ અરુણની રેખા નથી. એતો કેવળ દારુણ સંધ્યાનો પ્રલય-પ્રકાશ છે. સ્વાર્થ-દીપ્ત લોભી સભ્યતાની મશાલમાંથી છેલ્લા અગ્નિકણ લઈને પશ્ચિમસુદ્રને તંતે ચિતાનો અગ્નિ તણુખાઓ ઓડી રહ્યો છે.

હે વિશ્વપાલક, એ શ્મશાનમાં જે શક્તિની સાધના થાય છે તે કંઈ તારી આરાધના નથી. તારો સર્વજ્ઞાવી આનંદમય પ્રકાશ તો કદાચ પૂર્વ-સાગરને તીરે બહું ઘેર પૂર્વક નમ્ર અને સ્તબ્ધ જળીને ફાળના અંધ-કારમાં નિષ્ક્રિય અશુભ પૂર્ણ દૈન્યની ક્ષીણ લઈને લાંબા સમયથી બ્રાહ્મ મુદ્રાની પ્રતીક્ષા કરતો કુપાઈને બેઠો હશે.

૬૭

તે પરમ પરિપૂર્ણ પ્રભાતને માટે હે ભારત, તું સર્વ દુઃખોમાં સરલ નિર્મલ ચિત્તે ભગતો રહેજે;—સહુ બંધનોમાં આત્માને સ્વાધીન રાખીને, ચોતાના અંતરના મહાત્મ્ય-મંદિરને પુષ્પ અને ચંદનથી શણગારી અને સુગંધિત બનાવીને અને દુઃખનમ્ર શિર નીરવે સદા તેમને ચરણે રાખીને.

આ સંસારમાં એમનાથી વને વચિત કરે એવું કોઈ જ નથી—એ ગર્વપૂર્વક તેમને હાથે અક્ષય સંમાન પામીને, સર્વ ભયોમાં તું નિર્ભય-ચિત્ત રહેજે, પૃથ્વી ઉપર તાનું સ્થાન ગમે એટલું નીચું હોય તો યે એ તારા આસનને આખા સંસાર જેની પદરજની કણ સમાન છે તે બગવાનની પાદભીક બનાવી દે.

૬૮

આપે તો વળી બવિધમાં આવા માણસનો કોઇ માણસ એ ફરિયાદીપર વેર રાખે ને તેને હેરાન કરી કરે એટલે કોઇ ફરિયાદી ન બને સહુ મુજે મોટે સહન કરે.

એક વખત ગામના ઓતમચંદ ગૈઠ કામ પ્રસંગે બહાર ગામ હશે વેપારી લોક એટલે બહાર જાય ત્યારે થોડો ધણો પૈસો ટોચ પછી રાખે આવી ખખર આ પસાયતાને પડી ગઇ એટલે તે તો જ્યારે શેઠ રહેશેત્યાં થેર આવવાના હતા ત્યારે મોટે છુકાની લગાવી રસ્તામાં તેમને આતરી ઉભો શેઠ સમજી ગયા કે આ છુકાનીવાળા ભાઈ બીજા કોઈ નહિ પણ ગામનો પસાયતો જ હતો, પણ વાણિયાની જાન ચતુર અને હોશિયાર. તેમણે તો એ વખતે જાણે તેને ઓળખતા જ નથી ગણી જે તે પૈસો ટોચ કે એવું કાંઈ હતું તે આપી થેર છાનામાના આવી ગયા

આ બનાવ બન્યા પછી પેના પસાયતાને એમ કે શેઠ ફરિયાદ લખાવવા આવશે ત્યારે વળી તેમની પાસેથી કાંઈ થોડું કે મજાશે કેમકે એ તો લાલચુ હતો પણ શેઠ ફરિયાદ લખાવવા તેની પાસે આવ્યા જ નહિ.

અને આમ આ બાઈની રાજક વધની ગાલી પછી શેઠ તો આ પસાયતાની જડ કેમ કાઢતી એ બાબત મનમાં ત્યારથી વિચારતા રહ્યા એનામાં એક પ્રસંગ બની ગયો અને શેઠની વિચારણા પણ આપે આવે ઠેકણે પડી ગઈ.”

‘એમ? શું બની ગયું?’

“ગામ લોકોમાં જ્યારે આ પસાયતાની રાજક વધવા માંડી અને એ બાબતની ખખર તરલા મા’રાજને પણ પડવા માંડી ત્યારે તેણે તો તેને તડના ફડ કરી નાખવા નિશ્ચય કર્યો રસ્તામાં ભેટો જતા તરલા મા’રાજને આ પસાયતો શેઠની કુઠાન આગળ ભેગો થઈ ગયો.

‘એ પાપ લાગીએ ગોર બાપા!’ રિવેકની ખાતર પસાયતાને મા’રાજને રોમરોમ કર્યા

પછી તરલા મા’રાજે તો સામેથી “આશીર્વાદ” ન આપ્યા એટલે પેના પસાયતો બોલ્યો “કેમ? ગોર બાપા! આશીર્વાદ આપવા પણ મોઢા થઈ ગયા છે?”

“હા બાપુ” મોઢુ હમણા જુદુ થાતું જાય છે

એટલે આશીર્વાદ પણ મોઢા થાય જ ને” તરલા મા’રાજે મો ટાવકુ -ગભીર રાખી કહ્યું

“એમ કેમ બોલ્યા?”

“એમ ને જોતું ત્યારે કેમ જોતું લાઈ! તમારી વર્તણુક હમણા જરાબર જણાતી નથી તમે દાત્રિય રહો-વળી પસાયતા-એટલે તમારે તો ગામ લોકોની ને જોતું બાઈઓની રહ્યા કરતી જોઈએ”

“એ તો થાય છે ને” અન્કરમાં પસાયતો બોલે

“પણ ધરમમાં રહી કરો તો સાડું”

“હવે ધરમ જરમ તો હ બધુ તમારે જાનબુને જામને તો કાઈ વાંધો નહિ”

“પણ ન્યાય અન્યાય તો દરબારે કરવાનો છે છેવટે જ્યારે લોકની ફરિયાદ મહારો ત્યારે”

“હવે દરબાર તો રહ્યા અમારા સગા ઈ કાંઈ અમારી વિહમ નહોત”

“તો પછી ઉપરવાળો દરબાર તો બેઠો જ છે ને” મા’રાજે આકાશ તરફ આગળી ચીંધી કહ્યું

“ઉપરવાળો તો ઉપર જ બને બેઠો પણ મા’રાજ તમે જો આમ આવી વાત કરો તો હું કાંઈ કરી જઈએ એવો ખયી આ તો તમે જામણ છો એટલે કાંઈ બોલતો નથી અને જના હજી હું પણ તમારી જગ્યાએ બીજા કોઈ હોત તો ક્યારેના મ એના ઉપર આ લાકડીને ઘા પડી મયો દોત હવે જન તમ તમારે લોક માંગે ને જોડી ચિતા કરે મા” કહી પસાયતો તો ચાલતો ગયો.

શેઠ કુઠાનમાં બેઠો બેઠો આ વાત સાંભળી રહ્યા તરલા મા’રાજ પણ પડીકે રાતાપીળા થઇ ગયા ત્યાં તો શેઠ એમને કુઠાનમાં બોલ્યાની સાત પાંખા

આ બનાવ પછી થોડાએક દિવસોનો સમય ગયો. વહેલી સવારે મળસકુ થતું આવતુ હશે ત્યારે આ પસાયતો કોઈ એક ખેડૂત યુવાન બાઈની પૂછળી પડી ગયો ખેડૂત બાઈ વહેની જોડી વારીએ જતી હતો બાઈ તેને દેખી ઉતાવળથી દોડતી જાય ને પેના પસાયતો તેની પાછળ પણ દોડતો જાય ગભ રાખેવી હરિષ્ઠી જેવી પેવી ખેડૂતની યુવતી “ત્રાહિ મામ” કરતાં ઘણી મહેનત કરી બાંધે પણ આ પસાયતો તેને ખેંચતો ગયો બાઈને હેરાન કરવા માંડ્યો બાઈ જુલાઈસ કરે પણ ત્યાં તેનું કોણ સાંભળે

પણ એવામાં તરલા મા'રાજ વહેલી સવારે કુદ-
રતી હાજરે જ્યા નીકળ્યા હશે તે તેમણે આ અવાજ
સાંભળ્યો. તે તો દાથમાં લેટે હતા તે સાચે તે વર
દાડ્યા જમને જુએ છે તો હરામખોર એક યુવતીને
હેરાન હેરાન કરી રહ્યો છે. બાક તેનાથી છૂટી ચવા
અને બચવા મહેનત કરી રહી છે. અને આ વખતે
કોણ બળે તરલા મા'રાજને કથાથી ચરાતન ચડી
આવ્યું કે તેમણે તો તે સોઠા જીવણને જોરથી પેલા
હરામખોરના માથામાં હિપસહિપરી ધા કર્યા. પહેલા
ધાએ જ તે હરામખોર ખેલાન બની જમીનપર પટ-
કા પડ્યો. પેલી બાક તે ઘરઘર કરતી છેડે જીભી
રહી. આ રીતે દાખવનાર તરલા મા'રાજને ખરા
મનથી નમી રહી

પંડી તો તરલા મા'રાજને ખબર પડી કે આ
હરામખોર ખીન્ને કોઈ નહિ પણ પેલા પસાયતો છે
એટલે પંડી તો ત્યાંને ત્યાંજ ખીજ બે ચાર ધા
લોહાના તેના પર કરી લીધા!

અને પસાયતો તો ત્યાંને ત્યાંજ ગમસરજ ચક્ર ગયો!
ગામલોકોને બ્યારે આ પ્રસંગ પી ખંચર પડી ત્યારે
બધા તરલા મા'રાજની પ્રશંસા કરના લાગ્યા. પણ
તરલા મા'રાજ તો ખાંજો ભોળિયો બાળક હોતો ને
તે તેણે ગામ લોકોને પેલા પસાયતાની અતિમ વિધિ
થના સારું જે કંઈ, ચક્ર જે તે કરવા કહેવા માંડ્યું.
લોકો પણ તરલા મા'રાજની આવી વણલપકારે

બાક કરવાની વૃત્તિ બાળી તેથી વધારે પ્રશંસા કરવા
મંડયા.

પછી તો સહુ ગામ લોકો દરબાર પાસે જઈ આ
વાતની સાચી અને પૂરી ખબર આપી. દરબાર તો
આમ લાલા હતા તેમને આ સાચી વાતની જાણ
થતાં તે પણ તરલા મા'રાજ ઉપર ખુશ થઈ ગયા
અને તરલા મા'રાજને ધન્યાદ આપી રહ્યા.

દરબારનું નાનું રાજ્ય હતું—તાલુકો હતો—એટલે
તેમને આવા ખૂન જેવા મોટા કેમો ચલાવવાની સલા
નહતી. આવા મોટા કેસો તેથી રાજકોટ એજન્સી
કોર્ટમાં દાખલ થતા અને ત્યાં જ ચાલતા. એટલે
દરબારે ત્યાં એજન્સી કોર્ટમાં તરલા મા'રાજના
જવાબ માટે સઘળી વ્યવસ્થા કરી આપી.

રાજકોટની એજન્સી કોર્ટમાં પંડી તરલા
મા'રાજ સામે કેસ ચાલ્યો. પણ ત્યાં તરલા મા'રાજનાં
જવાબમાં એટલો નધો પુરાવો મળ્યો અને તરલા
મા'રાજની શુભનિષા, વણલપકારે પરાપકાર કરવાની
જીવનવૃત્તિ વગેરે જોનાં કોર્ટે પણ તરલા મા'રાજને
નિર્દોષ છોડી મૂક્યા!

આમ 'હાજર સો હમિયાર'ની કહેડત તરલા
મા'રાજે પ્રસંગ પડ્યે વણલપકારે સાબિત કરી આપી
છે! સૌરાષ્ટ્રના ગામડે, ગામડે હજુપણ તમને, આવા
નિખાલસ જીવન વૃત્તિચળા અને સાચા વિધ્યુવજન
જોવા મળી રહેશે!

મગવાન સીંદઈ દે તો શલાખ જેવું દે, જેને જોઈને રાંતથી માંડીને રંક સુધી બધાના
દૃઢ સરખા જ આંનદંથી પ્રયુક્ત થઈ બધું છે. ચિત્ત આપે તો તે પણ શલાખ જેવું આપજે,
જે પોતાની આસપાસના વાણે સુરભિત કરતું કરતું પ્રભુના ચરણોમાં પોતાનું અસ્તિત્વ કીણ
કરી દે. ધન્ય છે તે ધરતી, જેના ગર્ભમાંથી શલાખ જેવા સુરભિ-સુવ પેદા થાય છે અને પોતાના
યશ-સૌરભથી આ દુનિયાને સ્વર્ગ બનાવી દે છે.

પુરાના પાપી હૈ !

મસ્જિદ તો બના દી પંતબર-મે,

ઈમાં કી હરાતવાલોને

મન અપના પુરાના પાપી હૈ,

બરસો મે નમાજ બન ન સકા !

મરાણ મૂડી

બાણુભાઈ પ્રા. વૈદ્ય

મહાદેવભાઈ મોગમા હતા

પાસઠ વર્ષની જિંદગીમાં મહાદેવભાઈએ કંઈક તકડી-છાવડી જોઈ નાખી હતી છાકર મદિરની પૂજના કામમાં જીવનને તરબતર કરી દે, તેનું તે કંઈ હતું નહીં એ પૂજા કાંઈ અંતરમાંથી નહોતી ગમતી એ તો પેટવડિયે કરવાનું કામ હતું વેડ શબ્દ નહીં વાપરીએ તો આવશે, કારણકે અહીં અસ્ત યથ નહોતી

નિર્જેળ આનંદના પ્રસંગો તેમના જીવનમાં બહુ જુજ આવ્યા હતા અને તેથી જ તે મહાદેવભાઈને મન આજના પ્રસંગનું મહત્ત્વ મોટું હતું પંદર વર્ષના વઢાણના વીતી ગયા બાદ રમણ પિતાને મળવા આવ્યો હતો જરા દૂળગો પણુ ગોરો રહેજ વળી ગયેનો પણુ તેમજવી લાગતો રમણ આચિતો આવીને પિતા સામે જોતો રહ્યો એક પેડી નેટલો કાળ વીતી ગયો હોના છતાં મહાદેવભાઈએ રમણને તુરત જોળખી કાઢ્યો

‘ઠાણું રમણું! તું કયાંથી’ પૂજની તૈયારી કરતા મહાદેવભાઈએ જોડા પકેરી બારપામાં જોતેલા પુત્રને જોઈ હરખભેર પૂછ્યું

‘બાપુ!’ રમણે કહ્યું ‘તમે અને તરત જોળખી કાઢ્યો’

‘ન જોળખ્યું? તને ન જોળખ્યું? સો બવે ય તને ન જૂડું-તું-જરાબર તારી મા જોવો છે’

મા જોવો? મામાં ક્યારેક યુરસે થતા ત્યારે કહેતા કે તું તારા બાપા જોવો છે? કહી રમણ હસ્યો ‘રમણું! તારી મા જરા બીને વાન હતી તારો વાન મારા જોવો છે પણ માક-નમણાઈ, આખ-કપાળ બધી રીતે તું તારી મા જોવો છે અરે! પણ આ બધી વાતો તો નિરાતે યસે પહેલાં કહે ક્યારે આવ્યા? કયાંથી આ ગો?’

‘બાપુ! હું હમણું જ આવ્યો -સ જના મેલમાં તમને ચમકાવવા ખર-ખર વિના રોશન પરથી સીધો અહીં આવ્યો છું આંસી માંતે એક કેસ છે

આજની રાત તમારી સાથે રહેવું છે’

‘એમ? સારું સારું! તું બાણુના ઝોરડામાં જઈ કપડા બદલાવ હું પૂજા પઠાવી આવું છું ઝોરડામાં મારો ખાટલો-ખાથરોતો છે આરામથી બેસજો’

‘તમે તમારું કામ પતાવો મારી ચિંતા ન કરશો’ કહી રમણ ગયો

મહાદેવભાઈએ પૂજામાં મન પરાવવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ ડાળીમાં ભરેલા વીંછી બદમદ થયા કરે તેમ તેમના મનમાં જના પ્રસંગોના રમણ સળ વળાટ થતા લાગ્યો પૂજા ય ત્રવત્ થયે જતી હતી મનુ વર્ષો પહેલાની વાતો વાગોળવામાં પડ્યું

‘રમણનો જન્મ થયો ત્યારે પોતે ડેટલા રાજ થયા હતા’ થાપ જ ને’ પણ કાળને કરવું છે તે રમણ દોઢ વર્ષનો થયો ત્યાં તો તેની મા કાની દુનિયા છોડીને જતી રહી લર્લા સંસારમાં રમણ સિવાય પોતાનું કોણું હતું? પણ રમણના માલદાર મામાં તેને લઈ ગયા રમણને પાછો મોકલવાની વાત કરી ત્યારે કહે ‘આને ય હવે તમને ઠાણું ઠીકરી દે તેમ છો? અમારી બેમા આવીને રહો હિંમરની કૂપાથી અમારે ત્યાં ખાવા પીવાની ખોટ નથી’

‘તું સમજતા હો? એ મોઝા? એમની તિમોરી લીમકતી હતી તો પોતે ય બદ કુટુંબના નજીરા હતા પડી પોપડીના ખાનાર નહોતા અને-હા! દેખાડી દેવા-માત્ર દેખાડી દેવા જ, હો! પોતે ફરી પરવણ પણ ખરા પણ માનવીનું મન જ્યારે અવગમ્ય નવું ધર માલુમ તેમાં રમણને જૂની જવો જોઈતો હતો, તેને બદલે એ તો પોતાની સારી પે હતીને આવરી રહી હાલતા ને ચાલતા રમણ ચાલ આવ્યા કરે ધમ્મમાનમાં જવાનું બહાનું કાઢી રમણને મળતા જઈ આવે તેના મ મા સરખેડા આવકાર ન દે ક્યારેક અપમાન જેવું થે કરે પણ રમણને જોઈને એવી ધરપત ઝોલડી થાય કે અપમાન-અપમાનોના ખ્યાલ ન રહે રમણ બાપડો નાનો હતો મામાં સિવાય બીજા કોઈની તેને પિતાન

નડોતી પોતાની સાથે તે અટકી રહેતો, છતાંય તેને
જેના માનથી જીવન બહુ બહુ લાગતું

રમણને બનેલું દીધી ત્યારે પોતાને કંઈકતરી
નડોતી પોતે કેમ શરૂ થયા હતા? એક વરસ
સુધી—પૂરા એક વરસ સુધી રમણને મળવા નહોતા
ગયા પણ પત્ની પોતાને બધું રમણના આગળે
નડોતી ન લખી તેમાં એ બાપડાનો સો દોષ? અને
વળી પત્ની યજમાન—માતાને બદલે પોતાની રમણ—
સુનાકોતો શરૂ થઈ ગયું

‘પણ રમણ એની નવી માના અવસાન વખતે
ખરખગામણી થ ગયો ત્યારે પોતાનો રોષ કાળસા
નડોતો રહ્યો નાનો હતો ત્યારની વાત જુદી હશે
ખાસે મોજે બંધો હોતો સામાન્ય વિવેક પણ
ન જાગે તે કેમ આવે? દેખાતા રમણ ભણે પચ્ચો
હતો પણ એની કીધારી તોણકાઈ પોતે સહેલાઈથી
જૂનના તૈનાર નહોતા રમણના લખની નકાનરી આવી
છતાં પોતે જનમમાં નડોતો ગયા હા? રમણની નવી
માનો કાર વેચીને હાલકો પણ ના રૂ ૧૦૧/-નું મની
આડેર મોની દીડું હતું ખીક હતી કે મનીઆડેર
હાલકા પણ આવે. પણ એમ નહોતું થયું જે
થાતું હતું તે થઈ ગયું એ સભારણી વાગેણસ
મેમવાની આજ ની જરૂર છે? આજ જાગેથી એક
કરી વાત એમ અડગી વેણ ન નીકળતું જોઈએ
રમણ કોઈ દિવસ અંગે એવી આશા પોતે મ્હા
સેરી હતી!’

આપવા વા? અજ રમણ કેશા ખરે—ખરે
વિના જાણે રોજ આનંદો હોય તેવી આશાવિમ્લા
પૂર્વકે દૃષ્ટી પચ્ચો હતા પહેલી જ વાર દીકરા
પોતાની મેજે નાખને ઘર આવતો હતા છતાં તેના
પગલામાં કોઈ સંકોચ નડોતો

રમણને ભેટને મહાદેવભાઈ ખુદખુદાવ થઈ ગયા
ચારીજે પહોંચવા આવેનો રમણ તેમને નાના બાપ
જેવો લાગ્યા એમનું અને તે તેમના રમણને તેડી તેને
દેવની આરતી ચાતું હતી પણ મહાદેવભાઈનું
મન તેમાં નહતું મનમાં તે બંને રમણના નામનો
ભાવ ના તેને હોતો જના સભારણી કંઠમાં
નિનારી તમે એની મધુર વાગળના હતા

જેમ તેમ આરતી પાઠવીને મહાદેવભાઈ જોવાનો

પગને રમણ પાસે મ્હા રમણ આટલામાં પચ્ચો હતો
ભાગવત કરતા યજ્ઞી ચોપડી છાતી પર રાખીને રમણ
જોડા પહેરીને પચ્ચો હતો તેના મોઢામાં ચીરટ હતી
‘તું બીડી ખીએ છે?’ મહાદેવભાઈએ આશ્ચર્ય
પૂછ્યું

‘આ બીડી નહી, ચીરટ છે’ રમણે આટલામાં
જોડા થતા કહ્યું

‘નામ ગમે તે હોય. ધૂમપાન ખરું?’

બાપુ! કોઈ જાનતો એકામ બની વિચાર
કરવો હોય ત્યારે તમાકુનું સેવન અનિવાર્ય છે તમારા
જમાનામાં બ્રાહ્મણો તમાકુ ચાવતા અમારો જમાનો
ધૂમપાન કરે છે’

રમણ! મારે આડી વાતો નથી કરવી આડ—
કથામાં ચડી ગયો તો આટલા વરસે દીકરો આવે
છે તેની સરભરા મરવાનું જૂની જર્જરા કહે! તારે
તું ખાતું છે? તને શું લાગે? કોઈપણ કારણસર
રમણને મનકુપ થાય તેવું કંઈ કરવા મહાદેવભાઈ
નડોતો ઈશ્વરના

બાપુ! અને જૂન નથી’

‘ના—ના! બાપને થેગ આવીને દીકરો જૂન્યો
રહે તે ન ચાને તને જે લાગે તે હમણા કરી નાખુ’

બાપુ! તમારી ઈચ્છા જ હોય તો મારે શેડનો
ને દૂધ ખાવા છે રમેલાને ધડીને શેડમાં બનાવતા
નની આવડતુ’

‘તાગ થેગ રસોયો છે?’

હા રસોયા વિના કેમ ચાને?’

ગરુ આ બધું છે મૂળ વાન જૂનીને તગ
મીઠા નાંતે ચરી જઈ’

તમારી સાથે વાત કરતા જ આવે છે
આગ બજના કરતા આ ચૂપડી કેમ નથી કારણ કે
તમે એમાં રડો છો આવો! પેટ લારીને વાતો મરીએ’

વાતો કરતા આખી રાત છે દમજા તને રાતના
કળી દઈ પહેલા રથને ત્યાંથી દૂધ લઈ આવું તું
જેસ આટલા પર બેસતું ફાંવે છે તે?’

હા—હો! અમે આને સોફા કમ બેડ કહીએ,
ચી રમણ દુઝ્યો

અને મહાદેવભાઈ પોતે લાંબે રથ ગયાગીને ઘેર
જોવા જૂન મારી, ‘રથા! એ—રથા!’

‘કોણ છે બાઈ?’ રધા રબારીની માએ ઝૂંપડા-
માથી બહાર આવી ચૂંચી આંખે હાથનું નેજલું
કરતા પૂછ્યું

‘એ તો — મહાદેવ’

‘ગોરબાપા?’

‘હા રધો નથી?’

‘ઈ તો લગવા લાવવા ગયો છે’

‘મારે શેર દૂધ જોઈએ.’

‘દૂધ તો ગોરબાપા’ કચાથી હોય? અમે દૂધ
વેચીએ ધરમા દૂધ તો રાખીએ’

‘મા’ આજ મારે દૂધ વિના નહીં ચાને’

‘કા? આજ કાઈ છે?’

‘મારે તો એમટાણું છે મારે દૂધને શું કરવું છે?
પણ આજ તો ઘેર દીકરો આ થો છે’

‘દીકરો? તમારે દીકરો છે?’

‘હા—માડી’ બડક લાજ છે શી એની છતાં
મને બાપુ કહીને બોલાવે છે ત્યારે એવું મીઠું લાગે છે’

‘ઈ ગંગો કાઈ દી’ આવતો વ્યય નથી?’

એને બાપડાને અઘી—મારી પાસ શું ગમે?
એને ઘેર તો રસોયા છે’

‘તી તમે એની બેળા શું કામ નથી રે’તા?
આઈ ઠાકર મદિરના પૂજારી ચાવા કરના ગંગા બેળા
રે’તા હો, તો?’

‘ગંગો તો ધણું ય કયે છે પણ મને તમા સોરવે
નહીં પણ તમે હવે ગમે તેમ કરીને દૂધનું કાઈક
કરી દો નકર ગંગો આધા વગર રહેશે.’ મહાદેવ-
ભાઈએ રધાની માની વાતને જુદો વળાંક આપ્યો

‘ગોરબાપા’ એક ગાય બકરી જેવી છે હાલો!
એને કપાસિયા મૂંઝીને દોહી દઉ’

રધાની મા ગાય દોહતી હતી અને મહાદેવભાઈએ
વાતનો સુગંધ કોસ જોડ્યો, ‘માડી’ તમે કયો ન
કયો, પણ શહેરમા રહીને માણસ ચમરાક બની જાય,
દો! શી રમણની આનાકી છે! દલીનો પણ તેને
એવી સૂઝે’ આપણને એમ કે લાગવતથી મોટા કોઈ
મથ નહીં હોય રમણ લાગવતથી સમાઈ ચોપડી બતી
પર રાખીને વાચતો હતો હોશિયારી અનીજ, હો!’

✽

ઝટઝટ રેટનો જીતારીને મહાદેવભાઈએ જૂસ

મારી, ‘રમણ’ ચાલી રેટનો જીતારી ગમગમ
આવાની મળ પડશે’

‘બાપુ!’ રમણે બીજા ગોરબાપાથી જૂસ મારી,
‘અઘી જ લાવો ને!’

‘રેટનો ત્યા લાવું?’ આવતું રસોડા બહાર
કદાચ તો અજાણવાય, એ હતી મહાદેવભાઈની માન્યતા

‘ચાનોગે, બાપુ’ મને ખટલા પર બેસીને બાવું
કાવશે’ રમણે રસોડાના બારણામા આવી મ્હુ તેના
પગમા જોડા હતા

‘હા—હા, ચાન’ રમણે જોડા સહિત રસોડામા
આવીને તે બીકે મહાદેવભાઈ ઝડપભેર જોમા થઈ ગયા
દીકરાને કોઈપણ બોલે રાજ રાખવાનો મનોમન કરેનો
નિશ્ચય તેઓ જૂંચા નહોતા

બાપ—દીકરો બને બીજા ખડમા આ થા મહા
દેવભાઈના એક હાથમા રોડકડા દૂધનો લોટો ને ચાળી
—વાટકો તમા બીજા હાથમા રેટલાનો ડમરો હતા

‘લે હવે જોડા તો કાઢ’ મહાદેવભાઈએ
પીરસતા કહ્યું,

‘હા—લો’ એ જૂની ગયો’ રમણે જોડાની
વાંધરી છોડતા કહ્યું, ‘જોડા પહેરીને આઈએ તો
અજાણવાય કા?’

‘હા! અમને જૂના લોકોને એવું લાગે લે’ હવે
આવા મડ’

બાપુ! તમારી ચાળી કા ન પીરસી!’ રમણે
પૂછ્યું

‘મારે આજ એમટાણું છે’

‘તો દૂધ લો’

‘દૂધ કું પીતો નથી’

‘તો ફરાળ

‘તારી સાથે કું થોડી મમદગી ખાઈશ’

‘મગદગી?’

‘હા’ એ માત્ર ફરાળ’

‘મારી સાથે પેડા છે, બાપુ!’

‘એ વું ખાતો’

‘મને પેડા કરતા આ રેટનો વધારે લાવશે
મારા સમ’ બાપુ’ તમે પેડા ખાવ’ રમણે જીભ
ઘસીને પોતાની સ્ટ—કેસમાથી બરીર પેડાનું પડીકું
કાઢી મહાદેવભાઈને દીધું

‘મહાદેવભાઈ દીકરાના સમનો ઈન્કાર કઈ રીતે કરે?’

‘વાહ’ પેડા સરસ છે ‘મહાદેવભાઈએ પેડા મોમા મૂકતા કહ્યું

‘તમને ગમ્માને?’

‘હા શુ ભાવે વીધા’તા’

‘પાચ રૂપિયે’

‘બેરના?’ મહાદેવભાઈનું આધર્મ સમાવું નહોતું

‘ના’ શેરના’

‘મરકરી કરે છે?’

‘ગેની મરકરી?’

‘પેડાનો ભાન આઠ આના હોય બકે સારા હોય તો દસ આના-બાર આના’ પચુ પેડાના કાંઈ પાચ રૂપિયા હોય?’

‘બાપુ’ જે ઝીંજ ગમી જન તેના બાવની કડા ફૂટમા હું પડતો નથી’

‘પચુ દરેક બાતતો દિસાન કરવો જોઈએ?’

‘દિસાન મને કોઈ દિ’ આવડ્યા નથી, આવડે ય નહી’

‘પૈસાનો દિસાન ન રાખીએ તો પૂરું કેમ થાય?’

‘જેટનું ખર્ચે કંડુ છું, તેથી વિશેષ કમાઈ લઉં છું’

મહાદેવભાઈને લાગ્યું કે દીકરો ક્ષાંકિયો થઈ ગયો છે વાણુ પનાવીને રમણ પાછો પેનું પોણું લઈને આટલામા પડ્યો

‘રમણ’ તું આ પો છે ત્યારનો વાચ્યા કરે છે પછી આપણે વાતો ક્યારે કરીશું?’ મહાદેવભાઈએ સહાનુભૂતિ પૂછી.

‘બાપુ’ આવતી કાને મારે એક કેસ ચલાવવાનો છે એકાદ કલાકમા તેની તૈયારી કરી લઉં, પછી વ તો કરીશું’ રમણે કહ્યું

‘કેસ’ કેરટમા? કોનો કેસ છે?’

‘ગામના નગરગૌડે ટેન્ની છોકરી પર બળાત્કાર કર્યો કરેવાય છે, તે બાબતનો કેસ છે’

‘તું એ રોડને સમજ કગવીશ?’

‘ના’

‘તો?’

‘હું તો નગરગૌડને વધીય છું’ રોજના હજી

રૂપિયા શી કરી છે.’

‘પચુ’ મહાદેવભાઈએ જરા અચકાતા કહ્યું,

‘એ રોડ છે હરામી, હો!’

‘તેની સાથે મારે શી નિરપત? મારે તો એટલું જોવાનું કે કાચદાની બારીમાંથી રોડ જડકી શકે તેમ છે કે નહી’

‘પચુ’

‘એ ગેઠના દીકરા-દીકરીના લગન હોય તેમા તમે વિધિ કરાવવા જન કે નહી’

‘તને આના બધા તક ક્યાથી મૂકે છે? હું તો’

‘બાપુ’ રમણે વચ્ચે કહ્યું, ‘આપણે કનાક પછી વાતો કરીએ તો? એટલી વારમા હું મારું કામ પતાવી લઉં’

મહાદેવભાઈ દીકરાના મો સામે જોઈ રહ્યા પછી અદરના કચવાટને મહા મૂકેને દાખી આપ્યું હસી મોલ્યા ‘તારું કામ લારે’ એ ઝોરડાની બહાર નીકળ્યા ત્યારે તેમને પછે જણે દોડાના મણિકા બાધ્યા હોય તેમ લાગતું હતું.

મવા કનાકને અતે મહાદેવભાઈ એ ઝોરડામા પાછા આવ્યા ત્યારે રમણે જ્ઞાનસના અજવાળે વાચવામા લીન હતો મહાદેવભાઈ આવ્યા; ગેમા રહ્યા તો ય રમણનું ખ્યાન તેમના પર ન ગયું પાચેક મિનિટ મૂમા મૂમા પીલા રહ્યા પછી મહાદેવભાઈએ કટાંગીને જોખારો ખાધો

‘કેમ, બાપુ?’ રમણે નોપડીમાંથી ગયું જોતા પૂછ્યું

‘તારું વાચવાનું તો જખરું’ મહાદેવભાઈ દીકરાની એકામતાથી પોરસાતા હતા

‘એક કલાકે ઘઈ મોયો?’

‘એક? ખારસો દોઢ કલાક થયો’

‘સારું! એક મુદ્દા જોવાના બાકી છે, તે સવારે જોઈ લઉં’

‘તું ચાકચો નથી તે?’

‘ના-રે’ ચાકુ શા માટે?’

‘મુસાફરીનો ચાક લાગે ને?’

‘બાપુ’ પદર વડે બાહ તમને મળવાના ઉત્સાહમા ચાકે જુવાઈ ગયો છે’

‘આટલા બધા વર્ષે તે મને યાદ કર્યો?’

‘બાપુ! તમે ક્યારેક યાદ તો આવે, પચુ

કામની ધમાલમા પાછુ જુલાય જવાય આ નગર
શેઠને કેસ મે એટને સ્વીકારી લીધો [વચ્ચાઈ કે
બાપુને મળાશે]

‘સારુ કહું, રમણી!’ મહાદેવભાઈએ વાતસલ્ય
લયો અનાજે કહ્યું, ‘કહે તને હજી ચાનીશ વર્ષ
નથી થયા ત્યા તારા વાળ ઘોળા કેમ થઈ ગયા?’

‘મગજનુ મમ ઝાઝું ખરું ને!’

‘તારે શું છોકરા?’ મહાદેવભાઈ મનમાં ઘોળાને
પ્રશ્ન પૂછ્યા [ના ન રહી શક્યા]

‘જે બાબા ત્રણ બેબી’

‘મોટા બાબા પતી બીજે બાબો છે?’

‘ના એક બાબો સૌથી મોટો એક સૌથી
નાનો વચ્ચે ત્રણ બેબી’

‘છોકરાવ શું લાગે છે?’

‘મોટા બાબો ઇલાક છે’

‘વિનાયક?’

‘હા’

‘તારે ૭૫ કેમ આવ્યા?’

‘ત્યાજી લગ્નતર માડુ ત્રણ હવે લાગે છે કે
૫૬રમે વડે’ તેને પરદેશ મોકલીને મે જૂલ કરી છે
મહિનાઓ સુધી કાગળ લખતો નથી’

થોડી વાર શાત રહ્યા પતી મહાદેવભાઈએ પૂછ્યું

‘મોટા બાબાને શિષ્યવૃત્તિ મળે છે?’

‘શિષ્યવૃત્તિ! શા માટે?’

‘વિદ્યાવતનુ ખરેખર’

બાપુ! એટલે તો મારે ડામા હાથનો ખેત
પતી મહાદેવભાઈને વાગ્યું કે દીકરો ખેતી
ફીસિયારી હાથે છે આજીવનો દીકરો શિષ્યવૃત્તિ
વિના વિદ્યાવત લાગ્યવા જાય એ તમના મા મામા
નહોતું આવતું રમણ જરૂર તપાઈ રહેતો હાલો
જોઈએ પણ વાત કરતો નથી

હું થોડી ઊંઘ ખેતી લઉં? રમણે કંઈ વારે
કહ્યું

‘હા-હા’ ૫૫ જીવી જઈ મારે તો વહેલી
સનારે હાકારજીવી પૂતળો વખત થશે’ કહી મહાદેવ
ભાઈ એ જોરડામાંથી બહાર નીકળી ગયા

રમણ થોડી વાગ્યા બીધી ગયો પડખેના જોર
ડામા પડ્યા પડ્યા મહાદેવભાઈ રમણના નરોડા

સાલગતા હતા ‘એની મા જેવા જ નરોડા ખોલાવે
છે જી ગજબનો’ કેવો ચળરાક છે! પણ નારિતક
થઈ ગયો છે બીડી પીએ છૂતાછૂતામાં સમજે નહી,
વહેવારમાં ઈટા જેવો, ખાહો ફાકિયો! પૈસા જાણે
પાત્રીકા હોય તેમ વાત કરે જી પૈસાનો તેને દિસાગ
નથી અને બાબાને શિષ્યવૃત્તિ વિના વિદ્યાવતમાં
લાગ્યાવે છે, તો ભણે ભવમાં બાપને કોઈ દિવસ
પાત્ર રૂપિયા કેમ મોકલ્યા નથી? અ-૨-૨-૨! હું ૫
કેવો છું’ રમણની એક પાઈની જે આટા કરવાનો
મને શેઠ અધિકાર છે? જે એને માટે શું કહું?
એના લગ્નમાં હાથધરણ મોકલ્યું ‘તુ! મારે હાથ
ધરણ મોકલવાનું હોય કે લગ્નનો વેરો ઉઠેનાનો
હોય? દીકરો બડકદાજ થયો પણ મોસાળની આંધે
મારી ફરજનું શું! એને માથે કેટલી ચિંતા છે!
વાચના વાચતા કેવો બીડા પેતરી ગો’તો! ફાકિયો
છે એટલે ગોને નહી પણ એને મૂઝવણ તો હશે
જ ૫૫ જેવ રમણ ખજબળી ગયો દીકરા પ્રત્યે મારી
કાઈ ફરજ નહી? બીજાને તો મીક પણ મરનારીને
શું જવાબ દઈશ? મારા દિવસ સાચો પુન-પ્રેમ
હોય તો મારે તેના તામ પર ફાટા થયું જોઈએ
પ્રેમમાં સોદા ન હોય પ્રેમ માગે છે ન્યો-મહાવરી’

મહાદેવભાઈ પધારીમાં પડ્યા છતા બીવી ન
શક્યા વિચારોનો પ્રવાહ તેમને બંધને માર્ગથી કયા
નો ના દૂર ખેતી ગા

સવારે સાડાસાતે રમણ બીગે ‘મશ’ કરતો
હતો ત્યારે મહાદેવભાઈ પૂતળ-પાઈના નિત્યક્રમમાંથી
ફારેમ થઈ ગયા હતા

‘કેવો લાક?’ મહાદેવભાઈએ પૂછ્યું ‘થાક
જીત્યો?’

‘થાક!’ રમણે કોમળા મરતા કરતા કહ્યું
‘કોનેજના દિવસોમાં હું સવારે જે લાગળી અનુભવતો
એવી લાગળી છે ના અનેક વારોની અનુભવી નથી
રાજેશજ કામ કષ્ટ જઈ છું-ક્યારેક દાસએની મદદ
પણ લેવી પડે-એટલે થાક્યો છું, એમ પણ ન
કહેવાય વિદ્યાર્થી અનરયાની લાગળીની અપેક્ષા
હવે કેમ રખાય?’

‘આમ જ તમારા લોકોના માથા ઘોળા પડવી
જેવા થઈ જાય છે માથા પર જુવાનીનું કરન લાંબે

લીલા અને સરસ્વતી

મત્યાન ૬

પૃથ્વીમંડલ પર એક સમયે પદ્મ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ ધર્મી, જ સૌમ્ય અને સર્વ શુભ સ પદ્મ હતો. એને છાત્રે તેની જ તેની રાણી પણ શુભ-શીવવાન હતી તેનું નામ હતું લીલા. લીલા પોતાના સ્વામીમા ઘણી જ અનુરક્ત હતી અને કંપનામાય પોતાના પતિથી વિયોગ સામી શકતી નહોતી તે પોતાનો સ્વામી સદાય જીવતો રહે અને તેનું મરણ ન થાય એમ વાછતી હતી. લીલાએ પડિતો તેડાવ્યા ને પૂછ્યું 'એવો કયો છવાજ છે જે અજાણવાથી માણસ મૃત્યુ ન પામે?' વિદ્વાનોએ કહ્યું, 'હે દેવી! એવો તો કોઈ ઉપાય નથી જે વડે સ સાગી મનુષ્ય ઉત્પત્ત થયા પછી મરે નહિ. એ થયું તે બધું નામ તેનો નાશ મૃત્યુ અનિવાર છે.'

લીલા નિરાશ થઈ ગઈ તેણે દેવી સરસ્વતીની ઉપાસના કરના માડી સરસ્વતીએ પ્રસન્ન થઈને વરદાન માગવા કહ્યું. લીલાએ તો સરસ્વતી પાસેથી માગી લીધું કે જે પોતાના પતિનું મૃત્યુ પોતા પહેલા થઈ જાય તો તેમનો જીવ પોતાના ઘોર ડામા-જ રહે તેની બહાર નીકળી શકે સરસ્વતી દેવી તો 'તથાસ્તુ!' કહી અતર્ધાન થઈ ગયા જતા જતા કહેતા ગયા કે જ્યારે લીલા તેમનું ધ્યાન ધરશે ત્યારે તેઓ ઉપરિધત થશે.

અવધ પૂરી થઈ અને પદ્મનું મૃત્યુ થયું. લીલા બહુ દુઃખી થઈ અને શોકાતુર થઈ કંપાત કરવા લાગી. ત્યારે આકાશવાણી થઈ કે ગભરાવાની જરૂર નથી રાજાનો જીવ એ ઘોર ડામા જ મોજૂદ છે રાજાનું શત્રુ સુરક્ષિત રાખવાનો પ્રયામ કરવો એવું એ જોવી તેનો જીવ પાછો મળે કે તન્ત તે પુનર્જીવિત થઈ બધા આ આગ્રાશ વાણી માલગીને લીલાને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું તેણે દેવી સરસ્વતીનું ધ્યાન ધર્યું અને તત્કાલ જ સરસ્વતીએ દર્શન દીધા.

આ ઉપાખ્યાન 'શોભાસિન્ધુ'નું જ નંદિ, સમરત વાર્તાત્રી પોર શિક્ષક સાહિત્યનું મંદરવપૂર્ણ ઉપાખ્યાન છે જીવન મત્તપુરુ રડરંચ અટી જે રીતે મંદકર્યું છે તેવું અન્યત્ર મળતું નથી.

લીલાએ દેવીને પૂછ્યું કે મારા પતિ હવે કયા છે? દેવી કહે છે આ જ ઘોર ડામા, પરતું ખીંચી સૃષ્ટિમા તે સૃષ્ટિ આ સૃષ્ટિ કરતા સૂક્ષ્મ છે અને તે આ સૃષ્ટિની બીનરમા જ છે. લીલાને સરસ્વતીએ બતાવ્યું એક જગતની અદર બીજી જગત અને તેમા પણ વગી ત્રીજી જગત-આવો મિલસિસો અનંત લગી જારી રહે છે એક સૃષ્ટિ ખીજી સૃષ્ટિવાળા જીવો માટે શૂન્ય છે. પણ જે કોઈ જીવ ખીજી સૃષ્ટિ સાથેનો વ્યવહાર જોવા ચાહે તો તે તે પ્રમાણની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ખરો. લીલા આ સાલગીને પોતાના પતિને તેની વર્તમાન સૃષ્ટિ-સ્થિતિમા જોવાને બહુ જ ઉત્સુક થઈ ગઈ સરસ્વતી દેવીએ તેને એની સાધના શીખવી કે જે વડે તે અન્ય સૂક્ષ્મર સૃષ્ટિઓમા પ્રવેશ કરીને ત્યાંનો વ્યવહાર જોઈ-પામી શકે.

સરસ્વતી અને લીલાએ તે લોકમા પ્રવેશ કર્યો. એ પદ્મ એ સમયે પોતાના વાસનાયુક્ત પૂર્વકમં લે ગરી રહ્યો હતો. પદ્મને મર્યે આ સૃષ્ટિમા તો હજી થોડીક ક્ષણે જ થઈ હતી. પરતું જે સૃષ્ટિમા હાલ તે હતો તેમ તો તેની ઉમર સોળ વર્ષની હતી અને ત્યાં તે રાજા થઈને આનંદ પૂર્વક વિશાળ સામ્રાજ્ય પર રાજ્ય ચલાવતો હતો.

લીલાને આ જોઈને ઘણું આશ્ચર્ય થયું કે આટલા થોડા મમયમા સોળ વર્ષ કઈ રીતે વ્યતીત થઈ ગયા અને પોતાના ઘોર ડામા જ આ આગી સૃષ્ટિ અને મોટું સામ્રાજ્ય કઈ રીતે દેખાય છે સરસ્વતીએ લીલાને સમજાવ્યું કે દેશ અને કાનના અણુ-અણુમા મહાન-મહાન જગત છે અને એ જગાના દેશ-કાનના હિસાબનું ધોરણ એક જ હોતું નથી જે ઘટના એક સૃષ્ટિમા એક ક્ષણમા થઈ જાય છે તેને ખીજી સૃષ્ટિમા એક કંપ લાગે જેમ કોઈ એક માણસ પથા રીમા પડ્યો પડ્યો સ્વપ્નાના વ્યવહારોથી એક

‘મને ત્યાં ન રહે,’ કહી મહાદેવભાઈ અટક્યા પછી જોમેહુ, ‘રમણે આગ્રહ તો બહુ કર્યો’ અને પછી ‘હું’ મોવવા માટે મનમાં જ ધ્રુવરની માફી માગી લીધી

‘હા-બા! તમારા વરણુનાં છોકરાવના વરેકનું પૂછું જ શું?’

‘માડી! હું તમને રમણની શી વાત કરું?’

‘બાઈ ધધો શું કરે છે?’

‘મેરો વડીલ છે’

‘ધમ? તઈ તો તમને ખૂબ પૈસા આપી ગયો હશે’

‘ના-રે! મારે પૈસાની શી જરૂર છે? મેં તો

ઉંઠા સાચવી સાચવીને સાનસોં રૂપિયા બેગા કર્યાં ત્યાં એ રમણને આપી દીધા.’

‘કા?’

‘એને નાપડાને કામ લાગે ને?’

‘જોરનાપા! આપણી ખાસે થોડી મરણુમૂડી રાખવી સારી’

‘ના-રે, માડી! મારી મરણુમૂડી મારો ભગવાન’

‘ભગવાને ય લખમીનો દુગ્ધી છે ટો’

‘માડી એસા નાસ્તિકતાના બેળું ન કાઢીએ’

‘હું તો સસારના વેચારી વાળ કરું ઓ’

‘વડેવાર કરના વહાન ચહે’

‘કોનું?’

‘બાપન’

‘ને ગળાએ નાપ ઉપર ફહાન નઈ રાખવાનું કે? હું કમાઉં મળાને તમારી મરણુમૂડી લઈ જના શરમ નો આવી?’

‘ના-હો! એ તો કહે’ મારે રૂપિયાની જરૂર

નથી. હું ખૂબ કમાઉં છું’ પચ મેં કહ્યું, મારી ખાસે કમાણીના ફડાકા ન મારવા. લે, આ સાતસોં રૂપિયા લેતો જ ક્યારેક કામ આવે. ત્રિદા પાંડે ને ગરથ ગાઠે. સો સોની નોટું’ એના ખીસામાં મૂકી ત્યારે મને નિરાત થઈ. એ સાનસોં રૂપિયા સાચવીને રાખવાનું’ કહ્યું ત્યારે રમણ મૂકું મનકાતોં તો, હો!’

✱

અને ત્રીજો દિવસે રાતે કલમમાં

‘રમણભાઈ! આજ તમે તમાગ નિયમનો ભાગ કરો છો.’ રમીના ટેમન પરના સામા મિત્રે એવણીનો સ્થર કાઢ્યો

‘શિકર નહી, તમતમારે ચતાવો.’

‘એક દિવસે સો રૂપિયાથી એક પૈમાની પચ વિશેષ દારણત તમે કરતા નથી’

‘આજ તો થવા હો’ ખીસું’ ખાની થાય તો ય પરવા નથી’

‘ક્યાકથી ધાડ મારી આ યા લાગો છો’ મિત્રે ટીપ્પણી કહ્યું.

અને ટેમન પરના બના મિત્રો ખડખડાટ હમી પડ્યા

છક સવારના ચાર વાગ્યા સુધી રમન આવી. રમણભાઈ ટેમન પરથી ગ્રીકયા ત્યારે સાનસોં રૂપિયા હાથાં હતા.

✱

બરાબર એ જ વખતે મહાદેવભાઈ વહેના પંચો-દિવાની કાગા નીદરના મીઠા સપનામાં રમણના ખિસ્સામાં સો સોની નોટો સેગવતા મનડી રમ્યા હતા

મોટાઈ

જે માણસ સાચી રીતે જ મહાન છે તે સ્વભાવે સુક્ત હોય છે તેની જાણે પરિચય વધારવાનું કામ આસાન અને સુખદ હોય છે નજદીકથી જોવા છતાં તેની મોટાઈમાં કોઈ કમી આવતી નથી આવે. મહાન પુરુષ સુક્ત ગીતે હસે છે, મજાક કરે છે, રમે છે, પરંતુ તેના કોઈપણ કૃત્યમાં જોછપ નહિ હોય. તેની ખાસે જનારમાં સ્વતંત્રતા અને સંયમ આપે. આપ જોગે છે જનાર સહજ જ તેનો વિશ્વાસ કરવા લાગે છે મહાન પુરુષ પોતાની મજાક અને મિત્રનસાર સ્વભાવમાં પણ મહાન જ રહે છે અને તેને મળવા જનારાઓ પણ નાના લાગતા નથી

—આંદ્રિયુડ

લીલા અને સરસ્વતી

સાત્યાનંદ

પૃથ્વીમંડલ પર એક સમયે પદ્મ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ ઘણો જ સૌમ્ય અને સર્વ-શુષ્ક સંપન્ન હતો. એને છાએ તેવી જ તેની રાણી પદ્મ શુભ-શીત્રવાન હતી. તેનું નામ હતું લીલા. લીલા પોતાના સ્વામીમાં ઘણી જ અનુરક્ત હતી અને કદપનામાંય પોતાના પતિથી વિશેષ સાખી શકતી નહોતી. તે પોતાનો સ્વામી સદાય જીવતો રહે અને તેનું મરણ ન થાય એમ વાંછતી હતી.

લીલાએ પડિસો તેડાવ્યા ને પૂછ્યું: 'એવો કયો ઇલાજ છે જે અજભાવવાથી માથુસ મૃત્યુ ન પામે?' વિદ્વાનોએ કહ્યું, 'હિં દેવી! એવો તો કોઈ ઉપાય નથી જે વડે સંસારી મનુષ્ય ઉત્પન્ન થયા પછી મરે નહિ. જે થયું તે બધું. નામ તેનો નાશ મૃત્યુ અનિવાર છે.'

લીલા નિરાશ થઈ ગઈ. તેણે દેવી સરસ્વતીની ઉપાસના કરવા માંડી. સરસ્વતીએ પ્રસન્ન થઈને વરદાન માંગવા કહ્યું. લીલાએ તો સરસ્વતી પાસેથી માગી લીધું કે: 'જે પોતાના પતિનું મૃત્યુ પોતા પહેલાં થઈ જાય તો તેમનો જીવ પોતાના જોરડામાં જ રહે. તેની બહાર નીકળી શકે સરસ્વતી દેવી તો 'તથાસ્તુ!' કહી અતર્ધાન થઈ ગયાં. જતાં જતાં કહેતાં ગયાં કે જ્યારે લીલા તેમનું ધ્યાન ખરશે ત્યારે તેઓ ઉપરિથત થશે.

અવધ પૂરી થઈ અને પદ્મનું મૃત્યુ થયું. લીલા બહુ દુઃખી થઈ અને શોકાતુર થઈ કદપાંત કરવા લાગી. ત્યારે આકાશવાણી થઈ કે ગજરા વાની જરૂર નથી. રાજાનો જીવ એ જોરડામાં જ મોજૂદ છે. રાજાનું શબ સુરક્ષિત રાખવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ જેથી તેનો જીવ પાછો મળે કે તરત તે પુનર્જીવિત થઈ જાય. આ આકાશ-વાણી સાંભળીને લીલાને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું. તેણે દેવી સરસ્વતીનું ધ્યાન ધર્યું અને તત્કાલ જ સરસ્વતીજીએ દર્શન લીધાં.

આ ઉપાખ્યાન 'શેઠવાસિષ્ઠ'નું જ નહિ, સમસ્ત વાસ્તવીય પોરણિક સાહિત્યનું મંદનપૂર્ણ ઉપા-ખ્યાન છે. જીવન-મરણનું સ્વરૂપ આવી જે રીતે મંદ કયું છે તેનું અન્યત્ર મળતું નથી.

લીલાએ દેવીને પૂછ્યું કે મારા પતિ હવે કયાં છે? દેવી કહે છે આ જ જોરડામાં, પરંતુ બીજી સૃષ્ટિમાં. તે સૃષ્ટિ આ સૃષ્ટિ કરતાં સૂક્ષ્મ છે અને તે આ સૃષ્ટિની બીતરમાં જ છે. લીલાને સરસ્વતીએ જતાવ્યું એક જગતની અંદર બીજું જગત અને તેમાં પણ વળી ત્રીજું જગત-આવો સિલસિલો અનંત લગી બરી રહે છે. એક સૃષ્ટિ બીજી સૃષ્ટિવાળા જીવો માટે શૂન્ય છે. પણ જો કોઈ જીવ બીજી સૃષ્ટિ સાથેનો વ્યવહાર જોવા ચાહે તો તે તે પ્રકારની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ખરો. લીલા આ સાંભળીને પોતાના પતિને તેની વર્તમાન સૃષ્ટિ-સ્થિતિમાં જોવાને બહુ જ ઉત્સુક થઈ ગઈ. સરસ્વતી દેવીએ તેને એવી સાધના શીખવી કે જે વડે તે અન્ય સૂક્ષ્મતર સૃષ્ટિઓમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાંનો વ્યવહાર જોઈ-પામી શકે.

સરસ્વતી અને લીલાએ તે લોકમાં પ્રવેશ કર્યો જે પદ્મ એ સમયે પોતાના વાસનાયુક્ત પૂર્વકમ લોગની રહ્યો હતો. પદ્મને મર્યે આ સૃષ્ટિમાં તો હજુ થોડીક ક્ષણો જ થઈ હતી પરંતુ જે સૃષ્ટિમાં હાલ તે હતો તેમ તો તેની ઉંમર સોળ વર્ષની હતી અને ત્યાં તે રાજા થઈને આનંદ-પૂર્વક વિશાળ સામ્રાજ્ય પર રાજ્ય ચલાવતો હતો.

લીલાને આ જોઈને ઘણું આશ્ચર્ય થયું કે આટલા થોડા સમયમાં સોળ વર્ષ કંઈ રીતે વ્યતીત થઈ ગયા અને પોતાના જોરડામાં જ આ આખી સૃષ્ટિ અને મોટું સામ્રાજ્ય કંઈ રીતે દેખાય છે. સરસ્વતીએ લીલાને સમજાવ્યું કે દેશ અને કાલના અણુ-અણુમાં મહાન-મહાન જગત છે અને એ બધાના દેશ-કાળના હિસાબનું ધોરણ એક જ હોતું નથી. જે ઘટના એક સૃષ્ટિમાં એક ક્ષણમાં થઈ જાય છે તેને બીજી સૃષ્ટિમાં એક કદપ લાગે. જેમ કોઈ એક માથુસ પથારીમાં પડ્યો પડ્યો સ્વપ્નાનાં વ્યવહારોથી એક

અનંત સંસારક્ષેત્રનેા અનુભવ કરી લે છે તેમ.

સરસ્વતીએ લીલાને કહ્યું, ‘એમ તને આશ્ચર્ય’ શાનું થાય છે? એથી મોટા આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે તારા સ્વામી પણ ખનતા પહેલાં એક પ્રાદક્ષિણી હતો અને તું તેની પત્ની હતી. આ વાતને અઠવાડિયું તો થયું નથી. એ વાત માન્યામાં ન આવતી હોય તો આવ તને ખતાવું કે એ પ્રાદક્ષિણી દંપતીની કુટિર હજી ખાલી-ખમ પડી છે અને તેનાં સગાંવહાલાં હજી પણ તેનાં મૃત્યુનો શોક પાળે છે.’ લીલાને આ વાત સાંભળીને તે સ્થાન જોવાની ખૂબ ઇચ્છા થઈ આવી. સરસ્વતી લીલાને તે સ્થિતિમાં લઈ ગઈ.

ત્યાં જઈને લીલાએ તે ખૂંપડી ભેઈ જેમાં પ્રાદક્ષિણી વસિષ્ઠ અને તેની પત્ની અરુંધતી રહેતાં હતાં. એક દિવસે વસિષ્ઠે એક રાત્રીની સવારી મોટી ધામધૂમથી ખસાર થતી ભેઈ. તે સવારી ભેઈને વસિષ્ઠના મનમાં એ સુખ-વૈભવ લોગવ વાની તીવ્ર વાસના જાગી ઊઠી. એ સુખ તો રાત્રીઓને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે! એ દિવસે જ પ્રાદક્ષિણી શરીર છૂટી ગયું. અરુંધતીએ એવું વર માગી રાખ્યું હતું કે એ પ્રાદક્ષિણી તેની આગળ મરી જાય તો તેના જીવ કુટિરની બહાર જઈ શકે નહિ અને તેના પતિ સદા-સર્વદા પોતાની સાથે જ રહે. પ્રાદક્ષિણી મરી ગયો તેથી તેની પત્ની બહુ દુઃખી થઈ અને તે પ્રાદક્ષિણી સાથે જ ચિંતા પર થઈ સતી થઈ. સરસ્વતીએ કહ્યું કે આ સઘળો વૃત્તાંત તો કેવળ એક અઠવાડિયા અગાઉ જ બનેલો હતો. તે પ્રાદક્ષિણી તારા પતિના રૂપમાં અને પ્રાદક્ષિણી તારા રૂપે આ સ્થિતિમાં રાત્રીસુખ લોગવવા-માણવા ઉત્પન્ન થયાં હતાં. તમારો ખસેલો જીવ એ કુટિરની બહાર ગયો નથી.

લીલાને બહુ આશ્ચર્ય થયું અને તેને પોતાનો એથી પહેલાના ભવનો વૃત્તાંત બહુવાની ઉત્સુકતા થઈ આવી. સરસ્વતીની સહાયતાથી તેને પોતાના સઘળા પૂર્વજન્મોનું જ્ઞાન

પ્રાપ્ત થયું.

હવે સરસ્વતી અને લીલા બંને એ લોકમાં પાછાં આવ્યાં જ્યાં પણ વિદ્વરથ રાત્રીરૂપે રાત્રી કરી રહ્યો હતો. લીલાને આ ભેઈને બારે વિરમય થયું કે હવે તો રાત્રી વિદ્વરથ ૭૦ વર્ષની પાકટ અવસ્થામાં હતો. તેની વર્તમાન પત્નીનું નામ લીલા જ છે, કારણકે લીલાને ખૂબ ચાહે છે અને તેથી આ જન્મે ય તેને લીલા જ સાંપડી!

લીલા અને સરસ્વતી રાત્રી વિદ્વરથના એકાંતવાસના સમયમાં પ્રત્યક્ષ પ્રકટ થયાં અને તેને તેના પૂર્વજન્મના પદ્મ-રૂપની યાદ દેવડાવી. પરિણામે વિદ્વરથના હૃદયમાં પદ્મ ખનવાની વાસના ઉદય પામી.....

એ સમયે ખીજી લીલાએ પણ સરસ્વતી દેવી પાસેથી વરદાન મેળવી લીધું હતું કે પછીના જન્મ માંય તે પોતાના પતિની જ પત્ની બને. થોડા સમય પછી વિદ્વરથના રાત્રી પર ખીજી રાત્રીએ આક્રમણ કર્યું. સત્રામ થયો. રાત્રી વિદ્વરથ તેમાં મર્યો ગયો. તેના જીવ-જે લીલાના જીવર-ડામાંથી ક્યારે પણ બહાર જ નહોતો નીકળ્યો-લીલાના જીવરડામાંના સુરક્ષિત રાખમાં પ્રવેશ પામ્યો અને પદ્મ નામનો દેહ જાગી ઊઠ્યો.

પદ્મ ઊઠતાં વેંત પોતાની પુરાણી દુનિયાનો અનુભવ કર્યો અને પોતાની સામે બંને ‘લીલા’ને ઉપસ્થિત ભેઈ. બંનેમાં તેની વાસના હતી. તેણે કેટલોક સમય સુધી આ રીતે જીવન વ્યતીત કર્યું.

✱

વસિષ્ઠે રાત્રી-રૂપે કહ્યું: ‘જે કાંઈ આપણાં જીવનમાં થાય છે તે સર્વ આપણી વાસનાઓ અનુસાર જ થાય છે. જીવન-મરણ, સઘળા લોક-લોકાંતર—બધું જ આપણી વાસનાઓએ ઘડ્યું જ ઘડાય-ઘટે છે.’

મસિદ્દ દર્શનવિરચક ડૉ. બી. એલ. આરેવના નિબંધ પરથી અહીં તે રજૂ કરીએ છીએ.)

દુનિયાભરમાં બે જ વ્યક્તિઓ એવી છે જે સાચા અર્થમાં ‘માનવ’ છે—એક તો મરી ચૂકી છે તે; ખીજી તે જેનો જન્મ થયો નથી.

મહોર

મૂ. લે. લક્ષ્મણરાવ સરદેસાઈ

અનુ. રમીતા પટેલ

પચ્ચાસ વરસ પહેલાની વાત છે. ઘર બહાર જવા આગાઉ નારાયણના પૂજની ઝોરડીમા ગયા અને કુળદેવનાને સાદાગ પ્રણામ કર્યો. ધર્મપત્ની લક્ષ્મીનાથ પણ સાથે જ હતા બંનેની આખોમા અત્યુ મિત્રુ મમળી રહ્યા તેમજે દેવતાને ચાલે નાગિ થેળ ધરા પુ, કપાળ પર હરમ લગાવી અને નમનના કૂચની પાખડીઓ લઈને અમરખાના ખિરસામા શક્તિભાવપૂર્વક મૂખી

‘દેવી શાતાઈ, આ વારખી તો સફળતા દે, આમરુ રાખો, ભાવડી!’ કરુપુદ્ કહે લક્ષ્મીનાથએ દેવીને પ્રાર્થના કરી.

પૂજની ઝોરડીમાથી બહાર નીકળના પહેલા નારાયણરાવે પૂજપાની સાથેનખી એક પેગી ઉધાડી અને આગી પી વાટકીમા રાખેરી એ મહોર બહાર કાઢી પગી પેગી પાછી વાસી દીધી અને એ સોના મહોરની તરફ શ્રદ્ધા-અકિત કરી નજરે તાખી રહ્યા જાણે, મન અતરની નમામ શ્રદ્ધા આખોમાથી જીશ રહીને સોનામહોરનો અભિષેક કરનાને બ્યાકુળ ન હોય.

આ મહોર પેદાનપેદીથી એમના ધરાણાનું પનિત ચિન્ન હતી પિતાજીએ મરતી વખતે નજીક મોવાવીને માપતે હાથે આ ઐતિહાસિક મહોર નારાયણરાવના હાથમા મૂકીને કહ્યું હતું, ‘આ આપણા ધરાણાની મા મી છે આહે તેની કહાણીઓ આવે કે વિપસિના વાદળો વગમ આવે હાથથી વેગળો કરશે નહિ અને કોઈ પણ શુભમાર્ગે પ્રના જની વેગાએ એને સદાય સાથે રાખજે.’

આ મહોર જોના જ નારાયણરાવનું મન અનેક વિધ સ્મૃતિઓથી ઉમરાઈ ગયું કેટકેટલા પુણ્યવાન હાથોના રક્ષાંધી એ પુનિત ચર્ચ હશે? એકેડો વરસ પહેલાની, તેના ઉપર અકિત થયેરી રાજસુદા, હવે તો અસ્પષ્ટ ચર્ચ મઠ હતી, પરંતુ ઉગ્ચ સરકારેના અનેક ચિહ્નો તેના ઉપર અકિત થયા હતા નારા

યણુરાનની આખોમા આ ગત વૈજવના દિવસો અને સુરક્ષિત ખગ પરાગત સરકારી ગૌરવની આખી સ્મૃતિ ચમખ્યા લાગી

*

લક્ષ્મીનાથના આમહને જ કારણે ના નાયપુરાવ, પોતાની એકની એક તે વરસની લાગિની પુત્રી તુલસીની વિવાહનો પ્રતાવ લઈને પુરુષોત્તમ તાના કોકરેને ત્યા જઈ રહ્યા હતા લક્ષ્મીનાથએ જનારે કહ્યું કે, ‘મને રાતે મપનામા શાત દુર્ગા (કુળદેવતા)એ આરેઝ આપશે છે કે તમે પુરુષોત્તમનાયા કને જાઓ ત્યા કાર્ણ સફળ થશે’ ત્યારે નારાયણરાવને આવી દુર્ગેવમસ્ત ચિંતનમા ચ પત્ની પી આ જાતની દેવ-નિષ્ઠા જોતને હલતુ આ પુ હતું આન તો નાયયણુ રાવ છેલ્લા ત્રણચાર મહિના દરમિયાન કેટલાએ નામી ધણણાઓમા જઈને તુલસીના વિવાહ માટે વેણુ નાખી અ ન્યા હતા સધળે એમને નિગાહ જ થયું પકષુ હવુ પહેલાને જમાને હોત તો તે રાવધરાણાની મ્ન્યા માટે કે જાણે કેટલાંક મુરતી આઓના વારીઓએ પોતે જ, સામે આનીને આમલ પૂર્વક પ્રતાવ કર્યો દોત ખ્યા જ આ ધરાણાની ‘લક્ષ્મી’ને પોતાની કુળ લક્ષ્મી બનાવવામા પોતાનું સોજાગ્ય સમજત જમાનાની બીએ નારાયણુરાવની દોનત જરૂર છીનવી લીધી હતી, પરંતુ તેમની પુરાણી સરમારિતા અને પેદાનપેદીનું ગૌરવ તેમ જ ઉદારતા છીનવ્યા નહોતા એમનું પર પરાજિમાન—જે ખીલ જોના હાથ ભરવાને જ સર્ગાયુ હતું અને ખીલઓ સાથે હાથ લાગે કરવાની તો કલ્પના ચ જે કરી શકેતુ ન હતું—જાગી ચીધુ

રાવ પરિનારના સળધિત નોક્રે જ નહિ, જોમા તક દેશના નિનાસીઓ પણ આ વાત મારી પેડે જાણતા જ હતા કે આ પરિવાર પોતાની ઉત્કટ ઉદારતાને દા જો જ દરિદ્ર જન્મે છે ક્યારે ચ પડ્યુ એમના પૂર્વજોએ કે રાવે કોઈ અજોમન કામ તો

કહ્યું જ નહોતું શરામનો સ્પર્શ પણ કંઈ નહોતો, સુદરીઓ પાછળ ધન બરગાદ કહ્યું નહોતું. હા, એ ખરું કે કોઈ પણ વાચક એમને ત્યાંથી ખાલી હાથે પાછો ગયો નહોતો. જેણે જે આગ્ય હતું તેને તે મળ્યું હતું કેટલા દરિદ્ર પિતાઓને તેમની કન્યા એના પોતાને ખરે સગ કરાવી આપીને એમણે નિર્મિત કરેલા અને એ જમાનો હતો, જ્યારે રાત્રિ પરિવાર તરફથી રજા થયેનો વિવાહનો પ્રસ્તાવ સૌને માટે શિરોધર્ષ હતો પરંતુ, આજે... આજે ખુદ નાગવજરાવ પોતાની પુત્રીના વિવાહનો પ્રસ્તાવ લઈને ઘેર ઘેર ફરી રહ્યા હતા! લાગુ પડતી આ વિડબના છતાં નાગવજરાવે પરપરા છોડી નંચેલી આજે પણ કોઈ અનિયંત્રિત કે વાટમારનું પ્રવાસી એમને ઘેરથી જમ્યા વિના પાડો જતો નહિ, પત્ની બનેને તેને કાજે ખુદ પરિવારના ચોક્કસને જ જૂઠ્ઠા રહેતું પડે!

*

કેટલાય ધરના દગ્ગાજી ખખડાડીને નારાયણ-રાત્રિ હતાશ થઈ ચૂક્યા હતા, છતાં પણ આજે તેઓ એ ઉમેળના માયી પ્રુષોત્તમરાવને લા જઈ રહ્યા હતા કારણ કે તેમના અને રાત્રિધરણ્યોનો પુરાણ સંબંધ હતો અને પુરુષોત્તમરાવ પોતે ખૂબ ઉદાર દિન હતા

નારાયણરાવ બહાર જઈ રહ્યા હતા ત્યાં જ તુનરી ધરમાથી નહાર આવી તેને જોવા જ તેમની મનોવધા વડી ગઈ આટલી સુલીન, સુદર સુદ સુકુમાર અને ધર્મનિષ્ઠ પવિત્ર તુનરી જે ધરમા જન્ય એ ધરમા તો અજનાળા કોકાર થઈ જવ અને છતાંય તેને કાજે આટલા દાખકા! આટલો પ્રતિષ્ઠિત પરિવાર, અને ક્યાક વિવાહ પૂર્વજ કન્યા રજસ્વલા થઈ ગઈ, તો તો પત્ની ગોમાતક સમાજનો કોપ ઊભી આવશે

તેઓ વડારે વિચારી શક્યા નહિ ક્ષણજ એકાદશે તેમણે તુનરી તરફ કટુણા નજરે જોઈ વીધુ, અને એમ જ બહાર ચાલ્યા ગયા

લક્ષ્મી પણ એકીનજરે એ જઈ રહેલી આકૃનિને જોઈ રહી, જોઈ જ રહી તેને યાદ આનું કે જ્યારે તેના સસરા ખીજે ગામ જતા, ત્યારે કેવી-કેટલી

ધામધૂમ થતી! એમની પાલખીની પછવાડે કેટલું લોક ફરતું! પરંતુ, આજે પોતાની દીકરીના વિવાહનો પ્રસ્તાવ લઈને 'તેઓ' પગપાળા જઈ રહ્યા હતા. તેની આજો લરાઈ આવી પાલખી આસુ લૂકીને તેણે પોતાનું મોઢું ફેરવી લીધું.

*

પુરુષોત્તમરાવ ઘેર નહોતા કામધધાસર તેઓ કેટલાક દિવસ માટે પરગામ ગયા હતા તો જે નારાયણરાવની આગતાર-ગામના કોઈ ખામી આવી નહિ નાસ્તાપાત્રી પત્ની ખારસો વખત પરિવારના એક જુદા સાથે નારાયણરાવે વાતો કરી

બોજન પત્ની દીવાનખાનામાં જઈને, નારાયણરાવ કામે પડ્યો થયા, ત્યાં ત્રણચાર બાળકો રમતા રમતા ત્યાં આવી ચડ્યા એક છોકરાના હાથમાં એક મહોર હતી-ચમકતી મહોર-છોકરાએ રમતા રમતા એ મહોર ત્યાં જ ક્યાક જોઈ નાખી અનાયાસ જ નારાયણરાવને પોતાની મહોર યાદ આવી એમણે મહોર તપાસી જોઈ, તે તેના રથાને જ સનામત હતી

ચોડી-સરમા ધરન નોકર ચકર દીવાનખાનામાં આવ્યા અને મહોર શોધવા ખાખા મોળા કરવા લાગ્યા ધરના બીજા લોકો, રસોઇયા, દારીઓ બધા જ ત્યાં એકઠા થયા મહોર શોધવામાં કોઈ કંઈ ન રાખી પણ કોણ જાણે ક્યા તે મહોર મુમ થઈ ગઈ! દીવાનખાન મહોર નારાયણરાવ મિલાવ તો બીજા કોઈ હતું નહિ નોકર ચાકર સંધ્યા જ નારાયણરાવને શક્તી નજરે જોવા લાગ્યા કોઈએ એમને કહ્યું જ પૂછ્યું નહિ, પણ તેઓની સશયનીન નજરેનો મર્મ નારાયણરાવની છૂપે રહ્યો નહિ મનોમન તેઓ પરિસ્થિતિની ગહનતામાં ડૂબી ગયા

'આજ, અતારધડી લગચું હું દરિદ્ર હતો, મોર હોવાનું કનક નહોતું પરંતુ હવે નોકરો શું કહેશે? અને કહે નહિ તોયે તેઓ મનમાં શું સમજશે? અને પુરુષોત્તમરાવ'

નારાયણરાવ ઉદ્વિગ્ન થઈ ગયા 'ના, નહિ, એ નહિ જ થવા હઈ! મોન લાન, કનક નહિ નહિ. હું મારા પર આ કલકતી જાવા સુદા પડવા નહિ હઈ પરમેશ્વર, મને શક્તિ આપો.' આમ વિચારીને

નારાયણરાવે પોતાના ખિસ્સામાંથી મહેર કાઢી ..
ચમકતી મહેર . કુળનદમીનું પ્રતિક પરપરાગત
પેદાનદેવીઓના અભિમાનની ચાદગાર . આખોમા
આસુ આપ્યા મહેરને આખ મસ્તક પર આડકાડીને
કાપતે હાથે તેમણે તેને દીવાનખાનાના એક ખૂણમાં
મૂકી દીધી નગી વગીને તેને પ્રણામ કરી, ઝગઝગિયા
સાથે આરોગે જોડુ અને અસ્થિર હૃદયથી સ્થિર પગ
કરતાક ને ઝડપથી બહાર નીચી ગયા મનમાં જ
પોતાની નિર્ણયિત કુળનદમીને પુન પ્રણામ કર્યો અને
કેહને પાંડુ કેશુ જ કહ્યા કરી વિના જ અમરખાની
બાથથી જગણી આખરી કોર લુહતા પોતાને ગામ
પાછા વળ્યા .

*

મે દિવસ પડી પુરોહિતમળાના ઘેર પાછા આવી
ગયા મહેરનું પ્રકરણ એમણે સાંભળ્યું . પરંતુ તેને
કોઈ મહત્ત્વ ન આપ્યું, કારણ કે ખીજે જ દિવસે
દીવાનખાનાના ખૂણમાંથી તે મળી આવી હતી .
નારાયણરાવના અકસ્માત ત્યાં આનંદના અને કોઈ
પણ જાનની યુવના આખા વગર જ આવ્યા જવાના
સમાચાર જાણીને એમને દુઃખ થયું એમને જાતે જ
ત્યાં જઈને એમના આનંદનું કારણ જાણવાની ઈચ્છા
થઈ તેઓ જાણતા હતા કે નારાયણરાવ જેવા ગ્રા
ભિમાની માણસ કોઈ તીન આનંદશક્તિ વિના કોઈને
ત્યાં જાય નહિ

પગ નિચાર, વિચાર જ રહ્યો અનેક જાતના
કામમાં પુરોહિતમળાના અસ્ત રવા એમને ગામ
મેટાની ય કુરમદ ન રહી વગી, એમને ય એક પુન
વધુ લાવવાની ચિંતા માથે હતી જ માગા તો કેટ
લાએ રથેથી આવેલા પરંતુ એકેન એમની પચદ
ગીનું નહેતું કુળ, સીલ, રૂપ બધું જ ગેવડાનું મે
કે કરે પરિવારમાં આનંદારી વધુ પણ એવી જ સુનંદણી
જોઈએ ને' બે વાર દિવસે એમના એમ પસાર થઈ
ગયા, પણ નારાયણરાવની વાત એમના મનમાંથી
ખરી નહિ અને ત્યાં જવાનું ય શક્ય બન્યું નહિ
છેલ્લે, એમને પત્ર લખીને એમના કુળજમાગાર
પૂજવવાનું નિમણું તરત જ પત્ર લખ્યો, વાગ્યો
અને દુસતાઇ મુકના માટે ખડિયા પાસે રાખેલા
રેતીના વાટકામાંથી ચપગી રેતી લેવા હાથ મૂક્યો

ત્યાં જ કોઈ કંઠી, સખત વસ્તુનો સ્પર્શ થયો. તેમણે
તે વસ્તુ બહાર કાઢી. સોનાની ચમકતી મહેર જેતા
જ તેઓ પોતે ચમકી ગયા. મોકરોને બોલાવ્યા,
ઘરના લોકોને ખબર આપ્યા અને, જે છોકરાએ
મહેર ખોઈ હતી તેની બાએ સાફ બાથાં યુ કે એ જ
બોલાવેલી મહેર છે! તો પગી જે મળી, એ
મહેર ક્યાંથી આવી? જને મહેરોને જોઈ પુરોહિતમ
ળાનાના માથામાં ઝગકારો થઈ ગયો બધું તેઓ
કગી ગયા વશમ્વતીની રક્ષાને કાળે, પોતાના ઉપર
આજ ન આવે ને કનક ન લાગે તે ખાતર, દરિદ્ર
ટોચ છતાં ય વશ ગૌરવના અભિમાની નારાયણ
રાવના આ મેનમન ત્યાગ માટે એમનું હૃદય ભરાઈ
આ યુ એક સન્નિધિની પીઠા સન્નિધિ જ પામી શકે
છે પુરોહિતમળાનું મન ડખલા લાગ્યું. એમને
થયું અજાણતા જ એમનાથી ભારે મોટો અપરાધ
થઈ ગયો છે અને એની ક્ષમાપના થરી જોઈએ
નારાયણરાવની સત્તાપ ત્યાંની દાહકના તેઓ પુન
અનુભવના લાગ્યા

અને, ખીજે જ દિવસે તેઓ નારાયણરાવના ગામ
લગી નારાયણરાવની અમૂલ નિધિ, પેની મહેર
લઈને રવાના થયા

*

ધણા દિવસો બાદ બન્ને મળી રજા હતા, ખૂબ
બેઠકા ચિસ ચિત રોહ આખોમાંથી પીગળીને
વડેલા લાગે ગત વૈભવના ખડેરા જોઈને પુરોહિ
તમળાના નારાયણરાવના અતીતની ગાથા ગાવા
લાગ્યા અને ગાતા ગાતા પચમુખ થઈ ગયા શબ્દોથી
નહિ આખોથી કણખર પગી પ્રતિરથ થઈને
એમણે રતબંડીત પેટીમાંથી નારાયણરાવની કુળ
લક્ષ્મીનું પ્રતિક કાઢ્યું અને દાગમ્મા આપીને હાથ
'ભાઈ મારા, આને આપ મારા અકૃતગના ઘેર—
જેએ આપ જેના પૂજન અતિથિને સત્કારને બદલે
મનસ્તાપ દીધો—બૂટી આ યા હતા'

નારાયણરાવની આખો વરખી પડી બન્ને ચોડા
સમય સુધી તો એ જ સ્થિતિમાં એકમેક લગી જોતા
રજા પુરોહિતમળાનાએ નારાયણરાવની મુઠી બાંધી
લીટી હતી નારાયણરાવે પોતાની કુળનદમીને માથે
આડકાડી

પોતાના સ્વરૂપને પુનઃ પ્રાપ્ત કરે છે તેમ લક્ષિત-
યોગથી આત્મા કર્મની વાસના તણને મને
ભરે છે. *

માટે સ્વપ્ન અથવા મનોરથ સમાન અસત
પદાર્થોનું ધ્યાન તણને મારા ભાવથી પવિત્ર
થયેલું ચિત્ત મારામાં એકાગ્ર કર. *

અર્જુન જોડયા:- એ રીતે આપમાં યુક્ત
એવા જે ભક્તો આપના સચુલ્લ રૂપની ઉપાસના
કરે છે તથા જેઓ અન્યક્ત (બુદ્ધિ વગેરેથી-
અગોચર) અક્ષર (નિર્જુલ બ્રહ્મ ની ઉપાસના
કરે છે તેઓમા ઉત્તમ યોગવેત્તા કોણ? *

શ્રી ભગવાન જોડયા:- જેઓ મનને મારામાં
પ્રવેશાવી નિત્યયુક્ત થઈને પરમ શ્રદ્ધા સહિત
મારી (સચુલ્લ રૂપની) ઉપાસના કરે છે તેઓને
મેં શ્રેષ્ઠ યોગવેત્તાઓ માન્યા છે. *

જેઓ સર્વ કર્મો મારામા સમર્પણ કરીને
મારામાં પરાયણ થઈ અનન્યયોગથી મરું જ
ધ્યાન કરતા મને ઉપાસે છે તેવા મારામાં એકાગ્ર
ચિત્તરાજાઓના હે પાર્થ! સૃષ્ટિરૂપ સંસાર-
સાગરથી હું સત્વર ઉદ્ધાર કરનાર થાઉં છું. *

મારો જે ભક્ત સર્વ ભૂતોના અદેવી નિત
ભાવે વર્નાર, કરુણાવાળો, મમતારહિત અહં
રહિત, મુખાદુઃખમાં સમદૃષ્ટિરાજો ક્ષમાશીલ

સદા સંતોષી, યોગનિષ્ઠ, મનને વશ રાખનારો
દૃઢ નિશ્ચયવાળો અને મારામાં અર્પણ કરેલાં
મનબુદ્ધિવાળો હોય છે તે મને પ્રિય છે. *

જેનાથી લોક ઉદ્દેગ પામતા નથી અને જે
લોકથી ઉદ્દેગ પામતો નથી તથા જે હર્ષ, ક્રોધ
ભય અને ઉદ્દેગથી મુક્ત છે તે મને પ્રિય છે. *

જે મારો ભક્ત સૃષ્ટિ વિનાનો, પવિત્ર, દક્ષ,
પશ્ચાત્તરહિત, વ્યથાથી મુક્ત, સર્વ આરંભોને
તજનારો છે તે મને પ્રિય છે. *

જે હર્ષ પામતો નથી, દ્રેષ કરતો નથી,
શોક કરતો નથી, ઇર્ષ્યા કરતો નથી, શુભ અને
અશુભનો ત્યાગ કરનારો તથા ભક્તિમાન હોય
છે તે મને પ્રિય છે. *

વળી જે યત્ન કે મિત્ર ઉપર માન કે અપ-
માનમાં, તથા ટાઢ, તાપ, મુખ કે દુઃખમાં સમાન
ભાવવાળો અને સંગરહિત હોય છે તે મને પ્રિય છે. *

જે નિન્દા અને સ્તુતિને સમાન માને છે,
મૌન ધારણ કરે છે, જેકંઈ મળે તેથી સંતુષ્ટ
રહે છે, સ્થાન વિનાનો, સ્થિર બુદ્ધિવાળો તથા
ભક્તિમાન હોય છે તે મનુષ્ય મને પ્રિય છે. *

મારામા પરાયણ અને શ્રદ્ધાળુ એવા જે
ભક્તો ઉપર કહેલા આ ધર્મરૂપ અમૃતનું સેવન
કરે છે તેઓ મને અત્યંત પ્રિય છે. *

જ્ઞાન સાધના

સુપ્રસિદ્ધ મુરિત્તમ સત ઈમામ ગિઝલી એક જ્ઞાનમંત્ર લઈ રાતે ધર્મગ્રંથોનું અધ્યયન
કરવા બેસતા. એક વખત અધ્યયન કરતા હોય આવી ગઈ. સ્વપ્નામા તેમને એક દ્વિરસ્તાએ
કહ્યું: 'ઈમામ સાહેબ! જાગો, તમને બધી વિદ્યાનું જ્ઞાન કરવા માટે અહીંએ મને મોકલ્યો
છે. બધી વિદ્યાના રહસ્યો મારી પાસેથી શીખી લો પછી તમારે જાગીને અભ્યાસ કરવો
નહીં પડે.'

ઈમામ સાહેબે સ્વપ્નામાં જ અદ્ભુતવર્તક કહ્યું: 'જેઅદગી માફ, પણ મહેનત કર્યા
સિવાય મળનારી બક્ષિસ મારે ન જોઈએ વળી એટલી પાવતા પણ મારામાં નથી. મારે તો
ધર્મપુસ્તકોને અભ્યાસ કરીને જ જ્ઞાન મેળવવું છે.'

આ સાંભળી દેવદૂતે પ્રસન્ન થઈને કહ્યું 'તમારો પુરુષાર્થ જોઈ હું ખુશી થયો છું,
ઈન્શા હોય તે મારો.'

થોડી વાર વિચાર કરી ઈમામ સાહેબ જોડયા: 'જ્ઞાન સાહેબ, તમારે મને કંઈ
પણ આપવું હોય તો મારી આ ચીમનીમાં ક્યારેય તેલ ન ખૂટે એવું કરો, જેથી રાતે
જ્ઞાન સાધના કરતાં મારે સુરેકેવી જાગી ન થાય!'

—પુસ્તીસિલ જાલા

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ

ભારતની એક અગ્રતિમ વીમા સંસ્થા, જે તેના પોલિસી હોલ્ડરને નફાનું બોનસ (આવકવેરા-મુક્ત) વહેંચે છે, જેનો નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે -

★ ઢાર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અગત અકસ્માત)

—: મોટા, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :—

★ ઈલેક્ટ્રિક વીમા યોજના

★ ખેડ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી લાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કામકાજ કરવામાં આવે છે.

— હેડ ઓફિસ —

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ લિમિટેડ.

૨૩ પી એમ. રોડ, ફેટ, મુંબ.,-૧.

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૬

ડી. એન. દેસાઈ

તાર : 'CO FIRE'

મેનેજર

શાખાઓ દેશભરમાં સર્વત્ર છે.

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધિમાં
ઉદાર હાથે મદદ કરો.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ
રાષ્ટ્રીય કોલકીમાં ચોલાની ફરજ અદા
કરવા માટે ક્ષીબદ્ધ છે

ઉના તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ

ઉના

જિ જૂના ૧૬

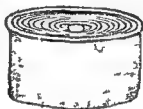
ફોન નં ૦ ૭

લાલજીભાઈ ગોકળદાસ

મેટલ વર્કસ

પિત્તળના ચોટા સરકલ તથા
- વાસણો માટે -

લાતી રોડ, ગોરખી.

Ajco
REGD

With Best Compliments
From -

AMER FINANCE BOMBAY
(P) LTD.

सर्वोत्तम खांड भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

धर्मिया अइसमेल

कलकत्ता - १

दिनांक : २२-१०७२ भाग : NOBISUGE

मिड स्थान:

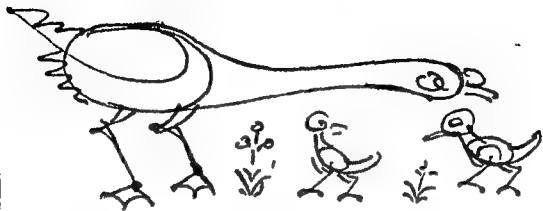
रेलवे स्टेशन, बगहा,

पो. ओ. नारायणपुर

जि. ब. पारस (बिहार)

(भाग : KANORIA)

With Best Compliments
From:-

THE BIRLA COTTON SPG. & WVG. MILLS LTD.

DELHI

ବୈଶାଖ

ମହାବିଜୟ ଦିନ

ସ୍ଵାଧୀନତା

୧୮୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ୧୯୬୩ ମସିହା

૧૫ : ૨ : ('આરાધ્યા' ૧૫ : ૧૬) : : અંક ૩ : સળંગ અંક ૧૮૩ : જૂન : : ૧૯૬૩

અનુક્રમ

૮૩	સંત એકનાથ	સત્યાનંદ
૮૫	સત્ય, સદા નવીન	સાચકામ વિદ્યાલોકાર
૮૭	અનોખા પ્રમ	દેવેન્દ્રકુમાર કાં પડિત
૮૯	સદ્મી અનર્થ' ભૂળ	અનુભાઈ લં. પટેલ
૮૯અ	રખતી રૂંધાણી	રવામી આનંદ
૯૯અ	નાદ સુષિટનો દેહ	સરોહ
૯૦	દક્ષી મળ્યો	બાણભાઈ માં વૈધ
૧૦૦	ગાધીજીના રૂપરતો	રમેશ કાં દેસાઈ
૧૦૨	શરીરને અક્ષય બનાવવાની દિશા બણી	હાં કુમુદ દેસાઈ
૧૦૪	બ્રહ્મા બનવાની શિખા	... ..
૧૦૫	ભૂતા ગુજરાતનો કાષ્ઠ ઉધોય	'અભ્યાસી'
૧૧૦	સુર્ગમાંથી સુરમી	કાકુ દોશી
૧૧૦અ	સંતજનને	ઉશનસ
૧૧૦અ	ઈશ્વર છાંચે	મદિલ
૧૧૦અ	અદ્યો એની રીતથી	અનંતર 'દિવેર'
૧૧૧	અર્ધગ પશુ અનુભવ સેનિક	જૂવેન્દ્ર ત્રિવેદી
૧૧૧અ	આંધળ અને રવાતિ	આનંદ આગેવાન
૧૧૨	શાઈરેવિનિદેહ થાણદાર	'એકલ'
૧૧૩	આત્મનિવેદન	... ..
૧૧૫	જ્ઞાનદેવ અને ચાગદેવ	વિનોબાજી
૧૧૫	જીવનનાં ન્યાત	ત્રિવિભાજકર કે. બ્યાસ
૧૨૦	અંશે જ ૧૪ કરેલ	ચીત્રભાઈ ગી. શાહ

સ પાદક નવીન માંથી

સૂચના

(માહોત્રે)

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૫૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો ચોરસ ઓફિસમાં તપાસ કરી પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક સિલિકમાં હશે તો ચોકસાઈ.

જમને અધિને આદેશ થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો ને તે લેખકોના છે સંસ્થા તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સ્પષ્ટ, મોલિક, લાંબું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાચગળી એક બાજુ શાલીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના રચીતાર બાબત પખવાડિયામાં જણાવ આપવામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસેસ સાથે અંક અને ચોખ્ખ પુસ્તકાર પ્રસિદ્ધિ પછી અઠવાડિયામાં લેખકોને ચોકસાઈ છે.

લેખકોને

દેલમાં (૧૨૨૫) ૭ રૂપિય

પરદેસમાં બાર સિલિક

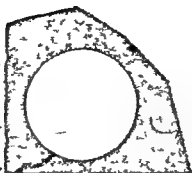
વૈષ્ણવજન, રૂપાયતન, મિલિતમેટી બુનામદ

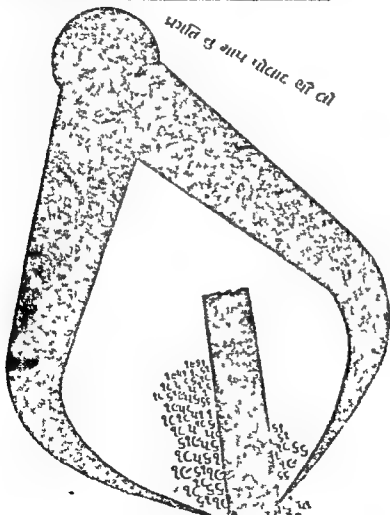

ગુજરાત સહિત્ય અકેદમી
ઉદ્યાનગીરી શાંતી આશ્રમ

મુકેશ
એટલે
પોલાદ

મગતિ નું ગાય પોલાદ થો લો

મગતિ નું ગાય પોલાદ થો લો

મુકેશ

બચત યોજનાના પ્રકારો

પહેલાં.....અને.....હવે

૧૨ વર્ષીય નેશનલ જ્ઞાન સેવિંગ્સ સર્ટિફિકેટ

૫.૪૨ ટકા વ્યાજ

શેકાણી મર્યાદા રૂ. ૨૫,૦૦૦ સુધી

૧૦ વર્ષીય ટ્રેઝરી સેવિંગ્સ ડિપોઝિટ

વાર્ષિક ૪ ટકા કરચુક્ત વ્યાજ

શેકાણી મર્યાદા રૂ. ૨૫,૦૦૦ સુધી

ક્યુચુલેટીવ ટાઇમ ડિપોઝિટ માત્ર

પાંચ વર્ષ

અને

૬૨ વર્ષના ખાતાઓ

૧૨ વર્ષીય નેશનલ ડીફેન્સ સર્ટિફિકેટ

૬.૨૫ ટકા કરચુક્ત વ્યાજ

શેકાણી મર્યાદા રૂ. ૩૫,૦૦૦ સુધી

૧૦ વર્ષીય ડીફેન્સ ડિપોઝિટ સર્ટિફિકેટ

વાર્ષિક ૪.૬ ટકા કરચુક્ત વ્યાજ

શેકાણી મર્યાદા રૂ. ૩૫,૦૦૦ સુધી

ક્યુચુલેટીવ ટાઇમ ડિપોઝિટ

પાંચ વર્ષ અને ૬૨ વર્ષ

અને

૫૬૨ વર્ષના ખાતાઓ

૧૦ અને ૧૫ વર્ષના ખાતાના શેકાણા પર આવકવેરામાં વળતર.

પોસ્ટ ઓફિસ સેવિંગ્સ ખાતું

૨.૬ ટકા કરચુક્ત વ્યાજ

પોસ્ટ ઓફિસ સેવિંગ્સ ખાતું

૩ ટકા કરચુક્ત વ્યાજ

પોતાના અને કુટુંબના ભાવિ માટે

અને ઉજળી આવતીકાલ માટે

બચતની જરૂર હતી

હવે આજની કટોકટી માટે અને

આવતી કાલની સલામતી માટે

બચતની જરૂર છે

બચત યોજનામાં નાણાં રોકી રાષ્ટ્રીય
સંરક્ષણને મજબુત બનાવો

વધુ માહિતી માટે પૂછો ચા લખો

૧ સંચાલક, માહિતી ખાતું, સચિવાલય, અમદાવાદ-૧૫.

૨ સંચાલક, માની બચત, નાણાં ખાતું, સચિવાલય, અમદાવાદ-૧૫

૩ પ્રાદેશિક સંચાલક, રાષ્ટ્રીય-યોજના લેન્ડ રેકૉર્ડિંગ બિઝીગ ભાદ્ર, અમદાવાદ.

૪ જિલ્લામાં-જિલ્લા કલેક્ટર.

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ

ભારતની એક અપ્રતિમ વીમા સંસ્થા, જે તેના પોલિસી હોલ્ડરોને નફાનું બિઝનેસ (આવકવેશ-મુક્ત) વહેંચે છે. જેણે નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે:-

★ ઢાર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અંગત અકસ્માત)

—: પ્રોડા, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :-

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખેત જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી લાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું પ્રામકાન કરવામાં આવે છે.

:- હેડ ઓફિસ :-

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ લિમિટેડ.

૨૩. પી. એમ. રોડ, કોટ, મુબાઈ-૧.

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૭

તાર : 'CO FIRE'

ડી. એન. દેસાઈ
ચેમેજર

શાખાઓ દેશભરમાં સર્વિય છે.

‘નવજીવન’નું ગાંધી સાહિત્ય

ગાંધીજીનાં પુસ્તકો

અનાસક્તિયોગ	૦.૫૦
અનાસક્તિયોગ [મૂળ ગીતા પાઠ સાથે]	૧.૦૦
અસ્પૃશ્યતા	૦.૨૫
અહિંસાનો પહેલો પ્રયોગ	૧.૦૦
આત્મકથા	૨.૦૦
આત્મકથા [સિસ્તી આવૃત્તિ]	૧.૫૦
આત્મકથા [સંક્ષિપ્ત]	૧.૦૦
આરોગ્યની આવી	૦.૪૫
આશ્રમજીવન	૦.૩૭
કેળવણીનો કાયદો	૨.૫૦
ખરી કેળવણી	૨.૫૦
ગામઝાંતી પુનરુત્થાના	૧.૨૫
ગામઝાંતી વહેર	૦.૨૫
ગાંધી-સરકાર પત્રવ્યવહાર ૧૯૪૨-૪૪	૨.૫૦
ગીતાબોધ	૦.૩૦
ગૌસેવા	૧.૫૦
ત્યાગમૂર્તિ	૨.૦૦
દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ	૨.૦૦
દિલ્હી કાયરી	૩.૦૦
ધર્મમંથન	૨.૦૦
ધર્મોત્તમા ગ્રાખ્યે	૦.૫૬
નિત્ય મનન	૧.૦૦
‘નીતિનાશને માટે’	૦.૬૨
પાપાની કેળવણી	૧.૨૫
પાંચમા પુત્રને બાપુના આદર્શપીઠ	૩.૦૦
પ્રેમપંથ-૧ થી ૧૦	૨.૬૦
બાપુના પત્રો ૧-૬	૧૦.૫૦
બાળપોથી	૦.૧૬
ભાષાવાર રાજ્યરચના	૦.૧૬
મંગળપ્રસાદ	૦.૧૬

મારો જ્ઞેયનો અનુભવ	૦.૬૦
યરવડાના અનુભવ	૧.૦૦
રચનાત્મક કાર્યક્રમ	૦.૩૧
રામનામ	૦.૬૨
વર્ણવ્યવસ્થા	૧.૦૦
શિક્ષણનું માધ્યમ	૦.૧૬
સત્ય એ જ ક્ષમિત છે	૦.૬૨
સત્યાગ્રહાશ્રમનો ઇતિહાસ	૧.૦૦
સર્વોદય	૦.૧૬
મંથન અને સંતતિનિયમન	૨.૦૦
સેક્રેટરીસનો બચાવ	૦.૧૫
હરિજનસેવકો માટે	૦.૨૫
હિંદ રવરાજ	૦.૩૭
ગાંધી વિચારમાળા	
૫ માસતરોજ	૦.૨૦
સંતતિનિયમન: સાચો માર્ગ અને ખોટો માર્ગ	૦.૪૦
સાક્ષાદ્દર્શનો નૈતિક આધાર	૦.૨૫
ગીતાનો મદેશ	૦.૨૫
વિશ્વશાંતિનો અહિંસક માર્ગ	૦.૩૫
સામ્યવાદ અને સામ્યવાદીઓ	૦.૨૫
મારો સંભાષણ	૦.૩૫
સહકારી જેની	૦.૨૦
કપુ-મારી નજરે	૦.૩૦
ગુનમહેનત	૦.૨૫
આત્મોદય	૦.૨૫
વાનીપણનો સિદ્ધાંત	૦.૩૦
આપણો ભારતનો પ્રશ્ન	૦.૪૦
દાશબંધી-કાર્કશણ બોગે	૦.૨૫
બારના નવા રાજ્યો	૦.૩૫
કે ગ્રેસનું બાવિ	૦.૩૫
હકતારો	૦.૩૦
કાકાસાહેબ કાકેલકરનાં પુસ્તકો	
ઉત્તમજો દેશ	૨.૦૦
જીવનચિંતન	૨.૫૦
જીવનનો આનંદ	૪.૦૦

રખડવાનો આનંદ	૪.૦૦
જીવનપ્રદીપ	૨.૦૦
જીવનવીન્ધ	૨.૫૦
પૂર્વ આફ્રિકામાં	૨.૫૦
બાપુની આખી	૧.૦૦
મીઠાને પ્રતાપે	૧.૦૦
રવીન્દ્ર સોરભ	૨.૫૦
અન્ય ગાંધીસાહિત્ય	
અમારાં બા	૧.૫૦
એકનો જાને રે	૨.૦૦
ગાંધીજીના પાવન પ્રયોગો ૧ ૩ ૧-૭	૩ ૧-૭
ગાંધીજીની સાધના	૨.૨૫
ગાંધીજીનો વિનોદ	૦.૬૫
જીવનનું પરીક	૮.૦૦
બા બાપુની શ્રીગી હાયામા	૨.૨૫
બાપુ	૧.૨૫
બાપુ-માર્ગ નજરે	૨.૦૦
બાપુ-મારી મા	૦.૫૦
બાપુના કારાવાસની કહાણી	૬.૦૦
બાપુની હાયામાં	૨.૫૦
બાપુની પ્રસાદી	૨.૦૦
બાપુની સેવામા	૨.૦૦
બાપુની વાતો	૦.૪૦
બિહારની ક્રોધી આગમા	૩.૦૦
મહાદેવભાઈની કાયરી ૧ ૫ ૨૫ ૦૦	
નવાં પ્રકાશનો	
આમસ્વરાજ	૨.૦૦
શ્રીરામચરિત	૫.૦૦
ગાંધીનાપુ	૧.૫૦
ગીતા અને કુરૂં	૩.૦૦
આપણે સૌ એક પિતાના સંતાન	૩.૦૦
પાપાની કેળવણીમા	
અનુબંધની કળા	૨.૫૦
ખાદી શા માટે	૩.૦૦
શ્યામિ સમાજરચનાની દિશામા	૪.૦૦

અમારાં અન્ય પુસ્તકોની માહિતી સુધિષ્ઠ મેંજાળેથી મોકલી આપવામાં આવશે.

લોકજીવન (પંચવાહિક) ત્રી: મંજિમાઈ દેસાઈ: છવાજમ: ૩-૩ (દિસમાં): ૩-૫ (પરદેશમાં)

નવજીવન ટ્રસ્ટ: અમદાવાદ-૧૪

શાખાઓ: કલ્યાણનગર, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ: ૧૫૦, પ્રિન્સેસ રોડ, મુળર્ક ૨: કલુપીં બજાર, સુરેત:

ખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ: કોડી સાગે, રાવપુરા, વડોદરા: ૪૧, ઈડન હોરિપટલ રોડ, કલકત્તા-૧૨.

વૈષ્ણવજન ગાથા

સંત એકનાથ

સત્યાનંદ

મહારાષ્ટ્રના સંત એકનાથજી માનવતાની મૂર્તિ જેવા. જેટલા જ્ઞાની, તેટલા જ ભગવદ્ ભક્ત. નમ્રતાનો અવતાર, આશાત્ સહનશીલતા. લોકનાં દુઃખ ભેધ ગળી-પીગળી જનારા. ગૃહસ્થી હતા પણ મસમોટા સન્યાસીઓને ય ટપી જાય એટલા નિસ્પૃહ. એમની ભક્તિ ભારે વિલક્ષણ હતી.

એક દિવસની વાત. કાળો ઉનાળો ચાલે છે. ભરબપોરનો સમય છે. સૂરજનારાયણના સીધા તારત કિરણો નદીકાંઠાની રેતીને અગ્નિ જેમ તપાવી-બાળી રહ્યા છે. બરાબર એ વખતે સંત એકનાથ ઉઘાટે પગે નદી બણી જઈ રહ્યા હતા. એકાએક એમની નજર રસ્તા પરના એક દરય પર ચોંટી ગઈ. ભારે કરુણ દરય હતું એ. એક અમૂલ સ્ત્રી ઉઘાટે પગે પાણી ભરવા જઈ રહી હતી. માથે ઘડો ને બગલમા ગાગર. તેનાં પગ બળી રહ્યા હતા અને તેથી જ તે ઉતાવળી ઉતાવળી દોડતી-ચાલે જઈ રહી હતી. તેની પાછળ જ વૃષભીદીથી તેનું બાળક બા-બા કરતું દોડવા લાગ્યું. બળતી-બળતી રેતીમાં એ બાળક કેટલુંક આગળ વધી શકે? થોડુંક અંતર કાપ્યા પછી તરત જ તે તરફડિયાં મારતું ત્યાં જ ઢળી પડ્યું. તેનાં મોં અને નાકમાંથી ફીણ નીકળવા લાગ્યા. સંત એકનાથે આ દરય જોયું તો એમનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. થોડુંપણ જાતના સંકોચ વિના એમણે એ ગંદા બાળકને પોતાને ખભે લઈ લીધું. પોતાના અંશુછાથી તેનાં ચરીર પરનો મેલ લૂછી લીધો, અને પછી પોતાના ઉત્તરિયથી ઢાંકીને અમૂ-તોના નિવાસ પર લઈ ગયા. બાળકના પિતાએ આ જોયું અને તેઓ ગફગફ થઈ ગયા. તેની માતા પણ ત્યાં આવી પહોંચી અને સંત એકનાથના રૂપમાં માનવતાના દર્શન કરીને કૃતાઈ થઈ ગઈ. આ એ જમાનાની વાત જે જમાનામાં અમૂલનો પડછાયો પડતાં ય ખાસજીને ચારેવાર સ્નાન કરવું પડતું!

સંત એકનાથ તીર્થ-યાત્રા કરી રહ્યા હતા ત્યારનો પ્રસંગ છે. કાશી જઈને એમણે ગંગાજળની કાવડ ભરી લીધી અને ખભે ઉચકીને આઠ્યા સમેશ્વર ભણી. આ પવિત્ર જળથી ભગવાન રામેશ્વરનો અભિષેક કરવાનો હતો. ચાલતાં ચાલતાં રામેશ્વર નજદીક આવી પહોંચ્યા. એકનાથ તો ભગવાનના નામનો ગપ જપતા સૌની આગળ આઠ્યા જતા, સાથી-ભક્તો તો ઘણાંયે પાછળ રહી ગયા હતા. અચાનક એમની નજર પડી. તો ગરમા ગરમ રેતીમાં એક ગધેડું તરસતું માથું આકુળ-વ્યાકુળ થઈને તરફડી રહ્યું છે. સંત એકનાથ જીવ માવમાં ભગ-વાનનું દર્શન કરનારા સાંધક હતા. તેમનાથી આ દરય કેમ જોયું ભય? ખંભેથી કાવડ ઉતારીને તેમાંનું ગંગાજળ એમણે તો ગધેડાને પાઈ લીધું! પેટમાં પાણી પહોંચતાં જ ગધેડાને

‘નવજીવન’નું ગાંધી સાહિત્ય

ગાંધીજીની પુસ્તકો		આરો જ્ઞેહનો અનુભવ		રખડવાનો આદે	
અનાસક્તિયોગ	૫૦	ચરવડાનો અનુભવ	૧૦૦	જીવનપદીષ	૨૦૦
અનાસક્તિયોગ		ચરવડાના કાપકેમ	૦૩૧	જીવનવીણ	૨૫૦
[ચૂન ગીતા પાઠ સાથે]	૧૦૦	રામનામ	૦૬૨	પૂર્વ આફ્રિકામાં	૨૦૦
અરપૃચ્છતા	૦૨૫	વળીવ્યવસ્થા	૧૦૦	બાપુની આખી	૧૦૦
અહિંસાનો પહેલો પ્રયોગ	૧૦૦	શિક્ષણ માધ્યમ	૦૧૬	મીઠાને પ્રતારો	૧૦૦
આત્મકથા	૨૦૦	સત્ય એ જ ધર્મ છે	૦૬૨	રતીન્દ્ર સૌરભ	૨૫૦
આત્મકથા [સિસ્તી આદૃતિ]	૧૫૦	સત્યાગ્રહચરિત્રનો ઇતિહાસ	૧૦૦	અન્ય ગાંધીસાહિત્ય	
આત્મકથા [સિદ્ધિમ]	૧૦૦	સર્વોદય	૦૧૬	અમારા બા	૧૫૦
આરોગ્યની આવી	૦૪૫	મંથન અને મતતિનિયમન	૨૦૦	એકનો જીવે રે	૨૦૦
આશ્રમજીવન	૦૩૭	સોમ્પેટીસનો જય્યાવ	૦૧૫	ગાંધીજીના પાવન યજ્ઞો	૩૧ ૭
કેળવણીનો કાયદો	૨૫૦	હરિજનસેવકો માટે	૦૨૫	ગાંધીજીની સાધના	૨૨૫
ખરી કેળવણી	૨૫૦	હિંદ રસાજ	૦૩૭	ગાંધીજીનો વિનોદ	૦૬૫
ગામડાની પુનરુત્થાના	૧૨૫	ગાંધી વિચારમાળા		જીવનનું પરીક	૮૦૦
ગામડાની વહારે	૦૨૫	પ્રત્યક્ષરશા	૦૨૦	બા બાપુની શીશી જાયામા	૨૨૫
ગાંધી સરકાર પત્રવ્યવહાર	૧૬૪૨-૪૪	મતતિનિયમન સાચો મા	૦૪૦	બાપુ	૧૨૫
		અને જોડો માર્ગ	૦૪૦	બાપુ-મારી નજરે	૨૦૦
ગીતા-મીધ	૦૩૦	શાકાહારનો નૈતિક આધાર	૦૨૫	બાપુ મારી મા	૦૫૦
ગૌસેના	૧૫૦	ગીતાનો મદેસ	૦૨૫	બાપુનાં કારાવાસની કહાણી	૬૦૦
ત્યાગમતિ	૨૦૦	વિશ્વશાંતિનો અહિંસક માર્ગ	૦૩૫	બાપુની જાયામા	૨૫૦
દક્ષિણ આફ્રિકાનો		સામ્યવાદ અને સામ્યવાદીઓ	૦૨૫	બાપુની પ્રસાદી	૨૦૦
સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ	૨૦૦	મારો સમાજવાદ	૦૩૫	બાપુની સેવામા	૨૦૦
દિલ્હી ડાયરી	૨૦૦	સહકારી ખેતી	૮૨૦	બાપુની વાંતો	૦૪૦
ધર્મમંથન	૨૦૦	ધર્મ-મારી નજરે	૦૩૦	બિહારની કોમી આગમ	૩૦૦
ધર્મમા ગોખલે	૦૫૬	જાતમહેનત	૦૨૫	મહાદેવભાઈની ડાયરી ૧૫ ૨૫ ૦૦	
નિત્ય મનન	૧૦૦	આરોગ્યયોગ	૦૨૫	નવજીવન પ્રકાશનો	
નીતિનાશને માર્ગ	૦૬૨	વાલીપણનો સિદ્ધાંત	૦૩૦	મામસ્વરાજ	૨૦૦
પાયાની કેળવણી	૧૨૫	આપણો જોડાકનો રાજ	૦૨૦	શ્રીરામચરિત	૫૦૦
પાચમા પુત્રને બાપુના		દારણધી-કોઈ પછી જોડો	૦૨૫	ગાંધીનાપૂ	૧૫૦
આશીર્વાદ	૩૦૦	ભારતના નવા રાજ્યો	૦૩૫	ગીતા અને કુરાન	૧૦૦
પ્રમથ-૧ થી ૧૦	૨૬૦	કેસન જાવિ	૦૩૫	આપણે સૌ એક પિતાના	
બાપુના પત્રો ૧-૬	૧૦૫૦	હડતાળો	૦૩૦	સત્યાન	૩૦૦
બાળપોથી	૦૧૮	કાકાસાહેબ કાલેલકરના પુસ્તકો		પાયાની કેળવણીમા	
ભાવાનાર રાજ્યરચના	૦૧૬	ઉત્તમચુકો દેસ	૨૦૦	અનુભવની કળા	૨૫૦
મગજપ્રજ્ઞાત	૦૧૬	જીવનચિંતન	૨૫૦	આદી શા માટે?	૩૦૦
		જીવનનો આનંદ	૪૦૦	જાવિ સમાજરચનાની	
				દિશામા	૪૦૦

અમારા અન્ય પુસ્તકોની માહિતી સુધિપત્ર મહાશયી મોકલી આપવામા આવશે

લોકજીવન (પંખવાડિક) ત્રી મહિનાઈ દેસાઈ લખાજમ : ૩ ૩ (દેસાઈ) : ૩ ૫ (પરદેસાઈ)

નવજીવન ટ્રસ્ટ - અમદાવાદ-૧૪

શાખાઓ કલ્યાણજીવન સિલીક રોડ અમદાવાદ ૧૫૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુળર્ધર કલ્યાણી બજાર, સુરત
બાજીરાજ રોડ રાજોગી કોમી સામે, રાવપુરા, વડોદરા ૪૧, ઈડન હોસ્પિટલ રોડ કલકત્તા-૧૨

સત્ય, સદા નવીન

સત્યકામ વિદ્યાલંકાર
અનુબંધીશ્વર-દ.ભટ્ટ.

પાંચ નરેશ રાજર્ષિ મહાધ્વજ રાજ્યકાર-
બાર પોતાના પુત્રોને એંપીને વનમાં ચાલ્યા
ગયા. મહારાણી વૈદર્ભીએ પણ પોતાના સ્વા-
મીનું અનુસરણ કર્યું.

એક દિવસ તાપસી વૈદર્ભી જ્યારે ધ્યાન-
મગ્ન રાજર્ષિ મહાધ્વજના ચરણોમાં ઝૂકીને
વંદના કરે છે ત્યારે રાજર્ષિનો ચરણ-સ્પર્શ તેને
હિમ સમાન શીતળ માત્રમ પડ્યો. વૈદર્ભી
સમજી ગઈ કે, સ્વામી નિર્વાણ-પદ પામ્યાં છે.

પછી તેણે કાષ્ટ એકઠાં કર્યો અને ચિંતા
બનાવી. ચિંતા પ્રગટાવીને તે પોતાનો દેહ સમ-
ર્પિત કરવા, જતી હતી, એવામાં એકાએક પૂર્વ-
દિશામાંથી એક ધ્વનિ આંચો, “ભટ્ટી” એવી ભૂવ
ન કર. તું જેને માટે આટલી દુઃખી ને વ્યાકુળ
છે, તે તોરો આ જન્મનો જ સાથી હતો, પણ હું
તો તારી સાથે હંમેશા રહ્યો છું.” ને ભવિષ્યમા
પણ રહીશ. ગયેલનો શોક કરવો મિથ્યા છે. સત્ય
કદીયે જતું નથી, તે નિત્ય અને શાશ્વત છે.”

વૈદર્ભીએ પ્રશ્ન કર્યો, “હું” જાણતી નથી કે,
આપ કોણ છો? કૃપા કરી મને આપનો
પરિચય આપો!”

“હું” તારો અમિત્ર મિત્ર હું ‘અવિજ્ઞાત’ હું
અને તું, અગાઉ સહજ વર્ષો સુધી સાથે જ
રહ્યાં છીએ—એક જ માનસદોષરૂપા નિવાસ
કરનાર હસદા! ભોગેશ્વરને કારણે તારે પૃથ્વી-
પર અત્યંત પડ્યું હું—જાણે ‘પશુ’ માનસદોષરૂપા
તારી પ્રતિક્ષા કરી રહ્યો છું.”

એ અવાજનું કંઈત આવું જ રહ્યું—‘હું’ વર્ત-
માન છું. મદા સાથે જ રહું છું. જે વિપ્રોટો
પડી ગયો તે ભૂતકાળ ગણાયો. જીવનમાં વર્ત-
માનનું જ અસ્તિત્વ છે. વર્તમાનનું જ નામ
જીવન છે. ભૂતકાળ મિથ્યા ગણાય છે, વર્તમાન
જ સત્ય છે. આથી જ સત્ય છે એને જ હંમેશા

અહણ કરો. સ્મૃતિ મિથ્યા છે, એના આધારે
ચર્ચા શોક, મોહ વગેરે પણ મિથ્યા છે; કદપના
માત્ર છે. માટે તેનો ત્યાગ કરવામાં કદયાણુ છે.

અવિજ્ઞાતની વાતમાં વૈદર્ભીને કંઈક તથ્યનો
અનુભવ થયો. અત્યાર સુધી શોકના આવેગમાં
તે અવિજ્ઞાત સત્યને ભૂલી ગઈ હતી. આજે તેને
તેનો પુનઃ સાક્ષાત્કાર થયો.

સત્ય સદા અવિજ્ઞાત રહે છે. ક્યારેક તે સુવ-
ર્ણથી આવૃત રહે છે તો ક્યારેક માટીથી આવૃત
રહે છે. ભેદ કેવળ આવરણનો જ છે. આવૃત
રહેતું એ પણ અનિવાર્ય છે. જ્યાં સુધી આપણી
દષ્ટિ ભૂતકાળની આ સ્મૃતિપર આધારિત રાગ,
દેવ, શોક, તૃષ્ણા, ભય અગર મોહ વગેરે આવે-
શોમાં બંધાયેલી રહે છે ત્યાં સુધી સત્યના ખરા
દર્યોન આપણને થઈ શકતાં નથી.

ભૂતકાળની આ સ્મૃતિ સીમાઓમાં સત્યને
બાંધી શકતું નથી. તે સદા નવીન અને અમર
છે. તે સદા નવીન હોવાથી ભૂતકાળ સાથે એને
સંબંધ ન હોઈ શકે. સત્ય પ્રતિસજ્જ નવીન હોય
છે. આપણાં તમામ આવેશો—ભય, તૃષ્ણા, મોહ,
રાગ, દેવ વગેરે—ભૂતકાળથી બંધાયેલા હોય
છે. આ આવેશો સ્મૃતિઓથી આવૃત હોય છે.
સ્મૃતિઓને સહારે સત્યની શોધ કદી નથી થઈ
શકતી. પ્રાચીન, અર્વાચીન અને ભવિષ્યથી જે
પ્રમાણિત નથી થતું તે આત નથી. પ્રાચીનતા-
અત્યંત્ય એ પુરિતોત્પાદ્ય અસ્તિત્વ રહે.

પ્રાચીનતાઅસ્ત મનવાણમાં સત્ય સાથે આગળ
વધવાની ક્ષમતા નથી હોતી. તે જડ બની જાય
છે અને જડતામાં જ તેને જૂઠો આનંદ મળતો
જણાય છે. સ્વાર્થમય મર્યાદાઓ એવા માટે
થઈ બની જાય છે. અવિવેકપૂર્ણ ને
ઉત્તમ થયેલ લયોની તેઓ પૂના શરૂ કરી
છે. અને ભૂતકાળની ભૂલોને બેવડાવવા.

એને આત્મસતોપનો અનુભવ થાય છે. આને મૃત્યુપ્રેમ કહેવાય છે.

આ રીતની અવિવેકપૂર્ણ શ્રદ્ધાને ગૌરવાસ્પદ બનાવવાના અનેક ઉદાહરણો આપણને લોકકથાઓમાં જોવા મળે છે.

એક કથા છે. કાશીરાજના રાજ્યનો એક શિકારી એક દહાડો શિકાર માટે વનમાં ગયો. તે અચૂક લક્ષ્યેથી શિકારી હતો, પણ તે જ દિવસે તમામ શિકારો એના તીરનું લક્ષ્ય બનતાં બચી ગયા.

પણ એ શિકારીનું એક લક્ષ્યજન વિષ-બૂઝુ તીર કમાનમાંથી છટકીને, ફર પીપળાની એક ઘોટી ડાળીને વીધી અટકાઈ ગયું. થોડી જ વારમાં એ ઝેરી બાણના પ્રભાવથી આંખો પીપળો સૂકાઈ ગયો. એ વૃક્ષ પર બેઠેલાં પક્ષીઓ આ અકાળ બાવી પડેલ પાનખરથી ડરીને ભડી ગયા; પણ એ વૃક્ષની કોટરમાં બેઠેલા એક પોપટ ત્યાં જ બેસી રહ્યો. પોતાના બાળપણના સાથી આ વૃક્ષને આવી હુકામાં એકલું છોડીને તે કયાંય જવા ચાહતો નહોતો. તેણે પોતાની વેળના દર્શાવવા માટે અન્ન જળનો ત્યાગ કરી, પોતાના આશ્રયદાતા વૃક્ષની સથે નિર્ભય થવાનો સંકલ્પ કર્યો.

કહે છે કે, એ તપસ્વી પોપટની તપસ્વ્યથી પ્રસન્ન થઇને દેવરાજ ઇન્દ્ર બ્રાહ્મણને વેરા મારણ કરીને ભૂમિપર ઉતર્યા તપસ્વી પોપટે એમને કહ્યું, 'આ મૃત્યુગામી વૃક્ષની સાથે હું પણ પ્રાણ ત્યાગ કરીશ આ પ્રાચીન વૃક્ષ પર આરી અતૂટ શ્રદ્ધા છે. હું એ શ્રદ્ધાનું પ્રમાણ આપીશ.'

આપણે પણ હમેશા આ જાતની કાલકલ્પ વસ્તુઓ પર શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ પણ આવી શ્રદ્ધા સત્ય હોતી નથી. તે કેવળ અવિવેકપૂર્ણ

૨

જ્ઞાનનું વાહન

એક દિવસ જહાજોએ બધા પક્ષીઓની એક સભા બોલાવી અને તેઓના બુદ્ધિ-મગ વિશે પોતાનો નિર્ણય જણાવ્યો કે ગરુડની બુદ્ધિ ભારે વીરજ છે પણ તે કોથી છે. મોરની બુદ્ધિ તેજ ખરી પણ તે સ્વાર્થી છે. કમડો અખર બુદ્ધિવાળી પણ કુટિલ છે. માત્ર ઘુવડ જ એવું છે જે આ તમામ દુર્ગુણોથી મુક્ત એવું બુદ્ધિમાન પક્ષી છે. શાત, ગંભીર અને એકાંત પ્રેમી. અને ત્યારથી જહાજોએ ઘુવડને જ્ઞાનનું વાહન બનાવી દીધું.

—ગુલનૈશ

મોહ જ છે. મનને આવાં મોહ, ભય અને વૃષ્ટાના બંધનોમાંથી વિમુક્ત કરીને જ સત્યની સાચી અનુભૂતિ આપણે કરી શકીએ છીએ.

નિર્મળ સત્યનાં દર્શન માટે સૌ પ્રથમ તો મનનું વિમુક્ત થવું, નિર્મળ થવું આવશ્યક છે અને મન નિર્મળ ત્યારે જ થાય છે કે, જ્યારે આપણાં મનઃ સ્તરપર આવૃત થતાં રાગ-દ્વેષાદિ કથરાને હમેશાં સાફ કરતા રહીએ.

પણ હમેશા જાગૃત રહેવાના સ્થાને આપણે સદા શિષ્યતા રહેવાની જ કોશિશ કરતાં હોઈએ છીએ. એ કાયરતા છે અને કાયર માણસને કદી સત્યનાં દર્શન થઈ શકતાં નથી.

સત્યના માર્ગ પર ચાલવાને માટે ચિત્ત શુદ્ધિની પણ એટલી જ આવશ્યકતા છે. તે શુદ્ધિની કેવળ કઠોર દૈનિક તપથી જ પ્રાપ્ત નથી થતી. કઠોર તપ અગર અસ્વાસ્થી મનની ઘટ્ટીયે સિદ્ધિઓ જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે. કદાચ, એ પણ સંભવિત છે કે, કૌંઈ ચમત્કારિક શક્તિ પણ મળી જાય; પરંતુ સત્યનાં દર્શન થઈ શકતાં નથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ આત્મિક પૂર્ણતા કદીયે થતી નથી.

આ બધાનું મૂળકારણ આપણું સમૂહનિ પશુનું બંધન છે જાતકાળની અસ્પષ્ટ આસ્થાઓ અને પરિસ્થિતિઓમાં આસક્ત રહેવાને કારણે જીવનની નરીનતાનો એાત સૂકાઈ જાય છે. સત્યની ધારાઓ વૃત્ત થઈ જાય અને આવેશો અને સ્વાર્થોમાં આસક્ત થયેલું મન સત્યના પરમ આનંદનો ભોગ માણી શકતું નથી આપણાં હૃદયમાં સત્યના પરમ આનંદની જ્યોતિ ત્યારે જ જાગે છે કે, જ્યારે આપણે હૃદયના આનંદથી પ્રેરાઈને શુભ કાર્યો કરીએ છીએ.

(સંકેપ)

અને એ ધર્મ

દેવેન્દ્રકુમાર કાલિદાસ પંડિત

શિવાજી મહારાજે સ્થાયેલ હિંદુપત પાદશાહીની જરૂર ગ્રામી ગઈ છે.

મરાઠા સામ્રાજ્યના વિશાળ વૃક્ષને જે હજાર ગાંધિ પરથી સંજોનો અસહ્યના આવેલા ધોળા સિપાહીઓએ કાઢી કાપ્યાં સમેત મળમળથી જોડી નાખ્યું.

બંગાળ, અયોધ્યાના મહેસુરના જેરખાંઓના તાજ પડાવી લીધા.

આપારી છરટ છડિયા કંપની 'કંપની સરકાર' બની.

ભારતનો નકશો લગભગ લાસ રંગે રંગાર્થ ગયો. ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રના વિલાસપ્રિય અને નવજાઓને સતાવી બળવાન કહેવાયનારા હાંમેશા રાજાઓ તાબુકદારો પર કંપનીના પંખે પ્રસરી ગયો.

કંપનીની સત્તા ન હતી તે પહેલાંય સેરકના રાજાઓની આપસ આપસની તકરારમાં સૌરાષ્ટ્રનો વેપાર ઉલોમ અને ખેતી બાંધી ગયા હતા. પ્રેમના દુખને કોઈ સીમા હા ન હતા.

જે વખતે સૌરાષ્ટ્રમાં એક એના મહાપુરુષનું આગમન થયું કે મૂઝાયેલ વર્તનપતિ જેમ વરસાદના નીરથી નવપલ્લવીત અને એમ સૌરાષ્ટ્રની શોપાયેવ પ્રજાની સુખની સફાયેલ વેલડી કેઈક પાંચરી. આજમા વાદળાઓની ઘટા જોઈ મોરલાઓને એ વરસવાની આશા બંધાઈ.

જે હના સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના આદ્યસ્થાપક, સદ્ગુણદેવ સ્વામી.

સૌરાષ્ટ્રના સદમાગે એને અયોધ્યા પાસેના છપૈયા ગામથી ઉકે અહીં ખેડી આપ્યા.

ગદડા, વડતાલ, મુંગી, જૂજ, અમદાવાદ ને જનપ્રદમાં એના મંદિરોની ધન્યતા ફરકવા માંડી. સદગુણદેવ સ્વામીની 'શિક્ષાપત્રી' સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતના ગામડે ગામડે ગઈ.

એમણે સામંતશાહીની નામચૂડમા બીડાયેલ

સૌરાષ્ટ્રની પ્રજા જોઈ, દારૂ, અલિચાર જુગાર અને વિલાસ માટે ધન મેળવવા પ્રજા પર દમનદાર ચલાવતાં હાંમેશા-તાબુકદારો-ગામધણીઓને એવા. સદગુણદેવ સ્વામીએ આપ સામે માનવતાનો કાસ યતો બોલ્યો.

અને તેઓએ મોહની, પરમોહની ને માનવી વાતો બોલી શિષ્યોને કહ્યું:

'મુશુઓ! આપણે માનવજાતની સેવા કરવાનું પણ લઈને જન્મ્યા છીએ. માટે આપણે પ્રથમ એ ધર્મ આચરીએ, પછી બીજું.'

શિષ્યોએ કાન માંડી, બે હાથ બોલી કહ્યું:

'પ્રભુ રહ જતાવો.'

'ગામે ગામ, નગરે નગર પગે ચાલીને શોધ-સંપર્ક કેળવતા ફરો; તેમના સુખદુઃખ જાણો. ખાસ કરી ધણા માણસો પર જે હકૂમત રાખે છે એવા ગામધણીઓને દારૂ, અંધ, જુગાર અને અલિચારથી રોકી, તેને સારા માગે વાળાએ કે નથી તે બીજા માણસોનું બધું કરવાનું વિચારી શકે.'

'આમ કરતાં કોઈ કોષે તો ?'

'તો માર સહેજે, ખપી જળે, પણ એના પર કોષ કરશે મા. એનું મનમાંય જુદું છંછડી મા. જીવાત્માઓને સન્માગે વાળવાના પ્રપાસ જરાય ન્યૂન થવા દેજો મા.'

લગભગ પરીધાને ધારી શિષ્યોએ વંદના કરી આ આદેશ માથા પર ચડાવ્યો.

બહાનંદ, -મુક્તાનંદ, કૃપાનંદ, શુશ્રુણીતાનંદ આદી સુખ્ય શિષ્યો નાની નાની મંડળાઓ લઈ સૌરાષ્ટ્રના પ્રવાને જીપડ્યા.

શુશ્રુણીતાનંદ સ્વામી ફરતા ફરતા ગોહિલવાડ પંચકર્મા ગયા.

એક દિવસ તેઓ કુંડલા પરગણાનાં જ્ઞનીસાવર ગામની સીમગાથી નીકળ્યા.

સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયની આ સેવાપરાયણતાથી

આપુ' સૌરાષ્ટ્ર સુઘ બન્યું હતું. એની સેવા ધર્મની
મીઠી સુવાસ ગામ ગામને પાદર પહોંચી ગઈ હતી.

જૂની સાવરની સીમમાં ખેતરમાં કામ કરતા
મીઠા સાકરિયા નામના ખેડૂતે શુભ્રાતીતાનંદ સ્વામીની
મંડળી જોઈ.

એ દોડ્યો.

નમીને બોલ્યો: 'પ્રભુ ગામમાં પધારો, 'જમીને
પાછી જાઓ.'

સાધુઓ ગામમાં આવ્યા.
ગામનો ગામધણી હિતો ખૂમાલુ, નામે કાઠી.
આપા પંથકમાં એના નામની કે કાટે. 'શવુ'
છાકરુ' નામ સાબળતાં છાનુ' રે આવો કરાળ.

ગામમાં દારુનું પીકું આવે, જુગારના અગ્નિ આવે,
વસ્તી ત્રાસી ગયેલી.

ગામ ધણીની કડક આજ્ઞા: 'પરવાનગી. વગર
કાંઈએ કાંઈને ઘેર મેમાન ન બોલાવવા.'

મીઠા સાકરિયા સાધુ મંડળીને ગામમાં લઈ આવ્યો.
ધર્મ પ્રેમી ગામવાસીઓ સાધુઓના સ્વાગત
કાળે મળ્યા.

એ શબ્દ ધર્મના કલા. પત્રી સાધુઓ રસોઈ
કરવા બેઠા.

આ બખર ઊગાને ઘસા: 'સ્વામીનારાયણ ધર્મના
સાધુઓ મીઠા સાકરિયાને ઘેર આવ્યા છે.'

એ સ્ત્રીધો જ લાકડી લઈ મીઠાને ઘેર ગયો ને
ત્રાડ નાખી.

'કયા ગયે મીઠા.'

ખૂજતો મીઠો બહાર આવ્યો.

'આ રથો.'

'કા માધામા કાંઈ ગઈ બેરાળી છે.'

'મારા માધામા? આ શુ બોલ્યા બાપુ.'

'રાઈ નહતો ખીજુ' શુ? મને પૂછ્યા વગર

આ સાધુઓને ગામમાં કેમ લાવ્યો?'

'એ કાંઈ શેઠા જ મેમાન છે. સાધુ છે. જમીને
હમણા હાલ્યા જશે.'

'અરે જમવા બેટની વાર રોકાવા દેવાય? - એ
તો ગામે ગામને બગાડ્યા નીકળ્યા છે.'

'બગાડવા કે સુધારવા?'

'સુધારવા રેના, અમારી દારના પીસાની ને

જુગારની આવક માગે ગામ ફરી બંધ કરાવે છે.
એને બહાર કાઢ.'

'રસોઈ થઈ ગઈ છે. હમણાં જમી લેશે.'

'અરે રસોઈ વાળા.....'

કહેના ઊગાએ મીઠાને એક બેરદાર ધપાટ
માધામા મારી.

મીઠા પડી ગયો.

પછી એ બંદર ગયો.

સાધુઓએ કરેલ બધી રસોઈ લાકડી મારી વેરણુ-
છેરણુ કરી નાખી.

'પત્રી સાધુઓને મારના માંડથી.

શુભ્રાતીતાનંદ સ્વામી જિભા ઘસા અને માર
ખાના સાધુઓની વચમાં પોતાનો દેહ નાખ્યો.
જિગાની લાકડીઓ પોતાના અંગ પર ઝીલી.

અને માર ખાતા ખાતા સાધુઓને કહેવા લાગ્યા:
'સાધુઓ! શ્રીજી પ્રભુના વચનો સંભાળજો,
એમણે કહ્યું છે, 'માર મારનારનું' પશુ મનથી બડું
વાજાએ, એના પર ક્રોધ ન લાવશો.'

પત્રી બધાવને જિગાએ હસરડી બહાર કાઢ્યા.
ને મારતો મારતો - દેર માર મારતો છેક ગામ
બહાર મધી આવ્યો.

સાધુઓ ગામ બહાર આવ્યા. ત્યાં કેરડાના ઝાડ
પર બેઠા પરીધાનો નાખી ઊંચો કરી તેનો નીચે
બધાવને બેસાડી શુભ્રાતીતાનંદ સ્વામી તડકે બેઠા.

ત્યાં ગામમાંથી મીઠા સાકરિયા વગેરે આવ્યા ને
શુભ્રાતીતાનંદ સ્વામીને નમીને બોલ્યા: 'ભગવન!
અમને ક્ષમા કરો. અમારે લઈ તમને માર પડ્યો.'

'લઈ' દુષ્ણ સહનાનો તો અમારો ધર્મ છે.'

'તમને આ ગામમાં લાકડિયોના માર પડ્યો.'

'મારવાનાગો અગાન છે, એ સમજ્યો હોત તો
અમને ન મારત એનામાં જેની જુદી છે એમ એ વર્ણો.'

'પશુ આપ સહુ અહીં કેમ બેસા! બખર વડે
તો એ દેવ હમણા અહીં આવશે.'

'અમારો ધર્મ બળવવા, એ સિવાય અમારાથી
ગામ તળવ નહિ.'

'અહીં એવો ક્યો ધર્મ બળવશે છે સ્વામી!'

'અમને મારનારનું બપુ' વાજવાનો અને તેનામાં
સહુજી આવે તે સાડુ લગ્નસત નામ જવવાનો.'

'અરેરે, આવા દેવના ભાઈ સાડુ પ્રભુ પ્રાર્થના'

આવા કરતકથી તો એ વાંજિયો છે દયાળુ !

‘હે વાંજિયો !’

‘હા, પ્રભુ વાંજિયો છે. ન હોય ? કેંકના નિત્યાસા લીધા છે, કંઈકને બેઠાલ કયાં છે.’

આ સાંભળી ગુણાતીતાનંદ સ્વામી આંખો બંધ કરી ગયા.

કયાંય મુઠી આમ રહ્યા પછી એ બોલ્યા :

‘સાધુઓ ! આપણને ચારનાર આ ગામનો ગામ-પણી ભીગે ખૂમાણ વાંજિયો છે તો તેને પ્રભુ સંતાન દે, અને તેને સદ્યુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે સારુ આપણે.

હજગાનની પચાસ પચાસ માળા કરો.’

લોહીયી ઉગરડાએલા શરીરવાળા તમામ સાધુ-ઓએ ટપોટપ હાથમાં માળા લીધી. અને ઇશ્વર પરાયણ બની ગયા. — નીજના સારુ નહિ, ઠોર માર મારી રસોઈ ધૂળમાં મેળવી દેનાર લીલા ખૂમાણના કલ્યાણ સારુ.

આમની મજલ જેવના સુરજદેવ પણ આ અનોખો ધર્મ આચરતા સાધુઓના દર્શન કરવા પડી વાર લેતે થઈ રહ્યા.

માળા પૂરી કરી સહુઓ ગયા.

પાછળથી લીલા ખૂમાણને ત્યાં દોઢરાનો જન્મ થયો.

લક્ષ્મી અનર્થનું મૂળ

એક વાર દાનવો સાથે દેવોને ઘણું યુદ્ધ થયું. દાનવો ઘણા બળિયા હતા. તેમણે દેવોને હરાવી લીધા. હારતા દેવો પોતાના નીતિનિપૂણ ગુરુ બૃહસ્પતિ પાસે દોડ્યા. બૃહસ્પતિએ વિચારીને કહ્યું, ‘દાનવો તેમના સંયમ અને સંગઠનને લીધે અત્યંત પ્રબળ છે. તેમને હરાવવાનું કામ લશ્વ કપરું છે. તમે આ અંગે દત્તાત્રેયની મદદ માગો.’

દત્તાત્રેય પરમ યોગી અને દૂરદર્શી હતા. દેવોએ તેમની પાસે જઈ તેમની મદદ માગી. દત્તાત્રેયે એમની બધી નહીંકત સાંભળીને કહ્યું, ‘એક વખત પરાજય મળ્યો તેથી નિરાશ થવું યોગ્ય નથી. વારંવાર પ્રયત્ન કરવાથી અમંભવિત વસ્તુ પણ સંભવિત બને છે. તમે વિજય માટે ફરી કટિબદ્ધ બનો.’

દત્તાત્રેયની આજ્ઞાથી દેવોએ દાનવો સાથે ફરી યુદ્ધ કરવાનો હંદેરો પિટ્યો. આ વખતે દાનવોએ દેવો પર લખકર આક્રમણ કર્યું. દેવો હચમચ પડ્યા મૂંઝીને લાગ્યા. દાનવોએ એમનો પીછો પકડ્યો. ભાગતા ભાગતા દેવો દત્તાત્રેયના આશ્રમમાં પહોંચી ગયા. ત્યાં ભેટું તો દત્તાત્રેય, લક્ષ્મી સાથે શાન્તિથી બેઠા હતા. તેઓ કંઈ બોલે તે પહેલાં તો દાનવોનું દળ ત્યાં આવી ચડ્યું. ‘દેવોનું આત્મબળ હણાઈ ગયું હતું. તેઓ તાલ તાલ પોકારી મચા હતા. તેમણે દત્તાત્રેયની સ્તુતિ કરવા માંડી. વિજયી દાનવોએ દત્તાત્રેયના આશ્રમમાં લક્ષ્મીને ભેટી. દાનવો લક્ષ્મીના રૂપ પર મોહ પામ્યા. તેઓ એટલા મોહાંધ બની ગયા કે પોતાનું કામ પણ ભૂલી ગયા. સામે જોભેલા દેવો પૂર પણ એમની નજર ન પડી.

દત્તાત્રેય ચૂપચાપ આખો મીંચીને બેઠા હતા. દાનવોએ લાગ ભેટીને લક્ષ્મીને ઉઠાવી લીધી ને પોતાને ખેંચે કરી આનંદ પામતા, ઉછળતા-નૂંદતા ત્યાંથી પાછા ફર્યા તેમના ગયા પછી દત્તાત્રેયે પાસે જોભેલા દેવોને કહ્યું, ‘હવે તમારો વિજય નક્કી છે, કારણ કે લક્ષ્મી તમારા શત્રુઓના શિરે ચઢી બેઠી છે. હવે એમની વિવેકયુક્તિને નાશ થશે ને તેઓ શીર્ષ-પરાક્રમનો ત્યાગ કરી ભોગવિવાસમાં રચ્યાપચ્યા રહેશે. હવે તેઓમાં એકતા નહીં રહે. બધા સ્વાર્થાંધ બની વચ્ચીને પોતાની કરતા પ્રયત્ન. અર્થથી સ્વાર્થ ને સ્વાર્થથી અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. લક્ષ્મી તો કાલની છે નહીં ને રહેશે પણ નહીં. એ તો એમને ભારે કુખમા ફસારીને બીજે આવી જશે. તે વેળા તમે તેમને સહેલાઈથી છૂટા સકશો.’

દત્તાત્રેયનું કહેવું સાંચું નીવડ્યું. દાનવો કર્મ-ધર્મ છોડીને દિવસરાત લક્ષ્મીના ઉપભોગ કરવા લાગ્યા. દરેક દાનવ વચ્ચી પર પોતાનો અધિકાર રચવાય એમ ઇચ્છીને હતા. તેથી તેઓ એકબીજાની અદેખાઈ કરીને અંદરોઅંદર લડાઈપડાઈ લાગ્યા. એમનું સંગઠન પૂડી ગયું. એમનું બળ નાશ પામ્યું. એમનો ઉત્સાહ ઓસરી ગયો. થોડા જ દિવસો પછી દેવોએ લક્ષ્મીના મદમાં ડૂબેલા દાનવો પર ચઢાઈ કરીને તેમને સખત હાર આપી. સમ્યક્લક્ષ્મી દાનવોને છોડીને આવી ગઈ. જે શિર પર લક્ષ્મીને ચઢાવીને અનર્થ વહેરી લીધો હતો તે શિર પછાડીને દાનવો પોતાની જૂર પર પડતા લાગ્યા. ખરેખર, લક્ષ્મી જ સો અનર્થનું મૂળ છે.

— મનુભાઈ લ. પટેલ

રખ તાં રંધાણી !

સ્વામી આનંદ

ભાવિક હિંદુ કુટુંબોમાં રાજ્ય જયોરની રસોઈ તૈયાર થયે રાધેઈ જ્યાં વાનાં એક યાગીમાં પીરતી અંતરપટ આડો રાખી દોઢરજીને નેવેદ ધરાવ્યા પછી જ જમવાનો રિવાજ હતો. તે યાજ કહેતાં. આમ દોઢરજીને જમાડની વેળાએ આરતિ નેતાં જ 'યાજ'નાં ધોળ ગાયના રિવાજ હતો. આવે યાજ ધરાવતી વેળાએ જમાડનારા ભક્તજન પોતાના ભાજ રોટીએ જે કંઈ હોય તેને બનીસ ભોજન તેનીસ શાક માનીને આરોગવા પોતાના દોઢરજીને વિનવતા. તે પોતાના ધોળમાં પણ આવી વિવિધ વાનીએ પીરચાનું વણુંને કરતા. 'આણ' 'યાજ' સાહિત્ય આપણા જૂના કાવ્ય સાહિત્યમાં ખરસો ખૂણે રોકે એટલું વિપુલ હતું.

આ નીચે આપેશુ એણે એક 'યાજ'નું ધોળ કચડી લોકસાહિત્યમાં ખામું પ્રચલિત છે. ધૂળિયાવાળાં સીંઠ બેન સદમીબેન તથા સીંઠ રખાબેન કતીય પાસેથી વળી અગાઉ મેં તે સાંભળેલું. તે આણ મેળવી આપવામાં સાર્થ મકરન્દે પણ મને મદદ કરી છે. યુગ કચડી ભોનીની પદેથી પંક્તિ ક્રુપા રૂપે કાવ્યમ ચખી બાકીનું નજીબા સંસ્કારે માથે ગુજરાતી કરીને અહીં મુક્યું છે:

રખ તાં રંધાણી !

અધો યુગ સંત સચા રખ તાં રંધાણી ! (૧)
રાખ છે રંધાણી, પલ્યાં સાર્ય પ્રીતુનાં પાણી-અઘોતુ'ભાં
આણુ ચૂતી મારી સોઠ તાણીને, મારી છે ધોંઠાણી
અધાર ન'દા જાણી ધને બધી રાતની જંધાણી — ...
પ્રીતિ' કરીને મેં પાટલો દાખ્યો, પાસે મેકયું પાણી
દઈને મહેઠાં અંતેથી ખાઈને કરી ર્યો રીશણી — ...
અથાણુ'વા'લા એમ છે મારે મરમય' ધરમાં ધણી
દોરો દોરો મેં કંચંચ મેઘાં છે, બરી છે મોરી બેળી — ...
ભોળને ભાંમદો મારીને લાવી છું, તીને'એલી ધાણી
હટપટ ઝીઠા ! જમી ર્યો વા'લા ! બાપે' વે દેરાણી — ..
માખિયું બી ર્યે ધરમાં મારા તીણે છું મ'જાણી
બીજલે વાયરો દોણું ઝીઠને ચોદ લોડુંના ધણી ! — ...
તમે છે મારા ને છું છું તમારી જાગલે વેદ વાણી
રણુછાડછ ! હૈયે રાખલે, મારી પ્રીતને પરમાણી — ...

['ભોળાબાવળાંની ગીતો' : 'Songs of the Unsophisticated' વાળા સમઢમાથી]

નાદ સૃષ્ટિના દેહ

કે વરસે અંબિરત ધારે મેઢ.
પુ'દ સૃષ્ટિ' ઠામ સું મારેઃ
પડે રેપ છે ને અત્યારેઃ
શબ્દ છલ સાથે જ'સાયે
અવ આતમને નેહ.
કે વરસે અંબિરત ધારે મેઢ.
નામ નામની વટલુઃ ભગીઃ
સ્થૂલ સૂક્ષ્મ સહુ રીધું'ત્યાગીઃ

અવત ભણે રીધી જ'સાયે
સચરાચરની એવ.
કે વરસે અંબિરત ધારે મેઢ.
એક શબ્દ થઈ જમમાં ધૂણું
રામરામ થઈ સહુ ર્યેયનું
સકલ સૃષ્ટિ અવ અંગેભૂ મારું,
પરિધામ સુખ મેવ.
કે વરસે અંબિરત ધારે મેઢ.

—સરોદ

દક્ષો મહત્તે

અનુ:બાલુભાઈ મા. વેશ

શોનોમ આલીકમ ગયા નેકામા થઈ નયો. ચીનીશ ભાષાનો એ સમર્થ લેખલિકાકાર છે. કીકન્સની જેમ તે ધરતીની ધૂળમાથી પાંચે દિપકે છે. અને આ કંઈ દેવેઈનની જેમ તેની કથન સૈવીશા મીઠા, નિર્દેશ નર્મનો મવાઈ સતત વધા કરે છે.

‘ટ્યૂ’ શોનોમ આલીકમનું માન્યું પાત્ર છે. ચબ્દો કરીને પેટનરો કરતો આ માનવી વાંચનનો શોખીન છે. શાસ્ત્રોમાથી અવતરણો ટાંકવાનો આગ્રહી છે—કોટિ લાગે જોડાં અવતરણો.

શશિવાના પશ્ચિમ વિસ્તારમાં વસતા ચઢતીઓની વેદનાને આ લેખકે રમતિયાળ સૈવીશા મૂર્તિમંત કરી છે. ચઢતીઓની ‘મરકરી કરતાં, આ ચઢતી લેખક અભ્યાસ નથી. કથન—સૈવીની સ્વદેશી અને સ્વચોદતામા તેઓ વ્યતેક છે.

ભગીય પ્રમોની રનુઆત વિના વાર્તા લખી જ ન શકાય, એ ભલની જમણામાં આજના કુરંધર લેખકો યજ્ઞ કુસારી રહ્યા છે, ત્યારે વચ્ચેનાં કુવ જેવી નિર્મળ અને રહેકભરી તળપદી ભાષાથી કોપની શોનોમ આલીકમની વાર્તાઓ શ્રેયસ્કાંતીનીવડે તેમ છે.

ચઢતીઓની ગરીબી તેમણે બેઠે છે. તેમનાં જીવનની કુસુવા યજ્ઞ તેમણે અનુભવી છે. અને છતાં તેમની બધી વાર્તાઓમાં તેમણે સમર્થ કલાકારની છટાથી હાલ્યને વણી રાખે છે: એક વાત્સલ્ય કે જેની પાછળ અશ્વ પડ્યા છે.

જગતના વાર્તાસ્વાગીઓમા આ અધ્ય:ખ્યાત ચઢતી લેખકનું નિર્વિવાદ સ્થાન છે.

ગરીબને એ ધૂળથી ઉઢાવે .

કંગાલને ઊકરડેથી લાવે.

નરીમમાં કોટરીની ટિકિટ છતવણું માગ્યું હોવને, સલામ આવેકમ! તો વગર માગ્યે ટિકિટ ધરમા આવી પડે. રાજા રેવિંડે કહ્યું છે ને! કે— ‘પડે ત્યાં બારેય મેષ ખાગા’ પડી તમારે ડહાપણ કે હોશિયારીની પે જરૂર નથી પડતી.

એથી કોવટું, ચિત્રકુટને ચોપકે તમારું નામ વિજેતાની યાદીમાં ન હોય ને, તો આજ તેટલું માગ્યાં કરોને, કાંઈ ન વગે! ટાસ્તુકમા ખરું કહ્યું છે કે ‘ધોડાને તમે તળાવે ખેંચી ભરવ: પરાણે ધણી ન પાઈ શકો.’

માલુસ પોતાની ભગ નીચોવીને કામ, કરે, શરીર તેડી નામે તોર્ક પરિણામમા મીડું. એના કરતાં તો બિંદીનીના છોડાં સુની આરામથી પગે રહે તો શું ખોટું!

કાંઈ વાર અચાનક જ —કેમ અને કયાંથી એ સમજાય જ નહીને—ત્યારે કોરથી પૈસા આવવા માંડે. શાસ્ત્રવચન છે કે ‘ચઢતીઓને નિરાત અને મુકિત મળશે.’ આ વાત કાંઈ તમને સમજાવવાની હોય? આપણે એમ સમજીએ છીએ કે ચઢતીના જન્મ્યાએ

તેના આસોઆમ આનુ હોય અને નસોમા મોઢી વહેતું હોય ત્યાં સુધી આશા ન હોડવી ભેદથી. માલિકો મારો આજનો બંધો ઠીધો એ બાનતમાં મને આનો ભગ-અનુભવ થયો છે. એમ ન હોય તો કું એકાએક સાપણુ ને દુધ કેમ કરીને વેચવા માંડું? ધેર દુડાણ હોય એવું તો મને કાંઈ દિ’ સોણુ મ નહોતું આપ્યું.

ખરું કહું છું, હો! વાત સાંભળવા જેવી છે. ક્યોને, અહીં તમારી પાતે લીવી ક્રો પરમેસુ. અને ધોડા બસે થોડી વાર છૂટી ચરતો. ધોડાય તો લગવાને જ કરેયો જીવતો જીવ ને!

જુઓને! વસંત વીત્યા પડી કાપણીના વખતના દિવસો હતા. શેવાઉઝનો ઉત્સવ ચાલતો હતો. પશુ મારે જોડી વાત નથી કરવી. કલાચ શેવાઉઝ પહેલા એક અઠવાડિયાનો સમય હોય: અથવા, જુઓને! શેવાઉઝ પડીના એક અઠવાડિયાનો હોય, એક નાત ખરી, કે આ કાંઈ ગઈ કાનની વાત નથી ખરો! ને, પાકો વખત કહેવો હોય તો એ શેવાઉઝ પહેલાં જરામર તવ કે દશ દિવસ પહેલાની વાત છે. હા! થોડું વધુધડે હોય.

એ દિવસોમા કું આજ છું તે નકોતો. એટલે કે

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

આવા હતા વ્યાપુ - ૧ - ૨ - ૩ - ૪ ...	૨-૦૦
ગાંધી-સુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અદલાહના પંદાઓ ..	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
સુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા ..	૦-૩૫

હતો તો ટેન્ડે જ, અને છતાં જરાખર એ જ નહીં. કહેવન નથી? કે બાઈ તો એની એ જ પણ કાપડું? જુદું. એમ કેમ? માણસને વધારેમાં વધારે બેરી શકે એટલો ગરીબાઈએ અને બેરી લીતો હતો. રાતી દુકાનીયે ન મળેને!

તમારે ખરી વાર જાણવી હોય તો આજેય હું તવંગર નથી. પણ પહેલાં જે દયા હતી તેની સર-ખામગીમાં હું મારી જાનને પૈસાદાર ગણાવી શકું. મારી પાસે પોડો છે. માડી છે. બે દુઝણી ગાય છે. ત્રીજી વિધાય તેમ છે. હવે કોઈ પાંતીની રિયાઝ કરવા જેવું નથી. બારે માસ અમને દૂધ ને દહીં ને માખણ મળી રહે છે. અમે પોતે જ એ બધું બનાવીએ છીએ. અમે એટલે કે અમારું કુટુંબ. બધાં કામ કરીએ છીએ. કોઈ આગમ નથી.

મારી ધરવાળી માર્થો દોષે છે. છોકરાંય કામ-વાસખ સાથે, હાથ ફેરવે. અને હું, તમે જુઓ છો તેમ, રાજ સવારે માડી લઈને બોધનરિકતી બન્યામા ને ધેરપેર ફરું છું. ભાતભાતનાં સોજાને મળું. મેકુપે ગળી દવા ખાવા આવેલા મોટા વેપારીઓને પણ મળું. એમની-અથે વાન કરતે પોડાં ત્યારે હું પણ કંઈક હોડ, એવું મને લાગે છે. દુનિયામાં મારાય કંઈક દિસાખ છે.

અને સનિવાર આવે ત્યારે તો ખસ, બાદશાહી! તે દિવસે સાખો ઉધાડીને મેકું. અડવાડિયે વાંચવાનો ફરિયો બાધખખનો ભાગ પાંચી જઈ. તેનાં વિવરણોમાં જોડો મિતરી જઈ. મોઠો, અપાથો, આ, તે, આકું, અવળું..., અરે! તમને નવાઈ, લાગે છે, -સલામ આપોમાં ખરખર, તમને એમ લાગે છે નૃ? કે 'વાહ! આ ટેન્ડે! એ વ માણે છે!'

અરે! મારે તમને શી જાન કરતી? હા. એ દિવસે, અરે, ત્યારે ટેન્ડે ગરીબ હતો! બગવાનની પાયા ત્યારે વજુમાંથી જોઈય દંડે ધરાઈને ધાન ખાવા ન મળ્યું - મને, મારી જીતીને કે છોકરાંને. વાળુની વાન જ શી! હું મજેડાની જેમ કામ કરતો. જનસભાંથી લાડમાં લાતીને રોજને પડેલાંડાં. અને તેમાં મહારી કેટલી મગતી તે કહું! એ કહેવાં મને દરમ આવે છે, પણ આખા દિવસનો અડધો રમણ મળે. અને તેજ પાડો રાજ નહીં. અટપી કમાણી

ઉપર ધરનાં બધાં માણસોનાં પેટ ભરવાનાં! મારા રાજના પૈસા બાપડા ઘોડાની તો ગણુતરી તો હું કરતો નથી. જો કે એવેય કાંઈ ટાલુડનાં સુમાવિતો સંભાળીને નથી ઉઠાડી દેવાતો!

એટલે બગવાને શું કયું? એ સર્વશક્તિમાન છે. પોતાની આ નાનીશી દુનિયાને તે બરાબર જાળવે છે. હું રાહલાનાં લૂખાં જટકાં મારે કાળી મહેનત કરતો એ જોઈને લમવાને મને કયું, 'એલા-ટેન્ડે' તને એમ લાગે છે કે તારે માટે હવે જીવવા જેવું કંઈ છે જ નહીં? દુનિયાનો છોડો મથો છે! એવું માનતો હો તો તું મોટો મૂરખ છે. તું જોઈને! હું ધારું તો તારાં જીમ આરોથી પાંડું' ખસી જાય. આજ તને ચારોતર કાળું ધાકોડ દેખાય છે, એ અકઝમાળ થઈ જાય.'

ચોમ કીપુરના દિવસોમાં આપણે નથી કહેતા! કાને પોડેરવારી કરાવવી અને કાને પગ કોકતો રાખવો એ બધું માલિક નક્કો કરે છે. મુખ્ય વાત છે - આસા. પઢીએ હમેશા આસા રાખતી જોઈએ. કોઈ દિ' આસા ન હોડતી. અને એ આસામાં ને આગામા સજેકડાં જોવા થઈ જઈએ તોય શું! એટલે તો આપણે પઢી છીએ - પ્રજના લાડકા મોઠો. જગત-જરનાં માન અને છાંનાં પાવ'

જેર! એ બધું જ-હું આમ બાધખખમાં કયું છે નૃ? કે 'અને એ દિવસ આવી લાગે...' એક દિવસ સાંજે હું મારી માડી લઈને જગમમાથી ધર તરફ જઈ રહી હતો. મારું માથું નમી પડ્યું હતું. હૃદય ભારેખમ હતું. બાપડો પોડો માંમાંડ એના પગ દસડતો હતો.

મેં કયું, 'એય, બુધિયાગ! હાલ્ય-હવે હાલ્ય! તું ટેન્ડેને પોડો કાં થયો! તારે વ જૂનનું દુખ સવા વિના છોડે નથી...'

એવેર નીરવ સાંતિ હતી. સામે જગમમાથી આજુકાના એકેએક ફટકાના પડા-પડાના મુર્ખ આપ-એ અને ગડના પાછળ, પઢીઓના દેવટાની જેમ, લખવા લાગ્યા. અપેરાં મિતરી રમ્યાં હત્યા અને મારું અંતર ક્રોધ એથી જોખમી રમ્યું. મારા મનમાં અધર્મદ વિચારો જોખવા લાગ્યા અને વર્ષો પહેલાં મંચે મેલ માણુઓના જે...

તરવા લાગ્યા.

અને એ બધાં વચ્ચે મેં મારાં ઘર અને કુટુંબનો વિચાર કરવા માંડ્યો. મેં વિચાર્યું, “અમારીય કંઈપણ છે ને! માડું ઘર એટલે દૂટી-પૂટી અધારી અપડી! ઉધાડપણાં ને ત્રીચરેહાલ એકસાં તેમના શુધિયાળ બાપની વાટ એતાં હશે. તેમનાં મનમાં કશે કે, બાપા કંઈક આવાણું લાવશે—કંઈ નહીં તો વાગી દૂકડા તો લાવશે. અને મારી જોરત—દરેક જોરતની જેમ—કચકચ કરતી હશે, “એનાં છોકરાં તો મેં જવ્યાં—પૂરાં સાત. પણ આ સાતેયને જઈને નહીંમાં પધરાવી આવું તો છૂડું. હે—ભગવાન! આવું બોલવા માટે મને માફ કરજો...”

મારા મનમાં શું થયું હશે? તેની કંપના કરી લેતો. આપણે જાણ્યો માણસો છીએ. ખાલી પેટ કંઈ શબ્દોથી નથી ભરાયું. જાખરીનો વામી દૂકડા ગમે જિતારવો હોય તો આ જોઈએ. અને આમાં ખાંડ જોઈએ. અને ખાંડ તો, કું જાણું છું કે વેપારીના હાટમાં પડી હોય છે.

મારી પત્ની કહે છે, “રોટલાનું બટકું” ન મળે તો માડું પેટ ચવારી લે. પણ સવારમાં ચાનો ખાવો ન મળે તો માડું મોત થઈ જાય. આખી રાત બેગી ખાવીધાવીને મને થયું લે છે.”

એકાએક થોડો ચાંદ્રતા અટકી ગયો. મેં જીવી નજર કરી તો જંગલમાંથી બેં જણાને મારી તરફ આવતાં જોયા. કંઈક વિચિત્ર પ્રકારના થોસાંકમાં તેઓ લપેટાયાં હતા.

“ચોર!” મેં વિચાર્યું, પણ તરત સુધારી લીધું, “અરે, ટેબો! તને શું થઈ ગયું છે? આ જંગલમાં દિવસે ને રાતે તું અનેક વર્ગોથી નીકળ્યો છે. તને વળી એકાએક ચોરની ફિકર કયાથી થઈ?”

અને માથા પર ચાળક લીધો કરીને થોડાંને ડચકાવ્યો. “હામ!” “મિસ્ટર!” બે જણામાંથી એકે મને ખૂસ મારી, “થોભો! મેં રનાની કરીને થોભો! નારી ન જાવ. મિસ્ટર! અમે તમને કંઈ તુકસાન નહીં કરીએ.” “સુડેલ!” મેં મનમાં કહ્યું અને એક જ સેકન્ડ પગી નિચાડ્યું, “અરે, બળદિયા! અરે, ગધેડા! ટેબો! સુડેલને તારી પાસે એકાએક શું કામ આવ્યું પડે?” અને મેં થોડાંને થંભાવ્યા.

જેમ જણાને મેં પગથી માથાં સુડી નીરખ્યાં. બંને સામાન્ય સ્ત્રીઓ હતી. એક જરા મોટી. એના માથા પર રેશમી શાલ હતી. બીજી જુવાન. તેના માથા પર રેશમી રમણ હતો. જેમ યાકથી હાંફતી હતી. મોઢાં લાલધૂમ હતાં.

“રામ—રામ!” મેં લ્હેરમાં હોવાનો દેખાવ કરતાં મોટી કહ્યું, “લ્હો, જુઓ! આ કાણ છે? તમારે શું જોઈએ? તમારે કંઈ લેવું હોય તો મારી પાસે તો જાણ્યું પેટ, દદાલિ દિલ અને ચિંતાખાખડું માથું છે. દુનિયામરનાં કુખ અને દરિયા અડી છે.”

“લ્હો, સાંભળો વાત!” તેમણે કહ્યું, “બસ—બસ! રાખો હવે. માણસને એક શબ્દ કહીએ ત્યાં સાચુ આવું બાપણ સાંભળવાનું! અમારે કંઈ લેવું નથી. અમારે માત્ર એટલું જ પૂછવું છે કે બોધમેરિકના રસ્તાની તમને ખબર છે?” “બોધમેરિકનો?” હજીયે લ્હેરમાં હોવાનો દેખાવ ચાલુ રાખી મેં હમી પડતાં “પૂછ્યું”, “તમે તો એમ જ પૂછો કે માડું નામ ટેબો છે, તેની મને ખબર છે?”

“એમ? તમારું નામ ટેબો? રામ—રામ, મિસ્ટર ટેબો! આમાં હસવા જેવું શું છે? અમે અહીંનાં અનનવનાં છીએ. ચેકુપેઝનાં વતની છીએ બોધમેરિકમાં એક બગવામાં આવ્યા છીએ. સવારે જંગલમાં જરા ફરવા નીકળ્યા. અને ત્યારનાં અત્યાર સુધી ચક્રર—ચક્રર ફરી કરીએ છીએ. થોડી વાર પહેલાં અમે જંગલમાં ફેંકીને ગાવાનો અવાજ સાંભળ્યો પહેલાં તો ફેંક લૂંટારો હશે, એવી બીક લાગી. પણ નજીક આવીને તમને જોયા એટલે તિરાંત થઈ હવે સમજાયો?”

“હા—હા—હા!” કું હમી પડ્યો, “લૂંટારો જ નહોતો! તમને જોની વાનની ખબર છે? એક ધહડી લૂંટારાએ જંગલમાં ફેંક વરેમાણું એ તરીને માચીંતી—જાજરી ચપડી! કંઈજ દોષ તો એ થાત સંજાળાવું...” “કયારેક પગી વાત!” તેમણે કહ્યું, “હમણાં તો બોધમેરિક કેમ પકોંચ્યું તે કહો.” “બોધમેરિક?” વળી મેં કહ્યું, “વાહ! આ રહ્યો બોધમેરિકનો રસ્તો. તમારે ન જાણું હોય તો આ રસ્તે. બોધમેરિક પહેલાં વિના છૂટકો નહીં.”

“હા?” તેમણે કહ્યું, “બહુ દૂર છે?”

“ના. બહુ દૂર નથી. ફક્ત થોડાંક માઈલ છે.

એટલે કે પાંચ કે છ. કદાચ સાત. પણ આઠથી વધુ
તો ચોક્કસ નહીં.

‘આઠ માર્બલ!’ તેમણે હાથ ઘસતાં શર્ષ પત્તાં
હોય તેવા અવાજે કહ્યું, ‘તમે શું કહ્યું છો, તેની
તમને ખબર છે? ફક્ત આઠ માર્બલ!’

‘એમાં હું શું કરું?’ મેં પૂછ્યું, ‘મારું સાથે
તો થોડા માર્બલ એણે કરી દઈ. પણ લોખિને દરેક
જાતના અનુભવ થવા જોઈએ. તમે એમ વિચાર
કરોને કે શુક્રવારે સાંજે તમે ટેકરી પર ચડતા હો,
દીવાળતીટાણું યર્ષ ગયું હોય, હાથ ફરીને ઠીકડું
યર્ષ ગવા હોય, કકડીને જૂખ લાગી હોય અને ઘડ-
કરતી ગાડીની ધરી તરે...’

‘તમે ય થેલા માણસ જેવી વાત કરો છો!’
તેમણે કહ્યું, ‘તમારું મગજ ઠેકાણે નથી લાગતું.
આરી બધી ડોશીમાની ડાહી ડાહી વાતો કરવાનો
શો અર્થ છે? અમારાથી એક ડગલું અવાય તેમ
નથી. સવારમાં કોશીના પ્યાલા સાથે સાટો ખાધો તો,
એ પડી આખા દિવસમાં ઠોંધ ખાતું નથી. અને
તમે વાતો માંડીને બેસો છો!’

‘હા-એ જુદી વાત છે.’ મેં કહ્યું, ‘ખાંધાં
પહેલા તમે ઠોંધ માણસને નાચવાનું ન કહી શકો.
જૂખના સ્વાદનો મને પૂરેપૂરો અધાસ છે. એ વાત
તમારે મને નહીં સમજાવવી પડે. કોશી ને સાટાના
દશન મેં એક વરસથી નથી કપી...’ અને હું આ
વાત કરતો હતો ત્યાં મારી નજર સમક્ષ દૂધવાળી
ગરમાગરમ કોશી અને સાટાનું દશ્ય રજૂ થયું.

‘હે, હુધિયાળ!’ મેં મનમાં કહ્યું, ‘તું કોશી
ને સાટા પર જીછ્યો છે કે? તારે માટે ચેટ્ટો ને
હાસ બસ નથી!’ પણ મારી મરકેરી કરતું હોય
તેમ પેશું કોશી ને સાટાનું દશ્ય નજર સામેથી
ખસ્યું નહીં. મને તરિછ કોશીની ચાંદકે ગધ આનતી
રહી. અને તોળ સાટાની સોડમ મારી સ્વાદેન્દ્રિયને
લનચાવતી રહી.

‘રેખ ટેવ્યે! આપણે એમ કરશું?’ બાપજીએ
કહ્યું, ‘અમે તો અહીં હાજર છીએ, એટલે તમારી
ગાડીમાં ચડી બેસીએ. અને તમે અમને બોઇબેરિક
સુધી પહોંચાડી જાવ તો? તમને કેમ લાગે છે?’

‘અંદા ઉમદા વિચાર!’ મેં કહ્યું, ‘આ .. હું

બોઇબેરિકથી ચાલ્યો આવું છું’ અને તમારે બોઇબે-
રિક જવું છે! આ બેચ કામ એકી સાથે કેમ
ચર્ચ સકશે?’

‘વાહ!’ તેમણે કહ્યું, ‘તમને એટલું નથી
સમજાનું? હજી માણસને તો એ તરત સમજાય
જાય. ગાડી ખાંચી વાળીને ફરી ત્યાં જવું. બસ.
એટલું જ! બીજો મા, રેખ ટેવ્યે! ભગવાનની કૃપાથી
તમે અમને ઘેર પહોંચાડશો તો તમારી ઉદારતા
એજે નહીં જાય.’

‘આ લોકો ય ગજબની વાત કરે છે!’ મેં
મનમાં કહ્યું, ‘મને કાંઈ સમજતું નથી. એમને કરવું
છે શું?’ અને મારા મનમાં ચુકેલ ને ડાકણના
વિચાર જીભરાવા લાગ્યા. મેં વિચાર્યું, ‘હું અહીં
જિતો છું શું કામ? ગાડીમાં ચડી બેસીને થોડાને
તગડી ચૂકું તો અહીંથી છટકી જવાય.’ પણ એમ
હતા, હું ઠેક જાણ્યું અસર હેઠળ હોઈ તેમ મારા
મોઢામાંથી શબ્દ સરી પડ્યા, ‘સારું! આવી જાવ.’

બેચ બાપજીએ બીજી વાર કહેવાની વાટ ન
જોઈ. પહેલાં એ જ ને ગાડીમાં ચડી બેસાં. પડી હું.
મેં ગાડી ફેરવી. માણસને ફટકો ખોરાબો. એક-બે-
ત્રણ. હાલ્સ...! કોણ? શું? ક્યાં? થોડા કાંઈ સમ-
જતો જ નથી ને! એક તણુ મે ખસતો નથી.

વળા મેં મનમાં વિચાર્યું, ‘અરે-હા! આ
બાપજી કોણ છે તે હવે મને સમજાયું. મેં પણ કરી
છે ને! જગલમાં બાપજી સાથે વાત કરવા શકાયો!’

તમને કહ્યું આવી છે ને! ચારેકાર શાંત, થેરું
જગલ રાતનાં અંધારાં ઝિતરી રહ્યાં હતાં. અને મારી
ગાડીમાં મારી જ પાછળ ઝીના વેધમાં આ બે જિનાન!

મારી કહ્યું આવી ન રહી. મને એક ગાડી-
વાળાની વાત ચાહ આવી. એક વાર તે ગાડી લઈને
જગલમાંથી પસાર થતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં તેને
ધંડું ભરેલો કાથળો નજરે પડ્યો. ભાઈસાહેબ ગાડી-
માંથી ઝિતવો. કાથળો ખાંધે ચડાવીને ગાડીમાં નાખ્યો,
અને ગાડી ઉપાડી. એકાદ-બે માર્બલ આગળ ગયા
પડી તેણે પાકું વાળીને જોયું તો ગાડીમાં ન મળે
કાથળો કે ન મળે ઘડે. ગાડીમાં તો પળો હતો એક
દાડીવાળો બોકડો. ગાડીવાળો એ બોકડાને અડવા
જાય છે-ત્યાં તો બોકડાએ બે ગજબની છસ

ને-એ-એ ક્યું અને હવામાં અસૌખ્ય થઈ ગયો.

‘કાં અટક્યા?’ બાઈએ એ પૂછ્યું.

‘કાં અટક્યો? કેમ અટક્યો એ દેખાતું નથી?’ ઘોડા અંછી કરે-છે. તેને આલ્લું નથી.’

‘તો આપૂક છે ને! નથી? વાપરો ને.’

‘સવાહ મારે આભાર!’ મેં કહ્યું, ‘તમે આપૂક માફ કરાવ્યો તે સાડું કહ્યું. પણ મુશ્કેલી એટલી છે કે ત્યાં મારો બાઈબંધ એથી જરાય ડરતો નથી. હું જેમ ગરીબીથી દેવાઈ ગયો છું, તેમ એ આપૂકને દેવાયો થઈ ગયો છે.’ હું ટીખળ કરતો હોઉં તેમ બોલતો-હોવા-છતાં અંદરથી ટાંકિયો તાવ ચળો હોય તેમ ધ્રુજતો હતો.

વધુ થું કહું મેં મારી બધી દાઝ ઘોડા પર દાવની. મેં તેને એવા ફેટકાઓ કે મગવાનની કૃપાથી તે આલ્લો અને અમે જંગલમાં આગળ વધ્યા. આસપાસ આલતા અને એક બીજને વિચાર મૂંઝવવા લાગ્યો, ‘અરે, કેવું જ ગધેડો છે. તારામાં કોઈ જિં અચ્છ નહોતો ને મરીસ તોય આવેલાની નથી. જરા ને તો ખરો! આવા લાગુ સો વરસમાં ફરી આવવાનો નથી. જંગલને જ તક આપી લાગે છે. આનું મહેન-તાણું કેટલું મજાશી? તેનો હાથ આગળથી કા નથી કરી ચેતો? સવ્ય, સદ્યજી, સુરુચિ, સદકાર, સમાનતા ને એવું એવું બધું સાચું. જાન તું આમાથી એ પૈસા વેંદા કર તેમાં કાંઈ ખેડું નથી. આવી તક મંગા છે તો તેમને ખ ખેરવામાં શો વાધો? એ-ગદા’ ઘોડાને કાક. તારે થું જોશે તેની સહિ વાત કરી કે .. પણ એમ કર તોય થું વળે? અત્યારે તેઓ તને દુનિયાનું રાજ આપી દેતાનું કબૂલશે. રીછતું ચામક ઉતારતું હોય તો પહેલા તો તેને હાથ કરડું ભેંસીએ?’

‘જરા જોશથી ચલાવોને!’ બાઈએ એ મને ઘોડા મારતાં કહ્યું.

‘શી ઉતાવળ છી?’ મેં કહ્યું, ‘ઉતાવળા સો બહાવરા!’

અને મેં પાછું વાગાને મારાં ઉતાવર તરફ જોયું હું સોગદ બાઈને કહું છું કે બંને સીધી સાદી બાઈએ જો જ લાગી. એકને માથે સાલ, બીજને માથે રૂમાલ.

બેય એકબેકની સામે ભોળને કંઈક ગૂંચવેલ કરતી

હતી. પગ એક બાઈએ પૂછ્યું, ‘આપણે કાંઈ નજીક આવ્યાં?’

‘નજીક? હા. પણ આપણે છીએ ત્યાં વધારે નજીક હોવાની કંપના ન કરશે. આ ટેકરી ચળા પગી જતારતું પડશે. પગ એક ટેકરી ચડી તે ચીતરવાની. અને પગ એક સીધું ચડાવ્યું ચડીને ચીતવાં એટલે સહિ રસ્તે બોમ્બેરિક!’

‘જુ ધિવાળ લાગે છે!’ એક બાઈએ બીજને કહ્યું.

‘આવ્યો છે!’ બીજે જવાબ દીધો.

‘આપણે ફરી તકનીકમાં છીએ!’

‘ધેસો લાગે છે.’

‘હું વેતો જ છું.’ મેં મનમાં કહ્યું, ‘નહીં તો તેઓ મને નાક પકડીને પાઠો કેમ લઈ જઈ શકે?’ અને પગ મેં તેમને પૂછ્યું, ‘તમને હું ક્યાં ફેંકતો જઉં?’

‘ફેંકતા જવો શું? ક્યું? ફેંકતા જવો એ કંઈ જાનની ભાષા?’

‘એ તો, માત્ર કહેવાની રીત છે.’ મેં કહ્યું, ‘આજકાળા, અવિવેકી ગાડીવાળા એ ભાષામાં વાત કરે. મારા જેવો મુશ્કેલ ચાલુસ એમ કહે કે, બાનુઓ! આપને કેવા લઈ જવાનાં છે? હું જરા વધારે પડતો વાચાળ લાગું તો મારફ કરાવે. પણ કહેવન છે ને? એક વાર જૂવ કરવા કરતા એ વાર પૂછવું સાડું.’

‘એવો? તમે એ વાત કરો છો?’ બાઈએ કહ્યું.

‘જંગલમાં સીનેસીયા ચાલતાં નગ પાસેના લીવા બગવા પર જવાનું છે. જોયો છે?’

‘જોયો જ હોય ને! બોઈમેરિક મારા ઘર જેવું છે. એ ગેર મેં જેટલા લાકડાં પડેલામાં છે તેના હજાર હજાર ફર્નિશ મળ્યા હોત તો...! તમારા એ બગવામાં મેં ગયે ઉનાળે મેં ગાડી મરીને. લાકડાં આપ્યા હતાં. ત્યારે એ બગવામાં મેંકુપેડનો કાંઈ કરોડપતિ થઈયો રહેતો હતો.’

‘હજી પણ તે જ ત્યાં રહે છે.’ કહી બંને એક-બેકની સામે જોઈ કંઈક ગૂંચવેલ કરીને હસી.

‘તો-તો-’ મેં કહ્યું, ‘તમારે જો એ માથુસ સાથે કંઈ સંબંધ હોય .. તમે ધોરો તો બંને મ ખડું... એટલે કે મારે મટે એક શબ્દો કહો... જુઓને, તમે મને કાંઈક નોકરી કે કામ અપાવી દો ..

મારો એક દોરન છે—પીઝીપીઝી. આરો ગામની બાજુનાં જ ગામડામાં રહેતો. હતો તો દહેરી લાલો. સાવ નકામો—એક દિવસ એ શહેરમાં જાગી ગયો. તેને એવું કેમ સૂચ્યું તેની તો કદાચ ખબર નથી. પણ તમે માનો કે ન માનો, આજ એ મોટા માણસ થઈ ગયો છે. અટવાડિયે ત્રીસ રૂબંધ કમાય છે. કદાચ ચાલીસ કમાતો હશે. આપણને પાછી ખબર તો ક્યાંથી હોય? અમારું ગામના ખાટકીના જમાણની જેમ કેટલાક હોય છે નમીનદાર. એ ચેહુપેક ન ગયો હોત તો આજ શું હોત? શરૂઆતમાં એ જુએ મરતો. પણ આજ તેના જોડામાં પગ આવે તેવું ન રહ્યું. થોડું નિયમિત પૈસા મોકલે છે. એને તો દેરી છોકરાને ય ચેહુપેકમાં ખોલાવી લેવાં છે. પણ તે પોતે ય કાયદેસર ત્યાં રહી શકે તેમ નથી. એટલે કુટુંબકળી-લાને ખોલાવવાની કડાકટમાં નથી પડતો. તો પછી એ ત્યાં રહી કેમ શકતો હશે? આપણે એવું શું? એની તેને ફિકર. ને ત્યાં લાંબો વખત રહેવાય.... લ્યો! આ આવી નહી. અને રહ્યો એ તમારો તીસો બંગલો!”

અને હું કે પોતે સુધી આરો ગાડી હંકારી ગયો. એમને નેહનિ એ લોકોમાં આનંદનું જે મોજું ફરી વળ્યું તે નેવા જેવું હતું. ધી બૂચો પાડી છે બધાંએ! મોટી બા! આ! કાજી! પાછાં આવ્યાં! હે, બગવાન! તમે ક્યાં હતો? અમે તો આજો દિવસ ગાંડાં જેવાં થઈ ગયાં હતાં. આરેકાર તેમને જોતવા માણસ મોકલ્યા છે. અમને તો એમ.... કાંઈ ફેરવાય નહીં...! વડુ કે લૂંટારા... બધું પૂછો! કયો તો ખરાં થયું શું! ”

‘શું થયું? બીજું શું થયું? જંગમમાં જૂલા પડી ગયાં. ક્યાં ના ક્યાં નીકળી ગયાં. છેલ્લે એક માણસ મળ્યો. રેલો માળેસી છુંધિયાળ. ચેલામાડીમાં હતો. તેને જરા મનાવવા પળ્યો. પછું અમે પાછાં આવ્યાં ખરાં!’

‘કેવી બચાવ વાત! સપના જેવું લાગે છે. કાંઈ બોમિયા વિના તમે જે જ જાણો! પ્રયુનો પાડ માનો કે તમે સલામત છો!’

‘લાંબી વાતનાં ગાંડાં બરાબ. પણ પછી તો એ લેખો પોતેમાં જ ફાનસો લાવ્યાં. ટેવળ બિજાવ્યાં. અને જુદી જુદી ખાદ્ય સામગ્રીઓ લાવવા માંજાં.

કીટલીઓ, ખાલા રકાળી, ખાંડ, મુરગ્યા, ગિસ્ટીટ, કેક, તાજી બ્રેડ. હું બીજો હતો ત્યાં એની સોડમ આવતી હતી. પછી ભૂતભાતની મીઠાઈઓ આવી. શાક-દાળ-ભાત વગેરે ફગણનાં આન્યાં, જુદી જુદી જાનના દાંડ આવ્યા.

પોતેને છેડે ગમેતો બિજો હું વિચારતો હતો : ‘વાહ, ભગવાન! આ ચેહુપેકના લોકોનું જીવન કેવું મુંઝર છે! હું તેમના જેવો લોકો તો કેવું સાડું! આ લોકો જે એક મૂકતાં હશે તેમાંથી આરો દુકાળિયાં છોકરાને સાન દિનાં ચોરાક મળી રહે. હે-ભગવાન! સર્વશક્તિમાન! દયાનિધિ! તારા રાજમાં એવું કેમ કે કેટલાકને નેહનિ તે બધું મળે અને ખીજને કાંઈ ન મળે? ચેહાડને બાગ ખાખ અને ખીજને બાગ મરજી!’

પણ પછી મેં મનમાં વિચાર્યું, ‘અરે-ગદા! ટેમ્પે! ભગવાનને તું તેડી દુનિયાનો વહેનાર ચવાવતાં શીખવવા માગે છે? તેની કંઈજા એવી હશે ને એમ માય. એટલું સમજતો નથી! જે છે તેથી કાંઈક જુદું કરવાની જરૂર હોય તો માલિકે ક્યું જ લેન. અને તેમ છતાં ય દુનિયાનો વહેનાર જરાક જુદો હોત તો મેં વાધો આવનાં સાચું! અમે તો આદિ કાળથી ગુસ્સ જ છીએ! એટલે તો અમે પ્રયુના લાડકા લોકો છીએ! અને તેથી જ અમારે શ્રદ્ધા ને આશા ને ગુમાવવાં નેહનિ. સોથી પહેલી કંઈક પર શ્રદ્ધા. અને આશા—કે કે’ક દિ’ માલિકની મરજીથી કાંઈક સાડું થાય...’

પણ ત્યાં તો મેં કાંઈને અચાનક માંજાવ્યો, ‘બચો! આ—તમે કયો તે માણસ ક્યાં? એ છુંધિયાળ. પાછો જતો રહ્યો!’

‘સમ-સમ ફરો!’ મેં પોતેને ઊંડી કહ્યું. ‘તમે શું ધારો છો? હું જતો રહું? એક શબ્દ બોલ્યા વિના જતો રહું? નમસ્તે! તમને બધાંને નમસ્તે! તમારા પર હાથની કૂપા દો. ખાવ, અને તમારું ખાધું અગી ધાવ.’

‘અડી આવો!’ તેમજે કહ્યું. ‘ત્યાં અધારનાં શા મટે કિમા છો? તમારું મોડું તો બૂનાવો. નેહનિ તો ખરા કે તમે કેટલા છો? થોડી વીંછી લેવો!’

‘થોડી વીંછી?’ મેં કહ્યું. ‘વીંછીની કાંઈક ક્યા-

રેવ ના પાડે છે? તામ્રકુમાં નથી કહ્યું? કે ભગવાન ભગવાન છે. પણ વીરથી તો કાંઈક એવું છે કે જે તમે પી શકો. ખાનુઓ અને સદૃશ્યરેણા! તમારા માનમાં...' કહીને હું એક પ્યાલી મટગટાળી ગયે, 'પ્રભુ તમારા લંડાર ભણો રાખો! તમે સદાય સમૃદ્ધ ને સુખી રહો. યહદીઓ કાયમ યહદી જ રહેવા નેમ્મજે. અને તેમને ભાગ ને આધિ-આધિ-કિષાધિ આવે છે તે સધળી જીવવાનું ભગવાન તેમને બળ આપે!'

ધેરના મોવડીએ પોતે મને વાતો કરતો રોકીને વચ્ચે પૂછ્યું, 'તમારું નામ શું?' તમારું ગામ કયું? કયા રહે છે? શા ધર્મ કરે છે? હાકરાં છે? કેટલાં?'

'હાકરાં!' મેં કહ્યું. 'મારે હાકરાં છે? અરે! મારી મોઢે કહે-છે તેમ મારું એક એક બાળક કરેડ કરેડનું હોય તો હું મેડુવેળના સોથી મનવાન માણસ કરતાં ૫ વધારે શીમંત બની જઈ. વાધો રૂઠા એટલે છે કે અમારે શેજ બૂબે જેટ સમ રહેવું પડે છે. બાળમયમાં નથી કહ્યું? નાથા વિના નર નિમાણું. નાથાં લખપતિએ પાસે છે. અને મારે તો માત્ર દીકરીઓ જ છે. અને મારાં દાદીમા કહેતા, દીકરીઓના બાપને ધરાયને ધાન ખાવાની નિશાન ન હોય. ખબુ હું મોઢે રૂચિયાદ નથી કરતો, હો! પરમેશ્વર આપણે પિતા છે. તેને પોતાની પદ્ધતિ છે. એ ઉપર બેડો રાજ કરે છે અને આપણે બધી ગદાવેતરું' મરીએ છીએ. હું શું ગદાવેતરું કરું છું. એમ પૂછે છે? હું લાકડા ફાડવાનું ને વેચવાનું કામ કરું છું. બીજું શું કરું? તામ્રકુની વાત સાચી છે. 'દૂધપાક નહીં હોય તો ખાદી હાથ ચાવશે.' એ જ મોઢી આશત છે ને! પેટના ખાડા પૂરવા જ પડે છે. મારાં દાદીમા-ભગવાન તેના આત્માને સાતિ આપે!—કહેના, ભગવાને ને પેટ ન કહ્યું હોત ને તો આપણે સો લખપતિ હોત?'

પડી મને લાન થયું કે મારી જીમ જરા છૂટી થઈ ગઈ હતી. મેં કહ્યું, 'મારે કરજો, દો! મૂરખાની સજાદ ને દાગડયાનાં સુમાપિતોથી ચેતતા રહેવું.'

ધરના મોવડીએ બૂમ મારી, 'આનો, કાંઈક ખાવાનું લાવો!'

અને ત્યાં તો છૂટી જુદી અનેક વાનીઓના

ટગવો થઈ પડ્યો.

'લ્યો! કાઠક ખાવ.' તેમણે કહ્યું.

'મંદાને પૂછો ને સામને દો.' મેં કહ્યું, 'આમારે! થોડી વીરથી? કબૂત્ર. પણ હું ખાવા બેસું તેની અપેક્ષા ન રાખશો. કારણ કે ઘેર મારી બેરી ને હાકરાં...'

મારે જે કહેવું હતું તે એ થોડો સમજી ગયાં. અને સૌ મારી ગાડીમાં ખાદ પદાર્થો ફાલવવા માંયાં, તે જોવા નેડું હતું. મોઢે ખાજની લાડુ. મોઢે મૂરખાની બરણીઓ, મોઢે વેંડા, મોઢે બિસ્પીટ, મોઢે લાડુ, મોઢે બ્રેડ, મોઢે ચાનાં પડીકાં, મોઢે ખાંડની ફાળણીઓ, મોઢે જોમનાં ડમયાં, મોઢે ધીની બરણી.

'આ બધું તમારાં હાકરાં ને બેરા માટે ઘેર લઈ જાવ. તમે બધી જાઓ. અને હવે કહો, તમે અમારે માટે ને કયું તેવું મહેનતાણું કેટલું નેમ્મજે?'

'કેટલું મહેનતાણું થાય તેની મને શી ખબર પડે?' મેં કહ્યું. 'તમને કીધે લાગે તે આપો. પૈસા વધુ કે ઘડુ આવશે તોય હું તો ટેબેના ટેબે જ રહેવાનો છું.'

'ના! તેમણે કહ્યું. 'રેવ ટેબે! તમારે મોઢે મોયો. બીજો મા. અપે તમારું માથું નહીં વાઢી લઈએ'

મેં વિચાર્યું, 'શું કરશું? આ જોડું. તેમની ક્ષમ્મ બે રૂપ હેવાની હોય અને હું એક માથું તે દીક નહીં. અને હું મારે મોએ બે રૂપ કહું તો તેમને લાગે કે આ મોડો ચડ ગયો લાગે છે. એટની મોટી રકમ મામવા નેડું મેં કહ્યું કે શું?' પણ મારી જીમ કાળમાં ન રહી અને હું શું બોલું છું તેના વિચાર કરતા પહેલાં મેં મોટેથી કહી નાખ્યું, 'ગજી કમલ'.

અને એ બધાં બડખડટ હમી પડ્યાં. એવાં હસ્યાં કે મને થયું, ધરતી આગ આપે તો! તેમા સમાઈ જાઉં.

મેં થોપરાતાં કહ્યું. 'મારે કરજો. થોડાને ચાર પગ છે તોય કપારેક ઠોકર ખાવ છે. તો માણસને તો એક જીમ છે. બૂલ થઈ જાય.'

હારજ વધું. પેટ પકડીને બધા હમ્યાં.

'બસ! હવે હસવાનું બંધ કરો!' ખિરસામાંથી ખાકીટ કાઢી તેમાંથી પૈસા કાઢનાં—કહે નેડું.'

કેટલા પૈસા હશે? ના-ના! અટકળ તો કરો! દશ રૂપયત્રી ચલોડી જેવી લાવ મટક નોટ! સાચો સાચ!— ધરના મોવડીએ કહ્યું, “આ મારા તરફથી અને હવે તમે બધાં ખિસ્સા ફેરોળો અને ઠીક લાગે તે આપો.”

અરે, હું તમને શું કહું? ચાંચની ને ત્રણની ને એકની નોટોને રેખા પર વરસાદ વરસે. મારા હાથ-પગ ફ્રેજવા લાગ્યા. મને ઠીક લાગી કે હું ક્યાંક બેભાન થઈ જઈશ.

‘એવ! હવે જુલા છે શું?’ વરધણીએ કહ્યું, ‘આ થોડા રૂપન લાઇ લો અને તમારાં છોકરાં ને બેરી પાસે પહોંચી જાવ.’

‘ભગવાન તમારા બંડાર અબર ભરે!’ બેચ હાથે નોટો ભેગી કરીને ખિસ્સામાં ભરતા મેં બડ-બડાટી ચાકુ રાખી, ‘તમારી બધીય આરા ભગવાન પૂરી કરે. ભગવાન તમને સદાય સુખમાં રાખે. ત્યારે હવે! રામ-રામ! તમારી, તમારાં છોકરાંની અને તેનાં પ છોકરાંની ઉપર ભગવાનની મહેર, હો!’

હું મારી માડી તરફ જતો હતો ત્યારેવી રેશમી શાલજાંબી ખાઇએ મને પાછો ખોલાવીને કહ્યું, ‘સાંભળો, રેખ ટેબે! મારેય તમને કાંઈક આપું છે. ચાકવા ન હો તો કાલ સવારે પાંખા આવજો. મારી પાસે એક ગાય છે—દૂધથી ગાય. એક જમાનામાં આગાધ દશ શેર દૂધ દેતી. પણ પત્ની કેમ્પની નજર લાગી—અર્ધ ને એ ગાય હંમણું દોવા દેતી નથી. એટલે કે દોવા તો હે છે પાંજુ દૂધ આવવું નથી.’

‘ભગવાન તમને સો વરસનાં કરે.’ કહ્યું, ‘રિકર ન કરો. એ ગાય જો તમે અમને, દેશો તો અમે તેને દોવું એટલું જ નહીં—અમને દૂધ પણ દેશે. મારી બેરી—ભગવાન, એવું જાણું કરે—અત્રી કુશળ છે—કે પાણીમાંથી કદી જનારી જાણે છે. દર આવા-ડિયે તો ચમત્કાર કરે છે. દર સંવિધાર અમે દાળ—અત—રેશમી—શાક ખાઇએ છીએ. સાત છોકરા તેણે જીએમાં છે; મોટે-ભાગે તેની પાસે છોકરાંઓને તમાચા સિવાય ખીનું કાંઈ દેવાનું નથી હોતું—જાનાં... હું કાંઈ વધારે પડતી લવચી કરતો હોઉં તો માફ કરજો. રામ રામ! ભગવાન તમારું પાણું કરે.’ અને હું ત્યાંથી ગેપખો.

હું બહાર મોગાનમાં આવ્યો અને મારો થોડો

ગ્રાખો... ત્યાં તો હું સડક થઈ ગયો. ચારેકર જોયું, ‘પણ થોડાનું ક્રોધ નામ નિશાન ન મળે તે! ‘જગ્યા, ટેબે!’ મેં મનમાં કહ્યું, ‘આ વખતે તું બરાબર ફસાયો.’

મેં ક્યાંક વાંચી હતી તે વાર્તા મને વાદ આવી. એકવાર કોઈ લૂંટારુ રોળી ક્રોધ ભલામોળા સાધુને ઉપાડી ગઇ. શહેરથી દૂર સુધી તેને ફેસલાવીને લઇ ગયા. ત્યાં તેને ખવડાવ્યું, પીડાડાવ્યું અને પત્ની લૂંટારા એકાએક અલોપ થઈ ગયા. સાધુની પાસે રહી એક સોળ વરસની મુંદરી, સાધુ એ મુંદરીને તાપી રહી ત્યાં તે વાઘજુ બની ગઇ. વાઘજુમાંથી બિચારી. અને તેમાંથી નાગણી બની ગઇ.

‘સંભાળજે, ટેબે!’ મેં મનમાં કહ્યું, ‘હવે તારું શું થાય તે કહેવાય નહીં.’

‘મનમા મનમા શું મળુગલો છે?’ તે લોકોએ પૂછ્યું.

‘શું મળુગલું છું? મારું કપાળ! હું પાપમાલ થઈ ગયો. મારો અડિયલ થોડો...’

‘તમારો થોડો’ તેમણે કહ્યું, ‘તો તમેવામાં છે.’

હું તમેવામાં ગયો. નજર નાખી તો સાચોસાચ મારો હાડકાંના માળખા જેવો દૃઢ તેમના જાતવંત થોડાઓની હારેહાર ભીમે ભીમે પલાયલા ચણા ખાવામાં મુલતાન હતો. જિંદગીમાં ખાવાનો અહ છેલ્લો વારો હોય તેમ તે ભયભયમય ચાવવાં માંજો હતો.

‘જો—જેડુ!’ મેં થોડાને કહ્યું, ‘આપણે જોડવાનો વખત થઈ ગયો છે. તું જૂડડા જેવો ફૂલી જ તે ઠીક નહીં. હવે એક જૂડડા મેં વધારે ભરીશ તો હારે પડી જશે.’

આખરે—મેં તેને સમજતી ફેસલાવીને ‘માડીમાં જોજો, અને અમે દેરથી ધર તરફ ગેપખા, એક પત્ની એક ગીનની કદી મગાતી જતી હતી. અને મારો અડિયલ થોડો—અરે, તમે તેને જુઓ તો જોળખો થ નહીં ને! મારે તેને ચાખૂક અડાડવો જ ન પડ્યો. અમે ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે મોડું થઈ ગયું હતું, પણ મેં આનંદની કિકિયારી કરી મારી ઓરતને જગાડી.

‘રામ—રામ!’ મેં કહ્યું, ‘જોડો! અલિનંદન! નસીમ ગેપખાં!’

‘તમારાં તાવડીનાં તળિયાં જેવાં તમીય તો આદુશળથી બિધેલાં જ છે ને!’ તેણે જવાબ દીધો,

‘અરે, મારા કમાણે થયું’ તમારું મોઢું કેમ મેળ લેતું નથી? કોઈના લગન-બગનમાં આ તારી?’

‘અરે! લગન ને બગન બધું હતું’ મેં કહ્યું, ‘તું જરા ખમ અને કું ને ખખખેલા લા થો છું તે ને પથ પહેલાં છોકરાયને જગાડ એ બાપડા બને પેહપેઝની મીઠાઈ આપેલા’

‘તમારું ખરી ગયું છે?’ તેણે પૂછ્યું, ‘ગાડા થઈ ગયા છે? કે મગજ ટેકાણે નથી? કે બેલાન દરામાં લવારો કરો છો? અને તમારું ટેકાણે નથી ફેખાતું.’

અને પછી તો ઝોરતના જ ખખખામાં હોઈ શકે તેવી ગણતો વરસાદ તેણે મારા પર વરસાવ્યો.

‘બાપડી એ બાપડી!’ મેં કહ્યું, ‘રામ સોનોમન કહેતા કે તેની હજાર બાપડીમાંથી એકેયમાં કાંઈ માલ નહોતો. હવે ઝાઝી બાપડી કરવાનો રિવાજ નીકળી ગયો છે તે સાચું છે.’

અને કું બહાર જઈને માડીમાંથી મને મેલી બધી ભેટા લઈ આવ્યો. એ બધી વસ્તુઓ મેં રંગલ પર મૂકી. અને મારા આંખો રસાનો આ બાથ પદાર્થો જોઈને જૂખ્યા વરૂની જેમ તેના પર ટૂંકી પડ્યો એ લોહો મોટા મોટા કોળિયા ભરી બચખચ કરતા જે રીતે આવતા હતા તે જેવા જેવું હતું બાઈબલમાં કહ્યું છે, ‘અને તેઓ વૃષ્ઠ થયા’ કું પથ એ જ વાક્ય કહી શકું તેમ હતો મારી આખા અજ-અજિમા આવી ગયા

‘હા’ મારી સગાઈનીએ કહ્યું ‘આ રીતે હુમાડાબધ ગામ જમાડવા કોણ બેઠું છે? અને તમે રંગમા કેમ છો? છોટા પાણી કોણે દીધા?’

‘તું જરા ખમ’ મેં કહ્યું, ‘હું તને અથથી ઇતિ બધું કહીશ, પહેલાં આ બનાવ. પછી આપણે રંગલ આસપાસ ગોઠવાઈને આ પીયું. લોકોએ અવારનવાર એમ કરવું જોઈએ આપણને તો કયારેક જ આવે મોકા મને આજ માણીએ હવે આપણે પગમર થશું અપડી પાસે ટકે દસ રોર દુધ આપતી ગાય આવશે. લગવાનની ધરણ હશે તો આવતા કાને હું એ ગાય અહીં હાંકી આવીશ અને-અને-જોઈએ’ કિયે’ આ તો નો...’ કહી મેં ખિસ્સામાંથી લાલ, લીલી, પીળી નોટા કાઢ્યા માડી, ‘લે, ગોડે’ હવે આપણે જોઈએ

કે તું કેવીક દોશિયાર છો? કહે જોઈએ, આ કુવ કેવા પેસા છે?’

મેં મારી પત્ની તરફ જોયું એ ધરનાઈ ગઈ હતી એક દરર ન કાઢી શકાતો. ‘ભગવાન તારું બાલું કરે!’ મેં કહ્યું, ‘તું મલરાઈ શું ગઈ? તને એમ છે કે હું આ મોરી લાવ્યો છું? ગોઠે! મને બેઠું દુખ થાય છે, આટલા વરસથી તું મારી ઝોરન છો, છતાં મારે વિશે આવી કલ્પના કરી શકે છે? છડ! આ પેસા પાક છે, મારી છુલ્હિ અને પરસેવાની આ કમાણી છિ એ બાઈજોને મેં મોટી આદતમાંથી બચાવી. હું ન હોત તેમનું શું માત તે કહેવાય નહીં!’

અને મેં તેને અથથી ઇતિ બધું કહી બતાવ્યું—મારા રજળપાટની બધી વાત. અમે ફરી ફરીને પેસા ગપ્પો, એક ટમટી અઢાર રંગલની હતી-નસીબ દાર આકેડા, કાઈ-અને બીજી અઢાર રંગલની ટમટી અને એક રંગલ વધારાનો. એક દર સાડનીય રંગલ.

મારી પત્ની રડવા માડી.

‘અરે, માડી બાઈ? તું રડે છે શીદ?’ મેં પૂછ્યું

‘આસુ અટકે નહીં તો રડ્યા વિના કેમ રહેવાય? હવે ભરાઈ ગય ત્યારે આખો વાટે ખાવી થાય છે હે, ભગવાન’ ટેવો આવજ મને થાવું છું કે તમે કાંઈક સારા સમાચાર લાવશો મારી દારી ઝીટવ-કંઈક તેના આત્માને શાંતિ આપો—જેટલાય વર્ષોથી એ મને સપ નામા આભ્યા નથી તમે ઘેર આભ્યા તે જ વખતે મને મારી દારીનું સપનું આવતું હતું દુધનું મોપનું ભરીને એ કપાક જતા હતા. કોઈની નજર ન લાગે તે માટે તેમણે મોપરનું પર પટકું ઢાંક્યું હતું. અને છોકરા જોમા મારતા હતા, ‘મા... રવિવાર પહેલાં આ બધી મીઠાઈ ખલાસ ન કરી જશો’ મેં લગ્નને કહ્યું ‘તારી દારી ઝીટવ અને રવગીમા રવી આમાં’ એ આપણને શી મદદ કરી શકે તેમ છે તેની મને ખબર નથી તેને ભગવાન પર છોડો. ભગવાને આપણને ગાય આપવી જોઈએ તે જ માથેને દુઝણી કરી દેશે. પથુ—જોઈએ’ હવે તારી સલાહની જરૂર છે, કહે, આ પેસાનું શું કરવું?’

‘કું સાચું, રેખો’ તેણે કહ્યું, ‘તમે આ પેસાનું શું કરવા ધાકું છે?’

‘હા’ આપણે તેનું શું કરશું? પેસા રોમા રોકશું?’

અને અને એક પછી એક જુદી જુદી ચોળાઓ
ધડવા માંડી. ભેટું કસીકસીને અને જગતમાં શક્ય
એવાં અનેક સાંહસોના વિચાર કરી નાખ્યો. એ રાતે
અને મનમાં મૂકે એવા બધા 'ધંધા કરવાનું' ગોઠડી
કોટ્યું. અને થોડા સીધા નફાથી વેચ્યા, બોધબેરિકમાં
કરિયાણીની દુકાન ઠારી. 'પછી એ બધું' વેચીને બીજા
વેષાર માંડ્યો. થોડી જગીન ખરીદી. તેમાંથી કમાણાં
અને પછી બાળ મટાવનો ધંધો આદર્યો.

'સંભાળને!' ગોઠડે એ કહ્યું. 'જોડું સાદસ ન
કરશો. તમે તો આ બધા પૈસા બોધ નાખશો, તમને
ખબર પડશે એ પહેલાં તો પાછપાઈ ખલાસ થઈ
જશે ને તમારા હાથમાં પાછો ચાખક જ રહેશે.'

'તારો શો વિચાર છે?' મેં પૂછ્યું. 'અનાજની
દુકાન કરી બધી મૂડી મુમાલું? હમણાં ધડેના બાલ
દેવા બેસી ગયા છે! જનન માનતી દો તો ઝોડેડમાં
જળને નેઈ આવે.'

'મારે ને ઝોડેડાને શું? આરા દાહએ કોઈદી
ઝોડેડ: ભયું તો'તું અને હું સાંજ સારી મેડી છું
ત્યાં મુઠ્ઠી મારાં છેકરાં મ એ શહેર જેવાનાં નથી.'

'તો! તારે કરવું છે શું?'

'કરવું છે શું? મારે તો એટલું જ નેઈએ કે તમે
મૂંખની જેમ ન વર્તતા કંઈક અક્ષયથી કામ કરો.'

'તું મોટી અક્ષયવાળી! હાથમાં થોડા પૈસા
આવ્યા ત્યાં તું એકાએક ઠાઠી બની ગઈ! હમેણાં
આમ જ થતું આવ્યું છે.'

અને કેટલીક બાજતમાં અસંમત થયાં. થોડું
અધકર્ષાં. દબીસો કરી. પણ છેવટે અને જે નક્કી થયું
તે આ હતું. એક બીજી ગાય ખરીદવી અને મળ-
વાની હતી તે ઉપરાંત બીજી. સાચોસાચ દૂધથી હોય
તેવી ગાય.

તમે પૂછશો, 'ગાય શું કામ?'

મારો જવાબ છે, 'ગાય શું કામ નહીં?'

અને બોધબેરિકથી કેટલાં નજીક છીએ! અને
ચેકુપેડના શીમતો ઉનાળામાં હવા ખાવા માટે ત્યાં
આવે છે. એ લોકો એવાં સુધેલાં છે કે તેમને માટે
બધું યાગીમાં હાજર થવું નેઈએ-દૂધ, ઘી, ચીઠાઈ,
શોડેસાંજ, મરી, મસાલો, બધું જ! કાઈ એમનાં રસો-

ડામાં દૂધ-દડી-માખણ પડેંઆડવાનો ધંધો કરે તો
શો વધો? આ ચેકુપેડવાળા ખાવાપીવાના શોખીન
છે અને પૈસા દેવા તૈયાર હોય છે.

સુખ્ય વાત એ છે કે માલ સારો હોવો નેઈએ.
દૂધ ઘાટું નેઈએ. ને માખણ પીણું-રેડ ધમકવું
હોવું નેઈએ. અને મારાથી ગરિયાતાં દૂધ-માખણ
તમને ક્યાં મળવાતાં છે?

આમ અમારું ગાડું ચાલે છે.

ચેકુપેડના લોકો-રશિયનો પણ અનેકવાર મને
રસ્તા વચ્ચે બટકાવીને મારા માલની કાગણી કરે છે.
એ લોકો કહે છે, 'ટેબે! અમે સંમત્યું છે કે તું
મહદી ફૂતરો હોવા છતાં પ્રમાણિક માણસ છે.....'

હવે, કહો નેઈ! માણસની આવી કદર કપારે
થાય છે? આપણા લોકો આપણાં વપાણું નહીં કર-
વાના, તેઓ તો અદેબાધથી બળી મરવાના.

આપણા લોકોએ નેઈ' કે ટેબે પાસે બે ગાય
છે, નવી ગાડી છે, ત્યારે તેઓ મળજ કસવા હાખ્યા
'આ બધું તને ક્યાંથી મળ્યું? કેવી રીતે મળ્યું? કાં
તો તે નકલી સિક્કા પાડતો હશે. અગર ખાનગીમાં
દાર ગાળતો હશે.'

હું એમને ફિકર કરતા રહેવા દઉં છું, 'દોષને!
તમનારે માથાં ખજવાળ્યા કરો.' અને મગજનું
હકી કરા કરો! હું બે પૈસા રળી ખાઉં છું એ ન
જેવાવું હોય તો માર્યા ફૂટી મરો!'

મારી આ વાત તમે માનશો કે નહીં તેની મને
ખબર નથી. આ વાત મેં સૌથી પહેલાં તમને જ
કહી છે.

મને લાગે છે કે મેં વડું પડવું ફડી નાખ્યું છે.
તમને મ એમ 'લાગવું' હોય તો માર કરો. હું ધડી-
ભર જૂલી મરો કે સોને કામ દોષ છે. બાજતમાં
કહું છે કે દરજીના દીકરો છવે ત્યાં મુઠ્ઠી મારે.

સવામ આચેમ! તમે તમ્મરી ચોપરીમાં સજાએ-
અને હું મારાં દુધનાં બોધરો...

એક અરજ કરી દઉં. તમની એકાએક મને
આ વાત ન મૂકશો અને મૂકો તો મને મને મને
તો ન જ આપશે.

આલો, તારે સુમરામ!

ગાંધીજીનાં દૃષ્ટાંતો

૨૩મી ૬૧૦ દેખાઈ

અધકૂપમાંથી ઊગર્યો.

મીરાબાઈ વૃદ્ધાવનમાં ગયા અને એક સાધુનો દરવાજો ઠોક્યો

સાધુએ કહ્યું કે હું કોઈ પણ સ્ત્રીનું મોજોતો જ નથી

એટલે મીરાબાઈએ જવાબ આપ્યો કે તમે કોણ છો? હું તો માત્ર એક જ પુરુષને બાણુ છું અને તે ઈશ્વર છે

આ સાંભળી પેલા સાધુએ દરવાજો ઉઘાડી નાખ્યો અને મીરાબાઈને સાદાગ નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે, આજે મારી આખો ઊઘડી છે હું અધકૂપમાંથી ઊગર્યો છું

ભોજનાન્ન અને જ્ઞાનાન્ન

જે જ્ઞાનની અહર નમ્રતા નથી, કોમળતા નથી એ જ્ઞાનને શું કરવું?

કૌશિક મુનિએ પોતાની ઉપર પક્ષીની ચરક પડી ત્યારે ક્રોધ કર્યો તેથી પક્ષી બળીને ભસ્મ થઈ ગયું પોતાના તપની આ શક્તિ જોઈ મુનિને મનમાં સંજેઝ અભિમાન થયું

પ્રી એ એક જાણુને ત્યાં અભિધિ થઇને બંધ છે. ધરની બાઈ પોતાના પતિની સેવામાં પરાવાયેની હતી એટલે અતિથિને ઊભા રાખે છે

પતિની સેવા પૂરી થયા પછી મુનિ પાસે ખાવાનું લઈને બંધ છે અને ચોડું થયાનું કારણ કહી મુનિની માફી માગે ॥

એટલે મુનિને કોધ ચડ્યો

પેની બાઈએ કહ્યું 'હું કાઈ પેલી ચક્રની નથી કે તમારા કોપથી બગી બહિં અને તમે આમ ક્રોધ કરો એ જ્ઞાન ન કહેવાય'

એટલે કૌશિક મુનિને જ્ઞાન થયું અને એમણે પેલી બાઈને કહ્યું 'તે તો મને બે

પ્રકારનું ભોજન આપ્યું એક ભોજનાન્ન અને બીજું જ્ઞાનાન્ન'

દરદનો સદુપયોગ

ક્રાસની એક અદાર વરસની બાળાએ પોતાની મરણુતોવ માદગીમાં પોતાની સુવાસ એટલી ફેલાવી કે હવે તેને 'સેન્ટ'ની (સતની) પદવી મળી છે એણે તો અખડ નિદ્રા સેવી

પોરણદર પાસે બિંદખાના લાધા મહારાજને કોઠં થયો હતો એ બિંદખાના શવાલયમાં આસનખંદ થઈ બેઠા જે નિત્ય રામનામ જપે, રામાયણ પઠે ઉવટે રાગમુક્ત થયા ને પ્રખ્યાત વ્યાકાર થયા તેમને મે ભોયેલા હતા એમની કથા સાંભળી હતી

જે ઈશ્વરભક્ત છે તે તો દરદનોએ સદુપયોગ કરી શકે છે, દરદથી હારવા નથી

માર્થા વિના મગે

આપણે સૌ જો એક ઈશ્વરના સત્તાન હોઈએ તો આપણે શા સાડુ એકબીજાનો ડર રાખીએ અથવા આપણાથી જુદો મત ધરાવનારનો દેશ કરીએ? પણ આપણે જેની ધૂણા કરતા હોઈએ તેણે કૃત્યજનનાર સુસવમાનને તે કૃત્ય કરવા દઈએ?

માડુ બધુત્વ ઉત્તર આપે છે 'હા'

અને હું તેમાં ઉમેરું છું 'તમારે તમારો ભોગ આપવો તમે જો તમને પ્રિય હોય તેને જવાવવા માગતા હો તો તમારે માર્થા વિના મરવું.'

મને આવી ઘટનાઓના અનુભવ છે

તમારામાં પ્રેમ સાથે કદ ભોગવવાની હિંમત હોય તો તમે પાપાણુ-હૃદયને પણ પિગળાવી શકશો

ખલિદાનનું સ્થાન

રામનાં સાથી સગાં હતાં. યુધિષ્ઠિરનાં પણ તેમ જ. મહામહા પયગમ્બરનાં તેમ જ. જિસસના સાથીમાં તેના ભાઈ હતા.

લોર્ડ સોદસજરીએ પોતાની આસપાસ સગાં-ઓને રાખ્યાં હતાં. તેની કોઇએ ટીકા કરી ત્યારે કહ્યું:

‘આ ખલિદાનમાં મારાં સગાંઓને ન હોયું’ તો કોને હોયું? એની ઉપર વિશ્વાસ ન મૂકું’ તો કોની ઉપર મૂકું? ખીજાં મારાં સગાં લાયક નીકળે તો તેને પણ હું આમાં હોયું. મારે સાડું આ પૈસા કમાવાનું સ્થાન નથી. ખલિદાનનું છે.’ અદ્ભુત ત્યાગ

પેગમ્બરસાહેબના દેહાંત પછી ઘણાં જ વરસમાં અરબ અને ફરીઓની વચ્ચે જંગી લડાઈ થઈ. તેમાં ખન્ને પાલુના યોદ્ધાઓનાં ખૂબ મરણ થયાં. ઘણા જખમી પણ થયા. સાંજ પડે એટલે સામાન્ય રીતે લડાઈ પણ બંધ થાય.

એક દિવસ આ પ્રમાણે જ્યારે લડાઈ બંધ થઈ ત્યારે અરબોનાં લશ્કરમાં એક અરબ પોતાના કાકાના ટીકરને ગોતવા નીકળ્યો. તેની લાથ મળે તો દફનાવે, અને જીવતો જોવામા આવે તો સારવાર કરે. કંઠાય તેમજ પાણીની જખના કરતો હશે એમ સમજી આ ભાઈએ પોતાની સાથે લોટો ભરીને પાણી રાખ્યું.

તરફડિયાં મારતા જખમી, સિપાઈઓની વચ્ચે ફાનસ લઈને તો જોતો જાય છે તો પોતાનો ભાઈ હાથ આંચે. અને તે સાથે જ પાણીની જખના કરતો હોય. જખમોમાથી લોટી વહ્યા કરતું હતું. તેના જીવવાની આશા થોડી જ હતી. આણે તેની પાસે પાણી ધણું.

એટલામાં કોઈ ધોળક થયેલાનો ‘પાણી, પાણી’ એવો અવાજ આંચે. એટલે આ દયાળુ સિપાઈએ પોતાના ભાઈને કહ્યું: ‘પેલાને પાણી આપી આવ અને પાંડી મને પાને.’ જે દિશા-માંથી અવાજ આવતો હતો તે દિશામાં ઉતાવળે પધડે આ ભાઈ પહોંચ્યો.

અ જખમી એક સરદાર હતો.

પેલા પાણી આપવા બાય છે અને સરદાર લેવા બાય છે, તેવામાં ત્રીજી દિશાએથી પાણીની રાડ આવી.

આ સરદાર પણ પેલાના જેટલો જ પરગજુ. એટલે તેણે માંડ માંડ કંઈક જોલીને અને કંઈક ઈશારાથી સમજાવ્યું કે, પહેલાં જ્યાંથી રાડ આવી છે ત્યાં પાણી પાઈ આવે.

નિસાસો નાખતો નાખતો આ ભાઈ પવન-વેગે જ્યાંથી આ આતંનહ આવતો હતો ત્યાં પહોંચ્યો. એટલામાં તો આ જખમી સિપાઈએ છેલ્લો શ્વાસ કીધો અને આંખ મીંચી. તે પાણી ન પાંચ્યો. એટલે ઝટ જ્યાં પેલા જખમી સરદાર પડ્યો હતો ત્યાં આ ભાઈ પહોંચ્યો. જુએ છે તો તેની આંખ પણ મીંચાયેલી. કુખી હૃદયે, છુદાની બંદગી કરતો કરતો તે પોતાના ભાઈની પાસે પહોંચ્યો. તો તેની નાડી પણ બંધ જોઈ અને તેનો જીવ ચાલ્યો ગયો હોય.

આમ ત્રણમાંથી કોઈ પાણી ન પાંચ્યો. પણ પહેલાં જો પોતાનું નામ અમર કરીને આજ્યા ગયા. ઇતિહાસનાં પાનાંમાં આવા નિર્મળ ત્યાગના દાખલાઓ તો ઘણા જોવામાં આવે છે.

ઉપરનું અદ્ભુત દૃષ્ટાંત આપવાનો હેતુ તો એ છે કે, પેલા વીર પુરુષોના જેવો ત્યાગ આપણામાં આવે, અને આપણી કસોટીનો વખત આવે ત્યારે આપણે ખીજાને પાણી આપીને પીએ, ખીજાને જિવાડીને જીવીએ, અને ખીજાને જિવાડતાં પોતે ખરીએ તો હસતે જુએ આદર્શ જઈએ.

ધર્મપાલન

મારી માતા હવેલીનાં દર્શન કર્યા વિના ખોતી નહીં. એ મને કહેતી કે હું ત્યાં પવિત્ર શ્રવા માટે, માડું ધર્મપાલન થાય એ માટે જઈ છું.

મેં એને પ્રણામ કર્યા.

મને થયું એ માતાને હું ચો ધર્મ શીખવીશ.

દિશા ભાણી

૬૦ કુસુમ દેસાઈ

વીસ વરસની વાત પર વૈદ્યાનિકોએ અણુના ૨૬-૨૫૦ પ્રકટીકરણ કુપું અને અણુયુગ્મો-આણુવિક્રયુગ્મની મહત્તાનો આરંભ થયો. છેલ્લા દસ વરસમાં એ ૨૬-૨૫૦ની પોઠે જ એક બીજા આશ્ચર્યજનક રહસ્યનું પ્રકટીકરણ થઈ રહ્યું છે. તે છે જીવિત માનવીય કોષનું. આ જીવિત માનવીય કોષ જાતે જ માણસના જીવનના રહસ્યનું મૂળ છે અને તે કારણે જ, આજે દુનિયા આશાભરી નજરે એ સુવર્ણયુગના આગળનની પ્રતીક્ષા કરી રહી છે, જેમાં કેન્સર અને માનસિક વિકૃતિઓ જેવા અસાધ્ય ગણવામાં આવતા રોગોની દારુણ પાતળના પથ માણસ ક્યારેય પણ પરાજિત કરી શકશે નહિ.

આજે જે વૈદ્યાનિકોના હાથમાં કોષોના આ અદ્વિત રહસ્યના પ્રકટીકરણની ચાવી છે, એમને 'તંત્ર સંસ્કાર વિરોધકો' (ટીસી કંટ્રોલ રેપ્રેસિયાલિટ) કહેવામાં આવે છે. છેલ્લા પંદર વરસથી આ વૈદ્યાનિકો શોધ કરી રહ્યા છે, પરંતુ એ દરમિયાન એમને કેટલીએ વાર નિષ્ફળતા, અપયશ, અને વિરોધોના કુંખ સહન કરવા પડ્યા છે. પરંતુ આવી અડચણો છતાં આ વૈદ્યાનિકોએ ખાસ્સી પ્રગતિ કરી છે અને એમ લાગે છે કે નજીકના જ ભવિષ્યમાં તેમની અનવરત સાધના માણસ માત્ર મટે કલ્યાણમય સિદ્ધિનું પ્રેરક વરદાન મેળવી શકશે.

અત્યાર સગીની યોજને અને તેમણે એક એવી દવા બનાવી છે જે ટ્યુમેઝિયા (કેન્સરનો એક પ્રકાર) થી નીપજતા મૃત્યુની અવધિ વધારી શકે છે અને બીજા અન્ય રસાયણો-જે અત્યારે તે પ્રાયોગિક અવસ્થામાં છે-પણ કેન્સરના બીજા-ત્રીજા પ્રકારોને હટાવી દેવાની શકશે.

આ રાસાયણિક ઔષધોની ગોળના કમમાં જે બીજા વૈદ્યાનિક ઉપપરિણામો સિદ્ધ થયાં છે, તે પણ ચિકિત્સા-શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ઓછા મહત્વના નથી

તેનાં મૂલો પકડી લઈને અત્યંત મહત્વનાં ચિકિત્સા-શાસ્ત્રીય આવિષ્કારોની સંભાવનાઓ છે. આ ઉપલબ્ધિઓમાં એક છે માનવ-અંગના કોષ એક ભાગ માથી લેવામાં આવેલા મૃદમતમ અંશ (કોષ)ની ટેરફ-ટયુન અથવા બીજા સરેરાશ પ્રદ સાધનોમાં પ્રકૃત રીતે પોષણ લેવાની અને પુનર્નિર્માણ કરવાની ક્ષમતાનું અન્વેષણ. આ ટીસી-કંટ્રોલ-રેપ્રેસિયાલિટ કોષ મનુષ્ય શરીરમાંથી લેવામાં આવેલા કોષને તેના મૂલ્ય પછી પણ અનંત કાળ સુધી જીવિત રાખી શકે છે.

૧૯૫૪ના વરસની વાત છે. ન્યુયોર્કના એક કલિનીકમાં ન્યોર્મોએસો નામના એક યુવકના મસ્તિષ્ક-વધુ (મગજનું ઘાટું) કલેક્ટ થી)નું ઔપરેશન કરવાનું હતું. મળુના કોષોને કોલેમિયા યુનિવર્સિટીના વૈદ્યાનિકો અને ચિકિત્સકો તેમજ શરીર-શાસ્ત્રીઓએ, આ રોગના વિષયમાં અધિક જાણકારી પ્રાપ્ત કરી લેવાના આશયથી-આ રોગે જે રોગીનો-તે જીવ લીધો હતો જ-પોતાની પ્રયોગશાળામાં જીવિત રાખ્યાં અને તેમને કુદરતી રીતે વિકસિત થવાની સગવડ પણ આપી આ વધુ કોષ આજે પણ હજી જીવિત છે, અને એને વૈદ્યાનિક ધારે ત્યાં સુધી જીવતી શકે તેમ છે. વાટીમોરના જોન હાથકિન્સ યુનિવર્સિટીના ચિકિત્સા શાસ્ત્રી વિદ્યાલયવાળા ડૉ. ન્યોર્મોએસો એ ૦ પાસે કેન્સર રોગનું તટ્ટ વરસો સુધી જીવતું રાખેલું. એ તટ્ટ ત્રેવીસ વરસ અગાઉ મરણ પામેલી એક બીજી હતું જે સી કેન્સરથી મરી ગઈ હતી.

પ્રયોગશાળાએ શોધેલા આ આશ્ચર્યનું રહસ્ય, જેવા અસંખ્ય કોષો છે જે મનુષ્ય શરીરમાં પરિવ્યાપ્ત છે જે, બહુ પ્રતિકૂળ પોતાની પુનર્નિર્માણ ક્ષમતાથી પોતાને નવીન બનાવ્યા કરે છે. એક કોષ મરે છે અને બીજો તરત દિલકાત ધઈને તેની જોડ પૂરી કરી દે છે અને નવાં સુધી આ કમ અનાધિત રીતે આવ્યા કરે છે, તેમાં કોઈ પ્રકારની અટકાવટ કે અંતરાય

નથી થતો ત્યાં લગી શરીર સ્વસ્થ રહે છે. પરંતુ આ અદ્ભુત પુનર્નિર્માણની ક્ષમતાની સાથે જ આ કોષોના સ્વભાવમાં એક કોષ પશુ છે. આ કોષ જ કેન્સરનું કારણ છે. તે એ છે કે અસંખ્ય કોષોમાં માત્ર એક જ કોષ વિકારગ્રસ્ત થાય તો તેનું વ્યાપક પરિણામ કેન્સર જ છે.

વૈયક્તિકાએ આ કોષોને જીવિત રાખવાની રીત મેળવી લીધી છે અને તેથી તેઓ સ્વસ્થ અને વિકાર-ગ્રસ્ત બન્ને પ્રકારના કોષોને પ્રયોગશાળામાં જ તે સ્થિતિમાં રાખીને જીવિત અને પુનઃજીવિત રાખી લે છે. જ્યારે તેઓ એ વસ્તુ જાણી લે છે કે કયા કારણે અને કઈ સ્થિતિમાં મોઢ એક કોષ વિકાર-ગ્રસ્ત થાય છે ત્યારે તેઓ તરત જ તેની પુનર્નિર્માણ ક્રિયાને પ્રતિરુદ્ધ કરવાની યુક્તિઓ શોધવા લાગે છે અથવા તબીબી-શાસ્ત્રના કારણને સહા માટે નિર્મૂલ કરવાના ઉપાયો શોધે છે.

કોષોની આ પુનર્નિર્માણ પ્રક્રિયાને ડૉ. બ્રેની પ્રયોગ-શાળામાં વિશિષ્ટ અણુનીશ્ણ યંત્રની સહાયતાથી જોઈ શકાય છે, તેમાં તે પોતાના કુદરતી આકાર કરતાં એક ચો ગણો વિકસિત નજરે પડે છે. અણુનીશ્ણ યંત્ર વડે જોવામાં આવેલા કોષોનું જીવન ચોક્કસ જ નથી, બધાનંક પણ હોય છે; કારણ કે જોમાં જોનારની નજર સામે જ કોષોનું મરણ, તેમનું યુદ્ધ અને નિર્જીવતા વિજયન કુદરતી માપથી વધારે વૃદ્ધિત રૂપમાં જોવા મળે છે.

ડીસ્યુ-કંચર-રેશિયોમિટ, કોષોના આ અદ્ભુત રહસ્યને પકડી પાડવાને માટે કેટલીએ પદ્ધતિઓ અપ-ત્યારે કરે છે. આ તમામ વિશેષગ્રેમાં ન્યુમેકોની કેન્સર ઇન્સ્ટીટ્યુટના ડૉ. જોન જે. બીસેલીની પદ્ધતિ સૌથી વધુ મહત્વની છે. આ પદ્ધતિ એમણે ૧૯૩૦-૧૯૩૬ માં રચાંપી. ડૉ. બીસેલીની પદ્ધતિએ કેન્સર નિવારણની આખીએ ચિકિત્સા પદ્ધતિની દિશા જ બદલી નાખી. આજ સુધી મનાતું કે સંધારણ કોષ અને કેન્સર-વિસ્તારક વિકાર-ગ્રસ્ત કોષ એક જ છે. તેથી તેનું નિર્મૂલન મોઢ હિસાબે પણ રાસાયણિક ઉપચાર દ્વારા સંભવિત નથી. પણ ડૉ. બીસેલીએ પોતાના પ્રયોગોથી એ સિદ્ધ કરી આપ્યું કે કેટલાક એવા પણ રાસાયણિક દ્રવ્યો છે, જેને સાધારણ કોષ

અદ્ભુત કરી શકતા નથી, જ્યારે વિકાર-ગ્રસ્ત કોષ એને આત્મસાપ્ત કરી લે છે. અને આ જ પ્રાયોગિક ભૂમિકા પર એમણે એવા સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કર્યો કે, વિશેષ રાસાયણિક દ્રવ્યો દ્વારા સાધારણ અને સ્વસ્થ કોષોને પ્રભાવિત કર્યા સિવાય જ વિકાર-ગ્રસ્ત કોષોને નિર્જીવ કરી શકાય છે. પોતાના આ સિદ્ધાંતને પ્રમાણ-સિદ્ધ કરવા માટે એમણે બે હારોના કોષ લીધા, જેમાં એક સ્વસ્થ હતો બીજો કેન્સરગ્રસ્ત. નિર્ધારિત રાસાયણિક દ્રવ્યની પ્રતિક્રિયા બન્ને કોષો પશુ મોઢ જાતની થાય છે તેનું ક્રમિક નિરીક્ષણ અણુનીશ્ણ દ્વારા કરવામાં આવ્યું.

જુલે, પોતાના પ્રયોગોમાં સફળ થઈને ડૉ. બીસે-લીએ એક રાસાયણિક સમિશ્રણ તૈયાર કર્યું, જેને “રે-ફ-ગ્રામિનાયુરિન” કહેવામાં આવે છે. આ રાસાયણિક સમિશ્રણથી કેન્સરગ્રસ્ત કોષ મરી જાય છે, જ્યારે સાધારણ કોષ જીવિત રહે છે.

આ પ્રયોગોના સિદ્ધસિદ્ધમાં લેવામાં આવેલા હેટિ-ગ્રાફ આ દિશામાં આગળ શોધ કરનારાઓને ખૂબ ઉપયોગનાં છે. ડૉ. રોસસ કહે છે કે ચિત્રા કેન્સર સ્ત્રેમાં જેટલા મહત્વનાં છે તેટલાં આણ્વિક સ્ત્રેમાં ડૉ. આર્થર-ટાઈનરે સાસેપવારના સિદ્ધાંત. ડૉ. બીસે-લીના આ ટીસ્યુ-કંચરના કામે જ સ્ત્રોતભિષાથી નીપજતા મૃત્યુની અવધિ વધારી આપી અને બીજા કેન્સરોમાં પણ આસા નીપજતી.

ડીસ્યુ-કંચર-રેશિયોમિટરએ એક બીજું મહત્વનું કાર્ય કર્યું છે. આ કાર્ય એક અત્યંત અને પ્રખ્યાત મહિલા શીમની હેયેન કૌયં જેઓ ગર્ભ-રક્ષકારના અસંખ્ય કેન્સરથી મૃત્યુ પામી હતી-ને હમેશા માટે અમર કરી દીધી. આ મહિલા ૬૦ સં ૧૯૫૧માં જોન હોપકિન્સ હોસ્પિટલમાં મરી ગઈ હતી અને વૈદ્યનિકાએ તેનાં કેન્સર-કોષોને ટીસ્યુ-કંચર પ્રણાલીથી આજ સુધી જીવિત રાખી ચૂક્યા છે.

અન્ય પ્રયોગોની પેઠે, દારૂમાં તો આ પ્રયોગ પણ સફળ ન લાગ્યો, પણ પાઠગ્રાહી-જાતી શકાયું કે આ કેન્સરગ્રસ્ત કોષો પણ બહુલા અન્ય સાધારણ કોષોની પેઠે પુનર્નિર્માણશીલ છે. એ પણ જાણી શકાયું કે તેમાં જીવિત સાધારણ કોષના લગભગ તમામ લક્ષણો વર્તમાન છે, અને તેઓ પણ રેટરેટ્સમાં પ્રવૃત્તિ જાહેરતાં નથી. એક બીજા માર્કોનું પરિણામ એ સિદ્ધ

કરનામા આ પુ કે કેન્સરકા પોલિયો વિનાશ (વાય રસ)ને ધણી જ તીવ્રતાથી પ્રદણ કરી લે છે. ક્રાઇ વિષાણુ જાતે જ પુનર્નિર્મીણશક્તિ હોતો નથી, તે ખીજા જીવિન ક્રા સાથે સંનિવિષ્ટ રહીને જ તેની પુનર્નિર્મીણ શીલતાને આત્મવૃદ્ધિ માટે ઉપયોગ કરે છે જ્યારે શ્રીમતી એલૉનામના એક મહિલાના કેન્સર ક્રાઇમા પોલિયો વિષ જ નાખનામા આ-આ, તો જોના મધુ' કે તે ભારે અડધથી તેમા સંનિવિષ્ટ થઈ ગયા

ડૉ. એન્ડ્રે આ દીરુડ ક યા પદ્ધતિનુ નામ લેના -રોશન-પદ્ધતિ રાખ્યુ. આને કેન્સર સંરોધનની તમામ પ્રયોગશાળામા આધાર તરીકે આ લેનાપદ્ધતિ જ રાખવામા આવે છે જનપાન અને ટર્કીના બે ઔષ્ઠો ગિક કેન્સરો લેવા રોશન ટેસ્ટ ટ્યુબોનુ મોટા પાયા પર ઉત્પાદન કરીને તે સધને પહોચવી કરવ ની આતર રાષ્ટ્રિય યોજના બનાવી છે આ ટ્યુબો પોલિયો આદિ અન્ય રોગાણુઓના પરીક્ષણમા ખૂબ જ ઉપયોગી થશે.

અક્ષા બનનાની લિપ્ષા

સદીઓ પૂર્વની વાત છે તમિલનાડમા માર્તંડ વમૌ નામનો એક ચેર રાજા રાજ્ય કરતો હતો મહા શક્તિસાગી અને પ્રતિભા સંપન્ન તેો હતો જ પણ સાથેસાથે તેની મહાત્વાકાંક્ષાનો વ પાર નહોતો ક્રાઇ પણ કાયે, આડે તેટલું અસાધ્ય બનેને હોય તે તેના સામર્થ્ય બહારનુ છે એમ તેણે ક્યો જ માન્યુ નહોતુ

તેણે પોતાની પ્રજાને સુખી અને સાધુ, સંપન્ન રાખવા ઘણી જ જહેમત લીધીની અનેક મંદિરો બંધાવ્યા, સુદર નગરો વગાવ્યા વરણે સુધી અનેક કષ્ટ વેડીને તેણે દેવતાઓને પ્રસન્ન કર્યા અને કેટલીએ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી મહામા પ્રાણ પુરવાની શક્તિ યે તેને અવગત થઈ

એક દિવસ તેને મનમા વિચાર આવ્યો કે હું સંધ્યો જ દેવસુલભ શક્તિઓ અને સિદ્ધિઓ ધરાવુ છુ મારી જુકી જેઆતા વારમા જ જૂમડગ આપુ થરથર કાપી જીડે છે પરંતુ એક કામ હવુ સુધી મારાથી થઈ શકતુ નથી-તે છે સૃષ્ટિની રચના' સૃષ્ટિરચનાની વિદ્યા પણ ક્રાઇ પણ ઈનાને કે જોગે મારે હસ્તગત કરવી જ નેહએ

અને ખીજે જ દિવસે રાજ્યશર મત્રીમડળને સોંપીને તે તપસ્થા કરવા ચાલી નીકળી તેની ઘેર તપસ્થા જોઇને વિદ્યાતા પ્રસન્ન થયા અને રાજાને દર્શન દીધુ કહે જોડએ તે વર માગ

માર્તંડ વમૌએ વિદ્યાનાના ચરણો વડીને પોતાના મનની વાત કરી વિદ્યાતા અહરદેવ સાક્ષીને ચમકયા અને ઘૂણુ હન્યા પરંતુ તથાસ્તુ' કરીને રાજાને અલવિદ્યાનુ ચૂક રહસ દાખ યુ

માર્તંડ વમૌના આનંદનો પાર ન રહી અહરદેવ ધારણુ કરીને તે સૃષ્ટિની રચના કરવા બેસી ગયો પોતાની કંપના પ્રમાણેના નકી નાકે દીર્ઘ નેત્ર અને સુન્દર મુખવાળા મનુષ્યનું તેણે સર્જન કર્યુ

પરી વીચુ નાક કરીને ખીજ માણસનુ નિર્મીણ કર્યુ પરી તો મિ ન લિ ન રંગો બેગરી કરીને કેડના વ મનુષ્યાની ઉત્પત્તિ કરી પણ પાચ જ પ્રકારના મનુષ્યોનુ સર્જન કર્યો પરી તરત જ તેનો નવી સૃષ્ટિ રચના અંગેના કે વના જાડાર ખામ થઈ ગયો લાખ વિચારો કર્યા પણ ક્રાઇ નરી માનવ શ્રુતિનો આદર્શ તેને ધૂણી નહિ શૂઝાઈ જઇને તેણે તે અગાઉ બનાવેલી શ્રુતિનો આધાર લીધો તે જ નમુનાના લાખો મનુષ્યો બનાવી નાખ્યા

મૃત્યુનોકમા હલચલ મચી ગઇ એક જ આકૃતિના સકલો જોશો' નાપ દીકરા, બાઈ બાઈ, સસરા જમાઈની આકૃતિમા કંઈ બેદ જ નહિ ૧૧

મર્તંડ વમૌને પશ્ચાત્તાપ અને લજ્જાની સીમા ન રહી અક્ષાજીના ચરણ પકડીને તે રોઈ પડ્યો અક્ષાજીએ સમિતવદને પોતાનો હાથ તેના માથા પર ચૂકવો અને ખૂન પ્રેમપૂર્વક બોલ્યા 'શુ' ચરસા હવે તો તને સમજાઈ ગયુ ને કે એક જ વ્યક્તિ સંધ્યો શક્તિઓનો અધિકાર મેળવી શકતી નથી? યાદ રાખ, અહ કાર જ તમામ દુષ્ટોનુ મૂલ છે

કહેવાય' છે કે નવા સૃષ્ટિ રચયિતા, માર્તંડ વમૌએ રજોસી આ પ ૬ પ્રકારની માનવ શ્રુતિઓ જ આને આપ' જોગે લિખન નીમો અને સુરોપિયનો એવા નામોથી આ પૃથ્વીમા આરાતરકે ફેલાઈ રહી છે અને ત્યારથી જ આ પર્ણએ અને જાતિબેદ શરૂ થયા છે

—તમિલ સાહિત્ય

જૂના ગુજરાતનો કાપડઉદ્યોગ

‘અભ્યાસી’

મેગલ રાજ દરમ્યાન તરેહ તરેહની કુન્નર-ઉલોમે ખીસ્મ હતા અને તેથી ગુજરાતમાં ધનધાન્યની સામાન્ય રીતે ઊછોળા ઝડતી તે કંપનીના રાજ્ય થવા પડી ઝડતી બધે થઈ ગઈ. એટલું જ નહિ પણ કાકરડા, ભીરૂ, દૂબળા, ચોધરા, નાપકા જેવી પછાત પણ જગતના કામને સાંજ પડે ખાતાનાં પણ સાંસાં પડવાં લાગ્યાં.

આ સ્થિતિ ગુજરાતને માથે માથે હાથકંતા-મણુ અને હાથવણાટ, રંગાકામ અને ઓપકામ, બાંધ-છોડામ અને જરતકામ આસતો હતો ત્યારે નોકોતો. દુર્ભાગ્યે આનાં સર્વ પુરાવાઓ ગુજરાતી વેપારી-ઓના કે કારખાનાદારોના લખાણમાંથી મળતા નથી. પહેલા વેપારીઓ સાંહિત્યની કડકટમાં પડતા નહિ. આપણા સંપ્રદાયના પ્રવર્તીને સમાજના ઉલોમ ધધાની આત્રી પડી ન હતી. તેથી જ કંઈ અને પુરાવાઓ ટાંકવામાં આવ્યા છે તે બધા ૧૭મી અને ૧૮મી સદીમાં ગુજરાતમાં આવેલા મુસાફરોના બધા નોંધમાંથી યા તે પરદેશી કંપનીઓના કાગળો પરથી મેળવવામાં આવ્યા છે. ગોરા મુમાફરો ગુજરાતનાં ગામડામાં ખડુ ફકી ન હતા તેથી ગુજરાતના ગામડામાં ઔદ્યોગિક સ્થિતિ કેવી પ્રવર્તી રહી હતી તેનો બચ-બર ખ્યાલ આવતો નથી. પણ મુખ્ય શહેરોની ઔદ્યોગિક જલ્દોજલાલીના તેઓએ સંવિસ્તર વર્ણન કર્ય છે. તેથી. શહેરોમાં ઉદ્યોગધંધા કેવા ધીકા-અસતા હતા તે ખ્યાલર સમજાય છે.

જે જે ગામડાંઓમાં મિઠાં ઝોમ નહ બચ્ચો હતો તે બધાં જ ગામોમાં કાંનનર અને પ્રણુતારાનાં ધરો તેના જોવામાં આવ્યાં હતાં. તે બધાં જ ગામમાં મૂઠાં અને કોઈ પ્રકારનું કાપડ થતું હતું. આ બધું એકીને તેજી ઉત્સાહમાં અગી જતને લખી નાખ્યું છે:

‘હિંદમાં એવું એક પણ ગામડું જોધનું મુશ્કેલ પડશે જ્યાં દરેક સ્ત્રી પુરુષ અને બાળક કાપડ જના-વચમાં લાગ્યાં ન હોય. હિંદુવાનની લગભગ અરધી

અરધ વસ્તી એ ઉદ્યોગમાં લાગી છે.’

(હિસ્ટોરિકલ રેગેન્ડસ)

અમદાવાદ

મિત્ર ઉદ્યોગમાં અમદાવાદનો જેમ આજે હિંદમાં પહેલો નંબર આવે છે તેમ એ સદી પહેલાં ગુલકો-મમાં પણ અમદાવાદનો પહેલો નંબર આવતો. અમદાવાદની આખાની સુતરાઉ, રેશમી અને જરીના ત્રણ તારને આશારી હતી. ૯૦૯૦ ૧૬૨૧માં અમદાવાદની વસ્તી ૭ લાખની હતી. પણ મેગલકાળની જલ્દો-જલાલી દરમ્યાન જ્યારે અમદાવાદમાં સોનાતી ટંક-ગ્રાળ આવતી હતી ત્યારે આઠ લાખની મણાતી હતી.

સર થોમસ મીટફીલ્ડ ૧૬૧૪ના ૨૬મી ડિસેમ્બરના ગ્રાજ કંપનીને લંડન કમર્સ લખતાં જણાવ્યું હતું કે ‘લંડન શહેર તેનાં પરં મળીને એટલું વિશાળ કાપ તેટલું વિશાળ અને જગ્ગ અમદાવાદ શહેર છે.’ મેટફીલ્ડે કહે છે કે એશિયાની એવી ‘કોઈ’ પ્રાજ કે વેપારની વસ્તુ ન હતી જે અમદાવાદમાં ન મળી શકે.’

૯૦૯૦ ૧૬૩૮માં અમદાવાદ ત્રિજો એક પરદેશી ગાત્રીએ નોંધ લીધેથી છે કે અમદાવાદમાં રેશમી અને જૂના મિત્રજુવાણું એતેરી જુદાવાણું (કિનખામ) કાપડ ૧૨ રૂપિયે વાર વેચાતું હતું.

ટેરનિયર અને મુશુવરેએ પણ અમદાવાદના કિનખામ અને સુતરાઉ કાપડનાં વખાણુ મુક્તકે કર્યાં છે.

વીસમી સદીમાં પણ અમદાવાદનો કિનખામ વહેરવે એ માનખરેજુ ગોરવરતું સમજાય છે.

‘૧૯૦૨ના દિવડી દરમ્યાનમાં લેડી કમને અમદાવાદનો કિનખામનો ઝોમો પહેર્યો હતો.’ (કવિનાનાલાલ)

રેના-કાપડની મુખ્ય જલ્દોમાં છીટ, મલમય અને બાફના એ અમદાવાદના ખાસ વખણાતાં હતાં.

મહેમદાવાદ

‘ઓગિલ્લી ‘એલિયા વગેરે’ નામનાં ૧૬૭૩માં પ્રમિદ થયેલા પુસ્તકમાં લખે છે: ‘મહેમદાવાદમાં

ધણીખરી વસ્તી વણકરોની જ છે.' મેન્ડરજો અને થીવનો નામના મુસાફરોએ પણ મહેમદાવાદ અને નડિયાદના ખાદીકારની નોંધ લીધી છે. થીવનો કહે છે કે મહેમદાવાદમાં એટલું બધું સૂતર, કંતાતું કે પોતાના પ્રદેશની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા ઉપરાંત ખીખ ભાગોમાં અને પરદેશમાં પણ મહેમદાવાદનું સૂતર ચડતું હતું નડિયાદમાં પણ કીકીક જથ્થામાં કાપડ તૈયાર થતું હતું. થીવનો કહે છે કે આ બંને શહેરોમાં અને તેની આસપાસના પ્રદેશોમાં લોકો રના ઉલોગમાં જ ગૃહાયેલા રહેતા, તેમને અમદાવાદની જેમ રેશમ કે જીનની નડતર નહોતી. વડોદરા

થીવનો ઇન્સ ૧૬૬૬માં લખે છે: 'વડોદરા ગુજરાત રાતમાં એક મોટામાં મોટું અતિ નામીયું આધુનિક શહેર છે. તેની બાજુમાં આવેલ ખીખ ખરે શહેર રાજ્યપુરા નામથી પણ ઓળખાય છે... ત્યાં ઘણા વાણિયાઓ રહે છે. ગુજરાતમાં સારુ અને ઝીણામાં ઝીણું કાપડ વડોદરામાં બને છે એથી તેની ખ્યાતિ હોવાથી ત્યાં ખેસુભાર કારીગરો ભરાયા છે અને તેઓ પોતાના કામમાં સતત મગ્ન રહે છે. વડોદરા અને અમદાવાદ વચ્ચે બે કીક કીક મોટા શહેરો - મહેમદાવાદ અને નડિયાદ - આવે છે. બંને સ્થળોએ કાપડકામ થાય છે. મહેમદાવાદ નજીકના મુલકમાં તેમ જ ગુજરાતના ધણીખરા ભોગને સાર પૂરું પાડે છે.'

ઈન્સ ૧૬૭-માં ટેવરનિયર લખે છે:-

'વડોદરાની જમીન ફળદ્રુપ છે અને ત્યાં કેવિ-કેવિ વેપાર ધંધાકાર આવે છે.'

વડોદરાના કાપડમાં જુદી જુદી જાતો હતી અને કૂમાશ, રંગ, લખાઈ કે પહેલોઈને કારણે ખાસતો, મેલ્ડ, આરમાની, ડેસમી, વગેરે જુદાં જુદાં નામો વેપારીઓએ પાડ્યાં હતાં.

ખંભાત

ઉપકામાં હલકી જાતથી માંડીને જીન્યામાં જીંબી જાતનું કાપડ ખંભાતના કારીગરો બનાવતા હતા. ચંદના કાર્પાસી માંડીને ખારીક મગમગો અને વિવિધ રંગી છીંટ ત્યાં સરને લાવે મળી શકતી હતી.

તરબો બનાવવાના આ કાપડ ઉપરાંત જુદા જુદા રંગની સૂત્રનીઓ, રમધાઓ, જાજમો, શેતરંજીઓ અને પાટી વગેરે ત્યાં બનાતો હતાં. ગોવાથી તેમ જ મલ-ખારગાં બીજા બંદરોએથી બમો અડીસો વહાણોનો કાર્ગો દર વર્ષે આ કાપડ ખરીદવા પોર્ચુગીઝોની સરદારી અને રક્ષણ હેઠળ ખંભાત આવતો અને યુરોપ તેમ જ અન્ય દેશો માટે જરૂરી કાપડ મોટા જથ્થામાં ખરીદી પાછો ફરતો હતો. લીન્ડન, કોટન, પીરાડ, ટેવરનિયર વગેરે લેખકોએ ખંભાતમાં કાપડનો ઉલોગ ધંધોકાર આવતો હતો તે વિશે પોતાની નોંધપોશીમાં વર્ણન કર્યું છે. કોટન હેમિલ્ટન કહે છે કે ખંભાતનું ભરતકોમર્સિલમાં તો શું પણ આખી દુનિયામાં સરસ હતું.

ખંભાતમાં ધણુ આરંગ છરાની વેપારીઓ રહેતા. તેઓએ બંધાવેલ મરિજદો આને પણ નેત્રા જેવી ગણાય છે

હિંદુસ્તાનમાં ખંભાત પહેલી પકિતમ બંદર મણગતું હતું. ત્યાના વહાણો કેરા અને પેકિન વચ્ચેનાં બધાં બંદરોની સર કરતાં હતાં.

ભરૂચ

'ભાંગુ' ભાગુ' તો ચે ભરૂચ' એ કહેવત પરથી જ આપણને ખાતરી થાય છે કે ભરૂચમાં એક વખત જળરહત હતી-નર ધંધા ચાલતા હશે.

સૂતર, સુનરાજી કાપડ, અને ખાસ કરીને ખાસતા માટે હિંદમાં ભરૂચ વિખ્યાતિ પામેયું હતું.

ટેગનિયર લખે છે:-

'કેવિકા કાપડ નિખારવાનું (ખિસચિમ) કામ નર્મદાતીરે અવેશ ભરૂચમાં ઉત્તમ પ્રકારનું થતું હતું; ભરૂચ કે નર્મદાના પાણીમાં કપડું સરસ રીતે નિખારવાનો ગુપ્ત રહેતો છે. આ વાત સોમોથી મહાદેવ હતી, અને તેથી એમના શહેનસાહતના જુદા જુદા ભાગોમાંથી નર્મદાના પાણીમાં નિખારવાના માટે કાપડ ભરૂચ લાવવામાં આવતું હતું.'

સર્વસાધારણ વર્ગના લોકો માટે સરની જાતનું ખાસતા કાપડ ભરૂચ જિલ્લામાં બનતું. પણ ખંભાતના મલમલ સાથે હરિશ્ચંદ્ર કરી સહે એવી જાતી જાનના કાપડનો પણ ભરૂચમાં તોરો ન હતો. દોડસોથી ત્રણ

સેા રૂપિયે એક તાકા થડે એલુ કાપડ પશુ ભર્યમા થતું. લગભગ વીસ વીસ વારના તાકા ઉપર રૂપિયે વેચાતા ટેવરનિયરે જાતે જોયા હતા

વિલિખમ ફિન્ચ ભર્યના બાકિયાની પ્રશંસા કરતા કહે છે કે હોનેડના કાપડથી પશુ થડે એટલું તે ઝીલું હતું; અને ૧૪૪૬ વારના તાકા પગ રૂપિયાની કી મતે વેચાતો હતો

પીટર કેલા વાવ નામના છટાલિખન પ્રવાસીએ ૧૭૨૦ ૧૬૨૩મા ભર્ય વિશે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે

‘ભર્ય (ખારોમી યા બહેરજ) ઝીણા કાપડના વ્યાપાર માટે જગવિખ્યાત થયેન છે જીજ કોઈ પશુ રથજો કરતા ત્યા કેવિકો વધારે બને છે ભર્યતુ કાપડ એશિયાખ અમરમાં તો શુ પશુ યુરોપખડમાં થે વૃધરાતુ હતુ ત્યા અંગ્રેજ અને ડચ લોકોએ ડોળીઓ રથાપી છે તેઓ દર વરસે કાપડના પાચ છ મોટા લ્હાણે યુરોપ લઈ જાય છે વ્હાણુમા ચાન ખરાબર ભરાય તે માટે કાપડના રોમનગાડી જેવડા મોટા વીટયા ખનાવે છે, અને આપણા ડુવલથી જરાક મોટા કટકાના અનેપોમા ૩ થી ૪ પીયારે (૧૦ થી ૧૨ ર) જીપજે છે છટનીમા તે જ મટ કાના ઓળામા ઓળા ૬ કાઉન (૧૦ ર) ઉપજે છે આ પરથી સહેજે આપ કંપી ચક્રો કે વિસ્તારમા તો ટસ્કીની જિલાના સીન જેવડા (જે કે વસ્તીમા ત્યાના કરતા ત્રણ ગણા) શહેરમા રૂપિયાની કેટથી બધી ખાણુ ભરેલી છે અને તમે એ પશુ ખ્યાલ કરી ચક્રો કે રાજ્યને ‘જગાતની ઉત્પન્ન તરીકે નાણાની કેવી દ કમાણ પડતી હશે’

ભર્યમા બાકિયા ઉપરાત સુતરનો મોટો વેપાર ચાલતો હતો આ જિલામા સુતર પશુ કાપડની જેમ મોટા જથ્થામા લેવાર ચલુ હતું અને બેહદ સરતા બાવે ત્રણ હુ અંગ્રેજ કંપની આ સુતર મોટા પ્રમાણમા ઈન્ડિયન યાવતી હતી એના નોપડાઓમા ‘અત્યંત લાભદાયક વસ્તુ’ તરીકે ભર્યની સુતર વર્ણુ વગામા આ-ચુ છે ટેવરનિયર કહે છે કે ડચ કંપની પશુ સુતરની નિકાસ પ્રતિવર્ષ મોટા જથ્થામા કરતી હતી આ સુતરનો ઉપાડ એટલો જથ્થો થયો મોંકવો હતો કે વપુકરોને કાપડ વજુવા માટે જોડતા પ્રમા-

ણમા સુતર મળી ચક્રતુ નહિ અને તેથી તેમણે કંપનીને ધમકી આપી હતી કે જો તે સુતર ખરીદશે તો તેને બાકિયા પુરા પાડવામા નહિ આવે. આમ છતાં ચોરીછપીથી પશુ સુતરની ખરીદી તો ચાલુ જ રહી હતી આ સુતર બહુ તેમ જ ઝીણુ, જોડાએ તેની જાતરું મળી ચક્રતુ હતું. યુરોપમા એનો ઉપયોગ મીજબાતીની બતીઓ કરવામા, મોજા મૂથવામા તેમ જ રેશમ સાથે જોળી કાપડ વણવાના કામમા થતો હતો ઝીણા સુતરનો જે નમૂનો ટેવરનિયર પોતાની સાથે ક્રાસ લઈ ગયો હતો તે તેણે લાની રાજમાનાને અને તેની સખીઓને બતાવ્યો હતો તજરે પશુ ન થડે એલુ ખારીક તેમ જ એકસરખુ કતાયેતું એ સુતર જો તેઓ સર્વે ફરત પામી ગયા હતા

સુરત

‘સોનાની સુરત’, ‘મજાની ખારી’, ‘ચોરાશી બદરનો વાવડો’ એવા નામોથી સુરત સત્તરમી સદીમા ઓળખાણુ હતુ આ ઉપરથી જ આપણને ખાતરી થાય છે કે સુરતમા હુન્નરકીબોમ, અને વેપારધર્મો બહુ ધમધોધાર ચાલતા હશે સુરતની ખજારમા દર રોજ પનીમથી ત્રીસ લાખ રૂપિયાની ઉથલપામન થતી હતી સુરતમા ૧૮મી સદીના વેપારીઓની સમૃદ્ધિની તાતો અત્યાર સુધી ચાલે છે ત્યાના લોકો કહે છે -

ત્રવાડી અજુનજ ગયો
આત્મારામ જુખણુ ગયો
લાલા મુનીલાન ગયો
મરા ખમદુલ ગફાર ગયો
અરસેશર કોટવાલ ગયો
હવે સુરતમા કોણુ રહ્યો ?

ઈસ ૧૮૦૫મા ત્રવાડી અજુનજએ ૩૨ લાખ રૂપિયા વગર બાજે, કાર્ડ પાણુ લખત સિવાય, અંગ્રેજ કંપનીને ‘ધીના’ હતા

આત્મારામ જુખણુની લડનમા પશુ પેદી હતી તેની પાસે એટલુ જાણુ થન હતુ કે નોડામા એની કેરેવત ચાલતી કે ‘આત્મારામ જુખણુની હુંડીના રૂપિયા આડ પશુ આવે’ એ પેદીની ‘મો હવામધી કજુલન’થી કેરોડેના સોદા થતા

અબદુલ ગફરની ધનદોલતનો હિસાબ ચામ નહિ. તેના વહાણો પરદેશ ખેડી દર વરસે લાખો રૂપિયા કેમાઈ આવે. એકી નામના અજેજ ચાચિયાએ ગફરનું વહાણ લૂંટ્યું હતું ત્યારે તેને જાનન લાખ રૂપિયાનો સોના આદીનો દલ્લો મળ્યો હતો. સરતની આટલી બધી આબાદીનું સુખ્ય કારણ સરતનો સુંતરાઈ અને રેશમી કાપડનો ઉદ્યોગ બધો હતું. સરતી કાપડ પર યુરોપ ગાંડુ વર ચર્ચ ગયું હતું. સરતનું મોઢક વણાટ બેઈ કસિના વેણકરો વણાટ શીખવા સરત આનીને રચા હતા. સરતી કાપડનો મોઢ અટ-કાવવા સારુ ૪૦૦૦ ૧૭૦૧માં ઈંગ્લેંડમાં એવો કાયદો કરવામાં આવ્યો હતો કે જે કોઈ સરતી કાપડ વાપરશે તેને રાખ્યોને ધુનેગાર ગણવામાં આવશે.

ત્યારે સર ધોમસ મનરો મોઢાટા બેટમાં હતો ત્યારે તેણે ૪૦૦૦ ૧૯૧૫ની રજી બેંગરટની નોંધ પોથીમાં લખ્યું છે—

‘જે સરતી કાપડ, કેલિકો, ગુજરાતીઓ અડી લાવે છે તે જ કાપડ બડીનો રાખ તથા રેવન વાપરે છે.’

સત્તરમી સદીના અંતમાં લખતાં મેનુચી કહે છે કે સરતમાં ઇરાન અને આર્મિનિયાના વેપારીઓને આકર્ષે એવું અનેક જાતનું સુન્દર કાપડ બનતું હતું. આ જાતોમાં સુખ્યત્વે બારીક રંગીન તેમ જ સફેદ મયમલ હતી. તેનો ઉપયોગ ફેટા બાધડી, ટોપી અને છુરખાઓ બનાવવા માટે કરનામાં આવતો હતો.

કાપડનો વ્યાપાર સરતમાં કેટલો ધીકતો ચાલતો હતો તે સરતથી પરદેશ અને દિલ્હીના અન્ય ભાગોમાં કેટલું કાપડ ચડતું હતું તે જાણનાથી સહેજે ખ્યાલ આવે છે.

કંપનીના મોપડાઓ પરથી માલૂમ પડે છે કે ૪૦૦૦ ૧૬૧૯માં સરતથી ત્રણ હિસામાં ત્રણ વહાણો કાપડ ભરીને હાકારી ગયા હતા.

‘૪૦૦૦ ૧૬૧૯માં રોબ ઝેન નામના વહાણમાં ૮૫,૦૦૦ મામુડીનું (મામુડી=૧૨ આના) કાપડ સરતથી ઈંગ્લેંડ ચડ્યું હતું. આ જ વરસમાં ડ્રેગન નામના વહાણમાં આસરે ૯૬,૦૦૦ મામુડીનું કાપડ સરતથી જના વગેરે બેટોમાં ચડ્યું હતું. આ સમયે

જ ‘લાયન’ નામનું અગ્રેજી વહાણ રાતા સમુદ્રના મોખા બંદરે જવા સરતથી હાકારી હતું. તેમાં ૫૫,૦૦૦ મામુડીનું કાપડ ભર્યું હતું.’

સત્તરમી સદીના અંત સુધીમાં તો સરતનો વેપાર ધુધે ધમધમકાર ચાલતો હતો. ૪૦૦૦ ૧૬૮૦માં એકલા સરતમાંથી ૧૪,૩૬,૦૦૦ કાપડના તાકા પરદેશ ચડ્યા હતા. અને જે દિલ્હીમાં બીજે ટેકાએ બનેલા પણ સરતથી ચડેલા ગણીએ તો સરતમાંથી તે જ વરસમાં ૩૦ લાખ કરેના પણ વધારે તાકા ચડ્યા હતા. પરદેશ ચડતા માનમાં સુખ્યત્વે ટૂંકા, મોટા પનાના બાફતા, સમિવાન, અસમાની, ડોટી, ડોટી ધોળકા, બાફતાખલાત વગેરે જાતો હતી

જે જવામાં વસાહત રચાવાનું માન ગુજરાતને ઘટે છે તે જ જાતમાંથી ગુજરાતી વેપારીઓના પગ થોડા વરસો બાદ, બાગિયાના બે ભાગ એ પાંચે, યુરોપિયનોએ કાપી નાખ્યા. આથી સરતને કેટલું નુકસાન થયું હશે તેનો ખ્યાલ સરતમાં રહેતા કંપનીના મુનીઓના ઈંગ્લેંડમાં લખેલા કાગળો પરથી આવે છે. તેઓ લખે છે—

‘દક્ષિણનો વેપાર આપણે સર કરી લીધો તપી આ શહેરના વેપારીઓને પારાનાર નુકસાન થયું છે સાથે જ તેમના મોઢામાંથી આપણે મોળિયો કઢારી લીધો છે. તે બાજુનો તેમનો વેપાર તદ્દન પડી ભાંગ્યો છે. આપણા આગમનને લીધે આ બંદર પાવમાલ થઈ ગયું છે અને તેના રોઢણા તેઓ કેટલીક વાર અમારી પાસે પહોં રહે છે.’

સરતનો જે વેપાર રાતા સમુદ્ર દ્વારા અરબસ્તાનમાં ચાલતો હતો તે પણ યુરોપિયનોએ હાથ કરવા છતાં શાંદા માખી હતા; પણ સાદગીએ સરતના શહેરીઓનો ખ્યાલ કરી અગ્રેજોને ત્યાં થોડા વરસો સુધી પેસવા દીધા ન હતા. પણ જતે દહાડે અરબ સ્તાનનો વેપાર પણ સરતના હાથમાંથી ગયો અને સરતની પ્રંદર તરીકે જાહેરાતની વૃત્તાની સાથે સરત ખેસરત બની ગયું.

ગણદેવી—નવસારી

શાળમાંથી અદારમી સદી સુધીમાં જે કોષ પર દેશીઓ દિલ્હી યા આમના દરબારમાં જના હતા

તેઓ પહેલાં ચોરાશી બંદરના વાવટામાં--સૂરતમાં--
 કાતરતા. સૂરતથી ખા રસ્તે આગ્રા, દિલ્હી જતા. સૂર-
 તથી આગ્રા જતાં ગણદેવી અને નવસારી રસ્તામાં
 આવતાં. તેથી આ બે શહેરોના કાપડકોમ વિશે
 પરદેશીઓએ નોંધ લીધી છે.

૧ સત્તરમી સદીની શરૂઆતમાં લખતાં જોન જુરડે-
 ઈન કહે છે કે એ બંને શહેરોમાં અને ખાસ કરીને
 નવસારીમાં કેલિકો અથવા પાશ્તાનો મોટો જટલો
 ઉત્પન્ન થતો હતો. ટેવરનિયર તો નવસારીને બહુ
 અને વડોદરાની પકિતમાં મૂકે છે; અને જણાવે છે
 કે આ ત્રણ શહેરો જ સુખ્યત્વે પરદેશીઓની વાશના
 માટેની માગ પૂરી પાડતાં હતાં.

ધોળકા

ધોળકાના કાપડ કીલોન વિશે આડકતરી ઉલ્લેખ
 સૂરતના પ્રમુખ કોરીએ અમદાવાદના મુનીમોને ૧૭૬૦
 ૧૬૧૬ની ૨૬મી ફેબ્રુઆરીના રોજ લખેલા કાગળમાં
 કર્યો છે: 'લગભગ એટલા પહોળા પનાના વાશના
 તાકા મળી શકે તે કરતાં વધારે તાકાની કંપનીની
 માગ છે, અને વડોદરામાં એની તપાસ કરીશું. હું
 ધાતું છું કે તમે પણ બનતી બધી તાજનીજ ધોળ-
 કામાં કરશો.'

પાટણ.

પાટણનાં પોટાં તો આજે પણ યજ્ઞરાતમાં
 જાણીતાં છે. પોટાળાં તેમ જ પાટણનું વિવિધ પ્રકારનું
 સુતરાઉ કાપડ પણ સત્તરમી સદીમાં પહોળું હતું.
 મેન્ડરમેના વૃત્તાન મુજબ 'પાટણની વસ્તી મોટે
 ભાગે કાતવા વણવાના જ ઉદ્યોગમાં મગી રહી હતી.
 રોશમ તેમ જ તરિકતરેહનું સુતરાઉ કાપડ ત્યાં
 બનતું હતું.'

અમુકદંડન આવેને અકબરીમાં જણાવે છે કે:-
 'પાટણનું સુતરાઉ કાપડ દૂરના પ્રદેશોમાં કામતી
 એટ તરીકે મોકલવામાં આવતું.'

ટેવરનિયર લખે છે કે: 'પાટણમાં ઉત્તમ પ્રકાર-
 નો છીંટનો પણ મોટો વેપાર ચાલતો હતો.'

સિદ્ધપુર

ટેવરનિયર સિદ્ધપુરનું વર્ણન કરતાં લખે છે કે
 સિદ્ધપુર ખૂબ જ સરસ શહેર છે. અને ત્યાં રમીન

કેલિકોના મોટા વ્યાપાર ચાલેને જોઈ તેણે એવી શોધ
 કરી કે 'સિદ્ધપુર' એ 'છીંટપુર'નું અપભ્રંશ છે.
 અને તે હો; સત્તરમી સદીમાં છીંટનો ઉલોગ સિદ્ધ-
 પુરમાં પીકતો ચાલતો હોવો જોઈએ.

પાલણપુર

પાલણપુર વાઘ્ય, બવલે યજ્ઞરાતમાં, રેડિયાનું
 પ્રમુખ્યત્વમાં કેવું સ્થાન હતું તે નીચેની આખ્યાયિકા
 પરથી માલમ પડે છે:

વિંસન ૧૮૧૦ના આશિન માસમાં જૈન સાધુ
 પાલણપુરમાં ઉપાશ્રયમાં વ્યાખ્યાન કરતા હતા ત્યારે
 આલિકાઓ વિકથા કરતી હતી. ત્યારે તેમને બોધ
 આપનાં બહેનો ડેવી કેવી વાતો કરે છે તેની ૪૦
 કહીએ તેમણે સ્વીકૃતી. તેમાં બે કહી રેડિયા વિરે
 નીચે પ્રમાણે હતી:

'એક કહે: મારા રેડિયાને ત્રાકપડો ત્રટકણો
 એક કહે: મુજ માળ જ કાચી, કિશુ નહીં કંતાણો.
 એક કહે: ઉપાશ્રયે આવ્યાં, કહો કિશું કોઈ આવે?
 બે કોકરી કાંવું બે વાઈ, ધરમાં સાક જ આવે.'

મહેસાણા

મેન્ડરમેના લખે છે કે: 'મહેસાણા અને તેની
 આસપાસના પ્રદેશમાં ફોનો પાક મોટા જથ્થામાં થતો
 હતો પણ ત્યાં કાપડ બહુ મોટા જથ્થામાં બનતું
 નહોતું.' મહેસાણાની ખાસ આવેશ ચીપતપુર વિશે
 લખતાં મેન્ડરમેના લખે છે કે: 'ચીપતપુર વણકારનું
 જ ગામ હતું. વણકારો જાતે જ મોટા જથ્થામાં
 સુતર કાતીને તૈયાર કરતા હતા.

વીસનગરના પ્રદેશમાં સુતર કાંતવાનું અને
 કાપડ વણવાનું કામ મોટા પાયે પર ચાલતું હતું.
 સરખેજમાં ગળીને ધધી વરસે લાખો રૂપિયાનો
 ચાલતો હતો. કપડાં રચવાનું કામ સરખેજ અને
 પેલાપુરમાં ધણુ જ મોટા પાયે પર ચાલતું હતું.

દીન લીન્સ કોટનના વૃત્તાંતમાં માત્ર એટલી જ
 હકીકત મળે છે કે દાવજ દરથી જુગી જુગી જાતના
 સુતરાઉ કાપડની નિકાસ થતી હતી.

માંગરોળ સત્તરમી સદીની આખરે વેપારઅર્થે
 એ પ્રદેશના કિનારા પર વહાણ લઈને આવેલા કેપ્ટન
 હેમિંગ્ટન લખે છે કે માંગરોળમાં 'સફેદ તેમ જ
 રંગીન કેલિકો' તૈયાર થતો હતો.

ધોધા મે-ડેરયો કહે છે કે ધોધામાં વદાલુકામ
અને વજાટકામ એ બે મુખ્ય ધધા સાથે છે.
મજાસપાટણ અને ચોરખંદર ત્યાં કાપડોના
ઉદ્યોગ સાથે હોતો એમ મે-ડેરયો અને ડેમિસ્ટનનાં
વર્ણનો પરથી સમજાય છે.

છત્તર સીરાઈમાં જાગસરા અને લાપાવદરમાં નવું
તથા ઝીલું કપડું ખૂબ વજાતું હતું પણ તેની
વીગતવાર સત્તાવાર માદિની મળી શકતી નથી.
જામનગરનું બાધણીનું અને રંગકામ સમગ્ર મુગ-
રાન-સોરાઈમાં વખણાતું હતું.

મુગમાંધી મુરલી

ખિયાતનો માંખેનો સાલતો હતો. બાપુનો પ્રવાસ સાલતો હતો. બાળકોના બાપુની સાથે પ્રવાસમાં રહેતા હતા. બાપુનું ખાવાપીવાનું પણ બાળકોના જ સંભાળના હતા.

મુખમાં મુકામ હતો, સમાઓ ભેરદાર ભરાતી હતી. મળી ભુવનમાં ઉતારો આવ્યો હતો. બાપુ તૈયાર થઈને સભા સ્થાને જવામાં હતા, મળી ભુવનનો દાદરો ઉતર્યો અને ઉતરીને મોટામાં બેસે એટલી જ વાર હતી. બાળકોનાનું મન હાથ નહોતું રહેતું, થયા કરતું હતું કે બાપુની જગ્યા સમાઓ જામે એ કું પણ ભેઉં તો? કેટલું માણસ આવતું હતું? કેવી દૃઢ જમની હતી-કેવી અસરે ભરી થતી હતી? આ બધું અને બીજા મળે તો સાનું થાય. આમ વિચારીને એણે તો બાપુને કહી દીધું, 'કું આપની સાથે આવું?' અને અહિંસાનો આરાધક બગડી બેઠો. 'તમને કેણે બેલાવ્યા? તમારી ફરજ કઈ છે?'

આમ કયું તો બધું પણ તરત જ બાપુએ બાળકોના સહજતાથી ચોતાની સાથે લઈ લીધા. મોટર સીધી સભા સ્થાને આવી અને અટકી. લોકોની સખત ભીડ બાપુને ફરજન મારે ધેરી વળી. પડા પડી થઈ સ્વયંસેવકો વિનંતી મદદથી બાપુ વ્યાસપીઠ ઉપર પહોંચ્યા. આ બધા સમય બાપુએ બાળકોના સાથે જ રાખ્યા હતા.

સમા તો ચિહ્નર ભરી હતી. ખૂબ લોકો ભેળું થયું હતું. લાપણું પણ ભેરદાર થયું હતું પણ બાળકોના રિયતિ લગભગથી હતી. 'તમને કેણે બેલાવ્યા' એ ત્રણ શબ્દો અચળ પડી એનું મન કપાય ચોટતું નહોતું.

તેજ્યુને ધિરાણે કાઢી

તે હો'નેા દી' અને આજની ધડી. એ ત્રણ શબ્દોમાંથી બાળકોના એ કલ્પનિકાનો સાર તારવ્યો. ચોતાને જે કામ મળ્યું હોય-સોપાચું હોય એને જ બગલવતું, બનાવતું અને એમાં જ મંડવું રહેતું. આવો પાક આ બનાવમાંથી મેળવીને આજે પણ ઉર્જીકાયનનું તંત્ર તેજો આવી રીતે ચલાવે છે.

સને ૧૯૫૮માં કું પ્રથમ ઉર્જી મળે ત્યારે બગલર મહિનાએતા મહિના સુધી મે બેળું કે આશ્રમના લિનન લિનન વિભાગોમાં કોઈ કોઈ કરનાર નહોતું. રસોડું, ખોશાળા, કાર્યાલય, રજીસ્ટ્રાર, કોદાર, વસ્તુખંડાર, વિનં બધું જ ભેને ભેને સોપાચું હોય તે જ ક્યો કરે એમાં કોઈ વચ્ચે વચ્ચે, વેળા કવેળાએ ઉપરી અધિકારીની માફક તપાસણી કરનાર નહીં. અને ભેનાર એ રીતકારે કે શિસ્ત, વ્યવસ્થા, નબળા, સંતોષકારક કામગીરી અને પૂરેપૂરી ચોકસાઈના ઉત્તમ નમૂનો ઉર્જી આશ્રમ છે.

વેલા ત્રણ શબ્દો તો સુગ ચડાવે એવા જ હતા પણ એમાંથી મે બાળકોના એ જીવનસર્જનનો પ્રોત્સાહ પડો લીધો.

એકવાર વાન કરતા કરતા અખિલ ભારત સર્વોદય સમેલનની વાન નીકળી આ સમેલન દર વર્ષે દેશના અગ્રણ્ય અગ્રણ્ય પ્રાંતમાં ભરાય છે, રચનાત્મક કામમાં જે લોકોએ જીવન અર્પ્યું છે તેવા જે કેટલાક તેમાંથી ધણાખરા બીજા તો નહીં પણ આ સમેલન પ્રસંગે જરૂર ભેસ મળે. એક સમેલનમાં નહીં તો બીજામાં, ત્રીજામાં એમ કોઈ વર્ષે તે આવે જ. પણ આમાં જ બાળકોના કાળ પ્રત્યક્ષ નથી લેતા. મે પૂછ્યું ત્યારે જણાવ્યું કે મને જે કામ મોપાય છે તે મારે જરાબર બગલવું ભેઉં. —કાકા દોશી

સંતજનને

હું 'પૂજુ': સારોની ભીંત ઉપરના સંતજન હે !
અમારાથી એવું અદકું તમમાં શું તણું કે
તમે ફેલેલાઈથી અમી મમ ગયાં એર પણ પી
તમોમાંથી દોઝે વળી લગ દીધાં કંટક તણે!
લીધો પહેરી માથે મુગટ, ફૂલનું ઓથું મણીને,
જડાયા કોસે ને લગતનું જરી લેવું કુઝા, તો
બધા બંડારોને તૂણ સમ ત્યજી ચાલી નીકળ્યા,
પહેરેલે વસ્ત્રે વનની પકડી વાટ જ લીધી !

તમારામાં એવી અદકી વળી રી પ્રતિ હતી કે
શકયા લેઈ આખી પૃથ્વી પરિરંભે અવગણી
ઉપેશા-ખાધાઓ સકલ સમકાલીન જમની !

લઇને આભ્યાસતા ક્યારીં થઈ અલી આસિપદમા ?

અમોને ગાંઠના લઘુક રતિના મન લઇ થે,
તમે તે એળંગ્યા કઈ વિધે ? કઈ સંત, કહિયે.

દશનસ

ઈશ્વર છીએ.

એક નાનકડું ન જેવું બહે નિર્જર છીએ,
દિવ છઠી બધ છે ત્યારે તો સગંદર છીએ.-૧

દોઈ મનમમલી લવા દે નહિ પળમર કરવા;
કેમ કહીયે એ પ્રભુ, કે અગે પગમર છીએ?-૨

કોઈની મદભરી આંખોની મુઝાકાત પડી
એમ ભાગે છે સદાના અગે શાયર છીએ.-૩

વીરડી થીડી નથી કોણે કહ્યું ભવરણમાં ?
એવી સુરવાણી કૂટે છે કે અગે તર છીએ.-૪

ફોરત, ખુરમોમાં નથી એણા અમે કૂલોથી;
પૂમડું છીએ છતાં આમડું અતર છીએ.-૫

આપ માનો છો નથી એવા અમે કઈ મુકેતિરા;
આવતી કાવના છવનડું મુકદર છીએ.-૬

ભૂલીએ કેમ, રખડતા છીએ માદિવ તોયે
પૂર્ણતા માપત કરી લઇએ તો ઈશ્વર છીએ.-૭

માફિલ

અદકી એવી રીતથી

અદકી એવી રીતથી ખીલો !

મનના આપણુ એતર-વાડી અદકી એવી રીતથી ખીલો !

અઈ લીલા-પ્રમ પાક ને તણુ તો ય સૂચી આ લાગતી વાડી ?

-આજ કાંદાળા મળીઆ અને આજ કાંદાળી અંપલી આડી;

નાખીએ એલી તેણે તો'તો પચિત્ત જનો વાડી ફેરે પકડે ચીલો !

મનના

અજ ફેલાયો પોરિયો સબર નિર્મલ એવાં તીર બહેલો,

ટોકે કરી આવતાં-જતાં જન એલાલો-
અઈ પચિકે આવજો એરાં, બાર બધાને અળગો મેલો;

છીપરી તરંગ, મળરી શાતા, બાઈ ! તમારા પેદ ભરીલો !

મનના

જામીઆર ને પૂજા મહાશી તો જાહેરો ફેરો શતાશી;

ફેર-ફેરમાં હોંશ ફેલાયી, દિલના દરિય પાક પકાવો,

કાળ-ઉનાળો બધ છે આકેયો, તો ય ફેરી અહિ જાગ આલીલો !

મનના

મનહર 'દિલેર'

અપંગ પણ આશુતમ સૈનિક

શ્રુષેન્દ્ર ત્રિવેદી

મારે અચાનક બદલવામાં આવ્યું થયું. હાથમાં થેલી લઈ હું તો ઊપડ્યો રહેસને.

રસ્તા પરથી એક લાજુ સરધસ પસાર થતું જોયું. મોટી મોટી દેમ, છપગાડીઓ, ને બળદગાડીઓ પણ. અને એ બધાની ઉપર હકડેહકડે વિદ્યાર્થીઓની મંડળાં. વિદ્યાર્થીઓનાં જ્ઞેમ ને જુરસો તો કયાંય માતાં નહોતાં. તેઓ છુલ્લું અવાજે સૂરો બોલાવી રહ્યા હતા. 'ચીના-ઓને હઠાવો શું કરશો?' અને સો હવામાં મૂકો ઉગામી ગળા ફાડી ફાડી પ્રકારતા: 'સોનું આપો, લોહી આપો, પૈસા આપો?'

થોડે મુની મે આ સરધસને જોયા કહ્યું પણ સમય થોડો એટલે હું તો સીધા રહેસને પહોંચ્યો.

મારે પ્લેટફોર્મ ઝાળગવાનો હોધને હું પુલના કાદરા ચડવા લાગ્યો. પુલ ઉપર બધાં જીતરવા-અડવાની ખને સીડી ભેગી થતી ત્યાં મે એક છોકરાને જોયો. જોયો. લેથો ને ખમ્મીસ પહેરેલા. એક બગલમાં થેતો, બીજામાં ટેકથું લાકડી બરેવેરી. એનો એક પગ લંગડાતો હતો. છોકરાના અંદરો પર રમતી નિર્દોષતા જોઈ હું એના પ્રત્યે આકર્ષાયો પણ વધારે આકર્ષણ તો ત્યારે થયું જ્યારે એ નીચે ઉતર ચડ કરતા જતા-રુએને મીઠાં હલકથી કહી રહ્યો હતો. 'એ લાજુશ! એા સાહેબ, આ બાજુથી, એા મોટાભાઈ, આમથી જીતરો, માતાશ, બેન આ બાજુથી, અડીથી'

એનું હસેલું વદન, વાંકડીયા વાળ, મધુરેલાણી ને એની અપંગતા આ બધું જોતા આનંદ ને શોકની મિશ્ર લાગણી અનુભવેલા હું દાદરે જીતરી મારા ડબ્બામાં બેસી ગયો.

થોડીવારમાં એ પણ જીતરો અને પ્લેટફોર્મ પર ને માર્ગપાંચ ફેળાની બાજે પડેલી એ છોકરીને કચરા પેટીમાં નાખી આવ્યો. ત્યાં તો મારી જ બાજુમાં બેઠેલી એક વ્યક્તિએ પ્લેટફોર્મ પર હાલતો ઘા કર્યો. છોકરાએ તરત જ આવી બાંહે પ્લેટફોર્મ નીચે હડ સેની દીધી ને પગી ખોડગતો ખોડગતો એ બાંહે ફેંક

નાર પાસે આવી બોલ્યો: 'ભાઈ' કૃપા કરી કરી આમ ન કરશો.'

પેલો ખૂબ શરમાઈ ગયો. મેં છોકરાને પૂછ્યું: 'ભાઈ, તું બોલે છે?'

'જી' એ થોડુંક અટકી બોલ્યો, 'ઇન્ટર આર્સ'માં, હજી હું કંઈ પૂછવા જતો હતો ત્યાં તો એની બાજુમાં જ બેઠેલી વ્યક્તિ નાક સાફ કરવા લાગી. છોકરાએ એ લાઇન પણ ધીમે રહીને કહ્યું. 'માફ કરજો ભાઈ! આપે પ્લેટફોર્મ પાસે નાક ધીકથું દોત તો એમાં શું તુકસાન થવાનું હતું?'

'એમાં તારું શું ગુનું?' પેલા મહાનુભાવ શેષ વ્યક્ત કરતા, બીવી બોલ્યા.

'મે' તો ફક્ત વિનતી કરી છે. અને એનો આપ સ્વીકાર ન કરતા હો તો હું કાઈ થોડો જ તમારા પર દયાળુ લાવવાનો હતો?'

છોકરાનું કહેલું કાલણી બાજુમાં બેઠેલો એક માણસ જોરથી હસી પડ્યો ને ચાલતો થયો.

ગાડી ઉપડવાની તથારી થતા એ મારા ડબ્બામાં આવીને બેઠો. મેં મારી જિજ્ઞાસાને સંતાપવા ખાતર પૂછ્યું.

'તમે આ સોશલ સર્વિસ કેમ કરો છો?'

'જસ, મન આવે છે એટલે?' અને એ હંદેરમાં આવી ગયો હોય એમ હસતો રહ્યો.

'મન?' મેં આશ્ચર્ય થઈ પૂછ્યું.

'હા મન.' એણે કહ્યું. 'છૂટીને સમય આવે જીને ગમે એ રીતે વીતાવીએ એટલે પગી મન જ મન. મને કોસેજમાથી છૂટી મળ્યા પછી આ ગાડી દોડ કલાક પગી ઉપડે. એ દોડ કાનાકનો ઉપયોગ હું આ રીતે કરું છું.'

'પણ એનો અર્થ હું સમજ્યો નહિ!' મેં બોલી જોધને ફરી પૂછ્યું.

'તમે તો જુઓ છો કે સાદા ને સરળ નિયમોને પણ આપણા લોકો અનુસરતા હોતા નથી ને બેદર-

કારી જાન જોખમનો જેલ છે. એના પ્રત્યે આપણા લોકો કેટલા ઉપેક્ષિત રહે છે! ખુદ રેલવેનો સ્ટાફ ને કૃત્રીઓ, પણ નિયમોને નેવે મૂળીને ધક્કામુક્કી કરી માર્ગ કાઢી લેતા હોય છે." કહી એણે એની ટેકણ લાકડી આજી પર ગોઠવી દીધી.

હું નિરુત્તર બની ગયો.

ગાડીએ જોરથી વરાળ કાઢી બોં... કરતા ખાલે વગારાઓ. ભગમળ કરતા મેઈલ ઉપડ્યો. વિદ્યાર્થી ચોપડી વાંચવામાં લયગીન થઈ ગયો. અને હું એના ચહેરાને અનિમેષ નીરખી રહ્યો.

થોડીવારમાં જ ખીલું સ્ટેશન આવ્યું. લાકડીને ટેકે ભેગા થતાં એ છોકરા મારા હાથ એના હાથમાં લઈ બોલ્યો; 'હું શું કહે' છું? કંઈ નહિ! બહુ જ અફસોસ થાય છે. શું કહે?'"

એની આંખમાં જળજળિયાં આવ્યાં.

'અફસોસ?' એના શબ્દ સાંભળી હું ચંચળી ગયો. શું હશે? હું કંઈક પૂછવા જાઉં ત્યાં બિતરતા બિતરતાં એ કહેતા ગયો: 'સંસ્કૃત્ય ફંડમાં મોનું, પૈસા કે લોકી આપવાને તો શું? પણ લશ્કરી તપાસ લેવાને પણ લાચાર છું.' કહેતા એ લગગાતે પગે ચાલતો પ્લેટફોર્મ વટાવી ગયો.

ગાડે સીટી બજારી, લીલી ઝાડી ફરકી ને વેળો પાછો ભો... કરતા મેઈલ ઉપડ્યો. ધમધમાટ કરતો નદી, નાળા, ખેતરો વટાવતા.

ઘડ વ્યાખ્યા પેલા મુલે પોકારતા લોકો, ગળા, ફાડતા વિદ્યાર્થીઓ ક્યાં અને ક્યાં આ! એક અપગ પણ મા-બોમનો અણુનમ સૈનિક!

એની તરવીર પાસે મગતક મૂળી પડે છે.

ઝાંકળ અને સ્વાતિ

અનલક્ષ આગેવાન

હુખી પ્રાણી

'સંસારમાં સૌથી હુખી પ્રાણી કયું?' કોઈએ પૂછ્યું.

ઉત્તર હતો: 'જળની માછલીઓ, જિયારી! એનાં હુખાના આંસુ કોઈને ય તજદે ચઢ્યા છે ખરાં?'

લાકડું અને લોકું.

સૂઈના સજન વેળાની વાત છે. વન-ઉપવન અને જંગલનું નિર્માણ થયું, ત્યારે વૃક્ષોને હર લાગ્યો: 'એ લોકું પેલા થયે તો મુસીબત!' વૃક્ષો અંદરો અંદર વાતો કરવા લાગ્યા. ત્યારે ધરતીનું પેટ ચીરી લોકું બહાર નીકળ્યું ને બોલ્યું.

'તમારામાં જ એ એક સંપ હશે, તો માડું કેટલું ગણું! કુહાડો ખનતાં હાથો તો નેહથે ને! એ જ ન હોય તો?'

નિંદા

નિંદા ફરતી-ફરતી સજ્જનના બારણા પાને આવી કે, ત્યાં જ મૂર્છા ખાઈને પડી. ત્યારે તેની બહેન-ધર્મ્યાએ આવી ને બિલી કરી, ને ફુજનને ઘેર લઈ ચાલી.

અટલ અને શકલ

સજનનું પહેલું પગલું હતું.

પ્રકૃતિને સજનને પુરુષ પોતાની સૌહર્દની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો, અને સ્ત્રી પોતાની

પ્રુદ્ધિની બઝાઈ!

એ લેઈને આકાશ હસી પડ્યું, અને પછી કહ્યું:

'તમે જાને કેવા મૂખ છો! જગતમાં પહેલાં પુરુષની જોવાયે અકલ અને સ્ત્રીની જોવાયે શકલ!'

સાઈકોલોજિસ્ટ થાણુદાર

‘બેદખ’

ગજમદનસિંહજીએ જ્યારે પોલિસ-ટ્રેનિંગ પૂરી કરી ત્યારે બીનપુરના એક ગામમાં એમની નિમણૂક થઈ. ખૂબ હેંશથી તેઓ ત્યાં ગયા. જ્યારે એમણે પોલિસ-ટ્રેનિંગ કોલેજ છોડી ત્યારે આઝાદી મળ્યે બરાબર પાંચ વરસ થયા હતા. નવીન ઉમરો અને ઉચ્ચ કક્ષપતાઓ એમના મનમાં કિરણની લહેરો પર ધૂળના કણ તરી રજા હોય તેમ તરંગિત થઈ રહેલી. દેશની સેવા, જનતાનો સુધાર, ગામની નૈતિક ઉન્નતિ એ બધું એમને મન વીની ગયેલા યુગના પોલિસ ઓફિસરો મટે જેમ ગાળો બોલવી, લાય લેવી, ખારપીટ કરવી, ફરતા આવરવી એ નેટલું મઢવવું હતું તેથી અડકું મઢવવાથી હતું.

એમનો પ્રિય વિષય હતો મનોવિજ્ઞાન. કાર્ષ્ણિક નૈતિક કર્મચારી જેમ આપણીમાં જ અમ્મો રહે તેમ તેઓ મનોવિજ્ઞાન વિષયક કંઈ વાંચવામાં અમ્મો રહેતા. ધીમે ધીમે નવરાસ મળે કે તરત તેઓ મનોવિજ્ઞાનની મોપડી જ ઉપડતા. ખાસ તો એમને જે મોપડીઓમાં અપરાધનું વિશ્લેષણ મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ કર્યું હોય તે વિશેષ પક્ષક પડતી. અમેરિકાની ભાષાએ જ કાર્ષ્ણિક મનોવૈજ્ઞાન વિષયક મોપડા એમ નાથી બચી હોય ! મનોવૈજ્ઞાનિક પુસ્તકોનો ખાસ એ સંગ્રહ એમણે કર્યો.

પરીક્ષામાં પોતાના આ જ્ઞાનનો સારો પરચો એમણે બતાવેલો. વિદાય લેવાએ પોલિસ-ટ્રેનિંગ-કોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબે પ કહ્યું હતું : ‘અપરાધ વિજ્ઞાનનું ગજમદનસિંહનું અભ્યાસ તો કિયું — એટલું છે જેવું-નેટલું કેસવદાસનું પિંગળનું હતું. એમના આ જ્ઞાનથી આપણા પ્રાંતનું ભણું જ ચલાવું છે. એમને આમાં જે સફળતા મળશે તે આપણા પ્રાંતમાં જેલ જેલ નહિ રહે, રૂદાવન ગાદીને બની જશે. જેમને આપણે સમાજના અગિયાર સમજીએ છીએ તેઓ સમાજ નિર્માતા બની જશે.’

ગજમદનસિંહ ગામમાં આવવાને થાણુદાર રંગ

જ બદલી ગયો. જે કાર્ષ્ણિક એમને મળતા જતા, તે તેમનું પૂજારી બનીને જ પાણું વળવું. એમની વાણીમાં હીમની શીતળતા, મિથીના ગોળાની મીઠાસ અને બમ-બોલાની સરળતા હતી.

એકવાર ગામનો એક બદમાશ પકડાયો. તેણે કોઈના ખેતરમાંથી ચોરી કરી હતી. સિપાઈએ તેને પકડી લાવ્યા. તેના કુડબમાં એકે વ્યક્તિ એવી રહી નહોતી જેને પોલિસે ગાળોથી ન વધારી હોય. આ સિપાઈએ પુસ્તકવિદ્યાના ભક્તો ન હતા, એટલે તેમણે કેવળ એક જ પેઢી મુધી પોતાની ગાળો શીખિત રખી. સરકાર પુરાતત્ત્વના પંડિતોની બરતી પોલિસખાતામાં નથી કરતી, નહિતર દશ-પાંચ મિનિટમાં જ મૃત્યુ ભણે કેટલી પેઢીના સરકાર થઈ જત.

થાણુદાર સાહેબે પોલિસ કોન્સ્ટેબલને બહાર બધા કહ્યું અને બોલ્યા : ‘જાઈ છુટ્ટુર ! શી વાત છી ! તમે આ શુ કહું ! આવું થતું હશે કે ભવા માણસ !’

એમના પ્રયોગ એટલું માધુર્ય હતું, જાણે સાસરે આવેલ જમાઈ સાથે વાત ન કરતા હોય. છુટ્ટુર એવે સવાયતો જનાળ ન હઈ સકયો.

થાણુદાર સાહેબે સામેની પુરથી તરફ આંગળી ચીંધીને કહ્યું : ‘ચાકુ, બેસો.’ છુટ્ટુર થાણે તો આ બગાડે પાત્ર આવી ચૂકયો હતો, પરંતુ મધમીઠા આ શબ્દોમાં તેની ત્યાથે કેમ એ વાત કરી નહોતી. તે જોભો જ રહ્યો. વળી થાણુદારે કહ્યું : ‘અરે, બેસો તો ખરા. પડી વાત થઈ રહેશે.’

છુટ્ટુર બેસી ગયો. એની આબમાથી આસુની ધારા વહી રહી. થોડીવાર ત્રણી ગજમદનસિંહ શૂપ રજા. પડી તેમણે કહ્યું : ‘તમને કાંઈ મુશ્કેલી જ હતી, તો મને કહેવું તું ને. કોઈને પણ મુશ્કેલી પડે એવું મેં ક્યારેય પાત્ર કહ્યું જ નથી.’

થાણુદાર સાહેબની વાણીએ, એમના વ્યવહારે, એમની કોમળતાએ—સાણુ પરસેવા પર હરે તેવી અસર કરી. છુટ્ટુરનું મન સાર થઈ ગયું. પ્રાપ્તિની ભાવના તેના મનમાં એવી પ્રબળ થઈ ગઈ, જે તેમણે તરતજ, જેના ખેતરમાંથી ચોરી કરી હતી તેની માફી માગી

આત્મનિવેદન (શરણાગતિ)

તું મન વડે સર્વ કર્મો મારે વિષે સમર્પણ કરીને મારામાં પરાયણ થઈ બુદ્ધિયોગનો આશ્રય કરીને સદા મારામાં ચિત્તવાળો થા. *

મારામાં ચિત્તવાળો તું મારી કૃપાથી સર્વ સંકટોને ઝાળી જી જઈશ. પણ અહંકારથી મારું વચન ને તું નહિ સાંભળે તો નાશ પામીશ. *

હે અર્જુન! સંસારરૂપ ચંદ્ર પર ચઢેલાં સર્વ પ્રાણીઓને પોતાની માયા વડે ભમાવતા ઈશ્વર સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહે છે. *

હે ભારતા! સર્વ ભાવ વડે તેને જ તું શરણ રૂપે પ્રાપ્ત કર. તેની કૃપાથી તું પરમ શાંતિ અને શાશ્વત સ્થાનને પામીશ. *

તું જે કહે છે, જે ખાચ છે, જે હોમે છે, જે ઘાન કરે છે, જે તપ કરે છે તે હે કૌન્તેય! મને અર્પણ કર (મારા નિમિત્તે કર). *

જે મને પત્ર, પુષ્પ, ફળ કે જળ ભક્તિથી અર્પણ કરે છે તે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા ભક્તના ભક્તિ-પૂર્વક અર્પણ કરેલાં છે. હું સ્વીકાર કરું છું. *

મારી આ શુભભરી દેવી માયા તરવી કઠિન છે. જેઓ મને જ શરણે. ચાય છે તેઓ આ માયાને તરે છે. *

અતિથય દુરાચારી છતાં બીજને ન ભજનારો, મને ભજે તો તેને સાધુ જ માનવો. યોગ્ય છે, કારણ કે તે સારી રીતે નિશ્ચય પર આવી ચૂક્યો છે. *

તે સત્વર ધર્મપાત્ર થઈ શકે અને સર્વદા શાંતિને પામે છે. હે કૌન્તેય! તું નિશ્ચયપૂર્વક યોગવૃત્ત કર કે મારો ભક્ત નાશ પામતો નથી. *

હે પાપ! જેઓ પાપ યોનિવાળા સ્ત્રીઓ વેશ્યો તથા યદો છે તેઓ પણ મારો આશ્રય કરીને પરમ ગતિને પામે છે. *

તું મારામાં મનવાળો, મારો ભક્ત તથા મને પૂજનારો થા અને મને નમસ્કાર કર એ પ્રમાણે અંતઃકરણને ભેડીને મારામાં પરાયણ

થયેલો તું મને જ પામીશ. *

હું સર્વની ઉત્પત્તિનું કારણ છું, અને મારાથી સર્વ પ્રવર્તે છે એમ સમજીને વિદ્વાનો ભાવ-યુક્ત યદને મને ભજે છે. *

મારામાં ચિત્તવાળા, મારામાં પ્રાણ (ચિદ્રાસી) અર્પણ કરનારા, પરસ્પર મારો ગ્રાધ કરતા અને મારું કથન કરતા (તેઓ) સદા સંતુષ્ટ રહે છે તથા આનંદને પામે છે. *

હે અર્જુન! અનન્ય ભક્તિ વડે એ પ્રકારે તત્ત્વથી ભણવાને, ભોવાને તથા પ્રવેશ કરવાને હું ચક્રે છું. *

હે પાંડવ! જે મારો ભક્ત મારે અર્થે કર્મ કરનારો, મને જ પરમગતિ ગણુનારો, આસક્તિ વિનાનો અને સર્વ ભૂતોમાં વૈશરહિત હોય છે તે મને પામે છે. *

જહું જન્મોને અતે જ્ઞાની 'સર્વ કાર્ણ' વામુ-દેવ જ છે' એમ ભણુનો મને પામે છે. તેવો મહાત્મા અતિ હર્ષભ છે. *

જ્યારે મનુષ્ય સર્વ કર્મફળોનો ત્યાગ કરીને મારું શરણ રહે છે ત્યારે તેની મહત્તા દર્શાવવાનું મને મન થાય છે. અમૃતત્વ પામીને તે મારામાં એકરૂપ થવાને યોગ્યતા મેળવે છે. *

તારાં બધાં કર્મો મારી સેવારૂપે કર, તારી વાણીના પ્રવેશક શબ્દથી મારા શુભાનુવાદ આ, વાસનાઓમાંથી તારા ચિત્તને વિમુક્ત કરીને તે મને નિવેદન કર. *

બધા આમોદપ્રમોદોનો ત્યાગ કરીને યજન કર, દક્ષિણા આપ, મારું નામ લે, મતો ચક્રણ કર તથા તપસ્થા અચર. આ બધી વિધિઓ કેવળ મારે ખાતર કર. *

તારાં કર્મો દ્વારા તારું આત્મનિવેદન મને કરવાથી અને મારું સતત સ્મરણ કરવાથી તારામાં ભક્તિનો ઉદય થશે. ભક્તિનો ઉદય થતાં તારે કર્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું નહિ રહે. *

તું મારામાં મનવાળો, મને પૂજનારો, મારામાં છે એટલા માટે હું હું.
 બક્ષિતવાળો થા અને મને નમસ્કાર કર. એમ સર્વ ધર્મોને તણને તું મારે એકને શરણે
 કરવાથી તું મને જ પ્રાપ્ત થઈશ. આ હું તારી આવ. હું તને સર્વ પાપોમાંથી છોડાવીશ. શોક
 આગળ સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરું છું, તું મને પ્રિય કરીશ મા.

જ્ઞાનદેવ અને ચાંગદેવ

જ્ઞાનદેવને ચાંગદેવે એક પત્ર ચોકડયો. એ પત્ર કૌરવ કાગળ હતો. ચાંગદેવ કરતાં જ્ઞાનદેવ ઉંમરે નાના હતા. 'ચિરંજીવી' લખવા જાય તો બીજી બાજુથી જ્ઞાનદેવ જ્ઞાનમાં મોટા હતા. શું કહીને લખવું તે નક્કી ન થાય. એટલે 'ચાંગદેવે કૌરવ કાગળ પત્રરૂપે ચોકડયો. એ કાગળ પહેલાં નિવૃત્તનાથના હાથમાં આવ્યો. તેમણે તે કૌરવ કાગળ વાંચીને જ્ઞાનદેવના હાથમાં મૂક્યો. જ્ઞાનદેવે વાંચીને સુક્રાંતમાં આવ્યો. સુક્રાંતમાં એ વાંચીને કહ્યું: 'અથવા ચાંગા આવડો મોટો થયો તો ચે હજી કૌરવ જ રહ્યો!' નિવૃત્તનાથનાં વાંચવામાં ભુલો જ અર્થ આવ્યો હતો તેમણે કહ્યું: 'ચાંગદેવ કૌરવ છે, શુદ્ધ છે, નિર્મળ છે અને ઉપદેશ આપવાને લાયક છે. એણે કહીને તેમણે જ્ઞાનદેવને જવાબ લખવાને જણાવ્યું. જ્ઞાનદેવે પાંસઠ જોળને કાગળ ચોકડયો. તેને 'ચાંગદેવ પાસથી' કહે છે. આવી એ પત્રની ગંભીર ભરતી હકીકત છે. લખેલું વાંચવું સહેલું છે પણ ન લખેલું વાંચવું અઘરું છે તેમાંનું વાંચવાનું પૂરું થતું નથી. એ પ્રમાણે સંપાત્રી ખાલી, કૌરવે દેખાવ તો પણ અપરંપાર કર્મ તેને વિષે ભરેલું હોય છે.

એકામતા

નેપોલિયન વિષે એમ કહેવાય છે કે એક વખત યુદ્ધની વ્યવસ્થા કરાવતી ગોઠવી ઢીધા પડી રણક્ષેત્ર પર તે ગણિતના સિદ્ધાન્ત ઉકેલવા બેસી જતો. તબૂ પર ગોળા પડે, ફરતે માણસો મરતાં હોય પણ નેપોલિયનનું ચિત્ત બસ ગણિતમાં મગ્ન થતું. નેપોલિયનની એકામતા બહુ મોટી કે જબરો હતી એમ માનુ કહેવું નથી એના કરતાં ઊંચા પ્રકારની એકામતાના દાખલા બતાવી શકાય. પણ તેની પાસે એકામતા કેટલી હતી તે જોવાનું છે.

ખલીફ ઉમરની એવી જ વાત કહેવાય છે લડાઈ વાલુ હોય ત્યારે પ્રાર્થનાને વખત થતાંની સાથે ચિત્ત એકામ કરી ધૂટણિયે પડી રણાગ્રભમાં ભર લડાઈની વચ્ચે તે પ્રાર્થના કરવા માંડતો અને પ્રાર્થનામાં તેનું ચિત્ત એટલું નિમગ્ન થઈ જતું કે કોના માણસો કપાય છે તેનો ખ્યાલ કે બાન પણ તેને રહેતું નહિ. પહેલાં સુસવમાનોની આવી પરમેશ્વરનિષ્ઠાને લીધે, આ એકામતાને લીધે જ ઈસ્લામ ધર્મનો ફેલાવો થયો.

પેલે દિવસે એક વાત મારા સાલજવામાં આવી. એક મુસલમાન સાધુ હતો. તેના શરીરમાં બાણ પેહું. તે બાણને લીધે તેને ખૂબ વેદના થતી હતી. બાણ કાઢવા જાય તો હાથ લગાડતાંની સાથે વેદના વધારે થતી. આમ એ બાણ કાઢવાનું પણ બને એમ નહોતું. આંજો નીકળી છે તેવી જોબાન કરવાની કહાંકાઈમાં એવી દષ્ટિ પણ તે વખતે નહોતી. મોટો સવાલ ઊભો થયો. તે સાધુ વિષે જે લોકોને માહિતી હતી તેમના કહેવાક જણે આગળ આવીને કહ્યું: 'અત્યારે બાણ કાઢવાનું રહેતું હો, આ સાધુ પ્રાર્થનામાં બેસશે એટલે પછી તે બાણ કાઢી શકે.' સાંજે પ્રાર્થનાનો વખત થયો. સાધુ પ્રાર્થનામાં બેઠો. એક પગમાં તેના ચિત્તની એવી એકામતા થઈ ગઈ કે પેહું બાણ તેના શરીરમાંથી એવી કાઢ્યું તો ચે તેને તેનું બાન સરખું ન થયું. કેટલી બધી આ એકામતા!

વિનોબાજી

જીવનનાં જ્યોત!

ગિરિલાલ કંર કે. વ્યાસ

[સુખમાં હલકાય નહિ: કુખમાં લીધતાય નહિ: અર્થ તરફ સમભાવ રાખે ને નિષ્કામ સતત જીવન જીવતાં વલ્લુપકારે પેતાપ્રકાર કરી પોતાનું જીવન ઉત્તમવળ કરી જનારા સાચા માનવી-સૌ કે પુરુષ-ને આપણને આપણાં ગામડાનાં કોઈ કોઈ ખૂણમાં કવચિત્ જોવા-નહોવા મળી રહે છે તેવી વખત આવ્યે જન્મદેવા ધનાર અને મરણસા મળતાં છતાં એક 'વેપ્તવજન' સમી નિરંજિમાની કવંચયોગી જેવી એક સીની જીવનઆધાર.]

આપણે જીવનમાં નહિવત્ જોતાં કુખ કે ઉપાધિ મળતાં ગભરાઈ જઈએ છીએ. ધરીભર પણ ધૈર્ય કેળવી તેનો યોગ્ય સામનો કરી શકતા નથી. સારે મહાન આપણ આવી પડે કે કદાચ મૃત્યુ સામે આવી ડોળા ધૂકાવી જાય તો તો પછી ચર્ચ રચું!

હતાં આવી પરિસ્થિતિમાં પણ અડગ ધૈર્ય કે શ્રદ્ધા કેળવી ધણીવાર અભણ ગણાતાં-અસરકારી કહેવાતા-ગામડીઆ તેમના જીવનને ઉન્નત બનાવી કે તેવા કાર્ય કરી કે તે પ્રમાણે વળી મૃત્યુ જેવા દાઢ્ય પ્રસંગોને પણ વટાવી જાય છે ત્યારે તો આપણે ધરીભર હક ચક્ર જઈએ!

અવલોકોશીતું જીવન પણ એવું જીવન જીવનું ઉત્તમવળ દર્શાવે છે! પોતાના સમસ્ત કુટુંબમાં પોતે એકથી જ છે! વય લગભગ પચાસન હપ્તન જેટલું ગણાય. હતાં શરીર તો એટલું સશક્ત અને કાર્યરત છે કે ભલકવા યુવાનીમાં મહાધતા અન્ય જુવાનો અને જુવનીઓ પણ શરમાઈ નીચે જોઈ જાય!

અવલમાત્ર કાર્યરત જીવન ધરીએક પણ નવરું રહેતું નથી. પોતાને નથી હેમાં ઓકરાં કે નથી કોઈ નજીકના સગવડાયાં છતાં વહેલી પરીઠથી માંડી છેક રાતના નવ દસ ત્રાખા સુધીમાં તો કેટકેટલાયે કાર્યો હાથમાંથી નીકળી ચૂક્યા હોય! વડેમાં પરીઠમાં ઉઠી પંચીએ બેળાં જઈ, પરજાતિના અને એવા ગીતો મરવા મીઠા રાગે ગાતા ગાતા, દળણ દળી નાખે, પંચી દાનકુપાણી કરી ધરૂં ફળી રવચ્છ કરે. અને નાહી ધોઈ દૂધથી પાણી ભરી લાવશે. વચ્ચે સ્નેહ કરતાં વાર હોય તો રેટિયે કાંતી ધોડું સ્નાન તેજાર કરે. દેવતેવા અને પ્રભુજન્ન થયા પછી જમી પાછા કપાંક કામે ચડી જશે. કામવાસણ માંજ ધર દરીવાર

વાળી સ્વચ્છ કરી બપોરે કોઈના મોદડા, માદલા, કે ભરતકામનાં ચાકળા ચંદરવા તૈવાર કરશે. વળી કોઈ આવ્યું તો તેનાં મુખદુઃખમાં ભાગ લેશે. સાંજે કે વખતે બપોરે સીમમાં જઈ મુડાવે ડાહ્યાં વીળી લાવશે ને સાથે વળતાં બોર, જમણ, ગેરડી કે એવું ને કંઈ ખાળકોને માટે ઋતુ પ્રમાણે ખાવાની વસ્તુ લેતા આવશે. ડાહ્યાં વીણતી અન્ય ઓછા તેમને કાંટાળા બોરડીનાં મીઠાં અને પાકસ બોર વીણતાં દેખી પૂછશે: 'મા! તમારે વળી બોર લેવા શા કામનાં!'

તો અવધમા કહેશે: 'મારે તો ઓકરાવ સારૂ લઈ જવા છે.'

'પણ તમારે કયા ઓકરા છે? કોઈ અનહોવા પૂછશે.

'તે ગામનાં, પાડોશનાં ઓકરાં તો છે ને!' કાવ-કાઈથી અવધમા જવાળ દેશે.

અને આમ સાંજે પછી વાણ કરી ગામનાં-અને પડોશનાં-ઠાકરાંએ બેળાં થયાં હોય તેમને બધાંને સરખા વહાલથી અને સરખી રીતે બોરે, ચણા, પોંક, ગેરડી કે જમણ ઋતુ ઋતુ અનુસાર ને તે ફળ વગેરે વહેચી તેમનાં આનંદમા આનંદ માણશે.

'અને મા! વાર્તા કરોને'' એમ જ્યારે કોઈ બાળક કહેશે ત્યારે તેને જાણે તે પોતાનું જ બાળક હોય તેમ તેને ગમે વળગાડી રસદળી વાર્તા કહેવી શરૂ કરે. અને વાર્તા પડુ કેવી? ઉધ તો કયા ય ઉઠી જાય એવી રસાળ, બોધપ્રદ અને ઓકરા ઓકરા દરેકને જીવનમા કોઈ ને કોઈ રીતે ઉપયોગી ચક્ર પડે તેવા પ્રસંગ જોડીને પણ વાર્તા કહેશે! કેટલાય તો પંચી ત્યાં સૂઈ જાય તો તેમને વહાલથી પોતે તેડીને તેમના ઘેર પહોંચાડી દે અવધ પોતાને ત્યાં સુવાડી રાખે!

ઠાઇ ઠાઇ વાર ઠાઇ બીને સગમોવરથાની પીડા હોય કે આંતરિક કષ્ટક ઉપાધિ હોય તો તેને અવલ મા યોગ્ય હવા કે આશ્વાસન, સવાહ આપી તેનું દુઃખ દૂર કરશે. તેનાં દુઃખમાં પોતે જ દુઃખ ભોગવે છે એમ અત્યંતિક નિકટતા ઈળવી તેની દૈયાની હૃદ પાછી લાવી આપશે !

ઠાઇ નાનું બાળકને આંખ દુઃખવા આવે, ગડ-ગમડ થાય કે બીમારી આવે ત્યારે પણ અવલ મા હાજર હોય ! તેમાં ઊંચનીચ કે જાત વિજાતનો ભેદ નહિ ! અછત પંજુ તેમની સગાહ હવે ! અને જરૂર પડ્યે અવનમા તેમને ત્યાં જઈ આવી તેમના દુઃખ દૂર ઓછાં કરવા પ્રયાસ કરી આવે, અને પાછાં ઘેર આવી માથાભોળ નાહી પણ હવે !

માનવ પ્રતિ જ નહિ પણ પશુ અને પંખી પ્રતિ પણ અવલમાની એવી જ ભાવના ! ગમે તેની ગાય બેસ કે દોરડાંખર હોય તેને પોતાનું ગણી તેને અનાજ ફાંજી આપે. વખતે સીમમાંથી વાડી લાવ્યા હોય તે ખડકીરણુ પણ નાખે. તેમને બરડે ખંજોળે, પાણી પાય અને તેમની સાથે ધડીલર વાત પણ કરી હવે. તેમનું દુઃખ, રોગ કષ્ટ પણ એ અવનમા દેખે તો ટુરત જ ધરમા જઈ તેને ઓસડ લાવી તેનો અમય કરે ! ફૂતરાને વખતે જીવડાં પળા હોય તો ત્યારે ઘા ઉપર ઘાસેલ રેડી જીવંત દૂર કરી ખાટો બાધે. દોરડાંખરને પણ એ જ રીતે રાખે. ન એમા કોઈ ભેદ ભાવ !

અને ચકલા, પારેના, હોનાં ને એવા પખીઓ તો અવલમાને ત્યાં ચણનાં જ હોય. તેમના માટે પાણીના કૂંડા તેવે લટકાવેલા હોય, અને રહેવા રમવા માટે તેવાની બદરની કિનારીમા કે બીતના ગોખ-લામા અવલમા દૂણા દૂણા ઘાસના કૂંપળા, પીંજી ૩ અને એવું એવું લરી રાખે ! ચકલીના માળામા ચકલી ઈડા મૂકે તે પછી તેના બચ્ચાં આવે ન તે મોટા થઈ ઉડતા ન થાય ત્યાં સુધી અવલમાનો પાકો પહેરો તો ઉભો જ હોય !

આપણે ધડીલર માનશું કે ગિયારી ડોશી એકબી અને અટૂલી છે એટલે પોતાનું એકાંત દુઃખી જીવન શૂન્યવા આમ તે પ્રયાસ કરી રહી હશે ! પણ ના. તેમ નથી. ને તેમનાં જીવન ઉપર આંઠડું એવું

ઝાકિયું કરીનું તો જગણી કે અવનમા તો પ્રથમથી સુખી હતાં. પાંચેક છાકરાઓની માતા પણ હતાં ! બધું લાદ્યું તેમનું સુખી અને સમૃદ્ધ જીવન હતું ! કેટલાયને તો તેમણે તે વખતે સારી એરી સદાચતા પણ અવારનવાર કરી હતી !

આમ સુખી હતા અને સાબળી હતી છતાં અવલ મા તે વખતે પણ છકવા ન હતો. અત્યારે એકલા ને અટૂલા છે છતાં દિંમત હાથો નથી. તે વખતે પણ-મુખસમૃદ્ધિમા પણ-તેમણે અડોનિશ જાતે કામ કર્યાં કરી સર્વ તરફ મમતા અને રોદભાવ રાખેલા. અત્યારે પણ તે જ રીતે સતત જાતેકાંઈ કરી સર્વનું દિંત ધ્રુષ્ટી રચાં છે !

એક વખત એક ખેડૂત બાધને ઠાઇ હરામખોર લૂંટી ગયા-ગયા તો ફક્ત કાનના મોટા ઠોળાયા જ-અને અવલમા તેને દિંમત આપવા અને આશ્વાસન આપવા ગયા ત્યારે વાતમાં ને વાતમાં પૂછ્યું, 'બધી ! કેટલા જણ હતા લૂંટ કરવામાં ?'

'બે જણા.'

'બસ, બે જ જણા અને તું' આમ તારા ઠોળાઆ લૂંટીને આવી !'

'શું કહું મારી' એના હાથમાં બંદૂક તલવાર હતાં.

'તે બચેને હોય. આપણે તો રડી બાધડિયુ-ઝીઝી-જગલ બાનો અવતાર' હાડી અતુરાધવાપરી એને જ એના હથિયાર વડે બગાડી ન ચૂપીએ !'

અવનમા કહેતા.

'પણ એમ કેમ કરીને થાય ?' ખેડૂત બાધ પૂછતી.

'અરે ! એમા શું ? લેને હું જ મારી વાત કહું.'

'એમ ! તમારે પણ લૂંટાડું પડ્યું હતું ?' પેની બાધ હિંસક ધર્ષ પૂછતી.

'અરે ! ના રે ! હું કયા એમ લૂંટાવા હઉં એમ હતી ?'

'તો પછી ?'

'અરે વાન તો સામળ, એક વખત હું અને તારા બાપા (અવનમાના પતિ) ઠાઇ કામસર બહાર ગામ જતા હતાં. રસ્તામા મગી ગયા બેએક જણા ને બંદૂકી હાથમા રાખી કહે 'જે હોય તે કાઢી આપો !'

તારા બાપા તો હતા ચોળા. તે તો મંજા જે તે હથે તે બહાર કાઢ્યા અને હું પણ ધરીક વિચારે

ચડી ગઈ. ત્યાં એક લૂંટારો બોલ્યો: ‘બાપ! તું’ પણ એમ કાં ઉભી છો! અંટ તારાં ધરેલાં કાઢી આપ.’

પણ ત્યાં તો અંગવાને મને ચતુરાધિવાળી બુદ્ધિ આપી હતી તેના મેં: ઉપયોગ કર્યો. હું તો તરત જ ‘પેટમાં કાંઈક યાવ છે’ એમ કહી ત્યાં ને ત્યાં જ બેસી ગઈ. તારા બાપા પણ ઘડીક મૂંઝાઈને મને શી મદદ કરી શકે તેની વિભાસલ્યમાં પડ્યા. ત્યાં વળી પેલા લૂંટારા માંહેનો એક જાણુ પણ ઘડીક પોતાનાં હથિયાર દેશ મૂકી મને તારા બાપા જે પોતાનાં કાળિયા વડે પવન નાખી રહ્યા હતાં ત્યાં આવી મારી નાક તપાસવાને ‘દોંગ કરવા લાગ્યો. તારા-બાપા તો હતા બોળા તે એમ સમજ્યા કે પેશો મારી નાડી તપાસી મારી ચારિરી: અવરથાની ચિંતા કરી રહ્યો છે. પણ હું તો તે હરામખોરની આંખ નેઈ સમજી ગઈ કે આ ભાઈવાને નાંડી તપાસવાના પહાને રપશંકુખ માથાવું છે! વળી હું તો એ વખતે હતી યુવાન અને વંછી રૂપકપતો અજાર! એટલે પેલાની દાનત જરા બગડે તેમાં નવાઈ ન હતી! આમ હું ગઈ પેટવું દઈ પતાવી મારા દાગીના-ધરેલાં બચાવવા ત્યાં આ હરામખોર ઉઠાડાનો વકરતો હતો! પણ તેનાં હથિયારો નીચે જમીન પર પડ્યાં હતાં અને ત્યાં ખીન્ને લૂંટારો ઉભો હતો! એટલે મેં શુકિત કરી ખીજ હરામખોરને અંટ પાછી ભરી લાવવા ઉશારાથી સમજાવ્યો. પેલો હરામખોર જે મારી નાડી તપાસી રહ્યો હતો તે તેથી તેના સાથીદારને અંટ પડખેની વાડીમા જઈ અંટ પાછી લાવવા કહી રહ્યો અને જેવો તે ગયો એટલે હું વીજળીવેગે ઊભી થઈ ત્યાં પહેલા હથિયારો ઉપાડી પેલા હરામખોરને ત્યાંથી ને ત્યાંથી જ અંટ નાસી જવા કહ્યું! યિયારો લૂંટારો! મૂંઝવણમાં આવી પડ્યો. ‘ને ન ભાગે તો હું કડાચ બટકુ છોકું’ ને બાગે તો લૂટ કરૂં છી બાળુપર રહી પણ પોતાનાં હથિયારો પણ જમા કરવા પડતા હતા! ત્યાં ખીન્ને લૂંટારો પાછી લઈ આવ્યો તે પરિસ્થિતિ સમજી ગયો. આખરે તેણે ધર્મનાં સોખન ખાધા કે તેઓ અમને કાંઈપણ લુપ્તા વગર કે હેરાન કર્યો વગર જશે ને હું તેમને તેનાં હથિયાર પાછા આપું તો! અને ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખી હિંમત ધરી મેં તરત જ તેને હથિયાર પાછા આપ્યાં. પ્રભુની દયા કે

એ લૂંટારા પણ પછી કશું કયાં વિના-ઝાણુ નહોતું તેને ખીક લાગી હશે કે પછી આપણે ન્યારે હિંમત બતાવીએ ત્યારે સામો માથુસ આપણી તાકાત પારખી જતો હશે કે જેતે-હોય તે લખવાન-જાણે પણ પછી અમે નિરાંતે ગામ જઈ આવ્યાં. આમ તારે પણ કાંઈક યોડીક હિંમત તો બતાવવી હતી!

અવલમની આવી વાત સાંભળી પેલી બેનુતપાષ તો અચરજ પામી રહી.

હજુ તે અવલમા આમ વાત કરે છે ત્યાં શેરીમાં એક નાનું બાળક રડતું હતું તેને એક બેંસે શીંગડે ચડાવ્યું. હોડો ઘણું પડી બાહ્યે બધી રોડજી હતી રડી. બાહ્યા-પુરુષ ને અંટ બોલાવવા ખીજ મોટા છોકરા મોકલવા લાગી. પણ અવલમા તો ક્યાં એટલી વાટ જુએ એવાં હતાં! તે તો ગયાં તરત જ પેલી વઢેરવી બેંસની સામે. ને લાકડી વડે સામનો કરવા જાય તો વખતે બેંસ હોડે ને પેલા બાળકને પછાડી મારી પણ નાખે, ને સામનો ન કરે તો બાળક સહિત તે બેંસ વઢેરવી ફરતી ફરે ને વખતે તેમ કરતાં બાળકને અને અવલમાને તુકરાન કરી બેસે! આવી પરિસ્થિતિમાં અવલમાએ તો હિંમત કરી પડખેની બેંસ-રીમાં કપાસીઆની મુલુ પડી હતી તેમાંથી મોટા દોથો ભરી આગળ આવ્યાને ‘લે, ભગરી લે,’ કહેતાં તે બેંસ આગળ લગોલગ પહોંચી ગયાં હિંમત અને શ્રદ્ધા પૂર્વક! અને થવા કાળ તે અવલમાની આવી હિંમત નેઈ કે પછી તેમનાં હાથમાંનાં કપાસીઆ નેઈ બેંસ તો છાનીમાની રાહી જતી મંડી કપાસીઆ ખાવાં! અવલમા વધારે હિંમત કરી તેની પાસે કપાસીઆ મૂકી તેને મંડવા ખંજોળવા અને આમ થોડા સમય પાછળ તો બેંસ કંડી પડી મંઈ. પેકું બાળક પણ પછી તેની માતાને મોંપવામાં આવ્યું!

આવા પરોપકારી પણ હિંમત અને અડગમજા ભવાં અવલમાનાં જીવનથી તો માથુસો જે અવલમા પ્રતિ ચાહના રાખતા હતા તે વધારે ચાહના રાખી તેમને માન આપવા લાગ્યા. પણ આ નિર્મલિત, નિર્ચલ અને વિષ્કપટ જીવનવાળો અવલમા તો જાણે કાંઈ પોતે કયું જ નથી ગણી જે તે પોતાનું જીવન જેમ ચલાવતી હતી તેમ ચલાવતી જ રહી!

અને અવલમાનું જીવન પણ એમજ પરોપકાર કરતાં

જ પૂરું થયું! એક વખત નદીએ કાંઈ ધોળજીબાઈ પોતાનાં નાના પુત્રને લઈ કપડાં ધોવાં ગઈ હતી. બપોરનો સમય હતો એટલે ઝટ કપડાં ધોઈ પોતાને ઘેર જવા બાઈ ઉતાવળે કપડાં ધોવામાં તલ્લીન હતી. નાનો પુત્ર પડખામાં રમતો હતો. અને એમ કરતાં નદીનાં પટમાં વેકરમાં પછી રમવા માંડ્યો. બાઈ તો ઊકરો આમ રમે ■ ત્યાં ઝટ કપડાં પૂરા કરી ઘેર જવા ઉતાવળમાં હતી. નદીકિનારે બીજી કાંઈ સો હવે ન હતી. સજી નાહી ધોઈ પોત પોતાને ઘેર ગઈ હતી. જાત લઈને સીમમાં જનારી બાઈએ સીમમાં ગઈ હતી. અને ગોવાળ પછી ગાયનું ધણ ચારી આપે દૂરનાં વડનાં ઝાંડ નીચે ધણુને ઝુકારી પોતે એકાં બાઈ રહી હતો.

એવામાં પાણીનો અવાજ યો. કંઈક દૂર-પુર એમ, લાગ્યું. બાઈને વહેમ જતાં જોયું તો ઊકરો નહિ ! નક્કી તે પાણીમાં પડ્યો હતો. પોતાને તરતા આવડે નહિ ! મંડી તે તો બ્રમ પાડવા “દોડો, બચાવો, મારો ઊકરો રૂબે છે!” પછી ત્યાં તો કાણુ જાણે અવવમાં ત્યાંથી પસાર થયા તેમજે આ રાડ સાલગી તે તો માથાપરનો છાણુનો મૂડો એકદમ ફેંટી દોડ્યાં નદી તરફ અને કપડાંભેર પડ્યાં પાણીમાં. નદીનાં જોડા પેટાળમાં ઊકરો ડૂબી ગયો હતો. અવવમાને ઉડાણમાં ઉતરવું પડ્યું. જૂલું હાથમાં લઈને અવવમા ઉડાણમાં પડ્યા ત્યાં પેલો ઊકરો ડૂબતા જે ઉપર તજે એક ભેવાર આવે છે તે ગતિમાં ઉપર આવવાની બાણીપર હતો તેને એકદમ વીંટી અવવમા મડ્યાં આછેરા પાણી તરફ આવવા ! પછી નદીનું ઉડાણ જખડે હતું ! અવવમાને પેલો ઊકરો સારી એવી પકડથી વીંટાયો હતો તેથી અવવમાને ઉપર પાણીમાં આવવું મુશ્કેલ હતું. આમ આ બાણુ અવવમા ઊકરોને બચાવવા ફાંફા મારતા હતા, પેલી બાણુ ઊકરોની મા ઊકરોને બચાવવા રાડ ઉપર રાડ પાડી રહી હતી. તેવામાં દૂર

ઉભેલા દોરનાં ધણુનો બરવાડ તે રથને રાડ સાંભળી દોડતો આવ્યો. તે નદીમાં તરત જ બાણુની અવલમાને તથા બાણુને પકડી બદાર ખેંચી લાવ્યો.

બદાર આવતાં ઊકરો તો મહેજમાં પાછો જાનમાં આવી ગયો પછી અવવમા દોશમાં ન આવ્યાં. બરવાડે ધણી મહેનત કરી પછી અવવમા જાન ગુમાવી મેળાં હતાં. તે જગી અવવમાને પોતાના ખખા પર ઉચરી ગામમાં લઈ આવ્યો. ગામના માણસો ભેગા થયા અને જે તે ઉપચાર થઈ શક્યા તે કર્યા. આખરે અવવમા જાનમાં આવ્યા દોષ તેમ જગ્યાયું. તેમજે આંખ ઉઘાડી. લોઠામાં કાંઈક આનંદ થયો અને અવવમા માંડ માંડ શ્વાસ શેકતાં બોલ્યાં “હાથ ઊકરો—મારો ઊકરો જ ગુણવને—ખચી ગયો તેથી આનંદ. હવે છેડા રામ ! રામ ! મારી પાછળ મારાં ઊકરો—ગામનાં પખોને ચણ નાખજો અને—ઊકરોને જમાડજો. ગાય દોરને ચારો નાખજો.”

અને આટલું કહેતાં તો અવવમા રામશરણુ પામ્યાં ! આમ અવવમા જે સુખમાં જીવકાણી નહિ : દુઃખમાં ઊતારાણી નહિ : સર્વ તરફ સમતા રાખી ગામ આપાના ઊકરો જેણે પોતાનાં ગણ્યાં અને વણુઉપકારે પરાંપકાર કરી જીવન ઉભવવ બનાવ્યું !

લોઠાએ પછી તેમજે જે કાણુ હતું તે પ્રમાણે કહ્યું.

હજી પે ગામની પાદરની એક બાણુએ એક મેટો ચણુનો મેટો આવેલ છે જે બતાવી લોઠા અવવમાનું કાચમી રમરણુ દર્શાવી રહે છે !

હો ! ગીતામાં નિષ્કામ કર્મ કરતો યોગીની જે ભાવના લગવાન શ્રીકૃષ્ણે જણાવી છે તે જ ભાવના આ અવવમા અસંસ્કારી ગામડીઅણુ બાઈના જીવનમાં સતત જોવા નથી મળતી ?

આવા યોગીજન—જેને નરસિંહ મહેતા વેણુનજન કહે છે—આપણને હજી પછી આપણા ગામડાના કોઈ કાંઈ બુણામાં જોવા ભણવું નથી મળતા ?

પ્રસિદ્ધ યુનાની દાર્શનિક મેલિડિમસના શિષ્યોએ સારી પેઠે ચર્ચા વિચારણા કરી અને અંતે સુખની વ્યાખ્યા નક્કી કરી કે : “જ્યારે જે વસ્તુની ઇચ્છા થઈ આવે, ત્યારે તે વસ્તુ તે જ સમયે આપણને પ્રાપ્ત થાય—આ સ્થિતિને સુખ કહે છે.”

મેલિડિમસે આ વ્યાખ્યાનો રીતકાર કરતી વખતે કહ્યું કે : “...પરંતુ આ સુખથી આગળની અને અધિયાતી પછી એક સુખની સ્થિતિ છે. તે છે “જે કાંઈ આપણી પાસે છે તેથી વધારેની કામના ન કરવાની.”

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૧૨ થી]

અને ખીગદિવસથી જતમામ ભૂલો સુધારવાનું આરંભી દીધું. જેના ખેનરમાંથી ચોરી થઈ હતી, તે ખેડૂતના મનમાં, ક્રોડગ્રેષ્ઠ લાઈનના એન્જિનના કોલસા જેટલી બદલો જેવાની વૃત્તિ ધર્મી રહી હતી. પણ તે તો ક્ષમાની મૂર્તિ જ બની ગયો. ગૌતમ જુદ જુદે તે લારત છોડી આજ્ઞા જન્ય એવી તેની મુદ્રા થઈ ગઈ. તેમણે કહ્યો જ દંડ લેવાની સાર ના પાડી દીધી. છુટકુરને તેમણે કીલટાનું ખાવાનું આપ્યું. ખીત્રા માટે કૂવામાંથી તાજું પાણી સોંપી આપ્યું, અને ખજે બેટી પડ્યા, પછી છૂટા પડ્યા, જેમ દીકરી માને બેટીને સાસરે જાય તેમ.

ગજમદનસિંહની થાણદારીમાં ગામ તો યેગ્રી એમના આશ્રમ બની ગયું. લક્ષ્મીબા અને હમાનદારે એક સાથે નહાવા-રહેવા લાગ્યા. ન્યાયી-અન્યાયી સહુ એક સાથે બેસતા-ઉઠતા થઈ ગયા.

ખરાખર આવર્માં જ એક ઘટના બની. સિવરાખન સોતાના ધરમાં ખાતર પડ્યું. ધરેણુ-ગાદા લખને ચોર નાહા. સત્રારના પહોરમાં સોતાજી ન્યારે જીલ્લા, ને જુએ છે તો ધરની પછીતે મોડું બાંકોરું. જાણે સુરંગ. એમ કાંઈ સોતાજીનું મકાન ખડા નહોતું કે સુરંગ ફેડીને તેમાંથી આગગાદી આવી જાય. દીવાન જ માત્ર નહોતી તૂટી, એક પેટી પણ તૂટી હતી.

લડાઈદરમિયાન સોતાજીએ સેનાને ઘી પહોચાડવાનો હુમલો રાખેલો હતો વનરપતિ દેવીની કૃપાથી એમાં સારો એવો લાભ મળેલો. એ લાભ પૈકી થોડો એમને જમીનમાં પરિવર્તિત કરી નાખ્યો અને ખાશીનો સેનામા. ચ અળા લલમીના પગ પેટીમાં રિયર ન રહી શક્યા. ચોરોના કૃષોને સત્રાર થઈને તે કાઈ નવું ધર શોધવા જ નાની નીકળ્યાં હતાં.

કોઈના પણ ગયા પછી આપણે ત્યાં રેતુ જેટલું તો આંલાવિક છે, જેટલું ખાધા પછી મોં ઘોવાનું. ધરેણુનો વિયોગ સહવાની શક્તિ મહિલા-મંડળમાં નહોતી. તેમણે રેવાનું શરૂ કર્યું, ને એટલીએ હાથનજ-તારા કરવાનું. ગમનેક એકું થયું. પહેલાં તો પ્રશ્નોની ઝડી વરસી. પછી રચળ-રિયતિના નિરીક્ષણ થયા. ત્યારબાદ સોતાજી કેટલાક માણસો સાથે થાણે ગયા. ગજમદનસિંહે સામજ્ય તો, એમના આગમને જાનિ થઈ આવી. એમને માનેનું કે મારો વિસ્તાર મેરેરથ.

નિસના યુગમાં પરિવર્તિત થઈ ગયો છે. રીપોટ લખ્યો, સાંત્વન દીધું. એ લોકોના ગયા પછી એમણે ગામમાં શોધ ચલાવી. નીકળી પડ્યા બહાર.

ખો લાગી ગયો. નેકર અંધવાડિયાથી આવ્યો હતો. નેકર ગામનો નામગીન અપરાધી. દશ-પંદર દિવસ, કચારેક તો મહિનો સુધી જેમ થઈ જાય. પછી એ ચાર દિવસ માટે આવી જતો. વગી પાછો ગાયત્રી! લોકો પાસેથી એ થયું જાણવા મળ્યું કે, કાંચે સાંજે ત્રણ-ચાર માણસો એની સાથે ખીપગાના ઝાડ નીચે ખીડી ખીતા ગેલા હતા. થાણદારે તેને થાણે બોલાવ્યો.

નેકર પકડાયો અને આવ્યો. સાંડા જૂદ લાંબો, ૧૫-૪૮ ઈંચ જાતી, લરાવદાર મૂંછો, પહેાળી ડરામણી આંખો, સ્લેજ ત્રામે હોઠ, દાણ મધેથી રોટલી જેવો રંગ, નાકની નોક એક બાજુ નમેલી—આ એની રૂપરેખા. કોન્ટેનરને વિદાય કરીને થાણદાર સાહેબે કહ્યું : 'જેસો.' તે બોલો.

થાણદાર : 'તમને યાદ છે, તમને કેટલીવાર સજ્જ થઈ ચૂકી છે ?' નેકર : 'હા.'

થાણદાર : 'સિવરાખન સોતાને ત્યાં કાંચે ખાતર પડ્યું છે ?'

નેકર : 'હા.'

થાણદાર : 'જુઓ. તમે સાચી વાત કહી હો અને સહળો માલ મળી જાય તો તમને સજ્જ નહિ કરું.'

નેકર : 'હા.'

થાણદાર : 'તમે મારા કાઈ જેવા જ છો !'

નેકર : 'હા.'

થાણદાર : 'એ તમે નહિ જાણો. અને પછી પકડાશે તો સજ્જ કરવામાં આવશે.'

નેકર : 'હા.'

થાણદાર : 'ત્યારે મને ખૂંમ ફૂંમ મશે.'

નેકર : 'હા.'

થાણદાર : 'હું આ ગામને એકે આદર્શ ગામ બનાવવા ઇચ્છું છું.'

નેકર : 'હા.'

થાણદાર : 'તો શું ચોરી તમે કરી ?'

નેકર : 'હા.'

થાણદાર : 'ખાતર તમે પાડ્યું ?'

નેકર : 'ના.'

થાણદાર : 'તમે ગલરાઈ ગયા છો ?'

નેડર : 'ના.'

ચાણુદારે થોડી મીઠાઈ મગાવી. નેડરની સાથે મુઠી અને કઠું : 'વારુ, મીઠાઈ ખાધ લો, તળિયત સારી કરી લો. મનમાં કોઈ જાતની બીક ન રાખજો.'

જ્યારે નેડર મીઠાઈ ખાઈ, પાણી પીને રસથ ચર્ચ ગયો, ત્યારે ચાણુદારે કહ્યું : 'હું તમને નોકરી અપાવીશ. તમને કોઈ ફેરાન નહિ કરે. તમે બધી જ માલ ક્યાં છે તે કહી દો.'

નેડરે કહ્યું જ કહ્યું નહિ. હવે નેડરને જમાડવામાં આવ્યો અને પછી બપોરે તે ત્યાં જ સૂતો. ત્રણ વાગ્યે જ્યારે તે ઊઠ્યો, ત્યારે ચાણુદારે તેને આ પીવરાવી. પચુ પછી ય આતમી તો ન જ મળી.

ચાણુદાર સાહેબ હારે એવા નહોતા. એમણે માત્ર મનોવિજ્ઞાનનો જ અભ્યાસ નહોતો કર્યો, નિકટર હુન્ગેરોના 'લા મિઝરાબ' પચુ વાંચ્યું હતું. અપરાધીના મનને સાંતવન આપતું જોઈએ, તેના કામગીર હકથને કહ્યું જ કહ્યું પહોંચાડવું ન જોઈએ. ડોને બમર છે કહ્યું છાંછાની અપૂર્ણતાને કારણે કહ્યું ચીજના અભાવે, કહ્યું મિચિ ઉત્પન્ન થઈ હશે અને ..

એક સામગ્રીઓનિષ્ઠ તરીકે તેમને ધીરજથી કામ લેવું જોઈએ. વળી, નેડર તો રીટો યુનેબાર. આ માણસ સાથે તો ખૂબ જ સંભાળીને કામ લેવાનું હતું. રહેજ અમથી હિતાવળ કરી, તો મુધરતો મુધરતો ય તે અપરાધી બમરી જ નામને !

સાંજે રેડિયોનો કાર્યક્રમ તેને સંભળાવવામાં આવ્યો. રાતનું બોજન પાતું નેડરે ત્યાં જ કહ્યું. આ વખતે તેના માટે ખાસ ખીર અને રમડી બનાવવામાં આવ્યા હતાં. ચાણુદાર સાહેબે કહ્યું કે ખાસ કોઈ તકલીફ ન હોય તો રાત અહીં જ સૂઈ જાઓ. નેડર રાજ થઈ ગયો. નેડર સાથે કોઈ એક સન્માનિત અતિથિ સાથે કરવામાં આવે તેવા જ બપોરના કરવામાં આવ્યા. ચાણુદાર સાહેબને વિશ્વાસ હતો કે, તે ચોરી કબૂલ કરશે.

પણ, સવારે નેડરનો પતો જ નહોતો ! ચાણુદાર સાહેબની કબાટમાં છટકની રીવોલ્વર અને એક મોટા પચુ ન હતાં તપાસ કરતાં જણાયું કે નેડર પોતાને ઘેર પચુ નથી.

મૂળે જ ૧૪ ફેરે

૧૯૩૧માં જ્યારે ગાંધીજી લંડન ગયા ત્યારે એમને હોકા તેમજ પ્રેસ તરફથી જાત જાતનો આવકાર મળેલો. તેમાંના સામ્યવાદી છાપોએમાથી ગાંધીજી અંગેનો એક 'સુદર' નમૂનો આ રહ્યો.

'સત અને પવિત્ર માણસ હોવાનો ડોળ કરતા ગાંધીનો ઉપયોગ હિંદના રાજવીઓ, જર્મીનદારો તેમજ પૂંછપતિઓ પોતાના હુન્ગેરો દલાલ તરીકે કરે છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદીઓ સાથે ધનિષ્ઠ સંબંધ બધવા તેમજ હિંદી પૂંછપતિઓ માટે વધુ હક્કો મળવવા માટે એ ભાઈ અહીં આવી રહ્યા છે. એની આખી જીંદગી ઇમારતના મેડે સમાન છે. ડોળ તો અહિં સાનો કરે છે પણ આજ સુધીની બ્રિટિશ પૂંછવાદીની બધી જ લડાઈઓમાં ભાઈ એ સક્રિય ભાગ લીધો છે. લંડનના પૂર્વ ભાગના ગરીબ લતામા આવેલા ફિગરસી હોલમાં એક મિત્ર અને મહેમાન તરીકે રહીને આ ગાંધી બ્રિટિશ કામદારોની આંખોમાં ધૂળ નાખવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. આ પ્રમાણે કામદારોનો મિત્ર હોવાનો દોષ કરે છે. ખરું જોતા હિંદના કામદારો અને ખેડૂતોના મોટામાં મોટા દુરમનોની ટોળીમાંનો ગાંધી છે. વનસ્પતિનો ખોરાક, બકરીનું દૂધ અને માત્ર લંગોટીનો વેષ એ બધી તો નાટકી ચાલબાજીઓ છે. એનાથી કામદાર વગેરે બોળવાતું ન જોઈએ. હિંદના પૂંછવાદી હિતોને પોષવા માટે આ બધી ચાલબાજીઓ અપનાવવામાં આવી છે.'

કેટલો વિરોધ ! છતાં મહાત્મા ગાંધીને મન તો તેની કોઈ જ અસર ન થાય. પરંતુ તે જતાવવા મેં આ અક્ષરણ નથી મૂક્યું. જે સો ટચનું સોનું હતું તેને સાવ પિતળ તરીકે વળવું તો પણ ગાંધીને તેમાં જોડું લગાડવાનું કારણ ન મળ્યું તો આપણે તો છીએ જ ૧૪ ફેરે. કોઈ એકાદ ફેરેટ જોણું વર્ણન આપે તો એમાં શું જોડું લગાડવાનું ? અને આટલું થાય તો નાના મોટા કેટલા બગડા બંધ થાય !

—ચીનુભાઈ ગી. શાહ

શુભેચ્છાઓ સાથે

ન્યુ ગુજરાત કોટન મિલ્સ લિં.

અમદાવાદ-૨

રજી. ઓફિસ : ૬, બ્રિજોન રોડ કલકત્તા-૧

શુભકામનાઓ સાથે

શ્રી અંગિકા મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધિમાં ઉદાર હાથે મદદ કરો.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ
રાષ્ટ્રીય કંટાકટીમાં ચોતાની ફરજ અદા
કરવા માટે હટીબદ્ધ છે.

ઉના તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ

ઉના

જિ. જૂનાગઢ

ફોન નં ૭

લાલજીભાઈ ગોકળદાસ

મેટલ વર્કસ

પિત્તળના પાટા સરકલ તથા
— વાસણો માટે :-

લાતી રાડ, ચોરખી.

આપના અર્થ કરેન નાણાનું સર્વોત્તમ વળતર
મેળવવા માટે -

હિન્દુસ્તાન પંપીંગ સેટો વાપરો

કારણ કે તમારી અને સરકાર માન્ય છે
કરકસર માટે હિન્દુસ્તાન પંપીંગ સેટો ખાસ
બાંધીત છે હિન્દ સરકારે તેની ઉત્તમ બના
વટ માટે 'A. S. I' સર્ટિફિકેટ આપેલું છે
વર્ષો સુધી સતોપકારક સેનાની ખાતરી
આ પંપીંગ સેટો ઇલેક્ટ્રીકનો બચાવ કરે છે,
તેની ખાતરી નીચેની નિગતો પૂરી પાડે છે
ખેડ ખાતર ને પાણી - લાવે નસીબને તાણી
ખેડ અને ખાતર માટે ખેડની જવાબદારી વધુ છે
અને તેથી વધુ મોટી જવાબદારીથી બચવા આને જ
હિન્દુસ્તાનનો કપર સેટ વસાવો
અને પાક બચવો હો.

શ્રી શક્તિ સૌરાષ્ટ્ર કોર્પોરેશન

ટેલિગ્રામ એપરમીન

અરેડિયા મુવા રોડ,

રાજકોટ.

With Best Compliments
From -

AMER FINANCE BOMBAY

(P) LTD.

सर्वोत्तम खांड भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

बन्दिबा कोअसबेन्ज

कलकत्ता-१

फोन : ४२-१०७२ ग्राम : NOBISUGE

मिल स्थान

रेलवे स्टेशन, जगहडा,

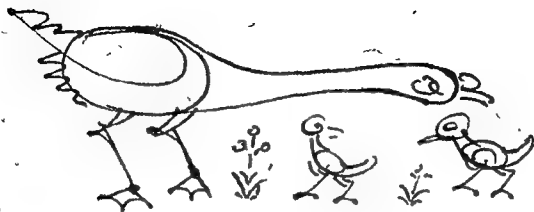
चौ. जे. नारायणपुर

जि. ब. पारसु (बिहार)

(ग्राम : KANORIA)

With Best Compliments

From :-

THE BIRLA COTTON SPG. & WVG. MILLS LTD.

DELHI

વેષગાવજન

[પરંપરાગત લોકોપકારી વિધાન એ જ ઉપાસ્ય]

૧૮૪

૫૨-N.Y

રૂપાયતન

જુલાઈ ૧૯૬૩ પ્રકાશન

વર્ષ ૨ : (‘આરાધા’ વર્ષ ૧૬) :: અંક ૪ : સળંગ અંક ૧૮૪ : જુલાઈ :: ૧૯૬૩

અનુક્રમ .

૧૨૧	વેશનમાં ચંદનવન	સરોહ
૧૨૩	નૃના બજનો	સ્વામી આનંદ
૧૨૪	મારી પુછ	મુધાંશુ
૧૨૪	હળવારા	અનોડર ‘દિલેર’
૧૨૪	હે સ્વપ્ન !	ઉશનસ
૧૨૪	... ..	જલીન્દ્ર આચાર્ય
૧૨૪	ખડેર નધી	જય તીર્થાલ ચોકસી
૧૨૪	રાત જનક	સત્યાનંદ
૧૨૮	મોખત	શિવ મુંદરમ
૧૨૯	હરિનો મારગ	દેવેન્દ્રકુમાર ઠાં. પ હિત
૧૩૪	છવોતું છવન જળ	સાને ચુકુલ
૧૩૧	... ..	ઠાકુ દોશી
૧૩૩	ગાંધીજીના દુષ્કાંતો	રમેશ ઠાં. દેસાઈ
૧૩૬	નેહને પડકાર	હરિભાઈ ઠાં. પટેલ
૧૪૦	નૈવેદ્ય	સ્વીનનાથ ઠાકુર
૧૪૨	સમ સર્વેષુ ભૂતેષુ	શિવમકારા
૧૪૪	લોકનીતિના પાઠેમાઓ	ઠાકુ દોશી
૧૪૫	ધ્યાનચોમ	
૧૪૭	ચીંથરે વીંદણું રતન	શાંતિભાઈ આચાર્ય
૧૪૮	... ..	ઠાકુ દોશી
૧૪૯	માણુ રક્ષક બિન્ક	ઠાં. કુચુમ દેસાઈ
૧૫૧	હાંતરડીનું કકરામણુ	પિંચળશીભાઈ મલવી
૧૫૩	ઝાકળ અને સ્વાતિ	અનવર આગેવાન
૧૫૪	અંધ સાથે અંધો કલાક	ભૂષેન્દ્ર સુધરી
૧૫૬	પિતાપુત્રી અને પ્રેમ	ચંદુલાલ મુંકલ
૧૬૧	રાષ્ટ્રપત્ર	શિવનુંદરમ

સંપાદક નવીન ગાંધી

સૂચના

(માહકોને)

હર માસની બારમી વારીએ અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુદ્રીમાં અંક ન મળે તો પાંચઠો મુદ્રામાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલ્પકોમાં હશે તો મોકલાશે.

અમે ૩ મહિને માલક ધર્મશાલ્ય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો એ તે દેખકોના છે સંસ્થા તે વિચારોમાં સમવ છે જ તેમ માનવું નહિ.

(લેખકોને)

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિશુ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મોસિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાળજી એક બાજુ સાતીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર બાબત પખવાદિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ ધર્મેની સામગ્રીની ઓફીસીઅસ સાથે અંક અને ચોગ્ય પુસ્તકાર પ્રસિદ્ધ પછી અવાડિયામાં લેખકોને મોકલાય છે.

લખાજમ

દેશમાં (વરસતું) છ રૂપિયા

પરદેશમાં બાર શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન, રૂપાચતન, ગિરિવત્સેટી ન્હાનામદ

પ્રકાશક અને મુદ્રક : પીરેન ગાંધી • રૂપાચતન મુદ્રણાલય • જૂનાગઢ

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ

ભારતની એક અપ્રતિમ વીમા સંસ્થા, જે તેના ચેલિસી હોલકરોને નફાનું બોનસ (આવકવેશ-મુક્ત) વહેંચે છે જેણે નીચે જણાવેલી વાતો યોજનાઓની પહેલ કરી છે -

★ ઠોર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અગત અકસ્માત)

—: મોટા, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :-

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખેાટ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી ભાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કામકાજ કરવામા આવે છે.

• હેડ ઓફિસ :-

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ લિમિટેડ.

૨૩ પી એમ રોડ, કોટ, મુબ-૧.

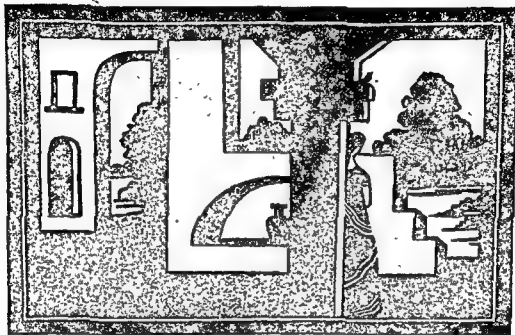
ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૭

તાર : 'CO FIRE'

ડી. એન. દેસાઈ
ચેમેનર

શાખાઓ દેશભરમાં સર્વિસ છે.

શુભકામનાઓ સાથે

શ્રી સારંગપુર કોટન મેન્યુ. કંપની લિમિટેડ
અમદાવાદ

‘નવજીવન’નું ગાંધી સાહિત્ય

ગાંધીજીનાં પુસ્તકો	મારો જેસનો અનુભવ	૦.૬૦	રમડાવાનો આનંદ	૪.૦૦
અનાસક્તિયોગ	૦.૫૦		જીવનપ્રદીપ	૨.૦૦
અનાસક્તિયોગ			જીવનલીલા	૨.૫૦
[મૂળ ગીતા-પાઠ સાંચે]	૧.૦૦		પૂર્વ આફ્રિકામાં	૩.૦૦
અરધ્યસ્થતા	૦.૨૫		બાપુની ગાંધી	૧.૦૦
અહિંસાનો પહેલો પ્રયોગ	૧.૦૦		મીઠાને પ્રતાપે	૧.૦૦
આત્મકથા	૨.૦૦		રેવીન્ડ સૌરભ	૨.૫૦
આત્મકથા [સસ્તી આવૃત્તિ]	૧.૫૦		અન્ય ગાંધીસાહિત્ય	
આત્મકથા [સંક્ષિપ્ત]	૧.૦૦		અમારાં બા	૧.૫૦
આરોગ્યની આવી	૦.૪૫		એકેયો જાને ર	૨.૦૦
આશ્રમજીવન	૦.૩૭		ગાંધીજીનાં પાવન પ્રગંઘા ૧-૩	૧.૧૭
કેળવણીનો કાયદો	૨.૫૦		ગાંધીજીની સાધના	૨.૨૫
ખરી કેળવણી	૨.૫૦		ગાંધીજીનો વિનોદ	૦.૬૫
ગામઝાંતી પ્રવચન	૧.૨૫		જીવનનું પરીક	૬.૦૦
ગામઝાંતી વહારે	૦.૨૫		બા બાપુની શીળી બાપામાં	૨.૨૫
ગાંધી-અરેકાર પત્રબંધનદ્વારા:			બાપુ	૧.૨૫
૧૯૪૨-૪૪	૨.૫૦		બાપુ-મારી નજરે	૨.૦૦
ગીતાગોષ્ઠ	૦.૩૦		બાપુ-મારી મા	૦.૫૦
ગૌસેવા	૧.૫૦		બાપુના કારાવાસની કહાણી	૬.૦૦
ત્યાગમૂર્તિ	૨.૦૦		બાપુની બાપામાં	૨.૫૦
દક્ષિણ આફ્રિકાના			બાપુની પ્રસાદી	૨.૦૦
સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ	૨.૦૦		બાપુની સેવામાં	૨.૦૦
દિંદી ડાયરી	૩.૦૦		બાપુની વાતો	૦.૪૦
ધર્મમથન	૨.૦૦		ગિહારની કોમી આગમાં	૩.૦૦
ધર્મોત્થા ગ્રામ્યે	૦.૫૬		મહાદેવભાઈની ડાયરી ૧-૫	૨૫.૦૦
નિત્ય મનને	૧.૦૦		નવાં પ્રકાશનો	
‘નીતિનાશને માગે’	૦.૬૨		મામસ્વરાજ	૨.૦૦
પાવાની કેળવણી	૧.૨૫		શ્રીરામચરિત	૫.૦૦
પાંચમા પ્રજાને બાપુના			ગાંધીનાપુ	૧.૫૦
આશીરીદ	૩.૦૦		ગીતા અને કુરાન	૩.૦૦
પ્રેમપથ-૧ થી ૮, ૧૦	૨.૬૦		આપણે સૌ એક પિતાનાં	
બાપુના પત્રો: ૧-૬	૧૦.૫૦		સંતાન	૩.૦૦
બાળવૈદ્ય	૦.૧૬		પાવાની કેળવણીમાં	
બાપાવાર રાજ્યરચના	૦.૧૬		અનુભવની કળા	૨.૫૦
મંગળપ્રજ્ઞાન	૦.૧૬		ખાદી શા માટે?	૩.૦૦
			જ્યોતિ સમ્રાજ્યરચનાની	
			દિશામા	૪.૦૦

અમારાં અન્ય પુસ્તકોની માહિતી સુચિપત્ર મંગાળેથી મોકલી આપવામાં આવશે.

લોકજીવન (પંખવાડિક) ત્રીઃ મહિનાઈ દેસાઈ : લવાજમ : રૂ. ૩ (દેશમાં) : રૂ. ૫ (પરદેશમાં)

નવજીવન ટ્રસ્ટ : અમદાવાદ-૧૪

શાખાઓ : કલ્યાણજીવન, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ; ૧૫૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨; કલુપીઠ બુગ્ગર, સુરત; લાખાજીવન રોડ, રાજકોટ; કોડી સાગે, રાવપુરા, વડોદરા; ૪૧, ઈડન હોસ્પિટલ રોડ, કલકત્તા-૧૨.

“બા- તું, તો
અદભૂત છે!”

નવો ટેલિફોન બજારો ભેળા! કોયે ખુલ્લું મરુણી દુરી
અ રાજાણી તે પરીવર્તન ગરી કોયે તેય નહેતું. ખુલ્લું
ભાજીકા એક દિવસ ભાજી નવું ટેલિફોન વખતે તે તે દિવસે
અ ગાય કુટુમ્બ ભાજીકા ખર નહેતો! અજુબ, આ પેટા,
તું કોની કમીની? અજુબ નવું ભાજી કોયે રૂબરૂ, અને
અને કાલે કોનીકા કહી, તે તો મળતાં ધાનખનાં પેટાપેટી
એ કુલ કુલ નવું તેય ભાજી મિલું પોતું ખાનું
અજુબ કહી, કોયે અજુબ નવું તેય તે તે પોલી કામ.
આવાજ ભજી કાલેની કહી આ દો તો અજુબ તે
અજુબ તેય કોયે આજે કોયે કુટુમ્બીકાએ અજુબ.
અજુબ કહી તોયે મિલું કાલેને એકે કોયે અ નહ કયો!
અ અજુબ દેશા દોયે કોયે પોતા અજુબ તે પોતા
કુટુમ્બ મટે અજુબ કહી કોયે કોયે અ નહ ખુલ્લું
અ અજુબ તેય ખુલ્લું કાલેને કહી કોયે કોયે
કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે
કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે

અજુબી દિવસે ટેલિફોન વખતે અજુબી વખતે
અજુબી કોયે વખતે, કોયે કોયે અજુબી વખતે

દેના બેંક
રેજીસ્ટર્ડ નવનભ બેંકિંગ કં. લિમિટેડ

અજુબી કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે
કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે

કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે
કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે કોયે

શુભેચ્છાઓ સાથે

ન્યુ ગુજરાત એટન મિલ્સ લિં.

અમદાવાદ-૨

૧૭. ઓફિસ: ૬, બ્રિજોન, શાહ કલકત્તા-૧

વેરાનમાં ચંદનવન

૨૨૧૬

યર્યાં જાતિ ભૂતાંનિ સા નિશા પરયતો મુનેઃ ।

ઘોર અંધારી રાત છે. આખું ગામ સુતું પડ્યું છે. ગામને છેવાડે આવેલ મકાનના ઉપકા માં એ ઘોર અંધારમાં એક કુમારિકા ઘૂંટણીએ પડી પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરે છે. તે છે એન્તોધનેત યુગેનિન. તેના અંતરમાંથી આત્મ પોકાર જોડે છે, 'હે વહાલા પ્રભુ! તમારા શબ્દોના માટે હું શું કરું? મારું કંઈ નથી. મને કંઈ સહ બતાવે? તમે જ મારા આત્મ સાથે વાત કરો કે એ તમારા પાસેથી માર્ગદર્શન મેળવે. હે મારા પ્રીતમ! હું તમને ક્યાં અને કેવી રીતે મળી શકું?'

આવી તો કેટલાક રાત્રીઓ વીતી છે. એન્તોધનેત હર રાતે પરમેશ્વરને આત્મ વાણીમાં આત્મ પોકાર કરે છે. હર વખત તેના હૃદયના ઊંડાણમાંથી વળતો પોકાર આવે છે. જાણે પરમેશ્વર જવાબ આપે છે, 'એન્તોધનેત, હુનિયાની સર્વ ચીજો, પ્રાણી માન, તારા શુદ્ધતા પશુ ત્યાગ કર. પછી તું મને વેરાનમાં મળીશ. હું ત્યાં તારી સહ જોઈ જીલો છું. જલ્દી કર. મને ક્યાં સુધી સહ જોતો જીલો રાખીશ?'

એકના એક જવાબથી એન્તોધનેતની મૂંઝવણનો પાર રહ્યો નથી. તેના દિલમાં એક જ લગની લાગી છે, હુનિયાનો ત્યાગ ને વેરાનમાં પ્રવેશ. પણ તે પૂરતું સમજી શકતી નથી. તેના આસો-છાસ વેરાન, વેરાન પોકારે છે. હુનિયાની ચીજવસ્તુ પરથી ચોક્કસ ખરતો જાય છે. તેની સ્થિતિ વિચિત્ર બનતી જાય છે. જાણે કે મોરને હસ થયું છે. પીછા ખરે છે પણ શુભ્રત્વ પ્રાપ્ત થયું નથી.

સુખી કુટુંબની રૂપગુણવંતી કન્યા સમ્પત્તિના આચાર વિચાર અપનાવવા લાગી છે. અદાર વર્ષની ઉંમર છે. માળાપને ચિંતા થાય છે કે આખું કરવું શું? એન્તોધનેતનું જીવન કુટુંબના માળખા સાથે મેળ લેતું નથી. તેને પરજાવી દેવાની પેરવી આવે છે. આ બાબતના અણસારા તેને પણ મળે છે. આજની રાત તેને વધારેમાં વધારે ઘોર ને અંધારમય લાગે છે. હૃદય ક્રૂડતા ચિત્કારથી તે પોકાર કરે છે, 'ઓ મારા વહાલા, મારા પ્રીતમ, હું તમને ક્યાં અને કેવી રીતે મળું?'

અંતરના ઊંડાણમાંથી વધુ સ્પષ્ટ ને વધારે સત્તાવાહી અવાજ આવે છે, 'હુનિયાને છોડી ચાલી આવ, હું તારી સતત સહ જોતો વેરાનમાં જીલો છું.'

મારી પુ'છ

મારી જનમજીવનની પુ'છ !

ખાલી લાથ,

સુવાસના 'પુ'છ !

કૃષ્ણ સમો ખીકયો અંકાર રહ્યો,

પ્રકૃતિ નિજનું વાસે ન શામે,

પાંદ, કંચુ નહિ સુજને નામે,

કેવળ કહે અને સુ'છ !

મારી જનમજીવનની પુ'છ !

આપ્યો આવી તમે કાંઈ કમીનો ?

ઘોસો મળિયો આત્મ-ભર્મિનો

કૃષ્ણ કુદરતનો ય અમીનો,

છલના થઈ જોક ખૂચી !

મારી જનમજીવનની 'પુ'છ !

માથા પછી આ માથું છોળખત હો :

શૂનનું મેહુ છે શૂન વખતને,

રંક, રાયના નમન તખતને,

વિધસિધ એ હઈ ઊઠ્યો ;

મારી જનમજીવનની પુ'છ !

સુખાશ

હંજવાશ

આમ તો-

(આયુષ્ય કેરે-)

વિધકે હું રેજા તો વિચકયા કરુ છું.

તો ય પલ્લુ આવન અને જીવન-

(વહે જે સ્વાસ ને ઉરજવાસ-)-માં

ઉપર તણાં આ એ કહાં-

(શી આંખ કેરી ફેર દિલ-)-નો

નિરતર જી અસહ આ

ધીચીચાટ !

-કોઈ કહેશો : હોય ક્યાંથી જ પ ?-

રે, અવ લાવ, આજે

ગુણ મહીથી

તોલ કેરા આ કૃષ્ણાળી-

(ઉરના અમૃતથી-)

-હું આજ તો સિંચન કરી લઉં.

.....

કા-રા

તવે કેથી સભર

ઉજવાસ !

-મનોહર 'દિવર'

હે સ્વપ્ન !

હે સ્વપ્ન !

આ ચોપચાની ફૂલ પાંદડી શી

સુકોમળી પાતળી ઢાંકણીમાં

નિદ્રાતણા મઝમઝ-જાળ-તાંતણે

વીંદાયલા કે ભમરા સમા તને

તંત્રધણી છોડી, ફેરી પાંદડી

આ છતારના વિચતણા મકારામાં

વસ્તુરૂપે વાસર-જાગૃતિની,

સૂર્યમકાશમહીં છાંય મલેખ પાડતી

મૃતિરૂપે, ઈન્દ્રભોગ્ય નર્મ

કે કુપમાં મેળવવા સમક્ષ

મે કેટલા ધાય, ક્યાં ઉભમરા !

ઉભમરા, પલકડીન અખંડ યર,

હે સ્વપ્ન !

ઉચ્ચત્ત

ધડ, ધડ, ધડ...

મળુ છૂટી ગોળી,

હે-રા-મ !

મળુ ફૂંદયા અદ્યાર

હડ હડ હડ

કાણુ નીરવ શાન્તિ !

પસાવ પલ્લુ જે

એકધારી, લઈકારી

એક ચોરે દિન-અ-દિન

છૂંદયા કંદે, ફૂંદયા કંદે,

છાંજો લૂંદય છૂંદયા કંદે

છાંજી ૧૨૪

ધડ ધડ ધડ, ધડ ધડ ધડ

એનું ન મોં-માથુ અંદે છે ધડ ?

જીવીન્દ આચાર્ય

ખૂંડે નથી.

વેર નથી જોર નથી કોઈ પડે જેર નથી,

ભવ્ય પુરાણી જીવતી, સ રૂપિત ખૂંડે નથી !

સાંતિતણાં પારેવડાં યુદ્ધતણાં ગીધ નથી,

આકમળે આસ સમે જાદુતમાં ભૂંડે નથી.

ગીત સદા ગીત જાધા જેલદિલી તો પલ્લુ રે-

આતતણી છેડતી કરનાર તણી જેર નથી.

સ ત અને સૂરસીશ અમકેચમકયા જ આવી-

જાગૃત છે જનમનમળુ લેરા જ અધેર નથી.

જયંતીલાલ ગોસ્વામી

રાજા જનકે

સત્યાનંદ

એક દિવસ રાત્રે રાજા જનકને સ્વપ્ન આપ્યું. સ્વપ્નમાં જુએ છે તો શત્રુઓની એક વિશાળ સેનાએ એમની રાજવાની મિથિનાનગરીને આરોગેરથી ઘેરી લીધી છે. પોતે કુદમાં હારીને ભાગી ગયા છે અને ટેટલાયે દિવસે જંગમમાં આમતેમ ભટ્ટી રહ્યા છે. અતે તેઓ જૂવનાં દુષ્પથી આકુળ-આકુળ થઈને એક નગરમાં આવી પહોંચ્યા, ઘેર ઘેર ભીખ માગીને થોડુંક અન્ન એમણે ભેળું કર્યું. સડકને કિનારે એક હાડીમાં એ બધું ઓરીને પોતે ખીચડી બનાવવા બેઠા. ખીચડી ભાંડે તૈયાર થવા આવી ત્યારે રાજા જનકમાં લી માગવા ગયા. આખરે માગવાથી થોડુંક લી પછે મળી ગયું. સાચતી-જનકની ધી સાંભ્યા અને હાથપગ ધોઈને ખીચડી ઉતારવા બેઠા. એટલામાં એ સાંઠ કપાંકથી લડતા-દોડતા આવ્યા અને તેનો ધક્કો રાજાને લાગ્યો. રાજાના હાથમાંથી ખીચડીની હાડકી પડી ગઈ અને એમની જોડેમતથી રંગેની કમાણી ધૂળમાં મળી ગઈ! તેઓ પોતાના વૈભવના દિવસો યાદ કરવા લાગ્યા. અને વર્તમાન દુર્દિનનું ભવંકર દૃશ્ય જોવા લાગ્યા. એક દિવસ હતો, જ્યારે સમસ્ત સંસારની સધળી જ સપ્તિ એમનાં પગમાં આબોહતી હતી. એ જ જીવનમાં આ એક દિવસ એવો પશુ આવ્યો જ્યારે એમને એક એક દાણા માટે વનમાં મારવા પડે છે. પોતાની આ દુર્ગતિનો, આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કરતાં રાજાને પોતાના અધકારમય ભવિષ્યની ઝાંખી ધઈ આવી ચારે દિશાએ સ્વપ્નવત્ યદ્ પડી. સંસારમાં ડગ્યે ને પગ્યે વિપત્તિઓ મોઢું હાડીને ટાળીને ભેગી હતી.

દુર્લભવત રાજા જનકથી આ ન સહેવાયું. માથું આઘાતોને રોવા કરે છે ત્યાં જ આગો છપડી ગઈ. જોયું, તો સામે સડક નહોતી, નોતી પેની દૂટી-ફૂટી હાડકી. પોતે તો શણગારેલા શયનજીવનમાં સુવર્ણ

પથ પર મૂતા હતા. આસપાસ દારીઓનું ઝૂંડ 'માથું' નમાવીને સેવાતત્પર ઊભું હતું. કોઈ પંખો નાખે છે તો કોઈ હાથ-ગોંડોવા રાજા સામે શુભાખ-જગ ધરે છે. એક બાજુ પ્રમાતિયાં ગનાઈ રમાં છે તો પેથી બાજુ પુરોહિતો મંગલપાઠ કરે છે. રાત્રી પોતાનું પ્રત્યક્ષ જોધર્મ જોઈને આશ્ચર્યમાં મરક થઈ ગયા અને આંખ બંધ કરી સ્વમગત દુર્દશાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. એમનાં મનમાં કોયડો એ ઊભો, યથો કે ને કઈ મેં સ્વપ્નમાં જોયું તે સાચું માનવું કે આ બધું ને નજરે ન્યાળું છું તે! ખારસો સમય આ વિચારમાં જ તેઓ પડ્યા રહ્યા, પશુ કશો નિશ્ચય ન કરી શક્યા. ભારે વિષમ કોમડો!

મનમાં વ્યતભતના તક-વિતક કરતા રાજા ઊઠ્યા અને પ્રાત કમંથી નિવૃત્ત થઈને સભાગૃહમાં ગયા. સભાગૃહમાં રાજાએ ભારેભાર ગંભીરતાથી પોતાના મંત્રહર પડિતોને પ્રશ્ન કર્યો:

'સાચું આ કે પેનું?'

પડિતોને આખી વાતનો તો ખ્યાલ કયાંથી હોય? તેમને તો આ કોઈ ઉપાણી જેવો પ્રશ્ન લાગ્યો. આવા મૂઢ પ્રશ્નનો જવાબ કયાંથી આપે? બધા જ પડિતો આ એક વાક્યથી મૂંઝાઈ ગયા. રાજા આથી વધુ કંઈ જ કહેવા નહોતા. દિવસભરની લમણાડીક પડી પડિતોએ આ પ્રશ્નનો વિચાર કરવાને સમય મળી લીધો. સસય મળ્યો ય ખરો. સૌ, મોટોમોટો શાસ્ત્રોનું મંથન કરવા લાગ્યા. વ્યથ ચિંતનના રાજા-એ બહારથી પશુ અનેક ધૂરધર પડિતોને નોતપાં અને કામમાં જોડી દીધા. આ પ્રશ્નનો સંતોષકારક જવાબ રજૂ કર્યાં સિવાય કોઈ ને પશુ ઘેર જવાની કે પડી બીજી-ત્રીજી ચિંતા કરવાની આગ જ નહોતી.

એક દિવસની વાત છે. રાજા જનક પાવપ્રીમાં બેસીને નગર પથંટી નીકળ્યા. એમની આગળ યોડા-

પર પ્રધાનજી અને પાછળ ઘોડે સવારોનું મોડું દળ. સવારી આગળ જઈ રહી છે. નગરના મુખ્ય-મુખ્ય માર્ગે પટાવીને રાજ્યે એક સાંકડી શેરીમાં જવાનો વિચાર કર્યો. પ્રધાને આગળ વધીને લોકોને રસ્તા વચ્ચેથી દૂર કર્યો. ત્યાં સુધીમાં તે પાલખી શેરીના નાકે આવી ને અટકી. પ્રધાનની નજર એ શેરીમાં બેઠેલા એક મહાકુરૂપ નવયુવક પર પડી. એમણે ગુસ્સાપૂર્વક કહ્યું, 'બારે, કોણ છે! દૂર હટો. મહા-રાજધિરાજની સવારી આવી રહી છે.'

નવયુવકે બેઠા બેઠા જ તિરસ્કાર પૂર્વક જવાબ વાળ્યો: 'શું આદેશ છે તું? જોતો નથી કે એકી એક માણસ બેઠો છે? હું ત્યાં માટે આ જગ્યાએથી હટું? તારા રાજ્યને જો રસ્તો સાંકડો પડતો હોય તો તેને કહે, કે બીજે રસ્તે જાય.'

પ્રધાન તો 'સાંમગીને' દંડ થઈ ગયો. જાણે કોઈએ ઉઘાડી પીઠ પર કોરડાં વીંચ્યો. પણ તે મનમાં સમસમી ગયો. જાતે બગેરો ઉપયોગ કરવો તેણે ઉચિત ન ગણ્યો. તે ધડીએ જ રાજ્ય જનક કને જઈ બધી વાત કહી સલામતી.

પ્રધાનની વાત સાંભળી રાજ્ય ભડક્યા નહિ તેઓ પામી ગયા કે આવો રમખાંડ અને કોર જગત્ત આપનાર વ્યક્તિ અવશ્ય સ્વાભિમાની અને તેજસ્વી હોવી જોઈએ. તેથી તેમણે તેને આદરપૂર્વક બોલાવી લાવવા પ્રધાનને ફરીથી તેની ખાસે મોકલ્યો.

વિવશ થઈને પ્રધાન તે નવયુવક ખાસે ગયો અને નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યો: 'શ્રદ્ધાચારી મહારાજ, નજીક જ મિલિલા-નરેશ પોતાની પાલખીમાં બિરાજે છે અને આપને મળવા માટે બોલાવી રહ્યા છે.'

નવયુવકે વક્રદૃષ્ટિ મંત્રી સામે જોયું અને કંઈક સ્વરે કહ્યું: 'જાણે, તમારા રાજ્યને કહી દો કે હું તેમને મળવા આવી શકતો નથી જો તેઓ ન્યાયા સન ઉપર બેઠા દોલ, તો જરૂર કોઈને પણ પોતાની સમક્ષ અધિકારપૂર્વક બોલાવી શકત. પણ આ ઘડીએ તો તેઓ જન-માર્ગ પર છે. અહીં પણ તેઓ પોતાને રાજ્ય અને મને એક નિર્જન તેમજ પ્રજા વ્યક્તિ માનીને પોતાની ખાસે આવવાની આજ્ઞા દે છે! આ ઉચિત શું? જો ખુદ જ ન્યાય આજે' નથી

આણતા, તે વળી બીજાને શું મવાવવાના હતા? રાજ્યને કહી દો કે સાવજનિક રથને સૌનો અધિકાર સરખો જ છે. હું એમના આ અનુચિત આદેશનું પાલન કોઈ કાળે પણ કરવાનો નથી.'

પ્રધાન તો રાતો-પીણા થઈ ગયો. પાંડો જાતે રાજ્યને કહેવા લાગ્યો, 'મહારાજ! આ કોઈ મહાન અવગચ્છાને ઉદ્ભવ લાગે છે. પાડું મારે' જ માનશે. ભાઈસાથ, બાપ કહ્યો માનવાનો નથી આજો હોય તો બાધીને જેની લાલું અહીંયા.

પરંતુ રાજ્ય જનક લેણ પણ ઉનેજિત ન થયા. ભલું ખુદ જ પેતા યુવક ખાસે ગયા અને મોક્ષાર્થ 'શીમન, હું આપનો પરિચય કરવા ઈચ્છું છું. આપ કોણ છો? કયા પ્રયોજનથી અહીં પધાર્યું થયું?'

નવયુવકે જવાબ વાળ્યો: 'હું વિપ્રવર કોરડોનો પુત્ર અષ્ટાવક છું. મેં સાંભળ્યું છે કે રાજ્ય જનકના અમુક જાદિન પ્રશ્નને ઉત્તર કોઈ પડિન આપી શક્યા નથી, અને તેથી રાજ્ય માનતા લાગ્યા છે કે આ દેશમાં કોઈ વિદ્વાન જ નથી હું એમની માન્યતા તોડના અને વિદ્વાનોનું માન જાગવી રાખના આજો છું.'

રાજ્યના હજી અને વિરમવન કોણે રહ્યું નહિ એમણે તે નવયુવકને બીજે દિવસે રાજસભામાં પધારવાનું નિમત્રણ દીધું અને પોતાના માર્ગે પણ

બીજે દિવસે બરાબર સમયસર જ અષ્ટાવક રાજસભામાં આવી પહોંચ્યા. આગીસ-પચાસ જેટલા શાસ્ત્ર-શર પડિતો રાજ્યને ઘેરીને બેઠા હતા. અષ્ટાવકને જાણ થી જિવંજિવાટ દસી પડ્યા. એક તો નાના વળી ધણા જ કુરુપ. એમનું કીંગણ શરીર આઠ કોણે વાક-પોક-રાણું, બેકોળ અને ભારે હતું. અને આ ભાઈલા, પડિતોનું નાક રાખવા પધારતા હતા.

સૌને હસતાં જોઈને અષ્ટાવક પણ અવાસ કરવા લાગ્યા. રાજ્ય જનકને ભારે વિરામ થયું અષ્ટાવક પ્રત્યે વળીને તેમણે કહ્યું, 'વિપ્રદેવ, મારા સમા-પડિતોને હસવાનું તો કાંઈક કારણ છે, પણ આપના હારણ કારણ સમગ્રનું નહિ.'

અષ્ટાવક કહે, 'મહારાજ! હું આ મૂખ-મળને

જોડતે હસી રહી છું. આવા મરખાઓની મદદથી આપ આવડું બધું રાત્રિ કેમ કરીને ચલાવો છો? આ લોકોમાં તો કરોડ જ બુદ્ધિ-વિવેક જણાતો નથી. જો હોય તો તેઓ મારા બાહ્યાંગ રૂપ પર નજર ન નાખત. યાનીનો પરિચય, તેના બાહ્યાંગ પરથી પામી શકતો નથી, બુદ્ધિ-તરતરથી પામી શકાય ખરો. જુઓ મહાપુત્ર અત્રે મુખ્ય ગણે છે, વાસણુને નહિ. તરસો મહાપુત્ર જળનું મહત્ત્વ કરે છે, સારા-નરસ પાત્રનું નહિ. એટલી વાત એ છે કે આ પંડિત નામના જીવ મનુષ્યની પરીક્ષા કરવાનું પણ જાણતા નથી. મારું તો સરીર જ વક છે, આમની તો બુદ્ધિ પણ કોઈક વાક જણાય છે, રાત્રિ, મારા હૃદયનું કારણ આ છે.’

આ જવાબ સાંભળીને પંડિત લોકો ચૂપ થઈ ગયા. ત્યારે અષ્ટાવકે રાત્રિને પોતાનો પ્રશ્ન પૂછ્યા કહ્યું. રાત્રિએ પોતાનો પ્રશ્ન પૂછ્યો: ‘સાચું આ કે પેલું?’

લોક એક અષ્ટાવકે મોન રહ્યા. પછી સરિમત બોલ્યા: ‘રાત્રિ, જેવો પ્રશ્ન એવો જ જવાબ પણ જોડ્યો. તો હવે સાંભળો, ‘જેવું’ આ છે, બરાબર તેવું જ તે પણ છે.’

રાત્રિએ કહ્યું: ‘આપના આ જવાબથી મને સમાધાન થયું નથી.’

અષ્ટાવકે જવાબ આપ્યો: ‘પણ એ જ તમારા પ્રશ્નનો સાચો જવાબ છે. એને સમજત્યા જરા પ્રયત્ન કરી જુઓ. આપની ભૂલ એ છે કે આપ એક સંદેહમાં પચા અને સીધી-સાદી વાતને સ્પષ્ટ કરી વગર જ, ઝોળઝોળ વાતો ઉપાસ્યા જેવી કરવા લાગ્યા. જો પંડિત પાસે આપ આપી ૫ વાત પુછી કરીને મૂકો, તો મોડને મોડ પંડિત આપના ચિત્તનો મમ દૂર કરી આપને હવે પ્રથમ તો આપ આપના પ્રશ્નનું સ્પષ્ટ બતાવો, પછીથી કું મારા જવાબની વ્યાખ્યા કરીશ.’

રાત્રિ જનકે સ્વપ્નનું આજ્ઞા દર્શાવે કહ્યું અને પૂછ્યું, ‘પંડિતજી, આપ જ કહો, સ્વપ્નની વાતો સત્ય માનું કે પ્રત્યક્ષ જીવનની?’

અષ્ટાવકે બોલ્યા: ‘મેં સાચો જ જવાબ આપ્યો

છે. બેમાં કોઈ ભેદ જ નથી. જેવું સ્વપ્ન હતું, એવો જ આ સંસાર પણ છે. બંને મિથ્યા અને ક્ષણિકજન છે. તેવું પ્રમાણ એ છે કે સ્વપ્નમાં આપને જે દુઃખ થયું હતું અને જાગ્યા પછી જે સુખ, જને અત્યારે સ્વપ્ન નથી. આપ તેવું ધ્યાન ધરી શકો છો, પણ હવે તેને મેળવી શકતા નથી. સ્વપ્ન અને સંસારમાં અંતર આ છે. એકની અસત્યતા તરત જ જણાઈ આવે છે અને બીજાની અસત્યતા પમાતાં વાર લાગે છે. મને તો લાગે છે કે સંસારના સ્વપ્નનો બોધ આપવાને જ ભગવાને સ્વપ્રસંસારની સૃષ્ટિ રચી છે.’

અષ્ટાવકનો જવાબ સાંભળીને રાત્રિને થોડીએક શાન્તિ મળી. તેમણે પૂછ્યું: ‘યાનીજી, સાચે જ બે આ સમજી મિથ્યા છે, તો આખરે સત્ય શું છે?’

અષ્ટાવકે જણાવ્યું: ‘સત્ય તો કેવળ જો આ સર્વનો અનુભવ કરે છે તે છે. તેને જાણવા-પામવાનો પ્રયત્ન કરો. તેવું નામ બ્રહ્મ છે, આત્મા છે. આનું યોગ્ય પ્રાપ્ત થાય પછી મૂંઝવણ ટકતી નથી.’

રાત્રિને ખાતરી થઈ ગઈ કે અષ્ટાવકનું વધ અને શરીર નાનાં છે, પણ વિદ્યા-બુદ્ધિ વડે કરીને તો તેઓ મહાન અને સાચા સદૃશ્ય છે. તેમણે શ્રદ્ધા-પૂર્વક તેમને યોગ્ય અને કુપરદેશ આપવાનો આગ્રહ કર્યો. અષ્ટાવકે બોલ્યા: ‘રાત્રિ, મેં અત્યાર ધરી આપને જેટલું યોગ્ય આપ્યું છે, તેની શુભદક્ષિણા પ્રથમ આપો, પછી કોઈક માગો.’

જનકરાત્રિએ તો તરત જ હર-હવેરાત, હીરા-માણિક અને સુવર્ણમહોરથી ભરેલા માળ મંગાવ્યા અને અષ્ટાવક સામે ધરી દીધા. પરંતુ આખી ૫ રાત્રિ-સંપત્તિનો તિરસ્કાર પૂર્વક અસ્વીકાર કરીને અષ્ટાવકજીએ કહ્યું: ‘જનક, કું બહીં ધન કે માનના લોભનો માર્ગો નથી આગ્યો. મારે તો એ સ્થપિત કરવું હતું કે આ દેશમાં વિદ્વાનોનો તોરા નથી. અને સાચે જ આપ મારા ઉપદેશથી સંતુષ્ટ થયા હો, તો કું ને કોઈ માયું, તે જ મને આપનું જોડ્યો.’

રાત્રિ એ માટે પણ તેમના દના ત્યારે અષ્ટાવકે કહ્યું: ‘આપ મને શુદ્ધ હૃદયથી આપનાં તન મન ધન, તણે સમર્પિત કરી દો.’

રામ જનકે એમની સમક્ષ પૂજારૂપથી આત્મ-
સમર્પણ કરી દીધું. બરાબર એ જ વખતે ગ્રાહ
કૃત્રી પીડાતો, હજારી બ્રાહ્મણ શેતો-કૃત્તો રાજ-
સભામાં આવી યજ્ઞો. રામએ તેને તેના કુખનું
દર્શન પૂજાનું મન તો થઈ આવ્યું, પણ પાણું
તરત જ એમને વાદ આવી ગયું કે પોતે પોતાના
અંગ-પ્રત્યંગ સુદા ગ્રાહને આપી ચૂક્યા છે. તેવી
સ્વેચ્છાએ મોં ખોલવું જોઈ પણ બરાબર ન કહેનાય.
તેઓ ચૂપ જ રહ્યા. બ્રાહ્મણ વારંવાર પોતાની કૃત
કથા સંભળાવીને રામ પાસેથી ધનની યાચના કરવા
લાગ્યો. રામએ વિચારું કે સામે ધન પડતું છે
તેમાંથી થોડુંક આને આપી દઉં. પરંતુ તે ક્ષણે જ
એમને વાદ આવ્યું કે, આ ધન પર પણ ખીમનો
જ અધિકાર છે. તેઓ ચૂપ જ રહ્યા. એમની આ
વર્તણૂક જોઈને પેા બ્રાહ્મણ બરી સભામાં એમને
ધિક્કારવા લાગ્યો. રામને સૌથી વધુ દુઃખ થયું,
પરંતુ તેઓ તત્કાલ એવું વિચારીને સ્વસ્થચિત્ત થઈ
ગયા કે હું તો માતૃ મન પણ ખીમને સોપી ચૂક્યો
છું તેથી ગ્રાહની પણ વ્યક્તિગત વાતથી પ્રભાવિત
થવું તે અનુચિત છે. તેઓ મૂંઝા જ રહ્યા. અષ્ટાવક
ધ્યાનપૂર્વક તેમના તરફ જોઈ રહ્યા. શાન્ત બિભેતા
રામને તેમણે પૂછ્યું: 'આપ ગ્રાહ છો?'

• રામએ કહ્યું: 'જનક'

અષ્ટાવકે ફરીને પૂછ્યું: 'આ યરીમાં જનકજી
ક્યાં રહે છે-પેટમાં, પગમાં, માથામાં-? મોંમાં?'

રામ કહ્યું જ કહી શક્યા નહિ. ત્યારે અષ્ટાવકે
કહ્યું: 'હવે આપ બ્રહ્મચારીનું રહસ્ય જરૂર પામી
ગયા હશે.'

રામ 'માતૃ મારામાં કહ્યું જ નથી' એ સત્યનો
અનુભવ કરી રહ્યા. ભોલ્યા: 'ગુરુદેવ, હવે તો કું
સર્વેવ છોડીને વનમાં જવા ચાલું છું'-બહી
રહેવાની ઈચ્છા નથી થતી.

અષ્ટાવકે કહ્યું: 'આપની પાસે રત્ન શું છે કે
આપ તેનો ત્યાગ કરીને સંન્યાસ લેવા ક્ષેપા છો?'

ફરી રામ ચૂપ થઈ ગયા. અષ્ટાવકે ભોલ્યા:
'રામ જનક, આપ આપના તનમનધન હવે
આપના ન માનો, તેને મારી વસ્તુઓ સમજો.
આપનું સર્વસ્વ હવે પરણું થઈ ગયું છે. તેની મમતા
છોડી દો. હવે હું તમને તમારા હાથમાં એ બધું
થાપણ તરીકે સોંપું છું. એ વસ્તુઓ તો ખીમની જ
છે એમ માની-સમજીને ચત્તપૂર્વક તેની રક્ષા કરજો.
અધિકાર તણને બધામાં પ્રદાને અને પ્રદેશ બધાને
જોજો આપ જેવા લોકનેતાનો એ જ ધર્મ છે.
એ જ બ્રહ્મચારી છે. દેહધારી હોવા છતાં આપ
વિદેહ બનીને એકામચિત્તે કર્તવ્ય-કર્મ કરો.'

સોબત

પ્રાચીન ઇન્દ્રિયામ જગતમાં ઇમામઅલીનું નામ ખૂબ આદરભરે લેવાય છે.

તેમના સુપુત્રનું નામ હસન. પોતાના એ સુપુત્રને શિષ્યામણનાં સુવચનો કહેતાં
ખલીફા ઇમામઅલી હંમેશાં કહેતા હતા:

'પ્રિય બેટા હસન, કદાપી મૂર્ખાની સોબત કરીશ નહિ, કેમકે, એ લોકો તારું ભટ્ટું
કરવા જશે, તો પણ તેમનાથી તારું અહિત જ થવાનું છે.

'દરિદ્ર માણસની સોબત પણ કરીશ નહિ; કેમકે એ લોકો કુદરતે લાભ ખાતર
પણ તારા ઘાત કરતાં અચકાશે નહિ.

'ક્રૂર માણસની પણ સોબત કરીશ નહિ; કેમકે, એ લોકો તારી પાસે કોઈ
લલચાવનારી વસ્તુ જોશે, તો તે હડપ કરવા તારું ગમે તેવું અનિષ્ટ કરતાં અચકાશે નહિ.

'અને જૂઠું જાલનારાની ઝોળખ તો કદાપિ કરીશ નહિ. કેમકે એ લોકો મૃગજળ
જેવા છે-દૂરની વસ્તુઓ તેઓ પાસે, અને પાસેની વસ્તુઓ દૂર દેખાડવાનો ભાસ
ઉત્પત્ત કરે છે, અને એ રીતે આપણને સાચી વસ્તુ સમજવામાં ખમ ઉત્પત્ત કરે છે.'

—શિવ' મુદરમ

હરિનો મારગ....

દેવેન્દ્રકુમાર કાલિદાસ ખંડિત

સૌરાષ્ટ્રના, પાંચાળના આશુ'દંપર-ભાડલા ગોમનું ધરધર આજ સગળા ખાલી થઈ ગયું છે. જીવાન અને વૃદ્ધ, અપંગ અને અચકત, બધામ. પાંચાળના સંત આપો ભદ્રેશ ન્યાં હિતમાં છે, ત્યાં જતા હતા. આપાનો મુકામ આગળ લોકેના દૃંદ વિચારાણ છે. ઠાઈ માંશે આપાની સન્મુખ આવી. નગી અને કહે છે:

‘બાપુ! મંદવાડ જાતો નથી!’

‘ભાઈ! હું દેવનો દીકરો નથી. ધર્મદાન કરતા રહેને, સત્યાગ્રહ દુષ્ટા મળે. એ દુષ્ટા કરતા ઠાઈ ચડિયાતી દવા નથી.’

ખીને દુધો આવી, બે હાથ ભેડી, પગ ભતાવી સાંભળે કરવા કહે છે. તેને અટકાવી આપો કહે છે.

‘એ બાપસિયા! ભગવાન ને કરે તે સારા સાડુ’ નિરાંતે એમી ભગવાનનું ભજન શાશે, બેય પગ હોત તો, અહીં જાત ને ત્યાં જાન, મન વશમા રહેત નહિ. માટે ને થયું છે તે સારા સાડુ માની લેભાઈ’

ત્રીને વાંઝિયામેણું ટાળવા વદના કરે છે. તેને કહે છે:

‘દુઓ! દીકરો જન્મે ને, અકરમી થઈ પાપ આચરે તો એના બેગો એ તને મ નરકમા નાખે. દુનિયાનાં દુઃખિયાને, જૂખ્યાને, શેમીને, પતિવધને, દીકરા માની-આકરી કરવા મંડી જા; હાકર એમા રાજ રહેશે.’

‘ત્યાં એક કાદિયાણી, બાવીસ વરસના દીકરાને લાકડીએ ઝાકી ગેલાં રહ્યાં. એટલે આપાએ ખસે બેઠેલાએને પૂછ્યું’:

‘આ બાઈ કોણ છે?’

‘કાળા ખાચરને ઘેરથી આઈ છે.’

‘અને આ છોકરો?’

‘દીકરો છે બાપુ! બેય આંખે અંધ છે.’

‘અરરર!’

‘કાળા ખાચરને સત્તર વરસ થયા, દેવ થઈ ગયા છે. આંખને વિસામાનું રથાન આ દીકરો છે.

પણ બેય આંખે અંધ, દોરીને ફેરવે પડે છે.’

‘આંખ્યું ક્યારની મઠ છે?’

‘જનમ અંધ છે.’

‘હાકરની મરજી.’

‘તમારા આશીર્વાદ લેવા આવ્યા છે.’

‘આશીર્વાદ દેવાવાળો તો હાકર છે. માણસ માણસને શું આશીર્વાદ આપી શકશે? છોકરાનું નામ!’

‘દાનો!’

‘હીક, બાપ દાનો! જરા એરો આવ જોઈ!’

અને દાનો, માની લાકડી મૂકી, આમ તેમ હાથ વીંઝેલા આપા ભદ્રેશની સમીપ આવ્યો.

‘મેસી જા દાનો.’

દાનો મેસી ગયો. ભગતે દાનાની બેય આંખોની પાંપણ વારાફરી તપાસી, પાછી મૂકી દીરી. મહીક વિચાર કરતા સ્થિર મેસી રહ્યા. અને પડી બોલ્યા:

‘મા! બે હાકરની દવા હશે તો, દાનો દેખતો થઈ જશે!’

‘તો, તો, તમે જ ભગવાન!’

‘ના, મા! એવું એવું બોલવું રવા દેજો. ભગવાન તો તમારો અને અમારો સૌનો એક જ છે, પણ, દાનાની આપ જોતા મને લાગે છે કે, મારી પાસેની થોડી વનરપતિ હું આજીય તો, કદાચ આંખો સારી થઈ જશે. અમારો તો એ ધરમ છે મા! માંદા, શેમી કાદિયાની માવજત સાડુ દવા લેપ અંજળ રાખવાનો; અને એની દુવા મેળવવાનો, એટલે આવી દવા મારી પાસે છે, ગિરમાંથી લાવ્યો છું. આજ આખી રાત દાનો મારી પાસે મૂકી, હાકરની દવા હશે તો કાલ દેખતો થઈ જશે જોઈએ.’

એમ કહી, ભગતે, આ અંધ દાનાને, તુરંત પોતાની સમીપ સૂતરાળી ચેલામાંથી, થોડી વનરપતિ, ત્યાં ને ત્યાં રવચ્છ હાથથી મસગી, તેનું પાણી કાઢી, દાનાની આંખમાં અંજળ્યું. અને દાનો મૂકી ગયો. પડી આપાએ કહ્યું:

‘ક્યાં મથા ભજન ગાવાવાળા! આ દાનાને દવા આંજ છે. એકલી દવા નહિ કાર કરે, માટે

બેળા ભજનના બે પદ ગાવા માડિા મારે બાપસિંગા!"
આપાની આંસુ થતાં જ, ધૂરત ભજનના, એક-
તારો, મંજરા અને પખવાજ લઈ ભગતની સામે
ગાળાકારે ગોઠાઈ ગાવા માડ્યાં:

એવા સફરુડુ નોધારાનો આધાર
એકલા, બેસી રે, સાંઝ્યાના બેરૂ હો...
શ્રીકૃષ્ણ જેદી દહે રમવા હાલ્યા તે દી
ભૂપત સધળા એના ભેરૂ
દૂરો દોટાપી જમુનામાં નાખ્યો તે દી
નાથ નાથી લાભ્યા એરૂ.. એવા
હરિ હરજીકસ, હાથે વરોધ્યો તે દી
ભક્ત મહંલાહ એના ઊરૂ
મહંલાહ કારણ થઈ ધૂખાબ્યો તે દી
ધૂખાબ્યો, એવો લઈ કાચો રે... એવા
સતી ક્રીપદીના, ચીર જ તાણ્યાં તે દી
દુષ્ટ દુશાસન એના હેરૂ
નવસે નવાણુ ચીર જ પૂધો તે દી
એક ઉતારી બીલ' થે' થો' રે... એવા
કાચલા ભગતે, પગના કટકા કીધા તે દી
ધ્યાન એકંતિ ધયું

દશન કારણ કીધી દયા તે દી
મંદિર સુરારીએ ફેધું રે.. એવા
મંજરા, પખવાજ, અને ગાનારાઓના ગળાની
એકતાન સુતેના બાળક દાનાને અમૃત એવા મીઠા
લાગે છે. સૂર, અને સૂર પછાડે વજા આવતા સંજો
તેના હૃદયના જોડાણને, છેક રપથે કરી જાય છે
આમ ભજન અને દવાની ક્રિયા સાજ સુધી આવી.

રત્રિ બાળક દાનાને બીજી વધુ દવા આજી, કોઈ
સુતા નહીં. આખી રાત જાદરા ભગતે પોતે ગાળ
કૂંડાળી વચ્ચે બેસી, બોળામાં એકતારો લઈ, ભજ-
વાનને, આ અધ દાનાને ચંચુદાન આપવા આરંભ
કરી. તે દિવસે આખા ગામમાં કોઈ સર્વ નહિ.

બીજા દિવસનું પ્રભાત થયું. આપાએ દાનાને
જગાડવા માડ્યું:

'દાના!'

'હું બાપુ!'

'હા જોડી!'

'આ ઉઝો.'

'હવે તારી માંબ જોલ જોડે બાપુ! દવા અને

ભગવાનની કરૂણા જેવે ભગી કામ કયું કે નહિ?'

અને ટપ દઈ દાનાએ આખો ઉઘાડી. તે સામે
દેવદૂત ચા ચાત, સૌમ્ય આપાને જોયા, પછી માને
જોઈ, ગામના નરનારીઓને જોયા, નીલા આસમાનમાં
ઉપર વજા આવતા દીનકરને જોયા, પશુ, પખી,
લીલમળીલી વનરાઈ, અને રહેા જોયા, અને લોકો
ધૂરત પોસરી ઉઘ્યા:

'આપા જાદરાની જય!'

'જાગરદાર!' આપાનું મળું રણકડું. 'ઈ શું
બોલ્યા? મારી ને! મારી પામર માણસની ને! તેા
પત્રી સુદિતો મરજનદાર કયા જગે? મરતી પર
માણસ માણસની ને બોલાવવા લાગ્યો તેા, મોટી
જગતના સરજનદારને મોણ સંજાળમે? મારી જય
બોલાવીને મને પાપમા નાખણેમા, હું જાણું છું કે,
બાળક દાના દેવતા થયો, તેથી તમે ને બોલાવી છે,
પણ એમા કાઈ ચત્રતકાર ગણતા હો તેા, જુની જન્મે,
એ તેા બચપણથી આવજત વગર રવી ગયેલ,
આખોમા ચોમ્ય દવા જતા, આખો મુધરી ગમ્મ છે.
બેળી હરિતા નામની દવા ઉમેરાઈ છે, એમા જાદ-
રાની ક્રાંત સિદ્ધિ સમજશો મા.'

દાનાની મા હવેચિસમા, રાતી રાતી બોલી:

'દાના! બાપ! હવે હાથ લીરે!'

'હા, દાના, જા, માની ચાકરી કરજે.'

'બાપુ!' દાના બોલ્યો: 'હવે મારે લીરે નહી
જાણુ.'

'શીદ!'

'હવે તેા જેણે આખ્યુ દીધી, એ ભગવાનની
બક્તિ કરતી છે.'

'એ દેવપુત્ર છે, દાના! તું માને છે, એટલું
એ સંતેલું નથી'

'તેા એ સિવાય મારે બીજી વળગાણુ નથી.
આધજો રહો હોત તેા શું થાત!'

'ઈ તેા કાકરની મરજી હોય એમ થાય દાના!'
'આમા થ હું કાકરની મરજી ભાણું છું. મારે
હવે કયાય જાણું નથી.'

'કીકરા! કીકરા!' મારા અધજાની લાકડી
આણું કા બોલ!'

'સાચી લાકડી તેા જગદાધાર છે માડી! હું
જોડું શું બોલ્યો? કોઈ જરા માર્ગે તેા જાતે નથી ને!'

'ના મારા પેટ! તારો મારગ તેા સતિયાનો
મારગ છે.'

‘તે’ હાંઉ મા! હવે મને રાજ થઈને રજ દે, એટલે, મારે જીવતરમાં હવે શું આચરું તેની આપા પાસેથી શીખ મેળવી લઉં!’

‘હવે આપ જા! સંત અને યસાની માને તો રાજ થવાનું હોય.’ આંસુ જીણાં આંધળોવા.

‘આપા જાદરા! મારી માએ રજ દીધી. હવે તમે મને આરા દો કે મારે શું કરવું?’

‘દાના! જીવતરનો ખેય, રોટલા ખાઈ આવરદા પૂરી કરવાનો નથી. પણ જે મારગે, પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય, અને જનમ મરણના ફેરા ટળે, એ માર્ગ પ્રાપ્ત કરવાનો છે, એ રાહ પ્રાપ્ત કરવાના જલ્દી દૂર મારગ છે. એક મવતરીયુંની ચાકરી કરવાનો, બીજો જીવ્યાં-જોના મોમાં રોટલો પડેઆડવાનો ને ચીને ચાંદા, લૂકા, લંઝડા ને રમતપીતિયાઓની સેવા કરવાનો. આ ક્રિયાઓથી મનની શુદ્ધિ થશે, આના કરતા કોઈ શેષ કમ નથી, આથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે, માટે સૌ પ્રથમ ગાયુની ચાકરી કરવા’ મંડીજા, કોઈને કોઈરીસમાં. વડપણ ન આવી જાવ એની ચોક્કી રાખજો, જા. આપા! કાકર તારી ભેરે છે.’

અને તે જ ધડીધી, દાનાએ વિરાટ વિખની પગદંડી પર કામથેતુઓની ચાકરી કરવાનું પણ લઈ, આપા જાદરા સાથે તેમની યાનની જગ્યામાં આવ્યા.

✱

હજુ તો મધરાત હમણાં જ ભાંજી હોય ત્યાં તો, યાનની જગ્યામાં નવો આવેલો દાનો, ‘ખરૂંગ, ખરૂંગ’ જગ્યાની ગમેના ગમેથી સાંકળ છોડતો, યાનની બહાર આવેલી સપાટ ખડ-છાઈ ભોંપર પહર ચારવા નીકળી પડે છે. સાંકળ બિંદુઓથી નહાયેલ કૂણા કૂણા ખડ માતાગિયુને ખવરાવી, બાહો દિવસ ભિગતાં પહેલાં જગ્યામાં લાવી ‘દોરી લે છે, પછી ગાયુના વાસીકા પજુ જાતે કરી, જાણના સૂડવા માથા પર ઉપાડી, દાનો જાણું વ યાપી નાખે છે, અને વળી પાછો, માતાજીયુને લઈ, સીમમાં ઉપડી જાય છે.

ત્યાં પાંચાળમાં દુબકાળ પડ્યો, યુરુ જાદરા ભગતે, પણ સમાધ લીધી. એટલે દાનો ગોધન લઈ સોરઠ ભણી ચાંલી નીકળ્યો. ગાયુને ગિરના માથાદક ઘાસ ખવડાવી, મીઠા મીઠાં વહેતા અરણ્યાંનાં અમૃતસમા પાણી પાયા, અને પછી ગિરના ‘ગરબી’ નામના ગામે આવ્યા, અને તે ગામની સીમમાં ઉતારેલા પાણી.

દાનો ભગત, એક દિવસ ગરબીના ગોંદરે, ગેલા ગેલા ગાયુના શરીરની ઈતરડિયો વીણે છે, ત્યાં સામે ગેલી ગેલી એક છોકરીને ચીસો નાખતી જોઈ.

‘એ મા! એ માડી’ મને બહુ પીડ થાય છે!’ કહેતી છોકરી બેથ હાથે માથાને જોરથી ખજવાળતી ચીસો પાડતી હતી.

દાના ભગતે ગાયુને ઈતરડી વીણવાનું બંધ રાખી, ચીસો પાડતી આ છોકરી પાસે આવ્યા અને કહેવા માંડ્યા:

‘બાપા! જન! તમે શું થાય છે? કેમ રાડયું પાડ છે?’

‘એ માડી! એ માડી!’ કરતી છોકરી આપાને જવાબ વાળવાને બદલે ચીસો નાખે છે.

દાનો ભગત સમજી ગયા કે, આના માથામાં કાંઈક પીડ છે, બીયારો ગભડી છોકરીથી આ પીડા ખમાતી નથી.

દાના ભગતે, હજારે હાથે, છોકરીના માથા પરથી, જોડણી એક બાજુ ખસેડતા, માથામાંથી ફાળે વળી. છોકરીના માથામાં ‘ઉંદરી’ દરદ થયું હતું. પીડા અસહ્ય હતી. લગભગ બહારના જેવી બનેલી છોકરીના હાથ માથા ઉપરથી નીચે આવતા નથી.

‘કાકર! કાકર! બીયારો ગભડીની આ દસા!’

દાનો શું કરે? છોકરીની પીડા જોઈ રાકાતી ન હતી. પોતાને આ દરદની દવાની શે શું ન હતી. શું હતી એક માત્ર બીજાના કુખ કમતી કરવાની. એણે પળતેલ વિચાર કે વિલખ ક્યાં સિવાય, છોકરીનું માથું બેથ હાથે પકડી રાખી જીભ વતી ચાટવા માંડી ગયા. થોડી વારે ચારીને માથું ‘મેકળું’ કરી ઈધું. લોહી, પડ, ભીંગડા, બધાં જ ભેજો ગેમ થઈ ગયા. છોકરી ચીસો પાડતી બંધ થઈ ગઈ. અને ત્યાં જ રાત બની ગેસી ગઈ.

✱

ગોરના ‘જેમર’ ગામે દાનો ભગત ગાયુને લઈને રજા છે.

એક દિવસ, મારાજ ભગતમાં, ગોંદરે લોહા રોળું વળી ગેલા ગેલા વાયું કરે છે, વચમાં એક પીપચો તાળે જ કપાયેલ પડ્યો છે.

ગાયુનો ને મુસાદરોનો જોયો ટાળી દીધો.

આણે જતી દીકરિયુંને માંના બોલે માથું નાખી
છેવટલું રોધ લેવાનો વિશ્વાસો એલો.

ગામની શોભા ગઈ.

પંખીઓના બેસણું તુટ્યાં.

ત્યાં આપો દાનો આવ્યા, એણે આ ટોણું
નેયું, અને બોલ્યા :

‘શું છે લા? શીદ ટોળે વળ્યા હો?’

‘આમ જુઓ આપા! આ ટોણક પાખીએ
પીપળો દાખી નાખ્યો.’

‘અરસ!’

‘એટલા સારું ભેળા થઈ ગયા છીએ.’

‘તે આમ વીંટાઈ ગેમા રલો શા દા’ડો વળશે?’

‘તે!’

‘તે શું! પીપળાને પાકે હતો એમના એમ
ગેમા કરી કહ્યો!’

‘અરે આપા! કપામેલા ઝાડ તે પાછા સજીવન
થાતા હશે!’

‘થાય આ થાય! શાકરની દયા હોય તો એમેય
થાય! પીપળો તો દેવતાઈ ઝાડ છે. જેમ આ ઝાડ
આસાનીથી બટકી જાય છે, તેટલી જ ત્વરથી પાંચરી
પણ થકે છે, આ એનો મદાન ગુણ છે. આ તમે
સેરડવારીઓ કેમ જૂલો જાઓ છો?’

અને આપા દાનોએ, જાતે એ પીપળાના દુકાને
ખાડો ખોદી, તેમાં નાખી ઉપર ધૂળ વાળી
શીતળ પાણી પાડ્યું. જાતે વખતે એ પાંચરી ગમે,
પાંદડાં આપ્યા, અને પંખીઓએ મીઠા મીઠા માતા
માના માંગા બાંધ્યા.

દુકાનના લવ’કર એળા હંજી સોરાઈ ઉપરથી
જીતપાં નથી. એટલે દાનો લગન મારોને લઈ, ગિરમા
આમનેય પુખ્ત, ફેરવ્યા. ફેર છે. એક ફિરકા આપે.

માથોને લઈ ગિરમા દેવળા માખની મીઠમાં આપ્યા છે.
દેવળાને પાદર, સોરાઈમાંથી દુકાળ ઉતારવા
આવેલી મારોનું જંદ લીજું છે. એટલી જંધી મારોને
પાણી પૂરું પાડવાનું, આ નાના માથમાં કપાથી જ
બની શકે! એટલે સૌ આ તરસે તરેલી અરવની
માથોના પુરામાં કપનાથી ધરધરતા ગેમા છે. ત્યાં
આપો દાનો દેખાવા, અને સૌ દર્શકમાં આવી ગયા.

અપો દાનો નજીક આવી બોલ્યા :

‘કોં જાય! આમ પડેલ મોઢે કેમ ગિલ્ય હો?’

‘આપા! આ માથું નેત્રી દમણાં માથું બાંધશે!’

‘શીદ?’

‘પાણી વગર! આટલી માથું પીએ, તેટલું
પાણી કયાંથી મળવું?’

‘તમને સોને એક વાતની ખબર છે?’

‘શું?’

‘અરેલા મનના અને બદા વગરનાની, ભેરે શાકર
ય નથી. તમે આમ બે હાથ નેત્રી, માથુંને મરવાની
વાટ નેત્રી ગિલ્ય હો, પણ ટોણકે ટોણક મહેનત કરી!
કયાંય સમયમાં આપો મારો! કયાંય આપે પાછો, નહીં
વેઠારાની જાળ કાઢી!’

‘ના.’

‘તે’ આઠી હાથ નેત્રી ગેમા રીવે, પાણી નહિ
જીભરાય બા! શાકર એવો નવરો નથી, કે હાલતાને
આલતા ચમત્કાર કરી, તમારા સાકુ અઢી પાણી
ગિલ્યાવે. હરેક માનવીએ લાકડા! પુરુષાય’ કરવો પડે
છે. પુરુષાય’ વગર માથું કપાણ નથી.’

‘આપા! અઢીથી થોડે છે એ વાંકળા છે!’
માથોઓએ કહ્યું.

‘કઈ દરને છો! હાલો અને દેખાડો, અને સૌ
મારા ભેળા હાલો.’

આપો અને બીજા માલધારી, માથોઓએ બતાવેલ
વાંકળામાં આવ્યા. લગન આ રીતમાં, આપે
પાછો ફર્યો, અને પડી એક જગ્યા પસંદ કરી, સોને
બતાવી બોલ્યા :

‘એ આ ટોણું પાણી હોતું નેત્રીએ, વાંકળાની
આ રીત બેસે છે કે, આ પડમાં પોલાણ થાય તો
પાણી દમણાળય નીકળે. મોટે મોટા સો રેત ઉધા-
મળ, માતાનું, આગિય. દી. નો. ખાનગી. પાણી
નીકળશે.’

સૌ આપાની બદા પાસે નમી પડ્યા, અને
માંકણ રેત ઉધામવા. થોડો સમય મરો ત્યાં તે,
એ મેળળ વાંકળામાં પાણી તળકા. ત્યાર પછીના
થોડા સમય બાદ એ મોટા પડમાં, પુખ્ત પાણી
થઈ અને ગાંડુંએ ચઢ્યદારી પાણી પીધાં.

આપો દાનો અરમલીમાં રહે છે. ત્યાં એની નજરે દુષ્કાળથી પીડાતા હાજિમ્નોરો જોયા, જૂખ્યા બાળ-કોની જૂખ-ચીસ સમાવવા, બાળકોને ડીબેડતી જોને-તાઓને જોઇ, જૂખથી ગ્રાણ તજતા માનવીઓને જોયા. અને એનું અંતર વલોવાવા માંડ્યું. એને થયું, માણસનો જન્મ કાષ્ટ, ખીજને ઉપયોગી ન થવાય તો માણસના અસ્તારમાં ને પડુના અવતા-રમાં ફેર શું ?

એક દિવસ એણે ગરમથી અને આશુબાળુના ગામમાં રેવ નાખી,

‘બાપ! દાણા હોય એટલા લો, મારે જૂખ્યાને એટલે પડેલાડવા છે.’

આપના એક સખૂત પર દાણાનો દગયો થઇ ગયો ખીજે દિવસે એણે ગરમથીના અંતરમાં બેળા કરી જે હાથ જોડી કહ્યું :

‘લાઇ બેનો ! આજનો વખત કેવો છે એ તમે જાણો છો. દુષ્કાળમાં લોકો ટપોટપ મરે છે, એ તમે જુઓ છો. આજ જૂખ્યાં માણસો, મામાપ, દીકરાના સંપત્તિને જૂઠી બટકું રોટલા માટે તરકેડે છે. તેનાઓના મોઢામાં, રોટલાનું બટકું પહોચાડવા નેવું કોઇ મોકું પન્થ નથી. પણ હું મારા એકલાથી થાય તેમ નથી. અનાજ તો આવી ગયું છે, તમે સો જો એ અનાજ રોજ રોજ દળી દળી મને આપતા જાઓ તો, તેના રોટલા દીપી જૂખ્યાં દુષ્કાળના મોંમાં પહોચાડું. આ તમારી સેવા અમેએ નહીં જાય. ઉપરથી દાંડર, માણસનાં બપોં સારાં નરસાં કામની નોંધ રાખે છે, તેમ તમારાં આ સારાં કામની નોંધ રાખજો.’

ગરમથીવત્સીઓએ આપા દાનાની આ વાત સહજ ઉપારી લીધી. સોરઠિયાણીઓએ દિવસ અને રાત પંદીઓ દુષ્કાળ પીડિતો માટે ચલાવે જ રાખી. આપાએ પણ વીસ વીસ તાવડીઓ એક સોમટી

માંડી, રોટલાના ગંજ ઉતારવા માંડ્યા.

પણ લોકો આખર યાકચા. અને થાકી ગયા પછી, એ એમ રમખાટ ન કરી શકનાથી ગોળ ગોળ બોલ્યા :

‘આપા ! ખીજ દુષ્કાળિયા કરતાં, એકલા સાધુ બાળાણને જ રોટલા આપીએ તો ?’

‘કાં બાપ ! દાંડર કાંઈ સાધુ બામણુમા છે, અને ખીજમાં નથી ?’

‘હા !’

‘તો પછી એમ કેમ બોલવું પડ્યું ?’

‘ના, કાંઈ નહિ ! એ તો એમ કે, સાધુ, બામણ રહી ન જાય.’

‘અરે હું પંડ્યે જાળ રાખું છું. કોઈ જૂખ્યાને અન ગર જવા દેતો નથી ને સાધુ, બામણ કેમ રહી જાય ?’

‘આ તો વાત કરીએ છીએ.’

ચતુર ભગત સમજ ગયા કે, ગામજોડોને કહેવું છે કાંઈ અને કહે છે કાંઈ ! એટલે પોતે વાતનો મર્મ જાણી બોલ્યા :

‘થાક તો નથી લાગ્યો ન ?’

‘એમ તો નહિ પણ ગામમાં એક કોક કચવાય છે.’

‘હીક, રહેવા લો, હું ખીજે જઈ રેલ નાખીશ. અને રોટલાને બદલે ગોળ ચોખા જૂખ્યાને આપીશ. દળવા-ભરકેવાની ફટ નહિ !’

આપાએ દૂર-નજીક ચોખાની રેલ નાખી. તેમની શ્રદ્ધાના બધે દૂર દૂરથી ચોખાના છાલકો ગધેડા પર આવવા ઝીંક્યાં. અને પંડી દુષ્કાળમાં દાના ભગતે ગોળ-ચોખા આપ્યા.

આમ ગરમલીમાં, દુષ્કાળ પૂરો થતાં, આપા મલાજે આબ્યા. ત્યાં સ્થાન બાંધ્યું અને ગોળ-ચોખાનું સદાવત ચાલુ કર્યું. [ચાલુ]

દરર અને મનનું દેવ-દારિદ્ર્ય, સંકીર્ણતા અને કુદરત આ સંસારમાં આપણને જોવા મળે છે, તેથી કરીને ઇગમગ હમિયાં આપણાં અંતરમાં એક જાતની ખિન્નતા જાગી ઝેડે છે. કોઇ કોઇ વાર તો આપણે નિત્યનિવસિત અને સંઘર્ષના સંચારમાં જકડાયેલા આ જીવનની એકરૂપતાથી પરા-કંટાળી જઈએ છીએ. આ સ્વાભાવિક છે, હું એને અશુભ જ્ઞાનતો નથી. પરંતુ હું એ વાદ દેવસવવા માયું છું કે, આપણા કાળે ને પાળે પવેની ઉઝાસ પણ યુગ રહ્યો છે અને તેને જોવાની શક્તિ પણ આપણી પાસે છે જ.

—દોન સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન

છોવાતું છવન

જળી

સાનેચરુછ

બીરબળની એક વારતા ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. અકબર બાદશાહના કાંઈ એક સંબંધીને કાંઈ નોકરી મળતી નહોતી તેણે બાદશાહ સલામતને ફરિયાદ કરી અકબરે તેને પૂછ્યું: 'નાના-નણવા હિસાબો કરતાં તમને આવડે છે?'

'અરે વાહ! એમા શું. બરાબર આવડે છે.' પેલા સંબંધીએ કહ્યું. 'જહાંપનાહ! જે કાંઈ હિસાબ મને પૂછશે તે કહી—કરી આપીશ નાના અમયા હિસાબો તો નિશામિ યાઓ કની આપે.'

'કાલે દરબારમાં આવજો. તે ટાકણે જ પરીક્ષા થશે.' બાદશાહે કહ્યું.

બીજા દિવસની વાત છે. પેલા સંબંધી તો દરબારમાં હાજર થયા. બાદશાહ સલામત તખ્ત પર બેઠા હતા બીરબળ પણ પાસે જ ખુરશી પર બેઠો હતો.

'સત્યાપીસ નક્કરોમાંથી જો વર્ષાના દશ નક્કરો ઘટાડી દેવામા આવે તો રોષ શું રહે?' બાદશાહે સવાલ પૂછ્યો

'સત્તર નક્કરો રહેશે.' પેલા સંબંધીએ, તત્કાલ જવાબ દીધો

'એહું.' બાદશાહે જવાબ દીધો. પછી બીરબળ તરફ ફરીને એમણે કહ્યું: 'બીરબળ, તું કહે ભેઉ, શું રોષ બચે?'

'શૂન્ય!' બીરબળે જવાબ દીધો.

બધા જ લોકો અવાજ ચર્ચ થયા. કેટલાક દરબારીઓ મરક મરક હસવા લાગ્યા. એમને લાગ્યું કે બીરબળનું આજે તો જરૂર ચસકી ગયું હોય છે.

બાદશાહે તેને પૂછ્યું: 'શૂન્ય! કેવી રીતે

અગ્નિ, પૃથ્વી, આકાશ, વાયુ અને જળ-આ પંચ મહાભૂતો પર મરકી સાહિત્યના મનીરી-ચિત્ક શ્રી સાને ચુરુછે માર્મિક તેમ જ વર્ણયોધી મળ્યો લખ્યાં છે. આવી 'જળ'ના સંક્ષિપ્ત અનુવાદ આપ્યો છે

બીરબળ?'

બીરબળે જવાબ દીધો, 'જહાંપનાહ! વર્ષાના દશ નક્કરો બાદ કરીએ તો, સંસાર એક સ્મયાન બની જાય. વર્ષા સિવાય અનનની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ શકે? લોકો શું ખાય? શું પીએ? છવન આખું સૂકુંભટ બની જાય... પછી બાકી શું રહે?'

આ જવાબ સાંભળી બધાની ગરબન સંમતિમાં ઝૂકી પડી. બાદશાહ ઘણા જ પ્રસન્ન થયા. 'જે જે મજા પૂછ્યો તે કાંઈ સાધારણ હિસાબ નહોતો. આ નાની અમથી વાત તમારા ધ્યાનમાં ન આવી? બીરબળે મારી વાતનો મર્મ સમજી લીધો અને પછી સવાલનો જવાબ આપ્યો.'

આ કથાનું ઐતિહાસિક પ્રમાણ તો મળતું નથી, પરંતુ બીરબળે જે વાત કરી, તે તો અક્ષરશઃ સાચી છે. પાણી નહિ તો કાંઈ જ નહિ. ધોમધખતા તાપમાન જ્યારે પાણી વિના પ્રાણ પછડાવા લાગે છે, ત્યારે એક પ્યાલો પાણી અનૂત-તુલ્ય બની રહે છે.

એકવાર અજતાની ગુફા બેવા હું કેટલાક મિત્રો સાથે પહૂર નામના ગામથી ચાલતો જ નીકળી પડ્યો. નદીનું પાણી, પેટભર પીને અત્રે રવાના થયા હતા, પરંતુ રફતામા ગરમી એટલી બધી હતી કે ઘોડી વારમા જ પાછી અમને તરસ લાગી પાણી વિના અમારા હાલતવાલ થયા લાગ્યા. એતરિમા થ આસપાસ કયાય પાણી બેવા ન મળ્યું. આબકીનાં પાત્ર ગ્રામા ચાવી-મમળાવીને અમે ગળું લીનું કરવા લાગ્યા, પરંતુ પાણી સિવાય કેમ, એવી, ચકાએ તેની અમે ચિંતા કરવા લાગ્યા. ત્યાં જ રસ્તામાં અમને એક

આધારો જોવા માળ્યો. અમે તેને તરત જ પૂછ્યું: ‘અરે ભાઈ! અમને અહીં ક્યાંય પાણી મળશે ખરું કે?’

‘આ અહીં, બાજુમાં જ નાનો શો વોંકળો છે. ઠંડું પાણી છે.’ તેણે કહ્યું.

આ જવાબ સાંભળીને મને એટલો તો સંતોષ થયો, એટલો કદાચ મિકંદરને ય પુરુ પર વિજય મેળવીને નહિ થયો હોય. સહ્યદને મે તેને બે-ચાર આનાની બક્ષિસ હીધી અને વોંકળા તરફ ચાલતી પકડી. આ પ્રસંગ મને હંમેશાં યાદ રહેશે. માણસ અન્ન-વસ્ત્ર સિવાય છવી શકે છે, પરંતુ જળ વિના છવન જ ક્યાંથી?

પાણી પ્રભુનું રૂપ છે. નદીઓ તેથી જ તો પૂજનીય છે. રવીન્દ્રનાથે એક સ્થાન પર કહ્યું છે કે, આ નદીઓ ભગવાનની ધાગવાહી કરુણા છે પાણી એટલે પ્રભુની કૃપા. તે સમદૃષ્ટિ છે, બધાની તરસ છીપાવે છે, કોઈની નફરત નહિ, નહિ કોઈનો દેવ! જેમ ભગવાન બધા પર સરખી જ કૃપાદૃષ્ટિ રાખે છે, બધાને પ્રેમ કરે છે, તેમ જ જળ પણ બધાને માટે સરખું જ હિતકારી છે.

જળની એક વિશેષતા, બદલે ગુણધર્મ એ છે કે તે પોતાની દક્ષા સમાન બતાવી લે છે. ઉચ્ચ-નીચ ભાવ તેમાં હોતો નથી. ભેદ-ભાવ તે બાજુતું નથી. કૃપામાંથી હંબરો ઘડા પાણી કાઢો તેમાં ખાટો પડતો નથી. કોઈ પણ જાતમાંથી આપ પાણી કાઢો, આસપાસનું પાણી તરત જ દોડીને ખાટો પૂરી દેશે. તેથી જ જળ હંમેશાં સમતલ રહે છે. ફચર કે કોઈ ખીન્ને પદાર્થ આ રીતે પોતાની નજદીકનો ખાટો પૂરવા દોરતો નથી. સાચું સમ્યક તેને જ કહે છે. આદિ કવિ વાદ્મીકિએ જળની તુલના સમજનોના મનની સાથે કરી છે. ‘પાપ સરોવરનું જળ, કેવું છે? જવાબમાં તેમણે લખ્યું છે: ‘સમજનાનામ્ મનો યથા’

જળ આ રીતે ઉદાર છે, સમવૃત્તિ સાથે છે,

બધાને સરખો પ્રેમ કરે છે. જમીનના એકે એક સ્તરને પાર કરીને તે પાતાળ સુધી પહોંચી બચ છે. ભૂમિના હૃદયને ભીંજવી નાખે છે. જમીન પર ફચર કેંકવાથી તે જેમનો તેમ પડ્યો રહે છે, પરંતુ પાણી તરત અંદર ધરી બચ છે.

‘તુકા મ્હણે’ પાણી, પાતલપથે તણી ખણી’! તુકરામ મહારાજે પણ કહ્યું છે કે પાણી તો તરલ પદાર્થ છે, અહંકારથી તે જઠ થતું નથી એ કારણે જ તે સઘળે સ્થળે પહોંચી બચ છે. બીજા સાથે એકરૂપ થવું એ પણ જળનો સ્વભાવ છે—‘પાણી તારે કેવો રંગ? જેમાં લેળવો તેવો રંગ!’ બાજુમાં મેળવો તો છાણનો, શુભાનમાં મેળવો તો શુભાબળ! ગંદા પાણીની પણ વિશેષતા છે કે, બે એક દિવસમાં જ તેનો બધો જ ચેત બમી બચ છે અને સાફ પાણી નીતરું થઈ ઉપર આવી બચ છે. આ પરથી ય સ્પષ્ટ થઈ આવશે કે, નિમ્ન-જાતા પણ જળનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે.

જળ આપણને જીવન દે છે, આધાર દે છે. આપણમાં આનંદ-ઉમંગ ભરી દે છે. પાણીની શક્તિ પણ અપરિમિત છે. પાણીમાં વીજળી છે, અગ્નિ છે. પાણીની ધારા છોડવાથી તેમાં વીજળી ઉત્પન્ન થાય છે. તે વડે કેટલાએ કામ થઈ શકે છે. જળથી ચિકિત્સા થાય છે. જળ ચિકિત્સા તો આજે સર્વમાન્ય રાજ્ય બની ગયું છે. વેદના એક ઋષિ કહે છે,

અપ્સુ મે સોમો અક્ષવીત્

અન્તર વિદ્યાનિ લેખજા ન

—નોમે કહ્યું છે કે તમામ ઔષધિઓ પાણીમાં ભરપૂર ભરી છે.

એકવાર નાચિક જેલમાં ભારી આંગળીને કાણુ બાણે શું ઘઈ આવ્યું. મને થયું કે કદાચ ધૂળિયા જેલની અંદર ઉંદર કરડી ગયો હશે. જે હોય તે, યોડા દિવસ સુધી બીની પટ્ટી બાંધી તો તે આપમેળે જ મટી ગઈ.

બંગાળમાં કાળોતરા તાવ નામની બારે

અતરનાક જીભારી કોઈવાર થાય છે. તેમાં તગાતાર ઠંડું પાણી માથા પર સ્ત્રીચવામાં આવે છે. તાપ ઓછો થઈ જાય છે.

પાણીને અશુદ્ધ કહેવામાં આવે છે. તે એક અમર રસાયણ છે. વેદના એક મહામના સર્વિ કહે છે: 'હે જળ! મારું પાપ ધોતો. મને વેભવ પ્રાપ્ત હો. આનંદ પ્રાપ્ત હો. અદિતુ સૌંદર્ય હું તો જોઈ શકું તે માટે તમારો કૃત્યાણ-મદ રસ મને પ્રાપ્ત થાઓ. તમે અમારી માતા છો!'

જળનું નાનું શું બિન્દુ લીલા પાન પર ચોતી પેરે ચમકે છે. સવારના સમયે ઘાસ પર પડેલું એસકણ તાપમાં કેવું હુંદર લાગે છે! સંસારની સઘળી જ કારીગીરી તેની પાસે જખ માટે છે. એકવાર એક ઈસાઈ મિશનરીએ એક આરબને પૂછ્યું: 'અદ્યા, કેણે તને શીખવ્યું કે અદ્યા છે?' અરબે જવાબ આપ્યો: 'અપરંપાર રેતીનાં રણમાં ય કલકલ વહેનાં ઝરણાંએ!' સાચે જ, જળ ભગવાનકૃપાનું સાધી છે.

હેલા શ્વાસ લગી માખસ પાણીની આશા રાખે છે. અને પાણીનાં બે-ચાર ટીપાં મળે તે તેની ચાહના હોય છે. સાચે જ, તે એમ પણ ચાહે છે કે તેના મૃત્યુ સમયે કોઈ બે ચાર અશુભિન્દુઓ ખેરવે. અખિનું આંસુ એક અમૃત્ય વસ્તુ છે. પ્રેમનાં, કૃતજ્ઞતાનાં, આનંદનાં, દુઃખનાં અને પશ્ચાત્તાપનાં અમિયુધી જ જીવનનો ખાગ ફાલે છે.

જળનો મહિમા કેટલોક ગાયો? ભગવાનના પ્રેમસ્વરૂપ, એવા હે જળ, હે જન્મમરણના સાથી, હે જીવનાધાર બંધુ, હે સામ્ય પૂનરી, હે નિરુદ્ધકાર, આ નમ્ર ભક્ત વારીવારીને, તમને વંદન કરે છે. તમારી સરસતા, સહૃદયતા, ઉદારતા, સમતા, તમારો પ્રેમભાવ, તમારી સૂચિતા અમને મળે. પોતાના જીવનનું બલિદાન દઈને બીજને બચાવનાર હે જળ! તમારો ત્યાગ અમારામાં પેદા હો! ભારતના સર્વિઓએ તને અમસ્તો જ 'આપોદેવતા' નથી કહ્યો, સાચે જ, તું મહાન છે, બહુ જ મહાન.

સને ૧૯૫૮ના પાછલા મહિનાઓમાં વિનોબા પોતાની પદયાત્રા કરતા-કરતા ગુજરાત આવેલા. ગુજરાતના નહીં થયેલા જિલ્લાઓના ગામોની મહેમાનગતિ માણતા-માણતા ભાવનગર જિલ્લામાં પ્રવાસ આવ્યો. નાનાભાઈની લોકભારતી પછી માટલિયાભાઈના માલપરામાં વિનોબા-યાત્રાનો મુકામ હતો.

વિનોબાનો મુકામ એટલે ચારીપેઠેની બીડ હતી. સરકારી અમલદારોની જીપોની પજુ કતાર ખડકાય ગયેલી. રસોડે ખાનારાની જમાત બેઠેલી એ વખતે તો દરેકને પાસ આપવામાં આવતા હતા, કરાવેલ કીમત લખે.

અમલદારોને કાયમ પ્રવાસખર્ચ-ભરતુ મળતા રહે છે, ભલે પછી આમોત્યાન કરનારા વિકાસઘટકવાળા હોય. તિલક કૃષિવાળા માટલિયાએ જણાવી દીધું કે "સરકારી મોકરો અને સાહેબો સંસ્થાના રસોડે મફત નહીં જમી શકે, એક એક રૂપિયાનો ભોજન પાસ ખરીદ કરી જમી શકાયે એમને એમ નહીં."

અમલદારો માટલિયાના કામને અને નામને અને માટલિયાના નિવાસ પછી આ ગામને ય ઝોળખતા થયા હતા એટલે તો આખુંએય ધારિયું ખાવા માટે જીપકારો લઈને રવાના થયું ગઢડે-લોજમાં-એ વેળાએ પણ માટલિયાએ કહી દીધેલું કે- "ગઢડા સુધીનું પેટ્રોલ ખર્ચ સરકારને ખાતે નહીં ચડાવી શકો, તમે બધા અંગત કારણે ગઢડા જઈ રહ્યા છો ખાતાને કામે-કારણે નહીં."

ગાંધીજીનાં દૃષ્ટાંતો

સ્વયં ૬૦ દેગાઈ

સારા બનવાંની કોશિશ

રાણી વિક્ટોરિયાની એક વાત છે.

તેની ઉંમર ૧૬ વર્ષની હતી. એક દિવસ તેને ભરડાવમાંથી ઉઠાડીને કસેવામાં આવ્યું કે હવે તેણે ધનિકંડની રાણીનું પદ ધારણ કરવાનું છે.

આ તરુણ બાળા ઉપર આટલો મોટો બોલે પડે તે ઉઠાવવો સહેલો ન હતો. અને રાણીએ ક્રુદ્ધા એટલું જ કહ્યું 'હું' રાણી થવાની બનશે તેટલી કોશિશ કરીશ.'

અને ઇંગ્લંડની શિસ્તબદ્ધ પ્રાણએ આ તરુણ કન્યાને ખૂબ સહાય કરી.

દમ ગયો.

મહાદુરસિંગની ઉપર મેં કુદરતી-ઇલાજ કરેલો અને તે સાચો થયો એટલે તે પોતાના મિત્ર હુડાવનસિંગને મારી પાસે લાવેલો.

એ મારો અસીલ પણ ખરા.

તે વેળા અમીલ એ દહોની વાત કરે અને એના ઉપાય પણ મારી પાસેથી મેળવે ખરા. બસ હુડાવનસિંગને મેં ઉપવાસ કરાવ્યા, અને પછી શાત, કદ અને નારંગીની છાલવા સુરખા ઉપર એને રાખ્યો. એક માસમાં એનો દમ ક્યાંયે આવ્યો ગયો. એની પાસે ખીડી પણ ઘેરાવી હતી.

ત્યારે તો અમારું મોટું અચનગ્નહ હતું. તેમાં પચાસેક સૂતા.

એક દિવસ એવું થયું કે હુ બહાર સૂતેલો અને હુડાવનમિંગ અંદર. મારી પાસે ટોચ તો રહે જ, ખીડી સળગતી જોઇ અને મેં ટુરત ટોચ કરી.

હુડાવનમિંગ શરમાયો, મારા પગ પકડી

લીધા: 'હવે કદી નહીં પીઉં, આ હરામખોર મન વચ નથી રહેતું, શું થાય?'

એ પછી એણે ખીડી નહોતી પીધી એમ મને લાગ છે, અને દમ તો ગયેલો જ.

દળવાનું કામ

એક રસોઇયો બહુ સારો હતો.

એ પ્રાણુ હતો. તે મર્યો પછી એક મતિયો આવ્યો. તે બો કહે: 'લાઇસાબ, તમે મર્યા વિગેરે ન વાપરવા દો એ તો અમારે ન પોતાય.'

એટલે મેં કહ્યું: 'તો શહે જઓ.'

ત્યારથી રસોઇયા વિના ચત્રાવવા મંડિયું.

સંધવું, કપડાં ધોવાં, પાકખાનાં સાફ કરવાં અને દળવાનું બધું ઘરમાં હાથે જ કરી લેતાં હતાં. દળવાને માટે છ પાઉન્ડની ફિંમતની લોખંડની ઘડી લીધી હતી. એક માસુસથી ન દળાય, પણ જે સુએ દળી શકે.

મારે સવારના પહોરમાં બીડીને એ પહેલું કામ. ગમે તેને મારી સામે દળવા બેસાડી દઉં.

મૌનની શક્તિ

કિશોરલાલભાઈને સાડુ એકાંતમાં બેપડી બાંધી હતી. ત્યાં તો મૌન અને શાંતિ જ હોય.

જે ત્રણ દિવસ તેમને રેલવેને ખડખડાટ અસહ્ય લાગ્યો. કાનમાં દાબીને પૂમડા ભરવાની મેં સૂચનો કરી હતી.

એ પછીની બીજી સવારે હુ એની પાસે ગયો ત્યારે મને કહ્યું: 'આજે મેં નથી સાંભળી ગાડીની ચીટી કે નથી સાંભળ્યો ગાડીનો ખખડાટ.'

એ બન્ને ક્રિયાઓ તો ચાલતી જ હતી પણ તેમણે એમાંથી ધ્યાન ખેંચી લીધું હતું, અથાત્ મૌન સદી ગયું હતું.

જેને મૌન ભાષી ગયું છે એ છેવટે દિવ્ય સંગીત સાંભળતા થઈ બંધ છે અને એમાં એટલા બધા પદોવાઈ બંધ છે કે આસપાસ જે અવાજો થતા હોય એ તેને નથી સંભળાતા ધગશ અને યદીન

મહંમદ પયગંબરની ધગશ અને યદીનની આ વાત છે.

સાથી અબુબકર કહે: ‘આપણે જે જણા છીએ અને આપણે તો શત્રુઓ કચ્ચરધાણ

વાળા.’

પયગંબર સાહેબ કહે: ‘મૂરખ, આપણે જે નથી, ત્રણ છીએ. ખુદા આપણી સાથે છે.’

બન્યું એવું કે તેની પાછળ લાગેલા માણસો ત્યાંથી પસાર થયા ત્યારે શુદ્ધ ઉપર કરોડિયાએ બાળાં કરેલાં હતાં કે દીડીઓ ફરતી હતી એટલે પેલા બોલ્યા: ‘અહીં કોઈ હોઈ શકે નહીં.’

મહંમદે આ શબ્દો સાંભળ્યા અને કહ્યું: ‘જો, ખુદા ત્યાં શુદ્ધ આગમ લેશે છે કે નહીં?’

એ માણસની શ્રદ્ધાની, ધગશની અને એના જેવા યદીનની બરાબરી થઈ જ ન શકે.

મહાશુજરાતનું આદોલન ચાલતું હતું, શુજરાતના કેટલાયે શહેરોમાં નાના-મોટા હમકલા થઈ જતા હતા. કોઈની હુકાન, કોઈના મકાનો વિ. તોડીફાડી પેડવામાં આવતા હતા. અને પરાક્રમ બતાવવાના આ બધા રસ્તાઓ આદોલનમાં બળતરાઓ માનતા કે અસલ શુજરાતરાજ્ય આમ જ મેળવી લેવાશે.

લાવનગરની ભરબહારે દેકારો મચી જવાની તૈયારીમાં હતો. આત્મારામ બદના માથેથી એક રોળી ખાદીની ટોપી ઉતારવા મથી રહ્યું હતું આત્મારામભાઈ એની સહજ રીતથી ટોપી ઉતારવા ના પાડી રહ્યા હતા, બરાબર આ જ વખતે તે રસ્તા પરથી સમાહનો સાહેબની છપકાર નીકળી અને આત્મારામભાઈને અંદર આવી જવા કહેવાયું, આત્મારામભાઈએ વળતો જવાબ આપ્યો: “આ ટોળાને જવાબ આપવા હું બપોએટો છુ અને એ મારી ફરજ છે હું ગાડીમાં નહીં આવી શકું. આપ જઈ શકો છો.”

છછેડાએલા ટોળાને સફળુદિ સૂજ અને આત્મારામભાઈની માફી માગી એ રોળાએ અને ભિત્રો બની ગયા બધા.

સમાજરચનાને આખીએય મૂળમાંથી બદલી નાખવાની પૂન લઇને રચનાત્મક કામમાં પડેલાઓ ઘણીએ વાર ચિંતિત અને સંમેલનોમાં ફરવ કરતા હોય છે કે લોકતીતિ જગાડવી છે, ચેતના ધમકતી કરવી છે પ્રજાના જીવનમાં. આવે સમયે પીરેન્ડ મજસુદાર કે બબલભાઈ જેવા હાજર હોય ત્યારે કહી દેતા હોય છે કે “આચારના ઈલાજ વિના બધું એવું છે” — કાનુ ફારશી

રહસ્યની ચાની

પુરાણોમાં વર્ણવેલું વિષ્ણુનું સ્વરૂપ પ્રતીકત્વક છે. એમના હાથમાં શખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ છે. શખ પ્રતીક છે આકાશનું, ચક્ર પ્રતીક છે સતત પરિવર્તનમય જીવનનું, કમળ પ્રતીક છે સમૃદ્ધિ અને ગદા પ્રતીક છે શુદ્ધિનું વિષ્ણુનું વાહન ગરુડ છે. ગરુડ પ્રતીક છે કાળની વેગવૃત્તી ગતિનું. આ જ રીતે પ્રજાના ચાર મુખ એમના સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રતીક છે. બ્રહ્માનું વાહન હંસ છે હંસ પ્રતીક છે વિવેકનું. નીર ફીર વિવેક આપણે ત્યાં હંસની વિશેષતા મનાય છે — દૈન્ય આત્રેય

વેડને પડકાર

પરિભાષિત છે. પટેલ

અંગ્રેજોના અમલમાં એજન્સીના પોલીસ એટલે એટલે જાણે મોટા હાકે! તે દેશી રજવાડાંની જનતા પર ભારે હાથ મળે. વેઠ દરાવવાનો તો તેના નોકરી-સિદ્ધ હક્ક. દમદાટી દેખાડવાની વૃત્તિ તો તેમને વારસામાં મળે. જે નોકરીની શરૂઆતનાં થોડાં વર્ષમાં જ હાડમાં ઉતરી જાય.

આવે એક દુઆખો પોલીસ સૌરાષ્ટ્રના દસા ગામમાં આવી ચડ્યો. જાણે મરનારી થો વાઘરીવાડે ન જઈ પહેંચી હોય!

પોતાના હક્કની રૂએ જોડા સંધાવવા તે મોઝી-વાડમાં ગયો, એક મોઝીને દમડાવ્યો. ને જોડા ઝટ શીવી આપવા રૂઆબભરે કુકમ કર્યો.

મોઝીએ તેના વેશ અને રૂઆબની લેટ પળુ પરવા ન કરી. જરાય મજરાયો નહીં.

સામાન્ય ગ્રાહક સાથે જલવાક્ષ કરે તેમ પોલીસ-દાદાને રોકડું પરખાવતાં હું કહેવું કહ્યું: 'સિવા-ધના બાર આના પડશે. હકો તો શીવી દઈ.'

એક તો મોઝી. સામાન્ય માણસને મન વસવાયું. તો પછી પોલીસદાદાને મન તો કૂતરા-ગિલાડા જેટલી જ ફીમત હોય ને! ને તે વળી-સિવાધનાં નાણા મળે! બાઈસાહેબને નખથી શિખ સુધી અજાણ લાગી. લાલ-પીળા ડોળા કાઢી દમદાટી દેતાં બોલ્યો:

'અત્યા મોઝકો, તું ડેમી સાથે વાત કરી રહ્યો છે તેનું જાન-આન છે કે નહીં? કે પછી સાડે છુદ્દિ નાકી છે? લગાડી ક્યો પિનાં અટપટ શીવી દે, નહીં તો હાડકાં પોખરાં ઘર્ષ જશે, સમજ્યો?'

'એમ છે કે? ત્યારે તો તારું પાળી જીનારું પડશે.' એમ સ્વમન મનમાં ગાં વાળતાં મોઝીએ હું કહેવું જોડે હાથમાં ટીકો. તથા થોડા વખત પછી લઈ જવા કહ્યું.

દસાના દરબાર અને પ્રજા વચ્ચે પિના-પુત્ર જેવો પ્રેમમય સંબંધ હતો. મોઝની પળુ પાસે વેઠ ન દરાવવાની દરબાર સાહેબે પોતાના અમલદારોને ઠક્ક સૂચના આપી હતી કે કેમ ચવનર જનરવ જ્યે આવે તો પંજુ તેની વેઠ ન કરી. એમ છતાં પણ કેમ અત્યાચાર કરે તો ફરિયાદ-દાદ મારે દરબાર મદના દરવાજા દરેક મારે સદા ખુલા દના.

આવા અમલ નીચે છવતો નિર્મય મોઝી ડીલો ક્યાંથી થાય?

મોઝી તો જોડા લઈ ઉપડ્યો સીધો દરબાર મદમાં. દરબાર સાહેબને આપવીતી કહી.

પોલીસ જોડો લેવા આવે ત્યારે તેને દરબાર મદમાં સાથે લઈ આવવાની સૂચના આપી દરબાર સાહેબે તેને વિદાય કર્યો.

દરાવેલ વખતે પોલીસ આવ્યો. મોઝીએ હાલકું મોં કરી, આંખ હલાળી જવાબ આપ્યો:

'જોડો તો દરબાર મદમાં સંધાવા ગયો છે. આથો અપાવું.' એમ મોળવી તે દરબાર સાહેબ પાસે પોલીસને લઈ આવ્યો.

પોલીસને જોઈ દરબાર સાહેબ હસતાં હસતાં તાતાં તીર છોડતાં બોલ્યા:

'અરે લલા માણસ! ગામડાના મોઝી મેથી પાકનું નામ સાંભળે ને વિચારના હામ' મગી જાય. ને એ મજરાટમાં આડું અવશું વેતરી મારે! ગામડિયા મોઝીને તે શું સફાઈપંથ સિવતાં 'આવડે? એટલે સરસ સિવાઈ કરાવના મે' જોડો વડવાણ કે'પમાં મોકલ્યો છે. અને એજન્સીના સુપરીન્ટેન્ડન્ટને સૂચના આપી છે કે જોડો સફાઈપંથ સીવાય તેની બરાબર કળજી રાખે. વળી વધારામાં લખ્યું છે કે સિવાઈની રકમ મારે તેટલી થાય તેની ચિંતા ન કરે. જે બાંકડો થશે તે જોડાને માલિક ચૂકવી આપશે.'

દરબાર સાહેબનાં મીઠાં વાઝાણુ પેલાને કાળજે તાતાં તીરની જેમ મોકાતાં હતાં. ત્યારે આમતપાસ ઉભેલાં સો પેટ પકડી હસતાં હતાં. વિચારે પોલીસ! સાવ કપાઈ ગયો.

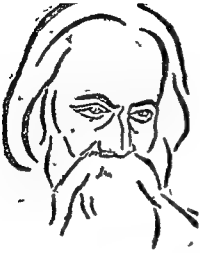
ક્રોડેલીના કાળકામથી જયવા બારઆના ચુકવી, મોઝીની મીઠી માથી, પોખારા ગણી ગયો.

આ દરબાર સાહેબ તે દસા અને રાયસાંકળીના રવાજાની તથા પ્રજાવત્સલ રાજવી—

દરબાર ગોળાજલાસ અર્ધપ્રદાસ દેસાઈ.

તેઓ માંધીજીના પરમ લક્ષ્મી હતા. સરદાર વલ્લભભાઈના તો તેઓ જમણા હાથ—સમા હતા.

મારતનાં જ્ઞેતાં જેટલાં રજવાડાંમાંથી પોતાની પ્રજાને રવેજાએ સ્વરાજ આપનાર તે સર્વ પ્રથમ રાજવી હતા.

નેવેદ્ય

સ્વીન્દ્રનાથ ઠાકુર
અનુ નગીનદાસ પારેખ

૬૮

એ ઉદાર પ્રભાતનો પ્રથમ ખાલસૂયં શુભ્રશીલ,
અબ્રહ્મહી ઉદય શિખર ઉપર જેવાં પોતાનાં
પ્રશાંત કરુણ નેત્ર ખોલે કે તરતજ, હે હુ ખી
જાગૃત દેશ, તેનું પ્રથમ સંગીત—નેના પ્રથમ
ઘોષણા-ધ્વનિ તારા કંઠસ્વરમાં ગાજી ઊઠે.
સ્નાન કરીને ચઢન ચર્ચેલા નિર્મલ બ્રાહ્મણ સમે
તું તૈયાર રહેજે, ઉત્તમ મસ્તક ડોલું કરીને
વદનગીત તું ગાજે—‘હે શાન્તિ, વિધાતાની
લલાટ-ભૂષણ કન્યા, નિશાચર પિશાચની તાવ
દીપશિખાને લલિત કરીને તું આવ.’ તારા
વિશાળ સંતોષ એ વિશ્વલોકના ઈશ્વરનો
રત્નભર્યો રાજભંડાર છે. તારું ધૈર્ય એ દેવનું
વીર્ય છે. તારી નમતા એ ઉત્તમ ઉત્તમ મુકુટ
છે, તેમનો જ પુરસ્કાર છે.

૬૯

હે હુ ખી, હે હીનહીન, તારો હુ ખબાર તેમના જ
હાયમાથી લેજે. તારી હીનતા જો તેમને ખારમું
નમ જનીને ઊભી રહેશે તો ઐશ્વર્યની દીપ્તિ
ધારણ કરશે ખીલું કંઈ નથી, નથી, નથી,
તેમના સિંચાય આ ત્રિભુવનમાં ખીલું કંઈ
નથી, જેની આગળ તારું શિર ઝૂકી શકે. તેઓ
પિતારૂપે રહેવા છે, એટલે પિતામાં તેમને
નમસ્કાર કરીએ તેમનો જ જમનો હાય ન્યાય.
હંડ ઉપર વિરાજે છે, એટલે તેમનું શાસન

નમ શિરે ઉપાડી લઈએ. તેમની જ ચરણ અંશુલિ મહારવ ઉપર રહેલી છે,
એટલે મહત્ત્વને ખારમું પોતાને નમ જનાવીને તેમની પૂજા કરીએ.
તેમના હાયનો રપર્શ માનીને હુ ખનું ચૌરવ માથે ઉપાડી લઈએ.

૭૦

તમારો ન્યાયનો હંડ પ્રત્યેકના હાયમાં તમે પોંતે અર્પણ કરેલો છે.
પ્રત્યેકની ઉપર હે રાત્રિધિરાજ, તમે શાસનખાર નાખેલો છે એ તમારા
મોટા સંમાનને, એ તમારા કણ્ઠ કાર્યને, તમને નમસ્કાર કરીને

વિનયપૂર્વક શિરોધાર્ય કરું છું; તમારા કાર્યમાં કદી કોઈથી નહિ ઉરું.
 સમા જ્યાં સીધું દુર્ગંજતા ગણાય ત્યાં, હે રુદ્ર, હું તમારા આદેશથી
 નિહુર ધર્મ શકું એમ કરો. તમારા ઇશ્વારાથી મારી જીભ ઉપર સત્ય-
 વાક્ય તીક્ષ્ણ ખર્જૂની પેઠે ઝગદળી બીડે. તમારા ન્યાયાસન ઉપર પોતાનું
 સ્થાન લઈ હું તમારું માન સાચવું એમ કરો.
 અન્યાય જે દરે છે અને અન્યાય જે સહે છે, તેને તમારી ધણી
 તરણાની પેઠે બાળી નાખો.

૭૧

અરે મૌન-મૂક, અંતરને ઈંધીને મૂંઝો કેમ બેઠો છે? અરે આનંદહીન,
 આ બોલકા સંસારમાં તારે કંઈ કહેવાનું નથી? કોઈ સત્ય તારી નજરે
 નથી પડ્યું? અરે દીન, તારા કંઠમાં સંગીતની કોઈ નવીન તાન નથી?
 તારા ઘરને ચૂરીને મહાન સમુદ્ર અનન્ત ગાથા ગાઈ રહ્યો છે, પૂર્વમાં
 અને પશ્ચિમમાં કેટલીય નદીઓ કલરવ કરતી કરતી, જાણે તરલ
 સંગીતધારા મૂર્તિમંત બનીને નિરંતર વહી રહી છે. સત્યમાં, ગીતમાં,
 આનંદમાં, આશામાં અને વિચિત્ર ભાષાઓમાં જે પ્રત્યક્ષ જ્યોતિ
 ખીલી બીટે છે તે કેવળ તે જોઈ નથી. તારું મત્ય અને તારું ગીત
 રાત દિવસ જીવું શાઝનાં શુષ્ક પાનાંમાં રૂધિર રહેલું છે.

૭૨

ચિત્ત જ્યાં ભય શૂન્ય હોય, શિર જ્યાં ઉત્તત રહેતું હોય, જ્ઞાન જ્યાં
 સુક્ત હોય, ઘર ઘરના વાડાઓએ જ્યાં પોતાના આંગણમાં રાત દિવસ
 વસુધાનાં નાના નાના ટુકડા ન કરી મૂક્યા હોય, વાણી જ્યાં હૃદયના
 ઝરણામાંથી ઉભરાઈને આવતી હોય, કર્મનો પ્રવાહ જ્યાં અનિવાર રીતે
 દેશે દેશે અને દિશાએ દિશાએ અજસપણે સહસ્રવિધ મદ્ગંજતા પ્રતિ
 ધસતો હોય, તુચ્છ આચારની મરુભૂમિની રેતીએ જ્યાં વિચારના
 ઝરણાને ઘેરી ન લીધું હોય-પૌરુષને શતધા છિન્નભિન્ન ન કરી નાખ્યું
 હોય, તું જ્યાં-સહુ કર્મ વિચાર અને આનંદનો નેતા હોય, ત્યાં—
 તે સ્વાતંત્ર્ય-સ્વર્ગમાં—તારે પોતાને હાથે નિર્દય આઘાત કરીને,
 હે પિતા, ભારતને જગાડ.

૭૩

હે દેવ, આ ઝંગાળનાં દિગંત સુધી વિસ્તરેલાં ખેતરોમાં જે ઉદાર
 શાન્તિ સદા વિરાગે છે, સુક્ત નીલામ્બરમાં છાયાહીન પ્રકાશ વૈરાગ્યના
 સૂરમાં જે ભરતી ગીત ગાવ છે, નદીને નિર્જન તટે જે માધુરી એકલી
 એકલી તરલ કદ્દોલના નાદે કિંકિણી જાગવે છે, જે સરલ સ્નેહ તરુ-
 છાયાની સાથે બળી જઈને ગામડાના શીતળ ઘરને પોતાના અંબલથી
 ઢાંકી રાખે છે, માડું જે ઘર સતોષ, કદ્યાણુ અને પ્રેમથી આકાશમાં,
 પવનમાં ને પ્રકાશમાં મગ્ન છે—એ બધું મને વહાણું લાગે છે.
 તમે મને એવો આશીર્વાદ આપો કે જ્યારે તમારો દ્રુત સમાચાર લાવે
 કે તરત જ તમારા દાય-માટે આનંદિત મને બધું છોડીને દુઃખ અને
 મરણને વધાવી લેવા જઈ શકું.

સમં સર્વેષુ ભૂતેષુ

શિવમકાશ

દસનાર કાગડાઓએ ભેગા થઈને સખારામને મૂળની દીવો હતો પોતાના ખેતરમાં, એક તરફ લીમડાના ઝાડ નીચે, પથ્થરના ત્રણ ટેકાથી, ચૂના જેવું કરી, તે બાદી રોકતો હતો કાગડાઓ, થોડે દૂર, પથરાઈ જઈને ગળામાંથી ચિત્રવિચિત્ર અવાજો કાઢતા, ડોકને આમતેમ ઝડપથી ચલાવતા, સખારામનું બારીક નિરીક્ષણ કરતા હતા, અને જો તે આંતરો પાછો યાવ, તો ચાચમા જે કાંઈ આવે, તે ઝડપી ભેવાની મેની મુરદા રાખતા હતા સખારામને આ વાતની જાણ હતી તે પશુ બાદી આવે, કાગડાઓનું ધ્યાન રાખતો હતો અને તેમાં સરદાર કોણ છે તે જાણી લીધું હતું સરદાર કાગડો બાજુની કાટાળી વાડના તાર પર, જાણે ચૂના પર બેઠો હોય તેમ શરીરને આગળ પાછળ એક આપી, ચૂનતો હતો અને બળજીવાની પેટે, આમથી તેમ કૂદકા મારતો હતો એક વાર તો સમુત્પલા શુભાવવાથી, ખોંખો ફફડાવીને ખાગી મેળવતી પડી, પશુ તેની પાખના ઝોમિતા ફફડાટથી સાથી-દારોની ઉત્તેજના વધી પડી અને સૌ 'કો કો' કરતા બીડીને, એક મોઢું ચક્કર લગાવી, પાછા મખા રામની ફરતા ગોદવાઈ ગયા

દિવસો ગરમીના હતા ખેતરમાં કામે ચડતા પકેલા સખારામ ભેચાર બાદી રોકી લેતા થયું વધોથી તે એકનો હતો હવે તો વૃદ્ધત્વને આરે પહોંચ્યો હતો આ કમનખન કાગડા તેને હમેશા પરેશાન કરતા ૪૦-૫૦ કદમ દૂર તેની જૂ પડી હતી પણ અહીં ખુશી હવામાં, તેને મઝા પડતી અને ગરમી ઝોળી લાગતી ત્રણ બાદી જનાની લીધા પછી, સખારામને થયું કે, બે વધુ મનાવી હોય તો સાંજે ખટખટ નહીં-તેથી બે બાદી ઉપર કાગિયું લાગી, તથા એકને તાવડીમાં રહેવા છં, તે ચૂપડીમાં લોટ લેવા ગયો પાછા ફરતા જોયું કાગડાઓ ચીચરે નીટલ બાદી પીળી રજા હતા અને પેતો સરસર-રાગને મોખરે હતો તે-આનમાં એક ટૂકડો લાઈ,

તારની વાડ પર બેસી ગયો

આ દશ્ય જોઈને જ સખારામ રાતોપીગા થઈ ગયો, લોટનું વાસણ નીચે મૂકી, ખીંગીએ લટકતી ગોદણને હાથમાં લઈ, બુવાનને શરમાવે તેવી અદાથી, નાનમ્ડા પથ્થરનો ઘા, પેતો રાગના સરદારની દિશામાં ક્યો જાદુકાથી ગોળી છૂટે તેમ હવામાં એક સન સનાટી પસાર થઈ ગઈ અને એક સિનાપના બધા જ કાગડાઓ બીડી ગયા યોગાનો સરાર જે થોડી વાર પહેલા, તાર પર ચૂનતો હતો, તે જ ધવાયો પણ ઉપર એવી જોરદાર ચોટ વાગી હતી કે એક બે ગોધા ખાઈ તે નીચે પળો સખારામ બમ્મો

'લેતો જ, હરામખતો સખારામની બાગી કાંઈ સસ્તી નથી પડી'

બીજા કાગડાઓ સીજાણેએ ઝાડ પર મેમી ગયા ધવાયેલ કાપડાએ પશુ કળ વળી એટલે થેડુંક જીડીને સોથી નીચી ડાળી પર આશ્રય લીધો શરીર ભારે થઈ ગયું હતું જાણે બીડાનું જોર હજારો ગયું હોય તેમ જાણી ડાળીએ પશુ મેમી શકાય નહીં મોઢું નીચે ખેચી રથુ હોય એમ તેને લાગ્યું હવે તો ડાળ ઉપર સમુત્પલા જાગવતી ભારે થઈ પડી વે ના વધતી રહી થોડી વધે તે ડાળ ઉપરથી નીચે ફસકારી પળો તેની કરચું ચીસો વાતાવરણમાં ફેનાઈ રહી તેના સાથીદાર કાગડાઓએ, માનવખત સામે મુઠ પોકાકું હોય તેમ, કાજો કકળાટ કરી મૂક્યો

હજુ તો સવાર હતી હિંદાના અજવાળા ચોતરફ ફેનાઈ રહ્યા હતા ખેતરની બાજુમાં એક ખિસ્તી દેવળ હતું અને મધુર ઘટાનો એકધારો અવાજ, ભક્તગણને હાજર થવા, આમ ત્રણ આપતો હતો લામો ઝળેતો પહેરેલા પાદરી આમતેમ જોના, દેવ બમા પ્રવેશી રહ્યા હતા અને કાગડાનો તાન જોતા હતા

જમીન ઉપર અસહાય રિયલિમાં કદી ન રહેના દેવલેનો કાગડો વિહંગ જની બીડાનો વ્યથ

પ્રયાસ કરી રહ્યો. હવું તેટલું બળ વાપરી, પાંખો પ્રસરાવી, વૃક્ષ તરફ તાઈ રહ્યો. દસબાર હાથ ઊંચે ઊંચો પથ્થુ ખરો—પથ્થુ ફરીથી નીચે ફસકાઈ પડ્યો, અને ફરીની તીવ્રતા વધી જતાં, કરુણ ચીતારથી ‘કા...કા...’ કરી રહ્યો.

સખારામે કાસ જોયા અને બંને બળદોની પીઠ ધાબડો બળડો :

‘હવે જોઈ લુ’, કાંચે ક્યાં બેટા નજીક હુકે છે! કાગડાનો વંશ કાઢી નાખવા મારી એક જોઈલુ ખસ છે!’

ધવાયેલો કાગડો, લયજીત બની, જમીન ઉપરથી જોઈ જવા પાંખો ફરકાવી રહ્યો હતો. તેના પગ પાસે લોહી વહી જતું હતું. અને બંને પાંખો લોહીથી ખરડાઈ ગઈ હતી. ચાંચ પથ્થુ લોહીયુક્તાથુ ચર્ચ ગઈ હતી. મોર્ષ ખેતરાઈ કીડીના ચટકાથી કચારેક તે જાળી જઈને, અચાનક ફૂંકે મારી બેચાર ફૂટ દૂર ઊડી બેસતો. દસ કરુણ હતું, અને ફુગ્મી પ્રાણીના ધીમા અર્વાંગે અને મીસાથી વધુ કરુણ લાગતું હતું.

સખારામનો ફૂંકારો, ઊંધ કરીને, ગમાણમાંથી બહાર નીકળ્યો, અને એક જ ક્ષણમાં પરિસ્થિતિને પામી ગયો. તે સીધા ખેતરની વચ્ચે, શિકારની દિશામાં દોડ્યો. પોતાના તરફ ફૂંકારને દોડી આવતો જોઈ, કાગડો, હવે જમીન જઈ, ઊડવાની મશિશ કરી રહ્યો, અને ચાંચ વડે જમીનને પકા મારી, જાંચે ધવા પ્રપત્ત કર્યો. વૃક્ષ ઉપરના બીજા કાગડાઓએ, ફૂંકાર ઉપર સંયુક્ત આક્રમણ કર્યું, અને આવોના પ્રહારથી એવો અકબાળી ચૂક્યો, કે ફૂંકારો મેદાન છોડી, નાસી ગયો.

દેવળના પાદરી આ દરમિયાન જોઈ રહ્યા હતા. મૃત્યુસમીપ એક ધવાયેલ પ્રાણીના છેદા આત્મનાદિએ તેમના ચિદ્વંત્રને ખળભળાવી ચૂક્યું. સર્વ પ્રાણીમાં ટવ છે, અને સર્વ જીવો સરખાં છે—ભગવાન ઇશુની વાણીનો બોધ તેઓ હોશમાં આપવા હતા. મૃત્યુની ઘટના સૌ માટે સમાન છે. પોતે સૌ મનુષ્યોની અંતઘડી સમયે હાજર રહેતા, અને તેના આત્માના કલ્યાણ અર્થે ઇશ્વરને પ્રાર્થતા. એક અસહાય પક્ષીનું કરુણ રુદન અને પીડન—મૃત્યુ દર હતું પથ્થુ રિખા-

મણી વધુ લયકર હતી—એક માનવ આ સ્થિતિમાં શું કરી શકે? આવા સામાન્ય કિસ્સાઓમાં પડવાની માનનીને જરૂર પથ્થુ શી?

ફૂંકારો દૂર ચાલ્યા ગયા પછી, કાગડો બચતરત દશામાં, હવામણી નજરે ચોતરફ જોઈ રહ્યો. વૃક્ષોની ટોચ તરફ અને આકાશ તરફ, તેની દૃષ્ટિ રક્ષણ શોધી રહી. પોતાના બીજા સાથીદારોને જાંચે, આમતેમ ચડતા જોઈ, ભૂમિ ઉપરના કાગડાને પોતાની અસહાયતાનું—અને પોતે જે અનેક નાનાં મોટાં જીવ-જંતુ અને પંખીઓને ચાંચ વડે મારીને સ્વાહા કર્યાં હતાં, તેવા જ પોતાના ભાવિની આશંકાએ દીલો વધે જનાવી દીધો.

પાદરી ખુશા ખેતર તરફ ચાલ્યા. પોતાની પાસે એક મનુષ્યને આવશે જોઈ, અર્ધમૃત કાગડો, ખુલસે જરાયો. પાદરીએ સાવ નજીક પહોંચીને જોઈ તો પ્રતિકાર માટે, કાગડો છેવટેનો મરણિયો પ્રયત્ન કરવા લયડી રહ્યો હતો. તેના લોહીવાળા અંગ ઉપર માટી ચોંટી ગઈ હતી. ત્વરાથી તેની બંને પાંખો, એક હાથમાં પાદરીએ પકડી લીધી. આ ફુગ્મી પંખી રિખાય, તેના કરતાં, તેના જીવનનો અંત લાવવો હિતકર હતું. બંને પાંખો પકડાઈ જવાથી, કાગડાએ ચાંચ વડે ફૂંકનનો સામનો કરવા માંડ્યો પથ્થુ તેમાં કાવટ આવી નહીં.

ખેતરના એક ખૂણા તરફ, એક હાથમાં કાગડાને ઉપાડી, પાદરીએ બીજા હાથે ખાડો ખોદવા માંડ્યો. અંદર કાગડાને મૂકી, ઉપર માટી પાથરી, ઇશુને યાદ કર્યા :

‘સર્વે ફુગ્મી જીવોનું ફુગ્મું હવે છે; આનું ફુગ્મું પથ્થુ હું હરો!’

પોતાના સાથીદારની અવદશા સામેના ઝાડ પર બેસી બીજા કાગડા તરફ ચૂપચાપ જોઈ રહ્યા હતા. પાદરીના છેદા ફૂંકાર—અથવા તો માનવમત તરફ અણગમો વ્યક્ત કરતા હોય તેમ છેવટે સૌ દૂર ઊડી ગયા. માત્ર સખારામ, કાસ ચલાવતો આ બાળુ જોઈને બળડી ઊંચો :

‘મોટા જીવદવાળો પાદરી ન-જોયો હોય તો!’
‘તેના વડતાનમાં સર પડવા, જીવ અંદાર કાઢીને હાંફી

રહેલા કાઠિયા કૂતરાએ સપ્પારામ તરફ એક વાર નોંધ લીધું

તે દિવસે પ્રાર્થના શરૂ કરી ત્યારે પાદરીનું ચિત્ત આ બનાવ પર જ મગ્ન હતું. માનવેતર એવા કોઈ પ્રાણીની મૃત્યુવિધિ પોતે કરી એ બનાવ કાંઈ નિઃશીમાં ન બસાય તેવો હતો. કાયમ પ્રાર્થનાના બોધ પુસ્તકમાં જોઈને ઉપદેશ આપતા પાદરી આજે

બોધ જરૂર આપતા હતા. પરંતુ તેમનું ખ્યાન - ખારી બહાર - ખેતરના એક ખૂણાના ખાડા તરફ કેન્દ્રિત હતું. તેમનો વાણી પ્રતાક આતુ હતો, અને મનવગ આ પ્રભાણે હતી:

‘જેઓ સર્વ પ્રાણીઓમાં મારા રક્ષક જ હોય છે તે જ મને સાચો ઝોળાળે છે.’ [અર્થિત]

લોકનીતિના ધડવૈયાઓ

સુરેન્દ્રનગરની બાજર વચ્ચે એક નાનકડા છોકરાને ગોરા અમલદારે ભેદમપણે માર માર્યો. લોકોમાં હાહાકાર મચી ગયો, આતરડી દુભાય ગઈ કંઈ કેટલીયે મા બહેનોની.

માર મારનાર ગોરા અમલદાર હતો, પોનિટીકલ એજન્ટ. ઇંગ્લીશ એજન્સીસમાં ચોનીસની સાલનો એ જમાનો હતો. પ્રજા ઉપર પરદેશીઓની અને રાજા - મહારાજાઓની આજુ-ભેડકમી ચાલતી હતી.

અંગ્રેજોની સામે યુધ્ધ એ સમયમાં, રામને સીના મેળવવા માટે જે પ્રયત્નો રાવણ સામે કરવા પડેલા એવું આધર્મ હતું.

સમાજમાં એના કાંઈને કોઈ નીકળી જ પડે છે કે જે પ્રચલિત સમાજ વ્યવસ્થામાં વાંગડમા લેખાતા હોય છે. કાંઈના ઉપર અન્યાય વિગેરે થાય તો તેઓ સહન નથી કરી શકતા. મહાત્માજીએ આવા જે નીકળ્યા તેને મત્તાગ્રહી કહીને સત્કાર્યા. આવા સત્યાગ્રહીઓ મહાત્માજીના આફ્રિકાના આગમન પહેલાં અને પછી આ દેશમાં પણ પેદા થતા રહ્યા છે, જેઓ ગમે તે પગે અન્યાયની સામે ધૂરકતા હોય છે.

સુરેન્દ્રનગરના બાજરના રસ્તા વચ્ચેથી એક સાધારણ પિતા પોતાના બીમાર સંતાનને લઈને દનાખાને લઈ જઈ રહ્યો હતો. સંતાન બીમાર હતો. રસ્તા વચ્ચે જ બેઠી શરૂ થઈ. સામેથી ગોરા અમલદાર સાહેબ ઘોડા ઉપર સવાર થઈને ફરવા નીકળેલો હતો તે આવી રહ્યો હતા. ગોરા સાહેબે આ જોયું અને ગંદકી થયાના તિરસ્કારથી છોકરાને મોટીએ સોંપી બે માર્યો. છોકરા તો માર્યો હતો એમાં માર મર્યો.

ગામ આખામાં ગોરાના આ કૃત્ય અંગે લોકોની હાથ નીકળી ગઈ પણ કોઈ સામે જવાબ લેવાનાજો ન નીકળ્યો.

વાત ફેલાતી - ફેલાતી થકોંથી ગઈ રહેલન ઉપર મથનર ટ્રેન ઉપડવાનો સમય થઈ ચૂક્યો હતો અને ગાડીના ડબ્બાઓમાં ગોરા સાહેબના મારવાની વાત ચાલતી લાગી ડબ્બામાં મણીનાઈ કોમરી ટિકિટ લઈને રાજકોટ અગત્યના કાગે જઈ રહ્યા હતા. સમાચાર સાંભળી તેઓ ટ્રેનમાંથી ઉતરી પડ્યા હતા. શહેરમાં આવીને દિવસ આજો પ્રચાર કર્યો એ રા અમલદારના ખિનાઈમાં. વળોડી કાઢ્યું ‘ગોરાનું’ એ નિર્દય અને કારસુ કૃત્ય લોકો જાણુના હતા કે મણીનાઈ પરિણામની પરવા નહીં કરે, જન આપવા સુધી તત્પર થશે પણ અન્યાય સહન નહીં કરે.

જે વખતે બાળકને માર પડ્યો ત્યારે કોઈ વચ્ચે રોકવા મથુ હતું કે કેમ તે જાણુતા નથી મથુ.

માર ખ નાર મણીનાઈના કોઈ કુટુંબી નહોતો હતાયે રાજકોટનું કામ છોડીને મણીનાઈ ઉતરી ગયા હતા ગાડીએથી આજો દિવસ અંગ્રેજોના કાળા કાગે સામે પ્રચાર કર્યો. રાજે એક જોરદાર સમા જોળી કરી અને સખનપણે અંગ્રેજોના તંત્રને વળોડી કાઢ્યું હતું

— કાકુ દેશી

ધ્યાનયોગ

ઉદ્ભવ જોડ્યા:- હે અરવિન્દાક્ષા! મુમુક્ષુ કઈ રીતે અને કયા પ્રકારે આપનું ધ્યાન કરે તે મને કહેવાની કૃપા કરે. *

શ્રી ભગવાન જોડ્યા:- પવિત્ર સ્થાનમાં, અતિ જીયું નહિ અતિ નીચું નહિ જોવું, દર્શા, મુગ્ધચર્મ તથા વસ્ત્ર (ના કમવાણું) પોતાનું સ્થિર આસન સ્થાપીને ધ્યાન કરવું જોઈએ. *

હેડું, મસ્તક અને બીવાને સરળ તથા અચળ રાખી, સ્થિર થઇને, દિશાઓ તરફ ન જોતાં પોતાની નાસિકાના અમ્ભાગને જોવો. *

જિતેન્દ્રિય યોગીએ પૂરક, કુંભક અને રેચક વડે પ્રાણના માર્ગનું શોધન કરવું; અને ધીરે ધીરે તેથી વિરુદ્ધ ક્રમમાં પણ અભ્યાસ કરવો. *

પ્રાણ વડે હૃદયમાં સ્કંધારનું ઉર્ચ્યારણ કરીને તેમાં પુનઃ સ્વરનો સન્નિવેશ (જોડેશ) કરવો. સ્કંધાર થઈનાદ જોવો એકધારે તથા કમળતણ્ણ જોવો સુદીર્ઘ છે. *

આ પ્રમાણે યોગીએ દિવસમાં ત્રણ વાર દશ દશ પ્રણવયુક્ત પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરવો. આમ કરવાથી એક માસમાં પ્રાણજ્ઞ થશે. *

ધ્યાનાભ્યાસમાં મન અંચળ બની રખાયા કરે તો યોગીએ તેની ઉપર અતિ દૃઢ અંકુશ મૂકવો તથા ધૈર્યપૂર્વક તેની રચણપાટને નિયમમાં લાવવી. *

મનનું નિયમન તે ઉત્તમ યોગ કહેવાય છે. મદોન્મત્ત અંધને તેના અસ્વારના અંકુશમાં લાવવા જેવી આ વાત છે. *

જો યોગી માયામાં લોભાદિને સંસારમાં ફેંપલેને કરે તો તેણે ઉપાસના અને ધ્યાન દ્વારા તેના પાપો અને અશુદ્ધિઓને ભસ્મ કરવાં. ઉપાસનામાં અને ધ્યાનમાં આ યોગ જ એકમાત્ર પ્રાચિન્ન છે. *

પ્રયાંત ચિત્તવાળા યોગીએ નિર્ભય થઇને બ્રહ્મચર્ય નતમાં રહી, મનને વશ કરી, મારામાં ચિત્ત લગાવી, મારામાં પરાયણ થઇને સમાધિનિષ્ઠ થઇને એસવું. *

એ રીતે અતઃકરણને નિત્ય યોગમાં જોડતો અને મનને જેણે વશ કર્યું છે એવો યોગી મારામાં રહેલી ગોદારૂપ નિઃકાવાળી પરમ શાંતિને પામે છે. *

હે અર્જુન! બહુ ખાનારને, કેવળ ઉપવાસીને, બહુ જાંબનારને તેમ જ કેવળ ભાગનારને યોગ સિદ્ધ થતો જ નથી. *

યોગ્ય આહારવિહારવાળાને, કમોમાં યોગ્ય બેઠાવાળાને તથા યોગ્ય નિદ્રાભગરણ કરનારને દુઃખનાશક યોગ સિદ્ધ થાય છે. *

જ્યારે વશ થયેલું ચિત્ત આત્મામાં જ સ્થિર થાય અને સર્વ કામનાઓથી નિઃસ્પૃહ થાય ત્યારે તે સમાધિનિષ્ઠ કહેવાય છે. *

વાયુરહિત સ્થાનમાં રહેલો દીપક ડોલતો નથી (તેમ સમાધિનિષ્ઠ યોગીનું મન ચલિત થતું નથી) એ ઉપમા આત્માને યોગમાં જોડતા યોગીના વશ થયેલા ચિત્ત માટે કહી છે. *

જેને પામ્યા પછી બીજા કોઈ લાભને તેથી અધિક માનતો નથી તથા જેમાં સ્થિત થયેલો ભારે દુઃખથી પણ ચલિત કરાતો નથી. તેવા દુઃખસંયોગના અભાવને 'યોગ' નામે જાણવો. તે યોગનું નિર્વેદ (કંઠાળા) રહિત ચિત્તથી અનુષ્ઠાન કરવું. *

સંકલ્પમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ કામનાઓને સંપૂર્ણ તણીને મન વડે જ ઈન્દ્રિયોના સમૂહનું સર્વ તરફથી નિયમન કરીને યોગનું અનુષ્ઠાન કરવું. *

અંચળ અને અસ્થિર મન જે જે કારણથી

રહેતા ડાઘિયા કૃતરાએ સખારામ તરફ એક વાર
જોઈ લીધું

તે દિસે પ્રાચીના ચર કરી ત્યારે પાદરીનું
ચિત આ બતાવ પર જ ગળ દળું. માનવેતર એના
કોઈ પ્રાણીની મૃત્યુવિધિ પોતે કરી એ બતાવ કાઢ્ય
જિંદગીમા ન બૂલાય તેવા હતો. કાયમ પ્રાચીનાના
ગોષ પુસ્તકમા જોઈને ઉપદેશ આપતા પાદરી આજે

ગોષ જરૂર આપતા હતા પરંતુ તેમનું મ્યાન-
ખારી બહાર-ખેનરના એક ખૂણાના ખાડા તરફ
કેન્દ્રિત હતું. તેમનો વાણી પ્રવાહ ચાલુ હતો અને
મનનના આ પ્રમાણે હતી

‘જેઓ સર્વ પ્રાણીઓમા મારા સ્વગત જુઓ
હું તે જ અને સાચો જોઈએ છે.’ [અધિન]

લોકનીતિના ધડવૈયાઓ

સુરેન્દ્રનગરની બજાર વચ્ચે એક નાનકડા છોકરાને ગોરા અમલદારે મેદામપણે માર મારી.
લોકમા હાહાકાર મચી ગયો, આતરડી દુભાવ ગઈ કઈ કેટલીયે મા બહેનોની

માર મારનાર ગોરા અમલદાર હતો, પોન્ડીકા એજન્ટ ઇલુની ઓગણીસમો યોગીસની સાલનો
એ જમાનો હતો ખજા ઉપર પરદેશીઓની અને રાજ-મકરાજોની અણુ-જોડકાની આનની હતી

અંગ્રેજોની સામે ઘડું એ સમાધા, રાખને સીના મેળવવા માટે જે પ્રવર્તતા રાવણ સામે કરવા
પડેના એવું અણું હતું

સમાજમા એના કોઈ નીકળી જ પડે છે કે જે પ્રચલિત સમાજ વ્યવસ્થામા વાગકમા
લેખાતા હોય છે, કોઈના ઉપર અન્યાય વિગેરે થાય તો તેમો સહન નથી કરી શકના મહાત્માજીએ
આવા જે નીકળ્યા તેને મત્તામણી કહીને સત્કાર્યા, આવા સત્તામણીમા મહાત્માજીના આદિકાના આગમન
પડેલા અને પડી આ દેશમા પાણુ પેદા થતા રજા છે, જેઓ ગમે તે પગે અન્યાયની સામે ધૂરકતા હોય છે

સુરેન્દ્રનગરના બજારના રસ્તા વચ્ચેથી એક સાધારણ પિપા પોતાના બીમાર સતામને લઈને
દનાખાને લઈ જઈ રહ્યો હતો સતામ બીમાર હતો રસ્તા વચ્ચે જ લીધડી શરૂ થઈ સામેથી ગોરા
અમલદાર સાહેબ થોડા ઉપર સનાર ઘડને ફરવા નીકળેલ હતા તે આવી રજા હતા ગોરા સાહેબે આ
જોયું અને ગદગી ઘવાતા તિરસ્કારથી છોકરાને સોગીએ મોગીએ માપી છોકરા તો માદો હતો એમા માર મળ્યો

ગામ આખામા ગોરાના આ કૃત્ય અંગે લોકોની હાલ નીકળી ગઈ પણ કોઈ સામે જનામ
લેવાવાળો ન નીકળ્યો

વાન દેસાણી-દેમાતી પડેથી ગઈ સ્ટેશન ઉપર ગરાગર ટ્રેઈન ઉપડવાનો સમય ઘડ ચૂક્યો
હતો અને ગાડીના ડ્રાઈવરમા ગોરા સાહેબના મરવાની વાત આવવા લાગી ડ્રાઈવરના મણીનાન કોઠારી
ટિકિટ લઈને રાજકોટ અગત્યના કામે જઈ રજા હતા સમાચાર સાંભળી તેઓ ટ્રેઈનમાંથી ઉતરી પડ્યા હતા
શહેરમા આતીને દિવસ આ ટોડ્યાર કયો ગેરા અમલદારના અિયારમા વળોડી કાઢ્યું ગોરાનું કો
નિર્દય અને કારમું કૃત્ય લોકો બાણુના હતા કે મણીમાઈ પરિણામની પરવા નહી કરે, જાન આપવા
મુખી તત્પર થયો પણ અન્યાય સહન નહી કરે

જે વખતે ગાડીકે માર પડ્યો ત્યારે કોઈ વચ્ચે રોકવા ગયું હતું કે કેમ તે બાણુના નથી મળ્યું

માર ખનાર મણીમાઈમા કોઈ કુટુંબી નહોતો જાયે રાજકોટ કામ છોડીને મણીમાઈ હતરી
ગયા હતા ગાડીમાંથી આજો દિવસ અંગ્રેજોના કાળા કામે સામે પ્રચાર કરે ગમે એક જોરદાર સમા
જોગી કરી અને સખતપણે અંગ્રેજોના તત્તને વળોડી કાઢ્યું હતું

—કાકુ દેશી

ધ્યાનયોગ

ઉદ્ભવ બોલ્યા:- હે અરવિન્દાક્ષ! મુમુક્ષુ કઈ રીતે અને કયા પ્રકારે આપણું ધ્યાન ધરે તે મને કહેવાની કૃપા કરો. *

શ્રી લગવાન બોલ્યા:- પવિત્ર સ્થાનમાં, અતિ ઊંચું નહિ અતિ નીચું નહિ એવું, દક્ષિણ, મુગધર્મ તથા વન્ધ (ના કમવાણું) પોતાનું સ્થિર આસન સ્થાપીને ધ્યાન ધરવું જોઈએ. *

દેહ, મસ્તક અને શ્રીવાને સરળ તથા અથળ શાળી, સ્થિર થઇને, દિશાઓ તરફ ન જોતાં પોતાની નાસિકાના અમ્બાગને જોવો. *

જિતેન્દ્રિય યોગીએ પૂરક, કુંભક અને રેચક વડે પ્રાણના માર્ગનું યોધન કરવું અને ધીરે ધીરે તેથી વિરુદ્ધ કેમમાં પશુ અભ્યાસ કરવો. *

પ્રાણ વડે હૃદયમાં ઉત્કારણ ઉત્કારણ કરીને તેમાં પુનઃ સ્વરનો સન્નિવેશ (જોમેશ) કરવો. ઉત્કાર ઘંટનાદ જેવો કોંકપાશ તથા કમળતણુ જેવો મુદીર્ષ છે. *

આ પ્રમાણે યોગીએ દિવસમાં ત્રણ વાર દશદશ પ્રણવયુક્ત પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરવો. આમ કરવાથી કોંક માસમાં પ્રાણજન્ય થયે. *

ધ્યાનાભ્યાસમાં મન ચંચળ બની રખાયા કરે તો યોગીએ તેની ઉપર અતિ દૃઢ અંકુશ મૂકવો તથા ધૈર્યપૂર્વક તેની રજળપાટને નિયમમાં લાવવી. *

મનનું નિયમન તે ઉત્તમ યોગ કહેવાય છે. મરો-મત ચંચળને તેના અસ્વારના અંકુશમાં લાવવા જેવી આ વાત છે. *

જો યોગી પ્રાયામાં લેવાઇને સંસારમાં રખાલનો કરે તો તેણે ઉપાસના અને ધ્યાન દ્વારા તેનાં પાપો અને અશુદ્ધિઓને ભસ્મ કરવાં. ઉપાસનાનો અને ધ્યાનનો આ યોગ જ એકમાત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત છે. *

પ્રયાત ચિત્તવાળા યોગીએ નિર્ભય થઇને બ્રહ્મચર્ય નતમાં રહી, મનને વશ કરી, મારામાં ચિત્ત લગાડી, મારામાં પરાયણ થઇને સમાધિનિષ્ઠ થઇને બેસવું. *

એ રીતે અતઃકરણને નિત્ય યોગમાં જોડતો અને મનને જેણે વશ કર્યું છે એવો યોગી મારામાં રહેલી મોહરૂપ નિષ્ઠાવાળી પરમ શાંતિને પામે છે. *

હે અર્જુન! બહુ ખાનારને, કેવળ ઉપવાસીને, બહુ ઊંઘનારને તેમ જ કેવળ જાગનારને યોગ સિદ્ધ થતો જ નથી. *

યોગ્ય આહારવિહારવાળાને, કમોમાં યોગ્ય બેસવાળાને તથા યોગ્ય નિદ્રાતગરણ કરનારને દુઃખનાશક યોગ સિદ્ધ થાય છે. *

ભારે વશ થયેલું ચિત્ત આત્મામાં જ સ્થિર થાય અને સર્વ કામનાઓથી નિઃસ્પૃહ થાય ત્યારે તે સમાધિનિષ્ઠ કહેવાય છે. *

વાયુરહિત સ્થાનમાં રહેલો દીપક ઠોલતો નથી (તેમ સમાધિનિષ્ઠ યોગીનું મન અલિપ્ત થતું નથી) એ ઉપમા આત્માને યોગમાં જોડતા યોગીના વશ થયેલા ચિત્ત માટે કહી છે. *

જેને પામ્યા પછી બીજા કોઈ લાભને તેથી અધિક માનતો નથી તથા જેમાં રિયત થયેલો ભારે દુઃખથી પશુ અલિપ્ત કરાતો નથી તેવા દુઃખસંયોગના અભાવને 'યોગ' નામે જાણવો. તે યોગનું નિર્વેદ (કંટાળા) રહિત ચિત્તથી અનુક્રાંત કરવું. *

સંકટપ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ કામનાઓને સંપૂર્ણ તણીને મન વડે જ ઈન્દ્રિયોના સમૂહનું સર્વ તરફથી નિયમન કરીને યોગનું અનુક્રાંત કરવું. *

ચંચળ અને અસ્થિર મન જે જે કારણથી

બહાર નીકળી જાય તે તે કારણ થકી તેને
રોકીને આત્મામાં જ વશ કરવું. *

પ્રશાંત મનવાળા, શાંત રમેશુલુવાળ, પાપ-
શૂન્ય અને બ્રહ્મરૂપ થયેલા આ યોગીને ઉત્તમ
સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. *

અર્જુન યોદ્યા:- હે મધુસૂદન! જે આ
સમભાવરૂપ યોગ આપે કહ્યો એની સ્થિતિ,
મનની અચળતાને લીધે, હું સ્થિર જોતો નથી. *

કેમકે હે કૃષ્ણ! મન અચળ, વિહ્વળ
કરનાર, ભળવાન અને દૃઢ છે. તેનો નિશ્ચય
વાયુની પેઠે હું અતિ દુષ્કર માતું છું. *

શ્રી ભગવાન યોદ્યા:- હે મહાબાહો! મન
ખરેખર અચળ અને વશ કરવું કઠિન છે, તે
પણ હે કૌતેય! અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વડે તે
વશ થાય છે. *

જેણે મનને વશ કર્યું નથી તેને યોગ
હંસ છે, પણ વશ મનુષ્યો અને યત્ન કરતો
મનુષ્ય (યોગ્ય) ઉપાયથી તેને પ્રાપ્ત કરી
શકે છે એવો મારો મત છે. *

ખતથી યત્ન કરતો, નિષ્પાપ અને અનેક
જન્મે સિદ્ધ થયેલા તે યોગી તે યજ્ઞ પરમ
ગતિને પામે છે. *

સર્વ યોગીઓમાં પણ જે શ્રદ્ધાવાન મારામાં
અંતઃકરણ જોડીને મને બંધે છે તેને મેં શ્રેષ્ઠ
યોગાર્થ માન્યો છે. *

અર્જુન યોદ્યા:- હે કૃષ્ણ! શ્રદ્ધાયુક્ત હોવા
છતાં યત્નરહિત થવાથી યોગી યત્નિત થયેલા
મનવાળો સાધક યોગનું ફળ નહિ. પામીને, કઈ
ગતિને પામે છે? *

હે મહાબાહો! બ્રહ્મના માર્ગમાં વિમૂઢ,
આશ્રયરહિત અને ઉમયબ્રહ્મ થયેલો તે સાધક
છિન્નભિન્ન થયેલા વાદળની પેઠે નાશ પામીને,
નથી ને? *

શ્રી ભગવાન યોદ્યા:- હે પાદ્ય! આ
લોકમાં કે પરલોકમાં તેનો વિનાશ નથી; કેમ
કે હે તાત! શુભ કર્મ કરનાર કોઈ મનુષ્ય
દુર્ગતિને પામતો નથી. *

યોગબ્રહ્મ મનુષ્ય પુણ્યશાળીઓના લોકોને
પામીને અસંખ્ય વરસો સુધી ત્યાં રહીને, પવિત્ર
શ્રીમતોને ઘેર જન્મે છે. *

અથવા તો તે બુદ્ધિમાન યોગીઓના જ
કુળમાં જન્મે છે; ખરેખર, લોકોમાં આવો
જન્મ અતિ હંસ છે. *

ત્યા તે સંસિદ્ધિને માટે વિશેષ યત્ન કરે
છે. તે જ પૂર્વના અભ્યાસથી પરવશ થઈને
પણ તે ખેંચાય છે. *

યોગી તપસ્વીઓથી અધિક, જ્ઞાનીઓથી
પણ અધિક અને કર્મીઓથી પણ અધિક
મનાયો છે માટે હે અર્જુન! તું યોગી થા. *

બ્રહ્મચર્યવાના સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર ડૉ. ફ્રેક આયરેન્ડોટ એક વાર આઈસ્ટાઇનના સન્માનમાં
એક વાર પ્રીતિ-બોજનનું આયોજન કર્યું. આઈસ્ટાઇનને જ્યારે મહેમાનો સમક્ષ કશુંક બોલવાનો
આગ્રહ કરવામાં આવ્યો ત્યારે તેઓ બીડી બેઠા થયા. 'સન્નનો' અને ખેલ છે કે મારી પાસે આવને
કહેવા માટે આપારે કશું જ નથી. *

આટલું કહી તેઓ પોતાની જગ્યાએ બેસી ગયા. અહેમોએ અહંસાપ આપી તબે આઈ-
સ્ટાઇન આને લક્ષ્ય બનાવીને ફરી અંધ પર જઈને કહ્યું: 'મને માફ કરજો, જ્યારે પાંચ મારી પાસે
કહેવા માટે કશુંક આવજો, હું મારી મેજે જ આપ સમક્ષ ઉપરિચિત થઈશ. *

■ વરસ પછી ડૉ. આયરેન્ડોટ પર આઈસ્ટાઇનનો એક તાર આવ્યો: 'માર્ડ, હવે મારી
પાસે કશુંક કહેવા જેવું છે! *

તરત જ, બીજી પ્રીતિ-બોજનનું આયોજન થયું. પરંતુ આ વખતે આઈસ્ટાઇન પોતાની
'ક્રાન્ટમ-ધિયરી' સમજાવવી શરૂ કરી, જેનો એક અક્ષર પણ કોઈ વ્યક્તિ સમજી ન શકી.

—'ધ મેમરી એન્ડ સાર્વન પરસન્સ'

ચીથરે વીંટચું રતન

શાન્તિભાઈ આચાર્ય

મેડિયાને અડીને જ ત્રણ માઈલને અંતરે દેશિયા નામનું ખેાળા ભેવડું ગામ છે. ગામની વસ્તી ખેડૂતોની. ખેડૂતોમાં પણ મોટા ભાગના કડવા ઠણીની. હું બાપા સંશોધન અંગેના કામ સભ્ય ઉનાળાના એક દિવસે આ ગામે જઈ ચક્રો. મારું કામ પૂરું કરીને સાંજે ભજત-બાઈને (હું જેમને ત્યાં જિતયો હતો ત્યાં) ઘેર સહુની સાથે બેઠો હતો. વાતમાં ને વાતમાં ભગતભાઈએ ત્યાં બેઠેલા એક વૃદ્ધ પુરુષની ઓળખાણ આપી : “આ ગોડુભાઈ સરખેચના બાપા. આપણું આ મકાન તેમનું છે.” શમરામ કરીને હું તેની સાથે વાતે વળગ્યો. એ વૃદ્ધ પુરુષ સાથે થયેલી તે દિવસની વાતમાંથી તેમના જીવનની એક તેજરેખા મળી આવી તે બહી મૂકું છું.

અમારા વચ્ચે જૂના અને નવા જમાનાની વાતો ચાલતી હતી. આજનો ‘વિકાસ’ હવે ગામડાઓમાં પણ પહોંચતો જાય છે. એ ‘વિકાસ’ થી અઠગાયને બાપા, જૂનાજમાનાનાં રખા-પત, મહાનગી, ટેક વગેરેને સદૃષ્ટાંત બિરહાવી રહ્યા હતા. આ વાત કરતા તેમની વૃદ્ધ આંખો (તેમની ઉંમરને કારણે કહી શકાય. સરખામ-ણીએ બરમા તો મેં પહેલો હતો) માં વારં-વાર એ શુભો સાક્ષાત્ ડોકિયાં કરી જતા જણાતા હતા. આમ કરતાં કરતા તેણે આજની પરિસ્થિતિ પ્રત્યે અણગમો વ્યક્ત કરીને ‘સંબંધ રાખે ઈ સાલુક, બાકી તો ગળું થ ઠીક’ એમ કહીને સહજ ભાવે પોતાનું દૃષ્ટાંત આપ્યું, જે નીચે સુજળ છે.

“જુઓ ભાઈ, હાલ હમણાનીજ વાત છે. ‘જેઠે એની જમીન’-ઈ કામદો તો કોણ જાણે છેલ્લે કયો પપુ ભાઈ ઈ ખબરુ પડી કે તરત અમારા ખેડૂના પેટમાં પણ પાપ વહવાં લાગ્યાં.

સમાજમાંથી માન્ય વિદાય લઈ ગયું છે તેમ જણાય તેવા આ જમાનામાં મેં જુલિયાયરે માન્ય જળવાઈ રહ્યું છે. પ્રસ્તુત પ્રસંગ તેની પ્રતીતિ કરાવે છે.

તકર ખેડૂનો દિકરો એમ મોટા નો ખગડે હો” ને જરાક અટકીને પાણું ચલાવ્યું “ત્યો મેં મારી પડનીજ વાત કરું. હું ય આપાંકણે એક ભામણની સાવરી જમી ખેડતો. ખેતર મનનું. અમારુ પેટિયું સુખેથી નીકળતું. હવે ‘જેઠે એની જમીન’ થાતાં જ કોઇ ને કોઇ મને રોજ સાંજ પડે ને રોકટોક ક્યાં કરે! બાપા હવે તમારે નાચે જ કરી દ્યો ઈ જમી. કામદો તો હવે તમને જ હથે.

“મારું મને ય રોજ રોજ આ સાંભળીને ક્યાંક વાત કરી જાયે તો ભારે થાયે એવી હિંમત લાગી ગઈ. આ વિચારમાં ગોથાં બાધા કરું. પછી તો આવી વાતું સાંભળી સાંભળીને ય થાકયો ને મનખા અવતાર ખગડે ઈ મોય’ જોલા ભામણને જોલાવીને કીધુ.

“‘જે ગોરબાપા, તમે તમારી જમી’ સંભાળી ત્યો આ ભાર હુંથી વેઠાતો નથી. મોરું મન, ગોરબાપા, ન કરે નાસયણ ને ખગડે તો આ આપણું જોણે ભાય ઈ કરતાં ટાણાસર સંભાળી ત્યો મારા બાપ.” ને વળી થોભી સરત કહે “ભાઈને કહું તી, પછી તો ગોરબાપાએ ય બહુ રાખ્યું. જેમ મને ફેનાર હતા એમ ઈને ફેનારે ય હથેયે ને! પણ ખોડું નહીં કહેવાય એણે ય મન મોડું રાખ્યું. મને કયે,

‘ઈ જમીન તો બાપા હવે તમારી. એમાં અમારું ભાગ્ય હવું ત્યાં લગી તમારી મેનતે ધુળાકા કયાં. પણ હવે તો તમે વાવો ને તમે પાવ.’

“પણ હેં-ભાઈ, બાપાએ મને સંજોધીમ કહ્યું. “એમ આપણાથી ભામણનું ને અણહકતું ખવાય થોડું? અટલે મેં તો કીધું કે ગોરબાપા જે તમને એમજ વસતું હોય તો પછી જમીનનુ આજની ભાવે જે નાણું થાતું હોય ઈ ગણી

દેવો તો જ મારે બધે. જોરબાપાએય દરિયાવ દિલના. કિમત કરતાં અરધી જ યોલ્યા.

“પણ હું ભાઈ, એમ આપણાથી ચોટે પાટુ મરાય? ઈને દલ રાખતા આવડ્યું તો આપણે ય એની જમીનનું અન્ન ખાધું છે ને? મેં ય બાઈને કહ્યું તો કહી દીધું કે ‘આજના ભાવે, જે યોલ્યા ઇથી બમણા રૂપિયા ઇ જમીના આવે. ને મારે એટલા દેવા છે.

“ભાઈ, એણે માંડ માંડ મારી વાત તો રાખી પણ એની આંખુ” ચૂંધ રહી’તી. રૂપિયા ગણતાં ગણતાં મને કહે,

‘પટલ, તારા જેવો માણસ મેં બાળ્યો નથી.’
“પણ ઈ તો ભાઈ મોટા દલનો માણસ અટકે હો, નહીં’ તો આપણે તો વેવારની વાત જ કરી’તી. એમાં કાંઈ થોડો હાલાર હાંકી દીધો તો?”

કાંઈ જાદુગર જેવી હેસિયતથી એ વખતે ડાકુજૂત સોરાષ્ટ્રની ગામડાની પ્રજાને ઘયરાની મૂકતો હતો. ઘડીકમાં એક ગામમાં તો ઘડીકમાં વળી બીજા ગામડામાં પનવેગે પહોંચી જાય મારતો રહેતો. પાણીદારપણામાં અથવા શુભાનંદપણામાં માન ખાતું સોરાષ્ટ્ર જૂપતને આખર સુધી નેર નહીં કરી શક્યું.

જૂપતનો નામથી લોકો એ વેળા મોટી ભક્તિ. સંબંધાણું ઘણું હોય, ગામમાં આરનીની વેળા હોય, લોકોના વાણુપણી બાકી હોય અને કપાક પાદર-વાડીએથી યોસાણુ બાવે કે જૂપતની ટાળી આવે છે તો કાંઈરજની આરતી, દીવા-બતી, વાણુપણી, લગન-મરણ બધું ય કામ અને ક્રિયા બધ કરી કે રચગિત કરી લોકો ધરમા બરાબ જતા, કોડીમા સંતાપ જતા, માણસખાકે રાક્ષસ જેવો હાંકોટો એમ જૂપતભાષના નામનો એ વખતે.

ભાવનગર જિલ્લાના હસા અને રવાળીના ગડડાની લગભગ વચ્ચે આવેલ ગામ માનપરાના કેન્દ્ર ‘વાત્સલ્યધામ’ ના રચયક દ્વિસેરાય માટલિયાને જૂપતનો સંદેશ મળે કે મળવા આવે સીમની રક્ષાણી દિશામાં. અને કા તો માટલિયાને કપાકથી મોઢ કડી ભય કે રક્ષણે માર્ગે જૂપત છે એવા વાવડ છે એટલે માટલિયા ઉપડે જ મળવા માટે. શરીર ઉપર એક અંગો અને લેધો પહેધાં હોય, સાથમા નહીં લોહું’ કે નહીં લાકડું અને આ માટલિયાને લોહા-લાકડાના હથિયાર ઉપર કારોસા જ નહીં ને. આ માણસને એ પકડતા પણ નહી આવડે એ તો અનાવી જાણે અતરના જોજસા, અડુર-સવાર થઇ હોય તોય માટલિયા જૂપતને મળવા ભય. ગામવાળા રોકે, ધરવાળા આડા-પડે-રોવે-કડગે પણ એ ઉપડવે જ છૂટકો.

માટલિયા જૂપતને મળતા, એ કે ગામમા પોતે એક નાનકડી સિલ્હસ પ્રતિષ્ઠા રાશ્યાત કરીને રહેવા આવેલા સને ૧૬૪૬મા પોતાની કાનુંદક્ષતાથી આજળાજના ઘણા મોમેમા માટલિયા વિષે એવી અસર થઇ ગયેલ કે માટલિયો રાજનો માણસ છે, આમ લાગવાતું કારણ માટલિયો ગમે તેની સામે ન્યાય મારિ-સામનો કરતા અચ્છાય નહીં તે હતું અને માટલિયાના નિવાસ પછી માનપરું ગોકુળિયું થતું જતું હતું, પહેલા તો કારવાડના નેસડા જેવું માલપરા હતું તે આજે તો હવે નંદતાલીમનું પહેલા-નંદરતું કેન્દ્ર બન્યું છે. માટલિયા સત્યામકીર્તિ નાતે, કાનું કરને ધરમે, સચ્ચાઇને બળે અડધી-અડધી રાત્રે જૂપતને મળતા, જૂપતની ટાળી પણ માટલિયાને રાજનો માણસ સમજતી અને જૂપત પોતે જ માનતો અને મયતો કે આવા માટલિયાઓને કેડાણે પાડવા જ સારા. પણ ગડડાના દવાખાનામા દવા લેવા આવેલા એક-ભિખડિયાઓના મોએથી માટલિયાના કામને અને જીવનને સાંભળીને છૂપેવેરી દવા કરાવવા આવેલા જૂપતના સાથીઓએ જૂપતને સંદેશ પહેંચાઓ કે માટલિયોભાઈ જીવે એમા અનેકના દિલ છે એવું ખૂન નહીં કરવું એવું આખીએ ટાળીએ નક્કી કયું અને આમ માટલિયાતું ખૂન થતું અટકે.

—કાકુ દારી

માનવ-અંગોની

પ્રાણુરક્ષક બેન્ક

૬૧૦ કુટુંબ દેસાઈ

સાધારણ રીતે લોકો એમ માનતાં જણાય છે કે આધુનિક ચિકિત્સા-શાસ્ત્રમાં 'સર્જરી' ચરમ ઉત્કર્ષ પર પહોંચી ગઈ છે, પરંતુ એમ કહેનારા પૈકી ભાગ્યે જ શોડાઓ જાણનાં હશે કે આખરે આ ચરમ ઉત્કર્ષનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે? ફેફસાંથી માંડીને તે આંતરડું, હૃદય અને મસ્તિષક સુધીનાં ઓપરેશન વસ્તુતઃ આજના ચિકિત્સા-વિજ્ઞાનમાં અથવા 'સર્જરી' વિદ્યામાં ગઈકાલની વાત બની ગઈ છે અને હવે તો 'સર્જરી' વિદ્યાના વિશેષજ્ઞો માનવ-શરીરના કોઈ પણ દુષિત અંગને કાપી કાઢીને તે જગ્યાએ નરણું અંગ મૂકવા લાગ્યા છે. સાચે જ, ચિકિત્સા-જગતની આ સફળતા, માનવ-ઇતિહાસના રચનાત્મક ખંડની એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ખાખત છે. પુરાણોમાં કથા છે કે ભગવાન શકરે મણુપતિજીનું માથું કાપીને તે સ્થાન પર બીજું માથું લગાડી દીધું. આજસુધી એ વાત કયોલ-કથિત કલ્પના અથવા પૌરાણિક ગદ્ય માનવામાં આવતી, પરંતુ આજે તો પુશ્પિમના સર્જનોએ મહાદેવના એ અલૌકિક અમલકારને આ જ પૃથ્વીતલ ઉપર માણસના હાથે શૂન થતો દેખાઓ છે.

આ દિશામાં સૌ પ્રથમ પ્રયાસ આખરી થયો. કેટલીએ નેત્રજેક ખૂંટી અને અનેક લોકોએ ચોંતાની આખોડું દાન આ બેજોમાં કળું. ચિકિત્સા, માણસના મૂલ્યના નિશ્ચિત કલાકોની અંદર તેની આખો કાઢીને બેકમાં રાખવા લાગ્યા અને એ જ આખો આધના-મિતે લગાડીને તેમને દર્શિદાન દેવા લાગ્યા.

માનવતા-ત્રેખી સર્જનોની આ યુક્તિથી ત્રેરાષ્ટ્રને એક વ્યક્તિએ તો જીવતે જીવત જ ચોંતાની એક આંખ ચકુનેકમાં એમ કહીને આપી દીધી કે હું તો માડું કામ એક આંખથી જ ચલાવી શકું છું, અને નો માડું કામ પણ ચાલુ રહે અને બીજા અંગજનને દર્શિ મળી જાય તો એથી અધિક સૌભાગ્યની વાત

કઈ? પરંતુ વિજ્ઞાનની પ્રગતિમાં આ વાત પણ હવે તો ખાસતી જૂની થઈ ગઈ છે. હવે તો પાશ્ચાત્ય સર્જનો હાડકાં, ધમનીઓ અને ચામડી જ નહીં, પણ ચક્ત અને ગર્ભાશય સુદા બદલી શકે છે.

હૃદયરોગના કેટલાએ રોગીઓ તો એ કારણે જ મરી જતા હતા કે એમની રક્તવાહિતા ધમનીઓ મોટી થઈ જતી હતી અને તે કારણે તેમના હૃદયને લોહી મળી શકતું નહોતું. અમેરિકાના સર્જન ડૉ. કલ્ડ્રેસ. બેકે લગભગ તેર વરસની વાત પર, એક બીજા અમેરિકન ચિકિત્સકના હૃદયનું ઓપરેશન કળું. પેલા ચિકિત્સક હૃદયરોગથી પીડિત હતા. એમના ચિકિત્સાએ તેમને કામ કરવાતું જ છેડાવી દીધું હતું, કારણ કે તેમને ચંકા હતી કે ગમે તે પણ એમના હૃદયની ગતિ બંધ પડી જઈ શકે તેમ હતું. ડૉક્ટર બેકે ઓપરેશન દ્વારા એમની મોટી ધમની કાપીને બહાર કાઢી લીધી હતી અને તે જગ્યાએ સારી ધમની લગાવી દીધી. આ રીતે તેમનો હૃદય-રોગ તો ગયો જ, ઉપરાંત તેમને નવું જ, સ્વચ્છ હૃદય પણ મળી ગયું. એ ચિકિત્સકને પછીથી હૃદય મંબધી કોઈ સુરેલી નહીં નહોતી. ડૉક્ટર બેકનું આ કોઈ એક જ ઓપરેશન નથી. બે વરસમાં એમણે આવા ૨૪ રોગીઓનાં ઓપરેશન કર્યાં અને બધા જ સ્વચ્છ થયાં. ડૉક્ટર બેકનું કહેવું એવું છે કે રોમના આરંભગાળામાં જ આ રીતે ઓપરેશન કરવામાં આવે તો, સો એ નેવું ટકા હૃદયરોગીઓનું મૃત્યુ ખાળી શકાય.

આમ તો એક નસ માત્રની બદલી, સાંભળવામાં બહુ જ મોટી વાત લાગે છે, પણ સર્જરી વિદ્યાના રોજ-વ-રોજની પ્રગતિ આગળ તે તો સામાન્ય વાત જ લાગે છે અને સર્જનો હવે તો આખાને આખા અંગો જ બદલવા લાગ્યા છે. ૧૯૫૦માં મેરી હોસ્પિટલના બે સર્જનોએ ૪૪ વર્ષનાં એક

મહિલાના ગુદાને બદલી આપ્યું. તેમનું એક ગુદું તો તદ્દન ખરાબ થઇ ગયું હતું અને બીજું પણ દશ ટકા જ કાર્યગીરી આપવા સમર્થ હતું ઓપરેશનમાં ખાસ સાવધાનીથી સર્જનોએ તેમનું ગુદું કાઢી લીધું અને તે રથાને એક એરી -નકિતનું ગુદું બેસાડી આપ્યું, જેનું મૃત્યુ દશ મિનિટ પહેલા જ થયું હતું. ઓપરેશન પછી ત્રણ અઠવાડિયે રોગિણી પોતાની પથારી પર બેસતી થઇ ગઇ, એક માસ પછી હાલતી-ચાલતી ચર્મ ગર્ભ, અને બે મહિના પછી તો તે તદ્દન નીરોગી થઇને પૂર્વવત્ર ઘરકામ કરવા લાગી

એથી અતિરિક્ત, એક ડોક્ટરે એક વ્યક્તિના શરીરના એક ભાગ પરથી આમડી ઉતારીને તે જ વ્યક્તિના શરીર પર બીજી જગ્યાએ લગાડવાનું આરંભી દીધું છે સખત ઢાઢી ગોલી એક વ્યક્તિ પર પણ આ પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હતો તેના શરીરનો ત્રીજો ભાગ જખ્મી હતો આમડી બાલવાની ડોક્ટરોની ક્રિયાએ તેને તરત સ્વસ્થ બનાવી દીધી, નહિતર તે મરી જશે એમ સૌને લાગતું હતું

માનવ શરીરના સદૌષ ભાગને કાઢી લઇને બીજો ભાગ લગાડી દેવા એ વાત તો પૂરી તર્કસંગત છે, પરંતુ તેમાં ચાલુમાં એ રહ્યું છે કે એ અદલાબદલની ક્રિયા જલદીમાં જલદી થવી જોઇએ તથા સર્તકના પૂર્વક કરવી જોઇએ જેથી આ રથાનાતરણ-કાજ દરમિયાન તેમાં કેર્ષ બાલ્ય અથવા અનાપેક્ષિત તરવ તેમાં પ્રવેશી ન જાય આ રીતે જ, હાડકાની અદલાબદલીનું કામ પણ પૂરી સફળતાથી કરવામાં આવે છે અને હોસ્પિટલોમાં અતિરિક્ત હાડકાઓને સારી અવસ્થામાં સચિત રાખવાના પ્રાગલ્ભ્ય પણ થકુ થકુ જે સમયે પણ રોગી આવે ત્યારે તેની સેવા આપી શકાય બની રહેશે આ રીતે જ આખો અને શરીરના કેટલાક અંગોની એક આજે અનેક પાશ્ચાત્ય હોસ્પિટલોમાં ખાસ્તી યોગી સંખ્યામાં કાયમી ચર્મ ચૂપી છે.

અમેરિકામાં તો ૧૯૫૦માં જ રક્તધમનીઓને

સચિતકાપમાં સાચવી રાખવાના કામનો આરંભ થઇ ગયો હતો અને કેટલીએ વ્યક્તિઓ પોતાના મૃત્યુ સમયે પોતાના અંગો આ કાપમાં રાખવા એક વસિયતનામું કરી જતા એક વ્યક્તિએ એક રોગી સાથે લોહી જ બદલી નાખ્યું.

ડોક્ટર લિયન એફ. વ્હિટનીએ એક કૂતરીનું અર્ધશિવ બદલી નાખ્યું અને પછીથી કૂતરીને જે બચ્ચા આવ્યા તે પૂરા સ્વસ્થ હતા એ જ રીતે ડોક્ટરોએ 'ગાઇના' પ્રકારના વાદરાઓની નસો બદલી નાખવાનો નવે જ પ્રયોગ કર્યો છે અને કોલમ્બિયા યુનિવર્સિટીના વૈદ્યાનિકોએ તો એક બિલાડીના ઉપરના જડનાના દાંત બદલીને નીચલા જડનામાં લગાવી દીધા.

બીજી બાજુ રશિયાના માઇકલ જેરાસિયાફ નામના એક વિશેષજ્ઞે તો અસ્તિત્વેના હાડકાની બનાવટ જ બદલી નાખીને મનુષ્યના રૂપને જ બદલી નાખ્યું તેને તેની આ સફળતા માટે ૧૯૪૯માં ૫૦ હજાર રૂબલનું રોલિન ઈનામ મળ્યું ૨૫ વરસના સતત પરિશ્રમ અને અખલ્લવનથી જેરાસિયાફ અરિથ શાન માત્ર નિર્માયુમાં જ નહિ અભિયોગોને સિદ્ધ કરવામાં પણ ખાસ્તું સહાયક અને સફળ માણસ થયું છે એપ્રિલ ૧૯૪૦ની વાત છે એક આ કપાક ગૂમ થઇ ગઈ તેના પતિ ખૂનના યુનાસર પકડાયો પરંતુ પૂરાવાના અભાવે તેને નિર્દોષ માનવામાં આવ્યો થોડા સમય પછી કેટલાક હાડકાઓ મળ્યા પોલિસને શકા પેવી કે આ હાડકા પેવી ગૂમ થયેલી સીના જ છે તેના પતિને ફરીને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યો પરંતુ આ વખતે પણ પોલિસને એ સિદ્ધ કરવામાં તો અસફળતા જ મળી કે એ શખ પેવી સીનું જ છે પછી તે હાડકા જેરાસિયાફને મોકલી આપવામાં આવ્યા વૈદ્યાનિક જેરાસિયાફે તેને જોઇને જે રૂબનું વજન કયું, તે પેવી સીનું જ ૨૫ હતું થી જેરાસિયાફનું આ શાન વસ્તુતાએ માનવ-વિદ્યાન વેત્તાઓ માટે ઘણું જ ઉપકારક છે અને તેથી ઘણી જ કૂટ ગ્રંથીઓ લોકેવી શકાય છે

(લિયન સ વ સ જે નિટર મા ૧૦ હ વડ કુના લેખ પરથી)

દાતરડીનું કંકરામણ

વિમળજીભાઈ બલધી

‘એ બાવકા ઉડતો સમ્ર જહુ મોહુ’ ચર્ધ ગયું છે. બધા કપારના રવાના થઈ ગયા હાહા! પાછા કપાર આવશું! જોતો ખરો સચર ચર્ધ ગયું. હમણું લાડકાં પણ કયાં મળતાં નથી. લે જટ ખાણું ખાઈ લે.’

લાડડીજી પ્રાગડવાસામાં બીડી રાટલા તૈયાર કરી નાના ભાઈ બાઈડીનને જગાડી દાતરડી ને બધીઓ તૈયાર કરી નાસ્તો કરવા ખેસાડતી.

નાનપણમાં નિરાધાર મૂંઝીને માવતર મરી ગયાં છે. લાડડીજી મોટી ને બાઈકો નાનો. આજને જોને નાળાંજીરીના પાનથી બાજેસ બૂંપડીમાં રહે. ગિરનાર માંથી લાકડાનો ભારો લાવી બજારમાં વહેંચીને રોટલો રજો.

લાડડીજીને બાપ હાસમજેબ પણ કઠિવાસનો ધણો કરતો એટલે વારસામાં દાતરડી ને બધીઓ મૂંઝી ગયા છે.

લાડડીજી લાકડાનો ભારો લઈને બજારમાં આવે ત્યારે જોતો ભારો ખરીદવાને કેકે સિપાઈ મધપૂકા ઉપર માખીઓની જેમ રોજો વળગા. જોની રૂપ સુગંધી ઉપર ભમરા બનીને યુગ્મવાર કરતા.

લાડડીજીનું રૂપ બનઘડી ન હતું. એને કુદરતે છૂટે હાથે ‘બક્સિસ’ આપી છે. રાત ને દિવસ કાળી મજૂરી કરે પણ એના રૂપને લેશ માત્ર આવડ ન આપતી. દિવસ ચડતો જાય એમ લાડડીજીનું યુગ્મ સૂરજમુખીના કૂલ જેમ વધારેને વધારે ખોળી ઉઠતું. આવડા એનાંખો રૂપકાળી લાડડીજીને પોતાની બીબી બનાવવા! ઘણા જીવાનડા મનચૂનો સેવતાં પણ લાડડીજીના તકડીમાં તો જનાજનના નવાળની બેગમ થવાના આંકડા લખાઈ ગયા છે. પણ સૂરજ દિવસ ચાંચ ત્યારે અધાર અળગું ખમે ને?

અત્યારે તો લાકડાનો ભારો વહેંચી બહેનભાઈ પેટ પૂરતું રજો છે. જે પૈસાનો વધારો રહેતો નથી તે દાતરડીના કાકર કઢાવે.

‘બાઈકા! દાતરડીના કાકર સાવ ધસાઈ ગયા છે.

લાકડાં કાપી નથી. જોતો ખરો મારા હાથમાં બલાં પડ્યાં છે. કુહાડીને તો નાકેદાર લઈ જવા દેતો નથી. મોહુ’ આજ ચડાવે છે કે તમે ઝાડ કાપી નાખો, છો! જ ને લુહારની કાડવે.’

‘પણ કંઈ પૈસા વિના લુહાર કાકર કાઢી આપે!’ લાડડીજીએ નિસાસો નાખતાં કહ્યું, ‘ભાઈ, જોતો ખરો કહેજે કે કપારેક લાકડાનો ભારો નાખી જાયું.’

બાઈકો લુહારની કાડવે આવીને બાંનાંજીનો બેઠો છે. કંઈ ઉતાવળ કરતો નથી. કંઈથી કરે? ઉતાવળને ઉન્માદ તો ખીસાનો ભાર કરાવે છે. એ તો બાવકા પાસે નથી. ઘણાંવાર લાંબી એટલે લુહારે કહ્યું ‘બાઈકા શું બેઠો છે?’

‘કાકર કઢાવવા છે. પાસે પૈસા નથી લાડડીજીએ કહ્યું છે કે કપારેક લાકડાનો ભારો નાખી જાયું.’

લુહારને ચૂલ ચાલુ હતી. કામ ભેળું કામ ગણીને વગર મહેનતાણું દાતરડીના કાકર કાઢી આપ્યા. આવી જાતમહેનત કરીને રોટલો રજનાર ઉપર લુહારને માન ચડ્યું.

દાતરડી હાથમાં લઈ બાઈકો વારી વારી જુવે છે. ખૂન રાહ થયો. ભારે કાકર કાઢ્યા. ઘ્યાજ તો હમણા લાકડાનો ભારો ચર્ધ જવાનો. બહેનભાઈ વાતો કરતાં કુખરમાં આજ્યા. બાઈકો માંજો સોથ વાળવા. એક ધા ને બે કંકરા. ધડીકેમાં ભારો કરીને ગિરનાર દરવાજા તરફથી હાલ્યા આવે.

નવાન મહેનતખાનજી થોડો લઈને દરજી નીકળ્યા છે, સામેથી લાડડીજી ને બાઈકો લાકડાનો ભારો લઈને હાલ્યા આવે છે.

એક તો લાડડીજીની ગિયતી જુવાની, શરીર ઉપર જાતમહેનતની લાક્ષી રમી રહી છે, પસીને નીતરતી કાંધા કાચની પૂતળીને નવરો તેલમાં ઝમેળાઈ હોય એમ ઝગમગાટ કરે છે.

નવાજ મહેનતખાનજી નજર ખેંચાતાં કાઈ નરજહા કે મુસાબજે કલ્પી લીધી. લાડડીજી ઉપર

પોતાની બધી બેનબેને ઓળખી જ કરવા તૈયાર થયો. ઉચ્ચ કુળના નખીરાઓએ વાણી લીધો કે જૂનાગઢના નવાબથી-કઠિયારાની દીકરી સાથે શાદી ત થાય. એ જૂનાગઢની બેનબે ન બને. એવું ફરજે જૂનાગઢનો નવાબ ન થઈ શકે.

નવાબ મહોબતખાનજીએ રાજકૃત કરી. લીધી વાત મૂકી નહિ. મોટી ધામધૂમથી લાડીયું સાથે શાદી કરી.

લાડીયુંને મહોબતખાનજીએ માનીતી બેનબે બનાવી. બાહીદીનનો સિતારો અમકયો. કરમ આડેથી પાંદડું ખસી ગયું. લાવ સેનાનો ઉપરી બનારીને બિયાળ ગામ આપ્યું.

મઈ કાલનો મજૂર આજે ગામધૂરી બની ગયો. રાઈમંથી મેર થઈ પડ્યો. નવાબનો માનીતો અમીર બન્યો પણ દુઃખના દહાડા ધડીપન વીસરતો નથી. ગરીબી માણસને ઢેટલી પરેશાન કરે છે એ ભયુકારા બાહીદીનના કાનમાં યજ્ઞા કરે છે, નજર સામે જ તરવા હોય છે. નવાબ પાસે પોતે નીતિની, રહેમની, ખેરાતની, કળાકારોની કદરની ઉમદા વાતો કરે. દુખિયાનું દુઃખ જોઈ બાહીદીન દરી પડે, એમને મદદ બનવું કરી છૂટે. બહુ જ નેક રેક વાળો અને પરે પકારી માણસ. આખી રિયાસતને બાહીદીન માટે એકસરખું માન.

નવાબ મહોબતખાનને ખીજ ત્રણ બેનબે હતી. તેમાં સૌની પહેલા લાડીયુંને પેટ જૂનાગઢના માની વારસે બહાદુરખાનનો જન્મ થયો.

બાહીદીનનું માન હતું એનાથી ઢેટલું થ વધુ ગયું. જૂનાગઢના શાહજાદા બહાદુરખાનની જન્મની ખુશાલીમાં મહોબતખાનજીએ બાહીદીનની મુખ્ય વજર તરીકે નિમણૂક કરી ને અગતસાઈ ગામ આપ્યું.

બાજોજ બહાદુરખાનનો પોતાની દેખરેખ નીચે હોત કયો. સાંજ સવારના જામતા દાયરામાં ત્રણ થ શાહજાદાને પાસે બેસાડી સારી સારી વાતો સંજાગે. દાનારને તપીએ જઈ એમના હાથથી ખેરાત કરાવવાના સરકાર આપે. કળાકારોની ચોગ્ય કદર કરી કનિમ અપાવે. વિદ્વાનો પાસે ધાર્મિક વાતો સંજાગે.

નવાબ મહોબતખાનજી મુજરી ગયા ને બહાદુરખાન

જૂનાગઢની માદીએ આપ્યા. પંડી તે પૂછવાનું જ શું? મામુ, મામુ. આખા રાજમાં મામુ કરે એટલું થાય. રિયાસતનો તમામ કારભાર બાહીદીનને ખેતે.

બાહીદીન સાવ અભણ હોવા છતાં રાજની મુદર બ્યવસ્થા ચલાવી, જૂનાગઢની પ્રજાની બારે સેવા કરી. ધણેજ ડાહ્યો વજર, એટલે જ વિચક્ષણ. જૂનાગઢ રાજના ગરાસિયાના ગરાસની, જોરતલબીની, સિમાડાની, આલવી આવતી જૂની તકરારોનું સમાધાન કર્યું.

મંગરોળના શેખની જૂનાગઢનાં ચોરાસી ગામમાં ચોંચ હતી તેમના જહલામાં એકરીસ ગામ અલગ કાઢી આપી વહીવટની સરલતા કરી રાજની આવક વધારી.

જેતપુર લામદાર કાળી દરબારના અંદરો અંદરના જૂલા કુસપેટું સમાધાન કરી જાગની વડે ચણી કરી આપી

આ કસુબના ભંડાર સમા વજરે રગતપતિયાંની તકનીક જોઈ એક આશ્રમ બધારી આપ્યો. અનાથ મોઢિયાને રહેરા, ખાવા, દવાની સગવડ કરી આપી.

બાહીદીનબાઈની કાર્યદક્ષતા ને ઉચ્ચગણ કાંતિ સામગ્રી મહારાણી વિક્ટોરિયાએ સી. આઈ. ઈ. નો ખિતાબ આપ્યો.

સુહારની ઉમર પાંચ મઈ છે, કામકાજ કરી શકતો નથી કેમ બધ પડી, કાંવ આવક નથી, ડેટલાક વરસનો વેરો ચડી ગયો છે. રાજ તરફથી ખેરડું હસજ કરી વેશ વસત કરવાની નેહીમ નીકળી.

૨૬ સુહાર બહાદુરખાનમાં વજર પાસે અરજ કરવા આવ્યો.

‘વજર સાહેબ! મારી પાસે એક પૈસો નથી નહિતર હું રાજને વેશ ન રોક. માફ ખેરડું હસજ થાય છે હું રહીશ કયાં?’

‘ભગત વેશ તે લગી દેવા પડશે’ બાહીદીને કહ્યું.

‘વજર સાહેબ! કયાથી ભરું? પરમાં કાંવ નથી’

‘લના માણસ, તારાથી બાર મહિને એક રૂપિયો નથી બનતો, કાંઈ વિચાર તો કર્યું.’

‘વજર સાહેબ, દુખખપણ બહુ દોષલ છે. માણસથી ન બને ત્યારે દાતરડીનું કકરામણું પણ નથી બનતું.’ સુહારે કહ્યું.

હુદારતું' વેણુ સાંભળતાં બાઉદીનને જૂતકાળની સ્મૃતિ તાણ થઇ, બહુ નજરે તરવા લાગ્યું.

‘હુદારભગત, સાચી વાત છે. હું જૂનાગઢની વજ્રા- તમાં દુઃખના દિવસે જૂઠી ગયો.

‘ને કે મેં’ યાદ રાખતા ચીવટ રાખી છે તો પણ યોણ નથી બૂલ્યું’ આજે બહુ ય તાણું’ થાય છે. ન બને ત્યારે ન બને સાચી વાત છે ભગત. હે આ કાગળાઓ, આજથી તારાં વેરે જીંદગીભર માફ કરવામા આવે છે.’

અમલજી બહાઉદીનને વજ્રાતમાં કેટલાક કાગ-ળીઓમાં લારે મુજબતું પડ્યું. ખીન્ને વાંચે તે ચોતાને સમજવાતું. અલખુની થતી કેટલીક અવસ્થા જોઈ,

મેલી મુત્તમી જોઈ, સતાના શેખાન અમલદારની કોરટમાં મુજતે ટાડીએ હાજર થતા અરજદારની હાલાકી જોઈ, કારભારીઓના કાવાદાવા જોયા, કરોળી-યાની જોમ ઝાળમાં સપડાવી ચૂસી લેતા વેપારીઓની ફૂટનીતિ જોઈ, દોકકા સાટે સોનામહોર વચ્ચે કરતા બ્યાજબોરની વીકરાળતા જોઈ ને અમલજી બાઉદીને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવા માટે સને ૧૯૦૦માં એક લાખ રૂપિયા ખર્ચે લાડડીયુ કન્યાશાળા ને બહાઉદીન કોલેજની સ્થાપના કરી.

જૂનાગઢની નવાની બાંકના જૂર જોમ ઉઠી ગઇ પરંતુ એ ખાનદાન વજર બહાઉદીનભાઈ શેખતું નામ આજ મુધી અમર છે (બહાઉદીન કોલેજ)

*

ઝાકળ અને સ્વાતિ

અનવર આગેવાન

કાલ અને આજ

કાળની બલિહારી છે!

કાલ જ્યાં ભવ્ય મહેલ જોલો હતો, આજ ત્યાં માત્ર ખંડેર જિલ્લું છે.

આજના તે ખંડેરના દરેક અવશેષને ભણે, ચોતાને જૂતકાળ સાંભળો!

એક લાંગલો તૂટેલો બાલોઠ, જેના પાયા ચે રહ્યા નહોતા. તે ઉઠેથી નિશાસો નાખતો બોલ્યો:

‘હાય, એક દિ’ મારો ય જમાનો હતો. મહારાજા નિત્ય મારા પર બેસીને ભગવદ્ધ્યાન ધરતા.’

એ સાંભળીને આધેરા વેરણુ-છેરણુ પડેલો આરસનો અખૂતરો, જૂતકાળની યાદ તાણ કરતાં ગર્વથી કહ્યું:

‘અરે, બાલોઠ! તને શી ખબર! રાત્રી-સણી રાજ શુલાળી સંધ્યાએ મારી મુલા-યમ ફૂલ પર બેસીને પ્રેમાભાષ કરતા.

ત્યાં પાસે જ જોલેલી દીવાલ હજી અકબંધ હતી. તે બોલી: ‘તમે બહુ નાની વાત કરી! પણ, મારે હૈરે તો રાજાનો તાજ, એવા સચિવાર પદિવાર ચૂલ્લા. હતા.’ અને, ને, ગર્વથી, આરે તરફ નજર ફેરવવા લાગી.

ત્યારે ધરતીને વાચા ફૂટી, ચોતાના બોલામાં મૂળધાણી પડેલા અવશેષો પર હથા ખાલી બોલી:

‘હજી ચે જૂતકાળના ગર્વમાં રાચો છો? ગઈ કાલે તમે શું હતા, તે તમારી આજની મહાનતા નથી બની ચકલી. કાલ અને આજમાં ઘણું અંતર છે.’

આ સાંભળીને ભગ્ન અવશેષો પર સ્મશાનવત્ થેરી છાયા ઢળી વળી.

કળીર મન નિરમલ ભયા ભેરે મંથા-નીર ।

પાછે લાગ્યા તરિ દિરે કલત કળીર-કળીર ॥

અંધ સાથે અડધો કલાક

શૂરેન્દ્ર સંઘવી

પતંગોનાં સૌંદર્યનું રસપાન કરવાની મળ ખરેખર આનેરી હોય છે. ધણાં વર્ષોથી એ પ્રકારનું રસારવાદન નહોતું કર્યું; એથી રસારવાદનની પ્રળ જમ્જા ધરાવતા અમે ત્રણેય મિત્રો સાથે વેપરમેજ, નારતો વગેરે સામાન લઈ ઘાટકોપરના કુંગરાળ વિભાગમાં એક રવિવારે કુંગરાળ સૌંદર્યનાં રસારવાદનાથે નીકળી પડ્યા.

બાળપણમાં અમે ત્રણેય મિત્રો—હું, કિશોર અને શશિકાન્ત—ઘાટકોપરના એ કુંગરાળ વિભાગમાં ખૂબ ભમેલા છીએ. એ સાતેક કુંગરાઓની દારમાળાના પ્રત્યેક રસ્તા, પ્રત્યેક ઝરણાં, પ્રત્યેક ખાડા-ટેકરા અમારા રમ્મિપટ પર ઝોતરાયેલાં છે.

કુંગર પરે જઈ, થોડું ધણું ભગી, નારતો-પાણી કરી, થાકી ગયા એટલે પાછા ફર્યા. નાનપણમાં આવતી હતી તેવી મળ ન આવી. ગરબા દોકતા હાકતા અમે આવ્યા આવતા હતાં. આજુબાજુ કુદરતી સૌંદર્ય પોંગરેલું હતું, પરંતુ તેનું રસારવદન કરવા જેટલી ક્ષમતા હવે અમારામાં નહોતી રહી. અમે ખૂબ થાકી ગયેલા.

અચાનક એક આશ્ચર્ય નજરે ચડ્યું. ચાગીસ-ધિસ્તાગીસ વધેનો એ અંધ—જેને હું અમારી મીઠીમા કશ્ચી વખત અમરજતીઓ લઈને ફરતો જોતો—અમરજતીનાં વેચાણાથે કુંગરાનાં આ અટપટા પ્રદેશમાં લાકડી કપકારતો કપકારતો ચાલી રહ્યો હતો.

ઉત્કૃષ્ટતાવશ થઈ અમે તેની આગળ ગયા. મેં ‘પૂછ્યું’, ‘અરે! તમે અહીં ક્યાથી? આ બાજુ તો દેખતો માણસ પણ આવતા વિચાર કરે, બ્યારે તમે તો અંધ છો!’

‘પેટ છે ને! બધું કરવું પડે એને માટે તો!’ હસતા હસતા તેણે જણાવ્યું, અને થોડી ઘરે અટકીને આગળ જોડ્યો, ‘અહીં મનુષ્યોની વસ્તીમા હવેની અમરજતીઓ ઠીક ઠીક પ્રમાણમા વેચાઈ જાય છે.’

‘પણ હવે ક્યાં જાઓ છો?’

‘હવે જરા ‘ગોપાલ લેન’ બાજુ જવાનો વિચાર છે. ધણાં દિવસથી ત્યાં ગયો નથી. થોડો પસાર થયો જરૂર ખરો.’

અમે તેની સાથે ચાલવા લાગ્યા. ‘પોંજરાપોળ’ માંથી થઈ એ અંધને ‘ગોપાલ લેન’ સુધી મૂકી

આવી છતાં પડવાનો અમારો ઇરાદો હતો.

તેણે પોતાની નિરતજ અગિની પાંખણ પટપટાવતા પૂછ્યું, ‘પણ તમે લોકો અહીં ક્યાથી?’

‘અમે તો અહીં ફરવા આવેલા.’

એ પોતાની લાકડીથી જમીન તપાસતો તપાસતો ચાલી રહ્યો હતો. ખચ ખર અમરજતીનાં એ ઘેલા હતા. પગમાં ચોટરના ટાવરમાંથી બનાવેલાં ચપ્પન હતાં. આખી રંગનું બેનલ્ડ રીંગડાંવાળું લાલ પાટલન તેણે પહેરેલું; અને ઉપર પીળા રંગનો અભ્રો. અભ્રોની બાંધ ચમકેલી હતી.

મેં પૂછ્યું, ‘તમારું નામ?’

‘કેસરજી. કમ્બો નામું.’

‘આ અમરજતીનાં ધંધામાં તમને મદિને શું મળે છે?’

‘પેટ પૂરવું તો મળી રહે છે, બાકી પાંત્રીસિક મળે છે, તેમાંથી ત્રણ ચાર બચાવું છું. આનંદ છે. સૌંદર્યકરની જાળ તો નહીં!....’

‘બસ, પાંત્રીસ જ! આજકાલ તો અંધ બિખારીઓ પશુ પાંત્રીસ કરતા વધુ કમાય છે! તમે આવો રણપટ્ટીને મહેનતુ ધધો છોડી દઈ કોઈ બીજા ધધો કરતા હો તો? વગી અમરજતીના આ ધધામા તમારા જેવા અંધને કોઈના બનાવી જવાનો પશુ ભય! ખરી નોટને જાડેને તેંટલા જ કદનો કામગ તમને આપવામા આવે તો પશુ તમને શી ખમર પડવાની!’

‘હજી સુધી તો કોઈના હાથે હું નથી બન્યો. રૂપિયાની નોટો વચ્ચે કોઈ એ જ કદનો કામગ મૂકે તો તે હું જુદો કાઠી આવું! હા, અમરજતીનો આ ધધો જરા અટપટિયો તો ખરો. હવે ધધો જલવાની જમ્જા છે.’

અચાનક તે ધંબી ગયો અને ગોલ્ધો, ‘પાછળથી ખટારો આવતો લાગે છે.’

અમે ફરિને ‘પાછળ જોડું’, તો ખરેખર થોડે દૂરથી કુંગર પરથી માટી ભરીને એક ખટારો આવતો હતો.

મેં મનમાં વિચાર્યું: પ્રભુની કરામત કેવી અજબ છે! જેને એ આખ નથી આપતો તેના નાક તથા કાન એવાં સતેજ બનાવી આપે છે કે તેને આંખની જોટ સાલતી જ નથી!

ખટારો બાજુમાંથી પસાર થઈ ગયો. અને પૂળના રજકણો વાતાવરણમાં ફેલાઈ ગયા.

‘તો હવે કયો ધધી કરવા છે?’ કિશોરે પૂછ્યું.
 ‘હવે એક પેટી વાળું લેવું છે.’
 ‘હારમોનિયમ?’
 ‘હા અને તો તેને પેટી વાળું કહીએ છીએ.’
 ‘હારમોનિયમ લખને પછી વગાડના શીખશે?’
 ‘ના, કોષકને શીખડાવીશ. બે-ત્રણ “ટેચશન”
 કરીશ. મહિને ચાળીસ પિસ્તાળીસ મળે તો બસ છે.’
 ‘શીખડાવશે?... તમે અંધ થઈને હારમોનિ-
 યમ કેવી રીતે શીખવાડી શકશો?’

‘તમને કદાચ આશ્ચર્ય થતું હશે, પણ હું
 પેટી-વાળું ધણું સરસ બાંધું છું. તમે કોઈ પણ
 રાગમાં ગીત ગાતા હો તો તેની સાથે સાથે હું વગર
 પ્રેક્ટીસે એ જ ગીત પેટી વાળું’ પર વગાડી આપું!
 વળા અધશાળામાં મેં પેટી વાળું કેવી રીતે શીખડા-
 વડું એ વિષયની તાલીમ પણ લીધી છે.’

તે અચાનક ઊભો રહી ગયો. ‘તરસ લાગી છે. ચલો
 પાણી પી લઈએ. આ વાળું એક નળ છે. અહીંથી
 નીકળું છું ત્યારે હંમેસા આ નળનું પાણી પીઈ છે.’

અમારી વોટર મેગમાં થોડું પાણી વધી હતું. અમે તેને
 તે આપ્યું. એક આછા હાસ્ય સાથે તે એ પીવા લાગ્યો.
 મને યદુ: કેવું ખડતલ જીવન છે આ અંધનું!
 અમારાં જેવાં જીવનનો કુંઘરા પર ફરવા જવામાં
 વોટર મેગ અને નાસ્તાની જરૂર પડતી હતી—એ
 વગર ચાલી શકે તેમ ન હતું; બ્યારે આ અગરબત્તીનાં
 વેચાણાથે નીકળેલો જુદો જેવો અંધ, ફક્ત નળના
 પાણીથી હંમેસા સંતોષ રાખતો હતો!

એ પાણી પીતો હતો તે દરમિયાન કોઈ મજૂર
 બાંધ તેની બાજુમાં આવીને ઊભી રહી, અને પંદર
 નવાં પૈસા તેની સામે ધરી અગરબત્તીનાં એક બંડલની
 માગણી કરી.

તેણે અગરબત્તીનું એક નાનું બંડલ એ બાંધને
 બતાવ્યું અને અરપણ મરાહિમા કહ્યું, ‘આમણ હાથ,
 ચાંચવા હાથ. ગેલુન બાંધ; ફક્ત દોન જ આના
 કિંમત હાથ.’

એ મજૂર બાંધએ બંડલ રાખી લીધું. અંધ
 કેસરજીએ તપાસીને પંદર પૈસા લઈ, વેવામાંથી ત્રણ
 છટાં નવાં પૈસા કાઢી પાંખ આપ્યા. કેસરજીએ
 બધા-પૈસા થેલામાં જ રાખેલાં; કેમકે તેણે પહેરેલાં
 પાટલન કે કબજામાં ખીસું જ નહોતું!

વાતો કરતા કરતા અને આગળ ચાલ્યા.

મેં પૂછ્યું, ‘તો હવે નવું હારમોનિયમ લેશો?’
 ‘ના, એક બધુ પાંત્રીસ રૂપિયામાં જનું પેટી-
 વાળું આપવાનો છે.’

‘પાંત્રીસ રૂપિયામાં?’
 ‘હા. એ પાંત્રીસ જ રૂપિયા લેવાનો છે. અંધ
 બધુને મારાં પર ઘણી મમતા રાખે છે. બહુ બડો
 માણસ છે.’

‘તો ક્યારે લેવાનાં છે?’
 ‘બસ એકાદ મહિનામાં. છેલ્લાં દશેક મહિનાથી
 બચાવી બચાવીને બત્રીસ રૂપિયા ભેગા કર્યા છે.
 બાજીના એકાદ મહિનામાં ભેગા થઈ જશે.’

પાંત્રીસ રૂપિયા! કેટલી નાની રકમ! સામાન્ય
 માનવીને મન પણ બાળે પાંત્રીસ રૂપિયા તો કંઈ
 જ નથી. પરંતુ એ જ પાંત્રીસ રૂપિયા આ અંધના
 લવિષ્યમાં અનેક સુધારા હાથમાં કરવાની ક્ષમતા
 ધરાવતા હતા!.....

થોડે દૂર કુંઘરા પરથી ટ્રેકટરોનાં ચાલવાનો
 ધ્વનિ સંભળાતો હતો. કુંઘર ખોદાઈ રહી હોય તેમ
 લાગતું હતું.

ચાલી રહ્યા હતા તે દરમિયાન કિશોરે એ અંધને
 બે ત્રણ પ્રશ્નો પૂછ્યા, અને અંધે તેના જવાબ પણ
 આપ્યા; પરંતુ હું એ કાર્પરલ અંધના ખડતલ
 જીવન વિશે વિચારવામાં એકાગ્રમિત બની ગયો
 હોવાથી તે સાંભળી શક્યો નહીં.

આલસા ચાલના પાંજરાપોળ સુધી પહોંચી ગયા.
 બાજુમાં તમેયો હોવાથી થોડી-થોડી વારે મેશીનાં
 લાંબાંરવાનો ધ્વનિ સંભળાતો હતો.

બાંધ ટેકરાવાળો કુંઘરનો રસ્તો હવે સમાપ્ત થઈ
 ગયેલો. અહીંથી કામરતો રસ્તો શરૂ થતો હતો.

‘પાંજરાપોળ’ આવી ગઈ. ‘તે ધીમેથી બોલ્યો.
 માનવવસ્તી વધુ હોવાથી તેણે હવે અગરબત્તીનાં
 વેચાણાથે જુઓ મારવાનું’ પણ શરૂ કરી દીધું.

‘પાંજરાપોળ’ પસાર કરી અને ‘આમારોડ’ પર
 આબ્યા અને ‘આમારોડ’ પાર કરી સામેથી શરૂ થતી
 ‘ગોપાલ લેન’નાં નાકે અચારાથી તે છટો પડ્યો.

—અને પોતાની ધંધાથી જુઓ મારતા મારતા
 ‘ગોપાલ લેન’ની એક વાડીમાં ધુસતા એ કાર્પરલ,
 સંતોષી, ખડતલ, વિનયી અંધને અમે. છેડી પણ
 સુધી નેહ રવા.

પિતાપુત્રી અને પ્રેમ

અનુવાદ શુકલ

શુ જીવનમાં કે શુ સાહિત્યમાં, આપણે સઘર્ષને એટલું બધું મહત્ત્વ આપી દીધું છે કે જીવનની અનેકવિધ વ્યાખ્યાઓમાં ‘જીવન એટલે સઘર્ષ’ અથવા ‘સઘર્ષ એ જ જીવન’ એવી એક વ્યાખ્યા આપણે બીજી કરી દીધી છે, એટલું જ નહીં, પણ એજ વ્યાખ્યા જીવનને વધુ સારી રીતે બધ યોગ્યતા થાય છે એમ આપણે માનતા થઈ ગયા છીએ. સાહિત્યમાં પણ સઘર્ષ એટલું જ મહત્ત્વ યોગ્ય છે. સઘર્ષના નિરૂપણ વગર સાહિત્યકૃતિ કાલેજ નહીં, એમ માનીને નરી પ્રાર્થનાઓ અને પ્રકૃતિ વર્ણનોમાં પણ સઘર્ષ સઘર્ષ પૂર્વે અનુભવેલા મનોમથનને આપણે કળા લઈએ છીએ અને એને સઘર્ષમાં ઘટાવીએ છીએ. આની પાછળ આ યુગની અસર છે કે નહીં, એ તો કોણ જાણે, પણ સઘર્ષને આપણે ધણું મોટું સ્વર્ણ આપીને એની અગત્ય ધણી વધારી દીધી છે, જીવનનું ધ્યેય સુખ, શાન્તિ અને મુક્તિ હોવા છતાં

સાહિત્યમાં આ સઘર્ષ મોટે ભાગે લક્ષના પ્રશ્નની આસપાસ નિરૂપાયેલો હોય છે. કેટલીકવાર સમાજ એના રૂઢિ વિવાજ રૂપે કે માતા પિતા રૂપે આવા સઘર્ષ માટે જવાબદાર હોય છે, તો કેટલીકવાર કોઈ એકલદોકલ વ્યક્તિ પ્રતિનાયક રૂપે અથવા નિષિ ઘટના કે ભાવના રૂપે એને માટે જવાબદાર હોય છે.

પરંતુ શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી આ સઘર્ષને જરા જરા રીતે રજૂ કરે છે એમની કૃતિઓમાં સઘર્ષ જનક તરન પઢારથી કથાવધી નથી આવતું. પરંતુ ધરણુલા તૈયાર થયેલા અથવા પ્રેમમાં પડેલા સ્ત્રી પુરુષ એટલેજ એમની વચ્ચે સઘર્ષ પેદા કરે છે. પછી જો કે સઘર્ષનું નિવારણ થઈ જાય છે. બંને કાંક અને મજરી પેડે પરણે છે. અથવા અગાધ અને મુગ્ધ પેડે પરરપર સમજૂતિ થઈ જાય છે, પરંતુ એ લક્ષ અથવા સમજૂતિ એમને માટે બહુ અગત્યના નથી હોતા. કારણ કે એ બંનેને એ જીવનપરાજયના પ્રતીક

રૂપ ગણતા હોય છે.

આવા જીવનપરાજય મુક્ત લોક પછી જીવન સુખી થાય એમ જ આપણે માનવું રહ્યું, કારણ કે એમાં એક પાત્રે પોતાનો અહ ભાવ અને ગર્વ છોડી દેવાનો પ્રસંગ જોવા થાય છે. શ્રી મુનશીએ જો કે એવી પરાજિત વ્યક્તિઓને એમના પર જીવનમાં જીવ જોડી સરજી છે, એટલે દરમત નથી, તેમ છતાં બચ્ચાક જીવનમાં એ મન કોઈવાર પણ વિષમતા ન સરને. એમ તો કેમ કહેવાયાં અને ત્યારે કેવી રીતિ થાય એનું એક આછું પાતળું દર્શાવ એમના જ એક નાટક ‘પુત્ર સમોવડી’ના પાત્ર દેવવાનીમાથી મળી રહે છે.

એમના ઈતર તેજશ્રી સ્ત્રી પાત્રોની પેડે દેવવાની અતિશય ગર્વિષ્ટ છે. એને એના પિતાની બેઠવાનું અભિમાન છે. પિતાને પુત્રની જોડ સાને છે. ત્યારે પુત્ર સમોવડી થવાની એ પ્રતિજ્ઞા લે છે. એ પ્રતિજ્ઞા પાળે પણ છે. બીજી રીતે જો સહજ વૃત્તિઓ હોવા છતાં પિતાની મહત્ત્વકાક્ષાઓને એ પોતાની બનાવે છે અને એની જ કચ તરફ સંપૂર્ણપણે ઢગા પડેલા હૃદયને વારીને પ્રેમનો હૃદય વિદારણ આધાત એ સહી લે છે. ક્યારે એ ખૂબ આકર્ષી હોય છે. એને ખાતર પિતાને નાપુત્ર કરવા જેટલી હદે એ પહોંચી જાય છે. તેમ છતાં વાચરપતિની કુલવધૂ થવા એ તૈયાર નથી. પુત્ર સમોવડીપણના ગર્વને લીધે એ ક્યારે જતો કરે છે. એ પછી એ યથાતિને પરણે છે. પ્રેમનું તરન એ લગનમાં નથી ઉપકારેલો બદલો આપવાની રૂતિ પણ એમાં નથી. જો કે યથાતિ પાસે એ નાટક બધું કરે છે અને એ વખતે એ કેવી મુશ્કેલી લાગે છે? તે છતાં એ વાત જવા દઈએ. માત્ર દાનવ સાથે માનવનું નળ એકત્ર કરી ઈન્દ્રની સત્તા તોડવાની પિતાની મહત્ત્વકાક્ષા સિદ્ધ કરવાની રૂતિ એમાં પ્રગળાવે છે. યથાતિ રૂપાક્ષય છે, વિલાસી છે, અને દેવશની એને નિશ્ચયનનાથ થવાની કલ્પના આવી

ઉત્તેષ મૂકે છે. આપણે એને સ્ત્રી સ્વરિત કહીએ છીએ એને પણ એ સારી રીતે ઉપયોગ કરે છે, પરંતુ એ બધું પોતાની મહત્વાકાંક્ષાની સિદ્ધિ અર્થે છે.

શ્રી મુનશીના પુરુષ પાત્રોની પેઠે એમના સ્ત્રી પાત્રો અતિશય ગર્વિષ્ટ અને એની સાથેસાથ મહત્વાકાંક્ષી પણ ખૂબ છે. લગ્ન જેવા મહત્વના પ્રશ્ન પણ એમની મહત્વાકાંક્ષાની સિદ્ધિના અકાંક્ષિત બની જાય છે. દેવધાનીનું લગ્ન એ પ્રકારનું છે, તેમ છતાં સ્ત્રી સહજ દૃષ્ટિસહજોથી એ પર નથી પિતા પાસે પુત્રસંભોવણી થવાનો નિર્ણય લીધો પછી એ ક્યારે જીવન જરૂર માટે જે હક અને આગ્રહ કરે છે, એ વાત જવા દહએ તો પણ સમિધા સાથેના યથાતિના યુગ સંબંધને એ નથી સહી શકતી, યથાતી સંસારી જીવ છે; જીવજીવનમાંથી જે કંઈ રસ, દુઃખ અને આનંદ પ્રાપ્ત થઈ શકે તે મેળવવા એ અંગે એમાં એનો દાવ નથી; અને પાત્રી પાસેથી એ ન મળે તો બીજે એ મેળવવા મથે એ વાત દોષપ્રાપ્ત હોવા છતાં અસ્વાભાવિક નથી; તેમ છતાં દેવધાની નથી એ આપી શકતી કે નથી એ માફ કરવાની ઉદારતા બતાવી શકતી, એ મિચ્છારી કુખી કુખી બની જાય છે. એનું દુઃખ અસ્વાભાવિક છે, અથવા એ નિરર્થક અનુદાર છે એમ નહીં, કારણ કે કોઈ પણ સ્ત્રીને માટે એ સ્થિતિ અસહજ ગણાય; પરંતુ અહીં એ અમલતાનું કારણ સાવ જુદું જ છે. યથાતિની સિધ્ધિલાભે લીધે એને એની મહત્વાકાંક્ષા નિષ્ફળ જવા લાગે છે; એનો ગર્વ ખોળિત થઈ જાય છે; અને એથી જ એનો કોઈ ભ્રમૂષી ઉઠે છે. એ પિતાની પાસે ફરિયાદ કરી જાય છે.

પરંતુ યથાતિને વાર્ધક્યને શાપ મળ્યા પછી એ એને એનું પડતું નથી. એના કારણે રૂપ પણ એની ઈન્દ્રિયનિર્ભરતા મહત્વાકાંક્ષા જ છે. જે પિતાએ પતિને વાર્ધક્યને શાપ આપ્યો, એ જ પિતાને ફરી, વિચલ આતુ રાખવા માટે યથાતિને ચોવન પાણુ આપવાનો એ આગ્રહ કરે છે. આમ એ કયાંયની રહેતી નથી. છેવટે પતિને ફરી ચોવન પ્રાપ્ત થવા પછી એ ઈન્દ્રિયન મેળવે છે; પરંતુ એનો જે ઉપ ભોગ એ કરી શકતી નથી, એટલે આનંદ વિજયના સાધન વ્યથા પ્રતીક તરીકે સ્વીકારાયેલાં લગ્ન પછી

એ બને એક રૂપ ન બને તો કેટલીકવાર દેવધાની અને યથાતિનાં જીવન એની વિષમતા જામી ઊઠે છે; કારણ કે બનેના મિત્ર પંચ ક્યારે ને પગલે આગ આપ્યા કરે છે અને છેવટે એમને છૂટા થવા વિના ફરકા થતા નથી.

દેવધાનીને યથાતિથી છૂટાં પડતું પડે છે એની પૂર્વે ક્યથી પણ છૂટાં પડતું પડે છે. એ બનેનાં કારણે રૂપ એક બીજી વાત પણ છે; અને એ જ મુખ્ય વાત છે; એનામાં અદ્ભુત ગણી શકાય એવી પિતૃભક્તિ છે. શ્રી મુનશીએ પિતા પુત્રીનાં યુગલો તો એમના ચારેય 'પૌરાણિક નાટકો' માં, અને એ સિવાય તત્ત્વ-મન અને હરિલાલ તથા રમા અને ચમુદાસીએ 'વેરની વસુદાત' માં, ગૌરી અને શકરાય એ 'ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ'માં, વિદ્યાલ અને મિત્રમ એ 'પૃથ્વી વચન' માં-એમ નવલકથાઓમાં પણ આપ્યાં છે; પરંતુ દેવધાની જેટલી ઉમ્મ પિતૃભક્તિ એમાંથી કોઈએ નથી પ્રદર્શિત કરી. અવતરણે વડે વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી; પરંતુ દેવધાની બધા અર્થમાં શુદ્ધાચાર્યની પુત્રી બોલે પૂરી પાડે છે. એનું કારણ કદાચ શુદ્ધાચાર્યે શરૂઆતમાં જ પુત્ર અને પુત્રીના સ્વભાવ લક્ષણોની વિભાજના વર્ણવી એ હોય, જે કે બધા પિતા પૂજ્ય નથી એવા દેવધાનીમાં અને માતામહ પાસે પણ જવાની એની તૈયારી પ્રથમથી જ નથી. શરૂઆતથી જ એ પિતાનાં ગૌરવમાં રામે છે. પિતાની મહત્વાકાંક્ષાને એ પોતાની બનાવે છે. અને એને ખાતર કય જેવા પ્રિયમતને ત્યાગ, યથાતિ સાથેના લગ્ન, અને વાર્ધક્ય આપનાં ફરી ચોવન આપવા માટે પિતાને વિનંતિ-એ બધું કરે છે. અને છેવટે ઈન્દ્રિયસન જીવતાની મહત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થવા પછી પણ ઈન્દ્રિયસનનો મોહ ક્યાં વિના પિતા સાથે એ આવી નીકળે છે. માતામહ ઈન્દ્રિયનાં વલણ અને વિનંતિને પણ અવગણી એ પિતા સાથે માત્રા આરંભે છે. આમ પ્રિયમતને કે પત્ની કરતા પુત્રી તરીકે દેવધાની ખૂબ જ ઉન્નતગતિ-થી પ્રકાશી ઊઠે છે.

'પૌરાણિક નાટકો' માહેનાં બીજા અને ક્રમાંતુસારે પહેલા નાટક 'પુરંદરનો પરાજય'માં આવી જુદી પરિસ્થિતિ છે. એમાં શયોતિ અને સુંદરા પિતાપુત્રી તરીકે આવે છે. બંને વચ્ચે પિતાપુત્રીને સહજ ગણાય

એવું વદાલ છે. સર્વાતિને સુકન્યાની પૂરી ચિન્તા છે. એ દુઃખી ન થાય એ માટે એ બધું કરવા તૈયાર છે; પરંતુ બુદ્ધિએની જીદ પાસે એનું કંઈ ચાલતું નથી; સુકન્યાને વિદ્વંસીની સાથે એને મોક્ષવીજ પડે છે; અને સુકન્યા પણ પોતાની ઈચ્છા વિરૂદ્ધ સ્વયન પાસે જાય છે; પરંતુ ત્યાં ગયા પછી જાણે એ બધા પર વેર લેવા એસતી હોય એવું વર્નન કરે છે. શ્રી મુનશીના મોટા ભાગના પાત્રો દેહમાન વિશે સારી રીતે જાણત હોય છે. મનોવૃત્તિએને સંયમિત કરવામાં એ માનતા નથી, એટલું જ નહીં, પરંતુ એ દેહ ભાવને જ મત્સ્ય માની એની સિદ્ધિ માટે મથતાં હોય છે. મૃદ્ધાવતીને, બીજી કોઈ રીતે નહીં, તો પોતાની પુરુષ સહજ મૃદ્ધતાથી પણ વશ કરવામાં પૃથિવ્યલક્ષના માનતા મુજની પેઠે એ દેહભાવને આકર્ષક અને ગૌરવ-પ્રદ પણ દર્શાવે છે. શ્રી મુનશીને જીવન વિષેનો ખ્યાલ જ કંઈક આવેલા લાગે છે. એને ફોર્મડનું અનુકરણ ગણીએ, ‘જીવનતા ઉદ્ધાસ’નું નામ આપીએ કે નિત્યેના Superman—મહામાનવનો આદર્શ’ કહીએ, પરંતુ શ્રી મુનશીને મતે મહામાનવતા માત્ર ભૌતિક અને સ્વચ્છંદ મનોવૃત્તિ લયો’ પરાક્રમે અને સિદ્ધિમાજ રહેલી હોય એમ લાગે છે. અહીં સુકન્યા પણ એ માટે અહીં અહીં જાય છે. એનામાં યૌવન અને સૌંદર્યના ખ્યાલો પ્રાપ્ત્ય જમાવે છે. દેહનૃપ્ત્ય એને પીડવા લાગે છે; અને એ પસિનું ગૌરવ, ભાગ્યવાની કુલપર પરા, અને પિતાનું અભિમાન અને રેક પણ વીસરી જાય છે. અશ્વિનોને એ આહવાન આપે છે એટલું જ નહીં, પરંતુ દેહભાવનું સુખ માણવા અર્થે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને અશ્વિનો સાથે ચાલી નીકળવા એ તૈયાર થાય છે. પિતાનો પ્રેમ પણ આડે આવતો નથી ગણતાનું, એના પિતા તે દિવસે એને મળવા આવતા હોય છે, એને મળવાનું નહીં બને એ વાત પણ એ સ્વીકારી દે છે. પિતાપુત્રી વચ્ચેના સહજ એવા વાતસલ્ય ભાવની આ ટેવી અવહેલના છે અને એને દેવવાનીના શુક્રાચાર્ય માટેના ભક્તિભાવ સાથે સરખાવીએ તો ટેવી ક્ષુદ્રતા નજરે પડે છે? એ કે દેવવાની જેવી પિતૃભક્તિ આ યુગમાં બહુ વ્યાપક ન ગણાય; પરંતુ નવો દેહભાવ અને પિતૃભક્તિ એ એમાં તો પિતૃ-ભક્તિ જ હજી ગણાય, દેહભાવ ગણતો હોય, એની

તુમિને માટે હૃદય અંખનું હોય; અને એ બધું અસ્વાભાવિક નથી; જ્યાં પિતૃપ્રેમની અવગણના કરવા જેટલી એની પ્રવળતા—મનમાં હોય તો પણ—પ્રગટ કરતી એ કોઈ રીતે ઠીક નથી, કલા ને માટે ‘કલા ખાતર કલા’ એ ન્યાય સ્વીકારીએ તો પણ. કારણ કે એ ન્યાયનો સ્વીકાર આપણને તદ્દન ભૌતિક અને ક્ષુદ્રક બનાવે એવી તો આપણી ઇચ્છા નહીં હોય શકે. અહીં સુકન્યા સાવ એવી બની જાય છે, જે કે પાછળથી એનું પતન થતું અટકી જાય છે; અને એમાં પતિની સાથે પિતાનું કુળગૌરવ પણ એને વાદ બની જાય છે, પરંતુ એના કરતાંયે વિરોધ પોતે પતિ અને પિતા પરના ઇન્દ્રના વેરની તુમિનું સાધન બને છે એ વાત સૌને વધુ ખટકે છે (એ ગર્વિષ્ઠ છે, ક્ષીણ છે, અને એથી જ વિદ્વંસી/જેવાની પણ એને પરથ નથી; પરંતુ જ્યારે એને પોતાનું રથાન, મહત્તા, કુલપરંપરા અને આર્ષતનું ભાન થાય છે ત્યારે પોતાની મેજેજ એ પતનમાયી ભગીરી જાય છે. શ્રી મુનશી એને મંત્રદર્શન ગણે છે. આપણને એમાં વધી નથી; મત્રનો અર્થ કરવા નહીં બેસીએ; તેમ જીતપિ એને સમાજ જીવનનો એક આદર્શ ગણીએ તો વધારે ઉચિત છે. મંત્ર દર્શન એ નામ એને માટે પહોં મોકું છે.

પરંતુ શ્રી મુનશીને એ ટેવ છે. ઘણીવાર સામાન્ય, ભૌતિક અને કેટલીકવાર તો નરી ક્ષુદ્રતાને એ મહાન નામ અથવા રૂપ આપે છે. ‘પૌરાણિક નાટકો’ મહિના બીજા નાટક ‘અવિભક્ત આત્મા’માં એમણે એમજ કરેલું છે. માનવ સહજ ભૌતિકચિત્તને એણે આત્માની અવિભક્તતા જેવું ઉચ્ચ ભાવનામય રૂપ આપેલું છે. જે કે, આનું રૂપ આપતી વખતે એમણે એમની આત્મકથામાં એક રચણે કહ્યું છે તે મુજબ કવિ શ્રી નાનાલાલનાં ‘જ્યાં જન્મત’ની આત્મનર્મની ભાવનાની અવસ્થાવિકાસ પ્રદર્શિત કરવાનો ખ્યાન રાખેલો છે; પરંતુ જ્યાં કે જન્મત—એ એમાંથી કોઈએ એક બીજાને મોહાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી, તેમ પોતાની મહત્તા અને સામાની ક્ષુદ્રતા બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી. ત્યારે અહીં એ પ્રયત્ન છે, એટલું જ નહીં, પરંતુ એ પ્રયત્નને આદર્શ અને અનુકરણીય રૂપ આપેલું છે.

આવું કામ પુરવસદજ હોય છે. એટલે 'શુભરા-
રાતનો નાચ'ના કૃષ્ણદેવ અને 'પૃથ્વીવલ્લભ'ના
મુજની પેઠે અહીં વસિષ્ઠ એ કામ કરે છે. માત્ર
આગળના એ પાત્રો વધુ રંગીલા અને નફરત છે, ત્યારે
વસિષ્ઠ થોડો સંસ્કારી છે; એટલે પોતાનો ઘમંડ કે
હિંમત પ્રદર્શિત કર્યા વિના માત્ર ત્યાગની ભાવના
સેવીને અને એ રીતે અરુઘ્નીની સહાનુભૂતિ જાગૃત
કરી એને પોતાને વશ કરે છે, અરુઘ્ની તાપસી
થવાના સ્વપ્ના સેવે છે. શ્રી મુનશીના બધા પાત્રોને
સહજ એવી મહત્તાકાંક્ષા અરુઘ્નીને પણ છે, એને
સમર્થિપદ મેળવવું છે, એને માટે જ એ સહાયક
અને તપને અનુસરવા ઇચ્છે છે. એના પિતા પણ
એને પ્રગતિશીલ જોઈ ગર્વ અનુભવે છે. પરંતુ અહીં
પિતૃમક્તિનો પ્રશ્ન નથી; મહત્ત્વાધારિનો પ્રશ્ન છે. પિતા
પુત્રીનું આ યુગ્મ અહીં કોઈ પ્રકારની ખાસ વિચિ-
ટતા દર્શાવતું નથી. ત્યામ કરવાનો વખત આવે છે,
ત્યારે કશાજ આચ્છાદિ વિના અરુઘ્ની પિતાને છોડી
દે છે, મૈથાતિથિ - અરુઘ્નીના પિતા પણ બહુ
ચિન્તા કર્યા વિના ચાલ્યા જાય છે. પુત્રીની સાર-
સભાજ પછી એ લેતા જ નથી. છેક છેલ્લે બપોરે
વસિષ્ઠ સાથે અરુઘ્નીને પણ સમર્થિપદ માથું ત્યારે
એ કોઈ આધુનિક પિતાની પેઠે આવી જાય છે, જેના
પણ અરુઘ્નીનાં સંસારની સિદ્ધિએ એના પુત્રના જ
સમાચાર વિશેષ કરીને એ પૂછે છે.

ત્યારે અરુઘ્ની તો વસિષ્ઠમય બની ગઈ છે. એટલે
એ પણ પિતાને સંભારતી નથી. દેવતાની જેટલી
પિતૃમક્તિને તો આમાં અનકાશ નથી; પરંતુ સુકન્યાને
પાછળથી જે પિતૃકુળગૌરવનું જાન લાય છે, તે શર-
આતમાં પણ અરુઘ્નીમાં નથી. એને એની પોતાની જ
મહત્ત્વાકાંક્ષા છે, પોતાનું સ્વપ્ન છે, અને એથી જ
એ વસિષ્ઠને પરણવાની ના પાડે છે; પરંતુ વસિષ્ઠ
એને સમર્થિપદ કરતાં પિતૃના પદ અથવા પ્રેમની મહત્તા
વધુ યાદીયારી છે એમ સમજાવે છે. પોતે જોગ પણ
આપવા તૈયાર થાય છે સમર્થિપદ એ જાણ કરે છે.
માત્ર પ્રેમની લાગણી અને લોકોનો કોઈ બંધોરી નથી છે.
લોકો એનો વિનાશ નોતરે છે, ત્યારે અરુઘ્ની હારે
છે, અને પોતાની બધી જિંદગી છોડી દઈને એ વસિષ્ઠને
આધીન બની જાય છે. શ્રી મુનશીના સ્ત્રી પાત્રોનું

આ એક શુભપાત્ર છે. પરંપરા પછી અથવા પ્રિયત-
મનો સ્ત્રીકાર અને એ પછીની સમજૂતી પછી આ પાત્રો
પોતાનાં જાન, ગૌરવ અને અભિમાન બધું પતિ
અથવા તો પ્રિયતમના જાન, ગૌરવ અને અભિમાન
સાથે એકત્ર પતાવી દે છે. એક માત્ર 'પૃથ્વીવલ્લભ'
ની મુલાકાત, 'બલ સોમનાથ'ની ચોલા, અને
'ભગવાન પરશુરામ'ની મુગારાણી આમાં થોડાકાં
અપવાદ સરજે છે, જે કે એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ
બાકી ન્યુનતાવાળા નથી; પરંતુ પ્રેમની અતિશયતા
જ એમની પાસે થોડીવણી બાવિય થેવડાઈ અને
જેવડી કરાવે છે. મુલાકાતની મુજબી સપ્તપદ્મ
અંગઈ ગઈ છે, તે છતાં પટરાણીપદના મુજબ
વચનોમાં, તેમજ મુજબ જેવા અતિ રસિક પુરુષને
પોતે ક્યાં સુધી મુજબ રાખી શકે એ બાબત પોતાની
જાતમાં વિશ્વાસ નથી, એથી જ મુજબ પોતાના
સાન્નિધ્યમાં રાખવાના લોભથી એના નાસી જવાના
કાવતરા બાજત સત્યાચરને ચેતવે છે. ચોલા ભીમજેવમાં
સોમનાથને કંપી પોતાની જાત એને અર્પણ કરે છે;
પરંતુ પોતે સમજી થતાં જ એના સંબંધમાં રહેલી
પાર્થિવતા એને સમજઈ જાય છે; અને એનો મોઢ
છૂટી જાય છે; ત્યારે મુગારાણી રામના બાકીવધી
અભાષને કાતરીવની બાજુ લઈ લે છે. આમ
આ ત્રણ સાધારણ પ્રકારના અપવાદ સિવાય લગભગ
બધા સ્ત્રી પાત્રો ઉપરોક્ત શુભ પતાવે છે.

'પોરાણિક નાટ્યો' માટેનાં ત્રીજા નાટક 'તપશ્વ'
માટેની સુવર્ણા એ શુભ અતિશય ઉત્કંઠ રૂપે પતાવે
છે. એ પરણી નથી; એણે માત્ર પ્રિયતમ જ શોધ્યો
છે; છતાં પોતાના સમગ્ર અસ્તિત્વનું અર્પણ એણે
એના પ્રિયતમ સમરને કરી દીધું છે. નહિતર સગર
એના પિતાના કામ કરે એવા દુશ્મનનો શિષ્ય છે.
રોકમપિયરનાં રામિયો અને ગુલિપેટ જેની રચિત છે.
કદાચ એથી પણ વધારે વિષમ: વીતલબ એ વાત
જાણે તો શું કરે એ કશું જ કહી શકાય નહીં; તે
છતાં એ સગર પર વિશ્વાસ મૂકે છે. એની સાથે
એકત્ર થાય છે.

શ્રી મુનશીના સ્ત્રી પાત્રો હંમેશાં આ રીતે માતા-
પિતા કરતાં પ્રિયતમને વધુ મહત્ત્વ આપતા હોય છે.
એમને માતાપિતાનો વિરોધ નથી હોતા. સુકન્યાની

પેઠે માતાપિતાની આગમાં પશુ એ રહેતાં હોય છે, એટલું જ નહીં, પરંતુ 'ગુરુરાતનો નાય' માંદેની મંજરી પેઠે પિતૃકુળની હિચ્ચતા વારંવારે આગળ કરી એના ગર્વ પશુ રાખતાં હોય છે; પરંતુ પતિ કે પ્રિયતમનો એક વર્ષત રીકાર ક્યો પછી એ માતા-પિતા કે પિતૃકુળને સંપૂર્ણપણે વિસારે પાડી દે છે. સુવર્ણની પશુ એ જ રિયતિ થાય છે, એ કે એ પિતા અને એના દુશ્મન ઓર્વ વચ્ચે સમાધાન થાય એવી ક્ષમ્તા સેવે છે; એના આજ્ઞાપાતળા પ્રયત્નો પશુ પોતાને પહે એ શર કરે છે; અને એના પિતા પશુ પુત્રીવાત્સલ્યને વશ થઈ એની વાત રીકારી શ્વે એવી આજ્ઞા ડામ્યાં કરવા લાગે છે, પરંતુ સામે પક્ષે સગર એવા જ પોતાના કામમાં યુર પાસે નિષ્ઠળ ગયેશો હોય છે. યુર સગરની પ્રયુષ્ણુબધનાને નિમો-લ્પતા ગણે છે. એ હદયો પરનું વેર ઝાંખે છે. પરિ-ણામે એક બાળુ ગ્રેમ અને બીજી બાળુ ધર્મ એવા સંઘર્ષ સગરને માટે ઉપરિચ્છ થાય છે. આપણે શરૂઆતમાં સાહિત્યકૃતિના પ્રાણપ્રદ તત્ત્વ તરીકે ને સંઘર્ષ હોવાની વાત કરી, તે સંઘર્ષ આ નાટકમાં એક માત્ર સગર ભોગવે છે, સુવર્ણ એનાથી અલિપ્ત રહી છે. એના મનમાં સંઘર્ષ જ નથી. તેમ મંજરી, મીનલ કે મૃણાલવતી પેઠે સંઘર્ષના સામાપક્ષનું કામ પશુ એ કરતી નથી. તેમ છતાં સંઘર્ષને પરિણામે પ્રાણ એને ગ્રમાવવો પડે છે. સમાજમાં ઘણીવાર નિર્દોષ વ્યક્તિઓ કોઈ એ અધ્યાત્મ પરિમળોની ભીંસમાં કચ્ચાઈ જાય છે તેમ સુવર્ણ પશુ કચ્ચાઈ જાય છે. સગરનો એને માટેનો ગ્રેમ પશુ એને ઉગારી શકતો નથી.

બીજી બાળુ વીતહૃદય ઓર્વ તરફ ગમે તેવા ભાવ રાખતો હોય; પરંતુ પુત્રોને માટે તો એ પ્રાણ પામરવા તૈવાર હોય એવો લાગે છે. એના સોળ સંતાનોમાં એક એ જ અવશેષ રૂપે વધી છે; અને એનું પશુ શું થશે એ ચિન્તા તો એને છે જ; એથી જરૂર પડે તો પુત્રીના હિતને ખાતર ઓર્વ સાથે સંધી કરવામાં પશુ એને બહુ દરકત હોય એવું ખાસ નથી લાગતું. એ સુવર્ણને આનંદરાજ સાથે પરણાવવા માગે છે; અને એ અસ્વાભાવિક નથી, કારણ કે ઓર્વના સામનો કરવા એને પોતાનું જળ

વધાવું છે. એને સગરનો ખમલ નથી; કદાચ હોય તો પશુ કોઈ પિતા વિના કારણ દુશ્મનના દીકરાને જમાઈ કરવાં તૈવાર થાય નહીં, એથી એ પોતાના બળનો આનંદરાજ પસંદ કરે એ સ્વાભાવિક છે. તેમ છતાં આનંદરાજની ફિસિયારી ન્ખા પછી એની પરનો ભાવ એને યતરી જાય છે. એ બધી બાળુથી નિરાશ થઈ જાય છે એક બાળુથી ઓર્વનો ભય એને પજવી રહ્યો છે; બીજી બાળુથી આનંદરાજની અયોગ્યતા ઉઘાડી પડી જાય છે. એવી બાળુખેર વ્યક્તિને પશુ જમાઈ તરીકે કોઈ ન ક્ષમ્ છે. આમ બધી વાતે એના 'રંગમાં ભંગ' પડી જાય છે; છતાં એ પુત્રી પર રાગે ભરતો નથી. પુત્રીએ જ આનંદરાજને ચમગ્યો છે; અને વીતહૃદયનું ક્યું કારણ ધૂળ ગેળગ્યું છે. છતાં એ માત્ર દુઃખી જ થાય છે, અને એ જ એનું પુત્રીવાત્સલ્ય અને પુત્રીહિન ચિન્તા બતાવે છે.

અને સુવર્ણ પશુ વિરોધી નથી. જો કે સગર પ્રત્યેના પોતાના ગ્રેમની વાત એ ગુપ્ત રાખે છે. એ દુશ્મનનો દીકરા હતો, એથી પિતા કેવું વલણ શ્વે એ ન કહી શકાય, વળી એ સિવાય પશુ સંતાનો માતા પિતા અને ખાસ કરીને પિતા પાસે પોતાના ગ્રેમ અને ગ્રેમી વિષે વાત કરે એ આપણા દેશની સરસરિતા અને સુરચિ ને સુસંગત નથી લાગતું. પ્રહસન કે જેમાં વાસ્તવિકતાના અતિરેકને અથવા વિકૃતિને અવકાશ છે, એમાં ગાલે; પરંતુ જીવનના ગંભીર પ્રશ્નોની જીજ્ઞાસા કરતી ગંભીર કૃતિઓમાં તો એ યોગ્ય નથી; અને 'તર્ણ' એનું જ નાટક છે. ધર્મ અને ગ્રેમનો કૂટ પ્રશ્ન એમાં નિરૂપાયેલો છે. આગળ કહ્યું છે તેમ સંઘર્ષ એ જે વચ્ચે જ છે. સગર અને સુવર્ણ તો એમાં માત્ર કંપૃતળી જેવાં છે. એ ભલે જીવંત અને ધમકવા હદયવાળાં હોય પરંતુ એમનું કંઈ જ વળતું નથી, ઓર્વ રૂપે વિધિ જ એમના ઉપર શાસન કરે છે, અને એમને એ રીકારવું પડે છે. સુવર્ણ એથી પોતાની વાત પિતાને ન કહે એ સ્વાભાવિક છે

છતાં આવે વખતે વડીલોના સહજ પશુ વિરોધ ક્યો વિના અથવા એમનો રોષ વહોર્તા વિના પોતાની તરફ વળી લેવાની અનુરાધ કેટલાક સંતાનો બતાવે

વર્તા હોય છે. સુવર્ણ પણ એવી રીતે ધીમે ધીમે પિત્તાને પોતાની તરફ વાળી રહી છે. આનંદરોજ સાથેના લખનો પણ ક્ષોં વિરોધ કયો વિના એ પોતાને મોઝ નથી એવા શબ્દો પિતાનેજ ઉચ્ચારવા પડે એવી સ્થિતિ એ બેની કરે છે. ઓર્વની માનવતામાં પણ એ પિતાને આધારક નથી, એમની સાથે સધિ માટે પિતાને તૈયાર કરવામાં કામચાળ નીવડે છે. પરંતુ એના એ જુદા પ્રયત્નો પૂરા થાય એ પહેલાજ ઓર્વ બધાનો વિનાશ કરશે છે. સુવર્ણના બધા પ્રયત્નો અપૂરા રહી જાય છે, અને એ પોતે પણ સરી જાય છે. એથી પિતા પુત્રી વચ્ચેના વાતસલ્યભાવ સિવાય એ બંનેના સંબંધમાં આપણને વિશેષ કંઈ જોવા મળતું નથી. દેવચાની જેવી પિતૃ-લક્ષિત, સુકન્ધા જેવી પિતૃહિંસા, કે અમૃધતી જેવી પિતૃ વિશેષી અલિપ્તતા—એ કંથુ આમાં નથી; છતાં બંને વચ્ચેના આદરણીય વાતસલ્યભાવ આમાં છે, અને વીતહલ્ય પણ શરૂઆતમાં અતિશય કર આપેઆપેનો હોવા છતાં પિતા તરીકે ખૂબજ સ્વા-

ભાવિક, વત્સલ અને આદરણીય બની રહે છે.

આમ પિતા પુત્રીના સંબંધને અનુલક્ષીને વાત કરીએ તો ‘પૌરાણિક નાટકો’માં સિલ્લ મિલ્લ એવા પિતા પુત્રીનાં ચાર યુગયોગનું આલેખન થયેલું છે, અને એમાં એ સંબંધના જુદા જુદા ચાર પાસાંઓ રજૂ થયા છે. તે છતાં આમાં પુત્રીઓની અવેક્ષાએ પિતૃઓ સંપૂર્ણ જનક નથી મનતા એમની કૃતિ કે એમના આદરોએ સંપૂર્ણ વેદા કરવામાં મદદ કરી કે વેદા થયેલા સંપૂર્ણ જામ બનાવવામાં મદદ કરી છે, પરંતુ એમાં જનકતરફ એક પક્ષે તો પુત્રીઓમાં જ રહેલું છે અને એ પણ મોટા ભાગે એમના અહંકાર, મહત્વાકાંક્ષા, આત્મનૃતિ અને એવા બધાં સ્થૂળ, ભૌતિક આદરોને સિદ્ધ કરવા માટેજ છે. વળી એ સંપૂર્ણ મુખ્યત્વે પરજીવી કે પરજીવા તૈયાર થયેલી વ્યક્તિઓમાંજ અથવા એમને જ અનુલક્ષીને વિશેષ કરીને જોવામાં આવે છે, જે સી મુનચીની સંજ્ઞાતાનું એક વિશિષ્ટ લક્ષણ છે.

રાષ્ટ્રકર્મ

મુખસિદ્ધ મહાસામ્રિય દેશભક્ત અવલોકાસાહેબ સહઅણુદેના જીવનનો એક પ્રસંગ છે.

તેમના જાપાનના પ્રવાસની વાત છે. તેઓ જ્યારે જાપાન ગયા ત્યારે જાપાનમાં રહેતા એક ભારતીય મિત્ર સાડુ કેરીનો કસ્ટોડિયો સાથે લઈ ગયા હતા.

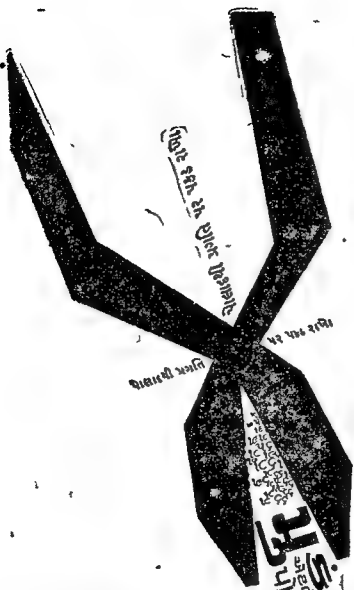
જાપાનની ભૂમિ ઉપર જીતમાં ત્યારે નિયમ મુજબ જાપાનના જકાત-અધિકારીએ તેમના માલસામાનની તપાસ આદરી. કેરીનો કસ્ટોડિયો જોઈને એ જાપાની અધિકારીએ પૂછ્યું: ‘આ શું છે?’

‘આમાં કેરી છે; એ એક સુમધુર ભારતીય ફળ છે. જાપાનમાં રહેતા મારા મિત્ર સાડુ સાબ્યો હું.’

તરત જ જાપાની જકાત-અધિકારીએ કેરીનો વાંધો કાઢ્યો, કહ્યું: ‘આ વસ્તુ તમે જાપાનમાં નહિ લઈ જઈ શકો. કેમકે, કેરી એ એક ભારતીય સુમધુર ફળ છે એમ તમે જાણીશો છો. તમારા મિત્ર એ ખરો—તમારા મિત્ર તેમના દેશને દેઈ જાપાની મિત્રને પણ આ નવું ફળ સજાડશે, એની પણ સંપૂર્ણ શક્યતા છે. એ જે અમારા જાપાની લાઈ આ ફળ ખાય, અને એનો સ્વાદ તેને લાગે તો અમારે આ ફળ ભારતથી ખાસ મગાવું પડે. તેની પાછળ ખીજા જાપાનીઓ પણ ચાંટે. આનો અર્થ શું? ચાલો અમારું દુઃસ્થિતમણ આમ બંધ ભારતમાં ખરેખરે લાય.’

આમ એ જાપાની અધિકારીએ સહઅણુદેની એ કેરીઓ જસ કરી, એ કેરીઓને દરિયામાં પધરાવી દીધી!

—શિવમુંદરમ

(H) 2011-12-10 10:10:10

42 100 2011

સામાજિક પ્રગતિ

કેન્ડિડેટ
પોલીસ

સામાજિક પ્રગતિ માટે
ઉદારતાથી કાળો આવી

પ્રકાશન

‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે
શુભકામના

ધી કમરશીઅલ અમદાવાદ મિલ્સ કું. લિમિટેડ

અમદાવાદ-૧૧

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધિમાં

ઉદાર હાથે મદદ કરો.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ
રાષ્ટ્રીય કોઈપણમાં પોતાની ફરજ અદા
કરવા માટે કટીબદ્ધ છે.

ઉના તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ

ઉના

ચિં ૦ જૂનાગઢ

ફોન નં ૭

લાલજીભાઈ ગોકળદાસ

મેટલ વર્કસ

પિત્તળના ખાટા સરકલ તથા

— વાસણો માટે —

લાતી રોડ, મારખી.

આપના ખર્ચ કરેમ નાણાં સર્વોત્તમ વળતર
મેળવવા માટે :-

હિન્દુસ્તાન પંપીંગ સેટો વાપરો

કારણ કે તમારી અને સરકાર મન છે
કરકમર માટે હિન્દુસ્તાન પંપીંગ સેટો ખાસ
બાણીતા છે. હિન્દ સરકારે તેની ઉત્તમ બના
વટ માટે I. S. I. નર્ટિફિકેટ આપેલું છે.

વર્ષો સુધી સંતોષકારક સેવાની ખાત્રી
આ પંપીંગ સેટો ઇલેક્ટ્રીકનો બચાવ કરે છે,
તેની ખાત્રી નીચેની વિગતો પૂરી પાડે છે:

ખેડ ખાતર ને પાણી - લાવે નસીબને તાણી
ખેડ અને ખાતર માટે ખેડની જવાબદારી વધુ છે
અને તેથી વધુ મોટી જવાબદારીથી બચવા આજે જ
હિન્દુસ્તાનનો કપલ સેટ વસાવો
અને પાક બમણો લો.

શ્રી શક્તિ સૌરાષ્ટ્ર કોર્પોરેશન

રવિગામ - આમરમીન

ગરેડિયા ફૂવા રોડ,
રાજકોટ.

With Best Compliments
From :-

AMER FINANCE BOMBAY
(P) LTD.

सर्वोत्तम भांड भाटे

नेथिं गिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

इन्डिया कोइसमेन्स

कलकत्ता - १

फोन : २२-१०७२ ग्राम : NOBISUGE

मिल स्थानः

रेलवे स्टेशन, भगछा,

पो. को. नारायणपुर

जि. अ. पारसु (गिहार)

(ग्राम : KANORIA)

અપર ગેન્જઅ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ધ ઔધ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ન્યુ ઇન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ધ ન્યુ સ્વદેશી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ગોવિંદ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

શેરહીભાષી
 શુદ્ધ કણ્ણીદાર ખાંડ
 બનાવનાર

એનિંગ એજન્ટસ ।

ધ કોટન એજન્ટસ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

ઇન્ડસ્ટ્રી હાઉસ, ૧૫૯, અચ'ગેઈટ રેકલેમેશન,

મુંબઈ-૧

વેષગાવજ્ઞ

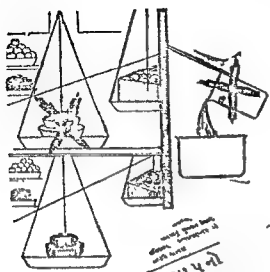
[પરંપરાગત લોકોપકારી વિદ્યજન એ જ ઉપાસ]

૧૮

રૂપાયતન

પ્રકાશન ઓગસ્ટ ૧૯૬૩

એતરોશી જાડિ

મેટ્રિક તોલ માપનો
ફોનિયાત વિષયો મ

આ પુસ્તકમાં મેટ્રિક તોલ માપના વિષયો પર વિસ્તૃત માહિતી આપવામાં આવી છે. આ પુસ્તકનો ઉદ્દેશ્ય છે કે જે વિદ્યાર્થીઓને મેટ્રિક તોલ માપના વિષયોમાં સફળતા મેળવવામાં મદદ કરી શકે.

મેટ્રિક તોલ માપના વિષયોમાં નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થાય છે:

- તોલ માપના એકમો
- તોલ માપના સાધનો
- તોલ માપના પ્રયોગો
- તોલ માપના ગણિત

આ પુસ્તકનો ઉદ્દેશ્ય છે કે જે વિદ્યાર્થીઓને મેટ્રિક તોલ માપના વિષયોમાં સફળતા મેળવવામાં મદદ કરી શકે.

ક્રમ	વસ્તુ	તોલ (ગ્રામ)	તોલ (કિલોગ્રામ)
1	પાણી	100	0.1
2	ચામચ	10	0.01
3	ચમચ	5	0.005
4	ચમચ	2	0.002
5	ચમચ	1	0.001
6	ચમચ	0.5	0.0005
7	ચમચ	0.2	0.0002
8	ચમચ	0.1	0.0001
9	ચમચ	0.05	0.00005
10	ચમચ	0.02	0.00002

મેટ્રિક પદ્ધતિ

સારખેલાં અને સમાનતા માટે અપનાવો

ક્રમ	વસ્તુ	તોલ (ગ્રામ)	તોલ (કિલોગ્રામ)
1	પાણી	100	0.1
2	ચામચ	10	0.01
3	ચમચ	5	0.005
4	ચમચ	2	0.002
5	ચમચ	1	0.001
6	ચમચ	0.5	0.0005
7	ચમચ	0.2	0.0002
8	ચમચ	0.1	0.0001
9	ચમચ	0.05	0.00005
10	ચમચ	0.02	0.00002

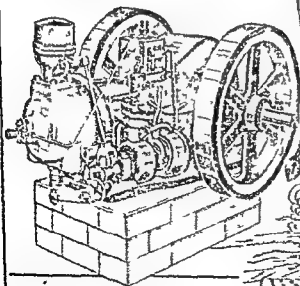
સરખેલાં અને સમાનતા માટે અપનાવો

સ્વાધીનતાની આગેકુચ..

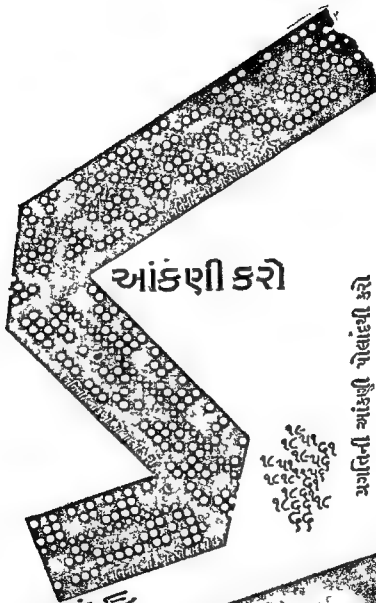

—સૌભાગ્યમાં પહેલું પગલું ભર્યું,
—દેશભરમાં વખણાયું,
હવે પરદેશમાં પ્રશંસા પામે છે.
— $\frac{5}{8}$ હોર્સ પાવરના ઓળખોતો ખેડૂત
ભાઈઓની આબાદીમાં ફાળો આપ્યો,
હવે $\frac{5}{10}$ હોર્સ પાવરના ઓળખોતો
તે ફાળામાં ઉમેરો કરે છે.

પટેલ માપજી કાનજી ઓલ બધર્સ
લે ૧૧ એર, ફોડ, રાવકોટ

આંકણી કરો

પ્રગતિની આંકણી પોતાંથી કરો

૧૮૫૧
૧૮૫૨
૧૮૫૩
૧૮૫૪
૧૮૫૫
૧૮૫૬
૧૮૫૭
૧૮૫૮
૧૮૫૯
૧૮૬૦
૧૮૬૧
૧૮૬૨
૧૮૬૩
૧૮૬૪
૧૮૬૫
૧૮૬૬
૧૮૬૭
૧૮૬૮
૧૮૬૯
૧૮૭૦
૧૮૭૧
૧૮૭૨
૧૮૭૩
૧૮૭૪
૧૮૭૫
૧૮૭૬
૧૮૭૭
૧૮૭૮
૧૮૭૯
૧૮૮૦
૧૮૮૧
૧૮૮૨
૧૮૮૩
૧૮૮૪
૧૮૮૫
૧૮૮૬
૧૮૮૭
૧૮૮૮
૧૮૮૯
૧૮૯૦
૧૮૯૧
૧૮૯૨
૧૮૯૩
૧૮૯૪
૧૮૯૫
૧૮૯૬
૧૮૯૭
૧૮૯૮
૧૮૯૯
૧૯૦૦

મુંડે
અને
પોલાદ

૨૫૫ સિલ્ક અને
ઉપરથી કાપી આવી

૧૯૫૮

‘નવજીવન’નું ગાંધી સાહિત્ય

1

ગાંધીજીનાં પુસ્તકો:		અન્ય ગાંધીસાહિત્ય	
અનાસક્તિયોગ	૦.૫૦	અન્ય ગાંધીસાહિત્ય	
અનાસક્તિયોગ [મૂળ ગીતા પાઠ આધે]	૧.૦૦	અમારા બા	૧.૫૦
અસ્પૃશ્યતા	૦.૨૫	એકનો જાને રે	૨.૦૦
અહિંસાનો પહેલો પ્રયોગ	૧.૦૦	ગાંધીજીનાં પાવન પ્રમંડો ૧-૩	૧.૧૭
આત્મકથા	૨.૦૦	ગાંધીજીની સાધના	૨.૨૫
આત્મકથા [સસ્તી આવૃત્તિ]	૧.૫૦	ગાંધીજીનો વિનોદ	૦.૬૫
આત્મકથા [સંક્ષિપ્ત]	૧.૦૦	જીવનનું પરીદ	૬.૦૦
આરોગ્યની આવી -	૦.૪૫	બા બાપુની શીળા હાવામા	૨.૨૫
આશ્રમજીવન	૦.૩૭	બાપુ	૧.૨૫
કેળવણીનો કાયો	૨.૫૦	બાપુ-મરી નજરે	૨.૦૦
ખરી કેળવણી	૨.૫૦	બાપુ-મરી મા	૦.૫૦
ગામડાંની પુનરુત્થાના	૧.૨૫	બાપુના કાસવાસની કહાણી	૧.૦૦
ગામડાંની વહારે	૦.૨૫	બાપુની હાવામા	૨.૫૦
ગાંધી-સરકાર પત્રવ્યવહાર:		બાપુની પ્રસાદી	૨.૦૦
૧૯૪૨-૪૪	૨.૫૦	બાપુની સેવામા	૨.૦૦
ગીતાગોથ	૦.૩૦	બાપુની વાતો	૦.૪૦
ગૌસેવા	૧.૫૦	બિહારની કોમી આગમાં	૩.૦૦
ત્યાગપ્રતિ	૦.૦૦	મહાદેવભાઈની કાચી ૧ ૫ ૨૫ ૦૦	
દક્ષિણ આફ્રિકાના		નવાં પ્રકાશનો	
સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ	૨.૦૦	આસ્તરજી	૨.૦૦
દિલ્હી કાયદો	૩.૦૦	શીરામચરિત	૫.૦૦
ધર્મનું ધન	૦.૦૦	ગાંધીનાપુ	૧.૫૦
ધર્મીઆ ગોખાને	૦.૫૬	ગીતા અને કુરાન	૩.૦૦
નિત્ય મનન	૧.૦૦	આપણે સી એક પિતાના	
‘નીતિનાશને માગે’	૦.૬૨	સતાન	૩.૦૦
પાયાની કેળવણી	૧.૨૫	પાયાની કેળવણીમાં	
પાચમા પુત્રને બાપુના		અનુપધની કળા	૨.૫૦
આશીર્વાદ	૩.૦૦	ખાદી શા માટે?	૨.૦૦
પ્રેમપંથ-૧ થી ૫	૨.૬૦	શાંતિ સમાજરચનાની	
બાપુના પત્રો: ૧-૬	૧૦.૫૦	દિશામા	૪.૦૦
બાગ્યોદી	= ૧૬		
બાગ્યવારે રાત્રીરચના	૦.૧૬		
મગ્ગપ્રજ્ઞા	૦.૧૬		
મારો જીવનો અનુભવ	૦.૬૦		
ચરવડાના અનુભવ	૧.૦૦		
રચનાત્મક કાર્યક્રમ	૦.૩૧		
રામનામ	૦.૬૨		
વર્ણવ્યવસ્થા	૧.૦૦		
શિક્ષણનું માધ્યમ	૦.૧૬		
સત્ય એ જ ઈશ્વર છે	૦.૬૨		
સત્યાગ્રહશ્રમનો ઇતિહાસ	૧.૦૦		
સર્વોદય	૦.૧૬		
મંથન અને મંતવિનિયમન	૨.૦૦		
કોલેક્ટરનો જવાબ	૦.૧૫		
હરિજનસેવકો માટે	૦.૨૫		
હિંદ સ્વરાજ	૦.૩૭		
ગાંધી વિચારમાળા			
૫ ચાલતરજ	૦.૩૦		
મતવિનિયમન: સામો માર્ગ	૦.૪૦		
અને ખોટો માર્ગ	૦.૪૦		
શાકાહારનો નૈતિક આધાર	૦.૨૫		
ગીતાનો સંદેશ	૦.૨૫		
વિશ્વાસાતિનો અહિંસક માર્ગ	૦.૩૫		
સામ્યવાદ અને સામ્યવાદીઓ	૦.૨૫		
મારો સમાજવાદ	૦.૩૫		
સહકારી ખેતી	૦.૨૦		
કમ્યુનિસ્ટી નજરે	૦.૩૦		
જાતમહેનત	૦.૨૫		
અભિયોગ	૦.૨૫		
વાલીપણનો સિદ્ધાંત	૦.૩૦		
આપણો ગોરાકનો પ્રશ્ન	૦.૪૦		
દાશ્ય પી-કોર્ટ પશુ ભોગે	૦.૨૫		
ભારતના નવા રાજ્યો	૦.૩૫		
કોંગ્રેસનું ભાવિ	૦.૩૫		
હડતાળો	૦.૩૦		
કાકાસાહેબ કાલેલકરનાં પુસ્તકો			
હનમણી દેશ	૨.૦૦		
જીવનનું મંતવન	૨.૫૦		
જીવનનો આનંદ	૪.૦૦		

અમારા અન્ય પુસ્તકોની માહિતી સુચિપત્ર મંજાબેથી ગોઠવી આપવામાં આવશે.

લોકજીવન (પાપવાડિક) તંત્રી : મણિભાઈ દેસાઈ : ઇલાખ : ૩-૩ (દિશામાં) : ૩-૫ (પરદેશમાં)

નવજીવન ટ્રસ્ટ : અમદાવાદ-૧૪

કાપાઓ : કમ્પ્યુટર, રિલીઝ રોડ, અમદાવાદ: ૧૫૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨: કચ્છી: બજાર, બાપાજી રોડ, રાજકોટ; કોમી સામે, ચાવપુરા, વડોદરા; ૪૧, હંડન હોરિપટલ રોડ, કવકતા-૧૨.

વર્ષ ૨ • ('આરાધાપુ' વર્ષ ૧૧) : : અંક ૫ : સપ્તાગ અંક ૧૮૫ . ઓગસ્ટ : ૧૯૬૩

અનુક્રમ

૧૧૩ મિયલી રાત	સરોહ
૧૧૫ બાંધીકથા	જયંતિ પાઠક
૧૧૬ ઈન્સાનની છદ્	સત્યાનંદ
૧૧૭ અજવાળા	દેવન દેવર
૧૧૮ કંઠક હરમનો ભારી	સરોહ
૧૧૯ આમલિસ કાપકમની પાંચકક	રતિભાઈ ગોાધયા
૧૨૦ ખાલી નકામી કે પોતે નકામા ક	ચીનુભાઈ રાવ
૧૨૧ અધૂરી વારતા	માકંદવેન
૧૨૨ હવિના મારન .	દેવેન્દ્રકુમાર કાં ૫ રિત
૧૨૩ બેકાર 'બાપુ'	શિવ મુદરમ
૧૨૪ નેવલ	નગીનદાસ પારેખ
૧૨૫ પાચનકિયાનું રહસ્ય	હોં કુચુમ દેસાઈ
૧૨૬ ...	કાંતુ દોશી
૧૨૭ મારા છવનનાં બેની	બિનોબાઇ
૧૨૮ કમ્પોઝ	
૧૨૯ બનાવટી રૂપિયો	સિવમકાસ
૧૩૦ કંઠાલુકારી વિનાશ	સિવ મુદરમ
૧૩૧ હવેલીમાં સગીત	શિવરત્ન રાજ
૧૩૨ સર્વોદય ન્યાય	કાંકાસાહેબ કાંકેલકર
૧૩૩ સ્વરાજનાં નીતી	અક્કાનંદ વાપેલા
૧૩૪ લોકમાન્યનાં કેસકાં સરમરણો	'સાહિત્યકુમાર'
૧૩૫ વાપરા	હવિન સાવ

સ પાઠક નવીન બાંધી

સૂચના

(આહોરો)

જા માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે
પરમી સુધીમાં અંક ન મળે તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાપ્યા લખને જણાવવું અંક સિલિંગમાં હશે તે પ્રાપ્તિથી
જો તે મહિને માલક પછી થાય છે
આ મંત્રિકામાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સંસ્થા તે વિચારોમાં સમય જ ને તેમ માનવું નહિ.

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજ્ઞા'માં સંકલિત, કલા સિદ્ધિ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે
લખાણ સ્પર્ક, મોલિક તાલ દોષ એવી અપેક્ષા રહે છે કાવળની એક બાજુ સાહીથી લખવું
સામાન્ય રીતે કૃતિના રચીકાર બાબત જળવ દિશામાં જવાબ આપવામાં આવે છે પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસ સાથે અંક અને ચોગ્ય પુરસ્કાર પ્રસિદ્ધિ પછી અઠવાડિયામાં લેખકોને પ્રાપ્ત થાય છે

લેખાનુસ

દેસમાં (વરસવું) છે રૂપિયા
પરદેસમાં બાર સિલિંગ
વૈષ્ણવજ્ઞા, રૂપાવતન, મિત્રલોડી
જૂનાગઢ

ફોન નં. ૮૮

મકાલક અને મુદ્રક : શ્રીરત્ન બાંધી • રૂપાવતન મુદ્રણાલય જૂનાગઢ

મેઘલી રાત

સરોહ

તુલ્યનિન્દાસ્તુતિમૌની ચંદ્રપટેઃ યન કૈતયિત્ ।
અનિકેતઃ સ્થિરમતિક્ષિતમાન્ધ્યે પ્રિયો નરઃ ॥
ભ. ગી. ૧૨-૧૯

પરમેશ્વરના બંદા. કેવું સુંદર નામ! હેન્ની સુમે આ મિત્રમડળનો અધ્યક્ષ હતો. એકાંતપ્રિય, અગ્ન્યાસપ્રેમી અને તરવિહિ સુમે બહુ પોતાનું ઘર અને બપો પોતે મણી જનસમૂહથી દૂર રહેતો. આથી સમાજને તેના પ્રત્યે આદર હોવા ઉપરાંત આકર્ષણ રહેતું. સુમેને તેના મિત્રો સમાજમાં હાજરા મળવા અને જ્ઞાનોપદેશ દેવા વીનવતા. પણ આ અગ્રગા રહેવા ઇચ્છતા આત્માને સમાજનો સપક કોઇ પ્રકારે ખપતો નહીં તેમ જ મમતો પણ નહીં. તેને જાણે કે એક સુંદર દર્શન લાખું હતું અને તે આ દર્શનને ફરી ફરી મનન દ્વારા ઘૂંટવામાં રત રહેતો.

એક રાતે અચાનક તેના અંતરમાંથી અવાજ બહી, પરમેશ્વરના બદ્ધએ પરમેશ્વરનું કાર્ય કરવું જોઇએ. સુમેએ પૂછ્યું; શું કાર્ય? અવાજ આપ્યો; પરમેશ્વર પ્રાણી માત્રના મિત્ર છે અને તે બધાનું દિન આદે છે. સુમેએ કહ્યું; તે હશે, પણ મને એકાંત સેવીને તેનું શું? જવાબ આપ્યો; સુમે, ખરું એકાંત જનસમૂહ વચ્ચે છે, જ્ઞાનના ખૂણે નહીં; જા અને પરમેશ્વરી જ્ઞાનનું ઉદ્ધોધન કર. અંતરમાંથી આવતું આ વેણ એવું આશાવાહક હતું કે સુમે તેને કેવી શક્ય નહીં. ક્યવાતે મને તે બહાર નીકળ્યો અને જ્ઞાનપ્રચારના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો.

સુમેના હૃદયમાંથી દુનિયાદારીએ દેહવરો લીધો હતો, જ્ઞાનના પ્રકાશથી તેનું હૃદય ઝગાહળા હતું, પણ સમાજથી અનિત રહેવાની તેની ઇચ્છા સુક્ષ્મ અહંની દર્શક હતી. પરમેશ્વરે તેના આ અહંને ગાળવા મથોચિત ઘટના ઘડી હતી. પણ તેની સુમેને કથા ખબર હતી?

‘ત્રેમગલી અતિ સાકરી, તામે’ કે ન સમાય.’

સુમે જનસમૂહમાં આપ્યો કે તેને પડેલો જ એવો અનુભવ થયો કે જેનું તેના લેખનમાં બળ હતું તેના સોમા લાગતું પણ તેના વ્યાખ્યાનમાં આવતું ન હતું. જ્ઞાનચર્ચામાં તે શોધવાઇ જતો. તાત્કાલિક શો જ્ઞાન આપવો તે તેને સૂઝતું નહીં, આથી તે જનસમૂહમાંથી ઓછી શકાને નિવારી થકતો નહીં. ઘરે જતો કે ઉકેવ સૂઝતો પણ વ્યાખ્યાનપ્રકારમાં જતાં વેત જણે તેની સમય શક્તિ હરાઈ જતી. આથી દિન પ્રતિદિન તેના તરફનું આકર્ષણ ઘટવા લાગ્યું, આદર ઓઝો ઘવા લાગ્યો. તેના મિત્રોને પણ લાગ્યું કે સુમેને અધ્યય જનાવવામાં જલ થઈ છે.

સુમે પોતાને ઘેર એકાંતમાં પ્રાર્થના કરતો; હે પ્રભુ, આવું શા મારે? આથી તે દુઃ નથી જતોપંથોગી કાર્ય કરતો કે નથી મારા ચિત્તને સ્વસ્થ રાખી શકતો. જ્ઞાન આપવો; પ્રભુના બંદા ક્યારે ફરિયાદ કરે છે સુમે, કે-નું ફરિયાદ કરે છે? પ્રભુના કાર્યમાં ચાપડ ખાનારે માણ પંથગણવાનો નથી દોતો, માત્ર ખીન્ને ગાંઘ જ ધરવાનો હોય છે, તે જૂની મથો! સુમે ફરી જનસમૂહમાં સાધતો, વધારે

ને વધારે દાર પામતો ને એકામજી અનુલવતો, આથી સુસોની ઝાની તરીકેની નામના નહીંવત થઈ ગઈ. માત્ર સંભળ તરીકેની સુવાસ રહી.

ત્યારે તેના મિત્રમંડળના હરીફ સભ્યોએ તેના સામે ક્રુરેશ ઉપાડી અધ્યક્ષ તરીકે સુસો નહીં જોઈએ તેવા પ્રચાર શરૂ થયો. એકાંતમાં સુસો રહી પશ્ચે કે તરત અંતરનો અસહ્ય આગ્રહ; પરમેશ્વરના બાંધને રડવાની મનાઈ છેડે. સુસો ઘા ખાઈ ગયો. તેને થયું ધવાથેલ પશુ પશુ ધાને ચાટે છે, ટેટલી સુવિધા પણ નહીં? અપાજ ઝીણો; તું પશુ હોઈ મુગો મનોમન ચરમાઈ ગયો.

મિત્રમંડળના હરીફ સભ્યોને લાગ્યું કે હજી મુગો દાર કળવ કરતો નથી ને અધ્યક્ષપદ મૂકતો નથી. આથી તેઓએ એક દલકા રચનાવી નાખેને ઉત્કેરી. આ નાખેને દરામના દમેલ રહેવ. તેણે જાહેર કહ્યું કે તેની આ સ્થિતિ માટે સુસો જવાબદાર છે. ચોરે ને ચોરે આ વાત ચર્ચાવા લાગી. આ વગોવણાથી મુગોનું હૃદય તીવ્ર પડ્યું. તેણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી; હે ભગવાન, તમારો કડુચાનો સ્તોત કેમ સુગ્રાહ ગયો છે? કેસોટીની પશુ હદ હોય ખરી કે? જવાબ આપ્યો; શાશ્વત પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે આટલું ક્ષણિક દુઃખ ભોગવતાં આટલી રાડારાડ! તને પરમેશ્વરનો બરો કેમ કહેવો? સુસો પાસે આ પ્રશ્નો મીન સિવાય કશો જ જવાબ ન હતો.

એ દલકા આઈ પુત્રને પ્રસવ આવી ચાલી ગઈ. પોતાની પાડોશજી બાળને બાળક સોપી તે કહેતી ગઈ કે આ મુગોનું બાળક છે, તેને આપજો, તે ઉત્કેરે પાડોશજી બાળકને લઈ સુસો પાસે આવી. બાળકને જોઈ મુગોની આખમાથી આરણ્ય લાદરવો વરમચ લાગ્યા. બાળકે કહ્યું; તારાં વજોણાંનું કારણ આ બાળક છે. તું મહારા મા, હું તેને ઠેકાણે કરી નાખીશ. મુગો રાડ પાડી ઝીણો; ના, ના, એવું તે થાય! તેણે બાળકને બોળામાં લીધું ને એટલે તે બાળકના નિર્દોષ મુખને જોઈ રહ્યો. આંખિમાથી અવિરત વહેતી ધાર બાળકના મુખને ભીજવતી રહી. તેણે રૂસકાં ભરતા અવાજે બાળકને કહ્યું; મારા પ્રભુને ત્યાં કશી કમીના નથી. તે મને જોઈતું આપે છે ને મારી સલાહ લે છે, તેમ આ બાળક માટે પણ જોઈતું આપશે ને તેની સલાહ પણ લેશે. પછી બાળકને ઉદેશી તે બોલ્યો; તારી હતભાગી માએ તારો ત્યાગ કર્યો છે, તારો હતભાગી પિતા તારો સ્વીકાર કરતો નથી, પણ તું હતભાગી નથી. પરમેશ્વરે તારો સ્વીકાર કરી તારી જવાબદારી મને સોંપી છે, તે હું પૂરી કરીશ હું તારો પિતા છું ને તું મારો પુત્ર છો. હું તને કે કમીના નહીં પડવા દઉં, મારા બાળા બાળક! આસુ પીના મોંએ તેણે બાળકને થીપી ભરી અને તે આંખને બાળક પાછું આપતા કહ્યું; બહેન, આ બાળકને મારા વતી તું ઉછેર. તેડું બધું ખર્ચું હું ભોગવીશ. બાળકે ખાત્રી થઈ ગઈ કે સુસો નિર્દોષ છે. તેણે બાળકની જળવણીનો સ્વીકાર કર્યો.

આ હકીકતની ખબર પડતાં સુસોના મિત્રોએ પણ તેનો ત્યાગ કર્યો. તેની સાથે દળગુ મળતુ લાંબનદપ ગણાવા લાગ્યું. તેણે ફરી પ્રાર્થના કરી; હવે તો હૃદ થાય છે હરી! તુરત જવાબ મળ્યો; સુખદુઃખમા સમાન ભાવે રહેતું તે તારો ઉપદેશ કયા ગયો? મોનાપમાન સરખાં ગણતા તેમ ઉપદેશનાર તું કે બીજો? તારું કટાણું મો પરમેશ્વર પ્રત્યેના તારા અણુમો ભતાવે છે, આંસુથી હવકતું ને પરમેશ્વર પ્રત્યેની તારી નારાજ દર્શાવે છે. સુસો બોલ સરસો દળી પશ્ચે. તેણે કહ્યું; મારા માલિક, તું જે કહે તે મારે મંજૂર છે. નકમાં લઈ જ તો ચ લાવે, પણ મારાથી કશું માત્ર વિષ્ટો પડતો નહીં, એટલું જ માગું છું. હવે કટાણું મો કડું તો જાહેરમાં જોડા મર્યાદા મારા પ્રભુ, હું એને જ લાયક ગણાઉં.

ત્યારથી સુસોના જાહેર વ્યાખ્યાનના જોશ અપચ લાગ્યું. તે હર શક્ય સમાધાન કરવા લાગ્યો. તેની વિદ્વતાનું તેજ ફરી જળકળી ઊઠ્યું. દલકા સ્વભાવની બાળને થયું કે આવા સતપુરુષને મે બંદ આટી રીતે ફાળવ્યો. તેણે જાહેરમાં પોતાના પાપનો એકરાર કર્યો. સુસો સગાજનો વધારે આદરપાત્ર બન્યો. મેઘવી રાતનો અંધકાર હતી ગયો પણ હવે એ હકીકતની સુસોને કયા પરવાહ હતી! તે ખરેખર પ્રભુને બરો બન્યો હતો ને!

ગાંધીકથા

કથા માંધીજીની જેની સંમિળી તેની ઝોમરુ

કહે ॥ ભલ્લકારો કે આપણી આ ભૂમિ પરે
(નથી વર્ષ થયું ઝાઝું) મહાત્મા વસતો હતો.

એને સૌ-મિત્ર ને શત્રુ-ખાંધી ત્રાસે પિછાણતા;
ધણા જ ગો છલ્લો ભો કે એને હો શત્રુ ત'તા.

સવારે ઊઠીને બહેલો રાત્રીપૂન મથાવતો,
આઉંચા સિમત ને વેળે ઠાઠકૂદ પથાવતો.

નાની શી કૃષ કાયાનો, આમથી તેમ દોહતો
ગુલામીદુઝની દોઝે મુક્તિને ૧૯૪ જોહતો.

ગીતાને ઘૂટીને એણે નિષ્કામ કર્મનો રસ
કાઢ્યો (આલે જરા આવી લાગ્યો વાત નીરસ.)

કહે છે ભલ્લકારો કે મુજબ ભારતમાં પછી
એસણે મહાત્મા એ રામધન મથાવવા
જવો'તોતરયા 'અભાગુયા'રો પામકે' ઇંડી ગોળીએ
રામના નામની સામે જરવી પર એ હલ્લો.

દિ'હીમાં બચાવ્યાઈ કે સાચાત્મીની સમાધિ ત્યાં
માંધીની ચે ચલ્લઈ છે સમાધિ તો મુરોમિત
(કૂલના હમલોખા ના દેખાતા ધાવ અંધિત.)

ભલ્લકારો કહે છે કે અમાધિ ઇંડીને ઠરી
આ ધારી ધાર રાત્રિમાં ફરવા ખાંધી નીકળે;
તો વળી કોઈતરયા બેઠો માધીના શબ્દ સાંભળે

“અભાગુયા પામવો'તો'તું' વી ધારી એટલો નથી
બેટલો ભલ્લનારાયો અને શેજ વી ધાર' હું.”

ફલ છે આપણા કોઈ નેતાને કોઈ દુરથી
છાને'માને, કહે ॥ કે સાધુ તમાધિમાં મરે.
કથારેક ફલમા તાબા ભીતરસ આમુ નીતરે

તમને તો કથા આખી લાગી પરીકથા, ખરુ ?
કહે છે ને કે કથાથી ચે અદ્વિત દોય છે ખરુ ?

—જયન્ત ૧૯૪૩

છે. ત્યારે આપણને ધ્યાન છે કે આ દુઃખના કારણકાર-
માંથી નાસ્તી છૂટવાનો કોઈ માર્ગ ખરો? ત્યારે મારે
કહેવું પડે છે કે, 'એ માર્ગ' છે અને તે હશે જાણી
જ છે. એ માર્ગ છે શ્રદ્ધાનો. હૃદય પોતાની રહે-
લરી ઠરુણથી એક અદ્વય પર એ દીપકને જ્વલતીને
રાખેલો જ છે. એના અગ્નિજ્વળતા પ્રકાશથી આપણે
કોઈ નથી જ, સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ. જ્યાં કામ,
સેવા અને મનઃસંગતિ મિત્રો આપણું સ્વાગત કરવા
ખડેપગે ગમેલા હોય છે.

મન પર એકેવાર નિરાશા સવાર થઈ જાય છે.
ત્યારે જીવનમાં પુષ્કળ અન્યવસ્થા અને આત્મ-વ્યાકુ-
ળતા ધર કરી જાય છે. નિરાશાવાદીઓ આ બધું
ખૂસી જવા કહેતા હોય છે—'ખસ, ખાઓ, પીઓ
ને એજ દરે, હરણ કાણુ હારે જીવનું રહેણું છે!
સૌ કોઈ મરી જવાના તો છીએ જ!' પણ જો મેં
મારાં જીવનને આ નિરાશાવાદીઓની જેમ જોયું હોત
તો તો મારું સત્યાનારા નીકળી ગયું હોત. આ પ્રકાશ,
આનંદ એવના બધું ક્યાંથી ભેળવી શકી હોત?

હું રાત દિવસ મોંઘતી રહી અને કદી પણ સંતોષ
ન પામી. હું સૌથી અલગ બની એકાંતમાં જઈ બેસતી
અને જાય અને નિરાશાના વિચારોમાં વિટળાઈ
પડતી. પણ બીજી જ પગે મને વિચાર આવ્યો કે હું
મારો તથા બીજા પ્રત્યે એક પ્રકારનું કર્તવ્ય સમજું
છું. એ કર્તવ્ય મારી શક્તિ પ્રમાણે કષ્ટક કરી
છૂટવું. હું ખૂબ જ ખુશ રહું એમ મેં વિચાર્યું ને
આજે હું બધી જ માનનાંઓથી મુક્ત છું.

ધર્મી-કૃપામાં બાળકની જેમ સરળ વિશ્વાસ
અનેક સમસ્યાઓને હલ કરી નાંખતી હોય છે—પછી
કુરુદેવી ગાદે ધરતી પરની હોય કે સમુદ્ર પરની હોય.
કુરુદેવીઓ તો અગ્નિ ને પગલે ગમી જ છે. સમજે
તો એ જીવન-સંમીતનું વાજિત પાણ છે. સમજે કે
એ આપણા જીવનનો મહાન મિત્ર પણ છે. અને એ
જ આપણી સતત દેખરેખ રાખી રહ્યો છે. જો આવા
વિચાર આપણે આપણા અંતરાત્મામાં દાઢ કરી લઈએ
તો આપણે લગભગ જે ચાલીએ તે કરી શકીએ એમ
છીએ. અને ત્યારે આપણે આપણી દુઃખા કરવાની
કોઈ સીમા બાંધી લેવાની પણ જરૂર પડતી નથી.
અને ત્યારે જીવનની તમામ સુંદરતાને આપણે આપણી
હૃદયમાં ભરીને પી શકીએ છીએ.

મારાં જીવનમાં દરરોજ હું નવું માન્યતો મારે
હૃદયને ધન્યવાદ આપું છું. એણે પોતાના કાશને
જાણવાની શક્તિ મને આપી. અને વધારે ધન્યવાદ
એટલા માટે આપું છું કે એણે મારાં અંધકાર ભયો
જીવનમાં મહાનો દીપક પ્રગટાવ્યો. સૌથી વધારે
ધન્યવાદ એટલા માટે કે હું એક એવા જીવનની
હૃદયના કરી શકું છું કે જે પ્રકાશ, શ્રદ્ધા અને દિવ્ય
સંગીતથી હું આજે આનંદમાં ચક્રવૃત્ત રહી શકું છું.

સુખનું એક દાર બધે યતાં બીજું ખૂસી જઈ
હોય છે. પણ કોઈ વાર શું? અનેક વાર આપણે
બધે દરવાજા તરફ એ આશાએ તાકી રમા હોઈએ
છીએ કે એ હમણાં ખૂસશે, હમણાં ખૂસશે. ત્યારે
બીજું દાર જે આપણાં માટે ખૂસી ગયેલું છે એ
આપણે જોઈ પણ શકતા નથી.

મરજાદ!

પતંગ આકાશમાં જાયે જાયે જીડી રહ્યો હતો. જરાબર એ જ વખતે આકાશમાં
એક ગુરુક પણ પાંખો વીંઝતુંકને પતંગને પાર કરી ઉપર જાયે જીડી ગયું. પતંગને
યયુ: જો આ દોરડું બંધન ન હોત તો બસ, હું જ આત્મ જ સ્વચ્છંદતાથી જાયે
જીડતને! યયુ: તેવી બાવના તેથી સિદ્ધિ! શબ્દિક આવેશમાં ને આવેશમાં પતંગ
પોતાને દોરથી મુક્ત કરી જોડા એક સજી તો તે જાયે જીડ્યો, પણ તરત જ નીચે નીચે
અને છેલ્લે છેક જ નીચે પડ્યો, ક્યાં પડ્યો તેનો પતંગ ન લાગ્યો.

કઠણુ કરમનો ભારો

સરોહ

‘ [કપારેક કાન્યની પૂર્વશ્રમિકા તેના આસ્વાદમા વધારા કરે છે. નીચેની દુઃખી તોંધ કદાચ આ ભજનને વધુ આસ્વાદ્ય બનાવશે.

લાડથી અને બાઉદિન ગિરનારનો ખોળો ખૂદી વડેન લાકડાના ભારા પર ગુજરાન કરના. દાંતરડીના કકરામથુ માટેનો પૈસો પણ તેઓ પામે ન બચવા પામતો. આવી સ્થિતિમાંથી હવાની એક લહેરી આવે ને તત્કાળ પાંડુ કરી જાય તેમ તેમના નસીબનું. પાંડુ કરી ગયું. લાડથી જૂનામદના નસામનાં બેગમ બન્યા અને બાઉદિનમાંથી વજર. આ કથા વૈષ્ણવજનના ગયા અંકમાં આવી ગઇ છે. તેના લેખક શ્રી પિંગળશી મેધાણુદ રેડિયો પર પોતાના દુઃખ અને હદ રગ્દ કરવા રાજકોટ ગયા. ત્યાં તેમને ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ કવિ શ્રી નિલુવન ગૌરીશંકર વ્યાસનો મેળાપ થયો. કનિષ્ઠીએ પિંગળશીમાધને પૂછ્યું, આ લાડથી અને બાઉદિનના ભાગનું પાંડુ ફેરવનાર લહેરી ક્યાથી આવેન તે ખમર છીં પડી તેમણે પિંગળશીમાધને નીચેના ભજનમાં ગૂથી લેવામાં આવેન છે તે હકીકત કહી. પિંગળશીમાધએ આ વાત શ્રી સરોહને કરી.

ગ્વલ અને દાંતને બેળા કસાવનાર લાકડાને આખો ભારો સતયરણમાં ઠાનવી દેનાર લાકડાદંત્ય અને નાની સેવાનું મહા દુઃખ આપનાર સતકુપાનો મહિમા ગાવાની સુવેળા સાપડી તે અંટે પરમેશ્વરનો ઉપકાર માની સરોહ આ લખન રણુગ્વણુગ્વ.

૧. ખુનનો, ૨ શી સહજન દુઃખ મહારાજનો

એમ ઉતાયો ભારો

ગુણાતીતે એમ ઉતાયો ભારો.

સ્વામી મંદિરનો મોટો મઠંત એ,

મોટપથી રહે ન્યારો;

દામોદર કુંડમાં સ્નાન શું સંચરો,

માથ સાધુ સથવારો.

ગુણાતીતે એમ ઉતાયો ભારો.

સ્નાન છુને ને કંઈ દાદ થયી એથી,

એનો ન આરો વારો;

સંતપુરુષને એમની એવના,

ખેલ એ ખેલનવારો.

ગુણાતીતે એમ ઉતાયો ભારો.

માધુમદને સ્વામી કહે, તમે

લાવો લકડિયાંનો ભારો;

અંગ ચોકચા વિષ્ણુ ધૂણ રહેલ આ

દેહનો નથી ઉગારો.

ગુણાતીતે એમ ઉતાયો ભારો.

બાઉદિન લાડથી કરગડ વીણવા

ખૂદી વળે ગિરનારો;

બાધ ને જહેનને આજ અચાનક

ચમક્યો બાધસિતારો.

ગુણાતીતે એમ ઉતાયો ભારો.

લાડથી કહે, એગા બાઉદિન જોઈલે,

આ છે ફિરસ્તો ખુદારો;

દાદથી કંપતા સ્વામીના ચરણે

ઠાકથી દે ભાર તારો.

ગુણાતીતે એમ ઉતાયો ભારો.

ભારો છેડાંયો ને કરગડ ચેતનયાં,

ખેડાયા સ્વામી સપત્તરો;

બાધ ને જહેન, તમે કંઈકુ કરમનો

ભાર ઉતાયો તમારો.

ગુણાતીતે એમ ઉતાયો ભારો.

લાડથી એમમ રાજ કરે ને

બાઉદિન વજર દુઠારો;

જૂનાણીને એગી જમાતમાં

ગુણાતીતાનંદ પ્યારો.

ગુણાતીતે એમ ઉતાયો ભારો.

ગ્રામવિકાસ કાર્યક્રમની પીછેહઠ

સ્તિભાઈ ગોંધિયા

સ્વાનાત્મક ક્ષેત્રના એક માસિકના તંત્રીએ મને પૂછાવ્યું કે 'ભારતમાં ગ્રામવિકાસના કાર્યક્રમને મળેલી પીછેહઠના તમારી નજરે શું મહત્ત્વના કારણો છે?' એ પત્રમાં જે મુદ્દાઓ ઉપરિચિત કરવામાં આવ્યા હતા તેને મેં નીચેના બે પ્રશ્નોમાં વહેંચી નાંખ્યા.

૧ ભારતના આર્થિક ગ્રામવિકાસના કાર્યક્રમનું ઉત્પાદનનક પરિણામ નથી આવ્યું તેનું શું કારણ છે?

૨ સામાજિક, શૈક્ષણિક, ખેતી ઉત્પાદન અને અન્ય ઉત્પાદન તથા ઉદ્યોગો માટે ગ્રામકારી-વરગીનું કેવળું કદ કાર્યસાધક ગણાય?

આ બંને પ્રશ્નો એક બીજા સાથે સંકળાયેલા હતા દરેક પ્રશ્નને પોતાનું સ્વતંત્ર કાર્યક્ષેત્ર પણ છે. ખાસ કરીને પહેલા પ્રશ્નને પોતાનું વિશાળ કાર્યક્ષેત્ર છે એટલે તે પ્રશ્નને તપાસતા ઘણી બાબતો રપર્ષ કરવી પડે.

આપણે એ વાત સારી રીતે જાણીએ છીએ કે કોષ્ટકપૂર્ણ દેશની આઝાદીની લડત કે દેશની ક્રાન્તિ તે તે દેશના લાઘ્યામાં તેની સંસ્કૃતિ, પરંપરા, આબોહવા, અને લોકોને નજરમાં રાખીને જ થાય છે. એક દેશની નકલ બીજો દેશ ન કરી શકે તેમ કરવામાં કદાપણ નથી ગયાનું. ભારતે પોતાની આઝાદી અર્ધિ-સક ક્રાન્તિ દ્વારા મેળવી અને સ્વરાજ્ય પગી પોતાની રાજ્યસ્થવરથા લોકશાહી દ્વારાજી અનાવવાનું પસંદ કર્યું. જ્યારે ભારતના જ પડોશી દેશ ચીને પોતાનો માગ લુદ્ધે જ પસંદ કર્યો આમ દરેક દેશને પોતાનો આગવો લાભો, આગવી પરંપરા આગવી સંસ્કૃતિ દોષ છે.

એટલે મુળ પ્રશ્નને નવાસતા સામે પ્રશ્ન એ થાય છે કે ભારતમાં ગ્રામવિકાસના જે કાર્યક્રમો લામ-ધરાયા તે આ દેશની સંસ્કૃતિ, પરંપરા, અને લોક-જીવનને અનુકૂળ હતા? અને આપણે સીકરણું પડે એમ છે કે ગ્રામવિકાસ કાર્યક્રમને ધારી-સંજના ન મળવાનું મુખ્ય કારણ આ જ છે કે કાર્યક્રમ બહારથી આવતા થયેનો હતો.

આ દેશનું ગ્રામ સ્વરાજ્ય કેવું હોવું જોઈએ તે બાબત ગાંધીજીએ પોતાના 'હિંદ સ્વરાજ્ય' પુસ્તકમાં સ્પષ્ટતાથી જણાવ્યું છે. આનું ચિત્ર રજૂ કરનાર આપણા રાષ્ટ્રપિતા અને દુનિયાની એ મકાન વિમૂતિએ દેશ અને દુનિયાનો કેટલો જથ્થો વિચાર કર્યો પછી આ ચિત્ર બનાવ્યું હતો? પણ આપણે અને ખાસ કરીને જેમના દ્વારા મુખ્યત્વે ચોળનાઓ બનાવાય છે કે મંજૂરી મળે છે તેઓએ તો લાગ્યે જ 'હિંદ સ્વરાજ્ય'ના ચિત્રને નજર સમક્ષ રાખ્યું છે, કેઈ નહિ તો તે માટે આજો પાનજો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હોય તેવું પણ નથી લાગતું.

આ દેશમાં ગ્રામવિકાસના બે પ્રયત્નો થયા છે. એક સરકારના વિકાસ ખાતા દ્વારા તાલુકા કક્ષાએ વિકાસ ખંડો કે જેને Community Development Block કહે છે તે દ્વારા અને બીજો ખાદી પ્રાગોદીગ કમિશન દ્વારા સઘનક્ષેત્ર ચોળના અને ગ્રામ ક્ષેત્રી ચોળના દ્વારા. આ બંને પ્રયત્નોને ધારી સંજળતા નથી મળી તેના કેટલાક માયાના કારણો આવા કહી શકાય.

૧ પાચલાખ ગ્રામકારી બનેલા ભારતનો વિકાસ કરવા માટે ગ્રામકારી સ્થિતિ અને ગ્રામકારી લોકોને નજર સમક્ષ રાખી એ કાર્યક્રમ પાર પાડવા ગ્રામકારી સ્વરાજ્ય બિનુ કરવા કેવા કાર્યકર્તા જોઈએ તે ગાંધીજીએ અનેક વખત અને છેવટે 'નવસંસ્કરણ' કાર્યક્રમમાં ખૂબ જ સ્પષ્ટતાથી કર્યું છે. જ્યારે જે રીતે કામ લેવાયું છે તેમાં આપણે જોઈએ કે તે પ્રથમ સરતનો જ જામ કરવામાં આવ્યો છે.

ગ્રામકારી આ વિશાળ સેવાના કામ માટે વિકાસ ખાતાએ જોડેલા દ્વારા નોકરી કરનારો 'ગ્રામજેવક' નામધારી જે જોડો સમુદાય ઝીલો કર્યો તે દ્વારા ગ્રામ સ્વરાજ્ય કેવી રીતે બિનુ થઈ શકે? તેમના દ્વારા સરકારી રાઉ બે જ કામ થઈ શકે, એક નકરી કરવા પૈસા વાપરી આપે, બજેટ લેખ ન ગવાની આવર કમાવાનો, અને બીજું પોતાની નોકરીની બંદી,

પગાર વધારે આદીની રેઠની ચિંતા. આનું લખીને કદાચ કંઈતે કંઈ ગામડાને ઉપયોગી થતા એક મોટા સમુદાયને જાણે અન્યથે અન્યાય કરી એસાડવાનો ડર મનમાં છે છતાં એ પાંચાની ખામીને આપણે રીતીકાપી વગર છૂટકો નથી. એક વખત એક મુરખીને આ બાબત ટીકા કરતા મેં સાંભળેલા કે ‘ગાંધીજીએ મામસેવકો તૈયાર કરવા પોતાની શક્તિ ખર્ચી, એવામામમાં વિદ્યાર્થીઓ સલામ્યા, છતાં લાંબા વયે ૧૦૦ મામસેવકો પશુ ન તૈયાર થઈ શક્યા. અને આ વિકાસ ખાતાએ ચપરી વગાડતા હજારો મામ સેવકો પેદા કરી નાંખ્યા!’ આ ખામી મામ વિકાસ ખાતાએ જ કરી તેવું નથી. અને કદાચ કરી તો તેમને કામ્ય હતી કારણ કે સરકારી ડાંગ્યામાં તેથી વિશેષ કશું થવાની આશા ન રાખી શકાય. પશુ ખામી મામોલોગ કમિશને આથી વિશેષ કશું જ ન કયું. તેણે પશુ બિલાકુલ સરકારી ડાંગ્યાની જ નકલ કરી, ઉપરથી યોજના, યોજનાને આધારે સેટઅપ, સેટ અપને આધારે પગાર, અને તેને આધારે ભરેલ દારા કાર્યકરો મેળવવા. કેટલેક સ્થળે યોજનાઓ જૂના અનુભવી રચનાત્મક કાર્યકરોએ સંભાળી પશુ તેમણે એ યોજનાની લપસણી ભૂમિ પર યોજનાને આધારે ગમે તેમ કરી પગારદાર કાર્યકરો જ રોક્યા!

સધનક્ષેત્ર યોજના જેવી ખાદી કમિશનની મહત્વની યોજનામાં સરકારની વિકાસ યોજનાથી કશું જ નહું નહોતું તેમાં એજ પદ્ધતિએ કાર્યકરો ચેવાના અને એજ રીતે પગારો અને અન્ય સગવડોની સલામત પદ્ધતિએ અપનાવવાઈ અને એ યોજનાએ પશુ મામ સ્વરાજ સિદ્ધ ન કયું!

અવખત આ યોજના કેટલીક જૂની રચનાઓ સંસ્થાઓ દ્વારા જ્યાં ચાલી ત્યાં કેટલુંક પરિણામ આનું. પશુ આ પરિણામો યુલ યોજનાના જ અવધાર દ્વારા ગવાયા તેથી તે પરિણામ કરતાં કંઈક વધારે પડતા ગવાયા અને એકંદરે આ યોજના દ્વારા આપણે મૂળ ધ્યેય તરફ કંઈ આગળ ન વધ્યા.

આવી જ સ્થિતિ મામ છકાપી યોજનાની બની છે. પ્રથમથી સહાયની યોજના અને અન્યક સમયમાં અન્યક કાર્યકરો રોકવાની તકેદારી! મામ છકાપી જેવા મર્યાદિત મામ સમૂહમાં કામ કરવા માટે કેટલી

હિમ્મત કક્ષાના કાર્યકરો જોઈએ તે જાણે જુલાઈ જ ગયું અને બીજી કોઈ યોજના કરતા આ યોજના દુરત જ નિષ્ફળ સાબિત થઈ.

આમ આપણે જોઈએ કે મામ વિકાસ યોજનાની નિષ્ફળતાનું પ્રધાન કારણ તે યોજના સલામત માટે જે સેવાઓ, નિષ્ઠાવાન સેવકો રોકવાની પ્રયાસ આપણે તોડી છે, અને બીજા કોઈક તેવું કામ કરતા હોય તો તેમને પણ યોજનાની લાલચમાં પાડી તેમનું કામ બગાડ્યું છે તે છે.

૨ બીજું કારણ એ છે કે લોકશક્તિ ઊભી થઈ વગર બધી યોજનાઓ લોકો પર જે રીતે લાદવામાં આવી છે તેણે એક જાતની અર્થલાલચ ઊભી કરી અને લોકશક્તિને કુદિત કરી. આપણા ગામડા ગરીબ છે, અને તેથી તેમને સહાય મળે તે જરૂર આવકાર-દાયક છે. પણ પંચવર્ષિય યોજના અને તેને કારણે જૂર્ણમાં વાપરવાની રકમના લક્ષ્યાંકને પહોંચવાની દોડ અને લાલચે પ્રજાનું હૃદય તોડી નાંખ્યું છે.

અને એટલે જ સરકારી વિકાસ ખાતાએ નિશાળા ઊભી કરી પણ સરકારી જીજ્ઞા ન થયા. કદાચ એ નિશાળાની સંભાળ ખૂદ ગામે જ ન રાખી, અને કેટલેક સ્થળે નિશાળાના મકાનને બગાડ્યું. વિકાસ ખાતાએ દવાખાના ઊભા કર્યા પણ એ દવાખાનામાં સેવાઓની કોંકર ન આપ્યા.

ગામડામાં રસ્તા બન્યા પણ તે લાંબાસ્વત અને સરકારી પદ્ધતિને કારણે નળળા બન્યા. અને કેટલેક સ્થળે લોકોએ પોતે જ મફત મળેલા રસ્તા બગાડ્યા.

સધનક્ષેત્ર યોજનાએ આવા બધા કામોમાં પોસ્ટ ઓફીસનું કામ કયું અને વિકાસ ખાતા પાસે પોતાના પ્રદેશમાં આવા કામો કરાવ્યા અથવા જે ખાતાના નિયમથી થવા તે પોતાના કામોમાં ગણાવ્યા.

આ રીતે આપણું બીજું નિષ્ફળતાનું કારણ લોકશક્તિના નિર્માણ વગર સરકારી નાણાં અને લાલચ લોકો સામે ઊભી કરી તે છે.

દેશના સ્વરાજ્ય ખંડી દેશની સામાજિક ક્રાંતિ તથા આર્થિક ક્રાંતિ દેશે હાસલ કરવાની હોય છે. મામ વિકાસમાં સામાજિક તથા આર્થિક ક્રાંતિ કરવાનું ધ્યેય સમાવેલું છે. ગામડાના વિકાસમાં સામાજિક ક્રાંતિની નિષ્ફળતા આપણે સ્વીકારી છે અને

તેના કારણે આપણે અહિં તપાસ્યા. હવે આર્થિક ક્રાંતિ વિશે થોડું વિચારીએ.

ગામડાંમાં આર્થિક ક્રાંતિના બે મુખ્ય પાયા છે, ખેતી અને ઉદ્યોગ. ખેતી ઉત્પાદનમાં કદાચ પ્રમાણમાં સારી સફળતા મળી છે તેમ કહી શકાય જેમું 'ચેપ' લોકોને અને સરકારને બન્યું છે. લોકો સ્વરાજ્ય પગી જમીનના માલિક બન્યા, સહકારી બેંકો દ્વારા ધીરાણની મોટી સગવડો મળી, અને પાણું પોતાના જીવન નિર્વાહનો બધો જ આધાર ખેતી પર હોઈ તેમનું બહુ જ પ્રયાન ખેતી પર કેન્દ્રીત થયું પરિણામે રીક ફીક ખેડતાએ પોતાનું ઉત્પાદન વધાર્યું. અને છતાં સરકારી નીતિને કારણે ખાદ્ય પાકનું ઉત્પાદન વધ્યું છે તે કેવડી મોટી નિષ્ફળતા છે. સૌરાષ્ટ્રના દાખલો લો તો આ પ્રદેશનો મુખ્ય ખોરાક બાજરો લગભગ નષ્ટ થયો છે અને તેની જગ્યા મગફળીએ લીધી છે ખેડૂતો પોતાના મગફળીના પાકને બજારમાં લાવે ત્યારે પોતાની વેલી મગફળીની ગાદી વહેંચી પોતાના ખોરાક માટે તે રકમમાથી અન્ય પ્રાન્તનો બાજરો ભરી જાય છે. આ સ્થિતિની કશી જ સારી રીતે બચાવક છે. પૈસા મેળવાય છે પણ ખોરાક નથી મળતો! આજ બાજુની બીજી નિષ્ફળતા કરોડો લોકો જમીન વગરના છે તે છે. પણ તે પ્રશ્ન મોટો છે અહિં તેમાં ઉતરતો નથી. આ સ્થિતિ ખેત ઉત્પાદનની છે પણ ગામડાના ઉદ્યોગનું તેનાથી પણ કશું ચિત્ર છે.

આપણે સ્વીકારવું પડશે કે ગામડાના ઉદ્યોગો ઊભા કરી શક્યા નથી. ખાદ્ય ઉદ્યોગે જરૂર રાહત ઊભી કરી છે પણ તે ઉદ્યોગે પૂરો રોટમાં ભાંગી પડ્યો નથી ત્યાં સુધી તે ઘણું અધૂરું કામ છે. આપણે ઉદ્યોગો શા માટે ઊભા નથી કરી શક્યા તે બાબત નીચેના કારણોને મહત્ત્વ આપવું જોઈએ.

અ;— વિકાસ ખાતા પાસે તે તેની ખાસ કંપના હતી જ નહિ. એ ખાતાએ હંમેશા દવાખાના, નિશાળા, રસ્તા, ખેતી આદિમાં જ પ્રયાન રોક્યું હતું. થોડીઘણી રકમ પ્રામોદોગો માટે રખાતી પણ કોઈ અધિકારી ભાગે જ તેમાં કશું સમજતા.

બ;— ખાદ્ય પ્રામોદોગો દ્વારા જૂની રચનાત્મક સંસ્થાઓએ કામ કર્યું પણ તેને સફળતા એટલા

માટે ન મળી કારણ કે સરકારની ઔદ્યોગિક નીતિ ભાગ્યે જ આ ઉદ્યોગોને રક્ષણ આપે છે. આના ઉદ્યોગોને આર્થિક સહાય આપવી તે પૂરતું નથી તેને રક્ષણ આપવું જોઈએ. આપણે સરકારની નીતિ જોવી છે કે આ દેશમાં ભાગ્યે જ ખાદ્ય પ્રામોદોગો ઊભા થઈ શકે. અત્યારે ચાલે છે તે ગરજના માર્ગ ચાલે છે. ખીજે રસ્તો નથી માટે ચાલે છે નીતિને આધારે તે ચાલતો નથી

પણ આ તો સરકારી નીતિની વાત થઈ. આવી જ સ્થિતિ રચનાત્મક કાર્યકરોની છે. કયા ઉદ્યોગો ચલાવવા તે માટે રચનાત્મક કાર્યકરોમાં ભાર મોટો ગૂંચવેલો છે. સરકારી નીતિ કે લોકશક્તિના અભાવથી પ્રામોદોગો ન ચાલે તો નુરત આપણે સાક્ષ્ય સંચાલિત ઉદ્યોગોની તરફેણ કરવા મંડી પડીએ છીએ. જેમ કે સધનરોજ ચોળનાએ તો ખુદી રીતે પ્રામોદોગોની મરકરી જ કરી. ખાદ્ય પ્રામોદોગ કમીશન દ્વારા ચાલતી આ ચોળનાએ ભાગ્યે જ ખાદ્ય પ્રામોદોગ પર થઈ શક્યા છે. આ ચોળનાએ તેલધાણીની સામે શક્તિ સંચાલિત તેલ એક્સપોર્ટરોની દિશાવળ કરી! ખાદ્યની સામે શક્તિ સંચાલિત કંતાઈ ચાલતો રોકો આવ્યો!

આમ નિષ્ફળતાનું આ ત્રીજું કારણ છે સરકારી નીતિ, લોકશક્તિનો અભાવ અને રચનાત્મક કાર્યકરોની માનસિક ગૂંચવણ.

આ નિષ્ફળતા પગી સફળતા વિશે આપણે વિચારવું હોય તો આટલી બાબત પહેલાં સ્પષ્ટ થવી જોઈએ.

૧ બંને ઝોણું કામ થાય પણ સેવાભાવી કાર્યકરોએ આ કામમાં રોકવા માટે આજની ખાદ્ય કમિશનની મોટા પગારો આપી માત્ર કાર્યકરો ઉપર દેખરેખ રાખનાર ઓરિસિયલ સ્ટાફની પ્રથા બંધ કરવી જોઈએ. એ માત્ર સરકારી પ્રધાની નકન છે જે પરિસ્થિતિવશ કેટલાક કરોડના ખાદ્ય ઉત્પાદન સિવાય એકંદરે કશો જ ફાયદો નહિ કરે.

૨ લોકશક્તિ ઊભી કરી વગર લોકો પર ઉપરથી આવેલી ચોળના લાદવાનું બંધ થયું જોઈએ. પગી બંને તેને કારણે કામ અટકે.

૩ સરકારની નીતિની સ્પષ્ટતા થઈ જવી જોઈએ

કે ત્યાં સુધી સરકાર મિત્ર અર્થનીતિ ચલાવે છે ત્યાં સુધી જે સરકાર આમેલોગો ચલાવવા માગતી હોય તો તેને રક્ષણ બે-રીતે મળવું જોઈએ. આમેલોગોમાં રોકાયેલાને પૂરતી રેન્જારીનું, અને પેદા થયેલા માલ સામે મંત્ર ઉલોગો દ્વારા પેદા થતા સરતા માલ સામે ભાવનું રક્ષણ, અથવા એ માલની ખરીદી સરકાર પોતે કરી લે.

૪ રચનાત્મક કાર્યક્રમોમાં પ્રથમ શું ચલાવવું, છે તે બાબત એકમતી હોવી થવી જોઈએ અને એકમતી વાળા કાર્યક્રમો જ ચલાવવા. બાકીનો છોડી દેવા.

હવે બીજા પ્રશ્ન વિશે :-

સામાજિક શૈક્ષણિક ખેતી ઉત્પાદન અને અન્ય ઉત્પાદન તથા ઉલોગો માટે ગામડાંની વસ્તીનું કાર્ય-સાધક કદ નક્કી કરવા માટે કેટલાક ધ્યાનના પ્રશ્નો આપણે તપસી લેવા જોઈએ.

૧ સામાજિક કોન્ટ્રોલ એટલે શું? આપણે પશ્ચિમી સંસ્કૃતિની નકલ કરવી છે કે ભારતીય પરંપરાને અને સંસ્કૃતિને અનુરૂપ સમાજની વ્યવસ્થા ગોઠવવી છે?

૨ શિક્ષણની વ્યાખ્યા અને મનોદા શું? આજે તો શિક્ષણ એટલે કોલેજ સુધીના શિક્ષણની ધુરત વ્યાખ્યા થઈ જાય છે અને તો એ બાબત આપણે સમજી લેવું પડશે કે ગામડામાં કે ગ્રામજન્યમાં કોલેજની કે તેની ઠાંઈ વ્યવસ્થાનો વિચાર છોડીને જ ચાલવું પડશે.

૩ ઉલોગોની બાબતમાં બંને આપણે આમેલોગો માટે રપષ્ટ હોઈએ તો પણ તેની એ મનોદા નક્કી કરવી પડશે. ગ્રામ કે ગ્રામજન્ય બધા જ ઉલોગો પોતે ચલાવશે તેવું માનીને ન ચાલી શકાય.

આ પ્રશ્નોમાંથી એક સાર એવો નક્કી કરવો રહ્યો કે આપણી કલ્પનાનું ગામડું પૂ. બાજુએ પડિત જવાદરવાદળને છેલ્લે ૧૯૪૫માં ગામડાંની કલ્પનાનું જે ચિત્ર દોરી બતાવ્યું હતું તેવું હોવું જોઈએ. સમગ્ર ભારતના અભ્યાસ અને મંથનમાંથી નીકળેલું એ ચિત્ર આપું હતું.

અઃ હિંદુસ્તાન જેવા વિશાળ દેશે સાચી સ્વ-તંત્રતા મેળવવી હોય તો ગામડાંમાં જ રહેવું પડશે. અજાણે માણસો શહેરોમાં અને મહેલોમાં સુખસાંતિથી દરી નહિ રહી શકે.

બઃ આવા ગામડાંમાં મનુષ્ય જીવન માટે જે આવશ્યક ચીજો જોઈએ તેના પર એનો પોતાનો કાબુ હોવો જ જોઈએ.

કઃ આવા ગામડાંમાં વસતો માનવી જડ નહિ હોય. શુદ્ધ ચૈતન્ય હશે. તે ગંદકીમાં, અધારા ઝોરડામાં જનવરની જેમ જિંદગી ગુજારતો નહિ હોય. સ્ત્રી એને પુરુષ બનને સ્વતંત્ર પણે જીવન જીવશે અને આખા જગતની સાથે ટક્કર લેવાને તૈયાર રહેશે. ત્યાં નહિ કોલેરા હોય, નહિ મરકી હોય, નહિ શીતળા હોય, કોઈ આળસ થઈને પડી રહી નહિ થકે. ન કોઈ એસઆરઆરમાં રહેશે. બધાને શરીરશ્રમ કરવો પડશે.

ડઃ દરેક મનુષ્યની બૌદ્ધિક, આર્થિક, રાજકીય, નૈતિકશક્તિ વધારવાની રહેશે. અને દરેકને ઊંચે ચડવાનો સરખો હક્ક અને સરખી તક મળશે.

ઈઃ આવા ગામડાંએ કે ગ્રામ એકમને વસ્ત્ર, અન્ન, અને રહેઠાણ ભરતે પેદા કરવા જોઈએ, અને બનાવવા જોઈએ અને એ જ રીતે પાણી અથવા દીવાળતી પણ બને પેદા કરવાના રહેશે. ગ્રામ આપણે એકમ સ્વવલંબી હશે તેમ એકમની અંદર પરસ્પરાવલંબન પણ રહેશે.

પૂ. બાપુના આ ચિત્રનો પાયો છે, ગ્રામ સ્વા-વલંબન. અને ગ્રામ સ્વાવલંબનનો એક આધાર સંબંધ અને સંપર્ક પણ છે. અને સંબંધ અને સંપર્ક રાખવાનું અને ટકાવવાનું જેમ વસ્તીનું જોઈએ તેમ વધુ સમય જીવું હોય છે. એ રીતે આપણે તપાસીએ તો આપણું ગ્રામ એકમ ગાંધી વિધ્યા મારગે સ્થિર કરવા માગતા હોઈએ તો ૫૦૦ની વસ્તીનું કદ કાર્યસાધક ગણી શકાય. કારણ કે આટલી વસ્તીને સ્વાવલંબન પર અને પરસ્પરાવલંબન પર એકત્રિત રાખવાનું સહેલું છે.

પણ સમગ્ર ચિત્રનો વિચાર કરીએ તો આપણું આ કદ આપણે વધારવું પડશે. કારણ કે આપણું ગ્રામ અજ અજ જેમ પેદા કરી લેવું હશે તેમ એ ગ્રામમાં જીવનની પ્રાથમિક જરૂરીયાતોને પણ પેદા કરતી પડશે. એટલે નાના આમેલોગો જીભા કરવા પડશે. અને તો ૫૦૦ની વસ્તી પૂર્ણ નહિ થાય. કારણ કે જુદા જુદા ધંધાના ધંધારિઓ તેટલા નાના એકમમાં ટકી ન શકે.

આની જ રીતે આ કલ્પિત ગ્રામ એકમમા માધ્ય-
મિક શિક્ષણ કે ઉત્તરશુનિવાદી શિક્ષણ સુધીની વ્ય-
વસ્થા ભગવતી જ પડશે અને ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે
દૂરની વ્યવસ્થાના આધાર રાખવો પડશે.

પાણી અને પ્રકાશ મનુષ્ય જીવનની એવી જરૂરી-
આત છે કે તેને ખાળી શકાશે નહિ. આની જ રીતે
આરોગ્યને પણ ટકાવવું હશે અને એ રીતે આદર્શ
ગ્રામ કે ગ્રામગૃહની વ્યવસ્થા કરવી હશે કે જેનું
આણું ચિત્ર પૂ. ખાપુની કલ્પનાનું આપણે જોઈએ તે
વસ્તીનું કદ ૫૦૦થી વધારીને ૧૦૦૦નું કરવું પડશે.

અને તે જે આવા ૧૦૦૦ના એકમોને કેટલીક બાજ-
તોમાં પરસ્પર જોડાવું પડશે.

સાર એ કે ભારતીય સંસ્કૃતિની તાલેપુરા પર
જીવન વ્યવસ્થા ગ્રાહ્યતાની નેમ ઉપર આર્થિક,
શૈક્ષણિક, સામાજિક અને રાજનૈતિક બાજતોમાં
સ્થાવરબી અને પરસ્પરાવલંબન આધારીત ગ્રામ
એકમની આપણી કલ્પનામાં ૧૦૦૦ની વસ્તીને કાર્-
સાધક ગણવી વધુ યોગ્ય લાગે છે. અને આવા
૧૦૦૦ની વસ્તીના એકમોએ પણ પરસ્પર કેટલીક
બાજતોમા આધાર રાખવો પડશે.

ખાદી નકામી કે પોતે જ નકામા ?

૧૯૩૬ની વાત છે. એક બાલુ બાલુ સુભાષચંદ્ર ભોજના પ્રમુખપણા નીચે ત્રિપુરીમાં
કોંગ્રેસનું વાર્ષિક અધિવેશન હતું. જ્યારે બીજી બાજુ રાજકોટના કોંગ્રેસ સાહેબ પોતાનું
વચન પાળે તે માટે ગાંધીજીએ કરેલા ઉપવાસના વાઈસરોયની દરમિયાનગીરીથી પારણા થયા
હતા. ઉપવાસના કારણે નંખાઈ ગયેલ શરીરને ત્રિપુરી કોંગ્રેસ અધિવેશન માટે તૈયાર કરવાની
ઘણી કૌશલ્યો હોવા છતાં ગાંધીજી કુદરતની ઈચ્છાને કારણે કોંગ્રેસ અધિવેશનમાં હાજરી આપી
શક્યા નહિ. છઠ્ઠી માએ એમની ગેરહાજરીમાં ખાદી પ્રદર્શનના ઉદ્ઘાટનનું કામ પંડિત
જવાહરલાલ પર આવી પડ્યું. તે વેળા ખાદી અંગે એમણે કહેલા શબ્દો ક્યાન એવે તેવા
છે. પંડિતજીએ કહ્યું કે :

‘કેટલાક લોકો એવું સમજે છે કે ખાદી અને અન્ય આમેલોગોના પુનરુત્થાનના
કારણે દેશની પીછેહઠ થશે અને મોટા મોટા ઉદ્યોગોની પ્રક્રિયા દ્વારા જ દેશ ઊગરી શકશે.
હું અને સમાજવાદી કહેવડાવું છું. અને સમાજવાદી હોવાને કારણે પણ હું માનું છું કે આ
દેશમાં મોટા મોટા ઉદ્યોગોનું સ્થાન છે. દેશનું ઐતિહાસિક સુખ શાંતિ વધારનાર કોઈ પણ વસ્તુને
પ્રત્યાઘાત જનતા પર થવાનો જ. પરંતુ માત્ર મોટા કારખાનાઓ ખડકે રાખવાથી આપણે
આ દેશની શ્રામીય જનતા પર કદી પણ અસર કરી શકીશું નહિ. ત્યાં સુધી પહોંચવા માટે
તો ખાદી આમેલોગ સિવાય કોઈ આદો જ નથી. આપણા ગામડાંઓમાં જે વસ્તુઓ પેદા જ
ત થઈ શકે તે વસ્તુઓ જરૂર મોટા કારખાનાઓ દ્વારા પેદા કરી શકીએ. મોટા કારખાના-
દારો અને નાના નાના કારીગરો પોત પોતાની જગ્યાએ અને પોત પોતાની યોગ્ય મર્યાદામાં
રહીને કામ કરે. એ વચ્ચે કોઈ ખાયાનો ગજબાહ છે જ નહિ, અને હોવો જરૂરી પણ નથી.
ખાદીને નકામી ગણનારાઓ પોતાનું જ નકામાપણું પુરવાર કરી રહ્યા છે એમને કદીયે
આપણા દેશની સમસ્યાઓ સમજવાની નથી.’

‘ખાદીને નકામી ગણનારાઓ પોતાનું જ નકામાપણું પુરવાર કરી રહ્યા છે.’ પંડિત
જીનું આ વાક્ય મને ઠેર ઠેર લખવાનું મન થાય છે.

—ચીનુભાઈ ગી. રાવ

અધૂરી વારતા

માઈ દવેન : અનુ. કું નિરુપમા પટેલ

ધસવી સંવત ૧૬૨૨ના વરસની એક રાત.
કુચીનરતનના પ્રાચીન દુર્ગના એક ઓરડામાં
ખૂન જ ઝાળો-દીવો બળી રહ્યો છે. ઓરડામાં માત્ર
એ જ વ્યક્તિઓ છે—સવા મહુલી તળાઈમાં રીંધ
લાંછું કરીને પડેલા એક વૃદ્ધ સામંત અને -એમની
સામે જ સાંગામાયી પર બેઠેલ એક દેવાંશી દેખાર
અને રાજસી પોષાકમાં સત્તજ નવયુવક.

અચાનક જ એ ઓરડાની નિસ્તબ્ધતાનો ભંગ
કરતો વૃદ્ધ સામંતનો ધીમે પણ દૃઢ અવાજ શું
ગીછ્યો : 'મારી દીકરી !'

સામે બેઠેલો પેલો યુવક રહેજ વધુ નજદીક
ખરેલો : 'કહો, પિતાશુ !'

સંલોક અટકીને વૃદ્ધ સામંત બોલ્યા : "બેટી!
હવે પેલો બેદ યોથી નાખવાનો સમય આવી લાગ્યો
છે, જેણે તને આખી જીવાની હેરાન પરેશાન રાખી.
તને કદાચ ખબર ન પડ્યું હોય કે બેન્ડેન્વર્ગના
ડયુક અલરિખ મારાં મોટા ભાઈ છે અને તારા
સગા કાકા. અમારા પિતાશુએ પેલાના અંતકાંઠે
અમને આદેશ આપ્યો હતો કે જો અલરિખને ત્યાં
કોઈ પુત્ર ન થાય તો બેન્ડેન્વર્ગનું રાજ્ય મારા પુત્રને
મળે અને જો બંને ભાઈઓમાંથી કોઈને પછુ પુત્ર
જ ન થાય, તો રાજ્ય પર પડેલો અધિકાર અલ-
રિખની દીકરીનો રહેશે. હા ! તેના આરિત્રમાં કોઈ
દોષ આવી જાય, તો ગાદી મારી દીકરીને મળે—શરત
એ કે તેનું આરિત્ર પછુ નિષ્કલંક હોયું જોઈએ.

"મારી પત્ની અને હું પરમાત્માને રાત-દિવસ
એવી પ્રાર્થના યુગરતા કે તેઓ મને પુત્ર પ્રદાન
કરે, પણ પુત્રને બદલે તારો જન્મ થયો. અમારી
આશાઓને આ રીતે ધૂળમાં મળીને જોઈને અમારાં
દુઃખને પાર ન રહ્યો. તેથી, મેં આશા ન જ ઊડી.
તારો જન્મ અરધી રાતે થયો હતો—કેવળ દાયજી
અને ટેટલીક નોકરડીઓ સિવાય તારા જન્મની જાણ
ખીમ કોઈને થઈ નહોતી. એક કલાકમાં જ મેં તે

ટેટલા અદ્ભુત માઈ દવેન હતાં તેટલી જ અદ્ભુત
એમની આ વારતા થ છે! આ સુંદર વારતાનો અંત
શું હોવો જોઈએ તેનો જવાબ આજ દિવસ સુધી
કોઈ વાચક આપી શકેલ નથી. આપ પણ જરા પ્રયત્ન
કરી જુઓ ને !

દાયજી અને નોકરડીઓને ખતમ કરી નાખ્યાં—બેન્ડે-
ન્વર્ગની ગાદીનો મોહ મારાથી કોઈ હિસામે છૂટવા
તૈવાર નહોતો. સવાર પડ્યું કે તરત જ આખા પે
રાજ્યમાં મારે ત્યાં પુત્ર જન્મ્યાના શુભ સમાચાર—
બેન્ડેન્વર્ગના ઉત્તરાધિકારીના જન્મના સમાચાર ફેલાઈ
ગયા. હા ! એ વખતે અલરિખને ત્યાં કોઈ જ
સંતાન નહોતું.

"તારાં લાલન-પાલન-ઉછેરનો તમામ ખાર તારો
માસી વેંદારવા લાગી અને અંતે એક રીતે બેફિકર
બની ગયાં. તું જ્યારે બાર વરસની હતી ત્યારે
અલરિખને ત્યાં એક છોકરીનો જન્મ થયો. આ
સમાચારથી અમને જાડો આઘાત થયો. દિવસ-રાત
અંતે પ્રાર્થના કરતાં કે : પરમાત્મા તું એ છોકરીને
કોઈ પછુ હિસામે પાછી બોલાવી લે. પણ તો પે
એક વાતનો સંતોષ અમને તો હતો જ, અમારે ત્યાં
આખરે તો એક દીકરી છે—વહાવા કોનાડ !" વૃદ્ધ
સામંત પેલા યુવક ભણી જોતા બોલ્યા : "શું એ
બરાબર નથી કે અધ્યાવીસ વરસની તું થઈ ગઈ, કહે
જોઈ, કોનાડ સિવાય ખીમ એકે ન નામે બંને
તને બોલાવી છે ?

"અને આજે મારા ભાઈ અલરિખે તને પોતાની
પાસે બોલાવી મંગાવી છે. તે હવે વૃદ્ધ થઈ ગયો છે
અને કબૂ છે કે હવે તું—એટલે કે બેન્ડેન્વર્ગનો
ઉત્તરાધિકારી, રાજ્યનું કામકાજ સંભાળી લે અને
તેનો બોલને હળવો કર. મેં તમામ તૈયારી કરી રાખી
છે. આજનું પહો શરૂ તે પહેલાં જ તારે સફરમાં
નીકળી પડવાનું છે.

"પછુ એક વાતનું હંમેશાં ધ્યાન રાખજો. ઘણાં
પ્રાચીન જમાનાથી જ જર્મનીમાં એવો ધારો ચાલ્યો
આવે છે કે રાજ્યાલિનેક થઈ ગયા પહેલાં કોઈ છોકરી
ગાદી પર બેસી શકતી નથી. આ ધારાનું ઉલ્લંઘન
કરે તેને દેહાંત દરૂની શિક્ષા થાય. માટે તું હંમેશાં
મંત્રીની ખુરશીએથી જ કારભાર કરજો."

“પિતાશી!” યુધ્ધે ઉદાસ ચહેરે કહ્યું: “શું માત્ર આ કારણે જ તમે લોકોએ મારી જિંદગીને જુદી વારતા કરી મૂકી? મારાથી આ નહિ થઈ શકે. પિતાશી! મારી કાકાની દીકરી બહેન—જેણે મારું કશું નથી બગાડ્યું—તેના હક હું શાને છીનવી લઈ?”

“એવકું?” સામંતનો કઠોર અવાજ કોનાડને ધૂનવવા લાગ્યો, કહેલું. “શું આ સંજોગવા મેં તને પાળીપોષીને મેટા કર્યો છે? મારા મરહૂમ પિતાશીના શપથ આપને કહું છું કે મને તારી આ રીત પ્રદલ પસંદ નથી. જાઓ, સીધી રીતે તૈયાર થઈ જાઓ—તારી સાથે આવનારાઓ બહાર તૈયાર ગેલા છે.”

કોનાડ ચૂપચાપ મારું નીચું ઢાળી ઓરડા બહાર નીકળી ગયો.

એન્ડેવર્ગમાં આવ્યે કોનાડને ડેટલાએ મહિના થઈ ગયા. આ દિવસો દરમિયાન તેણે પોતાનું સ્થાન સારું જમાવ્યું. તેની સુદરતા અને સ્વભાવની નમ્રતા ડચકને બહુ ગમતી અને તેને લીધે જ કોનાડે ડચકને પ્રેમ સંપાદન કરી લીધો. તેના ન્યાયની તો સઘળા લોકો મોકળે કંઠે પ્રશંસા કરતા. કોનાડની શાસન બાર સંજાળવાની યોગ્યતા જોઈને ડચકે તમામ રાજ-કાજ તેના હવાલે જ કરી દીધું હતું. અભિજાત, કોનાડના રાજ્યાભિષેક હજી સુધી થયો નહોતો, પણ તે મંત્રીની ગાદીએથી બારે ખૂબીપૂર્વક તમામ કાર-બાર ચલાવતો.

પરંતુ—આટલું સન્માન અને સઘળી રીતનું સુખ છતાં અંદરખાનેથી કોનાડ સુખી નહોતો. તે જોઈ શક્યો હતો કે તેની કાકાની દીકરી બહેન કાર્ટેન્સ તેને ગાંઠ રીતે આહતી થઈ હતી. તેથી આમ તો કોનાડ તેનાથી તરીને જ આલતો, પણ તેની આ ઉપેક્ષાને કારણે જ કાર્ટેન્સના દિવસો તેના પ્રત્યે વધુ ને વધુ પ્રેમ જાગતો. કોનાડની ચિંતાનું કારણ મુઠું જ હતું. આ બાબુ ડચકે રાજકુમારી કાર્ટેન્સનો પ્રેમ જાણી લીધો હતો અને ખુદ તેઓ જ કોનાડ સાથે કાર્ટેન્સ જોડાય એમ ઇચ્છતા હતા. કોનાડને તેમની આ ઇચ્છાની જાણ થઈ ચૂકી હતી.

તે દિવસે તો કોનાડની હાલત ઘણી જ ખરાબ થઈ ગઈ મહેલમા ડચકને મળીને તે પોતાના ઓર

ડામાં આવી રહ્યો હતો ને રાજકુમારી કાર્ટેન્સે તેને રસ્તા જ રાખી લીધો. કોનાડનો હાથ પકડી લઈને ખૂબ પ્રેમાળ સંબોધનાં તે બોલી: “કોનાડ! મારાથી આટલા દૂર તમે શાને લાગો છો? આખરે, મેં તમારું બગાડ્યું છે શું? તમારા ન્યાયની સૌ પ્રશંસા કરે છે, પણ બધા મારી પ્રજાના પાયાને કુદરાવરી તે કાંઈ ન્યાય છે? કોનાડ! તમારા વિના હું નહિ રહી શકું. હું તમને આહું છું, કોનાડ, જિગર-જનથી વધુ અધિક આહું છું.”

કોનાડ અવાકું જોતો રહ્યો. તેને એ જ સમજ્યું નહિ કે આ રાજકુમારીને કહેવું શું? રાજકુમારી તેની પાસે પ્રેમની ભીષ માગતી હતી, તેણે કોનાડના મોનને પ્રેમ-રીકૃતિ આની લીધું અને ઉમંગલા ભેર કોનાડને બાકુપાસમાં જકડી લીધો.

કોનાડના મોમાંથી એક ચીસ નીકળી ગઈ—તેનો ચહેરો પીથો પડી ગયો. પીયગના પાંદડાની જેમ તેનું આખું એકરીર કંપવા લાગ્યું. રૂધાવેલા સાદે તેણે કહ્યું: “તને એ ખબર નથી કે તું મારી પાસેથી શું માગી રહી છે અને તે મારી પાસેથી મળવું કેટલું અશક્ય છે?”

એન્ડેવર્ગનો રાજકારભાર ચલાવનાં ચલાવતા મહિનાઓ વીતી ગયા. જેમ જેમ સમય પસાર થતો ગયો તેમ તેમ અનુભવથી કોનાડ વધુને વધુ કુશળ થતો રહ્યો. ડચક એ જોઈ શક્યા હતા કે કોનાડ અને રાજકુમારી કાર્ટેન્સ વચ્ચે વાતચીત થતી નથી, પરંતુ તેમણે તેને ઝાઝું મહત્ત્વ દીધું નહિ—કદાચ અતિ કામના ભારને લીધે કોનાડ રાજકુમારીને મળી શકતો ન હોય. પણ, રાજકુમારી કાર્ટેન્સ બહુ જ ઉદાસ રહેતી. દિનપ્રતિદિન તેના ચહેરા પર આ ઉદાસીનું સ્થાન વેદના લેતી જતી હતી અને આ વેદના વધુ દિવસો જતા જતા થતી ચાલી.

અને આ દિવસોમાં જ રાજમહેલના સંપર્કમાં પ્રભુઓ એક ચર્ચા ચાલી રહી હતી. થોડા દિવસો તે વાત જાની છપની જ ચાલી, પરંતુ ધીમે ધીમે તેણે નેર પકડ્યું. રાજ્યભરના લોકોના મોમાં એક જ વાત હતી: “રાજકુમારી કાર્ટેન્સે એક બાળકને જન્મ દીધો છે.”

કલુગે-રતૈનના જુદા સામંતે જ્યારે આ ખબર સાંભળ્યા ત્યારે તે આનંદમાં ફૂટી ઊઠ્યા. તેમણે બોલી નાખ્યું, “હયુકે કોનાડે, જિંદગીદાદ! હવે તને રાજ્ય ખનતાં કાઠં અટકાવી શકે તેમ નથી. દેવિન આખરે તેના કામમાં સફળ થયો ખરો. હું એ લલા-બદમા-શને પુરું ઈનામ આપીશ.”

આ ખબર, તરત જ રાજકુમારીના મામચો અગાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો. તે દિવસે ન્યાયાધીશમાં તકપૂર જગ્યા ખાલી નહોતી. તમામ લોકો રાજકુમારીના લાગ્યોને ફેસલો સાંભળવા આવતુ હતો. જુદા હયુકે સખત ટુકમ કર્યો હતો કે તેમની પુત્રીના મામવામાં જરા પણ દયા કરવામાં ન આવે. કોનાડે તો ઘણું ઈચ્છ્યું કે આ મામલામાં તેને ન નાખવામાં આવે, પણ તેમ ને થયું.

અદાલતથી પ્રાથમિક વિધિઓ પૂરી થઈ. મુખ્ય ન્યાયાધીશે આસન પરથી ઉઠીને કહ્યું: “બંદિની! બંદિનીને રજૂ કરો.”

ફરખી રાજકુમાને એ વિશાળ સમુદાય સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી. ન્યાયાધીશે કહ્યું: “રાજકુમારી કંઈએ-સ! તમારા પર લગાવવામાં આવેલો આરોપ સાબિત થઈ ચૂક્યો છે. તમે તમારી કુમારવરયામાં જ એક બાળકને જન્મ દીધો છે. આવણા દેશના પવિત્ર કાંદન અનુસાર તેની એકમાત્ર સજા મોત છે. હવે તમે અમારા પરમ માનનીય લોડ કોનાડના શ્રીમુખથી તમારા અપરાધનો દંડ સામળવાં તૈયાર રહો.”

કોનાડે જીડીને જોયો થઈ ગયો. હૃદયના તોફાનને છૂપાવીને તે ન્યાયપત્ર વાંચવા જતો તો; ત્યાં જ મુખ્ય ન્યાયાધીશે કહ્યું: “નહી! લોડ! આ સ્થાનેથી નહી! આ મામલો રાજવંશ સાથે સંબંધિત છે. માટે આપ કેટલા ગુલ્યમિલકસલ, પરીધી, જ. આગળે, ફેસલો સાંભળાવી શકો.”

કોનાડનાં શરીરમાં અદશ્ય કંબલી ફરી વળી અને ત્યાં સામંતોમાં છૂપા છૂપા ઝેનેલા તેના પિતાનો વજ દેહ પણ કાંપી ઊઠ્યો. રાજ્યાભિષેક થયા વિના જ એક છોકરી સિંહાસન પર બેસે તેની સજા મોત હતી. પણ, કોનાડે પોસે વિચારવાનો સમય જ નહોતો. સંધળા લોકની નજર તેના પર હતી. તેણે જાત સંભળી લીધી. રાજ્ય-સિંહાસન પર બેસીને તેણે ન્યાય-પત્ર વાંચ્યો. રાજ કર્યો.

“બંદિની! આવણા મહારવામી અલરિખ તરફથી આ કૃત્યનો ભાર મારા પર લાદવામાં આવ્યો છે અને તે હું પૂરા કરું છું. મારા શબ્દો પર ખ્યાન આપ. દેશના પ્રાચીન અને પવિત્ર કાંદન અનુસાર તારા પાપની સજા મોત છે. પરંતુ, જે તું તારા પાપમાં સહયોગી વ્યક્તિનું નામ આપી દઈશ, તે તારા છૂટકારા થશે. આ અવસરનો લાભ ઉઠાવ અને મુક્ત થા. તારે માત્ર તારાં બાળકના પિતાનું નામ જ કહી દેવાનું છે. કહી દે અને દંડમુક્ત થા.”

રાજ્ય સભામાં પૂરી નિરતબ્ધતા આપી ગઈ, એવી સાતિ છાંપ વળી કે લોકો એક બીજાના દિલના ધડકાર સાંભળી શકે. રાજકુમા ધીરે ધીરે આગળ વધી. તેની નજરમાં ભારોભાર નફરત હતી. કોનાડ તરફ હાથ જોડી કરીને તેણે કહ્યું: “કોનાડ! તમે ન્યાયાધીશ છો—એક સમ્માનિત અને પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ! પરંતુ શું મને આ પૂછતા તમને શરમ નથી આવતી? ભરી સભામાં શું મારે આ બાળકના પિતાનું નામ આપવું પડશે? કદાચ તમારું પાપ તમે સ્વીકારી શકો એટલી તમારામાં કિંમત નહિ હોય—તો શ્યો, સાલળી શ્યો—આ બાળકના પિતા, કોનાડ તમે છો—કોનાડ!—માત્ર તમે!”

કોનાડે સ્તબ્ધ જોયો જ રહી ગયો—આખી રાત્રી સલાના લોકો પણ અચાક હતા—પણ કોનાડે સમક્ષ તો સાક્ષાત મૃત્યુ નાચી રહ્યું. પિતાના પર કરવામાં આવેલ આ અસત્ય આરોપને સાબિત કરવા માટે તો તેણે એ જાણવી હેતુ નેહઈએ કે હરીકતમાં તે એક છોકરી છે. અને જાણવી દે તો? રાજ્યાભિષેક થયા વિના જ તેણે રાજ્ય સિંહાસન પર બેસવાનો અક્ષમ અપરાધ કર્યો હતો. કોનાડના શરીરમાં ગ્રીથલ પાથલ મચી રહી. ખીણ જ ફણે તે બેદોશ થઈ જમીન પર ઢળી પથો. બરાબર એ જ વખતે સામંતોની નવો પણ કાઠં ઝીજ ધમ્મ પડવાનો અવાજ થયો, લોકો ગમરાઈને ત્યાં જોવા લાગ્યા—કોનાડના પિતા—કલુગે-રતૈનના જુદા સામંત પણ પોતાની ચેતના ગુમાવી પૃથ્વી પર ઢળી પડ્યા હતા.

પંજી શુ થયું? ઇતિહાસમાં તેનો કાઠં આધાર મળતો નથી. મેં પણ અગાઉ વિચાર કરેલો કે હું મારા નાયક-નાયિકાને આ ઘટના—સ્થલથી આગળ ચલાવીશ, પણ હવે આ કામ મને સર્વદા અસંભવ જણાય છે. માટે, તેનો નિષ્ક્રમ વાચક પર છોડી દઈ છું.

હરિનો મારગ....

દેવેન્દ્રકુમાર કાલિકાસ પંડિત

[ગર્તાકથી આવું]

ચવાળા ગામથી થોડે દૂર, સાંજના નમતા અંધારામાં, એક ગાડાખેડુ કાંટાની ધાંસી ગાડા ઉપર ચડાવવા મહેનત કરે છે, પણ ધાંસી ગાડા ઉપર ચડતી નથી. મહેનત કરે છે, થાકે છે, વળી ભેસી જાય છે.

આપો દાનો સીમમાંથી વસા આવે છે, અંધારામાં ગાડાખેડુનું ખ્યાન નથી.

ગાડાખેડુએ આગળ પાછળ નજર દોડાવી તો શૂંટાનું જીવું અંધારું ભેડ્યું. એટલે વળી બેઠો, ઝેરી, ધાંસીને ઉપાડવા મહેનત કરી પણ લેખે ન લાગી. ધાંસી ગાડાના કાંઠા ખાસે જઈ બેસી પડી.

ખેડૂતે વળી છેડીધાર મહેનત કરવા માંડી. ધાંસીની એક બાજુ ગાડાનું કાંડું રાખ્યું, બીજી બાજુ કમર ઉપર પટ્ટી મૂકી, પોતે કાંઠામાં કમર લગાવી આપાએ આ ભેડ્યું કે, હજીએ એકવ પડેલે આ આક્રમી ધાંસી ચડાવી સકશે નહિ. અને જો તે પોતાને ઝાળખી જાય તો ટેકા દેવા દેશે, નહિ. એટલે નીચે જો રાખી, ગાડાલશી કમરથી ધાંસીને ધક્કો મારતા તે આક્રમીની સમીપ જઈ, પોતાના ઉઘાડા ડીવે, જોરદાર ધક્કો મારતા ધાંસી ગાડા ઉપર ચડી મઈ. અને તુરંત આપો ચુપચુપ એક બાજુ ખસી ગયા. ગાડાખેડુ પણ ગાડું નેડી ગામલણી માથી નીકળ્યો.

રાત પડી. જગ્યાને હજીમ કાંઈ કામકાજ હોય તો હેઠલવા જગ્યામાં આવ્યા. એનું નામ પણ દાનો. દાનો આવ્યો જાણી આપાએ તેને એક બાજુ ખોલાવી કહ્યું.

‘એલા! જરા ઓરો આવજો.’

‘એ આવ્યો બાપુ.’

‘ચીપિયો બેળા છે?’

‘હા.’

‘તો, મારા વાસામાં બેંક કાંટા છે, કાઢી નાખ ને.’ કહી આપાએ વાસા-મુલો કરી બતાવ્યા તો વાસામાં સંખ્યાનંધ કાંટા ખૂટેલા હતા.

‘અરરર’ બાપુ! તમારા વાસામાં આટલા બધા કાંટા આવડો બધો ગજબા.’

‘એમાં ગજબ શાનો લાઈ! કે’કનું કામ કરાવતા બેંક કાંટા લાગી જાય તો શું થઈ ગયું? આ દેહ કાંઈ આરામ આપવા કાઢે નથી દીધો! ખીમના ઉપયોગ સારું છે.’

‘અરે બાપુ! વાત તો કરો, કે આ થયું શું?’

‘શ્રીમી ગયો?’

‘શું?’

‘આજ સીમમાં કાંટાની ધાંસી તું ગાડા ઉપર ચડાવતો તો ને નહોતી ચડતી ખડું?’

‘હા.’

‘એને ટેકો દેવા હું તારે પડ્યો જો તો ખમર છે!’

‘ના.’

‘આ ઈ કાંટા છે, લાઈ!’

‘બાપુ તમે બીડી આ કાઢી લીધી?’

‘એમાં શું થઈ ગયું? માથુંસ માથુંસને ખપ નહીં લાગે તો કાંઈ લામશે?’

‘લારે કરી.’

‘કાંઈ ભારે નથી કરી. તું તારે ચીપિયેથી, બધા કાંટા બેચી કાઢ.’

હજીમે સલાહ પૂર્વક ચીપિયેથી બધાય કાંટા આપાના વાસામાંથી બેચી કાઢ્યા.

*

આપા દાનાને જીવ બહુ કોચવાય છે. જગ્યામાં જનાય થઈ આવેલા અને આપાએ ફેંછેરી મોટા કરેલ, જે નાજર આકાશના છોકરાઓને તેના પાતીલા, નાતમાં મેતા નથી.

કમતે એક વાર રાજગરની નાત બેળા કરી, અને કહ્યું:

‘લાઈજો’ આ નિંચારા ગભરાડા, ઝોથ અને

માનાપ વગરના છે, તેને નાતમાં લઈ લ્યો.’

‘આપા એમ નાતમાં તો લેવાય’

‘શીદા’

‘જગ્યામાં રહી જોયું’ તેનું બાકુ હોય, એટલે પટલી ગયા ગણાય.’

‘અરે બાપ! આવડી દૂંદી નજર રાખશે! તમે જેને વટલી ગયા કહો છો તેનામાં, તમારામાં અને સોમાં ભગવાનનો વાસ છે, ભગવાનના સરજેલ માણસ માત્ર પવિત્ર છે. વળી અડી જગ્યામાં તે રાજ રાજ દાકરનું નામ લેવાવાળા પાણીયે પવિત્ર થાય છે. અમમીસ જેતાય પાપમાંથી છુટી ગયા હતા. માટે હું તમને વિનવું છું કે, બેયને નાતમાં લઈ લ્યો.’

‘ભગન છોકરાઓ ગંગાજમાં નદાય તે નાતમાં લઈએ.’

‘નાત પોતે ગંગાને પ્રવાહ નહિ?’

‘એવું જોઈું નો દાને ભગત!’

‘આ મરીમ બિચારા ગંગાજમાં નદાવા કે’દી પોગી શકવાના હતા?’

‘તે સિવાય નાતમાં નહીં લેવાય.’

‘એમ કરો! જગ્યામાં પોડું’ ગંગાજ છે, તે પાણીમાં નાખી, બેયને તમારા દેખતાં નવમ્મું’ ગંગા નો પતિતપાવની છે. તેવું એક ત્રિફુલ પવિત્ર થવા બરાબર છે.’

નાતીલાઓ કાંઈ બોલ્યા નહિ.

આપાએ જગ્યામાંથી ગંગાજ ગંગાવી, પાણીમાં નાખી, પોતાના હાથે બેય છોકરાઓને રાજગરની નાતના દેખતાં નવડાબ્યા અને પછી બોલ્યા:

‘હાંડિને બાપ! બેય છોકરાઓને ગંગાએ અલિ-પેક કયેં. હવે તે વાધો નથી ને?’

રાજગરની નાત તોય હા કહેતી નથી, વળી ભગતને જાણ થઈ, નાતીલાઓ હજુયે છોકરાઓને નાતમાં લેવા ખુશી બતાવતા નથી. વળી ભગત આવ્યા.

‘નાતમાં લઈ લ્યો, ધ્રુપર એમાં રાજ છે. કોઈને તારવ્યે સાચવાઈ નહિ.’

મદાંધ નાત પડેલો માનતા નથી. એટલે ભગતે છેવટનું કંઈ નાખ્યું:

‘ને એ બેયને નાતમાં નહિ લેવાય તો હું’ અપવાસ કરી મારો’ દેહ પાડી નાખીશ. માણસ માણસનો આમ તિરસ્કાર કરે, એવી અવની પર જીનીય છું કામ છે?’

એ પંચીયી રાજગરની નાતે છોકરાઓને નાતમાં લીધા, બેય છોકરાઓએ પોતાના હાથે ગ્રાજ-ગ્રોખા, રાધ્યા અને રાજગરની નાતે ખાધા. ઘના ભગતના

જીવને નિર્ણય થઈ.

*

અલાળા ગામમાં બે સોની ભાઈઓને બારે વેર પધાર્થ મળ્યું છે. એક રહે છેવ અડોઅડ, એક ધર વચ્ચે એક જગ્યા છે.

એક બીજાને દાની પડેંઆડવા સદા તત્પર રહેના આ બે ભાઈઓમાંથી એક ભાઈના ઘોડાની જીભ જગ્યામાંથી ગીળાએ કાપી નાખી. થોડો દહ્યુદહ્યુનો ધમ પછાડતે વેદનાની દારવ્યો નાખે છે.

ઘોડા ઉપર ધરધગળી પેટના દીકરા નેટયું હેત. એટલે ઘોડાની આ પીડા ન જોઈ શકવાથી તે રોવા માંડ્યો, ધરનાં મિશ્રં છોકરાં પશુ રોવાં માંડ્યાં. લોકો બેગા ધઈ ગયા. જગ્યામાં આપા દાનાને મ આ પોતના ખજર થયા કે, બિચારા નિર્દોષ જનવરની જીભ કાપી નાખી છે. અને આ મુંડું જનવર પીડાય છે.

બીજાના દુઃખને પોતાના માનનાર આપો દાનો ઘસન જગ્યામાંથી સોનીને ઘેર આવ્યા, આવીને બેયુ તો ચાર આંગળનો કપાયેવ જીભને કટકો બોંધ પેગો છે. ઘોડાની વેદના જોઈ આપો હચમચી ગયા.

‘લાઈ! રો મા! બિજો યા. આપણે ઘોડાની જીભ પાછી સાંધી દઈએ.

‘અરે આપા! સોના-રૂપા પાછા સધાય, પશુ કપાયેલ જીભ કાંઈ પાછી સંધાતી હશે?’

‘સંધાય બાપ! સધાય, મેં જાણ્યું છે કે, જીભના પરમાણુઓમાં ઝપાટાબેર રજાવાની શક્તિ છે, જીભને જીમ્મ ઝટ મળી જાય છે. માટે જોના થાં અને મને મદદ કર, માડું’ અતર સાખ પૂરે છે કે, તાજ કપા-યેલ જીભ ચોંટી જવી જાઈએ.’

પછી આપાએ, બોંધ પર પડેલ જીભને કુકડા ઉપાડી, ઘોડાનું જડણું પોતાના સસાજ બાહુઓથી પકડી, સાંધી દીધો અને તે પર કૂકા મારવા માંડ્યા. સાજ સંધી આપા આ સ્થિતિમાં ગેભા રહ્યા. બીજે દિવસે ઘોડાની જીભ સંધાર્થ મળી, પછી બીજે દિવસે પાછાં આવી ભગત કહી ગયા:

‘આને ચમત્કાર ચાની મને પાપમાં નાખશે મા. ઘુસ્ત કપાએવી જીભનો સાંધો ઝટ મળી જાય છે, એ એક જ વાત પર આ કામ થયું છે.’

આપા દાનાને ઠાને રોજ રોજ વાત આવે છે
'આપા, સત દેવીદાસની જગ્યામા આપો શાદુળ
લગતીના રમે રગાર્થ ગયા છે'

'એમ જ થયું નેધએ, સત દેવીદાસના ચાનકમા
એમ જ હોય એમા નવાઈ શુ ?'

'પણ આ તો નવાઈ કહેવાય એવી વાત છે।'
'શી ?'

'લગતીનો રમ તો સૌને લાગે, પણ આ તો
આપો શાદુળ, લગન માતો ગાતો એવો તો રગાર્થ
નય છે કે તે જેના માથે બેસી ભજન ગાતો હોય
તે નાનો કે મોટો દોનિયો કેરેડાટ તરી નય છે'

'હે !'

'હા, બાપુ !'

'એમ !'

'હા, આપો શાદુળ હાથમા કરતાલ હાઈ, પત્તારી
વાળી બેસી નય, હેંટ મથરા, એકતારો અને મૃદગની
ઝીક બોને, આપો માતા ગાતા દોલિયા પરથી બિમા
થઈ થઈ ટેકડા મારે ને પસકમા તો કડાક કરતો
દોલિયો ભાગી નય'

'સત દેવીદાસ ત્યાં બેસે અરા ?'

'ના કોઈ વાર નહિ'

'હાહી લારે' આપો શાદુળ એ સત રખારી
ભગતનું નક્કી નહિ માનતો હોય ને ટેકડા મારતો
હશે ભક્તિના નામે મારે આ દોગ મેનાવવો પડશે.
નહીતર એને એપ, એકથી બીજી જગ્યામા નળળા,
પાતળાઓમા હાગશે. મારે એને સમજાવવો પડશે
પણુ અમે બેઠે કારી છીએ કારીની રીતે એને સમ
જાવવા જવું પડશે'

ને એક દિ' આપો દાનો પરમ વાવડીની સત
દેવીદાસની જગ્યામા આવ્યા આપો દિવસ તો કાંઈ
ગોલ્લા નહિ પણ સાંજે આપા શાદુળને બોલાવી કહ્યું

'આપા' સમજવું છે કે તમે ભજન બાંધુ સારા
ગાઓ છો ?'

'અરે' આપાના ભજનની વાત શી ? ભજનની
મસ્તીમા આપો શાદુળ લાનસાન ચોઈ નાખે છે
અને મોટા મોટા દોલિયા કડાક દબને લાગી નાખે
છે' બાળુમા બેઠેલાઓએ કહ્યું

'તે તો આપો શાદુળ લાકિલા રમે પૂરા

રગાર્થ ગયા'

'હા'

આપો શાદુળ સાલગી કુલાયા

'આજ તો ઈંજો પડશે'

રાત પડી, જગ્યામા આપા શાદુળના ભજન
રખાયા, અને એ વાવડ આશુમાશુના ગામેમા
મોકલાયા, અને એ વાવડે પ્રભુ પદ ઉરથી એળ
ધોળ થવા કોંક નવી આજુવાત વફુનો રમત દોલિયો
પણુ આ ચો

સમયસર લજનિકો ગોળાકાર ગોઠવાઈ ગયા
એકતારો, મથરા અને પખવાજ આન્યા

સામે દોલિયા ઉપર આપો શાદુળ બેઠા, સામે
આપો દાનો બેઠા પણ દેવીદાસને ન આવેના નેધ
દાનો ભગત બીલવા

'સત દેવીદાસ કેમ ન આવ્યા ?'

'નથી આવતા'

'કેમ ?'

'એ રખારી ભગતને આવા ભજન બાંધું બધું
ચાન નથી'

'એમનું શુ કહેવું થાય છે ?'

'કહે છે કે ભજનની વાણી તો આત્માને -
માથલાને ધરવા માયા સારુ છે એને પ્રમે, આપા
એકલા એકલા યોળામા એકતારો લઈ ગાય છે
ભજનની વાણી તો સફુને સભાગવવા સારુ છે,
બટું કે નહિ ?'

સાચુ શાદુળ ભગત' સાચુ ઠીક હવે તમે
પ્રજુના પદ ઉપાડો'

શાદુળના હાથ તો કપારના ચ ચનમનતા હતા
પણુ આ સલાખણુ પૂરું થવાની વાટ જોતો હતો
આરાં મળતા જ પત્તારી વાળી, હાથની ધોરતાનો
અહર ઝટકોરી ગાવા માંડ્યું

સતગુરુએ આમને આપ્યા છે, શબ્દના બાણ

નામ તો જપી લે નિરવાણુ સતગુરુ
નાના હતા તેથી લોળા રમતા પહોલા

તે દહાડાની યોળબાણુ—સતગુરુ

ભજનની લીટીઓ જેમ જેમ આગળ જતી ગઈ
તેમ તેમ કરતાલનો કડકાટ વધતા માત્રો નીચે
પખવાજ પર પણ રોજના નિયમ પ્રમાણે થપાટો

નેરથી પડવા માંડી મજરાઓની આંખોની આંખ પર ફેંકાઈકી આવી. ઝીલનારાઓ, ગવાયેલી તે લીટીઓ ઝીલી નેરથી, મોટા સાદે ગાવા માંડ્યાં. સુમધુર રવે પ્રભુ-પદ ગવાવાને બદલે જાણે બોકાસા પડતા હતા.

દોલિયા પરથી, આપા શાદુને બેઠા બેઠા ડેકડે મારી ભગ્ન આગળ ચલાવ્યું :

બાંવડલી બાલીને, હિર પર લીધાં વહાલા

પ્રેમે તો વીંધાણા મારા પ્રાણ...સત્પુરુ

મોંકળી જઈને, અમે દાણ મૂકાવ્યા વહાલા

હાણીડો માગે મહીનાં દાણ...સત્પુરુ

બાવન અક્ષરથી બારો બોલે વહાલા

પૂછી જુઓ, વેદ-પુરાણ...સત્પુરુ

ભગ્ન જેમ જેમ પૂરું થવા આવ્યું તેમ તેમ

આપા શાદુને પકાંડી સોતા હાથ અદર કરી, ડેકડા

જ મારવા માંડ્યા. અને સાથે જ દોલિયામાં કંઠાકા

બોમવા માંડ્યા. દાના ભગતને લાગ્યું કે આ બેસમજ

શાદુળ અબધદી કોંક ગરીબને દોલિયા ભાંગી

નાખશે. એટલે એમણે સાં બેઠા બેઠા જ મહાસાગરશા

ધીર ગંભીર રવે બોલ્યા :

‘એ બાપ! શાદુળ! આવડો બધો ગમ્ય શા સારુ કર છે?’

સાંભળનારાઓ-એટલાઓ, આપાની આ વ્યથિત વાણીથી આત્મા બની ગયા.

‘કાં બાપુ! ભગ્ન ગાઉ છું, ભગ્નની મસ્તી ચડે છે!’

‘જોડું જોડું! આ મસ્તી નથી. એ મસ્તીના કંઈથી તો માનવી અગોચ બની જવો જોઈએ. જે

આ સંત દેવીદાસ બની ગયા એમ, આ તો તારે નામ કમાવાની કળ છે. લોકોને આમ ભક્તિના નામે

અને મારને ચડાવવાને કસમ ભાણું છું. આપા!

આમે જ છે તો કાડી ને! લખણ કાંઈ જાણ! આ

બિચારી કોંક આણંત વહુને દોલિયા ભાંગી પાપ

કાં લે! આ ભક્તિ ન હોય, આ ડેકડા ભક્તિનો

એકેય પ્રકાર નથી. તું તો ગાય છે ને! કે, ‘સત્પુરુ

ગુરુએ બાણ માર્યા!’ જેને બાણ લાગ્યા હોય તે

આવડા ડેકડા મારે!’

આપા શાદુળ શરમાઈ ગયા. તે પછીથી એણે

દોલિયા ભાંગનાનું બંધ કપું’.

[ક્રમશઃ]

સાધનની પવિત્રતા

સવાલ એ નથી કે તમે તમારા જીવનલક્ષ્ય પ્રત્યે કેટલા આગળ વધ્યા? સવાલ એ છે કે કેવી રીતે આગળ વધ્યા? શેજ રાતે સ્ત્રી વખતે તમારી જાતને આ પ્રશ્ન પૂછો :

આજે કોઈના મોંના કાળિયા તો ઝૂંટવીને તો તમે તમારું પેટ ભર્યું નથી ને!

તમારા પગને પૂછો કે તે કોઈની છાતી પર પગ મૂકીને આગળ નથી વધ્યા ને!

જો ઉત્તર ‘ના’માં મળે તો સમજાવો કે તમારા જીવનનો એ દિવસ લેખે લાગ્યો. —દોશસદોય

બિકાર ‘બાપુ’

વિખ્યાત ઉર્દૂ લેખક ‘ફિરાક’ને ગાંધીજી માટે ધણું માન હતું.

એક વખત તેમના મામાએ તેમને કહ્યું :

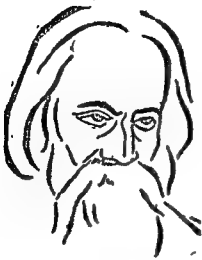
‘ભાઈ, માન ન માન, પણ ગાંધીજી પાસે કોઈ કામ નથી લાગતું.’

મામાના મુખેથી ગાંધીજી વિશે આવી વાતથી ફિરાક સાહેબને લાગી આવ્યું; કંઈક અસ્વસ્થ બનીને તેમણે મામાને પૂછ્યું : ‘મામા, તમે આમ કેમ કહો છો?’

મામા બોલ્યા : ‘કેમ, શેજ તમે છપામાં શું લખો છો? આજે ગાંધીજી મુંબઈમાં છે, તો કાલે મદ્રાસમાં છે; તો પરમ દિવસે વળી કલકત્તામાં. એટલે જ મને લાગે છે કે તેમની પાસે એમનું પોતાનું કંઈ જ કામ નહિ હોય! નહિતર કામનાળા માણસને આમ શહેરશહેર આપડતું પાલવે!’

મામાની વાત સાંભળી ફિરાક સાહેબ ગંભીરતાથી બોલ્યા : ‘મામા, એક રીતે તમારી વાત સાવ સાચી છે. ખરું છે, ગાંધીજીને પોતાનું અંજત કપું કામ હોયું નથી!’

—શિવમુંદરમ

નેવેદ્ય

રશીન્દ્રનાથ ઠાકુર
અનુભવ નગીનદાસ પારેખ

૭૪

નદીનો આ કલધ્વનિ જ્યાં માતાના કલકંઠની જેમ શુભ ઊઠતો ન હોય, જ્યાં કોમળ ઉર્વર જૂમિ વસંતમાં શરદમાં અને વર્ષામાં નવા નવા ઉત્સવોએ યીવનના ગૌરવપૂર્વક નવા નવા રંગનાં વસોથી શણગારાતી ન હોય, જ્યાં ઘેરાયેલું આકાશ રાત દિવસને સંપૂર્ણ ફેફડાંપે પ્રગટ ન કરતું હોય, જ્યાં માતૃભાષા કથ્થાજીમથી હૃદયલક્ષ્મીરૂપે ચિત્તના અંતઃપુરમાં આવ જ ન કરતી હોય, જ્યાં કદપના આહોનિશ પરિચય-હીન પારકા ઘરને બારણેથી રક્તા ઉપર પાછી આવતી હોય—એવે સ્થાને પણ કદાચ જઈ પડું, તો એટલું કરજો, હે પ્રભુ, કે માતૃ મન અધે ઠેકાણેથી તમારા શાશ્વત આનંદની ધારાને અનંત પ્રવાહરૂપે સહેજે ખેંચી લઈ શકે.

૭૫

હે પ્રાણેશ્વર, આરાં સકલ અંગો-ઉપર રાત દિન તારો સ્પર્શ લાગેલો જ છે, એ સદા યાદ રાખી હું માતૃ શરીર પવિત્ર રાખીશ. હે પરમ જ્ઞાન-સ્વરૂપ, મારા મનમાં તું વિરૂંજે છે એ સદા સ્મરણમાં રાખી, મારા સર્વ ધ્યાનમાંથી અને સર્વ વિચારોમાંથી સર્વ પ્રયત્ને હું મર્વ મિથ્યાને દૂર રાખીશ.

મારા હૃદયમાં તારું અચલ આસન છે, એ ધ્યાનમાં રાખી સઘળા કુટિલ દેવને અને સર્વ

અમંગળને હું હાંકી કાઢીશ,—પ્રમને સદા પ્રકુલ અને નિર્મલ રાખીશ.
સર્વ કષ્ટોમાં તારી જ શક્તિ પ્રવર્તે છે એમ જાણીને સકલ કષ્ટોમાં તને જ પ્રગટ કરીશ.

૭૬

આ અચિત્ત પ્રહાંડના લોકલોકાન્તરમાં જેનું અનન્ત શાસન ચિરકાળને માટે પ્રત્યેક આત્મામાં પ્રગટ થઈ રહ્યું છે, સુગે સુગે જ્ઞાનવનો મહાન ઇતિહાસ જેની વર્ણનીની છાયાને વહન કરતો ધરણી ઉપર સદા

આદ્યા કરે છે, તે જ મહેશ્વર મારા ચૈતન્યમાં પ્રત્યેક પલકે વાસ કરતા હોય છે; તેમના જ પ્રકાશથી મારાં ચક્ષુ દ્રષ્ટિવંત બન્યાં છે, તેમના જ સ્પર્શથી મારાં અંગો પ્રાણના હૃદયોર સ્પર્શમય બન્યાં છે. જ્યાં જ્યાં આંહું, જ્યાં જ્યાં રોકાઉં, જ્યાં જ્યાં વાસ કરું, ત્યાં ત્યાં પ્રત્યેક શ્વાસે એ વાત સ્મરણમાં રાખીને તેમનો ગર્વ અને પોતાની નમ્રતા પોતાને માથે સર્વ પ્રકારે સદા વહેતો રહીશ.

૭૬

હે વરદૃય, મારા ચિત્તને એવું વરદાન આપો કે હું ધનની ક્ષતિમાં મનની ક્ષતિ ન માનું. આ તૃણભૂમિથી માંડીને સુદર ગગન સુધીનું તમારું ભુવન જે ઐશ્વર્યથી, જે પ્રકાશથી, જે સંગીતથી, અને જે ઐશ્વર્યધનથી પરિપૂર્ણ છે, તેનું મૃદ્ય મારા મનમાં સદા સ્વાધીન, સખત, શાન્ત અને સરલ સંતોષ રૂપે રહો. કેઈ પણ દુઃખ, કેઈ પણ ક્ષતિ કે કેઈ પણ અભાવને માટે હું કદી અદૃષ્ટને દોષ ન દઉં. કેઈ નાનો ટુકડો બોવાવાને લીધે આપું વિશ્વન, ચરાચર મને બેસ્વાદ ન લાગે. ધનવાનોના સમાજમાં ભડે મને સ્થાન ન મળે, પણ જગતમાં સર્વ સ્થાને મારું આશ્રન રહે એ જ વર, હે દેવ, હું પૂરા અંતરથી માગું છું.

૭૮

સૌ કરતાં તમે છો, રાતદિવસ છો, પ્રત્યેક ક્ષણે છો, દૂર પડ છો, અને નિકટ પણ છો, જે કાંઈ છે, તે તમે છો માટે છે—એ વાત યાદ રાખી શાથી કહ્યું હશે ?

હું જેવો લોકવસનીમાં પ્રવેશ કરું છું, જેવો માણસ સ્તુતિનિંદા લઈને—રાગ લઈને, દ્રેષ લઈને, પોતાનો ગર્વ લઈને—આવે છે કે તરત જ સંસાર પર્વત જેવો આકાર ધારણ કરે છે, અને ઉર્ધ્વલોકને ઠાંછી દે છે; લાજ-ભય અને લોભલોભ લોકની પેઠે ઝીછળવા માંડે છે; માણસના સુગંધમાં જે હીરા ઝગડળે છે તેના ઝગમગાટમાં વૃક્ષોકમાં અને ભૂલોકમાં બીજો પ્રકાશ દેખાતો નથી. માણસ સામે આવતાં જ શાથી તે જ ક્ષણે હું તમારી સન્મુખ છું એ વાત યાદ રહેતી નથી ?

૭૯

જેઓએ તમને પુત્રથી પ્રિય, વિત્તથી પ્રિયતર અને જે કંઈ આત્મીય છે તે બધા કરતાં નિષ્પિત્તભુવનમાં પ્રિયતમ અને આત્માના અંતરતમ રહ્યા છે, તેઓને ચરણે મારું હૃદય ગિછાતી રાખવા હું આહું છું. એ સરલ ગ્રાંત ગંભીર અને ઉદાર પ્રેમ, જે નિશ્ચિન નિઃસંશયતા, એ ગાઢ સહજ મિત્રનમ્ર આવેગ, એ આત્માનું ચિરસ્થિર એકાગ્ર લક્ષ્ય, સર્વ કર્મોમાં સ્વાભાવિક રીતે ગંભીર પ્રયાંત ચિત્તે તમારામાં એ સંચરણ, હે અંતર્યામી, એ બધું, હું શી રીતે પ્રાપ્ત કરીશ ? કમંઘે ને પગઢે અને શાસે શાસે હું તમારા પ્રેમનો પ્રવાહ સહજ વિશ્વાસપૂર્વક શી રીતે અંતરમાં બેંચી લઈશ ?

પાચનક્રિયાનું રહસ્ય

ડૉ. કુસુમ દેસાઈ

પેટની રસ-પ્રક્રિયામાંથી જે પાચક રસ નિસ્રુત થાય છે તેમાં હાઇડ્રોક્યોરિક એસિડનો ઘણો મોટો ભાગ હોય છે. પેપ્સિન અને પેપ્ટીનની સાથે ભળી જઈને હાઇડ્રોક્યોરિક એસિડ આંતરડામાં એકઠાં થયેલા ભોજનનાં પ્રોટીન અંશને નાના નાના કણોમાં તોડી નાખવાનું કામ કરે છે. પ્રોટીનનું મહત્ત્વ તો હવે સુવિદિત છે જ. પ્રોટીન પર જ જીવનનો પૂરો પાધરો આધાર છે. પ્રોટીનના અભાવથી શરીરના કોષ જીવિત રહી શકતા નથી. ક્ષયનું એક મુખ્ય કારણ એ પણ છે કે શરીરના પ્રતિક્રિયુ નષ્ટ થનારા સક્રિય-કોષના પુનર્નિર્માણ માટે ભોજનમાં જે યથેચ્છ પ્રોટીન જોઈએ, તે સાપડી શકતું નથી. હાઇડ્રોક્યોરિક એસિડ ભોજનના પ્રોટીન અંશને પચાવવામાં મદદ તો કરે છે જ, સાથોસાથ ભોજન દ્વારા અથવા આંતરડામાં ઉત્પન્ન થયેલા ટોનિકારક ક્રિટાલિઓનો વિનાશ પણ કરે છે. આ કારણે જ સ્વસ્થ પાચન સક્રિયતાગી વ્યક્તિઓને મોટેભાગે સંક્રામક રોગો સ્પર્શી શકતા નથી.

વૈદ્યાનિકોના અભિપ્રાય એવો છે કે એક વિવ્રુત પ્રક્રિયા દ્વારા આપણા આંતરડામાં હાઇડ્રોક્યોરિક એસિડનો ઉદ્ભવ થાય છે. આપણા આંતરડા અને આંતરડામાં વિવ્રુતની કોમળ ધારાઓ વચ્ચે જ કરતી હોય છે. તમામ જીવિત પ્રાણીઓના પેટમાં વીજળીના પ્રવાહની આવી અજસ્ર ધારાઓ વચ્ચે જ કરે છે. એક દેહકાનાં પેટમાંની વિવ્રુત ધારાઓનું માપ લેવામાં આવ્યું અને આશ્ચર્ય સાથે વૈદ્યાનિકોએ જોયું કે તેનું દબાણ ૧/૧૦ વોલ્ટ છે. આ ભતના પ્રયોગોને અત્યંત સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે એક દેહકાના પેટની ત્રણ શેર સામગ્રીમાંથી એક વોલ્ટ વીજળી તૈયાર થઈ શકે છે.

પરંતુ વિવ્રુતની ધારાઓ ઉત્પન્ન કરવાની સાથે જ વધુમાં આપણું આંતરડા-બીજી વ વૈવિધ્ય પણ બાળતો કરે છે. આ વિવ્રુત ધારાઓના વિષયમાં એક સ્મરણમાં રાખતા જેની વાત તો એ છે કે જે

મુક્તિનાં સંજ્ઞાનું એક અદ્ભુત વૈવિધ્ય એટલે આપણી પાચન-પ્રણાલી. સડીઓના સંરોધનને અંતે પણ તેનાં રહસ્યો પામી શકાયાં નથી. અહીં આધુનિક શોધખોળનું પરિણામ આપ્યું છે.

પેટમાં ઓક્સિજનનો પ્રવેશ બંધ કરી દેવામાં આવે તો આ ધારાઓનું નિર્માણ પણ સ્થગિત થઈ જાય છે. ઓક્સિજનનો નિરંતર પ્રવાહ પેટની ક્રિયાઓને સજીવ તેમ જ સક્રિય રાખવા માટે અત્યંત આવશ્યક છે. ચાથી જે, અગર પેટને નેહતા પ્રમાણમાં ઓક્સિજન મળતો નથી તો તે ભોજનને પૂરતું પકાવી શકવામાં નિષ્ફળ જાય છે. ઓક્સિજન અને આંતરડામાં એકઠા થયેલા ખેરાકના સંમિશ્રણમાં જે સક્રિય પેદા થાય છે તેના દશમા ભાગમાંથી વિવ્રુતની ધારાઓ બને છે તથા બાકીનો નવ-દશમો ભાગ ઉકર દ્વારા અન્ય આવશ્યક-કાર્યોમાં લાગી જાય છે.

વૈદ્યાનિકોએ પ્રયોગથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે હાઇડ્રોક્યોરિક એસિડનો ઉદ્ભવ આ વિવ્રુત-ધારાઓના પ્રવાહથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. પેટ અને આંતરડામાં હાઇડ્રોજનના જે કોષ અને પ્રક્રિયા હોય છે તે ધનાત્મક પોઝિટિવ બને છે અને ક્ષણિક વિવ્રુતના સંપર્કમાં આવીને તેઓ એક પ્રકારનું રાસાયણિક દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરવા માટે છે. આ દ્રવ્ય તે જ હાઇડ્રોક્યોરિક એસિડ. જેની પાચન સક્રિયતા બળગી હોય છે તેને ડોક્ટરો દવાના રૂપમાં પ્રયોગ ખાતર હાઇડ્રોક્યોરિક એસિડની માત્રાઓ આપે છે.

સ્વાસ્થ્ય-વિદ્યાનની દૃષ્ટિએ આ શોધ ખારે મહત્ત્વની છે. પાચનાક્રિયા સંબંધી તમામ જૂનવાણી ખયાલો આ શોધને કારણે ખોટા સાબિત થઈ ચૂક્યાં છે. આહાર-ચાસમાં તો મધુશર્મો દેશર કરવો પડે છે. વૈદ્યાનિકોએ જે વ્યક્તિઓના સંપર્કમાં એક હાવની ચાલની બેટરી જોવી કરી લીધી છે. જો એક વ્યક્તિ વીજળીનો તાર ગળી જાય અને તેનો એક છેડો બીજી વ્યક્તિના મુખ સાથે સંપર્કિત કરવામાં આવે, તો વાતચાતમાં એક ચાતુ બેટરી તૈયાર થઈ જાય! અવગત, આ બેટરીથી બેથી ત્રણ વોલ્ટની જ વીજળીક સક્રિય મગી શકે આ નવી શોધ વૈદ્યાનિક જગતની સમગ્ર વિવ્રુત ઉત્પાદનની અને સંભાવનાઓ

ગેલી કરી આવી છે. આજની પ્રચલિત બેટરીથી નિમ્ન એવી બેટરી બનાવવા માટે ભારે તન્મયતાથી પ્રયોગો કરવામાં આવી રહ્યા છે. આજનો વિદ્યુત-શક્તિ ઉત્પાદનનો મુખ્ય સ્ત્રોત કોલસો છે. કોલસાને સળગાવીને ગરમી પેદા કરવામાં આવે છે અને એ ગરમીને શક્તિમાં પરિવૃત્ત કરવામાં આવે છે—આ ક્રિયામાં સાધનો અને સામગ્રીનો ખાસો વ્યય થાય છે. પરંતુ ઉપર કહી તે પેટ સંબંધી શોધ દ્વારા હજાર તાપમાન પર જ વીજળીના ઉત્પાદનનું કાર્ગ કરી શકાય છે.

દોહસો વરસની વાત પર, ગેલ્વાનીએ બરાબર આવે જ પ્રયોગ કર્યો હતો. તેમણે એક ટેકાના પાછલા પગ એક ત્રાખાના તાર, પર ટીંગાળ્ય અને સોલના સળિયાથી તેને સ્પર્શ કર્યો. વીજલ અસર ધ્રુવી તેના પગ હવવા લાગ્યા. પછી, ગેલ્વાનીને પોતાની શોધ આગળ લઈ જવાનું પ્રાપ્ત ન થયું. આજે પણ, ભણે આ સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ વીજળીના ઉત્પાદન માટે ન કરવામાં આવે, પરંતુ પેટ સંબંધી શોધો પરત્વે તે આથી ઘણું જ ઘણું લાભ થયો છે અને તેના સર્વત્ર સ્વીકાર પણ થયો છે. અમેરિકા અને યુરોપના મોટા મોટા ચિકિત્સાવ્યોમાં પેટના દરદીઓને ડોક્ટરો વીજળીના તાર મળવા દે છે અને આ રીતે હાઇડ્રોકોરિક એસિડના અભાવનું વૈદ્યનિક અભાવનું નિદાન કરે છે. કાર્ગ વાર પેટમાં ઘણી થોડી માત્રામાં હાઇડ્રોકોરિક એસિડ બને છે અને ક્યારેક તે મુશ્કેલ બનતું જ હોતું નથી. મોટે ભાગે મંદાગ્નિ અને નાની મોટી પેટની ફરિયાદોનું કારણ આ જ હોય છે.

પેટમાં હાઇડ્રોકોરિક એસિડ ઉત્પન્ન ન થવાનું એક કારણ એ પણ હોય છે કે પેટ યથેચ્છ લોસ્ટેલ દેવામાં અસમર્થ રહે છે, અથવા વિદ્યુત-ધારાનું 'સરકાટ પૂરું' થતું નથી. ઇટલીક વ્યક્તિઓનું પેટ તો એટલું કમજોર હોય છે કે તેમાં જરા પણ લોસ્ટેલ પેદા થઈ શકતું નથી.

આ પ્રકારની જ એક મહત્ત્વપૂર્ણ શોધ પેટની પાચન-ક્રિયાના વિષયમાં કરવામાં આવી હતી. ૧૮૨૨ ની વાત છે. સેન્ટ માર્ટિન નામના એક કેનેડિયનના પેટમાં ગ્રામી લાગી ગઈ. ડૉ. વિલિયમ વ્યુમંટની

પાસે ઉપચાર માટે તેને લઈ જવામાં આવ્યો. ડોક્ટરે તેના અભિગ્રાહ એવો હતો કે માર્ટિન ૨૦ મિનિટમાં મરી જશે જોષ્ટ્ર. પરંતુ માર્ટિન તો આશ્ચર્ય વરસ દોરિષ્ટલમાં પડ્યો રહ્યો. આ દરમિયાન તેના ધાવ પહોં રજાઈ ગયો અને ઘણી શક્તિ પણ આવી ગઈ. ડોક્ટરેને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. તેમણે માર્ટિનના ધાવને ઘણી જ સફળતાથી જોયો અને બળવું કે ધાની માથે જ માર્ટિનના પેટમાં એક એવું ગોળ છેદ પડી ગયું છે કે જેમાંથી પાચનની સારીયે પ્રક્રિયા જોષ્ટ્ર શકાય. વ્યુમંટ રાજ રાજ થઈ ગયા. માર્ટિનના પેટ પર એમણે પ્રયોગો રાજ કર્યા. દુનિયાભરમાં એમના પ્રયોગની વાત ફેલાઈ ગઈ. હાશનિક આધાર અને ધણું જ સફળ નિરીક્ષણ સાથે આ પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા હતા. વ્યુમંટની પ્રયોગશાળાનો નિષ્કર્ષ આ છે:

૧. બોજન સમયે મનોભાવોને નિર્વૃત્તિ રાખવાની ઘણી મોટી આવશ્યકતા છે. ભય, ક્રોધ, ચિંતા આદિ મનોભાવો પાચક રસોના નિસ્સાવમાં બાધક છે.

૨. પણ વીકસવાળું બોજન પાચન-ક્રિયાની ગતિ થઈ પાડી દે છે, તે કારણે તેમાંથી રાસાયણિક તરવે સહેલાઈથી બની શકતાં નથી અને હૃદય પર પણ તેનો ખાસો બોલો પડે છે, વીકસના આ થર અથવા આવરણને ચીપાં બાદ જ પાચક રસ બોજન પર પોતાની પ્રતિક્રિયા રાજ કરે છે.

૩. જીવંતો અને જલવાયુનો પણ પાચન-ક્રિયા પર નિર્ણાયક પ્રભાવ પડે છે. કિનારામાં પાચક રસોની નોંધતી ઉત્પત્તિ થતી નથી અને તેની દ્રવ્યુશીલતામાં પણ પરિવર્તન થાય છે. તેથી, ગરમીમાં હજાર અને મુખાવ્ય બોજનની આવશ્યકતા રહે છે. મૂકાં વાતાવરણવાળા પ્રદેશોમાં પણ આ વાત લાગુ પડે છે.

૪. પાચક રસોની ઉત્પત્તિ એક નિશ્ચિત માત્રામાં લાય છે, તેથી બોજનનું પ્રમાણ પણ એટલું જ રાખવું નિર્ણય છે કે તે આ રસોના અનુપાતમાં વધારે ન પડે. અધિક બોજનના પાચન માટે પવોત માત્રામાં પાચક દ્રવ્યો મળતા નથી. આ કારણે જ પ્રમાણથી વધારે બોજન કરનારાઓને જ મોટે ભાગે વધારે શોધો થાય છે.

૫. મંદાગ્નિ કારણે જ કાષ, કેન્સર, લકવા તરેરે જીવંતે મોટા થઈ જાય છે. આપણા આંતરડાં સ્વાસ્થ્ય સંવર્ધન માટે નેટલી ઉત્તમ રસાયણશાળા

છે, તેટલી જ ઉપર વિકાસ શ્રમિ તે, મંદાગ્નિના પ્રભાવથી રોગો માટે ધર્મ બન્ય છે.

વ્યુમાટ પછી સુપ્રસિદ્ધ જર્મન-ડોક્ટર વુલ્ફર પેતાની પાચન-ક્રિયા સંબંધી શોધથી આદર-શાસ્ત્રના અધિકારી સિદ્ધાંતોને અવેગનિક સિદ્ધ કરી દીધા છે. પેટના વિદ્યુત પ્રવાહના પ્રયોગોને તેઓ તેની ચરમ પરિણતિ લગી લઈ ગયા જેથી પેટના રોગો વિશેનો આગો વે દૃષ્ટિભ્રમ જ બદલાઈ ગયો. ડો. વુલ્ફર અનુસાર આપણું પેટ આજ સુધી શોધી કાઢવામાં આવેલા કોઈ પણ શક્તિ ઉત્પાદક યંત્રથી અધિક સશક્ત અને સક્રિય છે. શુદ્ધિપુરસ્કર ને તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ભારમાં ભારે ભોજનને પણ તે આ શક્તિમાં પરિણત કરી શકે છે.

પેપ્સિન, પેપ્તેન, રેનિન, ટ્રાઇપ્સિન અને હાઇડ્રો-ક્લોરિક એસિડ આપણા પેટમાં મુખ્ય પાચક રસો છે. આ બધાનો ઉદ્ભવ પેટના વિદ્યુત-પ્રવાહ પર આધારિત છે અને આ વિદ્યુત-ઉત્પાદન પૂરતા

ઓક્સિજનની સદાવતા વિના ધર્મ શકતો નથી. આ કારણે જ ઓક્સિજનને પ્રાણવાયુ કહ્યો છે. નિદ્રામાં શ્વાસનું પ્રમાણ ઓછું ધર્મ બન્ય છે, કારણ અનેથી વ્યક્તિ નિષ્ક્રિય બની જાય છે. તેથી શ્રુતી વખતે આપણને ઓક્સિજનની માત્રા ઓછી મળે છે. સામાન્ય વાતાવરણમાં ઓછામાં ઓછા સાંચે વીસ ટકા ઓક્સિજનનો અંશ હોય છે, પરંતુ રોગીને તો શક્તિ-પ્રાપ્તિ માટે ૪૦થી ૬૦ ટકા ઓક્સિજન નોંધવો. રોગોને બગાડવાનું કામ આપણે રક્ત પ્રવાહ કરે છે. અને સસકત લોહી જ રોગોના સ્થળ સામનો કરી શકે છે. લોહીને આ શક્તિ પેટની રસાયન-શાળામાંથી મળે છે. આ કારણે પેટના રોગોને વધુમાં વધુ ઓક્સિજનની જરૂર છે. ડોક્ટર વુલ્ફર પ્રયોગ-શાળામાં કેટલાય પ્રયોગો કરીને આ સિદ્ધાંતને સાબિત કરી દીધો છે અને જર્મનીની જેમ જ ઈંગ્લેન્ડ તથા અમેરિકામાં પણ ભોજનશૃંગે શહેર બહાર પુલ્કી જગ્યામાં જ ઘરોં લાગ્યા છે.

(૧૦ બી. એસ. હાઈડેના 'હન સાઇડ રમક'ના સંલેખને આધારે)

સને ૧૯૨૪નો જમાનો ચાલતો હતો, રાજાઓ અને ગેારાઓ સામે કોઈ હરફ નહોતું ઉચ્ચારી શકતું એ વખતે, હજવદની એક પ્રાથમિકશાળાનો વિદ્યાર્થી આડો ફાટતો હતો. માસ્તરનું કહ્યું ગણકારતો નહોતો. માસ્તર ધમકી આપતા હતા. વિદ્યાર્થીને સૂચના અપાઈ ગઈ કે ખાદીના ખમીશ ચોરણી પહેરીને શાળામાં નહીં આવવાનું. કારણ હતું; ગેારા-સાહેબ સુરેન્દ્રનગરથી હજવદની શાળામાં આવવાના હતા.

વિદ્યાર્થી એકનો બે ન થયો તેણે મહેતાજીને જણાવી દીધું કે “હું આ ટોપી ખમીશ ચોરણી બદલીશ નહીં. આ ખાદીના કપડા હું ડરથી નહીં ઉતારી શકું.”

મહેતાજીએ તો ખરો ધમકાવેલ એ વિદ્યાર્થીને, પરિણામ વખતનું પરિણામ બગડશે વિ. અનેક ધમકીઓ આપેલી પણ વિદ્યાર્થીએ મચક નહીં આપેલી તે નહીં જ આપેલી.

રાષ્ટ્રિય જીવનની ઇમારતને જેઓ ભ્રજળી બનાવવા બગીરથ પ્રયત્નો માંડી બેઠા છે, અને છતાં જેઓ પાયાના પત્થરની જેમ હટાય ચૂક્યા છે એવાઓ પેકીના એક તે ભાઈ બળલભાઈ મહેતા એ વખતે હજવદની પ્રાથમિકશાળાના માસ્તરની સામે થયેલા. બળલભાઈ સારા ગીતો ગાતા હતા. માસ્તરનો હુકમ હતો કે ગીત તારે ગાવાનું જ છે પણ ખાદીનો પહેરવેશ ઉતારીને. આ શરત સામે બળલભાઈ ગેરકાજર રહેલા અને પહેરવેશ બદલવા સામે ઈન્કાર કરેલા.

—કાકુ દાશી

મારાં જીવનનાં મોતી

વિનોબાજી

સંપા. : રમેશ ડા. દેસાઈ

સંસ્કારનો પ્રભાવ

હું મારી માનીં વાત કરું છું.

ન્યારે હું બહારથી આવીને ખાવાનું માગતો ત્યારે મારી મા સખત ચર્ધ જતી. તેની આંખોમાં પણ કરડાકી આવી જતી. માનીં એ મૂર્તિ ચાજે પણ મારાથી ભુલાતી નથી, મારી સમક્ષ જ રહે છે. તે કહેતી : 'બરે, ખાવાનું' તો માંગે છે પણ પહેલાં એ બતાવ કે તુળસીને પાણી પાડું છ કે નહીં. એ નથી પાડું તો ખાવા પણ નહિ મળે.'

હું તરત જ તુળસીને પાણી પાડને આવતો એટલે માનીં ભીતરનો પ્રેમ ભીમરાઈ બિડતો.

આ સંસ્કારનો પ્રલંબથી જ હું સર્વોદય-પાત્રની વાત વિચારી શક્યો.

ભગવાનની પૂજા

મને એક ટેવ પડેલી એની વાત છે.

અમારા દાદા પૂજા કરતા અને પૂજા માટે અમને ફૂલો ચૂંટી લાવવાનું કહેતા.

પરોઢનાં ખરેલાં ફૂલો અમે વીણીવીણીને લેગાં કરતાં. બહુલ અને ચપાનાં ઝાડને અમે હલાવતાં. પછી એનાં નીચે ખરેલાં ફૂલ અમે લેગાં કરી લેતાં. ભતભતનાં ફૂલો અમે લેગાં કરતા.

દાદા અમને પૂજા માટે ચંદન ઘસવા આપતા. પછી ઘસેલા ચંદનની મૂર્તિ બનાવતા. એ માટે અમારે કયાંય સુધી ચંદન ઘસવું પડતું.

હજુ પણ એ જ નાદ લાગ્યો છે. આજે પણ મૂર્તિપૂજા ચાલુ જ છે, પણ હવે તો સર્વત્ર પરમેશ્વરનું દર્શન થાય છે.

વિન્યાયે પથ્થર તોડ્યો

મારા બાળપણનો આ પ્રસંગ છે.

અમારા ઘરમાં પથ્થર ફેાડવાનું કામ ચાલતું હતું. હું રોજ કામ જોવા જતો હતો. કાઠ-

કાંઈ વાર હું કહેતો પણ ખરા : 'હું પણ પથ્થર ફેાડવા ઈચ્છું છું.'

તો એ લોકો મને પથ્થર ફેાડવાને માટે આપતા હતા, જે તુલવાની તૈયારીમાં જ હોય.

હું જેવો મારી નાનકડી હથોડીથી તેના પર ધા કરતો હતો, તેવો જ તે તૂટી જતો હતો.

ત્યારે દરેક જણ કહેતા હતા : 'વિન્યાયે પથ્થર તોડ્યો.'

એ જ પ્રમાણે દુનિયામાં એવા લોકો હોય છે જેમનું નામ દુનિયા જાણે છે, પરંતુ જેમને દુનિયા જાણતી નથી, તેઓ સૂક્ષ્મ અવસ્થામાં રહે છે.

નાનપણથી ફરવાની ટેવ

નાનપણમાં હું કોંકણના ૭૦-૮૦ ઘરવાળા એક નાનકડા ગાગોદે ગામમાં રહેતો હતો.

૧૦ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી ત્યાં જ હતો.

ઘેર બેઠાં કાકાએ મને લણાવ્યો. પરંતુ જો પણ એક કલાકથી વધુ નહિ. એમાંથી જ મને એક કલાકની શાળાની કપના સૂઝી.

દિવસનો ફાજલ રહેતો પાંચ-છ કલાકનો સમય હું ડુંગરાઓમાં ભટકવામાં ગાળતો. ગાયો ચરાવનાર છોકરાઓ સાથે હું પણ જતો. એ ભટકવા સારું નીકળી પડવાની ટેવ હું વડોદરા

ઝૂંપે તો પણ કાયમ જ રહી. ત્યાં પણ મારું ઝાંક-દંચ મારું ફરવાનું ચાલુ રહ્યું, અને હવે ભૂદાન-આમદાનના કામ માટે તો મારે તાપ,

ટાઠ અને વરસાદમાં ગામડે-ગામડે ફરવું જ પડે છે. તોય મને સહેજ પણ ત્રાસ થતો નથી.

કારણ નાનપણથી જ મને ફરવાની ટેવ હતી.

અમારા આંધળાકાકા

મારા બાળપણની વાત છે.

અમારા એક કાકા હતા. તેઓ આંધળા હતા, તેથી અમે તેમને આંધળાકાકા કહેતા.

ધરનાં બીજાં કામો વગેરે તો એમનાથી, થતાં નહીં, પણ પાણી બરવા વગેરેમાં એ મદદ કરતા.

અગે વડોદરા આવ્યા અને એ મહારાષ્ટ્રમાં જ રહ્યા. એક દિવસ ગામથી તાર આવ્યો. તે વાંચીને બાપુએ કહ્યું: 'આંધળે કાકા ગેલે.'

ધરમાં ગ'લીરતા છવાઇ ગઈ.

સાંજે જગતી વખતે જે બાને પૂછ્યું: 'આંધળાકાકા મરી ગયા, પણ એની પાછળ આપણે ત્યાંથી કોઈએ સ્નાન કેમ કર્યું નહીં?'

ત્યારે અમને બાળકોને પહેલી વાર ખબર પડી કે એ ખરેખર અમારા કાકા નહોતા. પણ એમનો આંધાપો ભેળંને એમને ધરમાં કુટુંબી તરીકે રાખી દેવામાં આવ્યા હતા. હતા તો એ નોકર જેવા જ, પણ અમને એ કાકા જ લાગ્યા હતા.

આગનાં ઢીંગલાં

નાનપણમાં એકવાર હું સિનેમા જોવા ગયો હતો. જતી વખતે સાથે ગૂણપાટ લેતો ગયો હતો. મારો આશય એ કે ઊંઘ આવે તો તેના પર સૂઈ જવું.

પછી પકડા પર આખને આજ નાખનારી આગ હું જોવા લાગ્યો. બેચાર મિનિટ સુધી તે બગબગતી આગના ચિત્રો ભેઈ મારી આંખો થાકી ગઈ. હું મારી મેળે ગૂણપાટ પાથરીને સૂઈ ગયો. ને મેં કહ્યું પૂર થાય એટલે ઉઠાડજો.

લોકો એ આંધિયાર ચિયેટરમાં આગનાં ઢીંગલાં નાચતાં ભેળંને તાળીઓ પાડે છે મને પોતાને એ કઈ સમજાતું નથી.

કેન્દ્ર અને સંસ્કૃત

વિન્યાને પાઠશાળામાં કેન્દ્ર લેવાની સલાહ બાબા (પિતાજી) એ આપી એ પ્રમાણે વિન્યા કેન્દ્ર શીખવા લાગ્યો.

માએ પહેલાં કઈ ન 'કહ્યું.

પાછળથી વિન્યાને કહ્યું: 'વિન્યા, તને સંસ્કૃત શું ન આવડતું ભેળંજો? તે તો આપણા

ધર્મની બાબા છે ને?'

વિન્યાએ કહ્યું: 'સંસ્કૃત આવડતી ભેળંજો તો આવડશે, તેની ચિંતા ક્યાં છે?'

વિન્યા કેન્દ્ર જૂન બગ્યો, પણ આજે વિન્યાને કેન્દ્ર ૨, ૮, ૬, જ આવડે છે. મોટા બાળક તો જૂની પત્ર ગયો છે. આજે વિન્યાને પંદર-વીસ ભાષાઓ આવડે છે, પરંતુ મરાઠીને બાદ કરતાં સંસ્કૃતના જેટલું બીજી કોઈ પણ ભાષાનું જ્ઞાન તેમને નથી.

મિત્ર અને દુરમન

બાળપણમાં હું મારા પડછાયાથી ડરતો. હું નાનો હતો પણ મારો પડછાયો તો મારાથી ઘણો મોટો હતો. હું મોં હલાવું તો તે પણ મોં હલાવે. આંગળી હલાવું તો તે પણ આંગળી હલાવવા માટે. અને એ ભેળંને હું તો ડરી જતો.

ત્યારે માએ સમજાવ્યું: 'તું એનાથી થા માટે ડરે છે! તે તો તારો હુકમ પાળનારો છે. તું મોટીય તો એ પણ બોલશે. અને તું જિસો ચર્ચ તો એ પણ જિસો ચર્ચ જશે.'

મતલબ કે દુનિયામાં જે કોઈ છે એ આપણી છાયારૂપ તો છે! આપણા દિલમાં જે દેખાય છે તે તો બહાર બધા દુરમન જ છે અને એ પ્રેમ હશે તો બહાર બધા મિત્ર જ છે.

રામનામનો પ્રતાપ

નાનપણમાં અમે છોકરાઓ રાત્રે સ્મશાનમાં જઈને પાછા આવતાં. મસાણામાં જઈ ત્યાં ખૂટી મારી આવવાની અમે શરૂ તો બકતા.

રાતને વખતે સાપ સપોલિયા હોય, કાઠા-ઝાંખરા હોય, બહાર આંધાડું ઘેર અને છતાં અમને કશું લાગતું નહીં, થતું નહીં.

જૂત કદી જોવાનું મળ્યું નથી. આખરે જૂત બધાં કદપનાતાં જ ને? તે ક્યાંથી દેખાય? એક દય વરસના બાળકમાં રાત્રે મસાણામાં જઈ આવવાનું આ સામર્થ્ય ક્યાંથી આવ્યું?

રામનામથી.

કર્મયોગ

કર્મજન્ય કૃણ તણને સમત્વ બુદ્ધિવાળા
જ્ઞાનીઓ જન્મરૂપ બંધનથી મુક્ત થઈને ઉપ-
દ્રવરહિત પદ (ચોક્ષ)ને પ્રાપ્ત થાય છે. *
હે ધનંજય! તું કર્મયોગમાં સ્થિર થઈ
કર્મકૃણની ધન્યા તણને, સિદ્ધિ-અસિદ્ધિમાં
સમાન થઈ કર્મો કર સમભાવ એ જ યોગ
કહેવાય છે. *

હે ધનંજય! (સકામ) કર્મ, બુદ્ધિયોગ
(સમત્વ બુદ્ધિયુક્ત નિઃકામ કર્મ)થી મણુ
અધમ છે; માટે (સમત્વ) બુદ્ધિમાં તું ચરણ
હે; કેમ કે કૃણના હેતુવાળા સકામ પુરૂષે કૃપણ
(પામર) છે. *

કર્મોમાં કુશળતા એ જ યોગ છે; તેથી
યોગ (સમત્વબુદ્ધિ) માટે તું પ્રવૃત્ત થા. *
તારે કર્મમાં જ અધિકાર છે; કૃણમાં કદાપિ
નહિ. તું કર્મકૃણના હેતુવાળો ન થા; તેમ જ
કર્મ ન કરવામાં તારી પ્રીતિ ન થાઓ. *

પ્રશ્ન:- હે જનાર્દન! કર્મ કરતાં જ્ઞાનને એ
શ્રેષ્ઠ માનેછું છે તો હે કેશવ! તમે મને ઘેર
કર્મમાં શા માટે ભેડો છો? *

કૃપા કરીને નિઃસ્વયંપૂર્વક તે એક (જ્ઞાન કે
કર્મ) કહો જેથી હું કશ્ચ જુને પામું. *

ઉત્તર:- હે નિઃપાપ! આ લોકમાં જ્ઞાનયોગ
વડે જ્ઞાનીઓની અને કર્મયોગ વડે યોગીઓની,
એમ બે પ્રકારની નિષ્ઠા એ પૂર્વે કહી છે. *

કર્મનો આરંભ ન કરવાથી મનુષ્ય નૈષ્કર્મ્ય
ભાવને પામતો નથી અને કેવળ સંન્યાસ (કર્મ-
ત્યાગ)થી પણ સિદ્ધિને પામતો નથી. *

કોઈ પણ મનુષ્ય કષ્ટબુદ્ધિ પણ કર્મ કર્યા
વિનાં રહી ચક્રતો નથી; કારણ કે પ્રકૃતિજન્ય
શુભા અવશ એવા સર્વ પ્રાણી પોસે કર્મ
કરાવે છે. *

જે મહાત્મા કર્મેન્દ્રિયોને વશ કરીને મન
વડે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું ચિંતન કરતો રહે છે

તે મિથ્યાચારી (ઢોંગી) કહેવાય છે. *

પરંતુ હે અર્જુન! મન વડે ઇન્દ્રિયોને
નિયમમાં રાખીને, ક્ષેત્રચારહિત થઈને જે
કર્મેન્દ્રિયો વડે કર્મયોગ આરંભે છે તે અતિ
શ્રેષ્ઠ છે. *

માટે તું અવરથ કર્મ કર; કેમ કે કર્મ ન
કરવા કરતાં કર્મ કરવું વધારે સારું છે; અને
કર્મ નહિ કરવાથી તારો શરીરનિર્બોધ પણ સિદ્ધ
નહિ થાય. *

હે કૌન્તેય! યજ્ઞાર્થ (પ્રભુ પ્રીત્યર્થ) કર્મ
સિવાયનાં બીજાં કર્મ વડે આ લોક કર્મનાં
બંધનને પામે છે; માટે હે અર્જુન! કૃલાસક્તિ
તણને તું યજ્ઞાર્થ કર્મ કર. *

કર્મને જ્ઞાનથી ઊપજેછું તું ભણુ. જ્ઞાન
પ્રમાત્મામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. *

પરંતુ જે મનુષ્ય આત્મામાં જ પ્રીતિવાળો,
આત્મામાં જ તુલ્ય તથા આત્મામાં જ સંતુષ્ટ
રહે છે તેને (કાર્ષ પણ) કર્તવ્ય રહેતું નથી. *

હે પાર્થ! મારે ત્રણે લોકમાં કાર્ષ પણ
કર્તવ્ય નથી કે નહિ મળેછું મેળવવાનું નથી;
છતાં હું કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહું જ છું. *

કેમ કે જો હું સાવધાન થઈ કર્મમાં પ્રવૃત્ત
ન રહું તો હે પાર્થ! મનુષ્યો સર્વ રીતે મારા
માર્ગને અનુસરે. *

શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય જે જે આચરે છે તેને તેને જ
બીજા મનુષ્યો આચરે છે; વળી તે જેને પ્રમાણ
કરે છે તેને લોક અનુસરે છે. *

જો હું કર્મ ન કરું તો આ લોકના નાશ
પામે અને હું વર્ણસંકરનો કર્તા થાઉં; તથા
આ પ્રજાનો નાશ પણ હું જ કરું. *

માટે કૃત્તમાં આસક્ત થયા વિના નિરતર
કર્તવ્યકર્મને સારી રીતે તું કર; કેમ કે આસ-
ક્તિરહિત થઈને કર્મ કરનાર પુરુષ મોક્ષને
પામે છે.

જનક વગેરે કર્મ વડે જ પરમ સિદ્ધિને પામ્યા છે. એ પ્રમાણે લોકસંગ્રહ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને પણ તું કર્મ કરવાને યોગ્ય છે. *

હે ભારત! જેમ કર્મમાં આસક્ત થયેલા અજ્ઞાનીઓ કર્મ કરે છે તેમ લોકસંગ્રહને કરવા ઈચ્છતો જ્ઞાની પુરુષ અનાસક્ત થઈને કર્મ કરે. *

જ્ઞાની પુરુષ કર્મમાં આસક્તિવાળા અજ્ઞાનીઓની બુદ્ધિમાં ભેદ ન ઉપભવે; પણ અનાસક્ત થઈને પોતે સારી રીતે કર્મ કરતો અજ્ઞાનીઓને સર્વ કર્મો કરાવે. *

પ્રકૃતિના શુભો વડે સર્વ પ્રકારે કર્મો કરાય છે; છતાં અહંકારથી અતિ મૂઢ થયેલા ચિત્તવાળો મનુષ્ય ‘હું’ કર્તા ‘હું’ એમ માને છે. *

સારી રીતે આચરેલા પરધર્મ કરતાં શુભરહિત એવો પણ સ્વધર્મ શ્રેયકર છે. સ્વધર્મમાં મરણ કદાચાણકારી છે (પણ) પરધર્મ ભયંકર છે. *

ન્યારે કર્મનું મારી સેવા તરીકે અનુદાન થાય છે ત્યારે તે વિશુદ્ધ અને પાવનકારી બને છે. *

જે મનુષ્ય કલાસક્તિ તણ દઈ બ્રહ્મમાં અર્પણ કરીને કર્મો કરે છે તે જળથી કમળ પત્રની પેઠે પાપથી હેપાતો નથી. *

કર્મયોગયુક્ત, વિશુદ્ધ ક્ષાંતકરણવાળો, હેહને વશ કરનારો, ઈન્દ્રિયોને નિયંત્રિત રાખનારો, તથા સર્વ પ્રાણીઓના આત્મારૂપ બનેલા આત્માવાળો મનુષ્ય કર્મ કરે તો પણ હેપાતો નથી. *

કર્મયોગયુક્ત તત્ત્વવેત્તા ‘હું’ કાંઈ જ કરતો નથી’ એમ માને છે. *

સંન્યાસ (કર્મત્યાગ) અને કર્મયોગ એ

બંને શ્રેયસ્કર (મોક્ષદાયક) છે. તે બંનેમાં કર્મસંન્યાસ (કર્મત્યાગ) કરતાં કર્મયોગ શ્રેષ્ઠ છે. *

બાળબુદ્ધિવાળાઓ સાંખ્યયોગ (કર્મત્યાગ) અને કર્મયોગને ભ્રૂદા કહે છે, પડિતો કહેતા નથી; કેમ કે બંનેમાંના એકને પણ ઉત્તમ રીતે આચરનારો બંનેનું ફળ પામે છે. *

જે સ્થાન સાંખ્યમાર્ગીઓ મેળવે છે તેને કર્મયોગમાર્ગીઓ પણ પામે છે; સાંખ્યને અને કર્મયોગને જે એક જુએ છે તે જ યથાર્થ જુએ છે. *

હે મહાબાહો! કર્મયોગ વિના કર્મસંન્યાસ (કર્મત્યાગ) પ્રાપ્ત કરવો કઠિન છે અને કર્મયોગયુક્ત મુનિ, વિના વિશ્વે બ્રહ્મને પામે છે. *

મારો આશ્રય કરનારો મનુષ્ય સદા સર્વ કર્મો કરે તો પણ મારી કૃપાથી શાશ્વત અને અવિહારી પદને પામે છે. *

જેના સર્વે આરંભો કામતાઓથી અને સંકલ્પોથી રહિત હોય છે તથા જેનાં કર્મો જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી બળી ગયાં છે, તેને જ્ઞાની પુરુષો પડિત કહે છે. *

અનાધારે જે મળે તેથી સંતુષ્ટ, સુખદુઃખાદિ વંદોથી મુક્ત, વૈરબુદ્ધિરહિત તથા સિદ્ધિઅસિદ્ધિમાં સ્થમલાવવાળો મનુષ્ય કર્મ કરીને પણ બંધાતો નથી. *

સંગરહિત, શુદ્ધ, જ્ઞાનમાં સ્થિર ચિત્તવાળો તથા યથાર્થ કર્મનું આચરણ કરનારો મનુષ્યનાં સમગ્ર કર્મો નાશ પામે છે. *

કર્મફળની ઈચ્છાના ત્યાગ વિના કોઈ યોગી બની શકતો નથી. *

એક ગરીબ માણસ એક રૂપડીમાં રહેતો હતો. એથી પાંચે એક મૂનો-પૂટેલ બાકરો અને બેક પુરરીઓ હતી. એક સાંજે થાક્યો-પાક્યો તે આબો અને તરત જ સૂઈ ગયો. રાતના કેટલાક ચોર તેના ઘરમાં કાંઈક ચોરી હેવાની ઈચ્છાથી ધૂસ્યા. અંધારી રાત હતી. તેથી તેમણે હાથ ફેંકીળીને કશુંક ચોધવાનો આરંભ કર્યો. અચાનક એકના હાથથી પુરરી પડી ગઈ, એના અવાજથી ચેલો ગરીબ માણસ બગી ગયો. એણે ચોરને બોલ્યો અને પછી એક લાંબો નિસાસો નાખીને બોલ્યો : ‘તમે લોકો કેવા મૂરખ છો? અહીંયાં રાત વખતના તમે કાંઈ મેળવવાની આશા રાખો છો? અને તો ધોળે દિવસે ય અહીંથી કશું જ મળતું નથી.’

—એક જર્મન કથા

બનાવટી રૂપિયો

‘શિવપ્રકાશ’

ન્યાયમૂર્તિ હરજીસલાલ ત્રિપાઠીની બદલી અના-
દીના મુલકમાં થઇ ત્યાં એક નવો અનુભવ તેમને
થયો. આ બાબતના યુનેગારો, ન્યાયાધીશને નનામાં
કામગીરી લખી ધમકી આપતા. હેલા ત્રણ વર્ષથી આ
અનુભવ કરતા હતા.. એટલે એક દિવસે સવારની
ટપાલ ફોર્સમાં, નીચે મુજબ પત્ર મળ્યો તેમાં કાંઈ
નરાઈ તેમને લાગી નહીં :

‘માનનીય ન્યાયમૂર્તિ,

‘મને ચાર વર્ષની સજા ફટકારતી વખતે આપે
લાંબુલય લાવણું કરેયું. બધું તો વાદ નથી પણ
મને જે વિશેષણોથી આપે નવાબો હતા તેમણું
એક હતું, ‘કાળોતરો નામ.’

‘આપને હું તેવો લાગ્યો હોઈશ; અથવા હોઈ
પણ ખરો. પરંતુ હવે ચાર વર્ષને અંતે, કાળોતરો
નામનો કંઈ ટેવો હોય છે તે અનુભવ આપને કરાવવા
માથું છું. મારા જેવવાસ હરખાન મારી એકની-
એક પુત્રી, બેલાલ હાવતમાં ક્યંડિત થઈને, મરી
ગઈ. આપને પણ પુત્રી છે. સંતાનનું મૃત્યુ શું ઓછ
છે તે બતાવવા સૌ પ્રથમ તેને કંપીશ; બીજો વારો
પેલા સરકારી વકીલને છે જેના બકવાટે, મને જેલ મળી.

‘વારુ; હવે હું મુક્ત છું; ગમે ત્યારે નાટકીય,
સિંહ જુઓ ભોરીન.’

હરજીસલાલે સહેજ હોઠ મઝકાવી, કામગીરી એક
ખાતુ મૂક્યો. આંત્ર કંઈક પત્રો અતવાર સુધીમાં
મળ્યાં હતા તેમાં એક વધુ! ખાગ્યોને લખતા રાજી
શકાય નહીં; ભરેને લખે, તેનાથી કોણ કરી જવાનું
છે! ન્યાયાધીશ તો કામગીરી વાત જૂની ગયા હોત,
પણ સરકારી વકીલનું નામ પણ તેમાં હતું તેથી
પત્ર, પાછગીરી, તેમને વાચવા આપ્યો.

સંતાવીસ વર્ષના યુવાન સરકારી વકીલ ઓ.
વિશ્વનાથ અને ન્યાયાધીશ વચ્ચે એક અંગત બાબત
હતી બન્ને એક જ ગામના અને શાંતિના, અને
પરંપરામાં સાથે ભેગા થઇ ગયા. હરજીસલાલ હવે

નિવૃત્ત થવાના હતા અને તેમણે આ અપરાધ યુવાન
વકીલને એટલા માટે નજરમાં રાખ્યો હતો કે પોતાની,
કોલેજમાં છેલા વર્ષમાં લખ્યો પુત્રો માલતી માટે,
તે કાંઈ ખોટો ન હતો. વળી માલતીએ વિશ્વનાથ
સાથે મિત્રતા કેળવી હતી, તે એ દષ્ટિએ, કે, પ્રેમ-
માં, લગ્નમાંમાં પરિણમે તે વિરાધનું કારણ ન હતું.

વિશ્વનાથે ત્યારે ધમકીનો પત્ર વાંચ્યો ત્યારે
પ્રથમ તેની અવગણના કરી. પરંતુ ન્યાયાધીશની
પુત્રીનો ઉલ્લેખ તેમાં હતો. એટલે પેપો ભોરીંગ ને
માવતીને લગાડાયા લે, તો? વિશ્વનાથે સૌ પ્રથમ કામ
એ કર્યું, કે કોર્ટમાં યુનેગારોના રજીસ્ટર તપાસી,
અક્ષરો કોને મળતા આવે છે તેની ખાત્રી કરી લીધી.
આજથી ચાર વર્ષ પહેલાં, સખત કેદની સજા પામેલા,
મૂળ માંડણના દસ્તાક્ષરો સાથે કામગીરી અક્ષરોનો
મેળ ભેસતો હતો. આ કાળોતરો કોણ છે એ
વિશ્વનાથે વાદ રાખી લીધું,

હરજીસલાલની ન્યાય કચેરી, આજુબાજુનાં મુખ્ય
ગામોમાં મહિનાના છેલા દસ દિવસ કરતી. કમપ્રમાણે
તેઓ એક દિવસ તેજપુર ખાતે આવી પહોંચ્યા.
હરજીસલાલ માલતીને પોતાની સાથે જ રાખતા.
આ પ્રદેશ દેકરા અને ખીણવાળો હતો એટલે યુનેગાર
તત્ત્વે પત્રો પાંચવાં રહેતાં. ચોરી, લૂંટફાટ, ફાલુચોરી
દારૂચીલગ એવા પરચૂરણ યુનાઓ દફતરે નોંધાતા
અને કોર્ટને કામગીરી હળવી રહેતી તેથી, વહેલી
છૂટી જતી. વિશ્વનાથ પોતાની શેઠ-ગન લઇ, ઘણી-
વાર માલતી સાથે ફરવા નીકળી જતો અને ખીણમાં
હર મુધી જઈ આવતો. માલતીને, બંદૂકથી નિશાન-
બાજી લેવામાં, ભારે રોમાંચ અનુભવતો.

એક કેસ બનાવટી સિદ્ધાંતે લગતો હતો. ખોટા
સિદ્ધાંત કેટલાક વખતથી ચલણમાં ધૂસી ગયા હતા,
અને યુનેગારોની શેઠ ચાલુ જ હતી. જમાદાર
લખુલાએ દવાની દુકાને ખોટો રૂપિયો આપતા એક
સકમદ આશીર્વાદનીરાજને પકડી પામ્યો હતો. દુકાનદારે

પણ સાક્ષી આપવા હા પાડી હતી. મુદ્દામાલનો ખેડો રૂપિયો અને ડેઇસની વિગત, જમાદારે, સરકારી વકીલ સમક્ષ રજૂ કરી દીધાં હતાં. વીરાજીને અટકમાં લીધો હતો અને આવતી કાલે, ઠાટીમા ડેઇસ ચાલ-લવાનો હતો.

આજનું કામકાજ એણું હતું અને ઠાટી વહેવી છૂટી ગઈ હતી. વિશ્વનાથ પોતાની એમ્બરમાં બેઠો બેઠો, ખીન્ન દિવસે ચાલવાના મુકદ્દમાઓ તપાસી રહ્યો હતો. જમાદાર લઘુભાએ સામે બેઠક લીધી હતી. માલતી પણ ખચેરે ફરવા જવાનો પ્રોત્સાહ નહોતો કરવા ત્યાં બેઠી હતી દરમ્યાન એક દેખાવડી યુવાન બાઇ ત્યાં આવી પહોંચી. તેણે સાડી કઢોટો વાળાને પહેરી હતી. તેના ધારીલા સપ્રમાણ દેહમાં, ગોઠણ સુધી ઘીપાડા દેખાતા પગની ધરવતા ખૂટતો રંગ પૂરો પાડતો હતો. તેણે મરાઠીમાં બોલ્યાં મોડાં પહોંચી પહોંચી વિશ્વનાથ કાંઈ સમજ્યો નહીં. લઘુભાએ રપટતા કરી:

‘આ બાઇ તમને મળવા આવી છે. એનું નામ છે રુદ્રમણી પણ એળખાય છે રૂઝી નામે. વીરાજી એને ફાંસિયુ બાજુથી લઈ આવ્યો છે. પેલા બનાવડી સિદ્ધાંતા ડેઇસિમા આ બાઇ પણ સંડોવાયેલી છે. તેનું કહેવું એમ છે કે ખોટા રૂપિયા એ પોતે બનાવતી અને પછી ચપલુમા મુકવા વીરાજીને આપતી. વીરાજી પોતે નિર્દોષ છે!’

માલતી રૂઝી સામે નેહ રહી નિર્દોષ દેખાતી આ બાઇ આવે યુનો કરી શકે ખરી? આકૃતિ કથ-વતિ યુવાન ને સાચું હોય તો રૂઝી નિર્દોષ હોવી નેહએ. અથવા વીરાજીને બચાવવા, તે આજ પોતાને માથે ઝાડી ભેટી હોય!

લઘુભાએ આગળ રપટતા કરી.

‘આ મરાઠીને તમે કાંઈ એાઈ ન સમજતા! પોતાના આશકને ખાતર બધું ન કરે-ચોરી કરે, જૂઠું બોલે, વતન છોડીને પરદેશમાં પણ વસે. ધરુકમાં હુબેલી સ્ત્રીનો કારોસો કદી ન કરવે!’

માલતીએ ટપકાભરી નજરે લઘુભા સામે નેહું. એ સમજી ગયા કે પોતાનું વિધાન અરથાને બોલાયુ છે. એટલે વાતને બદલી:

‘રૂઝીનું કહેવું એમ છે કે પોતે બદલે જ ખીચાર પડેલી. ડોક્ટરે કીધું કે અધુક દવા સિવાય દઈ જશે

નહીં. વીરાજીને તો આ સાંભળી ધરણ મરી ગયા. પોતે તો ખાલીખમ હતો; રૂઝીએ પૈસા કાઢી આપ્યા અને તે દવા લઈ આવ્યો. આમાં વીરાજીનો કાંઈ જ વાંક નથી. તેને બદલે પોતે જોઈમાં જવા તૈયાર છે અથવા ઠાટી ને શિક્ષા કરે, તે મંજૂર છે!’

વિશ્વનાથે લઘુભાને કહ્યું:

‘તે બાઇને કહી દો, કે આવતી કાલે ઠાટીમાં ડેઇસ આવે ત્યારે આવે અને ને કહેવું હોય તે કહે; હું કાંઈ જ મદદ કરી શકું તેમ નથી. મારે તો વીરાજીનો યુનો સાબિત કરવાનો છે!’

માલતી રસપૂર્વક સાંભળી રહી હતી. પોતાની જાતને રૂઝીને સ્થાને મુકી; વીરાજીને ઠેકાણે વિશ્વનાથને ગોઠ્યો. અને આ પ્રમાણે ત્યાં આપે તો! લઘુભાએ વિશ્વનાથના સખે રૂઝીને સંભળાવ્યા ત્યારે તે સાવ નિરાશ થઈ ગઈ, અને ધીમેથી કબજે ગજમજાટ કરતી આવી મંઈ.

‘એ તું’ બગડતી ગઈ! વિશ્વનાથે પૂછ્યું.

‘આસોવાંદ આવ્યો! તે એમ બગડતી ગઈ કે તમે જેને ચાહો છો એવી કાંઈ છોકરીની જીંદગી બચવા હોય ત્યારે વીરાજીને યાદ કરજો!’

માલતીએ પણ દાણો કાપી નેપો:

‘આ રૂઝી મટે કાઈ થઈ શકે ખરું! એક ખોટા રૂપિયા પાછળ ને જીંદગી પામમાલ થાય છે. વીરાજીએ આ કહ્યું તેનો આશય એક નારીની જીંદગી બચાવવાનો હતો, કાચદો દવાથી પીગળે કે ખરી?’

‘હરબીજ નહીં.’ વિશ્વનાથે બારપૂર્વક કહ્યું:

‘ઠાટીમા કોઈને સ્થાન હોય તો કાચદો છે-કપાને નહીં. વીરાજીનો ડેઇસ લગભગ સાબિત થઈ ચૂક્યો છે. મુદ્દામાલનો આ રૂપિયા-સ્થાવર બોદો, ઝાઝો, નરમ સીસાનો, પ્રથમ દષ્ટિએ જ ખોટો લાગે છે, ‘એટલું’ કહી રૂપિયા ટેબલ પર ફેંક્યો. કંઈક બોદો અત્યંત સૌના કાનને અપ્રિય લાગ્યો.

તે દિવસે ઢળતા ખચેરે, વિશ્વનાથ અને માલતી પ્રકૃતિની ગોદમાં ફરતા ફરતા ઘરે ફર નીકળી ગયાં. એક ઠેકાણે થોડાની ખરીનો અત્યંત સામળી બન્ને મુમકયા. કેઈ ધોડિયાર ખીચમાં આડો દંડાઈ જતો હતો. તેને જોતાં જ વિશ્વનાથને યાદ આવ્યું:

‘એને ક્યાંક જાયો છે, પણ બરોબર યાદ આવતું નથી!’ થોડીવારમાં થોડેરવાર ઝીંચ ઝાડીમાં અદ્દસ થઈ ગયો. આ યુવાન યુગલ, ઝરણાં અને ટેકરીઓ વટાવતું, ખીણમાં એક પગદંડી પર ચડી ગયું. વિશ્વનાથે, નિશાનગણની બધી જ ચાલાકી માલતીને ખતાવી. એકવાર તો, ચકલી પાછળ પડેલા જાળને વીધી નાખું તો ખીજવાર પચાસ કદમ દૂર દોડી જતા એક સાબરના સિંગડાને જ લલ્લ જનાવ્યું. માલતીએ પણ હાથ છૂટા કર્યો અને ફેટલાક છિયા વહેતે નિશાન બનાવી, પાદડાનો સોય વાગી નાખ્યો! સાજ થતા આવી એટલે જને પાછાં ફર્યા ગામથી એક માઈલ દૂર રજા હશે ત્યાં ઝાડીમાંથી એક થોડેરવાર બહાર નીકળ્યો અને તેમના તરફ જ આવેના જણ્યો. વિશ્વનાથથી બોલાઈ ગયું.

‘જતી વખતે જોયેસો તે જ લાગે છે!’

થોડેરવાર નજીક આવતાં, તેની કાળી દાઢી, ખૂની આંખો અને મુખાકૃતિ રખાટ બની. તે જ કાલે વિશ્વનાથ આગળ ચાલતો અટકી ગયો, ‘તેનાથી સ્વગત બોલાઈ ગયું’:

‘હરામજદો..... અડી પહોંચ્યો? તું જ પેલો મૂળ માંડણ! કાળોતરો નાગ જંગલમાં ડસવા આવ્યો છે!’

મૂળ માંડણની આંખ સકરા જેવી તીકણ હતી. તેણે આ સેકન્ડમાં વિશ્વનાથના હાથમાંની બંદૂકડીનું માપ એટલે દૂરથી ઠાઠી લીધું, અને પોતે એવે ઠેકાણે ઝીંબે રહ્યો કે બતકાં મારવાની એ બંદૂકડી પોતાને ઇજા ન કરી શકે. મૂળ પાસે તો મી-નોટ-મી, અસલ બંદૂક હતી તેની પહોંચી જ ઝાળીએ વિશ્વનાથની હેટને ઊઘાડી મૂકી! માલતીનો શ્વાસ અદ્દર ચપ ગયો!

વિશ્વનાથ પણ તિરંદાજ હતો-તે હવે સાવધાન થઈ ગયો. મૂળ માંડણની ચાલાકી તેણે જાણી લીધી. મૂળની બંદૂકની જીવલેણ ત્રિજ્યામાં પોતે હોતો ત્યારે પ્રતિરંધી તો સાવ સત્તામત હતો એ પરિસ્થિતિ જોઈને, તાત્કાલીક એક ઝાડના થડ પાછળ માલતી સાથે આશરો લીધો. તેણે મનમાં વ્યૂહ ઘડી કાઢ્યો કેઈપણ હિસાબે મૂળ નજીક આવે તો જ પોતે દાવ ખેંચી શકે. માલતીને જાંઘમાં ઝીલી રાખવામાં જોખમ હતું તેથી તેને નીચે ઘાસમાં સૂવાડી દીધી. હવે

શું કરવું?

અચાનક ઇંડીના છેલ્લા શબ્દો તેને યાદ આવ્યા: ‘જેને યાદો છે તેવી ઝાંઘ છોકરીની છંદગી જોખ મમાં હોય તેવે ટાણે વીરાજીને યાદ કરજો!’

તેની સાથે જ પેલો બનાવટી રૂપિયો તેને યાદ આવ્યો. ખિસ્સામાં ચપ્પુ હતું તે ઉઘાડી, સીસાની ઝીલી કરચ કરી બંદૂકમાં ધરળી દીધી, અને કાઠક નિરાત અનુભવી પોતાની કરામત સફળ થવાના આનંદમાં, તેના બોલેલા શબ્દો માલતીએ સાંભળ્યા અને નવાઈ પામી:

‘ચાલો આવ, બેઠમણ! આપણે હિસાબ સરમર કરીએ! કળોતરાની દાંડ-કાં તો નીકળી પડે છે કે પછી ભોરીંગ લાન ભૂંજે છે!’

ઈંદરને મારતા પડેલાં, ખિલાડી તેની સાથે ગેવ કરે તેમ, મૂળ માંડણે પોતાના સિકારને તક આપી. તેણે બે ચાર ઝાળાં છોડી જોઈ. અને થોડો સહેજ આગળ લીધો. પણ સામેની બંદૂકડી બોલતી બંધ થઈ ગઈ હતી. સરકારી વજીલ કે ન્યાયાધીશની બેટી-બેમાથી ઝાંઘ દેખાતું ન હતું. તેણે થોડો વધુ આગળ લીધો-થોડા ડગલાં વધુ. વિશ્વનાથ ફાગી આપે થડ પાછળથી જોઈ રહ્યો-નિશાન વીંધી શકાય તેટલી મર્યાદામાં આવી ગયું હતું!

તેણે બંદૂક એક પગના ગોઠણ પર ટેકરી થોડો દબાવ્યો. ખીજ જ કાલે, મૂળ માંડણ લાલરંગે રંગાઈ ગયો. અત્યાર સુધી બહુ બહુ તો ઈંડીના અટકા ભરતી થોટ-અનમાથી અચાનક મોન કેમ વરસી પડ્યું તે આશ્ચર્ય અનુભવતો, મૂળ માંડણ ધન દઈને નીચે ટળી પડ્યો. પણ એ તો એનું મઠડું હતું.

ખીજે દિવસે ઠોટ શરૂ થઈ, ત્યારે સરકાર તરફના વજીવ વિશ્વનાથે નીચે મૂળના બ્યાન આપ્યું:

‘નામદાર ન્યાયમૂર્તિ,

‘આરોપી વીરાજ સામે બોઠા સિક્કા ખખરમાં મૂકવાનો કેઈસ છે. પરંતુ યુનો પુરવાર કરવા જેટલી સાબિતી પોલિસ પામે નથી. વગી વધુ મહત્વની વાત એ છે કે નામદાર ઠોટ સમક્ષ મુદામાલ તરીકે રજૂ કરામે બનાવટી સિક્કો-જેના ઉપર આ કેઈસ દાખલ થયો છે-તે જ ખૂટ છે. જેથી વીરાજ સામેનો કેઈસ પાછો ખેંચી લેવા દ્વારા નામદાર ઠોટની પરવાનગી

માથું છું.'

બપોરના, ચાની વિધાનિ સમયે, જમાદાર લઘુભા સરકારી વકીલની એમ્બરમાં દાખલ થયા, અને વિસ્ત્રાંતરના ખર્ચે માળગતી કહ્યું :

‘માતેલા સાંદને ઝબ્બે કરવા બદલ અભિનંદન! મૃત્યુ માંડણુનું શન, જેવા માટે, પોલિસ ઓફિસે રાખ્યું છે. પણ સોને નવાઈ તો એ વાતની લાગે છે કે તેના શરીરમાં ખીલા ધોંચ્યા હોય તેવા જબમ હતા—તમારી પાસે તો શોટ-ગન હતી, પંખીડા મારવાની, તો તેને પૂરે શાથી—શેણે કયો?’

વિસ્ત્રાંતરે છેલ્લી ઘૂંટ લઈ, સિગારેટ ફેંકી દીધી.

* આધાર: એ ટેની: ‘One Dollar’s Worth’

કલ્યાણકારી વિનાશ

મહાન વૈદ્યાનિક એડિસને પોતાના સમગ્ર જીવનના પરિષકરણ એક ઉદ્યોગ સ્થાપ્યો હતો. એ ઉદ્યોગ ‘એડિસન ઇલિસ્ટ્રીઝ’ ના નામે ઓળખાતો હતો. હવે એ પુરિષ્કર્ષી વૈદ્યાનિકની ઉમર પણ થવા આવી હતી; અને એ ઉદ્યોગ—‘એડિસન ઇલિસ્ટ્રીઝ’ તેની તમામ આસાની એકત્રી એક ધર્મારત સમાન હતો.

વિધિની લીલા અકળ છે. ૧૯૧૪ના ડિસેમ્બર માસમાં એડિસનના એ મોટા કારખાનામાં એક-એક આગે દેખાવ દીધો. આગ મોટી હતી અને તેમાં મોટું નુકસાન થવાનો પૂરેપૂરો સંભવ હતો.

એડિસન સપરિવાર એ ઔદ્યોગિક વસાહતમાં જ રહેતા હતા. આગ લાગી ત્યારે તેઓ પોતાની એ વસાહતમાં હાજર જ હતા. આગને અટકાવવાના તમામ પ્રયત્નો કરી હોવા છતાં આગ કાબૂમાં ન આવી, અને એડિસનને મોટું નુકસાન પહોંચ્યું. તેમની મિલકતના કુલ નુકસાનનો આકડો લાખોનો થવા જતો હતો. આ એક મોટું ભૌતિક નુકસાન તો હતું જ; એ સાથે જ વિદ્યાનિષ્ઠતા એ મહાન સંશોધકના સંશોધનનાં રેકર્ડો પણ એ આગમાં ભસ્મીભૂત થઈ ગયાં હતાં.

વૈદ્યાનિકને ઉમર લાયક પુત્ર આલ્ફ્રેડ એડિસન પણ એ વખતે હાજર હતો. આ બધું જોઈ તેને થયું: ‘મારા મહાન પિતાને આનો જરૂર આવાત લાગશે. પોતે જીવી કરેલી મિલકત પોતાના સમક્ષ નાશ થતી જોઈને ડોહને પણ આઘાત લાગે એ સ્વાભાવિક છે વળી મારા સંશોધક પિતાનાં સંશોધનનાં રેકર્ડો પણ બગાડી જવા પામ્યાં છે. મારા વિદ્વાન પિતાને આનો આઘાત તો સવિશેષ લાગશે લાન, જલદી જલદી હું તેમની પાસે દોડી જઈ અને તેમના પડખે ઝેબો રફું.’

એ વિચારે તે પોતાના મહાન પિતા પામે દોડી ગયો. જોયું તો પિતા શાત ચિત્તે બધો સર્વ-નાશ નિહાળી રહ્યા હતા.

એ મહાન પિતા એ વખતે પુત્ર આલ્ફ્રેડને એટલું જ પૂછ્યું: ‘બેટા, તારી બા કયા છે?’

બીજે દિવસે એ મહાન કારખાનાની રાખમાં પિતા પુત્ર સાથે ફરવા નીકળ્યા. એ વખતે એ મહાન વૈદ્યાનિકની ઉમર પૂરા સડસડ વર્ષની હતી. એ બધા સર્વનાશમાં જ્યુ ઈશ્વરની પ્રાપ્ત અકળ લીલાનો શુભ સંદેશ એ મહાન માણસને સૂઝ્યો અને એ વ્યક્ત કરતાં તેણે પુત્રને કહ્યું: ‘બેટા, વિનાશ પણ, ઘણીવાર, કલ્યાણકારી હોય છે. આખણી ઘણી જુઓ આમાં ભસ્મીભૂત થઈ ગયાં છે. આપણે ઈશ્વરનો આભાર માનવો જોઈએ કે તેણે આપણને ફરીથી, નવેસરથી, શ્રી ગણેશ કરવાની આગી મુંદર તક આપી છે.’

—શિવમુંદરમ

હવેલીમાં સંગીત

ચિતરંજન રાવલ

પરમાત્મામાં સાયુત્ય સાધતાં શુદ્ધિ-જ્ઞાન અદ્ભુત પ્રેરે છે; કર્મ જડના સજ્જે છે ન્યારે સાધકને લક્ષિત જ તારે છે એ સત્ય થી ગીતાણને પણ આગળ ધ્યું છે.

પુષ્ટિમાર્ગી વૈષ્ણવ સપ્રણયના પ્રણેતા શ્રી મદા-પ્રમુખએ, ભક્તિયુગ અવસાનન, પ્રેમપદ્મના ભક્તિથી જ વધાવ્યું, તે પણ સખી ભાવે. અન્ય મંદિરોમાં ભગવાનનું પ્રતીક દેખ છે. તેની પૂજન, અર્ચના અને આર્પણદન થાય છે. પુષ્ટિ સંપ્રદાયમાં ઈશ્વરનું પ્રતીક નથી. બાવપણુ સાક્ષાત છે. એવનું મંદિર નથી. એમનું નિવાસધાન છે. એમની હવેલી છે, આ મંદિ-રોમાં પ્રાસાદાની ખૂમારી નથી પણ હવેલીની જ માફવતા છે. એમાં દાઢ છે પણ તે ચેરાગે, પૂનનો, શણગારનો. વૈભવ છે પણ એ કીર્તનનો.

બાવપણુનાં-પ્રણુનાં પ્રમયે પ્રસંગના અને દીન ચારીના, પ્રતેર પ્રદરના યુગ્ય ગાનાં ભક્તો થાકના નથી અને તે સાજાગર્નાં પ્રમુ પપુ ધાતતા નથી. શેના થાકે' મઠ ભક્તો યત્ર ગાયન્તે તત્ર તિષ્ઠામિ નારદ'.

ભક્તિરસમા તરંગોગ એવા અદ્ભુતખાના મીતે-પદો જોટવા વિશુદ્ધ પ્રેમથી નીતરે છે રેટનાં જ રાગરાગિણીએના શુદ્ધ સ્વરૂપોથી ઉજ્જવળ છે. હવેલી સમીન ખરેખર અનોખુ છે, અદ્વિતીય છે.

ભારતીય સંગીત આઢે ઉતરનુ દો કે કહ્યુંટકનુ, પાપામા એ રાગમગીન છે. રાગસંગીતની શુદ્ધતા 'કક અરો કહ્યુંટકમાં' ગદો છે એમ માનેએ; ધરોભર માનીએ તો પણ ત્યા ગાયત્રીની પ્રાચીનતા નષ્ટ પામી છે એક માત્ર સ્થાન વૈષ્ણવ હવેલી એવું છે કે ન્યા મગોની પ્રાચીનતા અને શુદ્ધતા અને ગાયત્રીની પર-પરા અવિભિન્ન રીતે જળવાઈ રજા છે. આ છે આપણો આરતો વર્ષનો વારમો. પ્રમુ જ જાણે છે એ સુચવારો કે નહિ.

એક કળે, ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્ર આ કીર્તનોથી

ગુજલું હનું. આજ તેના જૂન માત્ર ગાયકો રતા છે. આજે આ કીર્તનો શુદ્ધ સ્વરૂપે જો છે તો માત્ર સૌરાષ્ટ્રમાં અને શી નાથકારા-કંકરોવીમાં. પણ કહેવું જોઈએ કે સૌંદર્યભીના સૌરાષ્ટ્રમાં આ મીતો વિગેય સૌંદર પ્રભાવિત છે.

આ કીર્તનોની મહત્તા તેની પરંપરામાં છે, તેની પ્રાચીનતામાં છે તેટલી જ તેના રાગ વૈવિધ્યમાં છે. સાસંગેશ, કદાચ નહિ સાંખગેશ, એવા રાગો શુદ્ધ સ્વરૂપે, પ્રાચીન સ્વરૂપે માંમળવા દેખ તો હવેલીમાં જ સામગ્રતા ખરે. હવેલી બહાર નહિ સંભળાતા, અપવા કવચિત સંભળાતા એવા થોડા રાગો અને તેના પદ લઈએ :

ખરેનાં લઈએ 'માલવ'. તેના સ્વરોમાં વૈચિત્ર દેખ છે, મરળવા પણ દેખ છે છતાં રાગ ગાવો અપરો ખરે. માલવ રાગ, રાસના ઉદાસમા વિગેય તે હવેલીમાં વપરાયો છે. સ્વરોના આરાદ ઉત્સાહ અને અવરોહ ઉપરોગ પછીથી શાંતિ દર્શાવે છે.

રામ માલવ

મહન ગેપાત રાસ મંડલમે, માલવ રાગ રસ ભર્યો નાવે, અવધર વાન બધાન સખ રવર મુર મુર મુરવીકા ભભવે. નીતવ સુન પથેત નોતનચરી બદુવિમ્બ હસ્તક લેહ દીખાવે, ઉતરત સખ તનવેઈ, તવજે, સુવતી જંદ મન મોહ બઢાવે. થાંચો વંદ મોદે ખમ નમ મૂન મનીસણ અમીત અનાગનીલાવે, ચનણુ મસુગીરધરનદ નામર, સુનરમુની મનીમતીવીસરાવે.

ખીજે રાગ લઈએ 'સામંત સારંગ'. સારંગના લગભગ દરેક પ્રકાર વિચારણાસ મોજનાપૂર્વક ગણાય છે. સારંગના પ્રકારો તો સર્વને વિદિત છે. શુદ્ધ સારંગ, જંદાવની સારંગ, નર સારંગ, સુર સારંગ, લંકદહન, મધમાહ, ગોડ સારંગ, કોલાદવ સારંગ. પ્રકાર તરીકે મિયાદી સારંગ છે પણ તેને હવેલીમાં સ્થાન નથી. આ સારંગના પ્રકારો ઢોળીના મીતોમાં અમરમાને છે પણ દ્વિતીય પ્રદરના ઉત્સવો, રામો, અને દર્શનોમાં, કીર્તનોમાં તેમનું સદા સ્થાન તો

મર્મ રસિકોને તો સમજશે જ. રાજભોગના દર્શનનું એક પદ લખ્યો.

રામ સામંત સારંગ

અળ કે ફેરી લીને હો મુખર રાય વલીલાંન
સરસ મધુર નીકો ચોખ ચરી હે, તામે તાન બંધાન.

અવધર સરસ બીકટ બીરીખર પીય તુમ હીયે
બજ આવે, મોહી, તીહારી આન.

ગોવીંદ મધુ પ્રીય રસીક સોરિમલ્લી
મદન મોહન યીય અપીહી સુગન.

લક્ત સેનક સામંત સારંગ ગાઢને પ્રભુને આગ્રહ કરે છે કે આપ વધુ આરોગ્ય. અને પ્રભુ લક્તને સંતુષ્ટ છે. પ્રભુને ભક્તિ જોડ્યે છે. ગીન સાલ-ળવાં છે અને આમાં લક્તિની ધન્યતા છે.

ત્રીને રામ લખ્યો—ધૂડીઆ મલ્હાર. લક્તને બાલકૃષ્ણને ઊઠાડવા છે. વચ્ચાજીયણ કરવા છે. જમાડવા છે. પોઠાડવા છે. પાછા ઊઠાડવા છે, અને પ્રસંગે પ્રસંગે એમની સાથે રમવું છે. એમને ઝૂલાવવા છે. વિવિધ પ્રકારના ઝૂલા, હિંડોળા જોડ્યે તો પણ આખ ન ધરાય અને તેમાં લાલજની ભૂતિ આખમાં ન સમાય. પ્રેમાશ્રુધી જીવકાય. આ છે પ્રભુનો મહિમા. આ મહિમા લક્તોએ અનેકવિધ રીતે ગાયો છે. અઢાર સુવિદીત મંહારના પ્રકારોમાનો આ એક પ્રકાર મંદિરમાં ગવાય છે એવો ભાગ્યે જ મરેલા પછુ ગાય છે. તેનું પદ :

રામ ધૂડીઆ મલ્હાર

હીંડોરે માહ બ્રુવન બને હે બીહારી
આનંદબર દોઢ બાન કરાહે સંઝ સકલ વજનારી.
કુંજકજમે બાવો હીંડોરે, કેવી કરત મુખકારી
હોઠા દેત જીવાવત સુંદરી, રીઝ રીઝ તબુદારી.
હઠા હઠો ચઢ મુખપી, સીમા, જોરી બની અગી પ્યારી
સુનર સુનીજન ધરીન ભયે હે મોહન સુન બલીહારી

એક રાગ છે રાયસો કાનડો, ઝૂલા હિંડોળાના સમય સમયના ગીતોના રાગ પછુ બદલાતા બધ છે. ગ્રાવણ એ તો હિંડોળાનો જ મહીનો. લક્તને દિવસ અને રાત પ્રભુને ઝૂલાવવાના છે જણ મર્પોદા પુરુષોત્તમ ભગવાન ભક્તની દયા જોયે છે. માટે જ એણે દર્શનની અદ્દ દર્શનમાં મર્પોદા મૂકી છે. નહિ તો ગોડો ઘેયો લકત આઠે મ પ્રહર પ્રભુને ઝૂલાવી ઝૂલાવીને ઘકવી

માયે. ઝૂલામાં ગવાતું એક પદ—રાયસા કાનડાનું—છે.

રામ રાયસો કાનડા

બ્રુલત રાધા મોહન, કાલકીકે કુલ

સખનલતા મુઠાવની, ચઢ દીસે કુલેકુલ.

સખી જુરી ચઢુ દીસતે, કમલ નયનગી એર

બાલન વચન અમૃત ભયે નંદાસ ચીતયોર.

આજના પીયુ અને શુદ્ધ કાનડાનું આપું યુગ્મ વ્યક્તિત્વ પામતું બીજે સાંભળવા નહિ મળે. હવેની બહાર ગવાતો રાયસો એ દુષ્ક રાયસો નથી. રાધાજી સાથે પ્રભુ ઝૂમે ત્યાં ન્યુનતા કપાધી રહે !

રામ માફ—માઝના પ્રકારો તો ઘણા ગણાવાય છે. માફ વસંત, માફ બિહાર અને આજકાલ ગવાય છે પણ ઘણા. પણ માફ ક્યાં! ઘણા મારને મારવા કહે છે પણ તે બેશબર નથી. માફ વસંત આપણા માફ જેવો જ છે. વસંત સાથે મનામણાં કરવા છતાં અમગ રહેનો આપણો આ માફ છે. કીર્તનમાં, હવેનીમાં કે જૂદા-વનના હરિદાસજીના મંદિરમાં, અન્ય રમ્ય નહિ. મારને મઝ સાથે સંબધ નથી. માફનું કરવાનું એક પદ આપું :

રામ માફ

ચઢે હરી કાકપુરી પર આજ

કંપી ધરજી પર ઘર્ષા અંબર દેખ દલનકો સાજ.

અસુર સખે પંહી ન્યો—બાને લગમણ હટે બાજ

સુરસસ મધુ લંકા આયે દેન વિસીપણ રાજ.

એવો જ એક છેલ્લો નાગુરાજ રાગ વસંત—કૃષ્ણ-મગ વસત—માટે કદુ એ હવેથી બહાર સાંભળવા નથી મળતો. આવા તો કહક વસંતના પ્રકારો હવે લીમા ગવાય છે. હવેનીમાં પૂર્ણપુરુષોત્તમ ભગવાનના પ્રત્યેક પદો, પ્રભુના પ્રત્યેક કાવ્યોને, અનતારને જાણે આવરી લેતા ન હોય ! રામ અને શ્યામમાં જુદાઈ હોય ! નથી જ. નવરાત્રમાં પોઠારી માતા ત્રિપુરા અપામવાનીએ મહિપાસરને માર્યો, પ્રભુએ—રામલં-તારમાં રાવણને માર્યો. તમસો મા જ્યોતિર્ગમ્ય ! તમસ અસુરનો વધ એ જ સત્યનો મહિમા. નવરા-ત્રમાં, માટે જ હવેલીમાં આ કરખાનાં ગીતો ગવાય છે. એમ કહો કે કીર્તનમાં રામાયણ કહેવાય છે. અને રાજો પણ કેવા ! દાખત તરીકે કૃષ્ણમત વસત. જે નાવલ, જે મધ્યમ, જે દૈવત લેતો આ વસંતનો

પ્રકાર અનન્ય છે. એ સ્વતંત્ર ચાગ છે. એમાં સુયોજન છે. રાજાના કંઈક પ્રકારે આપણને સંબંધવા મળે છે પણ આણું વૈશિષ્ટ્ય જીનમાં ભાજવામાં નથી આવતું. એક પદ નીચે આણું છું તેમાં વસંતને રૂપ કહી છે. છે જ. વસંત એટલે જુગરાજ. ભક્ત ભગવાન સાથે વસંતને પણ પોળે છે.

રામ કૃષ્ણમત વસંત
એમ પદ સિખિ પદ્યો રૂપ વસંત
દમ તરે માન માનિની દરંત. ૥૫૫

કાજ નહિલ અળ પાંત
હાલ કમલ મસિ જંવર ચાતિ
વેળન કામરે જાન ચાંપ
સિખિ અનંત સસિ હૃદિ છાપ. ૧
મલયા નિવ પડ્યો કરી બિચાર
નામિ સુક, પિઠ, તુમ સુનો નારિ
“સુરતસ” ચો અદિ બાનિ
ત હરિ લાજ ગોપી તણ સધાન.

સર્વોદય ન્યાય

ન્યારે બે આપણી લડીને ન્યાયાલયમાં જાય છે ત્યારે ન્યાયાધીશ કૌટુંબિક સંપત્તિના ન્યાયોચિત્ત બે ભાગ ભર કરે છે. પરંતુ એક પરિવારના બે ટુકડા થઈ જ જાય છે. બે હૃદયોને એક કરવાઈ કામ ન્યાયાધીશી કપારેય થઈ જ નથી.

આથી ન્યાયાધીશ પણ અધિકારી માનવામાં આવ્યો છે સમાધાનનો માર્ગ—ગ્રેમ, કરુણા અને કૌટુંબિક-ભાવનાનો માર્ગ. બેડી એક પ્રાચીન ઉદાહરણ આપવાથી વાત સ્પષ્ટ થઈ.

એક ભરવાડ પોતાનાં ઘેટાં લઈને એક ગામથી જીને મામ ભઈ રહ્યો હતો. બપોરના શરો કરીને આરામ કરતો હતો. ત્યાં એને નીકર આવી ગઈ. ઘેટાંઓએ નજીકના એક ખેતરમાં જઈ ચરવાનું શરૂ કર્યું. એક્ટે ખૂબ જલેમત ઉઠાવીને સારો પાક તૈયાર કર્યો હતો. ઘેટાંઓએ બધું જ નષ્ટ-ભટ્ટ કરી નાખ્યું. એક્ટે રાત્રી પાસે ન્યાય માગવા ગયો. મામયો આંદીલુડીવાળો હતો જ નહીં. ભરવાડ મામે ધન-દોલત કયાંથી હોય? એની બધી જ મિલકત હતી આ ઘેટાં. રાત્રીએ હુકમ કર્યો કે જમીન-માલિકનું નેટનું ટુકડાન થઈ છે એ બધું જ ભરવાડ પોતાનાં ઘેટાં વેચી ભરપાઈ કરે. નેટનું તો ટુકડાન ભરપાઈ કરવા જતાં ભરવાડને પોતાનાં તમામ ઘેટાં વેચવા પડે તેમ હતું. તે માથું ફરીને શેવા લાગ્યો. એણે રાત્રીને કહ્યું; આપનો ન્યાય તો બરાબર છે, પરંતુ મારો સર્વનાશ થઈ રહ્યો છે. હું બેડી પ્રાણ આપવા તૈયાર છું ન્યારે આજીવિકાનું સાધન જ આલ્યું જગ્ન હોય ત્યારે જીવી કેમ થઈ? રાત્રીએ કહ્યું; શું થઈ શકે? ન્યાય એટલે ન્યાય. તેમાં પક્ષપાત ન આવે. ન્યાયને નિષ્કુર બનવું પડે છે.

એટલામાં રાત્રીને શણે કુમાર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એણે બધી વાત જાણી. એણે કહ્યું; નિષ્કુરતા એ ન્યાય ન હોઈ શકે. માનવતાના આધારે રસ્તો કાઢવા જ જોઈએ. રાત્રીએ કહ્યું; ઇં ઉપાય ખતાવ.

કુમારે કહ્યું; આ ભરવાડ પોતાનાં બધાં ઘેટાં-બકરાં લઈ જમીન-માલિકને ત્યાં નોકરી કરે. માલિક ભરવાડને ખવાવે અને કપડાં આપે. ઘેટાં-બકરાંની લીંડી ને પેસાળથી જમીનને ખાતર મળશે. એનો હિસાબ કરવામાં આવે. ઘેટાં-બકરાંને જે જગ્યા આપે તે જમીન-માલિકને આપવામાં આવે. આમ જમીન-માલિકનું ટુકડાન ભરપાઈ થઈ જાય ત્યારે ભરવાડ પોતાનાં ઘેટાં-બકરાં લઈ મુક્ત બની આવશે જાય. બધાંને આ ન્યાય પસંદ પડ્યો, કેમ કે આમાં બધાંનું જ કલ્યાણ હતું. આમાં સર્વોદય હતો.

—કાકાસાહેબ કાલેઠકર

મીડી ગંધ આખા દેશમાં ફેલાય છે, રમઝૂમ ધૂવરી વગાડી હિન્દમાતા આનંદે નાચે છે, મેના પોષ્ટ બોલે છે, મોરચો નાચે છે, ન્યાં આઝાદ જીવાનોની ગરદન ઊંચી છે, ન્યાં ઉત્સાહ ચેતન ઉત્ક્રાંત છે, તે દેશમાં બંધા.

દેશની આખાની અને આઝાદીની બન્ધ કંપના અને ભારતના સુખી ગામડાનું ભાવિ કેવું હોવું જોઈએ તે આ લોકગીત રચી રચી કરે છે. મતલબ કે લોકોને સ્વરાજમાં રેવું સુખ મળી શકે તેનું આ કંપનાચિત્ર છે. ખૂબ સરળ અને જુસ્સાદાર માનીમાં આ ગીત રચી ચલું છે. પ્રામવાનની બ્યારે કંપના નોંતી ત્યારના જમાનામાં એક આદિકાસી લે કકવિ ગાંધીજીના સર્વોદય અને પ્રામરાજની આગી રૂપેઆ તેના લોકગીતમાં કમી નથી છે. આ એકાંતી મકરતની ખીના નથી.

આઝાદ વીરની ચાહીલી પવનન હાથમાય તણવાર ચમકેલે. એકજ હોળને એકજ હમણથી આપાડી ઝડે ફરેલે. ચુવામી દુઃખનાં તોડે એ બંધન, શરતીર જીવાનું બંધેલે. ખારે બધુક ભેરવી સંગીત ડોડે ભેરમાય વાળેલે. આપે તે વહિવ આતી બઢાફૂર આપાં કાચ કમી ઉતરને. આ પે તે આચાર કા આ દેશ મગફૂર અભિમાન ત્યાર તાડને. જવાહર સભાગે દેશના સુખને વજેશ ચીરેલો ફેરવે આલ્હ આઝાદ હિન્દના ભગલ જીવાન બનાવા દેશને મઢા બળવાન. બઢાફૂરી બંધુક સંચી તતવાર, ધીરજની દાય તુ ધમઘડે આઝાદ ફેરવેલો બનીને સૈનિક સેવાના કામ તું કમઘડે. ઉમર દેય કોયી આપે તે તારનાર એકજ ભરોસે રાખલ. કુખી સેવા કમતાં મગનાર સ્વર્ગમાય ભઢેની નરનાર. ડગલે ડગલે પમઘડે ધીરજ આપાડી આપાડી એ વધનો. જેને ભરોસે છતે લે યુવક આઝાદ વીર તુ મા હડતે.

આઝાદ વીરની પવન આતી, હાથમા તતવાર ચળે છે, કહેવાય છે કે લકરકરમા સોને માટે એકજ સરખો કાપડો હોય છે. એ વસ્તુ ખૂબ જ અચર કારક રીતે પ્રામ્ય રાજ્યમાં લોકગીત દ્વારા રચીયાય છે. એક જ સગપણનાળા આ સમાજમાં એમના બેવના પ્રતીક તરીકે આગળ ઝડે ફરે છે. ચુવામી- રૂપી મોટા-કુખના બંધનમાં તમે ઝડપાયેલા છે તે તોડીને તમે જોડો ખાવે બધુક ઉઠાવો. જુઓ! સાંભળો જુસ્સાભેર ડોક વાગે છે. આપણા બાપદાદા વીરો ધણાં બઢાફૂર, હતા. આપણે તેમનાથી કાંચ

ઉતરીએ એમ નથી. આપણી આગળ એ અભિમાની- જાની શું મગફૂર છે, કે આપણી સામે ટકી રહે. તેમનું અભિમાન ઉતારીએ. જવાહરલાલ દેશનું સુકાન સંભાળે છે. દેશમાં વધબીર આલ્હ ફેરવે છે. એ દેશના જીવાનો! આપણા દેશને બળવાન બનાવવા તમે જોડો. બઢાફૂરી રૂપી બંધુક, સત્યરૂપી તણવાર ધીરજની દાય પકડીને આઝાદ હિન્દના સૈનિક બનીને તું સેવાનું કામ કર. આપણો ધંધર એક છે. તેના પર ભરોસો રાખો. તે એક જ તારણદાર છે એમ માની દુઃખીની સેવા કરનાં ડગલે ને પમલે ધીરજ ધરી પ્રગતિ કરતો આગળ જા. તુ ફરેલ કર, પાછા ટકીશ નહિ.

ફેરવા ફેરવા ફેરવા રા તુમા હોશથી ફેરવા રે'ટિયો, કપાડા પાકેલે તુમજ મેનને,

થોડે થોડે હંજરી રાખલ...તુમા હોશથી. ચરખાથી પીપીને પી બંધુથી પી'છને,

પૂર્યો ખૂબ પ્રેમથી વાળનાર...તુમા હોશથી. વખત મળતા રે'ટિયો મગલ,

મીરે ધીરે ફેર વારા કાવલસ...તુમા. પગ ખાડી હંજરી હીઆડી લેની,

ભાલ બેન તીજ ખાતી પહેરલસ...તુમા. ધીરે ધીરે ચાલેલેને મીડો મીડો બોલેલે,

બાપુ માધીનો લાડકાર...તુમા. રે'ટિયો છ ફેરવે જ પવિત્ર બનેલે,

યુવક તોલે તોલે ફેરવસ...તુમા.

સ્વરાજની હડતના જમાનામાં રચનાત્મક કાર્ય- કરેના અધ્યગ પ્રચલનથી આખા વનવાસી પ્રદેશમાં રે'ટિયો ફરતો થયો. તમે ખૂબ જ હોશથી રે'ટિયો ફેરવો. તમે જે કપાસ પકવો છો તેમથી જ થોડો સઝડી રાખો, ચરખાથી પીપી, પી'છ, પૂછીએ ખૂબ જ પ્રેમથી વાળી રાખજો. ને વખત મળતા રે'ટિયો લખને કાંતને ઉમજી ખાડી પહેરજો. આ મહાભા- ગાધીનો રે'ટિયો મીડો મીડો બોલે છે, ચાલે છે. આ રે'ટિયો જે ફેરવે તે પવિત્ર બને છે, યુવક તમે બધા પ્રેમથી રે'ટિયો ફેરવજો.

કેમ વાગ્યો ભમજો નવજીવાનો. આગસ હોને ત્યજો નવજીવાનો. રજ રજમાં ચેતન આલ્હને નવજીવાનો. વિજય નિઘય ભલ્હને નવજીવાનો. કળિયુગને તમે કાઢજો નવજીવાનો.

સત્યયુગને સ્થાપને નવજીવાનો.
ખોટા બંધન છોડને નવજીવાનો.
દેવી સંદેશો ઝીંતને નવજીવાનો.

નવજીવાનો! ભગજો. ડોકો વાળ્યો છે. આજસ
અને હાથને ત્યાગજો રમ રમમાં મેલન લાવજો. તમારો
નિશ્ચત વિજય થશે. કળિયુગને તમે કાઢજો. ને સત્ય
સ્થાપજો. ખોટા બંધન છોડજો. દેવી સંદેશો ઝીંતજો,
હે નવજીવાનો.

માણેડે જન્મ મહા મેષિ દો વીર બહાદુર બનજો.
આપે તે બાપ દાદા આતા બડા બહાદુર,
સત્યને નેક પમને ચાલનાર દો...બહાદુર
વઢેસ વીર ને કીર જવાહર.

આગ્રહ દેશનેતા પ્રમથ દો—બહાદુર બનજો
આદિવાસી દેને આપા દેશ આપે દિનુસ્તાન,
ધરતીના પ્રણી આપા દેને દો વીર બહાદુર બનજો

હાથમાંય નેર આપાદાન દેને દેરા દેનવાં
દિંમલથી કામ કચ્છી દેખાડ વીર...બહાદુર બનજો.
વાયસા લેવી જાદિ આપે પત્રમાંય ભચવી,
કમળે કમળે આગાડીતમા ભચા દો વીર...બહાદુર બનજો.
આગ્રહ દેશ દેશ આપે જગતને આંજણે
મેલનવીર બની ચાવા દો વીર...બહાદુર બનજો.
માણસનો મેષિ જન્મ મન્યો છિ તો દે વીર!
બહાદુર બનજો. આપણા બાપ દાદા બહાદુર અને
સત્ય તથા નેકને પમને ચાલનારા હતા. વડજીર,
જવાહર, વજેરે દેશ નેતા છે, આપણે આદિવાસીઓ
છીએ આપણે દેશ ભારત દેશ છે. આપણે ધરતીનાં
ધણી છીએ. ભગવાને આપણને હાથમાં નેર દીધું છે,
દિંમલથી કામ કરી દેખાડજો. પવનવેગી ગતિ આપણા
પગમાં છે. કમળે ને પમને આગળ રહેજો. આપા
જગતમા આપણે દેશ આગ્રહ છે.

લોકમાન્યનાં કેટલાંક સંસ્મરણો

* મોન્ટેગ્યુની યુવાકાલ લેરા માટે ટિંગક દિલ્હી ગયા ત્યારે સરઘસ કાઢીને એમનું સ્વાગત કરવાનો
લોકોનો વિચાર હતો, પણ સરકાર તરફથી એ સન્માન-સમારંભની ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવામા આવ્યો.
આ જાણીને સામાન્ય અથ લોકોએ કહ્યું : ‘આજ પૂનાકા રાત્ર આનેવાયા હે, સરકાર ઉભીસે બહુત
ડરતી હે!’

* યુવર્ધમાં ‘રાષ્ટ્રમત’ નામનું વર્તમાનપત્ર કાઢવાની તૈયારી થતી હતી કાપીલય માટે ટેમલ-પુરથી
લાવવાની વાતો ચાલતી હતી. એ વખતે ટિંગકે કહ્યું : ‘અમે ‘કેસરી’ ને ‘મગદ્દા’ શરૂ કર્યા ત્યારે
અમારી પાસે સંપાદકીય કાંઈ કંઈ હતો અમને એ પત્રોમાંથી એક પાછો પછુ નહીં થતો નહોતો.
અમે ટેમલની જગ્યાએ અમારો મિસ્ત્રો મૂકતા હતા એ જ અમારા ‘ટેમલ-પુરથી. એવા પોતા ટેમલ-
પુરથી પર અમે લખતા, છતાં અમારા લેખ પોતા નહીં પણ કંઈ અને તીખા બનતા.’

* ટિંગકે તથા મહારાષ્ટ્રના પ્રખ્યાત વિચારક, ત્યાગી, પ્રમાણિક, ચિંતક તથા સમાજસુધારક શ્રી
કે. આગરકરે ન્યૂ ઇંગ્લિશ સ્કૂલ કાઢી ત્યારે એ નિરાશમા મદદશક્તિ અને મતીખોર છોકરાઓ જ
આવતા કેટલાક લોકો આ પરિસ્થિતિ બેઠા નિરાશ થયા ત્યારે ટિંગકે કહ્યું : ‘આમા જ તો આપણી
ખરી કસોટી છે. આવા છોકરાઓને આપણે હોશિયાર કરી જતાવીશું તો જ લોકો આપણા વિશ્વાસ રાખશે’

* ટિંગકને નિરાશમા નીચ રૂપિયાનો પગાર મળતો એમના એક સહસિદ્ધકે એકવાર એમને કહ્યું :
‘આટલા પગારમા તો આપણી અતિમ ક્રિયા પણ નહીં ચાલે’

જવાબમા ટિંગકે કહ્યું : ‘મૃત્યુ પછી શું થશે એનો વિચાર આપણે નથી કરાવો. એ વિચાર
તો બીજાએ કરાવો છે. આપણને મોની વિશ્વતિ ગણીને આપણે અત્યેહિ સરકાર એ લોકો નહીં કરે
તો ય ગામનું આરોગ્ય સાચવવા ખાતર તો આપણા શરીરને દાદ દીધા વિના એમનો છૂટકો જ નથી’

* લાલા લજપતરાય જેવા મહાન દેશભક્તને દેશનિકાલની સભા યદ્ય એવું ત્યારે એમણે સાંભળ્યું
ત્યારે તરત જ એમના મુખમાંથી શબ્દ સરી પડ્યા : ‘લાલા જેવા મહાન માણસ દેશનિકાલ થાય છે
અને મિન્ટો હજી જીવતા છે!’

—શ્રી ‘સાહિત્યકુમાર’

વાચરા

હરિત શાલ

આઝાદીનું આતમ-દાન : પરિવર્તન

આઝાદી લાવતી એ જરૂર એક ભારે મોટી વાત છે. પરંતુ આઝાદી મલાવતી એ, સંસાર ચલાવવા નેટલી જ, વધુ મોટી વાત છે એ મમ' મમ્મોત્તમે-તુંગના સામ્યવાદી ચીને ગયા ઑક્ટોબર-નવેમ્બરમાં જન્મરું લશ્કરી આક્રમણ કરીને આપણને મળે જિનાયો દેતો. આપણા પાદરે જ ધામે નાખીને પહેલા ચીન નેવા વિશાળ-દેશ તરફથી તોળાના આક્રમણની નાગ ચૂડમાંથી આટકું વડેયું મુત થવાનો તો કાઈ જ સંભવ નહોતો. ચીનનું આક્રમણ કે આક્રમણ આપણા માટે આઝાદીના આતમ-દાનનો નવો સંવન સર કરાવી રહ્યા છે. દિમાણાનો શિયાળો જીતરતાં આક્રમણની નવી મોસમ રામેતા મુજબ આવી પહેંગી છે. અને ગયા વર્ષના આક્રમણથી આજ સુધીના વર્ષેકના ગાળામાં કંઈક અવનનું બની ગયું. આક્રમણ નંમર જે અથવા તો આક્રમણનો સીમાસ્તંભ ખીંચે દૂરથી દેખાઈ રહ્યો છે ત્યારે દેશનું પ્રારબ્ધ નવા સંકેત દહ રહ્યું છે. દેશની પરિસ્થિતિ બોળા શરૂરીને કંઈક માત્રી રહી છે. આપણા દેસનો જ કારભાર, આપણી આર્થિક ભીસ, અમેરિકાની લશ્કરી મદદ, ચીનના તોફાન અને પાકિસ્તાનની ચીનની સંજનમાં લૂંટ કરવાની તૈયારી-આ ગદ્યા પ્રવાહો અને પરિણામો પર એક ટાંક એકધારી લાગેલી દેખાય છે-પરિવર્તન! મેઘાંબર નેવા જ પરિવર્તનનો મંભાર દેશના, નવી દિલ્હીના, મોરચાના, વાતાવરણમાં ભરેલો પાણી છે.

બહુરૂપી પરિવર્તન

આંસુ, આપણે જાણીએ છીએ તે પ્રમાણે, હજીના પણ, રોપ, ધે.એને. ગાંડના. પણ, પરિવર્તન, વધ્યમાયું. લઈને પથ આંવે અને જાતી લઈને પથ આંવે. પરિવર્તન ક્રાંતિનું નામ ધરીને પથ આંવે, અધાધુનીનો અવતાર લઈને પથ આંવે અને ગ્રોર શાણપણને રવરે પથ જીતરી આવે.

દુનિયાની સંકુલ ઘટમાળ

હજુ એ-ત્રણ વર્ષ પહેલાં જ ભારત: એશિયા અને આફ્રિકામાં ઉપડયું ઉપડયું નહોતું. એ યુનેનું પથ પૂજા-કેશવ હવે અને અમેરિકા અને રશિ-

યાની બન્ને જાવણીઓ ભારતની શેઠ ઉછીની લેવા આવતી રહેતી હતી. એ માન, પાન અને આનને આપણે "લટ સાથે રે ધારિયા, ટાપ્યા તે કાઈના નવ ટપે" સમજ લીધાં હતાં. આજની દુનિયામાં, હિંદ નેવા સાવ સીધા દેશ સાથે પથ કેરી ઘટમાળ જડાયેલી દોષ્ટ ચકે તેનો ચિતાર પરંતુ વાંચવાસે આવી રહ્યો હશે.

હિંદની આંતરરાષ્ટ્રિય પ્રવૃત્તિ

હિંદને માધીવાદની ઝોળાઝોળી મળી. કોંગ્રેસે દેશની છી લખાઈ રહી હતી ત્યારે અનેક કોઝની ગોઠ વેંચી. ગળથૂંથીમાં માધીયની વાતો મળી હતી પરંતુ કાનમાં બજારના વાગતા હતા કે "જગ ને જલવા, કૃષ્ય જોવાળિયા, વૃજ વિના ધેનમાં કોણ જશે!" એટલે જન્મોત્તરીની સાથે જ હિંદે આંતર-રાષ્ટ્રીયતા ઝોડી લીધી. એશિયા, આરબમુમિ, આફ્રિકા, જ્યાં જ્યાં સાચામાઠે પ્રચન નમો થયો કે હિંદનું મન દોડી ગયું કોણ જ. સાતિ, સહઅસ્તિત્વ, પંચ-શીલ, બાનુમ પરિવદ, કોલોનિયલ પરીવાળી પાંચ એશિયન સત્તાઓ, જિનીવા પરિવદ, યુનેમાં આફ્રો-એશિયન જૂથ-આવી ધપણોકાર આંતરરાષ્ટ્રીયતા હિંદે ધડીક તે અધારી.

ભારે-ઉદ્યોગોના વિકાસ

માધીની ગળથૂંથીવાળું હિંદ ગમે તેટલું મથે તો પણ દુનિયા આખીના ભારે ઉદ્યોગોનાં ને લખણ હતા તે ગિધામી ચકાતા નહોતા. ભારે ઉદ્યોગો ગીમા ફરવા ભારતે કમર કરી.

સરહદ પર ચીની હજનેા ગાળિયો

આક્રમણ પછીની પરિસ્થિતિ

તેવામાં હિંદ પર ત્રીન્ને ભવ કરવા નેવા કરે જીતયો! ભવવાન જીતમજુદધી આદરીને પંચશીકનાં સ્તવનો પુકારતા સામ્યવાદી ચીને પચ્ચીસસો વર્ષના મુખ-ચાલિત્તના મત્તામેા ગાળિયો જીરેને આપવી: પચ્ચીસસો માઈલની સરહદ પર જાળી નાખ્યો. અને લશ્કરીકરણથી અમઝાવાથી છેડે રહેવા હિંદના મય-ભીન માનસને કાન પકડીને લગાઈ અને લશ્કરના પૂરમાં જાણે કે પૂરી દીધું. પંજી તો કાળજળનેા ઝપાટા નેવાતેવો નહોતો બોળ્યો. શરીબની મુખડી નેવા સાચવી રામેવા જિત-જેમણુના સંકર્યો પાતળા પડવા. હુવોપ-અમેરિકાનું રાજદારી અને લશ્કરી ઝોશીગણુ વધાવી લેવું પડયું. ધરઅંબો

કોંગ્રેસ વી'ખાઈ રહી હતી. કોંગ્રેસ તો ઠીક, નેહરુ સાથેની રાત દિવસની ઊઠે-એસવાળી કેન્દ્રની કેબી-નેટ અને રાજ્યોના કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળોના પણ દેકાણું નહોતો રહ્યો. આક્રમણના નવા લાલુકારા વચ્ચે હેમતાઈ જઈને દેશને કરગરવાનું હોય કે “બાઈ ચીન, તમે આટલા ખરાબ ન થાવ” એવી અંદરથી ભારે વીટ અનુભવતી, અચૂટ હાલત આવી ઊભી. મેનના ઉચાળા, માલવિયાનું ઘેર ખેસતું, નંદા-જીતો કથળતી કોંગ્રેસ અંગેનો વિલાપ-એ બધાં કળીએ કળીએ કપતા હૈયાનાં ધામા હતાં. જે પ્રજા કટોકટી આવી પડતાં એવી વરસી કે નેતાઓ તણાઈ જાય તે જ પ્રજાનું મન, નજર સામે ચીનાં લશ્કરો ડારના ગિલા હતા અને ગયેલી ધરતી હજુ દુરમનના કળાજમાં જ હતી છતાં શીશું ખાંડવા લાગ્યું કે હવે આ “ઈમરજન્સી” કટોકટીનું શું કામ-છે? એ પશીત જાય તે સારું!

“આ વખતે તો જો જો” એવા રંગ જમાવીને વડા પ્રધાન નેહરુએ કેન્દ્રની કેબીનેટમાં હિમતભવાં હેરફેરા માંડી વાળ્યા સોનું લોહાને અક્ષરે અકિન થયું. ખયતની નિર્ભયતા જોરતલખીમા ઝડપાઈ ગઈ. જવાહરલાલની વિમાસણુનો પાર નહોતો કે દેશને અને પ્રજાને ક્યા મોરેથી દોરવા. પહેર પહેર વર્ષ થર્પા કયું છે તેમ વડાપ્રધાનપદેથી કે લોકનેતાની મદૂખીમાથી.

એક અને એક જ પ્રશ્ન

આર્થિક અને વિદેશનીતિના મંદાત્રિ ઓળખાય નહિ તેવા હવે નહોતો, કારણ કે સાક્ષીમા અનર્થજ ખચ, કરવેરા અને નાકે શ્વાસ લાવી દેનારું સોલું અને ખયત ગિલા હતા. લશ્કરી ક્ષેત્રમાં સિદ્ધાંત, ખચ ને નીતિની સામાન્ય સમયની વચોતે જદેવે સો વાતની એક જ વાત ઊભી રહેતી હતી-જો તે ભોગે ચીન-પાકિસ્તાનના આક્રમણ સામે રક્ષણ પ્રિયક, અને, પ્રિયકમૂર્દુજીત્ય પ્યત્રિયર્થન.

આમ સ્થિતિ-સંજોગો બદલાયા. નીતિની માંડ ઊંડા માથે આવી પડી. શેજિંદો માણસ પણ શું બદલાયો. કટોકટી જાહેર થઈ ત્યારે દેશના માનની ઓએ ખંજ વાળી દીધી. બાકી રહ્યું છે હવે સમગ્ર દેશને આવી લેવું, વિવેક અને હિમતના જોડાવાળું પરિવર્તન. પરિવર્તનનો આ આર્તનાદ ગાંધીજીના અને સરદારના અવસાન વખતે પણ નહોતો તેટલો

આજે જવાહરલાલ નેહરુના પાછલા વર્ષો વખતે છે. ગાંધીજી અને સરદારના અવસાન સમયે એમનું જીવન-કાર્ય બંધ નહોતું પડી જતું. જવાહરલાલજીના પાછલા વર્ષોમાં આખો યુગ વિસામતો હોય તેમ લાગે છે. વખત વહી જાય તે પહેલાં....

દેશમાં, કોંગ્રેસમાં, કારોબારમાં, ધરમજના પરિ-વર્તનની આ ઝીંકને નાથી લેવામાં આવે છે કે નહિ તે હવે જોવાનું રહે છે. ચીનના આક્રમણ અને આપણા શાંત અને ધીમા અર્થકારણને મજાના અગ્રતપૂર્ણ આચકા વખતે ધમ્મીધારી કોષ નથી, અને કોંગ્રેસને ધરડી ડોશીની જેમ સધરવાવાળું કોષ નથી એવી ઉત્તરપ્રદેશ, ઓરિસા કે ખીજેથી મળી જાપને ભૂસ્વાનો વખત હજુ વહી ગયો નથી.

દુનિયાની પ્રગતિ-દિશા

ખૂબ તણાઈને તગ બનેલી અને હથિયાદોનો ભારો જીવજીતે ભેવડ બની ગયેલી દુનિયા રડી રડીને નવો ચમકારો બતાવી શકી છે. ભાખનારાઓ લાખો ગયાં હતા તેમ ખુશ્ચેતુ રશિયા અને કેનેડાનું અમે-રિકા લેનિન અને રોસિનના ભારાભારી અને રેફટ અને ગ્રેકઅર્થની ફંડા-નીતિમાથી મુક્તિ મેળવીને હળીમળીને શક્તિ ધીની વાતો કરતા થયા છે. ગયા વિશ્વયુદ્ધમાં દોડ કરેડ રશિયનો ખોઈ બેઠાને અને એંશી ટકા ઉઠોગો ખેદનમેદાન થયેલા જોનારું રશિયા ચીનના મેણા-ટાણાં છતા નવા વિનાશ માટે જરાયે આતુર નથી સામસામે છેડે ગિભેવા રશિયા અને અમેરિકાએ એકાએક શોધ કરી છે કે બન્ને સાવ નશક ગિલા છે-માવ પીકે દેરવીને અત્યાર સુધી ગિલા હતા.

ખુશોશ આ હિંમત ધરના મોસોટાવ-માસે-કોવ જેવા સ્ટાલીનવાદી શત્રુઓ અને પેટ્રોગના ઉધામા છતા બતાવી શક્યા છે. કારણકે રશિયન પ્રજા તેમના હાથમા છે. એ જ હિંમતને કારણે ચીને કરેલા કળિયામાં ખુશોશ મક્કમ વલણ બતાવી શક્યા છે. આખેર ચીનનો તારીર ખુશોશ પણ રવોકારવો પડો છે. હવો જુગારીની જેમ સામ્યવાદી ચીન તોરમા ને તોરમાં કંઈકે કરી ભેસે એ શક્યના કાઠી નાખવા જેવી નથી. તળ ચીનમાં ચીની સમાજનો અને સામ્યવાદી સરકારનો વાધો એવો ■ કે ચીનમાં માઓસે ટુંગની આપધાતક નાતિ સામે માથું હાંચકી શકાય તેવું છે નહિ. ચીનનો ઉદાર કદાચ દુનિયાને હાથે જ થશે.

શુભકામનાઓ સાથે

શ્રી અંગિકા મિલ્સ લિમિટેડ
અમદાવાદ

શુભેચ્છાઓ સાથે

ન્યુ ગુજરાત કોટન મિલ્સ લિં

અમદાવાદ-૨

૨જી. ઓફિસ-૨૬, પ્રિયોન રોડ દલકતા-૧

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધિમાં
ઉદાર હાથે મદદ કરો.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સઘ
રાષ્ટ્રીય કોલકીમાં પાતાની ફરજ અદા
કરવા માટે કટીબદ્ધ છે

ઉના તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ

ઉના

જિ. જૂનાગઢ

ફોન નં ૭

લાલજીભાઈ ગોઠળદાસ
મેટલ વર્કસ

પિતળના પાટા સરકલ તથા
- વાસણો મટિ -

લાતી રોડ ગાંધી.

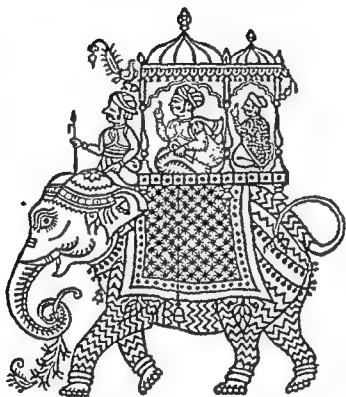

With Best Compliments
From -

'AMER FINANCE BOMBAY
(P) LTD.'

ના સૌજન્યથી

‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે
શૃંગારમના

ધી કમરશીઅલ અમદાવાદ મિલ્સ કું. લિમિટેડ
અમદાવાદ-૧૧

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ સોસાયટી લિમિટેડ

ભારતની એક અપ્રતિમ વીમા સંસ્થા, જે તેના ચોલિંગી હોલ્ડરોને નફાનું ધ્યાનમ (આવકવેશ-મુક્ત) વહેંચે છે. જેણે નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે -

★ ઢાર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અંગત અમરમાત્ર)

— મોટા, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :-

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખોટ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી ભાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કાર્યકાર્ય કરવામાં આવે છે

- હેડ ઓફિસ :-

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ લિમિટેડ

૨૩ પી એમ રોડ, કોટ, મુમ્બઈ-૧.

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૭

તાર : 'CO FIRE'

ડી. એન. દેસાઈ

મેનેજર

શાખાઓ દેશભરમાં સર્વિસ છે.

सर्वोत्तम भाड भाटे

नेथर् गिहार सुगर मिक्स, लिमिटेड

ईन्डिया कोम्सबेन्ज

कलकत्ता-१

डेल २२-१०७२ ग्राम NOBISUGE

मिड स्थण

रेलवे स्टेशन, गगहा,

चै को नारायपुर

जि य पारजु (गिहार)

(ग्राम KANORIA)

TEXTILE MACHINERY CORPORATION LTD.

(TEXMACO)

BELGHARIA, 24 PARGANAS
WEST BENGAL

Manufacturers of -

ALL TYPES OF COTTON & STAPLE FIBRE SPINNING MACHINERY, SUCH AS RING FRAMES UPTO 8" SPINDLES WITH MOST MODERN DRAFTING SYSTEMS,

CARDING ENGINES, DRAWING FRAMES AND SIMPLEX FLY FRAMES IN COLLABORATION WITH HOWA OF JAPAN,

TEXMACO 3C WARD CAPSTAN LATHES IN COLLABORATION WITH WARD OF BRITAIN,

WATER TUBE BOILERS IN COLLABORATION WITH COMBUSTION ENGINEERING CORPORATION OF UNITED STATES,

LANCASHIRE BOILERS 30 ft x 8 ft upto 220 Lbs PRESSURE, VERTICAL BOILERS OF NUMEROUS SIZES UPTO 13 ft x 5 ft FIRE BOXES AND SYPHONS OF ALL TYPES,

COMPLETE SUGAR PLANT IN COLLABORATION WITH STORKS OF HOLLAND

RAILWAY WAGONS-BOX, CR, CMR, MBTPX & MBTPZ TYPES,

HYDRAULIC DAM EQUIPMENTS, BRIDGES & CRANES IN COLLABORATION WITH VOEST OF AUSTRIA;

HEAVY STRUCTURAL WORK ETC ETC.

STEEL CASTINGS OF VARIOUS SIZES & CAST IRON CASTINGS OF NUMEROUS VARIETIES,

EQUIPPED WITH MOST MODERN MACHINES AND HIGHLY MECHANISED CAST IRON & STEEL FOUNDRIES

Managing Agents.-

BIRLA BROTHERS (P) LTD.,
15 INDIA EXCHANGE PLACE,
CALCUTTA-1

વેપરાવજન

[યગ્નીકાદિ લોકોપકારી વિધિજન એ જ ઉપાસ્ય ॥]

૧૮૬

રૂપાયતવ

સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૩ પ્રકાશન

વર્ષ ૨ : ('આરાણ્ય' વર્ષ ૧૬) : : અંક ૬ : સળંગ અંક ૧૮૬ : સપ્ટેમ્બર : : ૧૯૬૩

અનુક્રમ

૨૦૩	પિયુ મિત્રનનો પંથ	સરોહ
૨૦૪	પ્રેમજી જ્યોતિ	સ્વામી આનંદ
૨૦૫	રાજ	ઉશનસ
૨૦૬	કરસન વિજય કથવાજુ	સરોહ
૨૦૭	માર્થના	ઉચેન્દ્ર પંથ્યા
૨૦૮	જિન્દગી-	સનોપર 'દિવેર'
૨૦૯	'આનંદ'	નારજીદાસ રાહોડ
૨૧૦	મરીખી	નજરુલ હસ્નામ
૨૧૧	ગાંધીજીનાં છાતિ	રમેશ ડાં દેસાઈ
૨૧૨	જીવદરનાં જોખ	ચિંમજીભાઈ મલવી
૨૧૩	અભિલાષ	'મણુદ'
૨૧૪	ઉત્કૃષ્ટ મનધિયુ	બી. એસ. પટેલ
૨૧૫	શાંતિ કેવી ?	શિવમુંદરમ
૨૧૬	વાક્યસંપ્રદાની	દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી
૨૧૭	સાચી માર્થના	કુલુવંત એસ. રાહ
૨૧૮	હાસ્યની પળેમા	હરિભાઈ ડાં પટેલ
૨૧૯	.....	'સાવિત્રીમાર'
૨૨૦	નૈવેદ્ય	નમીનદાસ પારેખ
૨૨૧	પાણિપાદ	ડાં. વાસુદેવસરજી અમવાલ
૨૨૨	હું નહોતો કહેતો	.....
૨૨૩	અકર્ષિ	સત્યાનંદ
૨૨૪	કર્મત્યાજ અને તરણોપાથ	વિનોબાજી
૨૨૫	શ્રીકૃષ્ણ ભાષ્યા	.....
૨૨૬	મહાપુરુષોનું જળપણ	મુવડેમાર
૨૨૭	હરિનો મારગ...	દેવેન્દ્રકુમાર ડાં પંડિત
૨૨૮	આહારનો આર	શિવમુંદરમ
૨૨૯	દુઃખ	ચંદ્રપાલજી
૨૩૦	અવિષ્ણવાણી	કંઈપં જોરી

સંપાદક નવીન માંધી

મુદ્રણ

(માહકોને)

આ મસતી બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ વાચ છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણવડું. અંક સિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

જો તે મહિને માહક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો એ તે લેખકોના છે. સંસ્થા તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, ચિંતા અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદુ, મોલિક, લાજુ ડોષ એવી અપેક્ષા રહે છે. કાવ્યની એક જાણી શાલીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર બાબત પત્રવાચકોમાં જવાબ આપવામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસમાં સાથે અંક અને ચોખ્ખા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધિ પછી આવાકોમાં લેખકોને મોકલાય છે.

લેખકોને

દેસાઈ (વરસડું) હ રૂપિયા
પરદેસમાં બાર સિલિંગ
વૈષ્ણવજન, રૂપાવતન, મિહિતલેડી
જુનામદ

: ફોન નં. ૮૮ :

‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે

શુભકામના

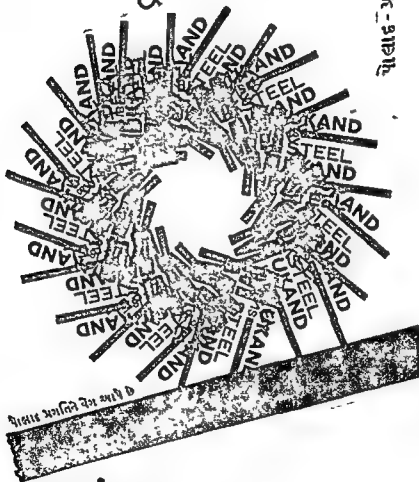

ધી ઠમરશીઝલ અમદાવાદ મિલ્સ કું. લિમિટેડ

અમદાવાદ-૧૧

વેગ આપે છે

પોલાદ - પ્રગતિન વેગ આપે છે

પોલાદ પ્રગતિન વેગ આપે છે

મુકેશ
એટલે
પોલાદ

રાષ્ટ્રના સારક્ષણ અને
ઉત્પાદનની શક્તિ આપે છે

બચતનો સહામિત
આધુનિક માર્ગ
અપનાવો!

સરકારી સ્થાપિત દેવકરેણુ નાનણ બેંકિંગ
૧૦ હામિમન કક્ષા મિત કુવર્ડ ૧

૧૧૦ થી વધુ બાંધકામ અને ૩૪ લાખ રૂપિયા સુધી
બેંકિંગ સેવાઓ સુધી મિલકત હાથે રોકડ ૬ વડા ૪૨૫ થી વધુ થાય છે
કોમ્પ્યુટર અને બેંકિંગ મેશિન દ્વારા

પૈસા બચાવવાની બાબતમાં સ્ત્રીઓ
હંમેશા ખૂબ કુશળ હોય છે. ઘરખર્ચમાંથી
બાકરવા મળતા પૈસામાંથી રવાનાકર્મ કે
૯૦ બીજા કોઈ બાકાત અવસરે મળતી રોકડ
કોઈ માથી એમ અનિચ્છિત રીતે તેઓ
ન જાય નવ વે છે.
આપની બચત કરેલી રકમ ઘરમાં જ
રાખવાની જાણ રહે કરતાં એમ કરવા જતા
બચાવેલી રકમ ક્યારેક ચોરી થાય તો
ખતો ભય રહે છે. બચતના પૈસાની સુચમતી
મટે દેતા બેંકમાં તમારું સેવિંગ બચત
ચારુ કરો અને સાધોસાધ કરક બચત
ઉપાલ્લવ કરો. આપની નજીકના જ
અ વેલી દેના બેંકની કોઈપણ શાખામાં
રોકડ રકમ લઈ લઈ સેવિંગ ખાતું
નિર્મા રિલેએ ખોલો.

● સેવિંગ બેંકાઉન્ટ ૧૫ થી ૬૬૬
રૂપિયા થી ૬૬૬ થી નાણાં રકમો ૬૬૬ થી ૬૬૬

આપની વિગતો રિપાઈટ થઈ જાય
૪ ૬૬ થી ૬૬૬ થી

આપની બેંક રાખતો
સિદ્ધ થાય અને ચાલી નીતી કરાઈ

શુભેચ્છાઓ સાથે

ન્યુ ગુજરાત એટન મિલ્સ લિ૦

અમદાવાદ-૨

રજી. ઓફિસ-૬, પ્રોબર્ન રોડ કલકત્તા-૧

‘નવજીવન’નું ગાંધી સાહિત્ય

ગાંધીજીનાં પુસ્તકો	મારો જીવનનો અનુભવ	૦.૬૦	રખડવાનો આનંદ	૪.૦૦
અનાસક્રિયોગ	યરવડાના અનુભવ	૧.૦૦	જીવનપ્રદીપ	૨.૦૦
અનાસક્રિયોગ	રચનાત્મક કાર્યક્રમ	૦.૩૧	જીવનની વા	૨.૫૦
[મૂળ ગીતા-પાઠ સાથે]	રામનાથ	૦.૬૨	પૂર્વ આક્રિષ્ણા	૩.૦૦
સ્વરૂપસ્થાના	વર્ણવ્યવસ્થા	૧.૦૦	બાપુની આંખી	૧.૦૦
અહિંસાનો પહેલો પ્રયોગ	શિક્ષકનું માધ્યમ	૦.૧૯	મીઠાને પ્રતાપે	૧.૦૦
આત્મકથા	સત્ય એ જ ઈશ્વર છે	૦.૬૦	રવીન્દ્ર સૌરભ	૨.૫૦
આત્મકથા [સસ્તી આવૃત્તિ]	સત્યાગ્રહાચરણનો ઇતિહાસ	૧.૦૦	અન્ય ગાંધીસાહિત્ય	
આત્મકથા [સંક્ષિપ્ત]	સર્વોદય	૦.૧૬	અમારાં બા	૧.૫૦
આરોગ્યની આગી	મંથન અને મંતવિનિયમન	૨.૦૦	એકલો જાને ર	૨.૦૦
આશ્રમજીવન	સેફ્ટેટીસનો બચાવ	૦.૧૫	ગાંધીજીનાં પાવન પ્રમંથો ૧-૩ ૧.૧૭	
કેળવણીનો કાયદો	હરિજનસેવક માટે	૦.૦૫	ગાંધીજીની સાધના	૨.૨૫
ખરી કેળવણી	હિંદ સ્વરાજ	૦.૩૭	ગાંધીજીના વિનોદ	૦.૬૫
ગામડાની પુનરુત્થાના	ગાંધી વિચારમાળા	૦.૨૦	જીવનનું પરાંદ	૧.૦૦
ગામડાની વહારે	પંચાયતરાજ	૦.૨૦	બા બાપુની શીશી છાયામાં	૨.૨૫
ગાંધી સરકાર પત્રવ્યવહાર :	મંતવિનિયમન : સાચો માર્ગ	૦.૪૦	બાપુ	૧.૨૫
૧૯૪૨-૪૪	અને સ્પોર્ટ માર્ગ	૦.૪૦	બાપુ-મારી નજરે	૨.૦૦
ગીતાબોધ	શાકાહારનો નૈતિક આધાર	૦.૨૫	બાપુ-મારી મા	૦.૫૦
ગૌસેવા	ગીતાનો સંદેશ	૦.૨૫	બાપુના કારાવાસની કદાશી	૧.૦૦
ત્યાગમૂર્તિ	વિશ્વશાંતિનો અહિંસક માર્ગ	૦.૩૫	બાપુની છાયામાં	૨.૫૦
દક્ષિણ આફ્રિકાના	સામ્યવાદ અને સામ્યવાદીઓ	૦.૨૫	બાપુની પ્રસાદી	૨.૦૦
સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ	મારો સમાજવાદ	૦.૩૫	બાપુની સેવામાં	૨.૦૦
દિલ્હી ડાયરી	સહકારી ખેતી	૦.૨૦	બાપુની વાતો	૦.૪૦
ધર્મ મથન	ખુશ-મારી નજરે	૦.૩૦	બિહારની ક્રાંતી આગમાં	૩.૦૦
ધર્મોત્તમા ગોખલે	જાતમહેનત	૦.૨૫	મહાદેવભાઈની ડાયરી ૧-૫ ૨૫ ૦૦	
નિત્ય જીવન	આત્મોદીગ	૦.૦૫	નવાં પ્રકાશનો	
‘નોતિતાશને માગે’	વાલીપણનો સિદ્ધાંત	૦.૩૦	આમસ્વરાજ	૨.૦૦
પાયાની કેળવણી	જ્ઞાપણી બોચકનો પ્રશ્ન	૦.૪૦	શ્રીરામચરિત	૫.૦૦
પાંચમા પુત્રને બાપુના	દાવજ ધી-કોઈ પણ બોગે	૦.૨૫	ગાંધીનાપુ	૧.૫૦
આશીર્વાદ	ભારતનાં નવાં રાજ્યો	૦.૩૫	ગીતા અને કુરાન	૩.૦૦
પ્રેમપંથ-૧ થી -૧૦	કોંગ્રેસનું જ્ઞાપિ	૦.૩૫	આપણે સૌ એક પિતાના	
બાપુના પત્રો : ૧-૬	ઉડતોગ	૦.૩૦	સંતાન	૩.૦૦
બાળગોપી	કાકાસાહેબ કાલેલકરનાં પુસ્તકો		પાયાની કેળવણીમાં	
ભાવાવાર રાજ્યરચના	ઉગમથો દેશ	૨.૦૦	અનુભવની કળા	૨.૫૦
મંગળપ્રભાત	જીવનચિંતન	૨.૫૦	ખાદી શા માટે ?	૩.૦૦
	જીવનનો આનંદ	૪.૦૦	જ્ઞાપિ સમાજરચનાની	
			દિશામાં	૪.૦૦

અમારાં અન્ય પુસ્તકોની માહિતી સૂચિપત્ર મંગાવેથી એકલી આપવામાં આવશે.

લોકજીવન (પંખવાડિક) તારી : મણિમાઈ દેસાઈ : લખાણ : ૩. ૨ (દિશમાં) : ૩. ૫ (પરદેશમાં)

નવજીવન ટ્રસ્ટ : અમદાવાદ-૧૪

શાખાઓ : કલ્યાણનગર, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ : ૧૫૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨; કલુપીઃ બજાર, સુરત; શાખાજરાજ રોડ, રાજકોટ; ઢોળી સામે, રાવપુરા, વડોદરા; ૪૧, ઈડન હોસ્પિટલ રોડ, કલકત્તા-૧૨.

પ્રથમ મિલનનો પાઠ

સરોજ

સમાત લેવાની ક્રિયા વિશે હાલ એરસમજ પ્રવર્તતી હોય તેમ જણાય છે. સમાત એટલે જીવતાં દેહાણું નહીં. સમાત લેનાર સમાતના કંઈ બેસતા અને રવેચળાએ પ્રાણત્યાગ કરતા. તેમના દેહને પછી સંમાતમાં બેસાડી તેના પર માટી વાળવામાં આવતી. અર્થાત્ રવેચળાએ નિશ્ચિત સમયે દેહ ત્યાગનાર જ સમાત લઈ શકતા.

અમરેલીમાં મૂળદાસજી મહારાજ થઈ ગયા. સુદરવરની ચૂદડી ગાંતીર મૂળદાસજી સાચા સત્ હતા. એક સ્ત્રીને પ્રાણ બચાવવા જતાં પોતાની પ્રતિજ્ઞાને ઝાખપ લાગશે એવા અંદેશો મુઠાં તેમના મનમાં આવેલ ન હતો. આવા ભક્તકવિએ નક્કી કંઈ કે હવે આ શરીર સાથેના નંતિ પૂરા થયો છે તેથી સમાત લેતી. દિવસ નક્કી થયો, ચોપડીપુ જેવાયુ અને કઠાતરીઓ લખાઈ ગઈ. સમાતની જગ્યા થોડે દૂર હતી. આથી મૂળદાસજી મહારાજને તેમના વિરોધ છતાં પાવખીમાં લઈ જવા તેમ સ્નેહાળુ ભક્તોએ નક્કી કર્યું.

સમાતનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. વાજતે ગાજતે મૂળદાસજી મહારાજનાં ભજનોથી અમરેલીની સ્ત્રીઓ ગજવતો સાધુ અને ભક્તોનો સુધ મહારાજની પાવખી લઈ નીકળ્યો. મૂળદાસજી પદાસન વાળા સમાધિમાં બેઠા હોય તેમ નિમિશિત નયનોએ બોલ હતા. કંકુ શુભલેના છંટકાવ થતો હતો, ઝંઝિ પખાજ ને મંથરાની રમઝટ બોલતી હતી. વચમાં તંબૂરાનો મીઠો સર તનકાર કરી મૂકતો હતો. તેમાં અચાનક મૂળદાસજી મહારાજે આંખો ઉઘાડી અને મંથરને જોઈ પાછી વળી જતી સ્ત્રીઓના સમુદાયે બોલાવવા શિષ્યોને આજ્ઞા કરી. એ સ્ત્રી સમુદાયે આવ્યો તો જણાવ્યું કે તેમાં કપાળે પિપળ કાઢેલી, સેથે કંકુ પૂરેલી અને ગાયે દીલ્લીઓ કરેલ એક નવસૌવળા કીમતી વસ્ત્રાવૃણુ પહેરી સાસરે સિધાવતી હતી અને તેની કુટુંબી સ્ત્રીઓ તેને વળાવવા જતી હતી. તે સમાત માટે નીકળેલ આ સામ્રાજ્યને જોઈ પાછી વળી ગયેલ.

મૂળદાસજી મહારાજે તે નવસૌવળાને કહ્યું, “બેન, તું કેટલા કોડભરી તારા પિયુને મળવા જઈ રહી છો! ખરું ને?” સ્ત્રીની આંખમાંથી આસડા ખરી પડ્યા. વળી મહારાજ બોલેલા, “એક દિવસનો પણ વધારે વિશેષ સહી શકાય તેમ નથી, કેમ?” સ્ત્રી આજેથી જમીન ખોતરતી મૂક રહી મૂળદાસજી પાવખીમાંથી ઘેરતી પડ્યા ને બોલેલા, “બેન, અને પણ મારા પિયુને મળવા એવી જ તારાવેલી છે પણ મારા એ મિનન માટે તારી વિરહચંચા કેમ વધારું? હું મારા પિયુને મળના કાલે જઈશ. મુખેથી સાસરે સિધાવ.” પછી મહારાજે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું, “આજે પાછ, આજે સમાતનો યોગ નથી.

કાને આજ મંમયે સમાત લકષ " સામેયુ પાણુ વળતો લોક જાતજાતના તક વિતક કરવા લાગ્યા
કામ સારું બોલ્યા, કામ નરસ બોલ્યા પણ સતને તેની કષા પરવાહ હતી તે તો પાછા પોતાના રથાને
આવી ગયા

ત્યાં તેમના શિષ્યોએ પૂછ્યું, મહારાજ, તમારા નેન તો બધ હતા ત્યારે આ સ્ત્રીનો સમજ
પાછો વળી ગયો તે આપ કેમ ભેદ શક્યા? " મહારાજ હસીને બોલ્યા, 'બાપ, હું મારો વઠાલાના
વિરહની વેદના વેડું છું ને એટલે તે બાપએ જ નિ સાસો નાખ્યો તે મારા દિલને સ્પર્શી દગાડી ગયો
આવેન્તે કોનો નિ સાસો તે પ્રજ થતા જ એ આપ ઉગાડી તો આ નવચોળા નેજરે પડી અને 'પણ
કે આવી'જ નરો નિ સાસો નાખનારને ઘડીમર પણ કેમ રોડી શકાય? એટલે જ હું પાછો વળી ગયો '

મહારાજે પોતાના પ્રિયતમ સાથેનું અલૌકિક મિલન અન્યના કુન્વવી મિલન માટે પણ મોઢું
રાખ્યું સત એટલે દયામતિ બીજે દિવસે સવારે ફરી એ જ સમયે મૂળદાસજી મહારાજને સમાત લીધી
એમના પ્રીતમ સાથેનું એમનું મિલન આ વિનવથી વધારે મધુર્વપ્રચૂર થયું હશે તેમા બી નનાઇ

બાન જુદી હું પિયુતણી છાતડિયે પોદી,
મુદરવરની ચૂદડી એ અલભેલી યોદી. (મહારજે)

આમ મુદરવરની ચૂદડી ગાનાર અતકવિએ એ ચૂદડીનું પરમ ચોદાગ પ્રાપ્ત મ્યું

મુદરવરની ચૂદડી.

મોંઘે છે આતમશામને આક
વોરે સતો ચૂદડી!

તપતીરથ એ બહુ કથો,

મત કથો રે અપાર,

અમવત ભવાની બહુ અમથી,

મારે હરિવર વરવાની આસ.

વોરે રામા ચૂદડી.

પ્રજાએ વણુ વાવિયા

ને વીણે આરે વેદ,

સનકાદિયે સૂતર કાલિયા,

તેને કાંઈ ન જાણે બેદ વોરે રે

નિશુણુ તાણુયો તાતણો ને

મોંઘે પ્રેમનો રસ પાણુ

નૂરત સૂરત નળી ચાલતી રે,

વણુનારા અગુર મુલવણુ -વોરે રે.

વિહર વ્યાસે રંગી ચૂદડી ને

મુકરેયે ખાગી છાતા

સદલુન્દિયે જુદા જાળ્યા

ને એની જાળની જાળની બાત -વોરે રે.

શુરુએ યોદાડી અને યાદડી રે,

ઉપર સીંધણ મુદર આર,

નિશુણુ સાથે સમાદાકરી

મારા પ્રભુવને નહિ પાર -વોરે રે.

વિવેકના તો વીચા રચ્યા ને

લીધા રેરાચના રે હમન,

મજુથ વર પધારિયા રે

મારુ મોહિ બરાણુ છે મન -વોરે રે.

મન કેમ વચને આપણુ ને

એ મેલી લોકકલિયાનો જાળ,

ઉધવાળો પરિ મુ અહો ને

માઘ ધી વાંચી તણી વરમાળ ' વોરે રે.

રાતો રમ રહેણી તણો રે

એનો પુરણુ લાગ્યો પાસ,

આન ત જુએ નહિ ઊમટે રે

વાણી માથે છે મૂળદાસ

વોરે રે રામા ' ચૂદડી

સત મૂળદાસ

પ્રેમજી જ્યોતિ

સ્વામી આનંદ

કાર્ડિનલ ન્યૂમેન ઈંગ્લંડના પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ-સંપ્રદાયનો વિક્ટોરીઆ કાળનો ધર્મચુક્ર પાદરી હતો. પાછલી અવસ્થાએ તેની ધર્મમાન્યતાઓ-મા પડદો આવ્યો અને તે રોમન કેથોલિક (સનાતની) બન્યો. તે ઉપર ઈંગ્લંડમાં લાંબા વખત લગભુ યોરી ચક્રચાર ચાલેલી.

પોતાના પરિવર્તન પછી ન્યૂમેને લખેલું શ્રદ્ધા સમર્પણનું 'Lead Kindly Light' વાળું ભજન અંગ્રેજી સાહિત્યમાં અમર બન્યું. ગાંધી-જીને તે અતિ પ્રિય હતું.

આ ભજનનો આપણે ત્યાં 'પ્રેમજી જ્યોતિ' નામે અનુવાદ થયો ને ગુજરાતીમાં પણ તે તેવું જ અમરપદ પામ્યું જેનો એક ઇતિહાસ એવો કહેવાય છે કે ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ બાપાશાસ્ત્રી અને કવિ સ્વ. નરસિંહરાવ લોખનાથ દીવેટિયા એકવાર ગાંધીજીને મળવા સાબરમતી આશ્રમમાં આવેલા. સાંજની પ્રાર્થનામાં Lead Kindly Light વાળું અંગ્રેજી ભજન ગવાયું. પ્રાર્થના પછી સૌ વિખેરાયું ને નરસિંહરાવે ગાંધીજીની રજા માગી. કહે, 'આજની પ્રાર્થનામાં ગવાયું તે ન્યૂમેનનું ભજન બહુ સુંદર છે.'

ગાંધીજી : 'મને એ બહુ પ્રિય છે. આશ્રમની ભજનાવળીમાં થોડાંક અંગ્રેજી ભજન સંઘર્ષાં છે તેમાં એ છે.' જરા રહીને કહે.

'તમે એનું ગુજરાતી ન કરી આપો? તમે જ એ કરી શકો.'

નરસિંહરાવ : 'હું પ્રયત્ન કરી બેઠશ.'

ઘણેવાગે વળતે જ દિવસે નરસિંહરાવ 'પ્રેમજી જ્યોતિ' વાળો ગુજરાતી અનુવાદ કરી લાવ્યા. ગાંધીજી ખુશખુશ થઈ ગયા ને ગુજરાતી બાપામાં દાખલ થઈને એ અંગ્રેજીના જેવું જ અમરપદ પામ્યું.

કાળખા કાટલૂણા એને કદી નહિ લાગે.

શબ્દ

હું ધારું તો આજે મરી શકું છું, આજે જાળપડી,
તમે જો ધારો તો 'મૃત' કરી શકો જાણિર મને,
હું ચોતે ઉઘાડું મરણ મુજ કૃષી વ્યુમલને,
મર્યામાં-જીવ્યામાં નથી રહી કરી ભેદક કરી;
ન હું આયુર્ભિજ્ઞ અવિત, અવતો 'તો દંડયમાં
તમારા; માન્યુ' 'તું, દંડય મહી' કેઈ પ્રિયતણા
જિવાયુ' તે જીવ્યુ; ઉડુંકણ હું રેનેહે મમનના
દંકથો, તૂંદયા તંતુ, અવ અરી જતો; શૂન્ય લયમાં;
મને-જો ધારો-આ ફાણ જ દરેનાંથી દઈ શકો,
તમે દેવે મોટી કંબર પણ રાખી પ્રયમથી ?
તલી જે આંખોમાં ચળકતી પ્રીતિ-જવાહર-લલકો
હવે જોતી દાદી પડી મધ ચિત્તા, રાખ ચ નથી !
ખને તો આજે આ મહીપથ ઘઈ ના નીકળયો
મને ચિંતા: રક્તે રાજ રત્નજીવું જોઈ છળયો.
ઉશનચ

કરસન વિષ્ણુ કથવાણુ

પરિ વિષ્ણુ જાણો પાણુ

હે મનુવા,

કરસન વિષ્ણુ કથવાણુ.

દંદ મરેલા જીવ જાગતમાં

ત્રિકમ વિષ્ણુ છે તાણુ;

કામ ક્રોધ મદમાદ લોભની

મોહન વિષ્ણુ મોંકાણુ.

હે મનુવા,

કરસન વિષ્ણુ કથવાણુ.

વૈખરી કાયમ રહે વલ્લભતી

વિદેસવર વિષ્ણુ વાણુ;

શામળિયાના સંગ વિના નહીં

રેનેવ તણી સરવાણુ:

હે મનુવા,

કરસન વિષ્ણુ કથવાણુ.

પ્રેમ પહોળાં પડવા પાડો

પીતંજીરની પાણુ;

આત્મ સમર્પણુ જો જ સમજી લો

દામોદરને દાણુ:

હે મનુવા,

કરસન વિષ્ણુ કથવાણુ.

સરદ

પ્રાર્થના

પ્રાર્થી રહું જાજ વરેણ્ય ભર્મને-
મારા જ હે વા મુજરૂપ અન્યના
જીવાઈ જતા ઉર-ભાવ-દીપને
-ભયે નહિ તેજાવ્યા પ્રદીપથી.
શ્રદ્ધા તણી નાનકડી સળીથી,
સકેરીને જો ફરી ચેટવી શકું,
હું અદ્ય કાળે નહિ અદ્ય એટલું.
દેવેન્દ્ર પંચ

।
નિન્દગી-

,

;

-

!

?

-સાધ્યશ્રી.

મનોવર 'દિવેર'

‘આનંદ’

આનંદ જિતયો

અવનિએ એકદા'

પડેલા હું મર્યા

તે દાયથી છડક્યો.

અફળ પ્રયત્ને જોયું મે'

દૂર દૂર ફિતિલમાં

રીસે ક્યાંથી ?

છટકી આપી વરસે તો

જો તો મુજ આંતરમાં.

નારણલાલ શોડ

જો હે દારિદ્ર્ય !

તુમિ મોરે દોરેછ મણાન

તુમિ મોરે દાનિયાછ કીપ્ટેર સ માન

કંટક-સુકંટ ચોલા.

નરસિંહ ઘરલાલ

મરીથી !

તે ગૌરવ વધાયું છે મારું,

ઈંચુની મણા તો આપી મને દઈ

મમતા મુજ કંટકોને !

ગાંધીજીનાં દૃષ્ટાંતો

સં. ૫૦ રમેશ ડા. દેસાઈ

‘સખસે જિંદી પ્રેમ સગાઈ’

મારે એક અનુભવનો પ્રસંગ તમને કહું. મીરજાલમ નામનો એક પહાડી પહાણ હતો. પહાણે લોખા બહુ હોય છે, એટલે જ બાદશાહ કહેવાય છે.

તેને કોઈએ કહ્યું કે, હું પંદર હજાર પાઉંડ લઈને કોમમાં વહેચું છું. અને આ ખબર પહોંચી મીરજાલમ મારે દુશ્મન બની ગયો. એના હાથમાં મોટી લાકડી હતી અને તેના છેડા પર કાચનું જડતર હતું. એણે મારી ગરદન પર મારી અને હું તો બેહોશ થઈને પડી ગયો.

એક પહાડી પહાણ અને હુદપુટ સુવાન માણસની લાકડી પડે એટલે કહેવાનું શું હોય? નીચે પથ્થરની લાકડી હતી. મારે દાંત તૂટી ગયો. પણ ઈશ્વરને મારી પાસેથી કામ લેવું હશે કે ગમે તેમ પણ હું બચી ગયો.

મીરજાલમને, જે ત્રણ અંગ્રેજો ત્યાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા તેમણે પકડી લીધો. અને જરા હોશ આવી. મેં આજીવનું વંક કહ્યું: ‘એને બાપડાને છોડી દો. એને કોઈએ ચઢાવ્યો છે કે હું લાલચુ છું, તેમાં તે શું કરે? અને તેથી તેનામાં પહાણી ખૂન વહી રહ્યું છે એટલે ઉશ્કેરાઈ બળ એ સ્વાભાવિક છે.’

આમ કહ્યું અને મીરજાલમને તરત પક્ષા તાપ થયો, મારે ષજે પડ્યો અને મારો પાકો મિત્ર થઈ ગયો.

હું તો ‘સખસે જિંદી પ્રેમ સગાઈ’ એમાં માતું છું. અને દુનિયામાં શાંતિ સ્થાપવાની આ એક જ રીત છે.

માફીની અસર

એક પ્રસંગ મને યાદ છે.

મેં દેવધરની પાસેથી એમની પ્રવૃત્તિઓની દૃઢી નોંધ માગી. કે જેથી અને ખબર પડે કે

મારે શું કામ ઉપાડવું. એ નોંધમાં અસ્પૃશ્યો વિષે હવે કે એમની પાસે જઈને બાપણો આપવાં, એમના ઉપર કેવા અન્યાય થાય છે તે વિષે એમનું બાન ભગત કરવું, ઇત્યાદિ.

મેં તો દેવધરને કહ્યું: ‘આ તો મેં રોટી માગી તેને બદલે પથ્થર મળે છે. આ રીતે અસ્પૃશ્યોનાં કામ શી રીતે થઈ શકે? આ સેવા નથી. આ તો મુરખીવટ છે. અસ્પૃશ્યોના ઉદ્ધાર કરનારા આપણે કોણ? આપણે તો એ લોકો, પ્રત્યેના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવાનું, જાણ ફેલાવું છે. એ તો એ લોકોને અપનાવીને થઈ શકે, એમની આગળ કાપણ આપીને ન થઈ શકે.’

શાસ્ત્રી અકળાયા અને બોલ્યા: ‘તું આમ ન્યાયાસન ઉપર ચડીને વાત કરશે એવી અને આશા નહોતી રાખી.’

હરિનારાયણ આપ્ટે પણ બહુ ચિંતાયા. હરિનારાયણને મેં કહ્યું: ‘તમે તો સમાજમાં જઈ કસવરો એમ લાગે છે.’

આપ્ટે કહે: ‘હા બહે જાંડ થાય, એ હું કરીશ.’

આમ બહુ વિવાદ થયો હતો.

મેં તો બીજે દિવસે શાસ્ત્રી, દેવધર, આપ્ટે બધાને કહ્યું: ‘હું તમને દુઃખ આપીશ એવી મને કલ્પના નહોતી.’

મેં માફી માગી એની એ લોકોના ઉપર સારી અસર થઈ.

કાકાના આંસુ

તમે કાકાને કોઈ વાર રોતા કદી શકો છો?

મેં એને દડ દડ આંસુ પાડતા જોયા. અનેક પ્રસંગે અમારે વાદવિવાદ થાય, કાકા મને કહે: ‘મારામાં અનેક કુટોદો છે, એ જાંધી તમે જેમ જેમ જોવા બજો તેમ તેમ નિર્દય થઈને મને

કહેવાની છે અને સુધારવાની છે.’

મેં કહેલું: ‘આ તમે મારામાં જે વિશ્વાસ મૂકો છો તેનો હું પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવાનો છું.’

અને આનો અમલ કરીને કોઠ વાર મારી સંપત્તિ ટીકા થાય ત્યારે ચોતાની ભૂલ કળૂલ કરીને કાઠા આંસુ પાડે.

સાત્યાગ્રહના સિદ્ધાંતો તો કાઠા, ધૂંટીને પી ગયા છે.

અવ્વાઈ માઈની નમ્રતા

દ્રાવિક પ્રાંતમાં અવ્વાઈ માઈ નામે મીરાં-બાઈ જેવી કોઇ મહાતેજસ્વી ભક્તતાણી થઇ ગઇ.

તે નિત્ય વિષ્ણુમંદિરમાં બેસી રહેતી. કોઇ વાર તેની પીઠ મૂર્તિની તરફ હોય તો કોઇ વાર તે ચોતાના લાંબા પગ બરેબર મૂર્તિની સામે પસારીને બેસે.

કોઈ ભાવિક પણ બાળભક્ત એક વેળા ત્યાં દર્શને આવી ચડ્યો. અવ્વાઈ માઈનો ઈશ્વર સાથેનો ગાઢ સંબંધ આ ભક્ત નહોતો બાળતો તેથી શાતી આંખ કરીને તેણે તો અવ્વાઈ માઈને થોડી અસત્યાગ્રહી ગણે સંભળાવી!

અવ્વાઈ માઈ તો ખડખડ હસી બેઠાં.

તેનાં હાંસ્યથી મંદિર ગાળુ બેઠું. પણ મા પેલા ભક્તને સંબોધીને બોલ્યા ‘આવ દીકરા! અહીં બેસ. બાપુ! તું ક્યાંથી આવ્યો? તો’ મને તોયું કંઈ. પણ એક વાત મને કહે. હું તો ઘરડી થઈ, પણ મને એકેય જગ્યા ન મળી કે જ્યાં ભગવાન ન હોય. જ્યાં પગ પસારું ત્યાં તે સામે ને સામે જ. હવે તું કોઈ એવી જગ્યા બતાવે કે જ્યાં તે નથી, તો તો જરૂર તે દિશામાં પગ પસારું!’

પેલો બાળભક્ત તો વિનયી હતો.

અસાનને લીધે અવ્વાઈ માઈને ઝોળખી નહોતો શક્યો. એ તો ગભરાયો. આંખે તો મોતી સરખાં આંસુ ચડ્યા ને દડદડ માના અંગૂઠા ઉપર ટપકવા માંડ્યાં.

માએ પગ ખેંચી લીધાં.

પેલાએ પગ પકડી લીધા: ‘મા, હું ભૂલ્યો; મા માફ કરો, મને ઉપશો!’

અવ્વાઈએ પગ તાણી લીધા ને ચોતાના મોઠા હાથ વતી એને પકડીને ચાંપ્યો, બક્ષીઓ ભરી, ને વળી ખંડખડ હસીને બોલી બીડી: ‘જા જા, વળી માફ તે શું કરવાતું હોય! તું તો મારો દીકરો છે. મને તારા જેવા ઘણાએ દીકરા છે હો. તું કાઠો દીકરો કે તારા મનમાં કંઈક ચંદા આવી કે તુરત મને કહી દીધી. જા, શ્રીરંગ ભગવાન તારી રક્ષા કરશે. પણ માને સંભારજે હોં, બેટા!’

નાનામાંથી મોટા

સુસોલિની હાકારનો છોકરો.

ઘેર વેતરાં ક્યાં. જુવાનીમાં એક કારખાનામાં બળે માળ ઈટો લઈને ૧૨૦ વખત ચઢવાની મજૂરી કરેલી. ૧૧ વખત જેલમાં ગયેલો. પણ એ જ એને મોટી તાલીમ થઈ પડી.

એ મજૂરી દરમ્યાન એનું મન સૂતું નહોતું. એ મન સૂતું હોય તો એવી રીતે કરોડો મજૂરી ઈટો વહે છે અને લાખો ખેડૂતો ખેતી કરે છે, પણ તેથી તેઓ જગતમાં થોડી જ કોઈ પણ પ્રકારની છાપ પાડી ગયા છે?

યોગ: કર્મસુ કૌશલ્ય એ સાચી વાત છે.

શારીરિક અને મનના કામનો સુંદર યોગ સધાવો બેઠાં.

એક અમર બાળા

વાલીયામા અદાર વર્ષની બાળા હતી.

હું તેની પાસે ગયો ત્યારે તે પધારીવશ હતી. તે કદમા બિચી હોવાથી તેનું લાકડી જેવું શરીર બિહામણું લાગતું હતું.

‘વાલીયામા, જેલ જવાનો પશ્ચાંત્તાપ તો નથી ના?’

‘પશ્ચાંત્તાપ શાને હોય? મને ફરી પકડે તો હું હમણાં જ જેલ જવા તૈયાર છું.’

‘પણ આમાંથી મોત નીપજે તો?’ એ પૂછ્યું.
‘ભલે નીપજે. દેશને આતર મરવું કેને ન ગમે?’

આ વાત પછી વાલીયામા થોડા દિવસમાં મૃત્યુ પામી. તેનો દેહ ગયો, પણ આ બાળા ચોતાનું નામ અમર કરી ગઈ છે.

જીવતરના જોખ

• વિગળસીમાઈ મદવી

મૂળશંકર બાપાના પૂન્ય કૃષ્ણાં ભાઈ, નહિ તો
દીકરા દેવ જેવો થોડા નીવડે! બાપ કરતાં બેટા વધ્યો.
કોઈનાં કંઈ અણેબે ભત્તાં નથી. મૂળશંકર બાપાએ
દવા સાધું જોયું નથી પણ દુઆ સાધું જોયું છે.

આશ્વાવદર ચોવીસીમાંથી કોઈ દરદી કુંખી થઇને
બાપને આંગણેથી પાછો ફર્યો નથી. પછી તો દેવ
દીવાનરાય જેવા દીકરા દિરે ને!

અરે દેવ શું દેતા 'તા? એ તો ગરીબોની
આંતરડીની દુઆ આવા દીકરા દિરે, નહિ તો બાટ
વાના આ ઇસ્લામનગરમાં હિન્દુધરમની આવી ધળ
કપાંથી રોપાય!

કોઈ હિન્દુ, કોઈ મુસલમાન, કોઈ રામ કોઈ
રંકે, દીવાનરાયથી દુભાણો હોય એવું આજ લગણું
સાંભળ્યું નથી.

ઈ બધો મૂળશંકર બાપાનો જ વારસો. દીવાન
રાયની દવાના પડીકામાંથી રૂપિયા રૂપિયાની નોકું
નીકળી પડે. તે કોઈ પડીકા વિશેષતાં થોડાં હશે!

આગમ કોલ ભાઈ, આગમ કોલ, એ ઇ બધો
કે મોંઘા મૂલની દવા આ ગરીબોને ફાડે ફાડે કૂદી
નીકળે, જો બેટું દૂધનું સેવન ન કરે તો. ને એવા
ગરીબ મુશ્કેલીને ઘરે પાવણું દૂધ હેતી ચાગી ય ન મળે.
ઈ બધું દીવાનરાય વાત વાતમાં જાણી લ્યે. ને પછી
હળવેકથી દરદીને ખબર ન પડે એમ દવાના પડીકાં
બેળાં નોટ બાધી રો.

તે ઈ બધા નોકું પટાવી જ કાઢતા હશે?

એવોનય લગવાનેનાં ડર તો હોય.

હોય બાપા, હોય. એવા ઘણાંય નોકું લઇને
દીવાનરાયને ઘરે પાછા દેવણ આવે કે સ્વે વેદ બાપા!
તમારા પડીકા બેળાં જૂલમાં નોટ બાધાઈ ગઈ 'તી.

હા...આ...આ...આ...! પછી દીવાનરાય નોટ
પાછી લઇ લ્યે. અરે ભાઈ, જ્યાં તારા જેવા થોડા
હોય! એવી નોકું લઈ જવારા સાથે દીવાનરાય હાંત
કાઢ્યાં માંડે. દરદી મૂંઝવણમાં પડી જાય, દીવાનરાય

કળે કે એ તારા કરમની છે. ભાઈ, તારું હોય તો જ
તે જ પાપ ને? પછી?

પછી શું વાતો મોંડી છે? પછી દરદી આના-
કાની કરે તમે દીવાનરાય હળવેકથી હસીને કહે કે
તારે દવા બેટું દૂધ પીવું પડ્યો ને.

તારા છોકરાને મોઢે જાપતું હાથ નથી પોગતી
તમે દૂધ કપાંથી પીવાનો? જા, હમા એટલે બાળ
સાથે પાછી વાગી દેને હો ભાઈ!

દીવાનરાયને પણ લગવાને સમે હાથે મુખ દીધું
છે દિરે જ ને! સાત-પેઠીમાં કોઈએ કોઈનું જૂઠું
કપું નથી. દીવાનરાયને બાંદવાના મુસલમાન દર-
વાગે ફરે છે. ધનવંતરના અવતાર જેવા બાપા છે.
ઘરે આવળગોવળા શું નથી? પણ ભાઈ, ભારે રૂકપ.

હોય જ ને! દુનિયાની આંતરડી ઠારે એને. દેવ
જેવાં રૂપ મળે. શાસતરમાં કાંઈ જોડું નથી કીધું.

વરણુ માતરને ભારે વિશ્વેસ.

હોય ભાઈ હોય. દીવોનરાય રાખના પડીકાં
બાંધી આવે તોય દરદીની કેવળ વરણી કાચા ધઈ
જાય. રોતો આવે ઈ હસતો જાય. પછી વરણુ માતરે
ને વિશ્વાસ શું કરવા નો પડે?

પણ મીઠપ તો દીવાનરાયમાં જ હો!

એ ઈ મૂળશંકર બાપાનું ફળ છે. પછી મીઠપ
શું કરવા નો હોય?

આધો હુંજા ઈલાજ તો હરન કરત પર હેત;

હુંજા આધો દરદીતણો રસના પછડરિ હેત.

એવા છે મૂળશંકર બાપા. મૂળશંકર બાપા કાંય
મહુડાનું ઝાડ થોડું છે!

મહુડાનું ઝાડ એટલે?

મહુડાનું ઝાડ ફળે તમે પાંદડાં ખરી જાય ને
ઝાડવાં ફળ જ આવે. આખો પરિવાર નો ફળ. તમે
આંખા કોળે એટલે ઘટારોય પાંદડાં પણ કોળે.
સમજ્યો ને હવે? એકવી સાખ નો કોળે. આખો
પરિવાર કોળે. મૂળશંકર બાપા જેવા આંખે દીવાન-
રાય જેવી સાખ પાટી. તો દીવાનરાયના ઘેરમાં

લખમીને અવતાર ? ને!

પૂરવ ભવનાં પૂ-પ, ખીલું શું!

એલા, પૂરવ ભવનાં જ? અને આ ભવનાં નહિ? દીવાનભાઈનાં વધુ તો મૂળશંકર બાપાના કુટુંબના આંખાનો હાથો છે હાથો.

સૂરજ ઉગમઝો તપે તમે આથમણી છાંયા દાળે અને આથમઝો તપે તમે ઉગમણી છાંયા દાળે અને માથે તપે તમે સોને સરખી દાળે.

આવી આવી વાતો બાટવા ને માણુવંદર તાલુ-કાના ગામે ગામ ચર્ચાયા કરે.

સોરઠની નવાળી શેખાવત અને દરબારોની આથ-મતી સંધ્યાનો એ કાળ. આ દરબારોના રાજ્યમાં કદી અમાસ એસરે જ નહિ. છોતાં ચર્ચા ગયેથી વરતી એવા અધારામાં આથડે. એવા અધારે બાટ-વાને દીબે દીવાનભાઈનો એક જ દીવો.

દીવાનભાઈ હતા તો બાટવા તાલુકાના રાજવૈધ, પણ વરતીનો વીસામો ચર્ચ પડેલા.

આ દેવ જેવા દીવાનભાઈને આઠાવીસમું વર્ષ બેકું ન બેકું ને એમને ભર જુવાનીમાં છાડીને એમનાં પત્ની દેવબેાક પામ્યાં. પાછળ ચાર બાળકો.

ધરમંગ યતા દીવાનભાઈના ભરજુવાન દેહ માથે વિરક્તિના વાધા સમર્થ રહ્યા. એ જ મરક મરક હાસ્ય, હૂપ અરતી વાણી, દરદીઓ પ્રત્યે એ જ દિલા-વરી. સૂરજ આથમવામાં ફેર પડે તો દીવાનભાઈના દિન ભરના કાંમ કાજમાં ફેર પડે.

એ જ દરદીઓ, એ જ દિલાવગી, એ જ સાદિલ પ્રેમ, એ જ સંગીતનો એ જ સુમધુર મણુગણુટ. અને મુખનો એ જ મવકાટ. પણ અંતર એકલવાયું ચર્ચ મણું. ભોજનમાંથી સ્વાદ ગયો એકટાલું સાદું ભોજન લે છે. સાને દૂધ પીયે ને ખુરશી હોય તો ખુરશી ઉપર અને ને માદીએ બેસી દરદીના કુખ ફર કરે છે, એ જ માદી ઉપર ચરીરને લંગાની દે છે. એસરીની, ડારે આદર ઉપર ડિલ લખાવીને રાત ગાગે છે. એમ ખાવાનો સ્વાદ છોડ્યો તેમ પલંગ પણ છોડ્યો. ન હોડ્યા એક દરદીને.

સગાં સામવા સૌ આવીને દીવાનભાઈને સમજાવે છે, આ ભણું વાદળું ધર. આ ત્રણ ચાર નાનાં નાનાં બાળકો. હજી એક તો થોડિયામાં ખૂંસે છે અને આ જુવાની. ભવ આખો કેમ નીકળે? પણ દીવાન-

ભાઈ દસીને બીજી વાર પરજુવાની વાતને ટાળે છે.

મૂળશંકર બાપા-જુવાન દીકરાના મોઢા સામે નજર નથી માંડી શકતા. ભરજુવાન દીવાનભાઈનો વેરાગ જુદા બાપને વસેલી નાખે છે, અને ચાર નાનાં બાળકો સામે જોતાં મૂળશંકર બાપાની આંખમાંથી બોર બોર જેવડાં આંસુ ખરી પડે છે. મૂળશંકર બાપાના કુંગર જેવડા નિસાસા. પણ દિન ગેઝા ને આથમ્યા એવાં દોઢેક વર્ષના વડાણું વાઈ ગયાં.

રમજન મહિનો ચાલે છે. બાટવાના બાબી તાલુકદારોએ જાનાવાથી મેઘાણું બાપાને વાર્તા કરવા તેડાવ્યા છે. મેઘાણું બાપાનો ઉનારો દીવાનભાઈને ત્યાં જ છે. દીવાનભાઈએ મૂળશંકર બાપાને માણુવ-દરથી વાગી સાંભળવા તેડાવ્યા છે.

દીવાનભાઈ પ્રાતઃ વિધિ પતાવીને પોતાને કામે લાગી ગયા છે. બન્ને બાપા એસરીની ડારે બેઠા બેઠા દાતણુ કરે છે. ત્યાં મૂળશંકર બાપાએ દિલ ખોલીને વત્ કરી. મેઘાણું બાપા પાસે પોતાનું કુખ કાવચ્ચુ. ‘બધાય સમજતી રહ્યા હવે તમે સમજાવો ને દીવાન માની જાય તો. બાપી જિંદગીને પાછળે પહોંરે આ કુખ જોયુ જાતું નથી. જુવાન દીકરો વેરાગી બનીને બેઠા છે ને આ ચાર નાના છોકરાં કામવાળીના હાથમાં ખૂંસે છે. મારેય જતી જિંદગીએ આ બધું જોવાનું સમજું હશે ને?’

બંધોર હજા વખત જોઈને મેઘાણું બાપાએ આ વાત ઉપાડી ‘દીવાનભાઈ, આમને આમ કયાં સુધી બેસો? બાપનું કુખ પણ જોયું જાતું નથી.’ દીવાનભાઈ દસી પડ્યા. ‘મેઘાણું બાપા, મારા બાપનું કુખ ન સમજું એવો હું નથી છું! આ ને કાપ છે તે બધો એમનો જ પ્રતાપ છે. એમનું લોહી મારી નસોમાં ન ફરતું હોત તો મેં ક્યારનું પરણી લીધું હોત? મેં એમનું નામ ઉત્તમજી છે, કાપ નથી પડવા દીધો.’

મેઘાણું બાપા દીવાનભાઈ સામે હેત વરસાવના જોઈ રહ્યા ‘પણ દીવાનભાઈ, આ ચાર ગભરુડા સામું તો જુવો!’

‘બાપા, આ ચાર છોર સાડું મારે પારકી જણીને ભર બગાડવો?’ દિવાનભાઈએ જરા મંભીર બનતાં કહ્યું.

‘તમારા જેવા ધણી પામીને પારકી જણીને ભવ બગડે કે સુધરે?’ મેઘાણું બાપાએ વાતને આગળ વધારી.

‘મે’ તો એક વાર પરણી લીધું બાપા. અને હવે
છોકરાં સાડું પરણું ત્યારે એક ઘડીમાં આ ચારેય
આરમમાં થઈ રહે. વેઠ જ વળગાડવી ને મારે ગયે?
એના કરતાં આ માનભાઈ માના હેતથી છોકરાં
ઉઠે છે ને મારી આંખથી અગ્રમાં નથી રહેતાં
એ છું. એકું છે!’

દીવાનભાઈ દલીલ કરતા રહ્યા. એટલે મેઘાણુંદ
બાપાની વાતે જોર પકડ્યું.

‘એ તો એમ જ કહેવાય, દીવાનભાઈ! એકલાં
છોકરાં સાડું કાંઈ આગ્રહ નથી, પણ તમે હજી જુવાન
છો. આ જુવાની બળવે ને છુટાપામાં પાળે એવું તો
જોઈએ ને બાપા! એકાદિમાળા જિંદગી બહુ વસંતી છે.’

આ વાત સાંભળનાં દીવાનભાઈ એકદમ ગભીર
બનીતે બોલ્યા :

‘મેઘાણુંદ બાપા! સુમનનાં બા પાછાં થયા
ત્યારે સુમનને પૂરા નવ મહિના પછી નહોતા થયા.
આ વગરનાં બાળક ઉઠે તો બાપડી વગરનાં છુટાપો
નહિં જાય! અને છુટાપો બગરે એવો મારો નાથ
નમેંદી નથી. તે પહેલાં તો દોરી-મેંચો નહિં લે?
મારે ક્યાં મારા, સાડું છું છે.’

ત્રીસ વરસના જુવાનના મોઢામાંથી કાઢી જાય-
ધર મોલી રહો હોય એવી મેઘાણુંદ બાપાને પ્રતિતિ
થઈ. આ રમતિમાળ રાજવીલના તેજ ખાઈળના તપ-
રતીને મેઘાણુંદ બાપાએ પહેલી જ વાર પિછવેલો.

ત્યાં મેઘાણુંદ બાપાને મોટે મુગ્ધાકર બાપા
આવીને મોલી રહ્યા :

‘ભાઈ, વહુ પાછાં થયાં એને હજી હોટ વરસ
નથી વીલું. ખાનદાન ફરજને લાગણી ન હોય
તો કોને હોવા!’

‘એ કાંઈ કુબારના ધરતું હાંસુ ધીડું બાંચું
છે! માણસ જેવું માણસ હતું. તમારા જેવા ધણીને
પામીને રેવના સરકર જેવા ચાર ચાર દીકરા હઇને
એ તો પામી ગયાં. પણ આ તમારા જામે જુવાની
મુત્તપ મારી જોઈને વડીને જીવ યુરતો દડો કે
અનિરુદ જેવા મારા ધણીની જિંદગી કેમ-જાણે?’
મેઘાણુંદ બાપા છોટી પાંચે ફેંકી રહ્યા.

દીવાનભાઈની આંખમાંથી ડહડ આંસુમાંની ધાર
આવી. ધીકી ખમખમી રહ્યા. ધીકી રહીને અગ્રનો

ડૂમો દાખી બાંજતે અવાજે બોલવાતું શરૂ કર્યું :

‘બાપા! હું પરણ્યા ત્યારે પૂછીને નોંતા પરણ્યો.
બાપાએ મારું ધર જોઈને પરણાવ્યો. એટલું જ.
એ આપ્યાં ત્યારે અમનેય પારકું ન લાગ્યું અને
એને પણ કાંઈ પારકું ન લાગ્યું. એ કરતાં કરતાં
કામ કરતાં હતાં છતાં નવરાં ને નવરાં લાગે. બહોળા
ધરતો દસરોડો દાસ્ય કરીને કદી બેઠાં જાણ્યાં નથી.
છતાં મૂલાના મડ મુઠી દરક ઉચારતાં મેં જાણ્યાં નથી.

‘તમે તો જાણો છો કે બાપા આપણું ધર
મેમાનતું છે. હું તો દરદીઓમાંથી કે પડીકામાંથી
કદી નવરાં ન હોઈ. છતાં ધરનાં કે બહારનાં મદ્રે-
માનેને કદી એણુંદ આપવાનું એકાદ્ય આપ્યું નથી.

‘દરદીઓના સુખદુઃખ એમના વહુવાર પાસેથી
એ જાણી લેતાં. પોતાથી જાને એટલી ખાતર પારદાસ
તેઓ કરતાં અને એમાંથી ન બની લઈ એનો બાવતો
વખત જોઈને ધીરે ધીરે મારા કાને નાખ્યાં કરતાં.

‘મારું એ સાવ અવલોકોલ ખાતું રહ્યું. પરતું
ખરું કેમ મારે છે તે એમનાં જીવનાં મેં કદી જાણ્યું
ન હતું. મેં એમને કદી પૂછ્યું નહોતું, એમને કદી
જણાવ્યું નહોતું. હું કહું બાપા! આજે તમારો
વિવેક છોડીને વાત ક્યાં વિના છૂટકો નથી. આજે
ત્યારે, કહેવા વેળા છું ત્યારે મન મૂકીને કહેવા દો,
એ સિવવ હું મારા મનની વાત નહિં સમજતી થકું.’

દીવાનભાઈએ દેવાની ભાગ્યેથી પહેલ વહેલી

મેઘાણુંદ બાપા પામે એલવા માંડી.

‘બાપા! અમે પરણ્યાં અને એ પાછાં થયાં ત્યાં
મુઠીમાં એમણે મને પ્રશ્ન કર્યો નથી. અને મેં ત્યારે
કાંઈ પૂછ્યું હતો, એટલા પૂરતે જ જવામ એમણે
વાળ્યો. હું, એથી જવાબ વિશેષ નહિ. અને છતાં
સદા હસવાં ને હસવાં. ફૂનિયા અને ફૂન્ય દેવાનીને
દાંત કાઢનારા તરીકે એમણે છે. પણ દસવાતું હું
એમની પાસેથી શીખ્યો છું.

‘વેલ દાકતર કે દરદીને ચાત ને દિવસ સરખાં.
સાચું કહું તો મારી વેલ દાકતર નૌરીને નહિં પણ
દરદીને પરણે છે.

‘એટલે અમાણિક વેલ દરદીને અને પોતાની
પત્નીને જોયે એક સરખો સત્તોપ આપી જ ન શકે.
પત્નીને સત્તોવવા જામ તો દરદી દળી જાય અને

દરદીઓમાં જ છવ પચેલી રાખે નો પત્ની જાય.
પત્ની સુશીલ ન હોય તો મેઘ ઘાતર પોતે ટળી જાય.
'આ મારી જે કાંઈ સુવાસ છે એ તો બધી
એમની છે. મારા શરીરની જ નહિ પણ મારી ફરજની
પણ એમણે માવજત કરી. એ મારા અને મારામાં
રહેલા પેઢકનાં રખેરાળ હતાં.

'મારા જમ્યા પહેલાં એ જમનાં નહિ. એ તો
દીક પણ મેં પચડીને કહી એમને લેખતાં દીર્ઘ નથી.
મારા શતા પહેલાં એ કહી ચૂતાં નહિ અને મારા
જમ્યા પહેલાં તો એમણે માનું દવાખાનું જોઈતી
સખી હોય. દરદીએ મારે મેં જેટલા ઉજાગરા વેળા
છે એથી વધારે એમણે વેળા છે.'

ધીરે ધીરે તાજ ભૂતકાળને કડીબદ્ધ પણ લાગણી
પૂર્વક દાહવતા દાહવતા દીવાનભાઈ થોભ્યા. ધડીક
આખો મૂંઝી ગયા અને ફરી-એસવા લાગ્યા :

'બહુ જૂની વાત નથી બાપા ! સૌ જાણે છે એવા
તાલે જ બનાવ છે. ઠાણ દિવસ નહિ ને કું પેઢ માઠો
પડ્યો. પછી-એમની ચિંતાનું તો પૂછું જ શું !

'એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ, એમ
દિવસ ઉપર દિવસ વીતવા માડ્યા. પછી મેં મારી
દવા પડતી મેલી અને મૂળસંકર બાપાએ મારી નાક
હાથમા લીધી. દીકરાની દવા કરવામા પછી બાપ
કાંઈ મથુડા રાખે !

'દિવસો ઉપરથી મારી ખ્યારી મહિનાઓ ઉપર
એચાણી. એક મહિના, બે મહિના, એવા અડી મહિના
વીત્યા. ધનવતરી જેવા બાપે પણ હાથ ખ ખેરી
નાખ્યા. ને મેઘાણું બાપા ! મને મારા કરતા, મારા
છોકરા કરતાં એમની ચિંતા વધારે થવા લાગી.

'અડી મહિનાના એમ ને એમ ઉજાગરા અદસ્ત
પણે આખ મળી જાય ને મેં એકાં ખાધ હ્યે એટલું જ.

'મારે ગળે જે મેં ચમચા લિતરે એનો અરથ
ખોરાક પણ એ ન લિયે. એ રહે અંધાજ કષ્ટ વગર.
મને અસુખ થાય ને આંખનાં આસુ અંતરમાં ઉતારી
જાય પણ અખંડ સોલાગ્યની આસ્થાનાળાં સીએ
હાય ખ ખેરી નાખ્યા ત્યારે એમની શદ્દ અચળ
રહી. સાચું પછે તો એમની અરથાએ, એમની
શદ્દાએ મારો દીવડો જલતો હતો.

'શાળ દારે બેઠાશ લઈ લઈને છેડત મૂળસંકર

બાપાએ કેમણે હાથ મુક્યો. મને તો શેનું બાન
હોય ! પણ કહે છે કે તે દિવસ સવારથી દોંકરિ
દેવાના હોંસ મારામાં નડેતા. આસના સરડકા બોલવા
લાગ્યા. આખું કુટુંબ પલંગને પકડીને ભેગી ગયેલું.
પોતે પાંગત ઝાલીને, પાવા ઉપર આધુ ઢાળીને બેઠેલાં.

'એવામાં મારો માવજો દીકરો સુમન જાગ્યો.
મારો ધાવડા દેવા. કેમેય બાનો રહે નહિ. એટલે
બાપાએ કહ્યું : "વડું, તમે ધડીક સુમનને સાંસતો
કરી આવો, અમે અડી બેઠાં છીએ."'

દીવાનભાઈ આટલું બોલીને દીર્ઘશ્વાસ ખેંચી ગયા.
ફરી ફરો લારાઈ ગયો. મહાપ્રયત્ને ફરો ખાળીને કહે :

'એટલે પંડી એ નીચેના ફમમાં ગયાં. સુમનને
ખોળામાં લઈને ધનવતરા બેઠાં. ધાવણુ તો શેનું
આવડું 'શું, પણ બાળકને માનું ધાન મળી ગયું ને !

ફસકા લરીને દીવાનભાઈથી રહી પડાયું. ફરી
મનનું વારણ કરીને કહે :

'સુમન બાનો રહી ગયો. ત્યાં નોકર બીસ પાડતો
પાડતો નીચે-ઉતરે-નુવરો તુલસી, ગંગાજળ, ઝટ
કરો. આ એક જ વેણુ અંબાળતા સુમનની બાને કહે
છે, એક જ આચકો આપ્યો ને એમ ને એમ બેઠાં
બેઠા સુમન ધાવતો રહ્યો ને એમનું પ્રાણપંચિતું જોડી
ગયું. એમણે છેક પડતુ હશે ને ! તે મને છેક પાડતાં
ગયા. પોખો કરતા હોય એમ દીવાનભાઈ ખારી-
માથી દેખાતા આમ સામે તાકી રહ્યા.

વળી ની દરમાથી જાળીને બોલતા હોય એમ બોલ્યા :

'મારો પ્રાણ પાછો વળ્યો, પણ એના તેજ
અંબાજ ગયા. મૂળસંકર બાપાના સંસ્કાર-દીવડે
દેહના દિવેલ નીચેવીને તેજ પૂરનારાં આવી નીકળેલાં.

સ્વચ્છતા. જળવત્રા ધડીક થોભીને દીવાનભાઈ
બોલ્યા : 'મેઘાણું બાપા, મારા તો ખૂટી ગયેલા
જીવતર એ મને આપતા થયાં. એ હવે બીજા કોને
બળાવું ! આ મારા દરદીએને અને આ ચાર દીકરાને.'

કાંટ કાંટ છાતીએ મેઘાણું બાપા ગેભા ચતા
બોલી ઉઠ્યા : 'તારા જોગ મારે નથી અંબાજવવા,
મારા જોખીયદ ! અખંડ તમે તારાં તપ.'

અને અખંડીશુદ્ધ એવા ને એવા દીવાનરાયે,
એવું જ આપણું વિતાવ્યું.

અભિલાષ

‘મચ્છ’

હુદ્દમ્મિ પર નમતી સાંજના સપ્ત કિરણો પોતી ગયેલા વીરા પર અભિષેક કરી સરી જતા હતા. ગુર્જરપતિ કુમારપાળ સોલંકીની જીતના વાલોની છેલ્લી મરાવટ એ નમી જતા કિરણો જોડે લગ પામતી જતી હતી. તેવે ટાંકેણે ગુજરાતના મહામંત્રી ઉદયન એની રાવટીમા છેલા ત્રાસ લઈ રહ્યા હતા.

જેથ બાબુ વાગ્બટ (વાહડ) ઈને આગ્રભટ્ટ (આંબડ) બેઝે દોકરા હતા.

શરીર પરના આઝા ધલો છતાં આંખોમાં નૂર કમી થતાં ન હતાં. મોની કાંતિમાં ઝાંખપ આવી ન હતી.

‘એ નાથ! શ્રી અરિહંત!’

‘બાપુ! પીડા થાય છે?’

‘ના બેટા, ગુજરાતનો મંત્રી, આવા ધાને પીડા મળ્યો હશે?’

‘પણ કાંઈક પીડા તો છે જ.’

‘મુખ્ય જન્મ જ એવા છે: કાંઈક ચિંતા તો હોય જ.’

‘પણ આપના જેવા યાત્રીને?’

‘હા, આમ તો મારે કાંઈ ચિંતા ન હોવી જોઈએ. દોરી લોટા લઈ મારવાડમાંથી આવ્યો, પૂર્વભવના કાંઈ સુકમના થોડે પાટલ આવ્યો. વ્યાપાર કર્યો, ધન કમાયો, સોલંકી રાજાઓનો માનીતો થયો, સુદી છતાં.....’

‘કેમ અટકી ગયા?’

‘સાધુઓની સેનાનો લાભ મેળવ્યો, છતાં ચેલોનો ઉદાર કર્યો, તોય વાંછના અધૂરી રહી જાય છે.’

‘આત્મા અમર ॥ બાપુ, આવતા ભવે પૂરી થશે.’

‘આવતા ભવે આવા ધનનો શુભ શ્રેય મળશે એમ બનશે ખડ?’

‘એ કેમ કહેવાય!’

‘બસ ત્યારે, જીવનનું કોણ આવતી. કાલ પર રાખવું એ દુઃખ નહિ! ને હવે તો અહીં સૌરાષ્ટ્રની ધરતી પર સંઘામ ક્ષેત્રમાં જ માડું મૃત્યુ થશે.’

‘આપના જીવને શાતા કરો. અમે એ કોણ

પૂરું કરીશું.’

‘વચન આપો.’

‘અમારું વચન છે પિતાજી, મમે તેવું દુઃખ વેડીને અમે એ પૂણું કરીશું.’

‘મારે શીરે દેવકોણ રહી જાય છે; શેત્રુંજયમાં કાષ્ટમય પ્રાસાદનો અને ભૃગુકચ્છમાં શકુનિકા, વિહારનો જીલ્લોદાર કરાવવાનો મારો અભિગ્રહ છે, તે પૂરો કરું તે પહેલાં મૃત્યુ આવી ગયું છે.’

‘પિતાજી કાષ્ટમય પ્રાસાદનો ઉદાર કું કરાવીશ.’

વાહડે કહ્યું.

‘શકુનિકા વિહારનો ઉદાર કું કરાવીશ.’ આંબડે કહ્યું.

‘બસ, દોકરાઓ સુખી થાઓ, પણ.....’

‘પણ શું પિતાજી!’

‘હવે એક ઇચ્છા રહી જાય છે.’

‘હવે શી?’

‘પ્રભુ હેમચંદ્રાચાર્ય દેવ તો આ હુદ્દમ્મિમાં કપાંથી મળે પણ કેલ મુનિના દર્શનની અભિલાષ છે.’

‘પિતાજી આ રણમ્મિમાં સાધુના દર્શન કપાંથી થાય.’

‘સાચું છે બેટા.’

કહી, મંત્રી આજો બંધ કરી નિરાશ થઈ ગયા.

‘બાપુ.’

‘થયું બેટા. અંતકાળે યંચમહાવ્રતધારી સાધુનાં દર્શનોથી કું વંચિત રહી. આંબડ! કાંઈ મુનિ-દર્શનનો મેં અંતરાય પાડ્યો નથી, છતાં આ સમયે મને અંતરાય પડ્યો. પ્રભુ ક્ષમા કર.’

આંખમાં આંસુ આવે છે.

‘બાપુ! મૃત્યુકાળે શ્વન આત્મહિતકર નથી.’

‘કું કપાં કાંઈ સંપત્તિ કે સંતતિ માટે રડું છું,

કું કપાં મારા શરીરના જખ્મોની પીડાથી રડું છું. કું રડું છું મારા અગ્રાત કર્મને કે કું અંતકાળે, સાધુદર્શનથી વંચિત રહી, બેટા મને ખૂબ રડવા દે.’

‘બાપુ.’ વાહડે ધીરથી કહ્યું:

‘મારી અતકાળની આટલી વાળના કું અધૂરી રહી જશે!’

‘બાપુ, વાહડે જાય છે, નિરાશ ના થશો, હમણાં શોધી લાવશે.’

‘વાહ, ધન્ય હો ત્યારે ઘડી જિન પ્રભુનું રત વન કરી લઉં.’

એમેર નિ રતબધતા હવાઈ જાય છે

આગડે માધુ નમાની વિચારે છે ‘જીવનભર સાધુ સેવાના ફાઇ અવસર જવા દીધો નથી પટણુઆ જેણે અતિથિસ વિભાગ વતનું પાવન કર્યો વિના કોપિ સોજન લીધું નથી તે પિતાજીની આટલીયે વાળના નહિ સતોપાપ!’

‘એટા!’

આપો ઉધારી ઉદયન આમ તેમ જુએ છે

‘પિતાજી’

‘વાહડે આશ્વો?’

‘આવશે સાધુને લાખને અવશ્ય આવશે જ’

વળી આપો બધું કરવા પ્રયાસ કર્યો પણ ન થઈ

‘આગડ, એટા અતકાળ નજીક છે હો!’

‘બાપુ સાબગો નમો અરિહતાજી, નમો સિદ્ધાજી’

‘દક્ષિન આગડ, સાધુના દર્શન’

સ્વશે તૃપ્તવા મોડે છે

ત્યા જ વાહડે આશ્વો

‘પિતાજી’ પિતાજી’

‘આન્યા સાધુ મહારાજ આ આ!’

‘હા, આ રહ્યા’

સાધુ અદરે આશ્વો

અને શક્ય એટલું જોર કરી એકા ધધ ઉદયન

મત્રી સાધુના પગમા પડયા ને લવવા માડયા ‘ઓ બાપ, મિત્તભી ફૂલડ’

જરા વારમા તે એ સાધુને નમેથી અવરચામા જ જીવતાતના મહામત્રી ઉદયનનું સમ માન રહ્યું

એમેર રાવડીમા સાતિ હવાઈ મઈ થોડો આનંદ પણ પ્રસરી ગયો કે મત્રીની સાધુદર્શનની અતકાળની ધ્વજા પરિપૂર્ણ થઈ

‘વાહડે અઘી યુદ્ધભૂમિમા આ સાધુનો યોગ શી રીતે બન્યો?’

આખડે પૂછયું

‘સાચું કહું કે જોડું?’

‘સાચું જ’

‘તો તો થોડું પાપ કયું છે’

‘પાપ’ પિતાજીના અતકાળે!’

‘બીજો રસ્તો ન હતો; પિતાની વાસના સતે

પવા એવું કરવું પડયું’

‘કઈ રીતે કહે’

‘અઘીથી ગયો વિચાર્યું, સાધુ તો અઘીં ઠયાથી જ મરે? જલદીથી થોડા થર એસી નજીકના ગામેથી આ ભવાયાને લઈ આ યો’

‘આ એટલે!’

‘આ સાધુ મહારાજ’

‘એ સાધુ નથી?’

‘ના’

‘પત્રી?’

‘એમને સાધુના વજ્રો પહેરાવી અઘી લાઇ આ તે પિતાજીને મુનિદર્શનનો લઢાવો મળ્યો. પિતાજીની અતકાળની ધ્વજાઓ પૂરી કરવા આમ કયું.’

‘ઠીક ત્યારે હવે આમને રજા આપીએ’

‘ને એમને થોડો પુરસ્કાર પણ આપીએ’

ઠીક વાહડે મુનિવેશ ધારી ભવાયાને સુવર્ણ મુદ્રા આપવા હાથ લાગ્યો કર્યો કે ભવાયો બોલ્યો

‘તમે આ મુદ્રા કેને આપો છો?’

‘કેમ’ તમને જ, તમે અમારા ઉપર મોટા

અભિપ્રાય કર્યો’

‘પણ હું હવે ભાગ્યો નથી’

‘હા એ ખરું, વેશધારી પણ સાધુ ખરા’

‘વેશધારી પણ હવે નથી રહ્યો!’

‘એટલે?’

‘અઘી આવી આ પુનિત દર્શન જોયું જે વેશ માનથી શુભરેશ્વરના મહામત્રી ઉદયનનું મૃત્યુ ધન્ય બને આતુ આ વેશનું મહામત્ર છે તે પછી કામ્યા મુનિનું જીવન કેવું કલ્યાણકૃત હશે? હવે તો આ વેશ આ દેહ પર જ રહેશે ઉતરશે નહિ અને એ વેશને સાથેક કરવા કોઈ સદચર શોધી સંપૂર્ણ સાધુ બનીશ’

ને ત્યા રહેલ્ય સૌના મોઢામાથી જળયે અન્નપયે ‘જળ હો’ જળ હો’ નો જળનાદ નીકળી પડયો

‘દિસાઓમા એના પડયા ઊઠ્યા’

છેલ્લું પગથિયું

બી. એસ. પટેલ અનુ: પ્રબુભ વૈદ

શિવનાં દર્શન કરવા શિવાલયમાં સીડી ચઢીને જવું પડે તેમ હતું. સીડીની બન્ને બાજુએ પગથિયે પગથિયે પ્રતિમાઓના ગોળ હતા. દરેક ગોળમાં ઊભેલી પ્રતિમાઓનો એક હાથ લંબાએલો હતો. હાથમાં કટોરો હતો. જેવા દર્શનાર્થી સીડીનાં પગથિયા ચઢવાની શરૂઆત કરે અને ચઢતા બપ તેમ તેમ પ્રતિમાઓ તેમને ટોકતી. આ પ્રતિમાઓ કોઇને તિરસ્કાર, કોઇને હિંસા, કોઇને ક્રોધ, કોઇને મોહ, તો કોઇને વાસના, બ્યભિચાર, ચોરી, હત્યા, ક્રોધ વગેરે તે કંઠારોમાં ઊડીને આગળના પગથિયે ચઢવાનું જણાવતી હતી. સૌ પોતપોતાના અવશુભો ઊઠતા જતા હતા અને આગળ વધતા હતા.

એક દિવસે ત્રણ ભક્તો શિવલયનાં દર્શન આવ્યા. મંદિરની સીડી ચઢવા લાગ્યા. પ્રતિમાએ જમણી તરફના ભક્તને ટોક્યા, “જરા ઉભા રહો ભક્ત, તમારી લાલચો આ કટોરામાં નાખતા બન્યો!” ભક્તે પોતાની તમામ લાલચો કટોરામાં નાખી અને આગળ ચઢવા લાગ્યા. જેમ જેમ ચઢતા ગયા તેમ તેમ પ્રતિમાઓએ કટોરામાં “ક્રોધ” નાખવાની માગણી કરી, “હિંસા” ની માગણી કરી. તે સર્વને કટોરામાં નાખતા નાખતા ભક્ત આગળ વધવા લાગ્યા.

ઠાપી બાજુએથી પગથિયાં ચઢી રહેલા શૂદ્ધસ્થ પહેલું પગથિયું ચઢ્યા કે પ્રતિમાએ કહ્યું, “ઉભા રહો, અસલ આપતા બન્યો.” શૂદ્ધસ્થ વિચારમાં પડી ગયા. “લાખ પ્રયાસ કરું તો એ મારી પાસે એટલાં અસલો ભરેલાં છે કે તેનો સપૂજી રીતે ત્યાગ નહીં કરી શકું.” એમ વિચારતે વિચારતે એક સુઠી અસલો કટોરામાં નાખી આગળ ચઢવા માડ્યું. હજી તો બીજો પગ ઉપાડીને આગળના પગથિયાં ઉપર મૂકે છે ત્યાં પ્રતિમાએ અવાજ કર્યો,

“જેટલો મોહ છે તે આ કટોરામાં આપતા બન્યો.” શૂદ્ધસ્થ વિચારવા લાગ્યા, “મોહ, આ સીડી ચઢવું તે કેટલું કઠિન કામ છે? માયા-મોહના બંધન છુરાં છે તે સમજું છું. પરંતુ તારાં દર્શનની તૃષ્ણા તો છૂપવાની નથી. હે ભગવાન, શા માટે આટલી કઠિન પરીક્ષા કરા છે?” વિચારતે વિચારતે મંદિરના કળશ ઉપર દૃષ્ટિ કરી, અને નિહાળવા લાગ્યા. એકીટશે નિહાળતે નિહાળતે પ્રભુદર્શનની આકાંક્ષાથી આપો અધથી પલળવા લાગી. જેમ જેમ આંખમાંથી અશ્રુધારા યવા લાગી તેમ તેમ એક પછી એક વિકારો છૂટવા લાગ્યા અને ધીરે ધીરે એક એક પગથિયું આગળ વધવા લાગ્યા.

ત્રીજા ભક્ત એક કૌપીનધારી સ્વામી હતા. તેને તો આ પ્રતિમાઓની રોકટોક જરાએ પસંદ ન હતી, હાથમાં રાખેલી માળાના મણકાઓ ફેરવતે ફેરવતે બન્ને ભક્તો પોતાના હુથુંભો એક પછી એક કટોરામાં મુકતા આગળ વધતા હતા. તે બેઈ બળકવા લાગ્યા, “અરે વાહ બાઈ વાહ, ભગવાનનાં દર્શન આવવું અને આટલા બધાં પાપોની ગાંસડી સાથે કાંધ ઉપર લાવવી એ તે કેઈ ભક્તિ છે? મારી તરફ જુઓ, પ્રભુનાં દર્શન માટે સંસારજાળ છોડીને કેવો અલગ જગાવતો ધુમ્મું છું?” એમ બોલીને તેણે પણ ચઢવાનું શરૂ કર્યું.

એક પ્રતિમાએ કૌપીનધારી પાસે ભેર-ભેરથી અવાજ કરીને કંઈ માગ્યું તેની ઉપેક્ષા કરીને તિરસ્કારયુક્ત હાસ્થ કરીને કૌપીનધારી બોલી ઉઠ્યા, “અરે જ્ઞેતી નથી, મેં તો સ્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો છે, મારી પાસે કોઈ પાપ છે જ નહિ.”

ઉપર છેલ્લા પગથિયા ઉપર શૂદ્ધસ્થ પહોંચી ગયા હતા તેમના પગ આતમગ્દાનિથી કુચવા લાગ્યા હતા. પાપોની ગાંસડી માથે મુકીને

પરમકૃપાળુ પરમાત્માની પાસે જઈ રહ્યો હું તે વિચારથી તેમનું મન ભારે હતું, પણ આત્માની શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસના ભેરે તે આગળ વધી રહ્યા હતા. “અરે, આ શું દેખાય રહ્યું છે?” ભીની આંખો સાથે તે ભોવા લાગ્યા સાને ભગવાન શિવજીની મૂર્તિ હાથ લાખા કરી તેને યોલાવી રહી હતી દોડીને તેના ચરણોમા પડી ગયા.

જમરડી બાળુથી આગળ વધી રહેલા ભક્ત એક એક પગથિયું મુખ મને ચઢી રહ્યા હતા છેલ્લે પગથિયે પહોચતા તેના “અહમ્” નો નાશ થતા તે મનુષ્ય જ ન રહ્યા ભગવાનનું દર્શન હવે તેમને ભક્તતાના સ્વરૂપમા કરવાનું રહ્યું ન હતું તે નર મટીને નારાયણ યથ ગયા હતા ગદ્યા હુંડુંલોનો નાશ થવા પછી કંચો

મનુષ્ય મનુષ્ય રહે? તેના આત્મામાથી એક જ્યોત પ્રગટી અને તે ભગવાન શિવજીની તેજ-પુજ્યા વિદીન થઈ ગઈ

કોપીનધારી છેલ્લે પગથિયે પહોચ્યા અને જોયું તો ભગવાનનું સિંહાસન ખાલી હતું. ત્યાં મૂર્તિ જ હતી નહીં કોપીનધારી થોડી વારમા જળકરતે જળકરતે નીચે ઉતરવા લાગ્યા, “કોણે મને આ યોડી ખખર આપી? આ મદિરમા ભગવાન છે જ નહીં એ તો કોઈ અપરાધ ભણે બ્રમળે પણ દરેલ નથી હું” પાપી છુ જ નહિ છતાં મને દર્શન થયા નહી ભગવાન અહીં છે જ નહીં કોઈ બીજા મદિરમા મળશે ”

મનુષ્ય “અહમ્” રૂપી છેલ્લું પગથિયું પાર કરી નવ્ય એટલે પરમાત્માદ્ય જ થઈ નવ્ય

શાંતિ કેવી ?

૧૯૧૪ની એ સાલ

એ વર્ષની પછી ઑક્ટોબરના દિવસે તત્કાલીન વાર્ધસરોચ પોર્ડ હાઉસ પર મોટા ફેકવાના આરોપસર ક્રાંતિકારી અવધવિદારી તથા બીજા બે ભાઈઓને ફારસીની શિક્ષા ચઈ હતી ફારસીના દિવસે એક અંગ્રેજ શહીદ અવધવિદારીને પૂછ્યું હતું

તમારી અતિમ ઇચ્છા શી છે?

અવધવિદારીએ જવાબમા કહ્યું હતું

અંગ્રેજ રાજ્ય ક્યારે નશ થાય છે એનું રટણ કરતો હું મરું એ જ મારી અતિમ ઇચ્છા છે

આ જવાબ સાંભળીને અંગ્રેજે કહ્યું હતું “બરે ભાઈ, હવે તો શાંતિથી મરને”

વીરની જેમ હસતા હસતા અવધવિદારીએ કહ્યું અમારે શાંતિ કેવી? અમે તો ક્રાંતિની એવી પ્રયત્ન આગ સળગાવવા માર્ગોએ છીએ જેમા સમગ્ર અંગ્રેજ હકૂમત જળીને ભસ્મ થઈ જાય.

શહેનશાહની સાદગી

મુખત શહેનશાહ ઔરંગઝેબનું અગત જીવન ડેવુ સાફ હતું એ જાણીતું છે મૃત્યુ પછી તેના ઓશીકા નીચેથી તેના હસ્તાક્ષરવાગો એક પત્ર અળી આવ્યો હતો પોતાના મૃત્યુ પછી શું કરવું એની મૃત્યુના તે આ પત્રમા લખી ગયો હતો તે પત્રમા તેણે લખ્યું હતું

હું જે રોષી સીવુ છું તેની મજૂરીના ચાર રૂપિયા બે આના અની બેગ મહલદાર પાસે લેણા પડે છે તેમની પાસેથી એ રકમ મેળવીને એ રકમમાથી મારું કફન ખરીદીને કુરાને શરીફની નકબ કરવાના જે પૈસા મને મળ્યા છે તેમાથી ત્રણસો પાંચ રૂપિયા જે મારા જીવવામા મૂકેલા છે મારા મૃત્યુ પછી એ પૈસા મારી બેગમેને આપજો આ સિવાય કેંઈ બાકાતમા કેંઈ પૂછવું હોય તો શાહજાદ અલી મને પૂછજો આ વખતે મારા શાહજાદાઓમા તે જ મારી પાસે હાજર છે એટલે મારી અતિમ ક્રિયાની સર્વ જવાબદારી તેની હિપર છે મારા શબને જાડા સ્નાનના સહેદ કાપડથી ઢાંકજો તેના પર કોઈ જીવન દર્શાવો નહિ. રમશાનપાત્રા વખતે વાજબાજ વગાડજો નહિ એ રીતેજ કુરાને શરીફની પોથી વાચનારને તે વાચવા માટે કોઈ પૈસો આપજો નહિ ”

—શિવસુંદરમ

કામ પડ્યું? એ વાધું તારું જ છે, પણ જો કાંઈ પણ તારું માનીશ તો તારા હાથમાં કાંઈ નહિ રહે.

ગાંધીલાખ્ય
મમ ઇદં ઇતિ ધિયં ત્યજ્ય ઉવટભાષ્ય ।
(વિશ્વસંહિતા (૧)માં અગ્નિચારમાં અધ્યાય આને લગતો છે.)

૪૪. કુરંભેવેદ કંભાચિ જિજ્ઞાસિન્ જ્ઞાતં સમ્પાઃ ।
ત્યાં જ ૨ ।

પરોપકારનાં કામ કરતાં કરતાં જ મો વધે
જીવવાની ઇચ્છા રાખવી.
(વિશ્વસંહિતા (૧)માં તેરમો અધ્યાય આને લગતો છે)

૪૫. યસ્ય સર્વાણિ જ્ઞાતાનિ આત્મ-વેવાનુપરસ્તિ ।
સર્વજ્ઞતેષુ આત્માન તતો ન વિજ્યુપસ્તે ॥
ત્યા જ ૬ ॥

જે જીવમાત્રને પરમાત્મામાં જ જીએ છે
અને જીવમાત્રમાં પરમાત્માના દર્શન કરે છે
તેને કોઈ ઉપર અજુગમો આવતો નથી.

૪૬. અવિજાતં વિજ્ઞાનતાં વિજાતં અવિજ્ઞાનનામ્ ।
જન્યતાએ ન જાણ્યું તે, જાણે તેને અજ્ઞાતા.
(વિશ્વસંહિતા (૧)માં (પાનાં ૧૮-૨૧) આનું વિવરણ છે.)

૪૭. નાવિરતો દુશ્ચરિતાત્ નાશાન્તો નાસમાદિતઃ ।
નાશાન્તમાનમો વાપિ પ્રગતેનૈનમાનુષ્યાત્ ॥
દૃષ્ટિપતિવર્ગ ૧, ૨, ૨૩ ॥

જે દુશચાર (પરહારપરદ્રવ્યના અપહાર-રૂપ પાપ) આચરતો આગમી ગયો નથી, જેણે કામક્રોધના વેગ શમાવ્યા નથી, જેનું મન વ્યગ્ર તથા અચાન્ત છે તે કેવળ પાકિન્ધથી ઇન્ધરને ન પામી શકે.

૪૮. આચારીનં ન પુનન્તિ વેદાઃ ।
વમિત્તધર્મચુત્ર ૬-૩ ।
સદાચાર વિનાનાને વેદો શુદ્ધ કરી શકતા નથી.

સાચી-પ્રાર્થના

આ એક જાનેલી સૈત્ય ઘટના છે ‘અમેરિકાના લોડેવ ફ્રિમેડ નામની એક સંસ્થા છે, તે પ્રાર્થનામાં ખૂબ જ માને છે. એક સાંજે રસોઈવાળે આવીને કહ્યું કે ‘સાહેબ, વિદ્યાર્થીઓ માટે રસોઈ કરવા ભંડારમાં અનાજનો ભિરૂકલ ઘણો પછુ નથી.’

શુદ્ધપતિએ વિચાર્યું કે આજે વિદ્યાર્થીઓએ સાચા દિવસી પ્રાર્થના કરી નહીં હોય, નહીં તો આમ બને જ નહીં.

શુદ્ધપતિએ બધા જ વિદ્યાર્થીઓને જોલાવ્યા તો જાણુશ મળ્યું કે સવારમાં અડધા વિદ્યાર્થીઓએ પ્રાર્થના કરી હતી અને અડધા અધુર કારણુમર પ્રાર્થના નહોતા કરી શક્યા.

ત્યારબાદ સૌ વિદ્યાર્થીઓ એકી સાથે પ્રાર્થના કરવા બેઠી બધા અને જેરી પ્રાર્થના પૂરી થઈ કે રસોઈથી ભરપૂર એક ખટારે દરવાજા બાગમ આવીને ઊભો હતો.

શુદ્ધપતિએ ત્યાં જઈ પૂછ્યું ‘ભાઈ, આ રસોઈ અહીં કેમ લાગ્યા છે?’ પેલા માણસે કહ્યું ‘સાહેબ, અમે જેમના માટે આ રસોઈ બનાવી હતી તે આમંત્રિત લોકો નહીં આવવાથી અમે ‘રિચાયું’ કે આ રસોઈ પ્રાર્થના મંદિરે લઈ જવામાં આવે તો તેના સફ-ઉપયોગ થાય માટે અમે આ રસોઈ અહીં લાવ્યા છીએ.’

શુદ્ધપતિએ એ રસોઈ સહજ રીકારી લીધી અને તેમનાથી સહજ રીતે જોવી જવાયું કે ‘સાચા દિવસી કરેલી પ્રાર્થના કદી પણ નિષ્ફળ જતી નથી.’ —ગુણવંત એસ. શાહ

હાસ્યની પળોમાં . .

ઉરિલાઈ છાં પટેલ

‘જેજી’ બનીડ શોના સન્માનમાં એક જોજન સમારંભ જોડવાનો હતો તો મુખ્ય મહેમાન હતા.

મંગળ પ્રવચન પૂરું થયું. શ્રેષ્ઠ મીઠી માંસાહારી વાનીઓ પિરસાઈ, સૌ જૂજ્યા વરુની માફક વાનીઓ પર ટૂટી પડ્યા.

પણ શો મરક મરક હસતા હતા. લોકોને એ વીનીઓ ખૂબ બાવની જેમ તેમને ખૂબ મજા પડતી હતી.

પણ પેતા! એક વાનીને અડક્યા પણ ન હતા ‘આમ કેમ? શો સાહેબ! તમે કેમ જોજન લેતા નથી!’ પડોશીઓએ પ્રેમપૂર્વક પૂછ્યું.

શો જરા ચિડાઈને બોલ્યા: ‘તમે તો મહા આનંદથી મધુર મિઠાઈઓ પેટમાં પધરાવો છો!’ પડી જરા યુરસા મિશ્રિત મનકમા હસ્યા: ‘હા....

હા....હા....હા. પણ શું તમારી માફક માડું પેટ મરેલાંને દાટવાની કબર છે? હા....હા....હા....!’

દોડું હાવમાવ સાથે નાટકીય ઢબે બોનાએવું એ મર્મભેદી વાક્ય સંભળી સૌ ખડખડાટ હસી પડ્યા. પણ એ સૌ શું સાકાહારનું મહત્ત્વ સમજ્યા હશે?

હાસ્યના સુંદર જોજન પર જ જવાનીનાં પુષ્પો ખીલે છે. ચૌકનને સહા તાણું રાખવા, તમે ખૂબ ઉસો. —જેજી બનીડ તો

સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ પૂરોજમાં આવતો હતો. અંગ્રેજ સરકારે મોટા નાના સર્વ નેતાઓને જેલમાં જકડી દીધા હતા.

પણ જેલમાં જોરાક ધત્તો ખરામ મળતો. લાજ સાથે ઘાસ કે કબજો દોલ તે સમજી શકાય. પણ રોટલામાં માટી-કાંકરા આવે ને દાંત ટૂટે તે કેમ સહુ જાણી રિવસે રિવસે માટી કાકરાનું પ્રમાણ વધતું ગયું. કેનીએ ધણી સૂઝાણા. પણ કોઈની જેલને હોવાની હિંમત આવતી નહોતી.

વિનાશીને કોટે ઘંટડી કોણુ બાવે!

સૌએ જવાહરલાલ પામે જઈ પોતાની આપ-વીતી કહી. જવાહરલાલ તો રસમાવે નેતા. અટ સળગનામાં ફૂંદી પડ્યા. અને જેલર પામે ઉપડ્યા.

જવાહરલાલે કડકાઈથી જેલર સાહેબને કયું: ‘આ બધાની ફરિયાદ છે કે રોટીમાં માટી, કાકરી આવે છે. શું તમે તેનીલાવવા કશું નહીં કરી શકો?’

હાવકા જેલરે મનકમાં સૂનો સવાલ કયો: ‘તમે બધા શું જેલમાં માતૃભૂમિની મેવા કરવા આવ્યા છો કે માતૃ ફરિયાદો કરવા?’

જવાહરલાલ તરત તાડૂરી ગીધા: ‘હમ યહાં માતૃભૂમિકી સેવા કરને કે લિયે આવે છે માતૃભૂમિ કો (માટી) ખાને કે લિયે નહીં આવે! સમજે જેલર સાહેબ!’

જવાહરને જગ્યાતોડ જવાન સામગ્રી જેલર સુકી સૌ પેટ પકડીને હસી પડ્યા.

વિનોદ છવન-રસ-છે. શેમ શેમનો ઉદ્દગાર છે. વાતચીતનું નીમક છે. —જવાહરલાલ નેહરુ

અમાદમ લિંકન ધણી લોકપ્રિય હતા. અમેરિકાની પ્રજાએ તેમને બન્ને વાર સદ્ગ્રમધુખ તરીકે ચૂંટ્યા હતા.

ગોંધીજી જેવાના અનેક વિરોધીઓ હતા.

લિંકનનો પણ કેટલાક અમેરિકનો સખત વિરોધ કરતા. ગલાસ એવાનો એક હતો.

‘એક વખત લિંકનને ગલાસ સાથે સેનેટમાં કડી ચર્ચાઓમાં ઉતરવું પડ્યું. ગલાસ લિંકનને હલકો પાડવા ઈચ્છતો હતો.

ગલાસે યુરસામાં કહી નાખ્યું: ‘લિંકન મહા-રણ, તમે, એક વખત કરિયાણાની દુકાનમાં દારૂ વેચતા હતા તે ખબર છે ને?’

લિંકને ઠસમુખે ચહેરે જરાગ આપ્યો: 'હા, હા. થીંડો ડગતાસ કહે છે તે વાત તુલન સાચી છે.' પત્ની પોતાનો હંમેશા સુખમનો રમુજ નકોઠો કરી કહેવા લાગ્યા 'પણ એ દિવસોમાં જિંડો ડગવાસ જ મારા ચોટા ધરાક હતા!'

પત્ની પાછી રમુજને લખાવતા કહેવા લાગ્યા 'માનવતા સજ્યો! દુકાનની અદરથી હાથ લખાવવાનું (માસ વેચવાનું) મેં કેટલાય વર્ષો પહેલાં છોડી દીધું છે પણ ધી ડગલાસે તો હજુ પણ દુકાનની બહાર રહી એ માસ ખરીદવાનું ચાલુ જ રાખ્યું છે!'

'સેનેટના સભ્યો આવો રમુજ વિનોદ સાબળી ખડખડાટ હમી પડ્યા

* * *

ત્રી યોગનસિદ્ધમ્ કન્નડ ભાષાના સમર્થ લેખક છે તેમણે મહર્ષિ ધોડિા કેશવ કવેની આત્મકથાનો કન્નડમાં અનુવાદ કરેનો. એટલે એ અંગે તેમની સાથે પ્રીતિના પુલ જ ધાએનો.

એક વખત તેમને પૂત્રા જવાનું થયું ત્યારે કવે સાહેબને તેઓ મળ્યા

મહર્ષિ કવેના ભાવગીના સ્વાગતથી તેઓ મદ્દ મદ્દ થઈ ગયા તેમણે ઉલટભરે સમાજ-સુધાર, સ્ત્રી-કેળવણી આદિ અનેક વિષયો પર ચર્ચા કરી

છટા પડવાનો સમય થયો, ત્યારે મહર્ષિએ તેમના કુટુંબના ખર્ચ-અર્ચ તરફ જાણવા કેટલાક પ્રશ્ન પૂછ્યા તેમનો એક પ્રશ્ન હતો

'તમારે કેટલા બાળકો છે?'

'આઠ!'

'ઓહ! ત્યારે તો આપની શરૂ-સેવા મારા કરતા બમણી!'

'મારી સેવા તમારા કરતા બમણી? યોગનસિદ્ધમ્ આશ્ચર્ય ભાવે મહર્ષિ તરફ તાકી રહ્યા

'અરે! તમે ન સમજ્યા? જુઓ ને, સીધા સાદો તો દિસાવ છે! મારે ચાર બાળકો અને તમારે આઠ.' બોલતા બોલતા મહર્ષિ મરક મરક મલકી પડ્યા.

'એમ વાત છે? પણ આખરે તો આપ મણિ તના અધ્યાપક ને?'

આમ બને સામસામા દટોફ બાબુ છોડતા ખડખડાટ હમી પડ્યા.

* * *

વર્ષો પડેનાની વાત છે.

કવિવર રવીન્દ્રનાથનું સ્વાસ્થ્ય દિનપ્રતિદિન બગડતું જતું હતું.

કોઠડેએ પણ તેમની તબિયત જોઈને સંપૂર્ણ આરામ કરવા કહ્યું

પણ શુદેવ શાના માને? તેમની તબિયત તો ખગડતી જ ચાલી.

શાંતિનિકેતનમાં ચિંતાનું મોઝુ ફેલાયું મોટા માણસો બેગા થયા તેમણે રવિનાથને પ્રાર્થના કરી. 'શુદેવ! આપ અમારી સાચુ જોઈને તો આરામ કરો.'

પણ કવિવર તો કમરેયોડી હતા કામ કર્યા વિના એમને ચેન જ કેમ પડે! પોતાના કામનો બોજો વણે જ જતા હતા

શાંતિનિકેતનના લોકોએ અનેક પ્રયત્નો કર્યા પણ શુદેવ ન માન્યા. બધા અકુળાઈ ઉઠ્યા. મૂંઝાયા વિચારવા લાગ્યા કે હવે શું કરવું?

કોઈએ સૂચવ્યું: 'માત્ર ગાંધીજી જ પોતાના પ્રેમના બળ વડે રવિનાથને આરામ કરવા ફરજ પાડી શકે છે હવે બીજા કોઈના હાથની વાત રહી નથી.'

એ અરસામાં ગાંધીજી કલકત્તા હતા અને એ ત્રણ દિવસ માટે ત્યારે તેઓ શાંતિનિકેતનની મુલાકાતે આવ્યા ત્યારે તેમને કોઈએ શુદેવની તબિયત અંગેની પૂરી માહિતી આપી

શુદેવની તબિયત સુધારવાનો રામનાથુ હિપાપ ગાંધીજીને સોંધતા વાર ન લાગી તેમણે એક યુક્તિ સોંધી કાઢી પછી તેઓ 'તો માલ્યા એ યુક્તિ અજમાવવા.

શુદેવને મળતા જ ગાંધીજીએ કહ્યું 'શુદેવ! હું તો રચી દરિદ્રનાથપણનો સેવક તમારે પણ મને કષ્ટકે લિસ્યા આપવી જ પડશે.'

શુદેવ વિનોદ કરતા બોલ્યા.

'હું જ નહીં લિખારી છું ત્યાં તમને શું આપું? મારી ડાસે આપવા લાયક જ શું?'

ગાંધીજી એમ થોડા માને તેવા હતા. પાકા વાણિયા હતા. તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું: ‘એમ મને ટાળવા માગો તે કેમ ચાહે! તમારે મને મન પસંદ લિક્ષા આપવી પડશે.’

રવિબાણુ પણ ગાંધીજીને સારી રીતે જાણખતા હતા. તેઓ બલુતા હતા કે ગાંધીજી ઘણા જહ્કી છે. પોતાની હઠ પૂરી કરીને જ જરે તેવા છે.

એટલે આખરે તેમણે સાચાર થઈ લિક્ષા આપવાનું વચન આપ્યું.

ત્યારે ગાંધીજીએ માગણી કરી: ‘મારી જેમ મારી ભિક્ષા પણ નિરાશી છે. જ્યોરના બોજન ખાદ બરાબર એક કલાક સુધી તમારે સંપૂર્ણ આરામ કરવો પડશે.’ બોલો છે ને કબૂલ?’

‘કબૂલ, બાબા કબૂલ.’ ગુરુદેવે હાર માનતાં કહ્યું.

આ વાતને ઘણા દિવસો વીતી ગયા.

એક દિવસ ગુરુદેવ જ્યોરે જમ્યા પછી આરામ કરી રહ્યા હતા. ઝોરડીને બારણે અંદરથી સંકળ મારી સૂઈ ગયા હતા.

એટલામાં બાબાએ ક્ષિતિભોહન સેન કોઈ અગ-

ત્યજું કામ લઈ મળવા આવ્યા. બારણું ફેર્યું. પણ અંદરથી બંધ!

ગુરુદેવ ખખડટથી બગી ગયા. બારણાની તરાડમાંથી ભેતાં આગવુંકેને જોળખી ગયા. બોલ્યા:

‘કોણ, ઠાકુરદાદા?’

‘હા. પણ આપ ત્યાં અધારામાં શું કરી રહ્યા છો?’

રવિબાણુ વિનોદ લભો સ્વરે બોલ્યા:

‘ગાંધીજીને લિક્ષા ચૂકવી રહ્યો છું.’

‘વારુ. એમ વાત છે!’ એમ કહી ક્ષિતિબાણુ

ખખડાટ હસી પડ્યા. પણ બીજી જ ક્ષણે તેમને ગુરુદેવે ગાંધીજીને આપેલ વચન વાદ આવ્યું. એટલે ગુરુદેવના આરામમાં લંગાણુ ન પડે તે માટે બિહી-પગે પાછા ચાલ્યા ગયા.

બ્યારે હું મુક્તપણે પછું છું ત્યારે મારે સર્વ મકારનો બોલો લલકો થઈ લાય છે.

—સ્વીન્ડનાથ ટાગોર

પાસ્ય મનની માર્ગોને ઘણી સરળતાથી ઉઘેલી નામે છે—ફક્ત મારા જ મનની નહીં, તમારા મનની પણ!

—ગાંધીજી

પિતા રમણાનેથી શેર આવ્યો.

સાતકે વર્ષનો એક ઠોકરો ગલીને નાકે, હિઠાડે શરીરે, એકથો એકથો ભીભો હતો.

એ શું વિચારતો હતો એની એને પોતાને જ ખબર નહોતી!

સવરનો પ્રકો સમીના લીમડાની ડાળાએ પર ફેલાવા લાગ્યો હતો.

આવતા વેત જ પિતાએ પુત્રને ખોળામાં લઇ લીધો.

ઠોકરાએ પૂછ્યું: ‘મા કયાં ગઈ?’

પિતાએ અવનત મસ્તકે જવાબ આપ્યો: ‘ભગવાનને ત્યાં!’

એ રાતે શોકસંતપ્ત પિતા પળે પળે રહન કરવા લાગ્યો. એની આંખોમાં આવતાં આંસુ છાતીમાં જ થોરાઈ ગયાં.

બારણામાં ફાનસ અમમળું હતું. સામે ખુલ્લી ચમારી હતી. કોણુ બળે, ક્યારથી ય એ

ઠોકરો ત્યાં જમને ભીભો રહ્યો હતો.....

ચોતરફ બતી-સુએલાં મકાનો ચમપુરીના પહેરેદાર હોવ તેમ, ગિલાં ગિલા નિમવચ થઈ ગયાં

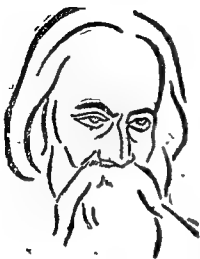
હતાં. ઠોકરો હિઠાડા શરીરે આકાશ તરફ ચીટ માંડી રહ્યો હતો.

અનું ભટકનું મન કોઈકને પૂછી રહ્યું હતું: ‘ભગવાનની પાસે જવાનો રસ્તો કયાં દરો!...’

આકાશ એનો કશો જવાબ આપતું નહોતું. ‘માવ તારાના રૂપમાં અધકારનાં આંસુ ચમડી રહ્યાં હતાં.....’

—સ્વીન્ડનાથ ઠાકુર : અનું ‘સાહિત્યકુમાર’

નેવેદ્ય

રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

અનુ૦ નગીનદાસ પારેખ

૮૦

હે અનંત, જ્યાં તમે ધારણાથી અતીત છો, ત્યાંથી આનંદનું અવ્યક્ત સંગીત ઝંપી ફરે છે, અદૃશ્ય, અગમ્ય હિમાદ્રિશિખર પરથી નર્તવીની જેમ.

જ્યાં જગતના પ્રાતકાળે આદિ અધકારમાં સ્વણુદેખાએ દેખા દીધી હતી, અને જ્યાં જગતનો શાંત-સાધ્યરવિ/રક્તવણું છબિ ધારણ કરીને અસ્તે જશે, અને નવા નવા ભુવનોના જ્યોતિર્બોધના શશિ પુંજના પુંજ નીહારિકા-ઓરે જેની છાતી ઉપર આવીને મેઘખંડની ચેટે સુજનવેગથી યુગયુગાંતરમાં ફર્યા કરે છે— તે ક્યાનાબ્રહ્મણી શિખર તરફ, તે અગમ્ય અને અચિત્ત તરફ આરા ચિત્તની બારી દિનરાત ખુલ્લી રાખીશ, હે અન્તવિહીન.

૮૧

તું જ આકાશ છે અને તું જ માળો છે.

હે સુન્દર, માળામા તારો સુનિખિત પ્રેમ કાળે કાળે નાના વણું ગદ્ય અને ગીતથી મુગ્ધ પ્રાણને ચોમરથી વીડી લે છે ત્યાં ઉપાધરતીને લક્ષાટે ગુપ્ત્યુપ પ્રહેરાવી દેવા માટે જમણા હાથમા સોનાના ધાળમાં માધુર્યની માળા લઈને આવે છે.

ત્યા સધ્યા નક્ષત્રોએ ધેનુધન્ય ગૌચરોને ચિન્હીત માળે ચર્ધને સુવણની ઝારીમાં પશ્ચિમ

સમુદ્રમાંથી શાંતિજલ ભરી લઈને આવે છે.

પણ જ્યાં તું અમારા આત્માના અપાર સંચારક્ષેત્રે આકાશ ચર્ધને વિસ્તર્યો છે, ત્યાં તો શુભ પ્રકાશ જ વિરાજે છે. ત્યાં નથી દિવસ, નથી રાત્રિ, કે નથી કેઈ જનપ્રાણી; ત્યાં વણું નથો, ગંધ નથી, વાણી નથી.

૮૨

હે પ્રિયતમ, તારા પ્રેમથી તે મને ધન્ય કયો છે. છતાં કેવળ તારા માધુર્યમાં જ હૃદયને નિમગ્ન કરી રાખવા હું નથી ઇચ્છતો.

હે સ્નેહમય, વિચિત્ર સૌંદર્યના બંધનમાં, કેટકેટલા સ્નેહ અને પ્રેમમાં,
કેટકેટલા રૂપોમાં તું બાતે જ્યાં પકડાયો છે,—ત્યાં તારા પ્રભુયના
અભિમાનમાં હું રોકાઈ નહિ રહું.
તું જ્યાં મારી પહોંચની બહાર છે, જ્યાં ઉદાર અનંત શાંતિ અને
સુક્રિતનો વિસ્તાર છે, ત્યાં મારો અંતરાત્મા બધાં બધેનોમાં પણ
અનંતના આકર્ષણથી સદા દોડી બગો.
તાતું માધુર્ય મને બાંધી ન રાખે. તે મને તારા ઐશ્વર્ય તરફ આકર્ષ્યા કરે.

૮૩

હે દૂર થકી દૂર, હે નિકટતમ, જ્યાં તું પાસે છે, ત્યાં તું મારો છે,
જ્યાં તું દૂર છે, ત્યાં હું તારો છું.
નિત્ય નવાંનવાં સુખદુઃખોમાં, જન્મમૃત્યુ અને મરણમાં નાના બાવે તું
મારી નિકટ રહેલો છે. તારું ગીત જલ સ્થલ અને આકાશમાંથી સર્વ
કાર્યોમાં મને પુકારે છે; તારો મંગલમંત્ર પ્રહરે પ્રહરે મારા ચિત્તના
કુહરે કુહરે ગૂઢ સ્વરે ગાળે છે.
જ્યાં તું દૂર છે, ત્યાં સમસ્ત તટભૂમિ પોતાનું સાન જૂઠી જઈને,
આનંદથી પરિપૂર્ણ બનીને તારા નિઃશીમ સાગરમાં પોતાની બાતને
સંપૂર્ણ રીતે સમર્પણ કરે છે.
પાસે હોય છે ત્યારે તું અત્માત્મની કમનંદ હોય છે. દૂર હોય છે
ત્યારે તું અનંત ગભીર શાંતિ-પારાવાર હોય છે.

૮૪

નિન્દા અને પ્રશંસાની દુશ્મંતિ સંબંધિત મને મુક્ત કરે, મુક્ત કરે.
એ કંઠથી બાર બે ખસી જાય તો માણસોની વચ્ચે સંસારનાં કામોમાં
હું સ્વાભાવિક રીતે ફરી શકું—હે નાથ, તારો જ આદેશ સદા વિજયી
થઈ શકે. નારે અરણ્યે પ્રશ્નિપાત કરીને, તારા હંડ અને પુરસ્કાર અંતરમાં
શુપ્ત રીતે મૂકે. મૂકે. ઉપાડી લઈશ.
જેમ નદી લાખખો લોકાલયોમાં નાનાવિધ કમો પતાવીને બંધનહીન જળને
લઈને સમુદ્ર તરફ દોડે છે, તેમ એક શાશ્વત ભક્તિના ભેરે, અસંખ્ય કાર્યો-
માં એકનિષ્ઠ હૃદય લઈને કર્મક્ષેત્રમાં ધઈને નીરવ પગલે આદ્યો જઈશ.

૮૫

હે પ્રાણેશ, ધનંતોર અધિકારની સાથે દુર્દિન ઘેરાઈ આવ્યો છે. બધી
દિશાઓ વૃદ્ધિની વારિધારામાં જળબોળ થઈ ગઈ છે. કુટિલ કટાક્ષ
પૂર્વક નિબુર વિદ્યુત-ચિણા હસતી હસતી ચાલી જાય છે, તોફાની
પવને અરણ્ય અને દાનને ચંચલ બનાવી દીધાં છે.
હે મોહન, હે છવનસ્વામી, આજે તમે મને અભિસારે બોલાવો. આંધુ-
લીન્યા આ જગતમાં કોઈ પણ દુઃખથી, કોઈ પણ ભયથી કે કોઈ પણ
વ્યથા કાયથી હું રોકાઈ નહીં રહું એમ કરો. મારો આ દીવો લપસણા
અને અધારા માર્ગમાં વારેવારે યુગાર્ધ ન લાય, લીના પવનમાં તમારું
આહ્વાન ગાળી શેડે એમ કરો. આજે આ દુર્દિને દુઃખના આંચરણ વડે
નિષિડ નિર્જનતા નિર્મોલ્ય કરી છે, આજે તારી સાથે એકાંત મિલન ભલે થઈ.

પાણિવાદ

શ્રી ટો. વામુરેવશરજી અગ્રવાલ અનુ. હિંચીશચન્દ બહે

શરીરની સાથે શ્રમ આવશ્યક છે. તે એટલા માટે નહીં કે, શરીર સ્વસ્થ રહે; પરંતુ એટલા માટે કે, શરીર જીવિત રહે. શરીરને જીવિત રાખવા માટે શ્રમને અવનાવવો જ પડશે. ખીજાએએ આપણા માટે જે મહેનત કરી છે એ દ્વારા જીવિત રહેવાનો અધિકાર હવે નવો સમાજ નહીં રવીકારે. વડવાઓની સંપત્તિના સહારે જીવન ગુજારે કરવાની એક જૂરી અને વ્યાજબી વ્યવસ્થા છે. વર્ષથી આપણામાં પ્રવેશી ગઈ છે. એ વ્યવસ્થાને નથી કેવળ આપણા શરીરને જ નહીં બાળકો, બુદ્ધિ પરંતુ આપણા મનને પણ એક જૂરી લાલચનું શુભામ બનાવી દીધું છે. જે બીજાને માટે માણસે સ્વર્ગ પરિશ્રમ નથી કર્યો એના ઉપભોગ કરવા એ સમજ. દાર માણસ માટે લગભગરી વાત ગણાય. ધમના આવશ્યક નિયમોના અભાવે આપણે માલિક ને મજદૂર, અમીર ને ગરીબ આમ નાના મોટા ભેદભાવોના ચિકાર બની ગયા છીએ. એમાંથી આપણે સૌએ શુક્રિત મેળવવી જ પડશે. જે આપણે સૌ પુરાતન માનવીની માલિક આવશ્યક શારીરિક શ્રમ કરતા હોત, આપણા પોતાના શ્રમ દ્વારા પેદા કરેલા હિસ્સાને જ હમાન-દારીથી પોતાનો મણત્તા હોત તો આજે અન્યના ધસીના વહાવીને અમીર બનવાનો માનસિક કોડ આપણને સ્પર્શો ન હોત. સંપત્તિનો એક જગ્યા પરનો સમય એ એક સામાજિક રોગ છે. ધન ભ્યારે એક સ્થાન પર સંચિત થાય છે ત્યારે ખીજા જગ્યાએ એના અભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. શ્રમના પાયા પર કૌભાંડ જીવન બદરથી સંતોષ આપે છે, આર્થિક રિનિગમને ન્યાયપૂર્ણ બનાવે છે તથા ધખા-લોલ અને ભેષમાની જેવી બુરાઈઓથી આપણને બચાવે છે.

શારીરિક શ્રમ એ જીવનનું નૈસર્ગિક વિધાન છે. સ્વૃણ શરીર દ્વારા ઉત્પાદક શ્રમ કરવો એ સમાજની સ્થિતિનું આવશ્યક અંગ છે. અગર કોઈ માણસ એમાંથી પોતાનું મન ચોરે છે ત્યાં વારસાગત ધનના માલિક થવાને કારણે પોતાની જાતને આ પવિત્ર કર્મને માટે જાણપદાર નથી સમજતો ત્યારે એનું કામ

ખીજાએએ કરવું પડશે. કોઈ ભગી-સંજ્ઞાન વ્યક્તિ કે, જે શરીર અને મનથી સ્વસ્થ છે તે પોતાનો જોતો અન્ય કોઈ વ્યક્તિ ઉપાડે તે કેમ સાંખી લે? હરેક વ્યક્તિએ પોતાનો જોતો પોતે જ વહેવા નોંધવો. એનું જ ખીજું કંઈ એ છે કે, સૌએ પોતપોતાનો જોતો ઉપાડવો નોંધવો. અર્થાત સમાજમાં પરસ્પર સહકારની તે વ્યવસ્થા રિચિત પેદા કરવી નોંધવો કે, જેમાં પ્રત્યેક અંગ સારા શરીરને માટે કામ કરે. આવી ઉચ્ચ મનોવૃત્તિનું નામ સેવા છે. પ્રત્યેક સમાજ વ્યક્તિગત શ્રમથી સામૂહિક શ્રમ તરફ વિકસિત થશે ત્યારે જ હરેક વ્યક્તિ સામૂહિક સેવાની સાથે પોતાની જાતને એક કરી શકશે. આ એક ઉચ્ચ ને વ્યવસ્થા રિચિત છે. વ્યક્તિની પૂર્ણતાને તે ખરો દિન દશે. આ વ્યવસ્થા તરફ ધપવા માટે આપણે વ્યક્તિગત શ્રમની સ્થિતિમાં આવવું આવશ્યક છે. શ્રમ દ્વારા પારિવારિક સ્થિતિને સલામતવાનો વ્યવસ્થા આપણામાં નેટલો વધશે તેટલા જ આપણે સમાજના સામૂહિક શારીરિક શ્રમની તરફ અગ્રેસર થઈ શકીશું. સામૂહિક શારીરિક શ્રમની સ્થિતિ એ વ્યક્તિ અને સમાજના પૂર્ણતમ વિકાસની અવસ્થા હશે. એમાં મૂળવ અભાવ મુક્ત હશે, ચિંતા મુક્ત હશે. જીવનની આવશ્યક વસ્તુઓ માણસને એવા ધોરણે પ્રાપ્ત થશે કે, જે સૌના માટે સુલભ હશે. એ પવિત્ર ધર્મમય સ્થિતિ હશે કે, ન્યાય સ્વર્ગનું રાજ્ય હશે; કોરણ કે, માનવ-સમાજમાં પરસ્પર સેવાભાવ અને સહાયતાથી વધીને સ્વર્ગની ખીજા કોઈ ઉત્તમ કલ્પના કરી શકવામાં નથી આવતી. ન્યાય સૌ હૃદયપૂર્વક એક ખીજાના કાર્યમાં ઉપયોગી થવાનો પ્રયત્ન કરે તે જ સ્વર્ગ છે. સ્વર્ગમાં સેવાભાવ અને સહયોગ છે ને નરકમાં બૂટા-બૂટીનું રાજ્ય હોય છે. ભ્યારે એકનો મોગિયો ખીજાની બે છે ત્યારે નરકના કુખોની ગંદી મોરી સમાજ પર ફટી નીકળે છે. એ કામ જેમ શારીરિક મજાના સહારે થઈ શકે છે તેમ બુદ્ધિપૂર્વકના કોવચાથી પણ થઈ શકે છે, પરંતુ એ બન્ને કાર્ય સામાજિક શાંતિ

માટે ખતરનાક છે

‘શ્રમનાં પવિત્ર નિયમોને જો એક વખત આપણે માની લઈએ તો આપણા મનમાં, આપણા કંઠોમાં અને સમજમાં સચ્ચાઈ અને ધર્માનુદારીની નવી નિર્મોહાત્મક શક્તિ પેદા થઈ જશે. એ એક એવા વિજ્ઞાનો તાર છે કે, જેના સ્પર્શથી સમજાજમા ચેતનાની નતન ધારા વહેવા લાગશે અને પંચી બધા જ પરસ્પર દિલ્લીઝવાત વિચારવાને અશ્વસ્ત બની જશે.

શ્રમ અનુસાર જીવન ધાવવાની નવી યુક્તિ આપણે પ્રાપ્ત કરવી પડશે. શું એવી કોઈ વ્યક્તિ છે કે, જે શ્રમના સત્યનો અસ્વીકાર કરે? શ્રમનું સત્ય આજે વિશ્વાકાશનો મૌથી અધિક તપ્તો સૂર્ય છે. સૂર્યની સિદ્ધિ તકેદારી નથી થતી તે જીવનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. સૂર્યથી જ જીવન ટકે છે. એ જ પ્રમાણે નવીન જગતમાં શ્રમનો મહિમા સ્વચ્છ સિદ્ધ સત્ય છે તે અર્વાચીન જગતનું જીવન-દર્શન છે. દર્શન યા વિચારોએ જ માનવ-જ્યોતિ પર શાસન કર્યું છે. શ્રમનો વિચાર યા શ્રમનું દર્શન નવી જાતના પ્રામાણિક માનવનું નિર્માણ કરવા આવે છે. એને આપણે શા માટે રોકીએ? એને રોકીને આપણે કયાં સુધી કુશળ રહી શકીશું? અર્વાચીન જગતને માટે જે નવું અધ્યાત્મ છે એનું જ નામ શ્રમ છે. અધ્યાત્મ વિના માણસ રહી નથી શકતો. મનુષ્ય ખાધા-પીધા વિના રહી શકે છે, પણ અધ્યાત્મ વિના તે રહી નથી શકતો. જ્યાં કંઈ નથી લા પછી તે કશુંક બનાવતો રહે છે. એના વિચારો જ અધ્યાત્મનું આવરણ. એકાદને જીવનનું નવું નવું દર્શન જનતા રહે છે. બાકે બન્ય કોઈ દર્શન જીવિત નથી. કેટલાક નાશ પામ્યા ને કેટલાક તૈયારીમાં છે. એના રથને શ્રમનું નવું અધ્યાત્મશાસ્ત્ર પેદા થયું છે. કેટલા અનેકવિધ વિચારોની ટક્કરો અત્યારે ચઢી રહી છે, તેમાં શ્રમનું દર્શન જ માનવના મનને નવી આશા ને નવી શક્તિ આપવા માટે ઉપર આવી રહ્યું છે. માનવતાના વિચારોનો જે મહાન ક્ષીર-સાગર છે, એનું જ મથેતુ માખણ તે શ્રમનો નવો સદેશ. માનવ-સમાજની અધારી કુટિરો શ્રમના ઉત્ખણ પ્રકાશથી ઝગમગી ઉઠશે. માનવના કરમાયેલા અંગે શ્રમની ગરમી મેળવીને કમને માટે પુનઃ ખીલી ઉઠશે. આ અશ્વત્થી

યુક્તિ માનવને નવજીવન મળશે અને ત્યારે આ પૃથ્વી પર લાગ્યતું સ્થાન શ્રમનું વૈજ્ઞાનિક સત્ય લેશે. મનુષ્ય પર પ્રસન્ન થનાર દેવતાની તરફ દૃષ્ટિ ન ઉઠાવતા તે ખુદ દૃશ્ય આગળીઓવાળા પોતાના હાથ તરફ જોનાની નવી દીક્ષા લેશે. એ જ બ્યાસજીનો સાચો પાણિવાદ છે. બદરીવનમાં તપ કરતા સદા ઉત્પાત્ન-શીલ એ મહાત્મનિએ વિચારપૂર્વક જ આ પાણિવાદનો સદેશ આપ્યો હતો.

અહો! સિદ્ધાર્થ! તારાં થેલાં સ્મૃતીઠ પ્રાણ્ય. ।
અતીવ સ્પૃહ્યે તેલાં થેલાં સ્મૃતીઠ પ્રાણ્ય. ॥
પાણિમદ્ભ્યઃ સ્પૃહાસ્માકં યથા તવ ધનસ્ય ચૈ. ।
ન પાણિવાસાદધિકો લાભઃ કશ્ચન વિષયે ॥
(શાંતિપર્વ ૧૮૦/૧૧-૨૨)

‘જેમની પાસે દેના આપેલ દશે આગળીઓવાળા હાથ છે એમને બીજું શું જોઈએ? તેઓ જ સાચા સિદ્ધાર્થ છે. જેમની પાસે હાથ છે. અર્થાત્ દરતમળ છે એમના માટે મારા મનમાં ખૂન ‘માન’ છે. તારે જોને ધન તરફ દૃષ્ટિ દોડાવો, પણ હું તો આ હાથ તરફ જ જોઉં છું. પાણિલાલથી શ્રેય લાભ ખીંતે કોઈ નથી.’

દેના આપેલા દશ આગળીઓવાળા હાથ એ જ અર્વાચીન માનવની ચર્ચિલી સપતિ છે. સર્વે લાભા સાક્ષિમત્વાદ્યં ધૃતિ સત્યવતિ યુતિ. ।
(શાંતિપર્વ ૧૮૦/૧૦)

‘જે લાભ આત્મપ્રતિષ્ઠા વિના મળે તે લેવા કોણ ચાહશે?’

આ સત્યથી ભરેતું વેદ્યાન છે કે, જે લાભ સાથે આપણે સમ્પદ હોય તે સ્વાભિમાની વ્યક્તિના માર્ગેથી આપણી પાસે પહોંચે, મિલે. યા લુટના માર્ગેથી નહીં. શત્રુઓના પછી એ જ નિયોગ છે કે, જેવું જેનું કમ્ એવો એને લાભ થાય છે. યથા કમ્ તથા લાભ ધૃતિ શસ્ત્રનિર્દેશનમ્. ।
(શાંતિપર્વ ૨૦૬/૨૦)

શ્રમ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ સુખ જ અજ્ઞાન દની પ્રાપ્તિ કરાવશે. એ સિવાય એ અશ્વત્થી મુદી પહોંચવા માટે અર્વાચીન માનવ પાસે અન્ય કોઈ રાહ નથી. સમાજમાં ન આવનારા જીવનમાં પૂરા ન ઉતરનાર ધર્મ વચનોના મોટા થોડાઓથી શો લાભ? આપણે તો એ હૃદય લોકની તરફ આગળ વધવું છે કે, જ્યાં

મનની સમ્યાહ છે, કમ અને વિચારનું જોડકા છે, પોતાના કરેલાં કમોના લાભથી સંતોષ છે, પરાઈ સેવા કરવાની ઝખના છે, સામૂહિક મુખનો મેળ છે. તથા શારીરિક શ્રમની પ્રત્યે ભય તથા ઉદાસીનતાના બદલે નવું સ્વાગત, નવા ઉત્સાહ ને નેરોમા નવી ચમક છે.

શ્રમનો સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યા પછી સૌથી મહાન પરિવર્તન શિક્ષણમાં કરવું પડશે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી બેઉએ પ્રતિદિન જોખમાં જોખા ત્રણ કલાક શારીરિક શ્રમ કરવો આવશ્યક છે શિક્ષણનો મુખ્ય ધ્યેય ધધો છે ને શિક્ષણ ધધો કે ક્યા નથી સીખવતું તે શિક્ષણ ન રહેતા એક નાટકકલા જેવું બની રહે છે ને વિદ્યાર્થી પોતાની જાનને કાઈ ધધાને માટે તૈયાર કરવાનો ઉદ્દેશ લઇને કમ્મર કસશે તો શિક્ષણમાં સમ્યક્ અને કમાનદારીનું વાતાવરણ પેદા થશે સમય અને ધનનો અપ ધય અટકશે તથા સાચા સંકોની સુખ્ય વધશે આજે શિક્ષણનું ધ્યેય પરીક્ષાએ કપ્ડ લીધું છે પરીક્ષાનો દાનવ આજે શિક્ષણને ગળી રહ્યો છે જીવનના વાર્તાવિક ધધાઓથી આજે શિક્ષણ દૂર પડી ગયું છે જીવનની સાચી આવશ્યકતા અનસાર શિક્ષણમાં પરિવર્તન એ જ આપણા રાષ્ટ્રીય ઉદારની સૌ પ્રથમ અને અંતિમ સીડી છે શેષ કામ આપોઆપ પૂરું થઈ રહેશે

શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી સૌ પોતાની જાન પ્રત્યે

સાચા દોષ, નિજાન દોષ તે પણ આવશ્યક છે. તેજો સમાજના ઉપયોગી અંગ છે ને તેઓ જ પોતાની જાનને કાઈ વાસ્તવિક કામને માટે ઉપયોગી ન બનાવી શકે તો બીજાઓનું શું થશે? આજે દિન રાત શિક્ષણમાં ધનની બેચતણ ચાલી રહી છે કદી ન ધરાનાર આ દાથીનું પેટ ભરાવું આ ગંભીર દેશને માટે ખૂબ મુશ્કેલ છે શ્રમ કરનારના શિક્ષણ માટે સોના-ચાદીની જરૂર નથી. ત્યાં તો ઉત્પાદક શ્રમથી શિક્ષણનું કામ પૂરું થઈ શકશે

શ્રમ પર ન્યાયિત આ નવન સમાજની રચના માટે વાદવિવાદની નહી, પરંતુ ખૂબ મહેનતની, શ્રમની આવશ્યકતા છે ગાંધીજીએ શારીરિક શ્રમનું ને બીજ શેષ છે તેને ઉછેરવાની જવાબદારી આપણા સૌના પર છે તેઓ દિનરાત ખૂબ જ પ્રયત્નિમ રહેતા દોષા છતાં પણ ઉત્પાદક શ્રમ કરતા હતા અને રામનામની માફક એવું મહત્વ માનતા હતા એમના એ મૂળ મતને જીવવાથી નહી, પરંતુ સતત શ્રમરણ રાખી એ મહામતને વધારવાથી આપણને અનંકગણા લાભ થશે આપણા સૌનું કલ્યાણ થશે તેઓ રાષ્ટ્રના સાચા કવિ હતા સર્વજનિક કલ્યાણના અનેક ઉપાયો એમની તેજસ્વી ભુદિમાં ગાઢ ધધને વસી ગયા હતા એમના એ કલ્યાણ સૂરોને આપણી જીવન વીણા પર અદ્યતીને પુન આપણી જીવન વીણાને મૂળની કરીએ

હું નહોતો કહેતો ?

એક છુટ્ટો હતો એણે ધરથી અડધા માઈલ પર એક પેટ્રોલની દુકાન ખોલી હતી ત્યાં એનો છોકરો બેસતો તે આજો દિવસ બીડી પીધા કરતો 'પૈવાનો મિત્ર કહેતો કે, 'પેટ્રોલની દુકાનમાં બેસીને તમારા છોકરો બીડી પીએ છે તો કોકે દિવસ આગ લાગી જશે' પણ છોકરો માનતો નહી અને એક દિવસ ખરેખર આગ લાગી ગઈ પેટ્રો મિત્ર અડધી માઈલ દોડતો જઈને ભુદાને કહેવા લાગ્યો કે 'જુઓ, હું કહેતો હતો ને એવું જ થયું હું ક્યારેનો કહેતો હતો પણ કાઈ માનતું નહોતું.' ભુદો પૂછે છે કે, 'પણ થયું શું એ તો કહે?' 'બસ, એ જ, હું કહેતો હતો ને એવું જ થયું!' 'પણ શું?' છેવટે કહે કે, 'તમારી પેટ્રોલની દુકાનમાં આગ લાગી ગઈ' 'અરે લાવા લાઈ તો તું એ દારવાને બદલે બીડી કા દોડી આવ્યો?' તો કહે, 'મારી વાત સાચી પડીને એ મહેવા'

તે મિત્રો, જવાહરનાથ અસફળ થયા છે તે સાચું છે અને અમે એમનાથી સો ગણા અસફળ થયા છીએ તે પણ તેનાથી સો ગણા સાચું છે પરંતુ આજે હવે બનેએ જગવાનું છે

પ્રહ્લાદ

સત્યાનંદ

જૂના જમાનામાં ચંદ્રવંશમાં એક પ્રતાપી રાજા રાજ્ય કરતા હતા. પાછળથી તેઓ વિશ્વામિત્ર નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એકવાર તેઓ પોતાની સેના સાથે યુદ્ધભૂમિમાંથી પાછા વળી રહ્યા હતા. માર્ગમાં પ્રહર્ષિ વશિષ્ઠનો આશ્રમ આવ્યો. તેમણે રાજાનું ખૂબ સ્વાગત કર્યું. સત્કાર કરીને પોતાને ત્યાં જ ભોજન લેવાને પ્રાર્થના કરી.

રાજાએ વિશ્વાયુ, 'વનમાં રહેનારા આ પ્રહર્ષિ મારી આવડી મોટી સેનાને કઈ રીતે ભોજન ખવરાવશે? તેથી તેમણે વિનમ્રતાપૂર્વક પ્રહર્ષિની વાતનો અસ્વીકાર કર્યો.

પ્રહર્ષિ કહે, 'આપ એ વાતની ચિંતા ન કરો. બધો પ્રબંધ થઈ જશે.'

થયું પણ એવું જ. પ્રહર્ષિની પાસે એ દિવસોમાં કામધેનું હતી. એ કામધેનુની કૃપાથી એમણે અનેક પ્રકારની વાનીઓ વડે આખીયે સેનાને તૃપ્ત કરી. એ ભેદને રાજાનું મન ડાઘી ઊઠ્યું. તેમણે પ્રહર્ષિને પ્રાર્થના કરી કે પેલી કામધેનુ પોતાને આપી દે.

પણ પ્રહર્ષિ એવું કરી શકે તેમ નહોતું. કામધેનું દેવતાઓની હતી. તેમણે ના પાડી દીધી. પણ રાજાનું મન તો ડાઘી ઊઠ્યું હતું. તેઓએ માન્યું નહિ અને કામધેનું ચોરીને લઇ ગયા.

કામધેનુએ પ્રહર્ષિની મદદ યાચી અને પોતાના તપગળથી પ્રહર્ષિ વશિષ્ઠે એક ભારે મોટી સેના પેદા કરી. ચોર યુદ્ધ થયું. વિશ્વામિત્રની સેના પરાજિત થઈ. તેઓ વધારે ક્રુદ્ધ થયા. વારંવાર તેઓ પ્રહર્ષિના આશ્રમ પર આક્રમણ કરવા લાગ્યા. ભારે પછી પ્રહર્ષિએ પોતાના પ્રહતેજથી એક દંડનું નિર્માણ કર્યું. વિશ્વામિત્ર હવે કશું ન કરી શક્યા. એમનું

તમામ ગળ પ્રહતેજની સામે વ્યર્થ ગયું. તેઓ સમજી ગયા કે પ્રાહ્ણણ ક્ષત્રિયોથી જિત્યા હોય છે. એ પ્રાહ્ણણત્વ પ્રાપ્ત કરવાને તેમણે ચોર તપ આદ્યું. ધીરે ધીરે એમની તપશ્ચ્યા એટલી કઠોર થઈ ગઈ કે દેવતા અને મનુષ્ય, ગુણિ અને ઋષિ, તપસ્વી અને યોગી સૌએ સ્વીકારી લીધું કે આ રાજા પ્રાહ્ણણ થવાને સર્વથા યોગ્ય છે.

પણ પ્રહર્ષિ વશિષ્ઠ આ વાતનો સ્વીકાર કરવાને તૈયાર હતા નહિ. એમણે કહ્યું, 'વિશ્વામિત્ર અભિમાનને વશ થઈને કઠોર તપશ્ચર્યા કરે છે. જે ત્યાગ અભિમાન પર આધારિત છે તે સાચો ત્યાગ નથી. આ કારણે હું એમને પ્રાહ્ણણ તરીકેનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર નથી.'

વિશ્વામિત્રને જ્યારે આ સમાચાર સાંપડ્યા ત્યારે તેઓ ક્રોધથી સળંગી ઊઠ્યા અને વશિષ્ઠના સો પુત્રોને મરાવી નાખ્યા. પ્રહર્ષિ વશિષ્ઠને આથી બહુ જ દુઃખ થયું. શોકને કારણે તેઓ વિચલિત જેવા થઈ ગયા. પણ તેઓ પોતાની વાત પર તો દૃઢ રહ્યા. પોતે જેને અસત્ય માનતા હતા તેનો તેઓ સ્વીકાર ન જ કરી શક્યા. વિશ્વામિત્ર પ્રાહ્ણણ થઈ શક્તા નહોતા. કારણ, હજી તો એમણે ક્રોધને, વશ નથી કર્યો.

વિશ્વામિત્રે આ જાણ્યું. એમના મન-શરીરમાં અગ્નિ પ્રજ્વળી ઊઠ્યો. ક્રોધથી તેઓ જાંઠા જેવા થઈ ગયા. તેમણે તો નિશ્ચય કર્યો કે હું વશિષ્ઠને મારી નાખીશ. આ દુષ્ટ વિચારને પૂરી કરવાને વાસ્તે વશિષ્ઠના આશ્રમ ભણી તેઓ ચાલવા લાગ્યા. ક્રોધ માણસને આંધળો બનાવી દે છે. વિશ્વામિત્ર પણ આંધળા જ થયા હતા. આશ્રમમાં પહોંચી, પ્રહર્ષિની કુટિરની પાછળ છુપાઈને મોટો ભેદ અંદર પેસી વશિષ્ઠની હત્યા કરવાની પેરવી કરવા લાગ્યા.

સહસા એ જ સમયે એમણે સાંભળ્યું કે
 બ્રહ્મર્ષિ વશિષ્ઠ કોઈ સાથે વાતો કરી રહ્યા છે.
 બસ, બધું ભૂલી જઈને તેઓ એ વાતો સાંભળવા
 લાગ્યા. એમણે સાંભળ્યું તો બ્રહ્મર્ષિ એમના
 તપની પ્રશંસા કરી રહ્યા છે. એમના મનમાં
 વિશ્વામિત્ર પ્રત્યે ક્રોધ ન હતો, ઈર્ષ્યાય ન હતી.
 તેઓ શુદ્ધ અને પવિત્ર તો હતા, સાથે સાથે
 સમાશીલ પણ છે જ. જેમ જેમ વિશ્વામિત્ર
 એ વચનો સાંભળવા લાગ્યા તેમ તેમ તેમનું
 મન નિર્મળ થવા લાગ્યું. આખરે તેમનાથી
 રહી શકાયું નહિ. જે અસોચી તેઓ વશિષ્ઠને
 મારી નાખવા ચાહતા હતા તેને ત્યાં જ ફેંદીને
 તેઓ અંદર જઈ બ્રહ્મર્ષિના ચરણમાં ઢળી પડ્યા.

વશિષ્ઠે રાત્રને જોયા. ઘણાં જ પ્રેમથી
 એમનો સત્કાર કર્યો. કહ્યું, ‘બ્રહ્મર્ષિ.....’

વિશ્વામિત્ર એમના તરફ જોઈ જ રહ્યા.
 બોલ્યા, ‘મહર્ષિ, આપે મને બ્રહ્મર્ષિ કહીને
 બોલાવ્યો. શું આપ એ દર્શાવવાની કૃપા કરશે
 કે આ અગાઉ આપે મારી તપસ્યાનો આદર
 શાથી ન કર્યો?’

વશિષ્ઠે જવાબ વાળ્યો, ‘શાથી ને, ત્યારે
 આપ શક્તિના મદમાં આવી બ્રાહ્મણ-પદની
 માગણી કરી રહ્યા હતા.’

વિશ્વામિત્ર બોલ્યા, ‘અને હવે....?’
 વશિષ્ઠે સસ્મિત ઉત્તર વાળ્યો, ‘હવે તો
 આપને પશ્ચાત્તાપ થાય છે. આ જ સાચી
 બ્રાહ્મણ વૃત્તિ છે. આપે એનો સ્વીકાર કરી લીધો
 છે, તેથી મેં આપને બ્રહ્મર્ષિ કહ્યા.’

અને પછી તો બન્ને બ્રહ્મર્ષિઓ પરમ મિત્ર
 થઈ ગયા.

કર્મત્યાગ અને તરણોપાય

એક માણસ હતો. તેને પ્રોતાનું ઘર અમંગળ લાગ્યું. એટલે તે એક ગામડે જઈને રહ્યો. તે
 ગામમાં પણ તેણે ગંદવાડું જોયું. એટલે તે જંગલમાં ગયો. ત્યાં જઈ એક આખા નીચે બેઠો. ઉપરથી એક
 પંખી તેના માથા પર ચરક્યું. એટલે આ જંગલ પણ અમંગળ છે એમ કહીને તે નદીમાં જઈને બીભે.
 રહ્યો. નદીમાં મોટા માછલાં નાના માછલાને ખાતાં હતાં. એ જોઈને તે તેને ચીતરી જ ચડી. આંખી
 સહિ જ અમંગળ છે, બહીથી મર્યા વગર હવે છૂટે નથી. એવું મનમાં નક્કી કરી પાણીમાંથી બહાર
 નીકળી તેણે હેળી સળખાવી. ત્યાંથી એક શુદ્ધ જતા હતા તેમણે કહ્યું: ‘અલ્યા કેમ છવ આપે છે?’

પેલાએ કહ્યું: ‘આ દુનિયા અમંગળ છે તેથી.’

પેલા શુદ્ધરથે કહ્યું: ‘તાડુ આ ગંદવાડથી બરેલું સરીર, આ ચરખી એ બધું બહી બળવાં માડશે
 એટલે કેટલી બધી બદબો છૂટે! અને બહી નજીક જ રહીએ છીએ, અમારે કંપા જવું! એક વાળ
 બળે છે તો મેં કેટલી બધી દુર્ગંધ ફેલાય છે! તારી તો જેટલી હશે તેટલી બધી ચરખી બળશે! બહી
 કેટલી દુર્ગંધ મારશે તેના તો કેઇ વિચાર કર!’

પેલા માણસે યાચીને, ત્રાસીને કહ્યું: ‘આ દુનિયામાં છવવાની સગવડ નથી ને ચરવાની પણ
 સગવડ નથી. કરવું કેમ?’

સારાંસ કે અમંગળ અમંગળ કહીને બધું ટાળવા જશે તો ચાલવાનું નથી એક પેલું નાનું
 કર્મ ટાળવા જશે તો ખીનું મોટું જોગી પર આવીને બેસશે. ને કશે પ્રવાહપતિત કુદરતી રીતે,
 આપમેળે આવી મળ્યાં છે તે કમેળી વિરુદ્ધ જવામાં કોઈ પોતાની શક્તિ વાપરવા જશે, પ્રવાહની સામે
 કોઈ જવા માગશે તો આખરે યાચી જશે ને પ્રવાહ સાથે ધસાઈ જશે. પ્રવાહને અનુકૂળ હોય તેવી
 ક્રિયા કરતા રહીને તેણે પોતાનો તરણોપાય શોધવો જોઈએ. તેથી મન પર ચડેલો લેખ ઓછો થતો જશે
 અને ચિત્ત શુદ્ધ થતું જશે.

—વિનોબાજી

ગુણત્રયવિભાગ

હે મહાબાહો! પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થનારા સત્ત્વ, રજ્જસ અને તમસ એ શુદ્ધો અવિનાશી જીવાત્માને દેહમાં બાંધે છે. *

હે નિષ્કામ! તેમાં નિર્મળ હોવાથી પ્રકાશક અને દુઃખરહિત એવો સત્ત્વશુદ્ધ સુખ તથા જ્ઞાનના સંગ વડે આત્માને બાંધે છે. *

હે કૌન્તેય! તૃષ્ણા અને આસક્તિને ઉત્પન્ન કરનાર રજ્જસુષુને રાગરૂપ તું બાણ, તે દેહધારીને કર્મના સંગ વડે બાંધે છે. *

હે ભારત! વળી સર્વ જીવોને મોહ પ્રમાદનાર તમોશુષુને અજ્ઞાનથી ઉપજનારો તું બાણ; તે પ્રમાદ આગસ ને નિદ્રા વડે બાંધે છે. *

હે ભારત! સત્ત્વશુદ્ધ સુખમાં નેડે છે, રજ્જસુષુ કર્મમાં અને તમોશુદ્ધ જ્ઞાનને દાંડી દબને પ્રમાદમાં નેડે છે. *

રજ્જસુષુ તથા તમોશુષુને દબાવીને સત્ત્વશુદ્ધ વધે છે. સત્ત્વશુદ્ધ અને તમોશુષુને દબાવીને રજ્જસુષુ વધે છે. તેમ જ સત્ત્વશુદ્ધ તથા રજ્જસુષુને દબાવીને તમોશુદ્ધ વધે છે. *

ત્યારે આ દેહમાં સર્વ ઈન્દ્રિયોરૂપ દ્વારોમાં પ્રકાશ અને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સત્ત્વશુદ્ધ વધેલો છે એમ બાણવું. *

હે ભરતશ્રેષ્ઠ! રજ્જસુષુ વધ્યો હોય ત્યારે લોક પ્રવૃત્તિ, કર્મનો આરંભ, અશાંતિ અને તૃષ્ણા ઉત્પન્ન થાય છે. *

અપ્રકાશ, અપ્રવૃત્તિ, પ્રમાદ તેમ જ મોહ એટલાં વાનાં તમોશુદ્ધ વધ્યો હોય ત્યારે ઉત્પન્ન થાય છે. *

પુણ્ય (સાત્ત્વિક) કર્મનું ફળ સાત્ત્વિક અને નિર્મળ કહેવાય છે; રાજસકર્મનું ફળ દુઃખ અને તામસકર્મનું ફળ અજ્ઞાન કહેવાય છે. *

સત્ત્વશુદ્ધી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. રજ્જસુદ્ધી લોભ ઉત્પન્ન થાય છે અને તમોશુદ્ધી પ્રમાદ મોહ તથા અજ્ઞાન જીવળે છે. *

જે યકી દેહની ઉત્પત્તિ થાય છે એવા આ ત્રણ શુદ્ધોને ઓળંગી જઇને દેહધારી જન્મ મરણ તથા વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુઃખોથી મુક્ત થઇને મોક્ષને પામે છે. *

અર્જુન બોલ્યા:— હે પ્રભો! કયાં લક્ષણો વડે આ ત્રણ શુદ્ધોને ઓળંગી ગયેલો મનુષ્ય જણાય છે? તે કેવા આચારવાળો હોય છે? આ ત્રણ શુદ્ધોને તે કેવી રીતે ઓળંગી જાય છે. *

શ્રી ભગવાન બોલ્યા:— જે માનમાં કે અપમાનમાં, મિત્રમાં કે શત્રુપક્ષમાં સમભાવે રહે છે તથા જેણે સર્વ આરંભોનો પરિત્યાગ કર્યો છે તે ત્રણ શુદ્ધોને ઓળંગી ગયેલો કહેવાય છે. *

જે અસ્પર્શિત ભક્તિયોગ વડે મને સેવે છે તે આ શુદ્ધોને ઓળંગી જઇને બ્રહ્મરૂપ સ્થાને સમર્થ થાય છે. *

કારણ કે મરણકર્મરહિત અને નિર્વિકાર એવા બ્રહ્મનો, શાશ્વત ધર્મનો તથા એકાન્તિક સુખનો હું જ આશ્રય છું. *

માટે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના કારણરૂપ આ દેહને પામીને વિચક્ષણજનો શુદ્ધસંગને ખંખેરી નાખીને મને ભળે. *

વિદ્વાન સુનિ નિઃસંગ બંનીને, અપ્રમત્ત, જિતેન્દ્રિય રહીને, મને ભળે. સત્ત્વના સેવન વડે તે રજ્જસ અને તમસનો જય કરે. *

શાન્ત બુદ્ધિવાળા તેણે વાસનાજય (નિરપેક્ષ) વડે સત્ત્વનો પણ જય કર્યો. આ પ્રમાણે મુમુક્ષુ શુદ્ધોના બંધનમાંથી અને જીવભાવમાંથી મુક્ત થાય છે. *

વન સાત્ત્વિક નિવાસ ગણાય છે. ગ્રામ રાજસ નિવાસ ગણાય છે. જુગારનો અદ્ધો તામસ નિવાસ ગણાય અને મારું ધામ ત્રિશુભ્રાતીત વર્ણવાય છે. *

જેણે મારું સંપૂર્ણ શરણ લીધું છે તે ત્રિશુભ્રાતીત દશાને પામે છે. *

પ્રસન્ન ચિત્ત, ધન્દ્રિયજ્વલ, નિર્ભય દેહ અને અસંગ મન—આ બધાં સત્વગુણનાં લક્ષણ છે. મારા સાક્ષાત્કારનું આ સિદ્ધદાર છે. *

હૃદયનો વિકાર, ચિત્તની અશાંતિ, ગાત્રોનું અસ્વાસ્થ્ય અને બ્રાન્ત મન—આ બધાં રજો-ગુણનાં લક્ષણ છે. *

વ્યથિત હૃદય, અહૃણશીલતામાં અસમર્થ એવું મૂઠ મન, દેહમાં ગ્લાનિ—આ તમોગુણનાં લક્ષણ બાળુ. *

જ્યારે સત્વગુણની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે અતિ પ્રકાશ થાય છે; રજોગુણની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે અતિ પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તમોગુણની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે મહાઅધકાર છવાય છે. *
લવમાવમાંથી વિમુક્ત થતાં જ સુસુક્ષ્મ મનમાંથી ઉત્પન્ન થતાં ત્રિગુણમાંથી મુક્ત બને છે અને પ્રહાસ્વરૂપ એવા મારામાં પૂર્ણતા પામે છે. *

મહાપુરુષોનું બચપણ

મુવકુમાર

વાત જૂની છે.

તમે સ્વર્ગીય ગોપાલકૃષ્ણ જોખલેનું નામ સાંભળ્યું છે? તેઓ ગણિતના પ્રકાંડ પડિત હતા. મહારાષ્ટ્રના વાતની હતી. એક વખત કાંઈ કામ પ્રસંગે તેઓ કલકત્તા આવ્યા હતા. ત્યારે, કેટલાક છોકરાઓ એમને મળવા, એમના નિવાસ સ્થળે આવ્યા હતા.

મળી કરીને સહુ છોકરાઓ વિદાય થયા, ત્યારે એમનો એક છોકરો એમનો એમ ત્યાં જ બેસી રહ્યો.

આ ભેડ ગોખલેએ પૂછ્યું :

‘શું ભેડએ છે, ભાઈ?’

છોકરાએ કહ્યું :

‘આપનો આશીર્વાદ ચાહું છું!’

ગોખલે બોલ્યા :

‘મારા આશીર્વાદથી તમે સુખ મળવાને બદલે દુઃખ જ અધિક મળશે!’

છોકરાએ કહ્યું :

‘બહે, જે કંઈ થાય પરંતુ, આપ જેવા મહાન-પુરુષના આશીર્વાદ જ મારે તો એમને. કહો, કંઈ રીતે મનુષ્ય મહાન થઈ શકે છે?’

ગોખલે બોલ્યા :

‘ભાઈ ભણી-ગણીને મેં ખૂબ રૂપિયા કમાવ્યા હતા. પણ, સદા મારા મનમાં એક જ વાત ખટ હતી રહેતી હતી કે, રૂપિયા-પૈસા તો નષ્ટ પામવાવાળા છે. કાંઈ એવું કરવું એમને—જે અમર રહે...’

‘અતે, મેં સહુને છોડીને—સુખ, જ્યેષ્ઠ, અમામ

ત્યાગી—દુ ખનેા માર્ગ ચુડી લીધા અને એ હતો દેશની સેવા.....

‘કોઈ દિવસ માડું’ પણ નાનુંયું કુટુંબ હતું. એને સુખ દેવાની વાત-વિચારતો હતો.....

‘પણ, બાળે માથે દેશ જ મારો પરિવાર (કુટુંબ) છે. એને સુખી કરવો મારો ઉદ્દેશ છે...

‘ને તમે ચાહો તો, સંસારમાં મહાન બનવાને માટે બસ એ જ એક માર્ગ છે...

‘પરંતુ, આ માર્ગ પર આવવાને સાડું’ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવી જરૂરી છે.’

આ વાતની અસર આ છોકરા પર એવી સત્કારક પડી કે, બેલવું, રૂદ્ધવું, દોષ્ટોળની સાથે ધીગા મસ્તી-છા મસ્કરી બપોં મારવા-સંધ્યું કોઈ બૂઠી જઈ પડેલાં ખૂબ ભણવા-ગણવામાં લાગી ગયો,

શિક્ષણ પૂરું કરી બાદ, દેશ-સેવામાં લાગી ગયો. એના (એ છોકરાના) ઘરના કુટુંબીઓ હિંમતવા

હતા કે, ભણી-ગણી એ ખૂબ કમાશે!

પરંતુ જ્યારે રૂપિયા કમાવામાં નહિ પડતાં, એ દેશનું કામ કરવામાં લાગી ગયો. ત્યારે ઘરનાં સહુ ધણાં જ નારાજ થયા. બાપ, એમણે પોતાનો માર્ગ છોડ્યો નહિ. જતે દિવસે એ છોકરો આપણા દેશને એક મહાન પુરુષ બન્યો—રાષ્ટ્રપ્રમુખ!

બાણો છે, એ કાણ? નહીં!

તો બાણી લ્યો: એ હતા આપણા સ્વર્ગસ્થ માણસ રાષ્ટ્રપતિ ડો. રાજેન્દ્રપ્રસાદ.

હરિનો મારગ....

દેવેન્દ્રકુમાર કાલિદાસ પંડિત

[મર્તાકથી સાથે]

આપો દાનો દા' ગગતામાં, ગેગમણુ ગોં રાખી
માળા ફેરવે છે. પાસે બેસી એકે આદમી વાત કરી
રહ્યા છે :

‘આપા ! પાંચાળની વસ્તી કાળા કકળાટ કરે છે.’

‘શા સારું ?’

‘આ પાનિયાદવાળો આપો વિસામણ, બના-
ળુઓ માથે ગળળળ શુભરે છે !’

‘એમ !’

‘હા. આપા ! તરણેતરના મેળે હોંલ ભર્યાં જતા
ભોખને, તેના લૂંટારા સાથી ગેભા રાખી લૂંટી લે
છે. આડા એડા બાંધી બેસે છે. સૌરાષ્ટ્રની ભાવુક
વસ્તીને તરણેતર મહાદેવ ગયા વિના હાથે નહિ,
એમ સારી પેઠે સમજનારો, આ વિસામણ કાળા ફેર
કરે છે. આનો કાર્પક ઉપાય કરો આપા ! હવે હદ
મામ છે !’

‘હાકર ! હાકર ! કાળીના દીકરાને તે વળા સારાં
કામ મૂજતા હશે કે ?’

‘એકલા લૂંટીને વળા જતા નથી. માણસને
જીવતા મારી નાખે છે.’

‘બરે રે ! હાકર, માણસને આવી મત્ત્ય કેમ દેતા
હશે ! જુઓ મા ! હું નેહથી ભાદરવો ચાર મહિના
તરણેતર રહું છું. ત્યારે વિસામણને ગેતી કાઢીશ.
હું મ કાઢી ભગત છું.’

ભગતે તે દિવસથી ગાંઠ વાળી કે, વસ્તીને
સંતાપનારો આ કાઢી અને ક્યાંક ભટકાઈ જાય તો સારું.

દાનો ભગત દર વસના નિષમ મુજળ, પોતાની
ભક્ત-મંડળી સાથે, મલાળાથી ધમ્મનો પોરિયો
બરી, ચાન પાચેના તરણેતર (વિનેત) મહાદેવ
જતા નીકળ્યા.

આ સો ભક્ત-મંડળ, મૂંઝાં મૂંઝાં વાટ કાપ-
નારું નહિ. સોના હાથમાં કરનાવ ને ઝાંઝ છે. બેળું
પખવાજ છે. આખો વગડો ગજાવતાં સો વળાં આવે

છે. પાંચાળના કુંગરા તેઓના મજનના જાણે હોંકારા
દેતા આવે છે.

સાધુઓ માતા આવે છે :

‘સમદર સરખી ગેરી બનાવી
મેં પરવતનો રવેયો
કે નંદના ગોવાળી.’

ઝાંઝ પખવાજના શીળા રણુણાટ, વનરાઈના
હેવા ઉપર હાંટતું હાંટતું આ ભક્ત-મંડળ આદ્યું
આવે છે. ત્યાં માંડવાના કુંગરા ઉપર એડા બાંધીને
બેઠેલા વિકરાળ લૂંટારા, વિસામણે આ જોયું, અને
સાથીઓને જૂમ મારી.

‘એકા પોરિયા માથે ભૂગડાં ભરી કાક વણું
આવે છે.’

‘દાનો ભગત છે, ચવાળાની જગ્યાવાળા !’

‘ભગત ફગનવું આપણે છું’ કામ છે ! તેની
પોઠ ઉપરથી ભૂગડાં આંચકી દ્યો, ઈ તો ખીજે મ
કપાંકથી ધૂતી ઘેરો !’

‘સાયું, બા સાયું.’

કહેતાં બે જણા હથિયાર હીસાળતા, માંડવાના
કુંગરા હેઠે ઉતરી, માતી વગાડતી મંડળીના સખીપ
આબ્યા. અહીં સંતો ગાવામાં તક્તીન બની ગયા હતા.

નાગર નંદજીના સાલ,

રાસ રમતાં ને મારી નયડી ખોવાયી

નાની નાની નયડી ને

માંડી જારેલા હીચ

જડી હોય તો આલો,

મારી નણુદસના વીચ...નાગર૦

‘વીચ’ જીવ ઉપર પખવાજ વગાડનારે યપાટો
મારી એવો તો સરસ તોડ નાખ્યો, અને ભેળા ઝાંઝ
પણ એ પખવાજના વિરામ સંકેત પર વિરમી ફરી
પાછા પખવાજની ફુગલ ભેળા એવા તો સંવાદી
બની ગયા કે સાંજાળનારાને ત્યાંથી ખસતુ ગમે નહિ,
એવી એ તાલ લયની સંવાદી મૂંઝણી વચ્ચે લૂંટારા-

એનો કંઈશ અવાજ ગાજ્યો:

‘જિભા રા એવ લણે લોટ મંગાઓ!’

ગાનારાઓના ગળામાં અધે આવી ગાન વિરમી ગયું. પખવાજની થપાશે એમના એમ પખવાજ પર ચોટી રહી. સૌ સાધુડા બાધવા નેવાં બની ગયા. એટલે આપો દાનો આ પિઠામણા, ત્રાડ દેનારા દુટારાઓની દૂકડા આવ્યા.

‘શું છે બા! સાધુડાઓને શીદ સંતાવવા આવ્યા છો!’

‘હવે આથો ખસ ને, નીકર જડા આપશ!’

‘આવડો બધો જીવાત શીદ કરવો પડે છે? ને હોય તે જડ કહી દે ને!’

‘આ પોઠિયો મૂળ દાલતા યે જાઓ!’

‘અરે બાપ! હં પોઠમા તો ધબકે છે!’

‘ધબકે છે? દુગડા નહિ!’

‘ના બાપ! દુગડા નથી.’

‘હં તો હં મૂકતા જાએ; ને હરો હં માથે પોગાશુ!’

‘માથે કોણુ છે?’

‘આપો વિસામણુ!’

‘વિસામણુ! પાળિયાદવાળો?’

‘હા.’

‘તે તો મને, એની પાંદે ધઈ દાસો બા! ધણુ દીધ્યા વોટ જોઈ છુ મને વિસામણુ પાદે પો’આડો.’

‘એ બાવા! તારું ન્યા કામ નથી, બી મરીશ!’

‘કામ છે બાપ! જ્યા કાળાકામા ચતા હોય, ન્યા ગજળ શુજરતો હોય લા બોવાના જ કામ હોય, બીજના નહિ. અને હું ચ કાઠી જમત છુ હો, બીજ એથા નથી!’

દાના લગતને અતિ આમઢ જોઈ, લંડારાઓ આપાને કુંગરા ઉપર લઈ ગયા. ઉપર જતા જ આપાને વિસામણુ કળાયો લાલવુમ આપો ધૂમાવી, મૂછે તા દેતો, લાંબી તલવાર ગોઠણુ પાસે રાખી પાળિયાદનો ખુની, કાઠી લંડારો વિસામણુ બેઠો છે.

ઉપર વિસામણુ દેખાતા બેળા જ આપા બોલ્યા:

‘એ વિસામણુ! બાપ! આવડો પાપનો ભાર, કયા ભવ સાડુ બાધ છે? તારા એકના પેટ સાડુ નો ઉપડે એડો પાપનો પોટલો કયા જનમારા સાડુ

બાંધી જા છે? વસ્તીના ધણુ નિસાસા લીધા, ધણુને માથો, હવે જસ કરી જા! તારા પાપે આખી કાઠી કામ ઉપર આપના મે વરમે છે!’

જેમ જેમ આપા દાનાની જગ્યાન આગળ ચાલતી ગઈ તેમ તેમ વિસામણુનો હાથ, મૂછને વળ દેતો ચોલતો ગયો, તેની આંગળાની ધૂમાધુમ ધીમી પડતી ગઈ. કાંઈક વશીકરણુ થયું હોય તેમ અંતરમાં ઉડે ઉડે હલચલ મચી ગઈ. આપા દાનાએ આ દેરફાર જોયો.

‘વિસામણુ! બાપ વિસામણુ! મનુષ્યનો અનતાર ભગવાન આવા કાળા કામ કરવા દેતો હશે?’

આપા દાનાના ઉચ્ચારણુમા એરી તો વેધકતા હતી કે, વિસામણુથી આ સડી શકાયું નહિ. તે કીડી જોતો થયો, અને આપા દાનાના પગમાં પડી ગયો. તેને બે હાથ ગળી કોનો કરતા ભગત બોલ્યા:

‘એવ વિસામણુ! મને પડે લાગ્યે કાંઈ નહિ વગે. હું ચ શેજ રાજ જેને પડે લાગુ છું તે કાકરને પડે પડ બાપ! માણસ તો દાડ્યામનું માગણુ છે.’

‘તમારી વાણીએ મારું અંતર પ્રજ્વળે છે, ભગત! હવે આ પાપ બોજમાંથી છૂટવા, અને તે હળવો કરવા મને મારગ સૂગડો.’

‘આઠી બેઠા શું મારમ દેખાડું? આ બધાયને રજા દે આ હથિયારને લાંબી નાખ!’

વિસામણુ નીચે પડેલી તલવાર તુરત પોતાના ગોઠણુમા ભરાવી તેના બે કટકા કરી આથે નાખી દીધી. અને બોલ્યો:

‘હવે!’

‘હવે જો આ મારા મળામાં રહી તેની દુલસીની માળા પહેરી પડશે!’

‘પહેરીશ!’

‘કપાળમા ગોળીયંદનનું કીકું કરવુ પડશે.’

‘કરીશ!’

‘સાધુડાઓની આકરી ઉદાવવી પડશે.’

‘ઉકારીશ.’

‘ગાયુના જાણુ વાસીદાં કરવાં પડશે.’

‘કરીશ!’

‘સૂગાઈક નહિ ને!’

‘ના.’

‘કીક, હવે હાલ્ય મારી બેજો!’

કઢી ભગત નીચે ઊતર્યાં પાછળ ગવૂડિયા જેવો
બની ધરી પહેલાનો કળજાળ લટારે ઊતર્યો. તેની
આખમાં, ધરી પહેલા સળગતો આતસ ઓલવાઈ
જઈ તે જગ્યાએ શીતળતા આવી હતી.

નીચે ઊભેના સાધુએ વિસામણને ભેટા થર
થરવા માડ્યા. એ ભેદ આપો દાનો ભોલ્યા.

‘બીશે! મા, આપણી મડગીમાં એક જાનારો
વધો છે.’

‘કોણ?’

‘આપો વિસામણ.’

‘વિસામણ ગામે?’

‘હા બાપ! આખર તો સૌ માનવતુ ધરે
અનખના ગાન ગાવાનું જ છે.’ અને ધણી વિસા
મણ તરફ ફરી બોલ્યા ‘વિસામણ! આ સાધુડા
જેવા’ જેના દર્શન કર્યે ‘અધા પાતકે ભય’.

‘જેવા!’

‘જેલા! સંતોમાં કોઈ પાહે ગોપીચંદન અને
તુલસીની માળા હશે?’

‘હા હા, હેને! મેરી પાસ છે. જુદાવનસેલામાં હું.’

‘તો બાપલા, એક માળા અને થોડું ગોપી
ચંદન આપો આપા વિસામણ સાહે.’

સાધુએ ગોપીમાંથી નવીનદાર તુલસીની માળા
અને ગોપીચંદનના કટકો દાનો ભગતના હાથમાં આપ્યા.

‘હીથયે ભગત!’

‘આ માળા બાપજી તમે આપાના ગળામાં પહેરાવો.’

‘હમ?’

‘હા.’

‘અચ્છ! વંશામન ભગત હાંધર અણખે, દેખ
ભાઈ! અબી ફીર કીસીકુ કું ખ મત દેના કચ્છનજી
મારાજ તેરા અચ્છા કરેઆ’ કઢી સાધુએ આપા
વિસામણની ડોકમાં તુલસીની માળા બાંધી દીધી.

અને મડગી ગોતી વગાડતી આગળ ચાલી સૌ
તરજોતર આવ્યા, વિસામણના હૃદય પવટાની વાત
સોરાઈમાં ઘેર ઘેર પ્રસરી થઈ.

બે મહિના વિસામણ દાના ભગત ભેગા તરજો
તર રહ્યો દાના ભગતે ભેષ મહિના ગાન વાંતો કર્યા
પછી એક દિવસ વિસામણે કંઈ

‘આપા! હવે મારે શું કરવું? તે આપા આપો.’

‘હું તે ખીચુ શું કહેવાનો હતો હું જે કડુ
છું તે જ ખીખને આદરવા કહું ને? જા બાપ!
પાળિયાદ જા! ત્યાં ગાધુની ચાકરી કરજે, અબ્યા
ગલોને રોટીને દેજે અને સદામત પાંધજે કરેલા
પાપ પૂજને પાળવા આ એક જ સર્વોત્તમ માર્ગ છે,
વિસામણ, જીવન જીવવાનો હેતુ જ ખીખના મલા
કાળે પાપ આવવાનો છે.’

આપો વિસામણ પાળિયાદ આવ્યા, અને ત્યાં
અબ્યા બાંધી આપા દાનાની આગા અક્ષરશ પાળી.

*

કોઈ કુશળ કાલિવાણીએ ચંદરવામાં નાના નાના
આલસા કુશળતાથી ગોળ્યા હોય તેમ આમના
ચંદરવામાં મધરાતના તારોડિયા ટમટમી રહ્યા છે.
તેવે વખતે જગ્યામાં ધીરે ધીરે ચોમેર ભેતી ભેતી
એક બાઈ જગ્યાના કૂવા બહી જાય છે.

બાઈને ખખર નહિ કે મારી પછવાડે પણ કોઈ
વધુ આવે છે એ હતો આપા દાનો ધાનની
જગ્યામાં મધરાત લાગ્યે મધુને પહર લઈ જવાની
ટવથી તે વખતે ઉઘ ઊડી જતા જગ્યામાં આટા
મારવાની ટેવનાળા આપા જગ્યામાં આટા મારતા
હતા જોયે આ બાઈને કૂવા મણી જતી ભેઈ, તે
પણ એની પાછાડે નાલ્યા.

તે ધીરે ધીરે કૂવાના થાળા ઉપર આવી. આપો
પણ ઝપાટા ભેર થાળા ઉપર ચડી ગયા અને જેવી
બાઈ કૂવામાં પૂજા કરે મારવા જાય છે કે આપાએ
બાઈનું કાકું પકડી લીધું.

ચમકીને બાઈએ પાછળ જોયું તો આપો દાનો
બીસા છે.

‘લાણુ તું!’

લાણુ નામની ગદૈ ભતની આ કદરૂપી બાઈને
ધણેએ કાઠી ચૂકતા ચલાળા તેના મોસાગ આવેની
અને ત્યાંથી જગ્યામાં કામ કરવા રહેથી.

‘હા બાણુ!’

‘આપારે કૂવા ઉપર?’

‘મને મારા મારજે જવા હો.’

‘લીદ?’

‘હું મરવા જોગ છું.’

‘અરે! જોન જોન તે મરતું હશે? માણસનો દેહ

ક્યાં વારે વારે મળે છે' માટે મને વાત કર' "

બાઈ આ શાત સંપૂર્ણથી થાળા પર ઢગો થઇ
જઈ હીનકાં ભરવા માંડી

'બાપુ' કહેનાય એવું નથી' "

'કહેવું જ પડે એન' "

'કહેતા હજી ઉપરતી નથી' "

'હું તારો બાપ છું' બેટા' બી મા' "

'મને આધાન તુ છે' "

'એમા તુ દૂરે પડવા અવી હતી' "

'હા' "

'એટલે આત્મહત્યા એ તો એવકું બાપ છે' "

'ત્યારે બીજુ શું કરું? માત્ર બાપ કયાં સહુ?' "

'બાપ તો દીકરી પાખી પાસે રહું છું તારે
જગ્યામા રહે, જગ્યા જૂઝાઈયા મા, તારું જાળક
જગ્યામા ઉઝરશે' "

'તમારી જગ્યાની આગત જમ' "

'હવે જમ એન' અમારે સાધુઓને આગત શું
અને માન શું? "

'ના, ના, એ તો આરાથી નહિ અને' "

'તો તને મરવા દેવાનું પણ આરાથી નહિ અને

તારા પેટમા રહેતું જાળક પ્રશુનો અસ છે, એ પણ
હવ છે, તને મરવા દઈ એટલે સ્વીકૃત્યા ને જાળ-
દ્યા બેડે સડે? "

'લોકો શું કહેશે? "

'લોકોને હું જાણા દઈ શકીશ, પણ તને મરવા
દઈ, ને જીવોની હત્યાનો જવાબ ખીરતારના દરવા
રમા હું દઈ શકીશ નહિ' "

બાઈ હી. ભગત તેને જગ્યામાં પાછી લાવ્યા.
નવ મહિને આ બાઈને પ્રત્નનો પ્રસવ થયો. એનું
નામ પાડ્યું ઝીંગો

ઝીંગો, આપા દાનાની જગ્યામા રહી, રાત્રીઓની
અને ગવતરિયુની સેવાના બંને બૂખ્યાને અન દેવાના
પાક ભણી, સોરઠમા, વિસાવદરથી ત્રણ માઉ દૂર,
ગિરના કુંગરની અને ઝીચ જગલની વચ્ચે 'સત્તા-
ધાર'ની જગ્યા રથાપી. ચોમિરથી આવતા અપંગો
અને આજરોની અહીં આકરી થતી, સદામત બાધ્ય

સેવા મતનો આ અખડ ઉપાસક, મનાળા જેવા
જ, "સૌરાષ્ટ્રની ધરતી ઉપર, પાળિયાદ અને સત્તાધારના
બે સેવા સ્થાનો નીપજવી સવત ૧૮૭૮ના ચૈષ વદ
૧૧ના રોજ કાળધર્મને પામ્યા [સ પૂજી]

આભારનો ભાર

ધરાનના મહાત્મા શોખસાહીએ પોતાના જીવનનો એક પ્રસંગ આ પ્રમાણે લખ્યો છે.

એક રથને મે એક સાધુપુરુષને જોયા આ સાધુપુરુષ ચિંથરેલાલ હતા ઉપરાત જૂખના હુ બધી
પણ તેઓ પિડાતા હતા તેમણે મને કહ્યું 'ભાઈ, સુખપાત્રો રોડલો અને આ ચિંથરેલાલ પહેરવેશથી
હું સંતુષ્ટ છું કેમકે દુનિયામા કોઈના આભારના ભાર કરતા આરા આવા હુ ખતો ભાર મને કયાપિ
હવેમા લાગે છે'

કોઈએ એ 'મહાપુરુષ'ને કહ્યું 'અરે મહારાજ, તમે'લા માટે અહીં પડ્યા રહ્યા છો? જીને
અમુક શ્રીમત માણસ પાસે જાઓ એ શ્રીમત ચૂકરથ બહુ દયાળુ છે, ને તમારા જેવા સાધુસતોની
સેવા કરવા હમેશા તત્પર હોય છે' જો તમારી આ સ્થિતિની એ બાઈને ખબર પડે તો તમારી આવી
સ્થિતિમા પોતે મદદરૂપ થઈ પડવાની તક સાપડવા બદલ આભાર માને લેશે છે અને એમા તે પોતાનું
સદ્ગુણ્ય સમજે છે' "

પેલાં બાઈનો પ્રતાવ સાબળીને આ સાધુપુરુષ બોલી ઝિઝ્યા 'મહેરબાની કરીને ચૂપ રહો તો
સારું કેમકે કોઈની પાસે હાથ લખાવવા કરતા જુએ મરતુ વધુ સારું છે શ્રીમતો પાસે વચ્ચે માટે
પાચના કરવી એ ક્રતા ચિંથરેલાલ સ્થિતિમા સતોષ માનવો સારો છે પાડોશીની સહાયતા મટે સ્વર્ગમા
જવું એ, ખરું પૂછો તો, નરકની થતણી સમાન છે' "

—શિવ મુંદરમ

જેને માણસ બધી રીતે પોતાના સમજ અને લેણે સાખતો હોય છે એવાઓથી ત્યારે તિરકાર અને અપમાન બદલામાં જાણે કે મળતા હોય એમ લાગે છે ત્યારે માણસનું મન નક્કરતરીકે બગાડ આવે છે, એકદમ અસહ્ય સ્થિતિ બની શકે છે, મરવાનું મન થઈ આવે છે. આવી બાબતને યાદમાં રાખી સંભવ નથી.

દિલીપે હેમાને સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્રતા આપી હતી. તે એના ડેટલો આદર કરતો હતો, ડેટલી આત્મચિન્તા-પૂર્વક એના તરફ અતુરતા દેતો, ધણી લોકો તેા આને 'અતિ' જ કહેશે, આટલું સાખવા છતાં ય તે હેમાને સંતુષ્ટ ન કરી શક્યો એક દિવસ માત્ર દિલીપ એની ઝાળખાંતી એક ઓ સાથે સિનેમા જોવા ગયો બીજા 'શો'માં આટલા માત્રથી હેમા આખી રાત રિસાએની રહી અને સવાર પડતા જ પોતાને પિયર ચાલી ગઈ. આથી દિલીપના મનને ઘોળાને કોઈ અંત ન રહ્યો.

સપ્ટેમ્બરનું છેલ્લું અવાડિયું હતું, વર્ષા યાત્રા વિતાવવા છતાં ય પાણી દિવસ આખો વરસતું રહ્યું દિલીપ દીવાનખાનાની બારી અને બારણા ઉપરના પરદા પાડીને બેઠો હતો. વિતૃષ્ણા અને બેચેનીથી સમય ખુદ કંટાળાજનક બની જાય છે. એક-એક મિનિટ પસાર થવી ઝુરકેશ બને છે. સમય નહીં વિતવાથી દિલીપ ખિજવાડને સૂઈ જવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. એ જ વખતે મેડી ઉપરથી નીચે દાદર ઉતરી રહેલા નાનાભાઈનો ધમ-ધમ અવાજ સંભળાયો. સુસ્તલરી આખને અડધી ઉઘાડીને બારણા તરફ ગેયું.

નાનાભાઈને પરદો એક બાજુ ખસેડીને પૂછ્યું : "લાઈ તમે કયાય જહાર જવાના ન હો તો હું મોટર સાયકલ લઈ જઈ?"

આ વિનયથી છૂટકારો મેળવવા માટે દિલીપે સૂતા-સૂતા જ હાથથી ધસારો કરી મંજૂરી આપી લીધી, અને આંખો મિચી લીધી.

દીવાલ પર ટીઆરેશ લઈવાળે કચરોને ઝળવતા

જ વાઝાની કચરના આપી. દિલીપને યયું, શું તે આમ જ ડેલીની જેમ પડ્યો રહેશે? બીજી બારીનો પરદો ખસેડતા જહાર ગેયું. વરસાદ રહી ગયો હતો. હવે એને બીજી કડ લાગ્યો, કોઈ આવી પડશે અને નકામી વર્ગ અગ્રિય ચર્ચા શરૂ કરી દેશે.

તે બીજો. લાઈની સાયકલ લઈ, પોળના કીચ-કચી બચીને અને કીચક કરતા ય વધારે કોઈ બટ-કોઈ ન જાય તે ખ્યાલથી વધારે બચીને લપાતો છુપાતો તે પાછળના દરવાજાથી જહાર નીકળી, નગરના જૂના કોટ નજીકના બાગ પાસેથી ચાલે મનો પાકું જઈ પહોંચ્યો. એ લાંબા-પહોળાં મેદાનમાં પશ્ચિમની તેજ દવાના ઝપાટામાં ટાંઢે દરવા એ વખતે ઠાણ આવે.

એ એકાંતમાં એક બાકડાની એથે સાયકલ ઝૂંપીને તે બંકો. માથેથી ટોપી ઉતારીને બાંકડા પર સાંધી. માથા પર ઠંડી લાગવાથી માથાની વ્યાકુળતા કાંઈક ઝોલી ચઈ.

ખ્યાલ આવ્યો, જે ઠંડી લાગી જવાથી પોતે ખીમાર થઈ જાય, પોતાની હાલત ખરાબ થાય તો તે યુવચાપ શરીરની જેમ એ દુઃખને એકલો જ સહન કરી લેશે. 'કોઈને' પોતાના દુઃખમાં ભાગ લેવા નહીં બોલાવવાનું. જે એના પર વિશ્વાસ નથી રાખી શકતું એવાને શું અધિકાર કે એ વળી દુઃખમાં કોઈનું લાગીદાર થાય. એક દિવસ મૃત્યુ દમાતા પગલે આવીને રોગને કારણે, હૃદયની વ્યથા અને રોગને લાંબને, એના શિર પર સાતવનાનો હાથ ફેરવીને એને કાયમી શાંતિ આપી દેશે. પછી જે રોવા બેસશે એમાં હેમા પણ હશે એ દિવસે દિલીપને જોઈને હેમા પોતાની નુકસાનીને અંદાજ લગાવીને પોતાના અ-વહાર માટે ખસતો. દિલીપે વિચાર કર્યો કે આ જ જલ્દો મળશે હું જે યુવચાપ સહન કરતો રહું તેને. આવો નિષ્કૃષ્ણ લાંબને એણે એક લાંબો નિઃશ્વાસ લીધો. બેસવાની જગ્યા જલ્દીને ઠંડી હવા ખાના માટે તે બેઠો.

નજીકના જ ત્રણ ફર્લાંગ પર મુખ્ય રેલવે લાઇન ઉપર કેટલીએ ય ગાડીઓ પસાર થઈ ચુકી હતી.

એ તરફ તો દિલીપનું ધ્યાન પણ નહોતું ગયું. પણ જેવા ફ્રેન્ડીઅર મેઇલ તોફાની ગતિથી, સખત ઠેલા-ઠલ કરતો નીકળ્યો તેથી દિલીપનું ધ્યાન એ તરફ ગયું. એકધારા ફરતું અને સેકન્ડના ડબ્બાઓમાંથી નીકળી રહેલા તીવ્ર પ્રકાશથી એ સમજી ગયો કે ફ્રેન્ડીઅર મેઇલ જઈ રહ્યો છે, સાડા નવ વાગી ગયા.

પોતે સહેલા અન્યાયના પ્રતિકરની એક સંભાવના કલ્પીને એનું મન કાંઈક હલકું થઈ ગયું હતું. તે ધરે જવા ઊભો થયો. શરીરમાં ચિથ્વિતાની ક્રિયતિ બાકી રહી જવાને લીધે તે ચાલતો-ચાલતો સાચકવ લાકને બાગમાં ઘરને, બાદશાહી મસ્જિદથી ટંકશાળ દરવાજા અને ટંકશાળથી ભાટી દરવાજા પહોંચ્યો. રસ્તામાં જવલે જ કોઈ વ્યક્તિ દેખાણી હતી. સડકને કિનારે જોડેલા વીજળીના દીવાઓ નિષ્કામ અને નિર્વિઠાર જાવથી પોતાના પ્રકાશ સડક ઉપર પાથરી રહ્યા હતા. માથુસોતો અલાવ હતો રસ્તા ઉપર, એની જરાય પરવા કેંથી વિના, લાખોની સંખ્યામાં પતંગિયાઓ ગોળાવા બાધી-બાધી આ દીવાઓની ચોમેર પોતાનું નૃત્ય કરી રહ્યાં હતાં. સૂર્ય-જગતના આ અદ્ભુત નમૂના હતા. કોઈ નાનું તો વળી કોઈ મોટું વર્તુળ જનારી રહ્યું હતું. કોઈ ડાબી બાજુએ તો કોઈ વળી જમણી બાજુએ, કોઈ આગળ, તો કોઈ વળી વિપરીત ગતિમાં નિરંતર ચલર કાપતા રહ્યાં હતાં. કોઈ પણ એક બીજાથી અથડાતાં નહોતાં. જુલોના બિંબોએલા પાદડા વીજળીના પ્રકાશમાં ચમકી રહ્યા હતા.

એક વીજળીના ચાલકા નીચેથી આગળ ચાલવાને લીધે એના પડછાએ આગળ ફેલાતો જતો. જેમ જેમ એ દીવાથી આગળ જતો હતો તેમ તેમ પડછાએ બદલાઈને પાછળ ઘઈ જતો. વચ્ચે-વચ્ચે જુલોની પાતળા શાખાઓના પડછાયા એના ઉપર ચઢને નીકળી જતા. સડક ઉપર પડેલા ફરેક પક્ષેલા પાદડાં દીવાના કિરણોના ઉત્તર આપી રહ્યાં હતાં. દિલીપ વિચારી રહ્યો હતો—મનુષ્ય વિનાના સંસાર પણ કેટલો કામગરો અને શેષક લાગે છે?

શેડા પગલાં આગળ વધવાથી રસ્તાને કિનારે આવેલા લીલુના ઝાડની છાયામાં કાંઈક સફેદ જેની વસ્તુ દેખા દેવા લાગી. થોડું વધારે ચાલવાથી સમ-

જ્યું, કોઈ નાનકડો છાદ્યો સફેદ ખમીસ અને લેંચો પહેરેલો—એક યાત્રીમાં કાંઈક વેચવા માટે ઊભો હતો.

બચપણમાં શેરી-મસ્જીદના ગોઠિયાઓ સાથે એણે લગભગ હંમેશાં આવા ખૂમચાવાળા ફેરિયોના ભાગ ખરીદીને ખાધો હતો. આજ તો દેવે એ આવી બધી વાતોને જૂઠી ગયો હતો પણ આવી સખત શરતીમાં નિર્જન સડક પર, ન્યાં કોઈ ફરકતું પણ નહોતું, આવી હાલતમાં આ ખૂમચાવાળો કેમ બેઠો છે?

ખૂમચાવાળાનું શુદ્ધ શરીર અને હંમરે પણ દિલીપનું ધ્યાન ખેંચ્યું. તેણે જ્યેનું કે રાતમાં ફેરી કરવા ઊભેલા આ વેપારી છાકરા પામે ધાંસમેટના તેજનું ટમટમિયું પણ નથી. નજીક આવીને તેણે જ્યેનું, તો તે છાકરા ફંડી હવામાં ફીગરાઈને કાચકા જેવા ઘડને બેઠો હતો. દિલીપના નજીક આવવાથી એ છાકરાએ આશામરી એક નજર એની તરફ નાખી અને પછી આંખો ઢાળી લીધી.

દિલીપે વિચાર કર્યો કે આવી ફંડી રાતમાં માત્ર જ્યેને જ જણા બહાર છીએ. દિલીપ એની પાસે જઈને ખચકાઈ ગયો. માથુસ-માથુસ વચ્ચે કેવો બેદ દોષ છે? પણ માથુસાઈ એક એવી ચીજ છે જે કોઈ વેળાએબેદની બંધી જ દીવાસોને પાર કરી નખ છે.

દિલીપને નજીક ઊભેલો જોઈને છાકરાએ કહ્યું :

“એક એક આનામાં એક એક ઢગળી.”

એક સેકન્ડ ચુપ રહીને દિલીપે પૂછ્યું : “બધાનું બોલને?”

છાકરાએ આંખોથી ઢગલીઓ ગણીને જવાબ આપ્યો : “આક આના.”

દિલીપે કેવળ અમસ્તું જ વાત ચલાવવા કહ્યું : “કોઈ ઓછું નહીં લેવાનો?”

માત્ર વેચાઈ જવાની જે આશાથી પ્રેરણા છાકરાના ચહેરા ઉપર રેલાઈ આવી હતી તે છૂ થઈ ગઈ દિલીપના પાછલા પ્રશ્નથી. છાકરાએ સામે જવાબ વાળ્યો : “મારી બા વડે.”

આ જવાબથી દિલીપ દ્રવિત થઈ ગયો અને ગોઠ્યો : “અલ્યા આના પૈસા તું તારી માને આપી દેવાનો કે?” છાકરાએ સ્વીકાર કર્યો એ હવાવીને.

દિલીપે કહ્યું : “હીક લાવ ત્યારે બધી જ.”

છાકરાને શંકા મારતો જોઈને, દિલીપે પોતાનો

રમાલ કાઢીને આપ્યો અને પોઠી એમાં બંધાવી લીધી.

આઠ આનાની પોઠી વેચ્યા જે આવી અસલ ઠાઠીમાં બહાર નીકળ્યો છે એના ધરની ઠેવી રિયતિ હશે? એ વિચારતા દિલીપના ફાં ખડા થઈ ગયા. એણે ખિસ્સામાંથી એક રૂપિયો કાઢીને છોકરાની યાળીમાં મૂકી દીધો. રૂપિયાના રણુકારથી એ મૂંઝી રાત સહેજે ગૂંચ. રૂપિયાને જોઈને છોકરાએ કહ્યું : “મારા પાસે તો પુટ્ટા પૈસા નથી.”

દિલીપે પૂછ્યું : “તારું ઘર ક્યાં છે?”

“નજીકમાં જ, ગમ્મીમાં છે.” છોકરાએ જવાબ આપ્યો.

દિલીપના મનમાં એનું ઘર જોવાનું કુતુહલ જાગ્યું. બોલ્યો : “આયો મારે પણ એ જાણુથી જ જવાનું છે. રસ્તામાં તારે ધરેથી પૈસા લઈ લાઉ.”

છોકરાએ ગલરાતા કહ્યું : “પૈસા તો ભાઈ ધરે પણ નહીં હોય.”

દિલીપ આ સાંભળી કૂટ કીકો પણ તેણે જવાબ વાળ્યો : “હા, તું આવને.”

છોકરો ખાલી યાળીને છાતી સરસી આપી આગળ આગળ ચાલ્યો અને તેના પછવાડે પછવાડે સાવકલ દોરતો દિલીપ.

દિલીપે પૂછ્યું : “તારા બાપાજીનું કામ કરે છે?”

છોકરાએ જવાબ આપ્યો : “બાપાજી તો મરી ગયા છે બાઈ.”

દિલીપ યુપ થઈ ગયો. થોડે આગળ જતા વળી પૂછ્યું : “તારી બા સુ કામ કરે છે?”

છોકરાએ કહ્યું : “બા એક શેઠને ત્યાં વાસણુ સાફ કરવાનું કામ કરતી હતી, હવે શેઠે રજા લઈ દીધી છે.”

દિલીપે પૂછ્યું : “કેમ રજા આપી દીધી શેઠે.”

છોકરાએ કહ્યું : “મારી બા અઠી રૂપિયા મહિને ભેતી હતી, જ્યુની બા શેઠનું કામ કરવા બે રૂપિયે તૈયાર થઈ એટલે શેઠણીએ મારી બાને રજા આપી દીધી અને જ્યુની બાને રાખી લીધી.”

દિલીપ ફરી પાછો યુપ બંધી ગયો. છોકરો હાથડા પગે ગમ્મીમાં જઈ જઈ કરતા ચાલતા હતો. દિલીપને કાચકથી બચીને કેમ ચાલતું તેની મુશ્કેલ થઈ રહી હતી. છોકરાની ગતિને ઓછી કરવા માટે વળી પાછો દિલીપે પ્રથમ પૂછ્યો : “તને અત્યા દાઢ નથી લાગતી?”

છોકરાએ સરીરમાં ગરમી લાવવા જ જાણે ચાલ તેજ કરતા જણાવ્યું : “નહીં.”

દિલીપે ફરી પાછો પ્રથમ કહ્યો : “જ્યુની બા પહેલા સુ કામ કરતી હતી?”

છોકરાએ કહ્યું : “જ્યુની બા રૂઢલમાં છોકરી-ઓને ધરેથી બોલાવી પહોંચાડવાનું કામ કરતી. રૂઢ-વાળાએ હવે છોકરીઓને ધરેથી લાવવા માટે એક બસ રાખી લીધી છે, એટલે જ્યુની બાને કાઢી નાખી.”

ગમ્મીના નાક ઉપર લીજળીના બલ્બ પ્રકાશ આપી રહ્યો હતો. ઉપરના માળાઓની બારીઓમાંથી પણ થોડો પ્રકાશ ગમ્મીમાં આવતો હતો. એથી ગતીને કાચક થઈતો હતો અને એ રીતે પણ રસ્તો કાપવામાં મદદ મળતી હતી.

સાકડી ગમ્મીમાં એક મોટી બારીના આકારનું બારણું પુલ્ક હતું. એના ધૂધળા રાતા જેવો પ્રકાશ સામેની જૂની ઈંટોની દીવાલ ઉપર પડતો હતો એ જ બારણામાં છોકરો અંદર ચાલ્યો ગયો.

દિલીપે આમ તેમ નખીને જોયું મુસોલીથી માણસ ભીનો રહી શકે એવી ઉંચાઈની એ બોરડી જેવી કે લગભગ ચહેરામાં કાલસા વિગેરે રાખવા માટે બનેલી હોય છે-મુસાઝા ફેલાવતું ઘસવેટનું ટમટમિયું પોતાનો મૂધળો લાલ પ્રકાશ ફેલાવતું હતું. એક નોનકડી ખાટળી, જેની ‘કે’ શાદમાં મહાધાકણિને દાનમાં દેવાતી હોય છે, કાળી પડી ગયેલી દીવાલને સહારે ટકવી હતી એના પાયા ઉપર બેએક મેના કપડા લટકી રહ્યાં હતા. એક ફૂળળા ધરીરની સ્ત્રી આવેલ જેવી લાગતી હતી તે મેલા કદ સાડલામાં ધરીર લપેટીને બેળી હતી.

છોકરાને જોઈને બાઈએ મૂંઝવું : “માલ વેચાયો ખેટા?”

છોકરાએ જવાબ આપ્યો : “હા બાઈ” અને રૂપિયો માતાના હાથમાં મૂકતોક ને બોલ્યો - બાઈના પૈસા શેઠને ખાંજ આપવાના છે.”

રૂપિયો હાથમાં લેતા માતાએ વિસ્મયથી પૂછ્યું : “કાણું શેઠ ખેટા?”

છોકરાએ ઉત્સાહથી કહ્યું : “સાવકલવાળા શેઠે બધો માલ ખરીદી લીધો છે, એની ખાસે છૂટા પૈસા નહોતા, શેઠ ગમ્મીમાં બિચા છે.”

ગભરાઇને માતા બોલી : “રૂપિયા છૂટા ક્યાં મળશે બેટા ?”

માયાનો છેડો સંભળતાં દિલીપને સંભળાવવાના ભાવથી માતા બોલી : “બેટા રૂપિયો શોધને પાછો આપી આવ અને ધરનું સરનામું લઈ લે, પૈસા આપણા કાલ લઈ આવશે.”

છોકરો રૂપિયો દિલીપને પાછો આપવા આવ્યો. દિલીપે ઉઠ્યા અવાજે માતા સાંભળી શકે એ રીતે કહ્યું : “રહેવા દો રૂપિયો, ટ્રાઇ હરકત નહીં પછી આપી દેને બાકીના પૈસા.”

માયાનો સાડીનો છેડો આગળ જેઝી અને બાહ બોલી : “નહીં શેઠ, આ રૂપિયો લઈ જવ, છોકરો પૈસા કાલ લઈ જશે તમારે ત્યાંથી.”

દિલીપે શરમાતા કહ્યું : “રહેવા દો, બાકીના પૈસા મારા તરફથી છોકરાને માટે મીઠાઈ આવાના માટે રહેવા દો.”

ખાઈ ના, ના કરતી રહી. દિલીપ અધારામાં જરા પાછો ખસ્યો.

બાઈનાં કરમાએલા, સૂકા પીળા પડી ગયેલા ચહેરા ઉપર આભારશીલતા અને પ્રસન્નતાની ઝલકે છવાઈ ગઈ. રૂપિયો પોતાની આંદરને છેડે ગાંઠ વળા બાંધી દીધો, ઠાઠાવતી નમાવીને લોટામાંથી હાથ ધોઈને પિત્તળના એક વાસણના નીચેથી મેલા અંગ્રાહમાં લપેટેલી એક રોડી કાઢી, છોકરાના હાથ ધોવાડાવીને એને ખાવા માટે આપી દીધી.

છોકરો તાજી રોટીમાંથી પુલકિત ચર્મ રચો હતો. મો બગાડીને : “હ-હુ હુખ્ખી રોડી.”

માતાએ પ્રેમથી શેસલાવતા રવરે કહ્યું : “મીઠું નાખ્યું છે અદર છોકરા.”

છોકરાએ રોડી જમીન ઉપર નાખી દીધી અને વિરોધ શરૂ કર્યો : “સવારની હુખ્ખી રોડી, હા વળી રોજ રોજ હુખ્ખી.”

આંખો પર હાથ રાખી બાળક મો પહોળું કરી રાવા જ માગતો હતો, માતાએ એને ગોદમાં જેઝી લીધો અને સમજાવ્યો : “મારો રાજ દીકરો, સવારે જરૂર દાળ ખવડાવીશ. જો, શેઠ તારે માટે રૂપિયો આપી ગયા છે. ચાખાસ ?”

“સવારે હું તને ખૂબ માસ ખનાવી આપીશ,

પછી તો તું રોજ દાળ ખાશે.”

છોકરો રીઝી ગયો. એણે પૂછ્યું : “બા તે ખાધું ?”

બાબી અગ્રોહ સામે તાકતાં માતા બોલી : “હા, બેટા! અત્યારે મને ખૂબ નથી દો તું ખાઈ લે.”

ખૂબી માતાનો બાળક બચપણે લીધે ઝઘો હતો પણ માતાની વાત ઉપરાત તે ધરની હાલતથી બળુ-કાર હતો. તેણે માતૃભક્તિના ભાવથી એક રોડી માતા તરફ આપતા કહ્યું : “એક રોડી તું ખાઈ લે બા.”

માતાએ એટલા જ વદાલથી પટાવનાં કહ્યું : “ના બેટા, મેં સવારે મોડેથી ખાધી હતી, મને અત્યારે ખૂબ નથી તું ખાઈ લે.”

દિલીપને માટે હવે આનાથી વધારે ભેદાતું અશક્ય હતું. હાંતમા દોઢ દનાવીને તે પાછો હતો.

પોતાના મકાન પર આવીને એ બેઠો જ હતો, ત્યાં નોકરે આવી અને બે મોટા માણસોના નામ જણાવીને કહ્યું : “ટ્રાઇ આવ્યા હતા મેસીને સાથે ગયા છે.” ખાવનું તૈયાર થઈ ગયાના સમાચાર અપ્યા. દિલીપે એના તરફ ભ્રમણ વિના જ કહ્યું : “ખૂબ નથી.” બચપર એ જ વખતે એને છોકરાની માતાનું ખૂબ નથી એ કહેતું યાદ આવ્યું.

નોકરે વિનિત સ્વરમાં પૂછ્યું : “શેઠું! હવે લઈ આવ્યું ?”

દિલીપને ગુસ્સો આવી ગયો. એણે ખિન્નતા જ કહ્યું : “એલા, ખૂબ ન દોય ત્યારે હવે પીવાનું હોય છે! ...હવે એની ફાલતુ ઝીજ છે !”

નોકર કાંઈ સમજ્યો નહીં તેથી વિસ્મિત થીમો રહી. દિલીપે ખિન્નતા કહ્યું : “અરે જન તું મો બાપ !” ઘાસપેટના પ્રકાશમાં ટમટમતું એ દૃશ્ય એની આંખોની સામેથી હટતું નહોતું.

નાના જાણીએ આવીને કહ્યું : “જાભીએ આ પત્ર મોકલ્યો છે.” અને ઠવર દિલીપના હાથ તરફ આગળ લખાવ્યું.

દિલીપે પત્ર પોઠ્યો. પત્રની પહેલી લાઈનમાં લખ્યું હતું : “હું આ જીવનમાં ફૂંખ જ જોવા માટે જમી છું.....”

દિલીપે આગળ નહીં વાંચતા, પત્ર ફાડીને ફેંકી દીધો. એ વગ ચર્મ ગયો, માથું લમવા લાગ્યું. એના મોઝેથી નીકળ્યું.

“ધીર કરે ને એમ આવ કે! તને વિતે કે ફૂંખ મોને કહે છે. ....”

સવિધ્યાવાણી

અનુ. : ૬૬૫૧ જોખી.

હતુ આજે મરી જશે !

રુદાક્ષની માળા જપતાં-જપતાં દાદી વિચારી રહ્યાં હતાં—હતુના જીવનનો આજે છેલ્લો દિવસ છે. સિદ્ધવાદ આળાની વાણી ઠરી મિથ્યા થાય નહિ. આજે હતુના ઓગણીસમા વર્ષનો છેલ્લો દિવસ છે, કાસે તેને વીસમું બેસશે. અને તેથી જ હવે... આજે ખાર વાગતા સુધીમાં તો હતુ મરી જવાની !

દાદીની આંખો સામે સિદ્ધવાદ સાધુની સૌમ્ય મૂર્તિ કળાવા વાગી. કોઇ કનેથી એ કંઠેથી ભૂગડાનો ય લેતા નથી—એકે રૂળ સુદાં ય નહિ તો ! પરમ સત્—તમામનાં ભૂત—સવિધ્યા કહી ખતાવે. શ્રદ્ધાવતી કહેર ધર્માન્ધ હોવાં છતાં પણ દાદીએ દીક્ષા લીધી નોતી—પરંતુ તે દિવસે સિદ્ધવાદ જેવા મહાત્માના દર્શન ક્યાં પછી તે પોતાને ધન્ય માનતાં હતાં—આટલા દિવસો પછી એમની તપરથા રૂળી હતી. પોતાના દીક્ષા-સુરુની યાદમાં દાદીની વિશ્વળ આગળાઓમાં માળા કાંપવા લાગી.

ધરની એકધારી શાન્તિનો લગ કરતી દીવાલ—ઘડિયાળ ચિત્કાર કરી ઊઠી—ટન ! બધાની નજર ઘડિયાળના કાંટા પર ખોડાઈ ગઈ—ધરના એક ખૂણમાં બેવાર વાંચી લીધેલા દૈનિક પત્રમાં, કૃત્રિમ ભાવે દુબી ગયેલા ખાણુજી, ખાટના એક ખૂણે બેસીને બેઠેલું રવેર ગૂંધી રહેલી બા, નાના ભાઈ સાથે કેરમ રમતો અશોક, અને માળા પર ઝડપતેર પોતાની કાંપિત આંગળીઓ ફેરવતાં દાદી,—હા દાદીની આંખો પણ ઘડિયાળ, પર ખોડાઈ ગઈ. ઘડિયાળ, ચાલે, ન, નેહુ' કંકા એક છતુએ—હતુ, આ મુદ્દતની નામિકા, આ રાતની કેન્ડ-બિન્ડ સળી છતુ !

અશોક મેડિકલ કોલેજનો વિદ્યાર્થી હતો—સંસ્કાર અને ધર્મનો દુર્બલ વિરોધી. કોલેજથી પાંચ આવીને તે દિવસે તેણે પણ સિદ્ધવાદની વાણી સાંભળી હતી—હતુ ઓગણીસ વરસથી નાજી નહિ જીવી શકે. સાંભળીને જ તે મળગી ઝીઝો હતો આખોને આખો.

બધા સાંભળે એમ જ એણે કહ્યું : 'ધૂતારાપણું, આ બધી જ ધૂતતા છે, હતુ, ઘ' ગમરાતી નહિ. ધરમને નામે ચાલતું આ સધળું જ ધર્મિંગ છે. આમને આમ ભોળા લોકોને આવા હું છે.'

'અરથો કલાક હજુ બાકી છે,' અશોકથી બોલાઈ જવીકું. વ્યંગભરી નજરે દાદી સામું જોઈ બોલ્યા, 'કેમ દાદી !'

જવાબમાં દાદીએ ગળું સાફ કરી ચલાવ્યું : 'કેમ દાદીનો શો અર્થ ? કું એમ થોડી ઇચ્છું છું જ કે એમ યદ જ નય... છતાં ય લખિન્દરની વાતની તો તને ખબર જ છે. હવે પૂરેપૂરો સમય વીતી નય પછી હેમખેમ માનીએ.' અનેક કરચલીઓવાળું દાદીનું કપાળ સડોચાકું, કરચલીઓ વધી અને ગાડી યદ—એમનો હાથ હજી માળા ફેરવ્યા કરતો હતો.

અશોક હસી પડ્યો, 'નિવૃત્તિ ! બધું જ ગપ છે ગપ હતુ આજે મરી જવાની ! વાહ !' તેણે હતુ તરફ જોયું ને હાથ વતી ધૂંટણ ખાંધી સર્પ સાધું નીચું ઘાલી તે પગથી પથારી ખોતરી રહી હતી. 'શું વિચાર કરે છે હતુ ? આ હોકરીઓ પણ ભારે ડરક હોય છે બધી.' અશોકને હતુ પર દયા આવી ગઈ. આટલો વખત ચૂપચાપ બેઠેલી હતુએ પલંગ નીચે સહેજ અમથો પગ મૂક્યો કે બા તથા દાદીએ હોહો કરી મૂક્યું : 'આ શું...અરે ના શું કરે છે હતુ ! ક્યાં નય છે ?'

'પાણી, થોડું પાણી આપો.' સ્વગત બોલતી હોય તેમ ઈન્દુ બોલી.

'એ તો કહે કે તરત પાણી હાજર. આટલા અગે ધરમાં છીએ તો શા કામના...?' વાત પૂરી ક્યાં વિના જ બાએ પાણીનો પ્યાલો લાવીને હતુને આપ્યો. 'હવે કેટલી મિનિટ બાકી છે ! ધીરજ રાખને દીકરી !'

પાણી પીને પાછી હતુ એમ જ ચૂપચાપ બેસી ગઈ. ધીમે ધીમે ઘર આપું નિરતબ્ધ યદ ગયું. કેરમ પડ્યું મૂકાને અશોકે પણ એક ચોપડી ઉપાડી

તેમાં મોં સંતાડ્યું. હોયે ધેયોં નાનો બાઈ ખાટને ખૂલે હોવી જ્યાં આવ્યો. સૌ પોતપોતાની જગ્યાએ સ્થિર બેઠાંતા—તકન સ્થિર, પથ્થર પ્રતિમા જેમ. ધડિયાળનો કોરા પોતાની રાજની અંતિએ આમળ ધામે રહ્યો હતો.

આપુની આંખોને જોધ જકડી રહી હતી. દૈનિક છાપું હાથમાંથી કપારતું ચ સરી પડ્યું. 'તું'—તેમણે કારે આંખે માથે હાથ ફેરવી વાળ સમાધાં કર્યા.

બહાર રાતતું અમરું એક પ'ખી બોલી ગીઠ્યું. રાત આજે ધણી બવાવડ માલમ પડતી હતી. સ્મશાન જેવું છે આ મૌન—અરોઠે ચોપડી બાજુ પર પડેલી દીધી. તેવું ચિત વાંચવામાં મોટયું નહિ. તેણે બૂલી બવાયેથી સ્મૃતિનો તાંતણો ફરી પકડ્યો...

...તે દિવસે જ ઇતુના જીવનમાં મૃતુ-પરિવર્તન થયું ગયું હતું. ઇતુ તેને હાથબર જેવું રહી, પછી ગંભીર વેદનાથી આફ્રકંઠે પૂછ્યું: 'આમ મૂનમૂન શું બેઠી છે?'

ઇતુએ ખતે આંખો ઝૂકાવી લીધી.

...અરોઠે ઇતુની પાસે સરકયો. સાન્તવનાના સ્વરે બોલ્યો: 'ફેરી છોકરી છે આ! આજના જમાનાની છોકરી થઈને ચ તને આ બધી વાતમાં વિશ્વાસે છે!'

ઇતુ બોલી હતી, 'તેઓ સિદ્ધવાફ છે.'

'આ બધું જાફ છે, પાખડ, સિદ્ધવાફ નથી, છળ છે, છળ.' અરોઠે કોંધથી સળળી બેઠ્યો હતો. તેની સ્મૃતિ વધુ તાણ થતી જતી હતી—આ મૌન સ્તબ્ધ વાતાવરણમાં,

...ઇતુને ટોઠા મળ્યા ગયો હતો તો મે આનાકાની કરતી બોલી: 'તેઓ એવા સાધુ નથી. અને બાપુ પણ કહેતાંતા કે તેઓ ધૂર્ત નથી. વળી, બ્યોતિય એ ચ વિદ્યાન છે. પ્રયેકના અતીત, વર્તમાન બધું તેઓ બતાવી આપે છે...જે જે જને એમણે જે કાંઈ કહ્યું છે તે સધળું સમુ પડ્યું છે, સદાયે.'

...અરોઠે સમજાવ્યો કે માત્ર કોષ કરવાથી કશું નહિ વગે. બોલ્યો: 'જુઓ, મેં પણ કેટલાય દિવસ વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો છે. અતીત, વર્તમાન સધળું કંડી સકાય છે પણ ભવિષ્ય ભાખી સકાતું નથી. ભવિષ્ય ભાખતું કંઈક છે. હરતરેણ તો સતત

બદલાવા જ કરે છે. દદ આત્મ-વિશ્વાસ નોંધએ. પછી શાને નકામી ગભરાઈ મરે છે? મારી વાત માત્રી જ, આ બધું જ ગપ છે.'

...બહાર જઈ રહેલાં દાદીએ આ બધું સાંભળી લીધું હતું. યસ્સાથી મૂજતાં મૂજતાં એમણે કહ્યું હતું: 'મોં સલાળાને બોલ, અરોઠે. હમણાં હમણાં તું જરા બળને ઉદ્ધત મતો બપ છે. તારી જે માન્યતા હોય, ખુશીથી તું તેનો વિશ્વાસ કરી—બીજાના વિશ્વાસનું અપમાન કયું છે, તો તારી વાત તું બપ્યો.'

'બપ્યા હવે.' અરોઠે પણ ઉકળાવ્યો—'આંખ સામે આટલી ધૂર્તતા ચૂને મોટે સહન કરીશ? એક દિવસમાં છોકરીનો અહોરો કેવા થઈ ગયો છે?—જુઓને!'

'એ કાંઈ સાધુ બાળાનો વાંક નથી, નસીબનો વાંક છે. બનવા કળ તે બને જ.'

'બન્યા, બન્યા. લૂવા ધરમને નામે બધું જ ધર્તિગે છે. હું કશું છું કે આ ભવિષ્યવાણી કંડી જ ફળવાની નથી.'

આ જીભબેડીથી દાદી નિર્વાક થઈ ગયાં હતાં—મૂજ પડ્યાં હતાં. કપાળની કરચલીઓ કંઠાર થઈ ગઈ હતી. પણ પછી છેલ્લે શાન્ત સ્વરે વાત સ્વીકારી લીધી હતી: 'હીક વાત છે! ઇતુના કિસ્સાથી જ સાબિત થઈ જશે કે ડોની શક્તિ સત્ય છે—ધર્મની કે અધર્મની. આ જપમાળા હાથમાં છે ને કશું છું કે ને સિદ્ધવાફ સાધકની ભવિષ્યવાણી ખોટી પડી તો ફ...'

...ઉત્તેજનાને કારણે દાદી ચૂપ થઈ ગયાં હતાં. બને ઇતુની હાજરી તો બૂરી જ ગયા હતા. આ બધું સાલળાને મે હાથ વચ્ચે મોં સંતાડીને બહાર દોડી જતી ઇતુને જોતાં જ જાનેને ઇતુની હાજરીનું જ્ઞાન થયું. અપસાધીની જેમ મોં નીચું ઢાળીને બંને ચૂપચાપ ગેલા રહી ગયા હતાં.

...પછી અરોઠે સાંભરી આવ્યું...ઇતુને ચૂકો પહેરતી કરવામાં કેટલું મનાવવી પડી હતી. ચૂકો તો ધેર રહ્યો, ઇતુ ચૂકી પણ પહેરવા નહોતી ઇચ્છતી. બધા જ લોકો અવાફ હતા—આવડી અમથી' ઉકારીને જીવન પ્રત્યે આટલો વેરાગ્ય સાડી નહિ, ધરેણું નહિ! સંસારમાં માત્ર એક યોગ્ય પ્રત્યે તેની આસક્તિ

હતી, તે હતી પ્રુસ્તક દિવસ રાત માત્ર ચોપડીમાં જ માયુ રાખી વાંચ્યાં કરતી. ભાઈ-ભાંડુ તરફ મુદ્દલ દેત નહોતી, તેઓની વર્તતા ઘણી જડી હોય છે

હા, અશોક વચ્ચે વચ્ચે એને ધમકાવતો, સમજાવતો, પંથુ છંતું નિર્લિપ્ત દાવણ અને ગોળ રહેતી. ચોસ દેશની મંમી જેની નિ શબ્દ.

અશોક વધુ યુરમે એતો. 'જો, આ સઘળા મરખાઈ છોડી દે નતને આટલી દુઃખી કરાથી શો કાયદો છે? જીવન જીવવા માટે છે, આનંદ માટે છે. ત્યારે એક જ જીવન છે અને એક જ વાર જિંદગી છે. તો તેને અનુમતિ રાખીને શા માટે જીવે છે?'

અને છંતુ પછી પંથુ ચૂપ જ રહેતી અને અશોકને આશ્ચર્ય થતું કે છોકરી જીવનથી ડર છે કે ઘણા કરે છે!

પરંતુ એક દિવસ છંતુના જીવનમાં પરિવર્તન જોઈને અશોકનું આશ્ચર્ય વધતું આવ્યું. પહેલ બહેન તો છંતુને જોઈને સારી પહેરેલી જોઈને ફાલેલ અશોક અવાઈ થઈ ગયો હતો ત્યારે છંતુએ સવળ સ્મિત સાથે પૂછ્યું હતું. 'જ્યો એક ભાઈ, કેવી લાગુ છું?'

અશોકે હસીને કહ્યું: 'ખાન પટ્ટી ગયું પાવતીનું?'

અને કૃત્રિમ અભિમાનના સ્વરે છંતુએ જવાબ આપ્યો. 'સાચે જ, જુઓ એક, આ શબ્દગાર સારો લાગે છે શું?'

અશોકે છંતુના આ અતીતને સુકમતાથી જોવા લાગ્યો.

પરંતુ, છંતુને આ પોશાક સારો લાગવા માંચો તે જોઈને સારી પછીથી તેના શરીરથી ઉતરી નહિ-બહો આટલા દિવસથી ઉપેક્ષિત કીમતી સારીઓ, બહાઉક વગેરે રોજ રોજ પ્રેમીઆથી નીકળવા લાગ્યા સમય મેળવીને રોજ સાજો છંતુ શબ્દગાર સજવા લાગી. એક દિવસે સિનેમા પંથુ જોઈ આવી, અને પછી તો માત્ર સિનેમા જ નહિ, કોથી ફાલેલ, રેશરારા, અને ગ્રાન્ડ હોટલ મુદ્દા તે જવા લાગી

લોહો ચક્રિત થયા હતા-અચાનક, છંતુમાં આ પરિવર્તન ચાલી?'

.. અને છંતુ કશું જ જોવાતી નહિ. હસી પડતી ક્યારેક અજબ જોવા મેળવાતે સ્વરે બોલતી. 'હર

દેશ જઈ રહી છું, તમને જાણને છોડીને, એટલે જ તો...' અને તે ચૂપ થઈ જતી.

થેર એને કાઠ જરા પંથુ રોકતું કે રોકતું નહિ. મનમાં વિવાદ જરીને પાધા જ વિચારતા...હવે કેટલા દિવસ છે? જીવનનો ઉપભોગ કરી લે, છંતુ! કામીની સમજવાળાની જેમ હેઠી ઇન્જીઓ પૂરી કરી લે, છંતુ! આત્ર અશોકને આ પરિવર્તન ગમતું નહિ, છતાં પણ તે ચૂપ રહેતો હવે કેટલા દિવસ પાછો છે સમય વિલે ખુદ છંતુને જ પોતાની જૂલની જાણ થવા દો,

અને છંતુ! દિવસભર પત ગિવાની જેમ જીડતી રહેતી છંતુ રાતે સતા-ખંડેના તલન ખડી જાની કેને-ડરમાં એ દિવસની તારીખ તે એપ્રિલ શે, જોયા કરતી, અને પછી, કાણ? પછી જ તે રહી પડતી-જલે કાઈ અતરુલાલા મજૂરી જીડતી હોય તકિયો દનાવીને ખૂન રૂસકા બરતી

....છંતુની આગાદી દિવસે દિવસે વધવા લાગી. અશોક મહાપરાણે ચૂપ રેલી હતો. પંથુ એક દિવસ તે ચૂપ જ રહી શક્યો તે વાચવા મોઝો ત્યારે તેને તેનું એક પ્રુસ્તક શોધ્યું જતા ન મળ્યું. નાના લાઇ-બહેનથી છપાવીને તે તેમ અવગ જ મૂકતો, કાશ્યુ કે તેમાંથી શરીરવિચારને બદલે તેઓને વિકૃતિનો ખોરાક જ વધારે મળે તેમ હતું

કાશ્યુ જલે સા વિચારથી, પંથુ અશોકે છંતુના રૂમ બહાર પા ઉપાટયા જો દિવસે છંતુ થેર નહોતી. જ્યાને થેર તેને નોતરું હતું જપાની બાએ કહેવ રાખ્યું હતું કે રાતે મોકડે ચર્ચ ગયું હોવાથી છંતુ રાત ત્યા જ રોકાઈ જશે.

એક ખૂલે સવાડીને રાખેલી પેની ચોપડી અશોકે કેને મળી ગઈ પરંતુ સાથે કાઠક બીલુ પણ મળ્યું-વિજયની ચિઠ્ઠીઓ-જવાનો ભાઈ વિજય!

અશોક સ્તબ્ધ થઈ ગયો હવે બાધ બાધવાનો સમય આવી લાગ્યો હતો ચરમ મુદ્દત જેવું-જોડેલું પાસે આવવું હતું હતું, તેટલી જ છંતુ ઉમમત થતી જતી હતી. પોતે જ પરમતૃપ્તિ ખાતર ખેતી રહી હતી પરંતુ પ્રત્યેક તૃપ્તિ એક નવી અતૃપ્તિ જગાવી દેતી હતી, કદાચ તે આ સમજાતી નહોતી

તેમાં મોં સંતાડ્યું. હાથે ઘેરો નાનો ભાઈ ખાટને ખૂંચે હાંવી જવા આવ્યો. સૌ પોતપોતાની જગ્યાએ સ્થિર બેઠાંતા—તદ્દન સ્થિર, પથ્થર પ્રતિમા જેમ. ઘડિયાળનો કાંચ પોતાની ચોજની ગતિએ આગળ ધપે રહ્યો હતો.

બાપુની આવોને જોઈ જહીરી રહી હતી ફેનિક છાત્રું હાથમાંથી કચારતું 'ય સરી પડ્યું' તું—તેમણે બારે આવે માથે હાથ ફેરવી વાળ સમાવી કપો.

બહાર રાતનું અચૂરું એક પંખી બોલી ગઈયું. રાત આવેને ઘણી બવાવહ માતૃમ પડતી હતી. રમવાન જેવું છે આ મૌન—અરોહાં ચોપડી બાજુ પર પટ્ટા દીધી. તેનું ચિત વાચવામાં ચોટ્યું નહિ. તેણે જૂથી બવાયેની રમૂતિના તાતણે ફરી પકડ્યો..

...તે દિવસે જ ઇતુના જીવનમાં યતુ-પરિવર્તન થયે મધુ હતું. ઇતુ તેને કાણુખર જોઈ રહી, પછી ગંભીર વેદનાથી આદ્યકે કે પૂછ્યું: 'આમ ચૂનચૂન શું બેઠી છીં'

ઇતુએ બને આવો બૂકાવી લીધી.

...અરોહાં ઇતુની પાસે સરકયો. સાન્વનાના સ્વરે બોલ્યો: 'કેવી છોકરી છે આ! આજના જમાનાની છોકરી થઈને ય તને આ બધી વાતમાં વિશ્વાસે છે!'

ઇતુ બોલી હતી, 'તેઓ સિદ્ધવાક છે.'

'આ બધું જાહે છે, પાખંડ. સિદ્ધવાક નથી, છળ છે, છળ.' અરોહાં કોંધથી સળગી બેઠ્યો હતો. તેની રમૂતિ વધુ તાણ ઘટી જતી હતી—આ મૌન સ્તબ્ધ વાતાવરણમાં,

...ઇતુને ટેકા મળી ગયો હતો તો યે આનાકાની કરતી બોલી. 'તેઓ એવા સાધુ નથી. અને બાપુ પણ કહેતાંતા કે તેઓ ધૂર્ત નથી. વળી. જ્યોતિષ એ ય વિદ્યાન છે. પ્રત્યેકના અતીત, વર્તમાન બધું તેઓ બતાવી આપે છે...જે જે જેને એમણે જે કાંઈ કહ્યું છે તે સઘળું સાચું પડ્યું છે, સદાયે.'

...અરોહાં સમજી ગયો કે માત્ર કોંધ કરવાથી કશું નહિ વળે. બોલ્યો: 'જુઓ, મેં પણ કેટલાય દિવસ વિદ્યાનનો અભ્યાસ કર્યો છે. અતીત, વર્તમાન સઘળું કહી શકાય છે પણ અવિશ્વ સાખી શકાતું નથી. અવિશ્વ સાખ્યું કહેણ છે. હસ્તરેખા તો સતત

બદલાયા જ કરે છે. દર આત્મ-વિશ્વાસ ભેદએ. પછી શાને નમી જીવનમાં મરે છે! મારી વાત માની ન, આ બધું જ ગપ છે.'

...બહાર જઈ રહેલાં દાદીએ આ બધું સાંભળી લીધું હતું. યુરસાથી મૂઝતાં મૂઝતાં એમણે કહ્યું હતું: 'મોં સંભાળીને બોલ, અરોહાં. દમણાં દમણાં તું જરા જાણે હિદત થતો જાય છે. તારી જે માન્યતા હોય, ખુશીથી તું તેનો વિશ્વાસ કરી—ખીજના વિશ્વાસનું અપમાન કર્યું છે, તો તારી વાત તું જાણ્યો.'

'જાણ્યા હવે.' અરોહાં પથ્થર ઉઠાડ્યો—'આખા સામે આટલી ધૂર્તતા મૂગે મોટે સહન કરીશ! એક દિવસમા છોકરીના મહેરે કેવા થઈ ગયો છીં—જુઓને!'

'એ કાંઈ સાધુ બાબાનો વાક નથી, નસીબનો વાંક છે. બનવા કાળ તે બને જ.'

'જન્મા, બન્મા. ત્યાં ધરમને નામે બધું જ ધતિગ છે. હું કહું છું કે આ અવિશ્વવાણી કદી જ ફળવાની નથી.'

આ જીવનભેદીથી દાદી નિવોક થઈ ગયાં હતાં—મૂજ પડ્યા હતાં. કપાળની કરચલીઓ કોરાર થઈ ગઈ હતી. પણ પછી છેલ્લે સાન્ત સ્વરે વાત સરીકારી લીની હતી: 'કીક વાત છે! ઇતુના કિસ્સાથી જ સાબિત થઈ જશે કે મેની શક્તિ સત્ય છે—ધર્મની કે અધર્મની. આ જપમાળા હાથમાં છે ને કહું છું કે ભે સિદ્ધવાક સાધકની અવિશ્વવાણી ખોટી પડી તો ફું...'

...ઉતેજનાને કારણે દાદી ચૂપ થઈ ગયાં હતાં. બને ઇતુની હાજરી તો જૂથી જ ગયા હતા. આ બધું સાંભળીને બે હાથ વચ્ચે મોં સંતાડીને બહાર દાદી જતી ઇતુને જોતાં જ બનેને ઇતુની હાજરીનું જ્ઞાન થયું. અપરાધીની જેમ મોં નીચું દાગીને બને ચૂપચાપ ગેલા રહી ગયા હતાં.

...પછી અગાકને સાલરી આવ્યું....ઇતુને ચૂડા પહેરતી કરવામા કેટલું મનાવવી પડી હતી. ચૂડા તો ઘેર રહ્યો, ઇતુ ચૂડી પણ પહેરવા નહોતી હજી. બધા જ લોકો અવાક હતા—આવડી અમથી ઊંક રીને જીવન પ્રત્યે આટલો વેરાગ્ય! સાડી નહિ, ધરણાં નહિ! સંસારમાં માત્ર એક ચીજ પ્રત્યે તેની આસક્તિ

હતી, તે હતી પુત્રાક! દિવસ રાત માત્ર ચોપડીમા જ માયુ રાખી વાચ્યા કરતી લાતે-લાકે તરફ સુધ્ધ હેત નમજો. "હેતી, સેઓની વતો ધણી મદી હોય છે

હા, અશોક વચ્ચે વચ્ચે એને ધમકાવતો સમ જાવતો, પણ ઇતું નિર્લિપ દારવે અને મોન રહેતી. મોસ દેશની મમ્મી જેની નિ રખે."

અશોક વધુ ચુરોએ થતો. "જે, આ સધળી મૂર ખાઇ છોડી દે. જતને આટલી કુખી કરવાથી શો ફાયદો છે? જીવન જીવવા માટે છે, જાનદ માટે છે ત્યારે એક જ જીવન છે અને એક જ વાર જિંદગી છે તો તેને જીવન રાખીને શા માટે જીવે છે?"

અને હવે પછી પણ ચૂપ જ રહેતી અને અશોકને આશ્ચર્ય થતું કે છોકરી જીવનથી ડરે છે કે ધણી કે છે?

પરતુ એક દિવસ છતુના જીવનમા પરિવર્તન નેહને અશોકનું આશ્ચર્ય વધતુ ચાલુ પહેલ વહેલ તો છતુને નેજાંટની સાડી પહેરેલી નેહને કણેક અશોક અવાજ ધઈ ગયો હતો ત્યારે છતુએ સલજી રમિત સાથે પછય હતું 'જુઓ નેહ લાઇ, કેવી લાગુ છું?'

અશોકે હસીને કહ્યું 'ખાન તુડી ગયુ પાર્વતીનું?' અને કૃત્રિમ અકિમાનના સ્વરે છતુએ જવાબ આપ્યો 'સાને જ જુઓ નેહ, આ શયુગાર સારો લાગે છે શું?'

અશોકે છતુના આ અતીતને સહમતાથી નેજાંલાઓ

પરતુ છતુને આ પોશાક સારો લાગવા માંખો તે નેજાંટની સાડી પછીથી તેના શરીરથી ઉતરી નહિ-બધકે આટલા દિવસથી ઉપેક્ષિત કીમતી સાડીઓ ખસાડેલ વગેરે રાજ રાજ પેડીયાથી નીકળવા લાગ્યા સમય મેળવીને રાજ સાજે છતુ શયુગાર સજવા લાગી એક દિવસે સિનેમા પથુ નેહ આવી, અને પડી તે માત્ર સિનેમા જ નહિ, કોડી દાહિસ, રેરોરા અને માન્ય હોરન સુધા તે જવા લાગી.

લોહી ચમ્પિત થયા દતા-અચાનકે છતુમા આ પરિવર્તન શાથી?

અને હવે મ્યુ જ બોલતી નહિં હતી પડતી કપારેક અજબ ગેવા બેખાન સ્વરે બોલતી 'દર

દૈન જઈ રહી છું, તમને જધાને છોડીને, એટલે જ શા 'અને તે ચૂપ થઈ જતી

થેર એને કાંઈ જરા પથુ રોકતું કે રોકતું નહિ મનમા વિવાદ લરીને બધા જ વિચારતા હવે કેટલા દિવસ છે? જીવનનો ઉપગ્રેગ કરી લે, છતુ! કાસીની સંજવાળાની જેમ હેલી ધમકાએ પૂરી કરી ને છતુ! મ્યન અશોકને આ પરિવર્તન મમતુ નહિ, છતાં પડે ચૂપ રહેતો હવે કેટલા દિવસ બાકી છે સમય વિલે ખુદ છતુને જ પોતાની ભૂવની વળણ થવા દે!

અને છતુ! દિવસભર પત ગિયાની જેમ ઊડતી રહેતી છતુ રાતે સ્નાન પહેના તદ્દન બદલી જતી કેને-ડરમા એ દિવસની તારીખ તે એપ્રિલશે, નેપા કરતી, અને પછી, શયુ પછી જ તે રડી પડતી-જણે કાંઈ અતરબવાલા ભમૂશાં હોતી હોય તકિયા દવાવીને ખૂન ફસંકા ભરતી

. છતુની આઝાદી દિવસે દિવસે વધવા લાગી. અશોક મહાપરાણે ચૂપ રહી હતો. પણ એક દિવસ તે ચૂપ જ રહી થકપો તે વાચવા મોડે ત્યારે તેને તેનું એક પ્રસન્ન શોધ્યુ છતાં ન મળ્યુ નાના લાઇ-બહેનથી છપવીને તે તેમ અનગ જ મૂકતો, કારણ કે તેમથી શરીરવિચાનને બદલે તેઓને વિકૃતિનો ઓરાક જ વધારે મંગે તેમ હતું

કોણ જાણે શા વિચારથી, પણ અશોકે છતુના રમ ભણે પણ ઉપાદયા તે દિવસે છતુ થેર નહોતી જવાને થેર તેને નોતતુ હતું જવાની બાએ કહેવ રાખ્યુ હતુ કે રાંતે મોકુ થઈ ગયુ હોવાથી છતુ રાત ત્યાં જ રોકાઈ જશે

એક ખૂણે સતાડીને રાખેલી પેની ચોપડી અશોકેને મળી ગઈ પરતુ સાથે કાંઈક ખીલુ થ મન્યુ-વિજયની ચિગીઓ-જવાનો ભાઇ વિજય!

અશોકે સ્તમ્ભ થઈ ગયો હવે બાધ બાધવાનો સમય આવી લાગ્યો હતો ચરમ મુદ્દત નેતુ-નેટુ પાસે આવતું જતું હતું તેટલી જ છતુ ઉમ્મચ થતી જતી હતી પોતે જ પરમવૃત્તિ ખાતર ખેરી રહી હતી પરતુ પ્રત્યે વૃત્તિ એક નરી અનૃત્તિ જગાવી દેતી હતી કાચ તે આ સમજતી નહોતી

બીજે દિવસે ઈતુ આવી કે લાગતો જ અશોક તેની પાસે ગયો 'ઈતુ, તારો સર્વનાથ શાને નોતરી રહી છે?'

ઈતુ બધુ જ સમજી ગઈ પશુ તો ચે પૂરુષ 'એટલે?'

'શુ તને સમજાયું નથી પડતી? એક જોટા ડરની મારી જતને કયા લઈ જઈ રહી છે? કાંઈ અખર નથી?'

ઉદત છોડરીની જોમ બાઈ સાથે દાંતિયા કરતી ઈતુ મોલી હતી 'એક જ જ્યારે જીવન મળ્યું છે, તો તેને અનુભવ લઈને શાને જીવે? જીવન આનંદ કાળે છે.'

અશોકે વ્યંગ સમજી લીધો તે ખામી ગયો ઈતુ આજે કોઈના ઉપદેશ કાન નહિ ધરવાની, સલાહ નહિ સાંભળવાની—આજે તેણે પોતે જ પોતા પરનો તમામ અધિકાર ખોઈ નાખ્યો ■

આવા આવા અતીતના વિચારોમાં ખોવાઈ ગયેનો અશોક ધડિયાળોને અવાજ સાલગી જાગી મેલ્યો 'બાર વાગી ગયા છે'—કોડતોક ને તે ઇતુને બેટી પડ્યો 'કેમ, મે તને નહોતું કહ્યું?' તેણે હાદી તરફ પશુ વિજ્યા નજરે ભેંચું

એટલામાં દૂર બેઠેલા બા—બાપુજી પશુ મેઈ થયા હાદીએ એક શબ્દ પશુ કહ્યો નહિ સુનમન બેઠા રજા ને રુદ્રાક્ષની માળા પર આગળીએ કરતી રહી—મોલ્યા: 'રાત તો આખી પૂરી જવા દો.'

અને બને હાથમાં મો સતાડીને ઈતુ ઘસકે ઘસકે શેવા લાગી કોઈએ એને જાની સાખી નહિ—આન કાશ્રુઓ કોણ ખાગી શકે?

[શ્રી મિહિરસેનની વારતા ઉપરથી સંક્ષિપ્ત]

સિદ્ધાંતનો ધોડો

પ્રજામાં એક સમાજમાં ગયેનો એક સરદાર અધ્યક્ષરથાને હતો એના હાથમાં ડડો હતો એણે જાહેર કહ્યું 'હિંદુઓ—ગિરુઓ સુરિન્નો—યુરિન્નો, સીજો—મીજો, બધા ચાતિથી મેસી નહી તો વાદ રાજો કે મારા હાથમાં આ ડડો છે' આખી સભા ચાત થઈ ગઈ પછી એ કહે હવે દાદા ધર્માધિ કારીતુ અહિંસા પર વ્યાખ્યાન થશે' શુ આજે થશે? આપુ ત્યા થયું ત્યારથી સિદ્ધાંતનો મને ડર લાગવા માંજો છે પંડેના કુ ધર્મથી કરતા હતા ધર્મને નામે જોટલા અત્યાચારો થયા છે એટલા બીજા કોઈ કારણે નહી થયા હોય હવે કુ સિદ્ધાંતથી ડરું છું સિદ્ધાંતની જોટલા નજીક જઈશું એટલા માણસથી દૂર થઈશું

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

*

આવા હતા પાપુ-૧-૨-૩-૪....	૨-૦૦
ગાંધી-શુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અલ્લાહના બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં ...	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા	૦-૩૫

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધિમાં
ઉદાર હાથે મદદ કરો.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ
રાષ્ટ્રીય કોઠડીમાં પાતાની ફરજ અદા
કરવા માટે કટીબદ્ધ છે.

ઉના તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ

ઉના

જિ. જૂનાગઢ
ફોન નં. ૭

લાલજીભાઈ ગોકળદાસ
મેટલ વર્કસ

પિત્તળના પાટા સરકલ તથા
નં. વાસણો માટે :-

લાતી રોડ, મોરબી.

With Best Compliments
From :-

AMER FINANCE BOMBAY
(P) LTD.

.....ના સૌજન્યથી

યુનિયન

[કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ]

ભારતની એક અગ્રતિમ વીમા સંસ્થા, જે તેના ચોલિસી હોલ્ડરોને નફાનું બિનસ (આવકવેરા-મુક્ત) વહેંચે છે, જેણે નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે:-

★ ઠોર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અંગત અકસ્માત)

—: મોટા, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :-

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખેાટ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી ભાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કામકાજ કરવામાં આવે છે.

-: હેડ ઓફિસ :-

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ લિમિટેડ.

૨૩. પી. એમ. રોડ, કોટ, મુંબઈ-૧.

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૭

ટાર : 'CO-FIRE'

ડી. એન. દેસાઈ

મનેજર

શાખાઓ દેશભરમાં સર્વત્ર છે.

સજી લે મૃંગાર

શ્રી દેદારનાથ (નાથજી) લખે છે “અચ્છી લગી હરજેક કહાની બોધપ્રદ
ઔર ઉપયુક્ત છે”

મહાસતી ઉત્તમવનકુમારીજી ‘નાનકડી પુસ્તિકાથી ગાગરમા જાળે જીવનનો
સાગર ભરી દીધો છે’

યુજરાતમિત્ર ‘આત્મદર્શનની માર્ગદર્શિકા’

પુસ્તકલક્ષ ‘સૌને ગમે તેમ છે જગતને ઉપોગી’

શ્રી રજનીબહેન પડયા ‘બહુ જ રસ પડે એવી’

શ્રી હર્ષદાનહેન દીવાનજી સુદર.

મૃત્યુ રૂા ૧ ૪૦ નંબર ૦, ટપાલ કુદિ ૦-૧૪

પ્રાપ્તિસ્થાન પરિચય ટ્રસ્ટ, ૧૯ ૨૧ હંમામરટ્ટીટ, મુબમ્બઈ ૧.

આના પહેલા બહાર પડેલા પ્રથમ

૧ વિશ્વસહિતા મડલ ૧

ગાંધીજીની પ્રસ્તાવના લેકસઅહની દૃષ્ટિએ લખાયા છે સત્સંગ
કમળનારને બહુ ઉપયોગી’

શ્રી વિજયરાય વેદ ગીતાની ધીરમશીર બાલગિની સમોવડી ફરી મગીને
પદ્મપાદનયોગ શ્રીજી મનન નિદિધ્યાસનની અધિકારિણી

શ્રી નાનાભાઈ લદ ‘બહુ ગમી આજુ વિશ્વ એ રમાણે ચાને તો કેવુ સાડુ?’

પડિત મુખનાથજી કું તો એ સાલણી આકેત્તમ થોજ પશુસલગાવ
નારા ભાઈબહેન પશુ નાચી ઉડતા’

શ્રી દિગ્મતવાલ અબ્બાસ તમારા લખાણમા નગર સત્ય સાનુ અને સુમધ
-વિના ખીજુ શુ હોય? અને તમારા વાચનનું માખણ તમરી સ્વેદ છે અને
હવારી નાખે તેવી ભાષામા આરોગવાનું હોવ ત્યારે તા સત્વિ જ થાય’

મૃત્યુ રૂા જીક, ટપાલ આદિ ૦-૨૫

૨ બુદ્ધચરિતામૃત

પડિત મુખનાથજી તમારી વિશેષતા બહુજનના મૂલ્યથી અને રજૂઆતમા છે
વિવિધ પુણ્યમાધી સચિત રસમાધી નીપજેલ મંજુરી થાદ કરશે છે’

મૃત્યુ રૂા ૦-૮૪, ટપાલ આદિ ૦-૧૮

૩ ગીતસહિતા

સમ્રાટકર્ત્રી ધીરજબહેન

આમા વિવાદસીમતાપ્રસન્ને વાણિયાઆલજીમા મવાતા ૨૨૪ ગીત છે

મૃત્યુ રૂા ૦-૮૪, ટપાલ આદિ ૦-૨૫

નવજીવન કાર્યાલય (અમદાવાદ ૧૪, મુબમ્બઈ ૨)

सर्वोत्तम भांड भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

ईन्डिया एक्सचेंज

कलकत्ता-१

डाल : २२-१०७२ भाग : NOBISUGE

मिल स्थल:

रेल्वे स्टेशन, थगहा,

पो. ऑ. नारायपुर

जि. ब. पारस (बिहार)

(भाग : KANORIA)

સજી લે શૃંગાર

શ્રી કેદારનાથ (નાથજી) લખે છે: 'અચ્છી લગી.....હરજેક કઠાની ખોપપદ
ઔર ઉપયુક્ત દે'

મહાસતી ઉત્તમવ્યક્રમારીજી: 'નાનકડી પુસ્તિકાકાપી ગાગરમા જાળે જીવનનો
સાગર બરી દોષી છે.'

શુજરાતમિન: 'આત્મદર્શનની માર્ગદર્શિકા.'

પુસ્તકાલય: 'સૌને ગમે તેમ છે. જાગરને ઉપયોગી.'

શ્રી રજનીબહેન પંડ્યા: 'બહુ જ રસ પડે એવી.'

શ્રી હર્ષદાબહેન દોવાનજી: 'સુદર.'

મૂલ્ય રૂ. ૧-૪૦ નંબર, ટપાલ ટ્રસ્ટિ ૦-૧૪

પ્રાપ્તિસ્થાન: પરિચય ટ્રસ્ટ, ૧૯-૨૧ હંમામસ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૧.

આના પહેલાં બહાર પડેલા ગ્રંથો

૧. વિશ્વસંહિતા મંડલ ૧

ગાંધીજીની પ્રસ્તાવના: 'લોકસમજની દૃષ્ટિએ લખાય છે..... સત્સંગ
પ્રચનારને. બહુ ઉપયોગી'

શ્રી વિજયરાય વૈદ 'ગીતાની ધીરમજીર બાદલગિની સમોવડી, ફરી ફરીને
પઠનપાઠનયોગ્ય; અનુષ્ઠ મનન, નિદિધ્યાસનની અધિકારિણી'

શ્રી નાનાભાઈ ભટ્ટ. 'બહુ ગમી આજુ વિશ્વ એ પ્રમાણે ચાલે તો કેવું સાડું?'

પડિત સુખનાથજી 'હું તો એ સાબળી આકાંક્ષા થયો જ, પણ સંભળાવ-
નારા ભાઈબહેન પણ નાચી ઉઠતા.'

શ્રી દિગ્ગતલાલ અજરિયા 'તમારા લખાણમાં નમદ સત્ય-સૌન્દર્ય અને સુગંધ
-વિના બીજું શું હોય? અને..તમારા વાચનનું માખણ તમારી સમીક્ષા, હૃદયને
હવાની નાખે, તેવી ભાષામાં આરોગ્યવાન હોય ત્યારે તો સત્સંગ થાય.'

મૂલ્ય રૂ. એક, ટપાલ આદિ ૦-૨૫

૨. બુદ્ધચરિતામૃત

પડિત સુખલાલજી. 'તમારી વિશેષતા બુદ્ધજનતા, શ્રદ્ધા અને રમ્યતામાં છે,
..... વિવિધ પ્રુષ્ઠોમાંથી સંવિત રસવાળી નીપજેલ અધુની વાદ કરાવે છે'

મૂલ્ય રૂ. ૦-૮૪, ટપાલ આદિ ૦-૧૬

૩. ગીતસંહિતા

સમ્પાદક: ધીરજીબહેન

આમાં વિવાદસ્પીરતાદિપ્રસંગ વાણિયાશ્રાવણમાં ગવાતા ૨૨૪ ગીત છે.

મૂલ્ય રૂ. ૦-૬૪; ટપાલ આદિ ૦-૨૫

નવજીવન કાર્યાલય (અમદાવાદ ૧૪; મુંબઈ ૨)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ : NOBISUGE

અપર ગેન્જમ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ધ ઓધ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ન્યુ ઇન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ધ ન્યુ સ્વેદેશી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ગોવિંદ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

શેરડીમાથી
 શુદ્ધ કણીદાર ખાંડ
 બનાવનાર

મેનેજિંગ એજન્ટસ :
 ધ કોટન એજન્ટસ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

ઇન્ડસ્ટ્રી હાઉસ, ૧૫૮, અથગેઇટ રેકલેમેશન,

મુંબઈ-૧

તમારું નસીબ અજમાવી.....

રૂપિયા ૫૦,૦૦૦ સુધીના ઇનામો મેળવો.

૩૧. ૧૯૦૦ના મુદ્દ્યાંકના પ્રિમિયમ પ્રાપ્ત યોગ્ય		૩૧. પાંચના મુદ્દ્યાંકના પ્રિમિયમ પ્રાપ્ત યોગ્ય	
માટે ઇનામો		માટે ઇનામો	
ઈનામની સંખ્યા	ઈનામની રકમ	ઈનામની સંખ્યા	ઈનામની રકમ
૧	રૂ. ૫૦,૦૦૦	૧	રૂ. ૧૫,૦૦૦
૨	રૂ. ૨૫,૦૦૦	૨	રૂ. ૧૦,૦૦૦
૫	રૂ. ૧૦,૦૦૦	૧૦	રૂ. ૫,૦૦૦
૧૦	રૂ. ૫,૦૦૦	૨૫	રૂ. ૨,૦૦૦
૭૫	રૂ. ૨,૦૦૦	૨૦૦	રૂ. ૧,૦૦૦
૧૫૦	રૂ. ૧,૦૦૦	૩૩૦	રૂ. ૫૦૦
૨૪૩ કુલ ઇનામો.		૫૬૮ કુલ ઇનામો.	

ઇનામ માટેના રૂ. ૧૯૬૪માં જે વખત ચેલન્જરો.
તેમાંના નીકળેલા નંબરો ઇનામને પાત્ર ઠરશે.
ઇનામ ન લાગે તો ૫૫ ૧૦ દેકાના પ્રિમિયમ
સાથે પાચ વરસે પૈસા પાછા મળશે.

ક્યાંથી ખરીદશો ?

સ્ટેટ બેન્કની શાખાઓ, સરકારી ટિલોરીઓનું કામ કરતી તેના
હાથ નીચેની બેન્કો, ઉપરની બેન્કોની શાખાથી આવરી ન લેવાયાં
હોય તેવાં સ્થળોએ ટિલોરીઓ અને પેટા ટિલોરીઓ તેમ જ હેડ
અને સબ પોસ્ટ ઓફિસથી તેની મૂળ કિંમતે મળી શકશે.

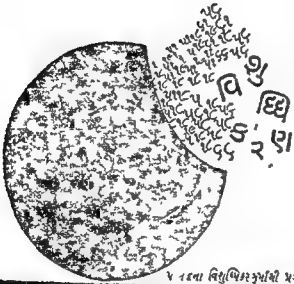
લગ્ન, જન્મોર્થ, જન્મદિન તેમ જ અવા બીજા મંગલિક અવસરોએ
પ્રિમિયમ પ્રાપ્ત યોગ્ય લેટમાં આપી પ્રસંગને યાદગાર બનાવો.

આજે જ પ્રિમિયમ પ્રાપ્ત યોગ્ય ખરીદો.

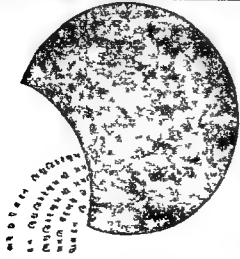
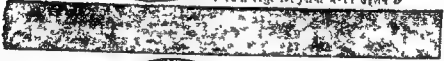
ગુજરાત સરકારના માહિતી ખાતા દ્વારા પ્રકાશિત.

ચોલાદના વિશુધિરત્નમાંથી પ્રગતિ ઉદ્ભવે છે.

૪ નદના વિશુધિરત્નમાંથી પ્રગતિ ઉદ્ભવે છે

પ્રકાશ
એટલે
પોલાદ

અમારી પરદેશ-સફરી જહાજોની સેવા
 ઈંગ્લેન્ડ, યુરોપ, પશ્ચિમ આફ્રિકા,
 રશિયા અને યુ. એસ. એ સુધી
 વિસ્તરેલી છે.

તથા
 વિદેશ. સમુદ્રપાર.
 સ્વદેશ જહાજો.

સિંધિયાના વહાણોમાં
 તમારો માલ મોકલો

અમારી કિનારા પસંની નૌકાઓ
 હિન્દના બંદરો, પૂર્વ-પશ્ચિમ પાકીસ્તાન,
 સિંઘોન અને બ્રહ્મદેશ સુધી વિસ્તરેલી છે.

ફોન:
 ૨૬૮૧૬૧ (૧૨ લાઈન.)

સિંધિયા નૌકાદ્વારા પ્રવાસ સામાન મોકલવાથી ભારત માટે
 હિંડિયામણની ખચત થાય છે: હિંડિયામણ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કું. લિમિટેડ.

સિંધિયા હાઉસ, બેલાર્ડ એસ્ટેટ, મુંબઈ.

SIRAJ SONS

86-B Gobind Mahal
 Marine Drive

Netaji Subhash Road,
 Bombay-2

Gram SONSIRAJ

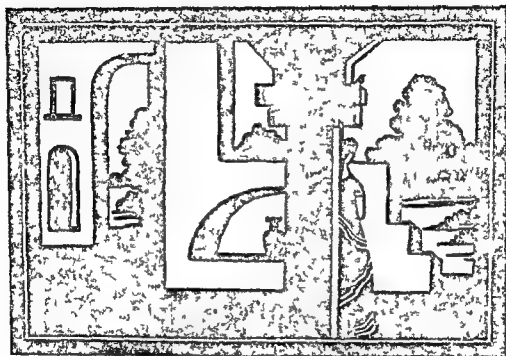
Phones 241011
 241479

Prominent Exporters, Importers and
 Manufacturer's Representatives

EXPORTS Cotton and Art Silk Piecegoods, Sugar, Oil, Oilseeds, Stainless Steel Utensils, etc. to Aden, Sudan, Ethiopia, Eritrea, Nyasaland, Suva (Fiji) and U. K.

IMPORTS Art Silk Yarn and Fabrics Coal-tar Dyes, Stainless Steel Sheets, etc.

શુભકામનાઓ માથે

શ્રી સારંગપુર કોટન મેન્યુ. કંપની લિમિટેડ
અમદાવાદ

પાર્શ્વ

સર્વિસ

ગામેગામ માલ

પહોંચતો કરવા

* ઝડપ

* સહીસલામતી

* ઓછા દર

★

પ્રવાસી

સચિત્ર માસિક

જેમાં ગુજરાતના લબ્ધપ્રતિષ્ઠ

લેખકો નિયમિત લખે છે.

* સુંદર આકર્ષક છપાઈ

* કુટુંબમાં સૌને ગમે તેવું

* વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫-૦૦

છુટકે નકલ રૂ. ૦-૫૦ ન.પૈ.

★

માહિતી માટે લખો,

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર ડેપોરેશન

વાહનવ્યવહાર ભવન, અમદાવાદ-૧૭.

સ્વાતંત્ર્યના સંરક્ષણ માટે સર્વસ્વ સમર્પણ.

सर्वोत्तम पांड भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

बिन्द्या अक्सयेन्स

कलकत्ता-१

दिना २२-१०७२ भाग • NOBISUGE

भिव स्थल

रेल्वे स्टेशन, पगडा,

पो. को. नारायणपुर

बि. म. पारख (बिहार)

(भाग KANORIA)

વર્ષ ૨ : ('આશાવાસુ' વર્ષ ૧૬) : : અંક ૭ : સંજોગ અંક ૧૮૭ : ઓક્ટોબર : : ૧૯૬૩

અનુક્રમ

૨૪૩ અંત સમૃદ્ધિનું મુલ્ય	૪૩૮ સુખલાલ
૨૪૬ માસિક પસે માગણી	મકરન્દ દવે
૨૪૭ પ્રેમપંથનો પ્રવાસી અર્જુન	સરોદ
૨૪૮ યાશે તો શું યાશે?	સાર
૨૪૯ કિનારબા નથી દેવા	જરખાદ
૨૪૯ સિદ્ધાંત નિખાની કસોટી	રતિમાઈ ગોંધિયા
૨૫૧ 'પ્રેમજન જ્યોતિની સેર'	રુવામી આનંદ
૨૫૩ સત	સાધુશ્રી વામનાભીજી
૨૫૪ સાધુતો ભક્તતા ભવા	દેવેન્દ્રકુમાર કાં. પંડિત
૨૫૫ વિસામો ન કોને હો માનવી	અંબકેશીજી આં. શુકલ
૨૫૭ પાવક પ્રસંગો	કમ્પુ દોરી
૨૫૯	શિવચુંદરમ
૨૬૦ જોડન પીટર જોગર	ખંડુકુમાર ભેશી
૨૬૨ સાચારીનું આસુ	શિવચુંદરમ
૨૬૩ ઈશ્વરનો દિશારો	'સાહિત્યકુમાર'
૨૬૦	શુભવત એમ. સાવ
૨૬૧ કસર	પરિમાલ હાં. પટેલ
૨૭૨ નેરથ	નગીનદાસ પારેખ
૨૭૪ ભેર-એ-વિનયસ	મધુન વેદ
૨૭૭ વિજય	'શિવમકાશ'
૨૮૦ મામાની બમ્બશાળો	મધુકુજ પટેલ
૨૮૧ કલાકાર અને સૌંદર્ય	અનંત વ્યાસ 'સ્મિત'
૨૮૨ વાલ્મીકી કામ	શિવચુંદરમ
૨૮૩ સગીરાચાર્ય' ૪૦ એમપ્રવરનાથજી	'અધિન'
૨૮૫ 'બાલ, મકા નડ' કે કારણ?	'અનિલ'
૨૮૬ સંનખાં 'માયુ'	શિશીર'ભલ શાહ
૨૮૯ ઈંટ અને બાકી	સુવકુમાર
૨૯૦ અવલુનો પોત	અર્ચત વ્યાસ
૨૯૧ દિલ્લર: ઘસની ખીજખાલુ કુજલતા કાપડિયા, વિનોદ મેઘાણી	મોહનભાઈ પટેલ
૩૦૧ હિરો	

સુચના

(માહિતી)

આ માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે. ૪૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં વપાસ કરી પછી કાપી લેવને જણાવવું. અંક શિલ્પિમાં હશે તો માનવાશે.

જમે તે મહિને માહક પડે શાક્ય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો ને તે લેખકોના છે. સંસ્થા તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ બાનવું નહિ.

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મીઠું, વાળું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાળજીથી એક બાજુ સાદીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે ફૂલિયા સ્વીકાર બાબત જખવાડિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસીન્ડસ સાથે અંક અને યોગ્ય પુરસ્કાર પ્રસિદ્ધિ પછી અડવાડિયામાં લેખકોને મોકલાય છે.

લખાણમ

દેશમાં ('વરસવ') ૭ રૂપિયા
બરેલમાં બાર શિલ્પિ

વૈષ્ણવજન, રૂપાચતન, મિલિટનેટી
જૂનાગઢ

: ફોન નં. ૮૯ :

સપાટ. નવિન માંધી

પ્રકાશક અને મુદ્રક: ધીરેન માંધી - રૂપાચતન મુદ્રણાલય - જૂનાગઢ

અંતઃસમૃદ્ધિનું મૂલ્ય

પ્રકિત સુખવાદજી

વધુવ એટલે વિષ્ણુભક્ત. પણ વિષ્ણુભક્તિનું તત્ત્વ આંતરિક સંપત્તિને ઝોળખવામાં રહેલું છે. જે આંતરિક સંપત્તિને બરાબર સમજે અને યથાશક્તિ એ સંપત્તિ સાધવાનો યત્ન કરે, તે વૈષ્ણવ. આ અર્થ જે જે પરંપરાના અનુયાયીમાં થતો હોય તે બધી પરંપરાના અનુયાયીઓ વૈષ્ણવ જ છે. એ જ રીતે બીજી પરંપરાઓ જે જે વિશેષણ કે નામથી ઝોળખાતી હોય તે તે વિશેષણ અને નામની પાછળ રહેલ આવો આધ્યાત્મિક લાવ સમજાવે તો તે તે વિશેષણ કે નામો પણ બધી પરંપરાના સાચા અનુયાયીઓમાં થઈ શકે. દા. ત. નિર્મલ્ય કે તપસ્વીપદ્ધતી ઝોળખાતી જેન પરંપરા લઈએ કે સૌગત થા બૌદ્ધ વિશેષણથી ઝોળખાતી બૌદ્ધ પરંપરા લઈએ કે બીજી કોઈ કિંચિત્, ધર્મનામ આદિ પરંપરાઓ લઈએ અને એ વિશેષણોનો વ્યાપક તેમ જ આધ્યાત્મિક અર્થ સમજાવે તો તે તે પરંપરામાં પણ બીજી જિન્ન દેખાતી પરંપરાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

આ દષ્ટિ એક તાર્ત્વિક અને આધ્યાત્મિક છે. આ દષ્ટિની પરાકાષ્ઠા એ છે કે તેમાં એકો હોય પામે છે અને માત્ર નવનુ અદ્વૈત જ પૂર્ણરૂપે રૂપ રહે છે.

ક્રમશઃસ્વરૂપનિર્ણયના પ્રારંભમાં એક શાંતિમંત્ર છે, જેનો અર્થ એ છે કે આ અને તે એ બધું પૂર્ણ છે. એ પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ ઉદ્ભવ થાય છે. અને તે ઉદ્ભવ પૂર્ણ સ્વીકારી લઈએ તોય બાકી પૂર્ણ જ રહે છે:

પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણતપૂર્ણમુદયતે.

પૂર્ણસ્થ પૂર્ણમાશાય પૂર્ણમેવાપશિષ્યતે.

આ તો સામાન્ય શબ્દાર્થ થયો. ભાવાર્થ એના અનેક વર્ણી શકાય, પણ એક ભાવાર્થ તો એ છે કે ન્યા નગર નાખો ત્યાં સર્વત્ર પૂર્ણ અને અખંડ તત્ત્વ જ સુરે છે. એને ઘસ કઢો, આત્મા કઢો, કંઈક કઢો, પુરુષ કઢો કે સચ્ચિદાનંદ થા અનિવચનીય કહો. એ બધું એક જ છે.

માણસ પોતે જન્મ્યો, જીવ્યો અને સંસ્કાર પામ્યો ત્યારથી તે અપૂર્ણ જ છે. અઘંકાર અને વાસનાના વૈદનમાં વીંટળાયેલ નૈતન્ય અપૂર્ણ છે. પત્રી તે માનવજાતિમાં ઈતર પ્રાણીજાતિઓ કરતાં મને તેટલું નિકસિત થયું હોય. પરંતુ માનવતાની વિશેષતા એ છે કે તે છેવટે અપૂર્ણતાની બંધનો પૂર્ણપણે ફેંકી દેવાની શક્તિ ધરાવે છે. એ શક્તિ એકાએક પૂર્ણતાએ નથી પહોંચતી પણ યોગ્ય પ્રયત્ન બંધ તે સિદ્ધ થાય છે આમ થાય ત્યારે એ અદ્વૈત અને નાના જેવા લેખાનો અને દેખાતો માણસ પણ પૂર્ણ બને છે. જે જે પૂર્ણ બને છે તે બધામાં સત્ત્વ અને સચ્ચિદાનંદનું તત્ત્વ પૂર્ણતાએ ખીચે છે. આ રીતે અનેક કાળના, અનેક દેશના અને અનેક પદના પ્રામાણિક અને વિવેકી પુરુષો પોતાના પ્રયત્નથી પૂર્ણતા પામે તોય સચ્ચિદાનંદ કે સત્યતત્ત્વ તો કુવપણે પૂર્ણ જ રહે છે. મંદેષમાં એમ પણ કહી શકાય કે પ્રત્યેક જીવજાતિમાં સચ્ચિદાનંદનું શ્રી સ્વરૂપ છે જ, અને તેના ઉપરથી આવરણ ખસતાં તે પૂર્ણપણે પ્રગટ થાય છે. અને એક જીવજાતિ પૂર્ણ બને ત્યારે ઈતર જીવજાતિઓને પણ સાધના કરવામાં અને સિદ્ધિ મેળવવામાં પૂર્ણતા બરાબર ઝોટી પડતી નથી.

પિતા પાસે ધન હોય અને તે પોતાના વારસદારોને વહેંચે ત્યારે વારસદારોની સંખ્યા નેટલ

તે ધનના ભાગ પાટે. એ ભાગ મૂળ ધનથી પરિમાણમાં નાના જ હોવાના. આથી ઊલટું, યુગ પોતાનું વિવાધન ગમે તેટલા શિષ્યોને આપે, તો એ ધન નથી યુગ પામેથી એણે થવું કે નથી એને મેળવનાર શિષ્યોમાં એણે આપવું. સિધ્ધ બધા યોગ્ય હોય અને સરખા યોગ્ય હોય તો બધા જ એ વિવાદી દષ્ટિએ પૂર્ણ બને અને વિવાદાતા યુગ તો પૂર્ણ રહેજે.

આ ઉપમા માત્ર એટલું સ્વયંવત્ માટે છે કે સ્વર્ણ વસ્તુના વિતરણમાં નાનામોટા કે સરખા ભાગ સંભવે. પણ સદૃશ, સૂક્ષ્મતર ને સૂક્ષ્મતમ વસ્તુના આદાનપ્રદાનમાં કેઈ પરિમાણવદતા હોવી જ નથી.

સત્ય અને શુદ્ધિ એ અતઃસમૃદ્ધિ છે. દુઃખથી તેમ જ છન્દ્રિયોને લવચાવનારી વિમૂતિ એ બદ્ધિ-સમૃદ્ધિ કહેવાય. આથી આધ્યાત્મિક સમૃદ્ધિનું મૂલ્ય દુનિયામાં હવું, છે અને રહેવાનું. પણ આ ભૂમિકાથી હોયે હોનાર પુરોગ પણ પાકવા છે અને પાકવાના. એમને મન ખડું મૂલ્ય અતઃસમૃદ્ધિનું છે, અને એ જ અતઃસમૃદ્ધિને જાણ્યે પોતાની આલકારિક વાણીમાં ઉપરના મંત્રમાં ગાઈ છે.

આ મંત્રમાં 'પૂર્ણ' શબ્દ એના પૂર્ણ અર્થમાં પૂર્ણપણે વપરાયો છે. એ મંત્ર છે તો ઉપનિષદને એક અંશ. પણ સત્યદષ્ટ એક જોન મહાદાસનિકને એના રહસ્યનું જ્ઞાન થયું, અને તેણે એ મંત્રમાં વળુ'વેલી પૂર્ણતાની અતઃસમૃદ્ધિનું હાઈ જોળખી લીધું.

પછી તો એ દાર્શનિક સંસ્કૃતકવિએ એ પૂર્ણતાને પોતાની રીતે ગાઈ. એ જ્ઞાનાર વિદ્વાનનું નામ વાચક ધર્માવિજયજી.

ધર્માવિજયજીએ પૂર્ણતાને જાણમાં દર્શિત એ રાખી છે કે પૂર્ણતા એટલે શું? તેનું સ્વરૂપ શું? તેને પમાય કેવી રીતે? અને પૂર્ણતા પમાય ત્યારે એ વ્યક્તિ કેવી બને? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર શ્રી ધર્માવિજયજીએ એક અષ્ટક રચી આપ્યો છે. એ અષ્ટકનું નામ છે 'પૂર્ણતાષ્ટક'. એમના બીસઠ અષ્ટકો પેઠી આ 'પૂર્ણતાષ્ટક' પહેલું છે. એમાંથી બે-ત્રણ શ્લોકો જ અંગે એના જ્ઞાન સાથે આપવા ઉચિત લેખાશે.

અભ્યાસીએ આ લખુનેબથી એટલું જાણી શકશે કે પરમ સત્ય બધી જ ધર્મપરંપરાઓમાં માન્ય રહેલું છે. એને સિદ્ધ કરવાની પ્રક્રિયાઓ બધે યોરીધણી જુગી પડતી હોય. પણ આંતરિક પ્રક્રિયા તો એક કે સમાન જ હોવાની. ભાવામાં એનું વળુ'ન કરી એકસરખું ન સંભવે, પણ તેથી મૂળ અર્થમાં ફેર પડતો નથી. આ દષ્ટિએ આ બધા જ સાચા સાધકોને મન અતઃસમૃદ્ધિનું મૂલ્ય એકસરખું જોવામાં આવે છે. એજ પારમાર્થિક ધર્મ છે અને એને સમજ્યા એ જ પારમાર્થિક દર્શિત છે. આ ધર્મ અને આ દર્શિતો સમૃદ્ધિયોના સ્વરૂપ જોખા અને બીના ગળી જાય છે, ને તેનું ખડું નેમ જ પૂર્ણ સ્વરૂપ જ શેષ રહે છે.

'પૂર્ણતાષ્ટક'માંથી ઉદ્ધૃત

૧. પૂર્ણતાઃ યા ધર્માપાધિઃ સા યાચિતકમલુકનમ્ ।

યા તુ સ્વાભાવિકી સૈવ તાત્પર્યત્વવિભાનિભા ॥

ભાવ : બહારની ચીજોથી જે પૂર્ણતા મળાય છે તે માગેલા ધરેણા જેવી છે. પરંતુ જે પૂર્ણતા અંદરથી વિકસેલી હોય છે તે સાચા રત્નની દીપ્તિ જેવી છે.

૨. પૂર્ણંતે ચેત કૃપણાસ્તદુપેક્ષીય પૂર્ણતાઃ ।

પૂર્ણાનન્દશુધાસ્તિગધા દર્શિતેવા મનીષિભાગ ॥

ભાવ : લાલચી મણ્ણેસો જે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિથી પોતાને પૂર્ણ માને છે, ખરી રીતે તે વસ્તુની ઉપેક્ષા એ જ પૂર્ણતા છે. પૂર્ણાનન્દ વિશેની આવી અમૂળદર્શિત મનીષીઓને જ હોય છે.

૩. અપૂર્ણઃ પૂર્ણતામેતિ પૂર્ધમાવસ્તુ હીયતે ।

પૂર્ણાનન્દસ્વભાવોઽય જગદ્દુષ્ટદાયકઃ ॥

• આ જ જ્ઞાન બાઇબલમાં જા રીતે બળ છે :

“આમાંથી જેઓ રાંધે છે તેઓને ધન્ય છે, કેમ કે આકાશનું રાત્રનું તેઓનું છે.”

ભાવ: દુન્યવી લોકોને અચરજ પમાડે એવા પૂર્ણાનંદનો સ્વરૂપ છે. જેમજેમ માણસ અપૂર્ણ-
ખાલી-થાય તેમજેમ તે પૂર્ણ બને છે અને જેમ જેમ તે પૂર્ણ બનતો જાય એટલે કે જે પરિમલ્યો
સમૃદ્ધ થાય છે તે ખરી રીતે ખાલી બનતા જાય છે.

૪. કૃષ્ણપક્ષે પરિક્ષિણે, શુકલે ચ સમુદ્ભવતિ ।

ધોતન્તે સકલોપદેશઃ પૂર્ણાનંદમિધેઃ ૧ કલાઃ ૧૧

ભાવ: અવિદ્યા અને વાસનાનો કૃષ્ણપક્ષ ક્ષીણ થાય અને સમ્યગ્દષ્ટિ તેમજ મારિત્રને
શુકલપક્ષ ઉદય પામે ત્યારે જ પૂર્ણાનંદરૂપ ચંદ્રની પ્રત્યક્ષસિદ્ધ કળા પ્રકાશે છે.

જેમ શકારો કે, પ્રથમ મ્લેકમાં પૂર્ણતાનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પૈસેટ્ટા, સત્તાકીર્તિ
જેવી વસ્તુઓથી ન્યારે માણસ પોતાને લાંબાંમથો માનતો થાય છે ત્યારે એની એ પૂર્ણતા માત્ર મગિયા
ઘરેણાં જેવી અચિર દોષ છે; પણ ખરી પૂર્ણતા એ તેથી જુની વસ્તુ છે. સાચા હીરાની કાન્તિ જેમ
ચિર દોષ છે તેમ ખરી પૂર્ણતા એ ચિર દોષ ઇવનથી કઠી જુની પડતી નથી.

બીજા મ્લેકમાં પૂર્ણતાના સ્વરૂપ વિશેની મનીષીઓની સમજણ કેવી છે તે દર્શાવ્યું છે. મનીષી
એટલે માત્ર ભણેલ કે શાસ્ત્રપાઠિત નહીં; પોતાનાં મન ઉપર પ્રભુત્વ કેળવ્યું હોય એવા વિવેકી પુરુષ.
આવા મનીષી માને છે કે ભૌતીયાલયથી અને દીન પ્રકૃતિના માણસો જે જે વસ્તુ મેળવી પોતાને પૂર્ણ
કેળવ્યા-લેખાવ્યા મથે છે; ખરી રીતે તે જ વસ્તુઓની ઉપેક્ષા ચેરવી એ જ સારી પૂર્ણતા છે. મનીષી
દુન્યવી યોધ પણ વસ્તુનો સત્કાર કે તિરસ્કાર નથી કરતો. માત્ર તેની ઉપેક્ષાને જ તે પૂર્ણતાનું ચિહ્ન
લેખે છે. આવા પૂર્ણપુરુષ હોય તે જગતની જીવુપ્રત્યા પથ નથી કરતો અને તેના વગેરેમાં પણ નથી કરતો.

ત્રીજા મ્લેકમાં લૌકિક રીતથી લોકોત્તર રીત કેવી જુની પડે છે તે અવગતપણી દ્વારા દર્શાવી
અન્તઃપ્રક્રિયાનો એક આધ્યાત્મિક માગ અવગાય છે. દુનિયાના લોકો ધર કે વાસણને પૂર્ણ ભરવું હોય
ત્યારે તેમાં કંઈ વસ્તુઓનો સંગ્રહ અને વધારો કર્યો જ જાય છે અને માને છે કે જેમ સંગ્રહ વધારે તેમ
આપણે પૂર્ણ. વળી તેઓ એમ માનતા હોય છે કે જો ધર કે પાત્રને ખાલી કરતા જઈએ કે તેમાંથી
વસ્તુઓને ઝીલી કરતા જઈએ તો તે ધર અને પાત્રને ખાલી જ થવાનું. આધ્યાત્મિક લોકોની
દષ્ટિ આથી જુદી છે. તેઓ સ્વાનુભવથી એમ જ માનતા હોય છે કે જેમ જેમ આપણે ધ્રુવ તાસના
અને સંગ્રહના સંસ્કારોથી ખાલી થતા જઈએ તેમ તેમ ઉપર પૂર્ણ બનતા જઈએ છીએ અને ન્યારે
ધ્રુવ અને સંગ્રહથી પોતાને પૂર્ણ માનવા પ્રેરાઈએ છીએ ત્યારે ઉપર ખાલીપડા ધઈ જઈએ છીએ.
આવી દષ્ટિ હોવાથી આધ્યાત્મિક પુરુષોની પ્રવૃત્તિ પોતાનામાં પ્રવચન રહેલી અન્તઃસમૃદ્ધિને પૂર્ણ
કરવા તરફ જ રહે છે.

ચોથા મ્લેકમાં યોગશક્તિ ચંદ્રની ઉપમા દ્વારા આધ્યાત્મિક પૂર્ણતાની બધી કલાઓનું સ્વરૂપ
મૂલવવામાં આવ્યું છે અને કવિ કહે છે કે અધારિયું જાય અને અજ્ઞાનશિયું આવે અને તેમાંથી પ્રશ્નમાનો
દિવસ આવે ત્યારે જ ચંદ્રની સેાએ કળા પ્રકાશી ગેડે છે. એ જ રીતે અસત્ય, અભિમાન અને હિંસા
આદિ કૃષ્ણકર્મ યા તામસિક વૃત્તિઓ સંપૂર્ણપણે વિલય પામે અને સત્ય, નમ્રતા અને કરુણા જેવા
શુકલકર્મ યા સાત્ત્વિક ભાવો સમ્પૂર્ણપણે આભસાર થાય ત્યારે જ આધ્યાત્મિક પૂર્ણતાની સેાએ કળાઓ
સાધકમાં પ્રકાશી ગેડે છે અને પૂર્ણ બને છે.

કૃષ્ણકર્મ અને શુકલકર્મના વિષયમાં કૃષ્ણપક્ષ અને શુકલપક્ષનું રૂપક હમરો વર્ષ જૂતું છે.
મોહ પિટકો અને જૈન આગેમોમાં કૃષ્ણકર્મ આચરનારને કૃષ્ણપાશિક અને શુકલકર્મ આચરનારને શુકલ-
પાશિક કહ્યું છે એ જ રીતે યોગદર્શનમાં પણ પાપપ્રવૃત્તિને કૃષ્ણકર્મ અને પ્રવૃત્તિપ્રવૃત્તિને શુકલકર્મ કહ્યું છે.

માલિક પાસે માગણી

મકરન્દ દવે

[ફેરેલેલ, ફાંગોલસ કિ તેવીએક દિ લા મહે (૧૯૫૧-૧૯૫૨) ફેરેલેલ અને લેખક. ફાંગોલસ રાજદરબાર સાથે સંકળાયેલ હઈ ચોદમાના પદવીને લાવ્યાવતા. ત્યાર બાદ 'કવાએડીઝમ'ના રદસ્થાપી સિદ્ધાન્તોનો અદ્દ પ્રસાર કરવા માટે એને દેશનિર્ગલ કરવામાં આવેલ. રાજદરબાર અને રાજદરબાર ઉદારદિલી માટે એવું નામ બણીતું.'

'કવાએડીઝમ' એ આધ્યાત્મિક રદસ્થાપી એક પાત્રું. એને પાયાનો સિદ્ધાન્ત એ છે કે બાલ જનનમાંથી મનુષ્યને આત્મા અંતર્યુજ થાય અને જનવાનના જ્ઞાનમાં લાલીન બને એમાં જ પદ્મનો સાર રહ્યો છે. ખાસ કરીને રૂપેનીશ મરખી મિઝ્યુઅવ મોલીનેસ (૧૯૪૦-૧૯૬૬) પોતાના ઉપદેશોમાં આવા આત્મક પરમાત્માના સીધા સંબંધ પર સાર મુલ્યાંકન એના અનુયાયીએ મોલીનીરદ્સ કે કવાએડીરદ્સ પૂરું કરેલાયા. ફેરેલેલની એક માર્ચનાનો અનુવાદ અહીં આપવામાં આવે છે.] 'રીડસ' એન્સાઈક્લોપીડીયા'માંથી

મામતું શું તે હું જાણું ન માલિક!
આપતું હોય તે આપને રહેલે,
મામતાં છુને તો આપડે કંઈ,
હું જ જાણી કરી જુમતું રહેલે.

મન માને નહીં મામતાં, માલિક!
મરને માથડે વાવળે કંઈ,
કેમ કરી વળી ચિંતાતું હૈયે
વરખી રહેલે હું અંદાન હાંદા.

જેવી છે તેવી આ જાતને, માલિક!
'માવ' ખુલા દિલે સામને રાખું,
શવે તે ફેંકે, રીનદયાણી!
મીતું કે કંઈક કંઈ ન આપું.

આઠા તો છુને હું મારલે, માલિક!
આઠા તો અખીના પૂંદા પાલે,
આઠા તો ભોંભાં કાંદારને છુને,
આઠા તો ભારથે સારથિ થાલે.

હું તે શું જાણું કે કારતું, માલિક!
હું તે શું માતું મિનાન મળ્યાતું?
તાતું આપતું સહુ આંખે આંકાદી,
ધન પદી, ધન ભાગ્ય વધાતું.

મૂંઝા મૂંઝા તારે ઘરલે, માલિક!
હેરો હેરો કુરબાન છે કાપા,
એભળી-પીમળી બડે તારામાં,
માણુ રહે નહીં હેરા પરાયા.

માગતાં કંઈ ન આપડે, માલિક!
રીખવી રહેલે શું મામતું સાતું,
અહું કિધી તો જુજમાં ભેરો,
હું જ માગી હેલે અમતું તાતું.

પ્રેમપંથનો પ્રવાસી અનુન

સરોહ

પ્રેમપંથનો પ્રવાસ પરમેશ્વરને જીવંતીના રચની લગામ સોપનાથી શરૂ થાય છે. આ પ્રવાસની ચાર મજલ છે. આ મજલ પૂરી કર્યાં સિવાય કોઈ આ પ્રવાસ પૂર્ણ કરી પરમેશ્વરના પરમ ધામને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આ ચાર મજલમાં પહેલી મજલ છે દુનિયાદારીનો તારા. બીજી મજલ છે પરમેશ્વરી જ્ઞાનનો પ્રકાશ. ત્રીજી મજલ છે આત્માની મેઘવી રાત અને ચોથી અને છેલ્લી મજલ છે એકવચ્ચ. પ્રેમપંથના પ્રત્યેક પ્રવાસીએ ચારે મજલો પસાર કરી છે. તે મજલ માપતાં થોડો કે ઓછો સમય ગયો તે હકીકત ગૌણ છે. વસ્તુતઃ આ પ્રવાસમાં સ્થળ અને સમયનું કશું જ મહત્ત્વ નથી. આત્મ આ મજલો બાબત માં બધા પ્રભુપ્રેમીઓનો અનુભવ એક સરખો જ મણ્ણય.

પહેલી મજલમાં પ્રભુપ્રેમીના હૃદયમાંથી દુન્યવી આત્મો હઠતા જાય છે. દુનિયાની કોઈ વસ્તુ તેને આકર્ષક લાગતી નથી, કોઈ વાત તેને ગતી નથી. આ વેરાગતી દશા છે. પણ જનગોજનમના સંસ્કારની બેડીઓ તૂટતી હોય છે તેથી આ દશામાં દુઃખનો અનુભવ તીવ્ર માત્રામાં થાય છે. છતાં સાધોસાધ પરમેશ્વરી જ્ઞાનના ચમકારા મળતા રહે છે અને આથી પ્રેમપંથનો પ્રવાસી દિશા ચૂકતો નથી.

બીજી મજલમાં જ્ઞાનની ન્યોતથી દુનિયાનું પથાવત જ્ઞાન થાય છે. હૃદય જાણે આ ન્યોતથી અજીવન જીવે છે આ ન્યોત બીજા પ્રકારે છે તેમ બાહ્ય પ્રકાશથી દુનિયાની વસ્તુઓને તેના ખરા સ્વરૂપમાં દરસાવે છે. દુનિયાના સહસ્થો જ્ઞાં યથ જાય છે, તે એટલી હદ કે જેમ કહી શકાય કે દુનિયાની કોઈ વાત આ પ્રવાસીથી છાની રહેતી નથી. આ પ્રાપ્તિની સાધોસાધ અન્ય પ્રકારનો મોહ જન્મે છે. આ મોહના નિવારણુ અર્થે જ ત્રીજી મજલ આવશ્યક થઈ પડે છે.

આ ત્રીજી મજલમાં પ્રવાસી જાણે કે મેઘવી રાતમાં જૂનો પડી જાય છે. તેનું કારણ એ છે કે તે જ્ઞાની

એસે છે કે પોતાને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તે પોતાની કશી વિશિષ્ટતા દ્વારા. પોતે પરમેશ્વરનો ખાસ કૃપા-પાત્ર છે તેમ તે માનતો થાય છે અને અવનવી 'મસ્તી' અનુભવે છે તે સદંતર જૂની જાય છે કે પોતાને જે મજ્જુ છે તેનું કારણ પરમેશ્વરનો અનુમદ જ છે. તેના આ મોહનું નિવારણુ કરવા એક જ ઉપાય છે અને તે અનુમદ પાડો લઈ લેવો તે. આથી અનુમદ-વિહોણો તે આ મજલમાં ભયંકર અધારી રાતમાં આપડે છે. હકીકતે પરમેશ્વર તેને અનુમદરહિત કરી ને પડ્યું તેના પર અનુમદ જ લાખવે છે. કારણકે ત્યારે જ આ પ્રવાસીને ખાની યથ જાય છે તેની કિંમત કોડીની પડ્યું નથી. આથી તેના અહંભાવનો સદંતર નાશ થાય છે અને તે ચોથી મજલ માટે લાયક બને છે.

આ ચોથી મજલમાં પ્રેમપંથના પ્રવાસીને જાણે પોતાનું અનન્ય અસ્તિત્વ જ નથી. પરમેશ્વરની મરજી જેજ તેની મરજી બની જાય છે. પરિણામે તદ્દન અહંરહિત આત્મા જ જે પરમાનંદ પામી શકે છે તે પરમાનંદ તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

આ નાનંકા લેખનો હિવેશ ઉપરની ચાર મજલો-નું દિગ્દર્શન કરાવવા ઉપરાંત થોડો વિશેષ છે. અંત-વાન શ્રી કૃષ્ણે બધું જ થોડા સમયમાં અનુનને ગીતાજીનો ઉપદેશ આપ્યો. તે દરમિયાન અનુનને આ ચારે મજલ પૂરપાટ ઝડપે કાપેલ તે બતાવવાનું આ લેખનું પ્રયોજન છે.

આરે અનુનને પોતાના સામે લાઈ, લાકડું, કાકા, મામા, દાદા, ગુરુ કલ્યાણિની સેના મરણુ કે મારણુ તેવા નિર્ધાર કરી ખડી યથેવી જોઈ ત્યારે તેની પ્રથમ મજલ થરૂ થઈ. તે પહેલાં તેણે પોતાના જીવનરચની લગામ શ્રી હરિને સુપ્રત કરી દીધેલ. આ પહેલી મજલમાં અનુનને દુનિયા અને દુનિયાદારી પર ત્રિપાદ જન્મે છે, વેરાગતી બાવના જાગે છે, તે બોલી જીવે છે કે આવી દુનિયામાં રમવાનું થવા કરતાં તો શિક્ષાપાત્ર

લગ્ન બીજા પર યુગારો કરે તો શો બોલો? અને, મૃતગાદીના પુત્રો મને મારી નાખે તો સાડું એટલે સુધી તેને દુનિયા તરફ નકરત થાય છે.

અને ત્યારે બીજા મજલ શુ થાય છે. તેમાં પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર તેને જ્ઞાન બોધ આપે છે. અર્જુન આ મજલમાં જે સવાયો પૂછે છે તે સવાયો પરથી તેનું હૃદય ઠી રીતે પ્રકાશિત થાય છે. તે સ્વયં જોઈ શકાય છે. પણ જ્યારે તે પ્રશ્ન પૂછે છે કે, હે ભગવાન, મનને કેમ નિયમમાં લાવી શકાય, ત્યારે તે હજી એકદમ દશામાં છે તે હકીકત જાણી થાય છે. આ પ્રશ્ન જવાબે છે કે અર્જુન હજી એમ જ્ઞાને છે કે તે આપમેળે કર્યું થઈ શકે પરમેશ્વર તો તેની અપાર કરુણામાં અર્જુનના પ્રશ્નોનો સાતિથી જવાબ આપે છે. વિશ્વના રહસ્યો અર્જુન સમક્ષ ખૂંટે છે. પણ જે અધારી રાત મનને સ્વપ્નસ્થિતી કાળુમા લાવવાના પ્રશ્નથી જીતી આવે છે તે વિરાટ દર્શન સમગ્ર પૂરેપૂરી જાગે છે. આગળ મગ્ધે તમામ યુદ્ધ જીતી જઈ અર્જુન કંપી ગયો છે અને પ્રશ્ન પૂછે છે, હે મહાત્મ્ય, આપ મારું છો? ત્યારે

અર્જુનનો ગર્વ ગળી જાય છે અને 'અહંના સંપૂર્ણ' નાશની શરૂઆત થાય છે. આથી જ ભગવાન તેને અશ્વાસન આપે છે કે કાળનો અંત નિવમમાં પાડી તે અપવાદરૂપ છે. પંચી પણ પ્રશ્નો પુછાય છે અને પરમ કૃપાળુ જવાબ આપે છે. જ્યાં મેધવી રાત પડીને ઉઘાડ આ વિરાટ દર્શનથી થયેલા અર્જુનના ગર્વગવનથી થયે છે તે સ્પષ્ટ છે. આ ઉઘાડમાં પરમેશ્વર અર્જુનને પૂછે છે, તારા બધા સંશયો ઉકલી ગયા છે? મેં કહ્યું તે તું સમજ્યો છો? ત્યાર પછી એકચત્તાની મજલ શુ થાય છે.

આ છેલ્લી મજલમાં અર્જુનનું જદું અસ્તિત્વ જળે કે રહેતું જ નથી. તે કહે છે કે, ભગવાન, મારો મોહ નાશ પામી ગયો છે. હું સંપૂર્ણપણે આપનો જ છું. આપ એમ કહેશો તેમ કરીશ ત્યારે તટસ્થ દષ્ટા સંજય દર્શથી મદ્ગદિત કહે પોકારી ગયે છે કે, હવે ત્રિજય નિશ્ચિત છે. આ ત્રિજય તે ત્રેમપયની પૂર્ણકૃતિ અને પરમાત્મની પ્રાપ્તિ સિવાય અન્ય શો હોઈ શકે?

થાશે તો શું થાશે?

ધર્મ પર જો મનનનું આમમન થાશે તો શું થાશે? ખુદા જાણે આમાથી નમન થાશે તો શું થાશે?

વિદ્યાથી કે વધા છે જે શક્તિ જામને સિતારાઓ, માનથી એમનું હૈદી પતન થાશે તો શું થાશે?

તમારું કષ્ટ હો સુખી દહિ કું મારા અશુભી, પછી કહેશો નહીં, ખાસી નયન થાશે તો શું થાશે?

સાલવટ કું સારા કરતો વહો કું એ જ કારણથી, અચાનક એમનું જો આમમન થાશે તો શું થાશે?

વિધિની કુવતા કેવી? મળ્યાં તો આજ પરદામાં, હવે કય છે કે જો નાદાન મન થાશે તો શું થાશે?

ધરી કેં મૌન બેઠો ■ 'કારર,' બોલાવો ના નાહકક, અનાયાસે જો હૈદીનું હથન થાશે તો શું થાશે?

કિનારાઓ નથી હેતા

લવરમાં જે મળે છે તે કિનારાઓ નથી હેતા! જમરની આમને વસિ ઈસારાઓ નથી હેતા.

જમત બાળે બહુએ એક માયાલળ લાગે છે, મને જે દીપ આપે છે, સિતારાઓ નથી હેતા.

ધણી વેળા જીવનમાંહે પળો એવી થ આપે છે, પરાયા તો શું, પોતાનાં સવાશઓ નથી હેતા.

મળાના સમ, વિદાતા આજ તો સાચું કંઠીકેને, મતે કં સાથ મારા વાગ્યતાઓ નથી હેતા!

અર્જુ 'અભ્યાસ'નું કર્યા છે તે તુલ મહેરોને આલેએ? આઓજસ, આઓજસકો સિતારાઓ નથી હેતા.

સિદ્ધાન્ત નિષ્કાની કસોટી

રતિભાઈ ગોંધિયા

ઠાઈપણ અદિલન કે કાચુંકમ ચલાવનારાએ પ્રથમ ને ધણું નહીં કરવાનું હોય છે, તેમા સિદ્ધાન્ત નહીં કરવાનું કામ પણ ધણું અગત્યનું ગણાય છે. સિદ્ધાન્ત વગરનો ઠાઈ કાચુંકમ હોઈ ન શકે. બરે! સિદ્ધાન્ત વગરનું મનુષ્ય જીવન પણ શું કામનું?

પણ નહીં કરેલા સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે ચાલવું કે સિદ્ધાન્તોનું જાતન કરવું કેઈક અધડું જ લાગે છે! કારણ કે મહાપુરુષો દ્વારા નહીં થયેલા સિદ્ધાન્તોનું તેમના મૃત્યુ પછી બાળે જ જાતન થયું છે તેમ ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે.

મહંમદ પેગંબરના, યુદ્ધના અને ઈશુના અનુયાયીઓ તેમના ઉપદેશને વફાદાર રહ્યા છે તેમ કહેવાનું ને કાણ છે તો ગાંધી ચિંધ્યા સિદ્ધાન્તોનું પાલન રાષ્ટ્રીય જીવનમાં રાષ્ટ્રીય કાર્યકરો દ્વારા જ નથી થતું તેવી દરિયાદમાં તમ્બ નથી તેમ કહેવાનું પણ અધડું છે.

આ અંગે શ્રી ૦ પારેલાલ લિખિત 'Last Phase' ની પ્રસ્તાવનામાં ૩૦ ડેવિડ મિટ્રાનીની ટીકાર પણ એની સાક્ષી પૂરે છે. તેઓ લખે છે :-

“હિંદી લાંબી લડતનો અંત આવ્યો અને હિંદ આખરે પોતાનું સાસન ચલાવવાને સ્વતંત્ર બન્યું એની સાથે જ શ્રી ૦ ગાંધીએ ઉપદેશી અને પ્રેરણા આપેલાની ભવના દેશના આગેવાનોમાં સુદાં શિથિલ થવા લાગી. પ્રથમ દષ્ટિએ આ વાત નવાઈ બરેલી લાગે એવી છે. આયોજિત ઔદ્યોગિક વિકાસ માટેની આંધળા દોડમાં ગાંધીજીની સામાજિક ક્લિસ્ટરી (જે તેમના ઉપદેશમાં અહિંસા માટે તેમજ માનવીના વિકાસ માટે જરૂરી પાયાગ્રંથ હતી)ને ઠેર મૂકવામા આવી તેથી ગાંધીજી જીવતા હોત તો તેમને કેટલો આઘાત લાગ્યો હોત! અને આ તેમના કરતા એાછી દંડ અદાવાળી વ્યક્તિઓની નિષ્ફળતાઓ હતી, કે પછી વાસ્તવિક જીવનની મુશ્કેલીઓ આગળ ઉચ્ચ આદર્શો ઝાંખા પડે છે એ હમેશા જાનતી ઘટના હતી! વળી આ નિષ્ફળતાનું કારણ શું ગાંધીજીની

સરખામણીમાં બીજા આગેવાનોની શ્રદ્ધાની ઉચ્ચ હતું કે પછી ઉચ્ચ આદર્શોને વ્યવહારમાં ઉતારતા વાસ્તવિક મુશ્કેલીઓને લીધે તેમનામાં સહેજ મોળસ આવે છે તે હતું ?”

એટલે દરિયાદમાં ને તથ્ય છે તો, ૩૦ ડેવિડ મિટ્રાનીના અભિપ્રાય પ્રમાણે તેમાં બે કારણો હોઈ શકે કાં તો એ સિદ્ધાન્તો વ્યવહાર નહોતા અથવા સિદ્ધાન્તના પ્રણેતાના આત્મા ગયા પછી તેમના અનુયાયીઓ આજની પવટાતી દુનિયામાં પલટાયા છે.

ગાંધીજીના સિદ્ધાન્તોમાં કાર્યકરના જીવન માટે ખાસ કરીને રચનાત્મક કાર્યકર માટે ને ચોક્કસ સીમાસ્તંભો લેખા કરાયા હતા તે સીમાસ્તંભો જાણે ઉખડવા માંડ્યા છે. આગ્યાર અને વિચારનું સંતુલન જાણે કાર્યકરના જીવનમાંથી તૂટી રહ્યું છે તેને બંધે ધણું વ્યાજબી કારણો હશે પણ હટીકતને ઇન્કારી શકાય તેમ નથી.

સ્વાસ્થ્ય પહેલા સંસ્થાકિય જીવન જીવતા એક પાયાના કાર્યકરને સરકાર રચિત રચનાત્મક કામમાં રોકાઈને મોટા વેતનથી પોતાના શુદ્ધ સંસારને ગોઠવેલો નેહને એટલું આશ્ચર્ય નહોતું થયું નેટલું તેમને દરિયાપારના દેશમાં ભારતીની પ્રગતી એાછા જીવન ધોરણવાળા દેશમાં ગાંધી ચિંધ્યા મારગે ત્યાગ માગજીવનને ગોઠવવા પોતાની સલાહ આપવા માસિક રૂ. ૮૧૦૦! અને અન્ય સગવડોથી પોતાની સેવા આપી ત્યારે ને આશ્ચર્ય થયું.

સંસ્થાકિય જીવનમા નેહાયેલું ઠાઈ કુટુંબ ખાદી ન પહેરે તે એક વખત અમલ ગણાવું તે રિચિતિ આને ચેલડી થઈ ગઈ હશે છે. વીસ પચ્ચીસ વર્ષ જૂના સેવક કુટુંબોમાં વ્યવહારની જાણે એટ આવી છે અને આવા પ્રથમ કક્ષાના કુટુંબોમાંથી ખાદી ધીરે ધીરે હટી રહી છે. રાષ્ટ્રીય જીવનમાં મહત્વનું રચાન ધરાવતા કુટુંબોમાંથી ખાદી પ્રત્યેની લાવના દીક દીક ઝડપથી હુપ થતી જાય છે તે નેહને માણસની

મતિ મૂંઝાય જાય છે કે આમાં શું સાચું? શું ખોટું? અને આવી પરિસ્થિતિમાંથી નાના અને નવા કાર્યકરો શું મેળવે?

આચાર અને વિચારનું સંગ્રહને એ ગાંધીજીના જીવનનું અને ઉપદેશોનું મહાન સુત્ર હતું. પણ આજે તે સંગ્રહન કાર્યકરોમાં વૃદ્ધી રહ્યું છે. એક વખત એક કાર્યકરને ગાંધીજીએ કહેલું કે, “તમને જ્યારે મેત્રકાર્ય છોડવાનું મન થાય ત્યારે આ દેશનો ગરીબમાં ગરીબ ચોંધે દાઢ માણસ નજર સમક્ષ લાવજો અને તમારો વિચાર તમારે ફેરવવો પડશે.”

ગાંધીજીની આ સલાહમાં ધનુષ પડ્યું હતું પણ આજે જલ્દે અનુભવે એ વાત નજરમાંથી ખસતી જાય છે. બીજું તે દીક પણ રાષ્ટ્રીય કાર્યકરોનું આધુનિકતામાં અને મુદીદારમાં ખપવા મિત્ર વર્તુળમાં Society મા પોતાનું સ્થાન મેળવવા ને હરીફાઈ આપે છે ત્યારે ગાંધીજીએ ઈંગ્લેન્ડમાં એક મિત્રને આપેલી સલાહ આપણે વાદ કરીએ તો ખોટું નથી. તે સલાહ આવી હતી.

ઈંગ્લેન્ડમાં એક ખાનગી સંસ્થામાં એક દિવસ મિત્રે ગાંધીજીને પૂછ્યું હતું કે, “અને હિંદની સેવા કેવી રીતે કરી શકીએ?” એના જવાબમાં ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે, “તમારી સક્રિયતા ઉપયોગ પાડો, સિસિમ અને પેન્સ કમાવામાં કરવાને બદલે તે

દેશની સેવામાં વાપરો.” ઘાંકતર, ઇંગ્લેન્ડ અને વર્ણસ ભારતમાં કેવી રીતે સેવા આપી શકે તેની સલાહ આપીને આવનાર બાર્થ યાટ્ડે એકાઉન્ટન્ટ હતા તેથી તેમને વિશેષમાં કહ્યું, “હિંદમાં આવો. હું તમને પૂરતું કામ આપીશ. તમને હું રોજનો ચાર આનાનો ખગાર આપીશ અને હિંદના કરોડો લોકોને મળે છે તેના કરતાં એ રકમ ખૂબસ વધારે છે.”

દેશમાં સ્વરાજ્ય આણું છે પણ દેશના કરોડો લોકોની આજે ય ને દાલત છે તેને સુધારવા માટે ગાંધીજીની સલાહ જ ઉપયોગી છે તે વિશે જો સંકા નથી તો તે વિશે નેટલાને મદદ હોય તેટલાયે ફરીથી પાયાની જાળવે નક્કી કરી લેવી જોઈએ. કારણ કે સિદ્ધાન્ત નિષ્ઠા વૃદ્ધી રહી છે, જીવન પક્ષપાત્ રહ્યો છે, સંપત્તિનું સ્વામિત્વ પક્ષપાત્ પામવા લાગ્યું છે. એ જનુ દક્ષીણે કે ફેંકવા વગર રચનાત્મક કામનું જાતન નહિ થય શકે અને રચનાત્મક કામ વગર ગામડાના કરોડો લોકોનું જનુ ચર્મ ચક્રવાતું નથી. અને કરોડો લોકોનું જનુ કરવાનું મહાન કાર્ય રાહ જુએ છે તે સત્ય ઈન્કારી શકાય તેમ નથી.

ગામડે બેસીને હજુયે ગામડાની સેવા કરતા નિષ્ઠાવાન રચનાત્મક કાર્યકરો વિશે મસ્તક નમે છે પણ આ નિષ્ઠાવાન કાર્યકરોની મદદ દક્ષીણ રાખવી હશે તો નવેસરથી કંઈક વિચારવું પડશે.

‘રિવાઈન જર્નલિસ એન્ડ કુમન જર્નલિસ’ (‘સ્વર્ગીય ન્યાય તથા માનવીય ન્યાય’)ના લેખો કાપદા કરનારા તથા તેને અમલમાં મૂકનારા ન્યાયાધીશને હરેણીને લખ્યું છે :

હે કાપદા કરનારાઓ અને માનવજાતનો ન્યાયનિર્વેશ કરનારાઓ મને જવાબ આપો—
ને લોકો યુના કરે છે તેમને માટે (તેઓએ યુના ક્યાં તે પહેલા) તમે કાર્ય ક્યું? તમે લોકોએ એવાઓને જાળવવામાં કંઈ વિચાર્યું આપ્યું? તેમની તરફથી અવરજાવા તમે તેમને ડોઈ શાળી સલાહ આપી? તેઓ જ્યારે દુખી હતા ત્યારે તેમને પ્રસન્ન કરવા, ઉદાસિન કરવા ડોઈ પ્રયત્ન કર્યો? તેમને લાયક હોય તેવું કામ સોંપીને તેમને આપ્યું? ને મંજોરેલા તેઓ મકાયા હતા તે સંજોગમાં તેમનું ‘કર્તવ્ય’ શું હતું, તે તેમને સમજાવ્યું? તેમને માટે કાપદા કેવા છે, તેના અર્થ કદી સમજાવ્યો? તમે તમારી જાતને ‘ન્યાયના દીવા’—‘જગદના દીવા’ તરીકે ઓળખાવો છો, તો જ્યારે તેઓ અગાનના અધકારમાં મટવાના હતા ત્યારે તેમને કદી દીવા પૂંખી ખરી?

આ જનુ ને તમારું કર્તવ્ય હતું, તેમનું કંઈ તમે ક્યું નહિ એટલે તેમના યુનાઓની જવાબદારી તમારા પર વાવવી નથી શું? જરી તે લોકોને શિક્ષા કરવાનો દક્ષ તમને કેણે આપ્યો? અને એટલું વાદ રાખીને કે આજે તમે લોકો તમારા કાપદા ને ન્યાય પ્રથમ તેમને શિક્ષા કરો છો, પરંતુ આવતી કાલે એ જ લોકો બીજા કાપદા ને ન્યાય પ્રથમ તેમને તમારો જનુ ફેંસોતો કરશે.

—સિવમુદરામ

‘પ્રેમજા જ્યોતિની સેર’

રૂબામી આનંદ

‘પ્રેમજા જ્યોતિ’વાળા લાજન અંગે જે એક સાંભળેલી દંતકથા મેં એ લાજન નેડે સંકળાએલી એક કથા તરીકે ગણા ‘વૈષ્ણવજન’માં ચોકલી અને જે તંત્રીએ પ્રગટ કરી તે બતાવે છે કે સાહિત્યસંગ્રહમાં માત્ર ચાર અજ્ઞાન કેટલું છે. આ લાજન અંગે કયાંકેય કંઈ મોંઘ ઉઠેલ છે એતિહાસિક દસ્તાવેજ પુરાવા હોવા બેધએ, હરે જ, એમ મારા મનને લાગ્યું તો હતું જ. પણ સાહિત્યને ને મારે બારમો અંદરમા. એ દરિયો હતું કયાં ડોળવા બેસું? ને ડોળવા કરુ તો એના સદા ને મને કયાં જડે? કોને પૂછું? કોની બેડે પત્રવ્યવહાર કરું?

વળી એટલી બધી બીવટ ચોકસાઈ ને ચીકણાશનું પ્રયોજન પણ શું? ઇતિહાસ અને પુરાણ, કથા દંતકથા એ બધાં આજનાં રાષ્ટ્રોની જેમ Co-existenceથી જીવવામાં અકેણાઈ કરનારાં નથી. હલારો વરસધી સંયુક્ત કુટુંબને નાતે જીવતાં આવ્યાં છે. એટલે મેં ‘ચોકલી’ ને તંત્રીએ છાપ્યું તેમાં એતિહાસિક તથ્યને ગોઠો પકચો કે તંત્રીનું કોલમ મેં બગાડ્યું એમ મને આ કાપરીનાં પાનાં સાંધ મકરદે વાંચવા ચોકકસ પછીયે લાગ્યું નથી. આ મારા અજ્ઞાન અણઆવડતને બચાવ નથી. મારી સહાને એકવાર છે. ગણે તો વિનય.

[‘પ્રેમજા જ્યોતિ’ ગુજરાતીમાં કેવી રીતે આવ્યું તેની એક આખી રૂબામી આનંદ (૧૦ જાન્યુ. ૧૩) કરાવી છે ‘નરસિંહરાજી રોજનીશી’ (પ્રકાશક : ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલય, અમદાવાદ) આ વિશે અધીજની સંસ્થાનાયી નરસિંહરાજે આ અનુવાદ કરારે કર્યો અને ગાંધીજીને પહેલી વાર આઈ સંભળાઓ તે વિચારે કરાવે છે. નરસિંહરાજના પોતાના રાષ્ટ્રમાં તે ગેઝારું વાલવરણ ખડું થઈ બચે છે. રાષ્ટ્રની પસંદગીમાં મિત્રી આવડતું કેવી રીતે કામ કરી દેલ છે એના ઉપર પછી આ રોજનીશીમાં મળી બચે છે. ‘પ્રેમજા’ને ફેરવીને નરસિંહરાજે ‘વત્સન’ કર્યું હોત તો? આને પ્રેમજાને બદલે બીજા કોઈ રાષ્ટ્રની કવચ કરવાં પણ મન પાછું હોત એવી મોહિની એ રાષ્ટ્રે પાધરી છે. અને કવિને પ્રયત્ન કરવાં પણ બીજા રાષ્ટ્ર ન જડ્યો, ન પસંદ પડ્યો એ પ્રેમજાને આપેલા રાષ્ટ્રની અનિવાર્યતા ચોખી બચે છે. આ રોજનીશીમાં ‘પ્રેમજા જ્યોતિ’ ગાંધીના ભગીન મહાત્માને ગાંધી શીખવ્યું. એમ નરસિંહરાજે નોંધે છે એ કા તો તેમની કવચ કે પછી કાપડ લાગે છે. મહાત્માને બદલે મહાત્મા કોણે એટલે છે. ‘પ્રેમજા જ્યોતિ’ આશ્રમ બજાવવામાં કેવી રીતે રચાન પાડ્યું એ વિશે ગાંધીજીને પત્ર સારા પ્રકાર પાડે છે. નરસિંહરાજી રીકરી લવ ગિતાન અવસાન પર ગાંધીજીએ આ આશ્રમને પત્ર લખ્યો છે. જ્યારે જીવનમાં થતે આશ્રમ પેરી વળે, ચાર રાજનીમા મારું ન સૂતે ત્યારે આ પ્રેમજા જ્યોતિ વિના અજાણ્યું બીજે કયાંથી મળે? ‘આ પત્ર અવધારમા ગાંધીનું મહાત્માનું સંભળતર રીપી લે છે’—એટલે નરસિંહરાજે લાગે છે ને પત્ર એમને ખૂબ કોડે સ્પર્શી ગયો છે. ‘પ્રેમજા જ્યોતિ’ આવડ્યું ૧૯૧૫માં, અને આ પત્ર લખાયો છે ૧૯૩૨માં. આ સત્તર વર્ષના ગાળામાં નરસિંહરાજના માનસમાં પણ ‘મેં હનદલ ગાંધી’થી ગાંધી ‘ગાંધી મહાત્મા’ કેવા નિકલવા ગયા છે તે પણ બેધે સમજા છે.

—મકરંદ દેવે]

અમદાવાદ—તા. ૧૫-૬-૧૫ બુધવાર.
કાલેઆઈ લડમજુ સહારે ૭ વાગ્યે આવ્યો. દેની નેડે મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીજીના આશ્રમમાં હું ગયો. કાડ મોહન. અંદર ગયા. કેટલાક છોકરાઓ સહામાં બેસાડીને પોતે ઉઘારે શરીરે બોંબ બેઠેલા હતા. દેમના શાસ્ત્રી નેડે કાંઈ ચર્ચો કરવા હતા.

બધી ચર્ચો પૂરી થઈ પછી મને ગાંધી કહે—
“શી આગ છે?” કું:— “કેટલો દરોનાયે જ આવ્યો છું. સાન્તાક્રુઝમાં મળવા ના આવ્યો. મુંબઈમાં જે વાર મનસુખલાયે ચોજના કરી પણ ના મળ્યું—તેથી આજ આવ્યો છું.”
પછી મને કહે “Lead Kindly Light”

એ ભજનનું યુજ્જ્વાલીમા લાંબા-તર કરી આપશે? મહે પ્રવલન કરવાની હા કહી.

ખૂંચ્યો. જલુ સંસ્કૃતમય તો નથી પણ આરંભમાં જ એક વધારે પરિચિત શબ્દ હોય તો ઠીક એમ, કહ્યું.

મહે કહ્યું—જડતો નથી, જોઈશ.

વાંદરા-તા. ૮-૧૦-૧૫ શુક્રવાર, કાગળ લખ્યા: મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી (અમદાવાદ).

Lead Kindly Light-યુ યુજ્જ્વાલી કયું છે. અમદાવાદ ૬ આવીશ ત્હારે રૂપર સંભળાવવાનું ધારું છું. ને રૂંદો તો અમારું મોકલું. મૂળ myithm book હવાયમા મોકલી દઈ? મુ'નાઈ ત્હને આવવાના હતા, સાંભળ્યું તું—નંદરાજનથી. પણ આવી ગયાની ખબર ના પડી. નહિ તો રૂપર મળી ગીત આપત.

વાંદરા-તા. ૧૧-૧૦-૧૫ સોમવાર: કાગળ આવ્યા: મો. ક ગાંધી (અમદાવાદ).

‘મોહનલાલ નામ પોતાનું લખ્યું છે. જવાબ મહારા કા. મો. Lead Kindly Light એ ભજનનું ભાષાન્તર રૂપર સામળવામા મળી આવશે એમ કહી વાટય જોવાનું પસંદ કરે છે.

અમદાવાદ-તા. ૨૩-૧૦-૧૫ સનિવાર.

હું ગ ધોના આશ્રમમાં ગયો. બ મલના મેદાનમા જાજમે ઉપર બેઠા હતા. વીસ પચીસ લોકો હતા—જકારના તમા માહેના મળીને. એક વાલિયો વાક ચલવતો હતો—બધા સાદી જિ દમી પાળે તો દેશ આપણો દરીદ્રાર્થમા પાછળ પડી જાય, એ હેની ચંકાતો મુલો હતો. વાક્યે વાક્યે પુલ્કળ અગ્રેષ્ઠ શબ્દો વાપરતો હતો ગાંધી શબ્દ યુજ્જ્વાલીમા જવ બ દેતા હતા. એ જિદી એકતો જ નેહોતો, દરિજિન-કુ જ materialistic attitude વાળુ હોવાથી ગાંધીનુ દરિજિન-કુ લઇ સકતો જ ન્હોતો.

મનમુખવાલ રવજ હતો. વાલજ દેસાર્થ (યુજ્જ્વાલ) મોલેજમા આસિસ્ટન્ટ ગ્રો. છે તે) પણ આશ્રમમાં હાલ છે તે મળ્યા.

Lead Kindly Lightનું ભાષાન્તર ગાંધીની માગફતથી બધા મંડળ આગળ જ ગાંધી બતાવ્યું (બધાને પ્રસાદી અખાડશે?—કે એકલા? એમ પૂછવું તેથી મહે કબૂત કયું).

બા-તર ગમ્યુ લામ્યુ. માત્ર ‘પ્રેમલ’ શબ્દ

(જ્યા અને જવન્તના અવલોકનમા. ત્હારે ‘વસન્ત’ વગેરે ગાંધી વાંચતા જણાય છે!)

મહે વાલજને કહ્યું—‘પ્રેમલ’ને બદલે કોઈ બીજો શબ્દ સોધી આપો. મહારું સંસ્કૃતનું શાન તો કટાઈ ગયું છે—ત્હમાડું તાનું છે. વાલજ રૂંદે—ત્હમાડું કટાયવું મેલુ કહી સો?

‘વસન્ત’ શબ્દ મહેને મુઝપો—વાલજને ગમ્યો કોઈક—પણ, મહે કહ્યું—પ્રેમલ—જેટલું માધુર્ય હોમા નથી.

અમદાવાદ તા. ૨૪-૧૦-૧૫ રવિવાર: ગાંધીએ મહેને રૂંદાહાર કરાવ્યો—રૂંદો ને દાક્ષા આધાં.

‘પ્રેમલ ભ્યોતિ’ ગાંધીના ભગીન મહનલાલને ગાતાં શીખમ્યું. આરંકે તો આવકે. એ જીદી રીતે ગાય છે.

[‘નરસિંહરાવની શૈલનીશી’ પાનાં: ૩૨૬ ૩૩૦-૩૩૧]

ખાર-તા. ૧૬-૧૦-૩૨: શુક્રવાર: કાગળ આવ્યા: ગાંધીજી મહાત્મા (પરવડા જેલ).

“સુચ બાઈથી”

સવારની આર વામ્બાની પ્રાર્થના અને કરી રહ્યા ને આ લખવા બેઠો છું. તમારા બંને કામગીર મળ્યા છે. અમે ત્રણે આપને ૮-૩૦ વાગે તમારી સાથે દસગાનુ ગ્રાહ મિજવતા હોઈશું. મૂક પ્રાર્થનાને બદલે ‘લીડ કાઈન્ડલી લાઈટ’ના તમારો અનુવાદ ગાંધીશુ. તેમાં તમને બંનેને જોઈએ તેટલી શાંતિ કયા ભરી

નથી? તમારાં બાળકો ચિર શાંતિ ભોગવે છે, પણ આ જગતમાં જેટલા બાળક છે તે પણ તમારાં નથી? તમે તો એવું જ્ઞાન ધણુએ આપ્યું છે તે અત્યારે તમને બંનેને સહાય કરો.

‘પ્રેમલ ન્યોતિ’ની એક વાત તમને ગમશે. વિદ્યાવતમાં જતાં કાશ્વર એલિને ધાધુ” કે જે ખ્રિસ્તીમાનો મિત્ર વર્ષ દર અડવાડિયે મારી સાથે માનસિક સંબંધમાં આવે તો સારું. તેમ કરવા આરુ તેણે મારી પાસેથી એક લજન માગ્યું કે જે તે બધાએ ધારેલે વખતે દરેક અડવાડિયે ખાવું. મેં જેવું, ન્યુમેનનું લજન પસંદ કર્યું. તે આજે યુરોપ અમે-

રિકા અહિં ને બીજા દેશોનાં મિત્ર મંડળ દર શુક્રવારે ૭-૩૦ વાગે સાંજે ગાય છે. અમે અહિં અમે આશ્રમવાળાઓ સંજ્ઞાસ્પદી” ઈ. માં પ્રેમલ ન્યોતિ દર શુક્રવારે સાંજની પ્રાર્થનામાં ગાઇયે હિયે. એમ જે ભજનમાં તમે જે પ્રાણ રેડ્યો છે તેમાં શુદ્ધિ થતી અથ છે. આવી આ તમારી ભેટ તમને પણ ફરજો!!!

તમારે:

સેલ્ડનહાસ્ટ

તા. ૧૮-૧૦-૩૨

(ધોડા મંદિર)

[લેખન : પાનાં-૫૪૪-૫૪૫]

સંત

સાધુશ્રી દી૦ એસ૦ વાસવાણીચ

પ્રભાતના શાંત વાતાવરણમાં મેં તેના દર્શન કર્યાં :
તેના કપડાં અસ્વચ્છ હતા,

તેની પુલકાક્રિત પુષ્પો રિનાની હતી :

તેની આંખના આંધ્રુ-તેણે અર્પણ કર્યા,

મળ્યા તેના પાંચમાં નહોતાં,

નિયમ પ્રમાણે પ્રાર્થના તેણે ન કરી :

પુનઃ પુનઃ તે બોલ્યો:- “અહો! હું!”

દિવસ દરમિયાન સુજને તેના પુનઃ દર્શન થયા :

જૂનિ જેઠનાર સાથે તેણે વાતચીત કરી :

ખીમાર કાશીમરેને તેણે આપકાર્યાં

હાર પર મરીબને તે બેટપા.

અને તેના શ્વસુમાં નાનાં બાળકો પ્રતિ પ્રેમ,

તથા લુલકાં, લંગડાં, તેમજ પક્ષીઓ અને

પ્રાણીઓ માટે કરેલ્યા મેં નિદાળી :

તેને મેં પૂછ્યું:- “અન્નભુક્ષા માનવી !

તમારા ઇવનનું રહસ્ય શું છે?”

મને લાગે છે કે મારા પ્રતિ

તેણે સુલાબી પાસ્ય કર્યું

અને તેણે કહ્યું: “કૃષ્ણ અને પુદ્ગ,

કબીર, નાનક અને ઈશુખ્રિસ્તનો

હું સેવક છું.”

અનુ મુરબંધ પુરાણિક ૨૧૬

સાધુ તો ચલતા લલા

દેવેન્દ્રકુમાર કાલિદાસ પંડિત

રાજકોટના રાજમાર્ગ ઉપર એક ઘોડાગાડી ઘેરી
નળ છે ઘોડો દાર્ધક નળજો એટલે ચાલતા ચાલતા
ગતીને દાર્ધક મોળી પાડી અને ગાડીવાળાએ સડ
દબને ઘોડાની પીઠ પર સોળી ઝીંબી લાગવાની
પીડાથી પાછના ભેય પગ ગેલાળી ઘોડે ગાડીમાં
અથડાયા ત્યાં મોઢે મૂસતી અને રત્નોડાવાળા એક
નૈન સાધુએ હાથ અદર કરી આ ગાડી ઘોલાવી
અને પ્રાન પી અવાજે પૂજ્યુ

‘આ શુ ક્યું તે?’

ગાડીવાળો ઝાળખી મચો જવાન વાળી શકતો
નથી

આ શુ ક્યું તે?’ વગી પાછા સાધુ પૂઠ છે

‘ઘોડાને માયુ’

‘શા સાડુ!’

‘ઘોડો બરાબર હાલતો ન હોતો એથી!’

‘તને આ સોળી મારી દોય તો ભાગે કે નહીં?’
ભાગે’

‘તો આ અગેલ જીવને લાગી હશે કે નહીં?
તેનો દુન દુન થો હશે કે નહીં?’

‘માફ કરો, હવેથી નહીં માડું’

ફ માફ કરીશ પણ આ અગેલ જીવને
માડું એ હપ્તર માફ નથી કરતો હો! દરેક યુવાની
એની પામે નોષ રહે છે એને ઠાઈ છેતરી શમું નથી”
ઘોડાગાડીવાળાએ ઘોડાને મારેલ સોટી ફર
ફેરો દીધી

સ્વામીજીએ ઘોડાને વાગેલ જગ્યા ભોઈ આમળ
આપ્યા મા’મા બીજી ઘોડાગાડી મગી ઉભી રખાવી
પગી ગાડી ભેય બાજુ તપ સીને બોલ્યા

એ ૧૬ ડેટલા ટા ૨૦ ખાય છે?’

તબ ટલા સ્વામીજી સવાર જાગેર બનેસાજ”

‘જનવર અને મ પુરા મેમ થી વધારે આ માનુ

ને નેઈએ?’

‘જનવરને!’

“તુ તજુ ટાણા ખાય છે તો તારા ઘોડાને
આખા દિવસમાં ડેટનો વખત ખવડાવે છે?”

ગાડીવાળો શરમીદો બની ગયો અને વાતનો
મર્મ સમજી ગયો કે ઘોડાને ખવડાવવા ગાડીમાં
ગદબ આજ મૂકાવી નથી તે નેઈ સ્વામીજી કહે છે

“માયુ! સમજી ગયો, ગદબ નથી લીધી જૂન
યર્ષર્ષ”

‘તો ગદબ હમણા જ નેખાવી ગાડીમાં નાખ
જ તારા ઘોડા અને ગાડીની સલાજ રાખી ફ
અહીં જોતો છુ”

‘તમારા પગ ઉઘાડા છે, બળશે”

પગ બને બળે તુ ગદબ લાવીશ અને
ઘોડા ખાસી તેની દુવાથી મારા પગ ફરશે જ ઝડ
મુદમ લઈ આવ”

સ્વામીજીએ ગાડી ઘોડાની પેનો ગદબ લઈને
આ થો ત્યા સુધી સલાજ રાખી ગદબ નાવી અને
તે ગદબ ઘોડાએ ખાધી પાંચ જ સ્વામીજી ત્યાથી
ખસ્યા

પાંચી તો સ્વામીજીને ને શહેરમાં મુકામ દોપ
ત્યા ઠાઈ ગાડીના ઘોડાને ત્રાસ પડે નહીં

બજારના કે એડતના બાર બરેલા બળદ ગાડાને
જીત્ત રખાવી ગાડામાં ડેટનો બાર બરો ૧૦ તે જતે
તપાસે છે બળદના મોઝે કાયાની સીદરીના માધના
છીકલા નજરે પડતા જ ઉતરાવી નામે છે અને
બોલે છે

‘અરરર! આ અગેલ જીવના મોગ પર આમ
હોવાઈ લેડી નકરે તેના છીકલા ખાધી કયે જવ
છૂટશે!”

અને આવા છીકલા સાડુ પોતે જતે ઘેર ઘેર

હરી છાંદસા મેળા કરી. એ છે. અજોલ જીવની વેદના તેમનાથી સહાતી નથી.

અલાવાડ, પાંચાળ, જલપાડ અને મોરખી - વાંકાનેર - ટંકારા તરફના જાણીતા આ પ્રતાપી જૈન સ્વામીનું નામ જેમનજી. સોરાષ્ટ્રના સાવલા પાસેના ખાટડી ગામ જન્મસ્થાન. યાતે રજપુત. પિતાનું નામ જીજીભાઈ. માતાનું નામ જોનજીમા. માતાપિતાના શુભ ધાર્મિક સંસ્કારથી જૈનસ્વામી લવજી સ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી. સંકેદ વઝો; મેલે મૂમતી, અને હાથમાં રમેણી અને પ્રતાપી મુખમુકામાં તેજસ્વી આંખોવાળા આ જૈન સાધુને તમે સોરાષ્ટ્રના કોઈ પણ શહેરના રાજમાર્ગ પર વિહાર કરતા જુઓ એટલે તમને હાથે કે જાંઘે મૂર્તિમાન જીવ દયા આવી જાય છે. સાથે સાથે રાજપુતની નીડરતા એમના પગમે પગમે જાંઘે સાથે વહી આવે છે.

• વ્યાખ્યાન સમયે મોટા મોટા માણસોના જૈનની અધાર્મિકતાની આટકણી કાઢે, સંભાષક કરવાવાળાને કહે: 'તમારો જીવ લુગડાના તાકાને વેપારમાં છે. માટે અહીં અપાસરા કરતા કેઈકે ધર્મશાળામાં જવ.'

જીવહિંસા, એ જૈન કે જૈનેતર ધર્મમાં મહાન પાપ મનાયું છે, અને જ્યોત્સના ખતુ જીવ છે એ સૌ ધર્મોએ સ્વીકૃત કરેલુ સત્યતત્ત્વ છે. આથી પોતાનું વ્યાખ્યાન પૂરું થતાં જ તુરત જ સ્વામીજી ઉઘાડા પગે ટાંક, તાપ કે વરસાદની દરકાર કર્યા વગર ગામ બહાર સીમમા આ સજીવ જ્યોત્સના રક્ષણ માટે ધૂમે, કપાય સુધી રિધર બિલા રહે, અને પછી આડ કપાંચનો અવજા આવે કે તરત જ તે દિશામાં ત્યાં તે સ્થળ ઉપર જઈ બિલા રહે અને લીલા આડ કાપનારના લાકડાં કુહાડા કાઢે લઈ ને, સ્થાનિક અમલદારોની - ગામ - નોકરોની ખબર લઈ નાખે.

ધણાઈ આ માટે સ્વામીજી સાથે દૈનિક કરે.

"સ્વામીજી! ગરીબચૂરણ, લાકડાના ભારા વેચી મુજરાન કરે એમાં એટલું શું છે? ગિયારા એ પૈસા રળી આવે છે."

વળતો સ્વામીજી જવાબ આપે છે:

"તમારા અંગ ઉપર કોઈ કુહાડાના ધા મારે તો તમને કેવું થાય?"

સાંજળનારો પ્રથમે તો આ સવાલનો ગંભીર અર્થ સમજી શકતો નથી. તેથી મૂંઝાય છે. અને કહે છે.

"એ તો હાથે ખડું"

"ત્યારે એ આક્રમણ જીવ છે હો!"

"હા, એવું સાચું!"

"તો પછી એ જીવધારીને કુહાડાના ધાથી કેટલી પીડા થતી હશે?"

"વ્યાજબી."

"આડનું પણ એમ જ છે, વૃક્ષહેન એ ધોર પાપ છે, હિંસા છે, વળી વરસાદનો આધાર આ વૃક્ષ પર છે, પૃથ્વીનો આધાર વરસાદ છે. વરસાદ છે તો અનાજ છે, અનાજ હશે તો ધેરતી પરના માણસો જીવશે. કહો, વૃક્ષહેન એ ભેડ રીતે પાપ છે એ ખડું ને?"

સવાલ કરનારને સંતોષ થઈ ગયો.

ગામનું જોખન નીકળે. સ્વામીજી એ ગાયમાતાના એકે એક અંગની તપાસ કરે. ગોવાળને માથોના ચરિયાણ અને પાણી પીવાના સાધનોની પૂરેપૂરી પૂજા કરે.

ગામની પાંજરાપોળમાં સમયસર હાંજરી આપવી એ તેમનો નિત્યનો કાર્યક્રમ. એકે એક, અપંગ લૂલા દેરના ધીમે જઈ જઈ, તેમને પાધવાની જગ્યા, તેમને ખવડાવવાનું ચારોલું, પાણી પીવાનું સાધન આ બધું જનતે તપામે, જરાકેય ક્ષતિ જોવામાં આવે તો સંઆલોચની ખબર લઈ નાખે.

જૈનધર્મના સિદ્ધાંત પ્રમાણે અહિંસા તો જીવનમા વણાઈ ગયેલી. તો પણ દીવની જોરાવરી નમુનેદાર રાજપુતનીની. અસહાય, શોષિત કે પીડિતનો સાદ આપ્યે ટાલું કેટાણું જોવા સિવાય ઉપડી જાય.

પાચાળના વીછીવામાં એક નાટક કેપની આવેલી. જોથી બાઈઓ તથા બાપુઓના નજીકના સગા કામ કરે. એક દિવસ અસહજ્યથી ધીમ ત યુગો મોટર લઈ નાટક જોવાના જહાને નાટકના ઘિયેટરમાં અસહજ્ય વતન લાખ્યું. કામ કરતી બાઈએ પણ વળતો જવાબ આપ્યો, 'તેમા તોફાન થયું. યુગોએ પાસે જોનારા કાંઈક હાથો અને અપાસરે આવી રાત્રે બાર વાગ્યે સ્વામીજીને જગાડ્યા, સ્વામીજી તે જ સમયે પોલીસ

સ્ટેશન પર ગયા અને બંદોબસ્ત કરી પેલા નાટક
વાળાને તથા સ્થાનિક માણસોને નિર્ણય બનાવ્યા

આલાવાડ પાયાળ અને જતવાડ બાજુ ડેરોતો
ત્રાસ બદ્ધ વધી ગયો સીમમા કામ કરવા જતા
લોકોને રોકે છપ્પદિસા કરે, લૂટ કરે રસ્તે ચાલતા
લોકોને મારે, લોકો ફરિયાદ કરતા ડેરે, એટલે આ
કામ સ્વામીજીએ ઉપાડી લીધું અને જાતે સત્તાવાળા
સમમ બધી રજૂઆત કરી ડેરોના લૂટ દિસા
અને તોફાનોની કડી બંધ વાત રજૂ કરી અને તુરત
આ સામે વ્યવસ્થાની માગણી મૂકી

સત્તાવાળાઓએ તુરત ડેરોના દગા ઉપર ફરોડા
પાડી વાધા બંધો ઠચિયારો, લૂટનો માન આ બધું
કમળે લઈ તેમની સામે કાયદેસર ચાલતા ઠલાળે

લઈ થયુંને જેલ મેળા કર્યાં લોકોમા શાંતિ થઈ
ડેરો મદા ઝૂંડી અને દિસક કામ. તેઓએ
બધું કે આપણી આ સ્થિતિ કરનાર યોદ્ધો જેનો
સાધુડો છે એટલે એમણે સ્વામીજી પર જાણે મોકલ્યો
'કાષ કરવું રહેના દેખે, નહીતર ઠતા ન ઠતા
કરી નાખશું'

પણ લોક-કંથાણુ વાણુ આ બંને તનેલ
ત્યાગી આ જાણથી ડેરે ખરા ?

આને હવત્યાગીઓ અને જનમેવા એ પ્રશ્ન સેવા
માનનાર સ્વામીજીનું લોખંડી શરીર ખળમળા ગયું છે
મેરખીમા પચારી વસ છે

જિતેન્દ્ર ભગવાન એમને ફરી સાજા બનાવી
લોકકંથાપુના કાર્યોમા ઘણાડી દે

વિસામો ન લેજે હો માનવી !

થાકે ન થાકે છતાં યે હો માનવી ! ન લેજે વિસામો,
ને મૂઝવે એકલ બાંધે હો માનવી ! ન લેજે વિસામો

તારે ઉલ્લઘવાના મારગ લુલામણા,
તારે ઉદારવાના જીવન કયામણા
હિંમત ન હારજે તું કયાંયે, હો માનવી, ન લેજે વિસામો.

જીવનને પથ જતા તાપ થાક લાગશે,
વધતી વિટબણા સહતા તું થાકશે
સહતા સહત એ બધાંયે હો માનવી, ન લેજે વિસામો !

બાળે વઢાવી તુજ આકૃતનો ટેકરો,
આગે આગે હશે વણુ એકચા એતરો
ખતે ખેડે એ બધાંયે હો માનવી ન લેજે વિસામો !

ઝાંખા જગતમા એકલો પ્રકાશને,
આવે અધાર તેને એકલો વિદારને
છોને આ આયણુ હણાયે, હો માનવી, ન લેજે વિસામો
લેજે વિસામો ન કયાંયે, હો માનવી, લેજે વિસામો
તારી ઢેયાની વરખડીને છાયે, હો માનવી, લેજે વિસામો !

સને ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરીની ત્રીસમી તારીજે સવારના ૩-૩૦ વાગ્યે બાપુજી જઈયા ને પ્રાર્થના
વખતે ઉપરનું બજન ગવસાચું હતું એ તેમની જીવનની પૂર્ણકૃતિ પહેલાની છેલ્લી પ્રાર્થના હતી

એ પ્રાર્થના આપણને અનેક વાત કહી જાય છે ને સમજપૂર્વક વાચતા ને ગાતા ધણે ધણે
પ્રત્યક્ષ પરોક્ષ અને આંતરિક બોધ આપી જાય છે સદા ચિંતનીય એવું આ બજન છે તે બાપુની
સ્મૃતિમા પીરસવું ચોખ્ખું લાગ્યું છે

—અચ્ચલલાલ માલો શુકલ

પાવક પ્રસંગો

કાકુ દારી

(૧)

રાધનપુર વિસ્તારમાં એકવાર ખગાખરીનો દુકાળ પડ્યો, તોફાન ખૂબ ફેરાન થયા જનમતા જ નેરી ૧૮૩૨ પડે અને આખરી દમ સુધી ને જીવને ટકારી રાખે એવા મમ મમનુ શુ કરવું? જુખ્યા ડાસ થઈ થઈને લોકો ખાઈ ખાઈ કરવા લાગ્યા

મહારાજ હોદ્દા દુકાળવાળા ગામમાં સરતા બાવની દુકાનો બોલવામાં આવી તમાવ બોલવાના કામો શરૂ કરવામાં આન્યા મહારાજને કોઈ બાઈએ કીધું કે આ નધા દુકાળીયાઓને રોજ અધી અધી મેગ ગોળ આપવાની મારી ઈચ્છા છે અને તમે તે એને પહોંચે એવા પ્રયત્ન કરજો મહારાજને તો ગામના વેપારી બાઈને કહી દીધું કે આ બાઈને ગોળ આપવા મોડો અને બધો દિમાગ રાખો, પૈસાની ન્યરસા થઈ ગઈ છે મઠિ આપતા જાએ સફૂને, કામેથી છૂટે ત્યારે

બીજે દિવસે વેપારીને મહારાજ મળ્યા અને પૂછતાજ કરી ગોળ અંગેની, વેપારીએ જણાવ્યું કે બાઈને અપાય છે પણ એક બાઈ નેવાની ના પાડે છે-તે એ બાઈને નથી અપાયો ગોળ, બાકી બીજા તો બાપડા રાજ રાજ થઈને લઈ જ લે છે.

મહારાજને થયું કે માળા આ કેવી! મરૂત માલની ના પાડે છે? વેપારીને એ બાઈ વિગ વધારે માહિતી મેળવવા ઈચ્છા જણાવી 'મહારાજ એ બાઈ નહી લે આપણે ગોળ, એ તો કોઈ ઉચ્ચ આત્માની છે, એને એવું લેવું નહી ગમે' વેપારીએ અતઃ મનૂરણનો મારકણો પરિચય આપ્યો વધારે જાળખ આપતા આપતા વેપારીએ બાઈનો ઇતિહાસ કહી દીધો

મહારાજ એનો કપ્પી સામે સારો મરી ગયો, કોઈ મદવાડ ન મળે, મેં? તાવમાં રહીને મુજરી ગયો પ'ી બાઈ મારી પામે આવી અને એના બગદ વેચી નાખવાની વાત કરી ગઈ બગદના તો સાન્ને ધરાક મળી ગયા પૈસા છૂટા થઈ ગયા બાઈ માલના પાણુ બાઈએ એ પૈસા લીધા નહી, કહેવા

નાગી 'આ પૈસામાંથી તમને વાજબી લાગે એવા સ્થરા કામમાં ખચ કરજો હું તો કામી ખાઈશ માગી ખતથી મેનતા મનૂરી કરીને'

'ચોડા દિ'માં પાગી દુકાને આવી અને કહે 'આ જમીન પણુ મારે નથી રાખવી એનું ધ કોઈ ધરાક શોધી કાઢજો' જમીન પણુ મારા મારફત પેચાવી ગઈ, પૈસા ગામના ગામાવતી કામમાં વાપરવાનું કહીને ચાલી ગઈ, બસ ત્યાર કેડે તો જતે ગામની મનૂરી કરી મા દીકરો છતી ખાય છે, એ આપણુ ગોળમાં ધગ (નજર) પણુ નહી મારે મહારાજ" વેપારીએ બાઈનો પૂરા પરિચય આપી રામાયણનો કાંડ પૂરો કહીને કોઈ સાહ (ધાસ) લે એમ હારાકાગાને દમ લીધો અને દુકાનમાં ખાન દેસ લાગ્યો

થયું મહારાજ માટે આ પરિચય બસ હતો એનો માર્યો રાનો હાથ રે? માલમાંની દીવાલ મહારાજ તણુ સેકડાની મનૂરણના દર્શન કરવા બેળાકળા થયા, વેપારીને કાલ્પવામાં ક્યાં કે 'મને એ બાઈ પાસે લઈ બન મારે એના દર્શન કરવા છે અને હા એને ત્યા ઘરે મને કોઈ પહોંચાડો"

મહારાજ અને બાઈનો મેળાપ ઘરે મહારાજે દિનેદિન ગામને પ્રભુભ પાદન્યા, બાઈને જમીન બળ વિન કાંદી નાખી આમ દા'ડી દપાળા ઉપર જીવવાનું મતન્ય જણુવા કારણ પૂછ્યું

સહી દસ્તખત નહી જણુનારી એક મામૂરી ગામડાનાણીનો દુનિયાની વિદ્યાપીઠને આખી કરી નાખે એવો અસલ કેળવણીના અકે સમે જન્મ આ હતો

'મારે જમી બગદ શુ કરવાના? અ ગિયા એને મારે કોઈક ધરમ પુન તો કરવા જ જોવે પાછળ' તી એ એ બધું કાંદી નાખ્યું ભગવાનને નામે અને મારુ શરીર સાગદું છે તી હવે મત્ય રળીને ખાઈ સુ મારે રોજ સમે"

'પણુ આ મનૂનો દુધમલ દીકરો-છે ને બેન?"

‘કોઈ’ તપસ્વીની, લાક્ષણિકતાથી બાઈએ ઉત્તર વાળ્યો ‘ ભગવાન છે ને મહારાજ એના’ એ એના નસીબ લઈને નહીં આપ્યો હોય? ”

કાગળ-ચોપાનિયાની બાઈથીમાથી બહાર નીકળીને વેદ બંધી કોળણ બાઈના મનખામાંથી સાક્ષાત્કાર આપી રહી હતો રવિજી કરે’ મહારાજને એ વખતે.

મહારાજ તો તર ચર્ચ ગયા તે દિ’.

પાછા ફરતા ફરતા એકવાર મહારાજ સતનામજીને મળ્યા અને વાતમાને વાતમા અર્ધનપુર વિજાગની કોળણ બાઈના વેદાંતી બ્યવહારની વાત કરી જેમ સતનામજીએય થયા ધાવત જેમ જોવાને માટે

મહારાજ સતનામજીને લઈને ચોગ્યા એ રાધનપુર ના ગામમા જો કે મુનિ લોકો કોઈને પગે બેસે લાગે નહીં એવું ચાલતું હોય છે એવું મુનિની વિધિવાળી ચોધીમા, પણ મહારાજે દુરથી જ સામે પોતા ભણી ચાની આવની પેની કોળણ બાઈને બતાવી કુદરતી જ ગામની ભાગોથેથી બાઈ ગામ ભણી આવતી’તી ને સતનામજીને બાઈના ફરતેન થયા સતનામજી બાઈથી પ્રણામ કરી લાગ્યા બાઈ નજીક આવી એટલે મનનામજીએ સહજતાથી જ પછડ્યું

કેમ દીક ચાને છે ને તમારું કામ કાજ ? કાઈ અગવડ વાંધો નથી ને ? ”

બાઈએ આસમાન બણી નિર્દેશ કરતા કહ્યું એ જોવાનાં જો બધાવતું ”

(૨)

એકવાર રવિજી કરદાદા ફરતા ફરતા મુળજી ભ્રમ શરૂઆત, કોઈ ત્રિલાલપના આચાર્યને ખબર પડ્યા, આવા છે તે એણે તો દાદાને નોતપાં લાપણે શાળામા જાહેરાત થઈ ગઈ કે દાદા આવે છે આપણે ત્યાં દાદા આવ્યા અને લાપણે પણ કરી નાખ્યું લાપણે પડુ થયું ત્યાં વો છોકરા છોકરીઓનું ટોળું વળી ગયું દાદાની ચોરે ફરતાદૂર લેવા માટે હોય એની લાક્ષણિકતાથી ના ચોપાગી દીધી અને માન કરવા બસવા બધાને એક કોર

“એકમ રીતે સગી નહીં કરી આપો દાદા, કેમ ના પાડો છો તમે ? ” કોઈએ પ્રછડ્યું.

“હું એમને એમ નહીં સહી કરી દઉં, તમારે કાંઈક નિયમ લેવો હોઈ તો જ કરીશ ” કાગળે બે માર રાતોમા વન વગે માં અને નદી નાળાઓમા ભટખી ભટખીને માણસાધના દીવા ગળાવી ગયેતો મહારાજ મુળજીમા કેમજી છોકરાઓ ઉપર બાનાની વાત મૂકી બેઠો

આખા સમૂહમાંથી એક વિદ્યાર્થીની તૈયાર થઈ ‘ નીમ લેના તૈયાર છું અને સહી કરી આપો દાદા ! ”

દાદાએ કહ્યું ‘ શું નીમ લેવાની તું મોલ ઝટ ? ”

છોકરીએ કહ્યું ‘ હા પીક ’ છું તે હવેથી નહીં પીવાનો જાવ હું તમારી સાક્ષીએ નહીં કરું છું ”

દાદાએ છોકરીની નોટણકમા લખાવ્યું કે હવેથી હું ચા નહીં પીઉં અને નીચે સહી કરી આપી

આ વખતે તો મહિનાઓ વિત્યા દાદા એના કાંઈકમ મુજબ એક ગામથી ખીજે ગામ ફરતા હતા એમા એક દિવસ પેની છોકરીનો પત્ર આવ્યો

‘ આપ મુળજી મારી શાળામા આવેલા આપનું લાવણું થયેલું અને સ’ વિદ્યાર્થીઓ સહીઓ લેવા થેરી લેવા હતા શરત વિના આપ સહી કરવા તૈયાર નહોતા એ ચા નહીં પીવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી અને આપે નીચે સહી પણ કરી ”

હવે મારી પરીક્ષા નજીક આવી છે મારાથી ચા પીધા વિના રોજે જાગી શકાતું નથી અભ્યાસ મહેનત લઈને કરું તો જ પાસ થઈ રહીશ મારા મા બાપ લાઈ બહેન સહુ કહે છે કે તું તારે ચા પીવા માડે કેટલેને મળ્યા પાકેટરે પણ કહ્યું કે ચાથી નુકસાન નહીં થાય તું પી અને તારું વરસ મધાર.

પણ મને થયું કે જે દાદા પાસે નહીં જ ક્યું છે તે દાદાને જાણ હઈને અભિપ્રાય મેળવું કે હવે મારે શું કરવું એ અજે તેથી હું આ પત્રથી આપનો મત માગી રહી છું હું હવે લગભગ તૈયાર જ થઈ ગઈ છું ચા પીવા અજે પણ આપ જબૂરશો તે બાદ મારે શું કરવું તે જોઈએ એટલે મને જવાબ વાળો, જન્મની રાહમા જ છું ’

મુખ્યની છોકરીના આટલા વિવેકથી દાદા સતોષ પામ્યા. દાદાને તો આ છોકરી યાદેય નહીં. પણ છોકરીએ વિગત લખી પત્ર લખ્યો અને સમગ્ર માગી. દાદાએ છોકરીને પત્ર લખ્યો.

“તારો પત્ર મળ્યો છે બેન, તે લખ્યું તેથી મને ગમ્યું છે. તારી વિગત હું સમજી શકું છું. હું પાસ થવા માટે પણ તારી શરત તોડવા તૈયાર થઈ છે. તારું વરસ બગડે નહીં માટે જ ને! પણ હું એમ કહું છું કે વરસ બગડશે તો બીજો વરસેય પાસ થવાથી એનો વાણો બહુ નથી. પણ તારો સંકલ્પ બગડે પછી ખાસ, આ તો જીવનની કસોટી છે, પરીક્ષા છે. એમાં નાપાસ થવા પછી થઈ રહ્યું. મટે સંકલ્પને તો અંક અડતી રહેવી જોઈએ. સંકલ્પ હારીએ પછી થયું, બહુ ખતમ. પણ હું વિચારી જોઉં અને તને પણ જેમ રસો કાઢવો જરૂરી અને બાળની સાથે તેમ કરજો.”

ફરી વિદ્યાર્થીનીનો પત્ર દાદા ઉપર આવ્યો.

એમાં લખ્યું હતું :

“હવે મેં જુરમર ચોક્કસ જ નક્કી કરી નાખ્યું છે કે ગમે તે થાય, ઘરની, મિત્રો વિગતે તેટલો આગ્રહ કરે, નાપાસ થવાય તો હવે થવાય પણ નક્કી કરેલી વાત નહીં જ છોડું. અને આ નહીં જ પીવાની તે જુરમર નક્કી.”

પાછા ફરતા ફરતા દાદા મુખ્યના પ્રવાસે ગયા. પેની છોકરીને યાદ કરીને એ જોયે તે ઘેર મળવા ગયા. સરનામું તો હતું જ દાદા ખાસે. ઘરે બધાને મળ્યા, વિદ્યાર્થીનીના માપાપ, ભાઈ, બાઈ તથા ઘરના સમગ્રને મોનાવ્યા-બવાને ભેળા કરી આખી વાર સહીવાળીથી લઇને પત્ર વ્યવહાર મુખીની મુખી અને બધાનો મન દાદાએ માગ્યો અને પૂછ્યું કે મોનો આમાં તમે સહુ રાજ કે નારાજ?

ઘરના સહુએ સંપૂર્ણ સમતિ આપી અને છોકરીથી બધી જ રીતે આખું કુટુંબ પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ છે એ પણ દાદાને સહુએ જણાવ્યું.

ખરામ અક્ષર એ અધૂરી કેળવણીની નિશાની છે, એમ ગાંધીજી હમેશા કહ્યા કરતા હતા. ધણીખરા મહાપુરુષોએ આ બાબત હમેશા બાર પૂછે છે. આ સંબંધમાં મરાઠા સામ્રાજ્યના અસ્તકાંડે અબ્દેશા મહાન પેશવા માધવરાવની એક વાત જાણવા જેવી છે. માધવરાવ પેશવા પણ સારા અક્ષર પર ખૂબ બાર ચૂકતા. પોતાનો પુત્ર નારાયણરાવ નાનપણથી જ સારા અક્ષરે લખતાં શીખે એ માટે તેઓ જાતે કાળજી રાખતા હતા. કુમાર નારાયણરાવ પોતાની સાથે હોય, ત્યારે તો તેના લેખન વિશે તેઓ જાનકેબરેય રાખતા જ; પરંતુ તેમની સવારી બહારગામ હોય તો પણ નારાયણરાવે અક્ષરનેખન બાબતમાં કેવી પ્રગતિ કરી રહેલ છે, તેના પોતાને સતત ખ્યાલ રહે એ માટે તેમણે ખાસ વ્યવસ્થા કરી રાખી હતી. કુમાર નારાયણરાવ જે અક્ષરલેખન રોજ રોજ કરે તેનું લખાણ દરરોજ એક ખાસ સાદૃશી મારફત માધવરાવ પોતાની સવારીમાં પણ મગાવી લેતા, ને તે જોઈને કુમારને કરવાના સૂચન કરતા હતા.

એવું ઘણી વાર બનતું કે માધવરાવ પેશવા સવારીમાં હોય ને કુમાર નારાયણરાવ ગંગાપુરમાં હોય. કુમાર નારાયણરાવ ગંગાપુર હોય ત્યારે તેને લખવાની લેખણ ખાસ પૂનાથી મગાવવામાં આવતી હતી મગાપુરમાં સારી લેખણ મળી નહોતી માટે આ ખાસ વ્યવસ્થા કરવામાં આવતી હતી. આ માટે માધવરાવે પૂના ખાતેના પોતાના એક ખાસ માથુસ—જગાજી રઘુનાથને આગ્રહ કરી રાખી હતી.

આ માટે જગાજી રઘુનાથને પણ કેટલી કાળજી રાખવી પડતી એ પણ જોવા જેવું છે તે જાણતો હતો કે ઠેકા નિશાળિયાને વતરણા ધણી, એવું કદાચ કુમારસાહેબની બાબતમાં અને કુમારસાહેબના અક્ષર સારા ન આવે, ને તે કદાચ પોતે મોકલેલી લેખણોના દોષ કાઢે એથી કરીને જગાજીને પેશવા મહારાજ તરફથી દર મહિને માત્ર દસ જ લેખણો મોકલવાની આગ્રહ મળી હતી, છતાં નેણે આ કામ સ્વીકારવા પૂર્વે એ શરતો મૂકી હતી. પહેલી એ કે પહેલા સાદૃશીસવાર સાથે સારી જોઈને એક સો લેખણ પોતે મોકલે, અને બીજી શરત એ કે કુમારસાહેબ પાસે હમેશા જવાસ લેખણો રોકાયા રહે. ગમે તેમ કરીને પણ કુમારના અક્ષર સુધરે, એ માટે આ શરતો પણ માધવરાવે મંજૂર કરી હતી —શિવ મુંદરમ

લેખન સ્વાત યતો જાહેરી

નેહન પીટર ઝેંગર

ઈન્ડુકુમાર ભેડી

[આજે તો આપણને બધાએ દ્વારા લેખન અને વાણી તથા વિચાર સ્વાત ત્ર્ય મામ થયા છે પણ એક જ માને એવો હતો કે સાતવાળાઓ - શાળા કે સરકારી સ્થાને ઉચ્ચ ઉચ્ચારવા એટલે મોતને જ નોતરવું પણ માન સ્વભાવ જ આજ હી પ્રિય છે અને તે જમે તેથી મુસીબતને મુકાબલો કોઈ પણ કોઈ કરતો હોય છે કે જાજીથી લખબજ રરપ વર્ષ પહેલાં લેખન સ્વાત અને લખતો એક કેસ અમેરિકામાં થયો હતો કે તેણે આપણા બધાને મટે માગ મોકળો કરી આપ્યો આ સાથેના લેખમાં એ કેસની કેટલીક રસિક વિષયો રાખ કરી છે]

૪૦ સં ૧૭૩૪-૩૫ની વાત છે એ વખતે અમેરિકા-યુનાઈટેડ રેટસ બોર્ડ અમેરિકા અસ્તિત્વમાં થા મુ ન હતું ત્યાં અંગ્રેજોનું શાસન ચાલતું હતું. વિલિયમ ડોરમી નામનો અંગ્રેજ ગવર્નર ન્યુયોર્ક પ્રાંત પર રાજ કરતો હતો

આ ગવર્નર લાગિયો, જુલ્મી અને આપખુદ હતો એકચક્રી શાસન ચલાવતા આ ગવર્નર સામે ઉચ્ચ ઉચ્ચારવા કે લખવા એટલે વિનાશ નોતરવા જેવું હતું અને મોટા ભાગના લોકો આ હાલતને લાચારીથી બરદાશત કરી લેતા હતા પણ નેહન પીટર ઝેંગર નામનો માણસ તેમાં અપવાદ બન્યો તેની પાસે એક નાનકડું પ્રિસ હતું અને તેમાં તેણે 'જર્નલ' નામનું છાપુ શરૂ કર્યું

આ પહેલા ગવર્નરની મહેરબાની હેઠળ ગ્રેટ્ટ નામનું છાપુ કોઈ માણસ છાપતો હતો અને તેમાં માત્ર સરકારના વખાણ કરતો કે સરકારી સમાચાર આપતી બાબતો જ છાપાતી

ઝેંગરના જર્નલમાં ધીમે ધીમે ગવર્નરના લાચરશક્તિના તથા જનીમ વર્તનના સમાચારોને સ્થાન મળતું ગયું પહેલા તો અંગ્રેજ લાઈ સાહેબે દાદ ન દીધી પણ પછી તો લખાણ વધુને વધુ ઉમ થતા ગયા અને આખરે એક દિવસે ગવર્નર ગ્રેંગ આવી ગયો

તેણે જર્નલની કચેરી પર પોલીસને મોકલી દરોડો પાડ્યો અને જૂના નવા બધા જ અંગ્રેજો ભેગા કરી ચોકમાં તેની ઢાળી કરી કાગળો આ બાળવાથી માણસની શાવનાની રાખ થોડી જ બને છે ઝેંગર અને તેના ઉદારમતવાદી દોસ્તોએ તો વધુને વધુ

જેરદાર પૂરાવાળા લખાણો પ્રકટ કર્યે રાખ્યા અને દર અંશવાડિયે જર્નલની નકલોનું વેચાણ કૂદકે જૂસકે વધતું ચાલ્યું

મુક્તાની સામે ધૂળ ઉડાડનારને ઠેકાણે લાવવો નેહન એમ રાઈ રાખીને ગવર્નરે ઝેંગરની ધરપકડ કરાવી અને જામીન માટે એટલી મોટી રકમની માગણી કરી કે કોઈ તેનો જામીન જ ન પડી શકે ઝેંગરની મુલાકાત પણ માત્ર તેની પત્ની જ લઈ શકે અને તે પણ બારણાના કાણા મારફત બોલીને એવો જાપતો ગવર્નરે ગોઠવેલો

ઝેંગરની પત્ની આના પણ તકિલસાથી નારી હતી તેણે પોતાના પતિના પત્ર જર્નલનું પ્રકાશન ચાલુ રાખ્યું અને લખાણો પણ અગાઉ જેટલી જ તાકાતવાળા પ્રકટ કર્યે રાખ્યા. ખીછ બાબત ગવર્નરે ઝેંગર સામે સરકારની બદનમી કરવા અંગે કેસ કર્યો

ગવર્નરનો કાળ તે વખતે કોર્ટ ઉપર પણ રહેતો આજે તો આપણે ત્યાં ન્યાયતંત્ર વહીવટ તંત્રથી તાંદ્રા સ્વતંત્ર છે પણ એ જમાનામાં ન્યાયાધીશોને છોરા દોર અપાતો નહી

ઝેંગરનો કેસ ત્યાં ૪થી ઓગસ્ટ ૧૭૩૫ના રોજ શરૂ થયો ગવર્નર તો પોતાની સત્તા પર મુસ્તાક હતો તેની પાસે સરકારી વકીલો હતા ન્યાયાધીશ પણ તાબેદાર નેહન હતો અને જ્યુરીના સભ્યોની ગવર્નર વિલિયમ ડોરમીને બુદ્ધ પડી ન હતી

ન્યુયોર્ક પ્રાંતના એ આગેવાન વકીલો નેમ્સ એન્ડર્સન અને વિલિયમ રિમ્સ ઝેંગરના બચાવ માટે આયા તો તેમને અદાલતમાં જ દાખલ થવા

ન દીધા. કેસ શરૂ થયો ત્યારે ઝેંગરના પક્ષમાં કોર્ટ ન હતું.— એક તેના આદર્શો અને બીજો ઈશ્વર.

પણ ગવર્નર જરા મૂલમાં હતો. કેસ ચાલે તે દરમિયાન અદાલતના ખંડમાં એક વૃદ્ધ છતાં ચપળ આંખવાળા વકીલ એન્ડ્રુ હેમીલ્ટન દાખલ થયો અને ઝેંગરના વકીલ તરીકે પોતે કામ કરશે તેમ તેણે જાહેર કહ્યું. આ એન્ડ્રુ સાહેબ એ વખતે આખા અમેરિકામાં બાહોશ ધારાશાસ્ત્રી તરીકે પ્રખ્યાત હતો. અદાલતમાં હાજર રહેલા લોકોએ હેમીલ્ટનને વધાવી લીધા.

હેમીલ્ટન આવવાનો ■ તેવી ખબર ઝેંગરના મિત્રોએ જાણી નેહને શુભ રાખી હતી. પણ હવે જ્યારે આ ભાઈ આવી પહોંચ્યા ત્યારે બીજી શું થઈ શકે!

અને કેસ શરૂ થયો. સરકારી વકીલે પોતાની ફાઈલો શરૂ કરી અને જુરુની સભ્યોને કહ્યું કે ઝેંગરે સરકારની બદનક્ષી કરતું લખાણ બાપુ' છે કે નહીં તેટલું જ તમારે નક્કી કરવાનું છે. લખાણમાં ઉપાયેલી હકીકતો સાચી છે કે જુદી એ તમારે જાણવું નથી.

આ તકે ઝેંગરનો વકીલ હેમીલ્ટન કોભો થયો અને તેણે કહ્યું—સરકાર પવિત્ર છે તે સાચું, પણ ખરાબ તંત્રમાં પીડાતા લોકો વાળખી ફરિયાદ કરે તેને બદનક્ષી કહેવી એવા સરકારી વકીલના મતથી હું વિરુદ્ધ છું.

ત્યાં તો સરકારી વકીલ બરાડી ઉઘ્રો. આપણા કાયદા પ્રમાણે સરકારના કોર્ટ પણ નોકરની સાચી કે ખોટી ટીકા કરવી એ બદનક્ષી છે.

પણ હેમીલ્ટન ગાંભીર નય તેમ ન હતો. તેણે કહ્યું—ઝેંગર સામેના આરોપનામાંથી લખ્યું છે કે તેણે કેટલાંક ખોટા બદનક્ષીઓ લખાણો બાપુ' છે. અહીં 'ખોટા' એ શબ્દ નક્કો તમે મૂક્યો નથી. જો સત્યકથન બદનક્ષી ગણાય તો એ તો દુષ્ટ રાજની કાયદામાં તલવાર આપીને એ નામદાર રાજ નિર્દોષની કતલ કરી શકે તેવા અધિકાર આપવા બરાબર ગણાય.

આવી આકરી ટીકા માટે સરકારી વકીલ તૈયાર

ન હતો. તેણે હેમીલ્ટનને ચેતવણી આપી. જરા સંભળાને બોલો. બહુ આગળ ન વધો.

હેમીલ્ટને હસતાં હસતાં કહ્યું—સાહેબ, ન્યાયના સિદ્ધાંતો પાળવામાંથી સરકારી નોકરો કંઈ બાકાત નથી. આપણે એમ ઈચ્છીએ કે ગવર્નર સત્તાસ્થાને હોય ત્યારે ન્યાયી રીતે જ વર્તે. પણ ગવર્નરને એવો અધિકાર કેમ આપી શકાય કે જે પીડાતી પ્રજાને મૂંઝી જ કરી દે... અને આવી રીતે ત્રાસેલો માણસ પોતાના પાડોશીને ફરિયાદ કરે તો એણે સરકારની બદનક્ષી કરી છે એમ કેમ ગણી શકાય?

ત્યાં તો વળી એક ન્યાયાધીશ વચ્ચે પડ્યા.— આપણા કાયદાની દૃષ્ટિએ તો સાચી ટીકા પણ સરકારની બદનક્ષી જ છે. રાજની કોઈ પણ નોકર સામે સત્ય બોલવાથી તો યુનાની ગંભીરતા એવર વધે છે. માટે મિસ્ટર હેમીલ્ટન, તમે એ સુધાર આગળ દલીલો નહીં કરી શકો.

હેમીલ્ટને ન્યાયાધીશને નમન કહ્યું અને પછી જુરુની સભ્યો તરફ ફરીને બોલ્યો—અમે સત્ય રજૂ કરવા અને તેના સાક્ષીઓ આપવા તૈયારી બતાવી છે પણ ન્યાયાધીશને તે સ્વીકારવા જેવી હાલતી નથી અને તેના આધારે ઝેંગરની નિર્દોષતા પૂરવાર કરવા હતા નથી. તો હવે અમે આપ જુરુની સભ્યો પાસે ન્યાયની આજ્ઞા રાખીએ છીએ. અમે જે હકીકતો જનલમાં બાપુ' છે તે તદ્દન સત્ય છે અને આપુ' ગામ તેને જાણે છે. આથી તમારો ન્યાય મજે તો જ મારો અગ્રીય સલામત રહે તેમ છે. અને જ્યારે અમારા કેસમાં પૂરાવો રજૂ કરવાની જ છૂટ નથી અપાતી ત્યારે હું આપની પાસે એક જ માગણી કરું છું કે આપ એવા નિયમ કરો કે જો પૂરાવો રજૂ કરવા દેવામાં ન આવે તો એ હકીકત જ સૌથી સખળ પૂરાવાર જ બુરુની જોઈએ અને પૂરાવો દબાવવાનો પ્રયત્ન કરનારને દોષિત દાવવધ જોઈએ.

આગળ ચાલતાં હેમીલ્ટને કહ્યું—જુરુની સાચા સભ્યો, આપની સામે જે પ્રશ્ન છે તે કોર્ટ એક બાપુનાંનાજાની મુક્તિને કે સામાન્ય માણસને નથી. કે માત્ર ન્યુયોર્ક રાજ્યને સંબંધિતો હોય તેવો આ પ્રશ્ન નથી. પરંતુ—તે પ્રશ્ન અમેરિકાના દરેક

સ્વતંત્ર નાગરિકને સ્પર્શ છે. આમાં તો આઝાદીનો સવાલ છે. અને આથી જ સત્ય બોલવા તથા લખવાના માનવ અધિકારને છુદ્ડવા માગતા આપણે તરવાનો વિરોધ કરી તેમને જગતમાં ખુલ્લા પાડવાનું એક મહાન કૃત્ય આપ કરશે અને તે દ્વારા આપણે તેમ જ આપણી પેઢીઓને અને જગત આપાને સત્ય બોલવા તથા પ્રગટ કરવાના અધિકારને માન્ય કરશે તો સૌ કોઈના આશીર્વાદ મળશે એટલું જ નહીં પણ પૃથ્વી પરથી ત્રાસ અને જુલમનું તત્વ દૂર કરવામાં તમે યશભાગી બનશો.

દેમોસ્ટનની આ ભેરદાર દલીલોથી ન્યાયાધીશ પણ હેઠેલાઈ ગયા અને તેમણે ત્યુરીને લગભગ ચોખ્ખો ફક્ત કર્યો કે જેમર દોષિત છે એમ જાહેર કરે.

ત્યુરીના સભ્યો પોતાના ખંડમાં ગયા અને થોડીક મિનિટોની ચર્ચા બાદ બહાર આવ્યા અને પોતાના નિર્ણય જાહેર કર્યો—જેમર નિર્દોષ છે—તેને છોડી મુકવો. આખી અદાલતમાં હાજર રહેલા

માણસોએ આ ચુકાદાને હાઈનાદોથી વધાવી લીધો—માત્ર ન્યાયાધીશ, સરકારી વકીલ અને ગવર્નરના કાંધીઓનાં મોઢાં પર મેચ લગી હતી.

ખીન્ને દિવસે જેમરનો ફુટકારો થયો. ગવર્નર વિલિયમ ટ્રાન્સીને આ ચુકાદાથી જબરો આઘાત લાગ્યો હતો અને તેથી તેનું થોડા જ દિવસોમાં અવસાન થયું.

પરંતુ વકીલ દેમોસ્ટને વાણી સ્વાતંત્ર્યની તરફેણમાં જે દલીલો કરી હતી તેની દળબેર નકલો અમેરિકાના ખૂલ્લે ખૂલ્લે વહેંચાઈ ગઈ. અને આજે પણ દરેક અદાલતમાં વકીલો દલીલ કરતી વખતે આ દલીલ તો કરે જ છે કે પૂરાવો દબાવવો કે તેનો નાશ કરવો એ જ તેની સામેના મોટા પૂરાવા રૂપ છે.

આમ અમેરિકાના એક ખૂણામાં જે નાનો સરખો બનાવ બન્યો તેણે વર્તમાનપત્રની સ્વતંત્રતાની બુનિયાદ નાખી આપણે સૌ જેમર, દેમોસ્ટન અને ગવર્નર ટ્રાન્સીના કાણી છીએ.

લાયારીનું આંસુ

પ્રાચીન અરબસ્તાનમાં એક મહાત્મા થઈ ગયા ‘મુલ્લા અબ્બાસ બગદાદી’ નામે તેઓ અરબસ્તાનમાં મશહૂર છે. આ વિદ્વાન સતના અનેક શિષ્યો હતા ચુક મુલ્લા બગદાદી અને તેમના શિષ્યો વચ્ચે હંમેશા યાનચર્ચા થયા કરતી એમની એ યાનચર્ચામાંથી લોકોને ધણું શીખવાનું મળતું.

આવી એક યાનચર્ચાની વાત છે એક વખત મુલ્લા બગદાદીએ તેમના પ્રિય શિષ્યોને પૂછ્યું

‘સારીએ સૃષ્ટિ સારુ એક વખત કયામતનો દિવસ—પ્રલયનો દિવસ આવવાનો છે’ને? અ પછી શાઓ એ વાત પોકારી પોકારીને કહે છે. હવે માફ તમને લોકોને એ કહેવાનું છે કે આ પ્રવચન કારણ શું હોઈ શકે? તમે તે બતાવી શકશો?’

શિષ્યો અનુભવી અને યાની હતા.

એકે કહ્યું. ‘યુરુદેવ, મારી નજરે તો ખુદા જત્યે ધનસાનનો અક્ષર અપરાધ જ આ પ્રલયનું કારણ બનશે.’

બીજા શિષ્યે કહ્યું: ‘યુરુદેવ, જ્યારે માનવીનો જુલમ માઝા મૂકશે, ને એ જુલમનો ભાર આ પૃથ્વી ખમી શકશે નહિ, ત્યારે ખુદા આ પૃથ્વીને પ્રલયના પાણીથી ધોઈને તેને વિશુદ્ધ, હળવી કરશે.’

ત્રીજો શિષ્ય સૌથી વધુ વિલક્ષણ હતો. તેની અનુભવવાળી સાંભળવા સૌ આતુર રહેતા. તેણે કહ્યું: ‘યુરુદેવ, મારા શિષ્યનંદુઓએ કયામતના કારણો ને ગણાવ્યા, તે ઠીક છે, પરંતુ તે મને પૂરેપૂરા રુચતાં નથી. મારી દૃષ્ટિએ કયામતનું પ્રધાન કારણ આ જ હોઈ શકે: “કમબેર આદમીની લાયારીનું એક આંસુ.”’

—શિવજી દરમ

ઈશ્વરનો ઇશારો

પતિવલ્લ વાઈલ્ડ અનુબંધ 'સાહિત્યકુમાર'

[રિટ્કલેન્ડના મકાનનો બેઠકનો ઓરડો. પછવાડેના બાનમાં બીજા ઓરડામાં જ્યાં મટેલું બારણું. બારણા પર અપારદર્શી પડદો નાખેલા છે. ખંડની વચમાં નકશીવાળું લખવાલું ટેબલ છે, ટેબલ પર એક ટ્રેસિફોન છે. જમણી બાજુએ મુખ્ય બારણું છે. સચ્ચરચીટું એક દરેક મોંઘું અને આસપાસ મધુલ એક છે.]

પડદો હપડે III ત્યારે રિટ્કલેન્ડ નીચે વળીને મુખ્ય દરવાજા પાસેની લાખણીમાં કાગળિયાં બાળતો હોય છે. એનો નોકર બેન્સન લખવાના ટેબલ પર પડેલી મૂઠકેસમાં કપડા વડે ગોઠવતો હોય છે શિયાળાની કડકાની કંડી છે. રાતના સાડાહસ વાગ્યા છે.]

રિટ્કલેન્ડ : બેન્સન!

બેન્સન : હા સાહેબ!

રિટ્કલેન્ડ : બારી બંધ કરે તો, ખૂન કંડી વાય છે.

બેન્સન : [બારી પાસે જાય છે] બારી તો બંધ જ છે સાહેબ, સાબી જ બારી બંધ છે.

રિટ્કલેન્ડ : [કંડીથી ધ્રુવે છે અને પોનાના ડગલાના બટન તસંતસાવીને બંધ કરે છે] બેન્સન!

બેન્સન : શું સાહેબ?

રિટ્કલેન્ડ : મારો પેશો બહો ઓવરહોટ લેવાનું બૂપતો નહીં.

બેન્સન : એ તો મેં પહેલેથી જ મૂકી રાખ્યો છે, સાહેબ.

રિટ્કલેન્ડ : નવા કપડા પૂરતાં. લીધાં છે ને?

બેન્સન : હા, સાહેબ.

રિટ્કલેન્ડ : કોલર અને ટાઇ!

બેન્સન : મેં દરેક વસ્તુ વિશે ખૂબ કાળજી રાખી છે, સાહેબ.

રિટ્કલેન્ડ : [થોડી વાર ખંખેરી] બધી પેટીઓ બગેરે મોકલવાની આપી?

બેન્સન : હા, સાહેબ.

રિટ્કલેન્ડ : તને ખાતરી છે કે કોઈને પશુ એનો ખતો નહીં લાગે?

બેન્સન : એક ખટારો અમથો જ મોકલ્યો છે, અને બીજા ખટારામાં પેટીઓ રક્ષણે મોકલવાની છે.

રિટ્કલેન્ડ : વાડ!

બેન્સન : એ બધું ચિકગો રવાના થાય તે પહેલાં મેં બરાબર તપાસી લીધું છે. આ રજાં એનાં કાગળિયાં. [એ તેને આપે છે] આપણે કમ

ગાડીમાં જશું, સાહેબ?

રિટ્કલેન્ડ : હું રાતની બાર વાન્યાની ગાડીમાં જઈશ. તારે બીજા અઢવાડિયામાં ગમે તે દિવસે આવવું. આપણને બન્નેને સાથે શહેરમાંથી બહાર જતાં કાર્ડ જોઈ જાય તો મુશ્કેલી લેખી થાય.

બેન્સન : ચિકગોમાં હું તમને કેવી રીતે મળું?

રિટ્કલેન્ડ : તારે મને મળવાનું નથી. તને ગમે ત્યાં તારે ઉતારો રાખવો, અને આ બધું ઠેકાણે પડી જાય ત્યાં સુધી હું પશુ ગમે ત્યાં ઉતર્યો હોઈશ. મને ત્યારે તારી જરૂર પડશે ત્યારે હું 'ટ્રિમ્યુન' માં એક બહેરબજાર છપાવીશ.

બેન્સન : આ બધું ક્યારે ઠેકાણે પડશે એ તમે નથી જાણતા, સાહેબ?

રિટ્કલેન્ડ : ત્યારે બધું બરાબર પાર ગતરી જશે ત્યારે. કદાચ બે અઢવાડિયા થાય, કદાચ બે મહિના પશુ થઈ જાય. પરંતુ મારા તરફથી તને કોઈ પશુ રીતે કંઈ જણાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તારે ચિકગોમાં રહેવાનું છે, અમન્યો?

બેન્સન : હા, સાહેબ.

રિટ્કલેન્ડ : તારી પાસે પૂરતા પૈસા છે ને?

બેન્સન : બે મહિના આમે એટલા તો નથી.

રિટ્કલેન્ડ : [એક મોઢું બિસ્સાપાકીટ કાઢતાં] કેટલા જોઈએ છે તને?

બેન્સન : પાંચનો-છનો.

રિટ્કલેન્ડ : [થોડી નોટો બહાર કાઢે છે, અટકે છે] એક મિનિટ! એટલા પૈસા તો મેં મારા ટેમલના ખાનામાં રાખ્યા છે. [દરવાજા તરફ જાય છે]

બેન્સન : સાહેબ?

રિટ્કલેન્ડ : યુ' છે ?

બેન્સન : તમે રાતની બાર વાગ્યાની ગાડીમાં જવાના છો, ખરું ને ?

રિટ્કલેન્ડ : હા, [ખીજા ઓરડામાં જાય છે]

બેન્સન : [જરા વાર ઊભો રહે છે પછી ટેલિફોનનું રિસિવર ઉપાડે છે અને ખૂબ ધીમેથી બોલે છે] હલો, મરે દિલ ૩૫૦૦.....હહો...ચિકગો જતી રાતની બાર વાગ્યાની ગાડીમાં એ જવાના છે. પેન સિલ્વેનિયા રેશન પર જ એની ધરપકડ કરે. એ બે એક વખત ચિકગો પહોંચી ગયા તો પછી તમે એને ગોધી નહીં શકો. અને આખરે, તમે મને તો નહીં ભૂલી જાઓ ને ? ભૂલી જવો ? મને તો આ માટે પાંચ હજાર ડોલર મળવા જોઈએ. હા, પાંચ હજાર. એટલું તો વાજખી છે. એની પાસે લગભગ ત્રણ લાખ ડોલર છે અને એ બધા તમારે પોલિસ રેશન મોકલી નથી આપવાના. હા, રોકડા છે, મોટાના થોકડે થોકડા... [રિટ્કલેન્ડના આવવાના અવાજ સભળાય છે] ચિકગો જતી બાર વાગ્યાની રાતની ગાડી, [બેન્સન રિસિવર પછું લટકાવી દે છે અને રિટ્કલેન્ડ પાછો આવે છે ત્યારે એ સ્ટ્રેસ ગોઠવવામાં મરાગૂલ છે]

રિટ્કલેન્ડ : આ રજા પૈસા. બેન્સન, ગણી લે.

બેન્સન : [ગણ્યા પછી] હમ્મે ડોલર આશર સાહેબ [બધ કરેલી સ્ટ્રેસ ઉપાડી લે છે] હવે હું જાઉં ?

રિટ્કલેન્ડ : ના, થોડીવાર ઊભો રહે [ટેલિફોન પાસે જાય છે] હલો, મેડિસન રોવર ૭૬૦૦...પેનસિલ્વેનિયા ? રાતની બાર વાગ્યાની ગાડીમાં મને એક સલૂન જોઈએ છે. હા, આજ રાત્રી.

બેન્સન : સાહેબ, તમારું નામ આપશે નહીં.

રિટ્કલેન્ડ : ના, રિટ્વન્સના નામ પર.. જોહો, એ નામ પર રિઝર્વ થઈ ગયું છે. એમ ? વાટુ, માટું નામ આફ્ટર રિટવન્સ છે... એ નામ પર જ તમે રિઝર્વ કર્યું છે ? તો મને એક ખીજું સલૂન આપો... યુ' કહ્યું ? તમારી પાસે ખીજું એક સલૂન ખાલી નથી ? [એક મિનિટ વિચારમાં પડી જાય છે, પછી નિશ્ચયાત્મક રીતે] કંઈ વધો નહીં, સાહેબજી. [બેન્સન તરફ જોઈને] બેન્સન, સીધો પેનસિલ્વેનિયા જા અને આફ્ટર રિટવન્સના નામ પર રિઝર્વ થયેલું

સલૂન મેળવી લે. એને મને તે પહેલાં એ તારે મેળવી લેવું જોઈએ...અને મારા માટે ગાડીના દરવાગ ખોલે રાહ જાણે.

બેન્સન : બધે સાહેબ.

રિટ્કલેન્ડ : જરા પછુ સમય વગાડતો નહીં. હું તને પછીથી મળીશ.

બેન્સન : બહુ સારું સાહેબ. [સ્ટ્રેસ ઉપાડીને જાય છે.]

રિટ્કલેન્ડ : [હવે એકલા એકલા ટેમલનું એક પછી એક ખાનું ખાતે છે અને બે થોડાં કાગળિયાં રડી ગયાં છે તે અગ્નિમાં નાંખીને બાળી મૂકે છે. બહાર સિવાળાનો પવન ઝૂસવાટા કરે છે. અને બધ બારીને હલાવે છે, એકદમ બારણાં પર એક ટકોરો થાય છે. એ એકદમ ચમકીને અટકી જાય છે. થોડીવાર રડીને ફરીથી બારજો ટકોરો—માત્ર એક જ ટકોરો થાય છે, એ ઊભો થાય છે, બારણા પાસે જાય છે અને ઉઘાડે છે] કાણ છે ?

યુવતી : હું છું સાહેબ.

[યુવતી દાખલ થાય છે. ડોકરી યુવાન છે, ચોક્કસ ત્રીસની અંદરની ઉંમરની હશે, કદાચ પચીસની અંદર અને કદાચ એથીયે નાની ઉંમરની હોવાની સંકેતતા છે ગળામાં થેરા રંગનો કંઈક મેથો થઈ ગયેલો હોય એવો પટ્ટો વીંટળાયેલો છે. તેનાં કાનમાં ખૂબ વાળનાં ઝુમખામાંથી એનું ફિક્કું 'મેડુ-પ્રુલ્લ' ફેખાઈ આવે છે. ઓરડાની અંદર પગ મૂકે છે ત્યારે હાથ અનુભવતી લાગે છે કારણ કે બહાર ખૂબ ઠંડી અને બહાર પડતા બરફથી બચવા માટે એના નાભુક ખજા પર એક પાતળો ઝગોળ જ માત્ર છે. કંઈક નળકત લરી રીતે એ આ હાથગા ઓરડામાં દાખલ થાય છે, અને બરફની નાની નાની સરવાણીઓ એના અપરતા કપડાં પરથી સરી નીચે પડે છે. એના હોઠ આસમાની છે. સોળા મોનમાં એના હાથ કપે છે. એને જરૂર છે અત્યારે ધનધનતા અગ્નિની સામે બેસી ગરમાવે લેવાની, અથવા તો કંઈક ગરમ પીણુંના થોડા ઘૂંટ બરવાની. પરંતુ રિટ્કલેન્ડને આખું કંઈ કરવાનો અવકાશ નથી. પ્રશ્નોની ઝડીથી એ એનું સ્વાગત કરે છે.]

રિટ્કલેન્ડ : તમે કાણ છો ?

યુવતી : ઠાણુ, હું! તમે મને ભૂલી ગયા, સાહેબ! - આ ટાઈમ ટેન્ક મળ્યું. [એ આગળ ધરે છે. રિટ્ક-
 રિટ્કેન્ડ : હા!
 યુવતી : હું તમારી જ ઓફિસમાં કામ કરું છું,
 સાહેબ.
 રિટ્કેન્ડ : ઓફિસમાં?
 યુવતી : તમારી ઓફિસમાં. હું તમારી એક
 અંગત સ્ટેનોગ્રાફર છું, સાહેબ.
 રિટ્કેન્ડ : ઓરો! મને લાગે છે કે, તમે આજે
 હેટ પહેરી ■ એટલે હું તમને જાળખી શકતો નહીં
 હોઉં. કેમ આવવું પડ્યું?
 યુવતી : બપોરના મોડેથી આવેલા ડેટલાક
 કાગળો.....
 રિટ્કેન્ડ : [કુદ સ્વરે વચમાં બોલતાં] અને
 તમે એ બાબત અત્યારે મને હેરાન કરવા આવ્યા છો?
 [દર્શના પાસે જાય છે અને કોબા રહે છે] મારી
 પાસે અત્યારે સમય નથી. આવજો.
 યુવતી : [નરમ થઈ જઈને] મને એમ થયું કે
 આ કાગળો તમારે ભેગા હશે.
 રિટ્કેન્ડ : આરાતી કાગે પુષ્કળ સમય મળશે.
 યુવતી : પરંતુ આવતી કાગે તમે અહીં નહીં
 હો. ખરું ને?
 રિટ્કેન્ડ : [એકદમ અચાનક] હું અહીં નહીં
 હોઉં? તમે શું કહેવા માગો છો?
 યુવતી : આજ રાતની ચિકગો જતી માડીમાં
 તમે જવાના છો ને!
 રિટ્કેન્ડ : તમે એ ક્યાંથી જાણ્યું?.....[એ
 જાણે પોતાને બીલકો અટકાવે છે, પછીથી પ્રયત્ન-
 પૂર્વક લાવેલી સરળતાથી] ચિકગોની માડીમાં જવાનો
 છું? નહીં, નહીં, એ વળી તમારા મગજમાં કોણે
 ધુમાડ્યું?
 યુવતી : કેમ તમે પોતે જ કહ્યું હતું, સાહેબ!
 રિટ્કેન્ડ : મેં તમને કહ્યું હતું?
 યુવતી : બપોરે જ તમે એ પ્રમાણે કહ્યું હતું.
 રિટ્કેન્ડ : [કુદ સ્વરે] હું તમને આજે બપોરે
 મળ્યો જ નથી.
 યુવતી : [એનો વિરોધ કરી વિના] નહીં,
 સાહેબ? [એ એક ટાઈમ ટેન્ક બહાર કાઢે છે] મને
 આ ટાઈમ ટેન્ક મળ્યું. [એ આગળ ધરે છે. રિટ્ક-
 વેન્ડ એ ખેંચી લે છે.]
 રિટ્કેન્ડ : તમને આ ક્યાંથી મળ્યું?
 યુવતી : તમારા ટેન્ક પરથી.
 રિટ્કેન્ડ : મારા ટેન્ક પરથી?
 યુવતી : હા, સાહેબ.
 રિટ્કેન્ડ : [ચુસ્તાના આવેશમાં] તમે જુદું
 બોલો છો!
 યુવતી : કેમ, સાહેબ!
 રિટ્કેન્ડ : આ ટાઈમ ટેન્ક ઠાઈ દિવસ મારા
 ટેન્ક સુધી પહોંચી શક્યું નથી કારણ કે રેલવે સ્ટેશન
 અને ઓફિસ વચ્ચે જ એ યોગાદ ગયું હતું.
 યુવતી : એમ કે, સાહેબ! પરંતુ એ તો એ જ
 ટાઈમ ટેન્ક છે. જુઓ, તમે એમાં રાતની બાર
 વાગ્યાની માડી વિશે નોંધ કરી છે. [રિટ્કેન્ડ યુવતી
 સામે શંકાસ્પદ દૃષ્ટિએ નજર રાખે છે.] મેં તમારા
 માટે એક સલૂન રીઝર્વ કરાવ્યું છે.
 રિટ્કેન્ડ : [આશ્ચર્ય] તમે એક સલૂન રીઝર્વ
 કરાવ્યું છે?
 યુવતી : [સ્મિત કરતાં] હું જાણતી જ હતી
 કે તમે એ ભૂલી જશો. તમારા મગજમાં બીજા
 અનેક કામો રમતાં હોય છે. એટલે તમે ઓફિસથી
 ગયા કે તરત જ મેં ટેલિફોન કર્યો.
 રિટ્કેન્ડ : [ચુસ્તામાં હોઈ કરડતાં] હું ધારુ
 છું કે તમે આજ જ નામે રિઝર્વેશન કરાવ્યું હશે!
 યુવતી : નહીં, સાહેબ.
 રિટ્કેન્ડ : [પૂર્ણ આશ્ચર્ય પામે છે] શું?
 યુવતી : મને લાગ્યું કે કદાચ તમે બીજું ઠાઈ
 નામ પસંદ કરશો. તમારે તમારી આ સુસાઈટીની
 કોબાને ખબર આપવી નહોતી, ખરું ને?
 રિટ્કેન્ડ : ના, ના, ખરે જુદું એવું નહોતું
 કરતું. [પૂર્ણ આશ્ચર્ય પામીને: 'આ બધું તમે ક્યાંથી
 જાણ્યું? એમ પૂછતો હોય એમ એની સામે નજર
 રાખે છે. જરાયે સંકટાચાયા વગર યુવતી એવી જ
 નજરથી બચાવ વાતે છે. અને પ્રથમ પૂછ્યા વિનાનો
 રહે છે. પરંતુ એને ઓચિંતી એક વિચાર આવે છે]
 તમે કયું નામ આપ્યું છે?
 યુવતી : રિટવન્સ, સાહેબ.

રિટ્ઠકલેન્ડ : [જાણે વીજળી પડી હોય તેમ ચમ-
કાને] રિટ્ઠવન્સ ?

યુવતી : આદર્શ રિટ્ઠવન્સ.

રિટ્ઠકલેન્ડ : [જાણે આમોઝાસ અટ્ટી ગયો
હોય તેમ] એ નામ આપવાનું તમને કેમ મુઝ્યું ?
યુવતી : એ હું નથી જાણતી સાહેબ.

રિટ્ઠકલેન્ડ : તમે નથી જાણતી ?

યુવતી : ના, સાહેબ, મારા મનમાં સૌ પ્રથમ
એ જ નામ મૂકી આવ્યું. મેં રિટ્ઠવન્સ કહ્યું. અને
જ્યારે કારકૂને પરેશુ નામ પૂછ્યું ત્યારે મેં કહ્યું :
'આદર્શ રિટ્ઠવન્સ.'

રિટ્ઠકલેન્ડ : [થોડી વાર પછી] એવા કેઈ નામ-
ધારીને તમે જાણે છે ?

યુવતી : ના, સાહેબ.

રિટ્ઠકલેન્ડ : [કંઈક વિચિત્ર આગ્રહપૂર્વક]
તમને ચોક્કસ ખાતરી છે કે, એવા નામવાળા માણસને
તમે જાણખતા નથી ?

યુવતી : એ તો ચોક્કસ કેમ કહી શકાય ? કદાચ
એ નામ સાહજી પડ્યું હોય. પરંતુ મને યાદ નથી.

રિટ્ઠકલેન્ડ : [એકદમ] તમારી ઉમર કેટલી છે ?
[જવાબ આપવાનો સમય આપતો નથી] વીસ
નહી હોય, ખરું ને ?

યુવતી : [સ્મિત કરતાં] તમે શું ધારો છો ?

રિટ્ઠકલેન્ડ : [પોતાની વિચારધારાને જ અનુસ-
રતાં] અને મને અડતાવીસ થયા એ વાતને આજે
પચીસ વર્ષ થઈ ગયા. તમને કયાથી ખબર હોય ?

યુવતી : [થોડી વાર પછી] ના, સાહેબ.

રિટ્ઠકલેન્ડ : [આખરમાં કેઈક લચ્છી-લચ્છી
સાથે યુવતી તરફ જોઈ રહે છે] તમારું નામ શું ?

યુવતી : એલુ શું કામ છે ? થોડી વાર પહેલા
જ તમે મારું મોઢું જોળખી શકશો નહીં. આજ
નામનો તમારા માટે કેઈ અર્થ નથી. હું તો તમારી
ઓફિસની નોકર છું. તમે ત્રણ વખત બેઠન દબાવો
ત્યારે જ વ્યક્તિ તમને જવાબ આપે છે તે હું છું.
[એક હાથે એન્મેગલિટી છે] હું પત્રો લખી છું.

રિટ્ઠકલેન્ડ : [પત્રો લેવાનો પ્રયત્ન ન કરતાં]
શેના વિશે છે ?

યુવતી : [પહેલો પત્ર બોને છે] પોતાના થોડાક

પૈસા રાકવાની ક્ષમ્મા દર્શાવતી એક ઓનો પત્ર છે.

રિટ્ઠકલેન્ડ : કેટલા પૈસા ?

યુવતી : માત્ર એક લાખ રોકડ.

રિટ્ઠકલેન્ડ : એ પત્ર તમે કારકૂને કેમ આપી
દીધો નહીં ?

યુવતી : આ એની જિંદગીભરની વચત છે,
એમ એ લખે છે.

રિટ્ઠકલેન્ડ : એમાં શું થયું ?

યુવતી : એ લખે છે કે, એને તમારામાં ખૂબ
વિશ્વાસ છે. અને એમ કહે છે કે તમે જાતે જ
કાળજી લઈને એ પૈસા થોડા રીતે રોકો.

રિટ્ઠકલેન્ડ : આવી બાબતમાં તમારે મને દેશન
કરવો મો'તો જોઈતા. [એ જરા અટકે છે] એવો
પૈસા મોકલ્યા છે ?

યુવતી : હા, એક મોકલ્યો છે. [એક એના હાથમાં
ખૂંદે છે.]

રિટ્ઠકલેન્ડ : [એક લે છે અને પોતાના ખિસ્સા-
પાછાટમાં રાખે છે] એને લખો, -અરે તમે જાણો છો
એને શું લખવું તે ? કે, 'એ બાબત પર હું અંગત
ખાન આપીશ'

યુવતી : હા, સાહેબ એ લખે છે કે આ રોકાણ
માટે એને વધુ નહીં નથી જોઈતા. એ એટલું જ ધિક્કે
છે કે એ પૂરેપૂરા સલામત રહે અને એને વિશ્વાસ
છે કે તમે એની કાળજી રાખશો.

રિટ્ઠકલેન્ડ : હા, જરૂર જિંદગી શું છે તમારી
પાસે ?

યુવતી : આના જેવા જ બીજા ડ્રોનેક પત્રો.

રિટ્ઠકલેન્ડ : બધાં આવી ડેશીઓના લખેલા છે ?

યુવતી : [મંજીરતાપૂર્વક] થોડાક. આ એક
યુવકને લખેલો પત્ર છે. એણે થોડા પૈસા બચાવ્યા
છે. એ લખે છે કે થોડા વધુ ભેગા થશે પછી એ
એક લાડર બોલવાનો વિચાર રાખે છે. અને એ રીતે
પોતે ધંધો શરૂ કરશે. આ એક યુવતીનો લખેલો છે.
એના પિતા લોખંડના કારખાનામાં નોકરી કરતા
હતા કારખાનામાં અકસ્માતથી મરી ગયા. અને હવે
એ યુવતી ક્ષેત્રે છે કે એના વીમાના પૈસા તમે રોકો.
'આ એક બીજા બધાં પત્રો લગભગ એકસરખા જ છે.

સ્ટ્રીકલેન્ડ : એ બધા અહીં કેમ લાવ્યાં ?

સુવતી : કારણ કે બધાય એમ કહે છે કે તમે જાતે એવું ચેકાણું કરો.

સ્ટ્રીકલેન્ડ : જો !

સુવતી : અને તમે આને બહારગામ જાઓ છો. આ રહ્યા એ બધા ચેક. [બધા ચેક સ્ટ્રીકલેન્ડને આપે છે] એ બધા તમારા નામે લખવામાં આવ્યા છે, પેટીના નામે નથી લખ્યા.

સ્ટ્રીકલેન્ડ : [થોડી વાર પછી] તમારે અહીં આવવું નહોતું જોઈતું...આવી બધી લોકોનો વિશે માધાશોક કરવાનો મને સમય નથી. પાંચસો ડોલર રોકનાર દરેક વ્યક્તિ એમ કહે છે કે, પેટીના ઉપરી પોતે એની બાબત પર અંગત ખ્યાન આપે, એના કથો અથ નથી. આવા તો સંખ્યાબંધ પત્રો મારા પર આવે છે.

સુવતી : તે છતાં...

સ્ટ્રીકલેન્ડ : શું ?

સુવતી : આવા પત્રોને લાયક બનવાને માટે તમે કોઈક કહ્યું છે, જેથી આવા પત્રો આવ્યા કરે છે. [સ્મિત કરતાં] લોકોમાં આવે વિશ્વાસ ઝેરવો એ ખરેખર અદ્ભુત વાત છે.

સ્ટ્રીકલેન્ડ : ખરેખર તમે એમ માનો છો ?

સુવતી : માત્ર અદ્ભુત નહીં, લગ્ય ! આ લોકોમાંથી કોઈ તમને ઝાળખતું નથી. આમાંથી કોઈએ તમને ક્યારે જોવા નથી. આમાંથી કોઈ તમારું નામ પણ જાણતું નથી. પરંતુ એ બધાએ તમારા વિશે સંભળ્યું છે. તમે જાણે એમના કુટુંબના એક માણસ હો એટલા એમના આત્મીય હો. અને એમને મન તમારા કરતાં વધુ વ્યસ્તિક તો તમારી ખ્યાતિ છે. એ એક એવી વસ્તુ છે જેમાં તેઓ પેલાની મંપૂર્ણ નિષ્ઠા મૂકે !

સ્ટ્રીકલેન્ડ : [ધીમેથી] તો તમે એમ કહેવા માગો છો કે દુનિયામાં જહુ એક પ્રામાણિક માણસો છે ?

સુવતી : ના, એવા કદાચ છે. પરંતુ તમારામાં એવું કોઈક છે, જે બધાથી જુદું તરી આવે છે. તમારા અવાજમાં જ એવું કોઈક છે. તમે લોકો સાથે હાથ મીલાવો છો એમાં જ કોઈક એવું તત્ત્વ છે. તમારી દૃષ્ટિમાં જ એવું કોઈક છે, જે સામા માણ-

સમા વિશ્વાસ લેખન કરે છે તમારા વિશે કોઈ શંકાને સ્થાન નથી. કોઈ પ્રશ્ન નથી. અહો ! ખરેખર લગ્ય ! અદ્ભુત લગ્ય ! [થોડી વાર પછી] તમે રસ્તા પરથી જતા હો અને તમને મળતી દરેક વ્યક્તિ મનમાં કહેતી હોય કે ‘આ એક પ્રામાણિક માણસ છે’ ત્યારે તમને કહેવા સંતોષ થતો હશે. મને તો એ કેવી ઝેરણા આપે છે !

સ્ટ્રીકલેન્ડ : તમને ?

સુવતી : જો ! તમારે મન તો હું તમારી ઓફિસની એક નોકર છું. તમે મારું નામ પણ જાણતા નથી. પરંતુ હું તમને જે દૃષ્ટિએ જોઉં છું એ દૃષ્ટિએ તમને કોઈ પણ જોઈ શકું. હું તમારી સાથે જે રીતે કામ કરું છું તે રીતે બીજું કોઈ પણ તમારી સાથે કામ કરી શકે અને છતાં કોઈ પણ જાતની અસર ન થાય એ શું તમે કલ્પી શકો છો ? તમે જાણો છો કે મારી મુશ્કેલીઓમાં...

સ્ટ્રીકલેન્ડ : [વચમાં] તમારે પણ મુશ્કેલીઓ...

સુવતી : તમે મને કોઈ મોટો પગાર આપતા નથી અને કેટલાયને મારે મદદ કરવાની હોય છે. પરંતુ હું આ કોઈ ફરિયાદ નથી કરતી [સ્મિત કરે છે] હું...હું બીજી સુવતીઓ જેની નથી. હું પણ ઘડિયાળ તરફ નજર રાખી કામ કરતી. દિવસભરનું કામ પૂરું થાય ત્યાં સુધી કલાકો અને મિનિટોની ગણતરી કરતી. પરંતુ હવે એ બધું મદવાઈ ગયું છે.

સ્ટ્રીકલેન્ડ : [ધીમેથી] કેમ બદલાઈ ગયું ?

સુવતી : મેં ખૂબ વિચાર કર્યો અને પછી નક્કી કર્યું કે એક પ્રામાણિક માણસનું કામ કરતા હોય એ ત્યારે આવી રીતે મિનિટોની ગણતરી કરવી એ સાચું નથી [સ્ટ્રીકલેન્ડ મોઢું ફેરવી લે છે] અને. મને કામ કરવામાં નવો આનંદ આવે છે. અને હું કામમાં મારી સર્વ શક્તિ વાપરું છું. હું તો આટલું જ કરી શકું એમ છું. પરંતુ તમે તો તમારી સર્વ શક્તિ વાપરી છો છો. ત્યારે મારે આટલું તો કરવું જ જોઈએ.

સ્ટ્રીકલેન્ડ : [થોડી વાર પછી] તમને ખાતરી છે કે મારાથી થાય તે બધું હું કરી શકું છું—તમને ચોક્કસ ખાતરી છે કે હું પ્રામાણિક છું ?

સુવતી : શું તમે પોતે એ નથી જાણતા સાહેબ ?

સ્ટ્રીકલેન્ડ : [થોડી વાર પછી] તમને માદ છે,

શોડી વાર પહેલા જ તમે આજ્ઞેક સ્ટિવન્સનું નામ જોલના હતા?

યુવતી હા

સ્ટ્રીકનેન્ડ ધારો કે કુ તમને કહું કે આજ્ઞેક સ્ટિવન્સ નામનો માણસ એક સમયે જીવતો હતો [યુવતી ક' જવાબ આપતી નથી] ધારો કે સ્ટિવન્સ -એને કુ ઓળખતો હતો-તેણે પૈસાની ચોરી કરી હતી, ત્યારે એમ કરવાનું એની પાસે કોઈ કાર નહોતું, ત્યારે એણે ચોરી કરેલી ત્યારે એને એ ૧ જર પા નહોતી એના સબખીઓ પાસે પુષ્કળ પૈસા હતા અને તે બધા એને પ્રુખળ પૈસા આપતા હતા પરંતુ એક વખત તક મળી અને એ પ્રનોબનોનો એ સામનો કરી શક્યો નહી એ ત્યારે આર વરસનો હતો

યુવતી [હળવેથી] બાળક જ કહેવાય

સ્ટ્રીકનેન્ડ બાળક જ હા પરંતુ એનામા એ આપ્રામાણિકતાનું તત્વ હતું બીજા છાકરાઓને પણ એવી તક મળી હતી પરંતુ એમાંથી કોઈએ તેના ઉપયોગ કર્યો નહી એ ચોરેલા પૈસાનું શુ કરવું એની પણ સ્ટિવન્સને સજા નહોતી ચોવીસ કલાક પહેલા તો એ પકડાઈ ગયો એ ખરેખર હારમજનક હતું

યુવતી એને સજા થઈ હતી

સ્ટ્રીકનેન્ડ એને એક વર્ષની જેલની સજા થઈ ચો ભગવાન' કેવું હતું એ એક વર્ષ' એના સબખીઓ એને માટે કશું કરવા તૈયાર નહોતા એ લોકો તો કહેતા કે એમના કુટુંબમાં આવું કોઈ દિવસ બન્યું નથી એને એને પરિણામ ભોગવવું જ જોઈએ [શોડી વાર આટળીને] ત્યારે એને છોડી મૂકવામાં આયો ત્યારે એના કુટુંબે એને મદદ કરવાની તૈયારી બતાવી પરંતુ એ મદદ સ્વીકારવામાં એને સ્વમાન ધવાતું લાગ્યું ત્યારે એને એ મદદની ખાસ જરૂર હતી ત્યારે એ આપવામાં આવી નહોતી એણે તો એના કુટુંબીઓને કહી દીધું કે હવે ફરીથી એ તમને કોઈને મળવા નથી ઇચ્છતા અને એ લોકો એને શોધી શકે નહી એટલા માટે એણે પોતાનું નામ પણ બદલાવી નાખ્યું, એણે પોતાનું ગામ છોડ્યું અને એ ચડી આગે

યુવતી અને ત્યારથી એ પ્રામાણિક જ રહી છે'

સ્ટ્રીકનેન્ડ ત્યારથી તે આજદિન સુધી ૨૮ વર્ષ સુધી' ડેટી મુન્ડેલીઓ-ખૂન મુન્ડેલીઓના સામનો કરવા પશો-શરૂઆતમાં ત્યારે એને ખૂબ્યે પેટ ફડીમાં ફરવું પડતું અને ત્યારે બીજાઓને મોટર મારીમાં ફરતા જોતો ત્યારે એને નવાઈ લાગતી કે મેં જીવ તો નથી કરી ને? એ ખૂબ રમ્યો હતો એ ધણુ ધણુ શીખ્યો હતો અને હવે બીજી વખત એટલી સહેલાઈથી પકડાઈ ગયો એમ થયું નહોતું ખરેખર એક તક ઝડપી લેવા જેવી હતી એક ફૂટ લાંબી સીસાની દાંળી લાંબને કોઈ અધારી ગઈમાં જોનો રહી ગજવામાં ખૂબ પૈસા ભરેલા હોય એવા કોઈ નિર્દોષ, સરળ પ્રામાણિક માણસના આવવાની માત્ર શહ જ જોવાની હતી' એ વાત ડેટલી સરળ હતી' અને એ જાણતો હતો કે આ બધું કેમ કરવું. પરંતુ ખમર નથી પડતી કે એણે એમ કેમ ન કર્યું'

યુવતી કહો, કહો એ વિશે મને હજી વધુ કહો'

સ્ટ્રીકનેન્ડ મને તેમ કરીને એ જાણ્યો એ કોઈ સુખની જિંદગી નહોતી પરંતુ એ જીવતો રહી જીવવા માટે એણે શુ કર્યું એના વિચાર કરવાનું મને ગમતું નથી એ શરમજનક હતું કારણ કે એવું કામ કરવાની એને ફેળવણી આપવામાં આવી નહોતી, છતાંય એન જીવન પ્રામાણિક હતું પ્રામાણિક, અને ત્યારે સાચું જ વાગ્યે એ કામ પરથી ઘેર જતો, એક નિકમ ભચાવવા માટે એ ચાલતો ચાલતો ઘેર જતો ત્યારે એના કરતા સારી સ્થિતિવાળા એની સાથે આવતા નહી કારણ કે એમને એના પ્રમાણિક પરસેવાના બેવડી કપડા ભગડી જવાનો ભય લાગતો હતો એમ મનમાં થતું કે જેલનું એક વર્ષ ભય કર હતું પરંતુ એમાંથી છૂટવા પછીનું પડેલું વર્ષ તો એથીયે વધુ ભય કર હતું જેલમાં એ કોઈ દિવસ જૂખ્યો રહી નહોતો

યુવતી ત્યાર પછી એને તક મળી?

સ્ટ્રીકનેન્ડ હા એ એક તક હતી એક વખત ગટરમાં પડી ગયેલું કોર્નું પાપીટ એને મળ્યું એ પાપીટ પોતાની પાસે રાખી લેવું કે નહી એ વિશે નક્કી કરે તે પહેલા એ પાપીટ એણે એના માલિકને પાછું આપી દીધું એટલે લોકોએ એને પ્રામાણિક કહ્યો! પરંતુ એ જાણતો હતો કે એ પ્રામાણિક નહોતો

એ પાકીટમાં એટલા બધા પૈસા હતા કે એ રાખવાથી પણ એને બીક લાગતી હતી. અને એટલે જ એણે પાકીટ પોણું આપી દીધું હતું. પરંતુ આ વાત એણે કોઈને કહી નહોતી. જ્યારે એણે પાકીટ પેલા માણસને પાણું આપ્યું ત્યારે એ માણસે એને નોકરી આપતી. એ નોકરી એણે કરી—એ નોકરી એણે સ્વીકારી કારણ કે નવરા ભેસી રહેવાનો એને ભય લાગતો હતો. એ કામ એણે કરવા માંડ્યું કે જેથી બીજા કંઈ વિચારવાનો એને સમય ન મળે. કારણ કે એ જાણતો હતો કે જો એ ફરી વિચારવા માંડશે તો ફરી ચોરી કરવાનું શરૂ થઈ જશે! ત્યારે લોકોએ કહ્યું કે એ ખૂબ મહેનતુ છે. અને પરિણામે એને નોકરીમાં બકડી આપવામાં આવી. એને એનેજર બનાવવામાં આવ્યો. લોકોએ એને ચોરી કરવાની વિશેષ તોડા આપી, પરંતુ અનેક લોકો એને ભેગા કરતા હતા. અનેક માણસો એમ ઇચ્છતા હતા કે એ કંઈક ભૂલ કરે અને આમે એની આગળ વધી જાય, અને એથી જ ચોરી કરવાની એનામાં દિંમત નહોતી આવતી. [એ અટકી જાય છે.]

સુવતી : અને પછી ?

રિટ્ટકલેન્ડ : પાકીટ બધું તો સહેલું હતું. સારી ખ્યાલિત પ્રાપ્ત થઈ જેવી બીજા કોઈ સફળતા છે એ જાણતો હતો કે લોકો એને પકડી પાડશે એટલે એણે ચોરી કરી નહીં. [ફરીથી અટકી જઈને] પરંતુ એ દિલથી પ્રામાણિક નહોતો. એ 'સડેલું' તત્ત્વ હતું એનામાં હતું! અદ્વાવીસ વર્ષ પછી પરિસ્થિતિ બગડવા માંડી. એણે સ્ટો કર્યો અને પોતાના કહી શકાય એ બધા પૈસા એણે ગુમાવ્યા. એટલે બીજાના પૈસા વાપરવાનું એણે નક્કી કર્યું—જેટલા પૈસા હતા એટલા બધા જ લઈને નાસી જવાનો એણે વિચાર કર્યો! આ આડું તો હતું જ! ઈવનજરનું કંઈ આમ વ્યર્થ જતું હતું! પરંતુ એનામાં રહેલી દૃષ્ટિઓએ એનો કમળે લઈ લીધા હતા! આ તો પેલા ચોર, જેને એ જુદી ગયો છે એમ ધારતો હતો તે, પાછો સજાવન થતો હતો!

સુવતી : [થોડી વાર પછી] ગિયારો!

રિટ્ટકલેન્ડ : આટલા વખત સુધી એ પ્રામાણિક હતો—આટલા વખત સુધી એણે બીજાઓ પાસે

કહેવડવ્યું કે એ પ્રામાણિક હતો. અને પોતાને પણ એણે પોતે પ્રામાણિક છે એમ માનતો કર્યો!

સુવતી : એમાં એની જૂલ થતી હતી, રિટ્ટકલેન્ડ સાહેબ!

રિટ્ટકલેન્ડ : [સુવતીની આંખોમાં આખ પડોવતાં ખૂબ શાંતિ પૂર્વક] સ્ટિવન્સ કહેા, રિટ્ટકલેન્ડ નહીં. [લાંબો વખત સુધી બને શાંત બેસી રહે છે] તમે અકી' શા માટે આવ્યાં, કોણે મોકલ્યાં એ હું જાણતો નથી. પરંતુ હું નાસી જવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં જ તમે આવી પહોંચ્યાં છો, તમે બહુ મોડાં પહોં છો. હવે તમે મને અટકાવી શકો તેમ નથી. અરે ખુદ બગવાનનો હાથ પણ મને અટકાવી શકે તેમ નથી! હું ખૂબ આગળ નીકળી ગયો છું. [એનો અવાજ ખૂબ ધીમે પડી જાય છે. પરંતુ ખૂબ નિશ્વાસક બની જાય છે] આ રહ્યા બધા પૈસા. [પોતાનું ખિસ્સાપાકીટ બહાર કાઢે છે] લાંબો કાલ છે એમાં; પરંતુ એક પૈસા પણ મારો પોતાનો નથી; અને એ બધું હું ઉઠાવી જઈ છું. તમને સમજાય છે મારી વાત ? હું એ બધું ઉઠાવત કરી જઈ છું! આવતી કાલે પેદી નાહાર બની જશે, અને મને પકડવા માટે ઈનામ કાઢવામાં આવશે. [એ વિષાદ બધું હસે છે અને મૂંઝીને નમન કરે છે] આ રહ્યો તમારો પ્રામાણિક માણસ! તમારે એને કંઈ કહેવું છે?

સુવતી : [ખૂબ સ્વસ્થતાથી] પોતે પોતાને પ્રામાણિક ગણવા લાંબે એટલા લાંબા સમય સુધી જે પ્રામાણિક રહ્યો હોય તે ચોરી કરી શકે નહીં!

રિટ્ટકલેન્ડ : [કંકકાઈથી] તમને એમાં વિશ્વાસ છે ખરો ?

સુવતી : [પોતાનું પાકીટ ફરીથી ખોલતાં] આ અકવાડિયે મેં થોડા પૈસા બચાવ્યા છે. બમ્બો પાંચસો કાલર હશે. તમને હેસન કરવા જેટલા નથી. મારી ખાતર તમે એ સાચવશો? આફ્રેડ સ્ટિવન્સ ?

રિટ્ટકલેન્ડ : ભગવાન! ભગવાન! [અને એ એકદમ નરમ ચહેડે ખુશીમાં ફસડાઈ પડે છે. થોડી વાર સુધી બને શાંત રહે છે.]

સુવતી : [ધીમેથી બારી પાસે જાય છે અને પકડે ખસેડે છે] જુઓ, રાત્રિ કેટલી સુંદર છે! અસંખ્ય વૈરા શાંત નિદ્રામાં પોદી ગયાં છે! અનન્ત

તારાઓ પ્રકાશી છે! અને નીચે એટલા જ દીવાઓ!
અને દૂર દૂર તારા અને દીવાઓ કેવા ભેગા મળી જાય
છે. ‘અહીં મગવાનું રાજ પૂરું થાય છે અને માન-
વીનું રાજ શરૂ થાય છે’ એમ કાંઈ કહી શકે નહીં!’

[રેવિફેશનની ઘંટડી વાગે છે. રૂઝતાપૂરક બંધે
કાંઈ ચીસ પાડતું ન હોય! સ્પ્રિંગલેન્ડ રેવિફેશન પાસે
જાય છે.]

સ્પ્રિંગલેન્ડ : [સ્વસ્થતાથી] હા?...તમને લાગે
કે હું ગાડી ચૂકી જઈશ? હા? વાડુ, હું ગાડી
ચૂકી જ જવા માગુ છું” ..હું અહીં જ રહેવાનો છું
સમીત સાંભળવાનો છું! [ઉન્માદપૂર્વક] હું એક
પ્રામાણિક માણસ છું. તમે સામગ્રી છો? હું પ્રામા-
ણિક માણસ છું. [શરમામા બાવી એ રેવિફેશનનું

પરિવલ વાણકના એકાંકી ‘Sign of God’નો અનુવાદ.

આજથી ત્રણ વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે. હું એક વખત મારા મિત્રના ભાઇને મળવા
આવું જ ગયો હતો. તે આવું જની ડીન એન હાઈસ્કૂલમાં ભણતો હતો.

લગભગ એક વાગે ગાડીમાંથી ઉતરી ચીધો હું એને મળવા સ્કૂલે ગયો હતો. પથ
સ્કૂલનો ઝાંપો બંધ હતો. મારે જરૂરી વાતચીત કરી ડાકેર જવાનું હતું આથી મેં ઝાંપો ફૂદી
અંદર જવાનો વિચાર કયો પથ કોણ બંધ કેમ હું તે કરી શક્યો નહીં.

મેં આજુબાજુ નજર કરી તો ત્યાં બાગમાં કામ કરતો માળી મારી નજરે પડ્યો.
એણે ટૂંકી બાંયત ખાદીનું ખર્ચીસ અને ટૂંકી ચડી પહેરી હતી. મેં તેને તાળી મારી બોલાવ્યો
અને કહ્યું, “મારે બિપીન પીન શાહને મળવું છે અને તે છઠ્ઠા પૌરણમાં અવધાસ કહે છે તેને
જઈને તું બોલાવી લાવ ને.”

તેણે કહ્યું. “ભાઈ, સ્કૂલમાં મળવાનો ટાઈમ સવારના આઠથી દશનો છે તે સમયે
આવશે તો તમે મળી શકશો.”

“પથ હું તો બહારગામથી આવું છું અને મારે જરૂરી વાતચીત કરી તુરત જ પાછા
ફરવું છે તો તું બોલાવી લાવે તો થયું સાડુ.”

તેણે મને કહ્યું, “તમે અહીં બિલા રહો હું બોલાવી લાવું છું.”

ઘોડીક જ વારમાં બિપીન મને મળ્યો મેં પ્રથમ જરૂરી વાતચીત કરી અને પછી
પૂછ્યું કે, “તમારો ઝાંપો બંધ કેમ રહે છે? કોઈને જરૂરી કામ હોય અને કોઈ વિદ્યાર્થીને
મળવું હોય તો શી રીતે મળી શકે? આવો ઠીક થયું બાગમાં કામ કરતાં પેલા માળીને મેં
બોલાવ્યો તે કામ થયું નહીં તો.... ..”

બિપીન આ વાત સાંભળીને હસવા લાગ્યો અને પછી મને કહ્યું “એ તો અમારો
પ્રિન્સીપાલ સાહેબ છે.”

હું મારી ભૂલ બદલ ખૂબ પસ્તાવા લાગ્યો. તુરત જ પ્રિન્સીપાલ સાહેબ પાસે ગયો
ને અભણ પથે કહેલી ભૂલ (અપમાન) બદલ મેં માફી માગી.

તેમણે મને કહ્યું: “ભાઈ, ભૂલથી થયેલા અપમાનને હું કહી પથ અપમાન ગણતો
જ નથી.” આટલું કહી સાહેબ ફરીથી પોતાના બાગકામમાં પરોવાઈ ગયા. હું ધડીભર તો
આ નિરાશિમાની, ત્રેમાળ અને સાદા સરલ સ્વભાવવાળા પ્રિન્સીપાલ સાહેબને જોઈ જ રહ્યો
અને તેમને મનોમન વંદન કરી ચાલતો થયો.

—યુજુવંત એસ. શાહ

કરકસર

વરિસાઈ છા. ૦ પટેલ

પંડિત મદનમોહન માલવીયજી 'કાઠી વિધ-
વિદ્યાલય' માટે શ્રીશ્રી હિંદુસાવના કલકત્તા ગયા હતા.

એક મિત્રે તેમને બંગાળના એક સુપ્રસિદ્ધ જમીન-
દારને ત્યાં જવાની સલાહ આપી.

માલવીયજી સમીક્ષાએ સમયે જમીનદારને ત્યા
પહોંચ્યા.

જમીનદારે તેમનું આવરણનું સ્વાગત કર્યું. ખજર-
અંતર પૂછ્યા. પછી બન્ને વાતોએ વળ્યા.

એટલામાં નોકરે એક ફાનસ સળગારી લાવ્યો.

એ જોઈ જમીનદાર તાડક્યા; "કેમ અલ્યા?
કેટલાં ફાનસ સળગાવ્યાં."

"સાહેબ! આપ અંધારે વાતચીત કરી રહ્યા છો
તે જોઈ ઝટપટ આ એક જ સળગારી લાવ્યો છું."

"અલ્યા અલ્યાના ફુરમન! એટલી બધી છતાવળ
કરવાની શી જરૂર હતી? બે મિનિટ અંધારે વાતો
કરી હોત તો શું ખાડું મેળું થઈ જવાનું હતું?
હવે બીજા ફાનસ સળગાવવા બીજી દીવાસળી બગાડવી
પડશે ને? અલ્યા, આમને આમ બગાડ કરશો તો-મારે
દેવાશુ કાઢવાનો વખત આવશે સમજ્યો! જા હવે,
કદી જુલ ન કરેતો."

એક દીવાસળી! તે માટે નોકરની આદલી બધી
આટલણી કાઢી નાખી! તો ફંડ-ફાળમાં તો આ
જઈસને કલકત્તા શું આપવાનો હતો. એમ, વિચારી
માલવીયજી સાવ દીલા થઈ ગયા. મિત્રના કહેવા
મુજબ, નેએ, બહુ મોટી, આજ્ઞા, બાપી, આજ્ઞા, જાના,
પણ નોકરની સાથેના સંવાદે તેમની આસાનાં મિના-
રાને એક ઝટકે જ કડક કરેતોને તોડી પાડ્યો.

થોડા સમયના મનોમંથન પછી તેઓ વીલે મોંએ
વિદાય લેવા લીધા. ત્યારે જમીનદારે આશ્ચર્યચકિત
થઈ પૂછ્યું "પંડિતજી! આપ આવ્યા શું અને
આલ્યા શું? આગમનનું પ્રયોજન તો આપે જણાવ્યું

જ નહિ!"

"બાબુજી! થોડાંમાં જ બહુ પામી ગયો છું.
વાણી ન્યા સે ટકા નિષ્ફળ નીવડવાની હોય ત્યાં
મોન જ રોજો."

"ના ના. પંડિતજી એમ ટાણે માર્યું નહિ ચાલે.
કંઈક સમજાય તેણે કહે તો તેનો ઉપાય થાય."

આખરે આમલને વસ થઈ માલવીયજીએ આગમ-
નો હેતુ ખૂબ શોભ સાથે જણાવ્યો.

"એહ! એમ વાત છે? આતો આંધળો બહેરું
ફટાઈ જત ને?" કહેતાકે જમીનદારે એકજી કાઢી.
સડસડાટ એક લાખનો એક લખી આપ્યો.

પછી બહુ વિનયપૂર્વક પૂછ્યું; "પંડિતજી! મારે
માટે આપને એવો હલકો અભિપ્રાય કેમ બાંધવો
પડ્યો?"

"દીવાસળીના પ્રકરણને કારણે" માલવીયજીએ
મલકતે મોંએ જવાબ આપ્યો.

જમીનદારે તે સાંલગી પ્રેમળ વાણીમા સમજાવ્યું;
"પંડિતજી! નાના નાના બગાડને ધીરથી ન રોડું
તો તેમાંથી મોટા મોટા બગાડ ને જણાવાની હાર-
આળા સરખાય ને!"

"ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય. જે કણનો દિસાખ
રાખતો નથી તે જળ્ય કપારેય એકડું કરી શકતો નથી.

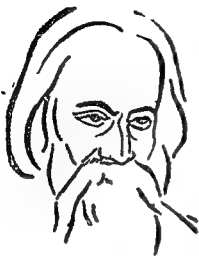
"કરકસર તો સમૃદ્ધિના વૃક્ષનું ખાતર છે. નાની
નાની બાખતોની બેદરકારીમાંથી ઉડાઉપણું અંતર-
વેલની જેમ ફાલે છે અને તે સમૃદ્ધિના વૃક્ષને જ
મૂકવી નાખે છે.

"તેવડ ત્રીજે ભાઈ છે. માટે જો હું નાના નાના
બગાડ તરફ બેદરકાર રહ્યો હોત તો આટલી મોટી
સંપત્તિ મારી પાસે એકડી જ શી રીતે ચાલત? ને
આપના પવિત્ર કાર્ય માટે આટલી રકમ શી રીતે
આપી શક્યો હોત?"

નૈવેદ્ય

રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

અનુભવ નગીનદાસ પારેખ

૮૬

હે ઇન્દ્ર, મારા હૃદયમાં દીર્ઘકાળથી—અતિ દીર્ઘ-કાળથી અનાવૃષ્ટિ છે. ક્ષિતિજ ભયંકર સૂની દેખાય છે, કયાંય શીતલ, સજલ રેખા નજરે પડતી નથી, કોઈ નવ વર્ષના શ્યામલ સમા-ચાર આપતું નથી.

તમારી જો ઇચ્છા હોય તો હે દેવ, પ્રભુથી ગાજતા હિંમ્ન ગંગાવૃત સાથે વજ્રનાદ લાવો. પલે પલે વીજળીના વાંકા ચાખખા ફટકારી મારા દિગ્દિગતોને ચમકાવી મૂકો. હું સહ નરાશયનો આ પ્રખર, રુદ્ર, વ્યાસ, નિઃશબ્દ દાહ સહરી લો, સંહરી લો, પ્રલો. પિતાના કોપને સમયે માતા જેમ સજલ નયને સતાન તરફ જુએ, તેમ હે નાથ, તમે જુઓ.

૮૭

મારા આ માનસનું કગાળ કાનન શીર્ષ શુષ્ક બાહુ ફેલાવીને બહુ લાંબા સમયથી ફૂલ આકાશ તરફ જોઈ રહ્યું છે હે નાથ, આ રુદ્ર મધ્યાહ્નમાં ક્યારે એકાએક કચાક ફૂરથી આવીને પથિક પવન વ્યગ્ર ચાખાપ્રશાખાઓમાં આંખના પલકારામાં કાનોકાન આનન્દ—મર્મર ફેલાવી દેશે. વનવન્તાન્તરને આદરથી પુલકિત કરી દેશે.

મા લૈઃ—કરશે નહિ એવા ગંભીર ઘોષને કચાકથી વહી લાવીને તારો પ્રસાદપુજા શ્રેયના સમારોહપૂર્વક નિમિત્ત છાયાને ઢાંકી દેશે.

ત્યાર પછી પુષ્કળ વરસાદ વરસશે. ત્યાર પછી ખીજે દિવસે પ્રભાતના સૌમ્ય સૂર્યનાં ફિરજોટી ખાલી ફૂલવાડીમાં કોણ જાણે કયાથી પૂજા-પ્રપના સુજના પૂજા ખીલી નીકળશે.

૮૮

એ વાત હું કમૂલ કરું છું કે એકમાથી જો શી રીતે થઈ શકે તે હું કંઈ જ ભણતો નથી. શી રીતે કંઈ થાય છે, કોઈ શી રીતે કોઈ થાય છે, કોઈ પણ રૂપે કંઈ શી રીતે રહે છે, દેહ કોને કહે છે, આત્મા અને મન કોને કહે છે, એ ન સમજી શકવાથી હું ચિરકાળ વિશ્વ જગતને નિસ્તબ્ધ નિર્વાક ચિત્તે જોઈ રહીશ.

૨૭૨

એની બહાર હું કોઈ પણ ઉપાયે જઈ શકવાનો નથી તેના આદિ અંતને, તેના અર્થને, તેના તત્ત્વને ક્ષણને માટે પણ હું શી રીતે સમજવાનો હતો? હું તો માત્ર એટલું મનથી બાળું છું કે મારું મન હરી લેનાર તે સુંદર છે, મહાન છે, મહાભયંકર છે, વિચિત્ર છે, અચ્ચે છે. હું એટલું બાળું છું કે કશું જ બંધવા વગર અબાધતાં જ આખા વિશ્વનો ચિત્તઓત તારી અંદર ધસી રહ્યો છે.

૮૯

જીવનના સિંહદારમાં થઈને જે ક્ષણે આ આશિયાપૂર્ણ સંસારના મહાનિકેતનમાં મેં પ્રવેશ કર્યો, તે ક્ષણ મને અજ્ઞાત હતી. કઈ શક્તિએ મને આ વિપુલ રહસ્યના ઝોળામાં અર્ધ રાત્રે મહાઅરણ્યમાં મુકેલીની પેઠે ખીલવ્યો?

અને છતાં પ્રભાતે જ્યારે મારું જીવન કરી આંખો ઉઘાડીને મેં કનકકિરણ-પૂર્ણ નીલાંબર ધારેલી ધરતીને જોઈ, સુખદુઃખથી ભરેલા આ સંસારને જોયો, કે તરત જ આ અજ્ઞાત અપાર રહસ્ય એક નિમિષમાં મને માતાની ગોદ સમુદાયે જે જ પરિચિત અને પોતાનું લાગવા માંડ્યું. એ રૂપહીન જ્ઞાનાતીત ભીષણ શક્તિએ મારે માટે માતાની મૂર્તિ ધારણ કરી.

૯૦

મૃત્યુ પણ મને અજ્ઞાત છે. એટલે જ્યારે ક્ષણે ક્ષણે બચથી મૃત્યુ અને કંપુ છું. સંસારને વિદાય દેતાં આંખ છલકાઈ જાય છે, અને પોતાનું કરીને જીવનને જે હાથે ખાતી પડું છું.

અરે મૃત, આ જીવન અને સંસારને તારા જન્મની ક્ષણથી, તું ન જાણે એ રીતે, તું ધ્રુવે તે પહેલાં જ, કોણે આટલાં પોતાનાં બનાવી મૂક્યાં હતાં? મૃત્યુને પ્રભાતે તે જ અજ્ઞાતનું મોં. મને ક્ષણમાં ફરીથી બાળીતું લાગ્યું. જીવન મને આટલું બધું વહાલું લાગ્યું છે, એટલે મને ખાતરી છે કે મૃત્યુ પણ મને જરૂર એવું જ વહાલું લાગશે. એક સ્તનેથી ખસેડી લેતાં બાળક બચથી રડી બેઠે છે, પણ બીજા જ ક્ષણે બીજે સ્તને જતાં શાન્ત થઈ જાય છે.

૯૧

હે પ્રભેશ, વાસનાને હલકી પાટો; તે જરાને માટે મોટા સાથે સંગ્રામ કરે છે. નિખિલને હોડમાં મૂકીને તે માત્ર એક તલપુર જીતવાની ઇચ્છા રાખે છે. વાસનાનાં કુદ્ર રાજ્યનો ધ્વંસ કરીને મને સતોષનો મહાન અધિકાર આપે.

જે વજ્રમાગી સંપત્તિએ અજસ્ર રૂપે ઉપાના આલોકથી માંડીને નિશાના અંધારમાં, જલમાં અને સ્થલમાં જે અનન્ત વૈભવની રચના કરી છે—તે સર્વસુલભ સુખ સૌથી અમૂલ્ય અને હલકું છે. એ મહાન અને સહજ-સુખ, પૂર્ણ ચતુર્દલીની પેઠે, પોતાને સહજતા ઓતમાં તરાવીને, જલ, સ્થલ અને આકાશમાંથી કોણે લાવી આપશે?

વેર-એ-વિનાશ

પ્રથમ વેદ

(ગાંધી તથા શાંખના સંગીત)

શંકર ભગવાન : માગ માગ કપિપુત્ર ! માગ તારી તપશ્ચર્યાથી ધણે જ પ્રસન્ન થયો છું.

પિપ્પલાદ : પ્રભુ, આપના આ શાંત અને સૌમ્ય સ્વરૂપ પાસે મોરે કોઈ વરદાન નથી માગવું. પ્રભુ, મારે તો આપના ભયંકર સ્વરૂપનું દર્શન કરવું છે. મારે આ મુદ્દા ઉપર નથી સાંભળવું. મારે તો કમ્બુકમ્બુ ધરતીને ધ્રુવનાડું કમ્બુ સાંભળવું છે. શાંત લપાઈને બેઠેલા વિપ્રધરની જગ્યાએ કૂંડાડા મારતો શેષ નાગ જેવો છે. શાંતિથી બેઠેલા નંદિની જગ્યાએ હિરણ્યકેશી પોતાના કાંચેલા જેવો છે. મારે સૌમ્ય આખાને બદલે આપની લાલચટક કોધાવધાન આપો જેવી છે. પ્રભુ, મારે વરદાન માગવું છે જરૂર પણ તે કલ્યાણકારી શંકર ભગવાન પાસે નહિ, પરંતુ તાડવ સ્વરૂપધારી શંકર પાસે.....

શંકર ભગવાન : કુવાન કપિપુત્ર ! આટલું બધું વેર કેની સાથે છે ? હજી તેં એવું તે શુ કુબંધુ વેદ્ય છે ? તારા દિલમાં કઈ કલ્યાણે આટલું મોટું ધર કહ્યું છે ? મારા ભવિષ્ય સ્વરૂપને જેવા કોઈ પણ ભક્ત રાજી નથી. કપિપુત્ર, ભવિષ્ય સ્વરૂપ તો પ્રલયકાળે જ ધારણ કરું છું.

પિપ્પલાદ : પ્રભુ, મારે એ જ પ્રલયનું કામ છે. જન્મજન્માતરમાં ન જુલાય એવું વેર મારા હૃદયમાં વસ્યું છે. મારા પિતાને ઉપકારનો બદલો અપકારથી આપનાર એ દેવેને મારે દલોવા છે. પ્રભુ મારી નજર સમક્ષ હૃદયે તે દરમિયાન ખડા થાય છે... ..

(અતીત દશક સંગીત)

દેવ : ઈન્દ્રદેવ, લાખા સમય સુધી ચાલેલા હુદ્ડે રહી આપણી દેવાની દાનવો ઉપર જીત થઈ છે. અમે આપને દેવનગરીના રાજ્યાસને આગ્રહ કરીએ છીએ. દેવ, પરંતુ દાનવોનો ભરોસો નહિ. માટે આપણે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે તે શસ્ત્રો કોઈ સુરક્ષિત રચણે રાખવા પડશે. -

ઈન્દ્રદેવ : દેવો, તમારી સૌની વાત સાચી છે. મને લાગે છે એ શસ્ત્રો આપણે કોઈ ઋષિના આશ્રમમાં રાખીએ. તમારો સૌનો શું અભિપ્રાય છે ?

બધા દેવો : જરાબર છે. અમારી સૌની નજરમાં આ માટે ધર્મ, સત્ય અને વચનનું પાલન કરે તેવા કવિ દધિચિ આપે છે. શસ્ત્રો તેમના આશ્રમમાં રાખીએ.

ઈન્દ્રદેવ : ચાલો ત્યારે તેમને સમજાવી શસ્ત્રો સોંપી આપીએ. દાનવો કદાચ મારશે તો પણ તેમને શસ્ત્રો મળશે નહિ.

(બધાનો જવાનો અવાજ આવે છે.)

*

પિપ્પલાદ : અને પ્રભુ, સૌ મારા પિતાજીને સમજાવીને શસ્ત્રો રાખી ગયા. દેવો તો ચિંતારહિત થઈ ગયા. મારા પિતાજીની ચિંતા વધતી ગઈ. દાનવોને જાણ થઈ કે દધિચિ ઋષિના આશ્રમમાં દેવો શસ્ત્રો રાખી ગયા છે. મારા પિતા મૂંઝાયા કે હવે દાનવો અજાણે શાંતિથી નહિ રહેવા દે. પિતાજીએ પોતાના મનુષ્યમયી શસ્ત્રોની શક્તિ એક જળપાત્રમાં ખેંચી લીધી. અને પોતે તે જળ પી ગયા. શસ્ત્રો શક્તિહીન લોકોના કટકા થઈ ગયા. અને ફરી થોડા સમય બાદ દેવો અને દાનવો વચ્ચે કુદ જંગમું. અને દેવો મારા પિતાજી પાસે આવ્યા.....

*

ઈન્દ્રદેવ : ઋષિજી પ્રણામ ! અમે અમારાં શસ્ત્રો પાછાં લેવા આવ્યા છીએ. શસ્ત્રો અમે મૂકી ગયા હતા તે જ સ્થાને પડ્યાં છે તે અમે જોયાં પરંતુ ઋષિજી, આ શસ્ત્રો તો અમારાં જજીતાં નથી. આવાં નિરંજન શસ્ત્રો અમારા કયાં હતાં ?

દધિચિ ઋષિ : દેવો, શસ્ત્રો તો તે જ છે કે જે તમેજી રાખ્યાં છે. પરંતુ શસ્ત્રો મૂકીને તમે તો ચાલ્યા ગયા. જોઈ વીત્યા લાગ્યાં. દાનવોને શસ્ત્રો મારા આશ્રમમાં લોકોની ગંધા આવતા મને સતવવા લાગ્યા. એટલે શસ્ત્રો લઈ જાય તો પણ તેનાં ઉપયોગ

ન કરી શકે એટલા માટે મારી વિદ્યાથી તે શસ્ત્રોને મેં શક્તિવિદોષી કરી નાખ્યા છે.

ઈન્દ્રદેવ : ત્યારે અમારે તે શસ્ત્રોની મદદ વગર વિજય મેળવવો મુશ્કેલ છે ઋષિજી, અમારાં શસ્ત્રોને ફરી શક્તિ આપો અને અમને પાછાં આપો.

દ્વિચિ ઋષિ : દેવો, હવે તો તે શસ્ત્રોની શક્તિ બધી મારા અરિયમાં એકત્ર થઈ ગઈ છે. માટે મારાં અરિય લઈ જાવ અને તેનાથી લડાઈમાં વિજય મેળવો. મને મારીને અરિય લઈ જાવ.

ઈન્દ્રદેવ : શું કહ્યું? અમે બ્રહ્મહત્યા કરીએ?

-દ્વિચિ ઋષિ : તેમાં શું? વડાઈમાં ગમે તેટલાં પાપો કરો તો પણ તે પાપ ગણાતાં નથી. મને મારવાથી બ્રહ્મહત્યા નહિ લાગે.

ઈન્દ્રદેવ : નહિ, નહિ, એ શક્ય નથી.

દ્વિચિ ઋષિ : તો એમ કરો, હું પોતે જ મારી હત્યા કરું છું. હું સમાધિ લઈ છું, ત્યારબાદ તમે મારાં હાડકાં લઈ જાઓ.....

ૐ ૐ ૐ.....

પિપ્પલાદ : અને પ્રભુ, મારા પિતાજીએ સમાધિ લગાવી. દેવોએ તેમના શરીરને પીપ્પી નાખીને અરિય લઈ ગયા.

શંકર ભગવાન : તું એ દાધિયકવિતો પ્રત્ન છે, બેટા, કે જેને દેવોના વિજય માટે દેહનું સમર્પણ કયું. જેને દેવો માટે આત્મભોગ આપ્યો છે, બલિદાન આપ્યું છે? બેટા, તને વૈરાગ્ય કેમ પ્રત્યક્ષો છે તે સમજી શકતો નથી?

પિપ્પલાદ : શું કહ્યું પ્રભુ! મારા પિતાએ દેવો માટે આત્મ સમર્પણ કયું છે? આત્મભોગ આપ્યો છે? બલિદાન આપ્યું છે? નહિ, નહિ હરિજન નહિ. મારા પિતાનો પોતાના સ્વાર્થ ખાતર દેવોએ ભોગ લીધો છે. બલિદાન આપ્યું નથી બલિદાન લેવામાં આવ્યું છે. આત્મભોગને નામે ભોગ યદાવવામાં આવ્યો છે. મારા હૃદયમાં અગ્નિ કેમ પ્રત્યક્ષો છે? પ્રભુ, એ મારી માતાની હૃદયનો-પડયો પડયો છે. ...પ્રભુ, ત્યારે દેવો મારા પિતાજીના અરિય લઈ આપ્યા ગયા

ત્યારે મારાં માતાજી સુવર્ચા આશ્રમમાં ન હતી. જંગલમાં હતી. આવીને જુએ છે ત્યાં તો.....

*

સુવર્ચા : જોહ પ્રભુ, આ શું? આ કોણે અમારા આશ્રમને ઋષિવિદોષી કર્યો? ઋષિજીના અંગે અંગેને કોણે પીપ્પી નાખ્યાં? જોહ,... જોહ... હવે યાદ આવ્યું. દેવો જ હતો. દાનવો સાથે યુદ્ધ થયું છે તે શસ્ત્રો લેવા આવ્યા હશે. આ હાલન કરીને આપ્યા ગયા? થાપણ સાચવી તેનો આ પડલો આપતા ગયા? (ફસકાં લેતો છે...) નાથ, હવે મારે જીવીને શું કરવું છે? મારું કોણ છે? હું તો પ્રથમથી જ વિનવતી હતી કે એ જંગલનું સંભાળવી રહેવા લો! આશ્રમની શાંતિ અચાંતિમાં ફેરવાઈ જશે! પ્રભુ, ત્યારે તમે મારું ન સંભાળ્યું. અને સ્વાર્થ દેવોએ અતે પોતાના શસ્ત્રો માટે તમારો ભોગ લીધો..... હવે મારું કોણ? હું આવું છું નાથ... મારે અને તમારે છેડું પડે છે, તે નહિ થવા હઈ..... હું સતી થઈશ...

(અચાનક ગડગટટ થાય છે... અને આકાશ-વાણી સંભળાય છે.....)

‘હે શાણી સ્ત્રી! તું સાદસ ન કર; તારા ઉદરમાં યુનિવૃત્ત તેજ ગર્ભરૂપે રહેલું છે. તેનું રક્ષણ કરવું તે તારો ધર્મ છે. પ્રસવ થયા બાદ દેહ ત્યાગની કૃપા થાય તો તે યજ્ઞ સહો. અત્યારે સતી થવું એ વેદની આચાર્યી વિરુદ્ધ છે.’

(આકાશવાણી પૂરી થાય છે)

*

પિપ્પલાદ : અને પ્રભુ, એક પીપ્પલાદના ઝાડ તમે મારી માતાએ ઘાસ કંપો ત્યાં મારો જન્મ થયો. માતા સતી થયાં. જસ, એ જ વિચારોએ મને વેર લેવા પ્રેરે છે. એ જ દરેકોએ મારા હૃદયમાં વેરનો અગ્નિ પ્રગટાવ્યો છે. એ જ વેગઝિનિ લીધે આપના કસ્તૂરપત્રની આરાધના મંડી છે. પ્રભુ, મારે આપનું મંગલ સ્વરૂપ નથી જોઈતું. મારે તો જોઈએ છે આપનું તોડવ સ્વરૂપ. અને વરદાન તેની પામે જ મારતું છે. પ્રભુ, માતાપિતાની વેદનાના વિચારે મને પામ્ય કંપો છે. અન્યાય સો વરો પણ સહનવું છે અને જવાબ માગે છે. મારે એ અન્યાયનો જવાબ લેવો

હે. પ્રભુ, મારે વેર લેવું છે....મારે વેર લેવું છે...
માટે મને રક્તવશ્પે વરદાન આપો.....

શંકર ભગવાન : અધિપુત્ર! તપશ્વર્ષી પછીનું વર-
દાન એ વેરનો બદલો લેવાના નથી હોતાં. તે વરદાન
તો આત્માનું...સૌનું ભયું કરવાનાં વરદાન હોય છે.
વેરની યાદ જીવંત રાખનાર મનુષ્ય નથી ગણાતાં
દાનવ ગણાય છે. તું તો અધિપુત્ર છો!

પિષ્પલાહ : પ્રભુ, ભણે કું દાનવ ગણાઉં, ભણે
કું રાક્ષસ ગણાઉં.....મારે તો વેર લેવું છે.....
લેવું છે..... લેવું જ છે. મારો વેરાગ્નિ બધાં સુધી
દેવોનો નાશ નહિ થાય ત્યાં સુધી ચાંત નહિ થાય.

શંકર ભગવાન : તારી પાત તડનું સત્ય છે.
વેરનો અગ્નિ પ્રગલ્ભો હોય તો તેને જીવવાનો પક્ષો જ
સુરક્ષે છે. પરંતુ હજી બાળક છે. દેવો સામે વેરનો
બદલો લેવો ધણું કઠીન કામ છે. તારા રથીરમાં કપિના
સંરક્ષક રીચાએલા છે. તું ન કોઈની દલ્હી શકે,
ન કોઈન તારાજ કરી શકે. આવ તું મારી સાથે
આલ ફેલાસમાં. કું તને મારો લંડારી બનાવીશ.

પિષ્પલાહ : પિષ્પલાહ લંડારને શું કરે? મારે
તો ભરખીજીવ કરે તેવા આપનાં મેત્રોનાં કિરણો ભેદીએ
છે. એક જ ત્રાડે આખી પૃથ્વીને હચમચાવી નાખે
તેવી શક્તિ ભેદીએ છે.

શંકર ભગવાન : પિષ્પલાહ-સંહારક કરતા શાંતિ
આહક જગતને વધારે વહાલો લાગે છે. યુદ્ધના જુગિયા
કરતાં શાંતિપાઠના વેદોચ્ચારો વધારે કહ્યું પ્રિય લાગે છે.
પરંતુ તારી હિંમત તો મારા રક્તવશ્પ પાસે જ વરદાન
માગવાની છે. તો તે સ્વરૂપ તું ભેદીશ. બેટા, અગ્નિની
એક શિખા બેસુ માડું ત્રીજી નેત્ર તારા હૃદયમાં
પ્રગટ થશે. ત્યારે એ સ્વરૂપ તને ભેવા મળશે. તે
રૂપની શુ શક્તિ છે તેનો પ્રથમ અનુભવ તને જ થશે.
પરંતુ બેટા, હજીએ કહ્યું કું, તેમા તને આનંદ નહીં
મળે હો કે..... એ ઉત્પત્તિ તને જ ભરખી ખાશે!

પિષ્પલાહ : બીજાને ભરખી જનાર તે શિખા
ભણે મને ભરખી બધ.

શંકર ભગવાન : તથાસ્તુ! અધિપુત્ર...
(સંગીત...ગડગડાટ...કૃત્યા ઉપરિચિત થાય છે.)

કૃત્યા : બોલ અધિપુત્ર! કેનો નાશ કરવો છે?

પિષ્પલાહ : તમામ દેવોનો... મારા માતાપિતાને
હણનારાઓનો...

કૃત્યા : તમામ દેવોનો!
પિષ્પલાહ : હા...હા...

(સંગીત.....)

પિષ્પલાહ : અરે...અરે...મને નહિ...મને નહિ,
મને મારો નહિ...મારો નાશ શા માટે કરો છો?
મારે તો દેવોનો નાશ કરવો છે.

કૃત્યા : પિષ્પલાહ, દેવોનો નાશ કરતા પહેલા મનુ-
ષ્યોનો નાશ પહેલો કરવો પડશે. કારણ કે કોઈ પણ
મનુષ્ય એવો નથી કે તેનામાં દેવત્વનો અંશ ન હેય.
તારામાં દેવત્વનો વાસ છે. માટે તેનો પ્રથમ નાશ કરવો
પડશે. તે તમામ દેવોનો નાશ થાય એવું વરદાન
માગ્યું છે માટે પ્રથમ તારો ભોગ લેવો પડશે.

પિષ્પલાહ : શું કહ્યું કે કોઈ પણ મનુષ્ય દેવત્વના
અંશ વગરનો ન હોય શકે? ત્યારે શંકર ભગવાને
સત્ય કહ્યું હતું કે વેરની ધૂન પહેલા માણસાઈ દૂરી
લે છે! ખરેખર, હવે મને જ્ઞાન આપ્યું. પ્રભુ સાચા
હતા અને હવે મંગલ સ્વરૂપનું દર્શન કર્યું છે. પ્રભુ,
મને હવે સમજાયું કે મારવા કરતા જીવાડવાની કૃપા
કરવી એ વધારે મહાન છે... (સંગીત...)

શંકર ભગવાન : કેમ પિષ્પલાહ? મેં તને પ્રથ-
મથી નહોતું કહ્યું કે વેરનો અગ્નિ ભગતો રાખે છે તે
પોતાનું ધર બાળે છે. વત્સ, બીજાનો નાશ ઇચ્છનારનો
સૌથી પ્રથમ નાશ થાય છે. આ કૃત્યા સૌથી પ્રથમ તારો
નાશ કરશે. પછી બીજાનો.....તૈવાર થઇ જા... ..

પિષ્પલાહ : પ્રભુ, એ તો આત્મધાનનો પથ થશે...

શંકર ભગવાન : તમામ વેર આત્મધાનનો જ પથ
છે. વેર જે રાખે છે તે પોતાનો જ વિનાશ નોતરે છે.

પિષ્પલાહ : પ્રભુ, મને ક્ષમા આપો. મારે આ
કૃત્યાનું કામ નથી. મારો વેરાગ્નિ હવે શાંત થયો છે.
હવે મારે કોઈની સાથે વેર નથી. મારે કોઈ ઉપર
વેર લેવું નથી. પ્રભુ કૃત્યાને સમાવી દો....

શંકર ભગવાન : પિષ્પલાહ, હવે તેને કું જ
સમાવી શકશે. તારે વેર લેવું નથી એ જાણના જ
તેને સમાવી શકશે. જે વેરાગ્નિને જલ્દતો રાખે છે તે
પોતાના ધરને જ બાળે છે. માટે બેટા, વેરલાવને
નષ્ટ કરવાથી અને સમજાવ કેળવવાથી જગતનું
કલ્યાણ થાય છે...સાન્તિ...સાન્તિ...

[શ્રી વામનરાય માંઝ પટેલની 'અમંકયાઓ' આધારિત]

વિનય

‘શિવપ્રકાશ’

બરતીનાં પાણી છલગે મારતા સાવજની પેઠે, કિનારા તરફ ધરી આવતાં હતાં અને એટલાજ પ્રાથમ્ય અને વેગથી પાછાં ફરી જતાં હતાં. ધરતી જોડે યુદ્ધ જાહેર કરું” હોય તેવા જલરાશિનો દેખાવ, લયગ્રેસ્ત લાગતો હતો. પાછાં ફલવાતાં પાણીમાં, કિનારાના શેવાળ પર અને ખરબચડી ખડકાઉ જમીન પર દરિયાઈ જીવો અટવાઈ પડતાં-કરચલાં, કાચખાં, માછલાં-તે બધાંને પકડીને એક ઊંચી જગા પર એકઠાં કરના-એક કલાકથી હરિ તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો.

હરિ આઠ વર્ષનો માંડ હતો. તેણે એક કાંચે ચડી પહેરી હતી. કોટની બન્ને બાંધે કોણી મુંઘી કાંચેલી હતી કોટને એક પથ્થુ બટન ન હતું-અને તેથી ગોર છાતી ખુલ્લી દેખાતી હતી. મોઝાનું પાણી વધુમાં વધુ કપાં મુંઘી આવે છે તેની ખાત્રી કરી, પોતાનો ખમનો સલામત જગા પર મૂકતો, ત્યાં એક ગંજાવર રાક્ષસી મોઝા, તે બધું રવાના કરીને, દરિયામાં સમાઈ જતું.

“ચાલ, દરિયા! ધેર ચાલ, મોકું ધાય છે!” હરિએ દાદ આપી નહોં. તે તો શિકારની પાછળ મસ્તપણે લાગી પડ્યો હતો, અને સાથે થોડાંક શખ અને છીપલાં પણ વીણી લીધાં હતાં. ધેર પાછા ફરીને પોતાની કંઈક સિદ્ધિ જતાવી શકાય, તેવી તરફીજમાં તે મસ્ત હતો. ફરીથી મોટાભાઈ શંકરનો અવાજ સંજાગાયો.

“હવે તો બહુ મોકું ધાય છે, હો દરિયા! આજે નહીં પડાનો માર પડવાનો છે-આપુ ધેરે આવી જ ગયા હશે!”

હરિ કરતાં શંકર ચાર વર્ષે મોટા હતો. તો પણ હરિનું ખ્યાન રાખતું એ વાત એને અણખતી હતી. હરિને મોટાભાઈની ઝુરખીવટ ગમતી નહોં, તે પત્ની તેની આગળ-પાલન કરતું હવે જ શી રીતે ઉભરના પ્રખાળમાં દરિયું ઠાકું જોર કરી મથું હતું. તે મોળમોળ લાગતો અને રોંગ કરવામાં

એકો હતો, રસ્તામાં વચ્ચોવચ્ચ મૂર્ખ જઈ, પણ પાછાડીને, જતાઆવતાઓનું ખ્યાન ખેંચી દયાપાત્ર બનતાં તેને આવડતું. ન્યારે ધેર પહોંચતાં મોકું થતું-ત્યારે તે છટકી જતો-માર બધો શંકરને પડતો.

રાવજ મુખી માછીઓની વસાહતમાં કડક આદમી લેખાતા. પીવાની આવડત તેમને પડી ગઈ હતી. ક્યારેક પ્યાથી ન મળી હોય-તો બધો યુરસો ધેર ફાલવતા. તેઓ ડેડે એક પટો બાંધતાં અને ન્યારે એ છોડતા, ત્યારે ઘરનાં સભ્યો આધાપાછાં ચર્ચ જતા. શંકર અને હરિ દરિયા તરફ દોડી જતા-પારંતી વાડમાં ચાલી જતી-અને પરશુરમે ઉગામેલી કુહાડી ખ્યાન થતી ત્યારે જ બધાં પાસે આવી સકતાં. રાવજએ ઘણીવાર પટાથી શંકરને માર્યો હતો અને એ વાતનો તેને તિરસ્કાર પણ હતો.

આજે બપોરના બે વાગે ગયા હતા, બપોરના ચૈટલા સૌએ ખાઈ લીધા હશે-કદાચ હરિ અને શંકરની વાટ ભેગાલી હતી. પાવંતીએ કાંપું હોય કે છોકરા હવુ આપ્યા નથી-અને રાવજ હાથમાં પટો લઈને સોધવા નીકળી પડ્યો હોય-આ વિચારે જ શંકરને ધીત વળી અ્યાં. તેણે ત્રીજી વખત જોરથી ત્રાડ પાડી:

“તારે આવવું છે કે નહોં? કે આજે મને માર અવશવે છે, દરિયા!”

“એક મજાની માછલી સપડાણી છે-જો તો, શંકર, મને જરા મદદ કર!”

શંકરે ધીરજ ગુમાવી દીધી. આ કમખમત આજે પોતાના હાડકાં ખેખતાં જરૂર કરાવશે. તેણે દોડી જઈને, હરિની ચડી, પાછાથી પકડી લીધી, અને તેને દસવા લાગ્યો. હરિએ બૂમરાણ મચાવ્યું:

“મારી માછલી! મારો કાચનો!”

શંકરના હાથમાંથી છૂટીને તેણે, દરિયાઈ જીવોને બે હાથ વચ્ચે પકડી, છાતી સાથે દગારી ચખ્યાં અને શંકરની સાથે ચલવા માંડ્યું. શંકર તેને મોઝાએથી પકડીને આગળ દોરતો હતો. થોડે દૂર એક ઊંચા ખડક ઉપર ચડવાનું હતું અને ત્યાં પાગ જેવું

આવતુ હતુ. શ કર દેકેકો મારીને ચડી ગયો અને પછી, દરિયા એક હાથ બાવરેથી પકડી, ઉપર લેવા ગયો તો તેના બન્ને હાથ છૂટા પડી ગયા અને માછલીઓ નીચે વેરવેરે ચઈ ગઈ તે લેવા મઠિ તે દેકેકો મારવા ગયો, પણ શ કરે તેને પકડી રાખ્યો હતો હવે સમય બગાડવો પોસાલ તેમ ન હતું પોતાની સમૃદ્ધિ નાશ પામતી જોઈ, દરિયાએ જોરથી રડતુ શરૂ કર્યું તેણે આખળ ચાલવાની ના પાડી દાંધી તે નીચે બેસી ગયો અને પથ પછાડવા લાગ્યો. શ કરેનો મિત્રજ એકાજૂ બનતો ગયો.

લસતીના મોળા જોરજોરથી કિનારા સાથે અફળાવા લાગ્યા ધૂધવતા સાગરનું સુલસંગીત જાણે વાતાવરણમાં ચોતરફ રેલાઈ ગયું. સમુદ્રકીણુની ધવલતા, કીધતું મતીક બની, પ્રતિને રંગી રહી દરિ એકને બે ન થયો, એટલે શ કરે એના માથાના વાળ પકડી, દસડવા લાગ્યો અને થોડે દૂર સુધી લઈ પહોંચી ગયો. આવા પરાજયથી હરિતુ રવમાન થનાયુ તેણે જોરથી એક આપ્તકો મારી, વાળ છોડાવી શ કરેનો હાથ પકડી એટલા જોરથી બટક બટક કે હાથમાંથી લોહી નીકળવા માડયુ શ કરે એક લાકો એટલા જોરથી માથો કે દરિ 'બામ મા !' કરતો નીચે બેસી ગયો અને કૂસકે કૂસકે મોટા સારે રડવા લાગ્યો.

થોડે દૂર બે આધિક આદમી બેઠા બેઠા છોકરા એનાં મુઠ જોતા હતા નાનકડા દરિને ન્યારે મોટેરા બાજએ હાથી દીધો અને દરિ રડવા લાગ્યો, ત્યારે તે બે આદમીમાંથી એક જણ તેમની નજીક આવ્યો. સાંતિપૂર્વક શ કરની પાસે આવી, એટલા જોરથી તેને લાત મારી કે શ કર અડક નીચે ગળડી પડ્યો પોંના આદમી પાછો મૂળ જગએ બેસી ગયો, અને બન્ને સમુદ્ર તરફ જોઈ, વાતોએ વળગ્યા.

દરિના રોમે હવે વહેજ જલ્દય અને ક્રૂરને નીચે ગળડી પાડનાર તરફ તે વળ્યો અચાનક બે નાના હાથોની મુઠ્ઠીએ પોતાના વાસા ઉપર પડતી જોઈ, પોંના આદમી જુએ છે તો તેના અચ્ચાનો પાર ન રહ્યો આઠ વર્ષનો મોઢોડી પહેલવાન પોતાને આદ્યવાન આપતો હતો.

મારા બાપને કેમ માયું ? આવડા મોટા

સાધ્યા જોવા મળે . ."

"વાહ રે ઘેર ! એણે તને દીમી નાખ્યો. એટલે શિક્ષા કરી અને મને સામેથી દબાવે છે ?"

એટલી વારમાં શ કર હાથપગ ચોળતો આવી પહોંચ્યો તેના હાથ પગ છોડાઈ ગયા હતા. આમાં જ વાપ્તુ હતુ. તેણે આંખોને ત્રાડ પાડી.

"મને શિક્ષા કરવી છે એમને ? હમણા જ હું બનાવી આપી આવુ છું. રાવજ મુખીના છોકરાને શિક્ષા કરનારની શી વને થાય છે તે હમણા જ બતાવુ છું !"

રાવજ મુખીનું નામ સાળાગી પેવા આદમીનું મો વેવાઈ ગયું મોર્મના નહીં અને રાવજ મુખીના છોકરાને પોતે મારી મોઠા હતો અને હવે તો વાત બડુ આગળ વધવાની આ આપ્ત પથમાં રાવજની ધાક હતી-તેનાથી અમર કરવાનું સૌ ટાળતા તે એટલો માથાભારે હતો કે ખૂન કરાવતો બેધડક જાહેરમાં ફરી શકતો. પેલા માથાએ સામારીથી બન્ને છોકરા સામે જોયુ.

"મારે મોર્મને મારવાની ઇચ્છા ન હતી-પણ મોટો મારે-એટલે જ વચ્ચે પડયુ પડયુ !"

આટલુ બોલી તે બન્ને છોકરા તરફ તાકી રહ્યો બન્નેની આંખોમાં આસુ હતા મોટા લાલચોળ થઈ ગયા હતા અને ઈજાઓના ઉઝરમથી દેકેકાણે લોહીની ટશો ફૂટી હતી આ બન્ને છોકરાઓ અમર રહ્યા હતા અને પોતે નાહક તેમાં સડોવાયો હતો થોડીવાર તેણે કહ્યું.

'જુઓ છોકરાવ, તમારા જાપને વાત કરો. નહીં અરી જૂલ માટે તમને બેઠને એકએક પાવતી આવુ છું-જતા રડો અદીથી-"

શ કર અસહ્યો નહીં આ પ્રમણે પેલા લેવા દીક નહીં તેણે ચક્ષમતાથી કહ્યું - "ખાની બહિરા અમે લેવા નથી" પણ દરિને વિચાર મુઝો તેણે કહ્યું.

"બાઈ, હમણા જ દરિયામાંથી પકડેલી પેલી મચ્છી-કુ લઈ આવુ છું તે આપાને પછી પેલા લેવામાં વાધો નથી ને ?" તે રોડી ગયો-અને ન્યા પોતાનો ખબ્બો દાલવ્યો હતો-તે બધો ઉપાડી લાવ્યો પેલા આધિક આદમીને તો મોઠા દિસામે

આફત ટાળવી હતી. તેણે આઠ આના આખી માછલી ખરીદી લીધી.

સમુદ્રમાં ઝોટના પાણી વળતાં થયાં હતાં. ઘૂલવતો સાગરનાજ શાંત બનીને, ધીરું ધીરું કરતો હોય તેટલો મોટો ફેરફાર સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવતો હતો. જુવાની ગઈ હોય-જુવાનીતા ઉઘામા શાંત પડી ગયા હોય અને જોઈ આવસ્યાની નિરૂપણી શિથિલતા ત્યાં બેસી ગઈ હોય તેમ નજર પહોંચતી આકર્ષક સમુદ્રતટ પર પોઝારાઈ ગઈ હતી.

બન્ને બાળકો ધડકતે હૃદયે ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે બારણામાં જ, રાધવ ખુબી, હાથમાં પટ્ટો પકડીને બેઠો હતો. પાર્વતીનું મોડું ઘણું પૂછી જેવું થઈ ગયું હતું— રાધવ આજે પીધા વિના આવ્યો હતો અને શંકરનું આવી બને તેમ હતું. છોકરાને જોતાં જ તેણે સિંહની ડહાક નાખી—

“ક્યાં હતા અત્યાર સુધી?”

શંકરની તો હિંમત જ ન આવી. તેણે હરિને આગળ કહેા.

“આજે તો બાપુ...આ...હી...માછલી પકડી અને છેને, એક ઘસાક મળી ગયું-જુઓ આઠ આના પણુ બેણીમા મળ્યા!”

રાધવે સિક્કા તરફ જોયું. તેનો રોષ ઝોગળા ગયો. તેણે તરત આઠ આના લઈ લીધા અને પકો પાછો પકેરી લીધો :

“હીક જાવ—પૌટલા ખાઈ લ્યો—તમારી મા સવારની જૂખી મરી છે!”

જૂખી લીધા પછી, શંકર અને હરિ વાડામાં ગયા. કાજરીને આજે ખીનેથી કેઈએ છોડી ન હતી, અને તે કપારની ‘બે’ ‘બે’ કરતી હતી. બન્ને છોકરાઓને જોઈ, તેના જમજમતા શાંત થયા. તેને ટોલી લીધા પછી પાર્વતીએ કહ્યું પણુ ખરું :

“ક્યાં ગયો શંકરિયો? કાજરી સવારની જાધી છે— ચરાવવાનું સૂઝે છે?”

બપોર નમી ગયા હતા. આગળ કાજરી, અને પાછળ શંકર તથા હરિ— એમ ત્રિપુરી રસગતી રસગતી મેદાન વીંધીને ટેકરી તરફ જઈ રહી હતી. અપાડી મેથે પૃથ્વીને નવપક્ષ-

વિત કરી હોવાથી, ટેકરી લીલીજમ ફેખાતી હતી અને માથે ‘ટેકરિયા મહાદેવ’નો લાલ ધ્વજગરો, ચિંત્રમાં ખૂટતો રંગ પૂરી, ફરફરી રહ્યો હતો.

કાજરી બેફિકર રીતે ચરતી હતી. શંકર અને હરિ ટેકરી ઉપર ચારે ચારે ચડી રહ્યા હતા. શંકરનો એક પગ રહેજ લયડાતો હતો. તેને આજે જોઈએ થઈ હતી, તેની તીવ્રતા હવે દુઃખ આપતી હતી. હરિ મનમાં સમજી ગયો હતો કે મોટાભાઈને મોતાને લીધે જ, પેલા અદ્દમીના માર ખાવો પડ્યો, અને તેથી કંઈક ઝાંસિયાળો બનીને આવતો હતો, અને અવારનવાર શંકરના મોઝા સાચું જોઈ લેતો હતો. એકવાર તેણે ખીનાં ખીનાં પૂછ્યું પણુ ખરું :

“સવારે બહુ વાણી ગયું, શંકર? બધો જ મારો લાંક...” જવાબમાં શંકરે નાનાભાઈનો હાથ પકડી લીધો.

હવે તેઓ ટેકરીની ટોચે આવી ગયા હતા. બાડીથી દરિયાનું સ્વરૂપ નિરાળું અને ભવ્ય લાગતું હતું. શંકર અને હરિ, શાક કિનારના ત્યાં બેસી ગયા. ધરતીના ઉંચા નીચે માના યોગામાં બેઠા હોય તેમ બન્ને, ઘેનતી માદક અસર અનુભવતા બેઠી રહ્યા. હરિએ એકવાર પૂછ્યું :

“ખાઈ, ઘુ” આડો થા—હું” પગ હામી દઉં!” પણુ શંકરે સાંભળ્યું નહીં હોય. તેની દૃષ્ટિ સામે જોઈ રહી—ક્ષિતિજને આંખતાં સાગરનાં અક્ષાટ વારિ! પૃથ્વી—જળ અને આકાશને જોડતી એક આછી રેખા! શંકરનો હાથ હરિની કેડે વીંટાઈ ગયો હતો, અને ખીએ હાથ મથાના મુદ્દામાં ફરી રહી હતો, અને હરિ ઘસઘસાટ બોલી ગયો હતો!

સૂર્યાસ્તની લાલિયા સખ્યાને રંગી રહી હતી. સમીરની મંદ લહરીઓ શંકરની આંખોને ઘેરી રહી હતી. થોડે દૂર કાજરી ચરતી હતી. શિકારની રોધમાં ગમેલાં લાલચાંચ દરિયાઈ ગજલાં, પાછાં ફરી રહ્યાં હતાં.

મંદિરના ધંટારવે શંકર સદાગો જાગ્યો. તેણે ધીમેથી હરિને જાગૃત કર્યો. થોડીવાર, કાજરીને, દોરી બન્ને બાળકો ધરણી જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે અખાલની ઘટના ઉપર સંખ્યાનો વિચાર રથપાઠ ચૂક્યો હતો. (ચંચિત)

મામાની ધર્મશાળા

મધુકૃત પદ્ય

‘કેશવજી એમનું’ મૂળ નામ ખરું, પણ આખું ગામ એમને ‘મામા’ તરીકે ઓળખે. નાનું મોટું સૌ એમને એ નામે જ બોલાવે. એમનાં ધર્મપત્ની તો કું પરંતુ એમની પુત્રવધૂ પણ ‘મામા’ કહેતાં અચકાય નહિ.

નદી કિનારે વસેલા એ ગામની વસ્તી સિલસુની દૃષ્ટિએ મૂલ્યવર્તા પહોંત ગણી શકાય. મામા નાની ઉંમરે પોતાના કૂવાને ત્યા અમદાવાદમાં બે ત્રણ અંગ્રેજી ચોપડી ભરવા હતા. પછી ઘેર આવી ગાપીકાં ધધે વળગી ગયા હતા. ખેતી કરતા કરતા પરોપકાર કર્યા કરવાનું એમની રજે રગમાં વણાઈ ગયું હતું. પારકું કામ એમને મન પોતાનું જ બની જતું.

એક દિવસ મામાને દૂરના એક ગામે જવાનું થયું. જેમને ત્યાં એમને જવું હતું તે ભાઈ તો કુટુંબકબીતા સહિત થોડા દિવસ અગાઉ કાપડની દુકાન કરવા શહેરમાં આવ્યા ગયા હતા બારણે તાણુ લટકેલુ જોઈને મામા વિભાસજીમાં ખૂંચાયા. અનુભવુ ગામ, સધ્યાનો સમય, ધર્મશાળાનો અભાવ, પાસે પૈસાનું જોખમ અને ઉપરથી એકસે પડે - એટલે મામાની ગમરામણીને પાર ન રહી. એ સ્વચ્છવે શરમાળ એટલે કોઈની સાથે વાત કરવામાં પણ બીક લાગે.

મનમાં મૂંઝાતા મૂંઝાતા એ તો ચેલા તાણુ વાસેલા ઘરના બારણા પાસે જ બેસી પડ્યા. નિરાશાથી માથું ઝૂંઘી ગયું. ચહેરા પરથી નૂરે ભેડી ગયું. રાત્રિ પસાર કરવાની સાથે સાથે જૂખ સંતોષવાનો પણ એક પ્રશ્ન હતો.

પાસે પૈસા તો હતા, પૂછીમાછીને દુકાન શોધી કાઢી. પાંશરે મણા લીધા. બેઠા બેઠા જૂઠા મારવા માડ્યા. દુકાનદારે આ અનુભવના જીજ્ઞાસા માણસને પૂછ્યું, ‘ભાઈ કોણુ છે ?’

‘કેશવજી - જાતનો વાણિયો છું.’

‘અત્યારે કોને ત્યાં આવ્યા ?’

‘અમરચંદને ત્યાં કામ હતું’ પણ એ તો.....’
‘એ તો અમદાવાદ ગયા છે. ચહેરેક દિવસ થઈ ગયા.’
થોડી વાર પછી દુકાનદારે સદાનુભૂતિપૂર્વક પૂછ્યું,
‘.....ત્યારે તમે રાત કયાં રોકાશો ?’

મામાને મૂંઝવતો પ્રશ્ન સંજવન બનીને ખોડા ઘસો. લાચાર મામા બોધ તાણી રહ્યા. મન નિર્બળતા અનુભવી રહ્યું.

સમજદાર દુકાનદારે કહ્યું, ‘ભાઈ, ચિંતા ના કરશો. મારા ઘરને તમારું જ ઘર સમજાવે. સહેજ પણ ચિંતા કરશો નહિ. અનુભવાને આશરો ન આપે તો માણસ, માણસ ન કહેવાય. થોડી વાર અહીં બેસો. કું જરી સિલક મેળવી લઉં. પછી આપણે ઘરે જઈએ. વાળુ કરીને નિરાતે રાત કાઢીએ.’

મામાને આશરો આપનાર દુકાનદારે એમના આત્માને ભચત કયો. એમનો સૂતેલો આત્મા સળવળ્યો. એમનું અંતઃકરણ પ્રેરણા-બીજથી ઘનગળીં ભીંતે વિકાસ કરવા મથી રહ્યું. રાત્રે સૂતાં સૂતાં જ એ પરોપકારી જીવને વિચાર આવ્યો, ‘મારા ગામમાં એક ધર્મશાળાની જરૂર છે. જેવી મારી દશા થઈ એવી બીજા કોઈની દશા મારા ગામમાં ન થવી જોઈએ. ને કેક અનુભવો માણસ ગામમાં આવી થડે બને અનુભવથી ન મેળવે તો ગામનું નાક કપાય. એ તો ઠીક છે-કે મને આ લલા દુકાનદારે આશરો આપ્યો. નહિ તો મારા જેવા શરમાળ માણસની શી વળે થાત ! શિયાળે-ચોમાસે અસહાય માનવીના આત્માને શાંતિ મળે એવું કાંઈ મારે કરવું છે.’

બીજે દિવસે ઘેર પાછા ફર્યા પછી મામાએ તન-તોડ મહેનત કરીને ગાયમાં એક ધર્મદા ધર્મશાળા બંધાવી ને આને ‘મામાની ધર્મશાળા’ તરીકે નામીતી છે. ધન્ય છે એ વિરલા આત્માને કે જેણે જરા પણ સ્વચ્છ વિના આવા ધર્મકાંચમાં પોતાનું જીવન ધસી નાખ્યું.

કલાકાર અને સૌંદર્ય

અનંત વ્યાસ 'સ્મિત'

એક રાજા હતો.

રાજા ભારે વિદ્વાન, વિવેકી, યાની અને વિચાર-શીલ પુરુષ હતો.

એ વિદ્વાન રાજાના દરબારમાં અનેક વિદ્વાનો, પંડિતો અને વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પારંગત એવા કલાકારો આશ્રય પામ્યા હતા. આ કલાકારોમાં બે ચિત્રકારો પણ હતા. બંને ચિત્રકારોના બે જુદાં જુદાં પ્રસંગે જુથો પણ હતાં. બંને જુથ પોતપોતાના ચિત્રકારને એકબીજાથી શ્રેષ્ઠ ગણતા હતા. પરંતુ આજ સુધી, એ બેમાંથી કયો ચિત્રકાર શ્રેષ્ઠ છે; તે કોઈએ નક્કી કર્યું નહોતું—એવા પ્રસંગ જ આવ્યા નહોતા.

પરંતુ એક દિવસ એ બેમાંથી કોણ કોઈ છે, તે જાણવા માટેનો એક સુંદર યોગ આવી ગયો.

રાજાને એ બંને ચિત્રકારોની કલાની સ્પર્ધા અને તેમનું સૌંદર્ય દર્શિષ્ટ જાણવાની ઈચ્છા થઈ. અને તેમણે બંને ચિત્રકારોને એક સુંદર કૃતિ તૈયાર કરી લાવવાનું કહ્યું. તે માટે એક માસની સુદૃઢ આપ-વર્ષામાં આવી.

પોતપોતાની કલા બતાવવા માટેનો એવા મહાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયેલો જોઈને બંને કલાકારો આનંદ અને ઉત્સાહમાં આવી ગયા. સખત શ્રમ ઉઠાવીને અને સતત ચિન્તન કરીને બંનેએ એક એક કૃતિ તૈયાર કરી.

એક માસ પછી બંને કલાકારો પોતપોતાની કૃતિ સાથે રાજા દરબારમાં હાજર થયા. તે દિવસે દરબારમાં સખત ભીડ જામી હતી. બંને કલાકારોના પ્રસંગો મોટી સંખ્યામાં દરબારમાં હાજર રહ્યા હતા. સૌ કોઈને, મેનું ચિત્ર કોઈ દેર છે ને જાણવાની પ્રયત્ન ઉત્કંઠા હતી.

રાજાએ ગંભીર વદને પ્રથમ એક ચિત્ર ઉઠાવ્યું અને તેને જોવા માંડ્યું.

એ ચિત્ર હતું એક સર્વોચ્ચ સુંદર નવયૌવના નારીનું.

ચિત્રકારે સ્ત્રી-સૌંદર્યની બધી જ બાબત ધુબીએ પોતાની કૃતિમાં આબેહૂબ રજૂ કરી હતી. સુડોળ સપ્રમાણ શરીર, આછ-ઝીણાં કપડાંની આરપાર થયેને દર્શિને આકર્ષે તેવી રીતે ઘોરાયેલા ઈંગોપાંગો, મુખ પરનું લાલિત્ય, કટાક્ષ વેરતી તીરછી નજર, ધનુષ્યની પશુચ સમાન વક્ર કાળી લમ્ભચેતી રેખાઓ, અંગે અંગમાંથી નીતરી રહેલું યૌવન...

ચિત્ર જોઈને રાજાનું ગંભીર મુખ વધુ ગંભીર બન્યું.

પ્રથમ ચિત્રને જાણુંમાં મૂકીને રાજાએ બીજું ચિત્ર ઉઠાવ્યું.

એક મધુર સ્મિત ફરકાવતી વદ નારી અને તેના જોળામાં કિનકિલાટ હાસ્ય વેરતા, રમતા નાનકડા બાળકનું એ ચિત્ર હતું.

વદાવરથાને કારણે એ નારીના મુખ પર કર-ચવીંચો રજા જોઈ શકાતી હતી. પરંતુ એ કરચલી જોવાળા મુખ પર પણ શરૂઆતના સમાન પ્રતાપી તેજ રમતું હતું. જોળામાં જેમતા બાળકના હાસ્યને જોઈને એ વદાના જોષ્ઠક વર મધુર સ્મિત ફરકતું હતું અને એ સ્મિતમાં આત્માનું તેજ પ્રગટતું હતું. તેની શેઠી ચેતરી ગયેલી આંખોમાંથી રનેહનું ઝરણું વહેતું હતું. મમતાની સરવાણીઓ વહેતી હતી.

ચિત્ર જોઈને રાજાનો આત્મા પણ ખીલી ઊઠ્યો. તેમના મુખ પરની ગંભીરતા અદશ્ય થઈ ગઈ અને તેની જગ્યાએ સંતોષની જલકે લલકારી ઊઠી.

રાજાએ એ બીજા ચિત્રને બીજા બાળ મૂક્યું.

સમ્રામાં ઉપસ્થિત જનસમુદાય રાજાને નિર્ણય જાણવા કવારનોય અધીરો બની બેઠો હતો.

આખરે રાજાએ પોતાનો નિર્ણય જણાવ્યો:

વદા અને તેના જોળામાં નિર્ભય બની મૂકતા હાસ્ય સાથે જેમતા બાળકનું ચિત્ર કોઈ હતું.

પોતાનો નિષ્કૃષ્ટ પ્રગટ કર્યા પછી રાજાએ ધીર
ગબીર સ્વરે કહ્યું 'દરેક કલાકારની કૃતિમા કલા-
કારની ભાવના જ સ્પષ્ટપણે યિતરે છે કલાકારની
કૃતિ તેના વિચારો અને ભાવનાઓ જ ચિત્ર છે
કૃતિ આરસી છે અને તેમા કૃતિકારની ભાવનાઓ
અને વિચારોનું પ્રતિબિંબ પડે છે પ્રથમ ચિત્રમા
ચિત્રકારે સ્ત્રી સૌંદર્યના ખાલ દર્શાવ્યા છે
અને તેમાય ખાસ કરીને જાતીયતાને જ અગ્રસ્થાન
અપાયું છે પરંતુ એ ખાલ સૌંદર્ય તો અનિષ્ટ છે-
દૃષ્ટિક્ષેપ છે એ ચિત્રને જોઈને દર્શકને શાંતિ પ્રાપ્ત
થવાને બદલે વિકાર વાસનાની આગ તેના હૃદયને
ફાટી દીધી જાય છે જે સૌંદર્યને જોઈને મનમા વિકૃતિ
જન્મે, મનિનતા જન્મે હૃદયમા દાહ થાય અને
અશાંતિ પ્રગટે એ સૌંદર્ય શા અપવૃત્ત ? અને, તેને
સૌંદર્ય કહેવાય પણ કેમ? સાચો કલાકાર કલાકાર
આવા ખાલ સૌંદર્ય પાછળ ભટકતો નથી સાચો
કલાકાર તો આત્માના સારિત્વ સૌંદર્યને ઝીંકીને
પોતાની કૃતિમા જિતારે છે

બીજા ચિત્રમા વૃદ્ધાના યુગ્મ પર હલકેતો
સરોવર તેની આખમાથી ટપકવું રોહનું અમી અને

ખાલખા નિર્દોષ મક્ત દાસ્તની છબી દર્શકના ચિત્તને
પણ ડોનારી જાય છે આત્માને પ્રસૂતિ કરી જાય
છે અવસ્થાને કારણે સૌંદર્યનો વિનાશ નથી થતો
સાચું સૌંદર્ય તો છે આત્માનું જે સૌંદર્ય દર્શકના
અશાંત મનને શાંતિ બોલે, હૃદયમા સમગતી કવિયા
રોની ન્યાયા પર ચીતગતાનો લેખ કરે, અદગની
મનિનતાને દૂર કરી નેને સ્થાને સાસ્ત્રિક ભાવો પ્રગ-
ટાવે એ જ સાચું સૌંદર્ય છે જે કલાકાર આવું
સાચું સૌંદર્ય પ્રગટાવી શકે તે જ સાચો કલાકાર
છે આનંદ-સૌંદર્ય (સાદા ચિત્ર આનંદ)નું સામાન્ય
સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ દરેક કલાકારનો
ધર્મ છે

જનતાએ ઉત્સાહ અને આનંદ સાથે રાજાનો
નિષ્કૃષ્ટ વધારી લીધા પેના પ્રથમ ચિત્રકારે પણ એ
નિષ્કૃષ્ટને નવીન ઉત્સાહ સાથે સ્વિકારી લીધો અને
તે દિવસથી એ ચિત્રકાર પણ સાંસ્કૃતિક સૌંદર્યનો
ઉપાસક બન્યો. જગતમા સમ્યક્દાનંદ સૌંદર્યનું
સામાન્ય સ્થાપવા તેણે હૃદયપૂર્વક કૌના સાધના
આરબી અને પોતાના યુરુષદે તેણે અત્યાર સુધી
પોતાના પ્રતિરુપધર્મ માનેલા પેલા બીજા ચિત્રકારને
જ સ્થાપ્યા

વાણિયાનું કામ

પડિત મોતીલાલ નંદરના અધ્યક્ષપદ નીચે કોંગ્રેસનું અધિવેશન કચકતા ખાતે બરાચુ હતું
ત્યારની વાત છે

એ અધિવેશન દાણે ગાંધીજીએ એક ખાલીમ ડારનું ઉદ્ઘાટન કર્યું હતું ગરીબોને શેષ આપનારી
ખાદી પણ વેચાય એ માટે ગાંધીજીની સમતિથી એ વખતે મત ઉપરથી જાહેર કરવામા આવ્યું 'જે
કોઈ આ પ્રસંગે ખાદી ખરીદશે તેના મિલ પર ગાંધીજી પોતાના હસ્તાક્ષર વિના મૂલ્યે ફરી આપશે'

ગાંધીજીના આ રીતના હસ્તાક્ષર લેવા લોકો પડપડી કરવા લાગ્યા પરિણામે ખાસી સીડ જામી
હવે સૌને આ રીતે હસ્તાક્ષર આપવામા આવે તો બહુ સમય જાય એમ હતું એટલે ગાંધીજીએ
જાહેર કર્યું 'ખાલીમો ભાઈઓ અને બહેનો આમ તો બહુ સમય લાગે માટે એમ કરો તમારે જેટલા
શિપિયાની ખાદી નેની હોય તેટલા કપિયા મારા હાથમા મૂકી દો, મારા હસ્તાક્ષરવાળું મિલ તમને અત્યારે
મળી જશે પરંતુ તેનો માન પાછળથી ભર જશે'

આમ વ્યવસ્થા થવાથી કામમા વાર ન લાગી દશપદર મિનિટમા તો અડી હજાર મિલ બની
ગયા જોતજોતામા અડી હજાર કપિયાની રકમ ગાંધીજીના હાથમા આવી ગઈ

આ જોઈ પડ્યો જોડેલા પ્રાધ્યાપક કૃપાલાલજીએ- (આચાર્ય કૃપાલાલજીએ) વિનંદ કર્યો 'કહેવું
પડે' ખાવડુ કરવડુ મ્હં નહિ ને વાણિયાએ જોતજોતામા અડી હજાર ભેગા કરી લીધા'

ગાંધીજી પણ કયા જાય એવા હતા ? તે જોવા

હા કોંગ્રેસર સાહેબ હા ? ખાવડુ કામ વાણિયાઓથી જ બની શકે, કોંગ્રેસરોથી નહિ' - શિવમુંદરમ

સંગીતાચાર્ય પંચમ ઓમકારનાથજી ઠાકુર

‘અધિન’

ગુજરાતના સંગીતનો પૂર્વ ઇતિહાસ ખૂબ ઉન્નત છે. બગવાન સંકરના પરમ ભક્ત બાણસુરની પુત્રી ઉવાનાં સંગીત અને વૃત્તના સંસ્કારો આ પ્રદેશના નરનારીઓને વારસામાં મળ્યા. શહેનશાહ કુંભાયુના કોઢિત હૃદયને પિંગળાવી નાખનાર ચાંપાનેરના પૈતૃ બાવરાએ સંગીતમાં રહેલ શક્તિનો પરિચય કરાવ્યો. તાનસેનના શરીરમાં દીપક રાગથી પ્રગટેલી તળાઓ શાંત કરનાર તાના રીરી નામની બહેનોએ ગુજરાતનું ગૌરવ વધાર્યું. નરસિંહ અને મીરાંએ કેદાર અને મલ્હારના ગીતો જનતામાં વહેતા થયાં. હજુ પણ આપણે ત્યાં સંગીતના સંસ્કાર મામજનતાએ સાચવી રાખ્યા છે. જીવનના દરેક કાર્યમાં સ્વર અને સ્વ પ્રધાનપદે જ રહેા છે.

સમયના વહેણ બદલાતાં ગુજરાતની વાણિજ્ય પ્રવૃત્તિએ સંગીતની ઉપેક્ષા કરી. ભારતભરમાં સંગીતનો અનાદર કરવાની હવા ફેલાઈ તેમણી ગુજરાત પણ મુકત ન રહી શક્યું. પરંતુ સંગીતા-વતાર વિષ્ણુ દિગંબરના જન્મથી જેમ સંગીત ક્ષેત્રમાં ક્રાંતિ આવી, તેમ પંચમ ઓમકારનાથજીના જન્મથી ગુજરાતના સંગીત ઇતિહાસનું ગૌરવવંતું પ્રકરણ ફરી શરૂ થયું. ગુજરાતે દરેક ક્ષેત્રમાં મહાન વિશ્વતિઓને જન્મ આપ્યો તો સંગીત ક્ષેત્ર કેમ ઘન્ય રહે!

ઈ.સ. ૧૮૬૪ જીન ૨૪મીએ માતા ઝવેરબાની ગાંધમાં પંડિતજીનો જન્મ થયો. તેઓ મૂળ ઉનાના અને તેથી ઉનેવાળ બ્રાહ્મણ કુટુંબના તેમના પિતાજી ગોરીસંકર ઠાકુર, સિદ્ધ પુત્ર હતા અને પ્રખુર (જી) ના ઉપાસક હતા. આ ઉપરથી બાળકનું નામ ઓમકાર રાખ્યું. અન્ય કુટુંબીઓ સાથે મનબેદ થતાં તેમના પિતાજીએ વડીલોપાશ્રિત મિલકતની ઉપેક્ષા કરી. ઉના હોડી ભણ્ય આપ્યા. સ્ત્રી અને અન્ય ‘પાગલોને સાસરાને’ ત્યાં મૂકી બાળક ઓમકારને સાથે ગંબી નર્મદા તટે ગ્રંથી કરી પ્રખુર સાધનામાં તપસીન બન્યા.

બાલ્યાવસ્થાથી જ ઓમકારનાથજી પિતાની ચોખસાધનામાં રસ લેતા થયા. યોગશક્તિ પરની તેમની શ્રદ્ધા અને સાધનાએ ઓમકારનાથજીની સંગીત શક્તિ અને સાધનાને ધ્યુ વધુ વધુ વ્યપાવ્યો.

પિતાનું અવસાન થતાં ઓમકારનાથજીએ કિશોરાવસ્થાથી જ કુટુંબના બરણપોષણ માટે રસોઈ તેમજ મિલકત મજૂરીનું કાર્ય કરવા માંડ્યું. નાનપણથી જ તેમને કાર્ધ પણ કામ કરતાં નાનપણ લાગતી નહિ. ઉંચડું આર્થિક રીતે પગ બર બનતા તેમનામાં મસ્તી અને ખુમારી આવી. તેમની આકર્ષક મૂર્તિ અને કતબ્ય બાવના હતાંદિ શુભો ભેગાં એક મિત્ર માલિકે તેમના પિતા પાસે તેમને દત્તક સેવાની હજી દર્શાવેલી. પરંતુ નિરપૂઠી પિતાએ સંભળાવી દીધું “આ બાળક ધનવાનનો દત્તક નહિ બને તે તો સરસ્વતીની ઉપાસના કરી લક્ષ્મીપતિઓથી ધ્યુ વડું સ્થાન સમાજમાં મેળવશે.”

જન્મથી મધુર અવાજની તેમને હૃદયી બક્ષિશ હતી. ફક્ત કવિતા અને મ્લેકોના ગાનથી સંગીતમય વાતાવરણ તેઓ બાલ્યાવસ્થાથી જ ખમું કરી શકતા. સંગીત પ્રત્યેના અનુરાગ પણ ખૂબ એકવાર નર્મદાની સામી પાર આવેલ ગામમાં ગુમાનદેવ નામના સાધુનું ગાયન સાંભળવા નર્મદા નળેનો એક માઈલનો વિસ્તાર તરી તેઓ સંગીત સાંભળવા ગયા.

પંડિતજીના પંદરમે વર્ષે એકે એરી ધટના બની કે જેને પરિધામે તેઓ સરસ્વતીના વરદ પુત્ર બનવા શક્તિપ્રાપ્તિ બન્યા. મર્યાદા દાની અને બહુ મુશ્કેલ શાહપુરજ મંચેરજીને કિશોર ઓમકારના ગાયનો શાંભળવાનો પ્રસંગ સાંપડ્યો. એ વખતે પંડિતજીને શાહ બનની સંગીતની તાલીમ ન હતી તે છતાં તેમના અવાજમાં રહેલ વિશિષ્ટ અને શક્તિથી તેઓ પ્રભાવિત બન્યા અને પંડિતજીના મોઢામાં બાણસુ સાથે નક્કી કરી તેમને સંગીતનાચાર્ય ધીન વિષ્ણુ દિગંબર પાસે સંગીતની તાલીમ માટે

મુખ્ય મોકલ્યા પાંચ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ તેમણે ત્રણ વર્ષમાં જ પૂરો કરી વધુ સાધના અને સફળતા મેળવવા પડિત ઓમકારનાથ કટિબદ્ધ બન્યા

સંગીતમાં થોડીક સિદ્ધિ મેળવ્યા બાદ એકવાર તેમના મોટાભાઈએ મુખ્ય આવેલ કાઠિયાવાડની નાટક મંડળી પાસે નોકરી મટે હાજર થયાં એ સમયમાં નાટક મંડળીઓને ગાયક પાંચોની ખૂબ જરૂર રહેતી, એટલે માસિક રૂ ૪૦૦ના ખગારથી એકવાની વ્યવસ્થાપમે ધ્રુવણ દર્શાવી

પડિતજીના મોટાભાઈ તો ખૂબ રાજી થયા પરંતુ પડિતજીએ આ નોકરી મટે ખિન્નતા દર્શાવી તેમની પાસે તો સંગીત ક્ષેત્રના ઉત્તમ શિખરો સર કરવાનું થયે અને તેથી તેઓ ભણતી હતા કે નાટ્ય ક્ષેત્રમાં પડતાથી સંગીતમાં વિકાસ વધતો જમતો પરંતુ મોટાભાઈ માન્યા નહિ એટલે તેમણે ૫૦ વિષ્ણુ દિગંબરજીને વાત કરી અને તેમનો સંગીતનો અભ્યાસ આનું રહે તેનો આગ્રહ દાવવા વિનવતી કરી ૫૦ વિષ્ણુ દિગંબરજીએ તેમના લાઠીને કહ્યું 'તમને યાદ હશે કે ઓમકારને બહો ભારી પાસે શિખરવા તમે નવ વર્ષનો કરાર કર્યો છે અને જે વચ્ચેથી જ તમે લઈ જવો છો છો તો તમારે આપાર છુટીને બધા ખર્ચ આપવો પડશે' મોટાભાઈને આર્થિક મંકડામણુ તો હતી જ આમ ચુરુજીએ ચેતાના આશારપાં રિખને મહાન સંકટમાંથી બચાવ્યા ઓમકારનાથજીની સાધના અને શક્તિનો વધુ વિશ્વાસ કરના વિષ્ણુ દિગંબરજીએ તમને ૧૮૧૭માં લાહોર ગાધન મહાવિદ્યાલયમાં આચાર્ય પદે નિયુક્ત કર્યો આ સમય દરમ્યાન સાધારણ સંગીત શિક્ષકની જેમ ફક્ત શિષ્ય કાર્યમાં ખૂબી થયા નહિ પરંતુ અંગ નિશ્ચયથી સમર્થ ગાયક બનવાની તપશ્ચર્યા પાળી કરતા

અવાજની કુદરતી બક્ષિસ તો ખરી જ પરંતુ ચોગ્ય મહેનતથી કરેતો તેમના અવાજ પ્રચંડ હોવા છતાં હૃદય રપર્શી છે અદ્ભુત મૃદુ તેમ જ અતિ શુદ્ધ રવરો વહેવડાવવાની તેમની શક્તિ અબોધ છે (Voice culture) અવાજના ધારતરની શાસ્ત્રીય કદતિ ઉપર તેઓ ખૂબ ખ્યાન આપે છે સાધારણ રીતે મધ્યમથી તેઓ ગાય છે અને અમે તેવી મેદનીયા પણ

“માઈક” વગર અવાજ સરળતાથી પડોઆડવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરેલ છે તેમના અવાજની મધુરતા શાસ્ત્રીય સંગીતમાં રસ ન ધરાવતા પ્રેક્ષકોને પણ વ્યાકર્ષે છે યુરોપના પ્રતાપ દરમ્યાન કુટો નામના પ્રસિદ્ધ પાશ્ચાત્ય ગાયના અવાજની યાદ અપાવે તેવા પડિતજીના અવાજે હિંદુસ્તાની સંગીતને પરદેશમાં ગૌરવવર્તુ સ્થાન અપાવ્યું

જલધરમાં દરિય લમના મેળામાં દિલ્હરના સુવિખ્યાત કળાકારો શાસ્ત્રીય સંગીતના સંમેલન માટે આવે છે ૧૮૧૮માં બાદત પ્રસિદ્ધ ગાયક ભાસ્કરજીના બખને અને ઓમકારનાથ કાકરના કાર્યક્રમ ચાર દિવસ સુધી સવાર સાંજ થતા રહ્યા અત્યુજ પ્રેક્ષકો તો આવે હરીશ્ચ માની બેશ પરંતુ ગુણી સંગીતકારો તો એક બીજાની વિશિષ્ટતા પ્રત્યે આદર વ્યક્ત કરવા લાગ્યા છે ને દિવસે ઉદાર ભુગર્મ ગાયક ભાસ્કરજીના બખને પડિતજીને ભેગી પડ્યા અને તેમણે ગૌરવ કર્યું

૧૯૨૦ બાદ પડિતજી કરાચીમાં વર્ષે બે વર્ષે અત્યુજ આવતા સંગીત રસિકો વધુ તેમની કળાને પૂજનીય ગણતા રંગમય પર આવતા જ તેઓ સ્વરની સાત્તિક સૃષ્ટિનું નિર્માણ કરતા તેમની કળા પ્રત્યે આદર ધસવતા ઓં શિવરતન મહોતાના હતાજ દરના નિવાસસ્થાને મંદાર રાગથી જે વાતાવરણ સર્જ્યું તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે મલ્હારનું એ ગાજનીજ સાથેનું વાતાવરણ શ્રાતાઓએ અનુભવી સંગીતમાં રહેલ શક્તિનો સાક્ષાતકાર કર્યો

૧૯૩૦ની તેમની યુરોપની સુસાહરી દરમિયાન ધ્રુવણીના માધાતા બેલીટા મુસોતીની તેમની કળાના અનન્ય લક્ષ બન્યા અને પડિતજીએ સાબિત કર્યું કે વિશ્વની ત્રણ ભાષા સંગીત જ હોઈ શકે

સંગીતનું અપમાન થતા દુર્વિસા નષિ જેમ તેમના કોંધનું સાત્તન કરવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે એ વખતે ધન પ્રાપ્તિનો ભોગ આપવા ઉપરાંત રાગઓ કે ધનિકોની સાત ઠેકાણે લાગવા પાણું વાળી નેતા નથી

તેમના અવાજની પ્રચંડ શક્તિનો પરિચય બીજા એક પ્રસંગે બેવા મળ્યો ૧૯૩૫માં શિવરતન

મહોતાના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે તેમનો સંગીત સમારંભ યોગ્યેલ. એક માણ પંડિતજી સંગીત શરૂ થયું અને ભૂવંશી બીજી તરફ જોન્ડ પાટીનું શરૂ થયું. પછી તો પંડિતજીને યુરસો શેનો હાથ રહે! અને તેમણે ગજના સાથે તાર સપ્તકનો એવો ભરદાર વજ્ર સાધ્યો કે વાતાવરણમાં તેમના અવાજે પ્રયુતા મેળવી. એજ દિવસે સિંધના નામી ગાયક મુયારક અનીખનિ કાર્યક્રમ હતો. પરંતુ તે દિવસે તો પંડિતજીએ સજેલ રાગનું વાતાવરણ સુખ કરવાનું માંડી વાળ્યું.

૧૬૫૨માં છુડાપેરની શાંતિ પરિષદમાં તેમણે પશ્ચિમની દુનિયાને સંગીત દ્વારા પૂવનો સમ્બંધ સંદેશ સંબળાવ્યો "કળા મનોરંજન માટે નહિ પરંતુ મોક્ષ મેળવવાનું એક સુલભ સાધન છે."

૫૦ વિશ્વ દિગંબરે તો મુક્ત દિવસી વિદ્યાનું દાન કર્યું અને ૨૫૦ જેટલા સિંધો તૈયાર કર્યા હતા. ઓમકારનામજીની ગાયકી અપ્રતિમ છે. આ માટે તેમના અવાજ ઉપરાંત બીજી ઘણી વસ્તુઓએ ભાગ લેખ્યો.

ગરાલિયરની ખ્યાલ ગોંધીના પ્રવર્તકે હજુખાં-હસુખાં વારસદાર રહમતખાં સાહેબ સંગીતના અવતારી પુરુષ ગણાતા. તેમનું આલાપચારીનું અંગ અનેક હતું. તેમની ઉત્તરાવરધામાં તેઓ ૫૦ વિશ્વ દિગંબરજીને ત્યાં મહિનાઓ સુધી રોકાતા. ઓમકારનામજીએ તેમની સેવા કરી તેમના આલાપ અંગને અપનાવ્યો.

પંડિતજીની ગાયકીમાં જે ભાવના અને દૃઢ છે તેનો પણ ઇતિહાસ છે. જન્મધરનો પાગલ ગાયકે કરીમખાં બધા પાસે ફેકત એક જ પેલો મામતો. પંડિતજીએ કર્યું "પેલો નહિ રશિયાથી તારા ખીરસા બરી દઈ, પરંતુ તું કાઠકે ગા." ગાયકે ગાય અસ્થિર મગજને કારણે ગાયકી અંગ વ્યવસ્થિત ન હતું, પરંતુ અવાજની લગાવટમાં જે દૃઢ હતું તે લાજવાળ હતું. પંડિતજીએ આ દૃઢને અપનાવ્યું. અને દરેક સ્વરને ભાવ વડે સંભળ્યો.

આ ઉપરાંત તેમની કવચ શક્તિ અને સંશોધન શક્તિ ખૂબ સતેજ દેવાથી જીવન એ બધું સાડું જ

એની ધરેડ છોડી જનતા પર યતી અસરને સામે રાખી વાન પ્રધાન ગાયકી એાડી દરી, આવાપ અંગ વધુ પ્રખળ કર્યો. પરિણામે એવા પ્રસંગો પણ આવ્યા કે ત્યારે હમરે શ્રોતાઓએ કપટ સહન કરીને પણ તેમના કાર્યક્રમને ગુમાવ્યો નથી.

૫૦ વિશ્વ દિગંબરજી પાસેથી એલતાન, બદત, સ્વર-સંચોજન લયની બાંટ છાંટ, મુખપાની તિહાર્ક ઈત્યાદિ રાગ લેવા ઉપરાંત સ્વયં સ્વરની શક્તિ અને અસરના પ્રયોગો કર્યા. આધુનિક વિદ્યાને સાક્ષિત કર્યું છે કે સંગીતની અસર પણ પછી જ નહિ પરંતુ આડ પાન પર પણ યાપ જ છે. આ વિધાનને નજર સમક્ષ રાખી પંડિતજીએ ઘણા સફળ પ્રયોગો કર્યા છે.

પંડિતજીની ગાયકીની જેમ તેમનું વ્યક્તિત્વ પણ અનોખું છે. નાનપણથી તરણ, કસરત, કુસ્તી ઇત્યાદિથી તેમણે સુદૃઢ બાંધો પ્રાપ્ત કર્યો. સંગીત ઉપરાંત સાહિત્યના પણ અનન્ય ઉપાસક છે. તેમની સ્વરરચના સાથે સાથે કાવ્ય રચના પણ ઉચ્ચ માટિની છે. ગુજરાતી, મરાઠી, સંસ્કૃત અને હિંદી ભાષા પર તેમનું પ્રભુત્વ છે. અને ત્યારે કોઇપણ વિષય ઉપર તેઓ વ્યાખ્યાન આપે છે ત્યારે તેમની વાણીના રસમય અરુપલિત પ્રવાહ તેમને હિંદુસ્તાનના શ્રેષ્ઠ વક્તાઓમાં સ્થાન અપાવે છે.

બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીના સંગીત કલાભારતીના કુલ્યુક પદે રહી સંગીત શિક્ષણ, સ્વરભિપિ પ્રકૃતિ, અવાજનું ઘડતર, શ્રુતિ ઇત્યાદિ વિષયો પર સંશોધન કરી પ્રજ્ઞા ભારતીના મંચનું પ્રકાશન કર્યું. ગાયકી અને શૈલીની દૃષ્ટિએ મહત્વનાં તેવા સંગીતાજ્ઞી બાબ ૧૯૨૨-૨૪-૫૬નું પ્રકાશન કરી પંડિતજીએ સંગીતના કિષાત્મક અંગને સ્વરભિપિ દ્વારા સજીવન કર્યું છે.

વયમયોદાને કારણે નિષ્ક્રિય થયા બાદ, હાલ પ્રસ્તુતોના પ્રકાશનમાં તેઓ વડુ સમય ગાળે છે. ગુજરાતની વિશ્વ માન્ય આ સંગીત વિશ્રુતિ પાસેથી હિંદુસ્તાની સંગીત પ્રકૃતિ પર વિશેષ યોગનું પ્રકાશન યાચ તેની આશા વધુ પડતી નહિ ગણાય.

બોલ, મક્કા જઈ કે કાશી ?

સ્વાતંત્ર્ય 'અનિલ'

ગિરજાશંકર પંડિત મરઝદી અને આચાર
નિવસના દૃઢ આશ્રયી હતા.

એક દિવસ તેઓ શેઝની નેચ બોજન કરી
રહ્યા હતા એવામાં એમનો મોગે હોકશો રમતો રમતો
બહારથી આ પો અને પંડિતજીના બેળામાં બેસી
ગયો. પૂળમાં રમી આ પો હોવાથી તે ગદો થયો.
હતો તેથી પંડિતજીને બોલો પચુ તેણે ગયા પો
અથવા પંડિતજીએ શુદ્ધ થવા માટે કાશી જઈને
ગંગાસ્નાન કરવાની તૈયારી કરી.

પંડિતજી કાશીના રસ્તે ચાલવા લાગ્યા. વચમાં
કચ કે ઉતરવાને માટે એક ગામ આવતાં ત્યાં ચોખ્ખા
ઘરની શોધ કરતાં લાગ્યા એમણે બહુ ચાટા મળી
પણ એમને ખપે એવું કોઈ ઘર દેખાણું નહોતું. હવે
એક ભરવાડનું ઘર મળ્યું, તે બહુ ચોખ્ખું અને
બધી બાજુ રીતે સુધક હતું. પંડિતજી ત્યાં ગયા
અને જોતે જ રસોઈ કરી ચોખો કરી જમવા મેહા.
એવામાં એમને વાદ આપુ કે પાણી લાવવાનું
તો જૂની જ ગયો આથી તરત પંડિતજી બિલા અને
પાણી લાવવા માટે ફરે ગયા.

પંડિતજી ગયા ત્યારે ત્યાં સમિ ભરવાડનો છેકરો
પણ બેઠો હતો. પંડિતજી જોયા ગયા કે પેલા
છેકરાએ પંડિતજીની યાચીમાં પરોનો લયકો ભાત
ઉપાડી મોમાં મૂકી દીધો.

ભરવાડજી એ જોયું પહેલાં તો એ ગભરાઈ કે
પંડિતજીના ખ્યાનમાં આ વાત આવશે તો બારે થશે
પણ એકાએક એણે તરત કંઈક નિર્ણય કરીને
તપેનીમાંથી શોડો ભાત કાઢી પંડિતજીની યાચીમાંથી
છોકરાએ જાણી ભાત લીધા હોત ત્યાં મૂકીને
સંખુ કરી દીધું.

ગિરજાશંકર પંડિત કાશીનિશનાથનું નામ નેતા
ફરેથી પાડી લઈને આ-ત્યા બાણે બેઠા અને ઉપરથી
લાતનો લયકો ઉપાડી મોમાં મૂક્યો એમને તે
ગરમ ગરમ લાગ્યો. પડી બીજી કોરેથી લાતનો
લયકો ઉપાડી મૂક્યો તો તે પહેલાં કોળિયા કરતા

ઠીક ઠીક ટાલો લાગ્યો. પંડિતજીને અચરજ થયું.
આમ કેમ? તેમને કંઈ સમજ ન પડી. ભરવાડજી
સામે બેયું.

ભરવાડજી હમી પડી તેણે ખુલાસો કર્યો કે,
'બાપજી તમે ફરે પાણી ભરવા ગયા ત્યારે મારા
દીકરાએ બહારથી આવી ઝડપથી કોળિયા ભાત
ઉપાડ્યો અને ખાઈ ગયો, એટલે મેં એટલો જ ત
તમારા લાણીમાં પીરમી દીધો.'

પંડિતજી તો અવાક થઈ ભરવાડજીને નોંડ જ ગયા.
ભરવાડજી વાત આમન ચનાવી 'બાપજી મારા
એ દીકરા આમ તો સોનાના મૂતનો છે, પચુ કોઈ
વાર આહુ કરી બેસે અને અમારે ત્યાં એનો કોષને
વાધો પચુ નહોતો એટલે ચાલ્યા કરે.

બાપજી એક સલાહ પૂછુ? મારે એના વિવાહ
કરવા છે પણ વાત એમ છે કે કયા અને કોની સાથે
વિવાહ કરવા એની' અમને સઝ પડતી નથી તો
તમે જ રસ્તો બતાવો.

અમારી ગડમથન એ છે કે તું દિંદુલુ અને
છોકરાનો બાપ મુમનમાન છે તો છોકરાના વિવાહ
દિંદુલુ છોકરી સાથે કરવા કે મુસલમાન છોકરી સાથે.
તમે તો પંડિત એટલે બધું જાણો.'

ધીરેરે તો પંડિતજી મોડું અને આખો આશ્ચર્ય
અને આશ્ચર્યથી એકદમ ખુલા થઈ ગયા પછી
પંડિતજી ધીરેથી બોલ્યા.

પહેલાં તું મારા સલાહનો જવાબ આપ એ
પરથી જ તું તને તારી મુશ્કેલીનો જવાબ આપી
શકીશ.'

એ આમ જ હું મારા ઘરે બાણે જમવા બેઠો
હતો ત્યારે બહાર પૂળમાં રમતો મારો છોકરો એકા
એક આવીને સીંચો મારા બેળામાં બેસી ગયો અને
મને અલગાવ્યો. એથી શુદ્ધ થવાને હું ગંગાસ્નાન
કરવા જતો હતો પણ તારા દીકરાએ જે પરાક્રમ
કર્યું છે તે પરથી તું જ મને રસ્તો બતાવ કે મારે
શુદ્ધ થવા માટે હું મક્કા જઈ કે કાશી?

સંદનખાં 'મામુ'

ચિત્રાવન ૩૦ ૨૧૯૯

આજે જ દિલ્લીથી આવ્યો, અમદાવાદ યાત્રી દિલ્લી મેઈલમાંથી રાતના અમદાવાદ જિતવે ત્યાં રેશન ઉપર જ મારા મિત્રએ કહ્યું કે મુળના એક કલાકારની મહેફિલ એમની સરવામાં છે અને પુટોની મહેફિલ કલાકારનું નામ જાણી શકો કે આનો ગજો સાલજવા મળશે અને મુસાફરીનો થાક પણ જિતરી જશે સામાન ઘેર મૂકી પહોંચ્યા અમે મહેફિલમાં ગાણું હતું તો ગજાનું પણ લુલું નહીં એટલે મને તો મુસાફરીનો થાક ઉલટાનો શરૂ થયો આજનાં જીવનમાં કોઈ કોઈ વાર દાદ દેવાઈ રહી હતી ગજોનો ઘણી મહેફિલમાં દાદ-દોષી છે અને દેવાતી જોઈ પણ છે પણ આ દાદ પણ મેંદા લાગી કોણ જાણે ગાણું જામતું ન લાગ્યું પણ કલાકારની એક વાત મને ગમી એમણે કહ્યું આપણે અંધારે મેંદા હો. ઉંઠે બંદને રોશની કરે સાથે જાતેને રોશની આજનાં શ્રોતાઓ ઉપર અધાર યજ્ઞવાની પશ્ચિમની રીતની નકલ ઉપરની એમની આ રીકાને ધન્યવાદ આપતો હું અને મારા મિત્ર ઘેર આજનાં ધીંપનાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ ઊંઘ ન આવી અને સંદનખાની યાદ આવી ગઈ અને એમને સંદનખા માણું કહેતા એ મારા ઉત્સાહ મહમદખાનાં માથાં યાવ

~ * ~

આગળનાં એક સંભારણામાં એ કહ્યું છે એમ ઉદારના મસદૂર-બદેમની ધરાણાનાં-ઉત્સાહ મહમદખા પાસે હું સિતાર શીખતો સંવારે ખામ વાગે ચોપાટી ઉપરનાં એમના મકાને પહોંચવાનું મને પણ ચોટ લાગેલી એટલે અચૂક હું પહોંચ્યો જ હોઈ મહમદખા નહીં ધોઈ વૂંધ કરી સિતાર અથવા મુર બહાર ઉપર જામી ગયા હોય ધણીવાર બનતું કે અંદર જતા પહેલાં-સાલજવા જ કરું પણ મહમદખાનું સંભારણું તો કોઈનાર નિરાતે કરીશ

આ રીતે વર્ષો સુધી મહમદખાને ત્યાં ગયો છું

દરમિયાન શૈક્ષિક દિવસોથી એમના ઘર સામેનાં જાડનીએ એક છુટ્ટું જોઈ આત્મી અનમ પીતો જેડો દેખાય સહરનાં ઉજાળામાં મોડું જોઈતું તો ન દેખાય પણ અનમની કૂક લેવ ત્યારે અનમના અજવાળામાં તેની સફેદ દારો, જોઈપુરી કપડો શુવાળી સાંઈ અને ગળામાં તસળી ફરીરીનો ખ્યાલ આપે આખાનું નર પણ એ અજવાળામાં છુપું ન રહે એક દિવસ મહમદખાને ત્યાં જતાવેત મેં આ વાત કરી એ દોડ્યા બહાર હું પણ પાછળ પોછળ ગયો જોયું તો એ ફરીર ભાગી જતા દેખાયા જોયું છુપાઈ જતા ન દોષ મહમદખા નિરાશ થઈ પાછા ફરતા જોઈયા આપે કહેનેસેરી અજાજ થાં જોઈ વોલી થે-સંદનખા માણું જાગ ગયે " અને એમણે વાત દાર કરી

મારે આર મામા મહમદખા જોમણું મને મોટો કર્યો આ જે છે તે એમની તાલીમ ઘર સાજ આ બધું છે એ એમનું ખીજ આ સંદનખા, ત્રીજ લતીફખા અને ચોથા શુવામ કાદર જે બહુ નાના છે મહમદખાએ સુરમહાર અને સિતાર સંદનખાએ સિતાર અને લતીફખાએ ખીજ વગાડ્યા છે ત્રણેય બદેમનીખાનાં ધરાણાનાં અને તાલીમ પામેલાં મારા નાના પાસે ત્રણેયનાં બાજમાં પોતપોતાનું વ્યક્તિત્વ પણ ત્રણેય મસદૂર થઈ ગયા મુશ્કાબો નહિ મહમદખા તો ગુજરી ગયા લતીફખા ખીમાર રહે છે અને આ સંદનખા તમે જોયા એમણે કોણ જાણે કેમ ફરીરી વીધી અને બનવતું ચૂક્યું ! " મહમદખા આ કહી રહ્યા હતા ત્યાં મને આત્મી ઉત્તરનીએ શેર થાદ આ ચે

" હજારો નગમો દિલ્લેશ મુઝે આતે હે અપ બુવબુવ મગર દુનિયલ્લી દાન-દેખ કર ચૂપ હો ગયા હું મેં "

મહમદખાએ આગળ ચતાનું ફરીરી લીધા પડી સંદનખા માણું દેખાતા જ નથી કોઈ મરિદખા હતા એના મગાચાર તેમના ગયા પડી મને એમ પાં જોયું કે કોઈ કોઈ વાર સંવારમાં અહીં આવે

પણ મળતા નથી ત્યાં તમે જાળવા ઉત્તર
નેત્ર કહ્યું એટલે મળવાના-આશયથી દોડ્યો પણ
તમે નેત્ર કે લાગી ગયા પણ દટા એ જ સદનખા
મામુ " મારાથી ન રહેવાયુ એટલે મેં પૂછ્યું

' મળ્યું નથી તો આવે છે શા માટે? "

મહમદખા બેની ઉદ્ઘા 'તમને આ કેમ સમજતું'
મામુએ ફરીથી લીધી પણ અખર કળાકારનો જીવ
ખરો ને? બળતું મુક્યું પણ મુક્યું બેચાણ રાફી
ન ઠાક્યા એટલે મિમના જ ધરાણને સાલગવા આવ્યા
આવિના હશે '

ફરી મને મારીબ માદ આવ્યો

ગો હાથ કે બુદ્ધિમત્ત નહિ આખોમ તો દમ હૈ
રહેને દો અબી સામરો મીના મેરે આગે '

તે દિવસ અમારી તાલીમ ન જામી આ પ્રસંગ
પછી એ જ સમયે મહમદખાને ત્યા જતો પણ
મેંને વ્યાદમી ફરી ન દેખાશે જાણે જાવળ થઈ ગયા
અને આ પ્રસંગની વિરહતિ પણ થઈ ગઈ ફક્ત રહી
કથાકે ઉડી મૂલે મામુના બાજની કલ્પના અને મોઢા
મળે તો સ્વાદની ખ્યાલીશ

આર પાચ સાલ બાદ હું જૂનાગઢમાં ફરી ફામ
થવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો અગાઉ જેટુ સભારણું
કહ્યું છે એ કામિલ ઉસ્તાદનો 'સાત્તમ અવારનવાર
થાય એ પણ ફરીથી મિજાજના તો ખરા એક
દિવસ રાતના અગિયારકના સુમારે કામિલ' ઉસ્તાદ
આવ્યા એમને ઉમળકો અને હરખ મામ નહીં એ
મોખી જિજ્ઞાસા બુલબાહ મોટર કાઢો યુસાફરખાનામાં
કોઈ ફરીર આવ્યા છે અને શા માટે છે સદનખા
હોય મારો જતો દોરત છે મળ્યું છે તમે પછ્ય ચલો "

નામ સાજળતા જ ઉસ્તાદ કરતા ચારે ઉમળકો
વધી ગયો મોટર કામી અને બ ને પહોંચ્યા યુસાફર
ખાનામાં કમરાના ખૂણમાં એક ફરીર દીવાના
ટમટમતા અજવાળામાં તસળી ફેરવી રહેલા અજુસાર
ઝોળખાઈ ગયા અને કામિલ ઉસ્તાદ દોડી બેઠી પા
અને મો યા

ધાર સદનખા મુખાઈ આવી જવુ હતું ને!

* જુએ 'પારખાયુ વર્ષ ૧૪ અક ૭

પકડી લીધા આ ફરીરી કથારે લીધી? ત્રીસ
પાત્રીસ સાલ થઈ મળ્યાને પણ એ જ સદનખા હો
દાની સફેદ થઇ છે "

બેનીની આખમા અશુચાલ્યા જીવ મે નેવા જ
કઈ બને જતો દોરતો બને સિતારીઆ અને
બનેએ જાળવતુ મરેલું એક ફરીર બીલે ફરીરને આરે
ઉસ્તાદને મારી હાજરીની યાદી આવી એટલે મારા
તરફ નિશાની કરી બોલ્યા આખની ઝોળખાણું
કરાવના જુવી ગયો "

સદનખા તત્ જ બોલ્યા જર નથી ઝોળખા
છું, આખને તો અમારા ધરાણના મહમદખાને ત્યા
જતા સધારે ધણી વાર નેવા છે '

મારી પાસે આવી ગળગળા થઈ કહ્યું અચ્છી
તાલીમ હાસલ કરી છે રીવાજ ખૂબે કરો પરવર
માર તમને કલ્મ આપશે "

બને ઉસ્તાદે ફરી પાછ જતો સભારણુમાં અમા
ભારી એમને સાજળવાની જવાબદારી નેર કહ્યું પણ આ
ફરીર વ્યાદમીને કહેવાય કેમ? મે તો ઘેર આવતા
આમ વણ આપ્યું તેણે રવીકાંડુ પણ બોલ્યા

આ અરથી રતે ફરીરને લઈ જઈ શું ક શો!

મારથી ન રહેવાયુ ' ફ ફરીર' નહીં પણ
સદનખા મામુ અને સિતારિયાને લઈ જાઉં છું '

એ હમી પડ્યા અમે ત્રણેય ઘેર આવ્યા ત્યા
સાચ બારેક થયા દરો મને એમને સાજળવાની
અટપટી અને આ બ ને ઉસ્તાદે તેમની જૂની વાતો
મીઠી નવરા ન થાય છેવટ મે તો હિમત કરી વચ્ચમાં
જકાવ્યું

મામુ આખના ધરની જવજવવનિ મહમદખા
પાસે નથી તો નમે આખના જીવ '

એ જરા ચમક્યા અને બોલ્યા

આજ ત્રીસ સાલથી સિતાર ઉડ્યો નથી હવે
વાદ પત કથાથી દોવડ? "

પણ કામિલ ઉસ્તાદે દાદ લીધી 'સદનખા ન
જુલો દોઢ તો તમારી તો વપજવવનિ મરેલી
હતી જરા છેડો તો હું પણ જૂની યાદી કરું "

મને તો આટલું જ બસ હતું. મેં મારો સિતાર રગૂ કરી દીધો પણ એમણે સાચું પણ ન જોયું. મને થયું કે નહિ બન્યું ત્યાં તો એમણે ઉપાડી, મેળ તપાસ્યો

“અમ્મા મીવા હે જરા મિજરાફ દે દો.” કહી જળજળવન્તિ જ શરૂ કરી રીથાડના અમ્માવે છટકે ખરા પણ જૂનું ઘરેણું અજીતું ન રહ્યું કળાકાર જીવ ફરી રીથાડના દેખાયો થોડીવારમા તો જળી ગયા પૂરું કર્યું ત્યાં સતના એ વાગ્યા હશે એમની તારીફ સામગેની એ જોઈ લાગી

મેં પૂછ્યું ‘માયુ, શું ખાતર કરી ચકું !’

“અરે, આ ફરીને ખાતર શું ! તો ફરી લીધી શા માટે ! બસ એક જ ખ્વાહીશ પાડી છે આ દુનિયા છોડ એ પહેના હજ પક્તી છે અને એ તો ખુદા પૂરી કરશે”

આ બાનતમા પણ એમણે મારી મદદ ન રવીકારી સાડુ થયું કે એમનો પત્તો મેં પૂજી બીધો હતો

આ પ્રસંગે એકાદ સાવ વીતી હતી, દરમિયાન હું મુનઈ ગયો ત્યારે મારા પિત્રાર્થ પાસે આ પ્રસંગ

વર્ણવી રહ્યો હતો હજની વાત કરી ત્યાં તો એ બોલી ઉઠ્યા

“માયુને બોલાવી લાવો એમની હજ પૂરી થઈ જશે અમારી જ સીમર હજમા બપ છે અને અમે દર સાન અમુક ખેરાતી ટિકિટ આપીએ છીએ”

મારા પિત્રાર્થ સીમર કમ્પનીના એજન્ટ અને દલાલ હતા બસ હું ઉપજો માયુએ આપે ન પતા ઉપર અને સારે નમીએ એ મળી પણ ગયા મેં એમને હજની ટિકિટની વાત કરી એ જોઈ રહ્યા

“બચુમાઈ, ખુદાએ આ માટે જ આપણી મુલાકાત દેવાની હતી. હું તો ફરીર છું બીજું શું કહું ! ખુદા આપને આનાદ રાખે”

એકાદ મહીના પછી સદનખા માયુને હજની સીમર ઉપર મૂકવા મયો સીમરે કિનારા મૂક્યા પછી એ ફકોરની સફેદ દારી ફરફરી રહી દેખાતી હતી અને આખના અશ્રુ એ લૂછી રહ્યા હતા હું અશ્રુ બીની આંખે પાડો ફર્યો.

છૂપ ગયે થા સાંજે હતી છેક કર, અજ તો બસ અવાજ હી અવાજ દે.

હિંટ અને બકરી

એક સમયની વાત છે એક હિંટ અને એક બકરી સાથે—સાથે જઈ રહ્યા હતા.

રસ્તામા એક હર્થ - બધું વૃક્ષ ભેઈ અટકી ગયા

બકરી એના પાન (પાદડ) ખાવા આહતી હતી

હિંટ એ સમજી ગયો. પણ એણે બકરીને એ પાન તોડી આપનામા સહાયતા ન કરી.

બકરી સમજી ગઈ કે હિંટ મને મદદ કરવા નથી આહતું !

ત્યારે, બકરીને એક ઉપાય સૂઝ્યો

હિંટને મ્હેતા એ બોલી ‘હિંટમાઈ ! શું ખરેખર તમે બહુ જિંયા છો ?’

હિંટ કૂલાકને કહ્યું ‘હા ! એક મકાન જેટલો જિંયા છું !’

બકરી બોલી ‘નહી રે !’ પણ જો તમે આ ઝાડની ટોચની ઝાગીને અડકી જન તો હું માનું

કે તમે ખરેખર ઘણા જિંયા છો !’

આ સાબગતા જ હિંટને ચાનક ચડ્યું (જેર આપ્યું) જેસમા આવી, એકદમ તાનમા આવી ગયું અને ઝાગીને અડી જનની વાત તો કયા સહી, આખી ડાઘીને જ તોડી નીચે નાખી દેતો બોલ્યો

‘અની એય ! તું મને જ સમજે છે ? જો આ ઝાગી તોડી બતાવી !’ કેમ, હવે તો હું જિંયા છું નું !’

નીચે પડેલી ઝાગીના પાન (પાદડ) આરાયથી આવતી બકરી બોલી

‘હવે મને વિશ્વાસ આવી ગયો કે, તમે સાચે જ બહુ જિંયા છો !’

—ધ્રુવકુમાર

અણ્ણાનો પૌત્ર

મં. મં. બાપદ એમ. એ. અનુ. જય ત વધારા

અણ્ણા અને કાકુ ગમે તેમ તોષ હતા આપણા જેવા સામાન્ય માણસો મધ્યમ વર્ગ રહે તેવી આલસા રહેતા આડોશી પાડોશીની અડચણ યુરકેવીમાં ઉપયોગી થતા શ્રદાવચ્ચામા તેમનો સસાર સુખી હતો

રહુ પછી તેમના ઘરમા પારણુ જ ધાણુ ન હતું, છતાં તેઓએ રહુને ખોટા લાડ કર્યો ન હતો રહુ સાડુ ભણે હતા અને સારી નોકરી પણ મળી ગઈ હતી વધુમા તે અણ્ણા અને કાકુની સારસલાજી પણ સારી રીતે રાખતો, એટલે આમ વિચારીએ તો અણ્ણા અને કાકુ સુખી હતા

પરંતુ તેમ છતાં પણ બંનેના હૃદયમા જીડે જીડે એક અસંતોષ હતો તાણુ જ પરણેલું મોઈ યુગલ ફરવા નીકળે છે અણ્ણા ધીમેથી કાકુને મોલાવી કહેતા ' જોયુ ?'

હા ' પોતાનો અસંતોષને આનંદનો આપ આડાવી કાકુ મટેતા આપણે રહુ પપ્પા આવી જ રીતે ફરવા નીકળશે નહિ ?' અને સુવંપ્રકાશમા અમકો રહેની તે કુવતીની લીલી બગડીઓ તરફ ઈશારો કરતા કાકુ કહેતા તે ઊકરીના હાથમા લીલી બગડીઓ કેવી સરસ દેખાય છે નહિ ?

આપણે હવે રહુને પપ્પા પરણાવી દેવો જોઈએ '' અણ્ણા વાતને વાળતા કહેતા કેટકેટની સુદર ઊકરીઓના માગા આવે છે ''

પણ તે હા પાડે ત્યારે ને ?' થોડીવાર વિચાર કરીને કાકુ બોલ્યા આજે રવિવાર છે ને ?'

'હા છે તો રવિવાર તારો વિચાર ઊકરીઓ નેવા જવાનો લાગે છે ?'

'ના હો મારો રહુ એમ કંઈ જાનરમા નથી જો' કાકુ બોલ્યા

અણ્ણાએ હસતા હસતા કહ્યું અને લાગ્યું કે તને આજે રસોઈ કરવાનો કટાંગ આ પો હશે જેથી ઊકરીઓના મા નારતા ઉપર જ દિવસ મા વો પડશે ''

''આજે રગનો દિવસ છે તેથી જમતા જમતા

રહુ સાથે તેના લગ્ન વિષે વાત કરી લેને ને '' કાકુ સહેજ ગભીરતાથી બોલ્યા

''જમતા જમતાં નહી, જમ્યા પછી પૂછીશ '' કહીને અણ્ણાએ હાથમા વર્તમાનપત્ર લીધું અને કાકુ ખારીમાંથી રસ્તાની મઠી વચ્ચેથી ધીમે ધીમે ચાલ્યા જતા એક યુગલ તરફ કેટલીય વાર સુધી જોઈ રહ્યા, પણ એટલામા ચૂપા ઉપર મોહું દૂધ માદ આવતા તરત જ રસોડામા ગયા

જમ્યા પછી, રહુ પોતાની ઓફિસ બજેની વાતો કરતો અણ્ણા પાસે બેઠો હતો ધરતુ કામ ઝડપથી આટાપીને કાકુ બહાર આવ્યા અને બાગુમા પડેલી ખુરશી ઉપર બેઠા પણ અણ્ણા રહુને લગ્ન બાબત કંઈ પૂછી ન રહ્યા હતા એટલે છેવટે કાકુએ જ વાત શરૂ કરી પેલા દેસાઈના લગ્ન નહીં થઈ ગયા કે ?''

રહુ કંઈ પણ જવાબ આપે તે પહેલા જ અણ્ણાએ ગભીરતાથી પૂછ્યું કેમ કે તમારા સાહેબની બદલીતુ શું થયું ? રહુને આટલું પૂછીને અણ્ણાએ ધીમેથી કાકુ તરફ જોયું કાકુએ યુરસાભરી દૃષ્ટિએ તેમના તરફ જોયું અને પછી જીગીને તરત જ અદર જવા લાગ્યા એટલે હસતા હસતા અણ્ણાએ રહુને કહ્યું રહુ તું હવે જલદી લગ્ન કરી લે એમ અને ઈચ્છીએ

રસોડા તરફ જતા કાકુ પારણુમા જ જોલા રહી ગયા એટલે તરત અણ્ણા બોલ્યા સામણ્યુ ? તુ ત્યા કેમ જોલી રહી ગઈ ? તુ તો અદર જઈ રહી હતી ને ?

ના, મારે તે અલી જ બેસતુ છું કહેતા કાકુ ઉપરાંત પર જ બેસી ગયા

હીક હીક અને તો લાગ્યું કે '' એટલું કહેતા તેઓ રહુ તરફ જોઈ હસવા લાગ્યા તેમના તરફ કાંધબરી નજરે જતા કાકુએ રહુને પૂછ્યું તુ કહે,

આ વરસે તારે લગ્ન કરવાં છે કે નહીં? કયાં જોવી છે ને! તું શું તારું પોતાનું....." આટલું કહીને કાકુએ અણ્ણા તરફ જોયું અને હસવા લાગ્યાં. રધુ ધણીવાર સુધી ન બોલ્યો. પછી ધીમેથી કહ્યું. "બા, પેલા દેસાઈની સગાઈ વૂટી."

"તૂટવા દે, તેમાં મને શું? તું તારું કહે ને!"

"રધુ, ખરેખર ખુલ્લા દિલે કહે. તારી બાને કહેતાં સંકાય થતા હોય તો મને એકવાને કહે."

"હા, હા, હું તો જાણે સાવધી મા છું ને! કહે બાઈ, કહે, તેમને જ કહે." કહેતાં કાકુ આંખો છૂંતાં અંદર જવા માટે ઉઠ્યાં.

"બા, એવું નથી, પણ...પણ મેં એક છેકરીને લગ્ન માટે વચન આપ્યું છે."

"એકને જ ને? પછી વાંધા નથી!" કહેતા અણ્ણા ખડખડાટ હસી પડ્યા.

"તમારી મરફરી હવે બંધ કરો." અણ્ણા તરફ કૃત્રિમ શુસ્સાથી જોઈ, પછી રધુને પૂછ્યું. "પણ છેકરી તો રૂપાળી છે ને?"

રધુ શરમાઈ ગયો અને સંકાયપૂર્વક ડાપાની બહેરોતો નીચી નજરે વાંચવા વાગ્યો. રધુનો મંજીર ચહેરો જોતાં અણ્ણાએ કહ્યું, "રધુ, જે કહેવું હોય તે રપટ કહે. આપણી વચ્ચે કોઈ પડો ન હોવો જોઈએ તારા સંસાર માડી દેવો એ અમારું કર્તવ્ય છે એટલે પૂછીએ છીએ..."

વચ્ચેથી જ તેમને અટકાવી રધુ બોલ્યો, "તેમ નથી અણ્ણા." પછી કાકુ તરફ જોતાં બોલ્યો, "બા, હવે વાત નીકળી છે, કાંઈ દિવસે આ વાત નીકળવાની જ હતી...એટલે હવે રપટ જ કહું, છેકરી બહેની છે, મારી દૃષ્ટિએ સારી છે, અને...અને તેના સમાજની દૃષ્ટિએ પણ સારા ધરતી છે....."

"એટલે પરગતિની છે એમ જ ને?" કાકુએ પૂછ્યું.

"પરગતિની નહિ તો પપ્પુ પરધમી" તો છે ડોરા તેડું નામ. ખ્રિસ્તી છે. પણ અને પરરૂપ એક બીજાને લગનનું વચન આપી ચૂક્યાં છીએ." રધુએ સંકાયપૂર્વક કહ્યું.

રધુ તરફ જોઈ, હસતાં હસતાં કાકુ બોલ્યાં, "ખ્રિસ્તી હોય તો મને હોય, મને ઘરે પડખવું અમોજ તો દિખવશે!"

ગાંધી પર હાથેથી કોકતા અણ્ણા બોલ્યા, "અરો, પ્રથમ ઉદ્ધાર ગયો. સાંમને વફા પડે છે."

રધુએ અણ્ણા તરફ જોતા કહ્યું, "ના ખરો પ્રથમ હવે જ છે. તે પાતાનો ધર્મ બદલવા તૈયાર નથી, અને આવી પરિસ્થિતિમાં આપણાં બધાં માટે બેગું રહેવું સકય નથી."

"અને તેને પણ ધર્મ બદલવાનું કહેવું ઉચિત નથી." કહીને અણ્ણાએ કાકુ તરફ જોયું. કાકુનું ધ્યાન સામેની ભીંત ઉપરના એક ફોટા તરફ, ફોટામાંના નાના રધુ તરફ હતું. તેમણે કહ્યું, "બેગા રહેવું સકય ન હોય તો પ્રતીધી જુદાં રહેજો."

"ખરેખર?" અણ્ણાએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

"જુદાં રહેવાથી મન થોડાં જ જુદાં પડે છે! તું જુદો રહેજો રધુ, અને સગવડ પ્રમાણે આપણે એક બીજાને ત્યાં આવવાનાં-જતાં રહીશું. કેમ ખરોખર ને?" અણ્ણા તરફ જોતાં કાકુ બોલ્યાં.

"હા, હા, ખરોખર, ખરોખર." કહેતા અણ્ણા સાનંદાશ્ચર્યથી પોતાની પત્ની સામે જોઈ રહ્યા.

કાકુને કંપના હતી કે, અણ્ણાનું આશ્ચર્ય તો ઠીક, પણ સમાજ તેને શું કહેશે! ભોંકા પૂછશે, "પણ તમે આ કબૂલ જ કેવી રીતે કર્યું?" પણ પુત્રને સુખી જોઈને માતા હૃદયને કેટલો આનંદ થતો હશે તેની કંપના લોકોને થોડી જ હોય! પણ પોતે પોતાની એકની એક પુત્રવધૂના લાડકોડ પૂરા નહિ કરી શકે, તેને આ ઘરમાં કોઈ સાસુ કહેશે નહિ અને પોતે કોઈને વફા નહિ કહી શકે. એકના એક પુત્રના લગ્ન પછીનું કંપણું સુખ જાણે કોઈ આંધળી રહ્યું હતું. તેમ છતાં પણ પોતાનો પુત્ર તો સુખ અને આનંદથી રહેશે ને! એમાં જ પોતે સુખ માનશે.

રધુ બહાર જતા બિજો ઘણો એટલે અણ્ણા બોલ્યા, "રધુ, આજે જ ડોરાને અને તેના પિતાને તેડી આવજો. મારે મળવું છે."

બપોરની ચા પછી રધુ બહાર ગયો એટલે અણ્ણાએ કાકુને કહ્યું, "ખરેખર, તું કેવી છો! કેટલી સહેલજીવી તે આ પ્રજાને ઉકેલી નાખ્યો!"

"હવે રહેવા દો. તમે જ તો હંમેશાં કહેતા કે જમીનમાં જેના મૂળ છે તે જાડ જમીન ઉપર જ વિશ્વાસ પામે છે."

“તે હશે, પણ મને ખાત્રી છે કે આ જે જુદા સંસાર વધારે દિવસ ચાલશે નહિ. જુદી સંસ્કૃતિના ભયે જુદો સંસાર માનવાની તારી પુત્રવધૂ ચોક્કસ એક દિવસ આ ઘરમાં આવશે અને આપણે સૌ સાથે રહીશું.....”

રગિસ્તર પદ્ધતિ પ્રમાણે ચનારા લગ્નની મોટીસ દેવમાં આવી. અવજા અને કાકુએ પોતાના દીકરા-વહુના સંસાર માટે ચોક્કસ મકાન જેળતી લીધું. ડોરારને સાથે કાઢને કાકુ તેમના નવાં સંસારની તૈયારીમાં મૂક્યા. તેમનો ઉત્સાહ અને આનંદ જોતને કણજીભર ડોરા પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ. ચોક્કસ સમયે ડોરા અને રધુ લગ્નપરથી જોડાયા અને અવજાએ અમને ‘બધાને સુંદર મિલવાની આપી.

નવા મકાનમાં રહેવા જવા માટે ડોરા અને રધુએ તૈયારી કરી. જતાં પહેલા ડોરા કાકુના ચરણો તરફ નમી, એટલે તેમને બાપવચ્ચેથી અટકાવી, પોતાના હૃદય સરસી આપતાં કાકુ બોલ્યા, “ડોરા, ભગવાનને... ..”

સંકેતને કારણે કાકુ આગળ ન બોલી શક્યાં, પણ ડોરા જણે સમજી ગઈ હોય તેમ, તરત જ ઘરમાં ગઈ. મંદિરની ઓરડીના ખારણા ઉઘાડી, ભગવાનને પ્રણામ કર્યાં. કાકુએ હમીને અવજા સામે જોયું.

ડોરાએ આવીને અવજાને પ્રણામ કર્યાં. એટલે અવજાએ આશીર્વાદ આપ્યા, “અણ્ણુન સોભાવ્ય પતી.” ડોરાએ શરમાઈને રધુ સામે જોયું. રધુ પણ શરમાઈ ગયો. કાકુએ ‘સુખી થાને’નો આશીર્વાદ આપી, ડોરાને કપાને પિપા કાઢી.

મેટર તરફ જતાં રધુએ પિસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢી ડોરા સામે ધર્યો, એટલે આશ્ચર્યથી ડોરાએ પૂછ્યું, “કેમ?”

“કંકુ લગ્ન માટે.”

“બને રહ્યું.” કહેતા ડોરાએ પોતાનો હાથ રધુના હાથમાં સેરવ્યો. તેનાં કપાળે પ્રસ્વેદના બિંદુ નેહ રધુએ પૂછ્યું, “ગભરાઈ ગઈ કે?”

ડોરાએ નકારમાં માથું ધૂણાવ્યું એટલે રધુ બોલ્યો, “જેની તે કલ્પના કરી હતી તે ન બન્યું અને બધું સરળતાથી પતી ગયું એટલે?”

ડોરાએ ફરી માથું ધૂણાવ્યું. એટલે રધુ બોલ્યો,

“કમાલ છે તમારા બેરાઓની. પહેલા સંધ્યાના ભયથી ગભરાવું અને સંધ્યા ટળી ગયો એટલે તે કેવી રીતે ટળી ગયો તે વિચારે ગભરાવું.”

“એક કુટુંબમાંથી બીબા કુટુંબમાં જવું, કેટલું અઘરું છે તેની તને કલ્પના હોત તો.....”

“હીક, લાઈ હીક!” કહેતાં હસીને રધુએ ડોરાને પોતાની નજીક ખેંચી.

દિવસ પડી દિવસ વિતવા લાગ્યા. રધુ અને ડોરા, અવજા અને કાકુને મળતાં નિયમિત જતાં. અવજા અને કાકુ પોતાની પુત્રવધૂ પર પ્રસન્ન હતાં, પણ તેમને પોતાના ઘરમાં એકવચ્ચે સાલતી. રવિનારે બધાં સાથે જમતા અને આનંદથી દિવસ પસાર કરતા. અને આ બધું આનંદપૂર્વક જોતાં.

રાજના નિયમ પ્રમાણે રાત્રે અવજા મારે ત્યાં એસણ બાથ્યા. રાત્રે જખીકારવીને ચાલના બધા સ્ત્રી પુરુષો મારે ત્યાં ભેગાં થતાં અને વાતો કરતા બેસતાં. મેં અવજાને પૂછ્યું, “કેમ નાના, બધું હીક છે ને?” જવાબમાં મીઠું હસીને અવજા પુરુષોમાં ભેડા વાત-માંથી વાત નીકળતા મેં પૂછ્યું, “નાના, રધુએ જુદાં રહેવાનું શા માટે રાખ્યું છે?”

મારા તરફ જોતા મારી પત્ની બોલી, “મને પણ તેનું આશ્ચર્ય થાય છે. લાગેલીને સ્વભાવ ખૂબ જ પ્રેમાળ અને મળતાવડો છે. કાકુને પણ તેમના ઉપર ખૂબ જ લાગણી છે. તેમ છતાં પણ શા માટે જુદાં રહેવાનું રાખ્યું છે એ જ મને નથી સમજતું.”

“તમને નહિ સમજાય.” અવજાએ બજર સંધ્યા કહ્યું, “તેનો ધર્મ જુદો, સંસ્કૃતિ જુદી, વિચારોની દિશા જુદી. જે તેને ન હોવે. તેના સ્વભાવને અનુકૂળ ન જ પડે તો પડી જુદાં રહેવામાં ખોટું શું છે?”

“હા, એ સાચું.” મેં કહ્યું, “પણ તેમનો સ્વભાવ બાપના પછી હવે તો બાપનું ને કે તમારાં સાથે તેઓને ફાવશે?”

“હા, ફાવે જ ને!” અવજાએ કહ્યું, “અને એકબીજાને ધરે આવીએ-જમીએ છીએ. મારું પેન્શન આવે છે અને રધુનો પગાર આવતા અને સાસુ વહુ સાથે જ ખરીદી કરવા નીકળે છે. મને તો ખાત્રી છે કે અને બને જો સમજાદારીપૂર્વક વર્તતાં રહેશે તો એક

‘દિવસ અને કુટુંબ જરૂર એક થઈ જશે. પણ તેને સમય લાગશે, કારણ કે પરસ્પરને ઓળખતા વાર લાગે છે.’”

‘અરણ્ય અને કાકુના જીવનમાં ફરસદ થયી રહેતી. આવીની છાકરીઓને પાપક વણતારો સિખવણું, મોંઘા બાળકોને દવા આપતી એ કાકુનું પ્રિય કાર્ય હતું. અરણ્યનું નિરાપ જીવન પણ આવી જ રીતે મોંઘાને મોંઘા કામમાં વિતતું. એવામાં ડોર એકાએક બોમાર પડી ગઈ. કાકુને ખમર મળતા તરત જ ગયાં અને મોટરમાં ડોરને ઘરે લઈ આવ્યા. ડોરના પિતાને ખમર મળતા તેઓ પણ તરત જ આવી પહોંચ્યા; પરંતુ કાકુ અને અરણ્યની કાળજીપૂર્વકની સારવાર જોઈને તેઓ નિશ્ચિંત બની ધરે ગયા. ડોક્ટર પણ આવ્યા. ડોરને તપાસીને દવા આપી, અને હસતા હસતા કહ્યું, “કાકુનો આમલ છે એટલે દવા આપુ છું, પણ કાકુ પોતે જ સવાઈ ડોક્ટર છે!”

મોંઘી ફરમાન કાકુ અને ડોર વધુ નજીક આવ્યા. થોડા દિવસોમાં ડોરને તદ્દન આરામ થઈ ગયાં, રક્ષુ અને ડોર પોતાને ઘરે ગયાં તેમને લઈ જતી મોટરને કાકુ કમલ સુધી લેઈ રહ્યાં. પંડી અરણ્ય તરફ જોતા કહ્યું, “થોડી વાર તો એમ જ થઈ ગયું કે, તેમને કવી દઈ કે હવે જુદા રહેવાની શી જરૂર છે?”

“પંડી કેમ ન કહ્યું?”

“અહીં રહેવું જોઈએ એમ તેમને જ લાગતું જોઈએ. હું કહીશ એટલે ના તો નહિ જ પડે, પરંતુ સાથે રહેવાનું તેઓએ જ નક્કી કરવું જોઈએ. કુંડા માટે કહ્યું!”

“જરાબર છે. પણ હું કહું કે તેમને જ બપ હોતો તે હવે ઓસરી મળે છે. તેમને પણ એમ જ લાગતું હશે કે આ કાલ્પનિક લાલની બીત હવે નક્કી વહી જ પડશે.”

“પણ ક્યારે?” સાડીના છેડા વડે આસુ લૂછતા કાકુએ પૂછ્યું.

“ડોરને જ્યારે બાળક થશે ત્યારે.”

સાંભળી કાકુ મોન બની બેઠા વિચારમાં બિતરી ગયાં. અરણ્ય પણ લળી વાર વિચારતા: આપણને પૌત્ર થશે, આપણે તેને રમાડશું, આપણા વિના તે રહેશે નહિ; અને ડોર પોતાના બાળક પ્રત્યેના

આપણા પ્રેમ જોઈને જરૂર પાડી આવશે. પારણામાં સુતેલા પોતાના પૌત્રને જોવાનું કદપનાચિત્ર, તકિવાને ટકાને અરણ્ય કેટલાયે કલાકો સુધી જોવા કરતા.

સમય પણ એક અજબ વસ્તુ છે, બપ છે પણ દેખાતો નથી. પોતાના પ્રવાહના ટપકાં તે માનવીના જીવન ઉપર મૂકતો બપ છે. અરણ્ય હવે યાકવાં લાગ્યા હતા. કાકુ કેટલી વાર્તા વણ્યા હતા. અરણ્યને આખે ઝાંખ આવવા માડી હતી, ક્યારે ક્યારે બંનેને જીવનની એકત્રતા ખૂબ સાક્ષી. રણુના લગ્નને ચાર વરસ થઈ ગયાં હતાં, પરંતુ અરણ્ય અને કાકુની પૌત્રને રમાડવાની ઇચ્છા હતી સતોષાર્થ નહોતી.

એક દિવસે રાત્રે અગિયારના કુમારે પાડોશમાં રહેતા સખનિસે મારું બારણું ખટખટાવ્યું. તેનો મળસંયોગ અફેરા જોતાં મેં પૂછ્યું, “કેમ, શું થયું છે?”

તેણે કૃત્રિમ રીતે હસતાં કહ્યું, “થયું નથી, થવાનું છે. સુખમાને પેટમાં સખત કુખાવે ઉપડ્યો છે અને તેડીડોક્ટર બહારમામ ગયાં છે.....”

‘સુખમાતાએ પ્રસૂતિ માટે તો દવાખાને કાપલ કરવાં હતાં ને?’ અમારી ચતચીત સાંભળીને બહાનુ આવતા સુનંદાએ પૂછ્યું.

“હા, વિચાર તો તેવા જ હતા. બે દિવસ પહેલા જ્યારે દવાખાને ગયાં હતા ત્યારે લેડીડોક્ટરે ખામ છ દિવસ પંડી આવવાનું કહ્યું હતું,” પરમેશ્વરે લૂછતાં સખનિસે કહ્યું.

“શીક.” મેં કહ્યું, “સુનંદા, હું જા અને કાકુને લેશ.”

“આટલી રાતે તેમને લેશવાં શીક ગવાશે?” અમારા તરફ જોતા સખનિસે પૂછ્યું.

‘તે હું જોઈ છું. આવો.’ ખમોસ પહેરી, પનામાં અપલ નાખતા મેં કહ્યું.

“કાકુ, યો કાકુ!” અરણ્યના ઘરનો ફરવાનો ખટખટાવતાં મેં હાક મારી.

“કોણ છે?” અદરથી તરત જ અરણ્યનો અવાજ આવ્યો.

“એ તો હું, નાના.” મેં કહ્યું.

“લેશા રહેજે હું, હમણાં જ ઉઠાડું છું.”

થોડીવારે અદર બતી થઈ અને દરવાજો ઉપડ્યો.

“કેમ નાના, આટલી રાતે?”

“સુલભતાઈને પેટમાં અચાનક દુઃખાવો ઉપડ્યો
 ઉ.કું કાઢુને બોલાવવા આવ્યો છું,” મેં જીવાસો કપે.
 અમારો અવાજ સાંભળીને જમી ગયેલાં કાકુ
 બહાર આવતાં બોલ્યા, “સુલભાને પૂરા દિવસ યદ
 ગયા હાગે છે.”

“લેડી ડોક્ટર પણ તેમ જ કહેતાં હતા; પરંતુ
 સાત આઠ દિવસ પછી તેમણે બોલાવ્યાં હતા.”

“હીક, તમે જાણ, કું હમણાં જ આવી.” કહેતાં
 તે અંદર ગયાં, થોડીવાર બહાર આવતાં અમને
 જોતેના નેપ બોલ્યાં, “અરે, તમને કશું ને જાણ
 મેં સમનિસનું ઘર નેપું છે. નાના, આમને એકાદ
 પ્રસ્તક વાચવા દે. જેથી સુલભાની ચિંતા કરવાને
 બદલે મન વાચવામાં પરોવાય અને સુનદાને જાણ
 કહે કે મને મદદ કરવા આવે. હવે મને સુધને પડેલાની
 જેમ બહુ એકલાં કરતાં નથી કાવતું.”

સુલભતાઈની પ્રશ્નિ સુખરૂપ પત્ની ગઈ. સવારે
 ડોક્ટરને બોલાવવાનું કહી કાકુ ઘરે ગયાં. અણુચાએ
 ગરમ પાણી તૈયાર રાખ્યું હતું. નાહીને કાકુએ આ
 બનાવ્યો. આ પીનાં પીતા અણુચાએ પૂછ્યું, “સુલભાને
 શું આબુ? દીકરો કે દીકરી?”

“દીકરી, પણ બહુ ક્ષણો છે.”

“હા.”

“હા, શું વિચારમાં પડી ગયા? આ હરી જશે ને?”

“વિચાર? હા, વિચાર! રહુને વિચાર કરતા
 હતા. ડોશને બાળક થશે પછી એ છુટ્ટું આપણને
 સ્વસ્થ નહિ બેસવા દે અને ખાતી છે, માથે પોત
 મારા બોળામાં રમશે. મારા ચશ્માની જૂની ફ્રેમને
 તોડશે, ગોળીને ચામેલાં પ્રસ્તકના પાના ફાડશે, તારી
 કાચની બરછીએ ફોડવા મારી લાકડી વાપરશે. અને
 આપણે ચુસ્કે થયા તો રડતાં રડતા કહેશે: ‘દાદી,
 મેં નથી ફોડી, આ લાકડીએ ફોડી છે.’” નાના
 બાળકની પેટે તોતડું બેલી, અણુચા ખડખડાટ હમી
 પડ્યા.

આવી સુખરૂપ કંપનાઓ અણુચા પાસે જોડી ન
 હતી તેઓ તેમજ મન રહેતા અને જીવ ન આવે
 એટલે કાકુને કહી સંભળાવે. કાકુ પણ એકાદ ચિત્તે
 તેને પોતાના મન સાથે મેળ બેસાડવા પ્રયત્ન કરતા
 અને વિચારતા વિચારતાં ડોશને વિચારે ચડી જતા.

પોતાનો કંઈ વાક ન હોવા છતાં પોતાની વજ
 શા માટે પોતાની સાથે નહોતી રહેતી? ધરમાં વજ
 આપ્યાં પછી ઠેકથીક પ મિત્ર વિધિઓ વઢુને દાંચે
 કરાવવાની હોય છે; પરંતુ તે વર્ષ નહોતી તેથી કાકુએ
 દાંચ નેહીને લગવાની ક્ષમા માગી લીધી હતી.

ધરમાં વજ કામ કરી રહી છે, પોતાનો પોત
 રમી રહી છે, આડોલી પાડોલી આવે છે અને પોતાને
 પૂછપરછ કરે છે, “કાં કાકુ, બાને રમી રહી છે ને?”

ખીચું વળી કહેત, “હાપણમાં હીક રમકકું
 મગી ગયું, નહિ કાકુ?”

કાંઈ વળી પૂછત, “વજ રમેાઈ કરતાં હાગે છે?
 બહાર બેસવા ગયાં છે? વાહ બાહ, કામની તો બજ
 જમરી હાગે છે.”

...કાકુના વિચારોના પતંગ વધુ જાયે ને જાયે ચમી
 રહી હતો.....

રહુ અને ડોશને પોતે સાંને કરવા જવાનું કહે
 છે, પોતને લખને પોતે મંદિરે જાય છે. જાને કરીને
 આવતાં મેહું થાય કે ન થાય, તો પણ કહેવાનું,
 “હા....., તમને બેવને શીની ચિંતા? ધરમાં ડોશી છે
 ને પડી શું?” ડોશ કંઈ બોલ્યા વિના ધીમુ હમીને
 રસોડામાં જઈ કામે વળગી જાય અને પોતાને ધીમે
 ધીમે બળડવાનું. “આટલા આનંદના શેપમેંગના પથ
 અધિકાર પોતાને નહિ?”

અણુચા તરફ જોતા તે બોલ્યાં, “હરો, નથીબમાં
 હોય તે પ્રભાણે જ થાય.”

ખાલામનો આ પૂરા કરતા અણુચા બોલ્યા,
 “આ બે, આપણું નશીન સાડું છે જ. કું સુખી
 જ છું અને સુખેથી જ મરીશ, પોત ધરમાં આવશે,
 રહુ અને ડોશ પણ આવશે, પછી જ આપણે બંને
 મરવાના.....” કહી અણુચા ખડખડાટ હતી પડ્યા.
 કાકુને દાત વગરનો ચહેરો પણ મરડી ગયો.

અને એક દિવસે અચાનક રહુ અને ડોશ સાંને
 ઘરે આવ્યા. બધા વાતો કરતાં બેઠા, પણ રહુ અને
 ડોશ વારવાર એક બીજા તરફ નાટક કરતાં હતા.
 અણુચાથી આ જાનું ન રહ્યું, એટલે તેમણે પૂછ્યું,
 “અરે, તમે જાને થી થી એક બીજા તરફ શું
 જોવાં કરો છો?”

“આમને કંઈક કહેવું છે.” સરમાતાં સરમાતાં, કાકુ તરફ જોઈ ડોરા બોલી.

“ના, ના, મારે નહિ.” તરત જ રધુ બોલ્યો, “આ, ડોરા તમને કંઈક કહેવા માગે છે.”

“પણ તમે જ કહેો ને!” રધુની આંખમાં આંખ પડેલી ડોરા બોલી.

“પણ નિર્ણય તો તે જ કર્યો છે, એટલે તારી સામુને પણ તું જ કહે.”

“અરે પણ, બેમાંથી કોઈ કહેશે! ખરા કે વાત શું છે કે આ અંદરે અંદર અમર્યા જ કરશે!” અવધાએ કૃત્રિમ ગુસ્સો બતાવતાં કહ્યું.

ડોરાને પોતાની પાસે ખેંચતાં કાકુ બોલ્યાં, “કુ જ કહું. ધોળા વાળ કંઈ એમને એમ નથી આવ્યા. તમે હવે થોડા વખતમાં દાદા બનવાના છો.....”

“સામુ” કે રધુ!” નાના બાળકની પેઠે અવધા બોલી ઉઠ્યા.

રધુ સરમાઈ ગયો. ડોરાએ નીચી નજરે કાકુને કહ્યું, “અમે હવે તમારી સાથે જ રહેવા આવી જવાનું નક્કી કર્યું છે.”

“મજનું! સરસ! હિતમ! મારું સ્વપ્ન ખરું પડશે.” કહેતાં અવધા આનંદના આવેશમાં સ્તબ્ધ બની, જાણે ફરી સ્વપ્નની દુનિયામાં સરી પડ્યા.

વડુ દીકરાના સાનિધ્યમાં અવધા-કાકુના દિવસે આનંદમાં વિતવા લાગ્યા. ઘરમાં ગોદડીઓ, ઝલધાં, જોડાં વગેરે તૈયાર થવા લાગ્યાં. ડોરા આવનાર બાળક માટે સ્વેટર તૈયાર કરવાં લાગી. કાકુને હવે બહાર આવવા-જવા માટે સમય ન રહેતો. અવધા કોઈ કોઈ વાર રમકડાંની દુકાને ગેલા દેખાતા.

મેં એક દિવસે રધુને પૂછ્યું, “આ બધું નક્કી કેલું કર્યું?”

“ડોરાએ.”

“એટલે?”

“પિયરથી તેને તેડવા આવેલા પિતાને તેણે કહ્યું કે કાકુની લાગણી અને અમારા વિકસતા જતા સંબંધને જોતાં પ્રકૃતિ સાસરે જ કરવાની મારી ધ્રુવ છે.”

હંમેશ પ્રમાણે શનિવારે અવધા અમારે ત્યાં આવ્યાં. ચાનો પ્યાલો પૂરા કરતાં તેઓ બોલ્યા,

“સુનંદા, ડોરાની પ્રકૃતિ વખતે તારે આવવાનું છે હો?”

“આવીશને.”

“પણ અવધા, શનિવારે અહીંના ફેરા ન ચૂકાય હો!”

“પોત્રને લઈને જ આવવાનું.” સુનંદાએ ટાપસી પૂરી.

“કંઈ પણ કહો અવધા.” મેં કહ્યું, “રધુ અને ડોરા ઘરમાં આવતાં જ તમારું ઘડપણ કાણ જાણે કયાં ચાલ્યું ગયું!”

“નાના, ખરું કહું?” અવધા બોલ્યા, “હું ખૂબ આનંદમાં છું. ઘડપણ તો જ્યાં ત્યાં જ છે. જુઓ તો દિપક જેમ વધુ પ્રકાશ આપે તેમ આવણું છે.”

“આવું શું બોલો છો?” સુનંદા બોલી, “હવે તો તમારે ઘણું ઘણું જોવાનું છે.”

“નાના, હવે તો મન થાક્યું છે. ડોરા અને રધુ પાછાં રહેવા આવ્યાં છે. એ અમારા ઘણા મોટા વિષય છે. બસ, હવે કોઈ પણ ધ્રુવ નથી. માથાને જ નિર્મોહ કરેલ રીતરિવાજોના ભયને મારો પોત્ર જ કાલ્પનિક સાબિત કરી બતાવશે.” કહી અવધા ગ્રીષ્મા.

આજ સવારથી જ ડોરાને પેટમાં દુનખત હતું. લેડીકોલ્ટર આવીને તપાસી મઠ. અવધાએ રધુને જાગૃત્તીથી ઓરિસે મોકલ્યો. અવધાની દોડાદોડી શરૂ હતી. રેડિયો ઉપરથી તેમણે ઘડિયાળ મેળવીને રાખી. કાકુના હાથમાં દેતાં કહ્યું, “આમાં જોઈ સમય બરાબર નોંધવું હો!” કાગળ ને ઘડિયાળ લઈ કાકુ અંદર ગયાં. ચૂકા પર પાણી ગરમ થતું હતું. સુનંદા આવી ગઈ હતી. અવધા અધીરાઈથી ઓસરીમાં આંટા મારતા હતા.

બરાબર અગિયારને ટોરે અવધાનો પોત્ર દુનિયામાં આવી પહોંચ્યો. તેના રડવાનો અવાજ સાંભળી અવધા આનંદના આવેશમાં આવીને પુરસ્તીમાં બેસી ગયા. ચહેરા પરની રેખાઓ આનંદમાં નાચી ગઈ. આંખો ઓળીને જાણે દૂર દૂરનું કોઈ મધુર સ્વપ્ન જાણે સ્પર્ક થઈ રહ્યું હોય તેમ તેમને લાગવા માંડ્યું. હવે ડોરા અને રધુને આપણાથી કોઈ જુદું કરી શકે તેમ નથી, એ એક જ સુખદ વિચાર અને કલ્પનામાં તેણું મન આગેાટી રહ્યું હતું.

[કિશોરકર (મરાઠી)માંથી સાહ્યાર]

હિટલર : ઢાલની ખીણ ખાનુ

દેતરિક હોફ મેન

ખનુ. કુળવતા ઠાપડિયા, વિનોદ શેઠાણી

‘દિ’તરના એક ફોટા ઈ જર છે ૧૦૦ ડોલર’
આવો એક તાર આવી પડ્યો મારા આશ્વર્જના પાર
ન રજો સામાન્ય રીતે જાણીતી વ્યક્તિઓના ફોટા
મો પાચ ડોલરથી વધારે પુરસ્કાર મળવાનું અશક્ય
હતું તરત મેં હિટલરને આધિક મદદ કરનાર મારા
એક મિત્રના સપક સાંપ્યો પણ એણે કહ્યું પાળી
રેડ્યું, ‘એ વાતમા માલ નહી. હિટલર ફોટા પડાવ
વાના ૪૦,૦૦૦ ડોલર માગે છે.’

જાન્યવાનના દોરો પાસવાનુ મેં ફાલતું રકમુ પણ
કું પકડાઈ ગયો આ અસહજતાએ અને હિટલરના
ફોટાનુ જૂત વળગાડ્યું એટલામાં મારા એક મિત્રના
સગન લેવાયા અને મેં દાવતનુ નિમત્રણ આપ્યું.
હિટલર પણ આ ચો એણે તરત અને ઝોળખી લીધો
અને કહ્યું ‘તમારી સાથે તે દિવસે અપમાનજનક
વર્તન થયું એ બદલ કું ફિલ્મીર છું.’ પણ મેં
એ વાતને મદદર જ ન આપ્યું અને મિત્રસહ બરા
બર જામી. અને વાતો કરવા લાગ્યા અને આ તે એણે
કહ્યું ‘તમે તે દિવસની વન જૂની ગયા એ સારું
થયું નહીં તો આ મહાસિંહમા જર બગ પડત’
હિટલરે મારા ફોટા મ લીધા ચક્રો અને ડિપ્લોમાને
ઝીણવટથી અભ્યાસ કર્યો ચિત્રાંગા વિને વાતો કરી
પછી ફોટા ન પડાવવાના કારણો સમજાવીને કહ્યું
‘હેર હોફમેન, ફોટા પડાવવાની કું કપારે રજા
આપીશ એ અને પણ ખનર નથી પણ વચન આપ્યું
છું કે જ્યારે પડાવીશ ત્યારે પ્રથમ તમારી પાસે
પડાવીશ’ એટલામા મારી સ્વના અમાલો છૂપી રીતે
ફોટા પડી પણ મધો હતો ત્યાં હિટલરે ઉઠેર્યું
‘પણ તમારે છૂપી રીતે ફોટા ન પાડવાની શરત
પાળવી પડશે.’ ત્યાં તો મારે મોઢર નેરેટિવ લખને
આવો! હિટલરને એ મેં તરત આપી કું એકલેયો
ઝર થોડું એ છું પડ્યું’ કહીને એણે નેરેટિવ પાછી
આપી કે તરત મેં એ ઢાડી નાખીને કહ્યું વચન

એટલે વચન, તમે બોલાવશે! નહીં ત્યાં સુધી નહીં
જ’ હિટલર પર આની ગળજી અમર થઈ ‘હેર
હોફમેન, તમે સરસ માણસ છો. કું તમને મળવા
ફરી વાર આવું?’ ત્યારથી અને જીવનખરના મિત્રો
જાતી ગયા કું નાઝી પક્ષનો સભ્ય ન બન્યો કે મેં
સરકારી હોદ્દાઓ ન ફરીકાયા અને કદાચ એટલે જ
હિટલરનો નિકટનો મિત્ર બની ગયો

ધર્મ વિશે અને ભાગે જ વાતો કરતા પછી
અમારે મતભેદો પડ્યા ત્યારે એણે પોતાની માન્યતા
જાહેર કરી ૨૫ વરસમા હિટલરના માનસમા સ પૂર્ણ
પરિવર્તન થયું હતું ઈશોલિક ધર્મ તરફ એ કું
આકર્ષક નેરોતો બન્યો એક વાર વિધેનામા મારા
જમાઈએ નાઝીઓના દૂર વર્તનની વાતો કરી અને
હિટલરનું પ્યાન હેરવા વિનતી કરી એણે પોતે
લગ્યા પત્રો લખેલા પણ એ હિટલરના હાથ સુધી
નહોંત્યા નહીં દોષ મોઢો મળના મેં હિટલરને વાત
કરી એણે તરત કહ્યું ‘મને આની કશી ખનર નથી’

‘પણ અને ખનર છે, હેર હિટલર, કે જાહેર
શાની શાગાઓ પરથી કોસ’ ઉનારો લેવાયા છે
બેરમેનના કુકમથી’

તમને ખાત્રી છે, હેર હોફમેન?’

‘મારી પાસે પુરાવા છે કેટલાય અપૂર્ણ મધોની
જાતી થઈ છે થવા ધર્મરથાનો બધ થયા છે અને
વિશ્વાસ છે, હેર હિટલર, કે તમે ધુનિક હોરિપટલની
મુલાકાત જૂની નથી ગયા ત્યાં ઈશોલિક સાધ્વીઓ
નર્સ હતી અને તમારી પર એમની નિરવચાઈ સેવાની
જોડી લખ પડી હતી’

હિટલરે તરત બેરમેનને આવું વર્તન બધ કર
વાની સ્વના આપી પછી મારી નરક ફરીને કહ્યું
‘સાચો નેતા પોતાના સનથી પ્રાનને વશ કરે છે
બળથી નહીં’

૧૬૨૫માં મારો પુત્ર નવ વરસનો થયો અને એના લવિષ્ય વિષે મેં હિટલરની સલાહ માગી. 'મારી સલાહ એને ડૉક્ટર કોન્વેન્ટમાં મોકલવાની છે.' મારી નવાહીને પાર ન રહી. હિટલર પોતે મારા પુત્રને રક્ષકમાં મૂકવા આવ્યો અને 'મ' ને પોતે બસાવ્યું કરી.

પણ ધૈર્યસિક ધર્મના વડાઓએ પશુ હિટલરને પરેશાન કરવામાં બાકી ન રાખી અને રાજકાવળમાં માથું મારવા લાગ્યા. આથી કેટલાક પાદરીઓને પકડવામાં આવ્યા. 'તમે પાદરીઓ મારા કામમાં ડખલ ન દેવાનું' વચન આપે, તો હું સૌને છોડવા તૈયાર છું.' ધર્મપ્રચારનું કામ એ લોકો અને જરૂર ચાહુ રાખે પણ મેં મારા કામમાં ડખલ દઈને એ મિનિતે શક્તિ બનવાની એમને ખેવના હોય તો... તથાસ્તુ.' હિટલરે જાહેર કહ્યું.

હિટલરને દેવતા ભેવાનો ધણે શોખ હતો. દેવ-જાના સ્થાપત્ય અને દીવાલ પરનાં ચિત્રોને એ પૂજારી હતો. એક વાર મેં એક દેવળ ખાસે એનો ફોટો પાડ્યો. એ ફોટો છપાયે કે તરત નાઝી પક્ષમાં ખગલખાટ થયો. હિટલરના મસ્તક પર દેવજનો કોસ દેખાતો હતો. એ ફોટો પાછો ખેંચ્યા મારા પર દખાણુ થયું. 'મેં તરત આખો વાત હિટલર સમક્ષ રજૂ કરી. 'હું દેવળમાં ગયો હતો એ હકીકત છે. મારા મનમાં શા વિચારો હતા એનો ફોટો તો ન પડી શકે અને તમે એ કોસ ત્યાં નહોતો મૂક્યો. એ ફોટો જેમ છે તેમ જ રહેશે.'

હિટલર હતાપૂરુંક માનતો હતો કે જર્મનીને સમૃદ્ધિને શિખરે પહોંચડવા કુદરતે એને મોકલ્યો હતો. આ માન્યતામાં એને થયેલા અકસ્માતોએ વધારે શ્રદ્ધા દેવી હતી. અકસ્માતો પડેલા હંમેશાં એને બહુ અંદરથી ડોઈ અવાજ સંભળાતો અને અજાણતા લીધેલા નાના શા નિષ્ફળને કારણે એ હંમેશાં બચી જતો.

એક વાર જર્મનીએકવરમાં એણે અચાનક બાપકુ ટૂંકાવી નાખ્યું. રક્ષક તોડીને હસ્તધ્વનનો કંપો વગર એ ચાલ્યો ગયો. ડોઈ અજાત શક્તિએ એને બહાર કાઢ્યો હતો. એકાદ માઇલ બહાર આવ્યા ત્યાં, બર્લિનમાંકલર બોમ્બથી જનીનદોસ્ત બન્યું હતું. ૧૯૩૬માં સ્પેર્કનથી પાછા ફરતા હિટલરની નજર

સ્પીડોમિટર પર પડી. ટ્રેકન ૮૦ માઇલની ગતિથી જતી હતી. એણે તરત ગતિ ઓછી કરવાનો હુકમ આપ્યો. થોડી પળો પછી અચાનક આંચકાઓની હારમાળા આવી આવી ને ગાડી અતિ ગેબી રહી. અમે સૌ બેઠક પરથી પડી ગયા. બહાર નજર કરી તો સામે ને આજુબાજુ લોહીપ્રવાહ માનવીઓ મરતા પડ્યા હતા. સહુભાગ્યે તરત ખપર પડી કે એ ટ્રેકનનો અકસ્માત નહોતો. ટ્રેકન આવતી હોવાથી એક શટક બંધ હતું પણ નાટક કંપનીનો ખુટારો શટક ખુલ્લું કરે માનીને પૂરઝડપે એ શટક સાથે અવડાયો હતો. જંગાર બયો. પાટા પર પડ્યો હતો. એ હિટલરે ગતિ ઓછી ન કરાવી હોત તો અમારી ટ્રેકન અટકી ન શકત. આમ સૌ બચી ગયા.

*

'જર્મની મારી નવવધૂ છે.' હિટલર કહેતો. નાઝી પક્ષની હિંમત કક્ષાએ ડોઈ સ્ત્રીને, પહોંચવા દેવામાં નહોતી આવી. સ્ત્રીઓ હિટલર પાછળ થેલી હતી ને હિટલર પશુ સૌંદર્યવાન સન્નરીઓને આના આમંત્રણથી કે કૂચોના મજરાથી ખુશ કરતો. પણ હિટલર ન પરણવાનો નિશ્ચય કરેલો. એનું કારણ આપતું એ કહેતો : 'કુટુંબનો એક સભ્ય મહાન અને તે એને અર્થ એવો નહીં કે એ વારમાં સૌ કુટુંબીજનોમાં હોય જ. નેપોલિયને પોતાના માવકાંગલા સગાંનહાલાઓને હિંમત કક્ષામાં આરોપીને સામ્રાજ્યનું પાન વહોરી લીધું. ઇતિહાસ સાગિત કરે છે કે મહાન પિતાનો પુત્ર ભાગ્યે જ એ મહાનતા પ્રાપ્ત કરે છે. સામાન્ય રીતે પુત્ર હંમેશાં માતાના ચુલો વાર-સામાં મેળવે છે એટલે બહુ આશા રાખવી નકામી છે.'

હિટલરના જીવનમાં મુખ્યત્વે બે નારીઓ સંકળાયેલી છે. એક એની ભાણેજ ગેરી. હિટલરના નિકટના મિત્રમંડળમાં સ્ત્રીઓને સ્થાન ન હતું. ૧૯૩૭માં એક સ્વરૂપવાન યુવતીએ આ મંડળમાં પ્રવેશ કર્યો અને વીજળીના ચમકારાની જેમ નિખાલસતા અને બાળકપણથી સોની માનીતી થઈ પડી. થોડા સમયમાં ગેરી આ મંડળના કેન્દ્ર રૂપ બની ગઈ. સૌ એને બેઠાં જ હાકાસમય બની જતા. એનું આગમન થતાં હિટલર પણ હેડી બેઠક પર બેસી જતો. ખરીતી કરવાનું કામ હિટલર વિધારતો પણ

ગેલીની સાથે કસાગે સુધી એ ધીરજથી ફરતો. જનું
પણી વાર લીધે કે નાહકો ભેગા જતાં તો કોઈ વાર
એકાંત સ્થળે ફરવા ચાલ્યા જતાં. બહેરમાં ગેલી
તરફ એ સન્માનપૂર્વક વર્તેલા. ફક્ત એની ચીતચીત
અને અવાજની મૃદુતામાં એનો પ્રેમ વ્યક્તો ન રહેતો.
તે કે એને પોતાને તો એની કષ્ટના પણ ન હતી
કારણ કે ગેલીને એ પૂજ્યો. ગેલીમાં એણે નારીત્વની
સંપૂર્ણતાને શ્રવંત ભેષ - સોંદર્ય, તાજગી, શુદ્ધિ
અને ખિલખિલાદ હાલ. ગેલીનું રક્ષણ કરવું એ
હિટલરનું ધ્યેય હતું. પણ રક્ષણ કરવા જતા ગેલી
પર વધારે પડતા અંકુશો આપ્યા. ૨૦ વરસની
ગેલીને છૂટથી ફરવાની, મિત્રો સાથે હજીરામજવાની
ધ્વજ હતી, કોઈ કોઈ-હાજરને પુણ્ય ભેગી રહેવાનું
એને પસંદ ન હતું. એક વાર એને તૃણ જલસામાં
જવું હતું પણ હિટલર ન માન્યો. આખરે ગેલીના
હક્કમહે, ૧૧ સુધીમાં પાછા આવી જવાની ફરતે
એણે રાત્રી આપી અને સાથે મેં રખેવાળી કરવા
મોકલ્યો. મેં દયા આપી કારણકે આવી મિજબતોમાં
સાચો રંગ તો મધરાત પડી જ જાય છે. મેં
હિટલરનું 'ધ્યાન દોષ' પણ એવું મન માન્યું નહીં,
“હે ફોન, ગેલીનું ભવિષ્ય મારે મન વ્યમ્બ્ય છે.
એની પર નબર રાખવી એ મારી ફરજ છે. સાચી
વાત છે કે મને ગેલીપર પ્રેમ છે પણ તમે મારા
લગ્ન ન કરવાના કારણે જાણો છો. એટલે સાચો
પુરુષ ન મળે ત્યાં સુધી ગેલીને કદાચ ન મળે તો પણ
મારે આમ કરવું જ રહ્યું.” પણ એને ખબર ન
હતી કે ગેલી તો વિધેનાના એક ચિત્રકાર પર મોહિ
મૂકી હતી.

એક દિવસ અને લાખી સફર નીકળ્યા. હિટલર
શાંત હતો. અચાનક એ ગેલી ઉઠ્યો, “મેં કોઈ
ખરાબ વાતના મણકારા વાગે છે.” મેં એને આનંદમાં
લાવ્યો. ખૂબ પ્રત્યેક જ્યાં ‘પણ અતિ આરોગ્ય’ પર એની
ઉદારીની અસર થવા લાગી. અમે બંને મોટરના ધીમા
અવાજમાં ફરી ગયા. અચાનક પાછળથી એક મોટર
પુરવેએ આવતી દેખાઈ. એક જણ ખૂબ આવેશમાં
હાય દલાવતો હતો. સ્થાન-ચ રીતે, હિટલરની ગાડીને
એળંગતાનું, ગેરકાયદે હતું. પણ અમે અટક્યા અને
એક હાકારો ફાટતો આવ્યો. હિટલરની ફોન પર

જરૂર હતી. હિટલર દોડ્યો, ફોનની ઓરડીનું પાસણ
પણ બંધ ન હતું. “હા, હું હિટલર, શું થયું છે?”
એના અવાજમાં વ્યક્તિત્વ હતી. “ભૂલા ભગવાન,
મજબ થયો.” એ ચીસ પાડી ઘડ્યો, “દેવ, મને
વત્સાલ દે, હા કે ના” એ છવે છે કે નહીં દેસ,
એક અફસર તરીકે તને આજ કડું છું કે સાચું
કહે, દેસ, દેસ, દેસ!” આટલી વારમાં તો એની
ચીસ આરે ગાજી ગાજી રહી પણ ટેલિફોન નિર્જીવ
જની મથે. પાછા આવીને એણે શોફરને પુરઝરે પાણ
વળાવતું કહ્યું. પડી દોહ બોરડીને એ ભેગી રહ્યો. પાછા
પરોચના ખતર પડી કે ગેલીએ આત્મહત્યા કરી હતી.

મેં દિવસ પડી મને લાગે એ જગ્યાએ એક
ધરમાં રહેવા ચાલ્યો મથે. મેં દિવસ ને મે રાત
એણે હથેળીઓ બોડીને આંસ માર્યા. ‘ખાધું પીધું’
નહીં. મારી ધીરજ ખૂટતી હતી, ત્યારે એણે પાછા
ફરવાનું નકામી કયું, “બસ પાછા કામ પર, વિજયની
વરમાળ મળે ત્યાં સુધી.”

★

હવા બાઉન્ડ નામ હિટલર સાથે ખૂબ વપરાય
છે. પણ જુદું એણે લોકો દહીકત જાણે છે. રોમા-
ન્ય પ્રેમકથાના આદર્શો નિરાશ પામશે. હવા મારા
સ્કુડીઓમાં કામ કરતી. હિટલર માગ સો માણસોને
એળંગપતો અને આવવા જતા એ વાતો પણ કરતો.
હવાને ફોન આપીને કે એકાદ મસ્કરીથી એ ખુલ
કરતે, પણ આથી વધુ ધ્યાન એણે આપ્યું દોષ
એવું અમને લાગ્યું નહોતું. પણ હવાએ માની લીધું
કે હિટલર એના પ્રેમમાં પડ્યો હતો અને એ સૌને
આવું કહેતી પણ ખરી. હિટલરને આવી ખતર પણ
નહોતી ત્યાં લગતી તો કષ્ટના પણ કપાંથી દોષ.
હા, કોઈ વાર પોતે આવવાનો દોષ ત્યારે હવાને
ખેલાવવા પણ કહેતો. ચાજકારણના કાવાદાવાથી
ખર્ચે દિવસને અંતે ‘કોઈકો’ સ્થિતિ ‘ખુલ્લે’ મને ગરબા
મારવાથી એ શેડી રાહન પામતો. ૧૯૩૨ના ઉનાળામાં
એક દિવસ હવા કામ પર ન આવી. પણ ખપેરે એક્ટર
પ્લેટ મળવા આવ્યા એમના મહેરાપર ગંભીરતા પથરૂં
હતી. એમણે કહ્યું “આ ખૂબ ખરાબ કહેવાય.
કાલે રાત્રે હવાએ મને ફોન કરેલો ને કીધું અદ્વાળે
કમૂલ કયું.” કે એણે પોતાની પર ગોળા ચલાવી હતી,

કારણકે હિટલરે એની અવગણના કરી હતી " ડોન પ્લેટ ગયા તે હિટલર આવ્યો. મે એને તરત વાત કરી

" ડોન પ્લેટ મૂગા રહેશે ? " એણે પૂછ્યું. મે હા પાડી હિટલરે એમની સાથે વાત કરી એ પરથી મને 'લાગ્યું કે હવેએ એને વિદાયનો પત્ર લખેનો હિટલરે વ્યથ્ર અવાજે પૂછ્યું, " ડોક્ટર, મને સાચું કહેજો, તમે એમ માનો છો કે ઇલાએ મારું ધ્યાન ખેંચવા જ ગોળી ચલાવી છે ? " ડોક્ટરે માથું ધુણવ્યું, " રિચાર્ડસનનું નિશાન તો હવે તરફ જ હતું " એમના મતે તો એ આપણાતો જ પ્રાસ હતો હિટલરે આટા મારવાનું શરૂ કર્યું અચાનક ઈટલીને એ બોલ્યો, " સમજા દોઝમેન, આ છોકરીએ મારી પરના પ્રેમને કારણે આપું કર્યું છે પણ મે એને એવું કરવા કારણ મને એવું કંઈ નથી કર્યું " ફરી એણે આટા મારવાનું શરૂ કર્યું ને બોલ્યો, " હવે મારે એનું ધ્યાન રાખવું જ પડશે "

" આમા તમારો કંઈ વાક નથી " મે કહ્યું ' એવું કોણ માનશે ? અને આપું ફરી ન થાય એવી ખાતરી પણ હી ? "

મારી પાસે આનો જવાબ નહોતો ' હું જો આ જવાબદારી સ્વીકારું ને એનો અર્થ એવો નહીં કે હું એને પરણીશ. "

આમ ઇલાએ ધાણું મેળવ્યું, અને એ હિટલરને મેર રહેવા મંદ પણ ત્યારે પણ એ બને વચ્ચે 'સમજ' દોષ એમ હું નહોતો માનતો હિટલરને મન તે ખળનામા એક મોતીને ઉમેરે થયો

મેમ પણ સરકારી મિજલસોમા ઇલાને રથાન ન હતું હિટલરની મુસારીઓમા કે એની ઓફિસમાં એ કદી ન આવવી નિકટના મિત્રો વચ્ચે પણ કોઈ અફસર હોય તો એ બહાર ન આવતી

વહેની મોડી ઇલા હિટલરની પ્રેસી બની એ સત્ય છે પણ ક્યારે એ મને કે કોઈને ખબર નથી હિટલરનું ઇલા તરફનું વર્તન એવું જ રહ્યું એટલે મન લેવાયા ત્યારે અમને સૌને આશ્ચર્ય થયું ત્યારે પણ ઇલા હિટલરને ખરેખર આદતી હતી કે નહીં એ કહેવું મુશ્કેલ છે એ એક સામાન્ય છોકરી હતી અને સ્વાભાવિકપણે જ આટલું સન્માન અને મહત્વ

પામતા એને આનંદ થતો પોતે જેને લાયક નહોતી એવી પ્રેમની કપનાલુષ્ટિમા એ રાચતી જેમ કેટલાક લોકો નિરાતને સમયે આરામ ખુરશીમા એમીને હાકવી પીએ એમ હિટલર આકર્ષક યુવતીઓ સાથે કિંદોત્ત કરતો

પણ પત્ની જેમજેમ લડાઈ આગળ વધી અને ઇલા આ જીવનની સાચી ઝાખી ભેગા લાગી એમ એનો માનસપટ વિશાળ બનતો ગયો, એવું વ્યક્તિત્વ ખીલતું ગયું અને મુશ્કેલ સમયે પતિની સાથે જ રહેવાના નિર્ણયને પરિણમે જગતની પ્રેમકથાઓની નાવિકાઓમા આગળ પડતું સ્થાન પામી

*

હિટલરને કળાનો ખૂબ શોખ હતો એ દલ નહોતો કળા વિવેચક તરીકે એની હિષ્ટિ ખૂબ તીવ્ર હતી અને પોતે પણ સારો એવો ચિત્રકાર હતો એના ઇન્નાક ચિત્રો અમૂલ્ય છે, અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કળાકાર બની શક્યો હોત તો પાણીના રંગો વાપરતા ચિત્રકારોમા આગળ પડતું સ્થાન જરૂર પામત વિશેનામા પોતાના ચિત્રો વેચીને પોતાનું યુજ્જન ચલાવતો એટલું જ નહીં પણ પક્ષને પણ જેમ તેમ જીવતો રાખેનો ૧૯૪૪મા એનું એમ ચિત્ર ૩૫૦૦૦ રૂપિયામા વેચાયેલું એણે સર્જેલા એ ચિત્રો આજે પણ વોશિંગ્ટન મ્યુઝિયમમા છે નિવૃત્તિના સમયે એક 'એનેરી' જોતનાની એની ઇચ્છા હતી જર્મનીમા ચિત્રકળા આગળ પડતું સ્થાન પામે એવી એની તમન્ના હતી

*

રાજ સવારે ઉગેને હિંમલ રીધો અગાથીમા જતો ત્યાં રાજ એ સમયે એક અદ્ભૂત દૃશ્ય રચાતું. મે જગી ગરુડો આકાશમા ચક્કન મારતા દૂરબીનમાંથી હિટલર વિશાળ પાંખો વીજાવી ભેંતે અને પ્રેરણા પામતો પણ એક દિવસ સત્યાનાસ વળી ગયું એને બદલે એક જ ગરુડ દેખાયું દિવસો સુધી હિટલર ચિંતામગ્ન રહ્યો

હિટલરનો જન્મદિવસ ઉજવવા સી એબરસા દરમિયાન જઈ રવા હતા મ્યુનિક ૩૦ માઈલ દૂર રહ્યું ત્યારે એક મોટર સાયેથી આવીને પુરવેજે પસાર

થઈ ગઇ પણ એક પક્ષી ખંખે પાચરીને એ ગોટરમાં પડ્યું હતું એ હિટલરની નજર પહોંચી ન રહ્યું તરત દાક્તરો અટક્યો. “એ તો મારું જ ચરક.” હિટલર ખાત્રીપૂર્વક બોલ્યો. એણે તરત એ ગોટર પકડવાના કરમાન આપ્યા.

“ને હું સાચો પરીચ, તો હું વચન આપું છું કે એ બદમાશોને સખત સખત કરીશ એમને જ નહીં, પણ એ શિકાર રીતીકારનારને પણ.” એનો ચહેરો દીક્રો પડી ગયો હતો. અમને સૌને કમનસીમ શિકારીની દયા આવી. એકાદે કનાક પડી સરકારો મોટર પાછી વળી.

“આપની વાત સાચી છે, હેર હિટલર, એ જ પહોંચી ગયું છે.”

“અને એ રીતીકારનાર?” હિટલર દાત કચક માનીને બોલ્યો.

એ ગુરુક આપને ઘેર મોકલ્યું છે. એની સાથે આરસની આ રોટ હતી.

“અમારા બહાલા ફુલદરને—પર્વતો તરડેથી. ૨૦ એપ્રિલ.” અમારા શ્વાસ નીચા બેઠા હવે કંઈ સળ થાય એમ નહોતું.

ગોરિંગે શિકારનો શોખ હતો અને હિટલર એનો કદો વિરોધી એટલે ધણીવાર ગરમાગરમ બમતી હિટલર કહેતો.

“મને શિકારના ધધા સામે વાધો નથી અથવા જો લોકોને નાનપણથી જ પશુઓના શિકાર રમત તરીકે શિખવવામાં આવ્યો હોય એ લોકો શિકાર કરે તો શરિવાદ નથી પણ આજકાન તો ફેશન ચર્ચ પડી છે સરકારી અફસરો તો શૂંઘા પશુની હત્યા કરવામાં મોટી ગમન સમજે છે.”

આમ શાશ્વત ઘર્ષ ને ગોરિંગે કહ્યું.

“મારા ફુલદરે, આપ અન્યાય કરો છો જર્મન શિકારી તો આપણા જ ગમે તો પાલનદાર છે.”

હિટલર કહતાથી હસ્યો, “હું પાલનદાર, હા, હા, પશુઓ તમણે યાપ ત્યાં સુધી રક્ષક અને પડી નોકર આવીને કહેશે કે સાહેબ, પશુ હવે આ જગ્યાએ આ સમયે નીકળે ને પડી સાહેબ નિરાતે રેલિ રોકાઈને જોતા જોતા બનામાના પશુને હલાલ કરશે, હા હા, રક્ષક, હા!”

“પણ શિકાર તો રાજકીય હથિયાર પણ છે,

ફુલદર, પરદેશી મુતસદીઓને શિકારનું નિમંત્રણ ખૂબ ગમે છે કેટલીક વાર ભલમવા કોપણ ટેમલ-જીરથીને બદલે શિકારમંચ પર સરળતાથી ઉઠી જાય છે.” ગોરિંગે કહ્યું.

“હું, મને શિકારની કંઈ ખજાર નથી, પણ જો એનાથી રાજકીય કોપણ ઉત્કલતા હોય તો આપણાં પરદેશી મહેમાનોને હું જર્મનીના બધા કલવખાના સોંપી દઈશ.” હિટલરના શબ્દોમાં કટાક્ષ અને શુરસો વધતા હતા.

“તમે મરકરી કરો છો.” ગોરિંગે બગલામાં તેવ હોખ્યું.

“મરકરી જાય જહનનમમાં, શિકારને રમત ગણતા હો તો જાઓને, જંગલી પશુને દાષોદાષ પકડારોનો! ખૂનીઓ, તમે હાથોહાથ લડાઈમાં રીંછને લાનાથી પણ મારો તો રમ છે તમને પેનો જાડિયો. કોપણ વચનારો મુલર દોડીને ઠરણુને પકડી શકે તો એને ઈંકોમ એનાવત કહું, જનાગતા વાધ સામે જોમો પણ રહી શકે એવા લડ માટે મને માન છે. પણ પ્રેમકનુમા નિહરતા અનુદયા, મૂંગાં પશુ-યુગ્યોને માચકે ચડીને પી ખી નાખવા એને રમન કહો છો!” હિટલરના શેષે સૌને કુખાયા.

“આ જ પક્ષી, નાઝી પક્ષનો કોઈ પણ સભ્ય ધંધાથી શિકારી ન હોય તો શિકારનું નિમંત્રણ આપશે કે રીતીકારો નહીં. કાનુનમત્રીને હું શિકારના ધારામાં ફેરફાર કરવાની આજ્ઞા આપું છું.” અન્યત્ર, હિટલર શાકોહારી હતો.

લગાઈ પૂરી થાય એ પહેલાં મારી મેત્રી ધણીને ખૂંચી. ઘણા કાલાકાથી અમને છૂટા પડવાયા પણ આખરે સત્ય બહાર આપું ને ફરી અમે મિત્રો બની ગયા લગાઈ પૂરી થઈ. હું પકડાયો. રાજકારણ સાથે મારે કંઈ લેવા દેવા ન હતી એ સાબિત થતા અમે રિકનોએ મને છોડી ચૂક્યો. પણ જર્મનીની નાઝી વિરોધી સરકાર અને પકડ્યો મારી નિર્દોષતા સાબિત કરતા કરતા ચાર ચાર વરમ સુધી હું કેટી જાવડી ઓગા સડ્યો. મારી માલમિતકત જમ થઈ હતી. ૨૫ વરસની નિર્ભય અંગત મેત્રી માટે મેં આ કીમત ચૂકવી હતી.

હિપો

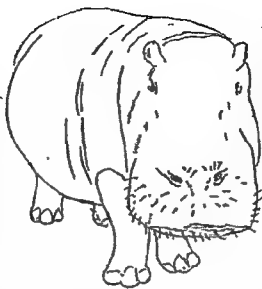
ગોડનમાઈ પટેલ

ભારતની કાશ્મીરથી
કન્યાકુમારી સુધીની લંબાઈ
કરતાં લગભગ બે ગજી
વધારે લાંબી નાઈલનું રવ-
રૂપ કાગળ અને કોમળ છે.
એનું નૈસર્ગિક રૂપ માનવી-
માં ભય અને મોઝખતો
સંચાર કરે છે. એ રૂપનાં
રહસ્યને પામવાને માનવી-
એ નિરંતર પ્રયાસ કર્યો

જ ક્યો છે. વનસ્પતિ અને પશુપંખીની સમૃદ્ધિ
કોઈપણ કોને સચેતન બનાવી શકે છે. ભવાનકે પશુ
સુંદર ગણવાની આપણામાં ગ્રેવ હોય તો નાઇલને
ત્યાંથી જુઓ ત્યાંથી એનાં અદ્ભુત સૌન્દર્ય દ્વારા
સુખાનો મહિમા પ્રત્યક્ષ થાય છે.

પૂર્વ આફ્રિકા જનારા પાત્રીઓ યુગાન્ડામાં
નાઇલનો સુવિખ્યાત જળપ્રવાહ મધ્યુસન ફોર્સ જેવા
જવાના જ. કમ્પાસથી મોટર રસ્તે ત્યાં જવાય છે.
રસ્તે ધરતીનું પ્રગલ્ભ રૂપ નિમિત્ત વનરાઈઓમાં વ્યક્ત
થાય છે આવી વિરાટ પ્રકૃતિની મૈત્રી સાધવાને
માનવીએ પશુ શું શું કર્યું છે? ગાઢ અરણ્યોમાં
સમૃદ્ધ સુંદર રાત્રપ્રવાહો રચના કરી છે. અભિનંદન
એ સાહસિકોને.

કમ્પાસથી મસીન્ડી થઈને ત્યાના વિશાળ નેશનલ
પાર્કમાં યઇને ફોર્સ જવાય છે. રસ્તે હાથીઓનાં
જનૂનનાં જનૂ! એ પ્રવચકાય પ્રાણીની લીલા ત્યાં જ
સેબે કળાએ ખીલી હોય છે. ઘડીમર એમ થાય કે
ઝાલા ગંજનર પ્રાણીઓને પશુ માનવી જિવ્યા...રા
કેવાં કરી શકે છે! જંગલી બેસો અને કવચિત
જેડા પશુ દૃષ્ટિએ પડે છે. નાઇલને કાંઠે એકતુલાયકેરી
કરીને યાત્રિકો માટે વિકાસરચના રચ્યું છે. ફોર્સ
નેડા જનાંસ અહીં પશુ જાય છે. ફોર્સની ગંજીર
જેળના અહીં સુધી પશુ સંલગ્નાય છે. અહીંયા

Classification

Kingdom	Animal
Phylum	Chordata
Sub-phylum	Vertebrata
Class	Mammalia
Order	Artiodactyla
Suborder	Euarchonta
Family	Hippopotamidae
Genus	Hippopotamus
Species	Amblyodon

હિપો

હોન્ગની સમગ્ર છે. યાત્રિકોને આ હોન્ગમાં નાઇલનો
જળવિહાર પશુ કરાવાય છે. આ જળવિહાર કેવળ
જળવિહાર નથી હોતો. ત્યાંના મહાકાય મગરા અને
હિપોની જહલતા પશુ જોવાની હોય છે. અહીં આપણે
હિપોની વાત કરીશું.

હિપોને આપણે જાન્યેરોડો કહીએ છીએ. હિપો
હિમયર પ્રાણી છે. ફિવેસે તો આખો વખત જળમાં
જ રહે છે તેથી એનાં નામનું પૂર્વપદ 'જળ' સાથેક
છે. પશુ 'યોડો' પદ લાગ્યે જ એનો ખ્યાલ
આપવાની ક્ષમતાવાળું છે. કયા યોડાની કમનીય
શોભા ને ક્યાં હિપોની વરતી કાપા! આપણે જો
છાંટને એના અડારે વાંકાં કડીને નિંદીએ છીએ તો
હિપોને કેમ વર્ણવીશું? હોન્ગમાં નાઇલનો જળવિહાર
કરીએ ત્યારે એનાં યોગેયોગનાં પ્રાણીમાં ડૂબાડૂગ હોય
છે. આંખ, કાન, નાક જ માત્ર બહાર રાખીને કાપા
આખી જળમાં જ રાખીને હિપો પશુ જળવિહાર
કરતા હોય છે. હિપો પ્રાણીમાં કે ધરતી પર વદન
કરી શકે છે તેથી તે હિમયર પશુઓના પર્ગમાં
આવે છે. પશુશાસ્ત્ર એને હિપોપોટેમસ એફ્રીનીઅસના
નામથી ઓળખે છે. હિપોપોટેમસનો અર્થ જળયોડો
થાય છે. પશુ એ યોડા જેવું જ ક્યાં? હિપો
યોડાને મળતું નથી, એનું નો કોઈ પિતરાઈ હોય
તો તે શુંકે છે. એના પગ શુંકેના પગને ધરતી મળતા
છે. હિપોના પગને મોટા ગમ કે ખરીઓ હોય છે.

પ્રાણીમાં તરવામાં—મદદરૂપ થઈ પડે તેની તેમની રચના પણ હોય છે, એ બને પ્રાણીઓના દંતમાં પણ કેટલુંક સામ્ય છે. એના શલ્કન મોટા થઈને હાથીદંતની માફક આગળ આવે ત્વા હોય છે.

હિપોની લંબાઈ પંદર ફૂટ સુધીની હોય છે. એની લંબાઈ અન્ય પ્રાણીઓની જેમ રક્તપ્રદેશ નહિ થયું પાછલા પગના લાગની પીઠ આગળથી વધારે હોય છે. એના શરીરનો પરિઘ આશરે ૧૫ ફૂટ જેટલો હોય છે. હિપો ગમે તેવા જોવાળા અવાહની સામે સહેલાઈથી તરી શકે એવો ભયકર તરવેલો છે. જેટલી સહેલાઈથી આપણે ધરતી પર હરીફરી શકીએ છીએ તેટલી જ સહેલાઈથી તે પાણીમાં ફરી શકે છે. પાણીમાં તળિયે ધણી ક્ષણો સુધી તે રહી શકે છે. ધણી વાર પાણીમાં તરવાને બદલે છેક તળિયે જઈને તે આલવા લાગે છે. પ્રાગૈતિહાસિક સમયમાં હિપો ધણે સ્થળે હતા. આજે તે આફ્રિકાના કેટલાક પ્રદેશોમાં જ માત્ર છે.

હિપોને બધા મળીને ૪૦ દાંત હોય છે. પણ એનાં ઘણાંદંત જ માત્ર દેખાય છે. નર હિપોનો એ દાંત ત્રણ ફૂટ કરતાં વધારે મોટો હોય છે. એનું વજન ૮ પાઉન્ડ જેટલું થવા જાય છે પુખ્ત હિપોનું વજન ૨ થી ૩ ટન જેટલું તો સહેજે હોય છે. એ બગાસું ખાય છે ત્યારે વળી એનો દેખાવ જોવા જેવો હોય છે. એકાદો નાનો માણસ સહેજ વાઠો વળીને બેસે તો ખારસુ સિંહાસન, જગવાળું સિંહાસન બને એવું એનું મોં મોં હોય છે!

હિપો આમ તો નિશાચર છે. રાત્રે જ ખાય છે. દિવસે પાણીમાં તરતો અવરયામાં પડવા હોય છે. તાપ એનાથી સહન થતો નથી, તેથી દિવસ આખો પાણીમાં જ લગભગ હોય છે. ઈધરે એના શરીરની રચના જ એવી કરી છે કે તે નાક કાન અને આંખો પાણીની બહાર ચાપીને બાકીનું શરીર આખું પાણીમાં કુપ્રાડી રાખી શકે છે. આવી સ્થિતિમાં

પડેલા હિપોનાં ટાળાનું દરમ એકવાર જોયું હોય તો ન વિચરાય તેવું તે છે.

હિપો સાધારણ રીતે રાતે ચરવા નીકળી પડે છે. ઘણું કરીને તે ખાસ ખાય છે. પણ જો અનાજનું કે શેરડીનું જેવર હાથમાં આવી મળું તો બલાસ. એનો ધાણ વળો સમજેલા. વહાણું વાતાં હિપો પાછા જળમાં આવી પડેલો છે. બે થી ત્રણ હાંફેલે જટકું, ઘાસ પેટમાં ભરીને! પછી આખો દિવસ વાજીને ને પચાવે! આ પ્રાણી ધરતી ઉપર હોય ત્યારે તેની ચામડીમાંની મન્યજોખાથી રાણું પ્રવાહી ઢલે છે. તેથી લોકો એમ કહે છે કે એને લોહીનો પરસેવો થાય છે!

એને એક વખતે એક જ બચ્ચું આવે છે તે એકાદ વરસ સુધી માતાની દેખભાળ નીચે રહે છે. મા બ્યારે પાણીમાં હોય છે ત્યારે બચ્ચું તેની પીઠ ઉપર બેસેકૂંડે છે.

હિપોને એક બીજું પિતરાઈ પણ છે. એને વામન હિપોપોટેમસ કહે છે. પ્રાણીશાસ્ત્રનું બિનું નામ શોએરોપ્સીસ લિબરિએન્સીસ (choeropsis liberiensis) છે. જુડના જેટલા કદનું તે સાધારણ રીતે હોય છે. પણ આ પ્રાણીઓ અતિવિરલ થઈ ગયા છે. ગિયાના, સિએરાલિયોન, લાઇબેરીઆ અને પશ્ચિમ આફ્રિકાનાં જંગલોમાં એ જોવા મળે છે.

પ્રકૃતિમાં જેમ સુંદર પ્રાણીઓ છે; તેમ આવા અસુંદર પ્રાણીઓ પણ છે. એવાં પ્રાણીઓની પણ પ્રકૃતિ રક્ષા કરતી હોય છે. એના શરીર પરનાં ટંબડાં વીણી લેવાને માટે ઈધરે ખાસ પાંખીઓ પણ સંભળી છે. આપણા દેશમાં ભેંસ, બળદ, ગાય જેવાં પ્રાણીઓનાં શરીર પરનાં કીટકો વીણી લેનારાં કામડો, કાખર જેવાં પાંખીઓ છે જ ને! ગેડો, હાથી, હિપો આદિ મહાકાય પ્રાણીઓના શરીર પરના કીટક વીણી લેવાને માટે ગેડાટકકપખી - tick birds હોય છે.

હિપોને મત્સ્ય જોઈને કુદરતની સજાનવીતાનો વિચાર આવે છે.

અરે, ભત્રાંદમી, વધુ નહિ તો જીવનમાં એક વાર કેટલું શુભકર્મ કરવાનો સંકલ્પ કરો! પછી જુઓ કે એક જ વ્યક્તિનો નિશ્ચય શુ કરી શકે છે! સંસારનો સારો ચે હતિહાસ આપા જ યો'ક સંકલ્પનિષ્ઠ નરપુત્રોએ જ રચેલો છે.

—સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી

ગુજરાત સ્ટેટ કા-ઓપરેટીવ લેન્ડ મોટર્સ બેન્ક લિ.

(રજિસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૬, શ્રીમાની સોસાયટી, નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬

સહકાર ભવન, દેગરબાઈ રોડ,
રાજકોટ

અધિકૃત શેર ભડાળ રૂ. ૫.૦૦ કરોડ

ભરપાઈ થયેલ શેર ભડાળ રૂ. ૧.૭૫ કરોડ

ગુજરાત રાજ્યના ખેડૂતોની તેમની જરૂરિયાતો જેવી કે કૂવા, ટ્રેક્ટર, ઓર્થલ એન્જીન, મોટર પમ્પ તથા અન્ય હેતુઓ માટે રૂપિયા ૨૪ કરોડનું ૧૫૧ શાખાઓ દ્વારા ધીરાણની સગવડ પૂરી પાડનારી, રાજ્ય વ્યાપી આ સંસ્થા રાજ્યના ખેતી ઉદ્યોગની આબાદી ક્ષેત્રે છે અને ખેડૂત જનતાને,

દીપોત્સવીની શુભેચ્છાઓ

તથા

નૂતન વર્ષાભિનંદન

પાઠવે છે.

જમિયતરામ ક મોદી
ઉપ-પ્રમુખ

ન. હ. જી. ત્રિવેદી
મેનેજીંગ ડીરેક્ટર

ઉદયરાણસિંહજી
પ્રમુખ
(કુવરાજ સાહેબ ઓફ પોરબંદર)

ધી જૂનાગઢ ડિસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લિં.

જૂનાગઢ.

રજિસ્ટ્રાર:- મેનેજર:- ૨૦૭, ૨૦૮-મે.

બેંક ડિપોઝિટ:- ૨૦૮.

રજિસ્ટ્રાર:- 'COOPBANK'

પોસ્ટલ નં. - ૪

(તા. ૨૨-૪-૧૯૫૬ના રોજ મુજબ રાજ્યના સહારી કાયદા હેઠળ નોંધાયેલ.)

મુખ્ય કચેરી:- વણગારી ચોક, જૂનાગઢ.

પ્રમુખ:- શ્રી ચિતરંજન રં.

ઉપપ્રમુખ:- શ્રી દારકાદાસ નં ગિવેલી

— શાખાઓ —

૧. અધિકૃત શેર ભંડોળ:-	રૂ. ૧૦૦.૦૦ લાખ
૨. ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ:-	રૂ. ૫૭.૦૦ લાખ
૩. અનામત ફંડ અને અન્ય ભંડોળ:-	રૂ. ૧૦.૦૦ લાખ
૪. કાર્યભંડોળ:-	રૂ. ૩૦૦.૦૦ લાખ

૧. વેરાવળ	૨. માણાવદર	૩. પોરબંદર	૪. ઉના
૫. વંદળી	૬. કેથોદ	૭. માંચરોળ	૮. માળીયા હાટીના
૯. તાલાળા	૧૦. વિભાવદર	૧૧. કુતિયાકુ	૧૨. રાણાવાવ
૧૩. લે સાવુ	૧૪. મેઢરણા		

- * દરેક પ્રકારની શાખાઓ આકર્ષક વ્યાજના દરે રચીકારવામાં આવે છે.
- * પંચાયતો, મ્યુનિસિપાલિટી, જુદા જુદા પ્રકારના બોર્ડ અને ટ્રસ્ટની બેંક તરીકે કામ કરે છે.
- * દરેક શાખા પર તથા ગ્રામીણ અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના શહેરો ઉપર ચેક-ડ્રાફ્ટ ઇન્કુ કરવામાં આવે છે.
- * ગ્રામીણ રાજ્યના શહેરો તથા બીજા સ્થળો ઉપરની હુડી - બીટ વિં વસુલ કરવાની વ્યવસ્થા છે.
- * આ જિલ્લામાં ખેતી વિષયક કામકાજ માટે નાણાં ધીરનારી મધ્યસ્થ સંસ્થા છે.
- * જિલ્લાની સહકારી મંડળીઓ મારફત, ખેડૂતોને ખેતી વિષયક કામકાજ માટે ધીરણ કરવા ઉપરાંત, ગૃહ અને નાના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે, પગારદાર કર્મચારીઓને તથા નાગરિક બેંકોને પણ નાણાંકીય સગવડ પૂરી પાડવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે મેનેજરનો સંપર્ક સાધો.

મનહરલાલ રં નારાયણીયા
બી. કમ, બેલ. બેલ. બી.
મેનેજર.

શુભકામનાઓ સાથે

શ્રી અંબિકા મિલ્સ લિમિટેડ
અમદાવાદ

શુભેચ્છાઓ સાથે

ન્યુ ગુજરાત કોટન મિલ્સ લિ.

અમદાવાદ
૨૭ એપ્રિલ, ૧૯૬૮

‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે
શુભકામના

ધી કમરશીઅલ અમદાવાદ મિલ્સ લુ. લિમિટેડ
અમદાવાદ-૧૧

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધિમાં
ઉદાર હાથે મદદ કરો.

ઉના તાલુકા મલકારી ખરીદ વેચાણ મંથ
રાષ્ટ્રીય કોલકીમાં પેનાની ફરજ અદા
કરના માટે કદીબદ્ધ છે.

ઉના તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ મંથ

ઉના

જિ. જૂનાગઢ
ફોન નં ૦ ૬

લાલજીભાઈ ગોકળદાસ
મેટલ વર્ક્સ

પિત્તળના પાટા સગવડ તથા
- વાસણો માટે :-
લાની રોડ, મોરબી.

With Best Compliments
From -

તાલુકા પંચાયતો, નગર પંચાયતો, મામ
પંચાયતો, મુકેસા, મલકારી તેમજ બીન સર
કારી કચેરીઓ, વેપારીઓ, એકા વગેરે
માટે ખુબ જ ઉપયોગી.

સીમ્પલેક્સ

કુલી ઓમેનિક ડી કુલીટર મલીન કિ આ રૂપ
ખેરદી પાચ વર્ષ
મુખ્યત્વે મનમેન્ડ તેમજ મુજાત હોટેલોમાં
મોડ નર્મદ છે એક માત્ર લાભ તક
હવે કોલીઓ મેળવી શકે છે

"ઓવલીન" રેફ્રીજરેટર તેમજ સ્ટીલ
ફ્રીજર

'AMER FINANCE BOMBAY
(P) LTD.'

હવે ગોળ વી મુજાત
- મુજાત ગિટીમના અર્થ નિધન :-

ગજનજર વોચ કંપની

સાઉનદો ૧૧૧, ગાજકેસ & કમ્પેન્ડી, નવમનગર

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ।

ભારતની એક અપ્રતિમ વીમા સંસ્થા, જે તેના પોલિસી હોલ્ડરને નફાનું યોગ્ય (આવકવેરા-મુક્ત) વહેંચે છે જેથી નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે -

★ ઢાર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અગત અકસ્માત)

— મોટા, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :—

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખોટ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી ભાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કામકાજ કરવામા આવે છે

• હેડ ઓફિસ .

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ પ્રિલિમિ

૨૩ પી એમ રોડ, કોટ, મુમ્બઈ-૧.

ફોન • ૨૫૫૨૩૬-૭

તાર : 'CO FIRE'

ડી. એન. દેસાઈ

મેનેજર

શાખાઓ દેશભરમા સર્વત્ર છે.

અનેક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી

કાંતિ કોટન મિલ્સ

પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

સુરેન્દ્રનગર

TEXTILE MACHINERY CORPORATION LTD.

(TEXMACO)

BELGHARIA, 24 PARGANAS
WEST BENGAL

Manufacturers of :-

ALL TYPES OF COTTON & STAPLE FIBRE SPINNING MACHINERY, SUCH AS RING FRAMES UPTO 8" SPINDLES WITH MOST MODERN DRAFTING SYSTEMS;

CARDING ENGINES, DRAWING FRAMES AND SIMPLEX FLY FRAMES IN COLLABORATION WITH HOWA OF JAPAN;

TEXMACO 3C WARD CAPSTAN LATHES IN COLLABORATION WITH WARD OF BRITAIN.

WATER TUBE BOILERS IN COLLABORATION WITH COMBUSTION ENGINEERING CORPORATION OF UNITED STATES;

LANCASHIRE BOILERS 30 ft. x 8 ft. upto 220 Lbs. PRESSURE;

VERTICAL BOILERS OF NUMEROUS SIZES UPTO 13 ft. x 5 ft.

FIRE BOXES AND SYPHONS OF ALL TYPES;

COMPLETE SUGAR PLANT IN COLLABORATION WITH STORKS OF HOLLAND;

RAILWAY WAGONS-BOX, CR, CMR, MBTPX & MBTPZ TYPES;

HYDRAULIC DAM EQUIPMENTS, BRIDGES & CRANES IN COLLABORATION WITH VOEST OF AUSTRIA;

HEAVY STRUCTURAL WORK ETC. ETC.

STEEL CASTINGS OF VARIOUS SIZES & CAST IRON CASTINGS OF NUMEROUS VARIETIES;

EQUIPPED WITH MOST MODERN MACHINES AND HIGHLY MECHANISED CAST IRON & STEEL FOUNDRIES.

Managing Agents :-

BIRLA BROTHERS (P) LTD.,
15 INDIA EXCHANGE PLACE,
CALCUTTA-1.

વેળાપંજન

[પરબીગદારી લેખકાદારી વિશ્વજન એ જ ઉપાસ્ય ॥]

૧૮૮
રૂપાયતલ
પ્રકાશન

અનુક્રમ

૩૦૩ સ સ ગીતો અસંગ	સરોહ
૩૦૪ હૃદયેશ્વર હૃદયમાં	સાયાનંદ
૩૦૭ સંજ્ઞા રેડોના	રતિભાઈ મોહિયા
૩૦૮ ભાવનાશીલ નેતા	શિવસુદરમ
૩૦૯ દાઉદ એકાવાળો	શાંતિભાઈ બાચાર
૩૧૧ 'સોન' નેતા શીલ	પિંમળશીભાઈ મહવી
૩૧૬ હરિના જન હરિ નેવા રે	દેવેન્દ્રકુમાર ઠા. પ. ડિલ
૩૧૬ જલ કોણ ?	અનંત બ્યાસ 'સ્મિત'
૩૨૧ સાચી સુદરતા	શિવસુદરમ
૩૨૨ નેવેશ	નમીનદાસ પારેખ
૩૨૪ અધીષ્ઠના દખાતો	રમેશ ડા. દેશાઈ
૩૨૭ રાધાજી કાને	વતુભાઈ મેવા
૩૨૯ વૈદહી	નીના બાવસાર
૩૩૩ જાન મુગ્ધ કે દુર્લભ ?	વિનોબાજી
૩૩૪ શ્રીકૃષ્ણ યોધા	
૩૩૪ 'પરદાનરી'	શિવસુદરમ શામ
૩૩૬ રવદેશ પ્રેમ	મુલુખલ એસ. શાલ
૩૩૭ ભલો વજ્ર	હરિભાઈ શાલ
૩૪૦ આર્મ' સ રૂપિત	મુવતુમાર
૩૪૧ જવાહરની મ નવના	હરિભાઈ ડા. પટેલ

સમાલોક નવિન આંધી

સ્થાના

(આકાશને)

જા માસની બ રમી તારીખે અ. મસિદ્દ થાય છે

૫૬૨મી સુધીમાં અ. ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું અંક શિશિકામાં હશે તો મોકલાશે.

મમે તે મહિને જાહેર થઈ શકાય

આ માસિકમાં મસિદ્દ થતા વિચારો ને તે લેખકોના છે સ રથા તે વિચારોમાં સ મત છે જ તેમ માનવું નહિ.

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજન'માં સ રૂપિત, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો ફેવામાં આવે છે લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાવ્યગતી એક બાજુ શાલીથી લખવું

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર બાબત ધખવાડિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે મસિદ્દ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસમાં આવે અ. અને યોગ્ય પુરસ્કાર મસિદ્દ પછી અધવાડિયામાં લેખકોને મોકલાય છે

લવાઈમ

દેશમાં (વરસનું) જ રૂપિયા પરદેશમાં બાર શિશિકા વૈષ્ણવજન, રૂપાચતન, મિરિતોટી જુનામદ

ફોન ન ૮૮

૧૮ ૫૧
૧૬ ૬૧
૧૮ ૬૧
૧૮ ૬૬

હિસાબ કરો

પ્રગતિના વિસાબ પોલાદથી કરો

મુકુંદ
અટલ
પોલાદ

વિસાબ પોલાદથી કરો
(પ્રગતિના)

ગુણ કોઈનું મો
કામગીરી જાણો આવી

સત્સંગીનો અસંગ-

સપ્તક

અધ્યક્ષોન્નિ' પ્રસૂતાસ્તસ્ય શાખા ગુણ પ્રવૃદ્ધા વિપય પ્રવાહાઃ ।
અધ્યક્ષ મૂલાન્યનુસંતતાનિ કર્માનુભવીનિ મનુષ્યલોકે ॥
ન રૂપમસ્થેઽ તથોપલભ્યતે નાન્તો ન ચારિન્ ચ સંપ્રતિષ્ઠા ।
અધ્યક્ષેન્નિ' મુચિશ્વમૂલમસંમશત્રેણ દેવેન ઇન્દ્રવા ॥
તતઃ ૧૬ તત્પરિભાગિતમ્ ચસ્મિન્મતા ન નિવર્તન્તિ ભૂયઃ ॥
તમેષ આદ્ય પુરુષ મપદ્યે ચતઃ પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૂતા પુરાણી ॥

બા. ગી. ૧૫-૨-૩-૪.

ધોક્ષેરાના સ્વામીમંદિરમાં એક કુલકાય પુરુષ માળા ફેરવતા બેઠા છે. શરીરે ગરમી ફૂટી નીકળી છે અને તેનાં ચાહાં તે પુરુષને બારે કષ્ટ આપતા હશે તેમ તે કાયા ભેતાં વેત લાગે છે. પણ તે કાયા-ધારીના મોં પર શાનિ છે, તેની આંખોમાં સ્વચ્છતા છે. તેની બેસવાની ઢળ પરથી જણાઈ આવે છે કે તેના હૃદયમાં પરમ શાન્તા છે. તે પુરુષ છે વૈરાગ્યમૂર્તિ નિષ્કુળાનંદ સ્વામી, 'ત્વામ દકે ન વૈરાગ વિના' એ અમર પંક્તિના ગાનાર. કાયાના આ કષ્ટમાં આવી શાંતિ ભેતાં સ્વામીજીએ પંક્તિ ગાયેલ જ નથી પણ જીવેલ છે તેમ સહેજે જણાય છે.

ત્યાં સ્વામીમંદિરના દર્શનખંડમાં સ્વામીનારાયણ, સ્વામીનારાયણની નામપૂન શરૂ થાય છે. થોડી ક્ષણો તે ધૂનમાં લીન થઈ સ્વામીની ઢળેલી આંખો જોવી થાય છે. પાસે બેઠેલા બ્રહ્મચારીને સ્વામી પૂછે છે, 'અત્યારે આ ધૂન શાની?' 'તપાસ કરી આવું.' કહી બ્રહ્મચારી દર્શનખંડ તરફ જાય છે. સ્વામીની આંખો પાછી ઢળી જાય છે અને માળા ફેરવી બધે પડેલ તે ફરી ફેરવી શરૂ થાય છે.

બ્રહ્મચારી આવી કહે છે, 'સ્વામીજી, આપના શરીરની કષ્ટિ દૂર કરવા સાધુમંડળ તે સત્સંગીએ નિર્ણય કર્યો છે કે રોજ સવારે આ રીતે ધૂન કરવી.' સ્વામીજી પૂછે છે, 'આ શરીરનું કષ્ટ દૂર કરવા?' જવાબ મળે છે, 'હા મહારાજ.' સ્વામીજી કષ્ટપૂર્વક ગેભા થાય છે અને હળવે હળવે દર્શનખંડ તરફ જાય છે.

દર્શનખંડમાં ધૂન લાગી ગઈ છે, સ્વામીનારાયણ, સ્વામીનારાયણ. સ્વામીજી મંડળીના છેડે ગેભા રહી કહે છે, 'સ્વામીનારાયણ, બકતો! એક પણ ધૂન રાખો તો એક વાત પૂછું.' સ્વામીજીને અવાજ સાંભળી પૂન બધે રહે છે અને બધા સાધુ અને સત્સંગી ગેભા થઈ સ્વામીજીના ચરણમાં સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરે છે. સ્વામીજી નેહ નીતરતી આંખે તેમના તરફ જોઈ રહે છે અને પછી કહે છે, 'આપણે બેઠકમાં જઈ મારે કંઈક પૂછવું છે.' 'બવે મહારાજ' મંડળી કહે છે. સ્વામીજી કષ્ટપૂર્વક પોતાની બેઠક પર આવે છે. મંડળી તેમની આજુબાજુ બેસી જાય છે. સ્વામી તેમને પૂછે છે, 'આ ધૂન શેની કરો છો તે તો કહો.' એક સાધુ જવાબ આપે છે, 'મહારાજ, આપણું કષ્ટ ભેદું જવું નથી, તેથી ભગવાનને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે કૃપા કરી તે દૂર કરે.' સ્વામીજી થોડી ક્ષણો આંખો મીચી બેસી રહે છે. તેમના મુખ પર ગદન ગંભીરતા છે. તેમની આંખો ખૂલે છે ત્યારે અગાધ શાંતિની ઘોતક છે. તે બોલે છે ત્યારે મોઢી ધીર ગંભીર પ્રવાહ વહેતો લાગે છે. તેમના ચબ્દોમાં 'દદ' નિષ્કળતા છે ખતાં તે ભાવગરપૂર છે.

સ્વામીજી કહે છે, 'શ્રીજી મહારાજના વહાલા આત્માઓ, એક વાત કહું' તે સાંભળો. પછી એક પ્રશ્ન પૂછું તેના ઉત્તર કરો. પછી સુખેથી ધૂન કરો. કહો, આ નિધુજાનનં કાણુ છે ? તેને આ પંચ મહાભૂતનું પૂતણું તો નથી સમજતાને ? જો એમ હોય તો જોગિયાના આવિર્ભાવ પહેલાં નિધુજાનનં ક્યાં હતો ? તમે આ છવ સાથે સંબંધમાં આવેલ પંચ મહાભૂતના કયાણુ માટે પ્રાર્થના કરતા હો તો અખિલ વિશ્વ એ જ પંચ મહાભૂતથી વ્યાપ્ત છે. તો તે સમગ્ર માટે પ્રાર્થના કરો. અરે, આ મન, ચિત્ત અને અહંકાર પણ છવનાં નથી હો. આમ થોડાક કષ્ટમાં ગીતાછનાં વચનો જૂલી ગયા ?

ભૂમિરાષ્ટ્રોઽનલો વાયુઃ ખં મનો પુદ્ગિરેષ ચ ।
અહંકાર ઇતીયં એ બિન્ના મટૃતિરષ્ટકા ॥

'આ જોગિયું' શ્રીજી મહારાજના શરણમાં આવ્યું' ને છવે નિધુજાનનં નામ ધારણુ કયું. તે પહેલાં આ છવને લાલજી નામનું અભિમાન હતું. અને તે પહેલાં ? ભાઈ, સાચું કહું તો તે વિષે તે કુય જાણતો નથી. જાણતો ફરકાર પણ કરી નથી. આ તો અનાદિનું પરિભ્રમણુ છે. હવે જ્યારે એ પરિભ્રમણની સમાપ્તિનો સમય આવ્યો છે ત્યારે તમારી એવી ઇચ્છા છે કે એ પરિભ્રમણુ આકુ રહે !' એક સાધુ હાથ જોડી વચ્ચે જોવી શકે, 'પણ આપનું આ કષ્ટ' ? સ્વામીજી હસીને બોલ્યા, 'કેવું કષ્ટ ? અચ્છેઘોડય અદાઘોડય' એનું કે આ

ભૂતઆત્મઃ સઃ એવાય ભૂત્વા ભૂત્વા મલીયતે ।

રજ્યામમેવશઃ પાશં પ્રબલત્યપરમમે ॥

થી વળુવેલ ભૂતઆત્મનું ? અને તેથી જ ને પર છે તે

પરસ્પરસ્માણુ સાચોઽયોઽવ્યક્ટોઽવ્યક્ટતાસનાતનાઃ ।

યઃ સઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ નશ્યત્ય ન ચિનશ્યતિ ॥

એ અવિનાશીને કષ્ટ છે તેમ માનો છો ? હા કરો છો તમે તો !

'પરમેશ્વરના પરમ વચન તો સાંભળોઃ

અવ્યક્ટોઽક્ષર ઇત્યુક્ટસ્તમાહુઃ પરમાં મતમ્ ।

યં પ્રાપ્ય ન નિવર્તતે તદ્વામ પરમં મત્ત્મ ॥

મારી પરમ ધામ પ્રતિની ગતિને શકવી છે !

'અને પ્રારંભથોમે આ છવને સાપડેલ આ સંગનો આ રીતે નાશ થઈ શકશે ? અરે, એ તો માત્ર અસંગ દ્વારા જ થઈ શકે. ભગવાને, બોધેના પ્રગુણાત્મયોગ જૂલી ગયા ? કર્મબંધના નાશ માટે તો એક જ દારૂ છે અને તે અસંગ. અસંગશરણુ દેહેન છિત્તવા.

'સત્સંગ એટલે એક ભગવાનનો જ સંગ. અરે તમામ વસ્તુ વાતનો અસંગ. સ્વામીનાંશયણુ ભગવાનના પરમ નામ સાથે આ દેહના સંગને જોડશો ! મારા આ પ્રથના ઉત્તર આપી તમે સુખેથી પૂમ ચલાવો.'

મંડળી અવાક બેવી રહી. સ્વામીજીના હોઠ પર આણું રિપત ફરકયું. 'ભાઈ, જવાબ એક જ છે. શરીરનો ધર્મ છે ઉત્કર્ષિત, રિપતિ અને લય. આપણો ધર્મ છે તેના ધર્મોથી અલિપ્ત રહી ભગવાનનું ભજન કરવું. શરીરને તેનો ધર્મ જાળવવા દો. આપણું આપણો ધર્મ જાળવીએ.'

મંડળીના સાધુ અને સત્સંગી ગીતો લખ્યા. રામીજીના ચરણે હંવત પ્રણામ કરી તેઓ ચાલ્યા ગયા. સ્વામીજીની આજો ફગી ટળી ગઈ. વાતાંલાપ માટે થોડા સમય ફરતી બંધ પડેલ તેમની માળા ફરી ફરવા લાગી. સ્વામીજી મૂક દનાં જણુ તેમના મુખ પરની આજા ઉઠેનાપની દની કે ત્રણે બુવન ને ત્રણે કાયા પર છે અને પર જગત સાથે તો અસંગ જ હોય. સંગ હોય માત્ર પરપર એટલે પોતાના પરમેશ્વરનો. આપો સંગ રહે એ જ સત્સંગી

હૃદયેશ્વર હૃદયમાં છે!

સત્યાનંદ

પ્રિયાદાસે 'ભક્તમાળા'ની ટીકામાં તુલસી-દાસને ખાતે ચમત્કારની એક ઘટના મોંઘી છે અને તે હોટોમાં તેમ જ ભક્તોમાં અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે.

એકવાર તુલસીદાસ ગંગા-સ્નાન કરવા જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં એમને એક બ્રાહ્મણ સ્ત્રી મળી. તેણે એમના ચરણ વંદીને પ્રણામ કર્યા. તુલસીદાસે કહ્યું: 'સૌભાગ્યવતી ભવ!' સ્ત્રી કહે: 'મહારાજ! હું તો વિધવા થઈ છું' અને હવે સતી થવા જઈ રહી છું.' તુલસીદાસ વિચારમાં પડી ગયા. અંતે એમણે રામ નામના પ્રભાવ વડે કરીને તે સ્ત્રીના મૃત પતિને શ્રવિત કરી દીધો.

એણે જણાવ્યું છે કે તુલસીદાસે તે સ્ત્રીને જે જવાબ આપ્યો તે તેમના આ હોટોમાં છે: સૌંદર્ય ઉપારન કિન કલો, બરજિ વહે પ્રિય લોભા. ધરણી સતી કલાવતી, જરતી નાક-વિષેખા.

તને કહેાડે. માથે ચાલવાની સલાહ કેણે આપી? કુટુંબના પ્રિયજનો તો રોકી રહ્યા હતા: પતિના વિયોગરૂપી અગ્નિમાં સળગી-સળગીને શ્રવન પીતાથી દેતે, તો તું, ધરમાં રહેતી છતી સતી કહેવાતે.

શુરુદેવ દાગોદે આ હંત કયા અને હોહ-રાના ભાસો મેળવીને આ ઘટનાને એક નવું જ રૂપ હર્ષ દીધું છે અને તેમાં એક નવો જ પ્રાણ-રેડીને આ પીસમી સદીમાં સતી થતી બચાવી લીધી છે.

એકલા તુલસીદાસ-ભક્તનવી તીરે નિર્જન સ્થાનમાં, સંધ્યાંય આપન મને

એકા એકા ફિરે આતિ નિજ માને.

એકવાર તુલસીદાસ સંધ્યા સમયે, ગંગા-તટ પર નિર્જન સ્થાન ભૂમિમાં એકલા જ પોતાના માનમાં નિમગ્ન પૂરી રહ્યા હતા.

હેન્ડિયેન, મૃત પ્રતિ-ચરણે બસિયા છે સતી! તારિ સતે એક સાથે એક ચિતાનલે મરિયાદે મતિા

એમણે બોલ્યું, એક સતી પોતાના મૃત પતિની સાથે એક જ ચિતાગ્નિમાં પોતાનો પ્રાણ વિસર્જન કરવા સારુ તેના ચરણો પાસે બેઠી છે.

સંગીમણુ માઝે માઝે આનન્દ

ચીકોદે કરે જયનાદા

પુરોહિત, બ્રાહ્મણેશ કહે

આરિ ધારે માઝે સાધુચાદા

એતી સાથેના હોટો વચ્ચે વચ્ચે આનન્દ-ચોષ સાથે જયનાદ કરી છિકતા હતા અને પુરોહિત બ્રાહ્મણો પણ ચારેકોરથી એને આશીર્વાદ આપી રહ્યા હતા.

સપસા સાધુ રે નારી હેરિયા

સન્મુખે કરિયા પ્રવૃત્તિ.

કલિલ વિનય, પ્રલો! આપને

શીશુમ દેલ અનુમતિ

એકાએક સ્ત્રીઓ, સાધુ (તુલસીદાસ)ને સન્મુખ બોલા અને કહ્યું: 'પ્રલો! આપના શીશુને અનુમતિ આપો!'

તુલસી કલિલ, 'માતા! ભણે

કોમ અને કોત, પ્રયોગન?

સતી કહે, 'પતિ સહ ભણ

સ્વમ' પાને કરિયાણિ જન

તુલસીદાસે કહ્યું: 'માતા! કયાં જવા કાળે આવી તેવારી થઈ રહી છે?'

સતીએ કહ્યું: 'પતિ સાથે સ્વર્ગે જવાની મુઝા છે.'

'ધરા ધરિ દેન નારી સ્વમ'

ચાલ પ્રમિ, સાધુ લાસિ કહે.

'હે જાનની! સ્વમ જોરે

ધરણી ભૂમિ તોવારિ કિ નહે?'

સાધુ (તુલસીદાસ)એ હસીને કહ્યું 'પૃથ્વી-
ને છોડીને તું સ્વર્ગે શા માટે જવા ચાહે છે?
હે માતા! સ્વર્ગનો ઉલ્લેખ જે લોકો માટે
કરવામાં આવ્યો છે તેઓની પણ આ બુદ્ધિ
નથી શું ?'

પ્રસિદ્ધ ના પારિ કથા

નારિ રહે ચાલિ રિ મયે અવાકુ ।

કહે કર ભેડ કરિ,

'સ્વામી પરિપાઈ સ્વર્ગ ફરે થાકુ' ॥

શ્રી સમગ્ર ન શરી તે વિશિષ્ઠ અને
અવાકુ થઈને તેમને એવા લાગી પછી એણે
હાથ ભેડીને કહ્યું 'સ્વામી મગી જાય, તો
સ્વર્ગની મને જરા પણ પરવાહ નથી

તુલસી કવિએ પામિ,

'ફિરે ચરેા હરે કહિતેહિ આમિ ।

ફિરે પામે આજ પતે

માસેહેર પરે આપનાર સ્વામી ॥'

તુલસીદાસે સંસ્મિત કહ્યું 'તું ઘેર પાછી
જા હું કહું છું કે આજથી એક મહિના પછી
તને તારો સ્વામી પાછો પ્રાપ્ત થઈ જશે'

વ્રજગી આશાર મશ પૂરે ફિરે

ભય સ્મરણ તેવામિ ।

તુલસી ભૂવનથી તારે નિકેતબ્ધ

નિશાય રહિલેન ભગિન ॥

ભક્તિ એટલે શું ?

ભક્તિ એટલે રાતદિન ભગવાનનું નામ લેવું એ નથી ભક્તિ એટલે ભિક્ષાદિની રૂતિ પણ
નથી. ભક્તિનો અર્થ છે સમત્વભાવથી અનિવર્તનીય રિયતિ દાનપુત્ર પ્રેમમયતા તથા ધર્મશીલ પ્રેમની
હિંમત સર્વત્ર એ પ્રાપ્તિ-એ પરમાત્માનું દર્શન થવું જે જે સ્થાને આપણી નજર પડેયે તે તે
સ્થાને આત્મનિરતી આપી થવી અમિત સચરાચર જગતમાં ધર્મશીલ ભાવનાના સૌન્દર્યનું આપણને દર્શન
થાય એટલે સમજવું કે આપણી ભક્તિ રૂઝી છે ભક્તિની એ જ નિશાની છે દૂકમાં 'તત્ત્વમસિ'
'હે શ્રેષ્ઠ એ હું જ છું' એવી અનુભવ-વસ્તુ એક જાન જ બાકિ. —સ્વામી શાસ્ત્રીશ્રી

ચારવૃત્તિ

ખીન શ્રમ કરે અને એ શ્રમમાંથી જે સંપત્તિ ઉત્પન્ન થાય તેને આપણે ભોગથીએ એ રૂતિ
ખરેખર ચેરૂતિ છે પોતે શ્રમ ન કરે અને છતાં સંપત્તિને ઉપભોગ કરે એવા ઉચ્ચ માન નાના છોકરા
વડ મનુષ્યો તથા રોગી અપંગ આ બધાને હોવા બોધએ જે સાએસમે હોય અને જેમાંથી કામ
થઈ શકે તેવું હોય તે બે કામ ન કરે અને મેઠો મેઠો પોતાના માતા પિતાની કે વડિનો પાળિત મિત્ર
કત ખાય એ ઐતિક દૃષ્ટિએ ચેરૂતિ જ છે

—આચાર્ય મલહેકર

સંસ્કાર કાના ?

રતિભાઈ ગાંધિયા

સૌરાષ્ટ્રની લોકકથાઓમાં લોકજીવનના ખમીર, માનદાની અને સંસ્કારના જે દર્શન યાદ છે તે વિશે કાંઈ ક્યારેક ચંકા ઉપજે કે, 'મામડામાં જીવતા આ અજાણ્ય અને અજ્ઞાન લોકોમાં આના સંસ્કાર હોઈ શકે? પણ એ લોકકથાઓના સંસ્કાર આપણને ન્યારે પ્રત્યક્ષ જોવા મળે છે ત્યારે આપણી મનિને મૂંઝવી નાખે છે.

મારી મનિને મૂંઝવી નાખતા એક કિસ્સો આવો છે:

જૂનાગઢ જતા મારે હું સવારની ૭ વાગ્યાની ટ્રેન પકડવા ભતિનગર રેલ્વેને બેઠો હતો. ગાડી પ્લેટફોર્મ પર ધીરે ધીરે આવી રહી હતી ત્યારે હું થોડાક આરામની ગણતરીએ અને થોડું વાંચવાની ગણતરીએ ખાલી ડબો કે ઝોણી બીરદવાળો ડબો શોધવામાં મારી નજર રોકી રહ્યો હતો. તેવામાં મારી નજર એક ડબાની ખાલી બે પાટલી પર પડી કે જેમાં એક પાટલીના છેડા પર એક ભાઈ બેઠેલા લાગ્યા. હું તુરત તે ડબામાં ચડી ગયો અને સામેની ખાલી પાટલી પર એક છેડા પર જગ્યા લીધી.

પણ જગ્યા લઈને ત્યાં હું સ્વસ્થ થયો ત્યાં મારી સામે જે દૃશ્ય પડ્યું તેણે મને મૂંઝવણમાં નાખી દીધો.

મેં જોયું તો સામેની પાટલી પર સફેદ વસ્ત્રો પરિધાન કરેલો કદાચ કંઈક જાહેર કામ કરતો હશે તેવી ચંકા ઝેર તેવો એક યુવાન બેઠેલો હતો. અને તેના બાજુમાં 'માયુ' રાખી એક યુવતી સૂતેલી હતી. યુવાન યુવતીના માથામાં આંખથી નાખી વાળ રચાઈ તો દેખા. યુવતી પણ તેની જ કાંઈ એપ્થમાં રોકાયેલી હતી અને બંને આજુબાજુની દુનિયા જૂલી પોતાનામાં મસ્ત હતા.

હું મૂંઝાયો, સંકોચાયો, બીજી જાણથી ન્યારે તેમના રીડર, વાતચીત પંદથી અને એમ લાગવા માંડ્યું કે યુગલ પરિણીત નથી ત્યારે મને શેલ અને

તિરસ્કાર થયો અને આપણાં સંસ્કારની જે અવગતિ યદ્દ રહી છે તેના વિચારે ચડી ગયો.

આવા બધા વિચારે ચડી ગયો હતો. અડીયાં ગોડી જવું કે આ યુગલને કંઈક કહેવું તેવી વિમાસ-જીમાં હતો ત્યાં ગોડલ આબુ.

ગોડલ રેલ્વેને ગાડી ઊભી રહી. મેં જોયું તો એક વાધરી કુટુંબ જગ્યાની શોધમાં હતું તે અમારા ડબા પાસે આવી પહોંચ્યું. કુટુંબમાં પિતા, પુત્ર, પુત્ર-વધૂ અને બે નાના બાળકો હતા. વાધરી બાઇએ જોયું પેલા યુગલને જોયું કે તેની આંખ મારી ચર્ષ તે હું જરાબર જોઈ શક્યો. અને તેણીએ જ પોતાના પતિને કહ્યું: 'હાલો આઈ બેડીએ.'

મેં જરાબર જોયું કે વાધરી બાઇને આ યુગ-લની એપ્થઓએ આંખથી ફરી નાખી હતી. એક જ મિનિટમાં તેના ચહેરાના દાવબાવ ફરી, ગયા હતા. અને જાણે રહે ચડ્યા, રજુચડી, તૈયાર થઈ ગઈ હતી.

જાણના કહેવા પ્રમાણે વાધરી કુટુંબ ડબામાં ચડ્યું અને મારી પાટલી પર ગોઠવાવા માંડ્યું. પણ બાઇને વિચાર જુરો લાગ્યો! તેણીએ, યુવાનના બોળામાં માથું રાખી પોતાની મસ્તીમાં મસ્ત લાંબી ચર્ષ સૂતેલી યુવતીના પગ આગળ જગ્યા લીધી, તે જોઈ તેના વરે કહ્યું: 'આંકી બેઠને ત્યાં શું કામ?'

પોતાના વરના પ્રશ્નના જવાબમાં વાધરી બાઇએ આંખ, મિચકાડી અને જણાવ્યું, 'આંકી કીક મેં.'

ડબામાં વસ્તી વધતી હતી પણ આકારો આંખવા મથતા પેલા યુગલને તેની પડી નહોતી. તેમની મસ્તી-માં ક્યાંક ઝાટ આવતી નહોતી પણ ટ્રેનની ઝડ-પની સાથે તે વધતી જતી હતી. બીજી બાજુ વાધરી જાઈ પણ કંઈક નિશ્ચ સાથે બેડી હતી એટલે તેની આંખામણ પણ ટ્રેનની ઝડપ સાથે વધતી હતી.

વીરપુરથી ટ્રેન હવડી એટલે વાધરીબાઈ થોડી

આગળ વધી અને પેલી યુવતીના પગની નજીક આવી! બસ થઈ રહ્યું! વાધરીનાં પગને જે કરવું હતું તે ધડી આવી પહોંચી!

ટૂંકેને થોડા રસ્તે કાપો અને યુવતીના પગ વાધરજીને આપ્યા અને વાધરજીનાં ઘેબી થઈને તાડ્યો ઘેડી: 'હેનાળ્યની ઘેકરી! હેત પૂરાં થતાં ન હોય તો ધરમાં પૂરાવ ને! મારા દાળાંવ અઠડાંવ! તમને તે કંઈ શરમ ને નહિ! છેવેલો આવ્યા ભાગ્ય કરતા શરમાવ તો ખરા! લૂગડાં જ બિજાં પહેરા છે, મન તો મેલાં ઝાટ છે!'

વાધરજી જે કાંઈ સંભળ્યું તેમાં આ તો અસંભાવ છે. પણ વાધરજી પોતાનું કાનું કહ્યું! એવિંતાને હુમલો થતા પેલા બંને એકદમ ટેળ તારી ગયાં અને ઊભા થઈ ગયાં! બંનેના અંકેરા શરમથી ટળી પડ્યા! કાંઈ કહ્યું જ નોલ્યા વગર

બંને વચ્ચે લાંબું અંતર રાખી ચૂપચાપ બેસી ગયા.

નેતસર જઈને આખું અને વાધરી કુટુંબ પોરબંદર બાજુની મારીમાં બેસતા ઊતરી ગયું. જતાં જતાં વાધરજી એક કરી નજર પેલા 'હેતાળ્ય-યુગલ' પર નાંખી પણ તે નજર છૂલવા પેલા યુગલની આંખો હજી ધરતી પરથી ઊઠી થઈ નહોતી.

વાધરી કુટુંબ ઊતરી ગયા પછી પેલા બંને પાટવીના એક એક છેડે બેસ્યા અને જનાગર આખું ત્યાં સુધી કાંઈ કહ્યું નોલ્યું નહિ. વાધરજીની યાપ-કળી કળ હજી વગી નહોતી.

જનાગર કું ઊતરી ગયો. એ યુગલે ટૂંકનના આગળના પ્રવાસમાં શું કહ્યું તે કું નાંખી શક્યો નહિ પણ એ બનાવે મને એ બાબતનો વિચાર કરતો કરી ચૂક્યો કે સરકાર મોના! આ સુધરેલી ગણતી મોના કે આ અમજી અમીન ગણતી મોના!

બાવનાશીલ નેતા

આપણાં ભાડીલા વહામધાન જવાહરલાલ ૧૯૪૨ની ૬મી ઓગસ્ટથી ૧૫મી જૂન, ૧૯૪૫ સુધી અહમદનગર ફિલ્લાની જેલમાં નજરકેદ હતા, ત્યારની વાત છે. એ વખતે મહુમ મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ પણ તેમની સાથે નજરકેદ હતા.

એ સમયની હાથરી મૌલાના આઝાદે લખી હતી. એ કાળનાં સંસ્મરણોમાં, મૌલાના આઝાદે, જવાહરલાલજીનું એક એવું સંસ્મરણ નોંધ્યું છે, જે જવાહરલાલજીના જીવન પર સુંદર પ્રકાશ પાડે છે.

એ અરસામાં મૌલાના સાહેબ વહેલી સવારમાં ચાર વાગે ઊઠી જતા. એ વખતે પાટોશની કોટડીમાં તેમની નજર સ્વાભાવિક પડતી. એ કોટડી જવાહરલાલજીની હતી. એ સમયે જવાહરલાલજી પોતાની કોટડીમાં ગાઢ નિદ્રામાં સૂતેલા નજરે પડતા. આદત મુજબ તેમનાં નસકોરાં ઘોલતાં હતાં. અને નસકોરાં બંધ પડે, એટલે તેમને બળકવાની ટેવ હતી. આ બળકાટ હંમેશાં અંગ્રેજીમાં ચલે હોતો.

આ બળકાટ પર નોંધ કરતાં મૌલાના સાહેબે લખ્યું છે: 'આ ઊંઘમાં બળકવાની ટેવ પણ અજબ છે. સામાન્ય રીતે જે વ્યક્તિ તક કરતાં બાવનાશીલતા વધુ પ્રમાણમાં હોય છે, તેમનામાં આ ટેવ નજરે પડે છે જવાહરલાલજીનો. સ્વભાવ પણ પહેલેથી બાવનાશીલ વધુ રહ્યો છે. એટલે, સ્વપ્ન તેમ જ જાગૃત ઉર્ણવ અવસ્થામાં તેમની બાવનાઓ કામ કરતી રહે છે.'

—શિવંદુરમ

દાઉદ એકાવાળો

શાન્તિભાઈ આચાર્ય

અથીઆ-આકાના રોશને ગાડી ઝીલી રહે કે તરત આપણને એ દેખા દે જ. કાળા કોળા વાગની બેળસેળવાળા ખાસી લાંબી દાડી, માથે છલ્લું થઈ ગયેલી ટાયનાં જેવી વ્હેરાસાઈ ટાપી, કાંતેલું કે કાંડું ફાડું થઈ રહેલું ટૂંકી માંચલું રાખોડી રંગનું પહેરણ અને તેવા જ રંગનો પાંચળમે પહેરીને બે ઝાંઘ સામાન ઝીપાડતો દેખાય તો એ દાઉદ એકાવાળો જ.

એલું-વર્ષોથી આ ધંધો સ્ત્રીકાયો છે. દરરોજ ગાડીઓના આવવાના સમય પહેલાં એ પોતાના એકા સાથે રોશનમાં અથૂક હાજર હોય. એકાવાળો તો ખીજ પથુ બે-ત્રણ છે પરંતુ દાઉદની પ્રતિભા કંઈક જુદી જ છે. એનું દિલ પથુ મોડું અને છવ પથુ સતોષી કહેવાય એવા ખરે. એનો એકા પથુ એના બાલ છવનનું જ પ્રતિબિંબ પાડતો હોય તેવા બેહાલ. બે ટુંક માંડ સમાધ થકે તેવડા ક્ષેત્રફળવાળો એકા બેચીને રાતડા બળદ એની લાક્ષણિક ચાલે ચાલે જતો હોય, તેને હાંકતાં, દાઉદ બ્યારે વચ્ચે વચ્ચે 'એ હથીવીન બાપા હથીવીન' કહીને ડચકારે ત્યારે બળદ પથુ એ પ્રેમાળ શબ્દોના વહાવથી બળે ધડી-બર ઉતાવળો ચાલવા લાગ્યો હોય તેવું જણાય બે કે ઉતાવળો માનવું એવું છે કે આ ઉતાવળો ચાલ માત્ર દાઉદની માન્યતા જ છે. બગેતેમ પથુ દાઉદના મોં પર તો એ અનુભવની સાક્ષી થી આનંદલહરી પથરાઈ જતી. તેમાં જ બ્યારે દાઉદને વધારે ફેરા મળ્યા હોય તે દિવસે તો તેને ધડીક બેઈ લેવા જેવો. તે દિવસે તેણે મોતીલાલની અરધી ચા પીને માથે પાન પથુ ખાધું હોય. મોંમાંની લાલ છેડવાળી આખીને દાતથી તે આડાઅવળી કર્યા કરતો હોય. અને તેમાં જ બ્યારે ઉતાવળે બાકીના પૈસા પાછા આપવા માટે માથા પરની વહેરાસાઈ ટાપીને સિફતથી એક પથુ નોટ પડવા દીધા વગર માથેથી ઉતારીને 'મની પસ્' મા ફેરવી નાંખે અને તેમાંથી મોટા મણી મણીને આપે ત્યારે બલજવા ધનપતિઓની એક લખવાની

છટાને પથુ દાઉદ આંજુ રેતો જણાય.

વિશ્વામંડળો એ માનીતો મજૂર. મંડળની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓનો એ પુરાણો સાથી. મંડળના મુખ્ય દિશાનવીસ અથવા અમારા મુકુંદમામાના સ્વભાવનો એ પુરો જણતક. 'એ લાકડાળ, ગરીબ માણ્હને મારી નાખો મા' એમ એ હાસ્યની સાથે એવી અદાથી બોલે કે મુકુંદમામાથી પથુ સહુ બે આના વધારે સરી પડે! આવી છે એની જીભની મીઠાસ.

દાઉદને પોતાની ફિલમૂડી છે. ગાડીના સમયથી વીસેક મિનિટ પડેલાં એ રોશને પડેચીને, મોતી-લાલની અરધી ચા પીને પંજી બીડી સળગાવે ત્યારે ખુદાવિંદ દાઉદ-ઉલ્લ-મુલ્ક બેઈ લેા બળે! અને-આ વચતે જ તેના છવનની ફિલમૂડી નીતરતી. સળગતી બીડીની પાંચ-સાત સટ મારીને પંજી જળીન સાથે ફારી નાખી વધેલું દુધિયું કાન પર ચઢાવીને બેસે ત્યારે એના હૈયાની ગદગદાઈઓના તાણ લેવાની યોજ પડે તેવું છે. એમાં પથુ ડોઈ સહુદય 'કાં દાઉદમાઈ, શું હાથે છે હમણાં?' કહીને તેના હૈયાના તર આડી સહાનુભૂતિથી છડે ત્યારે તો દાઉદ હેલે જ ચડે. આ વેચા કે ગેલરાના બુદ્ધિમાથી ડોઈ વીચી એની પ્રકાશિન લાધી જાય કે એના તેજ પેમે પૂછનાર ડોઈકાઈ વાર અનુભવ પથુ ખરે.

રોશનનો આ છવડે એકાએક દસ-બાર દિવસ સુધી દેખા ન દે ત્યારે તેની ગેરહાજરી સહુને દેખાઈ આવતી. અમને, દરબાર ગોપાળદાસ મહાવિદ્યાલયના જાત્રાને તો ખાસ. આવી એક વેળા અને તેની ગેર-હાજરી જણાઈ આવી, ખીજ એકાવાળાએને પૂછતાં જણાવું કે દાઉદ તાવમાં પડ્યો છે. ગેરહાજરીનું કુહાવ આથી થયું ચલું.

ચોડા દિવસ બાદ મેં તેને ફરીને નિત્યક્રમ પ્રમાણે રોશન આવતો જોયો પથુ એ બળે પડેલો દાઉદ જ નહીં! એની મોટી આંખો ઊડી ગતરી ગઈ હતી, ચહેરા ફિક્કો થયો હતો, ચરીર લેવાયું હતું. તે

રોશનની સોખંડની યાંબડીને અડેલીને બેઠો હતો. ગાડીમાંથી ઊતરીને તેને આવી હાથનમાં ભેટાં મારાથી સહજ જ પૂછાઈ ગયું, 'કાં દાઉદભાઈ, તબિયત સારી નથી?' દુઃખમાં મીઠાસ વધારે મીઠી લાગે છે. માથુસ દુઃખી હૃદયે વિદરતો હોય છે ત્યારે મૈત્રીની જખના જાગે છે. જીવન પ્રત્યે પણ જાગે તેને એક ભાતનું તાટસ્થ આવે છે. દુઃખમાં દિલ્લસો આપનાર પ્રત્યે તેના દેવાનો પ્રસાદ વીધમાર વડીને આખરે ટપકે છે. દાઉદનું પણ આમ જ થયું.

પહેનાં તો તેની આંખોમાં નીર ઉમટ્યાં ને તરન મૂજતા ફેરે તેણે કહ્યું: 'ભાઈ, હમણાં તાર આવી જાય છે.' મેં તરન પૂછી નાખ્યું, 'કંઈ દવા લ્યો છો કે નહીં?' આ પ્રશ્ન પૂછી વખતે મને પૂરું ભાન ન હતું કે ભરતની જનસંખ્યાના મોટા ભાગને પોતાના ઘરખર્ચના અંદાજ પત્રકમાં 'તમીમી ખર્ચ'નું હેડ હોતું જ નથી. પરંતુ કંઈક તો પૂછવું જ જોઈએ તે ભાવ નિરેશ્વરી આ એક ઔપચારિક પૃચ્છા માત્ર હતી, 'પણ આ પૃચ્છા માત્રથી દાઉદના અંતર કોઈ પડ્યાં. 'અસ્લાની રૈ'મ હોય તો ભાઈ કંઈ થતું નથી. દવા-ખરા તો કહેવાની છે. તમ જેવા આમ પૂછે છે

જ અમારી દવા. બાપી દવાથી, ભાઈ, મુલાયુ ઘઈ જતી હોત તો પેદનાં મરત જ નહીં ને? સાચો તો અસ્લા છે. બાપી નક્કીમાં દેવે મેં મોગા-મો વિનંતી છુટકો છે ભાઈ?' આટલું કહેનાં તેને ઉધરસ-ચડી, તેના હૃદયની ધમણ જોરથી ચાલવા લાગી અને શરીરમાં શરૂ થયેલી ટાટે પણ જોરે પકડાયું. પણ મેણું જનને કેમ આજે તેવું દેવું પ્રવાદી મનુષ્ય હતું? એને વડેજોનો ચાગ જોડતા હતા. એ કાણમાં સ્વચ્છ થઈને તેણે શરૂ કર્યું, 'પણ, ભાઈ, દુનિયામાં સર્પ શું જડું છે? એ સારાં કામ કર્યાં હશે તો તમ જેવા યાદ કરશે.' આમ એની વાચા અખમ્સિત વડી રહી હતી. પણ તેટલામાં તો, આપેથી વહ બચાજ સંભળાવો, 'દાઉદ, કોઈ ને! એવો ખૂબે એક પોટકું ને લાગાતો મોટો ટપકો મેલ્યાં છે મેં એક લેનો આવ્યો.' આ સંભળનાં જ, અધૂરી પાતે, તે કાઠી.

દાઉદ અને કોઈકામ એકે ગયાં. ગાડી રાજકોટને રસ્તે પડી. હું આ જીવનની ઘટમાળના વમજામાં અટવાતો સામે જ દેખાતા મહાવિદ્યાવધના જાત્રાલય તરફ વળ્યો.

સિયાળાની કાતિલ દંડીના દિવસો હતા. એક માણસ પોતાને વનન જઈ રહ્યો હતો. દંડી ઠીક ઠીક હતી તેથી કામળા બોલીને તે જહાજ ઉપર ચડ્યો. પરંતુ એક ગુસારને આ મામડિયો પોતાની પાસે બેઠો તે ગમ્યું નહીં. તેથી તેણે સિગારેટ પીવાનું શરૂ કર્યું.

ગામડિયા લાગતા માણસે કહ્યું: 'ભાઈ, આ તમારી સિગારેટ છે?'

'શું મારી નથી ત્યારે તમારી છે?' પેલા ભાઈએ કહ્યું.

ગામડિયા લાગતા માણસે કહ્યું: 'તો તમારી સિગારેટની ધૂણી તમારી પાસે નહીં રાખના ખીન તરફ કેમ ફેંકા છે?'

પેલા ભાઈ એકદમ ગુસ્સામાં બેઠો થઈ મંથા પણ તુરત જ તે ગામડિયાના પગમાં પડી ગયા અને પોતાના કુર્પાન જદલ ઘાફી માગી.

એજામે છે તમે કે આ ગામડિયો દેખાતો માણસ મેણું હતો? તે હજી આવજી રજાનું માથું રાફૂપતિ ડાં રાજો-પ્રસાદ.

—ગુણવંત એસ. શાહ

સલાહ લેને સલાહ, દેને કી નહિ. સલાહ દેનાર દુનિયામાં લાખો મોટે છે, તોટા તો લેનારાઓનો છે.

એ. એ. પોલિટોલ

જાગ્યવાન એ છે જોનો પૈસા મુલામ અને અભાગિયો એ છે જો ધનનો મુલામ છે.

વોલ્ટેર

સોજાં જેનાં શીલ

પિતૃભક્તિનાં મહત્ત્વ

શી ગરિયા ગામે મેર વજસી દાસાની ઓસરીમા
આરોટ પેનાના વજમાનને ખિરદાવી રહેલ છે

કોઈ જાતો કોઈ આવતો
કોઈ કાશી કોઈ કેદાર
અત્તનો બુધાર્યા કોઈ છ આવતો
વજસીભાઈને દાર
ત્યા કરો ભર્યો ગાજો
ખાચો હડકડકડક
ધી ધી . ધી ધી
જ્યા હોય લીવા લી .

આથમણી સમદરના મોજાની યપાડુ પૂરી જાય
ઐટને છેડે લીનડી નારેરની કંધોડપે ટાપા પવનના
સસવાટા ને હરિયાના ધૂધવાટા કાન પડણ સામજવા
દેતા નથી વાવુ કરતા ધારણ વળી જાય એવી મહે-
રામજીની ટાંડી દેહુ માથે દાયરો લીચોળા લઈ
રહો છે

આજ વજસી દાસાને ત્યા બહોતરસો બરડાનો
ધણી મહારાજા બાવસિંહજી માધુપુરને મેળે જતા
શિરામણ કરવા રોકાવાના છે

દીમા જૂગણ બાંધીને બાંધે કરેલ છે આરેય
બાણ પાણીના હટકાર થઈ રહ્યા છે વજસીની
ઓસરીમા માણસો માતા નથી

હકડાંદંડ દાવરામા કસડક જૂટાક કસડક જૂટાક
ખરખમા કસુબા ધૂટાઈ રહ્યા છે આથમની મરદાન
નીના કાળ માથે આ કસુબા ચોચાં મારી મારીને
માણસાઈને પ્રવાર મેળની રહ્યા છે પણ વજમાનને
મેરથી મોજાના તુરા ન છૂટે તો ખારોટના ખોળા કેમ
કરીને ભરાય? ઐટને બારોટ તો કસુબાની ખિરદા
વળી થઈ કરી સપ્તમ અનકાર કયાય લેવા જવાડું
ના હોય. ખેટા લોમ શા માટે રાજે?

પચીકા વાહન, સુરકા સખાઈ
દશ મનકાદાહન, કાયરકુ પોરસ ચડે,

થરા ખાય તો ચોણુના લટે
સંશ્રામ કે સમે,
કોઈ દોહાવી બધ ખાવે તો
ફરમન કો માર કર હટાવે,
બેગીકા બેગ સધે, રોગીકા રોગ મટે,
બિયોગી કી ઉદાસી કટે,
જુવાન મેહવીકા શુમાન બી ગલે.

અશીલુની આજવીતરાઈ સામે તે દી દી મરકરી
થઈ થઈ ગયેય અમનનો જમાનો ઓસરી રહો હતો
ઐટને દાવરામાથી બારોટને વળતો જવામ મળ્યો કે

મુખરે ઉબાસા ખાય,
હાથસે ચુટકી બળાય,
અંગમે પસીના આપા,
બાજોમે નીર દરસાયા,
ચારો, અડીમમે કેસા શુન પાપા?
જા કે આવેસે પરાધીન હોના,
કાયકા બિગોના,
દેહીકા રૂપ ગમાવે,
વદરૂપ કુ લાવે,
આલસ ઉપાવે,
કર-બલ ઘટાવે,
જલહર બલહર કામહર,
રૂપ હરત દ્રવ્ય હોન,
સજ્જન, સો વિષ ખાત હે,
કોન ભલો શુન જાન?

આસો ખાસમા કાવતા ખેડતે નાજવાની કડખતો
ઓથો ખડકચો દોય એમ પીખેરની એલમ માથે
દેવતા ખડકીને રૂપેરી હોશ બારોટજી પાસે મૂક્યો,
પણ હાથમા નાળ રહી ગઈ ધૂટ લેવા મોડું મરડે
તે પહેલા તો કેવીએ ધંધળક મચી પચીસ ઘોડે
મહારાજા બાવસિંહજી પધાર્યા ભેગા ખરડી ને તલ
વાડુ બાંધેના જેઠા રજપૂતો ને ભેગો રજપૂતોમા

ક્રોડા લાગે એવો મેર ઝીંગો હજુરી

ધોડા પંથ એક એકથી ચડિયાતા અઠળીમાં
પાણી પીએ એવી મોકની, ફેરણાના વારણા લેતી
માણેક લટ, કુકડા જેવી કાપરોળી, માડ દળી સામે
એવી કંડૂ, બાપ સગા મેટાને ચડવા ન આપે.

પાગા નાખતા રકાળ કબિ ધાગા ધાગા ભરી પાગા
આગા બને નહિ સાગા મૃગણાંહી આજ,
તોપ કા જોળાગા તરી ભાગા હાથ લાથ ત્યા તો
રીઝ રાગા 'મરે ન જ હરા અલે રાજ,
ફરમા હુરમા હુરમા હુરમા તરી જેળા જેમ રમે
તળાપે ગઢાકે માથે બરથે છૂગ વીર,
ચોસરા ઉરહી ઘોડા કાનસૂરી જરા સોહે
સમ પે એરસા ઘોડા વાલેરા સમીર,
દેખો પતે લાગી થેરી કૂવ વેરી નાખે કાના
હેરી હેરી ભેવે ત્રિયા કાથ ફેરી હાલ,
બનેરી બનેરી વાહ ઘોડા! ગતિ તેરી આજ
સોનેરી સમીપે તૂંચે બિયા વેરી સાલ.

મહારાજા ધોડેથી ાતણ ત્યા જ બાથેટ નિરદા
વળી યશ કરી

‘રાજ રાજ ને પરબા સુખી
ખાતો ખાય ને ભરતે ભરે
જાણને ઢાંચે ને અઠળને સવાલાખ
સિત્તેર ખાત ને બહોતેર ઉમરાવ
ખજખા દોતિયા ને મે’તા મસુહી
કારભારી ને ચોપદાર.’

ધર્મીખખા! જોખાધર્મપ્રતિષ્ઠા! જોતેરસે બર
કાના ધર્મી મહારાજા જીવસિંહને!

હૈંડકે દાવરા મીડીને ચામે હાથે વાજતે
શાજતે સારંગ કથા

ઝોસરીમા રમત દોલિયા માથે અશરના ગાદલા
ને રેશમની રમણ પચરાઈ મ્મ, મહારાજા ભાવસિંહ
જીએ આસન લીધ પડખે મિત્રો જિત્રો મહારાજાની
મદદખાનીનો માણસ મેર ઝીંગો હજુરી મેં તી કરેલ
વીજળાથી વાયુ ઢોળી જો છે

ઝીંગો કૂટો! જુવાન છે મેર કરતા ગતસિયાની
સળવટ વધારે લાગે છે આખના ખૂણા અધૂરીદ
જેઆપેલા ઢિગમોડિયા વાનવળો ઝીંગો જાણે

મેરથી નાખો તરી આવતો હોય નહિ!.

મહારાજા જરા વહેલા પધાર્યા અને વજૂતીની
જુવાન દીકરી લીરી પાણી ભરવા ગયેથી તે જરા
મોડી પડી રૂપના લીસોટા પાકતી માથે ભરેલ બેડે
ધમાક દેવી ચાની આવે છે પથુ સિંહણને કાઈ
સિંદના ટોચા વચ્ચે રી મારગ કાઢવા થોભવું પડે?

મેર આવરની દીકરીને પોતાનાં મૂલ રૂપને પાપ
ણના મોવાળા ગણાય એવા આઠા મરીના ધૂધટામાં
સનાડીને જુવાનકાને મો નેવસની તાવાવેડી જગાડ
વાતુ આડડું નથી લાજ કાઢવાની કુશીનો એણે
રતીકાર કંઈ નથી એના રૂપ કાંઈ હેરી ઉધારે ઘોડા
લીધા છે? એ કાંઈથી જોખવાય શા માટે?

લીંગીને આવની નેહ દાવરા મે ભાગે વહે આઈ ગયો
પાણીમા પડો પડે એમ મારગ મેંડી દોષો

કદાવર જોડું કરીર, બાણની કમાન જેવા કાળા
ભમ્મર નેવ, સરજખીના કૂવ જેવું ખૂનડું મેડું,
હેમના દાડિયા જેવા હાથ રાતાપીળા વીજળીના
અમકારા જેવા કરડિયા હાથમા અમકારા મારે છે
આનાં સાખની દીટી જેવું હડપનીનું ત્રાજવું ચોખી
રહ્યું છે

કિનખાખના કસકસતા કાપડા ઉપર સારેક
તોનાનું બીજના ચડમાના ઘાટનું ઝૂમણ ગળામા
ઝૂમણ આવે છે કાનમા અઝોટા ને પાદડિયુ લગઈ
રજા છે, એક મણના ચોધા ભાગના કામી કડાની
જોડના પગમા હળુમાગ વા રજા છે મારે છૂંક
ઝોડણું કેડે છે ધોણું ધાસિયુ જિનાગાની ગરમીને
કાંચે મોટા ઉપર રી દપકતા પરસેવાના બિંદુ જાણે
વાળાની કાંઠેના મોની ખરતા ન હોય!

મેંડી ભરત ઉંડાણી માથે તાના પિત્તળની હેથે
ગભીર મેંડે ને દાંગેલી પાપણે દારા વચ્ચેથી સડે
ડાટે ઘરમા જતી લીંગીને જોડને ઝીંગા હજુરીની
આખધુ ખીનાની જેમ ખૂતી ગઇ દાવરાનો વિવેક
ચૂક્યો ને હાંધેમા ઝૂકતો વીજળી ધડીક જાણી એવો
ઝીંગા આપા અવિવેકથી મેર દાવરાની આખમા
કંડાઈ આઈ ગઈ જે મહારાજાની કાજરી ન
હોત તે દારે જ જાટામુદ બોવી જાત

હારાન જતા, ઝીંગે, મનમાં ને મનમાં નીમ
સહ મેડો કે ખસ; પરણું તો લીરીને જ.

શેટલા ખાધને મહારાણા ભાવસિંહજીને ગામનો
દાયરા માધુપુરને મેળે ગયા.

માધુપુરનો માંડવો ને જલ્દન કુળની જાન.

આ ઝેળામાં આખી દરિયા પરીનો ઘેડ, મુલક,
ખરડો, મોરડી ને ખંડારનાં માથાસો ખૂન આવે છે.
જુવાનડા ખૂંપારી પાધડી, પાસાગધી કેડિયો, કેડપ
છેપર જગસરાની ચુવાખી પછેડીની બેટ, નાડીએ કુમકાનો
ગજરો, કાનમાં સિસોરિયાં ને કુલડિયું, ડોકમાં લાસ
પરવાજાની માળા, ચપોચપ પહેરી દિવસ ને રાત
જુવાનીને એલે ચડારી રાત્રીડમાં આંટા મારતા
હોય છે. આમ તો આ ધાર્મિક પ્રસંગ છે, પણ
મધ્યવયસ્કને દર્શને થોડાં ઘણાં જતાં હશે. આવાં
છેલ જીવીયાં વધારે એળાં થાય છે.

આપુ, ખીન્ને કંપાય તપાસ કરાવવી નથી.
પરણાવવો હોય તો વજતી દાસની લીરી વેર.
ઝીંગે રાતે પથ દાખતાં મહારાણા ભાવસિંહજી પાસે
વાંત કરી.

લીરી એટલે એ રાખજીને આખડે એવા ને
એધારમથ, વજતી દાસની દીકરી અને હુધા પાતાની
કાલેજ, કોઈ આંકડે મધ નેણું તે કોઈ ઉઝેરી કિયે!
આ તો સાવજની જાતીએથી લેતા જેવી વાત.

રાણા ભાવસિંહજીને માથેયેનો ત્રોટા ન હતો.
પણ ઝીંગા માથે ચારેય હાથ રાજ આપું. રાણાના
બોલ ઝીંકે અને રાણા ભાવસિંહજી ઝીંગાનો બોલ
પાછો ન વાંગે. પણ ઝીંગામાં કાંઈક કે વાંચણ હતું.
ઝીંગાનો બાપે ખવાસણ. ધરમાં બેસાંદેલી એટલે
માપ મેર ને મા ખવાસણ.

ઝીંગાને એક તો ચંચ દૂધ હતું ને પેટે મેરેને
દીકરાં મેર તો વટના કટકા. એકચોર વાંત લીધી
એટલે ચણ, લાંબ વાંત ને છાંડે કટકા થઈને
પડે તોય.

ઝીંગે લીરી હારે જ પરણવાનું વેન લીધું.
રાણાએ ધણો સમજાવ્યો. પણ આ તો રાજનો
માથે ચડાવેલ પટલુના દટણ કરે એવો ઝીંગો.

ભાવસિંહજીએ કહ્યું: "ઝીંગા! તું વેન લઈને
મેડો છે, પણ વજતી દાસ લીરીને તારી વેરે આપશે."
"કેમ ન આપે! હું કાંઈ લેરકેડો છું? મેર નથી?
આપ પધારો ને વજતીનાં પાંડે એવો તે રથે બાર
છે! રાજમાં રેવું છે કે નહીં?"

રાણાએ કહ્યું: "પણ ક્યા વાત જતી કમ ને!"
"તો પછી મારે ન્યૂં, પરણવું. આપના નામ
ઉપરથી જાળવેળ."

"એના કરતાં કોઈ ખીજું કેકોણુ જોત્ય ને!"

"આપ કઈ રિયા! પરણું તો લીરીને જ પરણું.
નહીં તો મરીને મીંદડો ચક્ર. રાણાના રાજમાં રેવું
ને એના અંગત માથાસને દીકરી ન આપે? એના
ખેરડાના પાયામાં મીંદડાં આંતર ન લેવાય?"

રાણા ભાવસિંહજીને ઝીંગાને સગા દીકરાની જેમ
પરણાવવાના કોડ હતા.

વજતી દાસે ને હુધા પાંતો એવા મોટા બડી-
ખમ કેડીકનાં કે મારા દીકરા જેવા ઝીંગાને દીકરી
ન આપે! આમ રાણાએ મનમાં ગાંઠ વાળી.

માધુપુરથી વજતાં વજતીને ત્યાં રાજાણા દાયરા
આધેપાછો થયો; એટલે રાણાએ વજતી દાસને પાસે
બેસાંધો. ઝીંગે પણ વખત વરતીને આધેપાછો
થઈ એવો.

"વજતી!" રાણાએ વાત નાખતાં કહ્યું: "આજ
પેલવેણુ વેણુ નાખવા આવ્યો છું. અને ને; ઝીંગા
પાસે તો હામ, હામ ને હામ બંધુવું છે. પોંચમાં
ખુણે છે વજા રાજની મહેરબાની છે. એટલે તારી
દીકરીને આજુ કેકણુ મેરાકમાં જોતવા ગિયું ખીન્ને
નહીં મળે."

રાણાના આદર આતિથ્યમાં ઝીંગે ન આવતો.
વજતી એક ધડિયાં તો ઉઝરકાઈ ગયો, પણ ગમ
ખાઈ ગયો. સમજે છે કે બાપ મેર પણ મા તો
ખવાસણ ને! અને સાવજી તોય હેજરિયાની ને!
એડી કડી ચાટવાની ને! વજતી મનમાં સમસમી
રહો. જવાણ થું આપવો! કરવું થું! વજતી
ગડમથમાં પડ્યો.

હા દુકારો કાંઈ ન બહુયો, ત્યારે રાણાએ કહ્યું:

વિચારમાં પડી ગયો? આજ પોરબંદરનો ધણી
હીરોને તારે ઘેર માયું નાખે છે. છ ભાવસિંહજી
જ આપ! નહિ તો હા કહેતા હજાર કયા મળે,
સમજ્યો ને! ઝીંગાને કોણ ન આપે?

વજતીએ ઉત્તર વાળતાં કહ્યું: 'આપુ, તમે તો
અમારા ધણી છે. ધણીને કાંઈ ધણી નેય. તમે છોને
મારે ઘેર આવો ને તમારું પેણ પ્રાપ્તું ઠેકાય? પણ
દેશ સુઝ્યા નેય. દીકરી મારી પણ ભાણેજી કુધા
પાતાની. કુધાને ને. મારે જરામ સારાવટ. ન મળે.
અને પાણું ગીંગામાં થોડુંક કેવરામણ છે. એટલે
કુધાને કાને વાત નાખ્યા વિના હા, ના કહેવાય ની.'

'તો પાણું ક્યાં આપું છો? અળધડી પહોંચી
જઈશ. વાંત કાને નાખી આવ્ય.' -

રાણીએ સામી હાંસીથી. વજતી મૂંઝવણમાં પડી.

વજતી દાસો પાતા ગામનાં કુધાની જડેને વેર
પરજીલ. એની આ દીકરી હીરી. પણ વજતીએ કુધાની
જડેને ઉપર ખીણું ખર કરેલ. જડેને જડેને ભાઈ
પાસે સુખદુઃખની વાત કરી ને એમાં સાળા બનેલીને
વેરઝેર વધી ગયાં. વજતી ને કુધો એવ સમજાવડિયા.
કોઈ કોઈને નમવું નેએ એવા નહિ. મૂવા માયોની
વાત. કોઈ કોઈના ધામાં નથી અચા એટલા પૂરતા
જ હતતા.

રાતે પડી જળ જાંબી ગયાં. એવે ટાણે પોતાની
ઘોડી સધને વજતી દાસો પાતા ગામે આવ્યો. બારીએ
આવીને હળવેથી બારી ખખડાવી.

'કોણ, છ?' અંદરથી ઘોઘારી અવાજ આવ્યો.

'હ તો હું. વજતી દાસો, શીંગરિયાથી.'

વજતી દાસાનું નામ પડતા કુધાએ જાંઠે હાથ
કરી ને કહ્યું: -

'અટાણે, અદરો! ભાગી જા. કોડશ જાઓ
તો તારી ખેર નેય.' કુડી નાખતો ને અને જોડાવો
કરીતા કે ભાવ-દીકરોવ ભેગા ચડને એકલાને ચૂકી
નાખ્યો. તું ને ત્વારીએ આવ્યો હો તો હું ગાયો નીકળું.'

'અરે, કુધા' વેર કયા જૂનાં ઘવાના છે!
અટાણે તો મુસીબતમાં મૂકણે છું, એટલે તુંને ગયો
માણસ સમજને સલા લેવા આવ્યો છું.'

'તો કે દે અટ, કાવ છો!'

'લે સાંભળ' તમે. રાણો ભાવસિંહ ઝીંગલાં વેર
હીરીનું માયું લે ને આવ્યો છ.'

'હીરીનું માયું? ને ઝીંગલાં વેર?'

'હા, હા, ઝીંગલાં વેરે, તારી ભાણેજી હીરીનું.
લે જોલ્ય, કાંવ કરવું છ? છ કેવું હોય છ' અટ કે
નાખ્ય. મળે જવાળ દે દે પછી તું તારે સમેથી સુવે
જા. ને ધાયે' અડા તાર વેર, પણ વારે લિને.'

'લિવો આવ્યો છો જ ભાગવા માંડ્ય વજતી!
રાણીને કે કિને કે કુધે પાતે ચોખી અણક જિવી
ના પાડે દીધી છ. છ એકની સામેય ની. અને ને
ઝીંગલો રાણીને બધું વાલો હોય તો છોખી નાંતમાં
ભેરવે લિવે. ખીરો કાંવ કરવા જવું નેએ? છ છતાંય
કુધાયે કરવું હોય તો કિને કે કું' પણ મેરનો દીકરો
છ. હેવ જાને જોડી થા મા. તમે' રે જાશ તો બધું
અધું' રિમે ને મેરનું પાણી લગતમે.'

વજતી અંધો એવા જ શીંગરિયે આવ્યો. મહા-
રાણો ભાવસિંહજી પાસે વાત કરી કે: 'કુધા માનતો
નેય, ચોખી ના પાડી દીધી છે.'

વાત સાંભળતા રાણીનાં શ્વાસ અવળા મઈ ગયાં.
વજતીને હીરે મે' રાણા, ભાવસિંહજીએ આવીને
માયું નાખ્યું ને મારો હાથ પાછો ટેલ્યો! અપમા-
નથી ચીરી સળગી ગઈશું.'

'વજતી! હજી વિચારવ હોય એટલું વિચારી
શે. વિચારીને જવાળ દે. તો સારી વાત છે' એટલું
હીરોને પોરબંદરની વાટ પડી.

'ઝીંગલો અમ ખાઈ ગયો: 'આપુ!'

'કાંઈ જોલ્યમા ઝીંગા, હવે છ ને કું છું.'

'પણ આપુ! મારા નેવા એક મૂની માણસ સાડું!'

'ઝીંગા! તારી જાત જોડીને કાંવ શીંગરિયે
આવવું છે. માડું રાણાનું આપું અપમાન હજી સુધી
કાળે કહું નથી. રાજી પુરીથી નહિ આપે તો
જાણવજતી કરવી પડશે છ બેવને સમજાવવા પડશે
કે કેટલી વીસે સો વાચ છે. આમાં રાજાનું રિપું કયા!'

ઝીંગાને તો એટલું જ જોડું હતું. રાણાના
અપમાનની આગમાં ઝીંગો જયું ભરી કરીને ઈધણી

મોરવા માંડ્યો.

બીજા બાજુ લુધાને ખજાર પડ્યા કે ભારસિદ્ધ
કટક લઈને શી ગરિયા આવે છે.

હુંને માંડ્યો મેરને ભેગા કરવા. એક દિવસ
‘પોરખંદર માડુ’ જામનગરના રાજ સામે મેરે ક્યાં
મોરવા નોતા માંડ્યા! આ રાજની અવગામી હોય
તો સામે ખેલ ખેરી લઈએ. તલ્લારુ’ સખરા માંડી.
પાંચસો ભેધારમય મેરને લઈને હુંને પાતો શી ગરિયા
આવી પડે મો’, રાણાના કટકની જ વાર. ધી ગાણું
ખેનવાના કોડ સમાતા નથી.

ધરખતાં ધ્રુપ પલટનાં ત્રિયા પડતા તાવ
ત્રણેય ટાલુાં ભોતનાં, કોણ રક ને રાવ?

હુંને મોરવા માંડી દીધા. આર્ય બાજુ એકાડા
બાંધી દીધા છે. અરધા જુવાનોને વજતીને ઘરે ફરતા
ભિતારી દીધા છે.

ડગને ને પગને ધી ગાણું ખેલનાં છે. મેર જુવા-
નડા તો કંકુના ધાપા ને કેસરિયાં હાંટ્યાં છાટીને
દોળાના ઘેરના જેવા ભોત હારે તાળિયું દેતા થન-
ગની રહ્યા છે.

હુંને પડકાર કરી રહ્યો છે, ‘ખજારદાર! મેરનું’
દૂધ લખવા નહિ રાણાને ખજાર પડે કે મેરની
આળ કરવામાં કેટલી વસમાય છે!’

કટક આગળ પહેનાં જ મેરના જુવાનડાએ તલ-
વાડું સજીને સામસામી પડા જાછીને ખેલ સર
કરી દીધો છે.

લીરી આ બધું ભેધ રહી છે. જેવાં રૂપ એવી
જ શાન. અને જેવી સહા એવાં જ શીલ લીરીને
ખંડાડ ચકરાંવો લેતું હોય એમ લાગ્યું. આ દૂધ-
મલિયાં મેર પડીતરમા તો હતા નોતા યધ જવાના.
લીરી લીરી-મોઠાકા પડારી. મરા એક સાદું હળર
હળર ચૂસા ભાગશે! અને રાણાના રાજ સામે મેરનું
જેર આખર તો મરી ખૂટવનું જ ને! લીરીને ધડીક
પોરસ ચડે છે. રમ મેરાલિયુને જેણે પટની ખાતર
કટકા યાને પડે એવા કેસરિયાંને જનમ આપ્યો!
જનમી જાણ્યું ને છાટી જાણ્યું પડી તો મરેવ..
લીરીને આમ વિચારવા આસાડખરે જોપડે છે. હું

લુધાની બાજુએ ને વજતીની દીકરી. મેરનું લોહી.
આ લોહી તો મારા રૂપને કારણ રેલાશે ને?

માડુ’ રૂપે મેરના રૂપને હાંડી નોખશે! નો! નો,
ના. ઉખળશે! મેરનો દીકરો જોતાની-લિયજરતી
દીકરી માટે મરી ખૂટ એવાં ભાગ્ય કયાંથી? નામ
રહી ભગે! તમે માડુ’ છું? હું જુવાનડો હોઉં તો
સોની જેમ તલવાર તાણીને રજા જ ન ખેન!

લીરીને યર ચડ્યું. સામી ખાટીએ ટીંગાતી
કટાર ઉતારીને ચાનખાંથી ખેચી કાઢી. એક એક
જણને અંકે ધાંધે ચૂરશરી દડ! ધ પલ જણે કે
અતરીનાં લિયજ કટકા મોંનાં છે! લીરીએ કટારી
હાથમાં લીંટી.

ઝાડા પડવાળી નામ કૂનકારા જેવી ભેષે
નીસરી કપાળી જેમ ઇંધારી નેરાટ
કે.ધાળી પાતાળવાળી ફસરી નાગળી કાળી
પણાં વખવાળી નવાવાળી અદ્રપોટ.

કટારી મૂડીમાં કસીને લીરીએ હાથને અંકેડ્યો,
ત્યાં તે સામેના અખવામાં પોતાના રૂપને અને
કટારીનો અગકારે ઘેરો. લીરી અખવા ગઈ. આ
કટારીનાં પાણી જ લોહી પીએ છે ને! ને મારા
રૂપ ભેનવના પાણી! રૂપનાં તેજ કટારી જેવાં તો
હોત તો આજે મેર જુવાનડાવને મારી ખાતર હોમાં-
વનો વખત આવના! ત્યારે હું જ આ કટારનાં ને
મારા રૂપના તેજને અંકેકાર કરી દઉં તો પડી લોહી-
માસની ખાલણું તો મરે ને!

લીરીએ વિચાર આવ્યા એજો કટારીવળે હાથ
ઉપાડ્યો અને લીજળીને અપકારે પેટમાં ધરેલો દીધો.
ને હસતી હસતી લોહીના આમણામાં ઢળી પડી.

લીરીનું હાસ્ય સાંભળીને ઘરનાં બધાં દોડ્યાં,
આટીને જુએ છે તો લીરી ચોરીએ ચડી હોય એવા
નમણા પલુ તેજસ્વી ભાવે છેલ્લાં ડચકાં લઈ રહી
હતી. હુંને લીરી ઉપર એજોરોળ યધ ગયો.

સાચી, હવે લુધાની બાજુએ સાચી.
‘પોરખંદરનું’ કટક ગામને પાદર આવ્યું ત્યારે
લીરીનાં નામનીએ એનાં લણુ કિતાવાં.

હરિના જન હરિ જેવા રે

રેવન્દ્રકુમાર કાલિદાસ ૫૩૮

૫૪. બ્રહ્માનંદ રવામી વડોદરાના ગાયકવાડ સરકારનો પત્ર વાંચી રહ્યા છે.

એમાં લખ્યું હતું.

‘વડોદરા આની જન્મ વાર્ષિક પચીસ હજાર રૂપિયાની આમ નીન છુ ગામ આપીશ’.

રવામીજીએ જવાબ લખ્યો.

‘આપુ જીવન શ્રીહરના ચરણે સમર્પિ દીધું છે એના વગર કોનના શુભાન ગાના નથી’.

કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના રજવાડાઓમાં કવિ બાકી ગદ્યા તરીકે ખ્યાલ અને ન અને સહજ નંદ રવામી પાસેથી રવામીનારાયણ ધર્મની દક્ષિણા છે. બ્રહ્માનંદ રવામી બન્યા પછીથી આ પહેલી વૌકિક સાત્ય કુકારી

મેઠા દિવસ થયા

પૂર્વશ્રમના સમા સંપન્નિઓ આવ્યા. સમગ્રણ અને હજન કરી શુકરાશ્રમમાં આની જન્મ ખૂબ ખૂન સમજાવા.

બ્રહ્માનંદ રવામીએ એના જન્મ સમારોહને ત્યા જ એક પદ રચી આપ્યા.

‘રે સમગ્રણ હરિવરનું સાચું.’

સહજનંદ રવામીએ આ બધું જણ્યું.

જન્મના ચરણ એટલે સરવર્ણિ તે જન ઉપર જ.

રવામીનારાયણ સપ્રદાયમાં સત્ત્વ શીઓના સાધુ ઓના રવામીના સેવના નિમોદપણના જે પ્રસંગો નેરામાં આવ્યા તે તે રવામીજીએ કલ્પમાં વણી લીધા

‘ધર્મોપાયીઓ સહજનંદ રવામીના પ્રત્યક્ષ દર્શનની છબર લેતા તેના માટે તેઓએ એક નિયમ કર્યો. ‘બ્રહ્માનંદ રવામીના જનાવેના સો કીર્તન રાજ ગારી તેમને જ કુ દર્શન આપીશ.’

(૨)

બ્રહ્માનંદ રવામી કેવળ બાપ રવામી ન હતા,

વ્યારહાર નિમુણ પણ હતા

સ પ્રદાવના તમામ શિખરમધ મદિરા બાધવાનું કામ સહજનંદ રવામીએ તેમને સોંપ્યું હતું. જન્મ ગદ, વડનાથ, મહડા, અમદાવાદ ને સુમીના મદિરા બ્રહ્માનંદ રવામીના ચણાવેલા.

અમદાવાદમાં જનરન ગોડન સાહેબ પાસેથી જન્મ મેશી મદિર બધા ‘યુ’ જે હાથ પણ મોજૂન છે પણ જુનામદમાં તે બીજા સપ્રદાયવાળાઓએ નવાનના માન ખૂન બનેલા

પણ નવાન હામીદખાનને દુરત આમનો પ્રમુગ થાદ આવી ગયો

સહજનંદ રવામીની જુનામદમાં પધરામણી થયેલ ને તેનું જળ સાસરું સમિયું થાય.

‘નવાન અને જીવાન મેટીએ મટેન નીચેથી પસાર થનું આ સામૈયુ જનુ ને નવાને દીવાનને પૂછ્યું.

‘આપા ક્ષ.જનંદ રવામી કાણ?’

‘જીવાન સાહેને આમણી થીધી સહજનંદ રવામીને જતાવેના પણ એ વખતે તેઓ સામૈય મા બેઠા બેઠા કાકડી ખાય

એટલે કાકડી ખાતા સહજનંદ રવામીની મજાક કરતા દીવાને કહ્યું. ‘નામદાર જોયું, છે કાષ સમજાઈ બર બજારે બેઠા બેઠા કાકડી ખાય છે’

પણ નવાન સમજૂ હતા, એણે કહ્યું. ‘ઝોલિયા પુરુષ સિવાય આમ બરબાબરે રોઈ કાકડી ખાઈ શકે નાંઈ રવામીજી બરબર ઝોલિયા પુ.ય છે.’

નવાને જ રે ખનર પરી કે આ સહજનંદ રવામીના અનુયાયીઓ માટે મદિર જનાવણુ છે એટલે એણે જોઈએ તેટલી જમીન આપવા ફરમાન કર્યું.

‘સુમીના મદિરા માટે પત્થરની અગવડ હતી એ પ્રગદા રાજ સાહેબને મળીને રવામીજીએ ટાળી

(૩)

વડનાથનું મદિર પૂરું થયું. આ જમાના મદત

તરીકે ઘજાનંદ સ્વામીને મુક્યા.

જ્યાં મોટી ખચ કોયે લેપડે નહિ ને ઘજા-
નંદ સ્વામીને આની ચિંતા રહ્યા કરે.

વડતાલ આવતાં સહજનંદ સ્વામીએ આ નજરે
નેહુ ને એણે વિચારું :

‘નિરપેક્ષી ઘજાનંદ સ્વામીના અંતરમાં આવ્યા
વિશેષ ન નેપ્રએ. એ આ ચિંતામાં પડ્યા રહેશે
તો કાંઈ-સાહિત્યનું કામ નહિ કરી શકે.’

બીજે જ દિવસે સહજનંદ સ્વામીએ આજ્ઞા કરી :
‘તમારે વડતાલની જગ્યાની મહંતાઈ છોડી
દેવાની છે અને અમારી સાથે મદદ આવવનું છે.’

દુરત ખર્ચે ડોળી બરાબી સહજનંદ સ્વામીની
પાછળ એ ચાલી નીકળ્યા.

(૪)

સહજનંદ સ્વામીને એક કાંઈ થોડો ભેટ ધરવા
આવ્યો.

થોડાને કાઠીએ એકલા દુધ પાક બીજેરેલ, અલ-
મરત, બાન્નેક જેવી પેણીની પીંચળા, પૂરા માખણ,
ખૂન ચાકરીથી એટલો તોડાની થઈ ગયેલા કે પાસે
જનારને લાત મારે ને ખચકાં કરે.

આ કાઠીએ કંટાળી થોડો લેયલા ધારેલ પણ
ઠાંકે રાખ્યો નહિ એટલે સ્વામીએ ભેટ આપ્યો.

શીઝ મહારાજને સેવકોને થોડો બાંધી દેવા કહ્યું.

મહામહેનતે બધાથો તો ખરો પણ ઘાસે પાણી
આપવા ઠાંકથી નજીક જઈ શકાય નહિ. સાચવનારને
બારે મરકેની હતી એમાંય તેના દેખતા થોડી તો
લક જઈ શકાય નહિ, એને ભેતાં જ ટોડાવીને ભાગે.

એક દિવસ શીઝ મહારાજને કારિવાણી ગમ
જવાનું થયું. ભેળા થોડા કાઠીએ હતા.

તેમણે ઘજાનંદ સ્વામી અને મુકતાનંદ સ્વામીને
સાથે આવવા આજ્ઞા આપી.

મહારાજ માટે થોડી હતી, તેમ જ મુકતાનંદ
સ્વામી માટે પણ દાદા ખાચરની થોડી હતી.

બાંધી રહ્યા એક ઘજાનંદ સ્વામી.

મહારાજને દુરત આજ્ઞા કરી :

‘તેનો કાઠીવાળો થોડો ઘજાનંદ સ્વામી માટે લાવો.’

સૌ સ્તબ્ધ થઈ ગયા.

‘આ થોડા પર સવારી થક શકે એમ નથી
મહારાજ !’

‘ના, એ જ થોડો લાવો.’

સેવકો આજ્ઞા થતાં મહામુસીબતે પેનો થોડો
લાવ્યા પછી એના હલુકણુટ અને ઉછળાને કાઈ
સીમા ન હતી.

થોડો આવતાં મહારાજને આજ્ઞા કરી :

‘ઘજાનંદ સ્વામી, હવે તેના પર સવાર થક જાઓ.’

આજ્ઞા મળતાં સ્વામી કમર બાંધી તૈયાર થક ગયા
અને થોડા પાસે જઈ જવાંમ મારી સવાર થઈ ગયા.

સેવકો આજ્ઞા ખરી ગયા પછી બધાપના આશ્ચર્ય
વચ્ચે આ મુકે થોડાના બધાય તોડાન લખી ગયા
હતા, ચાત બની ગયો હતો.

એ પંચીથી થોડાની આંખે અધારી બાંધી હતી
તે પછી મહારાજને છોડાવી નાખી.

આસપાસ થોડીઓ ગળી હતી જતાંય થોડો તો
કેડોગાર બીજો હતો.

મહારાજને થોડાની તથા મુકતાનંદ સ્વામીની એમ
બેય થોડીઓ વચ્ચે કેડ કારિવાણી મુધી થોડો ચલાવ્યો
અને એ જ રીતે પાછો લાવ્યા.

ભેળા આવનાર કાઠીઓએ આનું કારણ પૂછ્યું.
મહારાજને કહ્યું :

‘આ થોડા પર બેસનાર સ્વામી જિતેન્દ્રિય થતી
છે. બેસનારનો પ્રભાવ થોડા પર થયો. બેસનારની
જતિઓના વિશ્વમની અસર થોડા પર થઈ એથી
થોડો ચાંત બની ગયો.’

(૫)

વડતાલની આસપાસનો એક ખાલથું દુરાચારી
થઈ ગયો અને હથકી કામની ઓઝોને ધરમાં
રખવા લાગ્યો.

એનો મોટોભાઈ સમજવવા ગયો તેનો કુદાગાથી
લાત કપેલ.

આ બંધકર બનાવથી લોકોએ તેનો બદિલકાર
કયો અને તે જાતે ગામ બહાર વગાડામાં મૂકી
બાંધી રહેવા લાગ્યો.

એક દિવસ અહાનંદજીના શિષ્ય તદુપાનંદજી વગડામાં, તડકામાં બૂખ ને તરસથી બેભાન થઇ પેલા બ્રાહ્મણની ઝૂંપડી પાસે પડી ગયા.

ત્યાં પેલો બ્રાહ્મણ આવ્યો. ભગવા પરિધાનયુક્ત સાધુને જોયા ને વિચાર્યું, 'કોક સ્વર્ગી છે.'

એણે બેભાન તદુપાનંદજીને પૂછ્યું: 'પાણી લાવું?' સ્વામીએ હા કહી.

બ્રાહ્મણ પાણી લાવ્યો ને પાણું. કંઈક હોશમા ભાવ્યા.

ત્યાંથી સ્વામીને બ્રાહ્મણ ઝૂંપડીએ લઇ ગયો.

બોજન કરાવ્યું.

સ્વામીને આનંદ થયો ને તે ઠાણુ છે એ બધી પૂછપરછ કરી.

બ્રાહ્મણે સધળી વાત કરી.

સ્વામીજીએ જોયું કે બ્રાહ્મણમાં સફલાવના ભરત થઇ હતી અને પશ્ચાત્તાપથી તેનું હૃદય બળતું હતું.

એણે તદુપાનંદજીના ચરણ પકડી અનુમત્ત કરવા કહ્યું.

તદુપાનંદજીએ કહ્યું: 'ત્રણ દિવસ પછી વડતાલ આવશે.'

તદુપાનંદજીએ વડતાલ આવી, પોતે વગડામાં બેસી જ બની ગયા પછી પેલા બ્રાહ્મણે શી રીતે પાણી પાંપ પોતાને બેઠા કરી બોજન આપ્યું તે વાત કરી, બ્રાહ્મણે કેરેલ મોદામાંઘર્ષના ધાતળી તથા તેના પશ્ચાત્તાપની અને તે બધામાંથી તેને સન્માર્ગે વાળવા વિનવણી કરી.

અતિથય પ્રસન્ન થઇ અહાનંદ સ્વામી બોલ્યા:

'તે આવે એટલે મારી પાસે મોકલજો.'

ત્રીજે દિવસે પેલો બ્રાહ્મણ વડતાલ આવ્યો.

તદુપાનંદ તેનું સ્વાગત કરી પડી અહાનંદ સ્વામી પાસે લઈ ગયા.

પણ ત્યાં બ્રાહ્મણે શું જોયું?

અહાનંદ સ્વામી જોતે ચૂંતે પીસવાની ચક્રી ચનાવતી હતા. ચક્રીની સાથે જડેલ બેઠકમા બેસીને એક હાથે બળદને ઢાંકતા હતા અને બીજા હાથમા પુરાકડું પાનું હતું.

બ્રાહ્મણને અને તદુપાનંદને આવેલા જોઈ પેલી વાતનું સ્મરણ થયું ને બેઠકને પાસે બોનાવ્યા.

બ્રાહ્મણ હાથ જોડી ચરચરતો જોએ હતો.

પ્રથમ તો તેને ક્યાંય સુધી જોયા ક્યાં પડી કહ્યું: 'ભૂલ્યાઈ, તે' વગડામાં સાધુની સેવા કરી છે તેથી તારા પાપ બગી ગયા છે. વળી તું' પશ્ચાત્તાપથી પીડાય છે.'

'પણ મેં' મારા ભાઈની હત્યા કરી છે.'

'સત્યરૂપના ગુણ સેવાથી બધા પાપ પ્રજાળી જાય છે માટે મંદિરમાં જઈ સત્સંગી બન અને સાધુઓની સેવા કર. સેવા જેવું કોઈ ચડિયાતું પુણ્ય નથી.'

બ્રાહ્મણ તે પડી મંદિરમાં રહી ને તેની જિંદગી સદાચારમય બની ગઇ.

(૧)

સ્વામીજી એક વખત ડેટલાક પરમહંસેને લઈ ડ્રાંગધાયી મેથાણુ માંડે જતા હતા. તેવામાં રસ્તે-વગડે હથિયારનધ ડેટલાક વેરાગી સામા મળ્યા. તેઓ સ્વામીનારાયણ ધર્મના કદા દેખી હતા.

આ સાધુનું મંડળ છે તેવું જાણી બધા વેરાગી તેમના પર તૂટી પડ્યા અને જેમ કાંઈ તેમ હાથ પગની લાતોથી પરમહંસેને મારવા માંડ્યા.

અહાનંદ સ્વામી પર પહોંચ્યો માર પડતો હતો.

સાધુઓ તો પોતાના નિયમ પ્રમાણે ક્રમાશીલ રહી હસતા મોઝે માર સહન કરતા હતા પણ પેલા દેવોઓ માર મારતા અટકે નહિ.

જોમા હાથ પગથી માર મારવા વેરાગીઓએ તેમના હથિયારો નીચે મૂક્યા.

સ્વામીની નજર આ હથિયારો પર પડી ને દુરત બોલી બોલ્યા:

'અરે, ભાઈઓ! પરેલાં તમારા હથિયારો હાથમા લઇ લો અને પડી ને કરવું લોપ તે કરો. કેમ કે આટલા બધા સાધુઓમાં ડેટલાક કાઠી-રજપુત જેવી શરવીર કોમના પણ છે, તેમનાથી કદાચ સહન ન થયું અને તેઓની મતિ ફરશે તો અમારી સાંપ્રતા લાજશે અને તમારા જુદા પડેલા હથિયારો તેમના હાથમા આવનાં તમારું જીવું યશે. માટે ભયા થઇ હથિયાર હાથમા રાખો.'

અને સાથે જ માર આતા સાધુઓને 'શિક્ષાપત્ર' નો મોક મોટથી કહ્યો:

માલીદાન તાહનં મ્હ ફત કુમતિભિજનં દાનત્યમેવ સર્વેષાં ચિન્તનિયં પિતં વ્યતી.

વૃદ્ધ કેાણુ ?

અનંત વ્યાસ 'સ્મિત'

વૃદ્ધ કેને કહેવાય ?

જ્યારે જ્યારે આ સવાલ તમારી સમક્ષ આવે ત્યારે તમે જરાય અચકાયા વિના '૮૫' હઈને જવાબ આપી દેવાના છે, 'ઝોહો હો ! આમાં તે કય મોટી ધાડ આરવાની છે ! પૂછ્યો પૂછ્યો ને આવો' ત્રાંત્રણ સવાલ જ પૂછ્યો ? અરે, તમારા આ સવાલનો જવાબ તો મારે હવે વરસનો બચુડો પણ આપી શકે કે; જો ના માથે ધોળા પાંખા આવી ગયા હોય, જેની કમર ધનુષ્યાકાર બની ગઈ હોય, આંખે ઝાંખપ આવી ગઈ હોય, શરીર અશક્ત બન્યું હોય એવા પચાસ કે એથી વધારે ઉંમરનાં માણસને વૃદ્ધ કહેવાય.'

તમારી વાત સાચી. દેખીતી રીતે તો ઉપલા સવાલનો જવાબ આવે જ મળી શકે અને આવા જવાબને આપણે સતોષ સાથે સ્વીકારી લઈએ છીએ.

પરંતુ શું આ જવાબ સાચો છે ખરો ? બાહ્યદૃષ્ટી તમે કહેલા લક્ષણો મુજબના માણસને વૃદ્ધ કહેવાય છે, પરંતુ તાર્ત્વિક દૃષ્ટીએ જોઈએ તો એ વાત ખેંચી દે છે.

હોં વેદર માઈકે અનેક પ્રયોગોને અંતે બહાર કહ્યું કે; ઉંમરના વધવાની સાથે માણસની અનેક વિધ શક્તિઓ પણ વિકાસ પામે છે. હોં માઈકે ૮૬૩ માણસો પર પોતાના પ્રયોગો કરેલા જેમાં ૫ વર્ષથી લઈને ૯૫ વર્ષની ઉંમરના માણસો હતા. ઉંમરના વધવાની સાથે વૃદ્ધવરધામાં માણસની શક્તિઓ ઘટી જાય છે; એવી આપણી સામાન્ય માન્યતાને હોં માઈકે જીટી પાડી છે. ૮૦ વર્ષથી પણ વધારે ઉંમરના માણસોમાંથી ૫૨% ટકા વૃદ્ધો તો સારા સુદૃઢ મુવક સાથે મેદાનમાં ઉતરવા તૈયાર

હતા. 'સાહે બુદ્ધિ નાહી' એવી આપણી કલ્પના તને પણ તેમણે કટકેક અંશે ખોટી પાડી છે. ૨૫% ટકા વૃદ્ધોની બુદ્ધિ તો યુવકોથી પણ વધારે સ્નેહ માલુમ પડી હતી. કદાચ તાર્કિકતામાં પણ કંઈ ખાસ પરિવર્તન જણાયું નહોતું. યુવકોના મુકાબલે વૃદ્ધો વધારે. હરેલ બુદ્ધિના અને બેવડાડુ ગણાતા હોય છે. અને એ કારણે જ તો આપણી પેઢી કહેવત; 'ધરડાં વિના ગાડાં ન વળે' અસ્તિત્વમાં આવી હશે ને ? વળી શ્રદ્ધાશક્તિની બામતમાં પણ યુવકોની અપેક્ષાએ વૃદ્ધોને વધારે શુભ મળ્યા હતા.

સાધારણ રીતે લગભગ બધા જ દેશોમાં ૬૫ વરસની ઉંમરે નોકરીને પેન્શન આપી દેવાનો નિયમ છે. આ નિયમ પાછળ પણ ઉંમરના કારણે અશક્ત બની ગયેલા મનાતા વૃદ્ધોની કાર્યશક્તિ ઘટી જાય છે; એ માન્યતા રહેતી છે. પરંતુ પેન્શન આપવાના આ નિયમ પર ટીકા કરતા સર હેનરી ફોર્ડે પણ કહેલું કે; જ્યારે એ માણસો (વૃદ્ધો) કામ કરવા માટે અધિક યોગ્ય બનતા હોય છે એવે જ સમયે તેઓને નકામા, શક્તિહીન વૃદ્ધો સમજીને 'રિટાયર' કરી દેવાય છે.

જગતમાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સુંદર કાર્ય કરીને અમર નામના યોગ્ય જનારા મહાન પુરુષોના જીવન પર દષ્ટિ નાખીશું તો જણાઈ આવશે કે, જેને આપણે; બુદ્ધિ, અપગતા અને કાર્ય-શક્તિ માટે નકામી ઉંમર ગણીએ છીએ એ વૃદ્ધ ઉંમરે જ અનેક મહાપુરુષોએ પોતાના જીવનના શ્રેષ્ઠતમ કાર્યો કરેલા છે. સર આર્થ-એક ન્યૂન, કાઉન્ટ, હોવે જેવા મહાન વેત્તા-વિકો અને મહાન જર્મન અંધ કવિ ગેટેએ પોતાની ૮૦ વરસની ઉંમર પછી જ ખાસ

મહત્વની ચીજો તૈયાર કરી હતી. આઈઝેક વેટ્સનની કવમ તેની ૯૦ વર્ષની ઉંમર પછી પણ જોવી ને તેની જ તેજ રહી હતી હોં હનિમેને ૮૦ વર્ષની ઉંમરે લગ્ન કરેલા અને ૯૧ વર્ષની ઉંમરે તેમણે હોમિયોપેથિક દવા ઓળી અનેક મહત્વપૂર્ણ શોધો કરી હતી લેન્ડોરે પોતાના વિજ્ઞાત કંઈકનેક સવાદ વપ વર્ષની ઉંમર બાદ લખ્યા હતા જગમસિદ્ધ ચિરકાર માર્કલ એ જોડોએ પોતાની ૮૧ વર્ષની ઉંમરે પણ ૨૧ વર્ષના નવયુવાનને છાજે એવી સ્ફૂર્તિ સથે અનેક ચિત્રો તૈયાર કરેલા ૩૦ ૨૮૦ ૫૭ વર્ષની ઉંમરે સાયકવ અવાવતા શીખેલા અને મહાન સ્વાચીર સે કેટીમે પોતાની ઉત્તરાવસ્થામાં સંગીત અને વાદ્ય શિક્ષણ મેળવવા માટેનું બહુ દૂર શા માટે જવું ભેઈંબ ? પૂં મહાત્મા માધીભામ વૃદ્ધ ઉંમરે પણ યુવાનોને શરમાવે એવો ઉત્સાહ અને કાર્યશક્તિ હતા શ્રી જવાહરવાવ નહેરુ આજે પણ નવયુવકોને હક્ષવે એવો ઉત્સાહ, તર વરાટ કાર્યશક્તિ અને ભુદ્ધિ પ્રતિષ્ઠા ધરાવે છે

આ ઉપરથી એટલું તો હવે તમારે માનવું જ પડશે કે, વૃદ્ધ ઉંમરે બધા મનુષ્યો કામ કરવા માટે અશક્ત બની જાય છે, એ માન્યતા ખોટી છે. અરે, ક્યારેક ક્યારેક તો આયુ-વૃદ્ધની સાથે સાથે માનસિક શક્તિઓની પણ વૃદ્ધિ થાય છે

વૃદ્ધ ઉંમરમાં માણસોની કાર્યશક્તિ અને ઉત્સાહ તથા ભુદ્ધિ મદ પડે છે એ વાત ખોટી છે એટલું જ નહીં પણ એ ઉંમરે ભુદ્ધિ વધારે તેજ બને છે, મન મજબૂત બને છે, દૃઢતા અને કાર્યશક્તિ પ્રબળ બને છે હરેવ સ્વસ્થાવ અને વ્યવસ્થાશક્તિ આવે છે આ બધું તો આ રહે ઉંમર દરમિયાન ભેઈંબ ગયા પરંતુ કેનાક માણસો તો યુવાન ઉંમરમાં જ વૃદ્ધ (અશક્ત) બની જાય છે તન યુવાન પણ મન વૃદ્ધ -

અશક્ત, આવું આવું થતી જગ્યાએ ભેઈંબે છીએ જ્યારે આવું જગ્યાયે તે સમયે ખરેખર વૃદ્ધ (અશક્ત) કોને ગણવો ? આ પ્રશ્ન તમારો મનમાં કદાચ બાજે તો નવરત્ન બહી. અહીં નીચે હું એવા 'વૃદ્ધો' માટે કેટલાક વિચારો રજૂ કરું છું આપ તે તપાસી જાણે અને આપ જો એવા કોઈ એકાદ 'વૃદ્ધ'ની બાબતમાં આવી જતા હો તો તરત જ તમારું વૃદ્ધત્વ દૂર કરવા પ્રયત્ન કરો

જે માણસને જીવનમાં કોઈ રમ નથી જીવન છે એટલે જેમ તેમ પુરું કરવું અને કોઈ પણ ક્રિયાએ જીવગી પૂરી થઈ જાય એટલે બસ, એવા નબળા વિચારોવાળો માણસ યુવાન હોવા છતાંય વૃદ્ધ છે

જે માણસ પોતાના જીવનમાં કોઈ પ્રયત્ન, પોતાના વર્તવે પ્રત્યે તથા સત્તા ન્યાય અને ઈશ્વર પ્રત્યેની પોતાની શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ ખેંધે એમ જો તે માનસિક વૃદ્ધ છે

પોતાના જીવનને ઉત્તરાર્ધમાં પડેલાં નાર સહિત શરોને બદલે સોના ચાકીતું મૂલ્ય વધારે આકે છે તે માણસ જગતનો મોટામાં મોટો નિર્ધન અને વૃદ્ધ ભણવો.

સામા માણસના પ્રત્યેક વ્યવહારને માત્ર શકાની જ નજરે જોનારા, અન્યની પ્રામ જિ ક્રે- અને સત્ત્વમાં પણ શકા સેવનારા માણસ વૃદ્ધ છે આવા માણસો ભલે ઉંમરમાં યુવન હોય પણ વારનવૃદ્ધવથી તો તેને વૃદ્ધ જ ભણવો. અન્ય માણસના દરેક વ્યવહારોમાં શકાશીલ દૃષ્ટિથી જોત રા માણસો આગળ જતા પોતાની જાત પ્રત્યે પણ શકિત દૃષ્ટિથી જોતો થઈ જાય છે આવી સંકુચિત ભાવના અને શકાશીલ સ્વભાવ તેના અઠાળ વૃદ્ધત્વ અને સ્વાસ્થી પહોંતુ ઘોતક છે.

જે અન્યના ભવામાં રાજી નથી, પારકાનું પુકમન થતું જોઈને, જે મનમાં હરખાય છે નીચ વૃત્તિવાળો માણસ પણ વૃદ્ધ જ છે અન્યને માટે જે સારો અભિપ્રાય ન ઉચારે, ક્યારેય મધુર વાણી ન જોડે એ વાણીનો વૃદ્ધ

જે માણસ પોતાની અને અન્યની ઉન્નતિ માટે ધ્યારેય પણ વિચારતો નથી, જેનામાં આત્મવિશ્વાસ નથી, જે બિરુ હૃદયી છે, જેનામાં સાહસ અને હિંમત તથા દૃઢતાનો અભાવ છે, જે મુશ્કેલીઓના વિચારો સેવીને સદાય લાયથી મૂંઝતો રહે છે ને કોઈ કાઈ શરૂ કરતો નથી આવો માણસ વિચારથી વૃદ્ધ ગણાય.

નાનાં નાનાં ફૂલ સમાન બાળકોના મુખ પર પ્રગટેલા નિર્દોષ, મધુર હાસ્યને જોઈને જેનું હૃદય નાચી નથી ઉઠતું, નાનકડાં જીવલેતાં નિર્દોષ ખેલોને જોઈને જેનો આત્મા પ્રસન્નતા નથી અનુભવતો એવો માણસ હૃદયથી વૃદ્ધ ગણાય.

જેનામાં સ્વદેશભક્તિ નથી, માતૃપ્રેમ નથી, દેશાભિમાન અને સ્વાભિમાન નથી તે પણ વૃદ્ધ જ ગણવો.

જે માણસ માત્ર ભૂતકાળ ભણી નજર રાખીને જ બેસી રહે. ભાવિ તરફ તેની નજર

પહોંચતી જ નથી. એવો માણસ વયમાં યુવાન હોવા છતાં મનથી તો વૃદ્ધ જ ગણાય.

જગતના કોઈ મહાપુરુષ-નેતાનું મૃત્યુ થતાં જે માણસ માત્ર એવા વિચારોથી નિરાશ બનીને લમણે હાથ ઢંધને બેસે છે કે; હાથ! હવે દેશનું શું થયે? જગતની પ્રજાને સાચો માર્ગ કોણ ચીંધયે? માનવપ્રજાને કદયાણનો રાહ કોણ બતાવશે? આવા વિચારો સેવતા મૂર્ખ માણસો-નિરાશવાદી ગણાય. તેઓ એ પણ ભૂલી જાય છે કે, 'બહુ રતના વસુંધરા.' યુગે યુગે ભ્યારે સંઘટ કાલ આવ્યો છે, ત્યારે જગતને કોઈ ને કોઈ પથદર્શક-મહાપુરુષ પ્રાપ્ત થયા જ છે. માટે નિરાશાના વિચારો સેવનારા પણ ખરેખર મૂર્ખ ગણવા.

આમ તાત્વિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો વૃદ્ધત્વને ઉંમરનો કોઈ બાધ નથી ગણાતો. ઘણા યુવકો મન, વચન અને કર્મથી વૃદ્ધ ગણાય તો ભ્યારે ઘણા વયથી વૃદ્ધ માણસો મન, વચન અને કર્મથી યુવાન ગણાય છે.

સારી સુંદરતા

નામાંકિત અજિજ સેખિઝા મેરી રોખે પોતાની કિશોરવયસ્થાના એક પ્રસંગ નોખ્યો છે એ પ્રસંગ પૂરથી તેને જે બોધ મળ્યા તેનાથી જાણે તેને જીવનપાયેક શાખું હતું.

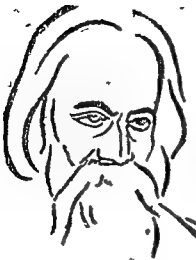
તે ભ્યારે સોળ વર્ષની આકર્ષક તરુણી હતી, ત્યારની આ વાત છે. એક વખત તે દોડતી દોડતી પોતાના પિતા ખાસે ગઈ ને કહેવા લાગી :

‘દલાણાભાઈ મારી સુંદરતાની ખૂબ પ્રશંસા કરના’તા. બાપુજી, એ બાઈ જેવા મોટા માણસ મારા રખતી પ્રશંસા કરે ત્યારે ખરેખર મને અભિમાન જીપડે છે.’

મેરી રોખસના પિતા જલ્દી ચાલ્યા માણસ હતા. આ પ્રસંગે તેમણે પોતાની વદાયખોથી દીકરીને ચિખામણ આપના કહ્યું :

‘બેરી, સોળ વર્ષની ઉંમરમા તો કોઈ પણ છોકરી રૂપાળા દેખાય જ. એ તો કુદરની જ છે. એ અવસ્થામા આપણા રૂપ કે સુંદરતા માટે જો કોઈને વસ થતો હોય તો તે કુદરને ધરે છે, આપણને નહિ. હા, ભ્યારે તું સાઠ વર્ષની ધરતી કેતી થાય, અને એ ઉંમરે તારી સુંદરતાનાં, તારા સ્વભાવની સુંદરતાનાં, તારા હાલખાનુની સુંદરતાનાં કોઈ વખાણ કરે તો તારા માટે અભિમાન લેવું જેવું ખરું!’

—શિષ્ય સુંદરમ

શક્તિના દંભે અને સ્વાર્થના લોભે મહામારીની
ચેટ જોતજોતામા આંજો જગતને. ઘેરી લીધું
છે તેનો ઝેરી ચેષ કોઈ દેશમાંથી બીજા દેશમાં
ફેલાઈને બધા શાંતિમય ગામડાઓને ખૂણ
લેવા કરી રહ્યો છે. જ્ઞાનથી સમુજ્જવલ, સ્નેહથી
રસસિદ્ધ અને સંતોષથી શીતલ એવી પ્રશાંત
સરલતા ભારતનાં તપોવનોમા હતી.

વસ્તુના ભાર વગરનું મન જલમા અને સ્થલમાં
સર્વેન ઉઠાર કફયાણને ફેલાવી દેતું, અવારિત
ધ્યાન જડમાં અને જીવમા સર્વ ભૂતોમાં આત્મી-
યરૂપે પ્રવેશ કરતું. આજે તેનો નાશ કરીને
ન્યાં હૃદય હતું ત્યાં વસ્તુના ગંજ આવ્યા છે,
ન્યાં તૃપ્તિ હતી ત્યાં આડંબર આવ્યો છે, ન્યાં
શાંતિ હતી ત્યાં સ્વાર્થનો સથામ આવ્યો છે.

૯૩

હે ભારતવાસી, શક્તિના મદથી મત્ત બનેલા પેલા વલ્લિલ વિલાસી
ધનના અભિમાની પશ્ચિમના કદાક્ સામે શુભ ઉત્તરીય પહેરીને શાન્ત
સૌમ્ય મુખે સરળ જીવન જીવવામાં સરખાતો નહિ.
એ લોકો શું કહે છે, સાંભળતો નહિ; તારુ એક ધન ભલે તારા હૃદયમાં
રહેતું, ભલે તારા ધરમા રહેતું, તારા સુપ્રસન્ન લલાટ ઉપર અદૃશ્ય
સુગંધ બની રહેતું. દેખાવમા જે મોટું છે, અને જે નજર સામે મોટા
ગંજરૂપે ખડકાઈને ઊભું છે, તેની આગળ અસિદ્ધ થઈ જઈને વારે
વારે આજીવીશ નહિ. રિક્તતાના અવકાશથી ચિત્તને ભરી દઈને
સ્વાધીન આત્માને દારિદ્ર્યના સિંહાસન ઉપર પ્રતિષ્ઠિત કર

૯૪

હે ભારત, તેં તૃપ્તિને મુકુંદ, દંડ, સિંહાસન અને ભૂમિને ત્યાગ
કરીને દરિદ્રવેશ ધારણ કરવાનું શીખવ્યું છે, વીરને તે ધર્મયુદ્ધમા
કગલે ને પગલે દુરમનને હામા કરવાનું, જયપરાજયને ભૂલી જઈને
બાણને પાછા એવી લેવાનું શીખવ્યું છે, કર્મશીવને તે યોગયુક્ત
ચિત્તે બધા કૃજોની ઈચ્છાને છાંદને લેટ ધરી દેવાનું શીખવ્યું છે.
ગૃહસ્થને તે પઠેશીઓ, સગાઓ, મિત્રો, અતિથિઓ અને અનાથોમાં
ધરનો વિસ્તાર કરવાનું શીખવ્યું છે. તેં લોભને સંયમની

સાથે બાંધે છે, નિર્મલ વૈરાગ્યથી તેં દૈન્યને ઉગ્રવદ્ધ બનાવ્યું છે, સંપત્તિને તેં પુણ્યકર્મ દ્વારા મંગલ બનાવી છે, અને સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને સઘળાં સુખોમાં અને દુઃખોમાં સંસારને સદા પ્રહારી સંસુખ રાખવાનું શીખવ્યું છે.

૬૬

૬૫

હે ભારત, તારા શિક્ષણે જે ધન આપ્યું છે તેનું આયોજન બહાર અત્યંત અદ્ય છે, દેખાવમાં તે દીનતા જેવું છે, તેનું બધું જૈશ્વર્થ અંતરમાં વિસ્તરેલું છે.

આજે સભ્યતાના અન્તઃહીન આડંબર, મોટી મોટી બકાસો, દરિદ્રતા રુધિરથી પુષ્ટ લોભવિલાસો, અગણિત ચક્રોની ગર્જનાથી ઘર્ષર નાદ કરતા લોખંડી બાહુવાળા દાનવોની ભીષણ બર્ષર ઉગ્ર રક્તવર્ણી અગ્નિ સગી બળબળતી સ્પર્ધા વચ્ચે નિઃસંકોચ-પૂર્વક શાંતચિત્તે ચિંતા અને ચેષ્ટાનો જેમાં લેશ પણ નથી એવો એ નીરવ ગૌરવયુક્ત સુવિરલ સૌમ્ય દીનવેશ કોણ ધારણ કરશે ?

આત્માના એ ઉદાર મંગલ સંપદરાશિને કોણ પોતાના અંતરના આગારમાં ભરી રાખશે ?

૬૬

અંતરની તે સંપત્તિ આપણે ખોઈ બેઠા છીએ. એટલે આપણે લજ્જાથી નીચા નથી ગયા છીએ; એટલે ક્ષુધાતં ફર્શર દૈન્ય સર્વોંગે ડબ્બ્યા કરે છે; એટલે આજે પ્રાણલુપ્તો વિરલ વસ્ત્રો સંમાન પામનાં નથી; ધ્યાનબળ રહ્યું નથી, કેવળ જપ માત્ર છે, કેવળ ચિત્તહીન અર્થહીન અભ્યસ્ત આચાર શુચિત્વ ગણાય છે.

હવે સંતોષના અંતરમાં તેજસ્વિતા નથી રહી, કેવળ જડતાના પુંજ છે; ધર્મ પ્રાણહીન અકડાઈગયેલા કઠોર ભારની પેઠે દબાવી રહ્યો છે. એટલે આજે પોતાનું પ્રાચીન દૈન્ય છુપાવવા માટે પશ્ચિમનાં ઊતરેલાં વસ્ત્રો લૂંટવા માટે ટેંગેટોળાં દોડવા ઇચ્છીએ છીએ. સાઈ, એ પ્રયત્ન વૃથા છે, જ્યાં ચિત્ત નથી ત્યાં બધા સાજા શલ્પગાર લાજશરમ રૂપ બની જાય છે.

૬૭

હે દીનવત્સલ, મારી શક્તિ અતિ અદ્ય છે, પણ મારી આગ્રા અદ્ય નથી. તારા જલમાં અને સ્થલમાં, તારા ઊવડોઢમાં જ્યાં જ્યાં હું જાઉં છું, જ્યાં જ્યાં હું ઊભો રહું છું ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર માડું પોતાનું સ્થાન માથું હું. તારા દાનપત્રમાં તારું સર્વસ્વ હું લખી લેવા ઇચ્છું છું.

પોતાની જાતને રાત દિવસ જાતે ઉપાડી ઉપાડીને હું ક્ષણે ક્ષણે યાકી જાઉં છું. માડું એ થાકેલું હૃદય, તારા સૌને મારા પોતાના કરીને તે સૌની વચ્ચે હું સ્થાપન કરીશ. મારાં પોતાનાં ક્ષુદ્ર સુખદુઃખ પાણીના ઘડાની પેઠે મારા માથા ઉપર ફર્શર ભાર લાદે છે. એને ફોડી નાખીને હું વિશ્વસિંધુના જલમાં રૂબરી મારીશ. આમ મારા માથા ઉપર વિપુલ જલ સહજ રીતે વહી જશે.

૬૮

મઝી મઝીથી કોઈ વાર જ્યારે અવસાદ આવીને અંતરના આલોકને પડવારમાં ચમી લે, અને શાંતિ મંદ પગલે ધીમે ધીમે આવી તારી પૂજના દીંટાને શિથિલ અને મરવા જેવું કરી નાખે—ત્યારે પણ હું ક્ષય ન પામું, ત્યારે પણ અટલ આગ્રા તારા પ્રત્યે જડાય રહે.

તારા ઉપર આધાર રાખીને, તે શાંતિની રાત્રે માડું સમસ્ત અંતર નિર્જીવપણે માર્ગની મુગ ઉપર અર્પણ કરીને હું નિદ્રાને આહવાન કરું.

એણે એણે ભરે કરીને કલાંતં ચિતે ક્ષીણ અવાજ કરીને હું તારી પૂજનો અત્યંત
દરિદ્ર ઉત્સવ નહિ કરું.
કરીથી નવીન પ્રકાશમાં તેને જગાડવા માટે દિવસની આંખો ઉપર તું રાત્રિ લાવી દે.

૯૯

તમારી આગળ આ માનું છેલ્લું નિવેદન છે—

અંતરના ઝિંકાણમાં રહેલી મારી સકળ ક્ષીણતા દઢ બળથી છેદી નાખે, મારા પ્રભુ.

સુખની સાથે મને એવું બળ આપે કે સુખને હું કઠણ કરી લઉં;

દુઃખમાં મને એવું બળ આપે કે દુઃખ પોતે જ સુખ પર શાંત સ્થિત કરકારી
પોતાની ઉપેક્ષા કરી શકે;

મારી કાંઈતે એવું બળ આપે, જેથી તે કામમાં કલિત, ધાય, પ્રીતિ અને
સ્નેહ પુણ્યરૂપે પ્રકુલ્યે;

મને એવું બળ આપે જેથી સુદ્ર જનોને હું હીન ન સમજું—બળને ચરણે
શિર ન ઝુકાવું.

મને એવું બળ આપે જેથી હું મારા ચિત્તને દેનંદિન ગુમ્મતાથી પર
એકાકી રાખી શકું;

મને એવું બળ આપે જેથી તમારે ચરણે શિર ઢાળીને હું અહર્નિશ પોતાને
સ્થિર રાખી શકું.

૧૦૦

તમે સંસારમાં મને જે ઘરમાં રાખ્યો છે, તે ઘરમાં હું બધાં દુઃખો ભૂલીને રહીશ.
કહુણા કરીને તેવું એક બારણું તમારે પોતાને હાથે દિનરાત ખુલ્લું રાખજો.

મારાં બધાં કાર્યોમાં અને મારી બધી કુરસદમાં એ બારણું તમારા પ્રવેશ માટે
ખુલ્લું રહેશે. તમારા ચરણોની પદરજ લઈને ત્યાં થઈને વાધુ મારા હૃદય ઉપર
વાશે. એ બારણું ખોલીને તમે આ ઘરમાં આવશો, અને હું એ બારણું
ખોલીને બહાર નીકળીશ.

ખીજાં બધાં સુખ હું પામું કે ન પામું, તોય એક સુખ તમે મારે માટે રાખજો.
હું પ્રભુ, તે સુખ કેવળ તમારું અને માત્ર હજી અને તે સુખ ઉપર તમે સદા
જાગતા રહેજો.

તેને ખીજાં બધાં સુખો ઢાંકી ન દે, સંસાર તેમાં પૂજ ન નાખે, બધા કોલાહલમાંથી
તમે તેને ઉપાડી લઈને જતનપૂર્વક તમારા પોતાના ખોળામાં ઢાંકી રાખજો. ખીજાં
બધાં સુખોથી બહે બિશ્વાસોળી ભરાતી, પણ એ એક સુખ તમે મારે માટે રાખજો.

હું સ્વામી, બધા વિશ્વાસ બહે તૂટી જાય, તોય એક વિશ્વાસ મારા ચિત્તમાં કાયમ
રહે. જ્યારે હું જે અગ્નિદાહ સહન કરું તે મારા હૃદયમાં તમારું જ નામ
અંકિત કરી દે.

જ્યારે હું ખ મર્મમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે તે તમારા સ્વાક્ષર લઈને—આવે. કઠોર
વચન ગમે એટલા આઘાત કરે પણ એ બધા આઘાતમાં તમારો સૂર શું છો ઝીંડો.
પ્રાણના સેંકડો વિશ્વાસો તૂટી જાય, તોય એક વિશ્વાસને મન વળગી રહે.

૩૨૪

ગાંધીજીનાં દર્શાંતો

જા'પાઠ રમોશ હાલ રેસાઈ

મારી સ્વદેશપ્રીતિ

વોડખટમાં મારી નેલ અંદી પૂરી થઈ હતી, તેટલામાં દિનિક્ષથી તાર આવ્યો કે મારી પત્નીને મરણતોલુક માફગી છે, અને મારે ત્યાં જઈએ ત્યાં જોઈએ.

સહુ આ ખબરથી દિલગીર થયા.

મારી ફરજ શી હતી, તેના મને સંદેહ ન થયો. નેહરે પૂછ્યું: 'હવે તું દેડ આપી જવા માગે છે કે નહિ?'

ત્યારે મેં તરત જવા આપ્યો: મારાથી દેડ આપવાનું બનવા કામ જ નથી. સર્ગોત્તમ પદથી છૂટા પડવું એ પણ અમારો લક્ષ્યો લાગ છે.'

નેહરે સાંભળીને હસ્યો અને દિલગીર થઈ ગયો.

આ વિચાર ઉપરથી વિચારતાં યાત્રા જાણીએ એવા છે. છતાં મને તે ખાતરી છે કે એ જ ખરો વિચાર છે.

સ્વદેશપ્રીતિ એ મારા ધર્મનો કુ'ભાગ સમજી લે. બધા ધર્મ સચવાયો ગણાય નહિ ધર્મનું પાલન કરવામાં માનવી-હોડારીઓના વિચોગ સહન કરવા પડે તો તે કરીએ, તેમનાં જોઈ બેગીએ તેમાં માત્રીપણ નથી એટલું જ નહિ, પણ તેમ કરવું તે અપણી ફરજ છે.

પ્રયત્નવાનની દુર્ગતિ ન થાય

'હું' પ્રયત્ન કરતા છતાં પાકો પડ્યા કરે તે આત્મા નાશ નથી પામતો? એવા અર્થનું પ્રશ્ન જવાબમાં કુશળે અતિ પ્રેમનું સંબોધન વાપરી જવાબ આપ્યો:

'પ્રયત્નવાનની કુર્ગતિ તો થાય જ નહિ.'

સંઘપામનો જ નાશ હોય. આપણે અસહકારને વિરે વિશ્વાસ જ ન હોય તો આપણે શરૂ કરી ત્યારના જ હાથો ડીએ.

અભેદ-દષ્ટિ

શ્રીસમર્થ રામદાસ સ્વામી ભવે કહેવાય છે કે તેમણે કોઈને આશુક મરતી જોઈ હતી ત્યારે તેમને એટલું કુ'ખ થયું હતું કે તેમની પોતાની પીઠ ઉપર આશુકની સોજો દેખાઈ.

રામદાસ સ્વામીએ કેળવેલી આ અભેદદષ્ટિને લીધે જોઈ આવણા પૂલ્ય થઈ પડ્યા છે.

માફી અને ગ્રાણ

એક બાકાદુર મુશ્કેલીમાં કેદીને સંયુક્ત પ્રાંતની જેલમાં ગાથું ફોટી ભરી એવી ખાત્રી વચ્ચે નથુ દિવસ સુધી તાણું મારી પૂરાં રાખવામાં આવ્યો.

મને ખબર આપતાર ભાઈએ મને પૂછ્યું: 'મારી ખત્રી માર્ક રીતે સંકલન ન જ થઈ શકે તેજું શું કરવું?'

મેં એને દેવારહિત છતાં વિચારપૂર્વક અપેસો, જવાબ આપ્યો: 'હવે એનથી માફી તો ન જ મળાય. જોઈએ તો કેદની દિવાલ જોડે મથું પટકારીને એ પોતાના ગ્રાણ, કદાચી નાખે, પણ ભક્ષિમની કમીના તામેદાર એનાથી ન જ થવાય.'

કયો અમલકાર મોટો?

કલકત્તામાં કોઈએ મોલાના મહંમદઅલીને પૂછ્યું: 'કેટલાં લોકો કરે છે કે રેલિયાથી સ્વાગત મેળવવાની વાત અમલકાર જેવી છે.'

મોલાનાએ કહ્યું: 'હવે; પણ છે દબાર માનવથી આવેના શ્રીમર જોગાઓ તેનિશ કરી મરણને પર સવા ચનારી શકે એ અમલકાર મોટો કે આ મોટો?'

પ્રેમ વડી ચાવી

પ્રેમર સાહેબે મક્કના આમોની કાથે તેર વર્ષ અસહકાર કર્યો તે પ્રેમને વશ થઈને મક્કના આરમોની આપો તેમણે પ્રેમથી ઉપાડી.

મોગંએ કુંભારાણીની સભે અસહકાર કર્યો તે કંઈ દેખાતી નહિ. કુંભારાણી સિદ્ધાએ એણે પ્રેમપૂર્વક સ્વીકારી.

આપણા અસહકારનું મૂળ પણ પ્રેમમાં જ છે. તેના વિના બધું આતી છે. પ્રેમ વધી ચાલી છે. એટલું જ નહિ, પણ એ જ એક ચાલી છે.

સરલતા અને તપશ્ચર્યા

કું દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવ્યો ત્યારે મારી સાથે નાપા નામનો એક પંથજ (અંત્યજ) જાતનો છોકરો હતો.

‘જાર્ડ’ નરેસન અંતરંગેનું બારે કામ કરનાર શૂદ્ર છે તેના ઘરમાં મારે અમરારાદ જતા મદ્રાસના કિતવાનું થયું અને ધનુ મિત્રાએ કહ્યું ‘તું આ શુ કરે છે? નરેસનની માતા એટલા બધા જૂના વિચારના છે કે તું એના ઘરમાં અત્યજને લઈ ગયો છે એ જાણી તો કેટલીયું મોત જ થશે’

મે કહ્યું: ‘એ છોકરાનો ત્યાગ કરું એના કરતા તો ખરેખર છે કે કું નરેસનના ઘરનો જ ત્યાગ કરું’

પણ નરેસન તો સરલચિત્ત માણુમ છે. તેમણે જાહન માનુષ્યને ખરી હાંકત જણાવી.

માતાપ્રએ કહ્યું: ‘હવે, આવવા દે.’

તેઓ સમજી ગયાં કે મારી સાથે આવનારો અંત્યજ મહિન નહિ જ હોય અને મે પણ એ છોકરામંથી બધી મહિનતા કાઢી નાખી હતી

અમે તેમના ઘરમાં કીનવા અને જે દુશ્વેથી એ બાઈ પાણી કાઢતાં તે જ દુશ્વેથી આને પણ પાણી કાઢ્યું.

આ કિસ્સામાંથી શુ દક્ષિત થાય છે? અંત્યજેતરો પોતાની માતાએ અને જહેનોરે જાર્ડ નરેસનની જેમ પવિત્રતાથી, સરલતાથી સમજાવી શકે છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રમોડોની વીરેડો અંત્યજેતરોની સરલતા અને અત્યજોની તપશ્ચર્યાથી જ આવશે

કલ્યાણકારી સંગીત

મારા બચપણમાં રાજકોટમાં બે અંધળા ગરીબ હતા.

નેમીનો એક જણ જ્યારે વગાડતો ત્યારે વાગિત્ર પર તેની આગળીઓ ન હોયે એવી અદ્ભુત એની કળા હતી. સાંજનાં તો મંત્રોચ્ચાર્યની જેમ દરેક માનવ અંત કરણમાં એવા જ તારે હોય છે. એ તેમને તે સ્પર્શતાં આવડે તો તરત જ અણગમી થી જાય અને તેમાંથી કલ્યાણકારી સંગીત જન્મે છે.

બહેનોની પ્રાર્થના

પ્રત્યેક બહેનને મારી પ્રાર્થના છે કે તે રાજ સત્તારે જીવેને આપતો નિશ્ચય કરે:

‘દે હૃદય’ તુ મને પવિત્ર રાખજે; મારી પવિત્રતાનુ રક્ષણ કરવા જેટલું બળ આપજે, અને કું પ્રાણ ત્યાગ કરીને પણ મારી પવિત્રતા જાળવી શકું એટલી શક્તિ આપજે. તારા જેવા રમેલાળ છતાં મને ભય કેનો છે?’

સદૃશ્યે કરેલી આવી પ્રાર્થના પ્રત્યેક સ્ત્રી રક્ષણ કરશે જ.

પતિવ્રતા રમાબાઈ

એક વેળા ૧૦ ૨૫૦ રમાબાઈ રાનડેને મળવા જતો અને પ્રસન્ન આવ્યો હતો. અને એમના ખાસ કોરકારી અદર જ મેં એમનાં હૃદય કયાં.

એ કોરકારી મુખ્ય રથાને મેં એક ડાય જોયો અને તેની ઉપર ન્યાયશક્તિ મહુમ રાનડેની હાજિ જોઈ. કે સમજ્યો તો ખરો, પણ મારી સમજ ખરોતર હતી કે નહિ એ જાણવા સારુ એમને મેં પૂછ્યું: ‘આ હાજિ ડાય ઉપર કેમ રાખી છે?’

એમણે કહ્યું: ‘એ ડાય એમનો જ હતો. એની ઉપર જ હમેશાં એ બિરાજતા, તેથી એ ડાયને મેં એમની હાજિને સારુ જ રાખ્યો છે. અને એની બધા તમે કું હમેશાં વસુ છુ. અને સર્વે કું.’

આ પવિત્ર સમ્રો સામગ્રી કું આનંદમાં મરકાવ થયો અને વૈધવ્યની શોભા વધારે સમજ્યો. આની પતિવ્રતા રમાબાઈ દિલ્લિયાનમાં ડોકોલાણે છે એ તો જાણું છું.

વતુભાઈ એવા

શૂત પવિત્રની આસુરી નાતને હાઈ લાગવાન શરૂ કર
પરણવા ગયા અને મા પાવતી આ દીકરી અલુલક
હામે તેવી તેના હૃદયનાથની રીતથી બાકકયા ને
હજને એકાદ માસનો વિલંબ થયો.

તે દિ'થી સજનકારની સજની આ કુનિયાના
માનવીએ જગત જનની મા પાવતીના માનાથે આ
માસને કમુરતા ગયી હલકો દેરવો ને પરિણામે
કમુરતા કાળમાં શુભ કર્યો બધ થયાં.

આમ અનાદિ કાળથી આજ્યા આવતા રીવાજને
માનવ જાતિએ આવકાર્યો. મા પાવતીની કૃપા મેળ-
વવાની આશે કે શુભ કર્યો નિર્વિન પાર પાડવાની
લાગ્યે.

કમુરતાં ઉતરવાને આઠેક દિ' બાકી છે.

રૂખી ગોરાણીએ કમુરતાં ઉતરતાં જવતાં સમાધિ
શેવાની હક લીધી છે. માણસો રૂખી ગોરાણીને પગે
પડી સમાધિ ન લેતાં વિનવી રહ્યા છે. રૂખી ગોરા-
ણીના દિગ્યામાં માનવ બીક જમી છે.

વાત વેતરાઈ ગઈ છે. માણસો ખરખાર છે.

'કાગલું મેસલું' ને ડાળવું ભાંગવું' જેવી વાત
બની ગઈ ..

...સુખોગ્રેાર પંચાવનમાં પ્રવેશી સ્વર્ગે સીધાઆ
પડી ગયલા ગાંધ્યા દિ'મા જ આમમાં નાનાં હોકારાં-
એનો સોય વળવા માડ્યો. તાણુ આચ્છી અને
બિટાટિયાએ મમતુ બાળકોને ધણુ કાઢવો શરૂ કર્યો.

વૈદોનું ગજું લાગતુ નથી. ખીજડા મામાની
માનતા કામ લાગતી નથી. જુવાઓના જોવામા કંઈ
આવતું નથી પણ 'કુમતો માણસ તરણુ આવે' તેમ
પ્રતિજ્ઞા જૂખ્યા જુવાઓએ કારકો રચ્યો-વાન ભેડી કાઢી.

વાંઝણી રૂખી ગોરાણી ઉપર જુવાઓએ આજ
આગળુ. પચાસ વરસની નહારવી રૂખી ગોરાણી
ઉપર યોગદોળ આવી પડ્યો.

અને આમ આખામાં વાત વહેવા લાગી કે
બાળક રૂખી રૂખી ગોરાણી હોકારાંવને બરખી ખાય છે.

સમાજને મોઢે હાથ દેવાય નંધ... ખણુખોદિસા
માણુઓની જીજ્ઞાસે બોરાક મળ્યો... વાતનું વતેસર
થઈ વાત વહેવા લાગી....

જન્મદોગી સુખા ગોરને પનારે પડેલી રૂખી
ગોરાણીના અત્રેગત રૂપ તેના દુરમન બન્યા. વાસના
હવસો ગોરાણીને લાચાર બનાવવા તત્પાપડ બન્યા...

નીચ નરાધમેએ રૂખી ગોરાણીના આરિય પર
ધા કર્યા. રૂખી ગોરાણીને વેશ્યાનું નિરુદ્ધ હેતા નીચ
નર રાક્ષસોની જીમ અચકાઈ નહિ.

અને વાત ઉડતી ઉડતી રૂખી ગોરાણીને કાને
પહોચી... ટુવસી સમ પવિત્ર રૂખી-ગોરાણીનું કાળજી
ઝારાઈ. પર પુરુષને લાઈ-આપ ગયી, જન્મદોગી
પતિને તન-મનથી પુજી, બ્રહ્મચર્યને પચાવી પચાસ
વર્ષને આરે લીતેલી રૂખી ગોરાણીને કેમ બમૂઠી ગણ્યો.

પણ સમદરચેટુ ગોરાણી એ'હળહળતા કાંધને
ગળા ગઈ. હેત'નીતરતા હેમે તે આવી-પડેલ-ઓળ
ધોળને ધોવા તૈયાર થઈ.

'એ હું મન, વચન, કર્મથી પવિત્ર જીવન જીવી
હોઉં તો કમળ કમળ બાળકોના રોગોનો નાશ થશે.
જ્યા લગી ગામમાંથી બાળરોગ-હટશે નંધ ત્યાં લગી
હું મોમ અન્નનો દાણો નંધ નાણું... ને રોગ
નાજીલ યતા હું જીવતા સમાધિ લઇશ.' રૂખી ગોરા-
ણીએ પ્રતિજ્ઞા કરી

અને કુદરત ગોરાણીને પડ્યો ધાઈ .. હળવે હળવે
રોગ હટવા લાગ્યો... મરણુ પ્રમાણુ ઘટવા લાગ્યું.
બાળકો તંદુરસ્ત થવા લાગ્યા.

...ગામ લોકોની આખ ઉઘડી ગઈ.

..નરાધમેને સતીના નિ.સાસનો ભય લાગ્યો.

..આસ્તિએને બ્રહ્મ ઉપજી

બધા ગોરાણીને પગે પડ્યા. ઉપવાસ હોડવા વિનવી રહ્યા, સમાધિ લેવાની હા હોડવા કરગરી રહ્યા. પછી ગોરાણી મક્કમ છે.

માણસોના મન ધોળાય છે. જાલ-ચી દત્તાત્રી બધાના હેવા કુળે છે. સતીની આહતી ગામ પર આકેતના ઓળા ઉતરવાની કદવન ગામઝોકને કુળે છે.

મામ આગેવાનોએ કમુરતાં ઉતરતાં સુધીમાં ડેઈ પછી સરતે ગોરાણીને ડગરવાનો નિધાર કર્યો છે.

કમુરતાં ઉતરતાં શુભ સમાધિ લઈ પરલોકમન કરવાનો ગોરાણીએ નિર્ણય લીધો છે.

આખરે એ દિવસ આવી પડેલો... ડેઈની કારી કારી નહિ. ગોરાણી સમાધિ લેવા તૈયાર થઈ.

ગામ લોક પાદર ગોરાણી છે, સતીના હોડવા કદવન માટે પગપટી થઈ છે.

સમાધિની સર્વાંગ તૈયારી થઈ ચૂકી છે. ગોરાણી સમાધિને આરે ગીમી છે. માનવમહેરામણની ગ્રીટ ગોરાણી પર એકટક નોંવાઈ રહી છે. માણસોનાં કુખમાંથી પ્રભુના નામ ગઈ છે...

અને ગોરાણી કોણને શેકે આડમાં ઉતરવા ગઈ... ત્યાં માનવ મેદની પાછળથી કોણનો પડકાર સંભળા થો, 'ખગરદાર! ખાડામાં પગ મૂક્યો છે તો!.... પહેલાં મારું દેવું ચુકવ્યું પડે... મંગલદાસ વાણિયાનો ખસ આતે ન હતો.

ગોરાણી થંભી ગઈ.

વાણિયો નજીક આવ્યો.

'દેવું...' ગોરાણીના કુખમાંથી ઉદ્ધાર સરી પડ્યો.

'હા, દેવું!... અને તે શેકડું લાવ્યું!' વાણિયો નજર સાદે બોલ્યો.

'શેકડું' તે કાંઈ છે નહીં!... મારું મકાન!'

'...મકાન તો ક્યારેનું મ'કાન ગયું છે! દેવું મકાનથી મોટું છે!' વાણિયો બોલ્યો.

ગોરાણી મૂંઝી રહી.

'દેવું' ચુકવ્યું નહીં મારું ઘર માંડ્યું!' વાણિયે માઝા મૂકી.

'...ની...અ...અ!'. ગોરાણીને હેયે કારમો થા લાગ્યો. કોપના આવેશમાં તેનું સરીર કુખવા લાગ્યું... કોપાવેશમાં પાસે પડેલી કોથ ગોરાણીએ ઉપાડી...

અને માનવ મેદનીના મારો દીકા થઈ ગયા. લખના માર્યા બધા બે ડગલા પાછળ દટી ગયા.

...અને વળતી જ પગે ગોરાણીએ કોથ પોતાની જ જતીમાં ઝીટી!... ગોરાણીના કુખમાંથી 'હે... રામ!' નો ઉદ્ગાર સર્વો, માણુપંખીક દેહ છોડી ગયું!

સતીનું સત જળવાઈ ગયું. પ્રતિદા પૂર્ણ થઈ. સમાધિ જરતાં નહિ, મરણ બાદ મળી અને એ સમાધિ ઉપર જોડેલો ન ચણાતાં સતી કુખી માંડેનો પાણિયો બેડાયો.

વાતને વર્ષો વીની ગયા છતાં આજ પછી સોરઠમાં બેસાણુને પાદર પાણિયાઓની હારમાળામાં કખી. બાંધેના પાણિયો સતીનાં શીશ-આરિયને સોડમાં લઈ અડગ જોડો છે.

આત્મચંદ્રિકા

ઇ. સ. ૧૯૦૭ની સાલ.

એક દિવસ ટિંકક મહારાજ મુંબઈના કોઈ રસ્તા પર ચાલતા જતા હતા. સામેથી એક મોટર આવતી જોઈને, તેમના એક મિત્રે તેમનો હાથ ઝાટીને, તેમને એક બાજુ ખેંચતાં કહ્યું: 'જરા બાજુ ચાલો, સામેથી મોટર આવે છે.'

લોકમાન્યે હસતાં હસતાં કહ્યું: 'અરે બાઈ, આમ આરી ચિંતા શું કામ કરો છો? મોટર નીચે આવીને મરવા હું જામ્યો નથી, જરા જોટલો વિશ્વાસ રાખો.'

—શિવ'કુંદરમ

વેદી

અનુક્રમ નીના સાવસાર

‘આ દુનિયા હાથમાં એટલી સંકેત કંપાથી’
તમને રાજી શકું.....’

‘તો પગી આવવાનું પ્રયત્નની.....’ હાથો
આંધ છે.....’

‘તમારી પાસે કામા મોજવામાં અને શરમ શની
હોય!.....એક નહીં, હાનરાર કામા મોજી શકું
ધું.....’

‘તો પગી.....’

‘હિ!’ કીધુંકામ નારીની વિચાર, ઉચ્ચાર
આંખમાં ફેંટા, આવેશ અને ખેદ એક સાથે ચમકી
ગયા. એના આંતરયુગ્મ સામે દીનાજીપુરના એ
સાધારણ પણ સૌખ્યલયો ધરતું એએક દુનિયા સંજીવ
ચર્ચ ગયું, જોકે, એની નજર વિશદ, વિચારિંગ મહેસુલા
સ્વામી પૂર્વે ૧૧મ દેહ-પર રહેલી દત્તી; કાંઠા, એ
કોર પૂરતને આંકીતું હેતિમા પોતાના સુત્રભંગ
તંતુઓથી રેતી રીતે બાંધી શકી.....નયુ પર્વ
પહેલાંને સોનેરી સંસાર એની સામે સંજીવ ચર્ચ મળે.

ઉર્મિતનું લગ્નનીને મલિકા આર્થના સામે જીવી
રહીને પોતાના ધદ લાંબા વાગ કંસકાથી સમગ્રી રહી
હતી નેજા દરવાજેથી અવાજ આવ્યો — ‘વેદી, એ
વેદી! ધરમાં જ છે કે કંઈ બહાર-આવી ગઈ છે?’
મલિકાએ સસ્મિત, હરવાળ તરફ એનાં જવાબ
મા પ્યે — ‘આવે વેદાંતિક! જ્યાં સુધી ધરમાંથી
બહાર નહીં માટે ત્યાં સુધી બસ, વેદી ક્યાં જવની
છે એક વદ પ્રાર્થે લાકડી રેકવતી ધરમાં આવીને
કહ્યું — ‘બહાર કાઢવાની થી જરૂર છે! બંધી જ
રહે હવેસાં.’

મલિકાએ હસીને કહ્યું — ‘હા વેદાંતિક! કે પછ
એ જ કહું છું તો, તમે જોજો અને ધર-નિકાલ
કરવા તુલા સર્પ રવાં છે.....’

વદ પ્રાર્થ અને મલિકાની વિનોદવાતી ચર્ચ
રહી હતી જ એસરીમાં મલિકાના પિતા મુખાર
સાહેબ એકબીજા રોડીકા સંજીવ સાથે આવી જલક

અને એની તરફ આંગળી ચીંધીને કહ્યું — ‘આ છે
મારી રોડી મલિકા. આજે રોડી I. A. ૪૬૫ છે.....’

રોડીકા સંજીવે ટૂંકા ઉત્તર દીધો — ‘મૂળ મુંડર,
અને બન્ને દિવાનખાના બાગુ ચાલ્યા ગયાં. એમના
જતાં જ મલિકાની મા, લાગી, માધ બધો આવીને
વદ માણસને પૂછ્યા લાગ્યા — ‘રામજમાઈમણિ, અલ
સંજીવ કયલું છે?’

વદ માણસે હાસ્યસંકેત ઉત્તર આપ્યો — ‘વેદીના
લાવિ સસરા જામચ મિતર — મુખારસાહેબના જૂના
મિત્ર, રામજમાઈના મોટા ભાઈનહીં, કંસકામાં પછું
એમની કેટલીય ઇમારતો છે. મિત્રનાં રૂંદાણ માટે
એમણે પોતાના રોડીકા-વિકાસ મિત્રની સાથે વેદીનો
વિચાર કરાવતું કયલું કરી દેધું છે.....’

રામજમાઈમાણ — ‘મલિકાનાં કોકામી મોટી
રોડીની પતિ — જે ધરજમાંથી ધરતે ત્યાં જ રહી
પડ્યા હતા. મલિકા અત્યંત દુ:ખાળા પાનગી હોવાને
કારણે તે એના દેહનું જ અરિન્દર રોડીકાના નકી
અને એથી જ, ‘વેદી’ કહ્યાં કરતા. પ્રત્યુત્તરમાં
રામજમાઈના મોંઝમાં હાંન ન હોવાને લીધે એ અણ
એમને ‘વેદાંતિક’ કહ્યાં કરતી.....રામજમાઈનાં
વિચાર મહેસાં જીમેથી નારીએ મુનમાન મનેમાં જ
બધા કમો — ‘વેદાંતિક, આજ જુઓ કે, વેદીને
દેહ છે કે નહીં? આજ દેંડતા ત્રણ ત્રણ સંદેશજી એ
કરી ચૂકી છે, જ્યાં પણ એનાં દેહનું અસ્તિત્વ નથી
મળ્યું! અને આજ.....’

સામે જીમેથી નારીના ‘હિ’ એ પંચતોષમ
પુષ્ટનો અભિગમને કયરી નાંબ્યું. એણે તીખા સ્વેર
પૂછ્યું — ‘તો હવે વધારે મુંડર છે?’

‘મારી ઇચ્છાની વાત પૂછો છો?’ નારીએ
સંમિત લાવે કહ્યું — ‘હું પોતાને માટે કયું મધી
ઈચ્છી.....’ હા, તમે કંઈક બહાર જઈ રહ્યા છો.

‘હા, એની તને રોડી મારતી’
‘જરૂર આવે એટલી જ છે, આમ ન જાણો.’

‘તો ૧’

‘સારા કપાલતા પડેરી લો, વાળ ઝાળી લો
અને ૧’

લગુ કે પુરુની નધી આસાએ ધરાશાી થઈ
છાઈ એલે આ બધું એટલા માટે જ કહ્યું હતું કે તે
આ નારીના અભિમાનને તોડી નાખે- એ જ કારણે
તો તે આ રાતે ગદાર જઈ રહ્યો હતો.

! ‘કાને મૂં આપી જઈશ એ પછી પચુ ત્યારે
જુડેલો કે એને અડી મેં સાવરી હોય તો જરા
જનીદીને એની સાથે હસીને વાતો કરાવે એના
મનને સમજાવી કોશિય કરાવે એના મુખ તરફ
જોતો અને ત્યારે ‘નારી મોલ્યા કરતી હતી
આને જતા પહેલાં તે પોતાના ત્રણ વર્ષનો અભાવ,
અનેકા અને ઉપેક્ષાની લાખી તિજોગીને પુરુષની
આગળ તરફ દેવા હમજી હતી તે એવડી રહી-
‘નારીને ઉપેક્ષા બસ એના જ નથી તમે રજો
સમને છો એને પ્રેમ પચાવ્યોછો, સદા નુશૂતિ અને
સહનવહાર પચુ જોછો એટલા જ માટે કહ્યું છું
કે, જાવ તો સારી રીતે જાવ, અને એની જોડે સારી
વાત પચુ કરાવે. ’

પુરુષના પાપાણુક વ પરત્વપીથી જાણેડું ધુમ્મસ
હાડી રહ્યું છે તે આનીની પ્રકાશમા આ રહરતરી
ક્ષીણકાય નારીને જોવાની કોશિય કરી રહ્યો હતો.
એક અરપખ એક ધૂધળી જોગીત-એને એલે હમેશા
ધુમાળના મોઢા સગમા સમાડી રાખો હતી નારીના
આવેશ દીઠ ‘જા સંવિત, આસ્થાસિત જા કરેલા
મોહિત, ક્ષીણ જતા, જરવ, શબ્દોના રપટોથી
ઉપડવા લાગી હતી.’

નારી મૂંની બનીને ફરી ત્રણ વર્ષ પહેલાના
સ્મૃતિભર્યા જીવનપથ પર પાડી વળી-વેદમત્રે પવિત્ર
પ્રતી તથા અર્થયુક્ત સંપત્તીના દેગ સાથે મિત્ર
અને વિકાસનો ત્રિવલ્લસર રહ્યો થયો પરંપરાની
વિધિ સાથે એમને વાસતયુદમા પહેલાં ડાખમા આવ્યા
મહિલા સાજીથી ગોટપેટ નીચે જોડી ગઈ જાગીએ
એક અવરની શીશી વરના હાથમા અપીને વડની
તરફ કંટક કરતા કહ્યું- ‘સો જમ હયાતું આનાથી
લીજીતો લાજી મોઢો કીડી કરી દો.’

વરે વિનાન, વ્યવસાયી અને ધનવ ન વરે રૂસનાથી
પૂછ્યું- ‘આ શું છો આ પચુ શું મોડું રિવાજ છો’

ભાભીને હાથમલ થતા કહ્યું- ‘અતરની ધીમી છે’
અને જોગડની બહાર ચલાવવા એમણે વિચાર્યું,
સ માત્રિકા મારા આટલા મોટા અને વિનાન વર
જોડે અટીની બીડી દી મરડગી કરતી સરી નહી.
એ પછી ભાભીએ કમાડ નહારથી બુધ કરી લીધા
અને બીજા સાહેલીએ સાથે કાન મોઢીને વરવધુને
પ્રથમ વાતોનાય સામજવાની કોશિય કરવા લગ્યા
પરંતુ વાતોનાય શે થઈ- આજ પચુ મહિલાના
મન એ રાતની થવના યાદ કરીને તડપી કોટે છે
વરે અપખ મતી જુગારી નાખી અને ફૂન થાતાના
ફૂન એક બાજુ સમેગી લીધા.

બીજા રિવમે ભાભીએ મહિલાને બોળામા એમાડતા
મંદુર હતું- ‘ફનસા છેડી લાખી બીડી? ને બી
લાનચુ છેકરી એક મિનિટનો પચુ વિનમન સડી
છડી? શેશની એની અમલ્ય થઈ પડીતી શું?
મહિલાએ પરાજિતા સમી વાળીને કહ્યું- ‘શ્યા
થઈ, લાખી’ ફૂન નહી? અને શેશની મને નહી,
તમારા જમનાથુને અસથ લાખી હતી.’

ભાભીને મરડગી ભડું આપાસન આપ્યું-
‘સાંડે જ છે તો! આટલું સોલમ્ય કોણ હોય
છો.’

સોમાડા. ‘મહિલા મનમને મનમા બીજાઈ
ભી બીજે જ દેવસે વિકાસ સાસરેથી અલો મયેલ
પૂન કામકાજ પડ્યું’ છું’ મયા પછી એક અઢવાડિયે
એક પત્ર અથો-મહિલાને નામે ભાભીએ ખૂટરી
લેશની પૂન હમજા કરી પચુ મહિલા ઉલ્લાસમા
એ કરર લખને મેતાના આરંગમા આની ગજા અને
ઉત્સુકતાથી એ જોટલું પત્ર જોધને જ એનો બધો
લે નામ દેઠો થઈ મયે અમેજમા ટાઇપ કરેલો
બે લીગીએનો પત્ર હતો નીચે ચોક્કસ હરનાદર
વિકાસના હતા દૂકા હરતાફર-વી મિત્ર પત્રમા
લખ્યુ હતું- ‘રવિવારે આવી રહ્યો છું કવડતા
અવરવાને નૈઘર રહેને રમ વધારે નથી’ જાણે આ
પચુ મિકાડનો એક વ્યવસાયી પત્ર હોય. મહિલાએ
પત્રને સાવરીને મૂડી રાખ્યો.

સિવાયે અધીપુરના વિશાળ ભવનમાં ઉતરતાં
 વેત વિકાસ ઓફિસે આવ્યો ગયો. ધરમાં નોકર-
 નોકરારીઓનું એક મોડું જૂઠું હતું. મલ્લિકા માટે
 કંઈક કામ પણ નોંતું. મલ્લિકાએ મનોમન વિચાર્યું,
 માની મનોકામના પણ? યાહ! પરંતુ એની?...
 પોતાની બધી મનોકામનાઓ હૃદયની અંદર સમેટી
 લઈને તેણે રાત સુધી એનાં ઝોરડામાં પ્રતીક્ષા કરી.
 એકાએક દશ વાગે "કલિંગ બેલ" અણગળી
 ઊઠ્યો. મલ્લિકા "કંઈ અર્થ ન સમજી. દસ પંદર
 મિનિટ પછી વિકાસે એનાં ઝોરડામાં પ્રવેશ કરતાં
 કહ્યું— "સાંભળતી નથી?" "તમે મને બોલાવી?"
 અચકાઈને ઊઠતાં મલ્લિકાએ કહ્યું.
 "તો ખીજા મોને બોલાવતા હતા?... પંદર
 સાંભળી નહીં કેમ?" "ઓહ?" કલિંગ બેલનું તારખંડ
 સમજી મલ્લિકાએ કહ્યું— "સાંભળી ખરી; સમજી નહીં."
 "સારું આશા!" કહેના વિકાસે એનાં ઝોરડામાં
 આવ્યો. એણે રોશની છુટાવી નાંખી અને મલ્લિકાના
 તરફ ઘૂંટીને સીધીરે પોતાની સસરને જૂળાઓમાં
 સમેટી લીધું.

એ પછી આ કમ એના માટે રચાયેલી ગયો.
 મલ્લિકાને લાગ્યું કે એનાં હૃદયનું જાણ મેંદરેવ બસ
 થોડી ક્ષણના પ્રાનમાં જ છે, એ સિવાય એ સાવ
 નિસ્સજ છે!
 એજ વખતે, વર્ષ પૂરું થવાને બે મહિના પહેલાં
 જ મલ્લિકાને પ્રસૂતિ થઈ જવાનું હતું. બધા પ્રયત્ન
 થઈ ગયો હતો. મોટરે પણ નીચે ઊભી હતી. મલ્લિકાએ
 અથુસહિત નેત્રે વિકાસને કહ્યું— "સારું... સાંજે
 જલ્દી પ્રસૂતિ થઈ આવી જશે. કાલે જાણે...!"
 વિકાસે વચ્ચેથી જ વાત કાપી નાંખી— "બહુ બાવુક
 છે તું!... જા. મોટરે લઈને મારે બીજા પણ
 ડેટીકે જંગાએ જવાનું છે." પોતાનાં આંસુ રોકતી
 મલ્લિકા નીચે ઉતરી પડી.....

બાળક ખૂબ સ્વસ્થ થયું. મલ્લિકાને આશ્ચર્ય
 થયું "તું કે, એનાં કાલે સરીરમાં આ સ્વસ્થ પ્રાણી
 નિર્માણ કેવી રીતે થઈ શક્યું! આખાસન પણ મન્યું
 કે, એની ભાવના એકવચ્ચ, એની નિમિત્ત નિસ્સંગતા
 આ અત્યંત જીવનના સસરની હવે વાચાળ બની
 જશે.....

એની નિઃસંગતા દૂર તો યાદ પણ ત્રણ વર્ષમાં
 આ વાચાળતા પણ અસહ્ય યાદ પડી. એને ખાલે
 એક એક વર્ષના કામે ત્રણ બાળકો આવ્યાં. અવરુપ
 એમને આટલે આય-દાઈ બધું જ છે, પણ આ સાથે
 એનું ફરસારીર વધારે સિધ્ધિ તેમજ નિષ્ક્રાણ થયું
 મધુ. તે પણ વિકાસની ભૂખ-અસીમ ભૂખ, દંજ
 અધૂરી જરૂરી, એટલું જ નહીં, પણ ખૂબ જ તીવ્ર
 પણ છે. મલ્લિકા પોતાના મર ખીજા ગેડ છે, પોતાના
 ચહેરાને જોઈ ઘૂણા કરે છે; વસ્તુતઃ હવે ત્રણ નહીં
 પણ ચાર બાળકોના પોપણની જગ્યાધારી એનાં પર
 છે—ત્રણ એનાં પોતાનાં બાળકો અને એક દોઢ વર્ષનો
 દિવર, જેને આ જ વખતે એના સંસારની જીવ પત્નીના
 મૃત્યુ બાદ પુત્રવધૂના સરસમાં રાજનગરથી આવીને
 મૂકી ગયા હતા.... હા, હવે પરપરાના નિયમમાં એક
 પરિવર્તન આવી ગયું છે—મલ્લિકાને બોલાવવા માટે
 હવે "કલિંગ બેલ" ન વગાડતાં વિકાસ જાને ઝોરડા-
 માં આવી પહેચે છે.

પરિણામે બે દિવસ પહેલાં ન્યારે નિયમાનુવર્તી
 વિકાસ મલ્લિકાના ઝોરડામાં આવીને ઝોરડાના
 પ્રકાસને વિકાસ આપવા લાગ્યો ત્યારે મલ્લિકાએ
 વીજળીના બટન પર હાથ ચૂકતાં કહ્યું— "હવે મને
 માફ કરી દો."

"મતલબ?" વિકાસની આંધેશદીપ્ત આંખો
 વિશેષ લાલ થઈ ગઈ.

"બસ, હું આ નથી ઇચ્છતી."—

"ક્યારેય નોંતી ઇચ્છતી?"

"ના!" મલ્લિકાએ તીવ્ર ધૂણાથી આંખો ફેરવી લીધી.

"લાગે છે, ઘૂણા કરે છે!"

"હા....."

"તો તારી અડી થી જરૂર છે?" વિકાસનું

લોભી પૌરુષ તકી ગઈ.

"તમે જ ખતાવો—મલ્લિકા સંવત-રહી."

"તું તારે પિયર જતી રહે."

"મોઢી દો!"

"અને... તારાં બાળકો?"

"તમે રાખો."

"સારી વાત છે" કહેનાં વિકાસ પોતાના ઝોરડામાં

પાછો વળી ગયો. બીજા જ દિવસે એણે મલ્લિકાને

હાઈ જવા માટે દિનાપુર તાર પછી કરી દીધી....
આજ સાંજની ગાડીએ રામજીભાઈજી અને અવધનની
નોકરાણી જેને મલિકજી મોટી યવા છતાંય ધણું
વખત સુધી 'મા' કલાં કરતી, એને લેવા આજ્યા
હતાં. એ વખતે રાતના અગિયાર વાગે જ્યારે બધાં
સુઈ ગયાં હતાં, ત્યારે વિકાસે પોતાના રોષ અને
ધાતકતાની પરાકાષ્ટા કરવા માટે-જેથી-મલિકજી
પોતાના પતિની વાત ન માનવાનું ફળ એનાં અડી
રહેનાં જ નેહ લે, સેનાગરજીની એક પ્રખ્યાત
વારોગનાને ત્યાં ફેન કરીને હથેણી જ સમય લીધી.
બીજા ઝોરડામાંથી વાતચીત સાંભળીને મલિકજી
વિકાસ પાસે આવી છે.

પુરુષને પોતાની તરફ અનિચિત્ત નેતાં-નારી-
ગીત નાંખી અંધકાર ગર્હ એણે કહ્યું-મારું, હું જાઉં,
તમારી ખાત્રા પર અપશુકન જેવી આવી પડ્યા માટે
ક્ષમા માગું છું.—

પુરુષે નારી તરફ પોતાના હાથ લખાવ્યા, પણ
નારી હકી ગાંધ. પુરુષે રહેજ નેરથી કહ્યું-મલિકજી...!
મલિકજીએ અનુમત્ય કે અવાજમાં અસાધારણ
પરિવર્તન છે, તે અટકી ગય અને સામે આવીને
પૂછ્યું-શું કહ્યું છે? એની આંખમાં અસીમ
કરુણા હતી. પુરુષ એ કરુણાભરી આંખમાં કંઈક
શોધવાની કાશિય કરવા લાગ્યો...કંઈ બોલ્યો નહીં.
જાણે તે પોતાની વાક્યચક્રિત, ઓછ મેકા ન હોય!
બોલી સંજો બાદ નારી ચૂપચાપ ત્યાંથી દોડી જતી
હોય એમ બીજા બાજુ ચાલી ગઈ.

એના ચાલ્યાં ગયા પછી વિકાસના કાનમાં એના
આવેશમય વાક્યો-જેમાં સ્વયં એની, અપેક્ષાઓ
બોલી રહી હતી, ધાણીયાર સુધી પ્રતિબંધિત થયાં
કરતાં. તે ચૂપચાપ પોતાના ઝોરડામાં ગમે એટલો
અંતરાતમા એને કોરી રહ્યો હતો.

વિકાસ! તે આ ક્ષમાભી નારીને શું આપ્યું?
આજ સુધી તે બે સંઘે પ્રેમભરી વાતો પણ નથી
કરી....તે આજ સુધી એના મનોભાવોની પરવા પણ
ન કરી...તે આજ સુધી એને આજ તારી પાસની
જૂબની પૂતિયું સાધન-માત્ર સમજ...?

એ બહુવાર સુધી ન રહી શક્યો. સીધો મલિકજીના
ઝોરડા તરફ દોડ્યો. મલિકજી ત્યાં નોતી; કુશંકાઓથી
પરાજિત વિકાસે-એનું બિહાનું ઉઘટાની-સુવટાવીને
ભેડું. ઝોરડાકાનો ગમેશ કાઢીને ભેડું ને ફરી મેળનું
ખાનું બોલ્યું. ખાનામાં ઘણાં રમાશ મૂક્યાં હતા,
જેના પર લખ્યું 'તું' તમારા જન્મદિન પર.
વિકાસની આંખો સજીવ યથ ગઈ. વળી એણે એની
ગડમાં રાખેલી એક અંતરની શીશી નોંધ, જે ત્રણ
વર્ષ ઉપર એની સાળાવેલીએ આપીતી અને જેની
એણે તીવ્ર ઉપેક્ષા કરી 'તી. એક વર્ષ બાદ' લખાની
વર્તમાને મલિકજી અંધકારનાં અંધકારનાં વિકાસનાં
ઝોરડામાં આવી હતી-કંઈ બાદ છે?

વિકાસે પૂછ્યું-શું?

આજ આપણાં લંબને એક વર્ષ પડે યથ
નહું....એણે છે? શીશી બતાવતાં મંદિરકાંએ
કહ્યું હતું.

હા, મેકા શીશી છે.

આ શીશી તમને બાળીએ વાસરગૃહમાં આપીતી.

તો શું યથ અર્થ? વિકાસના અવાજમાં
રહેજ પછું રમીતે રતેકેના આવેશ નોતો, હતી
માત્ર શુક રક્ષા!...પોતાની બધી કામનાઓ સમેટી
લપટે મલિકજી પોતાના ઝોરડામાં પાછી વળી ગઈ.

આજ એ જ શીશી નોંધને વિકાસનું મન દ્રવિત
યથ અર્થ. એણે ઝડપથી મલિકજીની સોશાય-પેટી
ખોલી, એમાંનું સિંદૂરનું ખાનું બોલ્યું-હંદાય મલિકજીનું
કંઈક ટેકાણું એમાં મળી, જાય! સિંદૂરપેટીમાં એક
નાનો સો પત્ર હતો. વિકાસે ઝડપે ખોલીને વાંચ્યો.
એનું સખત લાવનાંહીન પીરુપ આ કરુણાનું અશ્રુ-
વિસર્જન કરવા ઇચ્છતું હતું, એ મલિકજીનો નહીં
પણ ખુદ વિકાસે બે-હીટીઓમાં ટાકપ કરેલો પત્ર
હતો, જે એણે તથા જ જ નોંધ્યો હતો. આ
લાવનામયી નારીએ કેટલા પ્રેમથી એને સાચવી
રખ્યો છે!....

કેટલું સંધાણું ન મેળવતાં વિકાસ દરેક ઝોરડે
મલિકજીની શોધમાં નીકળી પડ્યો, છેવટે નીચેના
ઝોરડામાં આંચો, બધાં નોકર-નોકરાણીઓ સતા
હતાં. એક ઝોરડામાં એના સસરાની ધરડી નોકરાણી

મૂલી હતી. ગભરાયેલા વિકાસે એકદમ ઝારડાની શેઠાની કરી તો જોયું કે, મુજબન સમી મલિકા જ્ઞાતી ગાદમા નિર્ભય થઈ મૂલી છે. વિકાસ ધણી વાર સુધી એને અનિમેષ જોયો રહ્યો પછી ચૂપડીથી એક અમોઘ સિયુની જેમ એને ગાદમા લઈને પોતાના ઝારડામા લઈ આવ્યો તથા ગિજાના પૈર આસ્તેથી મુનાડી દીધી અને જાતે એ શીકે બેસી એનું માથું પપાળવા લગ્યો મલિકા અચાનક જાણે કોઈ દુરવસ્થાથી ચપડીને જામી ગઈ

‘ઝોડ તમે ?’ જાણે તે ચિંતાર જ કરતાની હોય. પરંતુ વિકાસે સરનેક એનું મથું પપાળતા કહ્યું— ‘હા મલિકા, હું જ છું ગભરાઈશ નહિ તું મૂઠું રહે. આમ જ મૂઠું રહે’ કહીને એણે રમઝી એનું સરીર ઢાંકી દીધું.

મલિકાએ સામયિક વિકાસ તરફ જોયું, જાણે તે સાત પરિવર્તન પામેનો માણસ ન હોય. તે આનંદ અને કડુણમયી દ્રષ્ટિથી એને જોઈ રહી, અને ફરી બોલી— ‘તમે પણ મૂઠું જાન’

‘ના, મલિકા! આજે હું તને આમ ને આમ

જોના કરવા ઇચ્છું છું આજ મને આ અનનુભૂત સુખની વચિત ન થવા દખ્ખે!’ કહીને એણે ધીરે-ધીરે આંતર લઈને મલિકાને આબો મહેરો તર કરી દીધો

મલિકા અધમીગી આખે આ રનેહાવેશનો અનુભવ કરતી રહી, જાણે તે કોઈ રવિવેશકામ ન હોય! વિકાસનો હાથ પોતાની હથેલીમા દબાવતી બોલી— ‘હવે મૂઠું જાન.’

‘ના મલિકા, તારા સરીરનું પણ કંઈ ખ્યાન આપવાનું છે નેર— હું પણ કેવો પણ છું’ અને કુમા કર, મલિકા!’

‘એવું ન જોયો, સ્વામી!’ કહેતા એણે વિકાસના ઝોગામા મોઢું છુપાવી દીધું— ‘એને ફાદ આપ્યું, જામીનું એ ‘લોમી લાન્યુ’ વિગેષણ તે મનમા ને મનમા કડી રહી હતી. ‘જુઓ બાબી! આજ હવે હું ખરેખર તોભી લાન્યુ છું’ એને ઇચ્છા થતી હતી કે, તે હમણા જ વે વલિકા અને પિપરની તોફા સચીને જખાડીને કડી દે— ‘હું નથી આવવાની’

[મુખાધ થાવની જ જાણી વળતાનો સંલેખ]

જ્ઞાન સુલભ કે દુર્લભ ?

આજના વખતમા ચોપડીઓ સોધી થઈ છે આના જેઆનામા ગીતા, મનાચે મોઢાક વગેરે ચોપડીઓ મળે છે શુદ્ધ જોઈએ તેટલા છે ચિંતણું ઉતાર અને સોષું છે વિશ્વવિદ્યાલયો જાનની ખેરાત કરે છે પણ જ્ઞાનામૃત લોજનની તૃપ્તિનો ઝોડમર કોઈને આવતો દેખાતો નથી પુસ્તકોના આવા હમણાના હમણા જોઈને દિવસે દિવસે સંતોની સેવાની જરૂર વધારે ને વધારે લાસની જાય છે જ્ઞાન પુસ્તકોની મજબૂત કાપડની બાધણીની બહાર નીકળતું નથી પુસ્તકાલયો અને ગ્રંથાલયોના રાફડો ફાટ્યો છે, તે જમા ને ત્યાં ચમકવા લાગ્યા છે પણ માણસ હજી બધે સંસ્કાર વમરનો ને જ્ઞાન વગરનો વાદ્યો રહી ગયેલો દેખાય છે.

વડોદરામા એક મોટી લાયબ્રેરી છે એક વખત એક શૃદ્ધસ્ય તેમાંથી એક ખાસ મોટું પુસ્તક લઈને જતા હતા તે પુસ્તકમા બાવવા—ચિત્રો હતા અંગ્રેજી પુસ્તક છે એવું માની ભાઈ તે લઈ જતા હતા. એ પૂછ્યું ‘આ શાનું પુસ્તક છે?’ તેમણે જવાબ દેવાને બદલે તે સામું ધણું એ કહ્યું— ‘આ તો ફ્રેન્ચ છે’ તે શૃદ્ધસ્ય જોલ્યા. ‘અરે! ફ્રેન્ચ આવી ગયું લાગે છે!’ પરમ પવિત્ર રામન લિપિ, સુદર ચિત્રો, મજબૂત બાઈ-હંગ, પછી જ્ઞાનની ખેટ હોય ખરી કે?

-વિનોબાજી

શ્રદ્ધાત્રય વિભાગ

ભોજન:- સર્વને પ્રિય આહાર તથા પ્રકારનો હોય છે તેમજ યત્ન, તપ અને દાન તથા ત્રય પ્રકારના હોય છે તેમના આ ભેદને ત્રિ સામજ્ય *

આપુષ્ય સત્ત્વ (ઓજસ) બળ આરોગ્ય સુખ અને ત્રીતિને વધારનારા રસવાગા રસેક (ચીકણ) બાળા દિયર અને સુચિપુત્ર એવા આહારો સાત્ત્વિક મનુષ્યને પ્રિય હોય છે *

કંઠના ખાટા ખાસ અતિ જિથ્થુ તીખા, લુખા, દાઢ કરનારા અને દુષ્પ શોક તથા રોગ આપનારા આહારો રાજસી મનુષ્યને પ્રિય હોય છે *

જેના પાકને એક પ્રકાર પીતી ગમે હોય તેવું રસ જીડી મેવેનું દુર્ગંધવાળું વાસી એફું અને અપવિત્ર ભોજન તામસી મનુષ્યને પ્રિય હોય છે *

યજ્ઞ:- જળને નદિ ઈન્દ્રજનારાઓ વડે 'યજ્ઞ કરવા જ જોઈએ' એમ (કર્ત્ત્વ્યશુદ્ધિથી) મનને સિધ્ધ કરી શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર જે યજ્ઞ કરાય છે તે સાત્ત્વિક કહેવાય છે *

પશુ હે ભરતમેષઃ' જળને લક્ષ્યમાં રાખીને તેમ જ દમને અર્થે જે યજ્ઞ કરાય છે તે યજ્ઞને તુ રાજસ જાણ્ય *

શાસ્ત્રવિધિરહિત, અન્નદાનરહિત' દક્ષિણરહિત અને અદારહિત યજ્ઞને તામસ કહે છે *

તપ - દેહ, દિન, યુગ અને જ્ઞાનીઓનું પૂજન પવિત્રતા, સરળતા બ્રહ્મચર્ય અને અદિસા એ શારીરિક તપ કહેવાય છે *

ઉદેગ ન કરે તેવું ચત્ત્ય પ્રિય અને હિતકર વચન તથા સ્વાધ્યાય એ વાણીમય તપ કહેવાય છે *

મનની પ્રસન્નતા સૌમ્યતા મીન મનોનિમગ્ધ અને ભાવસન્નિધિ એ માનસિક તપ કહેવાય છે *

જ્ઞાની આકાશ વિનાના સૌવર્ધનું મનુષ્ય એ પરમ શ્રદ્ધાથી આચરેલા એ ત્રણ પ્રકારના તપને સાત્ત્વિક કહે છે *

સત્કાર માન કે પૂર્ણ માટે તેમજ દલ વડે જે તપ કરાય છે તે અગિર અને નાશનત તપને રાજસ કહેયું છે *

વિવેકરહિત આશ્રયથી મોતાને પીડીને અથવા ખીમતા નાશીને માટે જે તપ કરાય છે તેને તામસ કહેયું છે *

દાન - 'દાન દેવુ જાઈએ' એમ સમજીને દેશ, કાળ અને પાત્રમાં સામે ઉપકાર નહિ કરનારને જે દાન દેવાય છે તેને સાત્ત્વિક કહે છે *

પરતુ જે દાન સામા ઉપકાર માટે અથવા જળને ઉદ્ધારીને અને કનેશપૂર્વક દેવાય છે તે દાનને રાજસ કહેયું છે *

અયોગ્ય દેશકાળમાં, અપાત્રને સત્કાર વિના અવગણવાથી જે દાન દેવાય છે તેને તામસ કહેયું છે *

અજ્ઞદાથી હોમેનું, આપેનું, તપ તપેનું તથા જે કરે છે હોય તે સર્વ અસત્ કહેવાય છે હે પાશ્વ! તે આ ભોક્ષા કે પેરતોક્ષા જ્ઞદાથી નથી *

યજ્ઞ-દાન અને તપરૂપી કર્મ ત્યાગ્ય નથી, પશુ તે કરવા યોગ્ય જ છે કેમ કે યજ્ઞ, દાન અને તપ વિદ્યાનોને પણ પવિત્ર કરનારા છે *

સુખ:- જે સુખમાં જીવાત્મા અભ્યાસથી રમણ કરે છે અને દુષ્ખતા અતને અવસ્થ પામે છે વગી જે આરભ મા વિષ જેવું હોવા છતાં પરિણામે અમૃત જેવું હોય છે તથા આત્મનિષ્ઠ શુદ્ધિની નિર્મળતા માથી ઉત્પન્ન થયું હોય છે તેને સાત્ત્વિક સુખ કહેયું છે *

વિષયો અને ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી જીવજેષ્ઠ જે સુખ પ્રથમ અમૃત જેવું હોઈને પરિણામે વિષ જેવું હોય છે તે સુખને રાજસ કહેયું છે *

જે સુખ આરભમાં અને પરિણામમાં શુદ્ધિને મોહ ઉપજાવનારું તથા નિદા આગસ અને પ્રમોદથી ઉત્પન્ન થનારું છે તેને તામસ કહેયું છે *

અદા - અખ્યાતમાં શ્રદ્ધાને સાત્ત્વિક કહે છે કર્મમાં શ્રદ્ધાને રાજસી કહે છે અધર્મમાં શ્રદ્ધાને તામસી કહે છે પરતુ મારી સેવામાં શ્રદ્ધાને યુજાતીત કહે છે *

જે, તત્ત્વ અને સત્ત્વ એમ બ્રહ્મા તથા પ્રમરના નામ કહેલા છે તે વડે પૂર્વે બ્રાહ્મણ વેદો તથા યજ્ઞો નિર્માણ કરાયા છે *

જે, તત્ત્વ અને સત્ત્વ એમ બ્રહ્મા તથા પ્રમરના નામ કહેલા છે તે વડે પૂર્વે બ્રાહ્મણ વેદો તથા યજ્ઞો નિર્માણ કરાયા છે *

‘પરદાનશી’

ચિત્રાવલ ૩૦ વાળ

‘હુનાકી એક એક આદાપર, જાનો દિલ ફરના મગર
પુત્ર કુછ દામન ખચાકરલી, નીકલ જાને મેં હય.’

વાત તો જાણે સાચી. ‘દામન ખચાકરલી’ નીક-
ળતું જોડ્યે. અમારા એક મુરખી પશુ ઘણી વાર
કહેતા, ‘નીકળો છુ, ફરિયા જોરા, છેડા અડવા
દીધા વિના.’ આ કહાવણુ નજર આગળ રાખતાં
રાખતા પશુ ઘણી વાર થયુ તે છે કે આ છેડા કપાલ
અડવા દેવો જ ન હોય તો આ જિંદગી પશુ શુકે
તવારીખ વિના શું રહે?

સાચી જ જાગ કહી દઉં. આ કહાવણુ નજર
આગળ રાખ્યા છતા એક વાર છેડા અડી ગયો.

“જીગરને કીસ છુતે ‘પરદાનશી’ની ખાઈ ચીટ
કે દેખતા હુ તો દેની નહિ દાખાઈ ચોટ.”

આ પરદાનશીને છેડા અડતા તો અડી ગયો
પશુ આ તો ગોઠ વગી ગઈ અને હવે, છાંડીની
ગમતી પશુ નથી.

આની ચોટ લાગ્યાને આજે ખારેક સાલ ગુજરી
ગઈ. તેને પહેલી અને છેલ્લી સાંજના સં ૨૦૦૮માં.
એનો અવાજ એવો ને એવો આજે પશુ રૂઢમાં
મરાઈ રહ્યો છે. તે દિવસ તો ઉમાપતિને ત્યાં મહેલિલ
જામેલ લાગી. એ સુર લાગતી રહી હતી અને હું
એકલો સાંજના રહ્યો હતો.

સં ૨૦૦૮ની સાલ. ઘણા વર્ષોનું સ્વપ્ન કેલામ
-માનસરોવર-દર્શનનું, એ સાલ સિદ્ધ થયું. અમારું
પીસેક વાંચિઓનું ‘પચર’ની જૂથ કેલાસ યાત્રાએ
નીકળેલું. સર્તો લીધેતો કુશભાઈને. નૈનિતાલ-બોવાલી
-ચણીએલ-અવમોડા યર્થ મોટરમાં પહેલ્યા સોમેશ્વર.
ત્યાં સાજ થઈ ગયેલી ચતવાસો સોમેશ્વર જ ક્યો
અને વળતે દિવસે હિમાલયની આગાની ખાઈ સર
ચર્ચ. હસેક દિવસે લારનની છેલી ચોટી સમા મીનમ
ગામ તો પહોંચી ગયા. અડીથી એક દિવસના પથ

• હાથરના અર્ધન્યા

પગી હિમાલય-ઉંઠાધૂરા, જપન્તિ અને ચિંગરી-
મીંગરી પાસ-ઝોળગવાના. પાતળી હવા અને
ઝોળણીસ હાજર પૂટની ચૂંકાઈ કડીન તો ખરી પશુ
એ ઝોળગી અને નિમેટમા પ્રવેશ ક્યો. ચિંગરી-
મીંગરીની ટોચે આપ્યા ત્યાં મોડી સાજ થઈ ગયેલી,
પહેલી જ વાર કેલાસ દર્શન દરથી થયા. જિંદગીની
ધન્યતા અનુભવી. એ દિમસિખર ઉપર પશ્ચિમ
ખાળુએ સંધ્યાએ આગ લગાડેલી અને પૂર્વ ખાળુએ
ઉગતા ચંદ્રમાએ શીતળતા પાયરેલી. આખી મુસાફરીનો
ચાક ભલે ઊતરી ગયો. અડીથી કેલાસ પહોંચતાં
તે હજુ દસ દિવસનો મજલ ખાઈ. પશુ કેલાસ
દર્શન હમેશા રચા જ કરે અને હમેશા જખાનું
નજીકને નજીક. નરી નિર્જનતા-તિર્થાપુરી થઈ અને
પહોંચ્યા શિવજીના વાસમાં. ઉંઠાચો ક્યો તરીને કાંઠે
જ. મોડી સાજ થઈ એટલે પવનના મુસવાટા શરૂ
થઈ વધતા જ રચા જાણે શિવ તાંડવ શરૂ થયું. પછી
તો ચતના અગચરેકના સુમારે એ મુસવાટા શમી ધીમી
હલેરા જ રહી. અમારો કેમ પ્રયુ સુસસામ ધોરી
રહેનો? ચાંદની બામતી જાવની છતી હતી સામે જ
કોઈ કોલીદર માફેક ઝળકતું કેલાસ શિખર ચાંદનીને
ટકાવી રહેતું. જીવ દિયોએ અડી જાપ એવું વાતાવરણ
તો ખરું. પછી ઊંધ તો ન જ આવે ને! પહેલું
જીપવાની ચિંતા ખરી એટલે ઊંધવાનો પ્રયત્ન કર્યો
પશુ સંજળતા ન મળી. એટલે કેમમાંથી નીકળ્યો
બહાર. માત્ર ચીજ જાપ એરી ઠંડી પશુ ખનર ન પડી.
નદી કાંઠે કાંઠે એક માઈલ નીકળી ગયાનું જાન ન
રહ્યું. ધક્કામાળ જોઈ ત્યાં રાત્રીનો એક થયેલો. ચંદ્રમા
પશુ ઉપર લટકી રહેનો. અને એ નિર્જનતામાં હું
જાને જારો પડજારો સિંચાવ કોઈ નહિ. આ નિર્જનતા
મહાણવાની પશુ તે દિવસે ખનર પડી. ઊંધવાનો તો
હવે પ્રયત્ન જ નકામો લાગ્યો. એટલે હું પશુ બેઠો.
એક સિલા ઉપર શિખર તરફ મોટ માંડીને.

ચોડી વાર થઈ હશે ત્યાં શિખર ઉપરથી કોઈ ગાય

રહેયું સંભળાયું. જાણે દાદના દેવાવાળાની રાહ ન
 જોવાથી હોય ! મન માન્યું નહિ. વાતાવરણની અસર
 કહી, માનસ પડ્યા લાગ્યા પણ એ અવાજ વધારે
 સભાગતો રહ્યો. કોઈ ગાઈ રહી હતી. ઘણી નાખી
 ગાયિકાઓને સાભળવાનું સહભાગ્ય સાંપડ્યું છે.
 એમના સુર અને સુરાવટ પણ સાંભળી છે, પણ આ
 અવાજનું દર્દ જુદું જ લાગ્યું. આ તો કોઈ કિતરી
 સ્વર ધુંદતી લાગી. અને એ પણ લહેજતથી. નાન-
 પછમાં જોયેયું ઉકિવનું Nature mysterious ચિત્ર
 નજર આગળ તરી આવ્યું. એ દિગ્ગજ સિખરને વિંટળા-
 ચેવીના મુખડાની મંત્ર આખો અને લાંબ પાની નજર
 આગળ આવી ચાલ્યા ગયા. ખૂન મોંઘજોળ કરી પૂન
 ન તો આ માનવીની આખો દેખાઈ કે ન પોની.
 પણ એ દર્દનો અવાજ ભાંગતી રાતે પરજના લગ્નનો

ગુંજાર કરી રહેયો. ધીમે ધીમે પવનની બહેરા પથ
 શમી અને નીરવ શાંતિ યદ્યુત, સાચોસાચ પેયું
 ગુંજન પણ શમતું લાગ્યું. બાન આંધું ત્યાં સવારના
 આર થયેલા. સુવનારાવણના સાથીઓ રથ જોડી રજા
 લાગ્યા અને સિખર ઉપર ઉપાની ઠંડી ગરમી બાઈ
 રહી. એ કોણ હતી એ જાણવા પ્રયત્ન જ નથી કર્યો
 રખે એ રીસાઈ જાય.

છગરના તાર ખજાર વિના એ હતું પણ અજ-
 ઝણવતી રહી છે.

“વા યુ દિલમે ગુજરતે હય કે
 આહટ તક નહીં હોતી,
 વા યુ આવજા દેતે હય કે
 પહેચાની નહીં જાની.”

સ્વદેશ પ્રેમ

જ્યારે આપણે ભારત દેશ ગુલામીની પાશમાં સપડાયેલો હતાં તે વખતની આ વાત છે. અધીત કે
 આ વાત ૧૯૪૭ પહેલાની એટલે કે સ્વરાજ્ય મળ્યા પહેલાંની છે.

એક વખત સ્વામી વિવેકાનંદ અમેરિકામાં ભારતીઓ સમક્ષ સ્વદેશી કપડા પહેરવા ઉપર ભાષણ
 આપી રહ્યા હતા તે સમયે તેમણે પણ સ્વદેશી કપડા જ પહેરવા હતા પરંતુ જોડા વિદેશી હતા.

ભાષણ સાંભળવા આવેલી એક અંગ્રેજ મહિલાની નજર તેમના જૂટ ઉપર પડી આથી તેણે
 પૂછ્યું. “આપ સ્વદેશી વસ્તુ વાપરવાનું કહેા છો ત્યારે આપ વિદેશી જોડા કેમ પહેરો છો ?” સ્વામી
 વિવેકાનંદે તુરત જ જવાબ આપ્યો કે “અમારા દેશમાં અંગ્રેજોનું શું સ્થાન છે તે બતાવવા માટે જ.”

આ સાંભળી તે અંગ્રેજ મહિલા નીચું જોડા ગઈ અને તુરત જ ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

સાચું શિક્ષણ

આચાર્ય વિશ્વશ્રુતિના ત્રણ સિષ્યોએ શિક્ષણક્રમ પૂરો કરી ગ્રુર પાંચે ગ્રુદારમાત્રમ પ્રવેશની અનુ-
 મતિ માગી, વિશ્વશ્રુતિના હૃદયમાં રમ આપના પહેલા એક વિચાર આવ્યો અને તે તેમણે અમલમાં મૂક્યો.

સિષ્યો જવાની તૈયારીમાં હતા એ દરમિયાન આચાર્ય વિશ્વશ્રુતિ તેમના માર્ગમાં પથ્થરનાં
 ટેટાકાં ઢુકડા નાખી આવ્યા અને ચોતાની પછાંકુનીમાં બેસ બેસ તેમને જતાં જોઈ રહ્યા. પહેલો સિષ્ય
 પથ્થરનાં ઢુકડાંને આળગીને આગળ નિકળી ગયો, બીજો સિષ્ય એ ઢુકડાંને જોઈ હાથપર ઘોળ્યો અને
 પછી તે પડખેથી ચાલ્યો ગયો, ત્રીજો સિષ્ય તે ઢુકડાંને જોતા જ એકા કરી આવ્યું એ મૂળીને પછી આગળ વધ્યો.

આચાર્યે તે ત્રણને તુરત જ પાછા બોલાવ્યા અને પછી તેમના ત્રીજા સિષ્યને ગ્રુદારમાત્રમ મારેની
 રજા આપી ત્યારે જાણીતા બેને ઉદેશી કહ્યું, “તમારું શિક્ષણ હજુ પૂરું થયું નથી, શિક્ષણના ઉદેશ
 પ્રાપ્તિવામાં તમારી દોજરી હજુ મંદ છે. મારે તમો અહીં જ રહો.”

—યુગ્મવંત એસ. શાહ

લલો વનુ

ઉચ્ચિત્તાર્થ સાધ

~ કામ હાયથી કાઢતાં અસુર યથ ગયું હતું.

રંગરાગની ક્રુરભરભરી રાણની તો કાઈક રડવા-
ખડવા શહીદાગમાં પ્રગટી હતી. બીજે બધે
યથ ગયેલા દીવાનપતીમાં તો ચાક ભયે હતો અને
નોટીસ મારી હતી કે અટ ધરભેળા યથ ભવ! વાળું
ફરી રહ્યું હતું ને સુવાટાણું યથ રહ્યું છે.

મજલાલ પણ આડ જેવડા જીવનમાંથી રાજ
એકાદું પાડું પરી રહ્યું હોય તેમ એક વધુ દિવસ
ખંભેરી નાખીને ઓરિસનાં પગથિયાં ગિતરી રજા હતા.
અને એક જ નકશા, એક જ હોશિયાર અને એક જ
ગિયરમાં ચાલનારા મજલાલ ઘીકોરેથી ગોમતીપુરની
ચાર-પાંચ માધવની વાટ પકડી રજા હતા.

“કેમ છે, વજુભાઈ?”

“બહુ સારું, સાહેબ! બહુ સારું!”

હું મારી મોટરમાં બેસી રહી હતો. કામનો ચાક,
આંગળી મીઠવા અધારા અને ધર અને બાળકોની
આપોઆપ યાદ મજલાલના અને મારા બન્નેના
આસમાં એક સરખી ગિતરી રહી હતી એટલે સહજ
બેઠા ધીથી મારાથી પૂછાઈ ગયું.

“ક્યાં રહો છો વજુભાઈ?”

“સાહેબ, ગોમતીપુરમાં.”

“ઝાહો, એમ કે! તમે તો ફરી ફરીને બસમાં
જતા હશો, ખરું?” કામા ધસનારાનો એક વધુ કવાક
ઘોડે ચડવા વગર આમ કપાઈ જતો હતો તેના
આસે હું મોટરમાં ગોઠવાતા ગોઠવાતા પૂછી રહી હતો.

મજલાલ એમની “સાફ વાત” બેની સુચક હોય,
પાસે આવીને વળીને બોલાવા લાગ્યા.

“સાચબ! મને માસ્તરે બજાવ્યું હતું ને એ
હદી મનમાંથી ગયું નથી. ‘નિહાળમાંથી નિસરી, જનું’
પાસડું ઘેર.” આ ઓરિસનું પગથીયું ગિતરી કે હું
તો હોઈ કાઢવાનો ગોમતીપુર સુધી. અડીથી પકડીશ

રીતીક. રામમહેતાની પોળમાં યઈને, સારંગપુરનો પ્રથ
પકડીને પહોંચી જઈશ ગોમતીપુર.”

મજલાલના બોલવામાં તો લગીરે નહોતી પરંતુ
મારા સાંભળવામાં થીડીક અરેરાટી હતી.

“શું કા છે! રાજ!”

“હા! જરાબર! રાજ! પોળમાં પોણા કલાક લાગે.”
પુરાવામાં ધરતા હોય તેમ એમનું કાંક કપડાની
નાનકડી થેલી જીંચું કરી રહ્યું હતું.

“ત્યારે બેળા જ હામોને, ક્યાં જિતારી દઈ તો
ચાલે!” મેં મોટરનું બારણું ઊઘાડ્યું. લેફ્ટ હેન્ડ
ફાઈવવાળી મોટર હોવાને કારણે મારી મોટરમાં મને
પહેલી વખત સાચા આવનારને અચૂક એક લમતી તો
ફરવી જ પડતી! મજલાલ પણ ‘અરે હું બૂલ્યો’
કહીને બીજું બારણું જઈને મોટરમાં મારી પાસે આગલી
સીટમાં બેઠા.

“હું તમને ક્યાં જિતારું તો ફાવશે, વજુભાઈ!
મને લાગે છે કે તમને ‘અનિહાળ’ પુલ તો સાવ
નજીક પડે! કેમ?” હું મારે ક્યાં અટકવાનું ફરી
તે પાકડું કરતા પૂછી રહી હતો.

“અનિહાળ સિવ પણ આપ્યા બેઠ છે જ મોજી,
મારા સાહેબ! મેં કહ્યું ને સાહેબ નિહાળમાંથી
નિસરી, જનું પાસડું ઘેર. જિંદગી કાઢી નાખી પણ
ઓરિસથી ધર સિવાય બીજો કુતો ભયો હોય તો
હરામ છે!”

આરે જરૂરે રજાડે ચડી ન જવાની કાળજીમાં
મજલાલે પચાસ વરસમાં અમલવાદમાં બીજું કાઈ
પગેડું કાઢ્યું જ નહોતું ને. ધરથી ઓરિસ ને ઓરિસથી
ધર. ધરથી જાપાનને અને જાપાનથી પાછા સીધા
ખાવા-સવા ખાને!

ડોન રામમનોહર લોહીવાના પેલા પ્રથુ આના
હજુ પણ મારા મનમાં તોફાન કરી રજા હતા એટલે
મેં દિસાળ યાંડવો કે મજલાલને બસના વીસ પૈસા

આવવાના અને વીસ જાવાના થાય. મહિને દસ રૂપિયા-ની ચોક્ખી નુકસાની બેસે.

અમદાવાદમાં જિંદગી કાઢી નાખનાર અંગિકા મિલ પાસેથી પસાર થયો ન હોય એ મારા ચોક્કસ ધરેડના પરીકાળ્ય ધન અને મોટા પહેલો ધન્યો હતો.

“કંઈ નહિ, વજુભાઈ તમે કહેશો તેમ. રાખપુર ટાવર ઠીક પડશે કે ?”

“હા, ઇ ઠીક ! ત્યાંથી હું હીડીને સારંમપુરનો પુલ પકડીશ અને એટલે પડી પાધરો પહેંગીલ મારા રોજના ગોમતીપુર.” પોતાની કંઠારેવી તેતાવીસ વર્ષ જૂની વાટથી ઓળખાં ઓળું અનશરને આલવાની કાળજીમાં અવાજે મજલાલે મજુરી આપી. જો કે એમાં એક માર્ગલ વવારે ટાટિયા ધસનાનું તેને ખતવાનું હતું.

“સાહેબ, મને એક તો દર દર કરવું ગમે જ નહિ. અમન, મોટર લાઇલે પણ હું તો રોજ હીડી જ નાખું છું.” પછી કાનમાં કહેવાની ખાસ વાત પર આવતા, નજીક લગીને મજલાલે ઉમેર્યું. “અને સાહેબ ! સાચી વાત કહું ! હું તો આ પોણું કલાક હાલતાં હાલતા બજાર કરતો જાઉં છું. મારે તો ભેવ કામ થાય છે, એક પંચને દો કાજ ! નહિ તો આટલી નિરાંતે ભાજન રોજ કરવાનું હું તે કે દિ’ પામવાનો હતો !”

મજલાલ ‘સંદેશ’માં ઇપકામમાં હતા. ક પોણા ખાતાના ફોરમેન હતા. કામ પર ચડ્યા એટલે મિનિટે મિનિટે માટે દોડનારા. “ગેની ચારી ! યુક પાડ્યા ! એલા, ડાણુ સુધારે છે ! પેરજ કપારે બધારી !” આવા ધક્કા-જીવનથી આજો દિ’ વીહાતો માણસ, ધરભેળા થવાને ટાળે પણ આવી આતમાની હંડક કેમ આવરી શકતો હશે ! એકેય દિ’ મજલાલનું આંદ માર્ગલનો પગે પંથ કાપવાનું બંધ નહિ. અને એકેય દિ’ મજલાલનું ભાજન તો ન જ ખડે.

અરીસો તો બહુ બહુ ઢાક ચામની ગોઠવણી બનાવે. જાત જો ચોડીક જાનુ જેની જાણી હોય તો કપડું આલખું એ બનાવે ! મજલાલની દગજગ, હલનચલન એના સાદાં જતાથ સૂચક કપડાં મજલાલની જાત અંદરથી ખતારી રજા હતા.

માથે કસકસતો ખાટો બાંધો હોય તેવી તાણીને ઘાલેલી ઘોળા લૂગડાની ટોપી. અધી’ બાંધના બાંડિયામાં દરણિયાની જેમ રાંધે ભરે’ જતા મજલાલ કોઇ યેલા પૂજારી કે ગોડી જેવા જ લાગે. કહોટો મારીને પહેરેલું ‘ધોતિયું’ પણ એ જ ઇપમાં બંધાયેલું હતું. એમના હાથમાં હોવાની જ નિર્મોહની તકલી જેવી નાનકડી સમજક થેલી. માને વળગેલા બાળક જેવો વજુભાઈને કપાળે ચાંદવો અને ગળે રજા કડી જૂંટી જવાય જ નહિ.

મજલાલ સાથે વાન કરતી એટલે ઓળખીતી આંધ દાખરી.

“વજુભાઈ, કેટલા બાળકો તમારે ?”

“સાહેબ, ચાર. ચાર દીકરા.”

“દીકરીઓ ?”

“નહી સાહેબ.” કંઠારની મક્કમનાથી મજલાલે જવાબ વાળ્યો-ભગતા માણુમને આંગણામાંથી ધકકો મારીને કાઢતા હોય તેમ.

“ભાગવાનની દવા છે, હો ! સાચેસાચ. નહિ તો એકના આંદ હતવર પડે !” સમાજશાસ્ત્રીને વહોરાવવા જેવી વાત પણ આમ મજલાલ પાસે હતી. રનેહતાં રપદનેને દીકરો જન્મેલા કે દીકરી તેનો ભેદ ન હોય જતા દીકરી અતરે તો અરેરાટીની છીણી કેવી કેટલાયને વાગે છે તેના ખ્યાલ ચટ દઈને મજલાલ પાસેથી મળી રહેતો હતો.

મજલાલને તેનું જાણું કે એનાં બીનાં કે કાનને ટાંકી બનાવીને ટેકવેલી ચાકની હુકડી કે એના કોલમપેદો કડીયે અકાસ નથી પડ્યા. ઊસડાનું કંઈક કરી મતાબાવાળી વાત એમાંથીયે મજલાલને કહેવાની હતી.

“સાચ, આ વાલજી ફોરમેન છે ને ! એને તો મેં મારી મારીને શીખવ્યું છે. ને અમનલાલ ! તઈયું વાર ઓ ને તઈયું વાર પાછે આવ્યો.”

અનેક પડમાં વીટાગીને રાખેલો કોઇ જરીને કુકડો કે સોનાનો ખરીચો ડોરી દરખી દરખીને ખતારની હોથ તેમ મજલાલને પણ વીની ગએલા કેટલાક દિવસો ખાસ વહાલા હતા.

“તેતાવીસ વરસ મને થઇ ગયા.” શિલાલેખથી

યે વધારે સદર થાઉં એમા હતી એકધારી તેતાવીસ વર્ષની એ લગન કેટલી સાચુકની હતી તેતાવીસ વર્ષ રાજપાટ કરનાર કરતા પણ એકજ માલિકને, એકજ કામને, એકજ દેખણને એટલું સાચુ વગળી રહેનાર કદાચ વધારે વિરલ હતો મજનાલ જેવા જરાયે નદવાયા વગરના જીવનમા કેટલા જડગે ?

અને કદીક સુમધ પૂરે નહિ એવી બોરસનીની જેવી વાત મજલાલ માઠ કરે ત્યારે જેવા જેવા હોય છે સાહેબ ! બોડીવાલા શેઠ ગફ બના હો માગીને ખરચે માઠ મોટા થયા હતા 'સદેશ' કાઢ્યું પણ મજલાલા રાનીપાર્શ ન મળે એ તો ખરી કમાણી થઈ દારી વખતે " નજ-સલ સ્વતર્ધાન યપને આચર્ય ચલાવે મારા સાહેબ ! દારી દૂચ વખતે સાત સાત વધારા આજ હાથે એક દિવસ કાઢના છે કે ? મરે સાજરે વળતી વખતે શેઠ પાસે હું દુનવાનો સવા રખિયા મણ્ય તો શેઠ શાફ મારે

નજલાન ' કાચ પર રાખજોને " શેઠની હાનત અને સમજીએ ને ખીરસમા દૂગી દમડી ન હોય પણ બે ત્રણ દિનુ ભેગુ થઈ જાય એટલે પડી હું શેઠને કહી હઉં કે હવે નહિ આને શેઠ પામે પેસો નહિ ઇ તો હું જાણું પણ કુચ કયા વળી પૈસાવાળો હતો, મને પોણાઆર રૂપીયા જોવાતુ પોસાય ' એમ તો ત્રણ ત્રણ દિ ને રાત સામલાલટ અમે અહિ પડયા રહ્યા છીએ ત્યારે હુઝ હાથુ હુઝ અને ખાધાપીધા વગર શેઠ પણ હારોહાર ગીમા હોય ને જાણ બહાર પાડ્યે જ છૂટકો " મજલાલના અવાજમા હજીના જળજળિયા ભેજ સકાતા હતા

"વગી વરસાદ પડતા હોય ત્યારે શેઠ મારી જનો હિધાર લઈ જાય "

મજલાલ ધડીક જની લઈ જતે છુ ' "

"લઈ જાય હોમો હાર પણ રખે કયાય જોઈને આવતા ■ વળી મારી જનો જલઈ મને ન પોસાય " શેઠ નોકરની જતા હિધાર જોડતા અને નોકર કડાકા કરીને પણ શેઠનુ જાણ કાઢ્યે જ રહેતા !

મજલાલને પગાર મળે છે એકસો ને ચુગીશ મોઢવારીના ખીજ આપીસ આપણે વળી જોનાર

રાધમની જવા બોલે જ શીખે ' હું કાઢ જોવરટાપમ કરેતો નથી " પરતુ મજનાનની સારખ કદી કોઇને જોતરાય નહિ એટલે સદેશના નવા શેઠ સાર બે સાસ વેણુ પણ એની પાસે ખરાજ ' શેઠ હારા છે બહુ મહેનતુ ■ બધાયને આપશે આપશે ■ એવુ તો ખરું કે પેની ઉંચાર જતી માગી જતા શેઠવાળી જરે શેઠને પાછપૈસા ધીરતા નોકરવાળી મળ સામે જલે એજરકુડીશની મની અને મોટરોની આડચ કઈક આવી ગઈ છે

' એમ તો સાહેબ, પેના ગોવિંદલાલ વૈદ રાજ કહે કે હાનોને હું તમને ઓફિસે ઉતારી દઈશ એમની મોટરને આજ રસ્તા પણ બાપુ આપણને ઇ ન હાને પચ્ચે જ હું કચાક જોવાઈ જતે ' કોઈક દિ વગી હું ગોવિંદલાલની મોટરમા આવુય મુરે ગોવિંદલાલ મને કહે લો મજલાલ આ આપી ગયુ તમારુ સદેશ ' હું સાંચુ પુણુ લઈ કયા લાન્વા મને ' મને લો સદેશ બજાતુ નથી તારે ગોવિંદલાલ કહે અરે જિલ્લાલ આ 'મજલાલ'ની ઓફિસ પાસે આપણે પહોંચી ગયા નહિ ' ને સામે રહ્યું સદેશ ' મને 'સદેશ'ના હિખરામા મૂખી જાય તો જ મારો પત્તો ખાય, હો ! "

આલુ મા'સુખ (મહાસુખ) માણનારા મજલાલે જોને સાધ્યા કરો ?

'હું તો બધાયને માતુ ' ય કરનેા ભગતેય ખરેા પણ હમણા હમણા હું માતાજીને વધારે માતુ છુ "

મજલાલ સાથે કામ કળિયો કરે નહિ આપી વ્યાધિ એની પાસે પીગળી નય. અને અજ પો ને અસુખ તો તેનાથી છેડા જ રહે

કેટલાય મનસુખલાનોને અસુખથી રાડ પડતા જેવા છે જ્યારે મજલાલ જારે પાર પડેલા લાગે છે એવા નશીંગદાર કે નાચની જેમ સાચેસાચ એમનુ 'મજ' આખો વખત એમના હાથમાજ હોય ' અને એમની જીવનની લેટણુમા પણ એક જગતુ મજ ગીણુ ચઈ ગયુ છે ' કેહને કોઈ પીડાથી કણસતો માણુસ મજલાલને ખાતથી જુએ તો એમજ લાગે કે તે અજૈત દવાખાનામાજ લાખસ થયો છે

મજલાલ કઈ અમદાવાદના આમેવાનોમાં ફરી

ગણવાના નથી ને કે વજુભાઈની આમળા નીચેથી રાજ પસાર થઈ જવું જાણ વાચ્યા વગર કયો આગેવાન રહેતો હશે ?

મજલાલને 'શ્રીમત' તો કોણ કહેશે ને કે એના સુખની તોણે કેટલા રોડિયા આવી સંકશે ? એની પાસે કયાય વેચાતી ન મળતી અજ્ઞાણની દીવડી અને મીઠાશની વીરડી છે

સાહિત્યના કાનકા દુધાનદારો કદાચ મજલાલની

વાતને 'વાતા' પણ નહિ કહે ! એમા કયા કયુધણુતો આરણ કે અમકભરી આડકથા કે ભપકાભર્યો અત છે ! એમા અમકારનો મરીમસાતો કે આજુબાજુનો ઠસો પણ નહિ દેખાય ! બધું બધું તો નિમનદના જાણિયા મોલાવની એક વાત એ છે પાવક જળ વાળા સરિતાની, જેમા પગ મોળીને બેઠું બેઠું મન જળજળિયા પણ મોલાવે અને ભાવુકો નહાઈને ધન્ય પણ થાય !

આર્થ સંસ્કૃતિ અને દ્રાવિડ સંસ્કૃતિ

ધર્મને એક સૃષ્ટિ બનાવી અને એક માન્ય જાતિ બનાવી કિંતુ મનુષ્યે પકેના પોતાને અલગ અલગ દેશોમા વિભાજિત કરી લીધા એ પગી પ્રત્યેક દેશને અનગ જાતિઓમા અને અલગ સ પ્રત્યેકોમા

આજ આ હાતત આવી જીભી છે કે, ભારતમા આ સમીજી (સકુચિત મનોદશા) વાળ બધીની ભાવના થર કરતી જઈ, આપણી રાષ્ટ્રીય-એકતાને ઢિલ્લિલિલ્લ કરી નાખવાને એ કાઠી મઠી જ્યા બેઠી છે.

કઈ લોકો આરા કિંતુ યઈ-વિચારી રજા છે કે, આપણે એક રાષ્ટ્રના રૂપમા રહી રાકીશુ યા નહી ? ભાવાત્મક એકતાને પ્રાતિષ્ઠવાદનું કેરાઈ રહેતુ હેર સિચન આપણને તે જાણે કયા દેરી જરો ?

ભાષાવાદની આ સકીર્ણતા સકુચિત મનોદશા રાષ્ટ્રને લિલ્લિલિલ્લ હુકડાઓમા વિભાજિત કરાવી ચૂકી છે

હવે, એક ખીણુ સકટ પણ આપણી ઉપર તોજાઈ રહ્યું છે

આ છે 'આર્થ' 'દ્રાવિડ' વિભેદ !

દક્ષિણમા તો આને ભારે ઉત્પાત મચાવ્યો છે એક રાજનૈતિક પક્ષ દારૂ એક ભારોભાર રાજનૈતિક અને સામાજિક કટુતાના ખીજ ફૂટી ફાલી રજા છે અવગ 'દ્રાવિડસ્થાન' માગ ધૂધવાઈ રહી છે

ક્યારે ભખૂંડી ઉઠશે એ કહી સકાતુ નથી આનુ સમાધાન કેવળ એક છે

1. આપસમા એક ખીજને કીંડાણથી સમજવા ઉત્તર અને દક્ષિણ આપણા રાષ્ટ્રિય જીવનના બે અનિવાઈ ધ્રુવ રવીકારવા અને આપસી ગેરસમજેનુ સાથે બેસી નિવારણ

જેમકે એક ગેરસમજ એવી છે કે ઉત્તર ભારતીય સઘળા, આર્થ છે, દક્ષિણ ભારતીય 'દ્રાવિડ' (અનાય) છે !

આપણે સમજ લેતુ થઈ કે આપણી સંસ્કૃતિની ઉદ્ભવભૂમિ આધારભૂમિ એક જ આહે એ દક્ષિણ યા ઉત્તર

2. ઉભયમા પ્રાચીનતમ કષ્ટ એકબીજા જ અરથાને છે

શુ ઉત્તર યા શુ દક્ષિણ રામાયણ યા ભગવદ્ગીતાની કયા મેસાડી જુઓ વિના એ ભાવ સક ડોષ એક પગે બેસવા આવી પહોચશે જ

—ધ્રુવકુમાર

જવાહરની માનવતા

લલિતાબેઈ છે. ૧૮૯૯

ચૂંટણી માટે પ્રચારનું કામ પૂરજોશમાં ચાલી રહ્યું હતું.

જવાહરલાલજી અનેક સભામાં પ્રવચન કરવા જતા. એક દિવસમાં તેઓ અનેક ગામમાં જતા તથા ભાષણ કરતા.

૧૯૩૭નું એ વર્ષ હતું.

લોકોના મગજ ચૂંટણીના વાતાવરણથી ગરમ હતાં. પણ બહાર તો ઠાળાને ધીમથી નાખે એવી ઠંડી પડતી હતી. એ ઠંડીના દિવસોમાં રાત્રે કુમ્મસ એવું ગાદ જામતું કે પાંચ વાર ફરતી વચ્ચે પણ દેખાય નહિ.

આવી એક રાત્રે જવાહરલાલજી ભાષણ કરી પ્રયાગ બાજા ફરી રહ્યા હતા. તેઓ જાતે મોટર હંધારી રહ્યા હતા. મોટરમાં કેટલાક મિત્રો હતા. ઠંડીમાં તેઓ લપાઈને બેઠા હતા.

કુમ્મસને કારણે રસ્તો સાફ સાફ દેખાતો નહોતો. પણ બધાને ઘેરે પૂહોત્યાની તાલાવેલી હતી. ચૂંટણીના કામથી ખૂબ થાક્યા હતા. એટલે તેઓ રાતો-રાત નીકળી પડ્યા હતા.

જવાહરલાલજીના હાથમાં મોટરનું સુકાન હતું એટલે બધા નિશ્ચિતપણે એમાં ખાતા હતા.

જવાહરલાલજી કુશળતા પૂર્વક રસ્તો કાપી રહ્યા હતા.

એટલામાં એક ગાય રોડની મેદરની આડે ઉતરી. જવાહરલાલજીએ માથે બચાવી લેવા પ્રયત્ન કર્યો. ગાય મોટર તરફ આવતી તો બચી ગઈ. પણ જરા અડફેટમાં આવી ગઈ તેથી એક સિંગલ ટ્રી ગયું.

આ બધું એક ક્ષણમાં જાની ગયું. મોટરમાં

એમાં ખાતા મિત્રોને તો તેની ખબર જ નહોતી !

જવાહરલાલજીએ તો વરત જ મોટર મીની રાખી. ગાય પાસે ગયા. તેને પંખાગત લાગ્યા. જાણે ગાય માતાની માફી માગતા ન હોય.

કેટલાક માણસો તે રસ્તે યઈ જતા હતા. તેમને બોલાવી પૂછ્યું : 'ભાઈ, આ ગાયના માલિકને જાણ્યો છે ? મારી મોટરની અડફેટમાં આવતા એક સિંગલ ટ્રી ગયું છે.'

પેલા જવાહરલાલજીને ઓળખતા હતા. તેમણે કહ્યું : 'આપ ફીકર ન કરો. અમે તેની તાત્કાલિક સારવાર કરીશું. આપ નિરાતે ઘેર પધારો.'

'ના, એમ ના બને. તમે મને વચન આપો કે સવારે તેના માલિકને આનંદ ભવનમાં મોકલશો. બોલો છે કહૂં ન ?'

પેના લોકોએ વચન આપ્યું. સારે જ જવાહરલાલજીના જીવને એન પડ્યું. તેઓ ફાળી હાથે આનંદ ભવનમાં આવ્યા.

સવારે ગાયનો માલિક આવ્યો ત્યારે તેની માફી માગી. ગાયની સારવાર માટે સારી એવી રકમ પેલાના હાથમાં મૂકી ગાયની દવા કરાવવા કહ્યું.

ગાયના માલિકે ગાયની ઉત્તમ સારવાર કરવાની ખાત્રી આપી. પણ પેની રકમ લેવાની તેણે ના પાડી.

પડિતજીએ એને ઘણું સમજાવ્યું. આખરે તેને મનાવ્યો. તે માન્યો. તે માન્યો ત્યારે જ પડિતજીને શાંતિ થઈ.

પડિતજીની મેદાઈના મોઝામન વખાણ કરતો માલિક ઘરને રસ્તે પડ્યો.

સમગ્ર માનવ : પડી ભરે તે ચંદનની દોષ, અગરની દોષ કે ચંચેલી દોષ, પવનથી ઝીલડી દિશામાં જઈ યાંની નથી. પૂરવું સત્યપુરોની મુશ્કેલી ઘણી દિશામાં પણ જાય છે—દિશાઓને સુમંથિત કરી રહે.

ગુણવંતરાય એન્ડ કંપની.

ખાડીઆ ચાર રસ્તા
નંબા ૬૨વાળા રોડ
અમદાવાદ-૧
ફોન. ૪૦૬૮

ફેસન્ટ ચેમ્બર્સ
ટેમરી-૬ લેઇન
ફોર્ટ મુબં-૧
ફોન. ૨૫૪૯૮૪

ગ્રામ : GUNARAYCO

અમારા માનવંતા ગ્રાહકોને

છાપખાના અમેના તમામ યત્રા તથા સામગ્રી વ્યાજબી ભાવે ઉત્તમ ક્વોલીટીની છેલ્લા
૧૮ વર્ષથી આપી રહ્યા છીએ અને હજુ વધુ ને વધુ આપની મેરા અર્થે
એક ઉત્પાદક તરીકે આપની સમક્ષ હાજર થઈએ છીએ
સારાએ ગુજરાતનું એક અદ્યતન કારખાનું.

ગુણવંતરાય ગ્રાફીક ઇન્ડસ્ટ્રીઝ.

ફેલ્સ કોસીંગ પાસે, નરોડા, અમદાવાદ.
હવે અગર મળે

આપની હરોઈ જરૂરીયાત માટે જેની કે, લેટર પ્રેસ મીન્ટીંગ, લીથો ઓફસેટ
મીન્ટીંગ, બ્લુ બાલ-ડીંગ, પ્રોસેસ બ્લોક મેશીન, કલર બોક્સ મેશીન
મશીનરીઝ મશીનરિઅલ-સ્પેર પાર્ટ્સ.

સિંધિયાના વહાણો માં
તમારો માલ મોકલો

અમારી પરદેશ-સફરી જહાજોની સેવા
ઇંગ્લેન્ડ, યુરોપ, પશ્ચિમ આફ્રિકા,
રશિયા અને યુ એસ એ સુધી
વિસ્તરેલી છે.

અમારી કિનારા પરની નૌકાઓ
હિંદના બહારો, પૂર્વ-પશ્ચિમ પાકીસ્તાન,
સિલોન અને બ્રહ્મદેશ સુધી વિસ્તરેલી છે.

વિદેશ : સમુદ્રપાર.
સ્વદેશ : જલનાવ.

ફોન :
૨૬૮૩૬૧ (૧૨ લાઇન)

સિંધિયા નૌકાદ્વારા પ્રવાસ સામાન મોકલવાથી ભારત માટે
હુડિયામણની બેચત થાય છે : હુડિયામણ પ્રાપ્ત થાય છે.
શ્રી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કું. લિમિટેડ.
સિંધિયા હાઉસ, બેવાર્ડ એસ્ટેટ, મુંબઈ.

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઈન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ,

ભારતની એક અપ્રતિમ વીમા સંસ્થા, જે તેના પોલિસી હોલ્ડરોને નફાનું બોનસ (આવકવેરા-મુક્ત) વહેંચે છે, જેણે નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે-

★ ઠોર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અંગત અસ્થિમાત)

—: મોટા, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :-

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખેડ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી ભાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કામકાજ કરવામાં આવે છે.

:- હેડ ઓફિસ :-

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઈન્સ્યોરન્સ પ્રિલિમિંગ.

રૂ. પી. એમ. રોડ, કોટ, સુબક-ર.

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૬.

ડી. એન. દેસાઈ

તાર : 'CO FIRE'

ચેનજર

સાખાઓ દેશભરમાં સર્વેન છે.

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધિમાં
ઉદાર હાથે મદદ કરો.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ
રાષ્ટ્રીય કોટકટીમાં પોતાની ફરજ બજા
કરના માટે કટીબદ્ધ છે.

ઉના તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ
ઉના

જિ. જૂનાગઢ
ફોન નં. ૭

લાલજીભાઈ ગોઠળદાસ
મેટલ વર્ક્સ

પિત્તળના પાટા સરકથ તથા

— વાસણો માટે —

લાતી રોડ, મારબી.

With Best Compliments
From :-

'AMER FINANCE BOMBAY
(P) LTD.'

.....ના સીન્યથી

सर्वोत्तम भांड भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

इन्डिया कोरपोरेशन

कलकत्ता - १

डेल : २२-१०७२ ग्राम : NOBISUGE

मिड रथज

रेलवे स्टेशन, जगहडा,

पो. को. नारायणपुर

जि. ब'पारख (बिहार)

(ग्राम : KANORIA)

આપર જેન્છઝ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

ધ ઓધ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

ન્યુ ઇન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

ધ ન્યુ સ્વદેશી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

• ગેલરિફ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

શેરડીભાષી

શુદ્ધ કાણીદાર ખાંડ

ખનાવનાર

મિનેજિંગ એજન્ટશ્રી :

ધ કોટન એજન્ટસ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

ઇન્ડસ્ટ્રી હાઉસ, ૧૫૯, ચર્ચગેટ રોકવેમેશન,

મુંબઈ-૧

ଦେଶାଧ୍ୟାୟ

[ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାଦାରୀ ଲେଖକାଦାରୀ ବିଧିବଦ୍ଧ ଓ ନ ଉପାଦେୟ]

୧୮୮

ଉପାଧ୍ୟାୟ
ପ୍ରକାଶନ

ଡିସେମ୍ବର ୧୯୬୩

ଅନୁବାଦକ ଶ୍ରୀ

ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ 'ବିଧା' . 'ନି' ଅ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ

અનુક્રમ

૩૪૩	પરમેશ્વરી પેરાશક	સરોહ
૩૪૪	કર્તવ્ય-ક્રમ	'ચાન્નિક'
૩૪૫	પેલાદ્યુ' પ્રતિબિંબ	વિનોદ મેઘાણી
૩૪૬	વૃત્તિ હેાવ તો	'અવાસી'
૩૪૭	શીખતી બોરીસ	શીલા કે. દિગ્ગજ
૩૪૮	વપડી ખૂલેા ખપ	ઈન્દુકુમાર
૩૪૯	મમળ તપાવવાની જરૂર	સિવકુંદરમ
૩૫૦	વિચારોઃ વમાશ જીવનના ધરવેશ	કિરોડચંદ બટ્ટ
૩૫૧	સવાઈ જયસિંહ	નાથુભાઈ ભાવ
૩૫૨	સુદેશિ કેળવેા	અનંત આસ 'દિગ્ગજ'
૩૫૩	ઉપાસના મવચ્છેા	નગીનદાસ પાટેલ
૩૫૪	સાહેબાં સાખ આજુ બેજ મોટી બીજ છે	અ. બકસાલ શુક્લ
૩૫૫	પરિચય	કેનેથાલાલ ઠપુર
૩૫૬	આશર્મ અપવાદ ન હોય	મુવકુંદરમ
૩૫૭	સ્વનામક કાચકરો અને શબ્દકોશ	રતિલાઈ ગોંધિયા
૩૫૮	અંધ-અવલોકન	દલિનભાઈ શાહ

સંપાદક : નવિન આંધી

સૂચના

(આહોરોને)

જ્યે માસની બારમી વારીએ અંક મસિક થાય છે.

૫૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો પેરાદ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક સિલિમાં હશે તો મોકલાશે.

અમે તે મહિને માહક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં મસિક થતા વિચારો એ તે લેખકોના છે. સંસ્થા તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, ક્ષા, સિદ્ધાંત અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સ્થાક, મોલિકે, તાલું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કામગીરી એક બાલ શાહીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના ક્ષયીકાર બાળક થવવાડિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે.

મસિક થયેલી સામગીરી ઓફિસમાં દસ સાથે અંક અને યોગ્ય પુરસ્કાર મસિક પછી આવાડિયામાં લેખકોને મોકલાય છે.

લખાણ

દેશમાં ('વરસવ') છ રૂપિયા

પરદેશમાં બાર સિલિંગ

વૈષ્ણવજન, રૂપાચતન, મિલિતળેટી

જુલાઈ

: ફેબ્રુ નં. ૮૮ :

પ્રગતિનો તોલ પોલાદથી કરો

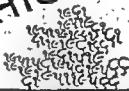

રાષ્ટ્રના લેખકો માટે
ઉદારતાથી કાળો આપે

પ્રગતિનો તોલ પોલાદથી કરો

તોલ કરો

પોલાદ સાથે

પ્રગતિ

પુસ્તક
પોલાદ

ગુણવંતરાય એન્ડ કંપની.

ખાડીયા સાર રસ્તા
નંબર ૬૨૧૧૮૮ રીડ
અમદાવાદ-૧
ફોન. ૪૦૩૮

કેસન્ટ ગ્રેનખસ
ટેમરી-૩ લેઇન
ફોન મુંબઈ-૧
ફોન. ૨૫૪૧૮૪

આમ : GUNARAYCO

અમારા માનવંતા ગ્રાહકોને

છાપખાના

અંગત તમામ ચેત્રો ત્યાં સામગ્રી વ્યાજબી ભાવે ઉત્તમ ક્વોલિટીની છેલ્લા
૧૬ વર્ષથી આપી રહ્યા છીએ અને હજી વધુ ને વધુ આપની સેવા અર્થે
એક ઉત્પાદક તરીકે આપની સમક્ષ હાજર થઈએ છીએ.

સારાએ ગુણરાતનું એક અદ્યતન કારખાનું.

ગુણવંતરાય ગ્રાફીક ઇન્ડસ્ટ્રીઝ.

રેલ્વે કોસીંગ પાસે, નરોડા, અમદાવાદ.

લખો અમર મળો

આપની હરોળ જરૂરીયાત માટે જેવી કે, લેટર પ્રેસ પ્રીન્ટીંગ, લીથો ઓફસેટ
પ્રીન્ટીંગ, લુક બાઇનડીંગ, પ્રોસેસ બ્લોક મેકીંગ, કાડ બોક્સ મેકીંગ
મશીનરીઝ મટીરીઅલ—સ્પેર પાર્ટ્સ.

સિંધિયાના વહાણો માં
તમારો માલ મોકલો

અમારી પરદેશ-સફરી જહાજોની સેવા
ઈન્ડિયન, યુરોપ, પશ્ચિમ આફ્રિકા,
શિયા અને યુ. એસ. એ. સુધી
વિસ્તરેલી છે.

પ્રાર

વિદેશ : સમુદ્રપાર.

સ્વદેશ : જલનાય.

અમારી કિનારા પરની નૌકાઓ

હિંદના જંદરો, પૂર્વ-પશ્ચિમ પાકીસ્તાન,
સિંઘોન અને બ્રહ્મદેશ સુધી વિસ્તરેલી છે.

ફોન :

૨૬૮૧૬૧ (૧૨ લાઇન.)

સિંધિયા નૌકાદ્વારા પ્રવાસ સામાન મોકલવાથી ભારત માટે
હુડિયામણની ખચત થાય છે : હુડિયામણ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કું. લિમિટેડ.

સિંધિયા હાઉસ, બેલાડ ઓસ્ટેટ, મુંબઈ.

પરમેશ્વરી પોશાક-

પરમેશ્વર વૃક્ષને તેનાં લક્ષ્ય તરફ આત્મા વિદ્યુતે તત્ત્વ સ્વામી : (દર્શનવદ)

પુરુષાર્થથી ત્રિશુવનનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે. પણ પરમેશ્વરી જ્ઞાન પરમેશ્વર કૃપા કરે ત્યારે જ થાય.

તેમાં સતતચુકલાનાં બાજમાં પ્રીતિપૂર્વકમ્ ૧

દશાંશિ જુદિયાગ ત' ચેત આશુષ્યાનિત તે ૭. (લ. ૭૦ ૧૦-૧૦)

પરમેશ્વરી જ્ઞાન મોઢ પુરુષાર્થનું જ્ઞાન મળી, માત્ર પરમેશ્વરનું જ્ઞાન છે. કેને, કપારે ને કેવી રીતે આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે પણ પરમેશ્વરની ઈચ્છા પર જ અવલમ્બે છે.

અશુભકર શીબ્લીને ત્રીસ વર્ષનો અવ્વાસ. તેનો પરિપાકરૂપ તેને તત્ત્વજ્ઞાનીની પક્ષી પ્રાપ્ત થઈ. રાગને થયું કે આવા શાસ્ત્રજ્ઞનું જડમાન કરવું ઘર. તેને શીબ્લીને-પોશાક એનાયત કરે.

શીબ્લી પોશાક ધારણ કરી મિત્રો સથિ ચોતાની કહેવીએ પાછો ફરી રહ્યો હતો. ત્યાં તેના મિત્રને છીંક આવી. તેણે ખીસું ફેરવ્યો. કમાવ ન મળ્યો એટલે તેણે શીબ્લીના પોશાકના છેડાથી ચોતાનું નાક લૂછ્યું. શીબ્લીના દેખીએ આ હકીકત-રાગને નલેર કરી. રાગને થયું; મારા દીપ્તિ પોશાકનું આયુ અપમાન! રાગએ શીબ્લીને બોલાવ્યો અને પૂછ્યું, તારવેતા, એટલું તો કહો કે એનાયત કરેલ પોશાકની ઇચ્છા ન કરી શકે તેને તે પોશાક ધારણ કરવાનો અધિકાર ખરો? શીબ્લીના મનમાં આ જ પ્રશ્ન અવ્યથા રૂપમાં ઉદ્ભવ્યો. શીબ્લી અવાક થઈ મિત્રો રહ્યો. રાગએ તેનો પોશાક ઉતારી લીધો.

શીબ્લી અપમાનિત થઈ તેની કહેવીએ-પાછો ફરી રહ્યો હતો. તેના મનમાં એ પ્રશ્ન યોગ્ય થઈ રહ્યો હતો. એનાયત કરેલ પોશાકની ઇચ્છા ન કરે તેના-નું કાલ થાય? અરે, આ નાનકડા પ્રદેશનો રાગ થયું શું? કુશળા જેવા પોશાકની ઇચ્છા ન થયા જલ્દ તે પોશાક મૂંઢવી ભે છે તો આ જુનિયાનો માલિકે મનુષ્યદેહ રૂપી આપેલા પોશાકની ઇચ્છા ન કરવા જલ્દ તે માલિકે શું નક્કિયત કરશે? કહેલી માણુ પર રહી મોઢ અને શીબ્લી તે કાળના મહા યોગી જુનાપદના આશ્રમ તરફ ગયા.

જુનાપદ પાસે શીબ્લીએ પરમેશ્વરી જ્ઞાનરૂપ હીરાની માગણી કરી કહ્યું, મારા પાસે કીમત આપવા શકિત હોય તો તે લઈ એ હીરા અને આપે, અન્યથા હાન તરીકે. જુનાપદે જવાબ આપ્યો, તે કીમત મોઢ પાસે હોતી નથી શીબ્લી, અને તે જ્ઞાનમાં મરે તો તેની ઇચ્છા કરવાનું તારામાં સામર્થ્ય પણ નથી. હરિભજનમાં લીન થઈ જા અને પરમેશ્વરી કૃપાની રાહ જો. હવેમાં અહંના કાંઈ અર્થ છે તેને દેખા દે, હરિ એને હીરાથી મદ્યો.

શીબ્લીએ પોતાનું સર્વજન લૂંટાવી દીધું, અધિક વેચી જુજ્જ્જન કયું, બિશ્વા માગી, જેના સાથે પ્રથમ પ્રસંગ પડેલ તેની પાછે જાળ જાળમાંની પ્રાપ્ત થઈ. પછી તે જુનાપદના આશ્રમમાં રિયર મયો.

એવાં એવાનુકરણાશ્વ અલમ્બજ્ઞાન તમા ૧

નાનાયાઆત્મ ભાવસ્થિત જ્ઞાનદીપેત્ત્વ ભારવત્તા ૭

શીબ્લી પર હરિની કૃપા થઈ. તેનું હૃદય જ્ઞાનના દીવે ઝળકવા લાગ્યું.

શીબ્લી જુનાપદની આજ્ઞા અનુસાર સ્થાનવિતરણ કરતા લાગ્યો તેના પ્રત્યન જ્ઞાનરૂપની બરત્તે દર્તા. તેમાં એક પ્રવચન વખતે એક દરવેશ તેને પૂછ્યું, શીબ્લી, કોણ પરમેશ્વર નથી મિત્રાન? આ પરમેશ્વર, તે આપાત તમે કેમ બોલતા નથી? શીબ્લીએ કહ્યું, મને બીક લાગે છે કે મોઢ પરમેશ્વર એટલું બોલતા જ મારો પ્રાણ છૂટી જાય તે મારી મી તમે ત્યાં કે આ સાંજનાં દરવેશનો પ્રાણ

રાજા પાસે કોઈએ ધા નાખી કે શીખનીએ તેના પ્રવચન દ્વારા એ દરવેશનો પ્રાણ લીધો, રાજાએ શીખનીને મેના યો ને તેના પરનો આરોપ સહન કરી કહ્યું ગીની દરવેશના મોત માટે તુ જવાબદાર છે; તને ધા માટે સજા ન કરતી કે શીખનીએ કહ્યું, રાજા, દરવેશ મૃત્યુ પામ્યો એમ તું માને છે તે તારીખ પામ્યા છે. તેના દરવેશી પોશાકની હિપોગ્રિના પૂરી થઈ આથી દરવેશી પોશાક બદલાયો છે તારા રાજાશાહી પોશાકનું પણ એવું જ છે તારે તે સમજી છે? રાજા શોક ખાઈ ગયો એણે શીખનીને રજા આપી.

શીખનીના ગાનવૈરાગ્યપૂર્ણ પ્રવચનો આતુ રહ્યા તેમા શીખનીને થયું કે તેના માનુષી દેહનો અત નજીક આવ્યો છે તે ત્રિદેવળ થઈ ગયો 'માયા' પર બુદ્ધિ નાખતો લાગ્યો તેણે તેના હિપોગ્રે કહ્યું, મેં મારા ધોળામા બુદ્ધિ નાખી છે, તમે પણ નાખો શિખો અત્યંત જિજ્ઞાસુ રહ્યા શીખનીએ કહ્યું, પરમેશ્વરે દયા કરી આ માનુષી દેહરૂપી પોશાક આપ્યો, એ તેઓ ઉતારી લે છે, પણ બીજા પોશાક કયા? પરમેશ્વરી પોશાક વિના આ જીવનનું શું થશે? તેની વાકાફાઈને પહેલી પડી તે શાત થઈ ગયો 'અચાનક તના મુખ પર તેજસ્વી પ્રકાશ રચાઈ ગયું. શીખનીએ આખ બોલી કહ્યું માનુષી પોશાક મૂલ્ય સમજે તે જ પરમેશ્વરી પોશાક પ્રાપ્ત કરી શકે છે સફળ થઈને લાગુ કે શીખનીને ભગવતી તનુની પ્રાપ્તિ થઈ છે મનુષ્યથી હજારોનો અંશ જ સદેવ ને!

કર્તવ્ય ધર્મ

રાવણ સીતાનું અપહરણ કરીને લકષ્મણી દોડ મૂકી રહ્યો હતો આકાશી હડી રહેલા જટાયુએ આ દષા જોયું પરંતુ અપહરણ કરી જતા રાવણ તરફ જટાયુના મનમા ધિક્કાર અને ઘૃણાની લાગણી પ્રગટ થઈ પણ રાવણ જેવા શક્તિશાળી પુરુષના હાથમાથી સીતાને છોડાવવાનું કામ કપડું હતું અને જટાયુને માટે તો ગમે ઉપરવનનું હતું કયા અસૂનપૂર્વ સક્રિય ધરાવતો નિશાનકાય રાવણ અને કયા જટાયુ? પરંતુ એક પ્રત્યક્ષ અપહરણ પોતાની આખની સામે ધાવ અને પોતે લામાર બનીને બેસી રહે તેમા તેની પોતાનો અધર્મ લાગ્યો જટાયુ પોતાની સક્રિયતા અર્પણ સમજતો હતો પણ દુરાચાર કેમ સાબી શકાય? તેમા તેને કાયરતા લાગી વાલુવેએ જતા રાવણને તેણે શોકથી સીતાને છોડી દેતા રાવણને સમજાવ્યો પણ પોતાના જેવા શક્તિશાળી અને અખૂડ બળ ધરાવતા એક રાજાની એક ગીચો પ્રમોદો ઉપદેશ આપે અને તે સાભળતા તેમા રાવણને નાનપ લાગી એના દેશ મુખની રેખાએ તમ થઈ ગઈ લાલ આંખો થઈ લાન બની અને એ આંખોમાથી આગના તણખા ઝરવા લાગ્યા રાવણને ક્રોધ ભેદ જટાયુ જમુપળ ને ગમરાયે ને કયો નિશન લે ને તે રાવણને આ અધર્મમાથી ઉગરી જવા સમજાવતો રહ્યો રાવણના શેષની આગ વધતી જતી હતી

આંખોમાથી આગના ઝોળા વરસતા હતા તેણે જટાયુને માર્ગમારી આધા ખતી જવા કહ્યું પણ જટાયુ તો ધર્મની રક્ષા માટે ગયો હતો, ધર્મની રક્ષા માટે કે કર્તવ્યના પાત્રનું માટે જનારાને મોતનો ભય લાગતો નથી જટાયુએ તો આ ભય પ્રથમથી જ છોડી દીધો હતો જટાયુએ રાવણના ક્રોધથી, સંદેહે પણ અચકાયા વિના રાવણને સમજાવવાનું આતુ રાખ્યું રાવણની ક્રોધની સીમા અગ્રી ગઈ એક એક જ પ્રકારે તેણે જટાયુને બોલેલા કરી દીધો

છે ના આસ લેના જટાયુને ક્રોધેએ જાતી પૂછ્યું 'જટાયુ' તને રાવણની સક્રિયતા અને તારા ગમનો ખ્યાન નહોતો' સામે આવીને મોતના ચોમા હાથ નાખીને તું જામ્યો?

'મને બધો જ ખ્યાલ હતો લાઈ' અને રાવણ મને છવેનો નહીં છોડે તે પણ હું જાણતો હતો પણ આખની સામે અધર્મ અચરતા કેમ જોઈ શકાય? પડી એ અધર્મ રાવણ આચરતા હોય કે અન્ય કોઈ પ્રજા એ જોવા પડી પણ ન શકું તો તેમા ધર્મ કયા રહ્યો? લેને હું કાંઈ ના પામ્યો મને મારો ધર્મ બળ વાનો પૂરો સંતોષ છે મારા મોતનો જવાબક મને શોક નથી' તેના મુખ પર ધર્મ બળ વાની અને કર્તવ્ય પરાયણતાની એક તેજસ્વી ઝંખારા આવી રહી

— 'યાત્રિક'

પોલકનું પ્રતિબિંબ રાષ્ટ્રપતિ કેનેડી

વિનેટ મેધાણી

‘મારાથી હવે તારાનું નથી, રિક્ષર, હવે નહિ પહોંચાય.’

અમેરિકાના પેસિફિક સાગરમાં ટાપુઓ વચ્ચે, ત્રીસ ત્રીસ વાર જાપાની હોડીઓને ડુબાડવાની એક સફળતાથી પુરી કરનાર ‘પીન્ટીન ૧૦૬’ હોડીને આખરે એક જાપાની વિનાશિકાએ બરાબર વચ્ચે-વચ્ચી ચીરીને બે ટુકડા કર્યા હતા. ટાપુઓમાં તેવને આગ લાગી હતી અને પાણીપર તરતું ‘જેસેવીન’ પણ ભસે બળતું હતું. તેરમાથી છ જણાં બચીને એ ભસકાથી દૂર રહેવા તરતના હતા પણ ડેરિસ દાંડી ગયો હતો અને રાત્રે એ વાગે ગિલ્ગતાં મોજાં વચ્ચે કલા કરતો હતો ‘રિક્ષર, હવે તારાનું નથી, હવે નહિ પહોંચાય.’

હોડીના કપ્તાન, લેફ્ટનન્ટ બેન કેનેડી એને હિંમત આપતો હતો. આખરે એનાથી રહેવાનું નહિ, ‘બેન્ટનને ભડ મોલે છે!’

તરત તરતા સવાર પડી પણ કોઈ બચાવવા આવ્યું નહિ. ત્રણ દિશામાં ટાપુઓમાં જાપાનીઓ સળવળતા હતા. એણે ત્રણેક માઈલ દૂર ટાપુ પર પહોંચવાનો આદેશ આપ્યો. ડેરિસનો બેભાને મોતે જીપાડીને, ખાફે પછી પીતા પીતા ખાત્ર કલાકે ચીતારાં. એ ચેક્રા બહાને, પકપે. ચેટી. પહેરે સેતે છેડીને, અગળના ટાપુ ખાસેથી પસાર થતી નાવોને આંતરવા, એક હાથમા ફાનસ ઊંચું ધરીને પાણી પર સવાર થયો. ખડકોથી અગા ચીરણ ગયા, સમુદ્ર તોફાની બનતો રહ્યો, ને આવી એકની એકો થતી રહી પણ આ તરફ મુખ્ય જાવણીમાં તે એકના મૃત્યુ માટે પ્રાર્થનાઓ પણ થઈ ગઈ હતી!

પણ ચાર દિવસ નારિયેળના પાણીપર ટકી રહીને અડીથી ત્યાં દોડતો, ટાપુઓના આદિવાસી સાથે સંદેશ મોકલવાતો કેનેડી મહા યંગાએ જ જાણ્યો.

કેનેડીની બહાદુરીની માથા પ્રસરવા લાગી. નેતીએ એને ચંદ્રો અને માનપત્રો અર્પણ કર્યા. એમાંના એક પર લખ્યું છે, ‘એની હિંમત, સહનશક્તિ અને અવ્યવ નેતાગીરીએ કેટલાયે બનની રક્ષા કરી છે.’ એની જીમર ત્યારે ૨૮ વર્ષની હતી.

અમેરિકા હજી આંતરવિમલમાં બસતું હતું અને રક્ષકો આરને જીપાડી નાખવામાં આવ્યો હતો. ત્યારે એક બીજા ક્રાંતિકારીનો જન્મ થયો. ૧૯૧૭, ૧૯૩૦માં એક વિદ્યાર્થીકવનમાં પોતાના સુધક જેન્નપુરથીપર બેઠો એક કિશોર પિતાને પત્ર લખી રહ્યો છે, ‘અત્યારનું મારું ખીરસા ખવડ’ આવીરા સેન્ટ છે. બાળપણમાં આ પૈસા રમકડાં ખરીદવા માટે પુરતા હતાં પણ હવે હું રોકાઈ છું, મારે જન્મેમાં જન્મતું હોય ત્યારે ધાનજા, સર્વલાઈટ અને સેન્ટીયલ લઈ જવા પડે છે. એટલે હું ત્રીસ સેન્ટના વધારાની માગણી કરું છું.’

એ કિશોર હતો ‘જેક’ના ખસા નામથી એળખાતો, આજે એ પત્ર લેતી જ સુફાસર, ચોક્કસ મંગણી કરતો, જોન કેનેડી લાખોપતિનો પુત્ર. આજે પણ પત્રચલવાર, વાતચીતો અને ક્રાંતિકાસત્વ એ જ ચોક્કસાઈથી સંચાલન કરે છે.

ખાસ પ્રસંગો સિવાય બાળપણ વ્યાપ્ત ગયું અને ખાસ મહેનત વગર, કેનેડી અભ્યાસ અને યુવાનીમાં આગળ ગયો. પિતાએ એક બે વાર ચેતવ્યો, ‘જે જેક, હું તારો પોછો નથી કરવા માંગતો પણ બહોળા અનુભવને લીધે હું માણ્યોને માપી શકું છું.’ મને લાગે છે તારે તારા મુલ્ય અને શક્તિનો પૂરો લાભ ઉઠાવે એ એક. આ તને ન કહે’ તો હું એક મિત્ર તરીકેની દરજ્જા ગ્રહણ કરેલાઈ.’ આજ મિત્રસમ પિતાએ એને કીંવશ ન દીધો. ધરમાં જન્મી વખતે પણ રાજકારણની ગરમાગરમ ચર્ચા થતી. આ સંભોગમાં કેનેડીને વંશનાની જૂજ ઊધડી. રાજકારણ રાજકારણની ગંદી

રમનમાં એને રમ નહોતો. એના 'રેખાધર ઇતિહાસ' અને 'જનનચિત્રાના પુરનકોના દગ ચંદા લાગ્યા.

શાળા પૂરી થઈ પણ વચ્ચેની લાંબી રજાનો સદુપયોગ કરવા, પિતાએ એને લંડન રુકલ આઈ 'ઇકોનોમિક્સ'માં પ્રોફેસર હેરોલ્ડ લાલ્ડના હાથ નીચે લખવા મોકલી દીધા.

પાછા આવીને કોલેજના બે વર્ષ તો બેપરવાઈમાં જ ચાલ્યા ગયા. બહુવા કરતાં રમતગમન તરફ એને વધુ આકર્ષણ હતું. હરીફાઈઓમાં છેલ્લી પછા સુધી નમતું આપ્યા વગર નિર્ભયતાથી લડી લેવાની એને ટેવ પડી ગઈ.

૧૯૩૭નાં જિનાળામાં રપેઈન, ઇટાલી અને ફ્રાન્સની સફર એને બહુવાની લાન લગાડી. પાછા આવીને રાષ્ટ્રવાદ, કાંસીવાદ વગેરેનો ઝીણવટ લખેો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. હાઈડ્રો યુનિવર્સિટીના અભ્યાસ-ક્રમમાં એના વિષયો હતા આતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો અને સરકારી વહીવટ. ૧૯૩૭માં પિતા એલેક્ઝેન્ડર કેનેડીની નિમણૂક લંડનમાંના એલ્ફી તરીકે થઈ.

હાઈડ્રોમાં કેનેડીના અભ્યાસ સાથે જ મુરોપે મહાલુદ તરફ મજલ માંડી અને 'જેક' અવરધવાળી જોતો જ રહ્યો. રાજકીય ખેતરાણુનું સંશોધન કરવા મુરોપની રૂબરૂ મુલાકાત લેવાની રજા મેળવીને એણે કોલેજ છોડી ફ્રાન્સ, ફ્રાન્સ, પોલેન્ડ, તુર્કી, પેનેરટાઇન, બાલ્કન દેશો અને જર્મનીની મુલાકાત લેતા લેતા દરેક રાજધાનીમાંથી વિગતવાર અહેવાલો પિતાને લંડન મોકલતે રહ્યો. એના વણૂંનોમાં લાગણીવશતા નહોતી, રિથર અને સ્વતંત્ર વિચારોનું દર્શન હતું.

મુરોપપર બંધાયેલા ઇટાલિયન વાદ્યો આખરે ફાડી પડ્યા. જર્મનીએ પોલેન્ડની સરહદ આગળતા જ ફ્રાન્સ અને સિટન કુદમાં ફરી પડ્યાં. જેકે પાછા આવીને અભ્યાસ શરૂ કર્યો. કોલેજના છેલ્લા વર્ષમાં 'યુનિટની પ્રજામત' નામનો મહાનિબંધ લખી ૧૯૪૦માં કેનેડી સન્માનપૂર્વક સ્નાતક બન્યો. પિતાએ લંડનથી તાર કર્યો, 'બે વાતમાં મને ચ કા નહોતી- (૧) તું ચાલક છે અને (૨) તું જળારો છે.-રેલ્ડ.'

હાઈડ્રોમાં મહાનિબંધને આવકાર મળ્યો. એથી દોરવાઈને એનું પ્રકાશન થયું. 'ઇંગ્લેન્ડ કેમ બહુ'

રહ્યું'ને આશ્ચર્યજનક તારીફ મળી. ત્રીસ વર્ષના છોકરો આટઆટલી વિગતોને આટલી કુનેહથી ગ્રાહી શકે, દંડકથી સાચા પરિણામો તારવી શકે અને આટલી સચોટ ભાષામાં લખી શકે એ વિવેચકોના આન્યામાં નહોતું આવતું.

બહુવાનું પૂરું થતાં જ ૧૯૪૨માં કેનેડી નેવીમાં જોડાઈ ગયો. પણ એકત્રીસથી બેસે એના શરીરને સારી એવી ઇજા પડેાગ્યાડી અને યુદ્ધમાં એ આગળ ભાગ ન લઈ શક્યો. ૧૯૪૪ થી ૧૯૪૫ સુધી એને હોસ્પિટલમાં રહેવું પડ્યું.

યુદ્ધ પૂરું થયું ને હજારો સૈનિકો પાછા ફર્યા. ૨૮ વર્ષની ઉંમરે કેનેડીએ ઝિપાઈ મેળવી લીધી હતી, દરિયો ખેડી લીધો હતો, લેખક-પત્રકાર તરીકે નામના મેળવી લીધી હતી, દેશવિદેશ ધૂમી વળ્યો હતો, અને યુદ્ધ દરમ્યાન નિર્ભયતા અને સહનશીલતાના પડો બણી ચૂક્યો હતો.

હવે શું કરવું? પત્રકારિત્વ? વ્યાપાર? રાજકીય? તંત્રના સંચાલક બનીને નિષ્ક્રિય લેવા, પાશ્વેરિન્ટની બાજતોનું સંચાલન કરવું, મોટું મહત્ત્વની જગ્યા રાખીને દેશની પ્રગતિમાં ભાગ લેવો એ એને મન ગમતું કાઈ હતું. પણ એ સપાટીએ પહોંચવા ગંદા ચબ્બારણથી શરૂઆત કરવી પડે એ એને ડુચ્છતું નહોતું. કયા હોદ્દા તરફ નજર માડવી? પોતાનો કલ્પી શકાય એવો એક પણ વિસ્તાર નહોતો. નાનપણથી બેરહન, ન્યુથોક, હાઈડ્રો, એમ જુદી જુદી જગ્યાએ રખડતો રહ્યો હતો.

આખરે કેએસ માટેના ઉમેદવાર તરીકેની ઉમેરોટિક પક્ષની ચૂટણીમાં બેલા રહેવા એણે હાઈડ્રો જ પસંદ કર્યું. 'આ જુવાનિયો શું કરશે?' ધારીને લોકોએ પહેલા એને અગમ્યપો. પણ કેનેડીએ પ્રચારની શરૂઆત વહેવી કરી. સલાહકારો, મદદનીશ વિદ્વાનો અને ડીઝગતા લોકીવાળા મુવાન મિત્રોનું જૂથ ગીતું કર્યું. સી એની તરફ હસ્યા. પણ હારની તો એણે કદપના પણ નહોતી કરી. પ્રચારમાં પોલાપણું નહોતું, સખત પરિશ્રમ હતો. ચાહદારીઓ, હાજમત કરાવતા ગ્રાહકો, હોટલમાં ખાતા લોકો અને કારખાનાના મજૂરોને

૩૫૨ મેળવે, મત માગતો એ બિલ્લાબરમાં વીજળી-
વેગે ફરી વળ્યો, પ્રભુ સાથે આત્મીયતા કેળવી, હસ્ત-
ધૂનનો કેપી. સરળ ભાષામાં અને મોટા શબ્દો વાપર્યા
વગર, એ ગૌરવલભી લાખણે આપતાં ત્યાં, શીખ્યો.

ચૂંટણીના પરિણામનો સમય આવ્યો ત્યારે એ
હિંમત ભેગા ચાલ્યો ગયો. દસે દસે જાણીની હરીશાષ્ટ
વચ્ચે ૪૨ ટકા મત પામીને એણે પ્રથમ વિજયમાળા
પહેરી. એનો આત્મવિશ્વાસ વધુ મજબૂત બન્યો.
રાજકારણમાં નિષ્ણતા શેવાની શક્તિ છે એની પ્રતીતિ
ધર્મ ગર્ભ, ત્યારથી આજ સુધી એ વિનાશમાં કેમ
કેટલેક વર્ષોનો વિજય થતો આવ્યો છે. ૨૯ વર્ષની
ઊંંચે અમેરિકાના નીચલા મુલ-કેમિસમાં એ દાખલ
થયો. રેખાચરમાં તે ૨૯થી પણ એકલો લાગતો હતો
અને કોષ્ટકે પ્રથમ એની ગણના ન કરી.

વૅશિંગ્ટન આવ્યો ત્યારે હજી ઘણી વાતોથી
અત્યશ્ચ હતા, કેટલાક અભિપ્રાયો અપરિપક્વ હતા.
પણ આર્થિક બાબતો, કામગીરીની રીતિ, ધરનાંધકામ,
વાસંતી અને લશ્કરમાંથી નિવૃત્ત ધરેલાને અપાતાં
વેતનો વિશે એની પડક મજબૂત હતી. પહેલાં બે
વર્ષે દરમિયાન પરદેશની વિશે એણે હરફ પણ ન
જણાવ્યાં.

૧૯૫૨માં પરિસ્થિતિ બદલી હતી. પિતા સાથે,
પક્ષના નેતાઓ સાથે, રાષ્ટ્રપતિ ટૂમન સાથે એને
ગંભીર મતભેદો હતા, પણ કેમિસમાં એનું સ્થાન
નિશ્ચિત હતું, કેમિસના વર્ગોમાં સૌના મન એણે
જીતી લીધા હતા. પણ એની નજર તો ૧૯૪૮થી જ
સેનેટની બેઠક પર હતી. એ જતાવા આખર રાજ્યની
ચૂંટણી જીતી પછી ૧૯૪૮થી જ એણે પ્રચાર આદરી
હોયો! 'આત્મ મજબૂત કહેવાય!' સૌને લાગ્યું. ૩૨
વર્ષનો કેમિસનો નવો નવો સમય, કોણ એનો હરીફ
બનશે એ જાણતો નહોતો, અને છતાં પણ ચાર વર્ષ
જાની ચૂંટણી માટે મતો માગતો હતો! દરેક લાખ
માલુસો સાથે એણે રમ્ય વાતો કરી, સાડા સાત લાખ
સાથે દસ્તાવેજો કર્યા એની ત્વરા સૌને દેરત પગદંતી
હતી. દૂરતાથી એણે પોતાની જાન પાસેથી અને
સહાયો પાસેથી કામ લીધું. પેચરિયે થેટા વેત
વરસાદ, બરફ કે ધૂમસમા એટલે લાખ એ નીકળી

મડતો. રાત્રે ગંદી હોટનોમા સ્થૂં લેતો, આમડાના
હરિયાનના કામગીરી સાથે વાતો કરતો, બાળકોને
હસ્તાક્ષર આપતો, ૧૯૫૨ પૂરું થાય ત્યાં સુધીમાં તો
૩૫૧ સંકેતમાં એ ફરી વળ્યો હતો.

રિપબ્લીકન પક્ષમાં હેનરી કેપ્ટ એમને હિમેદવાર
ચૂંટવામાં આવ્યો ત્યારે કેનેડીએ સત્તાવાર જાહેરાત
કરી, 'હું પેચેચીએટસના હાલના સેનેટરની સામે
હિમેદવારી નોંધાવું છું.'

મિત્રો સ્તંભ ચર્ચ થયા. લોજ પાસે કેનેડીનું ઘુ
ગયું? પણ બે પડછંદ, સુવાન, મિજબના શ્રદાવાન
પુરુષોની ચૂંટણી અમેરિકાના ઇતિહાસમાં અત્યંત
ગણ્ય છે. અરે, બે વચ્ચે ખાસ મનુષ્યો પણ નહોતા!

આ ચૂંટણીના પરિણામ વચ્ચે એ હિંમત ભેગા
ન થયો તોય વાતાવરણમાં સ્વરધપણે પોતાની છાવ-
ણીમાં એ બેઠો રહ્યો. સામે હરીફ જાવણીના હોવા
ગાહળતા હતા. સવારે ૬ વાગે ૭૦૦૦૦ મતથી
લોજને હરાવીને એ સેનેટમાં પ્રવેશ્યો.

સેનેટનું લખતા, સહિષ્ણુના અને રસમથી પવિત્ર
એનું વાતાવરણ કેનેડીને ગમી ગયું. સંપર્ક-વર્ગનું
શોડું થયું. પ્રધાનો, સર્વેશ્વર ન્યાયાધીશો, પરદેશી
એલમીઓ, સરકારના જન્ય અધિકારીઓ, પત્રકારો
અને આપારીઓની એ નવી દુનિયા હતી.

સેનેટમાં આર્થિક બાબતો વિશે એનું પહેલું
બાબ્બાન બે કલાકથી વધુ ચાલ્યું. કેનેડીએ પોતાનો
કાર્યક્રમ પહેલેથી પડી મઠ્યો હતો. આર્થિક વિદ્વાનોના
જ્ઞાનમંડલે આ બાબતો રજો હતો. એના પહેલા
લાખણમાં શબ્દોનો આડંબર નહોતો, વિગતો દંડેરી
દંડેરીને લરી હતી. દરેક દીકાઓ સાથે સાથે એ મુધાસ્વાન
ગોઠસ સ્વચ્છો હતાં. રજૂઆત મુદાસર કરતી એ એને
મન રેવ બની ગઈ હતી.

પણ કામકાજ હિપરાંત આ ૩૬ વરસના અપરિ-
ચિત સુવાને બીજા દિવામાં પણ પ્રગતિ કરી હતી!
૧૯૫૧માં જેકેલિન બોવિયરને મળ્યા ત્યારથી જ એ
ત્રેમમાં પડી ચૂક્યા હતા. લોજ સાથેની ચૂંટણી પૂરી
ચર્ચ ત્યાં સુધી એને ફેડ પાડવાનો સમય ન મળ્યો.
જાન્યુઆરી ૧૯૫૨માં બેને પગની ગાંઠ.

૧૯૫૪ના ઉનાળામાં પાછો એકે કોઠકરીલયો

નિષ્ક્રમ લેવાનો અપત આઓ, નાનપણમાં કુટુંબોસ
 રમતાં એકવાર પીડા વાગેલું. પીઠ રીઠ ૧૦૬ દુખ્યા
 પછી એને લીધે લાગે સમય હોરિપટવમાં રહેલું પડ્યું.
 હતું. પણ એ પીડા પીછા છોડતી નહોતી, અસલ
 ખનતી જતી હતી. કોકટરો ઓપરેશન કરતું કે નહિ
 એ વિષે એકમત થતા નહોતા. ઓપરેશન જોખમકરક
 ગણાતું હતું. પણ એ પીડા એના કામમાં આક્રમ
 ખનતી હતી અને ઓપરેશન કરાવી લીધું. અલ્લાહિયાઓ
 સુધી હોરિપટવમાં એ ચત્તો જ પડ્યો રહ્યો પણ
 રિપતિ સુધી નહીં અને ઓક્ટોબર-નવેમ્બર-ડિસે-
 મ્બર ગયા તે ક્રિમસ ધેર ગાળાને ફરી ઓપરેશન
 કરાવવા એ હોરિપટવમાં દાખલ થયો. ફરી એકવાર
 પાદરીઓએ ઉદ્ધા ધર્મજીવો ઉચ્ચાર્યા પણ આ વખતે
 બે મામમાં સામે લડને એ કામે ચડી ગયો.

માદગીની એની પર માનસિક કે શારીરિક રીતે
 ફેરી અસર પડી એના અલુસાર પણ એને પ્રદક્ષિત
 નથી ક્યો. વરસો પછી વરસો સુધી એણે પોતાની
 જાનને આખું મારીને દોડાવી જ છે માંદગી. દરમ્યાન
 વાચના-લખવાની રમ મગી કે તરત એણે પરિશ્રમ
 શરૂ કર્યો. ટેલિગ્રાફ સમપથી કરવી સંશોધનની નોંધો,
 વિડાન મિત્રોની સહાય, અને સમયનો ઉપયોગ કરીને
 એણે 'હિંમતના પડખા' 'ઈંગ્લેન્ડ લખતું કેમ રચું' ન
 રીકારનાર પ્રકાશક પાસે જ પ્રગટ કરાવ્યું. અમેરિકાના
 મહાન લોકશાહી-રેફરેન્સી જીવન કયાઓ અને એમના
 કામપર વિવેચન આપતી આ ચોપડી વિવેચકોએ
 વધની લીધો. દુનિયાની અગિયાર લખામાં એના
 અનુવાદો થયા અને મહિનાઓ સુધી, સોથી વધુ
 અપતી ચોપડીઓની ચાંદીમાં પ્રથમ રહી પણ કેનેડીની
 લેખક તરીકેની સિદ્ધિપર સિક્કા મારતું જીવનકયાઓ
 માટેનું પ્રસિદ્ધ પારિતોષિક એને આપણું કરવામાં
 આવ્યું, ત્યારે કલગી ચડી.

સાત માસની માદગી પછી વોશિંગ્ટન ગાંઠ
 ફર્યો ત્યારે એક ફોટાની ટોપની સાથે એક સંદેશો હતો,
 'બે નવાથો-ડેક નિકસન.' તનતોડ કામ-પાણું
 શરૂ થયું. રાષ્ટ્રપતિની ચૂટણીઓનાં દુર્લભ વામતા
 હતા આ પં માટે હરીદાર કરવાની મહેલ એને
 હતી નહીં. પણ આ ચૂટણીઓની રીત બદલવા માટે
 રિપબ્લીકન પક્ષના સભ્યોએ શરૂ કરેલા ઉદાપોદે

કેનેડીના કલકિરિના અવાદ વાળો દીધો. કેનેડીએ અજ
 સનન સામે પોતાનું પાકું દર્શન કાઢ્યું. ધરી, દીધું,
 અને કેનેડીમાં આંતરેકે દોષ પસાર ન થયો એટલું
 નહીં. પણ દરેક વાંચનારો દસ વર્ષોમાં એની
 વિરહ મત આપ્યા!

રિપબ્લિકનની ચૂટણી વખતે થયેલી 'કેનેડી કુટુંબ'
 'પેસાઈ રાજકારણ ખરીદવા માગે છે' એવી દીકાઓથી
 કેનેડીને કાંઈ પ્રત્યક્ષ ઝડપો. એના નિકટના મિત્રોએ
 એને આંટકો યુરસમાં જોયો નથી. કેનેડીએ અત્યંત
 આમલને અંતે ઉપરદુષ્ટિપદ માટે પક્ષની ચૂટણીમાં
 જોમા રહેવાનું જણવ્યું હતું.

ચૂટણીની સાંજે મિસુરી રાજ્યે કેફિરનું ત્રાજણ
 નમાવ્યું, ત્યારે કેનેડી ટેલિગ્રાફ છોડીને આલ્મો ગયો.
 કેનેડીના ચહેરાપર કજ હાસ્ય ફરકતું હતું. પણ એ
 પરાજયનું હારવ હતું. પણ આ પછે એણે રાજકારણને
 પાદે ચીરીને પ્રજાના માનસપટ પર પોતાનું અસ્તિત્વ
 નોંધાવી દીધું હતું. પોતે ઉદને સુધી બંધૂને છે એની
 ખાતરી કરવી દીધી હતી. જીવવાની અધીપર આવીને
 હારવા છતાં પણ હસતે ચહેરે હાર રીકારી શકે છે
 એની દેશના એક એક નાગરિકને પ્રતીતિ કરવી દીધી
 હતી. આ પરાજયમાંથી એક મહાન વિગમનો જન્મ
 થઇ ચૂક્યો હતા.

એજ કેફિરને હરાવીને કોનેડીની વિરહ પિતિની
 સસાહકાર સમિતિમાં ચૂંટાઈને કેનેડીએ ફરી પુરુષાર્થનો
 આરભ કર્યો. લડાઈની અધીપર દુનિયાને લાગવાની
 નીતિના સમયકે પરદેશમાં જીવેસને એણે પ્રજો
 પૂછીને ચૂંટરી નાખ્યો. ૧૯૧૭માં અલ્બર્ટાના ગુલામ
 મીમા સાક્ષી રાખવાની કાન્સની નીતિની પ્રલ્લ પ્રલ્લ
 કડક ટીકા કરીને એણે ખજલખાટ મચાવી દીધો.
 અમેરિકાને, આ વિષે કાન્સને આજીજીઓ. કરવાનું
 પડતું પ્રકારને વધુ અસરકારક પગલાં લેવા, એણે
 હાકલ કરી, અને અસરકારક ઉપાયો પણ એકકસાઈથી
 સૂચવ્યા. આપ કરતાં એણે રાષ્ટ્રપતિ આઈઝનહોવર
 અને હવેસનો ખોર વહેળી દીધો. રાષ્ટ્રવાદના જુવાનો
 પૃથ્વીનો નકરો બદલી રહ્યો છે, એની અવગણના,
 નિષ્ક્રમશક્તિ અને શુદ્ધ, સ્થિર માનતાઓના અમાવથી
 આજે આપણી નેતાઓની નિષ્ફળ નીવડી છે. દરકોતોને
 નજરમાં રાખીને સ્વાતંત્ર્ય માટે રતલસતી પજત દુનિયા

અને નિકટના સબધોનું મહત્વ સમજનારા પ્રગતિ
વાળા ૨૭૦ વચ્ચે સમતોલન રાખવાની જરૂર છે '
એણે વિચારેને વિસ્તૃતરૂપે ચૂકતા કહ્યું, 'આપણા
નેનાઓએ હવે શેખવાની જગ્યા ગવખો બેનાવડ,
શકાશીલ અને ડગમગુ હેમ્પેટ બનવાનું છોડી દેવાની
પળ આપી ચૂકી છે '

૧૮૮૪મા રાષ્ટ્રીય નેના તર્કિકત્વ એનુ રચાન
અડગ બની ગયું હતું. આપણોના નિમ્નચ્છો શૈક્ષક ધ
આવતા હતા. એવો લખવા આમલ થતો હતો 'રાજ
કાન્ધમા દિવસ' એ એનો પોષકર બની ગયો હતો.
એરિસ રાત દિવસ ચલક સામી પત્રોના જવાબ
આપતી આપણો નૈવાર કરતી એરિસ ચેતનથી ધનકવા
લાગી કેનેડી સર્વવ્યાપીની જેમ ધસતો રહેતો-
ટેલિફોન નેના-મહાપદો સાથે મતજી કરતો-મુનામતી
એને આવકારતો-સેનેટમા ઠોડતો

કેટલીક વાર એક સાથે, સેનેટર, સમિતિ-સભ્ય,
મેમેમ્બરેટસના મુખગી લેખક, રાષ્ટ્રપતિપદના ક્રોમેહ
વારના નાનાવિધ એવ જાજવા પડતા દર મસે
બાર-બાર સમુદ્ધ જાજણો તૈયાર થતા એનેટના
પુરનાલયનો સૌથી વડુ ઉપયોગ કેનડા કરતો

૧૯૫૮મા એક પરામા એણે ધર વસાનુ આસ
પાસ નમીયો હતો ખડો કેન્સ મહામિત્રોથી સુમજળ
હતા ધરને સીગરેટના ધુમાટી મધાતી રાજકીય
જાવથી ન બનવા દેવાની જેકેસિનની ઉમેહ હતી પણ
આટલા જાત વાતાવરણમા પણ કેનેડીને જ પ નહોતો
સમજવા દુરપયોગને એ પિકકારતો. સવારે સ્નાન સમયે
વાચન ચાલુ રહેતું. આપણા સમયે મતજીચિ આત્મી,
મોટર પણ પોતે જ દોડાવતો, ત્રિ આઠ વાગે પાડો
કરે ત્યાં સુધીમા નાની પુત્રી કેસિન જીઘી જતી,
'હતાવળા પુવક' નામથી જોળખાતા કોક્ષે મિત્રો
આટલા પડિત્રમી ના પડતા પણ એ તો શક્તિ
ઉત્પાદક કાવેનેમો હતો એની જવરજવર એટલી
હતી કે કેસિન જોલકા શીખી એવા પહેલા જ સન્દો
હતા-કેડી, એરોપન, કાર, હેન્ડ, લુન્ડ, અને આજારો
રાષ્ટ્રપતિ બનવા એ હજી નાનો છે એવા મુયનો
એણે ખમા દર્શાવેને નવે ચડાવ્યા 'મોટર મીબી
રાખો હુમ સમયે ગાડો અટકતા નીચે જીતગીને
૧૯૪૩ એ એક જલા સાથે દાર મિલાવ્યા અને મત

માગો ફરી થયેલી ચૂટણીમા એ સેનેટમા ફરી
મહેનતથી પ્રવેશ્યો એનો આ દાખનો છે આ
ચૂટણીએ નવા વિક્રમો મોખાવા સૌથી નજીકના
હરીફને મગા મતોનું એના મતો સાથેતુ અતર
સેનેટના કોઈ પણ સમયે ક્યારે પણ મેળવેલા અતરથી
વધુ હતું

મેળા હોદ્દા માટે ઉમેદવારી કરતા પહેલા માણસ
વિચારો કરે છે, પડી પડતો મૂકે છે તે સમય અને
સંજોગો મદદ કરે એની રાહ જુએ છે પણ ના-કેનેડીએ
૧૯૬૧ ચૂટણી માટે વરસો પહેલા નિર્ણય વધુને સમજ્યો
ઉત્પન્ન કરના અચાગ પ્રયાસ શરૂ કરી દીધા હતા તો
પણ ચૂટણીને મદિનાઓ બાળી રહ્યા ત્યારે કેન્સાક
લોકોને લાગ્યું કે આ માણસ મવર્નર નથી, મીનીપાનો
પણ અતુભવ નથી, પ્રેટેસ્ટન્ટ નથી પક્ષનો નેતા હજી
હમજી જ થયો છે, રાષ્ટ્રના કોઈ સળગતા પ્રશ્નપર
અભિપ્રાયો કે સૂચનો કદા નથી કહ્યો, કોઈ વાદનો
ટેકોદાર નથી બરે, પચાસ, પણ વટાવા નથી ' હતા
પણ જહૂમતિ એને ચૂટવા તૈયાર હતી આવતા દસ
વરસો કંડકડીબની હતા છતાં દેશનું સુકાનું સમાજના
એને પપદ કરવા લોકો તૈયાર હતા ૪૨ વરસનો
કાળા વાળના મુખખાવાનો આ યુવાન યુનિવર્સિટી-
માથી લાગ પસાર થયેના સ્નાતક જેવો લાગતો હતો.
લ લુમ મહેરા વચ્ચે દાડમની કળી જેવા દાત ચમકતા
એને હોલિવુડનો અભિનેતા માનીને રાષ્ટ્રપતિપદ
એને મોપી દે એવી અગાત અમેરિકન પ્રજા નહોતી
પ્રજાએ જવાબ આપ્યો, 'શક્તિવાન છે, શુદ્ધિશાળી
છે, પ્રમાવશાળી છે, મજબૂત વ્યક્તિત્વ છે, ઉમદા
કુટુંબનો નવીશ છે, કોપડાપર તૂટી પડવાની દિમન
છે વાકાતનો પ્રચલ છે, ને ચોખ્ખા મોનો છે '

કેનેડી ખીરમજીર રવાનાતો છે પરિત્રમ એનો
ધર્મ છે તત વેવરપામા એને અડગ મદદ છે, ઉઠા
છગા જગકાદાર જાજણો આપવામા એને રસ નથી
સામાજિક મિજલસોમા જવા કરતા ધેર ખાટને બેગી
ચકમા પડેગીને છાન કયામો વાચોને વામોગવાનું
એને વધુ પસ છે. શુદ્ધિશાળી લોકો સારે અર્થ
કરવાનું એને ગમે છે નાની ચાનોમા જૂલકણ છે.
દોટને મા કપડા જૂડી જાય છે વતુઓ મોઢ નેસે
છે કે જુગી જનાનાં જોળાઓ પહેરી નેછો અડધ વાક્ય

બોલીને ઠાંઠ બીજા વિચારમાં અટવાઈ જાય છે પણ એની યાદશક્તિ સાચી જન્મ એ કદરની ધાર જેવી તીવ્ર છે મહિનાઓ પહેલાં વાગેલા વાક્યો કે જૂઠાઈ ગયેની માગણીઓ એને યાદ આપે છે ત્યારે એના મદદનીશો પરેશાન થઈ જાય છે એનું મગજ સમજનામાં નહીં પણ વિષયને સાચા માપમાં મૂકવામાં વધુ અસરકારક છે ફિન્ટ્રીપર વિચારો કરવા કરતા ઠાંઠ મુલો લઈને એનું દાદું વીધી લેવું પાખડે પાખડા છૂટા પડી દેવા એને વડુ પસંદ છે દૂકમાં એ પોતાની જાન પર સંપૂર્ણ મજૂ ધરાવે છે કુસો કે આસુઓને એના છત્રનમાં રથાન નથી ખડખડાટ દસને એને ઠાંઠએ જોયો નથી ।

* * *

દેશ સમુદ્દ હોય એટલે કંઈ આર્થિક વિકાસ અટકાવી ન દેવાય કેનેડી-નિકસનની ચૂંટણીના વાદળા ધેરાયા ત્યારે એણે ટીકા કરી 'વિકાસ અટકાવાય તો નહીં પણ એ ખાટો પૈસા કોણ 'જેક' આપવાના છે?' નિકસને તનવર વીઝી ધર્મનો પ્રશ્ન સળગ્યો, ગમે 'ધો' અને રાક્ષસી બન્ને 'કૈથોલિક ગણપતિ પોષાને તારે દશે અને રામથી અગતા દુકમાં જ પાગશે' રિષ્ટનીકન પછે પ્રહાર કર્યો કે રાષ્ટ્રપતિ બનુ ત્યારે મારી સામે સતતિ-નિયમન, છૂટાછેડા કે જીગારના પ્રશ્નો ગિલા થશે તો હું રાષ્ટ્રના હિતને જ-અને ખીજ કશાને નહીં-નજરમાં રાખીને નિર્ણયો કરીશ અને એમાં ધર્મની કે ખીજ કોઈ તત્ત્વની કબજ નહિ આનાવી લઉં એની કુ જાહેર થોણા કડુ છું ત્યારે મારા 'ધર્મ' અને મારી ફરજ વચ્ચે ધણી થશે ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ પદથી છૂટા થઈ જઈશ' આનાં જડખાતોડ જન બધી વવારે અમેરિકન પ્રજા શું માગી શકે?

ટેલિવિઝન કંપનીએ જાહેવા 'નિકસન-કેનેડીના જાહેર વિવાદમાં નિકસનની નજીક દલીલો અને એના દેખાવની સામે કેનેડીની સુડતા દલીલો પાછળ રણકતી અત્મશ્રદ્ધા, અમેરિકાના સમગ્રતા પ્રશ્નો વિષેની સરળ સમજણ દેશભરમાં ગુણ રહ્યા એની અપરિપક્વતાના આલેખો ઇન્સિસન થઈ ગયા-યુવાન પંખ-કડાપંખના બહાર કોયડા પર ચારકોરથી ભીંસણ આક્રમણ કરના પંખ વિવેકી બહાદુર સાંત અને નજ

કેનેડી ત્યારે જ લોકોના મનમાં વિજય પામી ચૂક્યો હતો રગોદની સામે ખુલા શરતો ઉચ્ચારતા એ અચકામે નહીં, જ્યારે નિકસને દક્ષિણના મતો ખોલ બેસવાના ડરે આ વિષે મૂઠા રહેવાનું પસંદ કયું. કેનેડીની ચોકકસાઈ, બહોળું જ્ઞાન, અને કટોકટી વખતે નિષ્ણવ લેવાની શક્તિ-એનાથી સામાન્ય રીતે રિષ્ટનીકન પક્ષનું મધુપાનું 'ન્યુયોર્ક ટાઇમ્સ' છતાં મધુ એની આત્મશ્રદ્ધા તથાની ચાલી એ વિજયના શીલ્પ સધી બોના લાગ્યો, 'તમારા તનમનથી મને ટેકા આપો અને આપણે નવી સરદારો ગમી કરી દેશ.' આંટલા કામકાજ વચ્ચે પળ કેનેડી રાજના દસ દસ જાપાએ વાગે છે સોળ સામયિકો નિયમત વાચી જાય છે

* * *

કાલ કહે છે માડું કામ જીજ્યતામાન ધન્યથી નીચે છે, પવન વીઝાય છે અને છત્ર વિધિનું વાતાવરણ પવિત્ર છે વેશિઝનના 'કૃપીગાય'ના હુમક, સિયાળાના તકે શુભ અમટી રહી છે આકાશમાં થેરા વાગી રગ ખરાઈ આ થો છે બેન્ડ પર વાગે છે- 'સુદર અમેરિકા'નું ગીન લાકડાના પચપર યુવાન રાષ્ટ્રપતિને જવાહરખીનું શૂળ સોજવા રૂઢ રાષ્ટ્રપતિ આઠજનહોવર બેઠા છે એક ઐતિહાસિક ચૂંટણી પૂરી થઈ હતી

જાન્યુઆરી ૧૨-૨૧ જાન્યુઆરી ૨૦ ૧૯૬૧) અધ્યક્ષ જાહેરાત કરે છે 'આજે આપણે રવાન પ્રજાના પાત્રોસમાં રાષ્ટ્રપતિને આવકાર આપવા એનિત થયા છીએ'

થોડી વારમાં જોન ફિટ્ઝર કેનેડી જક વર્ષની વચે અમેરિકાના સર્વોચ્ચ નેતાનું રથાન સલામી લે છે કુટુંબના બર્થડેસ પર કાગો હાથ મૂકીને જમણી હથેળી જીવી ધરીને એ મશીન અવાજે બે લે છે 'આજથી હું પવિત્ર સોમદ મ્ત્ર છું' ભવિષ્યમાં કટોકટીએ આવશે પળ આ એના છત્રનની સોથી મહાનની પગ

'સાથી પ્રજાજનો' સોમદવિધિ પડી એ મોલવા માડે છે એના અવાજમાં ટકાર છે, વાક્યો દૂકા અને કૂટતા કટોકટી જેવા છે એના જીયા અવાજમાં સજુને પકકાર છે શાંતિની યાચના છે,

સ્વાતંત્ર્યને પોકાર છે, 'ક્રાંતિની મસાઘ આ દેશમાં પ્રગટી હતી. દુસ્મનો અને દોસ્તો, સૌ ભાને ગણી લે, એ મસાઘ આને નવી પેઢીના હાથમાં આવી છે—આ સદીમાં જન્મેલી, યુદ્ધથી પ્રસા, અનુચત્રી, શાંતિમય અને શિરતબદ્ધ, બૂતકાળ માટે મગતળ અમેરિકન પ્રજાના હાથમાં. માનવીના મૂળભૂત હક્કોને ઠોકર ખાતા એ પ્રજા નહીં સૂંખી લે. દરેક રાષ્ટ્ર ભવે ભળી લે કે આઝાદીના રણજી માટે અમે કોઈ પણ દેશને મદદ કરશું, ગમે તેવા દુસ્મનોની ઝડ કાઢી નાખશું.

'ગરીબ ઝૂંપડીઓ અને પગલ ગામડામાં વસતા, યુવાઓ અને ગરીબો સામે અઘ્રમતા પ્રજાજનોને અમારું આવાહન છે—સદકાર માટે.

'અમારા યત્ન જનતા ઈચ્છતા રાષ્ટ્રોને એક વિનંતી છે—કે આમે, ફરી આપણે હાથ મિલાવીને શાંતિની શોધમાં નીકળી પડીએ. અમને અડધે રસ્તે મગવાના ડર નથી, અને કરના માખો અમે વાટાઘાટો કરવા પણ હરગિઝ તૈયાર નથી. એટલે સાથીઓ, અમેરિકા તમારે માટે થું કરશે એ મને ન ખૂજતા, તમે આનુભૂતિ માટે થું કરશો એ કહેજો. '

'છેલ્લે, તમે અમેરિકન હો કે કોઈપણ રાષ્ટ્રના પ્રજાજનો હો, અમારી ખાસેથી કપરાં મલિદાનો અને પોલાદી તાકાતની મદદ આગી લેજો પણ યાદ રાખજો કે અમે પણ કુનિયાની પ્રગતિમાટે તમારી ખાસેથી એવી જ અપેક્ષા રાખીએ છીએ.

'આપણું કામની ગચુતરી ઉત્તિહાસ ગણ્યો, આપણો ખાસો તો નિર્મળ હૃદય જ રહેશે. આપણું સર્વશક્તિમાન પાસે આશીર્વાદ માગીએ પણ એણે કરવાનું કામ સામે તો આપણે જ કરવાનું છે.'

રાષ્ટ્રપતિ બન્યા બાદ કેનેડીએ 'રાજકારણમાં

[કુલિસની માઉટી, "જાણ" લાઉફ ઓફ એન એફ. કેનેડી" લેન્ડ; જુસ લી, "એન એફ. કેનેડી" લેન્ડ; નેમ્સ અને રીડ્સ" લાઉફ એન્ડ પેરથી આપારિય]

નિર્ણયતાને જ પોતાનું ખ્યેસ જનાવી ટીકું છે.

રુસ સાથેના સંબંધમાં અંધછેડા કરવામાં એણે ગોરવહાનિ નથી આની. કચુખા વિમેના એના પગલા-ઓની નૈતિક ગોગ્યતા વિષે દેશપરદેશમાં 'મતભેદ દુરી પણ પોતાના દેશની સલામતી માટે પગલા લેવામાં એ અચકાશે નથી અને છતાં એ પગલાં પોતાના વિદ્વાન મિત્રો સાથે માદ મંત્રણાઓ કરી પડી જ લીધાં છે. દિશ્વતાના પડાલા નેરા કેનેડીએ દેશની કચોડરજી નેવા લોખંડ ઊલોગમાં કટોકટી આવી ત્યારે ખાનગી શોધોગમાં માર્થ મારવાની ટીકા વકોરી લખને પણ પરિશિયતિપર સંપૂર્ણ કાબૂ લઈ લીધા હતા.

નીતિઓ ધાંવા એણે દેશના જુદામાન પુરુષોને પોતાના સલાહકાર તરીકે નીમ્યા છે. એના લાઇઝ અને કાન્ટામંત્રી રેખન્ટ કેનેડીની મદદથી એણે નીમ્યા વિધાર્થને કુનિવર્સિટીમાં લાગપ ન કરવા માટે ખુદ કેનીડીની આના ગવર્નરને કોર્ટમાં ઢસડીને સામે ડાલરને કંડ કરાવ્યો ત્યારેથી રજાનેહની નીતિપર છેલ્લો ફટકો પડી ચૂક્યો છે.

આફ્રિકા-એશિયાને અપાતી મદદને વેશ્વતી ભેજને એણે આપ્યા તંત્રને ત્વં ૨૨૨૫ આપ્યું છે. એના સલાહકારો (Task force) ની મદદથી 'નવી સરહદો' નામની ચળવળ ચાલુ કરીને યુવાન અમેરિકનોને પગલ દેશોમાં કામ કરવા મોકલ્યા છે. આ અમેરિકનો 'સાહેબ' મરીને એ એ દેશોના પ્રજાજનોની નેમ જ રહે છે ને નવકેલનાના કાર્પમાં ખલ્લ વિધાર્થી કામ કરે છે.

પોતાના રાખ્યારોહણ સમારંભમાં કવિ રેખન્ટ ફોલ્ટને બોલાવીને સાહિત્યકારોને ત્વં સન્માન આપ્યું.

આમ અડી વર્ષમાં અમેરિકન પ્રજાને પોતે આપેલા વચ્ચેનું પોલાદીપણ એણે નક્કર અને સચોટ કાપથી અક્ષત કર્યું છે.

ચિંતા મરિનકમાં વહેનરી લવની એક પાતળી ધાર છે. એ તેને વરતા દેવામાં આવે, તો તે એક ખાડી બની ભવ છે. વડી તો બીજા વિચારો પણ તેમાં પડી ફળી ગરે છે.

—આર્થર સામર્સ ૧૧૨૬

વૃત્તિ હોય તો એની મેળે સૂઝ મળી રહે

પ્રવાસી

રાજકોટના સ્વામીનારાયણ શુરુકુળમાં રાઈટરી ક્લબનો એક સમારંભ હતો આ સમારંભમાં ભાગ લેવા માટે અન્ય પ્રદેશોમાંથી પણ અનેક પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા આ પ્રતિનિધિઓ માના એક ઇન્જનેર મિત્રે શુરુકુળના મકાનોની સુદર બાધકામથી પ્રસન્ન થઈને ગ્લાનિક કાર્યકરને પૂછ્યું 'આ મકાનોના પ્લાન અને એસ્ટીમેટ્સ (નકશા અને અંદાજ) કોણે તૈયાર કર્યા છે એ જાણી શકાય ?'

'મને તો એની ખબર નથી, પરંતુ સ્વામી નારાયણ સ પ્રધાનતા એક શાસ્ત્રીજી આ સ્થાનો વહીવટ સ્વાભાવે છે એમને પૂછવાથી માહિતી મળી શકે' સ્થાનિક કાર્યકરે જણાવ્યું.

ઇન્જનેર મિત્રે શાસ્ત્રીજીને મળવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરતા સ્થાનિક કાર્યકર, એમને જાણી પરસાળ વટાવી, પહેલે માળે આવેલ શાસ્ત્રીજીના ખંડમો લઈ ગયા. શાસ્ત્રીજી એમની બેઠક ઉપર આસન જમાવી સંસ્થાના કામકાજની પતાવટ કરી રહ્યા હતા.

'સંસ્થાના આ બધા મકાનોના બાધકામ માટે આપે કોઈ ઇન્જનેરને રોક્યા છે ?' શાસ્ત્રીજીના આસનની સામે પાથરેલ પાગરણ ઉપર બેઠક લઈને ઇન્જનેર મિત્રે પ્રશ્ન કર્યો.

'અમે કોઈ ઇન્જનેરને રોક્યા નથી' શાસ્ત્રીજીએ જણાવ્યું.

'કામ ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે કોઈ મિત્રીને તો રોક્યો હશે ?' ઇન્જનેર મિત્રે પૂછ્યું.

'ના રે ના' શાસ્ત્રીજીએ દૃઢ જવાબ આપ્યો.

'હું એક ઇન્જનેર છું સંસ્થાના મકાનોના સુદર બાધકામમાં મને રસ પડ્યો છે એટલે હું આ પૂછી રહ્યો છું આ બધા મકાનોના પ્લાન અને એસ્ટીમેટ્સ કોની પાસે તૈયાર કરાવેલા ?'

ઇન્જનેર મિત્રે પોતાના પ્રશ્નોના ઉદ્દેશની સ્પષ્ટતા કરીને પૂછ્યું.

'મે' તો કોઈની પાસે પ્લાન પ્લાન તૈયાર કરાવ્યા નથી.' શાસ્ત્રીજીએ હસતા હસતા જવાબ આપ્યો.

'પ્લાન અને એસ્ટીમેટ્સ વિના આટલા બધા મકાનોનું આવું સુદર બાધકામ થઈ શકે રીતે શકે ?' ઇન્જનેર મિત્રે પોતાનું આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું.

'હાલવાન સૂઝાકતો ગયો એમ' શાસ્ત્રીજી જાણ્યા.

ઇન્જનેર મિત્રે આ વાત સમજવામાં આવી નહિ. તેઓ બોલી બેઠ્યા 'તો પછી આપે ઇન્જનેરી વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો હશે.'

'ના રે ના. ૧૦ વર્ષનો હતો ત્યારે ઘર છોડીને નીકળી ગયો છું. ખપ જોગા શાસ્ત્રીનો અભ્યાસ કર્યો છે. ઇન્જનેરી વિદ્યાનો અભ્યાસ નથી' જાણ્યા પહેરેલી માળાના મણકા ઉપર હાથ ફેરવતા ફેરવતા શાસ્ત્રીજીએ જવાબ આપ્યો.

'તો પછી વગર પ્લાન અને એસ્ટીમેટ્સ તેમજ વગર ઇન્જનેરે કે મિત્રીએ આપે આ બધા મકાનોનું સુદર આયોજન કર્યું હોય અને આટલું સુદર બાધકામ કર્યું હોય તો એ અમારા જેવા માટે એક અશ્ચર્યની વાત લેખાય' ઇન્જનેર મિત્રે બોલી બેઠ્યા.

'વૃત્તિ હોય તો એની મેળે સૂઝ મળી રહે' શાસ્ત્રીજીએ પોતાના ઇન્જનેરી જ્ઞાનની સાબી ભૂમિકા દર્શાવી.

ઇન્જનેર મિત્રના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો એમણે ખિસ્ખામથી કા. ૫૫ કાઢીને સંસ્થાના દિપચોગ માટે ભાવપૂર્વક શાસ્ત્રીજી પાસે ધર્યા અને પ્રણામ કરીને વિદાય લીધી.

‘શ્રીમતી એડીસ’

શીલા કે. રિમથ : અનુ. શાન્તિલાલ આચાર્ય

માઠ જંગલને લીધે શ્રીમતી એડીસના ઘર પાસેથી પસાર થતો માર્ગ દર દરજ્યા ખેતરો સુધી જોડાયેલ છે. તે રાતે સંધ્યાના નોકોત્તી ખીની, ચંદ્ર પણ ન હતો. વૃક્ષો પરના કાળા આકાશમાં માત્ર ઢેખાળાઓ જ હતા. અને અંધકારની એમ, નિરવતા ખુદી પાડતી હતી. આવી ચોક્કસ અને પવન વગરની સંપૂર્ણ નિરવતાવાળી રાત્રીએ પ્રત્યેક રવ વિચિત્ર અને આગવો જણાતો હતો. પેલા દૂર ડેમોન્ડનમાં ભગવાં ફૂતરાઓ જાણે નજીકમાં જ હોય એમ ઘાટું હતું. અને પેલા રસ્તે ચાલ્યો આવતો માણસ ચતુર્ધટની જેમ પોતાના પગરવને પ્રતિરવ સાંભળી શકતો હતો.

ફાલે ફાલે એ વધારે શાન્તિથી માથવા પ્રવળ કરતો કિન્તુ રસ્તે એડીવાળો હોય તેના પગરવ નેહોસે તો અપકાટ રતા પર ધવા જ કરતો. આથી તેને પાલવતું નહીં હોવા છતાં ધીરુ જુવું પડતું.

શ્રીમતી એડીસના ઘર પાસે આનીને ફાજુબર તે અટક્યો. ઘર અને રસ્તાની વચ્ચે હવે માત્ર એક નાનકડો ધાસવળો ટૂકડો હતો. ત્યાં રહી ન્યાંથી પ્રકાશ આવતો હતો તેવી ખુદી બારીમાંથી તેણે ઘરમાં જોયું તો શ્રીમતી એડીસ નીચાં વળાને સગડી પરથી કંઈક વાસણુ કે કીટલી ચેતારી રહ્યા હતાં. એ જાણે તાણીથી ખમચ્યો. તેનાં વ્યક્તિત્વ પરથી માપતાં તે એક ભારે કામગીરી અને છતાં નોકામાં જોવા માણમ હતો. ફાજુબર તો જાણે તેને બારી ઉઘાડવાનું મન થયું પણ તરત જ તેમ નહીં કરતા વિચાર બદલીને તે બારીએ ગયો.

તે આમનમનસક દેહોરા ક્યાં વગર રીંછિ ચાલ્યો. સગડી પાસેની બાજુએ અડધી પાછું જોયું.

‘ઓ, પીટર કોચ તું છે?’ બાજુએ કહ્યું, ‘મે બારણા પરના તારા ટોરા સાંભળ્યા જ નહીં.’

‘બાટ, મેં ટોરા ક્યાં જ નથી. કાંઈ સાચી એ હું કહીશ જ ન હોતો!’

‘એમ કેમ?’

‘હું ખતરામાં છું.’ તેના કામ સહેજ કંપા.

‘એવું શું કહ્યું છે?’ ‘શ્રીમતી એડીસ, મેં એક માણસને લાળી દીધો છે.’

‘તો?’ ‘હા, મેં જ.’

‘તારા મારી નાખ્યો?’

‘એ મને ખબર નથી.’

ફાજુબર એ નાનકડો હવા વગરના રસોડામાં શાન્તિ પથરાય. કીટલી ઉઠાવી રહી હતી. શ્રીમતી એડીસે તેને વંચવત સગડીની બાજુએ મૂકી.

તે નાજુક, પાતળી અને વાળ જેવી બારીક, અગણિત કરમળીઓથી સખત હેખાતા અળકતા ચહેરાવાળી મારી હતી. ધણુંખડું તે ખેતાલીસ ઉપરની નહીં હોય પરંતુ સસેસના ખેતીપ્રધાન વિસ્તારોમાં ફેરફાર બાજુએનું જીવન સખત જાય છે, અને શ્રીમતી એડીસનું જીવન આમાં મોખરે હતું.

‘પીટર કોચ! મારી વાને તારા માટે શું કરાવવા પડે છે.’ સહેજ અજુગમાથી એડીસે કહ્યું.

‘શોધ વખત મટે મને સંતારો. એ બધા આત્મા જાય ત્યાં સુધી મને કપાચે સંતારી રાખે એવું નથી?’

‘એ બધાં કાણ?’ ‘સંસ્કૃત.’

‘તારે તારે સંસ્કૃત સાથે દેટી થયો છે ખરું?’

‘હા, કંઈક મળવાની આશાએ હું હીન્ડુલુક તરફ ગએલો પણ સંસ્કૃત મને જોઈ ગયા. તેઓ એક સાથે ચાર હતા આવી મેં મારી બંદૂક ચલાવી અને મોંઝડું નાસેલ. તેઓ મારી પાછળ પડ્યા છે. હવે બધું દર પણ નહીં હોય.’

શ્રીમતી એડીસ ફાજુબર કયુ મોલી શક્યાં નહીં. કેલે આજીજીયાં મેરે તેને જોવા કરી.

‘રાખને ખાતર પછુ તમે આમ આપી રાખો!’ કેલે આજીજી કરી.

‘તું’ કંઈ ટામનેા જીવનન દેખત નથી.’
એડીસ તાડૂકયાં.

‘પણ ટામ મારો જીવનન દેખત છે અને આજની રાત્રિ તમારે મને રહેવા દેવા એમ એ જરૂર ધરશે.’

‘હા, હું નથી કહી શકતી કે તે કંઈક કે ન કંઈક. કારણ કે ટામે લાપકાત કરતાં તને વધારે મૂલ્યો જણાય છે. રાત્રે એ ઘેર આવે ત્યાં સુધી તું રહે પડી તે વિષે તે શું કહે છે તે નેચું.’

‘હજી તો કામ પરથી તે ક્યાંક પડી આવશે ત્યાં સુધીમાં તો કિનારો ખાતી થયો હશે—હું દેશ છોડીને આશ્વો ગયો હોશશ.’

‘તું’ ક્યાં જશે ?’

‘અજર નથી, પણ એ બધું વિચારવા સમય છે ખરો.’

‘હીક એ બધું તું’ અહીં વિચારી શકશે.’ એડીમે રસોડા તરફની ધરની પછવાડેના રોડ તરફનું બારણું ઉઘાડતાં શુક્રપણે કહ્યું.

‘આસ કરીને હું’ બ્યારે સંરક્ષકોને કહીશ કે મેં’ તને આજે રાત્રે જોયો જ નથી ત્યારે તું’ ત્યાં હોવાની તેઓ અટકળ શુદ્ધ નહીં કરી શકે.’

‘તમે ખૂબ બધાં બાતુ છે શ્રીમતી એડીસ. હું બધું હું’ કે નમારી લનાઈને હું લાપક નથી. કિન્તુ મને પણ ને ટામની માતા જેવી માતા લાધી હોત તો હું’ થે કંઈક જુદો જ હોત.’

તે કશું જોવી નહીં પણ બારણું બંધ કરી દીધું અને કોચ એક તરાડામાંથી આવતા પ્રકાશના નાના કિરણ સિવાય અધિકારમાં બગી મયો. એ પ્રકાશથી ટામ માટે વાળુ તૈયાર કરતી એડીસની આવ જ તે જોઈ શકતો. બીજી જ કલાકે પોતાના હમેશના કાર્પેટરેલ આવનવેલ કુર્ચીથી ટામ ઘેર આવી જશે. પીટર કોચને ટામ મદદ કરે એવો હતો. કારણ, એક તો તેઓ બન્ને લેખનરહસ્યની સપ્તાય શાળામાં સાથે જતા ત્યારથી મિત્રો હતા; ઉપરાંત ત્યારથી માડીને આજ સુધી તેઓના ચારિત્ર્ય અને જીવનપ્રવાહ જુદા હોવા છતાં એ મૈત્રી અવરૂં રહી હતી.

પીટર કોચ શેડના ખુલામાં રહેલા એક કોચખાં પર લાંબો થયો. રમેાઈની સ્વાદિષ્ટ મુગધ રમેાડામાંથી આવવા લાગી. એ જૂઓ ‘છે’ અને લાંબે જતું છે ખાનમાં લાઈને શ્રીમતી એડીસ, ટામ ઘેર આવશે ત્યારે, પોતાને વાળુ માટે કહેશે જ એમ તેણે માન્યું.

ધીક તો તે એકે ચડ્યો પણ રસ્તા પરના પગરવથી તે બની ઠીકયો.

શબ્દવાર તો બાપડું’ તેનું’ હૃદય પણ ધંબી ગયું. તે પગરવ સંરક્ષકોનો હતો.

તેઓએ જીવનન દેશની માતા શ્રીમતી એડીસની આવે પોતે હોઈ શકે, એની અટકળ કરી લીધી હોય તેમ તેનું મન માનવા લાગ્યું, પોતે અહીં આવવામાં મૂર્ખાઈ કરી હતી. લગભગ આત્મસંયમ ગૂંચાવીને કુજતો, રમસ થતો તે ખૂલામાં લપાળેા પરતું પગરવ બંધ થયો. બીજી જ દાંડે શ્રીમતી એડીસ શેડમાં આવ્યાં.

‘તેઓ સંરક્ષક હતા.’ એણે દૂંડું ઉચ્ચારણ કહ્યું. ‘મેં’ તેને પસાર ચતા નેવા, તેઓની પાસે લાનસો લઈયાં. તું’ હમણાં જ ને કેન્સીરન (Cansiron) તરફ જઈશી બધ તો કણ’ સારું. એ રતે તું તેઓને થાપ આપી અને કેન્સીની બહાર બંધ શકશે. ટનશીઝ વેસ્ટથી રાત્રે દસ વાગે લડનની ગાડી પણ મળે છે.’

‘બાતુ, એ મારા માટે ઉત્તમ ઉપાય છે. પણ મારી પામે માડીશહાના પેસા નથી.’

શ્રીમતી એડીમે રમેાડાના એક ખાનામાંથી પેસા લાવીને કહ્યું: ‘આ સાત સિસિંગ લે લડનથી આવે-રૂંકે જવાય એટલુ લાડું’ એમાંથી નીકળશે.’

તરત તો એ જોવી શક્યો નહીં પણ આખરે કહ્યું: ‘બાતુ, ક્યા શબ્દોમા તમારો આજર માનું ?’

‘એની કશી જરૂર નથી. એ બડું’ ટામ ખાતર હ કરું છું.’

‘ધારું છું’ કે આપને આથી અડચણમાં નહીં’ મૂંઝવું પડે’.

‘લય સમ્પન્નને કારણ નથી. તું’ અહીં રહ્યો છે તે હજી સુધી કેઈની જાણમાં નથી અને એટલે જ ટામ ઘેર આવે એ પહેલાં તું’ જટકે એમ ધંધું છું. કારણ, ટામ કદાચ એમની સાથે મિત્રોને પણ લેતો

આવે અને આમ થાય તો ગરબડ થી જી સમ ખરી.
એડીસે કાચાં માટે બારણું બાંધ્યું. પંચુ ઘિંબર
પર બંને એકાદને બિભા રહ્યા. કારણ, દૂર દરિયા
માંથી પગરવ નંદક આવતા સંભળાતા હતા.

રોમ હોવા બેઠી. શીમતી એડીસે કહ્યું.
પંચુ એક કરતાં વધુ મારણો હોય એમ લાગે
છે અને હું પોતાં પંચુ સંભળી શકું છું. કાચ
ગણગણે.

તું પાછો સંતાક બન્યો એડીસે ઉચ્ચાણે. તે
બધાં કપાકે પંચુ ચોંટ્યા ને જમ ત્યાં સુધી ત્યાં જ
રહેશે.

અણગમથી ખભા ચડાવી તે નાનકડાં-ધૂળીઆ
ફેડમાં બાંધેા જાયો અને એડીસે બારણું તાંતુ-વાણુ.
પગરવ નંદક આવ્યો. આ નખતે તેઓ ધીમે
ધીમે પંચુ બારે મળે આવતા હતા. હાથવારે તો
કેવિ માન્યું કે એ પસાર થઈ ગયા. પરંતુ પગરવનું
સંચિક બંધ પડ્યું એ તો પેલા બારણું પાસેની
ધાસની પર પડેને પસાર થવાને લીધે માન્યું
હતું. બીજી જ ક્ષણે દારૂ પર આગમનસૂચક ટકોરા
પડ્યા. એ રોમ નહોતા.

ચિતા અને હુલ્લુદથી કપાતો કેવિ બારણાની
એક તરોમાંથી રસોડામાં જોવાને ખાસ કોઈ એણે
નોંધ્યું કે શીમતી એડીસે દરવાજા તરફ જઈ રહ્યા છે
જેવા દરવાજા સહેજ ઉઘાડ્યો તરત ઝડપથી એક
માણસ બહાર પ્રવેશ્યો અને તરત બારણું બંધ કર્યું.
કેવિ એ માણસને જોળખ્યો. એ કંઈકની કેસલનો
સરસક વીંધાર હતો. કાચનાં હાથપગ બાંધે બાર
થઈ ગયા. એ સોઝાએ ત્યારે પેટ, કપડાં જે ને જમણી
લીધું અને તેની પાછળ ખેંચી પડ્યા. તેણે શીમતી
એડીસને ત્યાં આગ્રમ લીધો તેની તેઓએ અટકળ
કરી-લીધી હતી. થયું, જાય જ બહારી ચૂક્યા હતા.
એ ખરેખર સંતાયો ન હતા, ત્યાં સંતાવાની જગ્યા
પણ ન હતી. જો તેઓ બહારનું બારણું માંડે હવાડે
તો સીધે સીધા તેને જોઈ શકે. શા માટે એણે માંડ
હતમ આશય રાખ્યો નહીં? શા માટે એણે બીજા
માણસની જેમ પોતાની જ-દખલાળ સંખ્યાને ચત

રૂઝ, વાપરી નહીં? તેના પગ ઝીકા રહેવામાં જો
લેવા લાગ્યા અને એકાએક તે પેલા સળીઆના ટકોરા
પર બેસી પડ્યો.

એવો આવેલ આદમી શીમતી એડીસને કંઈક
કહેતા પહેલાં જ્યારે આવતા હતા એટલે એડીસ
માસે તે પોતાની ટાપીને જામળતા-જોતો હતો.
વાડું શું ખબર છે? એડીસે મૂંઝકું.

માનું, હું મૂંઝકું કહેવા માણ્યું.
પીટર કાચનું ધાડનું હોય એ અવાજનું માંડ
સંભળવા જેવું હોય, કેવિ વાંત સંભળવા કાન
માંડ્યો. ના, ના. મને ખાતરી છે કે એડીસ બહાર
તો નહીં કહે. બલે માંડ રોમને ખાતર પંચુ. એડીસ
ખરેખર ઉમડા બાનું છે.

શું છે? એડીસે બધા કંઈકથી પેલા કાચ
વાંત આંકીને કહ્યું.

હું અણ સમાચાર લાવ્યો છું. ખાતર.
રોમ નથી આવવાનો એ જ ખતું ને?

જો તો બહાર છે. સરસકે બંધાવ્યું.
બહાર છે? કહીને શીમતી એડીસે બારણું

તરફ ચાલ્યા મૂંઝકું.

ખાતર, હું વાંત પેટા ન કરું ત્યાં સુધી બચાવે નહીં.
કહી શો ત્યારે, લેવા આંકી કહ્યું ખાતર

બહાર કહો! આમ કહીને તે બારણું તરફ વળી.
શીમતીથી તીચલી બાનું એ અને હારમાં

આવતા હતા સસલાની જાળવાળો એક બુકકે પંચુ
સાથે હતો. પદ કાચ, ચુરમન, હું અને રોમ સાથે

આવતા હતા. એકાએક અમે અણ સંભળ્યો અને
ત્યાં તો... અપાર એટલું કહ્યું કે કાચ હતું એ

જોળખાણું નહીં અને એણે પંચુ અમને બેતા જ
નાસવા આંક્યું. અમે પાછળ પડ્યા અને એ પોતાની

બુક સાથે બારે જતા તો... પોતાની કૂતમાં
બાંધે પીટર કરવાની આજીજ કરતા હોય એ પ્રમાણે

શીમતી એડીસ તરફ ત્યાં રહીને એણે કાચવામાં
વિશાળ લીધો. રોમ એ પૂણીમાં કાચ જોઈ લાકડું

થઈ ગયા.
રોમ એડીસે ઉચ્ચાણે કહ્યું.

10 11 ! આ જગતમાં દરેક વ્યક્તિને ઉપયોગ હોય છે, તેમ દરેક માનવી પણ સર્માને માટેને કોઈ નીતિ ઉપયોગી થતો હોય છે. અંગરિકાની ક્રિયા દોહરની જગતમાં બનેલો પ્રસંગ આ વાતની પ્રતીતિ કરાવે છે. આ આશ્વિની વિષ્ણુની દોહરને બોલતી નાનાં જીવનનો એ પ્રસંગ રજૂ કર્યો છે]

11 12 દોહર મારલીનું આરે તળીળી કોલેજમાં જીવ્યાસ કરતા જીવતાં આરે સોમના જનમા જ્યેક વિચાર કાપમ મોળાદો કરતો હતો કે જીવનમાં વસ્તી વધારો નકામો થઈ રહ્યો છે. વળી કેટલાક માતાપિતા એવા સુતાનોને જન્મ આપે છે કે જે પહેલેથી જ શારીરિક અને આનસિક બોડ ખાંપણવાળાં હોય છે, આવા અપૂર્ણ બાળકો માન કુટુંબને જ ભારકૂંપ છે એવું લગી, પણ સમાજને પણ બોલારૂપ બને છે એના કરતા એવા અસાધ્ય દરદોવાળાં બાળકોને મરવા દેવા એ વધુ સાચું છે. અને આવા બાળકો જેમ વહેવા મરે તેમ સમાજનો બોલો હળવો થાય પોતાનાં આ વિચારો મારલીન અન્ય મિત્રો પાસે પણ વ્યક્ત કરતા અને સ્વીકારતા ત્યારે કહેતા કે અપૂર્ણ યા બોડખાં પણવાળાં માણસો કદાચ કોઈક જીવે તો હિનિયાનું થું બાકે મોજી થઈ જવાનું છે. તળીળી લોકેજના અન્ય મિત્રો તેમને સમજાવતા કે હું સાધ્ય અથવા અસાધ્ય રોગ હોય તો પણ દરદીને જીવોડવા એ જ આપણું કાર્ય છે. તળીળી વિચારનો અર્થ જ એ કે મરતા માણસને જીવાવવો, અપૂર્ણ અથવા પધારીવશ માણસને જીવવો કરવો.

12 13 તો વળી મારલીન નવી દલીલ કરતા, બીમાર માણસોને સાંભળ કરવાનું કામ દોહરનું છે એ ખરું, પરંતુ એ એવા દરદી કોઈ રીતે સાસ ન થાય તેમ હોય તો બહેતર છે કે એ દરદીઓને શક્ય તેટલા વહેવા મરવા દેવી આમ દોહર મારલીના મનમાં જીવ અપૂર્ણ ગડમથલ કાપમ વાદ્યા કરવી એવું આવે, તો

તો એ જગતના બધા જ અપૂર્ણને વહેવામાં વહેવી તૂકે મારી નાખે તેમ હતા પણ એનામાં રહેલો દોહરનો અતરાત્રા કઈક જુદી જ વાત કહેતો હતો. એ આત્માનો અવાજ તેમને કાંઈક યાદ આવતો. દોહરની દરજ દરદીને હર કેઈક બોલે જીવડવાની છે અને આ અવાજે જ દોહર મારલીની માણસાને જીવવી રાખી હતી.

13 14 દોહર મારલીન તળીળી પરીક્ષા પાસ કર્યા થઈ દર્દીમાનામાં વહેવાર ત્રાહીમ લેતા હતા ત્યારે એક સને એક જન્મન નિર્વોસિત બાઈ પ્રસુતિ માટે આવી. એ બાઈની પ્રસુતિ તેમણે કરાવી અને પછી વિગતો બાળી તો ખબર પડી કે તે બાઈ યહેરના મરીજ. લગ્નાસાથી આવી હતી અને નવું અવતરણ બાળક એ તેનું રક્ષણ લેતાનું હતું.

14 15 અને હસમુક બાળક પણ જેવું હતું ! તેનો એક પગ બીજા પિગ કરતાં ઘણો જ દૂર હોતો. બાળક જન્મ્યા પછી તરત જ તેને ત્યાસ લેતું કરવા દોહરને પોતાને મળેલી તાલીમ મુજબ બાળકના મોઢામાં કૂંક મોરી. અને બાળક ત્યાસ લેતું થઈ ગયું. પણ ત્યાં જ દોહરને વિચાર આવ્યો, આરે, સમ, મેં આને કયાં જીવતું રાખ્યું. બાળી બિંદગી ખેડવાતે પગે તે ભટકશે, લોકો એને લેલો કહીને ચીડવશે આના વિના હિનિયા કયાં ઉધી પડી જવાની હતી !

15 16 આમ છતાં દોહર મારલીનની મૂળ પ્રકૃતિ કોઈકને જીવતા રાખવાની, એર, કળી ગઈ અને તેમણે એ નવું બાળક બરોબર ત્યાસ લેતું, થયું, તેનું લોહી ફરવા લાગ્યું ત્યાં સુધી બાળકની

કાળજી લીધે રાખી, અને પછી પોતાના રહેઠાણે તે પાછા ફર્યા.

રસ્તામાં તેમને વિચાર આવ્યો કે 'મે' શો માટે આ લક્ષીયાને જીવતો રહેવા દીધો? એ બિચારા ગરીબ કુટુંબમાં નવ બાળકો તો છે જ! આ અપંગ બાળક આસે લેતું ન, યશુ હોત તો શો વાંધો હતો? આવાં અપંગ બાળકો વગર જગત ચલાવી શકે એમ છે!

થોડા દિવસો પછી ડૉઁ મારલીન આ વાત બૂલી ગયા અને તેમણે પોતાની પ્રેક્ટીસ શહેરમાં શરૂ કરી. વરસો પીતવા લોગ્યાં અને ડૉઁ મારલીન અન્ય ડૉક્ટર જેવા જ બનવા લાગ્યાં. અપંગો વિના જગત નથી જશે. એવા ઉદ્દામ વિચારો પોતે લગભગ વીસરી ગયા. તેમની પ્રેક્ટીસ પણ નમવા લાગી. સવારથી સાંજ સુધી એક પછી એક દરદીને ચારામાં સારી સેવા આપતાં તે થાકતા નહિ અને રાત્રે કે કયારે વખતે વિઝીટો આવે તો તે પણ તેઓ કરવા જતા. મારા દરદીને મારે સાબ કરવા જ એકાએક એ લાગણીએ ડૉક્ટરને વધુ કાળજીવાળા તેમ જ અતિ દોષપ્રિય બનાવી દીધા.

અન્ય ડૉક્ટરની જેમ તે પણ સવારથી સાંજ સુધી ગાંઠા માફક કામ કરતા. થાક ભૂખ કે કંઠાળો ગમે તેટલાં લાગ્યાં હોય તો પણ દરદીની સારવાર એ જ ડૉક્ટર મારલીનનો જીવનમંત્ર બની ગયો. દરદી મરી જાય તો કંઈ વાંધો નહિ આવે એવું મંકમતાથી માનનારા ડૉક્ટર બધાં કે સાર બદલાઈ જ ગયા.

ડૉઁ મારલીનનો એકનો એક પુત્ર તંધા-તે પુત્રની પત્ની એક ડૉક્ટર અકસ્માતમાં મરણ પામ્યાં. એ પુત્રની એકની એક પુત્રીને સંભાળવાની જવાબદારી ડૉઁ મારલીન અને તેમની પત્ની પર આવી. દાદા-દાદીએ બાળકોને ઉછેરવા માંડી અને એમ કરતાં એ એકરી ૧૦ વર્ષની થઈ.

એક દિવસ સવારે તે એકરીએ ફરિયાદ કરી કે તેની ડોકમાં દુઃખાવો થતો હતો અને હાથ પગમાં પણ કંઈક વિચિત્ર પ્રકારની ફળતર થવા

લાગી હતી. ડૉઁ મારલીનને થયું કે કદાચ આ બાળકી પર બાળક જેવા પેટીઓનો હુમલો થયો હશે. પણ આ પીડા કંઈક જુદી જ લાગતી હતી અને બીજા ડૉક્ટરોએ કંઈ કે એ રોગ એટલો બધો આકરો છે છતાં એટલા બોધ પ્રમાણમાં થાય છે કે તબીબી કોલેજમાં માત્ર પુસ્તકોમાં તે બધાં વચમાં આવે છે. આવા રોગના નિબંધો તો પાસે ડૉક્ટર દોડયા. એ ડૉક્ટરોએ પ્રજા માથું ચૂલાવીને કંઈ કે એનો ઉપચાર અમે બહુતા નથી. પણ આ રોગ ખીમે ખીમે વધે છે અને દરદીને અપંગ પસંદાતવાળું બનાવી દે છે.

પરંતુ આ પંજા શહેરમાં એક જુવાન ડૉક્ટર હમણાં પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી છે. એમણે આ રોગ માંથી જેમ બચાવે તે વિષય પર સારા લેખ લખ્યા છે તેમ જ સંશોધન પણ કંઈ છે એટલે તમે એમને મળો તો કદાચ તમારી પૌત્રીની સાચી સારવાર થઈ શકશે. એ ડૉક્ટરનું નામ ડીઁ જે. મીલર છે.

ડૉઁ મારલીન તો પોતાના પુત્રની એ અપંગ બનવા આપેલી દીકરીને લઈને તરત પેલા જુવાન ડૉક્ટર મીલરને ત્યાં પહોંચી ગયા. તેમણે બેઠું કે એ જુવાને અપંગ કે પસંદાતવાળો લોકોની સારવાર માટે નવાં નવાં સાધનો વસાવ્યાં હતાં અને નવી નવી પદ્ધતિથી તે રોગોને હાથ કરવા પ્રયત્નશીલ હતા. ડૉક્ટર મારલીન એ જુવાનને મળ્યા ત્યારે તેમણે બેઠું કે એ ડૉક્ટરને એક પગ લગડાતો હતો અને તે ચાલતા હતા ત્યારે એક બાજુ શરીર નમી જતું હતું.

ડીઁ મીલરે બેઠું કે ડૉઁ મારલીન તેની સાંઠ સાંધે એતા હતા એટલે એમણે હસતા હસતા કંઈ કે મારો પગ પણ લૂઠો છે તેથી અડી સારવાર લેવા આવનારાં લોકો ન થાય એવી લાવનાંથી જ હું કામ કરું છું. અને અડી જે બાળકો આવે તેમને પણ કંઈ છું કે મને લગા-ભાઈ પરીકરો લાવાવો. બાળકોને પણ એમાં મળ પડે છે અને મને એ આનંદ આવે છે.

ડો० મારલીનની પૌત્રીને સારવાર આપતાં આપતાં ડોક્ટર મીલરે કહ્યું કે આપણે ત્યાં કેટલાંક માતાપિતા પોતાના બાળકનું નામ તે બાળકને જન્મ આપનાર ડોક્ટર કે નર્સના નામ પરથી જ પાડે છે. મારે જન્મ થયો ત્યારે થેડસ નામના ડોક્ટર હતા અને તેમણે મને સાસોન્થવાસ લેતો ક્યો હતો. હું મારી માનું દસમું સંતાન હતો અને મને જન્મથી જ પગની ખેડ છે એ કયાળુ ડોક્ટરે મને જીવાડ્યો તેથી મારી માએ માનું નામ 'થેડસ' રાખ્યું છે.

ડો० મીલર સારવાર આપી રહ્યા હતા ત્યારે

ડો० મારલીનના ગળામાં હુમે લગયો હતો. તેમણે વિચાર્યું કે મેં ઘણા વર્ષો પહેલાં મનમાં કહેલું, 'જોવો લગ્નડો જગતમાં મ આવે! તો જગતમાં કઈ ઉચ્ચતાપાત્ર થઈ જવાની છે? પણ મારા એ ખ્યાલો કેટલા મૂર્ખાઈભર્યા હતા? આમ મને જ પુદ્ધિનો અધાંપો હતો!

આ પછી તરત ડોક્ટર થેડસ મારલીને ડોક્ટર થેડસ મીલર સાથે હાથ મીલાવ્યા અને કહ્યું કે, "શારીરિક ખોડ સારી પછુ પુદ્ધિની ખોડ બહુ ખરાબ છે- ડોક્ટર!"

મુગજ તપાવવાની જરૂર છે!

૧૯૦૬ની સાતમાં ટિળક મહારાજ બેંગ્ગામ જિલ્લાના પ્રવાસે નીકળ્યા હતા. અંગ્રેજ સરકાર ભારતનું કેવી રીતે ચોપણ કરે છે, એની સમજ આપતાં વ્યાખ્યાનો તેઓ ગામેગામ કરતા જતા હતા. એ સાથે ભારતમાં અંગ્રેજ રાજ્યના દમનના ચાલુ બતાવવાની પણ હોદાને બંધુ કરતા જતા હતા.

આ અરસામાં એક બનાવ બન્યો.

'મૂર' નામનો એક અંગ્રેજ દેશવે-કેમ્બરીએ વીરવંદી નામની એક ભારતીય બંગળા પર અયાચાર યુગયો હતો. પોતાની એક નિર્દોષ દેશબિની પર ઘોળે કોહાડે આવો અત્યાચાર યુગરે, એ લોકમાન્યથી સહેજ પણ સહન થઈ શકતું નહોતું. કહે છે કે આ બર્તાવ સાંભળ્યાની રાત્રે લોકમાન્યને ઊંઘ થઈ પૂરી આવી નહોતી.

સવારમાં લોકમાન્ય સ્નાન કરવા બેઠા. 'પહેલાં' તેઓ અવકાશ મળ્યે 'અભય' ગર્દનાનું કરી લેતા; એટલે કે ચંરીરે મારી પેઠે તેલનું માલિશ કરી લેતા, પછી સ્નાન કરતા. આમ તેઓ ચંરીરે તેલનું માલિશ કરતા હતા ત્યાં કિશોર-સ્વયંસેવકોનું એક દળ આવી પહોંચ્યું. લાહોરમાં બનેલા બનાવની દેશભક્ત ટિળક મહારાજનું દિલ ગઈ કાલથી ખેંચેલું હતું. એ કિશોર-સ્વયંસેવકો બણતા હતા. તેમના આગેવાન ગોવિંદરાવે ટિળક મહારાજને કહ્યું: 'મહારાજ, રાત્રે આપને ઊંઘ આવી લાગતી નથી, જુઓ આપની ઓંઝો કેવી લાલ છે! વગી પ્રવાસનો યાક પણ લાગ્યો, હરો. વગી ઠેર ઠેર વ્યાખ્યાનો આપવાનાં, એથી મગજ તરેલું રહે એ- સ્વાભાવિક છે. માટે લાવો, માથામાં થોડું તેલ મોલિશ કરી દઉં, જેથી મગજ ઠંડું થાય.'

અરે શાઉંએ, ટિળક મહારાજ જોલી બિડ્યા: 'મગજને ઠંડું કરવાની વાત કયાં કરો છો? આપણા દેશમાં કેવા બનાવો બન્યે જાય છે! એથી આપણું મગજ ગરમ થવું જોઈએ. માનું મગજ જેટલું તપવું જોઈએ તેટલું તપવું નથી, એની તો હું હંમેશાં ફરિયાદ કરતો આવ્યો છું! ત્યાં તમે ઠંડું પાકવાની વાત કયાં કરો છો?' — સિદ્ધંત

વિચારો: તમારા જીવનના ઘડવૈયા

કિશોરચન્દ્ર શાહ

જીવનની ઉન્નતિ તથા સમૃદ્ધિનો આધાર મનુષ્યના વિચારો પર રહેલો છે. વિચારોનું જન્મસ્થાન છે માણસનું પોતાનું મન જેવા વિચારોને માણસ પોષે છે તેનું જ જીવન ઘડાય છે આપણા મનમાં નિરંતર પેદા થતા વિચારો પર આપણા જીવનઘડતરનો મોટો આધાર રહેલો છે.

તમે જેવા બનવા માહો છો તેવા વિચારોને તમારા મનમાં સ્થાન આપો તમારા વિચારોનું, તમારી કલ્પનાઓનું એક ચોક્કસ સ્વરૂપ તમારા મનમાં પેદા થશે અને તેને અનુરૂપ તમારું ઘડતર થશે. ને તમે આશાભર્યા વિચારો વિચારશો તો તમે જરૂર સફળતાનો અનુભવ કરી શકશો.

ધણા લોહાને પોતાની શક્તિ તથા ચોખ્ખતા પર વિશ્વાસ નથી હોતો. આવા લોહાને સફળતા નથી મળતી. સફળતા તો તેઓને જ મળે છે કે, જેઓ હમેશા સુખ, સમૃદ્ધિ અને સફળતાના વિચારોને જીએમતાના મનમાં રખાય છે તમારી પ્રત્યેક સ્થિતિ એ તમારા પોતાના વિચારોનું જ પરિણામ છે, એ જો જાણી શકો તો તમે ખૂબ આગળ વધી શકશો. પવિત્ર અને ઉચ્ચ વિચારો માણસને હમેશા સમૃદ્ધિ અને ઉન્નતિના માર્ગ તરફ જ દોરી જાય છે વિચારો એ ચૂંકની માર્ગ છે કે, જેઓ પોતાની સમાન શુભધર્મવાળા પદાર્થને પોતાના તરફ આકર્ષિત કરે છે.

ને તમે વેપારી છો અને તમારા ધંધા પ્રત્યે તમે નબળા વિચારો ધરાવો. અર્થાત તમે એમ વિચારો છો કે, શું કરીએ આજકાલ સમય જ એવો નાબુક આવી ગયો છે કે, વેપાર-ધંધા મદ પડી ગયો છે તો નિશ્ચિત માનજો કે, તમારા આવા વિચારો તમારા ધંધા-માટે ધાતક સિદ્ધ થશે. તમારા ધંધાની પ્રગતિના માર્ગમાં અવરોધક સાબિત થશે સફળતાને માટે તમે મને તેટલો તનતોડ પરિશ્રમ કરશો તો પણ તમારા વિચારો અસફળતાના ભયથી ઘેરાયેલાં હોવાથી,

તમારો તમામ પરિશ્રમ બ્યર્ષ જશે અને તમને કેવળ નિરાશા સિવાય અન્ય કશું પ્રાપ્ત નહીં થાય; કારણકે, અસફળતા વિચારો માત્રથી માણસની માનસિક શક્તિ કુમર નાશ પામી જાય છે.

માટે જ પ્રત્યેક પગથિને તમે આશાજનક, ઉન્નતવા અને નિશ્ચિતતાક દૃષ્ટિકોણથી જુઓ અને તમારા મનમાં હમેશા એ દૃઢવિશ્વાસ ધારણ કરો કે, જે કેંઈ પણ થશે તે સાડા જ ઘડો તથા તમારા પક્ષે સફળ સફળતા જ વરેલી હશે.

આશાવાદ માણસમાત્રને માટે અમૃતસમાન છે નિરાશાવાદ માણસને માટે ધાતક છે જેમ વનસ્પતિ સૂર્યમાથી જીવન પ્રાપ્ત કરે છે તેમ આશાવાદથી તમારામાં જીવન સચરિત થાય છે. તમારા મનમાં સૂર્યના પ્રકાશથી તમારા જીવનનો વિકાસ થાય છે અને એનાથી તમારી તમામ શક્તિઓ ફૂટકાશે છે.

કેદારપણ વસ્તુમાં એ શક્તિ નથી કે, પોતાથી વિપરીત શુભધર્મવાળા પદાર્થોને જ પોતાના તરફ આકર્ષિત કરે હરેક પદાર્થ સમાન શુભધર્મવાળા પદાર્થને જ પોતાના તરફ આકર્ષે છે. ને તમે સુખી તથા સમૃદ્ધિશાળી બનવા માહો છો તો તમારા મનમાં હમેશા સુખ અને સમૃદ્ધિના જ વિચારો પેદા કરો. ને તમે ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવી માહો છો તો ગરીબાઈના વિચારોને તિલાંજલી આપી દો. જે વિચારો ભયજનક છે, તમારો માનસિક વિકાસના અવરોધક છે એને સમૂળગા છાડી દો એને રચાને એવા વિચારોને તમારા મનમાં સ્થાન આપો કે, જે તમને અપાર અપાર દર્શો અનુભવ કરાવતા હોય.

તમારા કાર્મ અને મનોરથની સિદ્ધિ સાથે તમારા વિચારોનો ગાઢ સબંધ છે કુખ્ય તથા વિષાદભર્યા વિચારો તમારી ઉન્નતિના અવરોધક બનશે તમારા મનમાંથી નિરાશાના તથા દીનતાભર્યા વિચારો કાઢી નાખો અને તમારા ભવિષ્યને હમેશા આશા અને

પ્રકાશમય દષ્ટિથી નિહાળે તો તમારા જીવનનો ઉદય જરૂર થયો, અને તમે એવું જીવન પ્રાપ્ત કરી શક્યો કે, જેમાં અપૂર્વ સુખ, શાંતિ તથા પ્રસન્નતા ભર્યા હશે.

તમારા જીવનના ઉદ્દેશો હિમ્મત રાખો અને એની પ્રાપ્તિ માટે તમે હંમેશા વિશ્વાસથી પ્રયત્ન કરો. તમે જરૂર એમાં ધારી સફળતા મેળવી શકશો. સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે એ જાણી લેવું જરૂરી છે કે, આપણા મનમાં હદ આત્મવિશ્વાસ તથા ખોલ તરફ ખોલવાની અનૂરૂપ તમના હોવાં જરૂરી છે. હદ વિશ્વાસમાં એવી અદ્યુત શક્તિ ભરેલી છે કે, જેની મદદ વડે તમે ગમે તેવાં કઠીન કાર્યો જાન્ય સરળતાથી ઉઠેલી શકશો.

આપણે ઠાઈ એવાં માણસો નથી બનેતાં કે, જેમનામાં હદ આત્મવિશ્વાસ હોય અને જેઓ હરેક કાર્યો શુભઉદ્દેશથી કરી રહ્યાં હોય એમને અસફળતા મળી હોય. એવું કદાચ બને છે કે, આપણને તારકાલિન સફળતા ન દેખાય; પણ એમનું ભવિષ્ય અવશ્ય સમૃદ્ધ અને ઉજ્જવળ જ હોય છે. જે લોકો કોઈ પણ કાર્ય શુભ હેતુથી શરૂ કરે છે એમને જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં તેમજ ઠાઈ પણ કાર્યમાં સફળતા જ મળે છે. તમે પણ તમારા મનમાં હિમ્મત અભિલાષાઓ તેમજ સફળતાના વિચારોને જ સ્થાન આપો. આ જમતમાં તમે વિજય, સફળતા અને સુખ માટે જ પેદા થાય છે. એવા આશામય વિચારોને તમારા મનમાં જામત કરો.

તમારા વિચારો સાથે તમારામાં કેટલું નિશ્ચય જાળ છે, તમારી નિશ્ચયમય શક્તિ કેટલી છે, એના પર પણ તમારી સફળતા-અસફળતા અવશ્ય છે. કોઈપણ કાર્ય નિરાશાજનક વિચારો ત્યાગીને, આશા-મય વિચારો તથા આત્મવિશ્વાસથી આરંભે તો પ્રતિફળ વાતાવરણ પણ અનુકૂળતામાં પડી જશે. એ વાદ રાખો કે, નિરાશા હતાશાના વિચારો જ વાતાવરણને ફેરવી નાખે છે.

તમે એ વાતનો ખૂબ હંમેશા અનુભવ કરો કે, તમારામાં પણ કોઈ અદ્યુત શક્તિનો ભંડાર પડ્યો છે. આથી તમારી કાર્યશક્તિ અનુભૂત બનશે. ને તમે એમ માનશો કે, બીજાઓ કરતાં તમે તુચ્છ છે, દીન છે. તે વખતે કદી તમે બનતા માગો છો તેવાં

નહીં બની શકો. તમે કદી મહાનતા કે ઉન્નતિના સહે આગળ નહીં વધી શકો. ધધરે સૌ મનુષ્યોની આંધે તમારામાં પણ ચોખ્ખા, વિશ્વાસ અને શક્તિ મૂકેલાં છે એવાં વિચારો તમારા જીવન ધડનમાં મહત્વનો યોગ આપશે.

તમારી વિચાર શક્તિ કેટલી બળવાન છે તથા એમાં કેટલી દૃઢતા છે એનાથી તમારી કાર્ય સંપાદનની શક્તિનું માપ નીકળે છે. નિર્બળ ત્રિચારશક્તિવાળા માણસો નાના નાના કામો કરતાં પણ અચકા છે, બ્યારે મહાન કામો કરવાની તો એમનામાં થકા જ નથી હોતી, ફાગતાજ નથી હોતી. ચોતાના, દુર્બળ વિચારોને લઈને જ તેઓ કોઈ ક્ષેત્રમાં વિભ્ની નથી યઈ શકતાં.

તમારી શક્તિનો વિકાસ કરવા માટે તથા જીવન-રાહ પર આગળ વધવા માટે સંકા તથા સંદેહભર્યા વિચારોને તમારા મનમાંથી હાંકી કાઢો. કોઈ પણ કાર્ય શરૂ કરતાં પહેલાં તેના માટે ને તમારા મનમાં સંદેહ પેદા થયો તો તે કાર્યમાં તમે નિર્બળ જ રહેશો. સંદેહભર્યા વિચારો તમારી કાર્યશક્તિને, તમારા નિશ્ચયમય વિચારોને ફીણું કરી નાખે છે. નિશ્ચયમય વિચારોને તમારા મનમાં પેદા જ ન થવા દો. કેમકે, આવા વિચારો જ મનમાં નિર્બળતા પેદા કરે છે.

જેવાં બીજા તમારા મનમાં તમે વાવશો તેવાં જ ફળ તમને પ્રાપ્ત થશે. ને મનમાં દેવ, કસેટ, દુઃખ, દરિદ્રતા તથા પેર-વિરોધના વિચારો ભરી રાખશો તો કદી તમને સત્તેજ, સમૃદ્ધિ, પ્રેમ તથા જીવનની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત નહીં થાય. એવાં જ વિચારોને મનમાં સ્થાન આપો કે, જે તમને ઉન્નત બનાવે, જેનાથી તમારા જીવનમાં સર્વજન પ્રસન્નતા આવી રહે, તમારા આત્મામાં હિમ્મત આવે તથા તમારી નિર્ભય શક્તિ પ્રગ્ભવિત થાય. આવી મહાન શક્તિના જન્મથી તમારી ધાર્યારી, દુઃખ તથા દરિદ્રતા નષ્ટ થઈ જશે.

બ્યારે તમારા માનસિક ક્ષયોને તમે નિશ્ચિત કરી દ્યો છો ત્યારે તમારા મનમાં જરા વિચારોથી બચવાની કોઈ અદ્યુત તાકાત જન્મે છે. અને તમે હરેક પ્રકારના કુપ્રભાવોથી બચતાં રહો છો. વિરોધ પેદા કરનારા વિચારોને તમારા મનમાં પેદા જ નહીં

મવા દે; કારણ કે, તે તમારા પરિશ્રમને પાંખો ખનાવી દે છે. એટલે જો તમે કાર્યસંપાદનશક્તિ પેદા કરવા આડો છો તો તમારા મનમાં તદ્દનીનતા, એકાગ્રતા, માનસિક શક્તિ તથા વિચારોની ફનનૃત્તા પેદા કરો. ખીજા ચપ્પેટમાં કહીએ તો તમારા વિચારો જીવનપ્રદ હોવાં જોઈએ, નહીં કે જીવનનાશક; કારણકે, સાદસચુદ્ધ અને આત્મવિશ્વાસથી પરિપૂર્ણ માનસિક પ્રવાહમાં કોષ્ટ અદ્દલન માનસિક બળ દોષ છે કે, જેના સ્ફારે તમે નિશ્ચિત સફળતા તથા વિજય પ્રાપ્ત કરી શકશો.

ધર્મી માણસો એવાં હોય છે કે, જેમને હંમેશા અસફળતા તથા પરાજય જ મળે છે. એનું કારણ પોતાનું મન જ છે. મનમાં રહેલા ભય, ચિંતા, દરિદ્રતા તથા લાચારીભાવો વિચારો જ નિષ્ફળતાને આભારી છે. એ મિલકતુ સત્ય છે કે, જેવા વિચારોને પોષીએ છીએ તેવું જ પરિણામ દર્શિગોચર થાય છે. જેમ

ચોકળો અરિયો ચોકળુ-રખેટ પ્રતિબિંબ પાડે છે તેમ શુદ્ધ વિચારો મનરૂપી અરિસા પર શુદ્ધ પ્રતિબિંબ પાડે છે. હંમેશા ઉચ્ચ અને આદર્શ, આશા, ઉત્સાહ તથા સન્માન ભાવો વિચારોને જ તમારા મનમાં સ્થાન આપો. તમારા જીવન ધડતરમાં તે અતિ ઉપકારી સાંબિન થશે.

એ સત્ય છે કે, આ સંસારમાં તમારો માનદંડ તમારી વાતો નહીં, પણ તમારું કાર્ય છે. તમારા મનમાં મત્વને પ્રકાશ કરો, એના પ્રભાવ તમારા જીવન પર તથા અન્ય પર પડશે. તમારા મનમાંથી અસત્ય, રાગદ્વેષ તેમજ હિનતાભાવો વિચારો સમૂહમાં કાઢી નાખો અને એને સ્થાને હંમેશા સમૃદ્ધિશાળી તથા ઐશ્વર્યશાળી વિચારોને જ સ્થાન આપો. આથી તમારું જીવન પણ સમૃદ્ધિશાળી તથા ઐશ્વર્યપૂર્ણ બની શકશે.

(સ્વેદ માર્ગના એક લેખના આધારે.)

સવાઈ જયસિંહ

જયપુરના રાજા જયસિંહ દસ વર્ષના હતા, ને તેમના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો. આથી રાજકારણરત્નો થોડાં બોલે તેમને માથે આવ્યો. પિતાને સ્થાને તેમને એકવાર દિલ્હી દરનારમાં જવાનું થયું. તે વખતે ઔરંગઝેબ રાજા દિલ્હી જતા નીકળ્યા ત્યારે ડેલ્તાક દરગારીએ જયસિંહને શીખવવા લાગ્યા કે, “બાદશાહને ખૂબીને સલામ કરજો, સિપ્પતાથી વાતચીત કરજો તથા અમુક પ્રશ્નોના અમુક જવાબ આપજો. જોરે સમજાવી દીધું.”

આ સાંભળી જયસિંહે કહ્યું.

“કદાચ બાદશાહ આ ખંડી વાત ન પૂછે, અને કેઈ ખીજા વાત પૂછે તો મારે શો જવાબ આપવો?”

આ સાંભળી જયસિંહની મા બોલી:

“બેટા, જો કદાચ એવો જ પ્રસંગ આવી પડે તો, તને જે હિમ્મત લાગે તે રીતે જવાબ આપજો.”

જયસિંહ, ઔરંગઝેબની ખાસે ગયા. બાદશાહ તેના બન્ને હાથ પકડીને કહ્યું:

“હવે તો તારા બન્ને હાથ મારા હાથમાં છે. કહે, હવે તું શું કરી શકીશ?”

જયસિંહે જવાબ આપ્યો.

“જહાપનાહ!” પહેલા હુ કાંઈ જ કરી શકતો ન હતો. પણ હવે તો હું શું કરી શકીશ.

સગન સમયે પુરૂષ, સ્ત્રીઓ એક જ હાથ પકડે છે, તો પણ તે તેને જિંદગી મુખી નમાવે છે.

આપે તો મારા બન્ને હાથ પકડી લીધા છે. તેથી હવે મને કોની બીક છે?”

ઔરંગઝેબ આ ઉત્તર સાંભળીને બહુ જ ખુશ થયો. અને બોલ્યો: “છે તો તું બાળક,

પણ તારી શુદ્ધિ બહુ જ તિથ છે!”

“આજથી તારું રાજ્ય સવાઈ કરી દેવામાં આવશે!” બસ ત્યારથી જયસિંહ ‘સવાઈ-

જયસિંહ’ કહેવાય છે.

નથુભાઈ ભટ્ટ

સુદર્શિ કેળવે

અનંત વ્યાસ "દિમ્ભત"

એક દિવસ એક સંત પોતાના ડેટલાક સત્સંગી-
ભક્તો સથે બહાર જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં તેમને
એક માણસ સામે મળ્યો. પેલા માણસે સંતને
લક્ષિતભાવે પૂર્વે નમસ્કાર કર્યો અને બે મિનિટ
રોકાઈને ડેટલીક વાતો પણ કરી. સંતને એક સ્થળે
પહોંચવાની હિતાવગ્ન હોવા છતાંય તેમણે તે માણસ
સાથે બહુ જ શાંતિથી અને આનંદથી વાતો કરી.

પરંતુ સંતની સાથે તેમના જે સત્સંગીઓ હતા
તેમને, સંત એ માણસ સાથે આમ યુક્તભવે વાતો
કરે તે પસંદ ન હોય તેમ તેમના યુગ્મ પરના ભાવો
પરથી સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવતું હતું.

પેલો માણસ તો બે મિનિટ માંડ રોકાયો હતો.
સંતને ફરીથી નમન કરી તે, પોતાના રસ્તે ચાલતો
ધમે. સંત અને તેમની મંડળી પણ પોતાના માર્ગે
આગળ ચાલવા લાગી. રસ્તામાં એક ભક્તે સંતને
કહ્યું: "મહારાજ! આંખે એ માણસ સાથે આમ હંસી-
બોક્ષીને વાતો કરતી ન જોઈએ."

"કેમ, કોઈ કારણ?" સંતે આશ્ચર્ય સહ પૂછ્યું.

"એ માણસનું આદિત્ય સડું, ગણાતું નથી.
ગામ આખામાં તે માણસ એક જુભરી અને રખક
તરીકે જાણીતો છે." પેલા ભક્તે પોતાના અણગમતા
કારણ જણાવ્યું.

સંત પ્રથમ તો ભક્તની વાત સાંભળીને હસ્યા
અને પછી બોલ્યા: "તમે એ માણસના માત્ર દુર્ગુણો
જ યા માટે જુઓ છો? તેનામાં સદૃશ્યો પણ છે,
તે યા માટે નથી જોતા?"

"અમને તો તેનામાં કોઈ સદૃશ્ય જણાતું નથી."
પેલા ભક્તે કહ્યું.

"એવું કારણ એ છે કે; તમે એની દૃષ્ટિ જ
જોતી નથી. તમને માત્ર તેના દુર્ગુણો જ દેખાય છે; જ્યારે
તેનામાં રહેલાં સદૃશ્યો તમને દેખાતા નથી. દરેક
માણસમાં કોઈને કોઈ સદૃશ્ય રહેલો છે. આપણે
સામાના દુર્ગુણ જોવાને બદલે તેના સદૃશ્યો જ જોવા
રહીએ અને તે સદૃશ્યોને જીવનમાં ખજુ હિતારીએ
તો જીવન મધુર બની જાય."

"પણ મહારાજ! દુર્ગુણ જોવાનું બધું કેમ
કરવું? ઈશ્વરે આંખ આપી છે જોવા માટે. આંખનો

ધર્મ છે સામે જે કોઈ નજરે પડે તે જોવાનું. મારી
નજરે તે માણસના દુર્ગુણ પડ્યા અને તે મેં જોયા,
તેમાં મારા શો દોષ?" પેલા ભક્તે દલીલ કરી.
સંત એ વખતેનો મોન જ રહ્યા. ભક્તની
દલીલનો તેમણે ત્યારે તે કોઈ જવાબ ન આપ્યો.

ચોડુંક આગળ ચાલ્યા ત્યાં રસ્તામાં એક પ્રાણી
મરેણું પડ્યું હતું. મૃત પ્રાણીના શબની માથું ફાટી
જાય એવી દુર્ગંધ આવતી હતી. સૌ કોઈ એ દુર્ગંધથી
જયવા નાક આડે રમીશ કે કાચ દબાવીને ત્યાંથી
ઝડપથી આગળ નીકળી ગયા.

અત્યાર સુધી મોન રહેલા સંતે હવે પેલા ભક્તને
પૂછ્યું: "તમે નાક આડે રમીશ યા માટે દબાવેલા?"
ભક્તે કહ્યું: "આંખે જોયું નહીં, એ મરેલા
પ્રાણીના શબમાંથી કેવી જમકર દુર્ગંધ વાળતી હતી!
એ દુર્ગંધથી જયવા મેં નાક બંધ કરેલું."

ભક્તનો હેતર સાંભળીને સંતે મધુર હાસ્ય વેધું, અને
પછી કહ્યું: "બસ ત્યારે એ જ તમારી દલીલનો જવાબ."
"શું?" પેલા ભક્તને સંતના કહેવાનો ભાવાર્થ
ન સમજાયો.

સંતે ધીર-જાંઘીર સ્વરે કહ્યું: "તમે કહેતા હતા
કે આંખનો ધર્મ છે નજર સામે આવે તે જોવાનો.
અને તેથી જ તમે પેલા માણસના દુર્ગુણો જોયા. પણ
એમ તો નાકનો પણ ધર્મ છે ગંધ લેવાનો. મારી અને
નરસી જને ગંધ નાક લે છે. તો પછી દુર્ગંધથી જયવા
માટે તમે નાક આડે રમીશ યા માટે ધરો? જેમ
મધુર સુવાસ લેવી વખતે નાકને ખુલ્લું રાખો છો પણ
દુર્ગંધથી જયવા મરે નાકને બંધ કરો છો; તેવી જ
રીતે અન્યના દુર્ગુણો નજર સામે આવે ત્યારે આંખને
બંધ કરી લો અથવા નજર ત્યાંથી ફેરવી દો. માત્ર
અન્યના સદૃશ્યો જ જુઓ. એવું જ નામ છે, સુદર્શિ
જેમણે તે. સાચા માણસના દુર્ગુણો જોવાથી આપણામાં
પડી તે માણસ પ્રત્યે દેવ, ધુણ અને ક્રોધ જન્મે છે.
આશ દેવ, ધુણ અને ક્રોધથી મનને મલિન બનાવવું
તેના કરતાં તો સાચી વ્યક્તિના દુર્ગુણો જોવા જ નહીં
તે કેટલું સાડું? એમ કરવાથી છવરે તમે તમારા મનને
મલિન બનાવવામાંથી તો બચી જ જશો તેમ જ અત્યારે
તમે કરતાહતા એવી પરનિહાના પદ્ધતિ પણ બચી જશે."

સંતના શબ્દો સાંભળીને પેલો ભક્ત શરમાઈ
ગયો. તે દિવસે તે ભક્તને અને સાથેના બીજા સત્સંગ-
ગીઓને પણ સુદર્શિનો મહિમા જણવા મળ્યો.

ઉપાસના પ્રવચનો

સ્વીન્ડનાથ ઠાકુર અનુન્નગીનદાસ પારેખ

[કવિવર સ્વીન્ડનાથના ઉપાસના પ્રવચનો 'જાનિતિદેવતા'ના અનુવાદનો પહેલો ખંડ હમણા જ અમદાવાદની બાનગોવિંદ કુળેશ્વરની કંપની તરફથી પ્રગટ થયો છે તેમા પહેલા ૪૮ પ્રવચનોના સમાવેશ થયેલો છે એ પાંચના પ્રવચનો કમલ અડી આપવા ધારી છે-૧]

૭૯ આદેશ

૬મી એપ્રિલ ૧૩૧૫

કદા કદા ખરબ કાચો કરવા નહિ તેનો ખાતર ઉત્તર પામીને તે બધાનો ધર્મશાસ્ત્રે ઈશ્વરના ખાસ નિરોધરૂપે પ્રચાર કર્યો છે

એવી રીતે પ્રચાર કરવાને લીધે એમ લાગે છે બંધે ઈશ્વર પોતાની ઇચ્છા પ્રજાજન અમુક કાયદાઓ કરી આપેલા છે અને તે કાયદાઓનું ઉત્તર ધન કરીએ તો વિશ્વના તે રાજાના કોપનો ભોગ થવું પડે છે એ વાત હું આવી છુદ્ડ અને દુર્ગમ રીતે માની ચકતો નથી તેમજે કોઈ ખાસ આદેશ કરેલો નથી, તેમજે કેવળ એક જ આદેશ બહાર કરેલો છે સમસ્ત વિશ્વ પ્રજાક પ્રત્યે તેમનો એ આદેશ છે એ જ એક માત્ર આદેશ છે

તેમજે કદા એટલું જ કહ્યું છે, પ્રગટ થાઓ સૂરને પલ્લ એ જ કહ્યું છે પૃથ્વીને પલ્લ એ જ કહ્યું છે અને માણસને પલ્લ એ જ કહ્યું છે એટલે સૂર પ્રકાશમય બન્યો છે, પૃથ્વી ભવધારી બની છે, અને માણસે પણ આત્માને પ્રગટ કરવાનો છે

આખા વિશ્વના જે કોઈ ખૂણામા તેમનો આ આદેશ ખાધાગરત બને છે, ત્યાં ત્યાં કળી કરમાઈ જાય છે, નદી પ્રવાહ વગરની જળીને શેવાળના બળાથી રૂધાઈ જાય છે—ત્યાં ત્યાં બધન વિકાર અને વિનાશ ભેવા મળે છે

પુદ્ગલે જનારે વેદનાપૂર્ણ ચિત્તે ધ્યાન મારફતે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર શોધેલો હતા કે, માણસને બધન વિકાર અને વિનાશ કેમ છે,

હું જ જરા અને મૃત્યુ કેમ છે, ત્યારે તેઓ કયો ઉત્તર પામીને આનંદિત થઈ ગયા હતા? ત્યારે તેમને ત્યાં જ ઉત્તર મળ્યો હતો કે, માણસ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કર્યો, આત્માને પ્રગટ કર્યો, એટલે મુખ્ય પામ્યો એ પ્રકાશના માર્ગમા બાધા એ જ એનું દુઃખ એ જ એનું પાપ

એટલા માટે તેમજે પહેલા કેટલાક નિવેદનો સ્વીકાર કરાવી માણસને શીવ મહાજી કરવાનો આદેશ આપ્યો છે તેઓ માણસને કહે છે, તુ હોભ કરીશ નહિ હિંસા કરીશ નહિ, વિવાસમા લપટાઈશ નહિ જે બધા ગાવરણે તેને વીટળાઈ વળેલા છે તે બધાને રાજાના નિયત અનુસાર વડે છોડી નાખવાનો તેને ઉપદેશ કર્યો છે એ ગાવરણે છૂટી બધ એટલે આત્મા પોતાના વિશુદ્ધ સ્વરૂપને પામી શકે

એ સ્વરૂપ કેવું છે? એ અચ્ચતા નથી નેમકમ્ય નથી એ તો ચેત્રી, કડુણા, અને વિશ્વ પ્રત્યે પ્રેમ છે પુદ્ગલે કેવળ વાસનાનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું નથી તેમજે પ્રેમનો વિસ્તાર કરવાનું કહ્યું છે કાજુલું એ પ્રેમના વિસ્તાર દારા જ આત્મા પોતાના સ્વરૂપને પામે છે—જેમ સૂર પોતાના પ્રકાશને ફેલાવવા દારા જ પોતાના સ્વભાવને પામે છે

સર્વલોકમા પોતાનો વિસ્તાર કરવો એ આત્માનો ધર્મ છે—પરમાત્માનો પલ્લ એ જ ધર્મ છે તેમનો એ ધર્મ પરપૂર્ણ છે, કારણ, તેઓ શુદ્ધ અપાપરિદ છે તેઓ નિર્વિકાર છે, તેમનામા પાપની કોઈ આડખીટી નથી, એટલે તેમનો પ્રવેશ સર્વત્ર છે

પાપનું બંધન છોડી નાખીશું" તો આપણા પ્રવેશના માર્ગમાં પણ કોઈ આડખીલી રહેશે નહિ. પછી આપણે કેવા બની જઈશું? પછી પરમાત્માની પેઠે આપણે પણ તે સ્વરૂપને પામીશું જે સ્વરૂપમાં તેઓ કવિ, મનીષી, પ્રભુ અને સ્વયંભુ છે. આપણે પણ આનંદમય કાવ્ય બની જઈશું. મનના અધીશ્વર બની જઈશું, હાસ્યમાંથી સુકૃત થઈશું, પોતાનાં નિર્મલ પ્રકાશથી પોને પ્રકાશિત થઈશું. તે વખતે આત્મા બધા વિચાર વાણી અને કર્મમાં પોતાને શાંત શિવ અદ્વૈત રૂપે પ્રગટ કરશે—પોતાને હ્રુદય હ્રુદયે બહિષ્કારિત બાવે પ્રગટ નહિ કરે.

મૈત્રેયીની પ્રાર્થના પણ એ પ્રકારની જ પ્રાર્થના છે. જે પ્રાર્થના વિશ્વની બધી કૃતિઓમાં અને કિસલોમાં રહેલી છે, જે પ્રાર્થના દેશ-કાળની અપરિતુષ્ટ ગહરાઈમાંથી સદા ડોકાયા કરે છે, વિશ્વપ્રજ્ઞાંડના અત્યેક અણુપરમાણુમાં જે પ્રાર્થના રહેલી છે, જે પ્રાર્થનાના યુગયુગાંતર-વ્યાપી કંદનથી ભરાઈ ગયું હોવાને કારણે જ વેદમાં આ અન્તરીક્ષને કંદરી રોહરી કહેવ છે, તે માન-વાત્માની ચિરંતન પ્રાર્થના જ મૈત્રેયીની પ્રાર્થના છે, મને પ્રગટ કરો, મને પ્રગટ કરો હું અસવ્યથી લંકાઈ ગયો છું, મને સવ્યમાં પ્રગટ કરો. હું અધકાર-થી ઘેરાયેલો છું, મને જ્યોતિમાં પ્રગટ કરો હું મૃત્યુમાં સપડાયેલો છું, મને અમૃતમાં પ્રગટ કરો. હે આધિ, હે પરિપૂર્ણ પ્રકાશ, તારામાં જ મારો પ્રકાશ થાઓ, મારામાં તારો પ્રકાશ કોઈ પ્રકાશ ન પામે, —એ પ્રકાશ નિઃશ્વર થતાં જ તારા દક્ષિણ મુખની જ્યોતિમાં હું સદાને માટે સુરક્ષિત રહીશો. એ પ્રકારની બાધા એ જ તારી અપ્રસન્નતા.

બુદ્ધે બધા માનવો વતી પોતાના જીવનમાં એ પરિપૂર્ણ પ્રકાશની જ પ્રાર્થના કરી હતી. એ સિવાય માણસની બીજી કોઈ પ્રાર્થના જ નથી.

૮૦. સાધન

૧૦. ચૈત ૧૩૧૫

આપણામાંના ઘણા રોજ રોજ એમ કહીને

હું બ્યક્ત કરીએ છીએ કે આપણને ઈશ્વર કેમ મળતો નથી? આપણું મન કેમ સ્થિર થતું નથી? આપણો બાવ કેમ લામતો નથી?

એ તે કંઈ એમ ને એમ થતું હશે, આપો-આપ બની આવતું હશે? આવો મોટો લાલ કોઈ મોટી સાધના વગર જ મળી જતો હશે? ઈશ્વરને પામવું એ કેવી મોટી વાત છે એ એ આપણે બરાબર સમજીએ તો એ સંબંધી ઘણો ખરો નકામો અજ્ઞાનો દર થાય.

બ્રહ્મની પ્રાપ્તિને અર્થ એ કોઈ એક વિચારમાં મનને સ્થિર કરવું અથવા કોઈ એક ભાવમાં મનને રસતરબોળ બનાવી દેવું એટલું જ ને હોત તો તો કોઈ મુરકેડી જ નહોતી—પણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ એ એવી મુરક વસ્તુ નથી. એને મારો આપણે તાલીમ કયા લીધી છે? એને મારો આપણે સમસ્ત ચિત્તને એકાગ્ર કયા બનાવ્યું છે? તપસા બ્રહ્મો નિશ્ચિન્નસદૃશ. અર્થાત્ તપસ્યા કાસ બ્રહ્મને વિશેષરૂપે જાણવાની ઇચ્છા રાખો, એ ઉપદેશને અનુરૂપ તપસ્યા આપણે કરી છે કયાં? ફક્ત નિયમિત વખતે તેમનું નામ લેવું અને સાલગણું એ જ શું તપસ્યા છે? જીવનની થોડી અમથી વધારવાની જગ્યા તેને માટે કાઢી આપવી એ જ શું તપસ્યા છે? એ જરા નેટલી જગ્યા છોડી, હઈને તું રોજ તેનો હિસાબ ચૂકતે કરવાનો તમારો કયાં કરે છે. રહે છે, આ ઉપાસના તો કરું છું, છતાં બ્રહ્મપ્રાપ્તિ કેમ નથી થતી? આટલા સસ્તામાં કંઈ વસ્તુ તને મળી છે?

ફક્ત પાંચ માણસો ભેગા રહેવા માટે લાયક સવા શી શી તપસ્યા નથી કરવી પડતી? મા-બાપ માસે શીખવાનું, પાંદોશી પાસેથી શીખવાનું, મિત્ર પાસેથી શીખવાનું, શત્રુ પાસેથી શીખવાનું, નિશાળમાં શીખવાનું, ઓફિસમાં શીખવાનું, રાજનું શાસન, સમાજનું શાસન, શાસ્ત્રનું શાસન. એ માટે સતત સહજ વૃત્તિઓનું દમન કરવું પડ્યું છે, વ્યવહારને સંયમમાં રાખવો પડ્યો છે, ઈચ્છાને મર્યાદિત કરવી પડી છે. આટલાં આટલું કરવા છતાં પૂરેપૂરા સામાજિક જીવ

આપણે બની શક્યા નથી. એટલે જિંદગીના ઉદ્દેશ દહાડા મુધી આપણી સમાજસાધના જ ચાલ્યા જ કરવાની.

સમાજવિહારને માટે જો આંટલી કઠોર અને નિરંતર સાધનાની જરૂર પડતી હોય તો પ્રજા-વિહારને માટે કૃત્ર અવારનવાર નિયમસર જે ચાર શબ્દો સાંભળ્યા અથવા બેચાર શબ્દો બોલ્યા એટલે કામ-પતી ગયું, એમ ?

એવી આશાં જે કોઈ રાખતું હોય તો સમજવું કે તે માણસ મોટે ગમે તે કહેતો હોય, તેણે સાધનાનું લક્ષ્ય જે સ્થાને સ્થાપ્યું છે, તે અત્યંત છુદ્દ રચાતો છે; તે સ્થાનમાં એવું કંઈ જ નથી જે તમારા આખા સંસાર કરતાં પણ મોટું હોય—બલકે કંઈક એવું છે જેના કરતાં તમારા સંસારની મોટા ભાગની વસ્તુઓ મોટી છે.

એટલું યાદ રાખવું એકદમ જોઈએ કે હવેનાં દરેક કાર્યમાં આપણી સાધનાને જાણના રાખવાની છે. જે સાધનાને આપણે પોતે ઘડી લેવાની છે, શરીરને, મનને અને હૃદયને બધી બાબત-એથી પ્રજાવિહારને અનુકૂળ બનાવી લેવાનાં છે.

સમાજને માટે તો આપણાં આ શરીર, મન અને હૃદયને આપણે બીંધે બીંધે તૈયાર કરી લીધા છે. શરીરને સમાજને ઉપયોગી પોશાક પહેરવાની ટેવ પાડી છે—શરીર સમાજને ઉપયોગી-લક્ષ્ય સહાય બાળતાં શીખ્યું છે. તેના હાથ, પગ, નજર અને હાસ્ય સમાજના પ્રયોજન અનુસાર ચિસ્ત બાળતા શીખી ગયાં છે. સમાજા સ્વિયર ચર્ધને બેસતાં તેને હવે મહેનત પડતી નથી, ખર્ચિત સમજન મળતા હસતે મોઢે મીઠી વાત કરવા માટે તેણે હવે પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. સમાજની સાથે હળીમળીને રહેવા માટે ખાસ ટેવ પાડીને અનેક ગમાઅણુગમા અનેક પૂજા અને ભય એવા નિર્માણ કરી લેવાં પડ્યાં છે કે જે બધા શારીરિક સંસ્કારો બની ગયાં છે; એટલું જ નહિ, જે બધાં આપણાં સહજ સંસ્કારો કરતા પણ પ્રબળ બની ગયા છે. આ પ્રમાણે કેવળ શરીરને જ

નહિ, મનને અને હૃદયને પણ સમાજના ઢાળામાં નાખીને હથોડા વડે ટીપીને ઘડી લેવાં પડ્યાં છે.

પ્રજાવિહારને માટે પણ શરીર, મન અને હૃદયને બધી બાળતમાં બધી રીતે પોતાના પ્રયત્નથી ઘડી લેવાં પડશે. જે કંઈ પ્રશ્ન પૂછવાનો હોય તો તે એટલો જ કે હું શું જે પ્રયત્ન કરું છું? હું શું પ્રજાને પામ્યો છું, જે પ્રશ્ન હમણાં રહેવા દો.

પહેલાં તો શરીરને શુદ્ધ કરવું પડશે. આપણાં આંખ, કાન, હાથ, પગને એવાં બનાવવાં જોઈએ કે પવિત્ર સંયમ તેઓને બિલકુલ સહજ સંસ્કાર જેવા બની જાય. સામે કોઈ લક્ષ્ય પામવા જેવી વસ્તુ આવતાં જ મન લક્ષ્ય પામે તે પહેલાં જ આંખ આપોઆપ અટકી જાય—જે બાળતમાં સહિષ્ણુતાની જરૂર હોય ત્યાં મન વિવેક કરે તે પહેલાં જ વાણી આપોઆપ સ્પર્શી જાય, હાથપગ આપોઆપ અટકી જાય, આને માટે કણે કણે આપણે પ્રયત્નશીલ રહેવાની જરૂર છે. શરીરને આપણે બાળવત શરીર બનાવી દેવું પડશે—જેથી જે શરીર તપોવનની સાથે કયાંય વિરોધમાં ન આવે, પૂજાસહેલાઈથી સર્વત્ર ઇશ્વરના કદામાં રહે.

પ્રતિદિન પ્રત્યેક બાળતમાં આપણી વાસનાને સંયમમાં રાખીને આપણી ઇચ્છાને 'મંગલમાં ફેલાવવી પડશે, અર્થાત્ ભગવાનની જે ઇચ્છા સર્વજીવોમાં ફેલાયેલી છે, તેની સાથે પોતાના રાગદ્વેષ અને લોભદોષ બૂઝી જઈને સક્રિય રીતે ભળી જવું પડશે તે ઇચ્છામાં રોજ રોજ આપણી ઇચ્છાને યોડી-યોડી ફેલાવતા જવું પડશે જે પ્રમાણમાં જે ફેલાતી જશે તે પ્રમાણમાં જ આપણે પ્રજાને પ્રાપ્ત કરીશું. એક જગ્યાએ મૂંગામૂંગા બિલા રહીને જે આપણે કહીએ કે દુરના મુકામે કેમ અમે પહોંચતા નથી, તો જે જેમ અસંગત છે તે જ રીતે પોતાના છુદ્દ વાડામાં સ્વાર્થના કૂંડાળાના કેન્દ્રમાં અચળ બનીને બેઠાં બેઠાં કેવળ જપ તપ દ્વારા પ્રજાની પ્રાપ્તિ કેમ નથી થતી એમ પૂછવું જે પણ એવું જ વિચિત્ર છે.

સાહેબ! શાખ-આખરુ એ જ મોટી ચીજ છે.

અનુવાદ મા. ચુકલ

આશુતોષ તે દિવસે જન-પુઆરીની કુખરી દેવારી
હંડી હવામાં સવારથી જ નીકળી પડ્યો હતો. આખી
રાત તેના મન અને મગજની આત્મપાસ એક પ્રકારનાં
અધકારમય વાદળ ગેમટી આવ્યાં હતાં. અને તે વધુ
ને વધુ ધેરાં ચતાં જતાં હતાં. તેને વિષેની નાખ-
વાના કશિદાથી તે સવારની તાજ, હંડી અને રૂતિ-
દાયક હવામાં ફરતો ધરતી બહાર નીકળ્યો હતો.
અને સાથે જ ધરના બધિયાર અને ચૂંચળાવનારા
વાતાવરણની બહારની શેડી જ મિનિટની તાજ
હવાએ તેના ઉપર ફરી વળેલાં ધેરાં વાદળને હઠાવી
કાઢ્યાં હતા અને તેથી તેનું મન હલકું થી, રવચ્છ
અને સાફ બની ગયું હતું. રાત્રે પત્ની સાથે થયેલા
ઝઘડાની બારે કડવાશને તે જૂથી જ ગમેા હતો.

ફરતા ફરતા તે લો ગાડીન-એને લોક મળકમા
'લવ ગાડીન' પણ કહે છે-ત્યાં પહોંચેા. તેવામાં
પાછળથી કોઇને અવાજ તેના કાને પડ્યો: 'સાહેબ,
શાખ-આખરુ એ જ મોટી ચીજ છે.'

પાછળ ફરીને નેણું તો એક ડીંગણો, કાળો,
અને સપ્તાહોની વધેલી દાડી મૂળવાળો મજૂર જેવો
જથ્થાતો માથુસ હાથમાં એક કાગળ લઈને ગિભો
હતો. પગમાં એક સમયની કાળી, પરંતુ હાલમાં
માટીવળા થયેલી તૂટી ફૂટી અપસ, કમર ઉપર કાળા-
જૂરા રંગનું અંડરવેર, તેના ઉપર મેનું ખમીસ અને
ખમીસ ઉપર ખંડી, એના પર થીંગડું લગાવેલો
બદામી કોટ અને કોટ ઉપર હંડીયાં જયવા
મોટે એટલી ફૂલ શુદ્ધ બેલેલી સુવરાટ ગુલાબી ચાદર
હતી. બસ આ જ તેનું બહારનું વ્યક્તિત્વ હતું.

હંડીયાં તે મૂંઝ રહ્યો હતો અને ફરી ફરીને
બેલતો હતો કે, 'સાહેબ, શાખ-આખરુ એ જ
મોટી ચીજ છે.'

આશુતોષ તેની અંદર લાગુડી રહેલી આગને,
તેના મનના ઉમંગ અને સંતોષને સમજી ચક્રવો

નહી. તેણે વિચાર્યું કે, કોઈક પાગલ લાગે છે.
જિંદગીથી હારી ગયેલો ને હતાશ થયેલો જથ્થા છે.
અનુવાદની આ બૌદ્ધિક નગરીમાં એવા અનેક
પાગલો તેણે જોયા છે. કોઈ એમની હતાશામાં દુઃખી
થયેલો તો કોઈ સદામાં ખુવાર થયેલો, તો કોઈ
બેકારીની સાથે લડતાં લડતાં ભંગી પડેલો, તો કોઈ
ખની, મિત્ર, ભાઈ, સાથીદાર અને સંબંધીની બેવ-
શાઈ ને વિશ્વાસવાતથી નિરાશ થયેલો.

આશુતોષે એની વાત સાંભળી-ન સાંભળી કરીને
તે આગળ વધ્યો. પરંતુ ત્યારે પાછળ ચાલી રહેલા
માથુસે ત્રણ, ચાર, ને પાંચ પાંચ વાર પોતાની એની
એ જ વાત ફરીથી કહી તો તેનું કુટકલ વધ્યું ને
તેણે પૂછ્યું: 'કેમ રે, શી વાત છે અર્થાત્ ?'

'એ જ કે, માથુસની જિંદગીમાં શાખ-આખરુ
એ મોટી ચીજ છે. શાખ-આખરુ ગઈ તો સારી
જિંદગી જ નહીં ખતમ થઈ ગઈ!' છેલ્લા વાક્યની
સાથે તેની આંખમાં કોઈ અસામાન્ય તેજ ઝલકાઈ
આવ્યું.

'અને આ કામળ શાનો હાથમાં રાખ્યો છે ?'
આશુતોષે પૂછ્યું.

'સાહેબ, સર્ટિફિકેટ છે.'

'શાનું ?'

'મારી શાખ-આખરુનું.'

'સાહેબની વાત તો એવી છે કે ચાર દિવસ
પહેલાં મેં બસ-સ્ટેશન સામેની પેલી મોડિંગમાં પંખનું
રિપેરકામ ક્યું હતું. મુજરીમાંથી સરનો માલ-
સામાન લાવીને મથીન સુધારીને પંખ આપ્યું કરી
આપ્યો હતો.'

આશુતોષ: 'પત્રી ?'

'મોડિંગના મેનેજરે મારી કંપનીના માલિકને
લખી દીધું કે, ભીખાને અમે રૂપિયા દસ આપેલા છે.

'તમારી મજૂરીના ને ?'

‘ના સાદેખ, મળદરીના નદી’ પણ છૂટા ખરાખ
મયેલા બાગોના. પરંતુ મેનેજરે તે લખી દીધું કે
બીખાને દસ રૂપિયા દીધા છે અને અહીં તે બીખાનો
દસ વર્ષની આબરુ ઉપર પાણી ફરી વળ્યું!’

‘તું તે બંનેયો ગળેયો લાગે છે બીખા. કહ
કંપનીનો નોકર છે?’

‘હું ખરેખર બધાની કંપનીમાં કામ કરું છું.
અને ગામોમાંથી કંપનીના પાંચ પાંચ હજાર રૂપિયા
વસૂલ કરી લાવ્યો છું. કોષ દિવસ એક કોડીની પણ
જૂન થાય ખાધી નથી. અને જેવા મેનેજરે દસ રૂપિ-
યાને ખાતર મારી સાખ-આખરુ પર બંદી લગાવ્યો છે.’

‘તે કંઈ કહ્યું નહીં?’ આશુતોષે પૂછ્યું.

‘કહ્યું કેમ નહીં. હું એ મેનેજર પાસે જ લખા
વીને લાવ્યો છું. સાચે સાચી વાત આ કાગળ ઉપર’
અને તેણે એ કાગળ આશુતોષની આગળ ધરી.

એટલામાં ચાર રસ્તાનો સંગમ આવ્યો. બીખાને
મહારાષ્ટ્ર સોસાયટી તરફ જવું હતું અને આશુતોષને
સો ગાર્ડન જવું હતું. બીખાએ જતાં જતાં તેને રામ
રામ કહ્યો અને એક બીજું તીર ઊઠ્યું: ‘એ રાત
આ ચિંતામાં આખ મગી નથી સાહેબ! આખરુ
પર બંદી લાગી રહ્યો હોય ત્યારે માનવી સુખની
નિદ્રા થી રીતે લઈ શકે? જાતનો ઠાકરો છું, કાટેલ
વૃક્ષે કપામાં છું; પણ બેઠમાન નથી સાહેબ!’

બીખા ચાલ્યો ગયો. પરંતુ સાખ-આખરુના એ
ધનવાનની વાતોએ આશુતોષના હૃદયના તારોને એક
વાર ફરીથી જોરથી હલાવી દીધા. પત્નીની મૂર્ખતા
અને ઝાઝપને કારણે તેની આખરુ પર પણ પાણી
ફરી રહ્યું હતું. ભાઈઓની નજરે પણ તેની સાખ
તો જ્યાં બેઠી હતી ને!

ગયે વર્ષે જનન્યુઆરીમાં ભ્યારે તે સ્વાતપૂઠાની
ખાજીમાં વસેલા પોતાના ગામમાં ગયો હતો ત્યારે
અને નાના ભાઈઓએ એક લલચાવનારી યોજના
તેની આગળ રજૂ કરી હતી. તે ત્રણે ભાઈઓને માટે
ત્રણ સેકંડેડ મકાનો ખરીદવાની. રાહી રળવાને
મટે તે દસ-બાર વરસથી અમદાવાદમાં આવીને
રહ્યો હતો; પત્ની અને બાળકોની સાથે. આ દશબાર
વર્ષોમાં તેણે ખેતીના પોતાના હિસ્સાનો એક પૈસો

પણ ભાઈઓ પાસેથી નદોતો માગ્યો. પણ ભાઈઓના
મનમાં લગવાન વરસો હતો, તેથી પાંચસો માધ્ય
ફર રહેલા પોતાના મોટાભાઈને માટે પણ એક
મકાન ખરીદવાની ઉદારતા તેમણે બતાવી હતી.

વાતચીતમાં આશુતોષે ભાઈઓને પૂછ્યું હતું:
‘પરંતુ મકાન માટે પૈસા ક્યાંથી લાવશો?’

વચ્ચે ભાઈ દુર્લભે બોલ્યો હતો: ‘યોગ રૂપિયા
આપણા ત્રણેના પાકની આવકના બેંકમાં જમા છે.
યોગશ્રી આ વર્ષના પાકના આવેલા છે અને યોગશ્રી
એક મિત્ર પાસેથી દેવું ફરી લઈશું અને આવતી
સાલ જનન્યુઆરીમાં ચૂકવી દઈશું.’

નાનાભાઈ મુરેશે દોસથી કહ્યું હતું: ‘ત્રણે
મકાન સરસ છે મોટાભાઈ. ત્રણે એક જ મહોલ્લામાં
છે. ગામની બહાર ખુશ્કી તાજી હવા ખાઈને હંમેશાં
ખુશી આનંદમાં રહેા અને સ્વાતપૂઠાની પ્રાકૃતિક
શોભા-સૌન્દર્યનું પાન કરો!’

આશુતોષે કહે: ‘મારું કશું માનો ને તમે બંને
ભાઈ એક એક મકાન ખરીદી લ્યો. હું તો ક્યારે
આપણે ગામ આવીશ અને ક્યારે મકાનમાં રહેવા
પામીશ તે કશું કહેવાય નહીં.’

‘કોઈ ને કોષ દિવસ તો પાછા ફરશે ને? જન-
બુધિનો મોહ કોઈને કદીએ છૂટ્યો છે ખરો? તે
આપનો છૂટશે? ભ્યારે ત્રણે ભાઈ હળીમળીને સાથે
રહીશ ત્યારે આપણે માટે સ્વર્ગની દુનિયા બની જશે.’
કહેતાં કહેતા મુરેશના ચહેરા પર ભાનુપ્રેમ અમઝી ગીજ્યો.

આશુતોષે બંનેને સમજાવ્યું: ‘દેવું ફરીને
મકાન ખરીદવું ઠીક નથી. હું તો દેવું વાળવામાં
તમને મદદ નહીં કરી શકું. અને તમારે પણ તમારું
કુટુંબ બેરી છોકરાં તો વળગેના છે જ ને. મારે
ખાતર દેવાનો બોલો તમારા મસતક ઉપર ન લો એ
જ સારું છે.’

હરીશ: ‘તમે કશી વાતની ચિંતા ન કરશો.
જવું થઈ જશે. તમે તો માત્ર આ યોજનાને તમારા
સ્વીકારની મહોર મારી દો એટલે બસ.’

અને ભ્યારે આશુતોષે ભાઈઓના રનેહથી દ્રવિત
થઈને ગદ્યગદ્ય સ્વરે પોતાની સમિતિ આપી ત્યારે તેના
મનમાં વરસોથી સંધરેલું અને જાતન કરી રાખેલું

એક મધુર રવન સાકાર થઈ ઊઠ્યું. તે વિચારી કહ્યો હતો કે, એક દિવસ અવસ્ય એવો આવશે જ્યારે તે અમદાવાદનો ધોંવાટ, દોડાદોડી અને ધાંધલિયા-ધમાલિયા છુવનથી મુક્ત થઈને પોતાના ગમનના શાંત સ્વચ્છ અને ગ્રામ્યથીય વાતાવરણમાં રહીને ખાકીવું છવન વિતાવશે અને ગામને માટે કંઈક કરીને પોતાનાં માતાપિતાની અને તેમનાં માતા-પિતાઓની પેઠે એકવાર ચૂંપચાપ માતા નર્મદા-રેવાની ગદામાં કદી ન જાગવાને માટે સૂઈ જશે.

“અતઃ જ્યારે તેણે પોતાનાં એ ગામને, ગામના નિશ્ચય, અનુયાયકના પ્રહરી સાતપુડાને અને માતા નર્મદાને નમસ્કાર કરીને અમદાવાદ પાછા ફરવા માટે બસમાં સવાર થયો હતો ત્યારે તેણે જાન્યેણીને કહ્યું હતું કે, “હું પાંચસોકની બંધનશા કરી શકીશ. જરૂર પડે તો લખજો.”

ખીંછી જાન્યુઆરી આવી. મકાનો માટે કરેલું દેવુ ચૂકવવાનો સમય-આવો લાગ્યો. પરંતુ હરીશ અને સુરેશ મિત્રનું કરેલું દેવુ ચૂકવવાની બ્યવસ્થા ન જ કરી શક્યા. કપાસ અને મગફળીના પાકની પેદાશ ઉપર તેમને ધણે આધાર-મદાર હતો. તે પાક અતિ વૃષ્ટિને શીથે બગડી ગયો. આર આની પણ ન મીતયો. જાન્યેણીને એ અનેક રીતે સરવાળા ખાદનાકી ને શુભાકાર લાગ્યો કરી જ્યાં. પોતાના વજારમાંથી કંઈક બચાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતાની બેઠકની જગ્યા રકમોના પણ હિસાબ કરી બેઠ્યો. તે પણ હજારોથી વધુ રકમ ન મેળી થઈ શકી. તેવું તો બરાબર દોઢ હજારનું હતું. હવે શું થયે? તેની ચિંતા તેમને સતાવવા લાગી હતી.

એક દિવસ હરીશની પત્નીએ તેને જગડ્યો “મોટાભાઈ તો વારંવાર ના પાડતા હતા કે મારે મકાન નથી ભેઈવું, મકાન માટે દેવું ન કરો. પણ તમે જ આ બધા મધ્યે વહોરી લીધી. હવે આ મારે દેવું શી રીતે ચૂકવશે? મિત્ર તો તમારો સહ કરી દીધો છે.”

હરીશ: “મોટાભાઈ તે બોળા બહા જવા છે. તેમણે ભરે ના પાડી પણ ચાલે પણ કંઈક કરે” તો ખરીને આનો અગિયાર બાર વર્ષથી અમે ખેતીની

બધી આવક વાપરી કરીએ છીએ. કદી એક પૈસો પણ એમણે મારી પામે માગ્યો છે? ત્યારે મકાન ખરીદતી વખતે તેમને અમે કેવી રીતે બાકાત રાખી શકીએ?”

“ઠીક બાપલા, કાન પકડવા. પણ આ ચાતકની જેમ મોં ફાડીને બેસા રહેવાથી દેવુ થોડું ઓછું થઈ જવાનું છે? મોટાભાઈને ના લખી શકો કે તેઓ થોડી ધણી મદદ કરે?” પત્નીએ ધીમે અવાજે કહ્યું.

“મોટાભાઈને તો મારાથી નહીં લખી શકાય. હું તો તેમને કદી ચૂકવો છું કે પૈસાની બધી બ્યવસ્થા થઈ જશે.”

“ખેતી જમડી ગઈ ન હોત તો તેમને ન લખતું. પરંતુ હવે તો બીજો રસ્તો જ નથી. મોટાભાઈ તો અમદાવાદ બહારને બેઠા છે. નાનાંભાઈ-દોરમાં મળ્ય કરો રહ્યા છે. એક તમને બલિકાનના બકરા બનાવીને હોડી દીધા.”

હરીશની સહનસક્તિને હવે હદ આવી ગઈ હતી. તેણે કહ્યું: “હવે જકચાટ બંધ કર. તું તારું કામ સંભાળ. પુરોગાની વાતમાં વધારે મથુ ન માર્યા કર.”

“પરંતુ મરહોની જૂનવું પરિણામ તો અમારે સ્ત્રીઓએ જ ભોગવવું પડે છે ને. વિચાર્યો? ક્યાં વિના તમે કાઈ પગથું સરી શો છો તો ધુસીમતનો પકાડ તો અમારા ઉપર જ આવી પડે છે ને. બેકમાંથી બધા પૈસા ઉઠાવી લીધા, ખૂલે ખૂલેથી સતાડેલા રૂપિયા પણ શોધી કાઢ્યાં. તેમ છતાં ખેતીની, આવકની તો આ દશા છે. હવે કહો તો ખરા કે તમારી દોહસોની આવક ઉપર આ નવ છવુંનું કુટુંબ મારે કેવી રીતે ચલાવવું?”

છવનના બચકર સત્યે હરીશના મોં પર તાણું લાગતી દીધું. એટલું નહીં પણ પત્નીની વારંવારની ટોચરને શીથે કટાણીને તેણે મોટાભાઈને એક વાર લખી પણ નાખ્યું કે,

“લખતા ધણી સરમ આવે. પણ ભાઈ! હું લાચાર થઈ ગયો છું. ખેતીની પેદાશ ઉપર જે આશા રાખી હતી તે પૂરી નથી થઈ. પાક ચાર આની પણ થયો નથી. જો તમે પાંચસો રૂપિયાની બ્યવસ્થા કરી શકો તો મિત્રના દેવાનો વાવેદો પૂરો કરો શકાય. સમગ્ર ચતો જ હું રૂપિયા આપને પાછા વાગી દઈશ. વિશ્વસ રાખજો.”

પ્રત્યક્ષ મળતા આશુતોષ ચિંતામાં પડી ગયો. બેઠામાં તે કઈ છે નહીં. એમણે દેવ કરતું પાણી વચ્ચે જોડાવું મન દુઃખવતું. પાણી એટલે જિવારીનું સોદીનું દબાવું. વડી જરો એટલે થોડાક દિવસ તો કુટુંબ પરિવારના સુખ શાંતિનો નાશ થઈ જશે. પરંતુ તેજુ પોતે જ પોતાના સ્વાખ્યોને એ વાત સાથે જોડેલાં દોષાથી રૂપિયા પાચોળા મમન મળવાનું મનોબળ નથી. તેણે હોદ્દા શક્તિ નહોતો.

‘જોશિસમાંથી રજા થી મરી બાઈનો પાંતેલો અનિચ્છા છતાં અનુગ્રાહ દાખવા મુકચો ધર્મ વાચના જ અનુભવેલાં કંઈકે કંઈકે પડવા વાગે. દેશની વાત સાબળતા જ તેના દોષાકોષ ઝીલી જવા સાચા જગત્તર એક વરસની તે પોતાની સખી-સાહેબીઓને મોતાકુ મકાન દોષા આજતેનો’ આનંદ મજાન કરવી હતી તે તેમને વાતવાતમાં વાત કરી કરતી હતા તે આ વાચીને કાલુશમાં અસ્થ થઈ ગયો.

હમેશની પેઠે જ્યારે આખું કુટુંબ દીવાનખાનામાં ગળા મારવા બેઠું હતું ત્યારે અનુભાએ પાત ઉપાડી નેત્રે ‘સા મોકલવા બાંધતમા રુ વિચાર્યું.’

‘મોકલવા જ પડશે.’

‘જો રીતે મોકલશો.’

સર્કમરી મજામાંથી દેવ કરીને.”

‘અને પછી આખું વડે ને બીરે મહિના દેશના હરતા મયોં કરતે અને દૂધ થી શાકમાળમાં કાપ દૂધ કરીને બાળકોની તરફરસી બાંધત રહેતે એમ જ થશે ને?’ ચિડાઈને અનુભા બોલી.

‘સવાન દેશનો નથી અનુભા સવાય તો મારી શાખેલો છે ગામથી પાછો ફરે ત્યારે છૂટા પડતી વખતે કુ બાઈઓને જરૂર પડતા આંદલા રૂપિયાની મદદ આપવાનું વચન આપેલો આખો કલે અલે વચન એ તો એની બાળત છે કે જેના આતર માથાસે પોતાનાં મોંથી પપ્પા-માજાનર કરવા પડે છે.’

અનુભર ન લવાથી બીચારા સાચાર થઈ ગયા છે.”

અનુભા- ‘જેતી બચાવતા’ તો બાદાનું માત્ર છે તેમને તો તમારી પાતેથી આંદલા રૂપિયા મને તેમ કરી પગવવા છે શું મકાન તેમને નામે મઈ ગયું છે?’

‘ધર્મગુણ છે’ આશુતોષ વિશ્વાસમયી રૂરે કહ્યું.

‘દેવોલેજ’ તમે જોયો છે?’

‘જોયો નથી પણ ઝવનમાં વિશ્વાસ એ પપ્પા એ મેલી ઝીજ છે ને અનુભા તારે એ ન બૂનતું જોઈએ કે દુર્ગેશ અને સુરેશ મારા સર્ગા બાઈ છે.”

‘તમારા સમા બાઈઓને મનુ કુ. આજે બાર ક્ષાર વરસથી તમારી બેતીની નધી આવક હજમ કરી ગયા છે તમને એક પાઈ કે ગેર અનાજ પપ્પા આપ્યું છે?’ હરેનાં હરેનાં અનુભાને અજાજ તર ઈ ગયો હતો.

‘હાને કઈ પપ્પા ન આપ્યું પરંતુ આજે તો મારા કમ્પા વિના, અધિકાર કરવા નથી ગયો છતાં તપ્પા હજમનું મકાન આપી રજા છે ને? એ વાત સોદીની સગાઈનો સગવડ નથી બનાવતી શું.’

‘એ તે લોકલાજના હરથી બ ને બાઈ પોતાને માટે બેતીની આવકમાંથી આવેલા રૂપિયા મકાન ખરીદી લે ને તમને કશું જણાવે નહીં તો લોકો એમના બેવડા મો ઉપર નહીં થૂંકે થૂંકે? કહેતા કહેતા અનુભાના મો ઉપર એવા બાંધે ગેરતી આ થા કે બહેને બેલે જીવનના કોઈ બિડા રહસ્યની સોધ ન કરી હોય.

લોકો કહેના મો ઉપર નથી થૂંકતા થૂંકે છે તો મનુષ્યની અદર રહેના આત્મા પર અને તે આત્મા હજી મારા બાઈઓમાંથી મરી પરવ પાં નથી.’

‘તો એમ’ તે ની બોલી વાત છે’ આપણા જ રેસાનું મકાન આપણને મળે છે ને.’ અનુભાએ પપ્પા પવટાની ગાળી.

આશુતોષ જ્યારે જવલનપૂર્વક પોતાના મન ઉપર કાજ રાખી રહ્યો હતો પરંતુ બાઈઓ પ્રત્યેની અનુભૂતિ અનિશ્ચાસ અને તેમણે વધારે તો અનુભાનું આજીવન તેની અદર કાચાસ જ વોળવ રહ્યું હતું.

હમેશની આની આ વાત સાંભળતાં જમારે
આશુતોષની ધીરજ ગળા કુધીં આવી અહ ત્યારે
ગરસે યદને બોલ્યો, “અને તારા ભાઈઓ! તેમણે
ગોતાની ઘાડી બહેન પ્રાણે ગોતાની ફરજ કેવી રીતે
અદા કરી છે? જાતાં ને ધરણ્યાં તું તેમની પાસે
મૂંડી આવી હતી, તે વેળી ખાખા અને કંઈ અચકાયા
પણ નહીં. કેમ? બસબર ને! અને તેમ છતાં એ
આજરદાર ભાઈઓની આ સગી બહેને અને તેને
ઈશારો પણ નથી કર્યો!”

“જસ, જસ, આવી અપર્યાપ્તિવાળ વાત તમારી
જીભેથી ન કાઢો. તમારી પહેલાં જ હું આ દુનિયા
છોડીને આથી જાણ. જિંદગી પર્વત તમારી સાથે
ફુગ્ગે ભોગવ્યું છે. નથી કહી મનગમતાં કપડાં
પહેરવા પામી કે ન તો મનગમતાં ધરેણાં મેળવવા
પામી. હમેશાં જસ, દેવું, દેવું ને દેવું જ! હું તો
ત્રાસી ગયે છું આવી આ જિંદગીથી. તમે બંને
તમારાં બાળકો જાળીને રહેો એ મકાનમાં. હું તો આ
આવી સાવરસીના અનંત બોળામાં!”

“ અને આ સંઘોની સાથે સાથે-મોલુ બુલે મુખ
“ ગાંડપણ અરુણાં હિપર સવાર થઈ મેઢાં કે અરુણાં

એકદમ પાસેની નહાવાની એરડીમા જમને, તે જુને
હાથ વડે પોતાનું ગળુ ફાવવા લાગ્યાં, ઘડી સાથે
તે આશુતેષ ગંભીર ગયો તે આજો બની ગયો
તેણે બાળકો 'મામા' કહીને રૂડા કંકણના લાગી
ગયા પરંતુ બીજી જ શરૂ તે જાણી જાણ્યો
ધૂસી ગયો અને લાખ લાખ વિનવતો અને આજીજી
પરી આજીજીને સમજાવીને ખાહર લાગે પધારીમા
મેસાડતાં તે બોલે 'હા જુની જુ આજીજી એ
જોજારા હત્યારા મકાનને'

માને પ્રમ ગિરીશ કે બી ભવથી કયુ 'આપણે'
અમારે એ મકાન નથી ને, ધીમે ધીમે આપણી છો
કે, યાદન ગમે તો તેઓ રાખે યા બીજા કોઈને વેચી દે'

આશુતોરે સંરળત થી કહ્યું 'બરાબર છે બેટા,
કદોય તમારી જ વાતે બરાબર છે'

'સંખ્યાએ માને પાણી પાણુ હવે તો બાળકો
મોતીની પાસે આવીને બેસી ગયા પરંતુ ચારે જણ
સમસામ હતા ચારે પધારીની મિત્રોની પેઠે નિશ્ચય
માની આજો જાણે દર દરની સિતિએમા પોતાના
ભય કર કૃપના કારણે શોધી રહી હતી બાળકો એકી
ટકી મોતને નેહ રેલા હતા, જો મોતને કિનારે
પહોંચીને પાણી આવી હતા આરવની આજો આસ
ભરી હતી

આશુતોષ યુદ્ધમા હારેલા ને યાદવા યોદ્ધાની પેઠે
હા પડીને પધારી પર સ્થ ગયો તેનું સુદર સ્વપ્ન અને
મોંઘાને આવેશ વચન તટલ દેખાઈ રહ્યું હતું.

એ શતે અને પેતિપત્ની સમજાવનાર્થ પહેલી
જ વાર વ્યૂહો વ્યૂહો ઓરડામાં બિજાવેલી પધારીઓ
ઉપર બેઝેન પડ્યા હતા

બિચારી એટલા સમજી શકતી નહોતી
પાસેની વાતને મીઠું કષ્ટ સંક્રિતએ તેને આખરે
આમહત્યાની પ્રેરણા આપી હતી જેવું તો કોઈ ને
કોઈ કારણે રહ્યું પડે છે કેટલીયે વાર જુને આ
ખાખત ઉપર ઝંઘડ્યા થયું છે પરંતુ આટલી હદ
સુધી વાત કંઈ વરી નથી કોઈના આવેશમા જ કયાક
પૂરા નેરથી બે હાથ વચ્ચે ગળુ બીસાઈ ગયું હોત
તો તો બધો બેઠ ખતમ જ થઈ ગયા હોત

તેના ગિરીશ, સંખ્યા અને રોકેશ આ વિના કેવા
અનાય નિરાધાર થઈ ગયા હોત અને તેનો બને
મોજો આશુતોષ ને રાત્રિ દિવસ તેના ઉપર પોતાનો

પ્રેમ વરસાવતો હતો અને ધરની ગપ્પી બનાવીને રાખતો
એ તેના વિગ્ન કેદને પડ જાતી જાત અનુભવી
આવી નાતીવાતને માટે પશુ પોતે તેનું મન તા સાચવી
શકી કેટલો બધો ગેરો આઘાત તેના હૃદયને લાગ્યો
હોત? બીજી જુ અને પોતાની કુ કુચિતાને લીધે જન્મ-
ભૂમિમા પ્રાણ ફરીને, કોઈ દિવસ, માંધ્યાની રાત્રે
રહેવા વસવાવા તેના પ્રિય ને સુખ સ્વપ્નાને તોડી
નાખવાનું ધાધ આજો તેનાથી થઈ ગયું તે વિચારતી
રહી, જંગમી, રહી અને નીતરતી આજોથી આજો
રાત તેનું આંધીકું જીવન રહ્યું

પતનીની જોડકાજરીમા આજો આશુતોષને પોતાની
પધારી વધારે દરી લાગી અકસ્માતની ગરમા ચરમ જાઓની
ગરમીને તે આજો અનુભવ કરી શક્યો નહી આખી
રાત ગામનું મકાન, લાખઓને આવેશ વચન અનુભવનું
આમહત્યાના પ્રયત્ન સુધી પહોંચેલું ગાડપણ બાળકોનું
કરુણ દેહન અને પોતાની લાગણીએ બધા માનવિક
વિચાર તેમજા મનમા એવો યજ્ઞ આવી જતો કે,
'લાખઓને આવેશ વચન પડુ ક્યાં સિવાય તે
મકાન હઈ શકે નહી'

સવાર થયું, અનુજા જગી આશુતોષ જાણે
બાળકો જાણે પરંતુ ધરમા એજ ગમગીની બાળકો
પણ ક્રિદાસ માતાપિતા થયું જીવન અનુજા ભયર
આ લખને આવી તો આશુતોરે તેને નેહ તો મરી
પણ તેની આખ સાથે તે અખ ન મેળવી શક્યો
અનુજાને થયું કે પતિના ચરણોમા પડીને પોતાનું
ગો છુપાવી દેને પોતાના પાપની માફી માગી લે
આશુતોષના અતરૂમાંથી અવાજ બીજો, અનુજાને
બધમા લખને સુખન કરી લે અને રાતની કહૂતા જૂતી
જાખ પરંતુ જાનનાથી એકે પણ મનનું આલેશ
કરી શક્યા નહી

ખિન્ન મનથી આ પેગમા પધારી દીધા પછી
આશુતોષને લાગ્યું કે આખી રાત તેના મન ઉપર
અને મગજ ઉપર જે ધુમ્મસ ઘવાઈ ગયું હતું તે
ધન થઈ જશે તો અને ધન થતું રહ્યું છે તેને જો
કિચેરી નાખવામા નહી આવે તો તેની ચૂગળામણ
વધી જશે ને તેનું હૃદય બધ પડી જશે એમ વિચારીને
તે સવારની લાજ કડી અને સૂત આપનારી દવા
ખાવા નીકળી પડ્યો

એ જ રસ્તામાં તેને બીણા મળ્યા ગયો. જેણે :
 "આમર-શાખ-મોટી નીચ છે સાહેબ !" સંભળાવીને
 તેના હૃદયને ટંકાળી નાખ્યું અને મહાનની આપત્તમાં
 ડાહ્ય પથ નિર્ણય કરી નાખવાને તેને દરજ્જો પડી.

લો ગાડની લીધી પરી ઉપર ચર્ચા ચૂનાં તેણે
નિશ્ચય કરી લીધો કે, બાપાની જેડે તેની સાથ-
આપક પર અર્જુનને લીધે પાણી કરી રહ્યું છે.
પરંતુ તે તેણે જવા રી મેડા. "તે" જોઈતી "સાથ-
આપક" પણ નહીં શુભાવે અને લાંબાં જોતે દેવાની
મુશ્કેલીમાંથી પણ બચાવી લેશે.

યોરઃઆવનાં જ હરીશનેઃભિખીન્દીયુઃ...તમે
 પાવેસો રૂપિયો માગે છે એ તો ખરોચર છે હવેજ
 અને ખરર છે...રૂપિયાં પાવેસોપી...તમારી...દુરંદે
 નીને...અંત મિદી આવે...આફે...અંતે તુરંત...વેળી
 નામે અને દેવાનાં બારે શેઠામાંથી મુકત થઈ જાએ.”
 ...વળતી દેખાને હરીશનેઃ જ્યાપ બાવચેઃ...પૂજ
 ...લાઈ તમે...પ્રેવી...વાત લખે...હો! મઝાન પહેલાં
 ...આપડું ને...પછી...આમડું...પળનેનું...ત્રીસાની...આપ
 ...જરા પ્રજુ...ચિતા ન...હરેગેઃ...મહી...જ...કષકે અગધ
 ...ચઈ જશે...પૂજ...લાભીને...પ્રથામ.”

अथवा मे प्रिय सांभो, ने दिवसों में संध्या-
भन-विपद को भेसा, यही भयो। हतो ने योमायिक हर
यष्ट भयो बने तैरुं, मन शरणां व्याकाशितुं स्वच्छ
संदर धर्ष भयु, व्याप्ति, दिवस, हरीशनु। "पूज्य
भाषी", सकान् प्रदेवां व्यापुनं, पूज्य अभादे भजेतुं

એ સપ્તે વાદ આપ્યા કયો. તેને લાગ્યું કે, દિવસ
તો બીજારાં બધા છે, તેમની આ બાજેમાં જ ક્યાં
ખોટાપણ અને દોષ કે આજીવ રહેવાં છે. એને કારણે
તેણે પોતાના, દિવસે કપરે અજીવિયાસ આપ્યો,
જેમની સાંચે ગાળપણમાં જ સારે આવાયાથી તે
રમતી હતી, ખાંતી હતી, લાગતી-ઝડપતી હતી, યોડી
કણે બાદ ફરીથી હમવા ભોગવા લાગતી હતી, અને
પરથી દુરના વિચિત્રાસપણમાં અચૂતા પોતાના પતિને
પેરામાં કંડી તેમના વિશે કશું જ લગતી લા-પકારે
સરખાવે કરતી નહેતી.

ત રાતે એકાંતમાં આસુરોળી પીધે આવીને તે
મદગદ કંઠે બોલી : “ તમે આટલા સુખા નહાજ

મેમ રહ્યા કરો છો? હવે તે જુઓ એ કાળી રાતની.
મન જોશીને ઘાત પચુ કરતા નથી. જે બહારને પાતા
પચુ નથી. અંદર ને અંદર બહાર જોઈ રહ્યા છે. મને
સાફ કરી દો.

અને સૂતા પહેલાં પોતાના આશુતોષને પ્રસન્ન કરવાનાં તેણે મૈત્રામને નિશ્ચય કરી લીધો.

‘શોડશ દિવસ પછી એક દિવસ અશોક મનીષોડ’.
રની એક સીદ ઓદિસમાં આશુતોષને મળી; બરાબર
પોચસાની હતી. ‘શેનારની’ જગ્યાએ ‘હરીશુ’ નામ હતું
ને મોકલનારની જગ્યાએ અરુણાનું નામ હતું’.

આપણે તો એ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. આટલા રૂપિયા અરેણા-
ની પાસે આવ્યા ક્યાંથી? અને મનની આ હિંદારતા!
સાંજે આશિષમાંથી તે પાછો ફર્યો ત્યારે અરુણા
સાકામાં લેવા બનરમાં 'ગેઈ' હતી. 'ગિરીશને તેણે
પૂછ્યું: "તારી માએ પાંચસો રૂપિયા હરીય ઠાકને
ક્યાં રીતે મોકલ્યા 'ગિરીશ'?"

“પોતાની સોનાની બે બાંધોઆ' વેચાન!”

• 'तो' आरुह्यमे 'पोतानी' सौधा' बंदाही ए' गडीये।
• 'बंशमे' जाधमे अग्रग' तेनी' सांभ' श्यां. ये ए' गडीये।

કે જની આથે બે'નવી'ડિઝાનિની બંગડીઓ પહેરીને
 ચોલાની આખીઓની હારમાં ભેસવાનેમાટે તે પાછલાં
 દોઢ વર્ષથી મહા-કષ્ટભર્યે અપતં'કરી રહી હતી.
 જ્યારે જરાજર રહે'વર્ષથી તે ગ્રાસ કરવામાં નિરાશ
 થાઈ રહી હતી.

“જાણે તો આશિરવાદ આપીને જતે પ્યુખન કરીને
જિઠાસાથી ખૂબું : “ગાંધી, તે” તારી જન્મદીઓ શા
માટે વેળી દીધી કહે બીજી કરીયા કરી રીતે લનશે!”

अरुणो बोली: "तुमारे वयन पाहतांना माते व्यावा
मे नडी पक्ष मे हल्लर जमडीया पक्ष कुं न्याय्यल.
पर करी छिं यकु छुं! मांरो वदादां आशुतेव!"
आशुतेव अद्वल्लितपी अरुणो पेलनां पेलनी
(निरु साय ३५ जने अद्वल्ल ता सभंल यकथो हते।)

અનુભવતો રહ્યો. ધન્ય આશુતોષ અને ધન્ય અરુણા.*

*सू.वे.भा. १३१-सीमेसंगतरेखित(मिबजबनना दिदी-सावित्रसंघानना मेरसुधेअवेभा)२०औंदिदीवागने जावरे.

‘હા.’

‘પરંતુ સાહેબ, લાહોરની ઠંડી તો ગરમથી વધુ દુઃખ આપે તેવી હોય છે.’

‘હા.’

તેઓએ ખૂબ ગુસ્સે ઘર્ષ આખરે કહ્યું : ‘હવે માત્ર પાનખરની વાત રહી ગઈ છે. તેના વિષે પણ થોડું કહી નાખો.’

‘સાહેબ! વસંતઋતુ તો આપ જૂની જ ગયા.’
મેં વિવેકથી કહ્યું.

થોડીવાર સુધી ફરી ચાલિ રહી, મેં વિચાર્યું કે હવે ફરી વિષય બદલવો જોઈએ.

‘છેત્રી લગાઈ પૂરી થઈ ગઈ.’

‘હા, હા.’

‘આખરે હિટલર પશુ મૃત્યુ પામ્યો.’

‘હા, હા.’

‘છેત્રે ઓસ્ટ્રેલિયન દીમ હતી ગઈ!’

તેઓએ તપી જઈને કહ્યું : ‘કામની વાત કરો.’

‘જે આપને મારી વાતો પમદ ન હોય તો આપ જ કોઈ વાત સંભળાવો.’ મેં કહ્યું.

‘હું તમારી મદદ જોઈ નથી.’

મેં સ્વાભાવિક વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવાની કોશિશ કરતાં કહ્યું : ‘એમ, કહો આપને વાતો (બનાવતાં) કરતાં નથી આવડતી.’

‘તમારો કહેવાનો અર્થ.’ તેઓએ ચીકાટીને કહ્યું.

‘કંઈ નહીં.’ મેં વાત છોડાડી દેતાં જવાબ આપ્યો.

‘સંકલ્પે, હું આપને એક ઘણું જ આકર્ષક વાત સંભળાવું છું. અમારી શેરીમાં, મારો કહેવાનો અર્થ એ છે કે જે શેરીમાં આપ પણ રહો છો, ત્યાં માતાદીન પાનખરોની દુકાન છે. તેની પાસે એક બારી છે. જેને પાંચ પગ છે આપે કદાચ તે બારી નહીં જોઈ હોય. સંભળ્યું છે કે આ બારી ત્રણ શેર દબ...’

‘હામ કરજો. મારી પાંચે નકામી વાતો કરવા માટે સમય નથી, તમે હવે જાઓ.’

‘૦૨૨ ૦૨૨, કપારેક કપારેક મળતા રહેજો.

માફ મમન નજીક છે. ન મને તો માતાદીન પાન-
વાળાને પૂછી લેજો.’

તેઓ કંઈક બમડ્યા. હું ચરમાઈ ગયો હોઈ
તેઓ યદને કમમાંથી બહાર આવ્યો ગયો.

સખ જજ સાહેબને ત્યાં કામ પાર ન પડવાથી
મેં પોલીસ-સ્ટેશન તરફ બનીતું નક્કી કર્યું. પોલીસ-
વાળા ભારે કામમાં આવે તેના માથાસો હોય છે
તેમ મેં વિચાર્યું. તેમની સાથે મિત્રતા બાંધતી
જોઈએ. હું પોલીસ-સ્ટેશનની નજીક પહોંચ્યો. ત્યાં
જોઈ તો એક સિપાઈ બંદૂક ઉપાડીને પહેરા બરી
રહ્યો છે, બે સિપાઈઓ એક યુનેગારને સિદ્ધા કરી
રહ્યા છે. અને એક દવાવતાર નોકરને ગાળા આપી
રહ્યો છે. ઓફિસમાં પ્રવેશ કર્યો. કારકુનને સલામ
કરી. તેઓએ રોકડો પ્રશ્ન કર્યો, ‘આપ કોણ છો?’
અહીંયા ત્યાં માટે આવ્યા છો?’

‘ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબને મળવા કમલું છું.’ એમ
મેં કહ્યું.

વળી તેણે પૂછ્યું, ‘આપનું નામ?’

નામ બતાવ્યું. ફરી પૂછ્યું, ‘પિતાનું નામ?’
જાતિ, ધર્મ, નિવાસ-સ્થાન?’

મેં કહ્યું : ‘આ બધું ન પૂછો; હું ફક્ત બે ચાર
મિનિટ માટે ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબને મળવા ઈચ્છું છું.’

કહેવામાં આવ્યું કે, ‘ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ શહેરના
કોઈ સફ્ટવરથી સાથે વાતચીત કરી રહ્યા છે. માટે
અહીં કલાક પહેલાં મળી શકેલા નહીં.’

હું ઓફિસમાં બેસી ગયો. અને આમતેમ જોવા
લાગ્યો. કામી બાતુની દિવાલ ઉપર પંદર-વીસ
લાયકડીઓ લટકી રહી હતી. જમણી બાજુની દિવાલ
પર લટકી રહેવા કાળા પાટીવાર ઉપર કાચી કેદમાં
પૂરેલા કેદીઓની સંખ્યા લખેલી હતી. સામેની દિવાલ
ઉપર એ લોકોના ફોટા ફેમમાં લગાડેલા હતા—કે
જેઓ જીવ જુદા અપરાધ કર્યા પછી નાશી ગયા
હતા, અને જેને પકડવા માટે સરકારે બનામ નક્કી
કરી રાખ્યું હતું. એક વાત રહી-રહીને મારા દિલમાં
ખટકી રહી હતી કે તેમાંના ઘણાઓને અદેશ મને
મળતો આવતો હતો. હું વિચારવા લાગ્યો કે જે

ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબને સંજ્ઞા પડી ગઈ તો! એટલામાં હેઝવાઈ કહ્યું: 'આપ અંદર જઈ શકો છો.'

ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબને નખીને સલામ કરી અને વાતચીતની શરૂઆત આ વાક્યથી કરી: 'ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ આપનો ધધો પહોં અજબ છે. હંમેશાં ચોરા, બદમાશો સાથે પનારો પડે છે.' તેઓ નારાજ થઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા, 'હંમેશાં નહિ. હમણું જ તમારા આખા પડેલાં કેસોમાં મોટા પ્રતિષ્ઠિત લોકો સાથે વાતચીત કરી રહ્યો હતો.'

મેં ધીરથી કહ્યું: 'હું કેળવણી ખાતામાં કામ કરું છું. કેળવણી ખાતું મોથી વધારે સારું ખાતું છે.' 'તમારે અહીં કેમ આવવાનું થયું?'

'ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ! હું આપને એક વાન પૂછવા માગું છું.' માની સ્ત્રી કે મારો કોઈ મિત્ર મસ્કરીમાં, મારો કહેવાનો અર્થ કે કોઈની અવસ્થામાં, કોઈની હાલત કરી બેસે તો, આપ તેની સાથે કેવું વર્તન કરશો?'

'હું તેની હિન્દી કામગીરી કલમ કંઈ પ્રમાણે ધરપકડ કરીશ.'

'જુઓ ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ, ભગવાનને ખાતર એવું ન કરશો. થોડામાં થોડી આ વાતનું ખ્યાલ રાખજો કે તે મારો મિત્ર છે. હું કેળવણી ખાતામાં કામ કરું છું અને કેળવણીખાતું મોથી વધારે સારું...'

'ફરજ-ફરજ છે.' તેઓએ ગળાના કરી કહ્યું.

'સંજ્ઞા! ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ! વાલ્દો કરો કે આપ તેને કંઈ નહીં કરશો. અને હું વાલ્દો કરું છું કે પ્રિન્સિપાલ સાહેબને લગભગ કરીને આપના ઊકારાની ફી અરજી કરાવી દઈશ.'

'મારે આવી ભીખની-જરૂર નથી. તમે અને એ બતાવો કે હવારો કોણ છે! આ સમયે તે કયા છે? અને બનાવ કંઈ જગ્યાએ જાઓ છે?'

'ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ! આપ પહોં અજબ માણસ છો, હદ છે; હું તો આવા અપરાધના સંજ્ઞામાં કરી રહ્યો છું કે જે હજી જાઓ નથી અને આપ અપરાધીને ફક્ત ઉપર લટકાવવાના સ્વાધ્યક્ષોને જ રજા છે.'

'જો વાત આમ હોય તો તમે નકામે મારો સમય બગાડી રજા છે.'

'સારું, સાંજેનાં હું મોટાઈ કરીને આપની ફી માફ કરાવી દઈશ. કદો આ લોકો આપને સ્વીકાર્યો છે?'

'નકામી વાતો ન કરો અને પોલીસ-રેસનમાંથી હમણું જ બહાર ચાલ્યા જાવ.'

પોલીસ-રેસનમાંથી પાછો ઘરે આવી રહ્યો હતો. રસ્તામાં પાગલખાતું આવતું હતું. મેં વિચાર્યું: 'આનો પાગલખાતાનાં સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ સાથે પરિચય કરતાં જઈએ. ન જાતું કયા સમયે કોઈ મિત્ર પાગલ થઈ જાય. સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ સાથે બુલાકાત કરી. હજી હું કોઈ જાણ્યો ન હતો ત્યાં એક નોકરે આવીને કહ્યું: 'સાહેબ, ખબર ન'મર ત્રણ કલાકથી ચોર મચ્છાવી રહ્યો છે; હું ફક્તમતો એકલો છું. શું કરવું છે?' સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ ચુસ્ત થયા, 'તે હજીમને ફટકા લગાવો, સારો થઈ જશે.' એટલામાં એક બીજો નોકર આ સંદેશ લાવ્યો, 'સાહેબ, બનીસ ન'બરે સળિયાની સાથે માથું પથ્થરી-પથ્થરી પોતાની જાતને લોડી-લોડાણ કરી દીધી છે.' સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબે જરૂર માણ્યું, તેને કસકસાવી ત્રાંધી દો. અને દવાખાને પહોંચાડી દો.'

આ પ્રમાણે કુકમ આપ્યા પછી મારી તરફ ફર્યો, 'તમે કેમ આવ્યા! કોઈ સંજ્ઞા સાથે બુલાકાત કરવા હવે છે!'

'હું આપને મળવા આવ્યો છું.' મેં કહ્યું.

'કદો.'

'સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ, જો મારો કોઈ લેખક મિત્ર પાગલ થઈ જાય અને બોલવાનું શરૂ કરી દે, — "હું પ્રેમચંદ છું, હું ટાપોર છું, હું કાલીદાસ છું." — તો આપ તેની સાથે કેવો વર્તીવ કરશો?'

'હું તેને પ્રેમથી સમજાવીશ કે પ્રિયે! તમે પ્રેમચંદ નથી, ફનીચંદ છો.'

'જો તે ન માને તો?'

'તો હું તેને ફટકા લગાવીશ.'

'એવું વધારે કામ ન કરજો સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ!'

લેખક તો પહેલેથી જ અધ્યક્ષના હોય છે."

"તમને કદાચ ખબર નહિ હોય કે પાગલ માણસ માન ચાલુકથી કરે છે."

"શું તમે આ નથી કરી સકતાં કે તેને પડિ-તોનો પડિત અથવા મદા-પડિતનો ઈલકાળ અપાવી દો."

"તમે અજ્ઞ વાત કરો છો."

"હું અજ્ઞ વાત કરું છું" કે તમે? જરાક કોઈને પૂછીએ તો."

"કેને પૂછીએ? અહીંયા બધા પાગલ રહે છે."

"પાગલ બોલો બારે સમજદાર હાય છે. સુપરિં-આકેમ! શેક્સપિયરે કહ્યું છે, પ્રેમી, કવિ અને પાગલ એક જ સૂરમાં છે."

સુપરિં સાહેબે અર્થબરેલી નજરે મારી તરફ જોયું અને ધીરેથી કહ્યું: "જરા મારી નજીક આવો અને મને તમારી આખોમાં એક મિનિટને માટે રોકીયું કરવા દો."

"એ મોટે કું થોગ્ય છું?" મેં કહ્યું, "જેઆપને ખરેખર જાણતી લાવસા હોય તો કોઈ સારી વસ્તુ સામે આંખો ઘેરવો."

સુપરિં સાહેબ ઈંગ બદલીને કહેવા લાગ્યા: "તમે શું કામ કરો છો?" "બણાવું છું."

"કેટલા કલાક કામ કરો છો?" "બારે કલાક."

"ફૂધ પીઓ છો?" "ક્યારેક-ક્યારેક"

"ઊંઘતી થી હાલત છે?"

"જો ફિવર પાચ પોરતક લણાવું છું તે ફિવરે હોય નથી આવતી."

"હા, મને પરેશાની જ વહેમ હતો."

આમ કહી તેઓએ જોસથી ઘંટડી વગાડી. તરત જ એક નોકર દોડતા આવ્યો, મારી તરફ ધસારો કરી તેઓ નોકરને કહેવા લાગ્યા: "આમને આંગળો છો? મને ખ્યાલ છે કે બધે વધે, કમ નં ૪૦માંથી લાગી ગયા હતા."

નોકરે ખૂબ જ ધ્યાનપૂર્વક મારી તરફ જોયા પછી નિર્ણય આપ્યો કે, હા, ૪૦ નંબર સાથે અવશ્ય મળતો આવે છે પરંતુ ૪૦ નંબરવાળો નથી.

સુપરિં સાહેબે કહ્યું, "તમે અહીંથી જઈ શકો છો. પરંતુ જુઓ, કામનો સમય થોડોક ઓઠો કરી નાખજો."

ઘરમાં કામગીરી થતાં પહેલાં થોડીવાર માટે હું માતાદીન પાનનાળાની દુકાને રોકાયો. "કહે શું હકીકત છે?" માતાદીને કહ્યું.

"તમારી કૂપા છે. બકરીની થી હાલત છે?"

"અરે સાહેબ! બકરી તો કમાય કરી રહી છે, હવે મવાતણ શેર દૂધ આપે છે."

"ખરેખર સાચું?"

"હા સાહેબ! પરંતુ આજે આપની આંખો આટલી બધી લાલ કેમ છે?"

"તડકામાં આંખો છું."

"નહીં સાહેબ! આ વાત નથી, તમારું કંચુક વધી ગયું છે, બકરીનું દૂધ પીતાં રહેજો. કહો તો મોકળી આપું."

"જરૂર જરૂર."

"હા સાહેબ, ત્યારપોતે અવશ્ય ખ્યાલ રાખતાં રહેજો. ત્યારપ નથી તો કંઈ પણ નથી."

બાલગોવિંદ પ્રકાશન : બાલગોવિંદ કુમેરહાસની કંપની, અમદાવાદ-૨.

સામૂહિક વિકાસ યોજના:-લે. એસ. કે. ૩, અનુવાદક: નરવરસાલ મં. છયા: કિમત: રૂ-૫૦

અવતર રેખાચિત્ર:-લે. મનુ પંડિત: કિમત ૨-૦૦

સામનવનિર્માણ:-લે. નરસિંહ સાહ: કિમત ૧-૨૫

રૂઢિપોલી દુનિયા:-લે. પ્રસાદ: કિમત ૦-૬૫

નેફા:-લે. રશ્મિન મહેતા: કિમત ૦ ૫૦

નવજીવન પ્રકાશન : નવજીવન મંદિર, અમદાવાદ-૨

ઉંઘના સરદાર લે. રાવજીભાઈ મલ્લિખા પટેલ: કિમત ૨-૦૦

માંમાંવચારકોહના (ચાથી.આઈસ) લે. કિરોલ્લાલ મં. મસદવાળા: કિમત ૨-૦૦

કુદરતી ઉપચાર લે. ડૉ. શરણસાહ અનુ. બિરોદે દેસાઈ: કિમત ૦-૫૦

ન્યાયમાં-અપવાદ ન હોય

પુનઃપ્રકાશન

સારાપ અરમમાં ખાનગીમાં મળી ગયો હતો.
લોકોની અપરાધવૃત્તિને-ખાસ કરીને શરાબખોરી-
ની આદતને-કાનૂન દ્વારા સખ્તાઈથી બંધ કરી દેવા
પર ખીંચા ઉભર મક્કમ થયા હતા.

અન્ય અપરાધોની સંખ્યા તો ખૂબ ઘટી ગઈ.
કિંતુ લોકોની શરાબ પીવાની આદત છૂટતી જ ન હતી.
હજારો શરાબીઓ એમના દુરમન બની ગયા.
પ્રુદ શરાબીઓ જ, ખીંચાની 'સાન ટેકાણે'
લાવવાની તરફીઓ વિચારવા લાગ્યા.

એક શરાબીએ કહ્યું. 'આપણે ખીંચાના બેટાને
ધોખાધી (કપટધી) શરાબ પીવડાવી દઈએ. એ જોટલા
નેક (પવિત્ર) અને રહમદિત (દયાવાન) છે, એટલા
જ સીધા અને સરલ પણ છે. પછી જોઈએ કે, એમને
પણ પકડે છે કે નહિ. એમને પણ આકરી સજા
દેવાયે છે કે નહિ.'

ખીંચે દિવસે જ્યારે લોકોએ પ્રુદ ખીંચાના બેટાને
શરાબના નથામાં સડક પર બદલવાય (કદંગી અવ-
રથામાં) જોયા, તો તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા.

સનસનાટી ફેલાઈ ગઈ.

ખીંચાના બેટાને પણ પકડી લેવાયો.

દરબારીઓ અને એવરો મજબૂતાને લાગ્યા.

'આ તો શરાબીઓનું પડવંત (કારસ્થાન) છે. એમાં
એમને 'કોઈ' દોષ છે નહિ ખરા અપરાધી તો ખીંચા
લોકો જ છે.'

ખીંચાએ આ મજબૂતાઈ સાંભળી ન સાંભળી.

૧૯૩૦ની સાલની વાત છે.

એ સાલની ૨૮મી મેના દિવસે પંજાબની રાવી નદીના એક એકાંત કિનારે ક્રાંતિકારીઓ
જેમના ફોફવાનો એક પ્રયોગ કર્યો હતો. જેમના પ્રકાશના કારણે એક ક્રાંતિવીર ભગવતી-
ચરણનું ત્યા ને ત્યા જ મૃત્યુ થયું.

ખીંચા ક્રાંતિકારીઓએ પોતાના એ પ્યારા સાથી-શહીદના મૃત દેહને રાવી નદીના
પવિત્ર નીરમાં વહેવડાવી દીધો. દલનિશ્ચયીઓના એ દળે એ વેળાએ શોકનો એક ઉદ્ગાર
સરખો ઠાઠ્યો નહોતો. ગુજરાતે ઔરવ લેવું ઘટે કે ભગવતીચરણ માં ગૂંજીનો સપૂત હતો.

શિવમુદરમ

કરી દીધી. અને અપરાધીને પચ્ચાસ ફટકાની સજાનો
ફકમ દીધો.

ફક્ત સાંભળતાં જ ખીંચાના બેટાએ પોતાનું

કુલવેન ચિર સાતિથી ઉપર ઉઠાવ્યું.....

પરંતુ, લોકોની આંખો જાગ્રત્ આવી.

તેઓ કાન ફૂગી કરવા લાગ્યા કે 'ખીંચા-
ખીંચા અપરાધીઓને તો આટલી આકરી સજા નથી
દેતા. પોતાના બેટાને જ કેમ આવી સજા દઈ દેવા છે?'

આંધ્રુ વદાવતાં બારે જન-સમૂહની સામે એ
મનકાંતો ફટકાઓનો માર સહન કરતો રહ્યો.....

કિંતુ, પચ્ચીમમાં ફટકાનો માર ખાતા જ એ
જગીન પર તૂટી પડ્યો. અને જોતજોતામાં જ એનું
પ્રાણપંજેરું ઝીડી ગયું.

એક જન-સમૂહના ચોર્ પડ્યો. પરંતુ, ખીંચાની
આંખમાં આંધ્રુ ન હતો.

એ બાદ ખીંચાના બેટાને દફન કરાવ્યો.

ખીંચા પુનઃ એક કુર સેનાપતિની જેમ ખડા
થયા અને બોલ્યા:

'મારા આદેશનું હજુ પાલન નથી થયું. ખાંડીના
પચ્ચીસ ફટકા એની કામી રહેતી કચર પર લગાવો!'

આ આદેશનું પણ પાલન થયું.

ખીંચા અંત સુધી ત્યા વજ બની ગયા રમ્યા.

અને આ જ એક વાત હતી-જેથી ફરી કંઈ
કોઈએ શરાબ પીવાની દિશત કરી નહીં.

રચનાત્મક કાર્યકરો અને રાજકારણ

રતિભાઈ ગોંધિયા

બે વ્યક્તિઓ દૂરબીનથી દૂરલ દશ્ન નોંધ રહી હતી ત્યારે એક ત્રીજી વ્યક્તિએ આવીને એકરે પૂછ્યું 'શું જુઓ છો?'

'ભગવાનની આકૃતિમા મનુષ્યને ભેડે છું'

'અને તમે' ત્રીજી વ્યક્તિએ દૂરબીનથી દરેક નોંધ રહેલી બીજી વ્યક્તિને પૂછ્યું

પૂજામા આવેલ મક્તિએ જવાબ આપ્યો 'હું મનુષ્યની આકૃતિમા ભગવાનને ભેળાનો પ્રયત્ન કરું છું'

એક જ ઝીજ દારા જુદું જુદું દર્શન મનુષ્ય મેળવી શકે છે અને તેમની એક કલ્પાયુક્તરી અને બીજી ભેખથી બની શકે છે, હોઈ શકે છે

ભગવાનની આકૃતિમા મનુષ્યને ભેળાનું ભેખથી કામ પચું મનુષ્ય દારા જ ઘર્ષ શકે છે અને મનુષ્યની આકૃતિમા ભગવાનને ભેળાનું કલ્પાયુક્તરી કામ પચું મનુષ્ય જ કરી શકે છે

આવી જ કોષક સ્થિતિ આજે રચનાત્મક અને રાજકારણ ક્ષેત્ર વિશે રચનાત્મક કાર્યકરોમા ઊભી થઈ છે રચનાત્મક ક્ષેત્રમા કામ કરનારાઓની સ્થિતિ આજે દૂરબીન દારા બે જુદી જુદી વસ્તુઓને નિહાળતા પેલા બે મનુષ્યો જેવી છે એક વર્ગ સ્પષ્ટપણે માને છે કે રચનાત્મક કાર્યકર્તાઓએ રાજકારણમા પ્રવેશ કરવો જ ભેડે છે. લોકસેવામા તેઓ નિવેષ લોકોનું અકલ્પાયુક્તરી બીજા વર્ગની એટલી દૃઢ માન્યતા છે કે રચનાત્મક કાર્યકર્તાઓ રાજકારણમા પ્રવેશ કરીને લોકકલ્પાયુક્તરી રચનાત્મક કામને રાજકારણના ગ તા ડથી દૂરિત કરશે અને એ રીતે 'બાવાના બેય બગડશે' ન રચનાત્મક કામને ન્યાય આપી શકાશે, ન રાજકારણ શુદ્ધ કરી શકાશે

આ મૂળ મુદ્દાનો મહત્વનો પ્રશ્ન એ છે કે, 'રચનાત્મક ક્ષેત્રનું લક્ષ્ય શું?' અને બંને માન્યતાઓ

અને વતલે આ મૂળ પ્રશ્નની આજુ બાજુ જ માને છે કે બધાથી છે બંને માન્યતાઓ આજીવન સેવાવત ધારી, વિચારવાન અનુભવી અને યાની કાર્યકરોની છે ત્યારે તે બંનેમાંથી કોણ એક માન્યતા નકામી છે તેમ કહેવું 'ઉનાવળી નિદાન' ગણાય. બંને બાજુ સરખા બાગ છે અને બંને માન્યતાઓમા સારું એવું તથ્ય પડ્યું છે તે પધ્ધતી રીક રડુ બધાએ, સ્થિતિ આવી છે ત્યારે બંને તથ્યોને વટરથ વાવે તપાસી ભેડે છે,

"રચનાત્મક કાર્યકરોએ રાજકારણમા ન પડવું, ભેડે છે" તેવું કહેનારાની માન્યતા એવી છે કે દેશના લોકોનો એક અઢિ વક સમાજ, રચવો હોય, એટલે કે પોતાની શક્તિ પર નિર્ભર, સેવાવતબી બીજાનું શોધવું કેવી વગર પોતાનું સાદું અને સ્વચ્છ જીવન જીવવું સુમાજ ઊભો કરવો હોય તો તે રચનાત્મક કાર્યકર્તા દારા જ ઘર્ષ શકે ગાંધીજીની મૂળ 'સનાદ આમા પડેવી જ છે', 'આ દેશને તે સિવાયનું બીજું પોસાય તેમ નથી' અને આ કામ માત્ર સેવા જાવનાને વરેલા સેવકો દારા જ ઉપાડવું પડશે કે નેઓ લોકોને તેમના સામાજિક, શૈક્ષણિક અને રાજકીય આગતમા ગાંધીજીની ગાંધેના રાહે જીવન ધડવામા સનાદ અને મદદ આપશે

પાત્ર લખ ગામડામા વસેના લોકોનું આજનું જીવન તપાસીએ તો એ વાત સ્વીકારવી જ પડે કે અ. રાધાબેના, કલ્યાણેલા અને દયાપાત્ર જીવનને ઊભું કરના માટે હજુએ લાગા સમય સુધી સેવકોની લાખી કતારની જરૂર છે બે આ સ્થિતિ હોય તો એ વાતનો પચું સ્વીકાર કરવો જ પડે કે આ કામ કરનારા સેવકો આત્ર નિષ્કામ સેવાસ્થિતિ અને જોતાના જીવન જીવવાના અમુક વ્યોક્રમ ખચેના લાગે જ આ કામ કરી શકશે. હજુએ ભારતીય સંસ્કૃતિમા એ તત્ત્વ પડ્યું છે કે આર્થી વૃત્તિ વગર લોકમાનસમા કામ કરનારા પ્રત્યે અઢા ઊભી નાંદિ ઘડે દેશકે અને એ

મૂળ પાંચો બધાયા વગર લોકોમાં કામ થઈ શકે તેમ માનવું હતાપણુમણું નથી

આવા નિષ્કામ લાભે કામ કે તો રચનાત્મક કાર્યકર્તા રાજકીય જ્ઞાનનો પૂરો જાણતા હશે અને લોકોને કે પોતાને જરૂર જણાશે ત્યારે રાજકારણ વિશે પોતાની માન્યતા અને સલાહ આપતા અચકાશે નહિ જો કે આ વિશેનો સામાન્ય બે પણ સમજી લેવા જેવો છે જરૂર પડશે રાજકારણ વિશે લોકોને સલાહ આપવી તે એક વાત છે અને પોતે જે સલાહ આપવા માગતા હોય તમે આપારે કોઈ રાજકીય વિચારસરણીને પ્રચાર કરશો તે બીજી વાત છે અને તેનાથી આગળની ત્રીજી વાત એ છે કે પોતાના રાજકીય વિચારો પગી જાને તે વિચારો ગમે તેટલા ઉત્તમ હોય, તેની સિદ્ધિ માટે કોઈ રાજકીય સ્થાન પર જવું છે.ની બાને વાતો મૂળ તત્ત્વ "નિષ્કામ સેવા"ને મારી નાખે છે.

આમ "રચનાત્મક કાર્યકર્તાએ" રાજકારણમાં ન પડવું તેમ કહેનાર વર્ગની ઉપર પ્રમાણેની માન્યતાનો દ્રઢકાર આપો છે

૧ આ દેશની હાલુ સ્થિતિ છે, આ દેશમાં હજી લાંબો સમય કરોડો લોકો એવી સ્થિતિમાં રહેવાના છે કે તેમના જીવનને એક ચોક્કસ સ્થિતિ પર લાવવ. માટે જીવન શું છે, તેનો જ તેમને સાચો ખ્યાલ આપવા માટે અને એકદર તેમના લેકે સ્વરાજ્ય માટે એક નિષ્ઠા જ્ઞાનભાવી સેવકોની શ્રિસ્તી મિશનરીઓ જેવી લાંબી હાજરી જરૂર છે કે જેમનું જ્ઞાન મત્સ્યરેષ કરતા અગ્રુનની માફક એક જ બીજ "સેવાશક્તિ" પર સિધર નીકળે

૨ આવા આ સેવકોને રાજકારણનો, દુનિયાના રાજકારણનો અભ્યાસ, જ્ઞાન, અને પરિચય હશે અને જે લોકો વચ્ચે તે રહેતા હશે તેમના હિતમાં જરૂર પડશે પોતાની સલાહ આપશે. પણ તે કોઈ એક ચોક્કસ રાજકીય વિચારસરણી માટે પ્રચાર નહિ કરે. તેથી આગળ જઈને આજે જ્યારે રાજકારણ સારી રીતે અગ્રુ છે અને તેમાં સ્થાનની લાનય મોટી છે આવી સ્થાનરૂપિ પ્રત્યે અને સ્થાન પોતા પ્રયે પણ જ્યારે લોકોની સુખ છે ત્યારે તે રાજકીય સ્થાન

મેળવતા મનમાં વિચાર પણ નહિ લાવે.

એક બાગુની આવી નક્કર દલીલને સામેની એવી જ નક્કર દલીલ પડકાર આપવી જોમી છે.

"રચનાત્મક કાર્યકર્તાએ રાજકારણમાં ભાગ લેવો જોઈએ" તેવી માન્યતાવાળા જૂથની એવી માન્યતા છે કે-દેશ અને દુનિયામાં મનુષ્ય જીવન સાથે રાજકારણ એટલે જવું જરૂર છે તેને જુદું પાડીને કોઈ વિચાર કરવાનું શક્ય જ નથી તેનું કરવામાં આવે તો તે માત્ર જૂન જ મજાબ ખાસ કરીને રચનાત્મક કાર્યકર્તા માટે તો તેમ કરવાનું ગેરહકાપણ જ ગણાશે કાણુ રચનાત્મક કાર્યકર્તા લોક સ્વરાજ્ય શીખુ કરવાને મહત્વનો કાયકમ છે પોતાની ચોક્કસ વિચારસરણી પ્રમાણે સમજના રચના કરવાનું જ તેનું મહત્વ લક્ષ્ય છે અને તે લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા માટે અને ખાસ કરીને લોકશાહીમાં રાજકારણમાં પડવું જ પૂરતું નથી પણ જરૂર પડે ત્યારે સત્તા પર જવામાં પણ સકાય રાખવાની જરૂર નથી કારણ કે નહિ તો આપણાથી વિરુદ્ધ વિચારસરણીવાળા રાજ્યસત્તા પર હોય તો તે આપણા લક્ષ્યને સિદ્ધ કે વામાં કેવી રીતે મદદગાર થઈ શકે?

પોતાની દલીલના મમરૂનમાં માધી છના જીવનને દાખલો દાખીને પણ આ "વગ" એમ કહે છે કે મધીએ કરે વળતે રાજકારણને જુદું ગણવું છે? પોતાના સમસ્ત જીવનમાં તેઓ ક્યારેય રાજકારણથી જુદા પડ્યા નથી અને એમ કહ્યું હોત તો તેઓ શું આ દેશની સ્વતંત્રતા મેળવી શકત ખરા? કારણ કે રચનાત્મક કામ દારા પોતાની વ્યાજબી જાગૃતીઓ અને હક્કો માટે લોકોની તાકાત ઉભી કરવાનું કામ તેઓ કરતા અને એ રીતે તેઓ સ્વરાજ્યની લડત લડતા.

એટલે રચનાત્મક કામનું લક્ષ્ય અદિસક સમજના રચના કરવાનું માન્ય એજ લક્ષ્યથી આપણે ચાલવું છે પણ એ લક્ષ્ય માટે આપણે લોભશક્તિ જોમી કરવી પડશે એ લોકશક્તિ દારા રાજ્ય પર પ્રભાવ પાડવો પડશે નહિ તો રાજ્ય તમે હારી છો એવી સમજ રચનામાં પણ કશું ન પણ કરે એટલે આપણે છડીએ છીએ તેનું આપણા પ્રભાવ પડી પણ જો રાજ્ય ન કરે તો તેથી આગળ જાને આપણે

રાન્યસત્તા પર જવામયિ કરી સંકાય રાખવાની જરૂર નથી એ પગલું નિરોધાત્મક કે અપ્રત્યક્ષ નથી ખાસ કરીને લોકસાક્ષીમાં તો નહિ જ.

આમ આ મીઠા માન્યતા પ્રમાણે દૂર કસાર આવે છે.

૧ રચનાત્મક કાર્યક્રમ એ લોકરાન્ય અને પ્રાથમિક રચનાત્મક લક્ષ્ય સિદ્ધિ કરવા માટે કે જેમાં પોતાની સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય પ્રગતિ તથા તે માટે તેમના હઠોના સમાવેશ થાય છે તે માટે છે આ રિયલિટી મેળવવા માટે તમારે રાન્યસત્તા પર પ્રભાવ પાડવા વગર છુટકો નથી રાજકારણને અવગણીને કે લોકમનને કેળવવા વગર તમે તમારા ક્ષેત્રને સિદ્ધ ન કરી શકો.

૨ આ રીતે જ્યારે આજની રિયલિટી મનુષ્ય જીવનથી રાજકારણ વધુ યથા શક્ય નથી અથવા તેના આશરો વગર પોકડિતના કામો તેના નિમિત્ત ક્ષેત્ર પર પડેલાં રાજકીય મુશ્કેલ છે ત્યારે રચનાત્મક કાર્યકર્તાઓએ તેનાથી દૂર ભાગવું, યોગ્ય નથી એવું જ નહિ પણ જે રાજકીય પક્ષના મૂળમૂલ સિદ્ધાન્તો અને ધ્યેયો સાથે તમારો મેળ પડતો હોય તેને તમારો ટેકો આપી તેને જગવાન બનાવવો પડે અને એમ કરવા યોગ્ય સત્તાધારને જીતી પડે તો તેમ કરવામાં પણ સંકાય રાખવાની કે અચકાવાની જરૂર નથી.

આ બંને સમગ્ર ક્ષેત્રોમાં તટસ્થ મૂલ્ય કન કરનારની મતિ પડ્યું મૂકવી નાખે તેવી છે અને ‘શુ સાચું?’ તેના સંદેહ ઊભો થાય છે “બંને હાથમાં લાકડું હોય” અને જે મૂલ્યવત્થુ થાય તેવી આ રિયલિટી છે અને છતાં આપણે બંને માન્યતાઓને જરા વધુ તપાસી લઈએ તો ખોટું નથી કેટલાંક રચનાત્મક કાર્યકરોને આ અંગે શુ અનુભવો થયા તે આપણે અહિં તપાસીએ.

અનુભવોને તપાસતા પડેલા ‘રાજકીય પક્ષો’ વિશે થોડીક પાયાની બાબત સમજી લેવાની જરૂર છે કે એક વખત રાજકીય પક્ષ બે થોડા પગલે તે ગમે તે વિચાર સરળીને હોય અને તેના બહારજીવો જાને ગમે તેવી રીતે વાતો લખી હોય તોયે “અમમ કોઈ રીતે સત્તા પર આવવું” તે ક્ષેત્ર સંકુળ સરખા છે અને તે લગ્ન સાધના માટે ક્ષિપ્ર આદર્શની વાતો કરનારો પક્ષ

પણ નળગા સાધનોનો ઉપયોગ કરતા અચકાતો નથી. રાજકીય પક્ષોની આ જૂમિકા સમજ્યા પછી “રાજકારણમાં અને રાજકીય સત્તા પર જવા માટે સંકાય ન રાખવા” કહેનારાઓએ નીચેની બે ત્રણ વાતો ખ્યાલમાં રાખવી પડશે.

૧ કાંતો તમારે એ માટે કાંઈક પણ રાજકીય પક્ષ સાથે ઘર્ષણમાં આવવું અનિવાર્ય બનશે.

૨ અથવા તમારી મૂળ વિચારસરણીને તટસ્થ કે તેમાં દીલાસા રાખીને કાંઈ પક્ષની સાથે સંઘ રાખવો પડશે જેનો સીધો અર્થ એ થાય કે તમારે પક્ષની સિસ્ટ માનવી પડશે.

૩ અને આ બંને બાબતમાં મન ન ગોઠવાય અને છતાં પોતાના ક્ષેત્ર માટે રાજકારણમાં પડવું અનિવાર્ય જ લાગે તો તે માટે નવો રાજકીય પક્ષ ઊભો કરવાનું જ બને.

આટલી જૂમિકા સમજ્યા પછી આગળ આપણે થોડા અનુભવોનો અનુભવ કરીએ.

એક સાધુ પુરુષના નેતૃત્વ નીચે ચાલતી સરથાને સમગ્ર રચનાત્મક કામ દ્વારા પોતાના મિકેનિક પ્રદેશ પર લાગી નિષ્કામ સેવકથી પ્રભુ પર પોતાનું પ્રભુત્વ મેળવ્યું અને પેલા સત્ત પુરુષ અને તેના અનુયાયીઓ, રચનાત્મક કાર્યકરોની પ્રભુસારી એવી પૂલ કરવા લાગી.

કામ વધવા માડ્યું તેમ તેના અનુસંધાનમાં વિચારોની સ્પષ્ટતા થવા લાગી અને તેના દેવરવંશ સરથાએ પોતાની એવી નીતિ નક્કી કરી કે “સરથા અને તેના કાર્યકરો આર્થિક અને સામાજિક ક્ષેત્રે સ્વતંત્ર પોતાની આગવી નીતિથી કામ કરશે અને રાજકીય ક્ષેત્રે તેણે એક રાજકીય પક્ષનું માનવ્ય સ્વીકારવું” અથવા ધ્યાવાના નિષ્ફળને લીધે જ્યારે જ્યારે ન્યા ન્યા પેની રાજકીય સરથા મૂરંદેનીમાં મૂકાઈ બલમના તેનાઓ બહાર ને તા નીકળી શકતા ત્યારે આ સરથાએ પોતાની મદદ પોતાના કાર્યકરોના જાનના જોખમે પડોચાડી.

પણ અહીં સ. આ સરથાને સામાજિક ક્ષેત્ર ગણતી હતી તેને પેને રાજકીય પક્ષ રાજકીય ક્ષેત્ર ગણતો હતો અને તેની એક બાબતમાં પોતાનું

માતૃત્વ સ્વીકારું હવે. છતાં કહેવાતા રાજકીય ક્ષેત્ર માટે એ સરચા અને તેનાં કાર્યકરોને પોતાના પ્રતિસ્પર્ધી માન્યા। પણ વાન ત્યાંથી જ ન અટકી અને પેલા રાજકીય પક્ષના મુખ્ય માણસોએ એ સરચા અને તેના કાર્યકરોને ક્ષેત્રમાંથી નાબુદ કરવા પોતાની વિચારપૂર્વકની બંધી જ શક્તિ કામે લગાડી અને આજે એ સરચા સારી એવી દેશોગીમાંથી ખસાર થઈ રહી છે। ખૂન ખરાગા માટે જનતા એ પ્રદેશમાં સરચાએ પોતાના કાર્યકરો ગુમાવ્યા છે અને આજે સરચાના આધાર મત એ કાર્યકરોને તે ક્યારે ગુમાવી ખેંસશે તેના કંઈ ભરોસો નથી

આ કિસ્સામાં મન વિચારે એ છે કે આ સરચાએ રાજકારણને સ્પર્શ ન કર્યો હોત તો શું સ્થિતિ જુદી હોત ખરી? અને એ જુદી સ્થિતિ શું હોત? રાજકારણને સ્પર્શીને આમસ્વરાજ્ય તો નથી મેળવાયું કદાચ આમ સ્વરાજ્ય માટે લોકોને તૈયાર કરવાનું રચનાત્મક કામ પણ થયું છે, કે નહિ તે પણ પ્રશ્ન જોવા યાગ્ય છે કે નહિ તો લોકોને લાખા માળા સુધી રચનાત્મક કામ દ્વારા કેળવવાથી લોકોની રાજકારણ વિશેની સારી શક્તિ ગભી થાત કે નહિ?

આથી જુદી જાતનો બીજો કિસ્સો -

રચનાત્મક કાર્યકરોએ રાજકારણમાં લાગ બજાવેા જોઈએ તેવી આગીવાતગી માન્યતાવાળા અને કંઈક પ્રથમથી જ કોઈને કોઈ રીતે રાજકારણમાં પ્રવેશ મેળવી ચૂકેના એવા પ્રચાર બાર્ડ બહેનોની એક સરચા લાખા સમયથી લોકોની સેવા કરતી આવી છે પણ ત્યાં પશુમાં પડી એક તકરાર પ્રમાણે રાજકારણના પાયાપર લાખી જિંદગી ભેગા જીવેલા મિત્રોમાં પડી એક તકરાર અને આખરે એ તકરાર 'કાંતે માવો પાણી નોખા ન ખેડે'ની કહેવત એટલી ખાડી બચપણથી સાથે જીવતા ઉવાડે પડે લોકોએ કાંતી કમાઈ મેળવનારા પાયાના રચનાત્મક કામો કરનારા એવા લગેદીયા મિત્રોને જી. પાડવાનું કામ

રાજકારણે કયું?

પરિણામે એક તેજસ્વી રચનાત્મક સરચા કોઈના રાજકીય કનેક્શને પોતાને ત્યાં લાવીને તેજહિનતા અનુભવી રહી છે રાજકારણને આવી શું કાંઈ જરૂરકાર્યો થયે તે તો ખબર નથી પણ આ સરચાને તો પાર વગરનું નુકશાન થયું છે

આ કિસ્સામાં તો સ્પષ્ટ લાગે છે કે સરચાએ રાજકારણનો નિષેધ રાખ્યો હોત તો કંઈ બિખાત નહિ સરચામાં ગૂચ ગભી થાન નહિ, અને લાખા વર્ષો સુધી હજુએ સેવાની જેમને જરૂર છે તેવા લોકોને યોગ્ય સેવા મળી શકત. કારણ કે રાજકારણને સરચામાં અને જીવનમાં સ્થાન આપવાથી સરચાના લગભગ બધા જ મુખ્ય બાઈ બહેનોનું ધ્યાન કોઈને કોઈ રાજકીય સ્થાન કે પોતે માની લીધેલા પ્રમત્તા રાજકીય લલા માટે મથવામાં છે

'બધા બહારથી ઘરે તો ફુનિયાનું શું થયે?' એવી નાહકની ચિંતા લેતે ન કરીએ પણ નાની એવી સખા ધરાવતા સરચાના મુખ્ય સેવકોનું બધાનું ધ્યાન બે રાજકારણમાં અને રાજકીય સ્થાન પર રહે તો પડી ધીરે ધીરે કરતા રચનાત્મક ક્ષેત્રમાં જગ્યા ખાલી પડી જાય તેવી કલ્પના કરવાનું બચકચ નથી

એટલે આટલા અનુભવથી ગાંધીજી અને વિનો બાજી જેવાની સલાહથી આપણે એટલું જરૂર શીખીએ કે રચનાત્મક કાર્યકરોએ પોતાની શક્તિ માત્ર લોક સેવા ક્ષેત્ર રચનાત્મક કામમાં જ રોકવી તે ધર્મ છે અને તેમ કરવામાં રાજકારણના પૂણ્ય અભ્યાસી થવાનું અને લોકોને અભ્યાસી કરવાનું આપણે ખૂન વાનું નથી એટલું જ નહિ જરૂર પડ્યે તે માટેની સલાહ આપવાનું પણ ચૂકવાનું નથી અને તેમ કરવામાંથી સાચી લોકશક્તિ ગભી થશે કે નહિ આખરે પોતાના બધા જ અધિકારો હક્કો અને સ્વમાનનું રક્ષણ કરવાને શક્તિમાન બનશે

ઈન્દ્રે આપણને બે કાન દીધા છે અને બે આંખો દીધી છે પણ જીમ તો એક જ આપી છે - એટલા માટે કે આપણે ઘણું ઘણું સાબળીએ અને ઘણું જાણું જોઈએ, પરંતુ બોલીએ ઘણું જ જોઈએ

—સોહેલિસ

સંભારણાંની સાંખું

દરિનબાઈ શાહ

ગાંધીજીને ધોધ મેઘાને દોડ દાયકા તો થઈ ગયો. પરંતુ ગાંધીજીવનના ગર્ભાગારમાંથી તો હવે જ આપણે કંઈક બહાર આવવા લાગ્યા છીએ. એ વધીકળ્યું પૂરેપૂરું આત્માદક અને પ્રાસાદિક હતું જ. પરંતુ એટલા પડખોપડખે આપણે હમણાં સુધી હતાં કે ચિત્રની ઉત્તમનામાં તો તરંગો રજા પરંતુ એના રંગ, મિનાચટ કે જગ્યુ રેખાઓનો લલિત ઉપક્રમ નિરખવા જરા દૂર દૂર પડે તેમ હતું. એટલા આપણે હડી ચુક્યા છીએ, અને ગાંધીજીના જીવનની જગ્યુ રેખાઓને 'ફાકમ'માં લાવનારા, સાત સન્મુખે લીટરેલાં સંભારણાંઓ ટપોટપ ઝરવા લાગ્યા છે, જે હાથે ફરતી ઘડીમાંથી જે ફેરી રમઝટ છૂટે છે એવી જ રસધાર જે હાથે લખાયેલું શ્રી ૦ સ્વામી આનંદ અને શ્રી ૦ શાન્તિકુમાર નરોત્તમ મોરારજી 'ગાંધીજીનાં સંસ્મરણો' અને બીજી સંભારણો' બની રહે છે.

ગાંધી-ગ્રીષ્મા મંત્રણાઓનાં કાન્ત્યન સૌએ સાંભળ્યા કે વાંચ્યા હશે. ગાંધીજીએ જ સગે હાથે મહામંદ-અરી ગ્રીષ્માને 'કાયદે-આક્રમ' તરીકે જગતકેર કરવાનું નાકું પાકીસ્તાનીઓને પકડાવું હતું તે તો આપણે જાણીએ છીએ. પરંતુ ગ્રીષ્માનું ઝેર ચેતારવા અને અહંકારના ટોચા ભાગો કરના એના નાકને પણ રીઝવવા માટે ગાંધીજીએ મંત્રણાઓ વચ્ચે તેન-માલિ શના ફાલદાઓ સંભળાવવાનો અને જનની પહે તેવા પડેના પાતળા ખાખરાઓ પણ મોકલવાનો ગ્રીષ્મા-સાહેબ પર નિસર્ગોપચાર કથે રાખ્યો હતો તે તો આપણે આજે જ શાન્તિકુમાર અને સ્વામી આનંદ કહે છે. ત્યારે જાણીએ છીએ, જે સાથે કાંઈ શેકને મળવા મહાત્માજી અને નહેરુ દેવકતા દોડી ગયા હતા તેનામા મળ્યા પછી ગાંધીજીને ગઈ આવી હતી કે ઈંગ્લેન્ડ-અમેરીકા વની ભારતને લાઠીમાં ભોળવવા તે ધૂતારા બનીને જ આંગો હતો. અંતરના અગ્નિ-ના કુવારા તરીકે ગાંધીજીને પેળનારા આપણે બધા આ પુતક દારા પહેડીગવાર આંખો ચોળના ચોળ્યાં બેરા અને જાણુવા પામીએ છીએ કે મરજીતોદ્ધ દેડકા જેવા સ્વતંત્રતાના આપણા ૧૯૪૮ના આદેશનું

ગાંધીજીનાં સંસ્મરણો અને બીજી સાંભરણો
શાન્તિકુમાર; પ્રકાશક: જ્ઞાતિગોવિંદ પ્રકાશન
અમદાવાદ; કિંમત પાંચ રૂ.

નમ પાડવામાં નેતાઓને કેટલી કસરત કરવી પડી હતી ! 'વિટિય હુમનને હિંદ છોડી જવાનું' કહેનારો કાષ સચેટ છતાં સહેને જનતાની બત્રીસીએ ચડી જાય એવો શબ્દપ્રયોગ બોલવા ગાંધીજી સહિત સૌ મથામણ કરી રજા હતા. ચર્ચામાં જુદાજુદા શબ્દો સૂચવાયા. કાષએ કહ્યું 'Get out'. ગાંધીજી કહે એમાં અવિનય ભર્યો છે. રામજીએ કહ્યું 'કરીને Retreat કે Withdraw શબ્દ સૂચવેલો. ગાંધીજી કહે 'Orderly Withdrawal.'

પરંતુ ધમ પકતી નહોતી અમણુ લોકો પણ લડતના હેલે ચડે ત્યારે ધમ હઈને એમને હેડેથી છૂટે એવા શબ્દ હતો જડતો નહોતો. હેવામાં તો મંડાઈ ગયું હતું 'કિવટ ઇન્ડિયા' પણ હોં ન આવે ! છેવટે જરા લાઇ ગયા યુર મહેરઅબી ! મતિલાસમા કંડારાઇ મજેલા મગનમેરી સૂચ 'કિવટ ઇન્ડિયા'ના સજા કે હતા યુર મહેરઅબી ! મહેરઅબીની છમે આ સાક્ષાત્કાર સમા શબ્દને જન્મતા બોધને ગાંધીજીથી આનંદમાં બોલાઈ ગયેલું 'આબીન !' એ મહાન રજુમેરીનો એમ જન્મ થયો.

તો પછી મતિ તો મહાત્માની પણ મંડાઈ જતી. એમના ચાગીદો પણ એવ બાળુએ સરખે સરખા વહેવાઇ મથા હોય તેલું પણ કપારેક બનતું. આમ ગાંધીજી જ થીજીને ચોરી મથું હોય ત્યારે ભલે ધમર સૂઝાડે તેમ આધતું હોય તો પણ ધમર-જુદા જુદા નેતાઓને કે અતેવાસીઓને જુદું જુદું સૂઝાડે તો પછી કરતું શું ! એવી નીમડ ગાંઠ જેવી પળના છૂટે-કારા માટે ગાંધીજી પણ કિંકેટના કેપન જેવો જ 'ઈડમ' વાપરતા-ટાસ (સિક્કો) ઉઠાવવાનો ! 'કાંઈ વાત અગે બેઠ પાસાં સરખાં જ વખનદાર ફેરે, નિશ્ચય લેવામા મૂંઝવણુ ઊભી યાય, ત્યારે ઘણી વાર સિક્કો (ટાસ) ઉઠાવતા.' ઘણા લોકોને આ ન ગમતું. ધાતુના દૂકાને આમ કાંઈ બનાવવામાં જુદિનું-દેવાણું લાગતું. પરંતુ ગાંધીજી પાસે ખુવાસો હતો : 'માણસ રખધનશીલ છે. પોતાની જ અક્ષય હુસિયારી પર માણસ મુસ્તાક રહે એમાં એનું

મિથ્યાભિમાન, ગર્વ, રાગદ્વેષ ભગેલાં હોય એટલે એને હાથે ખોટા નિર્ણય લેવાવાનો વધુ સહન એના કરતા સિક્કો ઉછાળીને નિર્ણય મેળવવામા એ પોતાની વાતનો ફેસો લગવાનને લાગાવે છે.

આની તાલેતાજ સાચુ જેની વેડી લીધેની માળ રણોનો મોટો દગનો આપણને લેખકાએ આપ્યો. ગાધીજીના જીવનની મનની જીવી જીવી, ફૂળી ફૂળી કાચરી ગીડારી રવા હોઇએ કે કાતળાએ ચૂરી રવા હોઇએ એવો રસારવાદ સાબરજીનુ પુરતકે ઘઈ રહે છે.

ગાધીજીને હાથે એક આ મો યુગ પ્રવર્તી ગયો એની કોણ ના પાડે? ગાધીકાળની જૂની પ્રતિદા આજે ધસાર્ક ગમેતી કદાચ લાગશે ગાધીવિચાર કદાચ પેન્શન પર ગેનરી ગમેનો પણ વહેવારમા હવે લાગે પરંતુ ગાધીજીના જીવનના ફળ તો ફેટવીએ પેડીએ સુધી આપણે ભોગવ્યા કરવાના છીએ એમાનુ ફીજે ફળ આપગી રવતતના તો અજરામર રહેનાની ત્યારે એના પ્રબધક ગાધીવાદ અને ગાધી મહાત્મા પર મસરવાળા, કુમારખા કે કાલેનકર આમર પ્રથો લખશે ખારેલાત કે સુશીના નૈયર ઉચ્ચાત્માની રજોટી પણ કાચગી મથો ભરી ભરીને આપશે આ બધા પત્રી પણ ગેડી ગયેની કીટ દશનમાથી ભગેના સરમરજોની સુઅર્જુન પક્કડવાનુ તો બાકી રહેશે જ આપગી જ ગરને કસમી ધૂળધોવાઓ કામે લાગે તેની રાહ ભેગી ભેગી બે પાવરધા ધૂળગોવાઓએ મુકર્જુરજની પોગલી આ પુરતકે દારો આપણને હાથેહાથ પડેઆડી છે ગાધીજીની રાજકીય ભમી તો ફેશે ધર ઈ ધર ધને ભે છે સત્ય અને અહિંસા જેવા એમના શાશ્વત સૂત્રો હતા તો ખાદી અને મામેલોગ જેવા તુલનાત્મક મૂલ્યો પણ હતા અને એમના લાચામા એમના કાળ માટે અસરકારક એવા રાજનીય શસ્ત્રો પણ હતા પણ એ બધાની કલ બે લનોત ગાધીજીના જીવનમા ને દ્ર થો રેડાએવા હતા તેનો અચ્છો ખ્યાલ આ સાબરજીએ આપે છે ગાધીજીને બોલતળિયાવાળા મકાનો જ લાવે અને માળગાશ મકાનોથી ઉબકા આવતા એનુ પણ રહસ્ય હતુ આગાખાન મહેનના જેનવાસમા મહાદેવભાઈ અને કર્તુરમાની મેઠ ભેઈને ગાધીજી બારે હલની ગયા હતા થોડા વખત તો ગાધીજી બનેની ભરમને રોજ પોતે ને કપાને ચારેનો કરતા વહાનની ચાદ માથે ચડાવવા માટે પરંતુ કિશોરભાઈએ ખ્યાન

ખેચ્યુ કે હિંદુ સરમર પ્રમાણે આ અવરોધનો ચાંદનો અવગો ગણાય અને ગાધીજીએ તુરત જ બંધ કરી દીધુ ભરમનો એથીય મોટો દાહ કાર થઇ ગયેતો. 'સુદર બરખીમા ચાગેલી છાંજેની રાખ' ભેઈને જમનાવાત બળજબની વિધવા જનનકીદેવી જુદના બગલામા, ભારે કાળજીથી દીકરા કમલનવને દત્તમ જન મુકારી રાખ્યુ છે ગાળિને મડયા હતા દતિ ધસવા. 'આ શુ કરી રવા છાં' એમ કોઇએ રોક્યા અને રોક્યા ત્યારે જ અરેતાટી નીકળી ગઇ કે આ તો આગાખાન મહેનની જેલમાથી આવેલી કર્તુરમાની અને મહાદેવભાઈ ની ભત્રી હતી.

ખાણી રોતા પેઈએ તેમ ગાધીજીના સાન્નિધ્ય પર ફરી વળતા લેખકના મન ચમુએ ફેટલાક ખેપાની રેદરથો પણ પુરતકે દારો ધરી દીધા છે.

ગાધીજીને આગખાન મહેન-જેલમા ધાત્યા પત્રી ચરઆનમા તો પેટના દીકરા દીકરી સિવાય ખીજ કોઈને સરકાર ધરવા જ ન દે પૂના ખાતેના કાચમી વજમાન લેડી પ્રેમલીના કામરડીને પણ દૂટવા ન દે, છવે રસ્તો કાઢવો પશુ ફૂટીની અગાશીમાથી મોડું ફૂરળીન માડવુ અને આગાખાન મહેન-જેલના હસન ચનનમાથી વાવડ વીણવા લાગ્યા આ કુરમીનિયા મોકીમા એક વખતે મોગ ભડમ દેખાયા કંઈ ગમ ન પડે પરંતુ બજા મુશ રાખેલી મહાદેવભાઈના અવસાનની વાત ફૂની જ.

ગ્રીજુની વેનરજો આનતી હતી તેવે સમયે ગાધીજી ના પચમીનીના મુકામમાથી રાજજીએ એક તાર ગ્રીજુને કપા. રાજજીએ સાત ખાનગી રાખ્યુ હતું પરંતુ એમની કંઠચાઈ કે ખીજે દિનસે સાતિકુમાર પોરટ ઓફિસે ટપાલ લેવા ગયા ત્યારે રાજજીએ તારના કોઈ મુકવેના પૈસાની જિનરાણી કરી અને આખો ભેદ ફેડી નાખ્યો.

સાબરજીએ ધૂમતી ધૂમતી કર્તુરમાની ચેલમા ને મડાડ જીલ્લી ચર્ષ, દેરો (દેવદાસ) ગાધીજીની નજરે કેમ જોડો જીતયો અને બાની ચિતા આખરે ભડમડ બળવા લાગી દિલ્હીના હાકેમોના ફડકડાટવાળા રેલિફોનો પણ ટાઢા ચપા અને ઝાડ નીચે ખુસ્તી નાખીને બાના અવરોધોને બિડી જતા ભેઈ રહેના બાપુજીને સોએ કચ્છુ કે હવે અદર જાઓ ત્યારે મુગા મતર કરી દે તેવુ ને બાપુ બોલ્યા તો કહી દે છે 'જિંદગી આખી સાથે ગાળી હવે અત્યારે અરધા

શક મટિ કેમ છોડી જઈ ?

વળતે દિવસે કૃષ વીણતી વખતે કસ્ટરજાની
૨ બંગડીઓ અકબંધ રાખમાંથી નીકળી ! જુદી
બડી કે એ તો કાયરપુકે હશે ! પરંતુ એને કેસયો
ની હાજરીમાં મનુષ્યદેન ગાંધીએ કરાવ્યો. દેવતામાં
! વાપરતા તેવી જ વધારાની બીજી બંગડી નાખી
સ્વાહા થઈ ગઈ.

‘શબ રાત્રે મારી પથારીને ઓશીકે એ નોટલુકો
કળે. દરરોજ સવારે ‘ભીને કંઈક ટપકાવીય.’

પોતાના જ કાળજી જેવા કસ્ટરજા અને મહાદેવ-
! અને જેસની અંદર જ વળાવીને ગાંધીજી આપ્યા હતા.
ને વિષે ગાંધીજી લંબાવતા જાય તેવા બધાનો બહુ
! મહત્વ થયો એટલે છેવટે ગાંધીજીએ ઓશીકે નોટલુકો
કવાની સૂચના આપી. સવાર પડે અને ‘સો એ
! શીકાની નોટલુકો ફેરવે-ગાંધીજીએ શું ‘ટેપકાર્યું’
! જુવા. પછી મોટો ઠોરી જ રહી. એવું એમણે ‘દેવું’
રાત્ર ગયું હતું. મિયાણા બાપુ પૂછપૂછને ‘જવાબ’
ના, ‘ધણે પ્રયત્ન કરું છું પછી અતિ નિકટ તેથી
‘ધ જ લખી શકાઉં નથી.’

‘વિરલા અને બળજની લક્ષ્મી ગાંધીજીના પગ
! તી હતી પરંતુ એમની આખને પંડળ નકોતા થઈયા.
! નિનકુમાર કહે છે કે પ્રાયના જુલે થતા દરિજન
! જામા ત્રાનાનાં કાંવડીયાં કેટલાં આપ્યા તે ગાંધીજી
રાસ પૂછતા. મરીબના કાંવડીયાનું ચૂન તેમને મોઢું
! તું. પરંતુ લેખકે, ભેળભો હજવો બહાર ‘સોભરણો’
! રા પોરસવાનું નથી રાખ્યું. ગાંધીજીને કસ સર્વોગી
! વિ ને ભાતે પુસ્તકમાં ‘અંધારેથી છે. જીવંત મહાસુદ
! કું થયું. ગાંધીજીએ કાષ્ટક કહેવું ને ભેળભો દુનિયામાં
! પ્રેમના ભેલની રાહો ભેળભો કોઈ નહિ હોવા નિવેદન
! રહું કે નહિ તેના પર અદરોઅદર, મહાભાજીની
! ડગમાં મતભેદ થયો. બાપુએ સૌને નકોત્રી કરી લેતા
! તની મુદત આપી. વિજય પ્રાગજીને થયો. અને
! નેવેદન ન થયું. પરંતુ મુસદ્દો હાથર હોને ગાંધીજીનું
! એ નહિ અવતરેલ મહત્ત્વનું નિવેદન લેખક વાચકોને
! આપી શક્યા છે.

ગાંધીજીને સંતો કે પુણ્યજીનો દુસ્મન માનનારા
પોતે જ આ પુસ્તક વાંચીને જડ બંદર થશે હાથબા-

વટના કાળજી મારેના વીળંગાના ‘બીટર’ની ગાંધીજીની
- વધીલાત સાંભળવા મળે-છે. અને ‘સિંગરનો સયો
! શોધનારે માણસને કાયમના પેતરામાંથી ઉગારી લઈને
! સંસારનો મહાન ઉપકાર કર્યો છે’ તેમ કહેનારા
! ગાંધીજી જ હતા. સિંગરના સંચામાં હજુ વધારે સુધારા
! થા કરી શકાય તેવી ઝીણી સૂચનાઓ, હાથે આકૃતિ
! દોરીને ગાંધીજીએ વગર આમંત્રણે કપનીને મોકલી
! આપી હતી.

ગાંધીજી સ્વરાજ પછી કોંગ્રેસનું શું કરવા માગે
! તેની ઘડ પછી લેખકે ‘પાડે’ છે. કિવટ ઇન્ડિયાના
! ઐતિહાસિક એન્ડ ઓર્થો રીડ સીઝ અધિવેશનમાં
! ગેલાગિયા તળીએ જવા નીકળતા પહેલાં ગાંધીજી,
! મોલાના અને જવાહરલાલ વચ્ચે વિરલા હાથસર્ખ
! વાત નીકળી પડી:

‘મોલાના આજાબ સ્વરાજમાં કોંગ્રેસની ‘શી
! પોઝિશન રહેશે ?’

‘ગાંધીજી’ કોંગ્રેસે તો હ મેમાં સરકારી તંત્રની બહાર
! રહીને જનતાના હિત માટે સરકાર પર દમાથુ લાવતા
! રહેલું નેહએ.’

‘મું જવાહરલાલ: ‘અને તો હાથે છે કે કોંગ્રેસે
! સંપો લઈ જનતાનું ‘હિત’ સોંપવું નેહએ.’

‘મું દેવડોગરના પારસી મ ની મેરીસમાંથી ‘મરીચિ’
! કેવી રીતે બેન્યા અને એખનેનાં વીનના એકઝીકયુટરો
! કયા સે નામોંકિત મુજસતીઓ હતા તેની કથા પછી
! ‘સામરણો’ કહી જાય છે.

‘દે. જુલે પુસ્તકે લખવા બેઠા નહોતા. વનપક ફેળની
! જેમ જીવનની કેટલીક સામરણો તેમજે તેમાં કલવી
! રીધી છે. ‘સામરણોમાં’ ધૃતિવાર ઇતિહાસ અને
! કાળવ્રં રચમ વર્ણા ‘ગયેયું’ નેહએ છીએ તેમ અહિ
! એકે રસે-મોળી રજ થઈ છે. વખત જતાં કંઈ વાર
! સાજે છે. 1. 1. 1. 1. 1.

‘સજી આખે, જેએવા ગાંધીજીના અવસાનને પછી
! એક પેઢી થઈ જશે. એવી પેઢી ઝડપથી આવી રહી
! છે જેણે ગાંધીજીને નજરે નેજા ન હોય. ગાંધીજીના
! અતરંગી રાચક સામરણો નવી વસ્તીમાં ખાસ
! કરીને ગાંડુ વાવેતર કરી જશે.’

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્ડસ્ટ્રી સોસાયટી લિમિટેડ

જારતની એક અત્રિભ વીમા સરથા, જે તેના ચોલિસી હોલકરોને નફાનું બિાનસ (આવકવેરા-મુક્ત) વહેચે છે જેણે નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે -

★ ઢાર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અંગત અકરમાત)

—: માલ, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :—

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખોટ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી લાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કામકાજ કરવામા આવે છે

સાખાઓ દેશભરમાં સર્વત્ર છે.

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્ડસ્ટ્રી સોસાયટી લિમિટેડ

૨૩ પી એમ રોડ, કોટ, મુંબઈ-૧.

૬ હેડ ઓફિસ

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૭

તાર : 'CO FIRE'

ડી. એન. દેસાઈ.

મેનેજર

શુભ કામનાઓ સાથે

શ્રી અભિકા મિલ્સ લિમિટેડ
અમદાવાદ

શુભચ્છાઓ સાથે

ન્યુ ગુજરાત કોટન મિલ્સ લિં

અમદાવાદ-૨

રજી. ઓફિસ: ૯, બ્રિજનાં શેડ કલકત્તા-૧

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધિમાં
ઉદાર હાથે મદદ કરો.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ
રાષ્ટ્રીય કોટકટીમાં ચોતાની ફરજ બજાવે
કરના માટે કટીબદ્ધ છે

ઉના તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ

ઉના

જિ. જૂનાગઢ

ફોન નં. ૭

લાલજીભાઈ ગોકળદાસ

મેટલ વર્કસ

પિતળના ખાટા સરકસ તથા

-- વાસણો માટે --

લાતી રોડ, મોરબી.

With Best Compliments
From :-

'AMER FINANCE BOMBAY
(P) LTD.'

ના સૌજન્યથી

सर्वोत्तम भांड माटे

नेथर् जिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

उनिवा कोकसयन्

कलकत्ता-१

दिना : १२-१०५२ नाम : NOBISUGE

मिल स्थानः

रेलवे स्टेशन, पगडा,

पो. को. नारायणपुर

जि. ब'पारख (जिहार)

(नाम : KANORIA)

અપર ગેન્જીઝ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ધ ઓ'ધ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ન્યુ ઇન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ધ ન્યુ સ્વદેશી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
 ગોવિંદ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

ચેરમ્પીમાંથી
શુદ્ધ કણીદાર ખાંડ
 બનાવનાર

ગ્રેનેજીઝ એજન્ટસ
ધ કોટન એજન્ટસ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

ઇન્ડસ્ટ્રી હાઉસ, ૧૫૬, ચાચંગેઈટ રેકવેમેશન,

મુંબઈ-૧

વેષાવજન

[પર્યાવહારી લોકાવહારી વિદ્યજન એ જ ઉપાસ્ય ॥]

૧૯૦

રૂપાયતન
પ્રકાશન

બાન્યુઆરી ૧૯૬૪

સાંસ્કૃતિક સમન્વય ઝંખણું 'રૂપાયતન'નું માસિક મુખપત્ર

વર્ષ ૨ : ('આસાણુ' વર્ષ ૧૯) :: અંક ૧૦ : સળંગ અંક ૧૯૦ : જાન્યુઆરી :: ૧૯૬૪

અનુક્રમ

૩૯૧ સ્વર્ગ અને પૃથ્વી	મત્યાનંદ
૩૯૨ કેનેડીની શાહીદત	સરદાઈ
૩૯૨ પાઠો કુરુ'!	હસિત ખુચ
૩૯૩ ભીતરની ગોઠી	મકરન્દ દવે
૩૯૪ સાચો શત્રુ	શિવચંદ્રદરમ
૩૯૫ પિતાની માથાના	એમ. બી. ડ્રી
૩૯૬ એક માત્રા	સરદાઈ
૩૯૮ ગન્ધ-હરેરી	એમ. એ. બાવસાર
૩૯૯ કોની અર્થના ૧	મિરિયાલ બારતીય
૪૦૦ શાને આ સુખ. ૧	હરમેન સહરમેન
૪૦૫ તક	અનંત વ્યાસ 'સ્મિત'
૪૦૭ હરિયાના ઠાતુ	ઈશ્વરલાલ બી. પદમાર
૪૦૮ ગુરુ સ્થાન શોભાવણ છે ૧	'અવાસી'
૪૦૯ આપણો સમાજવાદી હબનો સમાજ	કાંતિલાલ એ. પટેલ
૪૧૩ પરમશિવ	રશ્મિન્ મહેતા
૪૧૫ ઉપાસના પ્રવચનો	નગીનકાસ પાદેજ
૪૧૬ બાપુસાહેબનો ચહેરો	અનુપ બર્વે
૪૨૪ આત્મવિશ્વાસનું મહત્ત્વ	કિશોરચંદ્ર ભટ્ટ
૪૨૬	નાયુભાઈ ભાટવ
૪૨૭ ભત્રાચાન પ્લેટીપસ	મોહનભાઈ પટેલ
૪૨૮ ...	સુસુદે એ. શુભવીવાળા
૪૨૯ ફેરડીની વાવ	પિંમળશિયાઈ મલવી
૪૩૧ આન હકુડીર	સ્વામી હતાત્રેયાનંદજી
૪૩૨ હું પણ ચેર આજવાળી, આ !	પલ્લે બેક
૪૩૫ એ વહનીય વિભૂતિ	અધુકુન્જ પટેલ
૪૩૭ વિચારના નેડું	રતિલાઈ ગોધિયા
૪૩૯ સૌરાષ્ટ્રના યુવાન ગાયક...	'અનિલ'
૪૪૧ આત્માસન અને આત્મીયતા	મિનિલસ કર વ્યાન

સ પાઠક નવીન આંધી

સૂચના

(માહકાને)

દર માસની બારમી તારીખે આ પ્રસિદ્ધ ધાથે
પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તે પોરત ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી માર્યા લખને જણાવજી. અંક શિલ્પકમાં હશે તે મોકલારી.

અમે તે મહિને આઠક થઈ સામય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ યતા વિચારો ને તે લેખકોના છે. સંસ્થા તે વિચારોમાં સત્ય છે જ તેમ માનજી નહિ.

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજન'માં સ સમૃતિ, કલ્પ, સિદ્ધાંત અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, વાળું હોય એવી અવેશ રહે છે માત્રની એક બાજુ સાહીથી લખજી

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર બાબત જખવાડિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે

પ્રસિદ્ધ થયે તે સામગ્રીની ઓફીસમાં સાથે આ અને ચોથા પુસ્તકાર પ્રસિદ્ધ પછી અઠવાડિયામાં લેખકોને મોકલાય છે

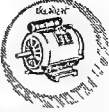
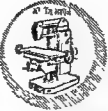
લખાણમાં

દેશમાં (વરસતું) છે રૂપિયા પંદરસમાં બાર શિલ્પે વૈષ્ણવજન, રૂપાચતન, મિનિલપેટી જૂનામદ

જૂનામદ

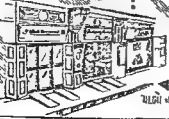
: ફોન નં. ૮૮ :

મિલિતક અને મુદ્રક : ધીરેન ગાંધી • રૂપાચતન મુદ્રણાલય • જૂનાગઢ

કચ્છ પાકી રાખના
રા પાકી બનાવે

દલિયાઈ
તેમના વેચાણની યાદી આપેલે
સોનાઈ ગુજરાતના છેલ્લા પછર વર્ષોથી ખેતીવાડી
શ્રમિકોના નવા ઓર્ગેનિક સેક્ટરના પિંડ રચના અમલો
અમૂલ્ય ફાળે આપી રહ્યા છીએ।

દલિયાઈ
એન્જીનીયરીંગ ઝૂ
સો સુ અટકેડ સિલ્લા પાસે
પાકો ન રૂપર સપ્લાઈ (ગુજરાત)

વ. પો. જુની

અ ખ્યા ત

S. B

મા ઠાની

છ ટો

કોન્ટ્રાક્ટર સોમાભાઈ બેચરદાસ એન્ડ કું.

હૅડ ઓફિસ ●

કડિયાનાકા, દરિયાપુર

● પ્રાન્થ ઓફિસ

સૈમ્પુર બોધા.

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

આવા હતા બાપુ - ૧-૨-૩-૪... ૨-૦૦

ગાંધી-ગુરુ ૧-૨૫

ગીતાંજલિ એક અધ્યયન ૧-૨૫

અહ્લાહતા બંદાઓ ૦-૩૭

મસ્તીની યુગમાં ૦-૭૫

ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા ૦-૨૦

ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા ૦-૨૦

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ

સાથે જીવનયાત્રા ૦-૨૦

શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે

જીવનયાત્રા ... ૦-૨૦

શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા.... ૦-૧૫

શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા.... ૦-૧૫

મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા ૦-૧૫

રામતીર્થની રત્નમાલા ૦-૩૫

સુ દ ર છ પા ઇ મા દે ઉ ત મ ઉ લો ક

વિલિધરગી બલોક

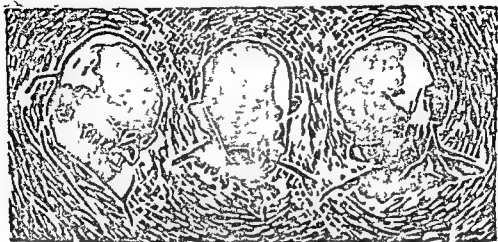
અને કીડાર્જન માટે

પ્રોફેસર સુડીઓ

લિટરેટર, અમદાવાદ

નવજીવનનું ગાંધી સાહિત્ય

નવાં પ્રકાશનો

ગ્રામ સ્વરાજ	૨-૦૦
શ્રીરામચરિત	૫-૦૦
ગાંધીબાપુ	૧-૫૦
ગીતા અને કુરાન	૩-૦૦
આપણે મૌ એક પિતાનાં સંતાન	૩-૦૦
પાયાની કેળવણીમાં અનુબંધની કળા	૨-૦૦
ખાદી શા માટે ?	૩-૦૦
ભાવિ સમાજરચનાની દિશામાં	૪-૦૦
ગાંધીવિચારદોહન	૨-૦૦
હિંદના સરદાર	૨-૦૦
કિશોરલાલભાઈના જીવનપ્રસંગો	૧-૦૦
જીવનવ્યવસ્થા	૪-૦૦

નવજીવન ટ્રસ્ટ

અમદાવાદ-૧૪

સ્વર્ગ અને પૃથ્વી

સત્યાનંદ

મહર્ષિ દુર્વામાની કોપથી સતી થોળ થઈ ગયેલી આંખો લોહને ય મુદ્ગલ જરા પણ વિચલિત થયા નહિ. એમણે એ હાથ એકીને નિવેદન કર્યું : ‘ભગવાન! પાદ-અર્ચન શ્રદ્ધા કરો. પછી હું આક્રમણથી જે કાર્ષ્ણીયી શકાય તે લોચનનો દુર્વીકાર કરી ઉપકૃત કરો.’

‘એમ, તું મને લોચન કરાવવાનો? તને પંદર દિવસમાં એક અન્ન શ્રદ્ધા કરનારો તારા જેવો દગ્ધરી બ્રાહ્મણ મને પેટપૂર જમોડી શકવાનો?’ દુર્વામાએ પોતાની સદેહ દારી પર દાઢપસાયો અને કરડા સ્વરે પૂછ્યું.

‘મુજ રંજના ધરમાં જે કેઈ હશે તે જરૂર આપની સેવામાં અર્પણ કરીશ, ભગવાન.’

ઉન્મત શા પોતાની જટા ખેચતા દુર્વાસા બોલ્યા. ‘વારુ, લઈ આવ.’

પંદર દિવસમાં કપોત-વૃત્તિથી સંઘરેલું (ફસવ ઉત્તર પાડી ખેતરમાંથી વીણી લીધેલું) સઘળું અન્ન તગિય ઝાટક થઈ ગયું મહર્ષિએ ધરવનેા બોલકાર ખાધો અને ચાહતી પકડી. મુદ્ગલના મુખ-મંડલ પર પૂર્વત્ત રિધરતા હતી. એમણે નિગહાર રડીને પંદર દિવસો સુધી જાણી પાડી કપોત-વૃત્તિ કરી અને અન્ન સઘળું. શરાજર સોળમે દિવસે મહર્ષિ દૂરી પધાર્યા અને મુદ્ગલનો સઘળો સંઘરો ખાલી કરતા ગયા, પણ મુદ્ગલના મુખ-મંડલ પર તો પૂર્વત્ત રિધરતા જ કાયમ રહી. આ જ રીતે છપ્પમ્પાડિયા સુધી મુદ્ગલે કપોત-વૃત્તિ ભરી રાખી અત્ર એકહું કયાં કર્યું અને મહર્ષિએ આવીને આરોગ્યા કર્યું.

મુદ્ગલની પત્ની અને એકનાં એક પુત્રને ત્રણ મહિનાના ઉપવાસ થયા ને તેઓ કુશકાય અને ફીચુ થઈ ગયા પરંતુ ત્રણેમા કોઈના ચહેરા પર અસંતોષની રેખા સરખી થ ફરકી નહિ.

આ બ્રાહ્મણ મુદ્ગલ મુદ્ગલની સત્યનિષ્ઠા અને ધર્મપરાયણતાની કીર્તિ તેની જન્મ-ભૂમિ કુરુક્ષેત્રની મીમા બોધબેળીને દેવતા સમજત પૃથ્વી ઉપર જ આપી રળી એટલું જ નહિ, એક દેવકોકમા પહેલી સૂકી હતી. મહર્ષિ દુર્વાસાએ એની ધર્મ-નિષ્ઠા તથા અપાર-વૈદ્યની પરીક્ષા કરવાને જ આ કોઠાર પડ-પત્ર રચ્યું હતું. છેલ્લે એમણે પોતાનું અસલ રૂપ પ્રકટ કર્યું અને કર્યું. ‘મુદ્ગલો હું તમારું ઇન્દ્રિય-કમન, ધીરજ, નિર્ભયસરતા તેમજ અલૌકિક ત્યાગ એમને અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું અને હું જ નહિ, દેવતાઓ પણ તમારા આ અનુપમ શૃણોની પ્રશંસા કરે છે. હમણા જ તમારા કારે સ્વર્ગલોકમાંથી વિમાન આવી પહોંચ્યો, દેવદત્ત તમને સપરિવાર સ્વર્ગમાં લઈ જશે.’

એટલામા જ અપાર્ણ દેવ-વિમાન આવી પહોંચ્યું. તેની અલૌકિક જ્યોતિથી આપું કુરુક્ષેત્ર અગાહિયા થઈ ઊડ્યું.

દેવદત્તે આગ્રહ કરીને બહુાન્યુ : ‘પ્રસર્વિ! આપે આપના કર્મથી સ્વર્ગના દેવતાઓને અત્યંત પ્રસન્ન કરી લીધા છે. આપને સદેહે સ્વર્ગમાં લઈ જવા માટે એમણે મને આ વિમાન સાથે મોકલ્યો છે.’

સુદમલે વિનમ્રભાવે કહ્યું: 'દેવદૂત! આપનો આગ્રહ અને દેવોનો અનુગ્રહ મને શિરોધાર્ય છે. પરંતુ, સ્વર્ગમાં લઈ જાઓ તે અગાઉ જવા મને ત્યાંના નિવાસીઓના શુભ-દૈવ વિશે જણાવો. પૃથ્વી અને સ્વર્ગમાં લોક શો છે?'

દેવદૂત કહે: 'મહર્ષિ, આપની નમ્રતા પ્રસાધનીય છે. સ્વર્ગમાં આપ જેવા તેજસ્વી ધર્મનિષ્ઠ પુરુષો આવે છે. ત્યાં નાસ્તિક અને અધર્મીને પ્રવેશ નથી. પૃથ્વી પર જે સુખોની કામના માટે લોકો તપસ્યા કરે છે, તે સઘણું તો ત્યાં સહજ જ મળે છે. ત્યાં ઋતુઓ સદાય સુખદાયી છે. પુષ્પો સદાય વિકસિત રહે છે. નન્દન-વનની સુખમા અસરાઓનું શાશ્વત સૌન્દર્ય ત્યાં જ ઉપલબ્ધ છે. ત્યાંના રહેનારાઓની સઘણી ઇચ્છાઓ પૂરી થાય છે. જે જે ઐશ્વર્યો માટે પૃથ્વીના નિવાસીઓ તપસ્યા કર્યા કરે છે તે તમામ ત્યાં મળે છે. પૃથ્વી ધર્મભૂમિ છે અને સ્વર્ગ ભોગભૂમિ. આપે જે શુભકાર્યો ઝાટી કર્યા છે તેનું ફળ આપને સ્વર્ગમાં મળશે.'

'આ તે સ્વર્ગના શુભ કે દોષ?' સુદમલે પુનઃ માગ્યું પ્રશ્ન કર્યો.

દેવદૂતે જણાવ્યું: 'સ્વર્ગમાં મનુષ્યો પોતાના પૂર્વકૃત કર્મોના ફળ જ ભોગવી શકે છે, કર્મ કરી શકતા નથી, અને તેથી જ પૂર્વાર્જિત કર્મોના ભોગના ભોગની સાથે ક્ષય પામી શકે છે અને પછીથી — એટલે કે સમસ્ત અર્જિત કર્મોની સમાપ્તિ બાદ, એ વ્યક્તિ ફરી પાછી પૃથ્વી પર આવી પહોંચે છે. પૃથ્વી પર આવતાં વેત જ તેનું જ્ઞાન મોહથી નાશ પામે છે. સુદમલ! પ્રજ્ઞલોકથી માંડીને ઉપરના સઘણા ભોગ લોકોનો એક માત્ર દોષ આ છે.'

સુદમલે હાથ ઝેડીને નિવેદન કર્યું: 'દેવદૂત! આપના દેવતાઓના અનુગ્રહનો હું સદાય ગ્રાહી છું. પરંતુ, હું પૃથ્વી પર રહીને જ કર્મ કરવા ઇચ્છું છું. એવા સ્વર્ગમાં જઈને હું શું કરીશ, ત્યાં કેવળ કર્મોનું ફળ જ ભોગવી શકાય છે? જવાનું જ હશે, તો આશ્ચર્યન કર્મ કરીને આયુષ્યની સમાપ્તિ પછી જ જઈશ.'

મહર્ષિ દુર્વાસા અને દેવદૂત વચ્ચે થઈ મુદમલ લાણી એકી નજરે બોધ રહ્યા.

કેનેડીની શહાદત

કેટલું સૂચક!
ગોળા વણ્ણી, કંઈ બિંધાઈ મથો.
બોમિયું લયડી પેહર,
ફિટ બળ્ય અવાજ જેને ઢામવા
ગોળા વણ્ણી, એ ફાણે પ્રસરી રહો
વાતાવરણમાં,
અંદાજે,
દેસ દેમે,
રહેત રહેત,
એમ ઉર લેયા વિષે.
કેટલું સૂચક!
છા કહે સોયતાન લાખ કહેડ વાનાં
છે શાહી માનવીની કોઈ કાળે બચ્ચ ના.

અંતર

પાછો ફરું!

ના અગ્રી પામ્યા નજરનું, તો બધે પાછો ફરું!
બિઝમ આગળ વધ્યા અફસોસ ના એનો ફરું!
હો બધે અરમાનનાં ખડેર નિર્મ્યાં કાપમી,
જે મને તજતાં ન, એની મુજ પજા માથે ધકુ!
છો મથો દીવો દરી એ કે ક વેળા ચેટંબો!
પાય થાક્યો છે, હૃદય પજા કેમ અધારે ભરું!
હું પછાડો ખાડું છું, હુનિયા જુએ થા ના જુએ,
ના દયા ખપતી મને છેને ઉપર હું ના તરું!
ખાડ તો શું ફલ પજા કે આંતુએ પીમળ્યાં નથી,
હું નથી એવા જ, કે અપર લઈ ગયાં ત્યાં સરું!
હું કતાં ઘર આવતાં બો દદ, તો હુંમે વરું!
બાંમરી છાતી ન ખડારી, મદ હવે એનો ઉરું!

હસિત જ્ય

લીતરની ગોઠડી

મકરંદ દવે

કેમ તને સમજાવું મિતવા, સાનમાં?
ધોડી બાંધી વાત કરી હતી ફાનમાં,
અને થાપ લીતરની આને ગોઠડી.
હરિણ, સુળને, અધિનારી સંજ્ઞાથી ચીંતે સાંપડી.

દુનિયા મારી છાઈ હતી છાયાળવી,
અબરો છાપુ રોળે રોળ નવી નવી,
તાર-દપાલ તણી માટે નહોતી મળ્યું,
હરિણ, પલ્લવ્યાં, વાવડઆપે કોણ મને વહાલા તણ્યા?

એક કિલ્લ રણ દુરુકે એમિતો થયો,
અધરાતે અધરાતે મન પીપી મયો,
ભીતર કોઈ બોલે બોલ અમોહ રે,
પરિણ, પદપદ, બોલ હરિ રે બોલ હરિ, હરિ બોલ રે.

અકિત અકિત એ આઈ અહુત વેળમાં,
અકિત અકિત નિરખું અમારી રેણમાં,
બોલ હરિ! હરિ બોલ! કહે કોઈ ભીતરે,
પરિણ આ તે, અમલ્યું કે સ રેણ અરો અરસામરે?

ખખર પડે કે ત્યાં તો હરદમ હુંડળ્યાં,
સ્વરતાં પાળલ પૂર અને ધેરી વળ્યાં,
થડ રી ભય તણાતી ધેવી નિહાળી,
હરિણ, કેવી, અનરાધાર અહોનિશ પ્રેમચડી લાગી!

કિલ્લે માંડ કબાણું કરાડી કસા,
વાત પડ્યે પલ્લ વેળ મળ્યું વીજ સાં,
છાતીફાદ રહું, રી વિધ પીડા સહુ?
હરિણ, વેળે, મળું છું અહીં કહુ છું? આઠેને કહું?

પીણ પાંતર પડ બનેલું પૂરતાં,
કોઈ કુ ભણે? બોલે સાપ અપૂરતાં,
ભેદ પામવા ભટકું ઘોર વને વને,
હરિણ, ત્યાં તો, અવરણગી ભેદ્યાધર બેઠાં અને.

પરગટ મળ્યા પુકારું તો લાજ મરું,
હરખ હરખ ભર એના ગુણ ગાયા હરું,
‘નય હરિ’ નય હરિ! સીધું ને સાદું રી,
પરિણ, મારે, જનમાવાની જીત થઈ મઈ સામટી,

સાચો શત્રુ

શિવમુંદરમ

તેનોના આદિ તીર્થ કર જાણજેવ.

અપરજેવ રાજર્ષિ હતી. તેમને જે કુમાર. મોટા કુમારનું નામ ભરત, ન્યારે નાનાનું નામ બાહુબલી. ભરત અને બાહુબલી સાવકા બાઈ હતી. એ મ તો આ બંને ભાઈઓ વચ્ચે સુદર પ્રેમ હતો.

પરંતુ, જર, જમીન અને જ્વેરુ, જે ત્રણ કંઈ માના છોડા આમ જમીન, રાજ્યના લીધે બંને ભાઈઓ વચ્ચે ઝગડો પડે. રાજર્ષિ અપરજેવે વિચાર્યું.

‘ભરત મોટા કુમાર છે. મોટા કુમાર જ પાટલી કુમાર કહેવાય, અને તેને જ રાજગાદી ધટે પરંપરા થી એ જ ચાલ્યુ આપ્યુ છે.’

આ ખ્યાને અપરજેવે પોતાના માદીના વારસદાર તરીકે કુમાર ભરતને જાહેર કર્યો અને પોતે સન્યસ્તની દીક્ષા લીધી.

આ બાજુ બાહુબલીને બહુ ળાગી આ પુ તેનામાં મથા નામ તથા શુભ હતા પોતાના બાહુબળ માટે સારા જે રાજ્યમાં તે વિખ્યાન હતો એટલે તેને થયું ‘મારા અતુલ બાહુબળને ખ્યાલમાં રાખીને પિતાએ મને જ માગી સોંપી નેપછીએ અરે, ખુદ ભરતે જ વચમાંથી ખસી જવું નેપછીએ, અને બાહુબળનાગા એના મને રાજ્ય સુપ્રત કરવું નેપછીએ વળી ભરત ને આ રીતે વચમાંથી ખસી જઈને મને માદી સુપ્રત નહિ કરે, તો પછી હું છું ને તે છે.’

આમ ભરતને સી. પડકાર ફેંક્યા તેણે કહ્યું ‘નેપછીએ ભરત યર્ધ જન તૈયાર. મારી સાથે મુદ્દિ મુદ્દમાં ચીતરે પોતાના બાહુબળના જોરે ને છતરો, તે રાજ્યનો રાખી થશે. એ તેા જેવું જોરે તેનો મોર.’

ભરતને રાજ્ય ચલાવવાનું હવું એ ન્યાયી માણસ હતો. તેને થયું ‘ને રાજ્ય ચલાવું હશે, તો મારા ન બાઈનો આ પડકાર મારે સ્વીકારે. પડશે મારા બાઈ કરતા મારામાં વધુ બાહુબળ હશે, હું સારા થોડી પરવાર થાઉં. તો જ હું રાજ્ય ચલાવવાને લાયક ગણાઉં નહિતર, લોકોમાં મારી હાસી થશે.’

આ વિચારે તેણે બાહુબલીનો પડકાર સ્વીકારી લીધો. બંને ભાઈઓ મુદ્દિમુદ્દ માટે મેદાને પડ્યા.

એક ગજુમારની લેસિપતથી ભરતને પથ આ મુદ્દતો અનુસવ તો હતો જ. પોતાની શક્તિ અનુસાર બાહુબલીનો સામનો કરવા લાગ્યો; તે બાહુબલીને જતલી મચક આપતો નહોતો. આ જોઈને બાહુબલીને મનોમન કોધ થયો તેને થયું. ‘મુદ્દિ મુદ્દમાં ભરત મારા સામે આટલી બધી વાર મુદ્દી ટકી રહે એમ? પછી મારું ‘બાહુબળ કયા રહ્યું? લાવ, તેને કપાળ વચ્ચેવચ મારી વળ મુદ્દિને પ્રહાર કરું.’

આ વિચારે તેના કવે રૂવે કોધ બ્યાપી જોડ્યો, તેણે જરાનર રોપમાં આવી જઈને ભરતને મારવા માટે હાઝ ચલાવીને એક હઠ મુઠ્ઠી ઉઘામી અને ખરે, આ જ મુઠ્ઠી ને ભરતના કપાળમાં વાગે તો ભરતનું પ્રાણપ ખેરુ ત્યા ને ત્યા બેઠી જન્ય એ પાત નહીં હતી પરંતુ ત્યા જ બાહુબળનીના સારા સરકાર જંગી જોડ્યા તેનું રિવેળો મન વેને કહેવા લાગ્યું ‘અરેખર, હું બાજવાન છું? કે પછી કોધ મારાથી બધું મારવાન છે? કોધને વશ થઈ તું મારા મોઢામાં સામે મળ મુદ્દિ ઉઘામી ગ્યો છું અને તે પછી એક નાચીજ રાજ્ય કોવા સારું. એના કરતા એ કોધને જ વશ કરું એ જ શુ વડુ ઉચિત નથી?’

આલો ઉમતા વિચાર આરતા બાહુબલીએ પોતાની એ વળ મુદ્દિની દિશા ફેરવી દિશા ફેરવવી પડે એમ હતી કેમ કે ત્રીર પુરુષો એકવાર રાજ્ય ઉગામે છે તે કદાપિ મના કરતા નથી આ હિસામે બહુ બનીએ પોતાના જ સાઈના કપાળે મારવા માટે તૈયાર કરેલા વળ મુદ્દિ પાછળના જોરને પોતાના જ માથાના વળ તોડી કાઢવામાં લાગ્યું. તેણે એકેએક કરીને પોતાના બધા જ કેશ તાણી નાખ્યા, અને આ રીતે થયું જાન પામીને એ જ ધડીએ પોતાના મહાન પિતાના પગને તેણે સન્યસ્ત રીતીધું.

પિતાની પ્રાર્થના

એમ. બી. ડી.

મગજ પિતૃત્વની લગાણએ
પહોચવામા અને મદદ કરે મારી
પ્રાર્થના છે કે મારા જાગરને તેનું
પોતાનું જીવન જીવવા દઉં અને
નહી કે જેનું જીવન જીવવાની
મારી ઇચ્છા હતી મારા નિષ્ફળ
કર્મોના ભારથી એને લાડી દેવા
મને બચાવજો અને જૂના જળ
મેં રૂઝવણ એવો ઉપાય અજ
માવવા લક્ષ્યાર્થે ત્યારે આત્મસમ

થાનમા સરી ન પડાય એટની રિયરતા મને આપજો
એના અજન્મા આશાઅવળા પડના એને જે લાગે
પથ કાપવવાનો છે તેના અનુસંધાનમા ભેગામા અને
મદદ કર અને એની પા પા પગની સામે ધીરજ
રાખવાનું સૌજન્ય મને આપ

તેની રમને અનુકૂળ તેના નાના નાના અડપના
ક્યારે હતી કદવા અને જેને માટે તેના હૃદયમા
લય છે પણ જેના ઉપર તેના કામૂ નથી એવા
આવેશોની સામે ક્યારે મજબૂત લગર પડે પાકુ
તે બાબતનું ડહાપણ મને આપ

શિક્ષા કરતી વખતે મને દૂશણુ દેહુ અને મૂઠું
અવાજ આપ જેથી તેને લાગે કે વ્યવસ્થિતતાને

નિયમ તેના હિતમા છે અને તે તેને તેના આત્મા
સાથે જોડી દે

તેના તીખા શત્રોના ક્રોધાત્મકતાની વચ્ચે અને
ધૂંધવાતા મૌનની ખાલીની આરપાર તેના હિલનુદ્ધે
સામજવામા મને સહાય કર અને તે સામગીને
અમારી વચ્ચેનું અંતર સહૃદયી રનેલ વડે પૂરવાનું
સૌજન્ય મને આપ

એથી પ્રસન્નતા અને જીવવાના આનંદને ડિગ
મિન્ન કરતી બધી વસ્તુઓ મારા અવાજમાથી માળી
કાઠ અને મારા જવા પરથી બૂંસી નાખ એને બદલે
મારા ચહેરાને એનો તેજસ્વી જનાવ કે મારા પાછલા
વડો એને પ્રયત્ન કરીને પ્રાપ્ત કરવા લાયક સ્વર્ગભૂમિ
જેવા લાગે

તેણે જે ક્યું છે તેને માટે ત્રીકાવાને બદલે તે
જે છે તેના આનંદમા મારા અવાજ ઉઠાવુ એવી
મારી પ્રાર્થના છે જેથી આત્મવિશ્વાસની લાગણી
તેનામા ઉવચેતર વધતી જાય.

એના પર એટલું બધું વહાલ મને વરસાવવા કે
કે જેથી તેનામા તેના માનવજ હુઆ પ્રત્યે મૈત્રીની
ભાવના જાગે અને પડી તેના માર્ગે દંડ પગને
વિહરવા તેને છૂટો મૂકી દેવાનું ધૈર્ય મને આપ

અનુ. ચ. કલકાત કાલ

અ એલમા બે શબ્દો છે જે આપણી પ્રાચીન ભાષાઓમા પણ રૂઢ અથા છે (૧)
'સ્ટેટ' અને (૨) 'સોસાયટી' એક વિદ્યાને 'સ્ટેટ' અને 'સોસાયટી' વચ્ચેનો સુક્ષ્મ તફાવત
સરસ રીતે સમજાવે છે તેણે કહ્યું છે અ કુરોના નિયંત્રણ હેઠળ પોતાના કારભાર અવાને
તે 'સ્ટેટ', અને પોતાની જવાબદારી સમજીને સ્વાવલંબનપણે ચાલનાર સમાજ તે 'સોસાયટી'
આમ 'સ્ટેટ' અને 'સોસાયટી' વચ્ચેનો ફરક સમજાવીને બે વિદ્વાન વિચારકે આગળ લખ્યું
છે "બ્રિટન બે નવદશાશ 'સોસાયટી' છે અને એકદશાશ 'સ્ટેટ' છે અને એટલે જ
બ્રિટનમા લોકશાહી સફળ થઈ છે

પોતાની જવાબદારી સમજીને સ્વાવલંબન લાધી આપણે ભારતીય નાગરિકો જેટલે
અથે ચાનીશુ, તેટલે અથે જ આપણી લોકશાહી સફળ થવાની છે —કો. યુ. મં. સદસ્યશ્રુદ્ધે

એક યાત્રા

સરોહ

ધાધમારં વરસાદ વરસી રહી હતો. સુરેન્દ્રનગરમાં આટલો વરસાદ લાગ્યે જ પડે ઝાલાવાડની સુડી ધરણી, તેમાં પડેરેક ઈંચ વરસાદે તો લયો લયો થઈ જાય. તેને બદલે મૂશળધાર વરસાદની રેન છેલે આ શુષ્ક ધરાને 'પણુ તરબોળ કરી દીધી હતી' ઘણાખરા દેવો હરિયાળા બની ગયા હતા સુરેન્દ્ર નગરમાં પાણીની સુરેન્દ્રી રહ્યા જ કરે, તેમાં સારા વરસાદ તળાવકુવાને સજવન કરે તેથી વરસાદ તે ખરેખર વરદાનરૂપ ગણાય. આથી પ્રભુની દેનમાં પણ મારા મનમાં ખડકો રચા કરતો હતો. સ્વામી આનંદને ખાસ જોવાવ્યા, એમ ભારપૂર્વક લખીને કેટલાયને જતની પીપળી જે સુરેન્દ્રનગરથી પાંચાંગિક માર્ગ દ્વારા છે ત્યાં પહોંચાડવાની જવાનદારી મારી સ્વામીજી આવ્યા પણ વરસાદે જોર પકડેલ તે ન છોડ્યું. બે દિવસ વીતી ગયા છતાં વરસાદ નરમ પડે તેવા કશા ચિહ્ન દેખાયા નહીં. સ્વામીજીને અધુરું મુકરર દિવસ વડોદરા પહોંચ્યા સિવાય છૂટો ન હતો. આથી હું તથા મારા મિત્રો વિનાસજીમાં પડી ગયા કે કરવું શું સાથે સ્વામીજીની મહામતા પણ ખરી કે પીપળી જવું જ. એમની દૃઢ માન્યતા કેત્યાયુસધારે તો શું ન કરી શકે સરવાળો સરળ ને સારો હતો કે જવું તે ચોક્કસ. આથી જ્યાં સુધી જવાય ત્યાં સુધી તો જવું જ તેવો નિર્ધાર કરી અમે સવારના પહોરમાં છપ્પાં આશરે થઈ પીપળીના માર્ગે નીકળી પડ્યા.

હવે વિચાર કરતા આ યાત્રાનું નિમિત્ત પણ કેવું આશ્ચર્યકારક જણાય છે! સ્વામીજી સંજોષસા આવેલ ત્યાં તેમણે પાસેના ગામડાના એ રે જેમી એક વાધરી લગતના કંઈ જાજન સામગ્રી 'તેમાં નામચરણમાં 'કહે સવાદાસ શરૂ કુશગરને ચરણે' આવે તે લજ નેમની ગહમતાથી તેઓ પ્રભાવિત થઈ ગયા વાધરી લગતને ખૂલતા આ લાજનો કેશ જૂનવાણી લાજને કારના નહીં પણ હાજના અને હજી હજાના તેવા જતની, પીપળી મામે સદાદત ચવાવના સંસારી

ભક્તના સ્વાયેમાં 'જાણી તેમને તે ભક્તના દર્શન કરવા મન થયું. આથી મારા ભાગેરે તે ભક્ત-વિરોની મહિની મેળવવાનું અને પડી સ્વામીજીને પીપળી પહોંચતા કરવાનું સુખદ કામ આવ્યું. સ્વામીજી આવ્યા અને આનંદનો સમુદ્ર બિછાયો તેમાં આ વરસાદના સગત ધસારાએ પીપળી નહીં જવાય તો તો ભારે થશે તેવી આશા કાઢી હતી. તેમાં સ્વામીજીના નિર્ધારે હનુલ્યુ યતા મનમાં જોઈતું, જોઈતું આવ્યું અને અમે આધુનિક વાહનના સહારે ગામડાના તલ્લે ગાડા માર્ગ પર થઈ જૂનવાણી ભજનોના ગાયક ભક્તના દર્શનાર્થે નીકળી પડ્યા.

દરેક માર્ગલ તો સડક હતી પણ પડી ગાડામાર્ગે શરૂ થયો. માર્ગમાં જે મળે તે આગળ નહીં જવાય કહી પાછા વળી જવા કહે પણ તેને ગણકારવા જેટલો તે આજાજ અમારા હૃદય સુધી પહોંચી શક્યો જ નહીં અમે આગળ ને આગળ વધતા રહ્યા જાને ગાળુ ખેતરમાં ચર્મ પાણી વહે જતા હતા ઘણી વેળા આ ઝવારાડની ધરતીને ખૂદવાનું સદ્માગ્ન મળેલ, પણ તે રૂઝ ધરા વરસાદના પાણીથી આવી રેતાઈ જશે એવી કલ્પના પણ આવેલ નહીં. આજે ચારે કોર-પાણી પથરાયેલ જોઈ મનમાં નાચી ગઈ. છતાં વરસાદે મારા નાપના અમારા હૈયા ટાંકા, ધ્યાન-અમે આગળ ને આગળ વધતા ગયા.

હજી આગળ વધ્યા ત્યાં નેજ આવી ગાડામાર્ગની જમીન રેતાળ હોવા છતાં ખેતરમાંથી છતી ગયેલા પાણીથી લપસણી બની ગયેલ આથી જીવન પેઠા ખાલી કરવા લાગ્યા સારથીનો કૂકમ છૂટ્યો અમે નીચે જતરી ગયા સ્વામીજી સુદા. હું તેમની ખડનજના જોઈ છક થઈ ગયો છૂટ્યું સમા પાણીમાં અમે આગળ વધ્યા છપ પણ લસરની, ખસતી, ડચકો ખાતી આગળ વધતા લાગી ત્યાં નાળ પૂરી થતા જ મેહા મેહનમાં પથરાઈ જતી જમીન આવી ને કાચુલર તો જતી ગેસી માર્ગ. તથા ભારમટાર

પૈડા છુએવી હાલતમાં નિર્જીવ થઈ પડ્યા હતા. શુ અમારી છપના પણ આ હાલ થશે? સ્વામીજીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો, હવે પીપળા કેટલું દૂર? પાવેક માધવ દૂર હશે, જવાન મળ્યો. સ્વામીજીએ કહ્યું, ત્યારે ફિકર નહીં; છપ ઝઢી રહેશે તે પગપાળા બન આવવું. અમે કૃમકદમ આડું રાખી. હું છપની પાછળ પાછળ આવતો હતો. પૈડા જમીનમાં પકડ નહીં મળતા ફરી જતા હતા. પાંચ આડા લે ત્યારે માડ એક આટા જેટલી છપ આગળ વડે કેમ તે આગળ વધતી હતી તે આજ પણ આશ્ચર્ય જેવું લાગે છે. આમ આ વૈતરણી જેવો લાગતો અવરોધ અમે અને છપ એકાગ્રી ગયા. અને પછી તે છપમાં પાછા સવાર થઈ અને કુમરજોને કંઠારે જતા રના પર થઈ પીપળા ગામને પાદર પડેલી ગયા

મારા મનમાં ધારાવાર કુતૂહલ દિવેળા લઈ રહ્યું હતું કે સ્વામીજી જેવા આટલું નોખમ ખેડી જેને મળવા ઉત્સુક છે તે કેવી મહાન વિમૂતિ હશે એ આર ભજનો સાંભળી જે વાણીમાં ઉદ્ગ્રાતાને નાળવા સ્વામીજીએ આટલી તત્પરતા દાખવી છે તે વણી પણ કેવી હશે! તે કુતૂહલનો તુરત અંત આગે. રામકે પીરના મંદિરની એકસીમાં ગામના અમ્મગણ મણુસેાધી વિઠાવેલા ભક્તારાજ બેઠા હતા તેવું થી ૫ આજુ વર્ષની ઉંમર, તદ્દન સાદો ગામમાંસાડી પોશાક, આખે તદ્દન અખમ, કાને પાંચુ ઝોણું સાંભળે છતાં મુખ પરની દીપ્તિ એવી કે બહુ જયીશ વર્ણના શુવાનિયા કું તે તેમના મુખ પરની દીપ્તિ જોઈ રહી, જોઈ જ રહી. સ્વામીજી ઉતાવળા પગે લકત પાસે પડેલી મવા લકત પામે જોઈ એક હુવાને કહ્યું, બાપુ, સ્વામીજી આવી ગયા છે અમ્મણ આમનના સમાચાર પડેલી ગયેલ લકત મેલા થઈ ગયા અને સ્વામીજીના ચરણપથકારવા નીચા નમ્યા સ્વામીજી લકતના ચરણમાં દબા, આ જન્મે મહાત્માવેળી નમ્રતા અને એક બીજા પ્રવેશો આદર જોઈ માથું ઝૂંચી પાડ્યું. લમને દીકે ધનવશાગ, સ્વામીજીની વાણી અને તમારે આવ્યે અમાડું અદોઆગવ, લકતસજની વણી બહુ ગંગા જમુના જેમ ભળી ગઈ. પ્રસૂકયા રૂપ સરસ્વતી તેમાં ભેળે એમાં નવાઈ શું? આ ત્રિવે દીક્ષગમમાં

સ્નાન કરતા અંગ અંગ રોમાચિત થઈ ગયા સ્વામીજીએ માડું માથું પકડી લકતસજના મગમાં ધસ્યું અને લકતસજને કહ્યું, આશીર્વાદ દો. લકતસજના હાથ મારા માથા પર ફરી રચ્યા. મારા આખા ચે શરીરમાં પગથી માથા સુધી એક સુદર શીતળતા વ્યાપી ગઈ બહુ બધો લાર જિતરી ગયો. હું ધનવ બની ગયો.

સ્વામીજીએ લકતસજને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા. બધા ઉત્તરોએ મુન સુર પકડ જ કે એક સત્ય, એકવી વધારે જેટલું જુઓ એટલી માવા. સ્વામીજીનું મુખ મનથી શીકણું બને કહે, સામળ, આ આપણા વારસો, આ જ તત્ત્વચાંન, આ જ સાચુ, બાકી બધી ખોટી મથામણ, પીજણ, અકળામણ, લકારાને તેમનાં ભજન સભળાવ્યા, માધને નહીં, માન વાચતા દોષ તેમ ઘણા ખરા ભજન તેમને મોટ કળાક એક બે વેણુ માદ અપાવવા જોઈએ એટલું જ. તેમાં એક ભજન આ પ્રમાણે હતું :

જેને જગદાથી વિભેદ છે,
મુખે મન દોઈ દિન સૂચે નહીં છે.
લેચન તેર લેચે છે કેમજન મુખના કારણે છે,
આ તન રેચે નહીં છે;
દીન તેા હરી મયા છે દીનાનાથ છે,
મુખે મન દોઈ દિન સૂચે નહીં છે.
મુખને પોઠાડી બે જનતા મૂલે પારણું છે,
આ તન રેચે નહીં છે;
બાળકના બળાચે કરમ લાગે કોટાનકોટ છે,
મુખે મન દોઈ દિન સૂચે નહીં છે.
હાસ અલો કહે વિભેગીના ચિનતિ છે,
આ તન રેચે નહીં છે;
માલિક મળવા આવો દોડીને, કોટો કોટ છે,
મુખે મન દોઈ દિન સૂચે નહીં છે

પોઠિયામ પોઠેલા બાળકને આ સંતર જૂની બાપ તેા તે બાળકની દલા શું? સ્વામીજીની આખ આસુથી ડગડગી ગઈ તેમનાથી બોલાઈ ગયું, અનાથ પછાડું આતુ તારેજ નિરુજ્ય વિશ્વસાદિનમાં પપ્પુ થયે જ મળશે.

એ કલાકના સત્સંગ પછી, જીવનના એક અમૂલ્ય કલાકનો પછી, અને ખાજા સુરેન્દ્રનગર જ્યાં રવાના થયા, અમારે શેડુ મધારે રોકાવું હતું પણ સ્વામી જીની પ્રલેખારિક છુદ્ધિએ નિ શેડાવા દીધા એટલે રસ્તામાં કદાચ રોકાઈ જવું પડ્યું, તે અને ટાંગી શક્યા રસ્તામાં રાત પડી ગઈ હોત તો અમારી સુ દશા થાત તે કંપનું પણ ચુરકેલ છે સુરેન્દ્રનગર પહોંચ્યા ને રાત પડી રસ્તામાં સ્વામીજીએ કહ્યું, 'દિશાલયનાં લંબાના પરિશ્રમથી આની ઠાંટિના બાગે જ પાચ છ સંત ભેષ્યા છે ભજન પરથી જ સ્વામીજી આ ભક્તની મદદતા પારખી ગયેલા તે હજી કત પણ નવાઈ સુરખી ગયાં એક બીજી પણ નવાઈ જેવી થાત બનેલ રસ્તાની બન્ને બાજુ પાણી લગાતાર આપ્યા જ્યાં જે તરફ ભેંસેલો તે તરફ

આકાશથી મેલની ધારા ધોધમાર પડતી હોય તેવી અરેરી દેખાય, પણ રસ્તામાં અમને પલાળી દે તેવા નરસાદનો સામનો અમારે કયામ કરવો ન પડ્યો સ્વામીજી તો કંદર જીલ્લાની તેઓ પણ બોલી શક્યા, આ યાત્રા સફળ થઈ તે લક્ષ્યજનો પ્રતાપ મારાથી બોલ્યા વિના ન રહેવાયું, સાથે આપનો પણ અમને સુખરૂપ માળા આવેલા ભેંસ જે મિત્રો નહીં આવી શકેલા તે પણ આનંદાશ્ચર્ય દર્શાવવા લાગ્યા સુરેન્દ્રનગરમાં ધોધમાર વરસાદ વરમેલ. ચારે બાજુ વરસાદ વરસાદ, વરસાદ તેમાં ગાઝામાં એ આટલી મુસાફરી કરી આટલી ઝડપે જતાં પણ પ્રત્યેક વિના અમે પાંખ આપ્યા તે આશ્ચર્ય નહીં તે બીજી શું? આ યાત્રા મારે મન જીવનનું બાધુ બની ગઈ જ્યાં જાતરાનું જ્યાં સ્વામીજી!

શબ્દ - અવેરી

એક વખતે કવિવર નાનાલાલ કુખસ હવા ખાવા માટે ગયા હતા કુખસ દરિયા કાંઠે આવેલ પ્રસિદ્ધ હવા ખાવાનું સ્થળ છે ત્યાં તેઓ એક નાનકડો બગનો લાડે રાખીને રહેતા હતા તેઓ હતા પ્રકૃતિચાહક કવિ એમણે બગનો પણ આસપાસ બગીચાઓ જ શેડી કાઢેનો ત્યાં મન બહાનવતા અને મોગલ જમાનાનું એક નાટક લખવામાં મગ્ન બનતા

તેમને ઘેર એક લેખક મિત્ર અતિથિ બન્યા. કવિના અતિથિ સત્કાર વિશે તો કહેવાનું હોય જ છૂંડી તેમણે તે લેખક મિત્રને ત્યાં લીધા ફરવા પરતુ બનેલાથી એકેના મોખાથી એકે હરફ ન નીકળેલા મહેમાન ખૂબાયા, પરતુ તેઓ જાણતા હતા કે કવિ કાઈક વિચારમાં હશે, તેથી જ આમ બન્યું હશે પરતુ મહેમાનથી રહેવાયું નહીં તે બોલી ગઈયા 'કેમ આમ આજે?'

‘હુ’

‘કેમ બોલતા જ નથી’

‘એ કાને રાત્રે એક કા ન રચ્યુ રચ્યુ તો ખરું પરતુ એક શબ્દ જડી નથી. ક્યારનો શેડુ છૂંડે એ જડી જડ ને તો સરસ કાંઈ પૂર્ણ બને મારા દિશ્યા એનું મયન અચ્યુ છે તેથી’

‘દરિયાલાવ આપની સામે જ બિશા છે, પૂછાને તેમને!’

કવિ હસી પડ્યા, અને નિરાશાથી દરિયાભરતી ખીટ માઢી ત્યાં મહેમાન બોલ્યા ‘અને કદાચ શબ્દ નહીં જડે તો ...?’

‘તો ...તો એ બિચુ એવું જ આશયી જશે!’

લેખકને ચણ ‘શબ્દની આટલી બધી કિંમત?’

એક શબ્દ ભેંસેલો ત્યાં બીજો શબ્દ ચાલે જ કેમ? તેથી જ તેમણે ગુજરાતી સાહિત્યને નેટલા ‘તેને ધડાયા’ શબ્દો આપ્યા છે એટલા બીજા કોઈએ આપ્યા નથી આવા શબ્દ-અવેરી આગળ કોનું મસ્તક નથી ન પડે!

—એમ. એ. ભાવસાર

કોની અર્ચના....?

મિનિરાલ આરતીય

મારા પ્રભુ! એક આશ્ચર્ય તો જુઓ! લોકો મને કહે છે 'તું મારો સ્વાગી નથી, તું મારો પ્રાણ નથી, તું મારો પ્રિયતમ નથી.' કેમકે હું તારાથી દૂર રહું છું. હું તારાથી મેગળે વસું છું. હું તારું નામ નથી સ્મરતો, હું તારા માટે હંમેશાં મૌન જ રહું છું.

પ્રિયે! લોકો ભલે જાને તેમ કહે.... મને લગીરે પરવાંહ નથી. કારણ? તેને એ ક્યા ખંખર છે કે સૌન શબ્દોથી પણ વાચાગ છે. સ્વેચ્છા કરતાંયે સંવેદનશીલ છે.

ઓ મારા પ્રિયતમ! તું મને મળે અને હું નિષ્ક્રિય બની જિલ્લાં રહું, તને પ્રજ્ઞામ પણ ન કરું, અશિવાહન પણ ન કરું. તો તું એમ ના કહીશ કે હું મારા સ્વર્ગ હાથે વટે તને પ્રજ્ઞાપાત કેમ નથી કરતો! તું તો જાણે છે પ્રભુ! તારા કયા સ્વરૂપને હું નમન કરું? કયા રૂપને હું અભિવંદ? તારી કઈ પ્રતિમા પાસે પ્રજ્ઞાપાત કરું?

પેટી પત્થરમાં પૂરાયેલ પ્રતિમાને? મંદિરની પાંદીવાન મૂર્તિને? કે મારા અંતરતમ આવાસમાં અહનિશ નિવસતી તારી અનુપમ આકૃતિને?

મહામન! મારા માટે તો તું અનંત છે અનંતથી પણ અનંત છે. પ્રાણોનાયે પ્રાણ છે. મારી અનંતગમિઓ જ જ્યાં તમે નમન કરે છે. મારી અનંત ઇન્દ્રિયોવટે જ્યાં હું તને પ્રજ્ઞાપું છું. ત્યાં બે હાથ તો થું? સહસ્ર હાથે પણ નમસ્કાર માટે જોણા પડે.

હે મહાપ્રાણ! તારી જડ પ્રતિમા પાસે હું નિષ્કૃષ્ટ બનીને લીધો રહું, જોણો પર સ્થિત પણ ના, લાલુ, સુગંધવિહોણા બે હાસ્ય પુષ્પો પણ ને ધરું તો તું મને કૃતજ્ઞ ના સમજાય. કેમકે મારી પાસે જીવનધન ક્યાં છે? તારી અનંત અર્ચના અર્થે મેં મારું સર્વ હાસ્ય

ગીરવે મુક્યું છે. મારું સમગ્ર સ્થિત વેળી નાખ્યું છે અને ખંડલામાં મેં મહામુલા અશુભો ખરીદ્યા છે. અને....તું જાણે છે એ અશુભો વટે હું રોજ અભિપ્રેક કરું છું. એ અશુભો થકી તને આરાધું છું. અને એ અશુભોનું જ તને અર્થ અપું છું.

નાય! તું જ કહે તારા પદ-પદ પર હું હાસ્ય પુષ્પો ક્યાંથી ધરું?

ઓ પ્રિયતમ! તું મને એમ પણ હવે ના કહીશ કે તારા દર્શન અર્થે હું તારા મંદિર પર કેમ નથી આવતો! કેમકે.....

તારી પ્રેમ પ્રતિમા મારા જીવનમાં સદાયે હાજર જ લીધી છે. તારી પ્રેમપ્રમા મારા અંગે-અંગમાં ફેલાઈ રહી છે. તારો પ્રેમ પ્રકાશ મારી રક્તવાહિનિઓમાં નિરંતર વહી રહ્યો છે. તારી જીવન પ્રેરણા મારા હૃદયના હરેક પ્રકંપમાં જ્યાં ધડકી રહી છે ત્યાં જડ હીવાલો પાસે હું થું કરું? પંચરની પ્રતિમા પાસે આવી થું કરું? તારા મંદિરોયે આવીને પણ થું કરું?

એ બધું તો એમને માટે છે જે તારાથી દૂર દૂર રહે છે. તારાથી વેગળાં જાંને વસ્યા છે. તારી જીવન સુખમાં જે સમાધ શક્યા જ નથી.

જ્યારે....તું તો મારા અણુએ અણુમાં બ્યાસ છે. મારા જીવન સર્વસ્વમાં છવાયો છે. ત્યાં હું કોની પૂજા કરું? કોની આરાધના કરું? તું જ કહે મારા આત્મહેવા હું કોની અર્ચના કરું?

પ્રાણ વિહોણા અધરની? કે મારા પ્રેમમય પ્રિયતમની!?

શાને આ યુદ્ધ....?

ઉરમેન સહરમેન

૧૯૧૮ની સાલ હતી જર્મની અને બીજા દેશો યુદ્ધમાં તલ્લીન હતા

લીન્સ આજ સુધી શત્રુસરભાગ તિવાર કરવાના સરકારી કરાખાનામાં કામ કરતો હતો આખો દેશ લડાઈના હુમલસમાં ઘેરાયેલો હતો દરેક ઘરમાંથી ડોઈ તે ડોઈ જાય તો યુદ્ધમાં ગયું જ હોય દરેક કુટુંબ જીવનનિર્વાહનો વ્યાધિ એક યા બીજી ગીતે ભોગવતું જ હોય, એની દેશની રિયતિ હતી ત્યારે પણ લીન્સના કુટુંબમાં શાંતિ હતી અલગત પહેલા કરતા હુમલાની એની આવક ઘણી જ ઓછી હતી, છતાં તેઓ એક પણ દિવસ જૂનવા નહોતા ગયા લીન્સ ઘણું ખડું રાત્રે કામ પર જતો પણ થોડા મહિનાઓથી તેને રત્રી પરાત દિવસે પણ કામે જવું પડતું એની પત્ની કિરદીનાનું ધેર આવવું જવું અનિયમિત રહેતું લીન્સને થોડી ઘણી ખબર હતી કે, તે સરકારી જનસંસ્થાનામાં કામ કરે છે પણ તે વસ્તુ સાથે તેને સાગતું-વળગતું નહીં એ પત્નીની ગેરહાજરીમાં પણ આનંદથી નાના પિટર અને પોતાની માતા મારગ સાથે ગેલ કરી શકેલો દેશ ત્યારે લડાઈના પ્રત્યક્ષી તોફાનમાં કામગીરી થઈ રહ્યો હતો, ત્યારે, એના તોફાનમાં જીવવા છતાં, લીન્સના ઘરમાં પુણી શાંતિ હતી

પણ એક રાત્રે લીન્સ કામ પરથી એક કલાકમાં પાછો ફર્યો, ત્યારે મારગ આશ્ચર્ય પામી કિરદીના પણ એની પહેલા અર્ધો કલાકે જ ઘરમાં પછી ફરી હતી 'મા અને કુટુંબ મળ્યો છે કે, મારે યુદ્ધના મેદાને જવું તેની તૈયારી મારે આ રાત્રીના સમય મળ્યો છે'

'યુદ્ધમાં તું પણ? કિરદીના પણ આવીને એ જ કહે છે કે તેને પણ યુદ્ધમાં જવાની આજ્ઞા થઈ છે કે એ ગલરામણમાંથી તો હજી ફરદી નથી, ત્યાં તું આ શું કહે છે?' મારગ અમરાધને બોલી જઈ મારગ યુદ્ધની વાતને સમજી જ નહોતી શકતી

'મા, રાત્રીનો કુટુંબ, એટલે માનવા જ જોઈએ'

લીન્સ બોલ્યો

'પણ તારે ડોઈ સાથે લડવાનું કઈ કારણ ન હોય તો પણ?' મારગ બોલી 'તારે તો કોઈની સાથે, હું ખરું છું ત્યાં સુધી, દુશ્મનાવટ નથી'

'પણ આ કોઈ એક વ્યક્તિ સાથેની દુશ્મનાવટનો પ્રકાર છે જ નહીં આ તો દેશ દેશની લડાઈ છે' કિરદીના બોલી

'પણ દેશની લડાઈ એટલે કોની લડાઈ? અને દેશની લડાઈ હોય, તો પણ દેશે લડવાની શી જરૂર હતી? દેશને થોડું કાંઈ જૂને મારવું હતું?' મારગ બોલી

ઘણી વાતો અને ઘણા પ્રશ્નોને અંતે પણ ત્યારે એ જ વાન ઊભી રહી કે, કિરદીના અને લીન્સે યુદ્ધમાં જવું જ પડ્યું, ત્યારે મારગ ચૂપ રહી ઘણા સમય પછી ત એટલું બોલી શકી 'હવે તો પિટર રત્રે હું સાચીશ'

સારારે વજી દીકરાને યુદ્ધના મેદાન પર વળાવતા મારગથી રહી પડ્યું લીન્સ પણ દીનો થઈ ગયા પિટર એને બહુ વહોલો હતો જઈ માતા શું પિટર રત્રે સાચવી શકે?

શરોની પેદાશ બધા થઈ, જનસંસ્થાના ઓછા થયા હથિયાર ઉપાડી શકે તે બધા સ્ત્રી પુરુષોને યુદ્ધના મેદાન પર પહોંચી જવાના કુકમ મળ્યો, તે પરથી સૌ જાણી ગયા હતા કે, આ છેલ્લો હતો છે એ હતો ભાગરમાં ભાગર જનવાનો હતો અને એને અંતે લડાઈ બહુ જલદી પૂરી થઈ જવાની હતી એ છિગી હતો-ભાગર હતો આખો

અને એ હતો પડખે રહી લડતાં કિરદીના જાતી મા સખત રીતે વીંધાધને પૂર્ણ પર પડી, એની પછી તરત જ લીન્સ પણ ધરાધને એની બાજુમાં ઢળી પડ્યો સહારનો રણખેડો રમ્ય એસરતો હતો સખાની સુરખી ધડકી પોતાની પ્રતિજ્ઞા જાત પર છાંટીને અગ્રેષ્ઠ થતી હતી અને તેને રથાને અવારની

કાલિમા નીચે ઉતરી રહી હતી. ઉપર આકાશ કાળું લાગતું હતું, નીચે મુઠવું મેઘાન કાળું લાગતું હતું.

અહીં-તહીં મડદા પથ્થો હતા 'સમડીઓ અને ઝીંધા ઝેમાંથી માસના લોચા તોડી-તોડીને જીડી બતાં હતાં કપાંકથી શિયાળવાની ભયંકર લારી પશુ સંભળાતી. બંગ્ગે બળીને ખાખ થઈ ગયાં હતાં. ટેકરાઓ ખોદાઈને ખીણ બની ગયા હતા. નદીનાં વહેણ આરે ધુવાના ટેકરા ખડા યથ ગયા હતા. એ બધા ઉપરથી લયંકર આવ્યાને, મૃતપ્રાયઃ અક્ષિતઝેમની મરણચીસે ના, સંભળાતા હતા.

લીન્સ જમણી તરફ માથું નાખી દૃષ્ટિ ચલો પડયો હતો. ફાટી આવે, સીધી દૃષ્ટિને અંધારા મોંસરવી પરાંથી દૂર દૂરનું કંઈક જોવા તે પ્રયત્ન કરતો હતો. એના કાન ડાહ અરપષ્ટ સ્વરોને પકડવા મથતા હતા. એનું મગજ કાખી કાખી સ્મૃતિને તાણ કરવા વિહ્વળ બનતું હતું.

તે વિચારના લાગ્યો—ફિરદીના ગર્ભ. પોને પણ પાંચ પંદર દિવસ જૂંપ્યો અને તરસ્યો ઝીંધાને પોતાના જીવના શરીર પર આવતા રોકતો પણો રડેછે અને પછી આવ્યો જરી. આ અતિથ વિચારથી તે ગભરાઈ ગયો.

'ઝોહ પિટર! વહાલી મા!' એનાથી મોરેથી જૂસ મરાઈ યજ, અને પછી એક આણુ કુસક મૂકાઈ ગયું.

વિચારની ખરપરા આવી. પોતે ઘેર હતો ત્યારે તો માને અને પિટરને ખાવા મળી શકતું, પણ હવે મળતું હશે કે નહીં? જ્યારે એ લાંબકમા આવેયો ત્યારે કોણે ઘણા માણસોને રાટીના દૂકડા માટે વળખાં મારતા જોયેલા—એમ જ તેઓ અત્યારનાં વહખાં મારતા હશે! તે કપી ભીંચો, અને કુસકા મૂકીને રોવા લાગ્યો. એનું રૂદન એ અફાટ, ભયંકર અને અટૂલી જગ્યાને વધુ ગભીર અને ભયંકર બનાવી રહ્યું.

'કમ, કમ! રૂબ, રૂબ!' પહેલા જે અરપષ્ટ અવાજે એના ધોને ચડેલા, અને જેના પરથી જ એને આટલા વિચારો આવેલા, તે અવાજને વધુ સ્પષ્ટ થયા હોય એમ તેને લાગ્યું. 'અગ્રેભે અને ફેન્સો હતીને ઘેર જાય છે. એ લોકો પોતાના બાળકોને મળશે, આનંદ કરશે. અને પોતે....' એનાથી

રહેવાઈ નહીં. એ મોરેથી જૂસ પાડી ગિંધો: 'આ તરફ, ઇપરને ખાતર, આવો! આ તરફ જુઓ! ઇપરને ખાતર અને બચાવો!'

ઘોડી વાર એ ચૂપ રહ્યો. પેલા અવાજને હજી સંભળાતા હતા. તે ફરી બરાડી ગિંધો: 'ઇપરને ખાતર...'

જેરથી જૂસ મારવાને કારણે, એનાં લવાયેલાં અંગે એવાળાં અને કુખ્ય તથા માનસિક પરિતાપની શરાશકથી તેણે મસ્તક ખીજી બાજુએ ફાળી દીધું.

અચાનક બેટરીના પ્રકાશના તેજસ્વી ઘોષથી એની આંખો ખૂલી ગઈ. એણે, જોયે જોયું. એની પામે ગૈનિઝાની એક દૂકડી લીધી હતી. મોખરે બનેલો રૈનિક એને અગ્રેજીમાં પૂછતો હતો: 'કોણ છે?'

લીન્સને ચૂપ ભેઈ, એણે જર્મનમાં પૂછ્યું: 'જર્મન છે?'

'હા, ધવાયો છું, બચાવો!'

'જર્મન! હા...હા...હા! યાને, આવો, એવા તો કંઈક રસ્તામાં મળશે.' રૈનિકે હસ્યા. એ લોકો અગ્રેજ હતા.

લીન્સ એમના શબ્દો સમજી નહીં, પણ આવને સમજી ગયો. એણે નજીક બેસેલા રૈનિકને પગ પકડી લીધો—'મારો પિટર! એ મરી જશે! મને લઈ જાઓ!'

'લઈ જઈએ એને સાહે.' પાછળી કતારમાંથી એક રૈનિક બોલ્યો.

'કોણ, હેનરી?' જે-આર રૈનિક બોલનાર તરફ કરામીથી તાકી રહ્યા.

'કમ, શો વાપો છે?' એ રૈનિક બોલ્યો: 'હવે તો લડાઈ પણ બંધ થઈ ચૂકી છે.'

'તો જેની તારી ઇચ્છા. બાકી એની તમામ જવાબદારી તોરે માયે.'

'લયે.' કહીને લીન્સને હેનરીએ ખભે ઉઘડી લીધો. સૌએ આગળ ફેર્ય કરી.

હેનરી લીન્સને એક ભાગેલા ધર પાસે લઈયો. એ લીન્સનું ધર હતું. તેઓ ધરની અંદર ગયા. બધા જોરકા પાળી હતા. જોરકામાં મારજ જર્મીન પર પડી હતી. એનાં કપડાં મેંદાં તથા ફરેલાં હતા.

'મા!' લીન્સે જૂસ

‘લીન્સ! જોહ, લીન્સ! તું આ ચો?’ મા
એકદમ એકી થઈ ગઈ લીન્સે બેસુ કે તણ મહિ
નામા માની અવરથા પર દશ વર્ષ જેટલાં થર
ચડી ગયા હતા.

‘પિટર કયા?’

‘પિટર?’—અને પત્રી મરજએ બધી વાત
ઠરી પિટર બીખ માગના ગયેા હતા એની ગાળેની
બીખ પર જ તેમનું પેટ લાગતું ચોર લોહી એમના
ધરના સામાન લૂટી ગયેલા, રાત્રીના અધિકારીઓ
આનીને જાણેલું બટવી ગયેના થોડા દિવસથી તે
સકટતો પાર ન હતો બીખ પણ નહોતી મળતી.

પણી વાતો થઈ મૂળી વાતો પણ થઈ આ
વાતોમા લગાડના મેદાનની વાત કે અંગ્રેજ ચા
ફે ચો ખરાબ છે એવી કોઈ વાત આવી નહી
શુદ્ધ વિરોધાલતા માત્ર વાર વાર એટલું જ ભોતતી
હતી શુદ્ધ ન થયું હોત, તો કોઈને કઈ ગેરલાભ
નહોતો શુદ્ધ બધાની ખાતાખરાતી કરી.

એ કડબુ વાતો સાળાગીને હેનરીનું હૃદય વધાર્ધ
ગયું શુદ્ધ મરેની ખરાબીનું પ્રતિબિંબ ધૂંધે દકાવેની
આ એક જો તમા જ સમાર્થ જણ તમે બેસુ એ
કપી ગયો.

એટલામા બહારથી હળવે ખગને પિટર અદર
આવો એના બે હાથમા એક ગડી અને વારી શેટી
હતી એ તદ્દન વજેડીન હતા અને તેનું મોં કરમાઈ
ગયું હતું આખું શરીર મેલથી કાળું પડી ગયું
અમર્યાઓને જોઈને અદર આવનાં તે ખચકાપો

‘પિટર!’ લીન્સ બોલે.

‘હા, આપુ!’ પિટર હળવેથી બોલ્યો, અને
પત્રી હળવેથી આનીને પકડે બેસી ગયો લીન્સ
એના તાસા પર હાથ ફેરવવા લાગે.

હેનરીની આપખાધી અશ્રુધારા વહતી આવા
કેટલાય પિતાઓને શુદ્ધમા તેણે માપી હશે.

હવે શું કરશું, લીન્સ!’ મારજ બોલી

‘હવે?’ લાચારીથી પેતાના ઘાવન પગ તરફ
જોતો લી સ બોલે.

‘હોને કે આપ્તો?’ હેનરીએ ધીમેથી પૂછ્યું

‘હોને કે!’ મારજ અને લીન્સ એકી સાથે
બોલી હોવા મારજ ફગી બોલી હા હા, શા

માટે નરી? જર્મનીમા હવે છે જ શું?’

મારજની આ બોળી સમજણ પર વધુ કંઈ
બોનવું ઉચિત ન ધારી લીન્સ ચૂપ રહ્યો એના
મનમા પણ થયું કે આ રિયતિમા જર્મની અને
ઈંગ્લેન્ડ બન્ને એને માટે સરખા છે, એટલે તેઓ
હેનરી સાથે ઇંગ્લેન્ડ ઉપડી ગયા.

હેનરીને એથી થયું સહન મરુ પડ્યું એ મારજ
અને લીન્સ પણ જોઈ થકચા. જર્મનીને ધરમા
આશરો આપવાથી તેની સાથે કોઈ વ્યવહાર કરવા
તૈવાર થતું નહી કુટુંબીજનો પણ તેની તરફ નારાજ
ખતાવતા અને કહેતા ‘જે જર્મન વરુઓએ આપણા
દેશભાઈઓને ફાંડી આધા તે આપણા જ ધરમા?’

હેનરી રાત્રિથી જવાણ આપતો. ‘વરુની બધો
લમા જઈને કું જોઈ આ થો કું’ કે, ત્યાં કોઈ વરુ
હતું જ નહી, હતાય આપણા જાનમાઈઓને ફાંડી
ખાનાર વરુઓ તો કોઈ બીજા જ હતા અને તે તો
મરી પડ્ય ગયા.’

મારજ હેનરીની ઉદારતા જોઈને એના પર વારી
જતી એને થતું ભગવાને મને આ અવરથાએ
આપેલા મોટા ખીન્સે દીકરો આપ્યો. ‘એને હેનરી
ઉપર હેત ઉપજતું, અને એથી હેનરીના કુટુંબીજનો
અત્રે પડુ તે હેત રાખતી એની વતજીક અને
મોં રાખાવ જોઈ હેનરીના કુટુંબીજનો પણ એને
વસ થઈ ગયા.

અને આમ તો વર્ષ એક જ ધરમા જર્મન
અને અંગ્રેજો એકમેકમા સમાઈને રહા—તે સમય જાણે
તમને ખબર જ ન પડી તેમ ચાલ્યો ગયો.

પણ પત્રી જર્મનીમા દિલ્લવર સત્તા થર આ થો.
જર્મનીના રૂપમા એકાએક પડેા આ થો નવા
ઉઠોગો અને કામધધાઓ ખીન્સા મરેની પ્રજામા
જેતન આડું.

અને એ જ કાલે હોને કેમા આર્થિક સકડામણ
હબી થઈ એક દિવસ લીન્સે હેનરીને કહ્યું ‘આવા
સમયે આપણે હોને કે કરતા જર્મનીમા રડીએ તો
વડુ સારું ત્યા આપણે વડુ કમાઈ રાખીશું.’

‘મને કઈ વાધો છે જ નહી.’ હેનરીએ કહ્યું
પણ હેનરીના કુટુંબીજો એ વાતથી રાજ ન થયાં
મારજએ મરુ ‘અહી તમે હેનરી પાસે કામ

કરવા છો, તેમ હું તેને જર્મનીમાં કંઈ કામ નહીં
દેશું એવી બીક ન રાખતા.

‘ખરાબ’ જર્મનીમાં તો હું આરામથી આજો
દિવસ સૂઈ રહેવાનો છું જુઓ થયો, મારે તમારે હવે
મને ખવડાવવું જોઈએ ને? હેનરી જાણે ગોત્યો.

તો પણ હેનરીની પત્ની મેરી સિવાય કોઈ જર્મની
આ કુલ નહીં હેનરીના હૃદયમાં જોડે છે એવું
અમલું નહોતું.

જર્મનીના પાટનગર બર્લિનમાં પણ મુક્યો ત્યારે
તેઓ જોઈ શક્યા કે, બર્લિન હમી રહ્યું હતું માર્ગ
સાનદ બોલી ‘બર્લિન સાવ ખાસાઈ ગયું.’

‘હા, હવે કુદ નથી ને એથી’ લીન્સ બોલે
લીન્સને યોગ્ય જાણવાના કારખાનાના કામને
અનુમતિ હતો, એટલે એણે કામ મેળવવા તે રાખની
કચેરીએ જ ગયો એણે પોતાની આગવી કારકિર્દી
કહી સંભળાવી એને તરત જ કામ પર લઈ ગેવામાં
આ પો કામ શું હતું તે તેને કહેવામાં આ કુલ નહીં
પણ કામના સુખપણાના એની પાસે સોગંદ જણ
લેવડાવવામાં આવ્યા, પણ એ વિશે એણે કંઈ તક
ન લીધી.

બીજો દિવસ એ કચેરીએ આવ્યો ત્યારે, એને
આ બધું દ્રોણીમાં મેળવતું કહેવામાં આવ્યું તે
બેંગ ટ્રાની ચાલી ક્યા, ક્યા ચક્રને ચાલી, તેની
તેને કંઈ ખબર ન પડી કે પરીક વારે ટ્રાની નીચે
ઉતરતી લાગી, અને પડી તરત જીભ રહી ગઈ
દ્રોણીનું ખાતલું ખૂલ્યું તેને બહાર કાઢવામાં આવ્યો
દ્રોણી પાછી ચાલી ગઈ તેને જોઈ, તે એ મોઢા
ઝોરમાં મોગી ચાલિકે લઈ આવ્યો, ગમે હોતો
તેની પાસે એક માધુસ બેસે હતો કામની ગમત
પડીને તે આવ્યો ગયો લીન્સને કહ્યું શકાઈ શકે
અને પડી થોડા જ વિરોધમાં એને ખગર પડી ગઈ
કે, તે રજાને તૈયાર કરવાના એક કારખાનામાં કામ
કરતો હતો.

‘શબ્દો? શું બીજા કુદની તૈયારી?’ તે
વિચારતો રહ્યો.

એક વખત ક્યા વાતથી વાત નીકળતા
મેરીએ કહ્યું હતું લીન્સ-શું કામ કરે છે એ રો
આપને જાણ્યું નહીં.’ એ વખતે લીન્સ કુલ હોંડે.

અને તરત તેજ વાત ફેરવી નાખેલી.

લીન્સ કામમાં હોદ્દાવાર અને ચપલ હતો, એટલે
એને એક પડી એક વધુ ને વધુ જોખમકારક કામ
સોંપાતા જતા હતા લીન્સ એ ચૂપચાપ સ્વીકારી
લેતો હતો, પણ એના હૃદયમાં ગમરામણનો પાર
નહોતો રહેતો દુનિયા બધી જોઈ એમ એકાએક
જર્મની સંપૂર્ણ સંસ્કારમાં બની પહોં પડી અને
કહેશે-હું લડવા તૈયાર.

‘કરો પાછું કુદ’ હું આ કામ છોડી દઉં તો!
કુદ એટલે ખુવારી કુદ એટલે જર્મની અને ઈંગ્લેન્ડ
એક પછે તો નહીં જ-એટલે કે હેનરી અને
પણ. ‘કુદને હું તો અટકાવી શકું નહીં, પણ મારે
રજા તથા કરવામાં મદદ કરી તેના લાગીકાર ન
થવું જોઈએ’ એ વિચારી રહ્યો.

પણ એ કામ છોડવા માગે, તો પણ શું થોજ-
ના નહાર પડી જવાની બીકને કારણે રાખ તેને
જીએ કરી શકે તેમ નહોતું.

પણ એક દિવસ એક એવો હુકમ આવ્યો, જેને
એના મગજમાં ખગમખાટ ચડાવી દીધો એ હુકમ
અનુસાર એ ને કોઈ પરદેશી વિશે જરા જોડતું પણ
જાણતો હોય, તે બહુ દેતા ભિક્ષા કે માનના
અધિકારીને જણાવવું પડે તેમ હતું એ હુકમને
અનાર કરવા દેલોડી ગણાય અને એવા દ્રોણી
આકરી સખને પાન ગણાય.

એ હુકમ જાણ્યા પડી લીન્સ પોતાના મન પર
રિચરચિત રહી ચકચો નહીં, કુદોદીથી એ કામ
ચાતુ રાખી શક્યો હેનરી વિરોધ રાખતે માહિતી
મળી જતાથી હેનરીને કંઈ તુકસાન થઈ શકે તેવું
તે તેને ન લાગ્યું, પણ તેને તેમ અરપટ રીતે ભમ
તો દેખાતો જ.

કામ પડ્યો એ વહેનો સવારે ઘેર આવ્યો ત્યારે
મેરી એને લેવા ઉતર્યા જ સાંજે ૧૧મી હતી
‘જાણે થોડી ચિનિટ વહેતા છે બહુ જૂન લાગી
છે આ તો તૈયાર જ છે અને જ્યાં પણ તૈયાર
છોએ મો પોલ્ટો સીધા ટેમલ પર જ ચાલે.’
મેરી બોલી.

લીન્સ મેરીને જોઈને મેરીના બેગમાં કુદોદી
સાંભળે, વધુ કોઈ વિચારમાં મરમલ થઈ ગયો.

અને મેરીના શરોને સહાય આપવાનું પણ બ્રહ્મી ગયે

‘બહુ થાક્યાગયે છે?’ મેરી બોલી

‘નહી નહી. ખરાબર છું’ અમીને લીન્સ બોલ્યો, અને નાહવાની ચોરડી તરફ ચાલ્યો ગયો.

ટેબલ પર સૌ ત્યાં માટે ગોઠાઈ ગયા હતાં. આનંદની વાતો થતી હતી લીન્સ એમાં ભળવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, પણ વારંવાર ગભીર બની જતો હતો; એ નેર્થ માર્ગ બોલી ‘લીન્સ, આત્મ આત્મ કેમ?’

લીન્સ થોડી ક્ષણો ધાત રયો; પગી બોલ્યો એક વાત કહેતી છે અલગ, એ વાત કહેવામાં પ્રતિષ્ઠાભંગ તો થયો જ, પણ મને ખીચું કંઈ સૂઝતું નથી.’

સૌ એના ગભીર ચહેરા સામે જોઈ જવા લીન્સ આગળ બોલ્યો. ‘હેનરી અને મેરીએ ઈંગ્લેન્ડ આપ્યા જવું પડશે’

‘કેમ?’ માર્ગ એકદમ બોલી છવી.

‘જર્મની ફરી કુદ માટે તૈયારી કરી કહ્યું છે’ એ હળવેથી બોલ્યો

‘ફરી કુદ?’ બધા એક સાથે સાશ્વત બોલી ઝીંક્યા માર્ગ હેરોરાટમાં બોલવા લાગી ‘ના, એ કદિ નહીં બને નહીં નેર્થએ કુદ. ફરી જૂનમચે’ ફરી સ્વબોનેતા વિયોગ’ ફરી સર્વનાસ’ શા માટે આ કુદ? શા માટે?’

એનો જવાબ કોણ આપે?

‘કાણે માગે છે કુદ? આપણે તો મળતા નથી આપણી પાડોશમાં જે લોકો રહે છે તમને પણ એ નેર્થ હોય એમ નથી લાગતું, હા, પેલા પૈસાદાર લોકોને નેર્થનું હશે, દારણું કે કુદ-સરભાગમાંથી, માલની મોઘનારીમાંથી એમને ખૂન ખૂન નફો લેવો હશે.’ બોલતા બોલતા માર્ગને પદ રેડી ધૂળવા લાગ્યો

એ નેર્થ હેનરી એની નજીક જઈ, એનો કરચ લીઓવાલો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ, એને પોતાના ગાન પર ફેરવતો બોલ્યો ‘આ, ટ્રેંગટથી ઈક કામ નહીં માને માનવાય અને રાજદારી પુત્રના પોતાના મોટા નફાને ખાતર કે મોટા નામને ખાતર કુદ જગવના માગના હશે, તો તેઓ તે કેર્ક પણ પ્રકારે

જાવવાના જા’

‘જર્મની કુદની તૈયારી કરે છે, ઈંગ્લેન્ડ તો મહિ ને! આપણે બધા ત્યાં જઈએ’ માર્ગ કંઈક ચાત પડીને બોલી.

‘માથદાને તો ત્યાં પણ છે વળી અધીયી નીકળવાતો હું પ્રયત્ન કરું તો અને તો નેલમા બેસાડી દેવામાં આવે, અને સંધે દેનગીને પણ માટે માર્ગ એક જ છે તે એ કે હેનરી અને મેરીએ ઈંગ્લેન્ડમાં જઈને રહેવું અને તમારે પિટર અને મારે બધી રહેવું’

‘શું? હેનરી ઈંગ્લેન્ડમાં? મારો એક દીકરો જર્મનીમાં અને બીજો ઈંગ્લેન્ડમાં? અને પગી બન્ને દેશો લડવા સામસામાં આવે ત્યારે હેનરી લીન્સ તરફ ગોળી છોડે અને લીન્સ હેનરી તરફ? વિના કારણે જ લાઈ લાઈને મારવા ‘બો થશે.’ માર્ગ આવેશમાં બોલી

કોઈ આનો ઉપાય જતાવી શકે તેમ નહોતું હેનરીએ અને મેરીએ ઈંગ્લેન્ડમાં જવું જ પડ્યું જવાની સવારે એક ટેબલ પર ચા લેવા બધા બેઠા હતા અંતરમાં કુખ પોલવા, છતાં સૌ હસવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. અચાનક માર્ગ બોલી, ‘હેનરી, લીન્સ’

બન્ને માર્ગ સામે નેત્રા લાંબા

‘બુઓ હવે તો પિટર પણ જીવન થયો ગણાય લડાઈ ફાટશે તો કદાચ એટલું પણ ફરજિયાત લડવા જવું પડશે એટલે તમે ત્રણેય-લીન્સ, હેનરી અને પિટર પ્રતિજ્ઞા કરો

બોલો, મા! શાની પ્રતિજ્ઞા?’

‘કુદના મેદાન પર તો કોઈ કોઈને નેર્થ શરૂ નથી હોતું એટલે જૂથથી પણ તમારી ગોળી તમારામાંના કોઈને ન લાગી જાય, તે માટે પ્રતિજ્ઞા કરો કે, તમે જાતે વિધાઈ જશો, પણ સામી ગોળી છોડશો જ નહીં’

‘પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ આ’ ત્રણેય બોલ્યા

હેનરી અને મેરીને લાઈને ટ્રેઈન. બિપી. માર્ગ ફરે કોંગે એમને જતા નેર્થ રહી વિદાય આપવા એનો હાથ પણ ઊંચો યથ સ્થિતિ નહીં.

લીન્સની આજમાથી આસનું એક દીપુ સરી પડ્યું તે મનમાં ગણગણ્યો. ‘અમારા જેવા કેટલાય નિર્દોષોને રેડી નાખનારા આ કુદીશા માટે આવે છે.’

અનુ. ‘સાહિત્યકુમાર’

તક

અનંત વ્યાસ 'સ્મિત'

જાતના મહાપુરુષો, વિદ્યાનંદાબાચ્ચ, કલ્યાણરા, સંતો-મહાત્માઓ; એ સૌના જીવન તપાસશે તો તમને બંધારો કે તેઓએ પોતાના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે કેટકેટલી મુશ્કેલીઓ વેડી છે, સમાજની ટીકાઓ, મિત્રોના ઉપદ્રાસ, અજ્ઞાનીઓના ત્રાસ સહન કર્યો છે. અપૂરતા સાધનો અને અનેક વિટંબણો છતાંય તેઓ પોતાના ધ્યેયને સિદ્ધ કરી શક્યા છે. તેઓએ ક્યારેય તકની શોધ નહીં કરી, ક્યારેય અપૂરતા સાધનોની કિમ્મત કરી નહીં, ક્યારેય ઇચ્છા અને ત્રાસ સામે નમ્ર જોખું નથી. મુશ્કેલીઓને ગણકાર્યા વિના, તેનાથી ડરા વિના તેઓએ પોતાનું કાર્ય શરૂ રાખેલું અને પરિણામે તેઓ પોતાનો ધ્યેય સિદ્ધ કરી શક્યા.

તકની શોધ નેકરને, હાથ-પગ નેકરી બેસી રહેનાર માણુસ ક્યારેય પોતાનું કાર્ય પૂરું કરી શકતો નથી. જે સમય જ્યારે તે માણે આવતો નથી, તમારા હાથમાંથી જે સમય સરી જાય છે તેને કોઈ પણ પ્રયત્ન કે કોઈ પણ ક્રિયાતે પાછો મેળવી શકવાના નથી. તકની શોધ બેનારા મૂખ છે. અમને તક મળતી નથી એટલે અમે કશું કરી શકતા નથી; એમ કહેનારા કાં તો અધ્યાન છે અથવા તો તેમને કાર્ય કરવું જ નથી એટલે બહાનું કાઢે છે.

ધણા માણુસો કિરિયાદ કરતા ફરે છે કે, 'શું કરીએ બાપ! મને કોઈ સારી તક મળતી નથી નહીં તો હું ધણા કામ કરી દેખાડું એવી મારામાં શક્તિ છે.' પણ સાચી વાત એ છે કે શક્તિશાળી માણુસ તકની શોધ નેકર જ નથી; એ તો તક ઓળખી શકે છે એક વાર સર વિટંબન ચડિયને કોઈએ કહેલું! 'આપ ખરેખર કામગીરી છો કે, આપને આગળ પધરા માટે આટલી બધી સુધર તકો મળી છે.'

ચડિયે જવાબમાં કહેલું કે, 'ભાઈ! તક અને મળી હતી એવું નથી પણ તક મેં જ બનાવી હતી.'

કોઈ એવી વસ્તુ નથી કે આકાશ પરના પાકા ફળની જેમ તે ખરીતે તમારા હાથમાં આવી જાય. માણુસે કાર્ય સિદ્ધિ માટે પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. દર સંકલ્પશક્તિ, સંપૂર્ણ આત્મવિશ્વાસ, દર મનોબળ અને નિર્ભયતા તથા નિશ્ચિત ધ્યેય જેમની પાસે છે તેને કાર્યસિદ્ધિ માટે કોઈનીય જ જરૂર નથી. સફળતા એવા માનવીના જગમાં બૂકેલી જ રહે છે.

મારા એક મુળથી એકવાર મને મળ્યા ત્યારે મને કહે કે, 'બાપ, આ બાબતો, એ, લાગવગતો; વગર વિના પગ નહીં. માણુસમાં શક્તિ હોય પણ વગ ન હોય તો તેને ક્યાંય જમ્યા ન મળે.'

લાગવગતો જમાનો છે અને વગ વિના ક્યાંય જમ્યા ન મળે એમ કહેવું સાચું નથી. દેશભરમાં અનેક માણુસો કામ કરે છે, ધણા ઉચ્ચ હોદ્દા ભોગવે છે. શું એ જાણ કે પોને કોઈની વગથી જ એ જમ્યા પામ્યા હશે? સાચી વાત એ છે કે જાં તો પોતાનામાં આવડત હોતી નથી અથવા તો એકાદ પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયા પછી ફરીથી પ્રયત્ન કરવાની દિશાત તેમનામાં નથી એક-એ કે પાંચ પ્રયત્ન પણ નિષ્ફળ જમ્યા એટલે હવે સફળતા મળશે જ નહીં એમ માનીને પ્રયત્ન છોડી દેવા એ નિર્ણયતા છે. મહાન પુરુષોના જીવન તપસો. તેઓએ કઈ રીતે સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે તે જુઓ. અનેક વાર નિષ્ફળતા મળ્યાં છતાંય તેમણે પોતાના પ્રયત્નો છોડ્યા નથી, અનેક મુશ્કેલીઓ નહીં છે પણ તેથી જરાય ડર્યા વિના તેમણે પોતાનું કાર્ય શરૂ જ રાખ્યું છે. અને અંતે સફળતા મેળવી છે.

ધણા માણુસો એવા હોય છે કે જેમને પોતાના હોય-પોતાની નિર્ણયતા દેખાતી જ નથી અને તેમને કોઈપણ બીજા પર ડાંગતા ફરે છે. પોતાના કાર્યમાં સફળતા ન મળે તો કહેશે કે મને સારી તક જ વ્યવસ્થામાં આવતી નથી. નોકરી ન મળે તો કહેશે કે, લાગવગતો જમાનો છે. નોકરીમાં બઢતી ન મળે તો સમજશે કે, ઉપરી-અધિકારીની-મદદરમાની નથી.

લગનજીવન સુખી ન હોય તો દેશદેશ પળીને, પળી જ અણુધડ અને અગાન મળી છે. આમ એ બાળને જગન આણું પોતાનું દુઃખન જણ્યારો. જાણે તેને આગળ વધવા ન દેવા માટે કે તેને સુખી થવા ન દેવા માટે જ અર્ધા મળીને તેની સામે આજો દિવસ અવનવાં કાવચાં જ ધરી રજા ન હોય !

કેવી બેદરદી દર્શાયો છે આ બધી કદાચ એકાદ જગ્યાએ તમને વગ વિના કામ ન મળે તો બીજે પ્રયત્ન કરો. શું ખરે જ વગની જરૂર હોય છે ? તમારામાં શક્તિ ને ચોક્કસતા હશે તો કામ મળવાનું જ છે. પત્ની અણુધડ કે અગાન જણાય તો તમે જ તેને સુધારવા માટે કેમ પ્રયત્ન કરતા નથી ? સાચી વાન તો એ છે કે તમારે પ્રયત્ન કરવા નથી અને તમારી અણુઆવડત, આજસ, અસકિતને છૂપાવીને દોષને દોષયો પ્રીત્ય ઉપર ઢોળવો છે.

તમારા હાથમાં અનેક તકો આવે છે પણ તકોને ઝોળખવાની, ઝોળખીને તેને ઝડપી લેવાની શક્તિ તમારામાં હોવી જોઈએ તકને તમે ઝોળખો નહીં અને ઝોળખો છતાંય તેનો ઉપયોગ કરો નહીં અને પત્ની ક્ષાત્ર અથવા પરિસ્થિતિને દોષ દો તે શા કામનું.

મે સગા બાઈએ દોષ. બનેનો ઉછેર એક સરખી રીતે, સરખા વાતાવરણમાં થયો દોષ. બનેને એક સરખું શિક્ષણ આપવામાં આપું હોય છતાં એક ભ્રષ્ટ્ર જીવનમાં ડગમે ને ખગને સફળતા પ્રાપ્ત કરતો આગળ વધતો દોષ. બીજો બાઈ પોતાને આગળ વધવાની કોઈ તક મળતી નથી એમ માનીને પ્રયત્ન કર્યા વિના લમણે ઠાથ દબને બેસી રહે. તેમાં દોષ કોનો ? સફળ અને અસફળ વ્યક્તિઓમાં આ એક ફરક તો ઘણીવાર જોવા મળે છે કે, એક પોતાને મનેલી તકો, પોતાની શક્તિ અને દૃઢ સંકલ્પને કારણે; તેના ફાયદો ઉઠાવેના ન્યારે બીજો ભાગ્યને દોષ દેતો જિંદગી રેવામાં અને બીજાની ઈર્ષા કરવામાં જ ગાળતો રહે છે.

મહાન વિજેતા એનેકઝાડર સિકદરે એક નગર પર છત મેળવી ત્યારે વિજયી સિકદરને કેટલું પૂછ્યું કે 'આપને તક મળે તો બીજું પણ નગર છતશો?' અને ત્યારે સિકદરે શો જવાબ આપ્યો

જણો છો? તેને કહેવું: 'મિત્ર! હું તક મળે તેની રાહ જોતો બેસી નથી રહેતો, પણ હું પેતે જ તક બિગી કરી લઉં છું.' સિકદરે આપેનો આ જવાબ કેટલો સૂચક છે. જે માણસ તકની રાહ જોવામાં પોતાનો અમલ્ય સમય ખર્ચાદ કરે છે તે કષ્ટાય સફળતા મેળવતો નથી. નેપોલિયનના આ શબ્દો પણ વિચારવા જેવા છે. તે કહેતા કે: 'દરેક સૈનિકના થેલામાં ફીદ માસાંલનું પદ રહેતું જે તકનો લાભ નથી ઉઠાવી શકતો તેને ને પદ મળતું નથી.' મતગલ કે સફળતા તમારી રાહ જ જુએ છે પણ તે માટે તમારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ધણા માણસો નિર્બળ મનના હોય છે તેમજ લઘુનામ યાથી પીડાતા હોય છે. આવા માણસો એમ જ માની જોશ દોષ છે કે; મારામાં કેમ આવડત જ નથી. મારાથી આ કામ યદ્ય શક્ય જ નહીં. આવા માણસો કષ્ટાયે કોઈ કામ હાથ પર લેતા નથી. તેમને ઘણીવાર સુદર તકો પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે છતાંય એ ડરથીક માણસ તેનો ફાયદો ઉઠાવી શકતા નથી. કેટલાંક માણસો જે-પાંચ પ્રયત્ને નિષ્ફળ ગયા પછી પણ આવી લઘુતામથી બાંધી લે છે. આવા માણસો પણ જીવનમાં કષ્ટાયે કાચુંસિક્કિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેઓનું જીવન આજસ અને દુઃખરૂપ બની જાય છે. નિરાશા તેમના જીવનને કચડી નાખે છે, જીવન તેમને જોભરૂપ લાગે છે.

મનની આવી નિર્બળતાને ખંખેરી નાખવી જોઈએ પોતાની શક્તિ પર વિશ્વાસ રાખીને, નિષ્ફળતાથી નિરાશ થયા વિના, ધુરંદોનીઓથી ડગીને પાછા ફરવાને બદલે તેનો સામનો કરનાં કરતા આગળ વધવું જોઈએ અને તે માટે જરૂરી છે, આત્મવિશ્વાસ અને મનની દૃઢતા. અંચળ મનોવૃત્તિ માનવીને પાડે છે, માટે એકવાર કે ઘણીવાર નિષ્ફળ થાઓ છતાંય ન્યાંથી અધૂરું મૂકો ત્યાંથી ફરીથી કાચું શરૂ કરો અતે વિજય તમારો જ છે. મહાન કૃષિ-વૈજ્ઞાનિક ન્યોર્મ વોસિગ્ટન કાર્વરના આ શબ્દોને તમારો મુદ્રાયેખ પાનાવી રાખો. તેમણે કહ્યું છે કે: 'તમે ન્યા હો ત્યાંથી તમારા જીવનની શરૂઆત કરો. જે કાંઈ સાધન તમને મળે તેના વડે તમારું કામ શરૂ કરો.

કોઈકે નક્કર કામ કરે. સારાં કાર્યો કરનાં કયાંય ન થઈ, એ વણુગાર વિના અટકે ચાલવા જ છે.' અને ખરેખર એ માણસ આ રીતે કામ કરે છે તેની ડોકમાં વિજયમાળ આરેષાયા વિના નથી રહેતી.

દરેક પરિસ્થિતિમાંથી પણ આગળ વધવાના માર્ગો શોધતા રહે. સમયનો સફળપોષ કરવાનું કાર્ય ન થો. આપણા પેલી કહેવત છે કે; 'મયો અવસર આવે નહી, મયા ન આવે પ્રાણ' સમય એક વખત આવે તે ખાટા આવવાનો નથી. માટે એ સમય જાણ છે તેનો ઉપયોગ કરી લેવાનું ન થૂંક. અમે તેની પરિસ્થિતિમાં પણ આમળ વધવાની તકો ઝડપી લે. જગવિખ્યાત કેન્ય સાહિત્યકાર આદે જીદ જેલમાં ફના ત્યારે તેમના મિત્રોએ તેમને સલામતપૂર્વક પત્રો લખેલા; તેના જવાબમાં આદે જીદે લખેલું કે: 'હું મારા બંદામાં મિત્રોને વિશ્વાસપૂર્વક જણાવું છું કે,

હર પરિસ્થિતિ જીવનને કંઈ ને કંઈ આપી જાય છે. એ ન બૂઝશો' કે જેલમાં પણ હું ઘણું ઘણું કાજ કરી શકું છું.'

ભારતની આઝાદીની ચળવળ સમયે અંગ્રેજ સત્તાએ અનેક નેતાઓને જેલમાં પૂરેલા. પરંતુ જેલમાં બેઠાં બેઠાં પણ એ મહાન નેતાઓ સમયનો સફળપોષ કરવાનું નહોતા ચૂક્યા. તેઓમાંના અનેક નેતાઓએ જેલમાં બેઠાં બેઠાં ઘણું ઘણું વાચન કરેલું, ચિનન અને મનન કરેલું. એટલું જ નહીં પણ સુંદર સાહિત્યનું સર્જન કરેલું.

માટે જ સજ્જતા મેળવવી હોય તો તકની રાહમાં બેસી ન રહે. નિરાશા અને આળસને ખખેરીને મનને દડ રાખી, આત્મવિશ્વાસપૂર્વક, નિશ્ચિત ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરતા રહે. સજ્જતા તમારી રાહ જ જુએ છે.

દરિયાનાં ઊંડું

એક દિવસ હું મારા નિત્યક્રમ પ્રમાણે દરિયા કિનારે ફરવા ગયો હતો. પહાડ પહાડ નેવડાં જબરદસ્ત મોઝાં ઉપરાઉપરી વાહ્યાં આવતાં અને ખડકની સાથે પછડાઇ નીચે પથરાતાં.

એ સમયે એક માછીમાર કુટુંબનો એક ઊંઠરો પોતાનો નાનકડો મછવો તોપાવ કરી રહ્યો હતો. ત્યાં હું જઈ પહોંચ્યો. મને થયું કે આજે સમુદ્રમાં 'તોફાન' છે. હવામાન પણ ઉમ છે છતાં પણ આ ઊંઠરાને બધું ને એની પરવા જ ન હોય તેમ સમુદ્રમાં અંધારાવવાની તૈયારી કરે છે!

તેથી મેં તેને કહ્યું: 'અદ્યા એવ ઊંઠરા, આ ભયંકર તોફાન તું જુએ છે કે નહિ? જો તો ખરે! આવી પરિસ્થિતિમાં તું કેવી રીતે માછલાં પકડવા જઈ શકીશ! તને તારી જિંદગીનો ખ્યાલ છે કે નહિ?'

તે ધીમર બોલ્યો નહિ. પોતાના કાથમાંથી નિવૃત્ત થઇને મારી સામે જોતો રહ્યો. અને બોલ્યો: 'મહેરબાન! એમ કયે કંઈ કામ આવે! કદાચ જો હું બીકનો માર્યો દરિયામાંથી પાઉં પડું, તો મારું નામ જ લખવાય ને! દરિયો તો અમારો જાપ છે અને અમે છીએ દરિયાના ઊંડું! જો આવજો.....!'

અને એમ બોલતો તે સામરબાળ ગપાટા બંધ ચપળતાથી ઊંડકામાં ચડી બેઠો. પળ-બેપળમાં તો એ દૂર-સુદૂર નીકળી ગયો.

આજે પણ મારા સ્મરણ પટ પર એ માછીમાર ઊંઠરાની નિર્ભયતા અડત છે,

—ઈશ્વરભાઈ બી. પરમાર

ગુરુ સ્થાન શોભાવવું છે ? કે નોકર થઈને રહેવું છે ?

મવાસી

એક ધાર્મિક સરથાના પ્રભાવ નીચે ચાનતા વિનય મંદિરમાં શિક્ષણની મોટા ભાગની જવાબદારી તો સપ્રાપ્ય અને સરથાના વાતાવરણમાં ધડચેના સેવકો જ સંભાળના હતા પરંતુ એમાંના કેમ, વિનય મંદિરના આચાર્ય પદ માટે કેળવણી ખતાના નિનમ દ્વારા રૂચના મુજબની શૈક્ષણિક લાયકાત અને અનુભવ ધરાવતા ન હોવાથી એ સ્થાન માટે એની શૈક્ષણિક લાયકાત ઉપાધિ અને અનુભવ ધરાવતા બહારના એક શિક્ષકની સરથા તરફથી પમદગી કરવામાં આવી નવા આચાર્યને વિનય મંદિરની વ્યવસ્થા તથા વર્ગોના પરિચય કરાવવાની દૈષ્ટિથી સરથાના મોવડી એમને લખને વિનયમંદિરમાં ફરવા નીકળ્યા

વિનય મંદિરની વ્યવસ્થાનું નિરીક્ષણ કરીને સરથાના મોવડી તથા આચાર્ય વિનયમંદિર સામેના વિશાળ પગલુમાં આવીને અટક્યા વિનય મંદિરની વ્યવસ્થા આપને કેમ લાગી ?' સરથાના મોવડીએ આચાર્યને પૂછ્યું

‘વિનય મંદિરની બધી વ્યવસ્થા તો બહુ જ સુંદર અને સંતે પકારક છે પરંતુ મારી દૈષ્ટિએ એક ભાગની વ્યવસ્થાને અભાવ જણાય છે અવિનય ન થતો હોય તો કદું ? આચાર્ય મો વા

‘તર કહો’ સરથાના મોવડીએ કહ્યું

‘જો શિક્ષક આ બીડી પીના હોય એમને માટે અનુભવ ખડની વ્યવસ્થા કેવળ મારા ભેગમાં ન આવી’ આચાર્ય થોડા ક્ષોભ સાથે જણાવ્યું

‘સરથાના જાત્રાનયમાં રહેતા તેમજ આ વિનય મંદિરમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓએ આ ઇત્યાદિ બધા વ્યવસ્થાથી મુક્ત રહેવાનો સંકલ્પ કર્યો છે’ મોવડીએ સરથાની વ્યવસ્થા અને પ્રણાલિકાનો જ્ઞાન આપના કબ્જે વિદ્યાર્થીઓ આ પાળી ન પીએ એ બરાબર છે હું તો શિક્ષકો માટેની વ્યવસ્થા અંગે કડી રહ્યો છું’ આચાર્યે સ્પષ્ટતા કરી

‘અડી તો જાત્રાનયના મુદ્દપતિએ અને વિનય મંદિરના શિક્ષકો પછી એજ મતને વરદા છે’ મોવડીએ જણાવ્યું

‘આપ અને કામા કરતો પરંતુ મારે તો આ અને સીમારેટનું બધાણ છે એના વિના ચનાવતું મારે માટે મુશ્કેલ છે’ આચાર્યે પોતાની મુશ્કેલી જણાવી

‘અડી કૈમ નિયમો પરાણે લાતમાં આવતા નથી પરંતુ આપને આ વિનય મંદિરના વિદ્યાર્થીઓના ગુરુસ્થાને નિયુક્ત કરવામાં આન્યા છે હવે અપે ગુરુસ્થાન શોભાવવું છે કે નોકર થઈને રહેવું છે એનો નિર્ણય આપે કરવાનો રહે છે’ સરથાના મોવડીએ આચાર્યની નજરમાં નજર પરાંતીને કહ્યું

‘મને આ બે સમ્મલણે નહી’ આચાર્યે મોની ઉઠ્યા ‘જાત્રાનયમાં રહેના તેમજ વિનયમંદિરમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ અડી કેવળ મુસ્તકિયુ જ્ઞાન મેળવવા નથી આન્યા એમના જીવનનું અને ચારિત્ર્યનું ઘડતર સાથે એ સરથાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે જીવન ઘડતરની દૈષ્ટિએ રવેજાએ રીકારેન શિસ્ત અને નિયમોના પ્રાનમાં વિદ્યાર્થીઓને પ્રેરણા, પ્રોત્સાહન અને બગ આપવું એ ગુરુનું કર્તવ્ય છે આચાર્ય વિના વિચારની કિમત નથી ગુરુનું જીવન વિદ્યાર્થીઓ માટે આદર્શ નમૂનો મળી રહેવું ભેગમાં વિદ્યાર્થીઓના ચારિત્ર્ય ઘડતર સાથે જેને વધ સબધ ન હોય એ એમના ધધાકારી શિક્ષક થઈ શકે પરંતુ ગુરુનું હૃદયમાં સ્થાન ન લઈ શકે વિદ્યાર્થીઓના જીવન ઘડતરમાં રસ લઈને એમને પ્રેરણા અને બગ આપી શકશે તો આપ એમના ગુરુસ્થાનને શોભાવી રહેશે અન્યથા કેળવણી ખતાની જરૂરિયાત પૂરી કરવા માટે અપને અમારે અડી નિયુક્ત કરવા પડ્યા છે અને આપ આ સરથામાં ધધાકારી શિક્ષક તરીકે નોકરી કરી રહ્યા છો એવો ખ્યાલ પેદા થશે’ સરથાના મોવડીએ પોતાના વિચારો જણાવ્યા

આચાર્યે વિનયમંદિરમાં શિક્ષકો માટે કે પોતાને માટે આપણી પીતાના અનુભવ ખડની વ્યવસ્થા કરવાનો આગ્રહ છોડી દીધો પરંતુ એકાએક આ મીઠાઈનું બધાણ છોડવાની પોતાની અશક્તિ જણાવી તેમજ ન્યા મુધી આ સીમારેટ છોડી ન શકે ત્યાં મુધી એમને માટે ખાસ વ્યવસ્થા કરીને સરથાના મોવડીએ એમના ઓદાયનો પરિચય આપ્યો

દુનિયાના આર્થિક ક્ષેત્રે એક નવો પ્રયામ

‘આપણો સમાજવાદી ઢાંચો સમાજ’

કાંતિલાલ એ. પરેલ

‘મૂડીવાદ’-સૌથી જૂની આર્થિક પદ્ધતિ :

દુનિયાના આર્થિક ઇતિહાસમાં આજના અર્થ-રિત્ઝ, ક્રિટન, ક્રાન્સ વગેરે દેશોમાં વ્યાપ્તો ‘મૂડીવાદ’ (Capitalism) એ જૂની પુરાણી અને સાંસ્કૃતિક આર્થિક પદ્ધતિ છે. માનવજાતના જન્મથી આજ સુધીના ઇતિહાસને તપાસીશું તો જાણી શકાય કે માણસની અસીમિત જરૂરિયાતો (Unlimited Wants)ને સંતોષવા માટે તેની પાસે જે સીમિત સાધનો (Limited means) છે તેના પર તે પોતાની ખાનગી માલિકી ધરાવવા હથેલાં અપનાવી રહે છે. આ સીમિત સાધનો વડે તે તેની જરૂરિયાતોને તેની પસંદગીના ક્રમ પ્રમાણે (According to his scale of Preference) સંતોષે છે. ફેડરિક મેન્ડામના શબ્દોમાં ‘મૂડીવાદ’ની ત્રણ વિશેષતાઓ છે- (૧) ખાનગી મિલકત (Private Property), (૨) કુદાની સ્વતંત્રતા (Freedom of Enterprise) અને (૩) વાંચનારાઓની પસંદગીની સ્વતંત્રતા (Freedom of choice by consumers). જે દેશના અર્થતંત્રમાં આ ત્રણ વિશેષતાઓ હોય તેને ‘મૂડીવાદી’ અર્થતંત્ર કહી શકાય. આજે દુનિયાના મોટા ભાગના દેશોમાં ‘મૂડીવાદ’ ભેદ, શક્ય છે. વધી પહેલાં માનવ જરૂરિયાતો યોગી અને સરળ હતી તથા ધણી દૃષ્ટિએ એટલી, ટોરડઉર, સિકાર જેવા ધર્મોએની પ્રજાનામાં હતી. ત્યારે તો અર્થિકશ્રેણે ‘વાદ’ જેવું કંઈ હતું જ નહીં. પરંતુ વૈજ્ઞાનિક શોધો અને તેને પરિણામે મોટા મોટા ઉદ્યોગોના આગમને ધનની દૃષ્ટિએ સંમાજને અમીર અને ગરીબ એવા અમેલ વર્ગોમાં વહેંચી દીધો. ધનના પરિણામે સંપાત્ત પ્રણ ‘ઈન્દ્રિય’ થવા લાગ્યું. મૂડીકર લોભ, સમાજના એક વિશાળ સમૂહનું શોષણ કરવા લાગ્યા.

‘મૂડીવાદ’ના પ્રત્યાઘાતરૂપે જન્મેલો સામ્યવાદ

‘મૂડીવાદ’માં ઉપર પ્રમાણે બ્યારે ગરીબોનું

શોષણ વધતું, સામ્ય ત્યારે દુનિયાના ડેડલાક દેશોમાં તેવા ‘મૂડીવાદ’ને ક્યારી દેવામાં આવ્યો. સૌ પ્રથમ ઓસ્ટ્રિયન, ૧૮૪૮માં લેનીનની આગેવાની હેઠળ રશિયામાં ‘સામ્યવાદ’ની સ્થાપના થઈ. રશિયામાં મૂડીવાદ નહીં પરંતુ રાજના શોષણ સામે સામ્યવાદ સ્થાપનામાં આવ્યો. ચીનમાં લશ્કરી બળના આધારે ‘સામ્યવાદ’નું સંચાલન થાય છે. સામાન્ય રીતે ‘સામ્યવાદ’માં મૂડીવાદની તુલનાએ મજૂરોને વધારે મહત્વ આપાય છે. અહીં ઉત્પાદનનાં સાધનો ભોજાના ખાનગી કબજામાં નહીં પરંતુ સરકારના કબજામાં હોય છે. અને તે સાધનોના ઉપયોગ આમજનતાના કલ્યાણ માટે કરવામાં આવતો હોવાનો દાવો કરવામાં આવે છે.

‘સમાજવાદી ઢાંચો સમાજરચના’

દુનિયા બ્યારે ઉપરની બે ચરમખેંડો (Extreme points) પરની આર્થિક પદ્ધતિઓમાં વહેંચાય ગય છે ત્યારે આપણે એક નવી જ પદ્ધતિ અપનાવી છે એના તરફ આજેમાં દુનિયા શકાની દૃષ્ટિથી ભેટી હતી અને આજે આશાશરી નજરે નિહાળી રહી છે. આપણી ‘સમાજરચના’ ‘સમાજવાદી’ નહીં પરંતુ ‘સમાજવાદી ઢાંચો’ (Socialistic pattern) રચના છે, એટલે કે ચરમસ્તીમાં (Extreme) પરના ‘મૂડીવાદ’નાં ડેડલાક દુણેાથી બચવા આપણે સમાજવાદનાં ડેડલાક સારાં તત્ત્વો અપનાવી લીધાં છે. બ્યારે ચરમસ્તીમાં પરના ‘સમાજવાદ’નાં ડેડલાક દુણેાથી બચવા અને મૂડીવાદનાં ડેડલાક શયદાઓને લાભ વેઠાવવા આપણે આપણી આ ભાતની સમાજ રચનામાં મૂડીવાદનાં સારાં તત્ત્વોને અપનાવી લીધાં છે. સરળ ભાષામાં કહીએ તો બે પ્રવર્તમાન પદ્ધતિઓના મિશ્રણમાંથી આપણે એક નવી જ પદ્ધતિ બનાવી કહી છે-એને ‘અર્થસામ્ય’ ‘મિશ્ર અર્થતંત્ર’ (Mixed Economy) ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

મૂડીવાદ કેમ નહીં ?

અમેરિકા, બ્રિટન ક્રાન્સ જેમ ધનિક, 'મૂડીવાદી' દેશોને જોઈને આપણને એમ પૂછવાનું મન થાય છે - આપણે 'મૂડીવાદી' પદ્ધતિ કેમ ન અપનાવી ? એ ખરું કે મૂડીવાદી પદ્ધતિમાં કદાચ કુત રાણી. અવક ઝડપથી વગે 'પણ' તેની વહેંચણી 'અપ' જ કુખંદ અત્રે અનિષ્ટકારી હોય છે. આપણા જેવા ગરીબ દેશમાં તો કદાચ મૂડીવાદી પદ્ધતિ લે કરાવીના પાપા હવગયાથી નામે તો 'નવાઈ' નહીં 'કૃત્રિમવામાં' જે બ્રિટનમાં આજથી દોઢસો બસો વર્ષ પહેલાં સૌ પ્રથમ 'મૂડીવાદ'નો પાયો રાખાયો તે બ્રિટનની તે વર્ષતેની લોકોની સરેરાશ માયાળાંદ આનંદ આપણી આજની માયાદોહ આવક કરતા બેથી ત્રણગણી વધારે હતી તે સીએ ખ્યાલમાં રાખવું ધટે. આપણા જેવા કગાલ દેશને મુખ્ય સવાલ છે આપણા અત્યંત સીમિત સાધનોના વિવેકપૂર્વકના ઉપયોગનો એ તો દેખીતું જ છે કે જે ને આ સાધનોને ખાનગી ઉદ્યોગ પતિઓના હાથમાં મેકમ રીતે મૂડી દેવામાં આવે તો તેઓ તેનું રોકાણ ધંધારે નશતાળાં ધંધાઓમાં જ કરશે જે શરાવનઈ ઉપાદાનમાંથી ચારે બંદો મળના હોય તો તેઓ 'હાથોમાં' કે મેરી બીજી છવમ જરૂરી વસ્તુઓમાં સાંપોનું રોકાણ કદાપિ નહીં કરે આપણા જેવા અત્યંત ગરીબ દેશને અતિ સીમિત સાધનોના આવેા બગાડ પોષાય નહીં એ તો ધનિક મૂડીવાદી દેશો જ નીચારી શકે વગીત્યા જમાનામાં દેદનાં એવા મોટા ઉદ્યોગો હોય છે કે તેમાં ખાનગી ઉદ્યોગપતિઓને છૂં આપવામાં આવે તો પણ તેઓ તેમાં પ્રવેશી શકે નહીં રૂઝકેના, દુર્ગોપર, બીઠાઈ આ ત્રણ નેપ હતી બહોચોખા જનકેરે છેને સરકારે શા ૪૪૦ કરોડનું ત્રોકાણ કરું છે આ દેશને અત્યંત જરૂરી પ્રજા લાભે ગાલે વળતર આપવો અને જેમાં ખૂબ જ પ્રમાણમાં મૂડી અને વિદેશી હુડિવામણની જરૂર પડે તેવો ઉદ્યોગ છે આમાં ખાનગી ઉદ્યોગપતિઓ કરી પ્રવેશી શકે નહીં એટલે જ રતો આપણા દેશની આવી ખાસ આર્થિક પરિસ્થિતિ જોઈને ઈંગે ડના રૂઢિચુરન અને મૂડીવાદમાં શ્રદ્ધા ધરાવતા 'કોનોમિસ્ટ' જેવા સાપ્તાહિકે પાંચ ૭ વર્ષ પહેલાં કબૂલ કરતો હતું હતું કે, "બૂરજ

જેવા ગરીબ દેશમાં આર્થિક વિકાસ માટે / રાજ્યની સચાલિત આયોજન વિના કામ ઉપાય નથી. કેમ કે આ પ્રથમ કાર્ય મટે ખાનગી ઉદ્યોગોનું મુજબ નથી" સામ્યવાદ કેમ નહીં ?

જે આઝાદી માટે આપણે વૌં મુખી છડ્યા તે આઝાદીને આપણે કોઈ એક સરમુખત્યારના હાર્થમાં મૂડી તેના સંપૂર્ણ નિયંત્રણે તો દરમિયાનથી રેડી-કારીએ આ તો રાજ્યીય દરિજાનું વાન મર્ પછુ આર્થિક દરિજે પછુ તેને આપણે રીકારી રાજીશું નહીં. સામ્યવાદની ઇમારતનું ચણનર સમાન વહેંચણીના પાયા પર થયેલું છે પરંતુ નવા આપણા દેશની કુલ અવક જ અત્યંત નીચી સપાટીએ ચિર ધવેલી હોય ત્યાં 'સામ્યવાદ' દારા / ગળીમી ચિત્રાવ આપણે શું વહેંચી રાજીએ તેમ છીએ ? મહામૂડી સ્વતંત્રતાનાં બોજે 'સામ્યવાદ'ના કોર નિયંત્રણે રીકારવા તૈવારી બવાઈએ તો પછુ રશિયાની મારક વિકાસની ગેરૂડી કાણુ આપી શકે નેમ છે ? 'સામ્યવાદ'નો વિચાર કરતા 'ઝેડ' કરતા 'અફક'ને વધારે મદદર આપનાર અને ગરીમી બ્રહ્મચાર, બૂધ્ધમરોના ધામ સમા 'સામ્યવાદી' ચીનને કદાપિ બૂધ્ધ ન જોડે વચ્ચે આજે તો 'સામ્યવાદી' દેશોના આર્થિક ઇતિહાસનો અભાસ કરતા માલમ પડશે કે સામ્યવાદ દેશોને પણ આર્થિક છેત્રે એ બાબતની ખાતરી થઈ ચૂકી છે કે સંપૂર્ણ અકૂશી અને 'એફક'નીયી કૃપ હિતવાદને નહીં વધારી રોકાન અને આપણે સી જમીએ છીએ કે આ જ સમજણના પાયા ઉપર સામ્યવાદી રશિયામાં ધીમે ધીમે ખાનગી આધિપતી હકોમાં લોડી છૂટકાશે ઉપરાંત મજૂરોને ઉત્પાદન વધારવા પ્રેરણાઓ (Incentives) રૂપે ખિતાબો, ઇનામો, પ્રમાણ-પત્રો જનકેર માને વગેરે આપવામાં આવે છે. આ હાઈકન બનાવે છે કે માનવ જાતના રાજાવમાં જ એક એવું તરત રહેતું છે કે સંપૂર્ણ સામ્યવાદથી ઉત્પાદનને પંચાઈ રાકાન તેમ નથી આપણા 'નવા પ્રયોગ'ની નિશંકતાઓ :

આખા જોણુ તેમ આર્થિક છેત્રે આપણે 'મિશ્ર' અર્થતંત્ર (Mixed Economy)નો સ્તીકાર કર્યો છે - જે આપણા રાજ્યધારણના ૧૪ માઈદર્શક

સિદ્ધાન્તો (Directive principles)ને તર્કન અનુ-
 રૂપ છે. આ સમ્બંધ જ તેના અર્થ છતો કરી દે છે.
 આપણે ઉદ્યોગ ક્ષેત્રે ખાનગી ઉદ્યોગપતિઓને જાતકુલ
 દેશવટા નથી આપ્યો. ઉપરથી એમ કહી શકીએ કે
 ટેલેફોન સરકારી ઉદ્યોગોમાં સરકારી શેઠાણુને કારણે
 ખાનગી ઉદ્યોગપતિઓને ઉદ્યોગની સ્થાપનામાં ખૂબ
 સરળતા થઈ પડી છે. આવાં શેઠાણુનાં ઉદાહરણો
 છે રેલવે, સ્તંભાઓ, જલદો, લીજની ધરો, રોસક
 લેમોરેટરીઓ, ટેકનોલોજીકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટસ વગેરે.
 આવાં શેઠાણુને કારણે પ્રાપ્ત થતી વસ્તુઓ અને
 સેવાઓ નાના મોટા ખાનગી ઉદ્યોગના વિકાસ માટે
 અત્યંત જરૂરી હોય છે. આ વસ્તુઓ અને સેવાઓનાં
 અભાવે ખાનગી ઉદ્યોગો પાંગળા જાવની અપ-વશી
 એટલે સહેલાઈથી સમગ્ર રાજ્યભરેથી આવતું છે કે
 સરકાર સિવાય બીજા કોઈ નાગરિક કે ખાનગી વ્યક્તિ
 ભરમાં અત્યંત સ્વચ્છ પાછળ જરૂરી સગવડો દા.ત. રેલ
 કોચનું શેઠાણુ ખાનગી ક્ષેત્ર (Private sector)
 દ્વારા કદાપિ થઈ શક્ય નું કોઈ. આવી અનેક બેઠકો
 હેતુક નથી યોજનાઓ. આજે જાહેર ક્ષેત્ર દ્વારા
 જની શેઠાણુ થયું છે. આપણા જેવા ખેતી
 પ્રધાન દેશમાં અત્યંત જરૂરી છે. સરકાર જેવા અતિ
 નાણુક અને મહત્વના ઉદ્યોગને જાહેર ક્ષેત્રમાં જ
 વિકસાવી શકાય અને તે જાન્યો રીતે હિતાવહ છે.

આ રીતે ખૂબ ભારે પાયાના અને આત્મિક
 ઉદ્યોગો સરકાર હસ્તક રાખવામાં આવ્યા છે, જેમાં
 નફા કરતાં ઉપયોગિતા અને વ્યક્તી દૃષ્ટિએ વધારે
 મહત્વ હોય છે. દેશનો સૌથી મોટો ઉદ્યોગ એટલે
 કે ખેતી ઉદ્યોગ ખાનગી ક્ષેત્રમાં છે જેના પર દેશની
 લગભગ ૮૦ ટકા લોકો નભે છે અને જે રાષ્ટ્રની કુલ
 આંધકમાં ૪૮-૬ ટકા એટલે કે લગભગ અડધી અંધક
 હિસ્સો ધરાવે છે.

આપણી યોજનાઓ-સમાજવાદી
 સમાજરચનાનું એક સાધન:

આપણું સીમિત સાધનોના સૌથી લાભદાયક રીતે
 ઉપયોગ કરી શકાય, એમનો જગત અટકારી શકાય
 તથા પૂર્વનિશ્ચિત રસ્તે તેમને વાળી શકાય અને તે
 દ્વારા 'સમાજવાદી સમાજરચના'નું આપણું એક

સહેલાઈથી ખાર પાડી શકાય તે માટે આપણે 'આયો-
 જન' (Planning) સ્વીકાર્યું છે. અત્યારે આપણી
 ચીજ યોજનાના મધ્ય લક્ષ્યમાં આવી પહોંચ્યા છીએ.
 આ તરફ યોજનાઓમાં જાહેર ક્ષેત્રે રાજ્યથી મૂકી
 અવરોધન કરીશું તે સમગ્રતા કે આપણે ધીમે ધીમે
 પણ દરતાથી 'સમાજવાદી સમાજરચના' તરફ
 નિશ્ચિતપણે કેદમ પ્રગટી રહ્યા છીએ. પણ યોજના-
 ઓમાં કુલ મૂકી-રાજ્યની તુલનામાં જાહેર ક્ષેત્રનો
 ફાળો નીચે પ્રમાણે છે:

યોજના	જાહેર ક્ષેત્રનો ફાળો (ટકામાં)
પ્રથમ યોજના	૪૬
દ્વિતીય યોજના	૫૪
ત્રીતીય યોજના	૬૩

આ વિરોધપૂર્ણ જતા છે કે જાહેર ક્ષેત્રનો ફાળો
 ધીમે ધીમે વધતો જાય છે અને આપણે આપણા
 'સમાજવાદી સમાજરચના'ના ખોળાની વધુ નજર
 પકડી રહ્યા છીએ. જો દેશનો મુખ્ય ઉદ્યોગ ખેતી
 ખાનગી ક્ષેત્રે હોવાથી બંધા ઉદ્યોગોમાં તેનો સમાવેશ
 કરતાં ચીજ યોજનાના અંતે પણ જાહેર ક્ષેત્રનો ફાળો
 નોંધપાત્ર રીતે વધારે નહીં થાય.

આપણા આયોજનની
 સંકેપિતાઓ નિશ્ચયિતાઓ:

જાહેર ક્ષેત્રના મૂકી-શેઠાણુ આજે સમાજમાં
 અચોતે અકાર જગાડ્યો છે. આજે યોજનાઓની
 નિષ્ફળતાઓની ચકલે ચોરે નિંદાઓ સાંભળવામાં
 આવે છે અને વધારે ખરબચડું છે. એ તો એ છે
 કે કેપાંક કેપાંક નિસાણાના સૂત્રો પણ કંતિ અચકલી
 લાગ્યા છે. એટલું ખરું કે યોજનાઓમાં આપણે ધૂરી
 સરળતા મેળવી શક્યા નથી. આપણો ટેલેફોન દરેક
 અંધારું રહ્યો છે. કૃષિ ક્ષેત્રે આયોજનનાં ખાર ખાર
 વર્ષનાં વડાણાં વામાં હોવા છતાં સ્વાવશ્યનાં સુધી
 પહોંચ્યા નથી. એટલું જ નહીં પરંતુ દર વર્ષે આ-
 જની આપણે ચારે આપણે રૂ. ૨૦૦ કરોડનું કિંમતી
 દ્વિમાસ્ય ખર્ચ કરીએ છીએ. રાષ્ટ્રીય આવક પશુ
 ધર્મા પ્રમાણે વધી નથી. અને એથીયે નોંધપાત્ર દરો
 કત એ છે કે જે આવક વધી છે તેની વહેંચણી
 નાણાપુરસર થઈ નથી. થીન મહાધનેથી રીપેટ.

માંથી બહાર આવેથી ડેટલીક હાકલો કરતી બહુ
 શ્રેણી છે કે આયોજન કાળ દરમિયાન અમીરો વધુ
 અમીર અને ગરીબો વધુ ગરીબ બન્યા છે. વળી
 ત્રીજી યોજનાનાં પ્રથમ બે વર્ષનાં પરિણામો જોયાથી
 વધુ કળાળ છે.

છતાં આપણે નિરાશ ન બનીએ ..

આ નિષ્ફળતાનાં ધનધોર વાદળાંઓમાં કયાંક
 કયાંક ફેપેરી ઝગડળતી કિનારો પણ જોઈ શકાય છે.
 ‘ભારત-નાગર’ જેવું દુનિયાનું અન્યેક નિર્મોણ-
 રંગમાંથી ઉતરેથી આકાશગંગા જ નીવડી ર્થો.
 વિમાનો, રેલવેના ડબ્બાઓ, એન્જિનો વગેરે પ્રથમ
 વાર જ ભારતમાં બનવા લાગ્યા છે. આ ઉપરાંત બીજાઈ,
 રૂડેનો, ફૂગાપુર જેવી લોખંડી ભઠ્ઠી, ‘અપ્સરા’ જેવી
 અલ્પ ભઠ્ઠી, મિંદરીનું ખાતરનું કારખાનું, પી પરીમાં
 છવન રક્ષક પેનિસિલીનનું, દારખાનું, ટ્રિ-ફુસ્તાન
 મશીન દુરસ આ અને અનેક નાની મોટી સિદ્ધિઓ
 બહેરૂ જેત્રની સુરંગતાના સીમાચિહ્નો છે.

વળી ‘આયોજન’નું મૂલ્યાંકન કરતાં પહેલાં આપણે
 તેના માર્ગમાં પડેલી કેટલીક સમસ્યાઓને પણ આનમાં
 લેવી જોઈએ. આપણા આયોજનને લોકશાહીની મર્યાદા
 ઓતો ડગળેને પગલે અનુભવ કરવો પડે છે. આ ઉપરાંત
 લાના ગાળાની શુભાશંકે કારણે આપણા સમાજમાં

ધર ધાનીને બેઠેલાં જડતા, અઘાતલપ, અધ્યુસ્તતા,
 નવા દષ્ટિકોણનો અભાવ, ચાલીવતાનો અભાવ વગેરે
 જેવાં દુષ્ણો પણ આને માટે જવાબદાર છે. તેથી
 આપણે સચચ લઈએ કે આપણે લીધેલો રસ્તો કોઈ
 રીતે યોગ્ય નથી. વર્ષો પહેલા લગવાન શુદ્ધ દુનિયાને
 જે ‘અખમપ્રતિપદા’નો માત્ર ચીધો હતો તે જ
 માર્ગને આજે આપણે આર્થિક ક્ષેત્રે સ્વીકાર્યો છે. તે
 માર્ગે તે વખતની દુનિયાને શીતળતા બહી હતી અને
 આજે આશ્ચર્ય વચ્ચે આપણે જોઈ રહ્યા છીએ કે
 ‘પૂંછવાઈ’ના પ્રતિનિધિ ૩૫ અમેરિકા પોતાના
 નિરકુશ અર્થતંત્ર ઉપર રોજ-પ-રોજ અકુશોત્ત
 પ્રમાણ વધારતો જઈ છે. તો ખીજી બાજુ સંપૂર્ણ
 સમાજવાદ પર આધારિત રશિયા ધીમે ધીમે પોતાના
 અર્થતંત્રમાં અકુશ, ઘટાડો જાય છે અને જાણે
 આર્થિક ક્ષેત્રે બે વરખનિંદુઓ પર વહેમાઈ ગયેલા
 રશો બને સામસામી કુવેતથી ધીમે ધીમે આપણા
 અખમા માર્ગ-તરફ ગતિ કરી રહ્યા છે.

આપણે પ્રયોગ નવો છે. આપણી બૂલો હવે પગી
 અનુભવ રૂપે આંધળી સફળતાની સીડીનાં સોપાન
 બની રહેશે, આ બધા માટે જરૂર છે અવિચલ શક્તિ
 અને આશાની અને શક્તિ આશા સાથે નવીન પથે
 પ્રયાણ કરીશું તે આપણને જરૂર સાળના મળશે જ.
 તેથી આપણે કદાપિ નિરાશ ન થઈએ.

બેઠ - પુસ્તક

નયોજન બનાઈ શોના છવનમાં એક ઘટના એવી બની ખરી, જ્યારે તેઓ પોતાની
 તમામ મળક નિપુણતા બૂલી, ગયા. એક દિવસે એમણે એક જૂની ચોંપડીઓ વહેંચનારને ત્યાં
 ગોતે લખેલી ‘પિન્નેક્લિયન’ની એક જૂની પ્રત જોઈ. એનાં પહેલા પાના પર પુસ્તક શોના અક્ષરમાં
 જ પાડું બરીને કચક લખેલું હતું. એ એ લખાણ જોતાં વેંત સમજી ગયા કે આ તો તેમણે
 પોતાના અમુક મિત્રને બેઠ આપેલ પુસ્તક છે. તેમણે એ મિત્રને શરમાવવાના ધરિદાથી એ
 પુસ્તક ખરીદીને ફરી તેને મોકલવતું વિચાર્યું અને તેથી જેઠા ફકાનદારને તેની કિંમત પૂછી.
 ફકાનદારે ચોપડી ઝીલવટથી જોઈ, અને પછી કહ્યું, ‘આમ તો આ પુસ્તકના બાર ચિલ્લિગ
 થાય, પણ કોઈ ગધેડાએ તેવું એક આપું પાડું ચીતરી મેલ્યું છે, તેથી આપને તથા
 ચિલ્લિગમાં આપીશ!’

માણસનું મગજ પેરેશૂટ જેવું છે-જ્યાં લગી તે જૂલું હોય તે ત્યાં સુધી જ તે
 કાર્યશીલ રહે છે.
 —કોઈ રેખા

પરમમિત્ર

વેરિમને મહેતા

એક માટું રાજ્ય હતું.

એના રાજાનું નામ જિતશત્રુ રાજાને ત્યાં એક પુરોહિત કામ કરે. એનું નામ સોમહત્ત.

સોમહત્ત પર રાજાની યુગ જ કૃપા હતી.

રાજાના જેટલા જ અધિકાર એ લોગવે.

સોમહત્ત રાજાનો માનીતો. એટલે એની દોરતી કરવાનું કાને ન ગમે ?

સોમહત્તને એક મિત્ર હતો. એનું નામ સહમિત્ર. બંને જમણે ભારે દોસ્તી; બન્ને એક બીજા વિના બેસી શકતા. એકેયને ઘડીભર પથુ આશયે નહિ. જ્યારે જુઓ ત્યારે બંને સાથે જ રહે. જમણે પથુ લેખા બેસીને આવી ગાઠ દોસ્તી.

સોમહત્તને એક બીજો પથુ મિત્ર હતો. એનું નામ પર્વમિત્ર. ઠાઠવારે તહેવારે કે ખર્ચે ધોય ત્યારે સોમહત્ત તેને પોતાને ત્યાં જમવા બોલાવે. એનો ધોય આદર સત્કાર કરે.

સોમહત્તના ત્રીજા મિત્રનું નામ પ્રણામમિત્ર. ઠાઠવારે રસ્તામાં એ સામે મળી જાય તો સોમહત્ત એને નમસ્કાર માત્ર કરે. એટલો જ એમનો સંબંધ.

એક દિવસ કોણ બન્ને કેમ પથુ. સોમહત્ત ઉપર રાજા સખત શરૂ કરે. રાજાએ સોમહત્તને શિક્ષા કરવાનું નક્કી કર્યું. સોમહત્ત રાજાનો વિચાર સમજી ગયો. એટલે એ તો દિન ચહેરા લઈને સહમિત્રને ત્યાં ગયો. તેને પોતાની વાત કરી.

‘રાજા મને સજા કરવાના છે, હું આકૃતમાં આવી પડ્યો છું. દોસ્ત! આ આપત્તિકાળમાં મને બાકી આપ. મને થોડો પગલ તારા ઘરમાં રહેવા દે. તારા ઉપકાર હું કદી નહિ

જાણું. મને મદદ કર અને આપણી મૈત્રીને સાચું કર.’

સોમહત્તે સહમિત્રને ઘણી વિનંતિ કરી. પણ એને જવાબ મળ્યો: ‘ના બાઈ! એવું સાહસ એકવા હું લેવાર નથી. મને તો રાજાની બીક નહોતી ત્યાં સુધી જ મેં તારી દોસ્તી રાખેલી, હવે તો રાજાએ જ્યારે તને અપરાધી કરાવ્યો છે ત્યારે તું કોણ અને હું કોણ? આવા ટપ્પે તને બે હું મારા ઘરમાં આશરો આપું તો મારા ઉપર પણ સંકટ આવી પડે. માટે તું તારી જીવરચના બીજે ક્યાંય કરી લે. બહાર મારે ઘેર નહિ.’

આમ સહમિત્રને ત્યાંથી બંધાર મળતાં સોમહત્ત પર્વમિત્ર પાસે ગયો.

પર્વમિત્રે સોમહત્તને ત્યાં અનેક વેળા મિલજાળીઓ માણી હતી. તેને આદર સત્કાર બીજો હતો. એટલે પર્વમિત્રે તેનું મીઠા ચાંદોથી સ્વાગત કર્યું અને ઉમેર્યું:

‘પહેલા અનેક વાર તે મારા આદર સત્કાર કર્યો છે. મારા પ્રત્યે પ્રેમ દાખવ્યો છે. એટલે તારી આવી આકૃતે હું જો તારી પડખે બેસો ન શકું તો એ માટું કમનમીજ જ ગણાયને?’

આ શબ્દો સંભળી સોમહત્તના પગમાં થોડું જોર આવ્યું. પણ ત્યાં તો પર્વમિત્રે પોતાની વાત આગળ ચલાવી: ‘તારા લીધે બે હું કોઈ આકૃતમાં મૂકાઈ જઈ તો તે પથુ સહન કરવા હું તૈયાર છું; પણ દોસ્ત! હું એકલો નથી, મંચરવાળા છું. મારા પર આકૃત આવે તો મારા આખા કુટુંબને સહન કરવું પડે! હું જેમ તને આહુ છું તેમ મારાં કુટુંબને પણ

માહું છું. આમ મારી સ્થિતિ તો 'સડી વધે' સોપારી જેવી થઈ છે.'

આવા મીઠા શબ્દો બોલીને તેણે સોમદત્તને રસ્તો પકડાવી દીધો.

આખરે છેવટના ઉપાય તરીકે સોમદત્ત પ્રજ્ઞામિત્રને ત્યાં ગયો. ત્યાં જતાં 'પહેલાં એને ધ્યુ'. 'એની ને મારી દોસ્તી તો માત્ર નમસ્કાર પૂરતી જ છે. એ મને ક્યાંથી મદદ કરશે?' આમ છતાં હિંમત કરીને સોમદત્ત એને ત્યાં ગયો.

એને પોતાના ઘર તરફ આવતો જોઈને સોમદત્તને લેવા માટે તે સામે આવીને ગયો. પ્રજ્ઞામિત્રે સોમદત્તનું આવણીનું સ્વાગત કર્યું. 'એ દોહલી જાડયો.' 'તમારા જેવા મહેમાન મારે ત્યાં આપ્યા એ અમારો અન્યભાગ્ય છે. કહેા! તમારી છું કાજ સેવા કરું?'

સોમદત્તે કહ્યું. 'દોસ્તી મારા ઘર સાથે કોપાયમાન થયા છે. હું આ પ્રદેશ છોડીને બીજા પ્રદેશમાં જતો રહેવા ઇચ્છું છું. આ બાબતમાં તમે મને મદદ કરશો ખરા?'

'જોહો! એટલું જ ને!' પ્રજ્ઞામિત્ર દોહલી જાડયો 'હું તમને જરૂર મદદ કરીશ, તમે મને જ્યારે જ્યારે વસ્તીમાં ભળતા ત્યારે મને પ્રણામ કરીને તમે મારા તરફનો તમારો પ્રેમ

અને આદરભાવ વ્યક્ત કર્યો છે. એ બધું મારાથી કેમ જૂલાય? એ ઉપકારનો બદલો વાળવાની આજે આ તક મળવા બદલ હું મારી બતને નમીબદાર માનું છું. તમારે અર્થ જરૂર હોય ત્યાં મારી સાથે ચાલો. જ્યાં સુધી હું છૂપતો છું ત્યાં સુધી કેઈનામાં તમારો વાળ પથ્થુ વાકો કરવાની વાકાત નથી.'

આમ પ્રજ્ઞામિત્ર જેવા ચિત્રની મદદથી સોમદત્ત બીજા પ્રદેશમાં પહોંચી ગયો.

[આ એક રૂપકકથા છે, આમાં સોમદત્ત એટલે છૂપ; રાજા એટલે કર્મ; રાજાને કોપ એટલે મરણકાળ, સહમિત્ર એટલે ચારીર, પર્વમિત્ર એટલે સર્ગપહાલાં અને ભાંડુઓ; પ્રજ્ઞામિત્ર એટલે કર્મ; એ પ્રમાણેનાં રૂપકો વાપર્યાં એ સંદર્ભમાં આ રૂપક કથા દ્રવીથી બાંધી જાય.

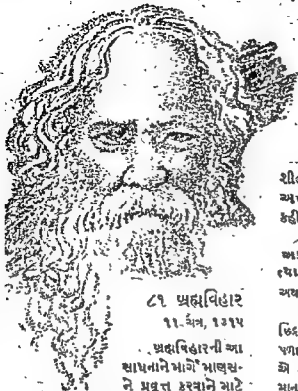
છૂપનમર છૂપની મોખત શત્રુનાનું ચારીર મરણકાળ આવતાં જ તેની સાથે જવાની જા પાડે છે. સર્ગપહાલાંઓ તો તેને રમ્યાનભૂમિ સુધી પહોંચાડીને પાછાં ફરે છે. પથ્થુ ઉઘટે તો કોઈ કાળે છૂપે આશ્વર્યમાં મૂકેલો કર્મ જ આ પરલોક યાત્રામાં તેને છેવટ સુધી સાથે આપે છે]

જેને વિદ્યાભ્યાસનો રસ પડ્યો, તેને સંસારના બીજાં બધાં સુખોં દિહા લાગે છે. ઉત્તમ પુરતોનો હંમ આપ્યુંને સંસારમાં જ સ્વર્ગની ઝાખી કરાવે છે, એમ કેટકે કહ્યું છે, તે ખોટું નથી. જૈનશાસ્ત્રિક નરસંકથાઓના વિખ્યાત મરાઠી લેખક રવન હરિભાઈ આપને હંમેશા સારા શ્રુતોની સોમતમ રહેતું બમણું.

પોતાનું શબ્દ નશ્વર જાણતા, પોતે પોતાના મિત્રો, સ્વજનોને છોડીને જરી, એ ચાતુર્ય એ વિદ્યાભ્યાસની સાહિત્યકારને એટલું હું નહોતું, નેટલું પોતાને હવે સાચા પુસ્તકોનો મર્ગ જોડવા પડે એમ કહ્યું.

પોતાની એ આખરી આદર્શીમા 'એક્સ' ઓફ 'એડન ઇટલી' ('આધુનિક કંડાલીના ધાવધા') મામણ પુસ્તક ખાસ મળતીને તેમણે વાચના માણ્ય હતી. તેમની આ અવધિતિ આદર્શીમા મરાઠીના વિખ્યાત સેખાં શ્રીયુત નીં મં કેળકર તેમને જોવા ગયા હતા. એ વખતે રવન હરિભાઈએ પુસ્તકો અલેખી પોતાની પ્રીતિ વ્યક્ત કરવા કહ્યું હતું. 'આહ, સામા કયાટમાં ને બધા પુસ્તકો છે તે મારી પાસે લાવો. એ બધાને મારા સાચા મે ક્રેડ પર જોડવી દો. મારી સારી મે ઉમર મે ઉત્તમ પુસ્તકોના વાંચનમાં ગળા છ; હવે મારી ઇચ્છા યજુએ ઉત્તમ પુસ્તકોના લગ વચ્ચેજ મરવાની છે.'

કહે છે કે આ વાક્ય જોવા પડી ને બની કલકમા જ આ પુસ્તકમંથી- સાહિત્યકારે પોતાની અવનિતાબધું ઉલ્લું પૂઠું પથ્થુ પડું કહ્યું હતું.

૯૧ પ્રહસવિહાર

૧૧ મે, ૧૯૧૫

પ્રહસવિહારની આ
સાધનાને માગે માલુસ-
ને પ્રવૃત્ત કરવાને માટે

હરેવે ખાસ ઉપદેશ આપેલો છે. તેઓ બાણતા
તા કે હાઈ પલ્લ મેળવવા જેવી વસ્તુ કોગટમાં
ખાતી નથી, એટલે તેમણે આઝી લખ્ખ છાપ્પન
ગર એકદમ પાચેા ખોદવાથી જ કામની
ફાત કરી લીધેલી છે.

તેમણે કહ્યું છે કે શીલ્પગ્રહણ કરવું એ જ
ક્ષિતમાર્ગનું ભાથું બાંધવું. ચરિત્ર શબ્દને
થ' જ લેનાથી ચલાય તે એવો થાય છે.
લેવડે એ ચરિત્ર બંધાય છે. શીલ્પ આ પછું
વાસનું ભાથું છે.

પાણું ન હોને, પ્રાણીની હત્યા ન કરવી એ
શીલ છે. ન ચ દિનમાદિયે, જે તને આપવામાં
થી આવ્યું તે હેવું નહિ, એ એક શીલ છે.
સા ન ભાસે, જૂઠું ખોલવું નહિ, એ એક
શીલ છે. ન ચ મનગણ સિયા, દાડ ન પીવા,
એ એક શીલ છે. એ પ્રમાણે એકે એકે બંને
પેટમાં શીલનો સંચય કરવો જોઈએ.

ઉપાસના પ્રવચનો

સ્વીડનનાથ ઠાકુર

અલગ તગીનદાસ પાદેખ

આથ શાવકો પ્રતિદિન પોતાનાં આ
શીલનું સ્મરણ કરે છે—ઈંધ અરિય સાવકો
આત્મો સીલોને અનુસરતી. શીલોને શું
હોને સ્મરણ કરે છે.

અખણકાનિ, અખિણકાનિ, અસખલાનિ,
અકરમાસાનિ બુધિસ્સાનિ, વિનુપસ-
ત્થાનિ, અપરામદાનિ, સમાધિસંવત્તનિમાનિ.
અર્થાત

મારાં આ શીલ ખંડિત થયાં નથી, એમાં
છિદ્ર પડ્યાં નથી, મારાં આ શીલ જેણે જેણે
ખગાયેલાં નથી એટલે કે સ્વેચ્છાપૂર્વક કું પાણું છું,
એ છીતને પાપનો સ્પર્શ થયો નથી, એ શીલ ધન
માન વગેરે કોઈ સ્વાર્થ સાધવા માટે આચરતાં નથી,
એ શીલ વિદ્યેથી અનુદોષિત છે, એ શીલ કચાયેલાં
નથી, અને એ શીલ મુક્તિ પ્રવર્તાવનાર થશે.

એમાં કહીને આથ શાવકો પોતાપોતાનાં
શીલનાં શુભનું વારંવાર સ્મરણ કરે છે.

આ શીલો જ મંગલ છે. મંગલ-લાભ એ
જ પ્રેમ અને મુક્તિલાભનું સોપાન છે. બુદ્ધદેવ
શાને મંગલ કહે છે તે મંગલ સુત્રમાં
કહેલું છે. તેનો અનુવાદ આપું છું.

જહુ દેવ મનુસ્સા ચ મંગલોનિ અચિન્તયું
આકેમમાના સોત્થાનં વુપિ મંગલમુત્તમં.

બુદ્ધને પૂછવામાં આવે છે કે,
જહુ દેવતા, જહુ માણસો જેઓ શુભની આશંકા
રાખે છે તેઓ મંગલનું ચિંતન કરતા આવ્યા છે, એ
મંગલ શું છે, તે કહો.

બુદ્ધ જવાબ આપે છે,
અસેવના ચ ખાલાવં પલિકતાવં ચ સેવના
પૂજા ચ પૂજનેયવાનં એતં મંગલમુત્તમં.

અસજ્જનોની સેવા ન કરવી, સજ્જનોની સેવા કરવી, પૂજનીયની પૂજા કરવી, એ ઉત્તમ મંગલ છે. પતિશ્વહેરવાસો પુષ્પો ચ કંતપુન્નમતા, અતસમ્માપજિયાધ ચ, એત' મંગલચુત્તમ' ।

જે દેશમાં ધર્મસંધનમાં ગાથા ન આવે તે દેશમાં વાસ કરવો, પુર્વે કરેલા પુર્ણમાં વધારો કરવો, ચોતાને સત્કર્મમાં શોકાયેલા રાખવું, એ ઉત્તમ મંગલ છે.

બહુસત્યચ સિપ્પચ, વિનયો ચ સુસિક્કિયતો સુજ્ઞાસિતા ચ યા વાચા, એત' મંગલચુત્તમ' ।

બહુ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન, બહુ શિષ્યોનું શિક્ષણ, વિનયમાં સુશિક્ષિત થવું અને સુઆપિન વચનો બોલવાં એ ઉત્તમ મંગલ છે.

માતાપિતૃ-ઉપદક્ષાણુ' પુત્તદારસ્સ સમહે, આનાકુલા ચ કમ્માનિ એત' મંગલચુત્તમ' ।

માતાપિતાની પૂજા કરવી, બીપુત્રનું કલ્યાણ કરવું, આનાકુલ કર્મો કરવાં, એ ઉત્તમ મંગલ છે.

દાનચ ધરમચરિયચ સન્નાતકાનચ સમહે અનવગમનિ કમ્માનિ, એત' મંગલચુત્તમ' ।

દાન, ધર્મચર્ચા, સગાનું લાવું, અગ્નિ-કર્મ, તે ઉત્તમ મંગલ છે.

અરતી વિરતિ પાપા, મચ્છપાના ચ સન્નાતો અપ્પમદો ચ ધરસેસુ, એત' મંગલચુત્તમ' ।

પાપમાં આનાસકિન અને વિરતિ, મચ્છપાનમાં અરુચિ, ધર્મકાર્યમાં અપ્રમાદ, એ ઉત્તમ મંગલ છે.

ગામ્મો ચ નિવાતો ચ, સન્તુદ્ધી ચ કંતપુન્નતા કાલેન ધરમસવન' એત' મંગલચુત્તમ' ।

ગૌરવ છતાં નમ્રતા, સંતોષ, કૃતજ્ઞતા, યથાકાલે ધર્મકાર્યનું શ્રવણ, એ ઉત્તમ મંગલ છે.

ખત્તી ચ સેવચરસતા સમધ્યાનચ દરસન' કાલેન ધરમસાકમ્મણ એત' મંગલચુત્તમ' ।

ક્ષમા, પ્રિયવાદિતા, સાધુઓનાં દર્શન, યથાકાલે ધર્મશિલ્પના એ ઉત્તમ મંગલ છે.

તપો ચ પ્રથમચરિયચ અરિયસન્ધ્યાન દરસન' નિગ્ગાનસં' ઝિક્કિરિયા એત' મંગલચુત્તમ' ।

તપસ્યા, પ્રથમચરિય, શ્રેષ્ઠ સત્યને બાંધવું, યુક્તિ-લાભને ચોખ સત્કાર્ય એ ઉત્તમ મંગલ છે.

કુટ્ટસ્સ લોકધર્મોપિ ચિત' ચસ્સ ન કમ્પતિ અસોક' વિરલ' એમ' એત' મંગલચુત્તમ' ।

લાજ નુકસાન, નિન્દા પ્રદર્શના વગેરે લોકધર્મો દ્વારા આઘાત પામવા છતાં જેનું ચિત્ત કંપિત થતું નથી, જેને શોક નથી, મલિનતા નથી, જેને બપ નથી, તે ઉત્તમ મંગલ પામ્યો છે.

એતાદિસાનિ કરવાન, સ્વપત્થમપરામિતા સ્વપ્પાત્થ મોદિય મચ્છનિ તેસ' મંગલચુત્તમનિ ।

આ પ્રમાણે જેઓએ કહ્યું છે, તેઓ સર્વજન અપરામિત રહે છે, તેઓ સર્વજન સુખ પામે છે, તેઓનું ઉત્તમ મંગલ થાય છે.

જે લોકો એમ કહે છે કે ધર્મનીતિ જ જૌદ્ધધર્મમાં ચરમ વસ્તુ છે તેમની વાત સાચી નથી. મંગલ તો એક ઉપાય માત્ર છે. તો શું નિર્વાણ ચરમ વસ્તુ છે? તે હોઈ શકે, પણ એ નિર્વાણ શું છે? એ શું શૂન્યતા છે?

એ જે શૂન્યતા જ હોત તો પૂર્ણતા દ્વારા ત્યાં પહોંચી શકાત નહિ. તો તો સતત બધાનો અસ્વીકાર કરતાં કરતાં આ નહિ આ નહિ આ નહિ એમ બોલતાં બોલતાં એક પછી એક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરતાં કરતાં જ તે સર્વશૂન્યતામાં નિર્વાણ પામી શકાત.

પણ બુદ્ધધર્મમાં એથી બરાબર જિહટો જ માર્ગ એવા મળે છે. તેમાં કેવળ મંગલ જ નથી, મંગલથી પણ મોટી વસ્તુ રહેલી છે.

મંગલમાં પણ કોઈ પ્રયોજનનો ભાવ રહેલો છે. અર્થાત્ એ કોઈ એક સારા ઉદ્દેશ્યને સિદ્ધ કરે છે, એનાથી કોઈ એક સુખ કે સગવડ મળી રહે છે.

પણ પ્રેમ બધાં પ્રયોજનોથી પર છે. કારણ પ્રેમ પોતે જ આનંદ છે, પોતે જ પૂર્ણતા છે, તે કશું જ લેવાની અપેક્ષા રાખતો નથી, તે સતત આપ્યા કરે છે.

જે દાનમાં લેવાનો કશો સંબંધ જ નથી હોતો, તે જ અંતિમ વસ્તુ હોય છે—તે જ પ્રાદનું સ્વરૂપ છે—તે લેતો નથી.

આ પ્રેમના ભાવથી, આ આદાનવિહીન પ્રદાનના ભાવથી આત્માને ઉત્તરોત્તર પરિપૂર્ણ બનાવી દેવા માટે બુદ્ધદેવનો ઉપદેશ છે, તેમણે એની સાધના-પ્રણાલી પણ બતાવેલી છે.

એ કંઈ વાસનાનું સંહારણ કરવાની પ્રણાલી નથી, એ કંઈ વિવેચી વિચુખ થવાની પ્રણાલી નથી, એ તો સૌની આગળ આત્માને ફેલાવી દેવાની પદ્ધતિ છે. એ પ્રણાલીનું નામ છે મેત્રિભાવના—મૈત્રીભાવના.

દરરોજ આ વાતનું ધ્યાન કરવું જોઈએ— સખે મનના મુખિતા હોનું, અભેરા હોનું, અધ્યાપન્ય હોનું, મુખી આત્માનું પરિવરણ; સખે સત્તા મા સથાવબધમરૂપતિતો વિગરણું.

બધા હવે મુખી થાઓ, યતુડીન થાઓ, અર્ધિ, સિત થાઓ, મુખી આત્મા થઈને કાળ ગાઓ બધા હવે પોતાની મધાનબ્ધ સ પતિધી વચિત ન થાઓ.

મનમા ક્રોધ દ્રેષ લોભ ઈર્ષ્યા હોય તો આ મૈત્રીભાવના સત્ય બનતી નથી—જોટલા મારે શીલસહજુની શીલ—સાધનાની જરૂર પડે ■ પરંતુ શીલસાધનાનું પરિણામ એ કે સર્વજન મૈત્રીનો દયાનો અબાધ વિસ્તાર થાય એ રીતે જ આત્માને સહુમા અનુભવી શકાય.

એ મૈત્રીભાવના દ્વારા આત્માને બધામા વિસ્તારવો એ કંઈ ગૂન્યતાનો રસ્તો નથી

એ ગૂન્યતાનો રસ્તો નથી એ વાત છુદે જેને પ્રક્ષવિહાર કહી છે તેનું અનુશીલન કરતા જ સમભાઈ જશે.

કવણીય મત્ય કુસલેન
યત્ત મત્ત પદ અભિગમેચ
મહો ઉન્નય સુદુર્ગમ,
સુમયો અસસ જુદ્ધ અનતિમાની.

શાન્તપદ પાઠ્યા પછી પરમાર્થકુસલ વ્યક્તિએ જે કરવાનું છે તે આ—તેણે શક્તિમાન, સરલ, નર્તિ સરજ, મુન્યાધી, મદ્, નમ અને અનલિમાની યત્ન

મનુસ્કૈઃ ચ મુખૈઃ ચ,
અપરિગ્રેયો ચ નસકુકુતિ,
મનિન્દ્રિયો ચ નિષકો ચ
અપગમ્મો કુવેચ અનનુશિદ્ધી.

તેણે સત્વર સદયતા યત્ન, શેષાથી જ તેનું ભરણ પોષણ થશે, તેણે નિરુદ્ધ, અન્યાહારી, સાતેન્દ્રિય, સદ્વિચક, અપ્રગ્ન અને સસારમા અનાસક્ત યત્ન

ન ચ ખુદ સમાચરે કિંચિ
યેન વિખૂપરે ઉપવરેચુ
મુખિનો વા બેમિનો વા
મળે સત્તા લાવનું સુખિતતા.

એવો નાનો અન્યાય પણ તેણે ન કરવો જેને માટે ખીજ તેની નિંદા કરી શકે તેણે બધા હવે મુખી થાઓ, નિરાપદ થાઓ, નીરાશી થાઓ એવી કામના કરવી.

યે કેચિ પ્રાણભૂતિય
તપ્ત વા ચાવરા વા અનવરેમા
દીધા વા યે મણ્ડા વા
મજિતમા રસ્મકા અણુકથૂલા
રિદ્ધા વા યે ચ અદિદ્ધા
યે ચ દૂરે વસન્તિ અધિકુદે
ભૂતા વા અમરેષી વા
મળે સત્તા લાવનું સુખિતતા.

જે કોઈ હવે છે, સમગ્ર કે દુર્ગળ, કામા કે મોટા, સ્વપ્ન કે દ્રેષકા, સુદ્રમ કે રથન, દષ્ટ કે અદષ્ટ દૂર રટોના દોષ કે પામે, જન્મના દોષ કે જન્મવાના દોષ, તે મધા જ અપવાદ સિવાય મુખી આત્મા થાઓ.

ન પચેવર નિગુભેય
નાતિમન્નેય કથયિ ન કન્નિય
અપરેસના પદિથ સગગા
નન્ન અન્નાસસ દુર્ખમિરેય.

પરપરની વચના કરેશો નહિ—કયાય કોઈની અનગા કરેશો નહિ, મન વચન અને કાયાથી કોષ કરીને કોઈનું દુર્ખ ઈર્ષ્યો નહિ.

મતા યથા નિધં પુત્ર
આયુસા એકેપુત્રમગરુદે
એવરિય મળમળુતેમ
સાનસ લાવરે અપરિમાણ.

મા જેમ એકના એક પુત્રને પોતાનું આયુ આપીને રહે છે, તેમ બધા હવેમા અપરિમિત માનસ રાખવું.

મેત્તઃ ચ સહમણેકસ્મિ
માનસ ભાવથે અપરિમાણ.
ઉદ્ધં અધો ચ તિરિયન્ન
અસરમાધ અવેરમપત.

ઉપર નીચે ચારે દિશામાં આખા જગત પ્રતે
બાધાહીન, દિસાહીન, ચક્રતાહીન અપરિમિત માનસ
અને મૈત્રી રાખવા.

તિરુકં ચરં નિસિન્નો વા
સચાનો વા ચાચતસ્સ વિમત્તમિદ્ધો
એતં સતિં અધિરુદ્ધચ
બ્રહ્મમેવં વિહારમિધમાહુ ।

જીભ હો કે ચાનતા હો, બેગ હો કે મૂળા હો,
ન્યા સુવી ઘેષ ન આવે ત્યા સુધી આવી સ્મૃતિમાં
અધિર્ધૃત ધર્મને રહેવું એનું નામ બ્રહ્મવિહાર

અપરિમિત માનસને પ્રીતિભાવથી, મૈત્રી
ભાવથી વિશ્વવૌકમા ભાવિત કરી રેવું એનું
નામ બ્રહ્મવિહાર. એ પ્રીતિ સામાન્ય પ્રીતિ
નથી,—મા—પોતાના ક્રીકના એક પુત્ર ઉપર
જેવો પ્રેમ રાખે છે તેવો એ પ્રેમ છે

બ્રહ્મનું અપરિમિત માનસ વિશ્વમાં સર્વત્ર
રહેલું છે, એકના એક પુત્ર પ્રત્યે માતાનો જે
પ્રેમ તેવો તેનો પ્રેમ સર્વત્ર વિસ્તરેલો છે. તેના
તે માનસ સાથે માનસને, પ્રેમ સાથે પ્રેમને ન
લેખવી હઈએ તો એ કઈ બ્રહ્મવિહાર ન થાય.

વાત બહુ મોટી છે. પણ મોટી વાત જ
થાહે જ મોટી વાતને નાની કરી નાખવાથી
કરો લાલ નથી બ્રહ્મને મેળવા ઇચ્છવું એટલે
જ સૌથી મોટી વસ્તુને મેળવવા ઇચ્છવું. ઉપ-
નિષદમાં કહ્યું છે જુમાત્વેવ વિજિજ્ઞાસિતબ્ધઃ ।

જુમાને જ—સૌથી મોટાને જ—જાણવાની
ઇચ્છા રાખો.

એ ઇચ્છિત વસ્તુનું, એ પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુનું
રૂપ શું છે, તે સ્પષ્ટપણે, પરિસ્ફાર રીતે નજર
સામે રાખવું પડશે ભગવાન જુદે બ્રહ્મવિહારને
સ્પષ્ટ રીતે સામે મૂક્યો છે—તેને નાનો બનાવી
હઈ પૂછજો રાખી બધા આગળ ચાલી જાય
એવો બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી

અપરિમિત માનસથી અપરિમિત મૈત્રીને
સર્વત્ર ફેલાવી હઈએ તો બ્રહ્માના વિહારક્ષેત્રમાં
બ્રહ્માની સાથે મિલન થાય.

આ યર્ધલક્ષ્યની વાત પણ એ કંઈ આપણે
એક સપાટે સાધી શકવાના નથી એ દિશામાં
આપણે રોજ રોજ ચાલતા રહેવું પડશે. એ
લક્ષ્યની સાથે સરખામણી કરીને આપણે રોજ
રોજ સમગ્ર શરીરનું કે આપણે કંટલા આગળ
વધ્યા છીએ.

ઈશ્વર પ્રત્યે આપણામાં પ્રેમ જન્મે છે કે
નહિ એ બાબતમાં આપણે પોતાની વતનને પોતે
લુવાવામાં નાખી શકીએ પરંતુ બધા પ્રત્યે
આપણે પ્રેમ વિસ્તૃત થાય છે કે નહિ, આપણે
વેરભાવ બોલો થાય છે કે નહિ, આપણે
મગલભાવ વધે છે કે નહિ, એનું પ્રમાણ નહી
કરવું સુરકેલ નથી.

કોઈ એક ચોક્કસ સાધનાનો સ્પષ્ટ માર્ગ
મેળવવા માટે માણસ આતુર હોય છે. બુદ્ધ
દેવે એક તરફ જેમ ઉદ્દેશ્યને નાનો નથી
બનાવી દીધો તેમ બીજી તરફ તેમણે માર્ગ
પણ ખૂબ ચોક્કસ રીતે બતાવી દીધો છે કેવા
વિચારો કરવા અને કેમ ચાલવું એ તેમણે
ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે કહી દીધું છે રોજ શીલની
સાધના દ્વારા આત્માને મોહમાંથી મુક્ત કર
વાનું તેમણે કહ્યું છે, અને મૈત્રીભાવના દ્વારા
આત્માને વ્યાપક બનાવવાનો રસ્તો તેમણે
બતાવ્યો છે દરરોજ એ વાતનું સ્મરણ કરો કે
માનુ શીલ અખંડ છે, અહિંસ્ર છે, અને દરરોજ
ચિત્તને એ ભાવનામાં પરોવો કે બધા વિરોધો
વીધીને મારો આત્મા સર્વજુતોમાં પ્રસારિત
થાય છે અર્થાત્ એક તરફ બાધા કપાતી જાય
છે, બીજી તરફ સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થતી જાય છે.
આ પદ્ધતિને તો કોઈ પણ રીતે ચૂન્યતાપ્રાપ્તિની
પદ્ધતિ કહી શકાય એમ નથી એ તો નિખિલને
પામવાની પદ્ધતિ છે, એ તો આત્માને પામવાની
પદ્ધતિ છે, પરમાત્માને પામવાની પદ્ધતિ છે.

બાપુસાહેબને ચહેરો

અમુત-અલે

સવારે આ પીવા બેઠેલા કે એવામાં શાહસાહેબ દરવાને ખેંચીને અંદર આવ્યા. એને જોવા છતાં મેં ન જોવા દોવાનો અભિનય કર્યો. આનો કંપ નીચે સૂકી છાત્રું વાંચવા લાગ્યો. મને એમ કે આમ કરવાથી શાહસાહેબ આપ્યા જશે, અને પછી નિયત ભૂમને આ પી રહ્યાં. મધ્ય તેણે તો આગળ વળ્યા અને મારી સામેથી છાપાને એક તરફ ફરવી કહ્યું, બોધ્યા: 'વસંતરાવ, આજે તો એક ખાસ નવી અવર સંમળાવવા આવ્યો છું.'

'હિક,' હું એમની સાથે જોણ નગર જ બોલ્યો.

'આપની બાપુશ્રી જે નવા પાડેથી આવ્યા છે ને?' સીમા બોલ્યા અને મારે પાસે છાત્રું એક બાજુ સૂકી તેમની તરફ જોડું પડ્યું. શાહસાહેબ આને મારી બાનધારા સમગ્ર વધુ ઉત્સાહપૂર્વક કહેવા લાગ્યા, 'એ નવા અધિકારીને તમે ક્યારેય મળ્યા હો કે નહીં?'

'ના.'

'તો એમને મળજો. જરૂર મળજો, બહુ સારા માણસ છે.'

મારા પાડેશમાં એક નવું કુટુંબ આજ દિવસ મૂકે જ નહેવા આવેલું અતિનવની અને જે આગળો-પાસ આટલો જ મુકુંમના સભ્યો હતાં. હજી અમારી વચ્ચે એકબાજુ નહેલી મધ, પણ આવુસ સારા લોખ એમ કાગડું કહ્યું. મેં શાહસાહેબને પૂછ્યું: 'કેમ, તમે એમને મળ્યા છો કે?'

'નહી' તો શું? આજથી ચાર દિવસ-પહેલાં જ અને એ ઉપરે જ હું વચને કંઈક કહેવા આવ્યો છું.'

'શું કંઈ ખાસ અગત્યની વાત છે?'

'ખાસ જ સમજો ને! તમને જ કહું છું-ઝીજ મળને ન કહેતા!'

'હું' કહેવા. હું બાણતો હતો કે આ જ વાત જોઈતા એટલી ચાર કુટુંબો સુધી તો પકેંચી જ હશે.

છતાં મધ્ય મેં સંભળવાની મુશ્કેલી દર્શાવી. શાહસાહેબ નજીક સરસી આગ્રમ. અને કહેવા લાગ્યા: 'આજે એમનો ચહેરો જોશે છે કે?'

'એમનો? એમનો એટલે કોનો?'

'બાપુસાહેબનો!'

'હા, હા જોયો છે.'-એને મિનિટ-માટે બાપુ-સાહેબનો ચહેરો મારી આંખ સમક્ષ તરવરી રહ્યો. એમના સરીર કરતાં એમનો ચહેરો કંઈક ઠીક હતો. આજ-કુટુંબ-કાલ, આંજી. બીરુ, બીરુ, નહીં. ખતરો. કાલ સંક્રમણ તિલક કરતા. મેં તિલકે જ એ-ચર સાર તો મારું બાન-એમની તરફ બેસીયું. મેં સહાસ્ય કર્યું: 'જોયો તો છે, પણ શિક્ષક બાનપૂર્વક નહીં.'

'તો હવે બાનપૂર્વક જીનો. સવારે કહેતાં જ એમનો ચહેરો જોઈ લેવામાં આવ્યો દિવસ સારો ગયો.'

હું-જરૂરી હસી પડ્યો. એમની વાતને મેં મરહૂમમાં હળી દીધી. શાહસાહેબ હાંસીકાળે, કેવળ મને જ કહેવામાં આવેલી આ વાત અન્ય લોકોને કહેતા, બહાર ચાલ્યા બધા.

બાપુસાહેબના ચહેરાની આ ખાસ વાત મીઠી પણ ચાર-પાંચ વ્યક્તિઓએ અને કુટુંબ-જુટાં સમગ્ર જુટાં જુટાં પ્રકારે કહી સંભળાવી. ન્યારે નીચેવાળા જગમગરાવે પણ રસ્તા વચ્ચે મને અટકાવીને, આ આ વાત કહી ત્યારે મેં પૂછી જ નાખ્યું: 'તમે તો ભોંતળાવે રહો છો, અને બાપુસાહેબ કંપર રહે છે. તે પછી સવારમાં છતાં મેં ત આપને કોયો પ્રશ્નો ચહેરો એમનો જ કેવી રીતે દેખાઈ ગય છે?'

'કેવી રીતે દેખાઈ ગય છે, એટલે? જરૂર જાણ, એ માટે ત્રો દોઝદોડી કરવી પડે છે! ન્યારે પાડેથી નાનાસાહેબ દ્વારા મને આ ખાતમી મેળેથી ત્યારે પ્રહેલા તો હું પણ આ વાતમાં વિશ્વાસ નહોતો કરી શક્યો. પણ ન્યારે બધા ધારણી એ જ વાત સંભળવા મળી ત્યારે થઈ કે, જરૂર આમાં કંઈક તથ્ય હોયું' નેપ્રમ.

અને પંડી તો ઉપરા-ઉપરી બે દિવસો સુધી ઉઠતાં વેત જ એમનો ચહેરો ભેંચો, અને ખરેખર જ વેપારમાં નામ નહોતું મળ્યું ગયો!.....ત્યાર બાદ દેશમાં સવારતા પહોરમાં એમનો ચહેરો ભેંચા તોવાર રહ્યું છું.”

‘તો તો આપને રોજ રોજ કાપડો થતો હતો!’

‘એ તો કીક છે. પણ રોજ રોજ કંઈ એમનો ચહેરો ભેંચા થોડો મજા છે! સવારના ઉઠતાં જ દોડા-દોડી કરી છું, પણ કોઈને કોઈ વચ્ચે આવી ટપકે છે-હાં તો શ્રીમતીજી, હાં તો દૂધવાળો ભેંચો.’

તેમની આ વાત પર ડુંધીરે રહીને હસ્યો. તેઓ પણ પછી, એકએક કહકહ યાદ આવતાં બોલ્યા: ‘તમે તો એમની બાજુમાં જ રહો છો, એટલે, જો તમે ઈંટડો તે, રોજ રોજ ઉઠતાં વેત એમનો ચહેરો ભેંચી શકો. એકવાર અનુભવી જુઓને!’-અને પંડી મારી નજીક આવી, મારો હાથ તેમના હાથમાં લઈ, એક બાજી હાથ સાથે બોલ્યા, ‘જો જો, બાગ્યોદય યામ તો આપણને રમે વિસરી જતા...!’

અમારા માળામા રહેતા તમામ મનુષ્યો એક પછી એક, ભાડેસાહેબની બાપુસાહેબના ચહેરા વિશેની શોધનું સમર્થન કરતા રહ્યા. સવારે ઉઠતાં જ માળામા, જાણે દરખીનથી ત્રીજો સ્પુટનિક ભેગાની તૈવારીઓ ચાલતી હોય તેવી ધાધપ નજરે ચડતી. સવાર પડતો જ બધાની આંખો બાપુસાહેબની શોધમાં ઉત્તુક રહેતી ઉઠતાની સાથે ખીજા કોઈની ઉપર નજર ન પડે એ હેતુથી મારા પાડોશીઓ બધાં આંખે જ હાથે ચઢી ઉપર ચારતા અને બાપુસાહેબના ઘરના બારી-બારણાં તરફ તાકી રહેના. હું મસ્કરીમાં બંધાને પૂછતો: ‘કેમ આજે ઉઠતાની સાથે ભેંચો કે નહીં? બાપુસાહેબનો ચહેરો?’ પણ મારી મસ્કરીને એ લોકો ‘જીવાસ’ સમજી લઈ, નિરાશાપૂર્વક ઉત્તર આપતા, ‘ના, જી! ગમે તેટલા પ્રયત્નો છતાં સીધી પહેલો તો કોઈ કમનમ્તનો જ ચહેરો ભેગાઈ નાંચે છે!’

‘રામ રામ!’ હું આસોસ બંધ કરતો, મનમા જ હસતો, અને ગંભીરતા પૂર્વક એવું કહેવાની પણ ઇચ્છા થતી કે, ‘તમે દરેકનાર્યાંઓ ‘ક્યૂ’ શા મટે નથી લગાવના!’ પણ કહેવાની હિંમત ન થતી.

પરંતુ પાછળથી એ પણ જાણવા મળ્યું કે, હવે તે ઉઠતાં જ બાપુસાહેબનો ચહેરો ભેંચા મારે ‘ક્યૂ’ લાગવી પણ ‘ચરુ’ થઈ ગયેલી...!

એક દિવસ મેં મારી પત્નીને કહ્યું: ‘આ લોકો સાવ મૂંઝી લાગે છે. ગમે તેની, ગમે તેવી વાતો પર વિશ્વાસ કરી બેસે છે.’

પણ હંમેશાં જુદા જુદા વિષયો પર એ લોકોની મસ્કરી કરનારી મારી પત્ની આજે કંઈ ન બોલી. એણે હાથ સાંભળ્યું નહીં હોય એમ ધારી હું ફરી બોલ્યો, છતાં પણ એ ચૂપ જ રહી. પંડી વારંવાર આ એકનું એક જ વાક્ય ભેરભેરથી બોલ્યો, ત્યારે એ બોલી: ‘કોઈના વિશ્વાસની મસ્કરી કરવી સારી નથી. ઉઠતાંની સાથે બાપુસાહેબનો ચહેરો ભેગાથી દિવસ સારો જતો હોય એમ મને પણ લાગે છે.’

‘હે...!’ મારા જ ઘરમાં અધવિશ્વાસનું રાત્ર્ય!

‘એમાં નવાઈની વાત નથી, જે ખરું છે તે કહું છું.’

પાછળથી ખેમર-પડી કે, એક દિવસ વહેલી સવારે ભ્યારે શ્રીમતીજી દૂધની બાટળીઓ સાથે દૂધ લેવા બહાર નીકળેલા, ત્યારે અચાનક જ બાપુસાહેબ ઘુલ્લરીના છોડ પાસે પાણી પાતાં ગમેલા એને કેમણ ગમેલા. અને એ જ દિવસે શ્રીમતીજીને પોતાના બીમાર પિતાની તબિયત સુધરી મજા હોવાના સમાચાર મળેલા.

પાડોશનો રોગ હવે માગ ધરમાં પણ પ્રવેશી ચૂક્યો હતો. મારી પત્ની પણ હવે ‘ક્યૂ’ની સભ્ય બની ગયેલી.

બાપુસાહેબ મારી પડોશમાં રહેલા ‘આબ્યાને લગલગ એક માસ જેટલો સમય પીતી ગયા.’ એ દરમ્યાન એકમીજીને ત્યાં આ પીવા જેટલો પરિચય જમારી વચ્ચે થઈ ગયેલો ખરો. એક દિવસ મારે ત્યાં તેઓ આ પીવા આવેલા. વાત-વાતમા બાપુસાહેબ અચાનક બોલી ઉઠ્યા, ‘વસુતરાવ, આ પાડોશીઓનો સ્વભાવ જરા વિચિત્ર છે.’

મેં અજાણ્ય બનીને પૂછ્યું, ‘કેમ, શું થયું!’

‘અરે શાઈ, અમે નવા આબ્યા છીએ, એનો

અથ' એ તો નહીં' ને કે સવારના પહોરમાં જ પાડોશીઓએ અમારા ધરમાં ધૂરકવાનું સર કરી દેવું ।'

તે ભેડુ કે, બાપુસાહેબની બા વાતથી, રસોડાના ઊંચામાં ઊંચી ઊંચી વાતો સાંભળી રહેતી ચારી શ્રીમતીજી ધીરે રડીને અદર સરસી ચમેલી અને કહેવાની કંઠજા ચર્ક કે, 'બાપુસાહેબ, આપ તો ધણુ ભાવ્યવાન છો પાડોશના માથુસો હવે પોતાના પુત્રનો કે પ્રભુનો ચહેરો જોવો છોડી દઈને સૌ પ્રથમ આપનો ચહેરો જોવા ઉત્સુક રહે છે' પણુ ને કહેવાની કમળા ચમેલી તેનાથી ઉપર જ બોલાવ મણુ, 'હા, થોડા ધણુ વિચિત્ર તો છે જ અહીંના લોકો ।'

'અરે થોડા-ધણુ શાના ! કુ કઈ પ્રદર્શનમાં રાખવામાં આવેતું પૂતળુ નથી, કે સવારમાં જ આમ ધૂરકવા માટે ।'

બાપુસાહેબની વાતનું મે પણુ સમર્થન કયું. ઉઠતા જ બાપુસાહેબનો ચહેરો જોવાથી ઠોઠકની છોકરીની મામણી થતી, તો ઠોઠકની રબ મજૂર થઈ જતી ઠોઠકને નોકરીની આગિત થતી, તો ઠોઠકને અણધાર્યો જ પોતાની કલિપત પ્રેમિકા તરફથી પ્રેમપત્ર મળી જતો.

એક દિવસ સાંજે ઓરિસેથી છૂટીને પુરા થતો થતો ધડે આવ્યો અને જતનીને ઉઢેલીને બોલ્યો 'એક આનંદના સમાચાર છે ।'

'એમ' કયા ?'
'તું જ કહે કયા હશે ?'
'મને ખેતી રીતે ખમર પડે, તમે જ કહે ને ।'
'મને હાપર-એક મળ્યો, થાપર સો રૂપિયા વધી ગયો ।'

એ એક ફાણુ આનંદપૂર્ક મને જોઈ રહી અને જતી કંઈક માઠ આવતાં લોલો 'પહેલાં મિત્રાઈ લઈ આવો ।'
'હમ ।'

'બાપુસાહેબને ત્યાં મોકલવી પડશે ને ।'
'બાપુસાહેબને ત્યાં? સા માટે ?'
'જુઓ, કેટલા જાદી જુની ગણ' અરે આને સવારે તમને ઉઠાડવા ઠોણુ આવેયું ?'

મણે કુ અચ્ચાનક હોશમાં આવી ગયો. આને સવારે કંઈક કામસર બાપુસાહેબ અને ઉઠાડવા આવેલા, અને એ રીતે આને સોથી પહેલો ચહેરો જોમનો જ ભેપેતો કુ વિચારમાં પડી ગયો. કઈ બોલી ચકચો નહીં પત્ની બોલી, 'આટલા દિવસથી કુ ને કંઈ કહેતા આવેતી તેને મસ્કરીમાં ટાળી દેતા હતા ને' પણુ હવે તો ખમર પડી ગઈ ને કે આ ખડુ જ છે ।'

કુ ચૂપ રહ્યો
ચૂપ રહેવાનું એક બીજું પણુ કારણ હતું શુ મણુસને શેજેજેજે જીવન યોગ્યમોગ્યથી ફાપડાઓ ચના રહે એ સભવે ખડુ ? એ પાછળ જરૂર ઠોઈ દેવી શકિતનો હાથ હેલો જ નોઈએ, એમ મે વિચાર્યું

બીજો દિવસે પણુ મને આવો જ અનુભવ થયો ત્યારે મારું આશ્ચર્ય અનેક ઘણું વધી ગયું બીજો દિવસે મે પોતે જ ઠોસિય કરીને એમનું મો ભેડુ, અને શેરનઅરેના ભાવ ચડી જવાથી અને ઘણો જ ફાપડો થયો આવી જ બીજી પણુ એક-મે તક મળી અને મારી પાછી માનવતાઓ જોઈ લાગી, વહેરી સવારે સૌ પ્રથમ બાપુસાહેબનો ચહેરો ન જોઈને મે ને અસિપ્તા આવેરેથી, એનાથી ગમે મહિને મને કાણુ બણે કેટલું નુકસાન થયુ હશે ! પણુ હવે મે એ નુકસાનની પૂર્તિ કરવાનું નક્કી કર્યું. શેજે ઉઠતાની સાથે બાપુસાહેબનો ચહેરો જોવાનો નિશ્ચય કર્યો

પણુ આ કામ સરળ નહોતું બાઈ-દસ દિવસે માઠ એકવાર જ ઉઠતા વેત સૌ પ્રથમ એમનો ચહેરો જોવા મળતો ઓરિસની મોટા લામતી જવાબદારીઓ હવે મને સોંપાઈ હતી જરાક કંઈ જૂલ થાય તો એક પડી ભાગવાનો ડર રહેતો હતો બાપુસાહેબની કૂપા વચર અપી મોટી જવાબદારીઓવાળા કામનું સંચાલન કરેતું અસંભવિત જેવું જણાતું ઉઠતા જ થાજ શેજે બાપુસાહેબનો ચહેરો જોવાની ઠોસિય કરતો, પણુ મેટિ લાગે અવગણ્ય કે ભાઈસાહેબનાં ચહેરો જ સામેજીવિત થઈ જતા વારંવાર આમ બનતું

એટલે હવે તો કુ ઉઠતાની સાથે જ બાપુસાહેબના ધરે પહોંચી જતો બાપુસાહેબના રસોડામાં ચા થીત કે પાન ખાવા નજરે ચડતા આમ બહારથી જાકામ પતી જતા, એમને ખમર ન પડે એ દેખતી, ધીમે

ગમે પાછો, ફરતો, ક્યારેક આવી રીતે મને પાછો ફરતાં તેઓ જોઈ મેતા, ત્યારે તેઓ મને જુસ પરીને યા પીવાનું આમંત્રણ આપતા. હું ઘડિયાળમાં સમય જોવા આવ્યો હોવાનું બહાનું કાઢીને ઘરમને કારણે યા પીવા જોડી જતો. આમ મહિનામાં લગભગ આઠ-દશ વખત મારે એમને ત્યાં યા પીવાનું યર્થ જતું. પ્રાથઃ સાંજે હું તેમને જુસ રાખવાના હેતુથી હોટલમાં લઈ જઈ નારતો કરાવતો.

મે મારા સારી રીતે વીલ્યા સવારે જલદી ઉઠતો, બાપુસાહેબના ઘર બહારી દોડતો, એમનો ચહેરા જોતો અને દિવસ દરમ્યાન કંઈક શુભ જાનસી જ એવી આશા સાથે પાછો ફરતો. અને જો કદાચ મારા આ કાર્યક્રમ પ્રત્યે બાપુસાહેબની પત્નીએ જરા જેટલી પણ સહાનુભૂતિ દાખવી હોત, તો આજીવન કદાચ આમ જ થતું રહેત.

પણ રોજ સવારે મારું એમને ત્યાં જઈ ચાલુ બાપુસાહેબની પત્નીને ગમતું નહીં. મને જોતાં જ એ મોં બગાડતી. હું આ પ્રથમથી જ જાણતો હતો, અને જો અન્ય કોઈ ગૃહિણી આવું વર્તન દાખવત, તો હું ફરી એને ત્યાં પગજ ન મૂકત! થયું બાપુસાહેબની તો વાત જ ત્યારી હતી. તેમની પત્નીનાં આવાં વર્તનને, હું ગરજ હોવાને કારણે બેસરમની માફક સહી મેતાં. ક્યારેક તો એ ટોણા પણ મારતી, હતાં મેં એ તરફ કંઈ જ ધ્યાન આપ્યું નહીં. રોજ સવારે ઉઠતાં જ કેમ, બાપુસાહેબ, શુ ચાલી રહ્યું છે? નું બહાનું ચાલુ જ રહ્યું. એમની પત્નીનો મારા પ્રત્યેનો યુક્તિ વિકરાળ રૂઝવ મારણ કરતો રહ્યો.

એક દિવસ તેમ હઠ મઈ ગઈ. હમેશાંની માફક હું ઉઠતાંની સાથે જ એમને ત્યાં ગયો. બંધ બારણા પર ટકરા માર્યા બાપુસાહેબની પત્નીએ કહી બોલી, બારણું થોડું બંધ કર્યું. હું આંખું આંખું જોઈ ચક્રો ફેળવે દરનાં રસોડામાં બાપુસાહેબ ચા પી રહ્યા હતાં. પણ હજી એમનો પવિત્ર ચહેરા જોઈ એ પૂરે જ બારણું બોલતા આવેલી એમની પત્નીનો યુક્તિવાદી વિકરાળ બનેલો ચહેરા દેખાઈ ગયો. મેં જરા કરી જાણે પૂછ્યું : 'બાપુસાહેબ ઉઠી ગયા કે?' તો મારા આ પ્રશ્નથી એ વધારે યુક્તિવાદી બની

કાઠી, કરામણી આજો વડે ઘૂરકી એણે 'કાઠ' કરતે દરવાજો બંધ કરી નાખ્યો.

બાપુસાહેબનો ચહેરા જોતાં હું મને તેટલો ઉત્સુક મન દોડી, પણ અપમાન એ તો અપમાન જ. એમાં પણ વળી મિત્રની પત્ની દ્વારા થયેલું અપમાન એટલે તો.....

—એ જ દિવસે સાંજે બાપુસાહેબને હમેશાં માફક હોટલમાં જોડી ગયો. મસાલાવાળું દૂધ જ્યાં ટેબલ પર આવ્યું ત્યારે મેં સંદેહ લાવે કહ્યું : 'બાપુસાહેબ, હવે આપ મારી સાથે પહેલાં જેવું વર્તન રાખવા ઇચ્છતા? હો તેમ નથી સાગતું!'

'એટલે? આમ આપે ફરી રીતે ખારી લીધું!'

બાપુસાહેબ સાથે જોડ્યા.

હું ઉઠતાં જ આપને ત્યાં આવું છું, એ આપને પસંદ હોય એમ હું નથી ધારતો.

'એવું આપને કેણે કહ્યું?' બાપુસાહેબ દૂધનો કપ ટેબલ પર મૂકી દૂધ, સાથે મારી સામે તાકી રહીને બોલ્યા.

'કોઈ શું કહેવાનું? શું હું આટલું ન સમજી શકું? આપને ન ગમતું હોય તો હું આપને ત્યાં નહીં આવું!' મારા સ્વરમાં કોઈ કરતાં દુઃખનું પ્રમાણ વધુ હતું. દૂધ પીતાં-પીતાં મેં સવારનો બનાવ રજૂ કર્યો. તેઓ પણ મારા રોજ રોજ એમને ત્યાં જવાને કારણે પતિ પત્ની વચ્ચે જે વાગ્યું હતું તેનું તજ્જન કરતા લાગ્યા એથી મને ખરી વાત જાણતી દેવાનું ઉચિત લાગ્યું. 'બાપુસાહેબ, આપ મને અસહ્ય તો નથી સમજતા ને?'

'ના, લાઈ ના! અસહ્ય શા માટે સમજતું?'

બાપુસાહેબ દુઃખી સ્વરે બોલ્યા.

'તમને થતું હતું કે, રોજ સવારે આ મારા ઉઠતાંની સાથે જ મારે ત્યાં કેમ આવે. આવે છે? મેં દૂધનો ઘૂંટકો ગળે ઉતારતા કહ્યું, 'બાપુસાહેબ, મારાં તમારે ત્યાં રોજ આવવાનું પણ કંઈક કારણ છે. સવારે ઉઠતાંની સાથે આપનો ચહેરા જોવાથી આજો દિવસ સારો જાય છે. દિવસ દરમ્યાન કંઈક તો કંઈક ફાલો અવશ્ય થાય જ ને!'

બાપુસાહેબ હાથમળી કપ નીચે મૂકી, મબીરતા-પૂર્વક માની સામે તાબી રહીને બોલ્યા! “શુ આપ ખરું કહે છે?”

“હા, તદન ખરું” એટલે જ તે સવારે ઉઠતા વેતન આપને ૧૫૫ ફેડેલા કાગળો હુ-આપનો ‘ચહેરો નેતા!’

‘જોહ’ ત્યારે હવે સમજાવે. ‘એટલે જ બધા પાઠોશીઓ સવારના પદોરખો ઝાંચા ધારી નજીક આટા મારતા દેખાય છે’ અને તેઓ મારો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ એકદમ ઉત્કૃષ્ટતાપૂર્વક બોલ્યા ‘પશુ વસતરાવ, આ વાર્તામાં તમને છે ખરું? તમને એ વિશે કંઈ અનુભવ થયો છે?’

“હા, હા.” અને ‘પત્રી’ મેં મારા પાઠોશીઓને, મારી પત્નીને અને મને થયેલા કાવતોઓનું વિસ્તૃત વર્ણન ૨૪૮ કહ્યું. તેઓ આનંદમાં મેળા થઈ જઈને બોલ્યા ‘વસતરાવ, આજુ તમને કંઈ ચૂકીય’ - અને કાઉન્ટર પર જઈ, આજે પ્રથમ જ વખત બાપુસાહેબે નિય ચૂકવ્યું.

ધરે પાછા ફરતી વખતે, તેઓ બંને એ વાત જાણી જ ગયેલા કે હું પણ એમની સાથેજ માલી રહી છું! મારી વાત સાંભળ્યા પત્રી કદાચ એમના મનકમાં અનેક વિચારો અકરાવા લાઈ રહ્યા હતા અને વચ્ચે એમના હોઠો પરથી એકાદ આઈું દાખ્ય પણ પગારે થઈ જતું હતું! ધર નજીક આ બુ ત્યારે મેં ‘પૂછ્યું: ‘તો હવે હું શેજ સવારે તમારે ત્યાં આવતો રહું’ ને? આપને કંઈ વાધો તો નથી ને? માત્ર આપને ચહેરા નોંધને પાછો ચાલ્યો જઈશ?’

‘બાપુસાહેબે આનંદપૂર્વક મારી તરફ નોંધું અને પત્રી બંને ઠાંઠા મોટી વાગ બેઠા આપી રહ્યા હતા.

તેમ, કહ્યું ‘આવજો-આવતા રહેજો, મારો ચહેરો નેતાથી આપને લાલ થશે, ફોપ, તો મને શું વાતો લોહ થશે?’

એ પત્રી બીજી દિવસે હું હમેશની માફક ઉઠીને એમને ત્યાં ગયેલ દરવાજાને બંધ હતો, પણ દરેક બંધ રહેનારી મારી આજે સુદી હતી. મારીમાયા અદર નેતા જ મારા આગમનને પાર ન રહ્યો. જુનથી પણ કદાપિ મરીસામાં ન નેતાસ! ‘બાપુસાહેબ આજે મરીસા સામે નેતા નેતા પત્નીને કહી રહ્યા હતા લોકો ને કહે છે, ‘એ ને સાચું’ હશે તો આજે મને જરૂર કંઈક કાવતો થયો નોંધને ઉઠાંતની સાથે જ આજે સૌથી પહેલા મેં મારો ચહેરો નેતા છે...’

• એમની પત્ની આગમ વધી, નેતાને સ્વીકારવા લાગે ‘કેમ! ‘હમે છે કેમ?’

‘હમું’ નહીં તો શુ રહું’, વસતરાવ તમને ને કંઈ કહે છે કે તમે આની બાજો છો. આપણા લગન થપાને આજે પચ્ચીસ વર્ષ થયાં હું શેજ નવારે જીતે સી પ્રથમ આપનો જ ચહેરા નેતા આવી છું પણ મને તો કહી કંઈ જ કાવતો નથી થયો! કદી નથી સાડી નથી મળતી. કદી તમે મને ‘નાટક-મિત્ર’માં નેતા નથી લઈ જતા કદી તમે નવા ધરેલું નથી ધારી આપ્યાં! ‘શેજ-શેજ’ નાની નાની બાપતોમાં ગયા થઈ જાય છે. જોડો, આ પચ્ચીસ વર્ષમાં, શેજ સી પ્રથમ આપનો ચહેરા નેતા છતા, મને કંઈ કાવતો થયો છે ખરો? !’

બાપુસાહેબના ખિનેતા ચહેરા એકદમ મુરઝાઈ ગયા તેમના હાથમળી મરીસો એક તરફ પડી ગયા. તેઓ પત્ની સામે નેતા જ રહી ગયા. મારીમાયા હું એમના ચહેરાને નોંધ રહ્યો. અત્યંત બુદ્ધિ સંધરી

ચિનાશના પથ

આપણે આજમામા આલુચિક વિચારો અને નૈતિક વામનોનો છે. આપણે યુદ્ધ વિશે જેટલું જ્ઞાન ધરાવીએ છીએ તેટલું જ્ઞાતિ વિશે ધરાવતા નથી, ચિનાશ કરવા માટે જેટલું જ્ઞાન ધરાવીએ છીએ તેટલું જ્ઞાન માટે ધરાવતા નથી આપણે અધુરું રહસ્ય ચક્રણ કહ્યું છે, બ્યારે સાતિનો કિપદેશ આપતા ઇસુના ગિરિપ્રવચનના રહસ્યને બાજુના દરકાર કરી નાથી.

—જનવલ એમર પ્રેમી

આત્મવિશ્વાસનું મહત્વ

કિશોરચન્દ્ર ભટ્ટ

જગતમાં જેટલા મહાન પુરુષો યશ્ન ગયા છે, એમના જીવનપર દરિયાપાત્ર ફેંક્યું તો જાણી શકાય, એમની સફળતાનું રહસ્ય શું હતું? એવી કંઈ શક્તિને કારણે વિકટ પરિસ્થિતિમાં પણ એમને અપૂર્વ પ્રેરણાના મત્તા ફરતું હતું કે જ્યાં એક જ છે-આત્મવિશ્વાસ। એમની તમામ સફળતાના કેન્દ્રમાં એમનો અંગે આત્મવિશ્વાસ જ રહેતો હતો. આત્મવિશ્વાસના જળ જ તેઓ અધરામાં અધરા કાગે સહેનાપથી કરી શકતા હતા અને જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં અપૂર્વ વિશ્વાસ ને શક્તિથી તેઓ આગળ ધપતા હતા.

આજે આપણે એના ઘણા લોકો એકઠાં છીએ કે જેઓ આત્મવિશ્વાસના અભાવે જીવનમાં આગળ નથી વધી શકતા. કેમ કે, એવા માણસોને પોતાની યોગ્યતા તેમ જ શક્તિ પર વિશ્વાસ નથી હોતો, પરિણામે કાર્ય માં પાંદડાની શક્તિ એમનામાંથી ઘટી જાય છે તેઓ હંમેશાં નિરાશાને જ વરે છે. આવા લોકોથી સફળતા હંમેશાં દૂર ને દૂર ભાગે છે. સફળતા તો એમની જ પાસે આવે છે કે, જેઓ એના રહસ્યને ઝાળખી જાય છે અને એના માટે પ્રયત્ન કરે છે.

જેઓ પોતાની યોગ્યતા તથા શક્તિ પર ભરોસો રાખે છે, એમનાથી અસફળતા, લાજ તથા શોક દૂર ભાગે છે. તમારા જીવનરાહમાં ગમે તેવી પ્રતીતિઓ આવે તો પણ મનમાં નહિ, પરંતુ તમારો વિશ્વાસ અને માનસિક વૈભવ જાળવી રાખી એનો સામનો કરો. તમે જરૂર સફળ થઈ શકો છો કોઈ પણ કાર્ય પ્રત્યે અગર તમે ભય કે શંકા રાખો તો એની સિદ્ધિમાં તમને અંતરાય પડશે તમારા કાર્ય તથા આદર્શની સિદ્ધિ-અસિદ્ધિ તમારા માનસિક વિકાસ પર અવનભેતી છે. શંકા અને ભયના વિચારોને તિનાજલિ આપી દો તમારા જીવનની પ્રગતિના એ માધક છે તમારા મનમાં કદિ દુઃખ વા હીન ભાવના પેદા થવા નહીં દો; કારણ કે, એવી લાગણી તમારા વ્યક્તિજીવનના વિકાસમાં નડતરણ થશે. તમે પણ મહાન

કામો કરી શકો છો એવી ઉત્તમ ભાવના તમારા મનમાં હંમેશા પોષો, તો તમારું વ્યક્તિત્વ મહાન બનશે. એટલું બાદ રાખો કે, તમારી જાતને તમે જેટલી યોગ્ય સમજશો એટલું જ મહત્વપૂર્ણ કાર્ય તમે કરી શકશો.

તમારા તમામ કાર્યોના પાયો તમારો આત્મવિશ્વાસ છે. તમે કઠિનમાં કઠિન કાર્ય પણ કરી શકો છો એ જાનના વિચારોમાં જ કોઈ અદ્ભુત સહિત બેસી છે. જેઓ પૂર્વ આત્મવિશ્વાસથી જીવે છે, એમને જીવનમાં સફળતા બધું સહેલાપથી પ્રાપ્ત થાય છે. જેમના મન ભય, ચિંતા તથા શંકાથી ભરેલાં હોય તેઓ કોઈ કાર્યો સહેલાપથી પાર પાડી નથી શકતા; કારણ કે મહાન કાર્ય કરવા માટે સ્વાધીનતાની ખૂબ આવશ્યકતા છે શંકા અને સંદેહ તમારા મનની ઝેરકામતાના બાધક છે. આત્મવિશ્વાસ અને આત્મશ્રદ્ધા પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રથમ છે. આત્મવિશ્વાસ દારા જ માણસ ગમે તેવી કઠિનાઈઓનો સામનો કરી શકવામાં સફળ નીવડે છે. આત્મવિશ્વાસમાં કોઈ અદ્ભુતતા કાઠા બેસી છે.

જો તમને પણ તમારી યોગ્યતા તથા આત્મવિશ્વાસ પર પૂર્ણ ભરોસો હશે તો તમે જરૂર સફળ થઈ શકશો. નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, તેમજ માર્ટિન લ્યુથરના સમયે જીવન સાહસ અને આત્મવિશ્વાસની જીવન-ભંગની મૃતિસમા છે. જેઓ તન, મન અને ધનથી આદર્શની સિદ્ધિ અથે સદા પ્રયત્નશીલ રહે છે તથા મન, વચન, અને કર્મને એક કરી અસફળતા, પરાજય વગેરે જૂનીને, વિશ્વ તથા સફળતા પર વિશ્વાસ રાખી કાર્યો કરે છે તેઓ જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં આગળ વધી શકશે.

વિશ્વાસ એક આધ્યાત્મિક કાર્યશક્તિ પણ છે. આ શક્તિ જ તમારી આત્મશ્રદ્ધા કરે છે. આત્મશ્રદ્ધા વિનાના માણસો માનસિક રીતે દરિદ્ર રહે છે. એમનામાં કાર્યશક્તિ નથી હોતી વિશ્વાસને કારણે માનસિક શક્તિઓનું ઉત્થાન થાય છે, વિશ્વાસને કારણે તમને

કાર્યક્ષમતા પ્રાપ્ત થાય છે. તમારા મનમાં તમે દંડ આત્મવિશ્વાસ કેળવો. તમારી ચોગ્યતા, શક્તિ અને તમારા કાર્યપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો તો તમે પણ અવરો કાર્યો બધું સરળતાથી કરી શકશો.

જાધા મહાન પુરુષોનાં જીવન-ચરિત્રો વાંચશો તો અનુભવ થશે કે, જીવનનાં પ્રત્યેક કળોં તેઓ પશુ વિશ્વાસથી આરંભના હતા અને પાર પાડતા હતા. કોમનાર એવું પણ બને છે કે, સખત પરિશ્રમ ને મહેનત કરવા છતાં તાત્કાલિક સફળતા દિશિગોચર નથી થતી, છતાં પણ એવે સમયે તમારો આત્મવિશ્વાસ ટકાવી રાખજો આગળ જતાં તમે જરૂર પાડી સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકશો. કાર્ય પશુ કાર્યનાં પાત્રો બાંધેલાં બચાવર રીતે પાર પાડવા માટે આત્મવિશ્વાસ જરૂરી છે. વિશ્વાસના સદાદે જ તમે બંધિત મુખી પહેલી શકશો. વિશ્વાસથી તમારી કાર્યસંપાદન શક્તિ બેવડી થઈ જશે.

ઘણા આત્મવિશ્વાસનું મહત્વ નથી સમજી શકના. એવી કંઈ શક્તિ છે કે, જેના કારણે તમારા કાર્ય પ્રત્યે તમે દંડ થઈ જાઓ છો એવો કષો પદાર્થ છે, જેના કારણે તમને નિરાશાની ધોમા પશુ આશાની અંક ઢોમા છે એવી કંઈ ચીજ છે કે, જેના ને પાર વિપતિનો પણ સામનો કરવાનું તમને બળ મળે છે અથવા તો બંને સમયે પણ તમે સુખનો આશ્વાસ અનુભવો છો. એવી કંઈ શક્તિ છે કે, જે તમને સંકટ વેળાએ પણ આશ્વાસન આપે છે આ બધાનો ઉત્તર એક જ છે, આત્મવિશ્વાસ. આત્મવિશ્વાસ એક એવો અદ્ભુત પદાર્થ, એક અનુપમ શક્તિ છે કે, જેના બળ પર તમે તમારા લક્ષ્યની પ્રત્યે અશ્વેસર થતાં જાઓ છો. વિશ્વાસ જ તમારો આત્મા છે. વિશ્વાસ જ તમારો જયપ્રદાઈ છે દુનિયામાં જે મહાન કાર્યો થયા છે તથા ચક્ર રહ્યા છે, તે બધા આત્મ વિશ્વાસનું જ પરિણામ છે.

જો તમે તમારા આત્મવિશ્વાસને સચકત બનાવી રાખશો તો તમે સૌના આદરના પાત્ર થશો. જેઓ આત્મવિશ્વાસ ગુમાવે છે તેઓ સર્વ ગુમાવે છે. તમારી બાંધને તમે જેની માનશો તેવા જ તમારો આદર્શ હશે એ વાદ રાખો કે, તમારી બાંધને તમે જેવી

સમજો છો અથવા માનો છો, એથી અધિક તમે કંઈ નહિ બની શકો. આપણે સૌ જોઈએ જ છીએ કે, શુદ્ધિમાન છતાં આત્મવિશ્વાસહીન કરતાં જોઈ શુદ્ધિ-શાળી છતાં દંડ આત્મવિશ્વાસ માણસોમાં વધુ કાર્યક્ષમતા હોય છે. કાર્યક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવાં માટે જરૂરી એ છે કે, આપણા આત્મગૌરવને આપણે વધારીએ. આથી આપણી તમામ શક્તિઓ એકત્રિત થઈને આપણા આદર્શને પૂર્ણ કરવામાં સહાયક થશે.

માનસિક શક્તિપર આત્મવિશ્વાસની બહુ જોડી અમર થઈ છે. આત્મવિશ્વાસ, સિવાય અન્ય કોઈ શક્તિ આપણને ઉન્નત નથી બનાવતી. આત્મવિશ્વાસ જ તમામ શક્તિઓના જન્મદાતા તથા પોષક છે. જેનાથી તમામ શક્તિઓ પ્રોત્સાહિત થાય છે, સફળતા માટે તમે તમારા આદર્શને ઉત્તમ બનાવો તથા એની સિદ્ધિ માટે મન વચન અને કર્મથી પ્રયત્નશીલ રહો.

એટલું જ મેંસા વાદ રાખજો કે, તમારી તમામ શક્તિઓ તમારો કથન અનુસાર જ કાર્ય કરશે. ગમે તેવું અશ્વકેષ કાર્ય પાર પાડવા માટે તમારી દંડ માનસિક શક્તિ જ તમને મદદ કરશે, પણ સાથે એ પણ વાદ રાખવું જોઈએ કે, તમામ શક્તિઓનો પાંચો આત્મવિશ્વાસ જ છે. બધી જ શક્તિઓ આત્મ વિશ્વાસ પર જ અધારિત છે. તમારી કાર્ય-સંપાદન શક્તિનો આધાર તમારી ધૃઢશક્તિ છે. જે ધૃઢતા-શક્તિ નિર્ધન છે તે તમારી માનસિક શક્તિઓનું કાર્ય પણ તેવું જ હશે આત્મવિશ્વાસના અભાવને કારણે તમારી કાર્ય-સંપાદન શક્તિ પણ નિર્ધન થતી જશે.

આથી જ કાર્ય પશુ કાર્ય શરૂ કરતાં પહેલાં તમારા મનને આશાને ઉત્સાહ બંધી વિચારોથી ભરી દો કે, જે કાર્ય, જે જવાબદારી તમે ઉપાડીશો તેમાં તમને અવરજ-સફળતા મળશે પણ જો મનમાં કાર્ય સિદ્ધિ પ્રત્યે શંકા કે અશ્રદ્ધા પ્રગળી તો સફળતા તમારાથી દૂર જ રહેશે. સફળતાની પ્રાપ્તિ માટે શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા છે, શંકાની નહીં. જેઓ હંમેશા શ્રદ્ધા રાખી જીવે છે એમને હંમેશા વિજય જ દિશિગોચર થાય છે.

શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ તમને સદાય તમામ આપવા માટે

આત્મવિશ્વાસનું મહત્ત્વ

કિશોરચન્દ્ર બક્ષ

જગતમાં જેટલા મહાન પુરોહિત યજ્ઞ ગયા છે, એમના જીવનપર દૃષ્ટિપાત ફેરવે તો જાણ્યો કે, એમની સફળતાનું રહસ્ય શું હતું ? એની કઈ શક્તિને કારણે વિકટ પરિસ્થિતિમાં પણ એમને અપૂર્વ પ્રેરણામય મંત્રા કરતું હતું ? જવાબ એક જ છે—આત્મવિશ્વાસ ! એમની તમામ સફળતાના કેન્દ્રમાં એમનો અગમ આત્મવિશ્વાસ જ રહેતો હતો. આત્મવિશ્વાસના જાગે જ તેઓ અપરાધી અપરાધી કામો સહેનાર્યાં કરી શકતા હતા અને જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં અપૂર્વ વિશ્વાસ ને શ્રદ્ધાથી તેઓ આગળ ધપતા હતા.

આજે આપણે એવા ઘણાં લોકો જોઈએ છીએ કે જેઓ આત્મવિશ્વાસના અભાવે જીવનમાં આગળ નધી વધી શકતા કેમ કે, એવા માણસોને પોતાની યોગ્યતા તેમ જ શક્તિ પર વિશ્વાસ નથી હોતો. પરિણામે કાર્ય સંપાદનની શક્તિ એમનામાંથી ધટી જાય છે તેઓ હમેશા નિરાશાને જ વરે છે. આવા લોકોથી સફળતા હમેશા દૂર ને દૂર જાય છે. સફળતા તો એમની જ પાસે આવે છે કે જેઓ એના રહસ્યને ઝાંઝાળી જાય છે અને એના માટે પ્રયત્ન કરે છે.

જેઓ પોતાની યોગ્યતા તથા શક્તિ પર ભરોસો રાખે છે, એમનાથી અસફળતા, ભય તથા શંકા દૂર જાય છે. તમારા જીવનરાહમાં ગમે તેવી ધુસીગતો આવે તો પણ ગમરાઓ નહિ પરંતુ તમારો વિશ્વાસ અને માનસિક વૈય જાળવી રાખી એનો સામનો કરો તમે જરૂર સફળ થઈ શકશો. કોઈ પણ કાર્ય પ્રત્યે આર તમે ભય કે શંકા રાખશો તો એની સિદ્ધિમાં તમને અતરાય પડશે તમારા કાર્ય તથા આદર્શની સિદ્ધિ—અસિદ્ધિ તમારા માનસિક વિકાસ પર અવનમેલી છે. શંકા અને ભયના વિચારોને તિનાજલિ આપી દો તમારા જીવનની પ્રગતિના એ બાધક છે તમારા મનમાં કંદિગ્રસ્થ થા શીન ભાવના પેદા થવા નહીં દો, કારણ કે, એવી ભાવના તમારા અકિર્ણના વિકાસમાં નડતરરૂપ થશે તમે પણ મહાન

કામો કરી શકો છો. એવી ઉત્તમ ભાવના તમારા મનમાં હમેશા પોતો, તો તમારું વ્યક્તિત્વ મહાન બનશે. એટલું યાદ રાખો કે, તમારી જાતને તમે જેટલી ચોગ્ય સમજાઓ એટલું જ મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્ય તમે કરી શકો.

તમારા તમામ કાર્યોના પાયો તમારો આત્મવિશ્વાસ છે. તમે કદિનમાં કદિન કાર્ય પણ કરી શકો છો એ જાનના વિચારોમાં જ કોઈ અદ્ભુત શક્તિ ભરેલી છે. જેઓ પૂર્ણ આત્મવિશ્વાસથી જીવે છે, એમને જીવનમાં સફળતા બહુ સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થાય છે. જમના મન ભય ચિંતા તથા શંકાથી ભરેલા હોય તેઓ કોઈ કાર્યો સહેનાઈથી પાર પાડી નથી શકતા, કારણ કે મહાન કાર્ય કરવા માટે સ્વાધીનતાની ખૂબ આવશ્યકતા છે. શંકા અને સંદેહ તમારા મનની ઝેહામતાના બાધક છે. આત્મવિશ્વાસ અને આત્મશ્રદ્ધા પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રથમ છે. આત્મવિશ્વાસ દ્વારા જ માણસ ગમે તેવી કદિનાઈઓને સામનો કરી શકવામાં સફળ નીરડે છે. આત્મવિશ્વાસમાં કોઈ અદ્ભુત તાકાત ભરેલી છે.

જે તમને પણ તમારી ચોગ્યતા તથા આત્મવિશ્વાસ પર પૂર્ણ ભરોસો હશે તો તમે જરૂર સફળ થઈ શકશો. નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, તેમજ માર્ટિન લ્યુથરના સમસ્ત જીવન સાહસ અને આત્મવિશ્વાસની જીવંતી જાળમાં મૂલિત્તમાં છે. જેઓ તન, મન અને ધનથી આદર્શની સિદ્ધિ અથે સદા પ્રયત્નશીલ રહે છે તથા મન, વચન અને કર્મને એક કરી અસફળતા, પરાજય વગેરે જૂરીને વિજય તથા સફળતા પર વિશ્વાસ રાખી કચો કરે છે તેઓ જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં આગળ વધી શકશે.

વિશ્વાસ એક આધ્યાત્મિક કાર્યશક્તિ પણ છે. આ શક્તિ જ તમારી આત્મરક્ષા કરે છે. આત્મશક્તિ વિનાના માણસો માનસિક રીતે દરિદ્ર રહે છે. એમનામાં કાર્યશક્તિ નથી હોતી. વિશ્વાસને કારણે માનસિક શક્તિઓ ઉત્થાન થાય છે, વિશ્વાસને કારણે તમને

કાર્યક્ષમતા પ્રાપ્ત થાય છે. તમારા મનમાં તમે દૃઢ આત્મવિશ્વાસ ડેળવો. તમારી ચોગ્યતા, શક્તિ અને તમારા કાર્યપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો તો તમે પણ અથરા કાર્યો બહુ સરળતાથી કરી શકશો.

બધા મહાન પ્રરૂપોનાં જીવન-ચરિત્રો વાંચશો તો અનુભવ થશે કે, જીવનનાં પ્રત્યેક કાર્યો તેઓ પૂર્ણ વિશ્વાસથી આરંભના હતા અને પાર પાડતા હતા. કેમકાર એવું પણ બને છે કે, સખત પરિશ્રમ ને મહેનત કરવા છતાં તાત્કાલિક સફળતા દષ્ટિગોચર નથી થતી, છતાં પણ એવે સમયે તમારો આત્મવિશ્વાસ ટકાવી રાખજો. આગળ જતાં તમે જરૂર પારી સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકશો. કોઈ પણ કાર્ય-નાનું આ મોટું બચાવર રીતે પાર પાડવા માટે આત્મવિશ્વાસ જરૂરી છે. વિશ્વાસના સહારે જ તમે અજિત સુધી પહોંચી શકશો. વિશ્વાસથી તમારી કાર્યસંપાદન શક્તિ એવડી થઈ જશે.

ધર્ણા આત્મવિશ્વાસનું મહત્ત્વ નથી સમજી શકતાં. એવી કંઠ શકિત છે કે, જેના કારણે તમારા કાર્ય પ્રત્યે તમે દૃઢ થઈ જાઓ છો? એવો કયો પદાર્થ છે કે, જેના કારણે તમને નિરાશાની પશ્ચાત્તાપ પણ આશાની બલક દેખાય છે? એવી કંઠ તીજ છે કે, જેના બળે ધોર વિપત્તિનો પણ સામનો કરવાનું તમને બળ મળે છે? અર્થાત્ કુખ્યને સમયે પણ તમે સુખનો આભાસ અનુભવો છો. એવી કંઠ શકિત છે કે, જે તમને સંકટ વેળાએ પણ આત્મવિશ્વાસ આપે છે. આ બધાનો ઉત્તર એકજ છે કે, આત્મવિશ્વાસ! આત્મવિશ્વાસ એક એવો અદ્ભુત પદાર્થ, એક અનુપમ શક્તિ છે કે, જેના બળ પર તમે તમારા લક્ષ્યની પ્રત્યે અચેસર ચતા જાઓ છો. વિશ્વાસ જ તમારો આત્મા છે. વિશ્વાસ જ તમારો પથપ્રદર્શક છે. દુનિયામાં જે મહાન, કામો થયા છે તથા થઈ રહ્યા છે, તે બધા આત્મ-વિશ્વાસનું જ પરિણામ છે.

જો તમે તમારા આત્મવિશ્વાસને સચકત બનાવી રાખશો તો તમે સૌના આદરના પાત્ર થશો. જેઓ આત્મવિશ્વાસ ગ્રામવે છે તેઓ સર્વ ગ્રામવે છે. તમારી ભાવને તમે જેવી માનશો તેવા જ તમારો આદર્શ હશે. એ યાદ રાખો કે, તમારી ભાવને તમે જેવી

સમજો છો અગર માનો છો, એવી અધિક તમે કંઈ નહિ બની શકો. આપણે સૌ ભેદમાં જ છીએ કે, શુદ્ધિમાન છતાં આત્મવિશ્વાસહીન કરતાં ઓછાં શુદ્ધિ-શાળી છતાં દૃઢ આત્મવિશ્વાસ માણુશોમાં વધુ કાર્ય-ક્ષમતા હોય છે. કાર્ય-ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જરૂરી એ છે કે, આપણાં આત્મભૌરવને આપણે વધારીએ. આથી આપણી તમામ શક્તિઓ એકત્રિત થઈને આપણા આદર્શને પૂર્ણ કરવામાં સક્ષમ થશે.

માનસિક શક્તિપર આત્મવિશ્વાસની બહુ જોડી અસર પડે છે. આત્મવિશ્વાસ, સિવાય અન્ય કોઈ શક્તિ માણુએને ઉન્નત નથી બનાવતી. આત્મવિશ્વાસ જ તમામ શક્તિઓનો જન્મદાતા તથા પોષક છે. એનાથી તમામ શક્તિઓ પ્રોત્સાહિત થાય છે. સફળતા માટે તમે તમારા આદર્શને ઉભન બનાવો તથા એની સિદ્ધિ માટે મન, વચન અને કર્મથી પ્રવલ્ન થીસ રહો.

એટલું હંમેશાં યાદ રાખજો કે, તમારી તમામ શક્તિઓ તમારા કર્મને અનુસાર જ કાર્ય કરશે. ગમે તેવું અશક્ય કાર્ય પાર પાડવા માટે તમારી દૃઢ માનસિક શક્તિ જ તમને મદદ કરશે. પણ સાથે એ પણ યાદ રાખવું ભેદમાં કે, તમામ શક્તિઓનો પાલો આત્મવિશ્વાસ જ છે. બધી જ શક્તિઓ આત્મ-વિશ્વાસ પર જ આધારિત છે. તમારી કાર્ય-સંપાદન શક્તિનો આધાર તમારી કચ્છાશક્તિ છે. જો કચ્છા-શક્તિ નિર્મળ છે તો તમારી માનસિક શક્તિઓનું કાર્ય પણ તેવું જ હશે. આત્મવિશ્વાસના અભાવને કારણે તમારી કાર્ય-સંપાદન શક્તિ પણ નિર્મળ પડતી જશે.

આથી જ કોઈ પણ કાર્ય શરૂ કરતાં પહેલાં તમારા મનને આશાને ઉત્તેજાઈ બંધી વિચારોથી મરી દે છે, જે કાર્ય, જે બવાનશારી તમે ઉપાડશો તેમાં તમને અવશ્ય-સફળતા મળશે. પણ જો મનમાં કાર્ય-સિદ્ધિ પ્રત્યે યકો કે અશ્રદ્ધા પ્રગટી તો સફળતા તમારાથી દૂર જ રહેશે. સફળતાની પ્રાપ્તિ માટે શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા છે, યકોની નહીં. જેઓ હંમેશા શ્રદ્ધા રાખી જીવે છે એમને હંમેશાં વિજય જ દષ્ટિગોચર થાય છે.

શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ તમને સહાયતા આપવા માટે

જ છે, એ ન બૂબો. સુરીખન વેળાએ તમને ધૈર્ય તથા આશ્વાસન આપતા માટે જ પ્રયત્નએ એની રચના કરી છે. ગમે તેવા તોફાનમાં પણ જેમ દિગ્દર્શક યંત્ર નાવિકને સહાયતા આપે છે તેમ ધૈર્ય અને આશ્વાસન પણ સુરીખત વેળાએ તમને સહાયતા આપે છે. આત્મવિશ્વાસના બગે જ, ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિ એનો સામનો કરી તમે તમારા આદર્શ સુધી પહોંચી શકશો. શક્તિશાળી, આત્મવિશ્વાસુ તથા હઠ નિશ્ચય શક્તિવાળા માણસો ધારે તે કરી શકે છે.

તમે જીવનના કોન પણ ક્ષેત્રમાં હો તથા ગમે તે જવાબદારી વહન કરી રહ્યા હો, તેનાથી કદી ગમરાવ નહીં. પણ હમતા મોઝે જવાબદારીને ઉઠાવો.

ચલ કરો. જો કોઈ પણ કાર્ય અગર જવાબદારીથી તમે કરી મવા તે તમે ત્યાંજ અટકી પડશો. એમાં કદી આગળ વધી નહીં શકો. તમારી જાત પર, તમારી શક્તિ પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી કોઈપણ કાર્યને આરંભ કરો, તમને જરૂર સફળતા પ્રાપ્ત થશે. તમારી બધી જ શક્તિઓ કૂલશે-ફાવશે તથા તમારું વ્યકિતરત નિશાળ જનરો.

અંતમાં, આ મનિશ્વાસ જ માણસમાનવી તમામ શક્તિઓનો જન્મદાતા, પોષક તેમજ સંચાલક છે. એના મહારે માણુષ જેવો બનવા ધારે છે તેવો જરૂર બની શકે છે.

(સ્વેદ માટેના એક લેખના આધારે)

ઈ. સ. ૧૬૪૦ની વાત છે. જે સમયે તા. ૧૫૫૬-૬૬ હિ. ૧૨ પોતાની સમગ્ર શક્તિથી ક્રાન્સ ઉપર આક્રમણ કરી રહ્યો હતો. જર્મન સિપાઈના ક્રાન્સની ભૂમિના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી અધિકાર જમાવના જઈ રહ્યા હતા. તે સમયે દક્ષિણ ક્રાન્સના કેટલાક અંગ્રેજો આ આત્માચારીઓના પંજામાંથી છૂટીને પોતાના દેશ-ઈંગ્લેન્ડ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

લગભગ એક હજાર અંગ્રેજોને સમુદ્ર ક્ષર લઈ જવા માટે કોઈ સારી રીતર પથ ન મળી. પ્રતીક્ષા કરવાનો સમય ન હતો. કેમકે દરેક પણ મૃત્યુના ભયથી વશ પડી ગયા હતા. બાબવસાત માલ જરૂરને લઈ જનારી બે નાની રીમરો મળી આવી. જેમાં ક્રાન્સી દાસીને પેના અંગ્રેજોને બરવામાં આવ્યા. રીમરમાં તલ મૂકવાની પણ જગ્યા ન હતી. જેથી પીવાના પાણી અને ખોરાકનો ભોજન એવો બંદોબસ્ત ન થઈ શક્યો. માત્ર બે-ત્રણ પીપ પાણી અને થોડો ખોરાક. જે આ મુસાફરો માટે પૂરતો ન હતો.

રીમરો ઈંગ્લેન્ડ જવા છૂટી. પરંતુ ચારે બાજુ દુરમતોએ જાળ બિછાવી. જેથી રીમરના કપ્તાનને ઈંગ્લેન્ડનો રીધો રસ્તો ન મળ્યો. અને લાંબા ચક્રવાચાળા માર્ગે રીમરો છોડી મૂકી.

ઉનાળાના દિવસો હતા. આથા ઉપર સૂરજ સખત તપતો હતો. બધા મુસાફરો પરસેવે રેતરૂપે મથ ગયા હતા. તરસ અને ભૂખથી પીડાતા હોવા છતાં બિચારા આત્મરક્ષા કાળે બધું સહન કરી રહ્યા હતા.

દરેક જ નિયમિતરૂપે પ્રત્યેક મુસાફરને એક કપ પાણી અને ફક્ત જીવન ધારણને માટે થોડો ખોરાક મળી રહેતો હતો. બધા આ નિયમનું પાલન કરી આગળ વધી રહ્યા હતા.

આખરે તે દિવસ પણ આવ્યો; કે ત્યારે તેમના પગ પોતાની અત્યુષ્મિ-ઈંગ્લેન્ડ પર પડ્યા. સૌમાં અનેરો આનંદ છવાયો.

કાળાંતરે તે દુઃખદ સ્મૃતિ સૌના માનસ-પટલ ઉપરથી વિસરાઈ ગઈ. સૌ મુખ અને વિલાસમાં એ વાત પણ ભૂલી ગયા કે, આત્મરક્ષા કાળે એક કપ પાણીથી દિવસો કાઢ્યા હતા. સૌના સ્મરણમાંથી એ દુખી દિવસો વિસરાઈ ગયા. પણ માત્ર એક જ મુસાફરના મનમાંથી આ દુઃખદ સ્મૃતિ વિનિન ન થઈ. તે મુસાફર હતો, ઈંગ્લેન્ડનો લોકપ્રિય ઉપન્યાસકાર "સમર સેટ મોમ."

આને પણ તે કુટુંબી પ્યારો એમની પામે સુરક્ષિત છે. તેઓ જ્યાં પણ જાય છે, ત્યાં તે પ્યાવાને લઈ જવાનું ભૂલતાં નથી. "આકળરપૂણ" અને વિલાસના વિભિન ઉપકરણોમાં ઘેરાયેલા રહેવાથી; કંઈ જીવન-નિષેધની આ તુચ્છ છતાં પણ પ્રયોજનીય વસ્તુને કેમ ભૂલ્યા? - એવું તેઓ માને છે.

જેને દુઃખ અને સકંટના સમયે કામ આવ્યું. તેની આ વસ્તુને તેઓ સાથે રાખીને ફરે છે. અને જરૂર પડતાં તેનો ઉપયોગ પણ કરે છે.

—નાથુભાઈ ભટ્ટ

બતકચાંચ પ્લેટીપસ

ગોલનવાળું પરેલ

પ્રકૃતિના આશ્ચર્યો અનેક રૂપે આ સંસારમા વ્યક્ત થતા હોય છે. આશ્ચર્યોના એ પારાવર પાળી શકાય તેવા જ નથી તેથી તેા યાજા માણસો વિનિત બનને કહે છે. મહાગાગરને કહિ આપણે માત્ર છીપલા જ વીણીએ છીએ.

૧૩

સરતન પ્રાણીના વર્ણન બતકચાંચ પ્લેટીપસ પ્રકૃતિની વિચિત્રતાનું એક અભિનવ સ્વરૂપ છે. આપણે જોઈ પ્રાણી હોઈ યકે એમ પ્રકૃતિવિદો સરઆતમા તેા માનતા પણ નહોતા એની રવાગી સરતન પ્રાણીના જેવી, અને એને મોને બદને બાજુ કે ચાચ' પાસી બતકની ચાચના જેવી એટલે તેા એનું નામ પડ્યું બતકચાંચ પ્લેટીપસ પ્રાણીશાસ્ત્રીએ 'ઓર્નિથોરિન્કસ' Ornithorhynchus કહે છે, એનો અર્થ' પણ પક્ષીની ચાચ' એવો થાય છે. આ પ્રાણી પણ જ આદિમ સરતન પ્રાણી છે એને અભ્યાસીઓને જાણ્યું છે કે એની શરીરરચના કંઈક સરતન પ્રાણીના જેવી ને કંઈક ઉરગ પ્રાણીના જેવી હોય છે.

બતકની ચાચના આકારના તોજરામા બજો મો નાખીને કંઈક ખાતુ હોય એવા દેખાવનું આ પ્રાણી એસ્ટ્રેલીયાના અગ્નિદેશીના પ્રદેશમા જેવા મળે છે. તાત્કાલીનિયામા પણ આ પ્રાણીઓ હોય છે એનું શરીર આશરે ૧૮ ઇંચ લાંબુ હોય છે. પૂછી પ કે પાં ઇંચ લાંબી હોય છે. આ પ્રાણી નાના તળાવો, સરોવરો કે નદી કાંઠે રહે છે. દિવસ આખો પોતાના છુગા જેવા લાંબા દોરામા રહેતા હોય છે. આ દર તે પોતે જ તૈયાર કરે છે. ખૂની તો એ છે કે આ દરનું એક દાર પ્રાણીમા ખૂને છ ને બીજું કહિ બીજેલા ઘાસમા દર કચાક.

એના આ અભયપરના છેક જલદના લાગમા માછા હડા મૂકે છે. સામાન્ય રીતે એક સાથે બે હડા મૂકે છે-ક્યારેક ત્રણ પણ મૂકે છે. હડાનું મોટલું બહુ પાતળું હોય છે. હડા ગોળ હોય છે અને એક ઇંચ કરતા થોડો એકાદ તેના બાસ હોય છે. આ

હડા તેમથી બચ્યા થતા સુધી વીંચે ધીમે મોટા થતા જાય છે.

સાબને વખતે પ્લેટીપસ પાણીમા બહાર આવે છે, તે કાંઠે કાંઠે રે છે. એની વિચિત્ર ચાચ વડે ડિનારાઓ ફેરો છે. મુઠ્ઠાકા દબા એને બહુ ભવે છે. શખમા કે છીપમા રહેનારા છુગા એનો ભવે છે.

એની રવાગી માટે સરઆતમા આ પ્રાણીના ખૂચ સિખર થતો એમથી એવી પરિસ્થિતિ બની થઈ કે કાંચ આ પ્રાણીની આખી જાત ખસામ થઈ જશે. હવે એનું કાપદંથી રક્ષણ કરવામા આવ્યું છે. પ્લેટીપસની જાતનું બીજું એક જ પ્રાણી છે, એને અંગ્રેજીમા 'એટ ઇટર' 'ant eater' કહે છે. પ્રકૃતિ વિદો એમ માને છે કે લગ્ન પુરાણી પ્રાણીસંપ્તિમાંથી આ બે પ્રાણીઓ જલને મેળ રહ્યા છે.

માછા હડાનું મેવન કરે છે, અને બચ્યા થયા પછી તેને ધરસાવે છે. જમ્યાને પહેલા દાંત આવે છે. પણ તે લગભગ તરત પડી જાય છે. એની જગ્યાએ સિંગડા જેવી કઠ્ઠી રકાળીઓ જેવા માંમ ફૂની નીકળે છે. એમા પક્ષીને પ્લેટીપસ પોતાનો પોરાક ચૂમે છે.

એનું મો બતકની ચાચ જેવું પણ કંઈક પહોળું હોય છે. તે મુઠ્ઠાકા ત્યારે તેા સારું સિંગડા જેવું દેખાય છે. પણ તે પાતળી લવચાથી મટેનું હોય છે. ને ખૂન જ નાણુક અને સવેનથીયે હોય છે. એની આજો નાની હોય છે. આ આખો ઉપર ચતુર સ્પર્શ એક પટન હોય છે. એને કાન હોય છે પણ અન્ય પ્રાણીઓની જેમ કાન બહાર દેખાતા નથી. માત્ર કાણા દેખાય છે. પ્લેટીપસ ન્યારે પાણીમા હોય

છે ત્યારે આ માણ-કાન બધ કરી શકાય તેની તેની રચના હોય છે કાન અતિશય નાના ટોપ દેખાતા નથી પણ તેની સાંભળવાની શક્તિ અતિ તીવ્ર હોય છે ચાંચ જેવા એના મોના અચ્છાગ નજીક એને બે નસોરા હોય છે

એના આગળ પગને પાચ આગળ હોય છે આ આગળ ત્વચાથી એકમીજ સાથે જોડાએલા હોય છે તે એને પાણીમાં તરવામાં ખૂબ ઉપયોગ થઈ પડે છે એના પાછળના પગને પણ પાચ આગળ હોય છે એ પણ ત્વચાથી જોડાએલા હોય છે પરંતુ એ ત્વચા આગળના પગની ત્વચાથી જોડાઈ લાખી હોતી નથી નર પ્લેટીપસ્કને એડીમાં એકાદ ઈંચ લાખી આર હોય છે એ આર એની જાંઘના ભાગમાં ઝેરની પ્રયિએ સાથે લાખી નળીઆથી જોડાએલી હોય છે એ ઝેર સાપના ઝેર જેવું તીવ્ર હોય છે, પણ વપરાવાના

દાખલા અતિ વિરલ હોય છે

ઉરોસએના કુરકુરિયા ન્યુ તે ગોવે છે, પરંતુ સ્વભાવે તે બીરુ હોય છે એ પ્રાણીમાં બહાર તરે છે ત્યારે એના નસોરા સિવાયના બીજા ભાગે જ દેખાવા દે છે સોધી વધારે અગમ્ય જેની એની પૂછડી છે તે પહોળી અને ચપટી છે તરવામાં પ્લેટીપસ્ક એના જ ઉપયોગ કરે છે એની મદદથી તે ઝડ ટૂંકા ગારી શકે છે, ને સપાળી ઉપર પણ ઝડ આવી શકે છે

આ પ્રાણી એકાપ થી 'monotremate' છે, એટલે કે મળત્યાગ માટે એને એ જ ઈંદ્ર હોય છે એન્ટર્પર પપુ એકાપથી છે બને ઓસ્ટ્રેલીઆના વતની છે

મખમલનો કાટ પરોવે હોય એવું આ પ્રાણી પ્રકૃતિની ખરેખર અન્યમી છે

વાત છે વિવાયન શહેરની એક સમયે ત્યાં ભરે દુકાન પડચી લોકો જૂએ મરવા લાગ્યા, પટ્ટુ-પટ્ટીઓ આમતેમ રડવા લાગ્યા, વસ્ત્રો અને વેલાઓ પોપણના અભાવે મુકાવા લાગ્યા ત્યાં એકે ધનવાન છતાં દયાળુ માણસ રહેતા હતા એમણે બધા નાના બાળકોને દરરોજ એક રોટલી આપવાની જાહેરાત કરી બીજા દિવસે સવારે એક બગીચામાં બધા બાળકો એકઠા થયા એમને રોટલી વડે ચાવા લાગી

રોટલીઓ સરખા આકારની નહોતી કોઈ નાની તો કોઈ મોટી બધા બાળકો મોટી રોટલી મેળવવા માટે એકમીજને ધક્કા મારવા લાગ્યા માત્ર એક નાનકડી છોકરી સદુધી બલગ ચુપચાપ જીભી હતી જ્યારે બધા બાળકો રોટલીઓ મેળવી ચુક્યા ત્યારે સોધી છેલ્લે તે છોકરી આગળ વધી રોટલીમાં સોધી નાની રોટલી બાકી હતી એણે સહર્ષવદને એ રોટલી લઈ લીધી અને એ પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ

બીજા દિવસે સવારે ફરી રોટલીઓ વહેંચવામાં આવી એ બિચારી નાનકડી છોકરીના હાથમાં આજે ફરી સોધી નાની રોટલી આવી છોકરીએ જ્યારે ઘેર જઈ રોટલીના બટકા ક્યાં તો એ રોટલી માધી સોનાની એક મહોર નીકળી એની માતાએ કહ્યું કે, આ મહોર એ ધનવાનની લાગે છે જૂવથી આની ગણ લાગે છે પાત્રી આવી આવ ' છોકરી મહોર પાછી આપવા દોડી ગઈ

એને જોઈને પેલા ધનવાને પૂછ્યું તું શા માટે આવી છું?

છોકરીએ જવાબ આપ્યો ' મારી રોટલીમાંથી આ સોના મહોર નીકળી છે કદાચ જોટમ જૂવથી પડી ગઈ હશે હું આ પાત્રી આપવા આવી છું તમે તમારી આ મહોર લાઇ લો '

ધનવાન માણસ બોલ્યો નહિ બેટી! આ તો તારા સંતે પત્નો પુરસ્કાર છે '

છોકરી માથું ધૂણવી બોલી ' પણ મને મારા સંતોષનો પુરસ્કાર તો તે સમયે જ મળી ગયો હતો મારે બાપની જેમ ધક્કા કયા ખાવા પડ્યા હતા? '

પેલા ધનવાન મહાશય ખૂબ ખુશ થયા એમણે એ છોકરીને પોતાની ધર્મપુત્રી બનાવી લીધી અને એની માતાને પણ દર મહિને વેતન આપવાની સગવડ કરી આખી વખત જતા એ છોકરી જ એ ધનવાન માણસની વારસદાર બની

—ચુસ્કે ભેં ગુજરીવાળા

દેરડીની વાવ.

પિંગળાદીવાળાં જલથી

ભંગી કણથી ને લામણી કેરી' ઘેરી કેક
આરે સરખાં એકે લે પાણી ભરે જાનખાઈ.

‘રાણા! આજ જાનખાઈએ ધરસો, પૂરીને આ
ખારાપાટમાં મીઠું દ્રાવ જેવું મોખલ પાણી તો આપ્યું,
પણ એક વાત ભારે કરી. આ દેડ' ભંગી ને ખામણ
ઈ બધાવ એક જ આરેથી પાણી ભરે એ કેમ પેસાય? આ
આજાહેર મામને જોઈ મારશે. તું 'એટલું' ન
સમજવા આપને સુઝ્યું શું?’

ગાયકવાડના સુબ્બ દત્તેસિંહરાયે આજ જાનખાઈ-
ની પવિત્રતા જોઈ દેરડીની આસપાસની દરહાજર
નીધા જમીનનો સીમાડો બધી જગાનધી માફ કરી
સંવત ૧૭૭૬માં તારુકદારનો ફેરો કરી આપ્યો.

આજ જાનખાઈએ ત્યાં દેરડી ગામ વસાવ્યું, આ
ગામની વાવમાંથી ભંગી, બ્રાહ્મણ, મારણ, કણબી,
ડોંગા સૌ એક જ આરેથી પાણી ભરે. એટલે ભરે
ભરવાડ આઈના દીકરા રાણુને આજાહેરું જૂન
ભરાતી રહી છે.

‘રાણા! આજુ બીજે કયાય સાંભળ્યું છે કે
ભંગી જામણને પાણી ભરવાનો એક જ આરો!
આપણા ગામમાં નવી નવાઈ મળે છે. ઇ પણ તમે
આરણુ દીકરો ગામને વટલાવશો? તમે તો દેરીપૂતર
તમારે તો આજાહેરથી ભણુ બીજું જોઈએ. તમરું
બાળિયું અપરિતર થાય તો સરસ્વતીને રહેવું કયા?’

‘જાણ, પાપરિતરનાડી, જગાજ સાર વેવડા
ને વેમીની છે. દેડ પાણી ભરે એમાં આજાહેરું શું
લાગવાની હતી? જગમા કાવ/મળ હોય? સૌ ભરે
છે એમ દેડ ભંગી ભરે. ઇ પણ માનુસ છે. આ
રસનાગની અતરિયાળ વાવનું પાણી તું પીતા? ત્યાંથી
યજ્ઞાદ દેડ પાણી ભરી નાના દરે. આપણને
ધોરી ખનર છે!’

‘રાણા! ઇ તો બધું આપણુંથી અદીક. પણ
આમ દેખને ડોંગે માખી જગાવાં આ જધી વરણ-

વરણી આદઅનાદથી કરી મૂકી છે ને લાગ નીચના
વેડ કાંઈ આપણે થોડા પાક્યા છે? સૌ સોના દરે-
ધમે યથા છે. કયા એના આચાર-વિચાર! કોઈ
દિવસ નાંવું નહિ. મરેલ દેરનાં માસ ખાતા. દેર
જીવેનીને એમને એમ હાલ્યાં બાવે ને ધાનમાંથી પાણી
ભરે અને ઇ વાવમાંથી આપણે ભરવું! મારો તો
જીવ કાચખી મારી જાય છે.’

‘ભાંગા, મોટા માણસની વાતમાં આપણે ન
પડીએ. એક કરતાં બીજી યાચ. આપણા કરતાં ઇ
કાચા છે. બધું સમજને કરતા હોય.’

‘રાણા! આ પાપ બેલે નહિ પણ બોળી મારે
સારું મન જન્મ મિથે છે. મારે આમાં રહેવું જ નથી
ને. આ તો તું મારો લઈન'મ એટલે વાત કયાં
વિના છૂટકબો નહિ. નહિતર આઈની વાત કેમ થાય?
ન છૂટે કડું છું. મારે તો બાદીથી ઉમાળા ભરવા
છે. મરજી પડે ત્યારે અગિ આવી જાતે.’

ભંગે ભરવાડ આજ જાનખાઈના નાનેરા દીકરા
રાણુને આજાહેરું જૂન ભરાતીને બીજા ગામની
સીમમ લાગી ગયો.

રાણુ જરા અણુસમજ ને ઉતાવળે માણુસ છે.
ભાંગની વાત મને દેખાઈ મળે એટલે પેટનો દીકરા
આજ જાનખાઈ સામે વાંધો લઈને બેગે.

અરે, દેરડા, જોડાદાં, મસકાદાં, પડાદાં,
આજ જાનખાઈ બેઠાં બેઠાં રેડિયો કાતે છે. મોટરા
દીકરા બાવજાઈને ઘરેથી ધાનનાઈ પાસે બેઠાં બેઠાં
રની પૂણી સેવાર કરી ધરિને આપને આપના જાય
છે. ત્યાં રાણુ સીમમાંથી આવીને માથું ભરખું.

‘મા! બીજું તો દીક પડુ દેડ ભંગી આપની
વાવમાંથી પાણી ભરે ઇ અને મમનું નથી. હું એકની
લાવેલ પાણી ભરવા નહિ દઉં. ઇ આજાહેરું
બોળી મારે.’

‘રાણા દીકરા, આ તુને કોણે સમજાવ્યું ? પાણી
લાગે એમાં કાવ આભડછેટ લાગતી હતી ! ઇ બિચારા
ખીને કયા ન્યાય ? આમાં કયાય પાણી મળતું નથી.
સૌ ભગવાનનાં હોર છે એમાં આભડછેટ જેવું કાવ
નથી આભડછેટ તો પાણી ન લાવવા દીધ્યે તો લાગે
પાણીનું કાવ ના કહેવાય એની આંતરડી કોનાવાય
તો ઇ પાપ ગોળી મારે તું સાવ અણસમજાય કાં કરે ?’

વાનજીએ રાણા કોઈનું માને એમ હતો નહિ
વળી જગને ખૂબ ભરેથી છે એટલે આપનું અપ-
માન કરવા લાગ્યો

‘આભડછેટ તો ડાકપણને ન લાગે, બાકી માણ
સને તો લાગે પણ તું દેન મટી, માણુમ મગીને
ડાકપણ થઈ બેઠી કોઈ ટે, વાવમાંથી પાગી ભરવા
આવે તો ખડું ! એઈ લઈ દાટિયા ભાગી નાણુ
પડી તારે જે કરણ હોય તે કરે’

‘રાણા, જરા વિચાર કર આમ બકમક બોલવા
માઝયો છે તે હું તારી મા છઉં’

મોટે દીકરે બાવભાઈએ રાણાને ખૂબ સમજાવે,
‘રાણા, મા સામે આમ બોલાવ ? તે તો સાવ
માણસાઈ મૂકી દોની’

પણ રાણા કોઈનું સામજવા કે માનવા તૈયાર
હતો નહિ એને તો એક જ વાત, ટેક ભગીને પાણી
ભરવા ન હતું

‘રાણા, પાણી બધું ન થાય, એકની લાખેવ
તું તો શું, પણ અપરથી ભગવાન, આવીને ના પાડે
તોય ન થાય’ આપએ કહ્યું

‘તમે તારે બધાને વટલાવી મારવા છે ?’

‘આપા રાણા શું બોલો છો ? મતિ ફરી ગઈ
લાગે છે’ બાનને ધરેથી ધાનવાઈ બોલ્યા

‘મતિ તો તમારી સાસુ વફની ફરી ગઈ છે
આ ડાકણે તુને પણ ભોળવી લીધી છે’

‘આપા રાણા, ઇ ડાકણ નથી જોમમાં છે’

‘હવે રાખ્ય ને’ આ જોમમાં છે ? મલકને
વટલાવવા બેઠી છે ઈ ? ઈ તો ડાકણ છે બધાનું
ધનોતપનોત કરવા બેઠી છે’

રાણાને જવાબ સામજના આપને અનેક વિચારો
આવે છે અરુર હજી તો ટું બેઠી છું ત્યાં દેરડીનાં
લોકની આ દશા ! તો ટું મરી ગયા પછી આ મારા
પેટના બ્વા જેનાની શી દશા થાશે ? આવો અકરમી
દીકરો પેટ પડ્યો એટલે આઈએ કહ્યું

‘રાણા, હવે માન છે જૂઠું થાવા બેઠું.’

‘કાન યાતું’ હોય તે આજ થાય’

‘તો જા, તારા જેવા અકરમી દીકરા વિનાની
હું કયારે થાઉં ?’ આમ આઈ જનવાઈ બોલ્યા
‘વામની ધમણુ જેમાંથી’

‘હ હ હ હ આઈ, તમે શું બોલ્યા ?’
એમ કહેતા ધાનવાઈએ આઈના પગ પકડ્યા.
‘આઈ, આપો રાત્રી તો અણસમજ’

‘દીકરી, રાણે મરજાઈ મૂખ મને ન કહેવાતું
કહ્યું ને મારાથી બોલાઈ જવાયુ. આવા દીકરાની
વાટ જોઈ હું કયા બેઠી હતી તે પેટ પડ્યો !’

આભડા ધરમા આમ કહાસ સામજના માણસો
બેગા થઈ ગયા એ ધડીએ તો રાણાને સૌએ વર્ણો
એટલે હાની નીકળ્યો વાડીએ આ પે રાતે વાણુ
કરવા પણ ધરે આ થો નહિ પેટમાં ફાળ પડી ગઈ
કે આપએ શાપ દીધો હવે મારું શું થાશે ? જૂડે
હાને મરીશ’ મોડો થઈ જઈશ’ આમ એક પછી
એક અનેક સોલા મડરા લાગ્યા. કયાય જીવને
નિરાશ થાય નહિ ! એટલે રાતના ધરે આવીને રાણે
પેટકઠાર ખાઈને આપલાત કપોં સવારે જીવે છે તો
રાણાની લોભ્ય આસરીમાં પડી છે

આખા ગામમાં એક જ વાત કે રાણાનું મોત
આવ્યું હતું તે આઈને કોણે આ

આ દેરડી ગામના ગાપામાં વાવને કાઠે આઈ
જનવાઈની દેરી છે પાસે આપા રાણાની ખામી છે
ફરતી ધર્મશાળા છે પૂજાપાનો ખચ’ હજી સુધી
ગાયકવાડ તરફથી મળે છે આ વાવને ૨૩૭ વર્ષ
થવા બગી ભાદાણુ એકજ આરેથી પાણી ભરે છે.
એ આ વાવની વિશિષ્ટતા છે

આનંદ-કુટીર

સ્વામીશ્રી હતાચેયાનંદજી મહારાજ

ઠાણુ નાણે કેમ એક દિવસ સાયંકાળે હું સહસા મારી આનંદકુટીરમાંથી બહાર આવ્યો, અને એક સુંદર પગદડી પર પ્રસ્થાન કર્યું. આગળ આટલા જ કર્યું... નાંધપત્રુ વિચાર્યું કે મારે ક્યાં જવાતુ છે। માર્ગ તો અત્યંત સુખકર પ્રવીત થયો. કેટલો સ્વચ્છ અને ઠંડો મુઠ્ઠા!... સુંદર અને સૌરભયુક્ત પનલતાઓથી સુશોભિત।

ક્યારેક માર્ગનાં સુમધુર અને સુવાસિત ફળ ફૂલોનાં, નીલકમળોથી શંખારિત નિર્મળ સરોવરોના એવમ્ સુકંઠી, ઠોમજા, નાનકડાં પંખીઓના નિર્મત્સર્યથી તે રમ્ય સ્થાનપર રોકાયો તો ક્યારેક ઉપવનનાં પ્રેમાળ મૃગલાઓ સાથે ખ્યાર કરવા માટે રોકાયો. આ અવસ્થામાં મેં મારી જાતને અત્યંત સુખી સમજી.

પુનઃ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. જેમ જેમ આગળ વધ્યો ગયો તેમ તેમ માર્ગ સર્પાકાર સંકીર્ણ અને તિમિરાચ્છન્ન થતો ગયો.. ખાદા-ટેકરા, કંટક-કંકરવાળો.. સુધા-તુષાથી હું હવે અત્યંત તરત થઇ ગયો, હવે શું કરું! નિરાશા તદ્દન નિરાશા! હે સ કટ સમયના સહાયક! 'ત્વામ પ્રપન્નમ્' - તારે જ શરણુ છું.

ત્યાં તો સહસા નાણે વિદ્યુતનો ઝગકાર થયો. પોતાનાં અત્યંત નિકટવર્તી, 'જાણુ' ની ધીમી

છતાંય સ્પષ્ટ, મધુરતમવાણી સંભળાઈ- 'સ્નેહી, યાત્રી! જ્યાંથી આવી રહ્યો છે તે તરફ પાછો ફર.'

તરત જ હું પાછો ફર્યો. ચહેરાપરની હાનની રેખાઓને દૂર કરતો, હિંમત અને ઉત્સાહથી તિમિરને બેદનો, ધૈર્ય અને સાવચેતીથી કંટક-કંકર પરથી પસાર થતો પૂર્વોક્ત હૃદયગમ ઉપવનની સમીપ આવી પહોંચ્યો.

અહીં વિહંગગણ, મૃગલાં, ફળ-પુષ્પાદિ ભેળને હવે ન તો મને હર્ષ થયો, ન મેં તેમનાં પ્રતિ દેષ પ્રકટ કર્યો કે ન તેઓનાં આકર્ષણથી ત્યાં રોકાયો.^૧

આવી રીતે અવિરામ ગતિથી ચાલતો-ચાલતો એક અતિ મંગળ પ્રલાસે હું 'નિજ-ધામ'માં પોતાની આનંદકુટીરમાં-આવી પહોંચ્યો.^૨

આહા! કેવો આનંદ! અવણીનીય આનંદ! આનંદ જ આનંદ!।

કિન્તુ સણુભરમા આ આનંદનું રહસ્ય સમજતાં જ મને અનુભૂતિ થઈ કે 'ન તો હું' ક્યાંય ગયો હતો કે ન તો ક્યાંયથી પાછો આવ્યો છું.^૩

'હું તો જ્યાં હતો ત્યાં જ છું.'^૪ આહા! કેવું મહાઆશ્ચર્ય!।

- ૧ પોતાનાં મૂળ સ્વરૂપની વિસ્મૃતિ થઈ જવી.
- ૨ સુમધુર, સ્પષ્ટ, સ્વચ્છ અને વિષયો નો ઉપયોગ કરતો.
- ૩ વિષયોના સેવનથી થતી પીડા અને નિરાશા.
- ૪ આત્મારામ.
- ૫ વિષયો પ્રતિ નિશ્ચય થઈ આવતો.
- ૬ 'હું' જાણુ છું કે (વિહાત મગાણે) ગાનવદક (ચંદ્રી સિદ્ધાત મગાણે)નો અનુભવ થયો.
- ૭ આત્માનાં જુડ આવડું વોરે નથી. એટલે કે જુનુનાન થતા 'હું' મદ્ય છું' 'સંવ્યહારનંદ છું' વગેરે પશુ રહેલું નથી. જેની રીતે આપણે પુરુષ પ્રીતિ પરત હોયેમ 'હું' પુરુષ છું' એમ કહેતા।

હું પણ ઘેર આવવાની, બા !

૫૮૧ બકે

મારી પ્રથમ પુત્રીનો જન્મ ચીનમાં થયો હતો પ્રસન્નિ-ગૃહમાં, પ્રસવ પત્રી બ્યારે મેં એ નાનીશી બાળકોને જોઈ ત્યારે મને તે મીઠી ધણી જ સુદર લાગેલી તેની આખો શાન્ત અને મનનીર દલી. માત્ર સદૃશ રોહથી મેં એ નસને કહ્યું 'કેરી ચતુર દેખાય છે આ !' નસેં પણ તરત જ મારા મનનું સમર્થન કયું 'હા જી, ભગવાને કદાચ આને કોઈ વિશેષ ઉદ્દેશ માટે મોકલી દોય ' પરંતુ પત્રીથી કોણ જાણે કેમ અને ક્યારે, અમારી ધારણાથી વિપરીત એ બાળકોનો બૌદ્ધિક વિકાસ જ અવરોધ થયો અને ત્યારે હું એ નસના પેના વચનો યાદ કર્યા કરતી અને મનોમન બધું જ દુઃખી થઈ જતી.

તેના કોઈ પણ પૂર્વજમાં બૌદ્ધિક હીનતાનો દોષ નહોતો અને તેથી જ તેના ત્વાક્ષણિક વિકાસ સબધી મને કશી જ શંકા જોડી નહોતી પણ બ્યારે ત્રણ વરસની થઈ જતા તે બોલતા ન શીખી ત્યારે પહેલી જ વાર મને સદેહ થયા પણ મારા મિત્રોએ પોતાની સંવેદના અને આશ્વાસનથી એ સદેહને ક્યારેય વધવા વિકસવા ન દીધો એ લોકો સહાય મને એમ સમજાવવા કસાવવા લાગ્યા કે અમુક બાળકો કઈક મોડેથી બોલતા શીખે છે અને તેથી કોઈ ચિંતા કરવાને કારણ નથી.

અને બ્યારે બેખી ચાર વરસની થઈ ત્યારે જ મને તેના બૌદ્ધિક વિકાસની ખામીની વાત સારી પેઠે સમજવા લાગી એ કે તે વડક ફૂડે એકાદ શબ્દ નેટડ બોલવા શીખી હતી, પોતે જાતે ખાઈ લેતી હતી, કપડાં ય જાતે જ પહેરી લેતી હતી, પરંતુ તેના તમામ કાર્યોમાં એક વિશેષ પ્રકારનો અભાવ સ્પષ્ટ વગતાઈ આવતો, જેનો હું જ અનુભવ કરી શકતી તે કોઈ સાથે બોલવામાં ગભરાતી હતી, હરણુ ફરણુ આદિ બાળસહજ ન્ય ચળતા તેને ગમતી જ નહિ અને તે સૂચના કલાકો સુધી મો વધારીને આવડા જેવી બોલી રહેતી.

એ અરસામાં જ મેં અમેરિકાથી આવેલા બાળ-

[અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ નવલકથા લેખિકા થીમી પર્વેન્કના એક મર્મસ્પર્શી સંસ્મરણનો સંક્ષિપ્ત અનુવાદ અહીં આપ્યો છે]

ગોના એક વિશેષત્વ હોયરતું લાપણુ સામન્યુ અને તેથી મારા સદેહને પુષ્ટિ મળી ગઈ. બીજો જ દિવસે મેં એ ડોક્ટરને બોનાવીને મારી દોકરની તપાસ કરાવવાની ડોક્ટરે કહ્યું ત્યારે જ 'મારુ ધ્યાન એ બધી વાતો પર મધુ કે જે 'બૌદ્ધિક વિકાસના અવરોધ' રોગના લક્ષણરૂપ હતી ડોક્ટરે મને એ પચુ કયું કે ચીનમાં આ રોગની ઉચિત ચિકિત્સા કરનાર એક પચુ ડોક્ટર નથી પરિણામે, હું તેને અમેરિકા લઈ આવી

મને વિશ્વાસ હતો કે અમેરિકાના ડોક્ટરો મારી દોકરોને ઘણી જ સરળતાથી સાજી સારી કરી આપો અમેરિકાની એક મોટી હરિપતાનમાં લગભગ બધા જ વિશેષજ્ઞોએ તેની તપાસ કરી અને સધાગાનો મત થયો કે બાળકોની બૌદ્ધિક અવરોધની બાધિ નષ્ટ કરવાની કામગીરી ધણી જ કઠિન છે ત્યાંના મુખ્ય ડોક્ટરે કયું 'આ બાળકો અસાધારણુ વ્યક્તિત્વ સાથે જન્મી છે, પરંતુ અમુક કારણોને લઈને તેનો વિકાસ અટકી ગયો છે અને તે આ જે વાયેલા વ્યક્તિત્વને કરી પ્રાપ્ત કરવાને ખૂબ પ્રયાસ કરી રહી છે ' પચુ હું તે આથી વિશેષ આશ્વાસન આપતી હતી, તેથી મેં પૂછ્યું 'પરંતુ તે સારી તો થઈ જશે ને ?' ડોક્ટરે જવાબ દીધો 'કોશિશ કરતા રહો ' પચુ આ જવાબથી મારું મુદ્દન સમાધાન થયું નહિ.

બાળકોને લઈને બ્યારે હું હરિપતાનની બહાર આવી રહી હતી ત્યારે હરિપતાનના એક નોકરે મને શોભાવાનો ઇલાકરો કર્યો હું અટકી ગઈ પાસે આવીને તેણે કશી જ ભૂમિકા સિરામ લાગતુ જ શરૂ કયું 'ડોક્ટર આપને હમેસા આસા દીધા કરશે, પરંતુ આપની બાળકો ક્યારેય પચુ પૂરી સ્વસ્થ થઈ શકવાની નથી લેને તમે અદનક પેસો ખરચી નાખો આપ આ ઠાવી ગમતા છાડી દેને અને જલ્દીમાં જલ્દી બેળીને કોઈપણ શિશુ-પાલન-ગૃહમાં દાખલ કરી દેને, જેથી તેનું ભાવિ જીવન સુખમય બની શકે, અમર તમે થઈ સાધુકતામાં પડીને તેને

તમારી પાસે રાખવાની રહ પકડ્યો તો તો તમારું
ખતેનું છવત અસહ્ય થઈ પ્રકોર' આ નિષ્કર
સસ સાભળ્યા પછી અમેરિકાના આરે માટે તો સર્વજન
નિરાશા જ નિરાશા જણાવા લાગી અને તેથી જ
મારી છોકરીને લઇને હું ફરી ચીન ગઈ

મારા મન પર જે આધાર લાગ્યો હતો તેણે
મને વિચલિત કરી મૂકી ખુબ મારા કર્નલ પ્રત્યે હું
પૂર્ણ સન્નિધિ હતી હવે મેં એ જ અંધારર માન્યું
કે પોતાની કલતને પરિસ્થિતિની અનુકૂળ બનાવીને
છવતના રક્ષાસત્તા દિવસોને નષ્ટ થતા જવાથી લઈ
પણ એમ કહ્યું હમેશા સરળ નથી હોતું લાખ
પ્રયત્નો કરતા છતાં ક્યારેક ક્યારેક આપખાથી આપ
ટપકી પડતા અને લાગવા માગતું કે હવે મારા હૃદય
પનાં સો ટુકડા યથા જરૂરે પરતું જેમ જેમ દિવસો
પીતતા ગયા તેમ તેમ મારા હૃદયને દારૂ પણ
હવેલો થવા લાગ્યો

શરમા જનારે હું પહોંચીના કોઈ બાળકને જાળ
સહજ સચળતાથી હસતું જે હું જોતી ત્યારે મને
તરત જ મરી બાળકીના દુર્લભની યાદ આવી જતી
અને હું આકુળ થઈ બેઠતી પરતું પડી અને પછી
તેના અવિષ્ણુ ખ્યાન આવી જતું

સંભવિત હોત તો તે હું છવતનજર તેને મારી
સાથે જ રાખતે પરતું અવિષ્ણુની અનિશ્ચિતતા આ
વિચારને ટપ્પા દેતી નહોતી હું વિચારતી અને
કોને હું મરી જઈ તો આ છોકરીની સારસલાજી
માટે કોણ બેઠું છું શક્ય છે કે અમેરિકાની એન્ટી
કમેરી તેને અમેરિકાના કોર્ટ સિટ્ટુ-પાલન-ગૃહમાં
બરતી કરી દે. પણ મારાથી વિખરી પડીને મારી
છોકરી તો જાત દિવસો જીવતી રહી. શક્યો ખરી?

અતે મેં એ જ નિર્ણય કરી લીધો કે તેને કોઈ
એવા વાતાવરણમાં પહોંચાડી દેશમાં આવે જ્યાં સ્નેહ
અને સહાનુભૂતિની જાણમાં તે પોતાના જેવા અન્ય
બાળકો અને બાલિકાઓ સાથે ઉછેરી ગેરી યર્ષ થકે
અને તેથી ન્યારે તે નવ વરસન થઈ ત્યારે તેને
લઇને ફરી હું અમેરિકા ગઈ

અમેરિકામાં હું રચાવી રહેતી નહિ તેથી મોટા
બાળકો સિટ્ટુ-પાલન-ગૃહેના દરવાજા મારી દીકરી

માટે બંધ હતા જેમાં તેને દાખલ કરે તેમ હતું તે
પૈકી મોટા બાળકો સચાચોમાં સ્નેહ અને સહાનુ
ભૂતિનું નાગોનિશાન પણ નહોતું નિપ્રમ અને
શિસ્તને નામે હૃદયનીતાનું પ્રદર્શન થતું અને રચળ
તગીને કારણે નહીં કરેતી સચાચો કરતા ય જમણા-
તમણા બાળકો એકેકે એરડીમાં ભરખામાં આવતા હતા

એક સરચાની પરચાળની એક બે ય ૫૦ ફેટનાં
બાળકો એરી જેવા બેકો હતા તેમના ચહેરા ઉપર
ધાર નિરાશા વસતાની હતી જે સરચાના એક અધિક
કારોને પૂછ્યું 'આ બાળકો અમ નકામાં શાથી
બેકો છે? શું તેઓ કોઈની ગલ જોઈ રહ્યા છે?'
તેણે થોડા આશ્ચર્યથી બવાજ દીધો 'પ્રતીક્ષા કરવા
જોઈથી અશ્લબ એમને કયા છે?' તેઓ તો માત્ર
નકામાં બેસી રહેતાનું જ પસંદ કરે છે'

જો અધિકારીની થત ગિથા હતી, જૂની હતી
તે જાળકે હોસિયાર નહોતા પરતું તેમનામાં સુખ
અને પીડા અનુભવવાની પૂરી ક્ષમતા હતી તેઓ
સહાનુભૂતિના બે અબ્હો અને સ્નેહના ભૂખ્યા હતા
અને આ ચીનોની જ નિરંતર પ્રતીક્ષા કરી રહેતા

ખૂબ મથાપતું અને એકેકે એરી સચાચો સાથે
મારો પરિચય થયો જે ઉપરોક્ત કોરોથી કુતક હતી
સરચના એવડીએ બાળકોને દાખલ કરવાની સમરથા
જર સહાનુભૂતિથી વિચાર કર્યો અને મને સાથે લઈ
જઈને ખીજ બાળકોની દિનચર્યા બનાવી તેને
ખવ લ આપ્યો

મેં જે કંઈ જોયું તેથી ધક્કા વડેમાં પડી મને
સાચો આનંદનો અનુભવ થયો અનેક બાળક
એવડીએ 'અવડ' આપ્યા' કહેતું તેઓ જે એર
ડમાં જતા ત્યાંના તમામ બાળકો તેમને વળગી પડતા
અને એમના ખિસ્સામાંથી ચોકપેટ કાઢીને ખાવા
લાગતા. દરેક બાળક એમનાથી સ્વરી પેડે પગિનિત
હતું અને એવું લાગતું હતું કે જ્યારે તેઓ તે તમામ
બાળકોના પિતા ન હોય'

સરચાન ગોશન સાફ-શુદ્ધ હતું અને જે નોકરો
પરિચર્યા કાળે રાખવામાં આવ્યા હતા તેઓ પણ
જકુ જ નહ અને મિલનસાર સ્વભાવના હતા થોડા
બાળકો એરડામાં હતા તો ફેટલાક આમણામાં

હસતા-રમતા હતા પ્રત્યેક જોરડાની દીવાલ પર એક નીતિ વચન લખેલું હતું 'શિશુજી કરતા સુખ અધિક આવશ્યક છે' મારી પૃષ્ઠપાંચી મોવડીએ જણાવ્યું 'આ મારા સારા પે જીવનના અનુભવોનો નિર્ણય છે આપ કેવળ તે જાળકને જ કાર્ક ઘિખરી-લણુવી શકો છો જેનું હૃદય સુખી હોય'

સપ્ટેમ્બર મહિનાના એક દિવસે મારી જાળકોને આ સરચામાં ચૂકવા આવી આ નવી જગ્યાથી પરિચિત કરાવવા તેને કુ તેના રમતના મેનાને અને જોરડા-કુમારનો બતાવી વળી સરચાની પારિવારિક અને સુપરિન્ટેન્ડન્ટ પાસે પણ તેને લઈ ગઈ પરંતુ મને લાગતું હતું કે કોઈ અચાંત બયથી તે મૂછ રહી છે અને મારો હાથ દળારીને પકડી રહી છે આજ સુધી મારી બેમી મારાથી છૂટી કદી જ રમી નહોતી અને હવે તેને છૂટી-એટલી ચૂકવાની ધરી પાસે આવી રહી હતી

જે વખતે કુ મોવડીની વિદાય થાટે રજા લેવા પહોંચી ત્યારે મારુ મન ઘણું જ ઉદાસ હતું પરંતુ તેમના શબ્દોએ ફરી મને નિશ્ચિત કરી મૂકી એમણે કહ્યું આપ સવાય એ માફ રાખો કે અમારી દેખરેખમાં આ જાળકો પૂરું સુરક્ષિત છે અને આમે સદાય એ વાતનું ધ્યાન રાખીશું કે કોઈ કપટ કે અજાણતા તેઓને અનુભવ ન થાય જાળકો પાસે અમે કંઈ પણ એવો આગ્રહ નથી કે તેઓ પોતાની બૌદ્ધિક ક્ષમતાની ઉપરજી જઈને કાર્ક કરે

કે શીખે ને તમે મારા આ શબ્દો માફ રાખો તો હવે પગી આ જાળકોના સુખ અને લવિખની ચિંતા તમને કંઈ પણ વિશુભ્ધ નહિ થવા દે'

ખરેખર મોવડીના આ શબ્દો સાંભળીને મને ઘણું જ બગ પ્રાપ્ત થઈ ગયું મેં અનુભવ્યું કે તેમને મારી જાળકોના દુરના લવિખની અને દિલની પૂરી સમજણ છે મારી આત્મિક શાંતિ માટે તેમના પ્રત્યેક શબ્દમાં જલ્દી અસર હતી

જ્યારે કુ જવાને તૈયાર થઈ ગઈ ત્યારે મારી જાળકો દોડીને મારે મને વળગી પડી ઉલસાતા આંસુ શોકોને મેં તેને અળગી કરી અને હૃદય પર પરચી રાખીને ફાટક તરફ ચાલી પકડી પાછું વાળીને એકવાર-માન એક જ વાર-મારી જાળકોને જોઈ લેવાને મારુ મન બ્યગ થઈ રહ્યું હતું પરંતુ કુ તેમ કરી શકી નહિ

એ દિવસને વરસો વીતી ચૂક્યા છે હવે કુ અચાનકવાર મારી જાળકોને મળવા જઈ છું અને મળીને પાછી આવતી રહું છું હવે તે મારા પોળા જવા વખતે ઉદાસ નથી થતી અને મને વળગી પડતી પણ નથી ક્યારેક ક્યારેક કેવળ એટલું જ કહે છે 'કુ પછુ ઘેર આવવાની, બા'

નવી પરિસ્થિતિઓ અને નવા લોકો સાથે તેજે પૂરો મેળ કેળવી લીધો છે અને હવે તે હરેક રીતે સુખી છે અનુ. કો. કુશુભ દેસાઈ

‘કાલ્પનિક શુદ્ધ વિચાર’

શ્રી લાલાન શુદ્ધ યોગદારને હોડતી વેળા આમ કયું હશે

‘હે યોગદાર! જે હૃદયથી કુ તને ચાહી રહો છું એ જ હૃદયથી કુ બધી ક્યડાયેલા પીડા મેના માનવને ચાહવાની છું મને હામ આપ

‘યોગદાર બેય માર્ગે પ્રેમ પડેલો છે પડેલો માર્ગ નેટનો ઉત્તમજ છે તેમનો જ ખીલે માર્ગ છે જતા પણ મનુષ્યના જીવનમાં આટલી બધી ચૂંચવણ દિવગીરી અને શોક છું કામ પ્રયુએ વહેતા ચૂકવા હશે

‘જીવનમાં સૌ (પત્ની) પ્રેમ અને મનુષ્ય પ્રેમ સરખા છે પણ જ્યાં કુ પત્ની પ્રેમને તરછોડી જવા નથી માગતો જ્યુ છું તે કુ જે પ્રેમ વડે જોડાયેલા છીએ એ જ પ્રેમ વડે કુ અને વિશ્વ જોડાયો મારીએ છીએ અને એ જ વિશ્વમાં તારુ થપુ સ્થાન હશે

‘એક પણ મનુષ્યને વેગતો બનાવી અને કુ ખ પહોંચાડી દુનિતા સ પૂર્ણપણે જીવી શકાતી નથી!’

—મારકે કરાય હીં મર્કેડ

એ તંદનીય વિભૂતિ

મધુકર ૪૨૯

ભીમભાઈ એમના ગામમાં ચિત્રમરણીય બની રહેશે. ગામની પૂર્વ દિશાએ આવેલા દરવાજા પાસેના નાનકડા ઘરમાં એ, એમની પત્ની તથા બે દીકરા સાથે રહેતા હતા. એમના અવસાનની નોંધ બધે ખાખામાં ન આવી હોય. પણ એમના કાર્યોની નોંધ તો આમપ્રત્યતઃ દેવે ચિત્રસ્થાયી રહેવાની છે.

ભીમભાઈનું મહારતનું કાર્ય જીવવધીના વિકાસનું હતું. કમનસીબે એ તો યુગ્મવતી ચાર જ ધોરણ સુધી ભણ્યા હતા. ૨૫ એમને એ એકાદ લઘુતરની જે પોદ સાધી હતી તે વિષે વિચાર કરીને એવા અલુપ્ત માનવીએના જીવનમાં શિક્ષણના અભાવે કેટલેટલી વિટંબજાણી આવતી હશે તેના ભીમભાઈને ખૂબ રૂપણ પાડ્યું આવી ગયો હતો. ગામની સાળામાં માત્ર ચાર ધોરણ હતાં. સરકારને વારંવાર વિનંતીઓ કરી, કરીને તેઓએ સાત ધોરણની શાળા આશુ કરાવી હતી.

ત્યાર પછી પાંચેક વર્ષ બાદ માધ્યમિક શાળા શરૂ કરવાનું ભૂતીય કામ એમણે આરંભ્યું ત્યારે જ તેમની વ્યક્તિત્વની ખરી કસોટી શરૂ થઈ.

કપૂરચંદ નામના એક ભીમંત વેપારીને ત્યાં જ્યારે એ માધ્યમિક શાળાની શરૂઆત માટે ફાળો લેવા ગયા ત્યારે જે સંજ્ઞાં બધા તે નીચે મુજબ હતા.

ભીમભાઈ : શેઠ, આ લોકોનું કામ છે.

કપૂરચંદ : લોકોનું કામ લોકો પર છોડી દો. તમે શા માટે રોપથો લઈને ફરો છો?

ભીમભાઈ : પણ એ કામ કરનાર કોક તો બેઠેલ જ ને!

કપૂરચંદ : જોને જરૂર હશે તે કરશે. તમે તમારે લહેર લેવો. શા માટે ખેડાં બા ચમકે ફરો છો?

ભીમભાઈ : લોકોના પત્નીઓ કામ માટે કરવું એવું એ નક્કી કયું છે. આપે એટલી બને એટલી મદદ

કપૂરચંદ : કશી જ મદદ નહિ થાય. વારંવાર તમારા જેવા કેટલાય માણસો આવીને અમારું મોઢું ખાઈ જાય છે.

ભીમભાઈ : પણ શેઠ, લવિષ્યની પ્રત્યક્ષ...

કપૂરચંદ : લવિષ્યની પ્રત્યક્ષ માટે લવિષ્યના લોકો નહિ વિચારે! તમે તમારું કામ કરોને.

ભીમભાઈ : પણ હું આવે જ માટે કામ કરતું છું.

કપૂરચંદ : તો સમજો. અહીંથી તમને કશું જ નહિ મળે.

ભીમભાઈ : શેઠ, એવું તે કંઈ બાકે! કપા કરીને.....

કપૂરચંદ : એવાર કહી દાણ ને કે કંઈ નહિ મળે. તમે નક્કી પાંચાઝીક ન કરો. ત્યાર અહીંથી. નીકળી પડજા જોવી લઈને.....

ભીમભાઈ : શેઠ, તમારા જેવા આવું કહેશે તો બીજા માણસો શું બાપશે!

કપૂરચંદ : હું કશું લઈને આવતા અટકાવું છું!

ભીમભાઈ : શેઠ, એમ ન કરો. મહેરબાની કરી....

આવી આવી તો કેટલાય જણની મહેરબાની ભીમભાઈને માથે પડી હતી. એને મલૂક વધે તેમણે અગ્રેજ શાળા શરૂ કરાવી ત્યારે જ જાણા. શાળામાં સેવાની દૃષ્ટિએ મદદ કરી કોઠે એવા બે-ત્રણ શિક્ષકોને તેવાર કરવાનું કાર્ય પણ ભીમભાઈએ જ કયું. સરકારી ધારધારણ સુઅબનો પગાર જતો કરી તેમના કુટુંબનું સાદાકથી લરણ્યોત્તરણ સાથે એટલો જ પગાર લઈને કામ કરનારા માણસો ભીમભાઈએ શેષી કહેવા. શાળાની શરૂઆતની બે-ત્રણ તર્જ સુધી આ રીતે કરકસરથી કામ ચલાવ્યું. દરેક વર્ષમાં તો શાળાનું ખેતાનું કહી શકાય એવું અમાન

પણ તૈયાર થઈ ગયું : શિક્ષકો તરી શકે તેવા નાનાં મનનો પણ તૈયાર થઈ ગયા

પરંતુ આટલેથી સતો પામે તો એ ભીમખર્ચ શાના ? ભીમખર્ચને તો ગામમાં બેઠેના માટેની પ્રવૃત્તિઓ પણ શરૂ કરવી હતી રીતવ્યુ-બલત વર્ષ, વિવિધ-ગૃહજીવો મડગી, શ્રમ-વિનરક સહકારી મડગી, બધુ એમને પ્રતાપે જ થઈ શક્ય હતું ને ? ભાવિ પેઢી સુધારવા માટે માધ્યમિક શાળા સારી પેઢે કામ કરતી થઈ ગયા બાદ તેમાં શિક્ષણ પામનાં યુવાનો માટેની એક નાની સરખી રેક્ટરીનું આયોજન પણ ભીમખર્ચના પ્રયત્નોથી જ થયેલું હતું બહાર શૈક્ષણિક ન મેળવી શકનારા યુવાનો પોતાના જ ગામમાં આવી શૈક્ષણિક મેળવી પોતાના ધર્મ પર જીવા રહી શકે એ શુ ગામ માં એવી જ સેવા ગણાય કે ?

નાટ્ય-કાર્યક્રમોના ભીમખર્ચ શરૂઆતથી જ વિરોધી રહ્યા છે તેઓએ શ્રમને જ મહત્ત્વ આપ્યું છે તેમનાં સહચારમાં રહેનાં માણસોમાં શુદ્ધ નિષ્ઠાની એવી સંજ્ઞા હાથ ઉપસી આવી છે કે તેઓના પોતાના જીવનમાં પણ તેઓએ એ શુભ ડેળવવા નિર્ણય કર્યો છે ભીમખર્ચને રસ્તે જતા જુઓ તો સામાન્ય ગામડિયા જેવા જ જણાય પણ એમની સાથે વાતચીત કરનારને એ વાત સદાને માટે કબૂલવી પડી છે કે તે કોઈ અસાધારણ માણસ સાથે વાતચીત કરતો હોય એક સમિત્ર પ્રભસેતકનું એવું ઉદાહરણ ઉદાહરણ ભીમખર્ચએ પૂરું પાડ્યું છે કે ગામની માધ્યમિક શાળામાં ગુણવત્તા કરતા બધા જ બાળકોના મન પર એમનાં અમૂલ્યત્વ વ્યક્તિત્વ સંરક્ષના નિબાલસતા તથા પ્રેમાળ સ્વભાવ અને સદા વિકાસોન્મુખ વિચારસરણીની હાથ પડ્યા વિના રહી શકી નથી

પ્રભસેતક તરીકે ભીમખર્ચએ કેટલી બધાની આશા રાખી નથી એમની એ નાનકડી ઝોરડીનું તાણ

સરે દશ-માર વાગે જ દીધેલું માણસ પડે દિવસે તો એ ઝોરડીનાં ઝોર કાર્યમાં પરોવાયેલા દોષ, એમની ઝોરડીમાંથી તાનના બે-બંદી સુધી પ્રકાશ આપ્યા કરવાની ત્યાગી રહીયા સાક્ષી પૂરે

આવા પરમગુ ભીમખર્ચની બને લાગી એવી આત્મકથા ના લખાઈ દોષ, બને ઝોરડીએ તેમનું જીવન ચરિત્ર લખીને યુગ્મનકાર પ્રગટ ન કર્યું દોષ, બને અખમારમાં તેમના કાર્યના અદેવાતો કે તેમની પીઠીએ પ્રગટ ન થઈ દોષ પણ એમની સમિત્ર ભાવનાની મોધ જનતાના દેવાએ ખૂન કાળજીપૂર્વક લીધી છે આવા લોકસેવક પ્રજાને વાર વાર મળતા નથી

નાશુળી ડુબિન લેતી ડુબી શુભિષ્ઠ મલસી ।
શુભિષ્ઠ શુભિષ્ઠાગી શુભિષ્ઠ સરસો જના પ

શુભિષ્ઠ માણસ શુભિષ્ઠને ઝોળી શકતો નથી અને શુભિષ્ઠ પુરુષ શુભિષ્ઠનનો દુષ કરે છે એટલે જાતે શુભિષ્ઠ હોય અને શુભિષ્ઠ પર પ્રેમ હોય એવો મરલ મહાત્મા તો વિરલ જ હોય છે

વળી અઘાની જનો નાના કાર્યો જ શરૂ કરે છે અને તે ૧૧ વ્યત્યત આક્રમણકુળ બની જતા છે પરંતુ જેની શુદ્ધિ કાર્ય કરી જાણે છે તેવા મોટા પુરોષો લઘુ ભારે કાર્યો શરૂ કરે છે અને તેથી જરા પણ બલ જનતા નથી

ભીમખર્ચની બાળતમાં એક કથન કરીને વિરમીએ

નારિકેલસમકાકીના દશ્ય તેડયિ દિમગતના ।
અન્ય બદરિકાકારા અદિશ્ય અનેપરા ॥

સંજ્ઞા પુરુષો બહારના દેખાવમાં નાણિયેર જેવા હોય છે પણ અંદર જળ અને મધુરતા હોય છે જ્યારે સામાન્ય મણુઓ બોરના ફળ જેવા ફક્ત દેખાવે જ સારા હોય છે

વિચારવા જેવું:

રતિભાઈ ગોંધિયા,

એક મુરખીએ મને હથેલી કપડો આપ્યો કે,
'તને ધાધુ' છે શું?'

એમિતાભે આનો કપડો સાંભળતાં હું અચ્ચ-
ન્નમાં પડી ગયો. પણ હું કાંઈ બોલ્યા નહિ અને
આગળ શું સાંભળવા મળે છે તેની રાહ જોઈ રહ્યો.

મુરખીએ કહેવા માંડ્યું: 'દરરાજ આવશે અને
લોકોની સરકાર થશે એટલે ખાદી કામ અને અન્ય
રચનાત્મક કામોને સરકારની મદદ મળી રહેશે તેની
આશા કેટલી ફળી તે વિશે જાણે મારે કશું કહેવું
નથી પણ સંસ્થાઓને આ રાજ જીતીને મુખરચનાકરો,
નિરીક્ષકો, ઓડિટરો, આરજેનાઈઝરો, અધિકારીઓ
અને સલાહકારોને આક્રમક આપવામાં, રોમંટિક ગર-
વમાં અને જવાબો આપવામાં રોકાવું પડે છે તેનો
ત્રાસ હશે અસહ્ય છે. આ બધો ત્રાસ સંસ્થાઓને
આપવાની તંત્રીની જાળમાં મીલી કરીને તમે કરવા શું
માગો છો? એટલે તમને પૂછવું હું કે તમે ધાધુ' છે શું?'

મુરખીના કપડામાં જે ફરિયાદ પડેલી છે તેની
ફરિયાદ ધધુની છે. અને સત્તી રીતે બોલિસ કામથી
ટેવારેલા પણ રાજની આ હેરાનગતીથી નબળી ગયા છે.

હમણાં એક ખાદી કાર્પક્ટીએ આવીને મને
કહ્યું: 'તમે મદદ કરો તો એક ચોળના આગળ
મોકળી છે.'

મેં કહ્યું: 'સારી ચોળના હોય અને કામને
જીવંતોગી હોય તો મોંઘ પણ તમને મદદ કરે શું છે
એ ચોળના?'

કંઈક વ્યય અને રીકાના ભાવથી તે કાર્પક્ટી,
બોલ્યા: 'ઉપરથી બનતી ચોળનાને મદદરૂપ મવાની
મારી ચોળના છે.'

'જે હોય તે કહે ને.'

'દરેક ખાદી પ્રામોદોગની સંસ્થાને જસો જસો
રાના પગારની બે' કાર્પક્ટીઓની-સહાય મળવી
જોઈએ તેની મારી દરખાસ્ત છે.'

'પણ શું કામ માટે?' મેં પૂછ્યું.

ચોળાની ચોળના સમજાવતા તે મિત્ર બોલ્યા:

'ઉપરથી આવતા પરિષદો અને ઓડિટરો,
નિરીક્ષકો, સલાહકારો આદીનો મારો એટલો બધો
છે કે તેને પહેંચી શકાતું નથી માટે બે' કાર્પક્ટીની
સહાય મળે તો એક પરિષદો વાંચવાનું કામ કરે
અને બીજા ઓડિટરો, નિરીક્ષકો, સલાહકારો આદીને
જવાબ આપવામાં રોકાયે.'

મને આ મિત્રની વ્યગ્રવધી દરખાસ્ત અને મુર-
ખીના કપડા ઉપરથી ૧૧-૧૨ વર્ષ પહેલાંનો એક
કિસ્સો યાદ આવી ગયો.

નવું નવું સ્વરાજ્ય આવ્યું હતું, રાજ્યની વિકાસ
ચોળનાઓ અમલમાં આવી રહી હતી. જાત જાતની
નવી જગ્યાઓ પર કામ કરનારા નિમંત્રાતા હતા.
પ્રમાણીય સંસ્થાઓ પણ અડધી પ્રમાણિકતાના કામે
કરવામાં લાગી ગઈ હતી અને જાત જાતની ચોળનાઓ
નીએ જાત જાતના કાર્યકરો, રોકાવા લાગી ગયા હતા.

રાજ્યના પ્રધાનો સ'પક્ટ માટે પ્રવાસો કરી રહ્યા
હતા. આવા એક પ્રવાસ કાર્પક્ટીમાં.....
જિલ્લાના.....ગામે જામ લોકોની એક સહાય
મળી હતી ત્યારે સ્વખત પ્રવચન, ખાદી કાર્પક્ટી
જતી ગયા પછી પ્રધાનશ્રીએ લોકોને પૂછ્યું: 'બોલો
બીજું, કંઈ કહેવું છે? કંઈ મુશ્કેલી છે?'

જવાબમાં એક બટકોએ ૧૬ બોલી કીધા: ૨
'મામા, તમારા રાજમાં કાંઈ કહેવાનું નથી, બધી
વાતે સુખ છે પણ એક નાનકડી વાતનું દુ:ખ છે.'

'એવું શું દુ:ખ છે કહો.'

'એવું ખાસ મોડું દુ:ખ નથી. પણ હમણાં આ
એક નવો 'કર' નાખ્યો છે તે બદલ મારે છે. તેમાંથી
ઉગારો!' કાવડું મોડું, રાખી કદ બોલ્યા.

પ્રધાનશ્રી ૧૫ માર્ચ પડી ગયા અને મને 'કર'

કયો છે તે શોધવા લાગ્યા અને બોલ્યા: ‘એવો કર
કયો છે તે જણાવો તો ખર પડે.’

પોતાની વાત મારે વાતવરણ તૈયાર થયું છે
જાણી આંખ નચાવી વુંદ બોલ્યા: બાપા, બીજા બધા
કર તો અમે મદન ‘કર્પા’ છે પણ આ નવો કર
‘કાર્પકર’ બહુ ભારે કર છે નેતું કંઈ નિવારણ કરો.’
‘વાતમાં ચુલકા’ પડ્યો હતો તે પ્રધાનશ્રી ન
સમજ્યા એટલે બોલ્યા: ‘કંઈક ચોખવટથી બોલો
તો ખર પડે.’

જુદે ચોખવટ કરી: ‘બાપા, એમાં છું’ ચોખ-
વટથી બોલું’ લાઈ સાહેબ આ ભાતભાતના કાર્પકર
રોજ ગામડે આવીને ગેલા દોષ છે તેનાથી અમે
થાકી ગયા છીએ. બધાને આવીને ભાષણ કરવું,
અમને સવાહ આપવી, અને અમને ભાતભાતની

ચોજના સમજાવવી! હવે અમારે રોજ કાઢને કાઢના
બાજમે સંભાળવા, સલાહ માંલગી, આગતા-સ્વાગ-
તા કરવી કે અમારા કામ કરવા મહેરબાની કરીને
આ નવા કર ‘કાર્પકર’થી બચાવો.’

૧૧-૧૨ વર્ષ પહેલાંની આ ગામડિયા માણસની
વાતમાં અને સંસ્થાના કાર્પકર તથા મુરબીની
વાતમાં એટલું બધું માથું છે કે તે વિશે અહીં
વિશેષ કંઈ કહેવાની જરૂર નથી.

એાડિ અને નિરીક્ષણ અયોગ્ય છે તેવું કાઢને
કહેવાનું છે તેવો ભાવ આમાથી સમજાવતી બૂલ
કરવાની જરૂર નથી. પણ દરેક બાબતને વિવેક અને
મર્થાદા દોષ છે, અતિરેક થતાં દોષ તો તેને અટકા-
વવાની જરૂર દોષ છે.

પરદુ:ખે ઉપકાર

નામ તો એમનું પરજોતમદાસ પણ અમારા ગામના લોકો એમને ‘પસા કાકા’ના નામે જ
ઓળખે. પસાકાકા અત્યંત સેવામાવી. પરોપકારી તો એવા કે અડધી રૂતે ખર પડે કે કાઈ બીડમાં
છે તો તરત મદદે દોડી જાય. સામા માણસ ઉપર ઉપકાર કર્યાનું લેશમાન પણ અભિમાન એમનામાં ન
મળે. પાંચ વર્ષ પૂર્વેની વાત. અમારા ગામમાં મંજરાદામનું અવસાન થતા એમના પત્ની વિધવા થયાં.
આ વિધવાનાઈનું ગામની સીમમાં પાંચ વીધાનું એક ખેતર. આ ખેતર જ એમની આશુવિકાનું એકમાત્ર
સાધન. પતિનું મરણ થયું એટલે બાઈથી તો લોકવાજને લીધે ધરતી બહાર નીકળાય નહિ. બીજા બાજુ
ચોમાસું નજીક આવે એટલે સમયસર ખેતરમાં ખેડાણ અને વાવણી ન થાય તો તે વર્ષે ખેતર પકતર રહે.
વિધવાજાઈને પુત્ર ન હતો અને નજીકના સગા પ્રોમા મનમેળ નહિ એટલે કાંઈ મદદ કરવા તૈયાર ન થયું.
આ વિધવા બાઈના ખેતરથી થોડે દૂર પસાકાકાનું બે વીધાનું એક ખેતર. હળ લઈ પોતાનું ખેતર ખેડવા
જતા પસાકાકાએ જોયું કે ચોમાસું નજીક આવે છે જના આ બાઈના ખેતરમાં હળ ફેંડું નથી. એટલે
દિ’ આયમે ખેતરથી પાછા ફરી જમી પરવારી પસાકાકા વિધવાજાઈને ઘરે ગયા. ખેતર વિગત પૂજના
બાઈએ સમજાવેને પોતાની ત્રિકટ કથા કહી સંભળાવી એ સાંભળી પસાકાકાએ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું,
‘જહેન, ગભરાશો નહિ, આ વર્ષે તમારા ખેતરનું તમામ કામગીરી હું સંભાળી લઉંશ.’ એમ કહી તેઓ
જીક્યા. ત્યાર પછી તો પસાકાકા પ્રથમ આ વિધવાજાઈના ખેતરમાં જ હળ નાંખે અને પછી પોતાના
ખેતરે જાય આમ બાઈના ખેતરમાં ખેડાણ, કપાસિયાની ઝોરણી, ની દામણ વગેરે સધળું કામ પસાકાકાએ
ઉપાડી લીધું. તે વર્ષે ચોમાસું અને કપાસનું ઉત્પાદન સારા પ્રમાણમાં થયું. છેવટે બાઈના ખેતરમાં
ખાંડેના કપાસાંવેથી તેના રૂપિયા લઈ પસાકાકા વિધવાજાઈના ઘરે ગયા અને બાઈના હાથમાં રૂપિયા
મૂકના કહ્યું, ‘હવે જહેન, તમારા ખેતરમાં કપાસ પાકે તો તેની આ રકમ’ વિધવાજાઈ આભારવશ થયાં
અને તેમની આખોમાંથી આસુ-વહેવા લાગ્યા. આ રકમમાંથી બાઈએ રાજ્યપુરાથી પસાકાકાને બસો
રૂપિયા આપવા માંડ્યા પણ તેમણે તે લેવાની સાફ ના પાડતાં કહ્યું, ‘મે’ તો ભગવાનને ખાતર તમને
મદદ કરી.’ આમ કહી પસાકાકા જીક્યા. વિધવાજાઈ તો તેમને જતા જોઈ રહ્યાં. શું બોલવું તેની તેમને
સમજ ન પડી. મદદગદ કંઈ એટલું જ બોલ્યાં, ‘પસાકાકા સામે જ ભગવાનનું માણસ છે.’ - ‘અદમ’

સૌરાષ્ટ્રના યુવાન ગાયકે શ્રી યશવંતરાય પુરોહિત

અભિવં

[આ સિખતું મૂકે મુખારતો હતો ત્યાં (શુક્રાર) સતતા બવ વાગ્યાના રેડિયો સમાચારમાં સંમિલન કે શ્રી યશવંતરાય પુરોહિતને પોતાના યુવાના-ઓરકમાં સવારે અવસાન પામેલી સ્થિતિમાં જણાયા છે. અને બીજે દિવસે સવારે હાથ દ્વારા નર્મ્ય કે લેખની વધુ પડતી ગણી લઇને આત્મવંદ્યા કરી છે.

આવા તેજસ્વી અને પ્રજાવચ્ચાથી યુવાન, અને દિનંદ્રા પ્રથમ હરોળના સંગીતપ્રમાણે એકે આ પરાક્રમી પદોચ્ચવાનું શા માટે મન થયું હશે ?

તેમની સાધના અલોકિક હતી. તેમના સુરો નેમણે સાંભળ્યાં છે તે કદી બૂઝી નહીં શકે. ઉચરે એમના આત્મમાને સાન્નિધ્યે.

હિંદુસ્તાની સંગીત છવનભરની સાધના અને તપ રાગે છે અને એ જ કારણને લઈને ધીર ગંભીર ગાયકી જુદા કરતા કળાકારો નહેરે છવનમાં આવતા પહેલાં પેશાવરમાં પામતા નેપ્રતિ છીએ. આ બાળત્વમાં પ્રેક્ષકને જેની સાધના કરતા શ્રી યશવંતરાય પુરોહિત પ્રવણ છે. યુવાન વયે જ, તેમણે હિંદુસ્તાનના પ્રથમ કલાકારોમાં સ્થાન જીત્યું.

ફેર એટલો છે કે એકલખ શુદ્ધ હતો બ્યારે યશવંત માહણ્ય છે. તેના કાલ મુકે કોણની નેમ અજુરો મામવાની કસોટી નથી કરી, પણ એ જ તપ અને એ જ સાધના. ખૂબ ધ્યાન ભર્યા મુખ્ય જેવાં શહેરમાં મરહૂમ ખાંસાદેવ અઠ્ઠસ કરીમખાની તસવીર સમક્ષ દેડ આસનવાળી અને અનન્ય ભક્તિભાવથી સંગીત સાધના કરતા શ્રી યશવંતરાયને નિહાળી, આ કળિકળના વિશાલ અને ખવાઈ લાગે છે કે કદાચ આ પોરાણિક પદ્ધતિ ઉપર હસવું અપાવશે. પરંતુ એ જ સાધના અને શુદ્ધકિતો જવાબ મળે, અને ખાંસાદેવ પાસે પ્રત્યક્ષ તાલીમ ન લેતા છતાં કિરાના ધરામાના રંગને ખેતોની ગાયકીમાં ઉતારી શક્યા છે, અને એ જ છે ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતા.

પાણીનો પણ ફેર પડે છે. લાવનગરની ધરતીએ સંગીત સમ્રાટો ચંદ્રબા, અને બીનકાર રહીમખા, ગોવિંદમસાદ પારે, મહમદખાં ફરીદી, રેસાઈ વગેરે કળાકારોના અનુક્રમર સંગીતનાં સરકારો-ગોત્રા-છે. લાવનગરની રેશગાડીને કલાકાર કદી ફરકાવતા ફરકાવતે કે શાહજાણ વેચતો કાઝીઓ કુંગણ, બટાટા વીજતા

બારેશી કે દરખાનીના સુરો મુજબો સંભળાઈ આવશે.

શ્રી યશવંતરાયે એ લાવનગરના સરકારો પીધા છે. ૨૨૦ પિતા યોગનસાલ પુરોહિત લાવનગર રાજ્યમાં કારકુની કરતા પણ છવન તો રંગત અને મસ્તીથી જ ભરતિ કરતા. પિતાના સંગીતનો સરકારો બાળકમાં પણ જીત્યા.

તેમના સહુભાણે હાંસિયાપૂર્તિ જેની સંસ્થા-મળી ગઈ. સંગીતના અંકુરો વિકસતા ગયા. પરંતુ તેમને તો વધુ વિકાસ સાધવો હતો અને તેથી ૧૬૭૫માં ૫૦ નાસગજરાવ મેરેથર ખરે પાસે સેઓ શુજરાત વિલાપીમાં પહેલી ગયા. ૨૨૦ ખરેજીએ પોતે તેમને તેમના મુનુષુ ૨૨૦ મી સરકારાવ બ્યાસ પાસે તાલીમ આપવાની વ્યવસ્થા કરી. સંગીત પાછળ વધુને વધુ સમય આપતા આ કલાકારની જાનપિપાસા અનુસ રહી અને ૫૦ એમકોરનાયછ પાસે ત્રણેક વર્ષ તાલીમ લીધી. આ તાલીમથી તેમને અવાજ ઉચ્ચ કક્ષાની ગાયકીને અનુકૂળ બન્યો. તે છતાં તેમનું હૃદય તો કિરાના ધરામાની ગાયકીથી જ વિધાયેલું હતું.

એક દિવસ અચાનક ખાંસાદેવ અઠ્ઠસ કરીમખાના અવસાનના સમાચાર વાંચતા તેમને ધણુ દુઃખ થયું. કારણકે તેમની ઈચ્છા ખાંસાદેવ પાસે તાલીમ લેવાની હતી. સાથે જ પિતાજીનું અવસાન થતાં બંને બાઈઓ પર કુટુંબની આર્થિક જવાબદારીનો ભાર આવતા સંગીતમાં વધુ આગળ નહિ વધી શકાય એવી કલ્પના થતાં તેઓ ખૂબ નિરાસ થયા.

પરંતુ જ્ઞાનમય નરેશ તેમનું સમીપ સંબંધી પાંચ વર્ષની શિષ્યાવૃત્તિ આપી અને તેઓ મુખ્ય આવી ખાસાદેવના પદચિહ્ન બાસકૃષ્ણ વૃષ્ણ હથિયેથી પામે તાલીમ શરૂ કરી.

દેવે જ તેમની ઉચ્ચ કક્ષાની તાલીમ શરૂ કરી. પહેલાં બે વર્ષ 'યમન' અને એક વર્ષ 'હૈરવ' કંઈ બાદ બીજા રંગોની ઉપાસના કરી.

બાનકૃષ્ણશુભાની શિરાણુ પદ્મિનિ પદ્મ ખૂબ કડક અને વિશિષ્ટ પ્રકારની છે તંજુ-માંથી નીકળના વિરિધ સ્વયંજીવરો નાચેની તન્મયતા પીઠ વસંતરાયે તેમની ખાસેથી મેળવી શીખવની વખતે સમયનું કોઈ બંધન નહોતું. કોઈ કોઈ વાર પદ્મ પોંચ કરાક શુભી પજુ તાલીમ આપતી

હિરાના ધરાનાની ગાયત્રી પ્રત્યે તેમને શા માટે આકર્ષણ થયું તેનો જવાબ આપતા જણાવ્યું કે, "પશુ, પક્ષી, માની-અંગાની દરેક પર અસર કરે તે જ સાચું સંગીત છે. અને મારી દષ્ટિએ ખાસાદેવના મંગીનમાં આ અમર છે. તેમના ગાયનમાં 'કૃષ્ણ સાન્નિધ્ય' મેં જોયું અને તેથી જીવનમાં તે ઉદારવાનો પ્રવલ્ન થયું છે."

શીઠ વસંતરાયની આ નાન્યતા ખરેખર સ્વયં છે. શાસ્ત્રીય સંગીતને જનજોગ્ય કરવા માટે સ્વર માધુર્યને પ્રથમ ધ્યાન આપ્યા સિવાય છૂટકો નથી હેલવને કપોળી તે જ ખરું સંગીત.

વસંતરાયની મદેનત કરવાની પદ્ધતિ પજુ સંગીત રસિકોએ જાણવા જેવી છે વહેલી સવારે પદ્મર મિનિટ મંદ્ર સપ્તકને પચમ સાધીને ધીરે ધીરે મંદ્ર સપ્તકના પદ્મર મુધી અવરોહણ ક્રિયા કરે છે. બાદમાં મંદ્ર પદ્મરથી મધ્ય સપ્તકના પદ્મર મુધી દરેક સ્વરની પાંચેક મિનિટની સાધના કરે છે. અંતિ મંદ્ર સ્વર

સાધનાથી અનાજમાં જરૂર ન આવે અને તરિત ગનિની તાનો મળે પજુ સરંગના રહે તે માટે મધ્ય સપ્તકના પદ્મરથી મંદ્ર પદ્મર મુધી વિલાંબિત અને મધ્ય સ્વયંજીવરો જુદા જુદા રંગોના અંગકારની સાવના કરે છે અંગકારની સાધનાની મુજબ જૂમિકા પર મદેનત કરી બાદ જ તત્ત્વરના અને ગતિના બે કલાક તત્ત્વના માથે નિયમિત અંગકાર કરે છે.

દરેક સૂત્રોમાં જુદા જુદા પ્રકારની પ્રથમો દોષ છે. તેમ દરેક ગમની ઓર રંગન છે. પરંતુ તેમની પદ્મરથી મંદ્રીર પ્રકૃતિના રંગોની દોષ છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે કિંગના ધરાનાની રજાનાત માટે આ ધીર મંદ્રીર રંગો જ વધુ અનુકૂળ છે.

દોડી, લલિત, હૈરવી, બીમપસારી, મુલતાની, ઓ, મારવા, પુષ્પી, મુદ્દ કલ્યાણ, બાગેશી, દાનડા આકારો ન, પામત એ ઝીમના પ્રિય ગંગો છે.

કળાકાર સાધારણ રીતે અન્ય બામતો પ્રત્યે બેશકરાઈ એવે છે ત્યારે વસંતરાયે સંગીત સાધનાની સાથે કળામય જીવનની પજુ ઉપાસના કરી છે. મરીર મોખર અને સમિત માટે તેઓ નિયમિત વ્યવાસ કરે છે ગુજરાતના સંગીત વિદ્યાર્થીઓ પાને શીઠ વસંતરાયની સાધના એ શ્રેષ્ઠ નમૂનો છે.

શીઠ વસંતરાય પુરાદિતે ઘણા કૃષ્ણ સમયમાં હિંદુસ્તાનની લાક્ષણિક સંગીત સભાઓમાં અને આકાશવાણીના રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમમાં રથાન મેળવ્યું છે. આવા સંગીત સાધકને ગુજરાત રાજ્યે ત્યારે ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમીની રથાપના કરી છે ત્યારે તેમની કળા અને માર્ગદર્શનનો લાભ મેળવવા યોગ્ય રથાન આપવું જોઈએ. સામગ્રીય કળાનો વિકાસ સાધવા ગુજરાત રાજ્ય કલ્પિત બનશે એવી અદા અરથાને નહિ ગણાય.

એક દ્રશ્ય-પાતળા દમિયેક માણસે શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસને પ્રાર્થના કરી:

"દેવ! મને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનો કોઈ માર્ગ બતાવો."

પરમહંસ દેવ જોડ્યા: "જાણ! શારીરિક ઉન્નતિ વિના આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ

તદન અશક્ય છે."

—દરિબાઈ પટેલ

આશ્વાસન અને આત્મીયતાં

‘મિરિબશ’કર કે. વ્યાસ

‘તે દિવસે મને મારા સ્નેહી મિત્રે જે સત્ય વાત કહી સંભળાવી તે જાણી હતું પણ મને નવાઈ લાગે છે! યુવનમાં શું માનવીને હૃદયની-સહાય-આશ્વાસન અને આત્મીયતાની સહાનુભૂતિ-મળતી નહિ હોય એટલે જ પડી પિટબના, વ્યાધિ અને વિનાશ વધતાં હશે!’

જે સત્ય હકીકત મારા મિત્રે કહી હતી તે આમ છે : મારા મિત્રની ઓફિસમાં એક કપાકું છે. છે તો જુવાન અને ઉત્સાહી છતાં તેનું શરીર જોતા માંડે હાંમાંસ લાગે! આવી સ્થિતિમાં તે જ્યારે નોકરી પર હાજર થયો ત્યારે સડું કાપને એનાં પ્રતિ ધૂણા ઉત્પન્ન થઈ, ત્યારે મારા મિત્રે તો તેના પ્રતિ સહાનુભૂતિ દર્શાવી અને એની મમતાથી તેની સાથે વતીવ રાખ્યો કે તે જુવાન પડી તો તેનો ખરો મિત્ર બની ગયો એટલું જ નહિ પણ તે દિવસે દિવસે આનંદિત બની ખરી ચીનટ અને ઉત્સાહથી તેનું આફિસ કામ કરી બતાવી ઉપરી અધિકારીનો પ્રિય થઈ પડ્યો અને પડી તો ઓફિસમાં પણ સડું કાપના એકી બની ગયો અને પડી તેનું શરીર પણ સુધરવા લાગ્યું!

તે કનાકને છાતીમાં એક ભાકું નાનું બાથાનું હતું. અને એ મારો મિત્ર એકાદવાર તેનાં ખર્ખીમના બટન ખુદવા રહી જતાં જોઈ ગયો. જો કે ત્યારે જ તે અંગે પૂછવાનું તેને મનઃકંપ મધુ છતાં તે દિવસે તો તે કાંઈ જાણતો જ નથી એમ મણી મોન ‘સેવી રહ્યો! થોડા દિવસો પછી એક દિવસે જાણેલની આતે કપાકું સાથે મારો મિત્ર પી રહ્યો હતો ત્યારે તેણે નમ્રતા અને વિવેકમયી ભાષામાં પૂછ્યું :

“દેરત! તને હરકત ન હોય તો એક વાત પૂછું?”

“અરે ભાઈ પૂછો ને.”

“તો કહે. તારી છાતી ઉપર જે થ્યુકું છે તે કેમ છે?”

આ સાંભળી તે કપાકું હમી પડ્યો અને બોલ્યો :

“જસ, આજ પૂછ્યું હતું ને! તે એમાં તમે અચકાતા કેમ હતા?”

“એ જરા અજાત વાત કહેવાય. અને સામાન્ય રીતે અજાત વાત પૂછનાં વિચાર તો કરવો જ પડે ને!” મારા મિત્રે જણાવ્યું.

“અરે! એ ભાકાની પાછળ તો ઇતિહાસ છે!”

“એમ?”

“હા.”

“શો વગી?” મિત્રની ઉત્સુકતા વધતી આવી.

“તો સાંભળો. આ ભાકું છે તે મને ત્યાં થએલ એક લગની મળ્યું હતું છે. આજથી લગભગ પાંચેક વર્ષ પહેલાં ત્યાં મને એક યુમકું થયું. સામાન્ય યુમકું હશે એમ ભારી મેં તેની અવગણના પૂર્વક દબા કરી. પણ યુમકું તો વધતું ચાલ્યું. દુઃખ પણ સાથે જોર કરવા લાગ્યું. એટલે દાકતરની સલાહ લઈ થોડા દિવસો માન્યાર શરૂ કરી. પણ કમનમીએ યુમકું તો કહે કે હું તો મડું જ નહિ ને!”

“પડી?”

“પડી તો ગયો મોટી ઇસ્પનાસે ત્યાં મોટા દાકતરને જતાવી તેનું ઓપરેશન કરાવ્યું. પણ યુમકું તો પાણી પીગળ્યું ને હજી તો કહે કે નેટનું જોર યુમકું કરે તે કરતાં આર ગણું જોર માંડું વધે!”

“અરે!”

“અને પડી તો આમ એક પડી એક મોટા સહેરમા-જૂનાગઢ, રાજકોટ, જામનગર, અમદાવાદ અને છેક મુંબઈ-પણ જઈ આવ્યો. ત્યાંનાં દવાખાનામાં રહી આવ્યો, સડું કાપ મોટા કહેતાના દાકતરના હાથે ઓપરેશન-વાદકાપ-પણ કરાવ્યા. છતાં છાતી પેઠી ગયેલું આ લગની મળ્યું તો મટે જ નહિ. હું જે પ્રથમ રૂપરૂપ હતો તે દિવસે દિવસે ફક્ત થતો આવ્યો. ફક્ત જોઈ જોવા દું દેખાતા માંડ્યો અને અચકત પણ થવા માંડ્યો. આખરે ધારી, દારી, કટાણી પાછા મારા ગામડે ગયો. ગામમાં આવીને

પણ મને તો હવે દુઃખ વ્યાધિને આમ સહન કરી
વિના હાથે નહોતો. શરીર કોણ થઈ શકે પડતું
હતું અને મને પણ હવે તો ઊંડે ઊંડે ક્ષય રોગની
શંકા પણ થવા લાગી." "

"ક્ષય રોગની શંકા?"

"હા. કેમ કે ઘણાંખરાં દાકતરોએ મારી આવી
બાંધી અને પરિચિતિયું માથું છેવટે ક્ષય રોગમાં
નિરૂપ્યું હતું." "પછી?"

"પછી તો હવે ઉપદેશ દવાઓ ભેગાં તેમ પસાર
કરી દાવામાં જ રહ્યા હતાં એમ મગ્ની કું દસરસ-
પૂર્વક પસારો જીવન જીવે જતા હતાં તેવામાં
અમારા ગામના પાદરમાં આવેલા સકરના મંદિરની
ધર્મશાળામાં એક સાધુ આવેન દર્શન કરવા જતા
હું તે સાધુ પાસે પહોંચ્યો. મારું દુઃખ જોઈ તે
બોલ્યા - "એટલું શો રોગ છે?"

મેં રજતી આવે બની હતીકત જણાવી અને
આખરે ક્ષયના દર્દમાં જ દેહનું પતન મરો એમ
પણ જણાવ્યું.

મારી વાત સાંભળી સંન્યાસી હળીને કહે -

"ભાઈ! હું તો કોઈ એવો દાકતર કે વૈદ્ય નથી
હતાં મારા અનુભવથી કું કહીશ કે તને જરા પણ
ક્ષય રોગ નથી જ!"

"હું કહે છે મહારાજ! મને ક્ષય રોગ નથી?"

"ના. ના. ને ના. તને જરાપણ ક્ષયરોગ નથી"

"તો આ શરીર કેમ કોણ થતું બન્યું છે?"

"જો તો તારા ગુમડાની દર્દની અસર છે."

"પણ આ ગુમડું તો આવી આવી દવા વગેરે
કરી છતાં મટતું નથી ને છાતીમાં જ ઊંડે ઊંડે
વધતું જાય છે એ જ બતાવે છે કે મને છાતીમાં
ક્ષીણતા આવી ગઈ છે ને તેથી જ આમ ક્ષય રોગ
થઈ ગયેલ છે." મેં મારી દલીલ આપી રાખી.

"તને જો ક્ષય રોગ હોય તો મારે મારી છાતીમાં
ડામ દેવા - આન વારો રોગ મારે મટાડવો ને પછી
જ મારે અર્ધિયાં બધું." સંન્યાસી મહારાજે તો
ઉત્સાહથી કહ્યું.

મને જો કે પૂરી અઢા તેમની વાતમાં બેસતી
નહોતી છતાં હવે બ્યારે આટલી બધી દવાદારી કરી છે
તે આ વળી થોડી વધારે ગંધી પછી કું તે દિવસથી

તે સંન્યાસી મહારાજની દવા લેવા માંડ્યો.

સંન્યાસી મહારાજ તો મારું ગુમડું પણ લીમડાનાં
પાંદનાં પાણીથી એવું મગાડું પીતો અને પોત્ત
હાથે ધ્રુવે કે મને તે થોવાય છે એની જરા પણ ખબર
ન પડે. પાંદો પણ એવી જ રીતે આવે અને દવા
લગાવતાં પણ એ જ કાળજીથી દવા લગાવે જાતો
પેલાને જ ગુમડું ન થયું તોય તેથી આત્મીયતા
સરી પૂરી બાવના અને તેથી જ લાગણી!

અને પછી તે મને આશાસન, ઉત્સાહ અને
પ્રેરણા પણ એવી જ હેતિથી આપે અને આમ
આશાસન અને આત્મીયતા હરી લાગણીથી પ્રેરણ
મારું દુઃખ જૂવના માંડ્યો અને આમ કરતાં તો
પદરેક દિવસમાં મારું ગુમડું પૂરેપૂરું મટી ગયું."

હું હવે હોશબે આવી ગયો. મારું મહારાજને
ઉપકાર માની રત્નો અને તેમને મારા આ ઉપકાર
બદન કેવી રીતે ઉપકારના બદલો વાળું તેના વિચા-
રમાં હું હતો ત્યાં તો બીજો દિવસે મંદિરે જતા
જાયો કે સાધુ મહારાજ તો જતા રહ્યા હતા."

હું તેમની શોધ કરી ચાક્યો પણ મને જો તેઓ
આશાસન અને આત્મીયતાની લાગણી આપી મધા
હતાં તે તો એનીને એવી તાકીશ રહી હતી" અને
ખરે હવે તો મને એમ લાગ્યું કે મારું આપું ભવંકર
દુઃખ - દર્દ - કેરળ તેમની એવી આશાસનભરી
આત્મીયતાને લઈને જ મટી ગયું" છે!

જો દાકતરો અને વૈદો મને "દર્દ" ભવંકર છે" -
"ક્ષય રોગ છે" "સલામત નેવું" છે" "આન
ગામને" વગેરે ઉચ્ચારો સાથે મને ખીનરાવના
તને બદલે "અરે તને જો ક્ષય રોગ હોય તો કું,
છાતીમાં ડામ દેવાયું" "આ તો અમરતું ગુમડું
છે" "જો આ મટી ગયું" અને કેવો આત્મીયતા
હરી કાળજી રાખી અને દવા કરી રહ્યા હતાં!

જીનમાં ઘણાં ખરા દુઃખ, દર્દ કે વ્યાધિ આમ
આશાસન વિના આત્મીયતાભરી સહાનુભૂતિ વિના
કેટલેટલા વ્યાપી રહ્યા હશે?

કદાચ આત્મધાતનના પ્રસંગો પણ આવા આશા-
સન અને આત્મીયતાભરી લાગણી નહિ મળતા પણ
થતા નહિ હોય?

આશાસન અને આત્મીયતાભરી સહાનુભૂતિ જ
જીવનના પ્રાણ અને આસ વો નહિ હોય?

१००० रु. १००० रु. १००० रु. १००० रु. १००० रु.
 १००० रु. १००० रु. १००० रु. १००० रु. १००० रु.
 १००० रु. १००० रु. १००० रु. १००० रु. १००० रु.
 १००० रु. १००० रु. १००० रु. १००० रु. १००० रु.
 १००० रु. १००० रु. १००० रु. १००० रु. १००० रु.

પેશા મળવાની બાબતમાં સ્ત્રીઓ
 હોટેલ ખૂલે ત્યાં જ હોલમાં પદમર્દનાથી,
 બાજુના અંગના પેશાથી, રસમંથન કે
 પેશાથી જોવા ખાસ અવસરે મળતી રોકડ
 બટાઈઓની એમ અનેકવિધ રીતે તેઓ
 પેશા બદલે છે.

આવી બચત કરીને રકમ ધરામ જ
 શાખાની લૂલ રૂપે કરતાં એમ કરતા બહો
 ભવનની રકમ બચાડે એવું જોઈતું બચાવે
 પાલુ ભય રહે છે ભવનની પેશાની સલામતી
 એટલે તેના બેંકમાં લખાડુ રોકડમાં ખાતું
 શરૂ કરે અને સ પોસામ ઉપ બચાડે
 ઊપાચાર કરે આવીની નમુનામાં
 અવેદી દેના એકની કોલેપલુ શાખામાં
 રોકડ રકમ હાઈ તમાપું સેવિશ ખાતું
 પેશા બિલબે બેલે.

● **ପିପିଲିକା ଶିକ୍ଷାପ୍ରାଣ ୧୯୩୮ ଓ ୧୯୩୯**
 ବର୍ଷ ୧୯୩୮ ଓ ୧୯୩୯ ମସିହାରେ ପିପିଲିକା ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାଣ
 ଶାଳୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାଣ ଶାଳୀ
 ଶାଳୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାଣ ଶାଳୀ
 ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାଣ ଶାଳୀ ଶାଳୀ ଶାଳୀ

શુભેચ્છાઓ સાથે

ન્યુ ગુજરાત કોટન મિલ્સ લિ.

અમદાવાદ-૨

૨૭. ઓફિસ: ૬, બ્રિજોન' રોડ ૪૭૬૫૫-૧

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધિમાં
ઉદાર હાથે મદદ કરો.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ
રાષ્ટ્રીય કંટાકટીમાં પોતાની ફરજ અદા
કરવા માટે કદીબદ્ધ છે.

ઉના તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ

ઉના

જિલ્લો જૂનાગઢ

ફોન નં ૦ ૭

લાલજીભાઈ ગોકળદાસ

મેટલ વર્કસ

પિત્તળના પાટા સરકલ વૃથા

--: વાસણો માટે :-

લાતી રોડ, ગોધરી.

With Best Compliments
From :-

**AMER FINANCE BOMBAY
(P) LTD.**

..... ના સૌજન્યથી

કુ સ્વદેશી

વસ્ત્રોના આગ્રહ રાખો

આકર્ષક ડિઝાઇન તથા સુંદર રંગ

ન્યુ સ્વદેશી મિલ અમદાવાદ લિં

નરોડા રોડ

અમદાવાદ

—

તા. ૧લી એપ્રિલ, ૧૯૬૨થી
સમસ્ત ગુજરાત રાજ્યમાં
મેટ્રિક પદ્ધતિમાં તોલના
ઉપયોગ કરવાના બન્યા છે.

રોલ્ડા વ્યવહારમાં લેવડ-
દેવડ કરતી વખતે શેરને
બદલે પ્રિસોગ્રામ, મણુને
બદલે સ્પીન્ડલ અને તોલના
બદલે ગ્રામમાં જ આપની
ખરીદી તેમ જ બાવો
કરવાનો આગ્રહ રાખો.

મેટ્રિક પદ્ધતિ શિવાયનાં અન્ય વજન પાસે રાખવા
એ સજ્જતે પાત્ર ગુનોડો બને છે. લુના તોલ-વજન
વાપરનાર શિક્ષાને પાત્ર બને છે.

સરજના અને સમાનના માટે મેટ્રિક પદ્ધતિ અપનાવો.

✽ સમય સાથે આગે કૂચ ✽

અને નિકાસ કરીએ છીએ

પ્લીસ લોંગ કલોથ્સ	એ શીટીંગ્સ
પ્લીસ ફીલ શટીંગ્સ	એ બેડ ટીકીંગ્સ
પ્રીન્ટેડ વાયલ	રંગીન પોપલીન
પ્રીન્ટેડ છીટ	રંગીન વાયલ

છાપેલું કાપડ અમારી વિશિષ્ટતા છે

★

ધી બહેચરદાસ સપી. એન્ડ
વીવીંગ મિલ્સ કું. લિ.,

પો, બોક્સ નં. ૨૨ રાયખડ, અમદાવાદ (ભારત)
રેનિફેન ઓફિસ ૨૦૧૦ કાપડ ખાતુ રપટેપ. મામ લેરકરી

★

અમદાવાદની પ્રથમ મિલ
અને
ફેશનની દોડમાં પણ પ્રથમ

ગુણવંતરાય એન્ડ કંપની.

ખાડીઆ ધાર રસ્તા
નંબા ૬૨વાળા ફાઉ
અમદાવાદ-૧
ફોન. ૪૦૧૮

કેસન્ટ ચેમ્બર્સ
ટેમરીન્ડ લેખન
ફાઉ ગુણવં-૧
ફોન. ૨૫૪૧૮૪

ચામ : GUNARAYCO

અમારા માનવંતા ગ્રાહકોને

છાપખાના અમિના તમામ વત્રો ત્યા સામગ્રી વ્યાજખી ભાવે ઉત્તમ કવોલીમીની છેના
૧૯ વર્ષથી આપી રલા છીએ અને હજુ વધુ ને વધુ આપની સેવા અર્થે
એક ઉપાદેશ તરીકે આપની સમક્ષ હાજર થઈએ છીએ
સારાએ ગુજરાતનું એક અદ્યતન કારખાનું.

ગુણવંતરાય ગ્રાફીક ઇન્ડસ્ટ્રીઝ.

રેલ્વે કોસીંગ પાસે, નરોડા, અમદાવાદ.
લખો અગર મળો

આપની હરોઈ જરૂરીયાત માટે જેમી કે, લેગર પ્રેસ પ્રીન્ટીંગ લીથો ઓફસેટ
પ્રીન્ટીંગ છુક બાલ-ડીંગ, પ્રાસેમ બ્લોક પ્રેસીંગ, કાડ બોક્સ મેકીંગ
મશીનરીઝ મટીરીઅલ-સ્પેર પાર્ટ્સ.

સિંધિયાના વહીંણો માં
તમારો માલ મોકલો

અમારી પરદેશ-સફરી જહાનેની સેવા
ઈંગ્લેન્ડ, યુરોપ, પશ્ચિમ આફ્રિકા,
રશિયા અને યુ એસ એ સુધી
વિસ્તરેલી છે

અમારી કિનારા પરની નૌકાઓ
હિંદના બંદરો, પૂર્વ-પશ્ચિમ પાકીસ્તાન,
સિડોન અને બ્રહ્મદેશ સુધી વિસ્તરેલી છે.

વિદેશ સમુદ્રપાર.
સ્વદેશ જલનાય.

ફોન :

૨૬૮૧૬૧ (૧૨ લાઈન)

મિંધિયા નૌકાદ્વારા પ્રવાસ સામાન મોકલવાથી ભારત માટે
હુંડિયામણની ખચત થાય છે : હુંડિયામણ પ્રાપ્ત થાય છે.
શ્રી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કું. લિમિટેડ.
સિંધિયા હાઉસ, બેલાર્ડ એસ્ટેટ, સુબર્ષ.

सर्वोत्तम पांडा माटे

नोबिस गिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड.

इन्डिया कोरपोरेशन

कलकत्ता-१

दिना : २२-१०७२ मातः NOBISUGE

मिह स्थल

रेलवे स्टेशन, पगडा,

पो. ऑ. नारायणपुर

जि. खण्डगिरि (गिहार)

(मातः KANORIA)

TEXTILE MACHINERY CORPORATION LTD.

(TEXMACO)

BELGHARIA, 24 PARGANAS

WEST BENGAL

Manufacturers of:-

ALL TYPES OF COTTON & STAPLE FIBRE SPINNING MACHINERY, SUCH AS RING FRAMES UPTO 8' SPINDLES WITH MOST-MODERN DRAFTING SYSTEMS;

CARDING ENGINES, DRAWING FRAMES AND SIMPLEX FLY FRAMES IN COLLABORATION WITH HOWA OF JAPAN;

TEXMACO 3C WARD CAPSTAN LATHES IN COLLABORATION WITH WARD OF BRITAIN;

WATER TUBE BOILERS IN COLLABORATION WITH COMBUSTION ENGINEERING CORPORATION OF UNITED STATES;

LANCASHIRE BOILERS 30 ft. x 8 ft. upto 220 Lbs. PRESSURE;

VERTICAL BOILERS OF NUMEROUS SIZES UPTO 15' x 5 ft.

FIRE BOXES AND SYPHONS OF ALL TYPES;

COMPLETE SUGAR PLANT IN COLLABORATION WITH STORKS OF HOLLAND;

RAILWAY WAGONS-BOX, CR, CMR, MBTPX & MBTPZ TYPES;

HYDRAULIC DAM EQUIPMENTS, BRIDGES & CRANES IN COLLABORATION WITH VOEST OF AUSTRIA;

HEAVY STRUCTURAL WORK ETC. ETC.

STEEL CASTINGS OF VARIOUS SIZES & CAST IRON CASTINGS OF NUMEROUS VARIETIES;

EQUIPPED WITH MOST MODERN MACHINES AND HIGHLY MECHANISED CAST IRON & STEEL FOUNDRIES.

Managing Agents :-

BIRLA BROTHERS (P) LTD.
15 INDIA EXCHANGE PLACE,
CALCUTTA-1.

વૈષ્ણવજન

[પરપીઠાદારી લોકોપકારી વિશ્વજન એ જ ઉપાસ્ય ॥]

. ૧૮૧.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૪

સાંસ્કૃતિક સમન્વય અંગતું 'રૂપાયતન'નું માસિક મુખપત્ર

વર્ષ ૨ : ('આરાધ્યાયુ' વર્ષ ૧૬) :: અંક ૧૧ : સળંગ અંક ૧૯૧ : દેખુઆરી :: ૧૯૬૪

અનુક્રમ

૪૪૩ મમ માયા દુરત્યયા	મરેલ
૪૪૫ શિવશાન્તિના મેળામાં	સરેલ
૪૪૬ આપ આદેશ	બરખાલ
૪૪૭ અલેક્ષ હુદિ	સત્યાનંદ
૪૪૮ બાલવલ્લી	વિમળશીમાઈ મદવી
૪૫૧ મનુની અસીમ કડુણા	કિશોરચંદ્ર ધીં પુરોહિત
૪૫૩ હવે ગાધી બાપુ છતી જવાના	'મવારેશી'
૪૫૫ શ્રેષ્ઠ શાસ્ત્ર	નાયુભાઈ બાઈવ
૪૫૭ બનપાત પૂઠે નહિ કોઈ	શિવસુંદરમ
૪૫૯ હું ખ હળવું કરવાની દવા	અબંકલાલ માં શુકલ
૪૬૦ ઉપાસના પ્રવચનો	નગીનદાસ ખાદેખ
૪૬૪ આત્મવિશ્વાસ	અનંત બ્રહ્મસંસ્કૃતિ
૪૬૫ રાષ્ટ્રતાનત્વ રાષ્ટ્રનાથ	કૃષ્ણચંદ્ર
૪૬૬ શબ નિર્ણયો	આબીડ અં બદ
૪૭૧ સ્ત્રીનું બીજું નામ અદ્વા	કંદર્પ જોષી
૪૭૪ ગાંધીજીના દશાંતો	રમેશ દાં દેસાઈ
૪૭૬ મધ્યાવલોકન	ઉં

સંપાદક નવીન માંધી

પ્રકાશક અને મુદ્રક: ધીરેન ગાંધી • રૂપાવલન રૂં

સૂચના

(આદરોને)

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુદીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં વપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિક્ષકોમાં દળે તો મોકલાયો.

અમે તે અંકને પ્રાદક થઈ શકાય છે.

* * * આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો એ જ વેખોના છે સંસ્થા તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ

* (વેખોને)

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મોલિક, તાજું જોય એવી અરેજા રહે છે. કાષળની એક બાજુ શાલીળી લખવું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર બાબત વખવાડિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસિન્દસ સાથે અંક અને ચોગ્ય પુરસ્કાર પ્રસિદ્ધિ પછી અડવાડિયામાં લેખોને મોકલાય છે.

લખાણમ

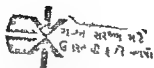
દેરામાં (વરસવું) છ રૂપિયા

વરદેસમાં બાર શિક્ષિક

વૈષ્ણવજન, રૂપાવલન, મિરિતગેડી

જૂનામદ

: ફોન નં. ૮૮ :

નોંધ લી પોલાદમાથી પ્રગતિ નીપરે છે

નોંધ લી

નોંધ લી પોલાદમાથી પ્રગતિ નીપરે છે

પોલાદ
અરે
પોલાદ

સૌના સુખદુઃખની સાથી.. ...

રાજકોટ નાગરિક સહકારી બેંક

બેંકની અનેકવિધ સેવાઓનાં લાભ મેળવનાર
સભ્યોમાંથી વીણેલી એક કહાણી.. ...

“....તો શું થાત!”

સંજ્ઞાવર્તના સૂર ગૂંજતા હતા.

મડપ મહેમાનોથી ઉભરાતો હતો

માફું દેધું હોરાથી ભરાઈ રહ્યું હતું મારી નજર
સામે જૂનપાળના દરેયો તોળા વળા હતા....

હું સગમરી નોકરીમાંની નિજત થયો તે અગાઉ
સાતેક વર્ષ પહેલોની આ વાત છે

આજે કન્યા બની પતિશ્રુટે જનારી મારી લડખી
મધુ માહગીના નિહાને પડી હતી રોકડરોની વીઝીંગ,
મેલીલાટ કપાઓ અને એથી વે મોધા કાગડગાદિ,
એક બાજુ દૂધો પગાર, ખીજ બાજુ કુટુંબની જના
બદલી અને ત્રીજી બાજુ કમર તોડી નાખે એવી
માહગી

મે ડાઈ દિવસ આવની કાવનો વિચાર કર્યો ન
હતો અને તેનું પરિણામ ભોગવતો હતો ક્યારેક
ચતુરરેખે, મધુતો જીવનગી એવવાઈ તો તેમા
જવાબદારી કેટલી?

વેપારી, ઉદ્યોગપતિ, ધારીગર અને નોકરિયાત
સૌ કોઈના માટે અમારા દ્વાર ખુલ્લા છે.

ખુબ્બરી બીસ વખતે મારી જ કચેરીમા કામ
કરતા એક સાથીએ મારી સૂઝાડપો હું નાગરિક
બેંકમા ગયો અને રમ્તો કાઢવા વિનતી કરી.

મેંકે મારા પગારથી પાચ ગામી રકમની તોળ
આપી મધુને જીવનદાન મળ્યું અને મને બેધપાટ મન્યો

તે દિવસથી મે ફરજિયાત બચતકરવી શરૂ કરી.
દર મહિને હું રૂ ૧૫ રૂ ભરતો થયો અને એ જ રીતે
ક્યારેક ધરખર્ચની રકમમાંથી નવાવીને સાડા ચાર
ટકા વાજ આપતા રેપરેન સેવીંગ ખાતામા
રકમો જમા કરાવતો

આજે મરે ડાઈ ચિતા નથી મધુના લગન મુખ
રૂપ ઉજવાશે અને મારા ઘરની પ્રતિનિધિ સમયાગે

ક્યારેક વિનાગ આવે છે કે નાગરિક બેંકનો
સભ્ય ન થયો હોત તો ?

વિગત માટે મળો પા લખો

રાજકોટ નાગરિક સહકારી બેંક લિં

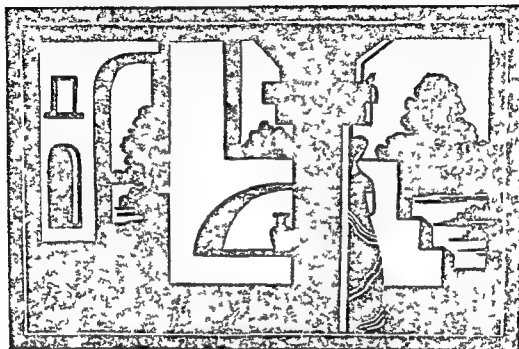
નાગરિક ભાનન

રાજકોટ

જાન લગ અતાણી

મેનેજર ડીરેક્ટર

શુભકામનાઓ સાથે

શ્રી સારંગપુર કોટન મેન્યુ. કંપની લિમિટેડ
અમદાવાદ

સૌના મુખદુઃખની સાથી. ...

રાજકોટ નાગરિક સહકારી બેંક

બેંકની અનેકવિધ સેવાઓનાં લાભ મેળવનાર
સભ્યોમાથી વીણેલી એક કહાણી.

“....તો શું થાત!”

સરખાઈના સૂર ગૂંજાતા હતા

મડપ મહેમાનોથી ઉભરાતો હતો

મારુ દેવુ કોણથી ભરાઈ રહ્યું હતું મારી નજર
સામે જૂનકાગના દરેયો તાજા થતા હતા...

હું સરખારી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત મરો તે બગાડ
સાતેક વર્ષ પહેલાની આ વાત છે

આજે મ્મ્યા બની પતિનું હૃદય જતારી મારી લાડકી
મનુ માલગીના મિહાને પડી હતી ડોક્ટરોની વીઝીટ,
મોબીલાટ ફવારો અને એવી જે મોઢા ફળદ્રુપાદિ,
એક બાથરૂમ દે મા પમાર બીજી બાથરૂમ કુટુંબની જાતા
બદારી અને ત્રીજી બાથરૂમ કમર તોડી નાખે એવી
મદદગી

મે કોઈ દિવસ આ સની કાનને વિચાર કર્યો ન
હતો આ તેનું પરિણામ નું ભોગવવો હતો ક્યારેક
થતું-રહે, મધુનો જીવનગમ આલસક હતો તેમા
જવાબ દારી કેટલી

વેપારી, ઉદ્યોગપતિ, કારીગર અને નોકરિયાત
મોં કોઈના માટે અમાગ દ્વાર ખુલ્લા છે

પરેખરી બીસ વખતે મારી જ મ્મેરીમા કામ
કરતા એક સાથીએ માર્ગ સૂઝાડ્યો હું નાગરિક
બેઝમા ગયો અને રસ્તો કાઢવા વિનંતી કરી

મેકે મારા પમારથી પાચ ગણી રકમની નોન
આપી મધુને જીવતદાન મળ્યું અને મને બોધપાઠ મળ્યો

તે દિવસથી મે ફરજિયાત બચતનું મરવી શરૂ કરી
દર મહિને નું ૧૫ રૂ ભરતો થયો અને એ જ રીતે
ક્યારેક ઘરખર્ચની રકમમાંથી બચાવીને સાડા ચાર
ટકા બાળ આપના રવેસ્થાન સેવી ગઈ ખાતામા
રકમો જમા કરાવતો

આજે મરે કોઈ ચિંતા નથી મધુના લગ્ન સુખ
૩૫ ઉજવાયે અને મારા ઘરની પ્રતિષ્ઠા પશુ સચવાશે

ક્યારેક વિનાર આવે છે કે નાગરિક મે કનો
સભ્ય ન થયો હોત તો

રાજકોટ નાગરિક સહકારી બેંક લિં

નાગરિક લાવન
રાજકોટ

વિગત માટે મળો યા લખો

જાન તો અત્યાજી
મેનેજી દીરેક્ટર

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ મોટર્ગેજ બેંક લીં

ખેડત ભાઈઓને આમત્ર છે

— ખેતી વિકાસ દ્વારા કુટુંબ અને રાષ્ટ્રની મજબૂતિ વધારવા માટે —

બેંકનું ધીરાણ મેળવવા માટે આટલું યાદ રાખો.

1. આપની જરૂરિયાતનું અપડાવી આયોજન કરો. આ વાગે ત્યાં રૂબો ન ખોદાય
2. યાદ રાખો બેંક ગીરો વેચાણ વધે તો તેવા હકવાળી જમીનની જમીન ધીરે માત્રે ધીરાણ કરે છે
3. કમખાહકની ખાત્રી માટે પ્રમાણિત થયેલ હકકપત્રકની નકલો, પાણીપત્રકની ખાત્રી વરસની નકલો, વેચાણ કરતાવેળે જમીનનું એકરીકરણ થતા મળેલ પ્રમાણપત્ર તથા ગણોત્તધારા અને કુદા જુદા સત્તા પ્રકાર નાણુદી ધારા હેડગના અસલ પ્રમાણપત્રો વિગેરે રજૂ કરી અરજીની ત્વરિત મજૂરી મેળવો
4. જરૂરી દસ્તાવેજો અને ગામના મહેસૂલી
5. દફતરની પ્રમાણિત નકલોની મજૂરૂ અને સમયસરની રજૂઆત અરજીની મજૂરીની ગતિ વધારે છે.
6. ખોતવાળી જમીન સાને બેંક ધીરે શકતી નથી
7. લેનનો હેતુસર ઉપયોગ કરો નાને આધિદ આપાદી હાસલ કરો
8. આપની અન્યત આપની બેંકના, ગાય દકાના વ્યાજના દરના નામ્મ રીએન્ચમેન્ટ મા રોડી આપના અન્ય ખેડૂત તાઈઓને મદદરૂપ થાય
9. હોતાની સમયસરની વતૂલાતથી આપની અને આપની બેંકની નાણાકીય સંગીનતા ઉત્તરોત્તર વધે છે

આપની બેંક આપનો મહકાર માગે છે

વિશેષ માહિતી માટે સંપર્ક સાધો

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ મોટર્ગેજ બેંક લીં

૬૮, અશ્રમ રોડ,

વડોદરા જિલ્લો

નંબર ૫૫૧, અમદાવાદ

ટેલિગ્રાફ કોડ, રાજકોટ

ઉદયભાણુચિહ્ન

મગનભાઈ ર. પટેલ

હો ૬૦ ત્રિવેદી

(યુનિયન ઓફ ખેડૂત ર)

ઉપરમુખ

મેનેજીંગ ડાયરેક્ટર

અમુખ

શ્રી માળીયા હાટીના તાલુકા ખરીદ વેચાણ સહકારી સંઘ લિં

માળીયા-હાટીના જિ જૂનાગઢ

પ્રમુખ

હરગોવિંદભાઈ રાંછ ભટ્ટ

રજીસ્ટ્રેશન નંબર ૧૫૮૦ ઓડીટ વર્ગ 'બ'
તા ૩૦-૩-૫૮ તા ૩૧-૧૨-૬૭

સભાસદ સંખ્યા ૨૬

અધિકૃત ચેર ભંડોળ	રૂ ૫૦૦ લાખ
ભરપાઈ થયેલ ચેર ભંડોળ	રૂ ૦૮૭ લાખ
અનામત રૂંદ	રૂ ૦૦૮ લાખ
અન્ય રૂંદ	રૂ ૦૦૧ લાખ

આ સંઘ તરફથી સભાસદ સહકારી મહાશયો
મારફત આવેલ ખેતી ઉપજના માલનો ઓધલ મિલ
દારો રૂપાતરનું કમ કરનામા આવે છે

આ ઉપરાંત સંયોજિત સહકારી મહાશયો
મારફત ખેતીને ખેતી ઉપજોની દરેક પ્રકારના ખાતર,
ખિયારણ જીવનસાધક દવાઓ ઓળંગે વિં પૂરા
પાડનામા આવે છે

લોખંડ સીમેન્ટ પતથ, ખજૂર, સુક્રો એવો, ખાડ,
વિં વસ્તુઓના વિતરણનું મન કરે છે

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિં

જૂનાગઢ

પ્રમુખ

દ્વારકાદાસ નાંઠ ત્રિવેદી

રજિસ્ટ્રેશન નંબર ૨૧૬

રચાપના તા ૨૪-૬-૫૮ ઓડીટ વર્ગ 'બ'
રજીસ્ટ્રેશન નંબર ૩૧૨૫ તા ૩૧-૧૨-૬૬

સભાસદ સંખ્યા ૨૧

અધિકૃત ચેર ભંડોળ	રૂ ૫૦૦ લાખ
ભરપાઈ થયેલ ચેર ભંડોળ	રૂ ૦૮૭ લાખ
અનામત રૂંદ	રૂ ૦૦૮ લાખ
અન્ય રૂંદ	રૂ ૦૦૧ લાખ

આ સંઘ આરફત સંયોજિત થયેલ તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘોને 'કન્સાઇન્મેન્ટ બેગ્રીઝ' ઉપર
નાઈફ્ટીજનસ ખાતર પૂરા પાડનામા આવે છે

આ ઉપરાંત ખાડ, સુક્રો એવો, લતીંગ, ખજૂર
વિગેરે વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે

સંયોજિત ખરીદ વેચાણ સંઘોને મદદરૂપ થવા
તથા આરકેટીંગ પ્રોસેસીંગના કાર્યને વેગ આપવા
સહકાર આવે છે

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ મોટર્ગેજ બેંક લીં

ખેડૂત ભાઈઓને આમન છે

— ખેતી વિકાસ દ્વારા કુટુંબ અને ગામૂની મમૃદ્ધિ વધાવવા માટે —

બેંકનું ધીરાણ મેળવવા માટે આટલું યાદ રાખો.

૧. આપની જરૂરિયાતનું આદર્શ આયોજન કરો. આગ વાગે ત્યારે દૂધો ન ખોદાય.
૨. યાદ રાખો બેંક ગીરો વેચાણ વધે તો તોવા હક્કવાળી જમીનની જમીન ઠીંગ મામે ધીરાણ કરે છે.
૩. કબજાહદની ખાત્રી માટે પ્રમાણિત થયેલ હક્કપત્રકની નકલો, પાણીપત્રકની બાર વરસની નકલો વેચાણ દસ્તાવેજો જમીનનું એકનીકરણ થતા મળેલ પ્રમાણપત્ર તથા ગણોત્તધારા અને કુદા જુદા સત્તા પ્રમાણ નાણુદી ધારા હેડગના અત્તન પ્રમાણપત્રો વિગેરે રજૂ કરી અરજીની ત્વરિત મજૂરી મેળવો.
૪. જરૂરી દસ્તાવેજો અને ગામના મહેસૂની દફતરની પ્રમાણિત નકલોની મધૂર્ણ અને સમયસરની રજૂઆત અરજીની મજૂરીની ગતિ વધારે છે.
૫. યોગવાળી જમીન સામે બેંક ધીંગ શરૂ થતી નથી.
૬. લેનનો હેતુમર ઉપયોગ કરો અને આવિંદ આખાત્રી હાસન કરો.
૭. આપની બચત આપની બેંકના પાયા ટકાની વ્યાજના દરના ન મન હીમેન્વરોમા રોકી આપના અન્ય ખેડૂત ભાઈઓને મદદરૂપ થાવ.
૮. હાતાની સમયસરની વસૂલાતથી આત્રની અને આપની બેંકની નાણાગીર સગીનતા ઉત્તરોત્તર વધે છે.

આપની બેંક આપનો મહકાર માગે છે

વિશેષ માહિતી માટે મપક સાધો

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ મોટર્ગેજ બેંક લીં

૧૮ અશ્રમ રોડ

મહકાર મન

નવરમપુ. અમદાવાદ

દેવરભાઈ રો. નાટકો

દેવભાણુરિ હર

મગનભાઈ ૦ પટેલ

હ૦ હ૦ ત્રિવે

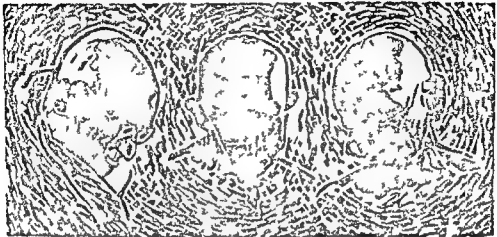
(મુદ્રાજ એફ પોસ્ટલ)

ઉપરનુમ

મેનેજ ૧૫૨૨૮૦

નમુખ

નવજીવનનું ગાંધી સાહિત્ય

નવાં પ્રકાશનો

પડિતજી પોતાને વિશે	૩-૫૦
શ્રીરામચરિત	૫-૦૦
ગાંધીબાપુ	૧-૫૦
ગીતા અને કુશન	૩-૦૦
આપણે સૌ એક પિતાના મતાન	૩-૦૦
પાયાની કેળવણીમાં અનુબંધની ઠળ	૨-૦૦
આદી શા માટે ?	૩-૦૦
ભાવિ ગ્રામજનશિક્ષણની દિશામાં	૪-૦૦
ગાંધીવિચારદોહન	૨-૦૦
હિંદના સંસ્કાર	૨-૦૦
ડિગ્રીનાલભાઈના જીવનપ્રસંગો	૧-૦૦
જીવનચરિત્ર	૬-૦૦

નવજીવન ટ્રસ્ટ

અમદાવાદ-૧૪

મમ માયા દુરતયા

સરોહ

દેવી હોયઃ શુભમયી મમ માયા દુરતયા ।

મામેષ ચે પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ષ સ. ની. ૭-૧૪

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને ફેરવી ફેરવીને પૂછે છે, 'તું મારું કહેતું સમજી ગયો ? હવે સદેવ પશુ સદેહ છે ?' અર્જુન કહે છે, 'ના મહારાજ, આપના પરમ જ્ઞાનથી મારી પૂર્વની સ્મૃતિ જાગી છે. મારા મોહ નાશ પામ્યો છે, હું અપ્રકરેશો તેમ કહીશ.' -

આમ કુરુક્ષેત્રના રણમેદાનમાં હજી યુદ્ધ શરૂ થયું નથી, ત્યાં ભગવાને કૃપા કરી અર્જુનને પોતાનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન આપેલ છે. અર્જુનનું હૃદય તે જ્ઞાનના પ્રકાશથી ઝગહગા હોંલે છે. તે જાણે છે કે તે આત્મ નિમિત્ત છે, કર્તાકારતા પ્રાપ્ત બીજું છે. તેને વશ રહી બધા વતે છે. તે છે પ્રકૃતિ. પશુ હવે તેને પ્રકૃતિથી પર ને પુરુષોત્તમ છે, તેનું વલણ સ્વીકારેલ છે. તેને વશ રહી વર્તવા કબૂલ કરેલ છે. ભગવાને તેને જ્ઞાન આપેલ છે કે તું કરી ચિંતા કરતો નહીં, મારું શરણ લેનારની બધી જવાબદારી મારા પર છે, હું જ તેને મારા પરમ ધામમાં પહોંચાડું છું. તું તારી પ્રકૃતિ પર ખ્યાન રાખ અને હું કહું તેમ કર. આ દેવાધારણ્યથી અર્જુન નિશ્ચિત થઈ જાય છે અને તેના ગાર્હપત્યકારથી દિશાઓ મૂંઝી જાય છે.

યુદ્ધના દિવસો એક પછી એક વીતે છે. યત્ન પડે છે કે મિત્ર પડે છે તે બાબત અર્જુનના મનમાં હંમેશાં કે શોક નથી. જય મારે કે પરાજય મારે તેની તેને ચિંતા નથી. યુદ્ધ દુરત સમાપ્ત થાય તેવી આતુરતા નથી. આજીવન આને તો તે બાબત જોવા નથી. ભગવાનની આજ્ઞા છે કે લડ, આથી તે લડે છે. પશુ લડે છે પૂરા સામર્થ્યથી, પૂર્ણ નિષ્ઠાથી, સંપૂર્ણ જવાબદારીથી. યુદ્ધ તેને મન ભગવાનનું કાર્ય થઈ ગયેલ છે ન્યા મૃંજયણ થાય છે ત્યાં પરમેશ્વર પ્રત્યક્ષ હાજર છે, તેને પૂજી લે છે. તે જોમ કહે છે તેમ કરે છે. સારાસાર યા સારા ખરાબના વિચાર તેને અહતો સુધ્ધા નથી.

તેમાં શત્રુદળ સાન પ્રાપ્તો વ્યૂહ રચી અભિમન્યુને ઘેરી લે છે. સાતમે પ્રાટે અભિમન્યુ પડે છે. અર્જુનને તેની ખબર પડ્યા જ તે ભગવાનને પ્રાર્થના કરે છે કે મને ત્યાં લડવા જવાનું જણાયું છે કે અર્જુનને આપેન જ્ઞાનની આજ્ઞા કસોટી છે. ભગવાન મારે તે ઘોડે રચેને અભિમન્યુ ન્યા પડ્યો છે ત્યાં લડ જાય છે. અભિમન્યુ છે ત્યાં શ્વાસ લઈ રહેલ છે. અર્જુન ઠેકઠેકા મારી રથમાંથી જીતે છે અને અભિમન્યુનું મગતક પોતાના જોળામાં લે છે. વીરગતિ વરનારા અભિમન્યુને તે પૂછે છે, 'કેમ આકુળ વ્યાકુળ છો ? કરી વાસના તો રહી ગઈ નથી ને ?' અભિમન્યુ ઘુંટાતા શ્વાસને બળપૂર્વક કાજીમાં લઈ કહે છે, 'મૃત્યુ તો અનિવાર્ય છે અને ક્ષત્રિય માટે સામે છત્રીએ લડી મૃત્યુને વરસું' તે કરતા વિશેષ લઘાવો શા હોઈ શકે ? પશુ મને એક વાતનો વસવો રહે છે.' અર્જુન પૂછે છે, 'શું ?' અભિમન્યુ કહે છે, 'મને એકને ઘણાએ ઘેરી ને માર્યો છે, એ તો મારા વીરત્વની કદરે કરી. પશુ હું પડ્યો ત્યારે જ્યારે મારા લમણા

પર લાત મારી તે શનિયને અનુચિત તેલ કૃત્ય મને મારા શરીરમા લાગેલ આ બાણના કણાધી સોમકુ
ખટકે છે તેજે આમ મર્યું તો લને કહ્યું, પણ મારામા એટલું સામર્થ્ય રહ્યું નથી કે તે પાટુ મારનારનો
પગ હુ સાથળના મૂળથી તોડી નાખુ મને એ જ વસવસો છે ' પોલ પર પાટુ માર્યાની વાત સામગી
અનુન ધર્મીને લાલનોળ થઇ જાય છે તે અત્યંત આવેગ પૂર્વક કહે છે, મારા ખારા પુત્ર, તને પાટુ
મારનારા જ્યદ્ધનો આવતી મલના સ્થાસ્તિ પહેના હુ સહાર કરીશ અને ન કરી શકુ તો તારા વસવસા
બેળા મારો વસવસો ભેળવવા અગ્નિતેયા પર ચડી જળી મરીત તુ નિરાસે આ દેહ છોડી વીરગતિને
ગ્રાસ કર ' અનુનના આ વચન સામગી અભિમન્યુ શાત ચર્ષ દેહ છોડે છે વિપાદયુક્તા ચહેરે અને ધીર
ગભીર પગલે અનુન રથમા બેસે છે ભગવાન સામે તે જુએ છે, મીટ મળે છે અને તેના હૃદયમા હાહાકાર
મચી જાય છે

અનુનને ધાય છે કે એ આ શુ કહ્યું ? અભિમન્યુ પણ આખર તો પુરુષ કર્મોત્સાર પિતા
પુત્રનો સમઘ બધાયો તેના કર્મ પ્રમાણે તેની ગતિ થઈ તેમા આટલો આટલો આવેશ આટની
મમતા આટનો વિષાદ ? તને ભાવાનના સન્દો યાદ આ-યા અહ મર વિમુક્તામા નહ કર્તા ઇતિ
મ થતે જ્યદ્ધનો હાહાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર હુ કાણુ અને કેવો ? ભગવાને આપેલ ઉપદેશ તાલે
ધામ છે પુરુષાતમે સ્વયં જ્યુએ આવેલા ગ્રાન પડી પણ તેમની જ હાજરીમા તે અપરા પ્રવૃત્તિને વશ
થઇ ગયો ! ભગવાન સન્મુખ હતા છતા પ્રતિજ્ઞા લેતા પહેલા પૂછ્યું પણ નહી ! ભગવાન તરફ દ્રષ્ટિ
કરી તેમના સદૃશ્યની પણ રાહ ન ભેઠ ! અનુન વિષા પ્રસત થઇ હૃદયગીમા માધુ દાગી દે છે
ભગવાન પરમ કરુણાળુ પુરુષોત્તમ પુરુષ માત્રના પરમ સુહૃદવ તેલુ માથુ હજવેથી ઊંચુ કરી માત્ર
એક વાક્ય કહે છે અનુન 'મમ માયા દુરતયા' અનુન હાથ ભેડી મસ્તક નમાવે છે ભગવાન કહે
છે અનુન આમ પરાસ્ત થયે નહી ચાને આ તો સ રૂઝું વિજય દ નંદ ન થાય ત્યા સુધીની લડાઇ
છે વચમા પીછેહઠ પણ ધાય એથી નિરાશ ન થવાય વિષાદને તો પાસ દૂકરા પપ્પુ ન દેવાય શત્રુના
સામર્થ્યની વિશેષ ભાજકારી થઇ છે તો હવે વિશેષ ભગ્યતિ સેરતે જિહ જિઓ થા ફરી મારા નિષિદ્ધ
શાનને યાદ કરી માડિવતો ટકાર કર દિસાઓને ધુમ્પરી દે અને સત્રુને જાણુ કર કે તે હાર કદુની
નથી લડાઇ ચાતુ છે અને તે માત્ર તારા વિજયમા જ સમાપ્ત થયે' અનુનની આખમા આસુ આવી
જાય છે ભગવાન કહે છે આસુ પણ નહી ચાને અનુન આ તો લાઈ છે સૌથી ધોર લડાઈ આખ
ગોખી ભેરો દૈયુ સાખત અને કાઝા કડીયલ' અનુન હાકે મારે છે ભગવાનનો જય હો ! ભાવાનનો
જય હો ! ' શત્રુઓને આક્રાંત કરતો અનુનનો રથ કુરુક્ષેત્રની રણભૂમિને ફરી ઘુમવાગાથી ભરી દે છે

શિવરાત્રિના મેળામાં..

સરોહ

આ અદિકેરા ચરણે ઢળેલા
તળાવકાંઠે મસ મેદનીના
મેળામણી' હું કવિ કોણે બરો
ધૂમી રહ્યો'તો :

આહી' ખાનપાનની
હુકાત ને ત્યાં ધુમધી રહેલા
હાથે નીચે ચોગમ ફાળકાઓ
પડાવ પાસે કંઈ આમીઓના,
થાક્યા પાક્યા કોઈ હેતા વિસામો,
કેમ વળી રેહી પકાવતા અને
મારે ચડી કોઈ વિતાવતા નિશાઃ
ચોરેક દૂરે ભજનીક મંડળી
— ન એક, બે ને, પણ કેટલીય—
ત'બૂરને તાન ચમાવતી હતી.
સંતો તણા સપ્ત સુરીક પંચમે,
જમાતના ત'ણ પટેલ પાસમાં
ખાખી' વિરાગી અરધૂત કેરા
ખાલી બધા, એ લઈ હાથ ચીપિયા
મિશ્રણ મેળ શિવપાવખી વહી
જતા હતા થી ભવનાથ મંદિરે:
ને મંદિરે લે
ધક્કા ચૂકીના સડતી મહારે:
જતી હતી માનવ કેરી મેદની
ફૂલાઈ યાવા શિવલી'મ દર્શને.

શું આ મણિમા શિવરાત્રી કેરો ?
રાત્રિ સંજુ' આ જગકેરુ' દર્શન,
મામદય તેમાં શિવજુ' ચડુ' તે
શું આ ? આહી' રૌર સ્વરૂપ કયાં છે
કશ્યાણુ કેરુ' અતિ રમ્ય રૂપ ?

નિચારતો પાળ તળાવ કેરી
ચડી ગયો ત્યાં પડબે ચઈને
પતાર કોઈ ચડુ' અધોતીરૂપ
છોડી જવું નહોત્ય કરાડે રાત્રિ આ !
સરાજા પૂરા પડછદ દેહે
લાંબી ભરી ફાળ વનો વટાવતો,

સુંગે પડે નહોત્ય ચુકંત પાય,
તેજસ્વી નેત્રે નમણાં નિહાળતો
વનથીજુ' રૂપ અગોચ ને પછી
ત્યાંથી લઈ ફેરવી તામિકાચ
દષ્ટિ ધરી પથવિહીન પર્વતે
કેડી કરી ચુદ્દ પાયથી જતો
ભોગીન્દ્ર કોઈ: નવ સ્થેજ સંસાય,
શિવાશ્રમે એ જ અતીત અદ્ય.

આપ આવો....

ખરબાદ

[પાચેક વર્ષ પહેલાની વાત છે. ત્રીસ વર્ષનો યુવાન જૂનાગઢની બજારમાં ખરીદી કરતા નીકળે છે. ઘણા વર્ષની રૂપિયા એ રૂપિયાની બચતે ખજાજા સાહેબની દરગાહના દર્શને જઈ સકાય તે માટેના ખર્ચની ભેગમીઈ થઈ છે. ત્રણેક કનાકમા તેા ગેપડા છે તેમાં અચાનક થાદ આવે નહીં ખરી ને તે બજારમાં લાવેલ છે. મોઢા પર બેઠક ખુશમિનજી છે, ચાલમાં તોર છે, અતરના અકરમ આનંદ છે.

ત્યા અવાજ આવે, 'આજ તો કાંઈ અરે રંગ છે બાઈ ?'

અવાજ પોતાથી ઉમરમાં મોટા સખધીનો છે યુવાન કહે છે, 'અજમેર જઈ છું' ચાચા.'

આથેડ પુરુષના મો પર આનંદ છવાઈ જાય છે તે નિ સાસો મૂકે છે.

યુવાન પછે છે, 'કેમ, ચાચા ? શું વાત છે ?'

જવાબ મળે છે, 'પાંચ વર્ષથી ઉધાડે માથે ને ખૂંદને પગે કંઈ છું પણ ખજાજા સાહેબનો કુકમ થતો નથી.'

યુવાન સમજી જાય છે કે દરગાહના દીવારની માનતાને પાંચ નંદી થયા છતાં આ છુટ્ટા પસે ખર્ચ સંતે ભેગમીઈ થઈ જાય નથી તે કહે છે, 'આવો ચાચા, મારે ત્યાં.'

'શું કામ છે બાઈ ?'

'કાંઈ નહીં ચાચો તો ખરા.'

આમ જનાન ટાળી તે આથેડ પુરુષને ઘરે લાવે છે, ખર્ચ માટે ભેગા કરે ન જોડો રૂપિયા તેના હાથમાં મૂકે છે અને સાથે તેવાર કરેલ લાતાનો ડબ્બો.

આ યુવાન તે ચતિમખાનામાં ઉઠેલ, માન જઈ ધોરણ સુધી જ અભ્યાસ કરી શકે ન અને જૂના સાગા ની ફેરી કરી યુજવાન ચલાવી રહેલ આપણા કુખપુર કંઈ અને હવજાજા મજબૂર થી ખરબાદ] -સં

ત્રેણમાં આપના દિલ આ મજબૂર છે,
આપ આવો, નહીં તે મજબૂર થી જશે.
પથ લાંબા ઘણા, મંડિલો દુર છે;
આપ આવો, નહીં તે મજબૂર થી જશે.

એકતા યુજની આ તો બચાઓ નથી,
આપ આવો તે સમજઈ તરી બહાર
આપ છલકે કોઈ, કોઈ બરપૂર છે;
આપ આવો, નહીં તે મજબૂર થી જશે.

મારા શાહબર બચા એ જ છૂટી થયા,
છેલ અરમાન મારા મને કે મચા
હોસ તરતા રહ્યા, આંખ પેધૂર છે;
આપ આવો, નહીં તે મજબૂર થી જશે.

આવવાનું કહી આવશે બે નહીં,
કોણ કરશે કારોસો પછી આપનો ?
માજ હથેલી થઈ, આશ અકચૂર છે;
આપ આવો, નહીં તે મજબૂર થી જશે.

આપ આવો ન આવો ખુદી આપની,
જિલ ખરબાદ એનો કરી નહીં કરે;
આ મજબૂર છે, મજબૂરના થ દરતૂર છે;
આપ આવો, નહીં તે મજબૂર થી જશે.

કર લાગેલા પદાર્થ પરીથી રચિતર યથ જાણ છે અને ઉદ્દેશને ભગાડતાનુ કામ કરવા લાગે છે. નિદાધ, તું મને એવું અજ બતાવ જે આદિ મધ્ય અને અંત ત્રણે કાળમા રચિતર જ બની રહ્યું હોય. જે રીતે મારીતું ઘર મારીથી જ લીપવાથી દર ચામ છે એ જ રીતે આ વાર્ષિક દેહ પાર્થિવ જનના પદમાણુ-ઓથી જ પોપણુ પામે છે. જે ઘડે, મગ, લી, તેન, દૂધ, ફળી, ગોળ, ફળ આદિ પદાર્થો તે પાર્થિવ પરમ પુ જ છે.

જાણના સુખથી આત્મી સદસદ્વિવેકમયા વાલી સાત્ત્વગીને નિદાધત્ર હંધ મૂઠાં યથ ગુણ પરમ શ્રદ્ધાશક્તિ સાથે પ્રયુક્ત કરીને હાથ જોડી જોના નિદાધે તેમને પૂછ્યું : 'મારા ક્ષત્રાણુની કામનાથી પધારેલા પ્રણુ, આપ કોણુ છો? આપના સ્વમતમવ વચનોથી મારા મોહ સ પૂજું નાશ પામ્યો છે.'

આશીર્વાદ દેતા દેના સજ્જાની કાણુ જોડ્યા 'નિદાધ, હું તારો ગુરુ જાણુ છું તારી સાધનાથી પ્રમન થતે તને સદસદ્વિવેકની બુદ્ધિ પ્રદાન કરવા અહીં આ થો હતો અને આ હવે જાડે છું.'

હજાર વરસો વ્યતીત થયા પછી ફરીથી મહર્ષિ જાણુ નિદાધને ઘાનોપદેશ કરવાને પાછા એ જ નગરમા પધાર્યા ત્યાં એમણે જોયું તો રાજા ભારે મોગી સેના સાથે ખૂન ધામધૂમથી નગરમા પ્રવેશ કરી રજા હતા અને વનમાંથી કુશાન્સમિધ લઇને આવેનો નિદાધ જન સમૂહથી દૂર ખસીને જૂઞ્ઞો તરસે દૂર િભો હતા.

હાપવેશમા કાણુ નિદાધની પાસે ગયા અને અભિસાદન કરીને પૂછ્યું 'હે દિજ, અહીં એકાંતે શાંતે જીમા છો?'

નિદાધ જોડ્યા 'વિપ્રવર' આજે રાજગુ નમર આગમન થવાનું છે, તેથી માર્ગમા ખૂન ખીડ મચી છે અને તેથી હું રસ્તે એકજાણુ અનગ આવી જોમા છું.'

'કાણુ જોડ્યા 'હે દિજશ્રેષ્ઠ, લાગે છે કે અહીંની અધી વાતથી આપ વાકેફ હો. જરા કહેશો કે આમા રાજા કોણુ છે અને ખીજા કોણુ કોણુ છે?'

નિદાધ જોડ્યા : 'વેનો જે પદ્મીત જોયા જાવો મત ગળરાજ પર ચડેને ૩ તે રાજા છે તમા ખીજા કોણુ પરિજનો છે.'

કાણુ જોડ્યા : 'તમે તો રાજા અને ગજા બનેતે એકી સાથે દાખ યા, પરણુ આ બેના પૃથક્-પૃથક્ વિશેષ ચિહ્નો અથવા લક્ષણો ન પતાવ્યા. તેથી હે મહારાજ, આ બન્નેની દર્દ કંઈ વિશેષતાઓ છે તે સ્પષ્ટ રીતે બતાવો. હું એ જાણુવા ઇચ્છું છું કે આમા રાજા કોણુ અને દાસી કોણુ?'

નિદાધ જોડ્યા : 'આમા જે નીચે છે તે દાસી છે અને ઉપર રાજા છે હે દિજ, આ બન્નેનો પાશ-વાહક સંબંધ છે, એ વાતની મને ખબર નથી?'

કાણુ જોડ્યા 'હીક છે. પણ મને એ રીતે તમજાવો કે જોયા મને ખરાબર ખબર પડે અને હું સમજી શકું કે નીચેનો અર્થ શું અને ઉપરનો અર્થ શો થાય?'

કાણુના કહેવાથી નિદાધે અકસ્માત જ તેના ઉપર અડી જતને કહ્યું. 'સાલગ્રો, આપે જે પૂછ્યું તે જ કહું છું, આ વખતે રાજાની જેમ હું ઉપર છું અને દાસીની જેમ આપ નીચે છો.'

કાણુ જોડ્યા 'હે દિજશ્રેષ્ઠ, અમર આપ રાજાની સન્માન હો અને હું દાસી સમાન દોઉ તો કૃપા કરીને કહેા કે આપ કોણુ અને હું કોણુ?'

કાણુએ આ કહ્યું કે તરત નિદાધ નીચે ઉતરી એમના પગમા દળી પડ્યો અને ચક્રાગ્રહાદ સ્વરે કહ્યું 'જરૂર જ આપ આઆપ અરણુ કાણુ છો નહિ તર આવુ અદિત સરકારયુક્ત ચિત ખીજા કોણુ હોય?'

કાણુએ પોતાનો વરદ નિદાધના માથા પર મૂક્યો અને જોડ્યા 'હે નિદાધ, તારા માટે રનેહને લીધે હું ફરી તને બનેક-બુદ્ધિની પ્રેરણા દેવા આ મો છું હું જાણુ નાખતો તારો ગુરુ જ છું. હે મહારાજ, સમસ્ત પદાર્થોમા અદિત આતમબુદ્ધિ રાખવી એ જ દુકામા પરમાર્થનો સાર છે જ્યાં એવી બુદ્ધિ છે ત્યાં દુખ નથી, રાગ નથી, રાગ પણુ નથી. પરણુ આનંદ અવિકલ્પ આનંદનો જ સર્વ અખડ પ્રસાર છે.

જાણુઆત માટેની પણ એવી અને-બુદ્ધિ બદાન દના સ્પર્શનુ સુખ આપે છે અને એવી અનુભૂતિ આગળ તો યોગીઓની સમાધિ પણ ગુચ્છ છે તુ તેને જ પરમ સત્ય જાણુ.'

ભલે વીજે ફિક્કર નહિ ઉદયવકર દેશાઈના
દીકરો મારા ઉપર બલવાળી લઈને આવે ત્યા
મારે આ ઉદયમૂર મેમણુનું ડુંબ લગાડવાયજી
કયા રહું ?

હરભાઈ ઉતારામા સૂતા સૂતા આ બંનેની
વાતો સાંભળે પોતાના ઘરની પુણ્યશાળી ને
દાનેશ્વરી પિતાની પ્રથ સા સાંભળી, વડીલોની
મનમોટાઈને ઉત્તરણ કીર્તિ સાંભળી, દેશાઈ
કુટુંબની જ્ઞાનદાનીની અવટ કી ગાવા સાંભળી,
હરભાઈના પંડ્યમા પોરસ આવવા લાગ્યો
કોણ નાજી નથી ચાતું ? સરપ પજી જે ઘડી
ભય કરવા મૂંઝીને સામો મહાય છે

કુળની કીર્તિ સાંભળી કોણ ન દોષ પુત્રિયાક
પુગી વમાડે આરુઢી વીજને તમે છ બ્યાન

જેમ પોતાના કુળની પ્રથ સા સાંભળી એમ
પ્રેમજી હક્કરની કિથિતિની વાતો પજી સાંભળી
આ વિચક્ષણ પુરુષે બાપી લીધું કે આ માણસ
દાનવખોગે નથી ગરીબી આગે લઈ ગઈ છે
આલ જ્ઞાન સધરે એમ નથી

હરભાઈ વિચારના વખતમા થકા શું
કરવું ? આ ઠરીબ લોકાવાના મારે ાલા
વી ખવાના ? અને એ પજી આ ધનવન મેમણુ
માટે ? કે ચાલીસ પચાસ કોરીના ચગાર માટે ?
હરભાઈએ મનમા ને મનમા કૈક નિષ્ક્રય કરી
લીધો

સવારે ઠીકતા વેત હાસમ શેઠને કથું
'શેઠ ! પ્રેમજી હક્કર પાસે લેખ કેટલું ?'

શેઠે કહ્યું 'છસો કોરી'

'બમ ને ? બસ હાલો સમાધાન થઈ ગયું
કોરી છસો મારી પાસે આવી ગઈ'

'ત્યારે સમાધાન થયું હરભાઈ ?'

'સને તમે સૂતા હતા ત્યારે'

'શી રીતે ?'

'પ્રેમજી હક્કર આવીને કહી ગયા'

'પટેલ ગાડું ભેડાવો પાટણ મૂંઝી બચ'

પૂન પટેલે વેડકું ગાડું ભેડાવ્યું હરભાઈ તથા
હાસમ શેઠને પાટણને પથે વળાવ્યા

પટેલે અમલદારને વિદાય આપીને પ્રેમજી

હક્કર પાને આવીને વાત કરી 'હક્કર ! સાજો
તો કહેતા હતા કે એક કોરીની પેવડ નથી
ને છસો કોરી ભરી ક્યાવી ?'

'શું વાત કરો છો પૂન પટેલ ?'

'અરે એ કાન ધાનું રહે ? કોરી ભરાઈ
ગઈ એટલે તો બળવણી બધ રહી હાસમ શેઠ
ને હરભાઈ તો વચા ગયા'

પ્રેમજી હક્કર દેરત થઈને બોલ્યા, 'પૂન
પટેલ પ્રજુના મોર્ગર્ને ખાઈને ંડુ છ કે મને
ગઈ ખબર નથી'

'હાલો ત્યારે બઈએ હરભાઈ પાસે'

પ્રેમજી હક્કર ને પૂજો પટેલ ઘોડા લઈ
પાટણને પથે પડ્યા આવી પાસે ગાડાને આપી
લીધું મેઠની હાજીમા વાત થઈ ત્યારે હાસમ
શેઠને ખબર પડી કે કોરી તો હરભાઈને
આપવાની છે

'હરભાઈ ! તમારે કોરી આપવાની હોય
તો મારે નથી ભેલી કોરી મને પોગી ગઈ'

'ના શેઠ, મારે આપી દેવી છે'

'તમારે આપવાનું કારણ ?'

'બાપુ માણસ તમારા જેવા ત્રીમત માણુ
સને આવા ગરીબોના માળા વી ખવાતું સૂરે
ત્યા બીજું શું કરું ? મારો જીવ ન હા પો
કુકમનાસુ થયું છે એટલે તમારું લેખું તો
પતાવી દેવું ભોઈએ'

'હવે પત્ની ગયું હરભાઈ !'

'ના એમ પત્નું ન જોવાય કોરી છસો
તમને આપી દઉં ત્યારે પત્નું કહેવાય'

પ્રેમજી હક્કર તો એક પ્યાને સાંભળી રહ્યા
છે નવાઈ લાગે છે 'હરભાઈ, આ શું વાત
કરે છે ? એક કહે આપવી છે, એક કહે પોગી
ગઈ ! જેવ વચ્ચે વિવાદ ચાલતા છેવટ નહીં થયું
કે પાટણ બઈએ બાપુજી કહે એમ કરવું'

બંધા પાટણ આબ્યા હાસમ શેઠ હરભાઈના
પિતાશ્રી ઉદયશકરશાઈ પાસે વાત કરી

વાત સાંભળતા ઉદયશકરશાઈની છાતી
પુલાવા લાગી પડ્યમા પોરસ માતો નથી

[અનુસંધાન ૧૪ ૪૦૫]

પ્રભુની અસીમ કરુણા

કિશોરજીવંદી ધીમી પુરોહિત

આનુ સ્થાન ૪૦૨૦ ૧૯૬૪ના વર્ષ દરમ્યાન કણ્ઠાટકના ભક્તશિરોમણિ પુરદરદાસના ૪૦૦મી સ વત્સરી સમગ્ર કણ્ઠાટકમા અને દેશમા ઉજવવામા આવી રહી છે. કણ્ઠાટકની પવિત્ર ભૂમિની ભાગવત કારે પણ પ્રયાસ કરી છે. આ રજા શ્રીમદ્ભાગવતના શબ્દો

ઉત્પન્ના દ્રવિડે સાડક' વૃદ્ધિઃ કર્ણાદકે મતાઃ।

અર્થાત ભક્તિ કહે છે 'કુ દ્રવિડ દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ અને કણ્ઠાટકમા વૃદ્ધિ પામી.' દ્રવિડ દેશ જે ભક્તિની ગંગોત્રી છે, તો કણ્ઠાટક તેના વિકાસવૃદ્ધિ માટે વિશાળ ક્ષેત્ર પુરુ પાડનાર આર્યાવર્ત છે. કણ્ઠાટકની જ પવિત્ર ભૂમિમા ભગવાન શકરાચાર્યે શૃંગેરી મંદીરી સ્થાપના કરી હતી, કણ્ઠાટકમા જ શ્રી રામાનુજાચાર્યે પોતાનું જીવનકાળ કયું હતું શ્રી વલ્લભાચાર્ય અને શ્રી માધ્વચાર્યની તે એ જન્મભૂમિ જ છે

ભક્ત પુરદરદાસ કણ્ઠાટકની આવી પાવનકારી ધર્મશ્રીમા ૪૦૨૦ ૧૪/૪મા જન્મ્યા હતા પદરપુરની પાસે આવેલા પુરદરદાસ એમનો જન્મ થયો હતો એમના પિતાનું નામ હતું વરદરૂપા તથા માતાનું નામ હતું લક્ષ્મણા એમનું પોતાનું મૂળ નામ હતું શ્રીનિવાસ નાયક એમના નામ પ્રમાણે એઓ ગર્ભ શ્રીમત હતા, પરંતુ રરજાવે ખૂન પીળી હતા

કહે છે કે ભગવાન વિષ્ણુ પોતે એમનો સુવર્ણમોહ દરવા માટે બ્રાહ્મણુ રૂપ લઈ આ-યા હતા ભગવાને એમને પ્રત્યક્ષમોહમયી કેવી રીતે યુક્ત કરી સતશિરોમણિ બનાવ્યા તેની કથા દ્રકમા આ પ્રમાણે છે

એક દિવસ એક ગરીબ બ્રાહ્મણુ શ્રીનિવાસ નાયક પાસે આવે છે અને કહે છે, 'શ્રીનિવાસ મેહુ, આપ તો મોટા ચરાક હો; હું એક ગરીબ બ્રાહ્મણુ છું મારી દીકરીના લગ્ન કરવાના છે, તો એ પ્રસન્ને મને સહાય કરવાની નમ્રપણે પ્રાર્થના

કરુ છું. આપ કૃપા કરો.'

શ્રીનિવાસને એમના પોતી સ્વભાવ પ્રમાણે આ બ્રાહ્મણુ એક લપ લાગ્યો એણે એને બીજા દિને આનવાનું કઢી કાઢ્યો જ્યારે બીજા દિને તે બ્રાહ્મણુ આગ્યો, ત્યારે શ્રીનિવાસે એને ફરીથી બીજા દિવસને વાપરો કયો અને એ પ્રમાણે ૭ માસ સુધી રોજ રોજ શ્રીનિવાસે પેલા દરિદ્ર વિપ્રને વાયદો કર્યો કીધો, પરંતુ એ બ્રાહ્મણુ તો ધીરજપૂર્વક દરોજ શ્રીનિવાસને મળતું આવું રાખ્યું. અંતે શ્રીનિવાસને, 'યકુ' કે ન્યા બ્રાહ્મણુ આમ ટો એમ નથી તેથી તેની આગળ બે જોડા પૈસાની ઘેડી મૂકી તેને કહ્યું, 'તને આમાથી ને સિલ્કો જોડતા હોય તે લઈ લે'

પેલા બ્રાહ્મણુ એમાથી કશું ન લીધું, પરંતુ શાંતિથી જીવેને ચાલ્યો ગયો અને એ મન્યો શ્રીનિવાસ નાયકની ધર્મિક પત્ની સરસ્વતી અમ્માને બ્રાહ્મણુ તેની આગળ પોતાના દુખની કથની કહી તથા શ્રીનિવાસે એની કેવી કૂર મંચકરી કરી તે, પણ જપ્પાત્રી સરસ્વતી અમ્મા સ્વભાવે દયાળુ હતા પોતાના પતિ અતિ કનૂસ હતા તેનું એમને દુખ હતું બ્રાહ્મણુની વિકટ દશા જોઈ એમણે કરુણાથી પોતાના નાકથી નયની એમને આપી દીધી

બ્રાહ્મણુ તે નયની લઈ શ્રીનિવાસ નાયક જ્યા પોતાની ઘરાણી પેલી પર બેસ હતા, ત્યાં ગયો અને તેમની આગળ પેલી નયની મૂકી તે માટે યોગ્ય કીમતર્ન માગણી કરી શ્રીનિવાસે નયનીને ઝોળખી કાઢી અને બ્રાહ્મણુને તે વિરે પૂઝી ખાતરી કરી લીધી કે એ નયની એની પત્નીએ જ આપી હતી શ્રીનિવાસને આથી પોતાની પત્ની પર ખૂન રોષ વધ્યો એઓ નયનીને તિજેરીમા મૂકી તેને તાણું મારી મીધા ઘરે ગયા અને સરસ્વતી અમ્માને મન્યો તેને પૂછ્યું, 'અરે' તારા નાકમા નયની કયા છે? તું તો જહુ જોવા જ બેધી છે અને સાથે મને પહુ

પામમાલ કરી રહી છે અને હમણા ને હમણા તે નયની શોધી આપ, નહિ તો તારી ખબર લઉં છું.

સરસ્વતી અમા પોતાના પતિના લોભ અને રાણી પરિચિત હતા તેમજે કહ્યું 'અરે' તમે આટલા આકળા કેમ થાઓ છો? નયની તો અદ રના ઓરડામાં છે અને હમણા તમને તે લાગી આપુ છું.

અટલુ કહી સરસ્વતી અમાએ પતિની રાજ કમાથી સંતાને મટે મુકત થવા પોતાના જીવનનો અત લાનવા વિચાર્યું તેજે ઓરડો પ્યાનો તૈયાર કર્યો અને દેવચાનના ઓરડામાં જઈ પ્રતુ આગળ પ્રાર્થના કરી હે દીનદવાગ! સત્રા મટે હવે કુ ત તા ચરણમાં આવુ છું નયની તો મે મરીગ ફૂળી બાહ્યાપુને અ પી દીધી. હવે કું એ કથાથી પતિદેવને આપુ ? પ્રતો! મારાથી એમનો રાણ સહન થતો નથી એમનુ છુ સત્રા કલ્યાણ કરજો પરતુ મને હવે તું રીકારી લે.

આગળ શબ્દો સાથે બ્યા તેઓ વિષનો પ્યાનો હોડે માંડે છે, ત્યા ટપ ટપને તેમની પસે કકક પડ્યુ જુએ છે તો પેની નયની અમકી રીંછી છે સરસ્વતી અમાના આનકનો પાર ન રહો એમને પ્રજુની જીવન દાજરી અને કૂપાની ખતરી થઈ પોતાની પ્રાર્થના સલામપાનો એમના હૃદયમાં અન હદ આનદ શેમટયો તેઓ એકદમ ઘોડયા પાતાના પતિ પાસે અને કહ્યુ લો આ આપની નયની.

શ્રીનિવાસ નાયકે નયનીને જોઈ, ફરી ફરીને જોઈ એઓ કહ્યુ જ ન સમજી શકયા પોતાના મનમાં અથબ સાથે વિચાર કરવા લાગ્યા 'અરે' આ નયની તો મે દુકાને તિજેરીમાં મૂકી હતી તેને ત છુ પછુ માથું' હટુ પડી આની પાસે કથાથી આવી?

શ્રીનિવાસ તરત ત્યાથી ગડી નયની નિજેરીમાં છે કે નહિ તેની ખાતરી કરયા દુકાને ગયા જોયુ, તો તિજેરી ખંધ છે પરતુ તિજેરીને પોનીને જોતા તેમાં નયની ન મળી તેઓ ઘરે અવ્યા અને પત્નીને બેલાવી શાંતિથી પૂછ્યુ 'દેવી! આ નયનીનું રક્ત્ય કુ કળી શકતો નથી તે પેના બાહ્યાપુને તારી નયની ન આપી હતી? એ નયની મે તિજે રીમાં મૂકી હતી પરતુ વું ત્યા મઈ નથી, જતા તે

તારી પાસે જી રીતે આવી? મને આ કથા' સમ- જાતુ નથી.

સરસ્વતી અમાએ આનદપુલકિત હૃદયે કહ્યું, 'સ્વામીનાથ, પ્રજુની આમ કહ્યુ સિવાય આ કથુ નથી ખરેખર મે આ નયની બાહ્યાપુને આપી દીધી હતી અને આપે રાણ અને બાહ્યામકી સાથે એની માગણી કરી ત્યારે મને ખૂન આધાત લાગ્યો હતો. મે એથી વિષપાન કરી જીવનનાનો અત આણુ વાનો નિશ્ચય કર્યો અને નમ્રપણે પ્રમપ્રાર્થના કરી બ્યારે કું હળાહળનો પ્યાનો મુખે લઉં છું, ત્યારે આ નયની ટપ દહને મારી પાસે પડી. નજુનો મે હર્ષાશુ સાથે આભાર માન્યો અને પડી આનીને મે એ આપને આપી.'

શ્રીનિવાસ નાયક પોતાની બનીમોળી પત્નીના મુખેથી આ કથની સાહ્યી ધીલેર અવાક ખની ગયા તેમજુ પોતાના હૃદયમાં વિચાર્યું, 'અહા! પ્રજુની કેવી કહ્યુ! એમજે મારી પત્નીનું જીવન બચાનુ. અને હું કેવો કૂપણુ, નિધુર જે છે છ મહિના બાહ્યાપુને ધક્કા ખવડાવ્યા, જતા તેને કથુ ન આપ્યુ.'

આ વિચાર સાથે એમના દિને ખૂન રહી દીડુ પોતાની સમૃદ્ધિ અને પોતાની જાત પ્રત્યે ક્રિટકાર ઉત્પન્ન થયો સ સારની બંધીય વાતમાંથી એમનુ દિન ગડી ગયુ બંધી સમૃદ્ધિ એમજે દીન પ્રતિદીને વહેંચી દીધી અને સરસ્વતી ત્યામ કરી પેતાની પત્ની તથા બાળક સાથે સકીર્તન કરતા યાત્રાએ નીકળી પડ્યા

લાવાનની અહજ લીલા છે. એક વખતના મહાન લોની અને મજબીયૂસ શ્રીનિવાસ નાયકને એમજે ભક્તસિરામણિ પ્રદદત્તસ બનાવ્યા. ભક્ત સુદાસની જેમ એઓ ભગવાન નીકૂળના પરમસત્ક થઈ ગયા આજે પણ એમના સુદર કીર્તનો પદો કહ્યુટકમાં ઘરઘર ભક્તિપ્રાવથી ગવાય છે પોતાના જીવન દરમ્યાન એમજે કહ્યુટકમાં ભક્તિસરિતાના અમૃતપૂર વહેવડાવ્યા અને તેને ધન્ય નન વ્યુ ધન સં ૧૫૬૪માં એમની જીવનબોલિત પ્રજુના મહાનલમાં મળી ગઈ, પરતુ એમની પ્રુનિત રમૃતિ અને અધર વાણી આજે પણ રાષ્ટ્રને પ્રજુમય જીવનનો દિન્ય સદેશ આપી રહી છે

હવે ગાંધી બાપુ છતી જવાના

મધ્યમી

૧-૩૦મા સત્યાગ્રહની લડત ચાલતી હતી ધોળખા તાનુકામા ના કરતી લડત ઉપાડી ચકાચ એમ છે એમ સ્થાનિક આગેવાનોને લાગતા અને પાચદસ મિત્રો એમ ની મદદમાં જઈ પહોંચ્યા ના મરની લડત ઉપાડતી એ કોઈ સહેલી વાત ન હતી બારડોલીના ઇતિહાસ તાજે દરેક સરકાર એને જુલમના બંધા દેસ છૂટા મુકી દે તો પણ મચક ન આવવાની અને નમતુ ન ભેખવાની તૈયારી હોય તો જ ના મરની લડત ઉપાડી શકાય આ દિવસે લોહની કેટલી તૈયારી છે એનો ક્યાંક કાંવા માટે અને સ્થાનિક આગેવાનો સાથે ધોળખા તાનુકાના ગામડાઓ રો નેવાતુ નહીં ક્યું

એક દિવસે અને મે ટૂંકડીમા વડે ચાઇ જઈને મોટામા ઉપરા છુટી છુટી દિશામા ગામડાઓ ફરતા ફરતા અમારી ટૂંકડી એક ગામ જઈ પડે તો ગામના આગેવાનો ભેગા થયા વાતની લડઆત થઇ 'તમે બધાન જાણે છે કે સ્વારાજ નેવા મટે ગાંધી બાપુએ લડત માડી છે આપણે આથાર મુધી ખીનજાકાતી મીઠ વેની ખરોદોને સરકારના કાયદાનો ભંગ કયો પબુ એટનાથી સરકાર મચક દેતી નથી એટલે હવે આપણે તાનુકામા ના કરતી લડત ઉપાડવાનુ નહીં ક્યું છે આપણાદ આપણે સરકારને મહેસુલ બરતુ નથી આપણી કેટલી તૈયારી છે એ જાણના માટે આ મહેમાનો આ ન્યા છે ખોને ' છેને આપણી તૈયારી? ' અમારી સાવેના સ્થાનિક આગેવાને ગામના આગેવાનો પામ અમારા આવવાતુ પ્રયોજન વાપુતારીને સીરો પ્રશ્ન કયો

અને તો તમને એકવાર મડી દીડુ છે કે તમે કેશો તો અમે સરકારને મહેસુલ નહીં બરીએ ' ગામના એક આગેવાને જવાબ આપ્યા

અમથાય મહેસુલ બરવાની તેવડ થાય છે તે જોણુ મહેસુલ બરશુ ' બીજા આગેવાને ટાપડી પૂરી તમારી દા દોય તો પત્રી મહેમાનોને કહી દઇએ કે અમે જોણુમાલ સરકારને મહેસુલ નહીં બરીએ ' સ્થાનિક આગેવાને ઉત્સાહમા આવી જઈને કહુ 'અમારી દા છ અમારેજો 'તુ ને વડે મીધુ '

ગામના એક પીટ આગેવાને બધાના વતી ખાત્રી માપી 'તમારો બધાનો ઉત્સાહ અને તમારો બધાની દિમિત જોઈએ આનદ થાય છે તમે બધી વાતનો વિચાર તો કરી રીધો હશે. પબુ એક વાર ના કરતી લડત માડીએ અને પત્રી દીલા થઈને પાછા પડીએ તો આપણુ નાદ કમાય ' અમારી ટૂંકડીના આગેવાને કારો દાગવો ડર મ્યો

'એમા પાછા પડવા જેવુ શુ છે? તળાટી મહેસુલ લેવા આવશે એટલે કહી દેશુ કે જોણુ પુગાય એમ નથી આવતી સાલ બે વરહતુ હારે બરશુ ' છેડે મેડેનો એક ખેલુત ભોલી નાચો

આપો ગરીબાઈ, લાચારી કે અસમિત નતાવીને જોણુ મહેસુલ બરવાની ના પાડીએ અને આવની લાન બે વરહતી મહેસુલ હારે બરવાની કહીએ તો એને ના મરની લડત ન કહેવાય ' અમારા ટૂંકડીના આગેવાને નિષ્ફળ કરી

'તો પત્રી તમે કેશો એન તળાટીને મડી દેશુ અમથુ વતે વરહ મોશુ છે એટને અમથી જોણુ મહેસુલ બરાય એમ તો નથી ' ગામના આગેવાને જણાવુ

જોણુ તેવડ નથી એટને મહેસુલ ન બરવાની આ રાત નથી આપણે તો આપણા દેશ માટે સ્વારાજ જેવુ છે ગાંધીજીએ એને માટે સરખાર પાસે થાડી શરત મુકી છે સરકાર એ શરતો મંજૂર ન કરે ત્યા મુધી આપણે સરકારનો અસહકાર કરવો છે તળાટીને મડી દેતુ જોઈએ કે તમારી સરકાર ભયા મુધી ગાંધી બાપુની શરતો નહીં રીકારે ત્યા ડુરી અને મહેસુલ બરવાના નથી ' અમારા આગેવાને જણાવુ

'તળાટી આપણે તઈ એમ કહી દેશુ એમા મહ મોટી વાત છે? ' ગામના આગેવાને દિમિતથી જવાબ આપ્યા

બહુ કહી વાત છે પબુ એમ કહી દીધે પત્રી નહીં ભય આપો લડતની પૂરી તૈયારી મરી રાખવી ડરશે ' અમારી ટૂંકડીના બીજા સભ્ય ભોલી મેલવા 'એમા બીજા તૈયારી કર્ડ કરવાની હતી? આપણે શેડુ તરવાર બધૂક લઈને ધીગાલું મરવુ છે? ')

દૂર દાયમા હોઝા લગને બેઠેલા એક દરનાર મોની ગિઠા
 'તરવાર બધૂક લગને ધી ગાણુ કરવુ નથી એ
 વાત સાની પણ સરખર સામે લડત માડવી છે એ
 બુલવુ ન બેઠએ તરનાર બધૂકનું ધી ગાણુ તો સહેતુ
 લોહી તપી ઘેંચુ હોય એટલે ધી ગાણુના ધા વગતાય
 નહીં પણ આ તો હથિયાર ઉપાડયા વિના અદિસક
 રીતે ત્યાગ અને બલિદાનથી આપણે ધરમનુ ધી ગાણુ
 કરવુ છે ' અમાગ આગેવાને ફાક પાડયો

'અમને એમા જાણ ગતાગમ ન પડે અમે તો
 તવાની આવશે એટલે મહેસુલ ભરવા ના કહી દેશુ'
 ગામના આગેવાને વાત દુ મવી

મહેસુલ ભરવાની ના પાડશુ એટલે સરકાર આપણા
 ટોર દાખર જમીન ખોરજ બધુય હરાજ કરશે
 એક વાર આપણે ના કરની લડત ઉપાડી એટલે
 સરકાર ગમે તેટલા ભેર જુલમ કરે તોય આપણે હાથે
 મહેસુલની રાતી પાઈપણુ ભરાય નહીં આપણી એટલી
 તૈયારી હોવી જોઈએ ' અમારા આગેવાને વધારે
 નોખવટ કરી

'સરકાર જો ટોર દાખર અને જમીન ખોરજ
 હરાજ કરે તો તો ટકનુ આકરુ થઈ પડે સરકારના
 હાથ લાના પડેગા, એની સામે ઝીક ન જતાય '
 ગામના આગેવાને લડતની ગભીરતા પારખીને સાચી
 વાત કહી દીધી

અને પછી તો હિસામના લેખા ગણ્યા માડયા
 કોષ્ટએ મામલતદારના કમાનની વાત કરી તો કોષ્ટએ
 ફાજદારના કડપની વાત કરી તલાલીને મહેસુલ
 ભરનાની ના કહી દેનાથી નાકરની લડત લડતી હોય
 તો સૌની તૈયારી પણ જો ટોર દાખર અને જમીન
 ખોરજની હરાજ થાય તો સામે હાનીને મહેસુલ ભરી
 દેવામા જ ડહાપણુ છે એની ગપતરી થવા લાગ

'ગાંધી બાપુની વાત તો સાચી એમણે તો આપણા
 મુખ માટે ધરમની લડાઈ માડી છે વીરલા હોય એ જોન
 નય, માયા ભગવે કે મિતકત ફના થવા દે. પણ
 બધાયનુ એવુ ગણુ નહીં પણ ના કરની લડત માડવી
 જ હોય તો હુ એને મારગ બતાવુ તનાદી મહેસુલ
 લેવા આવે ત્યારે મહેસુલ ભરનાની ના મંડી દેવી અને
 જુલમ ભેરતી વાત કરે તો તે સમે હાથે મહેસુલ
 ભરતુ નહીં પણ ધરમા મહેસુલ જેટલા રોકડા કપિવા

મૂળી રાખના એટલે એ એ પી મેગે વચ્ચુ કરી લે
 ના કરની લડાઈ માડી કહેવાય અને ધાઈને ખુવાર થાતુ
 નહીં.' એક વેપારી જેવા જળ્યાતા શૂદરથે એની
 ખાસિત પ્રમાણે રસતો બતા યો

ગાંધી બાપુની લડતમા આવી ગણતરીને રથાન
 નથી એમની લડતમા તો બધુય હોમી દેવાની ફના
 થવાની વાત છે એટલી તૈયારી ન હોય તો આપણાની
 ના કરની લડત મડાય નહીં ' અમારા આગેવાને જણાવ્યું.

અને હેવટે બધુ ફના કરવાની તૈયારી સાથે
 ના મરની લડત ચરૂ કરવાનુ વકય નથી એવા અભિપ્રાય
 બાધીને સો છટા પડયા.

અમે બીજો અમ જવા ઉપડા ગામથી થોડે
 દૂર ગયા હઈશુ રસ્તામાથી પસાર વતો પાણીને
 ધોરિયો ફૂની જવાથી કીચડ જામ્યો હતો ધોરિયો
 વટાવવા ગયા અને કીચડમા અમારી મોટર ખૂતી
 ગઈ મોટરને કીચડમાથી કાઢવા માટે અને ધણી મહે
 નત કરી પણ મોટર ચસકે નહીં થોડી વારમા ગામના
 કેટલાક જુવાનડા આવી પહોંચ્યા તેઓ પણ મોટરને
 ધક્કો મારીને કીચડમાથી કાઢવાની મયામણમા અમારી
 સાથે જોડાયા પણ કોષ્ટ રીતે કારી ફાવે નહીં ગડના
 ડાળમા તોડીને ચીલામા નાખ્યા નાકડા ગેંઠ્યા પણ
 મોટર ચસ દે નહીં એવામા સામેથી બીજી મોટર
 આવતી દેખાણી મોટર જોડને જુવાનડા અડળાયા
 અને આધા પાછા થયા લાડયા

'કેમ જુવાનો! થાઈ ગયા! બધાય સાથે મળાને
 ભેર કગેએ તો ભર છે મોટરના કે નીકગે નહીં !'
 મે પડકારે કર્યા

'સામે મામલતદાર સા'બની મોટર આવે છે '
 એક જુવાન હળવેથી બોલ્યો

મામલતદાર સા'બની મોટર નથી એ તો આપ પી
 જાવ. પીની મોટર છે ' મે દૂરથી આવતી મોટર
 જાળખીને કહ્યું

હોય નહીં !' બીજે જુવાન બોલી ગઈયો
 'હા હા હુ કહુ છુ ને! આવે છ હ આપણી
 મોટર છે '

'હવે ગાંધી બાપુ હતી જવાના !' જુવાનનો
 આગેવાન મોલી જઈયો.

'એલા મોટરને અને ગાંધી બાપુની છતને શો

શ્રેષ્ઠ શાસક

નાયુમાઈ ભટ્ટ

પ્રિયદર્શી અશોકના સમયની આ વાત છે.

અશોકની રાજ્યવિસ્તારવાની ભૂખ, કવિમંત્રી લગઈ પછી બિલકુલ સગી ગંઈ હતી 'રાજા-પ્રજાનો પાલક છે, એ સદૃશી અને નિષ્ઠાવાન હોવો જોઈએ' - એ ઊંડું સત્ય તે સમજી ચૂક્યો હતો.

આમ તો પોતાની સત્તા ચારે દિશાએ ફેલાયેલી હતી. દરેક પ્રદેશ ઉપર સારા સચાલન માટે, કુશળ અને વફાદાર શાસકો નીમ્યા હતા. આથી રાજતંત્ર સારી રીતે ચાલી રહ્યું હતું.

પોતે નિભેલા આ પ્રાદેશિક શાસકોને, તે ઘણીવાર અદાસતો અને તહેવાર-ઉત્સવો જેવા પ્રસંગોએ તેમનું બહુમાન કરતો.

તે દિવસ હતો અશોકની વર્ષગાઠનો. પ્રતિ-વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ આ દિવસ ઘણી ધામધૂમથી ઉત્સવના રૂપમાં ઉજવાયો.

નાના-મોટા અનેક કાર્યક્રમો રજૂ થયા. પ્રજાએ ઘણા ઉમંગથી તેમાં ભાગ લીધો. તોએ રાજાનું દીર્ઘાયુ ઇચ્છ્યું.

બધા કાર્યક્રમો બાદ છેલ્લો કાર્યક્રમ બહુ-માન કરવાનો હતો. બધા પ્રાદેશિક શાસકો હાજર હતા. એ બધામાં જેનું શાસન-કારભાર સર્વશ્રેષ્ઠ હશે તેને શ્રેષ્ઠશાસકની ઉપધિ મળતી. અને સારો પુરસ્કાર પણ આપતો.

કાર્યની શરૂઆતમાં સમ્રાટ અશોકે, ઉત્તર દિશાના સૂબાને પોતાની વાર્ષિક કાર્યવાહી રજૂ કરવા બોલાવ્યું.

તે સુબાએ ઊભા થઈ, એક કાળેલ શાસકને ઇન્કે એવી છતાથી કાર્યવાહી રજૂ કરી. અને અતમાં કહ્યું.

‘આ વર્ષે મેં મારા પ્રદેશમાંથી જે આવક મોકલી છે, તે દર વર્ષે કરતાં ત્રણગણી છે. રાજ્યના ખર્ચાનામાં આ રકમ સૌ કરતા વધારે જમા થઈ છે. જેથી મેં રાજ્યની સમૃદ્ધિમાં મોટો વધારો કરી આપ્યો છે.’

આ પછી દક્ષિણ દિશાના પ્રાન્તપતિએ કાવકાઈથી નિવેદન કર્યું કે,

‘...આ વર્ષે મારા પ્રદેશ તરફથી રાજ્યકોષમાં ગયા વર્ષ કરતાં બમણું સુવર્ણ અપણું કરવામાં આવ્યું!’

ઉત્તર દક્ષિણ સીમાના શાસકોના નિવેદનો પછી પૂર્વ-પશ્ચિમના પ્રાન્તપતિએ ઊભા થયા. પૂર્વના શાસકે પોતાની કાર્યદશતાને બહાદુરી-પૂર્વક વર્ણવતાં કહ્યું.

‘મહારાજ! આ વર્ષે પૂર્વની સીમા ઉપર જળદો ઉપદ્રવ બગ્યો હતો. બળવાખોરોએ આપણા રાજ્ય વિરુદ્ધ મોટો ઉઠાપોડ મચાવી પ્રજાને અવળે રસ્તે દોરવવા માડી હતી. અને અનેક રીતે તોફાન મચાવ્યું હતું. પણ મેં ઉપદ્રવીઓને ભૂમિભેગા કરી શાંત કરી દીધા. હવે કોઈપણ આપણા રાજ્યવહીવટ સામે માથું ઉઠાડી શકશે નહીં!’

પોતાનો મુગટ અને ખેલ ટીક કરતાં કરતાં, પશ્ચિમ સીમાના અધિકારીએ પોતાનું નિવેદન હસતે મુખે રજૂ કર્યું.

‘કોને દીઠી કાલ! કાલ કેવી હશે તે કોને ખબર. આપે મને વહીવટ સોંપ્યો, તો તે ખરાબ ચલાવવો જ જોઈએ ને! ન કરે નારા યજ્ઞ અને રાજ્ય ઉપર કોઈ અણધારી આક્રમણ આવી પડે, તો શું થાય?’

‘આ કારણે અગમચેતી વાપરી, મેં આ વરે’ રાજ્યના કર્મચાગીઓના વેતનમાં ઘટારો ટરી નામ પર થોડો કર નાખી, ચાતુ આવકમાં વધારો કર્યો

‘તદુ રાત કયા રસ્તે રાજ્યની આવક વધે તે વિચારી રહ્યો છું !’

એક પછી એક શાસકોના નિવેદનો અચોક શાંતિથી સાંભળી રહ્યો હતો હવે છે-વે એક શાસક બાકી હતો મગધને પ્રાતીય શાસક અશોકે તેને નિવેદન આપવા સૂચવ્યું તે (વનઅમવાળે) બોલ્યો

‘મહારાજ ! હું શું નિવેદન કરું ! મારી આગમ જે મહાનુભાવોએ રાજ્યની સેવાર્થે પેતાની કાર્યનાહી રજૂ કરી, તે જોતા હું તદ્દન અદમ છું રાજ્યના ખાતનાને માટે મેં ગયા વર્ષ કરતાં આ વર્ષે અડધી કરતાય ઓછી આવક આપી છે કારણકે પ્રજા ઉપરનો કર ઘટાડ્યો છે રાજ્યના સેવકોને કેટલીક વધારે જાવડો આપી છે જેના પરિણામે તેઓ હવે અધિક ખાત, વફાદારી અને પરિશ્રમથી પોતાનું

કર્તવ્ય બજાવે છે

‘પ્રાન્તમાં સર્વ જ સાર્વજનિક ધર્મશાળાઓ અને કૂવાળનાવ્યા છે પ્રત માટે મફત દવાખાનાઓ અને બાગીકા માટે દરેક ક્ષેત્રમાં પાક શાળાઓ બોલી છે જેથી તેઓ સારી રીતે શિક્ષણ મેળવી શકે !’

સૌના નિવેદન પછી સમ્રાટ અશોક સિંહાસનેની બિંબા, તેમણે ઘોષણા કરી

‘માટે પ્રજાના રક્તમાં રંગાયેલ મુવલ્લૂં કે ધન નથી જોઈતા બુદ્ધિની તો લગીરે બૂખ નથી બસ મારે તો જોઈએ છે પ્રતની સુખ-શાંતિ મારા રાજ્યમાં કોઈ હુડી, નિરાધાર કે બિખારી રહે, તે મારે માટે મોટું કવલ છે !’

‘મારા આ સિદ્ધાંતને અનુમરનાર જ સાચા અને શ્રદ્ધાશાસક છે ખરેખર, મગધના પ્રાતીય શાસક સર્વ શ્રેષ્ઠશાસક છે હું તેમની વહીવટ પ્રણલિકાથી ખુશ થયો છું આ વર્ષનો પુરસ્કાર હું તેમને અર્પણ કરું છું !’

આખો રાજદરબાર મગધના પ્રાતીય શાસકોના જયગાન ગાવા લાગ્યો

અહ્યર્થના સંકટપ ક્યો

નાનપણમાં ભગવાનનું નામ લઈને મેં સંકટપ કરેલો કે હું અહ્યર્થનું પાનન કરીશ તો કેટલાક છુટ્ટગાં કહેતા હતા

‘અરે વિન્યા તું મોટા મેટા નિશ્ચયો કરે છે તો ખરો પણ જ્યારે મોટા મેટા માધ્યમાના નિશ્ચય નથી ટકી શકતા વિશ્વામિત્ર અને બીજા મોટા મોટા ઋષિઓ પણ પતિત થયા છે, લપસી ગયા છે ત્યારે એમની સમે તું શું છે કે આવા મેટા વિચાર કરે છે !’

એ વખતે હું એમને જનામ આપતો

‘એ જના નેહો મેટા માણુમાં હતા એટલે જ લપસી ગયા પણ હું તો છું નાનો છોકરો ! તો પરમેશ્વરનો હાથ જીતીને અપરાધો એટલે લપસી જવાના કદ સમાજ જ નહીં પરમેશ્વર કદ લપસી જશે કે ! જ્યારે પેના મેટા લોકો પોતાના બળ પર તપસ્યા કરતા ગયા હતા જ્યારે પરમેશ્વર પોતે આપણો હાથ જાને તો કેમ કરીને લપસાયા ! એટલે પેના લોકો તો મોટા હતા માટે લપસી ગયા પણ હું મોટો નથી એટલે હું લપસાતો નથી એવા મને લાગે છે !’

આ વાતનો મને અનુભવ થયો મને જે જે લાવનાઓ ધર્મ તો મારી ની બાવનાઓને ભગવાન અનુકૂળ થતા ગયો એટલે પરમેશ્વરને અનુકૂળ થઈને એને શરણે જઈએ તો જે શુભ સંકરો કરીએ છીએ તે સંકરો સિદ્ધ થયા જ છે

રમેશ ૬૧૦ દેશાઈ

જાત-પાત પૂછે નહિ કોય....

શિવ સુદરમ

ભગવાન શુદ્ધ જોતવનમાં ઉતારો કર્યો હતો

જોતવન એટલે કુદગતનો જોગો એ સ્થળ ભગવાન શુદ્ધને બંદુ પ્રિય હતું ભગવાન શુદ્ધનો પ્રિય ને પ્રસિદ્ધ શિષ્ય સિંહુ આનંદ પણ તેમની સાથે જ હતો.

ભગવાન શુદ્ધ અને તેમના શિષ્યો, એક રીતે જોઈએ તો સામાજિક કાર્યકરો જ હતા—સાચા અર્થમાં હમેશા એ સંન્યાસીઓના શુદ્ધ હૃદયમાં સમાજકલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ જ રમતી હતી બિંહુ ઓનો એ મધ મમાજને સદુપદેશ આપતો, સઘના ઘણાખરા સિંહુઓ સારા ચિકિત્સક, વેલો પણ હતા એ લોકો સમાજની રોગપીડિત જનતાના દવાદાર નિષ્કામરાવે કરતા કાર્ય કાષ્ટ એમાં સજ્જન પણ હતા તેઓ જરૂર પડે તો ચિના મૂંઢે દરદીના વાડકાપ પણ કરતા આમ આ લોકો મમાજના ખૂબ ઉપયોગી અંગ હતા આના લોકો પોતાના પેટપુતરા માટે સમાજ પાસે આશા રાખે એ સાવ સ્વભાવિક છે બનકે સમાજ ઉપર તેમનો આ રીતનો હક્ક પણ હતો સમાજ પણ આ બોદ સિંહુઓને પ્રેમથી લિક્ષા આપતો હતો

એ રીતે સિંહુ આનંદ, એક સુર સત્તાગના પહોરમાં નિવનકર્મથી પરવારિને લિક્ષા માટે નીકળી પડ્યા હતા ભગવાન શુદ્ધના આ અત્યંત તેજસ્વી અને અદ્ભુત જ સ્વભાવથી સિંહુને તો પ્રેમથી, ઘેર બોનારિને લિક્ષા આપના વતીનાથી લિક્ષા વધ આનંદ ગામ બગીચા નીકળી ગયા હતા ત્યાં તેમની નજર એક નાનકડી પડી દૂર ઉપર એક નર્મણી સુવાન બાગા રાણી ભગવા આવી હતી પરંતુ બાળા તે કંઈ માળા હતી? દવાની દેવી જેવી તે સિંહુને લાગી આનંદ દવારના જોતા હતા કે સૌ પ્રથમ એ બાળાએ દુઃખાથી જેઓને દુઃખના આગળ-પાછળના કોનમાં છોડીને પાણી પાવું, પગી ત્યાં એક ઝાડ નીચે બેઠેલી પરમહીના કુડામાં પડીઓ માટે પાણી રેડવું તો પાણી રેડવું ન રેડવું ત્યાં પડીઓ એ પ્રેમળ માળાનો સહેજ પણ ભન રાખ્યા ચિના કનગવ કરતા કરતા પાણી પીના દોડી આવા

એ પગી પાસે ચરતા ઢોંગ મળે બનાવેના હતા—ગામ ઘોડાક ઘડા એ બાળા પાણી રેડી આવી સિંહુ આનંદને આ બાળા બંધુ પરોપકારી લાર્મ આવી કન્યાશ્રી માળાનું દર્શન કરીને સિંહુ આનંદને પોતાને કૃતકૃત્યતાનો અનુભવ થતા ખૂબ રજળપાદને અતે તેમને પણ તરસ લાગી હતી જ, એટલે ના નાનકડી માત 'પાસે તેમણે પાણી પીવાની માગણી કરી પોતે એ 'માટે એ આગળ જોગો કરીને બેના રજા

પરંતુ આઠી જ સિંહુ આનંદને નનાઇ લાગી પોતે કેટલીયે વાર આ રીતે પાણી માટે જોગો કરીને બેઠા રવા પરંતુ આ પરોપકારી બાળા તેમને પાણી પાતી નહોતી.

સિંહુ આનંદે ત્રીજીવટથી જોયું તો બાળા તેમને પાણી પાવા આગુર હતી જ, પરંતુ કોણ બંધે કેમ તેમ કરતા અચકલી હતી

એટલે સિંહુએ સ્વાભાવિક પૂછ્યું : 'બંધેન, હું

કારને પાગી માટે જોગો ધરીને ઝીનો છુ જ્યાં
મારો પાણીનો નાવ કેમ પૂછતી નથી?

બાળા અત્યંત નમ્રસ્વરે બોલી 'મહારાજ, અમે
જાતના ચાળા છીએ'

શુદ્ધ ધર્મ આવા સાતિભેદમા બિલકુલ માનતો
નહોતો ભગવાન શુદ્ધ અને તેમના બિનુઓતી દષ્ટિએ
બિચારીયને કોઇ ભેદ નહોતો—સર્વસમાન હતા
માનવી માનવી વચ્ચે મરી મૂકેલા આવા કૃત્રિમ ભેદ
સામે ભિન્નુ આનંદને પ્રેરતાને પણ ધખી નફરત હતી
તેઓ જોતી જાણ્યા બંદેર મે તને કયા તારી
જાત પૂછી છે? મે તો તું મારો પાણીનો પણ લેવ
કેમ પૂછતી નથી, એમ કહ્યું છે? ભગવાન શુદ્ધને મન
સો માનવી તરખા છે પ્રત્યેકે તો શુ જ્યાં ના પુ
શુ આરાળ સૌને એક સરખી રીતે જનમાવ્યા છે
માટે માતા, મને પાણી પા એ મટે તારા હૃદયમા
સહેજ પણ ખટકે ન રાખીશ

અને એ પરમજી આરાળ—બાળા તો પાણી પાવા
માટે અતુર હતી જ આટલો ખુલાસો થતાં વેત
તેણે અત્યંત ગ્રેમથી ભિન્નુ આનંદને પાણી પૂર્યું

એ જ વખતે ભિન્નુ આનંદ જોતવનમા થતો
ભગવાન શુદ્ધનો ઉપદેશ સાંભળવા માટે એ આરાળ—
કન્યાને બાનભરી આમ ત્રણ આપ્યું

ભિન્નુ આનંદે આ પૌષકારી આરાળ—કયા
વિશે ભગવાન શુદ્ધને વાત પચ કરી

આરાળ—બાળાએ ભગવાન શુદ્ધનું નામ સામજી
હવે જ, લોકક વાચ્ય માટે રાજપાટનો ત્યાગ કરનાર
રાજર્ષિ શુદ્ધ પ્રત્યે એ આરાળબાળાને આકર્ષણ
પણ હતું જ તે સંદર્ષે ભગવાન શુદ્ધનો ઉપદેશ
સાંભળવા નિયમિત જવા લાગી પડી તો એ સવા
અને ત્યાગના રંગે પૂરેપૂરી રજાક ઝાલે તેને ભગવાન
શુદ્ધ દીક્ષા આપીને ભિન્નુજી સધમા લખલ કરી

આવી એક આરાળ—બાળાને સધમા લખલ
કરી એટલે શુદ્ધના કેટલાક નીલાચતુ અનુયાયીઓમા
હાથપેડ કર્યો તેમને થયું 'ખીશુ બધુ તો ફિક
પરતુ લગતી શુદ્ધ આ રીતે નરરૂપાને પણ સધમા
રચાન - મુરેતો ફિક નહિ'

કાલકરાજ પ્રસેનગિતના કાને પડ્યા આ વાત
મઈ એ રા ન લગવાન શુદ્ધનો એક અમગળ્ય અનુ-
યાયી બન્યો હતો તેણે દિમન કરી ભગવાન શુદ્ધ
સમક્ષ પોતાનો વિરોધ નોધાવતા કહ્યું 'પ્રભુ, આ
તો બધું થાય છે એક આરાળ હોમીને આપણા
સધમા ભિન્નુજી બનાવાય?'

એ વખતે શુદ્ધ ભગવાને પોતાના નિચારો પ્રકટ
કરતા ખ્યુ

'રાજન, તમે કેમ જૂનો છો? ભગવાનની દષ્ટિમા
જાનનીય કોઈ નથી સર્વસમાન છે આપણે માનવીઓ,
આપણા નીચ રસાવી બર આણુવા માટે બિચારીયના
કૃત્રિમભેદ જોઈ કયાં છે આપણે ધર્મસુધારણા માટે મર
કરી છે ને? તો અપને આ અધમને કા યો પડો
નીચ જાતિને જાન જોટલી જ સમાન નેખવી પડશે

'હુઓ આ રણ અને આરાળ એક જ શોનિ
માથી ઉત્પન્ન થાય છે આજે પણ કોઇ બીની
દૂષે જ જન્મ પામે છે એ કંઈ આકાશમારી ટપખી
પ તા નથી' હવે વૈશ્ય ક્ષત્રિય તથા બ્રાહ્મણ એ
કેવળ વ્યવસાય અર્થે વિભાગ પાડવામા આવ્યા છે
એ ચારે વર્ગે આમ તો સમાન જ છે

જતી રીતે બાળક માગીતા જદા જદા રમકડા
બનાવે છે અને તેના જદા જદા નામ આપે છે
પરતુ માગી એક જ હોય છે વળી દૂધની બનાવટો,
દહી, ઘી માખનુ ખીર વગેરેને આપણે બને તોખા
તોખા નામથી ઓળખીએ પરતુ મૂળમા તો એક જ
દૂધનું વરન વિરંગી રા હોય છે એવી જ રીતે આ
ચારે વર્ણોનું છે થાણખુના નાક—આખ અને આડા
બના નાક—આખમા કંઈ ફરક દેતો નથી જેન
ગાડા, બકરી ઘોડા હંતાનિ ત્રાપીઓમા આપણે
જો ફરક તફાવત નજરે પડે છે તેવા કાષ્ઠ લેલાન
આ ચારે વર્ણોમા નજરે પડતો નથી'

એ દિવસે કાલકરાજ પ્રસેનગિતને પણ સા રી
વાત સમજાઈ અને તેમણે પાડા સંધી સધે આ
પરમજી આરાળબાળાને ભિન્નુજી—સધમા સંદર્ષ
આવશ્યક આપ્યો

દુઃખ હળવું કરવાની દવા

ન બકલાલ માં શુકલ

માણસને દુઃખ તો કાઢ ને કાઢ પ્રકારે આવે છે, આવી પડે છે. ત્યારે માણસે શું કરવું? એ દુઃખને હળવું કેમ કરવું? સસ્તમા એક વાક્ય છે કે

દુઃખે દુઃખાધિકમ પચેત્

દુઃખ આવી પડે ત્યારે અધિક દુઃખવાળા તરફ નજર કરવી અને વિચારવું કે એમના જેટલું તો દુઃખ આપણે માથે નથી આવી પડ્યું, એટલી પ્રભુની દવા છે.

દુઃખને હાલતુ' કારણ માનવીના મનમાજ રહેલું છે. પણ 'દુઃખનું એકાંક હાલતુ'એ વાત પણ સાની છે. સરખાતમા રોકકળ થઈ જ જવાની, હતાસા, નિરાસા ને શારીરિક તેનજ માનસિક તકલીફ અનુભવી જ પડવાની, પણ દિનસો જતાં તે આપોઆપ હળવું થઈ જવાનું એવી જ કાઈ કુદરતી રચના છે. માનવીનું મન પણ એમજ ટેવેયેતું છે. ધણુ ઈસ-વાણું ને આણું મન પણ આખરે તો મદ પડી જાય છે ને તેમાં જે ને માણસ પ્રભુની પ્રાર્થનામાં માનતો હોય, કાતવામા, વાચવામાં ને લખવામા તમા ગીના પાઠ જેવી કાંઈ ને કાંઈ પ્રવૃત્તિમાં ચા કાંઈ મેરા કાર્યમાં ચોગઈ શકતા હોય તો તો તેનું દુઃખ હળવું થવામા વાર-બહુવાર નથી જ લાગતી. લાગેલા થા બૂલ્યાતા નથી હોતા, સહેજમાં દુઃખ હળવા નથી થતા પણ માણસ વિચાર કરે કે દુઃખ કાંને નથી પડ્યાં? રાવણ અયોધ્યાપતિ રામની સીતાને દરી ગયો હતો, પુણ્યગોક નળ ને દમયતીને વનવનમાં બંદકતા પડ્યાં હતા, સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર જેવાને પત્ની ને બાળકને સત્યપ્રતિજ્ઞ રહેતાં વેચવા પડ્યા હતા ને ડોમને ત્યાં સાકરી કરતી પડી હતી. આર્વા લક્ષ્મણને માથે વીતરમાં બાકી ઝડી નથી. અરે, મહાત્મા ગાંધીજી જેવાને માથે પણ એાજી વીતી છે એમ થોડું જ હતુ. એમને પણ એકેક માનસિક દુઃખો ને વાતનાએનાથી કયા એણુ પનાર થયું પડેતું? ફક્ત એ તો મદ માણુજ હતા. દુઃખને અને ગિંતાએને આવનગવન મોનના. ને એનાથી છટકી જતા. બધું

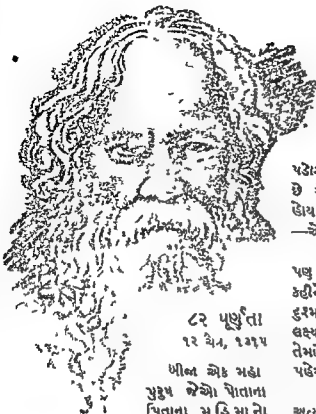
મીઠુંભાપણું કરી શકતા. અને લાજમા અને અવા-ભમાં, જયમાં અને અજયમા-હારમાં-ખરી સ્થિતિમા સ્થિતપ્રજ્ઞ-સ્થિરચુદ્ધિ રહી શકતા એ એનની ખૂબી હતી. આજે વિનોબાજીને એતાં તેઓની જ વાદ તાણ થાય છે. દુઃખને સમયે માણસને પુણ્યપરમિતિએ અથવા શુભ પ્રસંગો વાદ કરવાથી પણ દુઃખ હળવું થવાનો, સંભવ છે. અને દુઃખમાથી કાંઈ બચ્યું નથી, બચતું નથી, મચવાતું નથી તો પડી માણસે ધીરજ ધરીને તેને હાલવ્યે જ છૂટકો છે ને.

કવિએ તો ગાયુ પણ છે જ ને કે 'હા! માનવી જીવનની ઘટમાળ એવી, દુઃખપ્રધાન તુષ અદ્ય થકી ભરતી' ત્યા સામાન્ય માનવી એ બચી શકે? અને દુઃખ તો આ દુનિયામા વ્યર્થેલાં જ છે? તે કાંઈથી ટાળ્યા ટળતા નથી રખુનાથનાં જડેલાં છે એમ કહે-વયુ છે, ત્યા દુઃખથી હનાઈ જવાનું ચા સારું!

વિચારપૂર્વક દુઃખને દૂર કરવાની ને હાલવાની પણ એક કળા છે, એ કળા આપણને સાધ્ય થાય તો માનવીના દુઃખ સહેજે દૂર થઈ જાય જ. અન્યના આશ્વાસનથી પણ દુઃખ હળવું થાય છે. 'પણ સાચું' આપાસન રમનામ, પ્રભુપ્રાર્થના અને કાંતવામાથી માણસને મજે છે.

'સૌ કાંઈ સુખી થાયો, સર્વે આશીર્વા પામજો! મર્થે કલ્યાણને પામો, કાંઈને દુઃખ ન હજો!' એવી આપણી પ્રાર્થના હોવા છતાં દુઃખ આવી જ પડે તો તેને ધીરજથી સહન કરી લેવામાં ને મનોભયે અજગા થઈ જવામાં જ તેની સાચી દવા રહેતી છે.

આ દવા સૌ કાંઈ પ્રસન્ન પડતા અજમાવે ને દુઃખથી મુક્ત થાય. જન્મમાં દુઃખ કાંને નથી આવતા! આવે છે તો તેને હાલવાની કળા પાડુ માણસે પોતે જ ભણી લેતી ઘટે છે, શીખી લેતી ઘટે છે. માન વિના મુક્તિ નથી જ નથી.

ઉપાસના પ્રવચનો

સ્વીડનનાથ ઠાકુર

અનુ. નગીનકાંસ પારેખ

પડોશી ઉપર તારી પોતાની જાત ' ઉપર રાખે છે એવો પ્રેમ રાખજે. જે બ્રહ્મવિહાર ઇચ્છે છે હોય તેણે એ પ્રેમને પહોંચવું જ જોઈએ —એ માર્ગે જ તેણે ચાલવું જોઈએ.

બગવાન ઈશુએ કહ્યું છે, દુરમન ઉપર પણ પ્રેમ રાખો. દુરમનને ક્ષમા આપજો એમ કહીને બી બીને અર્થે રત્ને અટકી નથી ગયા. દુરમન ઉપર પ્રેમ રાખજો એમ કહીને તેઓ લક્ષ્યને બ્રહ્મવિહાર સુધી પેચી ગયા છે. તેમણે કહ્યું છે, જે તારા શરીર ઉપરનું પહેરણ લઈ લે તેને તારા ખેસ પણ આપી દે.

દુનિયાદારીના માણસોને આ બધા વચનો અત્યુક્તિ લાગવાના. કારણ, દુનિયા કરતા મોટા લક્ષ્યને તેઓ મનથી માનતા નથી. દુનિયાને તેઓ પોતાના પહેરણ સહિત ખેસ સુધા આપી દેવા તૈયાર થાય, એ તેથી તેમનું કોઈ દુન્યવી પ્રયોજન સિદ્ધ થતું હોય પરંતુ બ્રહ્મવિહારને એ તેઓ પ્રયોજન કરતા નાનો સમજતા હોય તો પહેરણ સુધા આપવું સુરકેલ બની જાય છે.

પરંતુ જેઓ જીવ આગળ બ્રહ્મની સૌથી મહાનની ઘોષણા કરવા આવ્યા હોય છે તેઓ કઈ દુનિયાના લોકોની દુર્બળ વાસનાના મારે બ્રહ્મને અત્યંત નાનું બતાવીને દેખાડવા ઇચ્છતા નથી તેઓ સૌથી મોટી વાત જ નિ સકાય પહે ઠંડ અત સુધી કહી જાય છે.

આ મોટી વાતને આટલી મોટી કરીને કહીને તેઓ આપણને એક જખરુ આશ્વાસન આપી ગયા છે એ મારફતે તેમણે એમ જાહેર કર્યું છે કે માણસની ગતિ ઠંડ ત્યાં સુધી

૮૨ પૂર્ણતા

૧૨ ચૈત્ર, ૧૩૧૫

બીજા એક મહા

પુરુષ જેઓ પોતાના

પિતાના મહિમાનો

પ્રચાર કરવા જગતમા આવ્યા હતા તેમણે કહ્યું છે કે તારા પિતા જેવા સંપૂર્ણ છે તેવો સંપૂર્ણ તું થા.

આ પણ કઈ નાની વાત નથી. માનવાત્માની સંપૂર્ણતાના આદર્શને પરમાત્મામા સ્થાપન કરીને તેમણે તે તરફ જ આપણું લક્ષ્ય સ્થિર કરવા કહ્યું છે એ સંપૂર્ણતામા જ આપણે બ્રહ્મવિહાર હોવો ઘટે, કોઈ છુદ્ધ સીમામાં નહિ પિતા જેવા સંપૂર્ણ છે, તેવા સંપૂર્ણ બનવાનો પુત્રે સતત પ્રયત્ન કરવો ઘટે એ વગર પિતા પુત્ર સાચું મિલન થાય શી રીતે?

એ સંપૂર્ણતાનું એક લક્ષણ તેમણે બતાવ્યું છે તે પણ જેવું તેવું નથી. જેમ કે તેમણે કહ્યું છે કે તારા પડોશી ઉપર તારી પોતાની જાત ઉપર રાખે છે તેવો પ્રેમ રાખજે. તેમણે વાતને લગારે નાની કરી નથી. એમ નથી કહ્યું કે તારા પડોશી ઉપર પ્રેમ રાખજે, કહ્યું છે, તારા

પહોંચે છે, માણસનો પ્રેમ આવે મોટો છે, તેનો ત્યાગ આવે પછુ આવે મોટો છે.

એટલે આ મોટું લક્ષ્ય અને મોટો માર્ગ આપણને હતાશ ન કરતાં આપણને હિંમત આપશે. આપણા પોતાના અંતરર મહત્ત્વ પ્રત્યેની આપણી શ્રદ્ધાને વધારશે, આપણા સર્વ પુરુષાર્થને પૂરેપૂરા બળત કરશે.

લક્ષ્યને અસત્ય વડે કાપીને નાનું કરી નાખવામાં આવે, ઉપાયને દુર્બલતાની વાડ વડે સંકુચિત બનાવી દેવામાં આવે તો તેથી આપણી હિંમત ઓછી થઈ જાય છે,—જે આપણે મેળવવાનું છે તે આપણે મેળવી શકતા નથી, જે આપણે કરવાનું છે તે કરી શકતા નથી.

પરંતુ મહાપુરુષોએ જ્યારે જ્યારે આપણી આગળ મહાન લક્ષ્ય મૂક્યું છે ત્યારે ત્યારે તેમણે આપણા પ્રત્યે શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરી છે. જ્યારે શુદ્ધ ભગવાને કહ્યું કે માનસં લાવથે અપરિમાણું । ત્યારે આપણામાંના કોઈ ઉપર તેમને અશ્રદ્ધા આવી નહોતી. ઈસુએ પણ જ્યારે એમ કહ્યું કે તારા પિતા જેવા સંપૂર્ણ છે તેવો સંપૂર્ણ તું થા, ત્યારે આપણામાંના દીનમાદીન પ્રત્યે પણ તેમણે અશ્રદ્ધા દેખાડી નથી.

એમની એ શ્રદ્ધાને લીધે આપણે પોતા પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાળા થઈએ છીએ, પછી આપણે ભૂમાને પામવાના આ ફરક માર્ગને અસાધ્ય માનતા નથી—પછી આપણે તેમના કંઠસ્થરને ધ્યાનમાં રાખીને તેમની ‘મા ભો:’ ‘કરશે નહિ’ એવી વાણીને અનુસરીને આ અપરિમાણની મહાયાત્રાએ આનંદપૂર્વક જીવે છીએ. ઈસુની વાણી અત્યુક્તિ નથી. જે પ્રેય ઈચ્છતા હો તો એ સંપૂર્ણસત્યની સંપૂર્ણતાને જ શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકારી હો.

એકવાર અંતરની અંદર સારી પેઠે જોઈ લો—રોજ કયાં મુશ્કેલી આવે છે? એક માણસને પણ મળવા જઈએ છીએ ત્યારે કેટકેટલી જગ્યાએ

અડચણ આવે છે. તેની સાથે પૂરેપૂરા મેળ સધાવો નથી. અહુ કાર આડો આવે છે, સ્વાર્થ આડો આવે છે, ક્રોધ આડો આવે છે, લોભ આડો આવે છે—અર્થવેકથી આપણે આઘાત કરીએ છીએ, અને ઉદ્ધત થઈને આઘાત પામીએ છીએ. જેના વડે આત્મસમર્પણ પૂળ સહજ અને મધુર બની જાય તે નમ્રતા કેમે કરી મનમાં ઉદય પામતી નથી. આ બધી બાધાઓ સ્પષ્ટ પણે રહેલી છે એમ બાણવા પામ્યા પછી મારી પ્રકૃતિમાં પ્રજ્ઞ સાધેના મિલનમાં અસંખ્ય બાધા રહેલી છે, એ વાતમાં શંકા શી? જેને લીધે મારું એક માણસ સાથે પણ સંપૂર્ણ મિલન થઈ શકતું નથી તે જ પ્રજ્ઞની સાથે પણ મિલનમાં બાધા જોવી કરશે જ. જેને લીધે પડોશી પારકો લાગે છે તેને જ લીધે પ્રજ્ઞ પણ પારકું લાગવાનું. જેને લીધે હું શત્રુને આઘાત કરું છું તેને જ લીધે હું પ્રજ્ઞને પણ આઘાત કરવાનો. એટલે પ્રજ્ઞવિહારની વાત કરતી વખતે દુનિયાદારીની કોઈ પણ બાબતને લગાદે સાચવીને વાત થઈ શકે એમ નથી. મહાપુરુષોએ દર્શાવે સાચવીને વાત કરી નથી—મનમાં કંઈ રાખીને તેમણે વાત કરી નથી. તેમણે કહ્યું છે કે એકદમ પૂરેપૂરા મરી ગયા પછી પ્રજ્ઞમાં જીવતા થવાનું છે. એમના એ માર્ગનું અવલંબન કરીને રોજ રોજ અહુ કારની જાળતમાં સ્વાર્થની બાબતમાં આપણે પૂરેપૂરા મરી જવું પડશે અને મૈત્રીની બાબતમાં પ્રેમની બાબતમાં પરમાત્માની બાબતમાં અપરિમાણરૂપે જીવતા રહેવું પડશે. જેમણે એ મહાપથ ઉપર પ્રયાણ કરવામાં માણસોને ટેકો આપ્યો છે, તેમને એકાંત બક્ષિતપૂર્વક પ્રણામ કરીને શરણે જઈએ.

૮૩ માળાનું શિક્ષણ

૧૩ ચેત્ર, ૧૩૧૫

આ અપરિમાણ માર્ગ પૂરો થયો વગર પરમાત્માની કોઈ જ ઉપરબિધ થકય નથી,

એમ કહીએ તો માણસના પ્રયત્ન થઈ જાય. તો ત્યાં સુધી સાધુ શું? માણસ જીવે શાને આધારે?

બાળક માતૃભાષા શી રીતે શીખે છે? માને મોઢેથી સાંભળી સાંભળીને ખેડતાં કૂદતાં આનંદ કરતા કરતાં શીખે છે.

તે જે થાડું શીખે છે, તેટલાનો જ તે પ્રયોગ કરે છે. ત્યારે તેના વાક્યો અર્ધા અર્ધા અને વ્યાકરણની ભૂલોથી ભરેલાં હોય છે. ત્યારે તે અપૂરી ભાષામાં તે જે કંઈ ભાષ વ્યક્ત કરી શકે છે તે પણ અત્યંત મર્યાદિત હોય છે. તેમ છતાં બાળપણમાં ભાષા શીખવાનો એ જ એક સ્વાભાવિક ઉપાય છે.

બાળકની ભાષાની એ અશુદ્ધતા અને મર્યાદા એકંદરે જો એવો હુકમ ફરમાવવામાં આવે કે જ્યાં સુધી વ્યાકરણના બધા નિયમોમાં તે પૂરેપૂરો પાકો ન થાય, ત્યાં સુધી બાળકને ભાષા ઉપર કશો અધિકાર મળશે નહિ, ત્યાંસુધી તેને ભાષા સાંભળવા કે વાંચવા કેવામાં આવશે નહિ, અને તે ભાષાં જોડી પણ શકશે નહિ—તો ભાષાનું શિક્ષણ તેને માટે માત્ર મુરકેલ બની જશે એટલું જ નહિ, અશક્ય બની જશે.

બાળક મોઢેથી જે ભાષા શ્રવણ કરે છે, તેને જ વ્યાકરણ મારફતે તેણે ફરીવાર શીખી લેવી પડશે, તેને સર્વત્ર પાકી ફરી લેવી પડશે, કેવળ સામાન્ય રીતે કામકાજ ચલાવવા નહિ, પણ તેને ગળીરતર રીતે, ઉચ્ચતર રીતે, વ્યાપક તર રીતે સાંભળવા જોડવા અને લખવામાં વાપરવા માટે ઉપયોગી સાચ એવી બનાવવા માટે રીતસરનો અભ્યાસ કરીને શીખવી પડશે. એક તરફ મેળવવું બીજી તરફ શીખવું. પામવાનું એક મોઢેથી બીજે મોઢે, એક પ્રાણથી બીજે પ્રાણે, એક ભાવથી બીજા ભાવે ચાલે છે—અને શીખવાનું નિયમો અને કાર્યો દ્વારા ચાલે છે, એ કમે કમે અને પગલે પગલે ચાલે છે. આ મેળવવાનું અને શીખવાનું બંને જો જોડાએ ચાલતાં ન હોય તો કં તો પામવાનું

કાચું રહી જાય છે અથવા શીખવાનું નીરસ અને બ્યથું બની જાય છે.

બુદ્ધિદેવે કઠોર શિક્ષકની પેઠે હુજળ માણસને કાંઈ હાતું કે એ લોકો ભારે ભૂલ કરે છે, શુંતું શું સમજી બેસે છે, કંઈને કંઈ કહે છે, કંઈ કેકાણું જ નથી હોતું. એનું એકમાત્ર કારણ એ કે એ લોકો શીખવા પહેલાં જ પામવાની વાત કાઢે છે. એટલે પહેલાં એ લોકોને શીખવાનું પૂરું કરવા દો, તો જ યથામુખ્ય મેળવવાની વસ્તુએ લોકો આપે આપ પામશે—શરૂઆતમાં ચરમ વસ્તુની કોઈ વાત જ એમની આગળ કાઢવી નહિ.

પણ એ ચરમ વસ્તુ કદાચ ગમ્યસ્થાન જ નથી, એ તો ભાધું પણ છે. એ એમને કેવળ સ્થિરતા આપે છે એમ નહિ, એ એમને ગતિ પણ આપે છે.

એટલે આપણે ગમે એટલી ભૂલ કરીએ કે ગમે તે કરીએ તોય કેવળ વ્યાકરણ શીખવાની વાત માની શકીએ એમ નથી. કેવળ નિશાળમાં શિક્ષક પાસે જ શીખીએ એ નહિ ચાલે, માની પાસે પણ શીખીશું.

માની પાસે જે શીખીશું તેમાં ઘણા અધરા નિયમો અનુભૂતાં જ આપોઆપ મનમાં ઊતરી જતા હોય છે, એ લાભ વંછ જતા કરાય?

પખીના બચ્ચાએ એક દિવસ બંને ચરીને ખાવું પડશે એમાં શકા નથી, એક દિવસ તેણે પોતાની પાંખે ફેલાવીને ઊડવું પડશે. પરંતુ ત્યાં સુધી તે માના મોંઘાથી ખાવાનું ખાય છે. જો તેને એમ કહીએ કે જ્યાં સુધી બંને ચરીને ખાવાની શક્તિ પૂરેપૂરી ન આવે, ત્યાં સુધી ખાવાનું જ મળશે નહિ, તો તે સુકાઈને મરી જશે.

આપણે જ્યાં સુધી અશક્ત છીએ ત્યાં સુધી જેમ થોડી થોડી શક્તિ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરીશું તેમ રોજ રોજ ઈશ્વરના પ્રસાદને માટે ભૂખી ચાંચ પણ ઉઘાડવી પડશે; તેમની પાસેથી સહજ કૃપાનો દૈનિક આહાર મેળવવા માટે

બાહ્ય બધને કલરવ કરેના પડશે એ સિવાય કોઈ રસ્તો જણાતો નથી.

હજી અનતમા ડાહ્યા જેટલી પાખ મજબૂત થઈ નથી, હજી તે માળામા જ પડ્યા છીએ. નાના નાના ઘાસ તરણા વડે જે સામાન્ય માળો તૈયાર થયો છે, એ જ આપણો ગારથ છે એ આશ્રમમા પુરાઈ રહીને જ અનત આશ્રમમાવી આણેલા પોરાક ની આશા ને આપણે મિલકુડા છેડી દેવી પડે એમ હોય તો તે આપણી રી દશા થયો ?

તમે એમ કંઈ વડો છો કે જે ખોરાક તરફ જ ને તમે નીજ માડી રહેસો તો તમા નિર્જીવ થતી રહેશો. જેને પેતાની વક્તિનો તમને ખ્યાલ જ આવશે નહિ.

એ શક્તિનો અમે બિલકુલ ઉપયોગ જ નથી કરવાના એમ હું કહેતો નથી. જીવવાના પ્રયાસમા દુર્બળ પાળેને હવાની હવાળીને તેને મજબૂત બનાવતી પડશે પરંતુ કૃપાનો ખોરાક અને પ્રેમનું પોષણ માયોસાથ રોજ મળતું રહેતું જોઈએ.

એ જે નિયમિત મળતું રહે તો જ્યારે પણ પૂરેપૂરું બાળ આવશે ત્યારે અમને માળામા પડી રાખવાની ડોની તામત છોં દિવસાવકનો સ્વાભાવિક ધર્મ જ અનત આકાશમા જીવવાનો છે. પછી એ પેતાની પ્રકૃતિની ગરજે વાસ કરશે સસારગ્રામી માળામા પણ વિહાર કરશે અનત આકાશમા.

અત્યારે તે નિર્બળ પાળેને નીધે માળમા બેઠો બેઠો ઢંપના પણ કંઈ શકતો નથી કે આકાશમા જીવુ અભવિન છે તેનામા જે થોડી શક્તિ છે તને અનેકગણી વધેની કલ્પના

છતા તે એક ડાળ પરથી બીજી ડાળ પર કૂદકો મારવાની જ કલ્પના કરી શકે છે તે જ્યારે પોતાના કોઈ મોટાભાઈને મોઢે આકાશમા જીવવાની વાત સાંભળે છે ત્યારે તે માને છે કે મોટાભાઈ અતિશયોગિતી કરે છે—એ જે કહે છે તેનો ખરેખરો અર્થ સાચે સાચ આકાશમા જીવુ એવો કદી યાય જ નહિ. કૂદતી વખતે જમીનનો સ્પર્શ છોડીને જે થોડું અધર ટીચે જવું પડે છે તેને જ એ આકાશમા જીવુ કહે છે—એ કેવળ કવિત્વ છે, એનો અર્થ કદી એટલો બધો હોય શકે જ નહિ.

ખરું જોતા, આ ગસાગ્રામી માળામા આપણે જે સ્થિતિનાં છીએ તેમા બુદ્ધિવે જેને બ્રહ્મવિહાર કહ્યો છે, ભગવાન ઇન્દ્રિયે જેને સંપૂર્ણતા-પ્રાપ્તિ કહી છે, તેને કદી સંપૂર્ણ સત્ય માની શકતા નથી.

પરંતુ આ બધી આશ્ચર્યકારક વાતો એવા લોકોએ કરેલી છે જેમને એનું જ્ઞાન છે, જેમને એનો અનુભવ છે એ હૈયાધારણનો આનંદ સંપૂર્ણ ભક્તિપૂર્વક આપણે સ્વીકારીએ તો સારું આપણે આત્મા એ દિવસાવક છે, તે આશ્રમમા જીવવા માટે જ તૈયાર થાય છે, એ સમાચાર જેમણે આપ્યા છે, તેમના પ્રત્યે આપણે શ્રદ્ધા કાયમ રાખીએ, તેમની વાણીને આપણે હલ્કી પાડીને તેની પ્રાણશક્તિનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન ન કરીએ. દરરોજ ઇન્દ્રિયની પાસે જ્યારે તેના પ્રસાદામૃતની માગણી કરીશું ત્યારે સાચે સાચે એમ પણ કહીશું કે અમારી પાખને પણ તું મજબૂત બનાવી દે મારે કેવળ આનંદ નથી જોઈતો, શિક્ષણ જોઈએ છે, ભાવ નથી જોઈતો, કર્મ જોઈએ છે.

આત્મવિશ્વાસ

અનંત વ્યાસ 'રિખત'

ત્રણ માણસો એક સમયે સાથે જ સિદ્ધિ મેળવવા નીકળ્યા.

પ્રનાસની શરૂઆતમાં જ રસ્તા ધનને અમખમ કાઢી ઝડી-ઝાખરા પથરાયેલા હતા રિક્ટ અને અનેક મુશ્કેલીઓ તથા ભયજનક પરિસ્થિતિઓ ભરેલા હોયો માટે; આ બધું જોઈને પરવેદે માણસ તો એક મ ગભરાઈ જ ગયો. આવા ભયકર અને મુશ્કેલીભર્યાં લાના માર્ગને જોઈને જ તેણી ધાંતી મેરડી મળે તેણે પોતાના બંને સાથીઓને કહ્યું 'ભાઈઓ! આપણે તો અહીંથી જ પાછા ફરેલું જોઈએ'

"કાં શું થયું?" પોતાના સાથીને વ્યાખ્યાનક પ્રવાસ છોડી દેના તૈયાર થતા જોઈને બીજા બંને સાથે જોઈને વ્યાખ્યાન થયું

'થાય શું, બીજું? જુઓ તો ખરા રસ્તા કેવો ભયકર છે. વળી પ્રવાસ પણ ઘણો લાંબો છે' પહેલાંએ કારણ જણાવ્યું

"ત્યારે શું, તારે સિદ્ધિની ઇચ્છા નથી?" એક સાથીએ પૂછ્યું

"સિદ્ધિ તો મેળવવા ઇચ્છુ છું પણ આ ભયકર વાટ અને રસ્તામાં આવાના સંકરોને ખ્યાલ આપતા જ મારી હિંમત ભાંગી પડી છે. તારા કંઈક આવા ભયકર માર્ગ જવા કરતાં તને પણ મારી સાથે અહીંથી જ પાછા ફરો તા યારુ" પેલા સાથીએ કહ્યું

પરંતુ પ્રવાસની શરૂઆતમાં જ સંકટો અને આતી પડનારી મુશ્કેલીઓની કલ્પનાના ભયથી ડરીને પાછા ફરવાનું બીજા બે સાથીઓને માન્ય ન લાગતું. પહેલાં સાથી ત્યાંથી જ પાછો ફર્યો અને બીજા બંને સાથીઓ પોતાના માર્ગે આગળ વધ્યા

રસ્તામાં નાની-મોટી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરતા કરતા બંને સાથીઓ ધન દર મુખી પહેલો ગપા હતા

રસ્તામાં એક મોટી ચોક આવેલા અહીંથી જુદા જુદા ચાર રસ્તા ફટાટા હતા. ચારમાંથી કયો માર્ગ સાચો છે તેની બેમાંથી એકને ખરેખર નહોતી આપરે એક માર્ગ નક્કો કરીને બંને તે માર્ગે

આગળ વધ્યા પરંતુ આગળ જતા એ માર્ગે ખોટો જવાનો બને એ માર્ગેથી પાછા વળ્યા અને બીજા માર્ગે પ્રવાસ શરૂ કર્યો. પરંતુ એ બંને માર્ગે પણ ખોટા નીકળ્યો વળી એ બંને જણા એ માર્ગેથી પણ પાછા ગળીને પેલા ચોકમાં આયા.

હવે ત્રીજા માર્ગે આગળ પ્રવાસ કરવાની હિંમત અને ધીરજ બીજા માણસમાં રહી નહોતી. આટલાં ઘણાં સંકટો વેઠ્યા પછી પણ વારંવાર મળતી નિષ્ફળતાએ તેનું હૃત્સાહને તોડી પાડ્યો, તેની શક્તિ ડગી ગઈ, તેની હિંમત ભાંગી પડી, એ ત્રીજો માર્ગ પણ ખોટા નીકળે તો આવી નિષ્ફળતાની શકા-કુશળોએ તેના હૃત્સાહ, ધીરજ અને હિંમત દરેક લીધા તેણે પોતાના સાથીની રત્ન લીધી અને પ્રવાસને અધૂરો મૂકીને ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

ત્રીજો માણસ હવે ત્રીજા માર્ગે આગળ વધ્યો નિષ્ફળતાઓ અને મુશ્કેલીઓએ તેને નાતિ મત બનાવવાને બદલે વધારે હૃત્સાહીત કરી હતો, ઉપર ઉપર મેરડી નિષ્ફળતાઓએ ધોષ પ્રાપ્તિ માટેના તેના નિશ્ચયને બિનચાલના વધારે દૃઢ બનાવ્યો હતો. બમણા હૃત્સાહથી તે ત્રીજા માર્ગે પ્રવાસ શરૂ કર્યો પરંતુ એ ત્રીજો માર્ગ પણ ખોટો જ નીકળ્યો

એ માણસ વળી પાછો એ ચોકમાં પાછો આવ્યો. અને શ્રદ્ધા અને હિંમત શુભાવ્યા વિના મક્કમ મને તેણે ચોથો માર્ગ પસંદ કર્યો.

ત્રીજા માણસે એ ચોથા માર્ગે સરળતા મેળવી પહેલાં માણસ કાંઈની શરૂઆતમાં જ સંકટો અને દુષ્પરિસ્થિતિઓને કાંબો હિંમત હારી ગયો અને તે ખાલી હાથે પાછો ફર્યો

બીજો માણસ ઉપરા ઉપરા મળતી નિષ્ફળતાઓથી ધીરજ અને આત્મવિશ્વાસ ખોટા બેઠો. પરિણામે તે પણ ખાલી હાથે જ પાછો ફર્યો

ત્રીજો માણસ મુશ્કેલીઓની ડગલા વિના નિષ્ફળતાઓથી હાર્યા વિના આત્મવિશ્વાસ પૂરક, શ્રદ્ધા અને હિંમતપૂર્વક પોતાની માર્ગે આગળ વધ્યો અને ધોષ પ્રાપ્તિ કરી શક્યો

રસ્તો, કાયરમનના, શકાશીલ અને અશક્તિ માણસો ક્યારેય પોતાના કાર્યમાં સફળતા મેળવી શકતા નથી જે માણસ શ્રદ્ધા અને આત્મવિશ્વાસ પૂર્વક, દૃઢ મનથી હિંમતભરે પોતાના પ્રયત્નો આડે રાખે છે તે જ સફળતા પ્રાપ્ત છે.

શયતાનનું રાજનામું

કૃષ્ણચંદ્ર

એક દિવસ ખુદા પામે આવીને, નમન કરી શયતાને કહ્યું: 'મારું રાજનામું સીકારી લેા.'

'કેમ? શા માટે?' ખુદાએ નવાઈ પામી પૂછ્યું.

'હું હવે આવા કામોથી તંગ આવી ગયો છું' શયતાને કંટાળેલા ભાવે કહ્યું. 'સોફોને દરરોજ નક્કી આગમી સળગાવવા, લોહી અને પરુની કપાઈઓમાં ફૂંપકાં ખવરાવવા, ચાલુક મારી મારીને તેમની આમડી ઉપેડી નાખવી, કાણે કાણે લોકોને મુનાઓ માટે તોનાકા પોકરાવવી. કેવું મુશ્કેલ માત્ર કામ છે! ને ન્યારથી આ દુનિયા બની છે ત્યારથી હું આ કામ કરતો આવ્યો છું. હવે હું આ કામ કરતા કરતા ખૂન જ થાકી ગયો છું. જરા નિચાર તો કરો દીને ઈલાહી, તમે કેવું મુશ્કેલ કામ મને સોંપ્યું છે! ન્યારે તમારા બીજા ફિરતાઓ તો રાતને દિવસ રજાની ઠંડી હવા ખાન છે! તમારી પ્રાર્થનામાં રત રહે છે ને હમેશાં લોકોને પ્રમાણિકતાનો અદેશ આપ્યા કરે છે. કેટલું ઉમદા, રસ ભરેલું તે સુંદર કામ છે એમનું! યા અલ્યાહ, મારા માલિક, મારા ગોડ, મારા હાગવાન, સૌથી મહાન પરમાત્મા, હું તો પોતાને કનડતા કનડતા હવે તો થાકી ગયો છું' મરૂ રાજનામું મજૂર કરીને આ નક્કીમાં મને છોડો કેરા પ્રભુ!'

આમ કહીને શયતાન ખુદાના ચરણોમાં પડી ગયો ને ધૂરકે ધૂરકે રડી પડ્યો ખુદાના દિવમાં દયા આવી- મર્ડ. તેમણે પોતાના ફિરતા અને દેવતાઓ તરફ મો ફેરવીને પૂછ્યું. 'તમારું શું કહેવાનું થાય છે?'

શયતાન તો અજીજથી બધા જ ફિરતાઓના દિવ પીમગી ગયા હતા પણ આગમ વધીને કાર્પણ કહેવાની કોઈનામાં હિમ્મત નહોતી. છેવટે બિચાઈને ડરતા ડરતા કહ્યું. 'જા, આપ તો દયાળુ છો, દાતા છો, આમ તો શયતાનને તેની બેઅદમીની સજા મળી ગઈ છે. મને તેના પર દયા આવે છે.'

ખુદાએ બિચાઈને પૂછ્યું: 'શું તું એની જગ્યાએ કામ કરશે?'

બિચાઈને મદત તલબ કરતા ધિનતી કરી: 'ખુદા, હું તો તમારો સ દેશપાલક છું...' મેકાઈને કહ્યું: 'હું પૃથ્વી પરનો રાજનો દૂત છું...'

ધસરાદિયે કહ્યું: 'મારું કામ આત્માને લેવા જવાનું છે...'

ખુદાએ ફરમાવ્યું: 'એ આત્માને લેવા જવાનું કામ કરે છે તેને આજથી હું નક્કી રમેશળ તરીકે નીમું છું. ને આ શયતાનને આઝાદ કરું છું. તેની પાંખો તેને પાછી આપી દે.'

શયતાનને એની પાખો પાડી મળી ગઈ ત્યારે ખુદાએ તેને કહ્યું. 'આજથી તું પાછો ફિરતો બને છે. આજથી તારે મધાને પ્રમાણિકતાનો પાઠ શીખવવાનું છે. હવે તારે સીધા જ અડીથી મોળ લક્ષમણ પનન જવાનું છે. ત્યાં કરીમદીન ખેડૂતની છોકરી બેહરાનો સોદા થઈ રહ્યો છે. તારે ત્યાં જઈને એ સોદા અટકાવવાનું કામ કરવાનું છે.'

શયતાને એક જુદા જુદાને વેશ ધારણ કર્યો અને મોળ લક્ષમણ પનન ગામે કરીમદીન ખેડૂતને ઘેર પહોંચ્યો ને તેને સમજાવવા લાગ્યો. 'ને તું તારી છોકરીને વેચશે તો તારા પર ખુદાનો ખેડ ઉતરશે.'

'પણ મારા પર વાલિયાનું હેતુ' છે તેનું શું? કરીમદીને નિરાશાથી માથું હનાવતા કહ્યું: 'ને હું મારી દીકરીને ન વેચુ તો જનીન વેચવી પડશે ને જનીન વેચીય તો મારી પત્ની ને પાંચ દીકરીઓ તથા બે દીકરા. ખાજે શું? તમે અડીની જનીન નેઈ હરો. સખત અને પથ્થાળાગી ને લાન રંગતી આ જનીનમાં મકાઈ અને બાઝરો સિનાય બીનું કાંઈ ઉગતું નથી. દિવસરાત મજૂરી કર્યા પડી પણ એક ટક એમેનેએમ પસાર કરવો પડે છે. ને હું જનીન

વેની નાખુ તો અને બધા મરી જઈશું શું
તને પાચ દીખીએ, બે દીકા ! અને એક પત્નીના
મૃત્યુ માટે જન્મારી લેતા તવાર હો ?" સ્વતંત્ર
કાન પર હાથ મૂકી દીધો.

“તવારે તમે મને સમ નવતાને બે લાના મિત્ર
રીશાને સમજાવો એ અમારા જાનનો વાલિયો
છે જેનું માડા સાતમે રૂપિયાનું કરજ મારે ચૂકવવાનું
છે જો તે માડુ રજ માફ કરી આપો તો મારી
દીકરી જોડરા ! સોરો નહિ કરું”

✽

શ્વતંત્ર પોતાના લાલટે તિલક મુકું જેઠા
રમ્મી છે તો પહેલી પંખા પર રાખનામો અગૂઠો
નાખ્યો ને તાથમા માગા લખને લાલા મિમરીશ દને
ર પહેલી ગયો લાલા મિસરીશ હ આ વખતે પોતાના
ધરના આગણામા તુરસીની પૂજા પૂરી કરીને ઢિંકાગા
પર મેઠા કતા ત્યા જ શ્વતંત્રે આવીને અનેક જગાથી

તેની વાત સાતળીને લાના મિસરીશકે પોતા ઠી
ધૂતમા મગ્ન રહીને મધુ પડિતજ વારનાર બમ
વાનતુ નામ વચ્ચે લાવીને મને શા માટે કરાવો છો ?
છોકરીનો સોદો હુ નથી કરી રહ્યો કરીમદીન કરી
રહ્યો છે તે જ તો દડ કે ધન મ પાપ કે પુણ્યનો
બાળીવાર છે એમા નરે શું ? મારે તો મારા સાથ
સાતસ રૂપિયા જોડએ મારા પૈસા આપી દે પડી
એ જાણે ને એનું કામ જાણે”

પણ જો તમે એના સા । સાતસો રૂપિયા જતા
કરો તો એ એની દીકરીને નહિ વેચ શ્વતંત્રે તને
સમજાવે

“કેટલા કેટલાનું કરજ માફ કરું ?” વાલિયે
પોતાનો લાલ આપકો ખોલીને જાનતા હતું “આ
ચોપો જુઓ સુદરસને બે હજાર દવાના છે
જુમ્મને પાનતો સાઠ રૂપિયા ચુડવાગને આઠસો
રૂપિયા મહેલાવતાય તથુ હજાર પાછ ગયા છે ગામના
જેડૂતા ઉપર માડુ એકીસ હજારનું રજ છે બધાને
માફ કરવા બે ત તા હુ ખાઉ શું ? ધર કેમ નવાવતું

“તમારે ખીજાનું કરજ માફ કરવાનું નથી ફત
આ એકનું કરજ આપો કારણકે તે તમારા દેવાના

કારણે પોતાની દીકરીને વેચવા લાચાર બન્યો છે”

લાચાર તો હુ પડી છું મે એ પતન ચક્રીઓ
નાખવા લાયક-સા માટે અરજ કરી છે મારે આ
લાયક-સા માટે સાડા સાતસો રૂપિયા સાત દિનસની
અદર સરકારી તિલેરીમાં લેવના હા છે કરીમદીન
જેડૂતની જમીનના ગીરાખતના કમગો માગી પાસે
છે જો તે ચાર વિસમા મા । પેમા નહિ કરી
આપે તો હુ એની જમીન દરાજ કરાવીને એમાથી
લાયક-સનના પૈસા લરી દઈશ”

શ્વતંત્રે માળા દેવના ફેવતા હતું “લાલા
મિસરીશક ! તમને શરમ નથી આવી ? એ
સા । સાતસો રૂપિયા માટે તમે એક મુસલમાન
છેમરીને તમારા ધરમા લા-રહો, તમે શું તમારો
ધર્મ બાદ કરો ?”

રમ રમ ને તમે જેવી વાતો કરો છો પડિ
તજ !” લાલા મિસરીશકે પોતાના કાન આડા તાથ
રાખતા કજ હુ આવી અધમ વાત તો વિચારતો
પણ નથી જો છોકરીને હુ મારા ધરમા નથી મેસાડ-
વાનો આન તે એનો સાથ બદ દીન જોગ સાથે
થઈ રહ્યો છે જની આડની દુખન લક્ષમણ પતન
પૂતની નજ છે તેને ચાર સ્ત્રીઓ છે છતાંય તે
જન્મ માટે સાડા સાતસો દેવો તવાર છે સાથે ફક્ત
એટલે જ છે કે કરીમદીન સાડા સાતસો રૂપિયાના
બદલામા બદલોનને પાતાની દીકરી આપને કરીમદીન
એ તમા સાતસમાની સાતમા રૂપિયા મને આપશે
ને એ રૂપિયામાની લાયક-સા”

નસ નસ” ત તાન જગાહને મોરો એ
કહો આ અગમ્ય સેધે કોઈ રીતે અટકી નહિ શકે ?”

જો બનીને જોઈને હ-ટે તો અગમ્ય શકે
આમ તો એને પાચથી સાદી રવાની કરે પડી
છે ? ચાર સ્ત્રીઓ તો છે જ ત જ આ સાદી ન
કરે તો આ સેધે સહેલાઈથી ન કરી જાય”

✽

“પણ હુ કયા પાચથી સાદી કરી રહ્યો છું”
જોગ બદલીને આડતિવાએ શ્વતંત્રને સમજાવ્યા
“આ બરા ર નથી મારે ચાર પત્નીઓ છે પણ
અમાથી પહેલી તા સુદી થઈ ગઈ છે ધરનું કામ

કામ પશુ નથી કરી શકતી. હું તેને મદિતો બાંધી આપીને શુભી કરી દેવાનો છું. પત્ની જ નોકરા સાથે શાદી કરીશું.”

‘પશુ તમારું ઉમર તો પાંચ વરસની થઈ ગઈ છે. આ જુદાવસ્ત્રોમાં તમે શા માટે શાદી કરવા મગા છો?’ શયતાને તેને પૂછ્યું.

‘મારી ચારેય પત્નીઓમાંથી કેકનિ આજ સુધીમાં દીકરા ન થયો. બધી જ છોકરીઓ આવી છે.’ બદરુદ્દીન બોલ્યો કહ્યું: ‘મારે દીકરા નોકરો છે. મારું નામ રાખનાર. કુટુંબનો વેળો વધારનાર નોકરો છે.’

‘પશુ નોકરાને દીકરી આવશે તો?’ શયતાને પૂછ્યું.

‘આજાહ ખૂબ દયાળુ છે.’ બદરુદ્દીન બોલ્યો હાથ જોડી કરતાં કહ્યું: ‘તે જરૂર મારી ઈચ્છા પૂરી કરશે.’

શયતાને પાછું પૂછ્યું: ‘શુ કાંઈપણ રીતે આ સોદો નહિ અટકી શકે?’

‘આ કાંઈ જબરદસ્તીનો સોદો નથી જનાન!’ બદરુદ્દીન બોલ્યો કહ્યું: ‘

‘છોકરી યુવાન અને સમજદારી છે. પોતાનું સારું નરનું વિચારી શકે તેમ છે. જો છોકરી જ આ શાદી માટે પ્રમી નહિ હોય તો હું કે એનો બાપ તેને વાગી માટે દબાણ કેમ કરી શકશે?’

*

શયતાને એક સ્વસ્થપાન નરયુવાનનો વેસ લીધો અને નોકરાને મગવા માટે આવી નીકળ્યો. નોકરા આ વખતે ગામના પાદરનાં કૂવામાંથી પાણીના ઘડો ખેંચી રહી હતી. પહેલી નજરે જ તેણી આ નવયુવક પર મોહી પડી. તેના ગાલમાં સરખાં ચેરડાં પડ્યાં. સરખામને તેણી ધડને આંગળીઓમાં ફેરવવા લાગી.

શયતાને એને શાદીનો સંદેશ આપ્યો.

નોકરા પછે ફેરવનાં ફેરવતા અટકી ગઈ. આજો માંદીને તેણે કુવક તરફ નેહ્યું. પત્ની તેણે પોતાની આજો નમારી દીધી ને નરમ અવાજે કહ્યું: ‘તમે શું કામ કરો છો?’

‘કામ કાંઈ નથી કરતો.’ શયતાને કહ્યું: ‘પ્રદાન નામ લઉં છું.’

‘પ્રદાન’ નામ તો બધાં જ છે.’ નોકરાએ

હિંમત યથાને કહ્યું, ‘પત્ની તમે મને ખવડાવશો શું?’

‘આપણે બન્ને મહેનત કરીશું.’

‘મેં હાથેમાં મહેનત જ કરી છે. મારા મામાપનાં ઘરમાં ને ખેતરમાં આજ સુધી મહેનત જ કરી છે. આ મહેનતનું પરિણામ તમે જોઈ શકો છો. મારા શરીર પર ફાટેલા ઘીયરા અને એક ટક બોજન સિવાય કાંઈ મળતું નથી. હું હવે આ મહેનતથી ગમે આવી ગઈ છું.’

શયતાન ધણીવાર સુધી મૂંઝે રહ્યો. પત્ની ધીમેથી કહ્યું: ‘નોકરા, તું યુવાન અને સુંદર છે. જરા વિચારી તો જો. શું તું એ પાંચ વરસનાં છોકરા સાથે શાદી કરીને સુખી થઈ શકીશ ખરી? શું તું તારા આત્માને એમ પ્રતીત કરાવી શકશે કે આદીનાં થોડાં કપિયા માટે તું વેચાઈ નથી રહી?’

‘તે મને મકાન આપશે. કપડાં આપશે. જે વખત પેટ ભરીને ખાવા આપશે.’ નોકરાનો ચહેરો આશાથી પ્રગટિત થઈ ગયો.

‘પશુ તે છોકો, બદ્દેસરત, પાંચ વરસનો....’ શયતાને નોકરાનો હાથ પોતાનાં હાથમાં લઈને કહ્યું. ‘જરા વિચાર તો ખરી નોકરા, તું તેની સાથે સુખી કેવી રીતે થશે?’

નોકરાએ ધીમેથી પોતાની લાખી લાખી પાંપણે ઝેંની કરી અને ચંચળ નજરથી તેના તરફ તાકતાં કહ્યું: ‘સુખી થવા માટે હું તમને કપારેક મન્યા કરીશ...તમે મને મળશે ને? જાનામાના!’

નિઃશ્વાસ નાખતા નોકરાએ પોતાનું માથું તેની હાતી પર નાખી દેવા ચલ કયો પપ્પુ દાખતાન એકદમ તેણે હાથ છોડાવ્યાં તેથી દોડી ગયો.

*

તે ફોજદાર શુદ્ધવાગસિંહ પાતે પડોઅંચે, અને તેને કહેવા લાગ્યો: ‘હું એક શરીર ઘડેરી લોવાના કારણે આપને વિનંતી કરું છું’ કે આ સોદો ન થવો નોકરો. તમે એને રોકાને એક છોકરીની ગિંદગી ખરનાદ થતી બચારી છો. ફોજદાર સાહેબ, મારે આપને બચાવવું નોકરો કે મોજ લગનનું પનનનાં ખેડૂત કરીમદીન પોતાની છોકરીનો સોદો બદરુદ્દીન બોલ

સાથે કરી રહ્યો છે. સાડા સાતસો રૂપિયા લઈને તે પોતાની છોકરી બદરુદીન જોળાને આપશે. જે એ સાતસો રૂપિયા લઈને લાક્ષા મિસરીશાહને આપશે તે પોતાની જાન છોડાવશે. નૈતિક દૃષ્ટિએ આ સોદા અયોગ્ય છે. ધાર્મિક દૃષ્ટિએ આ મોદા યુત્ત છે. કાનૂની દૃષ્ટિએ પણ આ સોદા જુલમ છે. હું આપને મેનવવા માણું છું. આપ આ તાલુકાના ફૅજવાદ છે. આપ આ કાનૂન વિરુદ્ધ ચર્તા સોદાને અટકાવી લો.

‘હું કદાપિ એને નહિ રોકું.’ ફૅજવાદે શયતાનને સમજવડતા કહ્યું. ‘હું આખો ખતાવ જાણું છું. મેં બધા બંદોબસ્ત પણ કર્યો છે. મને ખબર પડી છે કે ત્યારે જોહરાના નિકાહ બદરુદીન જોળ સાથે થશે તેની થોડી મિનિટો પહેલાં જ બદરુદીન જોળે સાડા સાતસો રૂપિયા પોતાની પત્નીના હાથમાં આપશે જોહરા આ પૈસા તેના માપના હાથમાં ચૂકશે નિકાહ પડી એ પૈસા લઈને કરીમદીન લાના મિસરીશાહ પાસે જશે અને તેને સાડા સાતસો રૂપિયા ફરતે પોતાનું કરજ ચૂકવશે પણ મારા માણસો બદરુદીન જોળના નિકાહ વખતે હાજર રહેશે અને જે રૂપિયા બદરુદીન જોળે આ સોદાના બદલામાં કરીમદીનને આપશે, તેના પર પહેલાથી અમારી નજર હશે ત્યારે એક જ ઝપટમાં હું બધાને ગિરફતાર કરી લઈશ અને તેના પર દીકરી વેચવાના અપરાધ બદલ કેસ કરીશ.’

‘પણ તમે કેસ શા માટે કરશો?’ જુઝાહને શયતાને કહ્યું. ‘આપ આ કાનૂન વિરુદ્ધ, કાર્મને અમનમાં આવતા પહેલાં જ કેમ નથી અટકાવતા?’

‘તમે ખરેખર ઉંડું છો, યુસ્ફાનાસિંહ ફૅજવાદે નિઠાઈને કહ્યું. ‘હું એવો મૂખ નથી કે હાથમાં આવેલા આવો મોટો કેસ આમ સહેલાઈથી જત્યા દઉં. જેમાં બદરુદીન જોળે, લાલા મિસરીશાહ, કરીમદીન ખો જોહરા એક સાથે ઝપટમાં આવેલા હોય બદરુદીન જોળ પાસેથી હું એજામાં એજા જે હાજર રૂપિયા લાચમાં લઈ લઈશ અને એટલી જ રકમ મિસરીશાહ પાસેથી પણ લઈશ. ને મેં સામન્ય છે કે જોહરા યુવાન અને ખૂબસૂરત છે...’

‘પણ આ તો યુનો બન્ધો કહેવાય.’ શયતાને ગભરાઈને કહ્યું.

‘આ ચાર હાજર રૂપિયામાંથી હું મારી દીકરીનાં લગ્ન કરીશ. મારી દીકરીનાં લગ્ન એક બાળુથી અટક્યા છે. કારણકે મારે એના દહેજ માટે પૈસા ભેગાં કરવાના છે. હવે આ એક જ ઝપટમાં બધો બંદોબસ્ત થઈ જશે.’

‘એક છોકરીના લગ્ન માટે બીજી છોકરીની જિંદગી બરબાદ કરવી એ તો પાપ જ ગણાય.’

‘ને પ્રસિદ્ધિ મળશે એ અલગ બનાવ!’ ફૅજવાદે શયતાનને સમજાવેલો. ‘આવો મોટો કેસ આ નિસ્લાના ફૅજ ફૅજવાદના હાથમાં નહિ આ-યો હોય વળી એવી પણ શક્યતા છે કે આ કેસની સફળતા પછી હું સમ ઇન્સ્પેક્ટરમાંથી ઇન્સ્પેક્ટર પણ બની જાઉં.’

‘પણ આ તો મોખ્ખો અન્યાય છે.’ શયતાને ખૂબ પાડી.

‘તમે વચ્ચે બોલવાવાળા માણ છો!’ ફૅજવાદે ગર્જિતે પૂછ્યું.

‘હું ખુશનો બદો છું.’ શયતાને નમ્ર ભાવે માથું ઝુકાવીને કહ્યું. ‘હું લોકોને પ્રમાણિકતાનો ઉપદેશ આપું છું.’

ફૅજવાદે તેને જલમાં પૂરી દાંધો.

✱

સાત દિવસ પડી જેલમાંથી છૂટીને લગતાન સીધો જ ખુદાની હજૂરમાં પહોંચે તે પોતાની પાંખો પાછી આપવા માડી.

‘કેમ, શું થયું?’ ખુદાએ પૂછ્યું.

શયતાને કહ્યું. ‘મેં વિચારું હતું કે મારું કામ બધાથી યુરુલ છે અને ફિરસ્તાઓનું કામ ખૂબ સહેલું છે હવે ખબર પડી કે મારું કામ બધાથી સરળ છે અને ફિરસ્તાઓનું કામ બધાથી યુરુલ છે. આથી હું મારું રાજીનામું પાછું ખેંચી લઉં છું. ને વિનંતી કરું છું કે મને તરત જ નફામાં મોકલી આપવામાં આવે.’

ખુદા બાબ દહિયા ખુ

શુભ નિષ્કર્ષો

આબીદ અ. ભટ્ટ

નવા વર્ષના શુભ પ્રભાતે વહેલા જાગતા મન સાથે પાંચ નિષ્કર્ષ કરી એવારામ મૂંઝી સૂઈ ગયેલા સવારે રનિશિરોણા બારીની ફાડમાથી મને ટંકોળી રહ્યા હતા પછી એવારામની ટેવે ટેનાઈ ગયેલા આપણા રામ ગેડે તો ને! હેવો ગ્રંથો એનારામ છ વગાડતું મન એમ્દમ પ્રકુલિત યથા આનંદમા આવી ગયું કારણ કે હું કોઈ દિવસ છ વાગે જાઉં છું જ ન હતો થયું કે બહુ મોડું ના હશેવાય પરંતુ જાક પ્યારી કાષ્ઠથી જોયું તો એવારામના રામ રમી ગયા હતા અર્થાત કે બધ હવે એનારામને ચાવી આપી જલગી જલગી જોડી બહાર નીકળ્યો તો નવ વાગગ આવ્યા હતા મદ સમીરની બહેરે ડોલતા રંગેરંગી ફૂલો જાણે નવા વર્ષને આવકારતા હતા વાતાવરણ તાજગી અને મધુરથી ભરપૂર હતું તરત જ હું કળિયુગની જેની અર્થાત આનો એક ડેઝ મટગટાવી ગયો. પરંતુ બરાબર મૂક ન આવવાથી બીજો મટગટાવી ગયો અને શુભ નિષ્કર્ષોતો નિષ્કર્ષ નેવા બેસી ગયો સમા જી મોટા લાગની વ્યક્તિઓ અવા નિષ્કર્ષો કરતી હોય છે તેની મહત્તા પપુ કેટની? દાનતં રોજ વડીનોને વદન કરવા, કેટનો સુગંધ નિષ્કર્ષ? સનદ રાષ્ટ્રકંઠ નિષ્કર્ષ? (૨ કરી અંકે નહીં તવે) વડીનોને પછી એમ થાય કે જાને જમાનાના રંગ બદલાવા હોય પછી વડીનોની આમન્યા જેવા આર્થ સમૃદ્ધિના તરંગે હલચલ પાત છે

તૂડે તૂડે મતિ બિન્નાની રમે જેટલી નિષ્કર્ષોમા વિવિધતા તેટલી જ વિવિધતા નિષ્કર્ષોને કયા સુધી પાળતા તમા સમાચેરી છે કેટલીક વ્યક્તિઓ નિષ્કર્ષોને પરિપૂર્ણ કરી આનંદ મેં રાવે છે કેટલીક વ્યક્તિઓ નિષ્કર્ષો કરવા પપુ નજ પાળતા તમા જ પરમમુખ માણે છે અને કેટલાક ગુજરાતીઓ આરબે યુનાની જેમ અપતરવે મૂંઝી પલા અંગ્રેજ તેપકની સાથે સહમત થતા હોય છે કે નિષ્કર્ષ કરી, તેને પાળનાની સરખાત કરી અને તેને તોડવો તેમજ

સત્યાનંદ સમાચેલ હોય છે.

આ નિષ્કર્ષો પપુ કેવા! જાત જાતના અને ભાત ભાતના! રમી! વિવિધરંગી અને તરંગી! જેવા કે કોઈ પતિ-પત્ની 'આજના મગલ, પ્રભાતે શુભ નિષ્કર્ષ કરીએ છીએ કે અમે રનેહ, સહકાર અને મુખર્દુ બના સહભાગીદાર તરીકે ધરમા સાતિથી રહીશું, ઝાડીશું નહીં અને વડીનોની આજ્ઞાનું પાનન કરીશું' કેટલાક સગવડતા ખાતર વિકલ્પે બીજો નિષ્કર્ષ પપુ તેની સાથે જ લેના હોય છે જેવા કે આજથી આ બધ (કોડીની છૂટે), આજથી બીડી બધ (ટેસ્ટ માટે સિદ્ધાંતની છૂટે), હવે હમેશ મટે ખાદી પહેરતી (પરદેશ જવા માટે ગરમ ચૂની છૂટે), સિનેમાનો સદતર ખલિખાર (વર્ષમા અંક વાર લેવાની છૂટે), લાય લેનારા કોઈને પપુ લાય આપની નહીં (સ્ત્રીકારવાની છૂટે), અને લાય આપનારા કોઈની લાય લેવી નહીં (આપવાની છૂટે), આજથી જોડો ખર્ચો થાય તેવું કંઈ પપુ ખાઈશ નહીં (બીજો ખવડાવે તો ખાવાની છૂટે) કોઈ વિદ્યાર્થી. હમેશા ખાદુ વાગના સુધી જગીશ (ફક્ત વાગીને જ એવો અર્થ નહીં કરવાની છૂટે), હવેથી પગપાળા પ્રવાસ કરીશ (મેં ગામ વચ્ચે ચોટર વાપરવાની છૂટે) કોઈ વેચારી... સરકાને પૂરેપૂરો ટેકસ લગીશ (મેં ચોપડા રાખવાની છૂટે), આજથી સાચુ મોનીશ (નરો વા ને કુબરો વા બોલવાની છૂટે), આજથી સવારમા વહેનો જોડીશ જોડવા પડી ચૂનાની અને મોડા જોડવાની છૂટે) કોઈ વગી આજથી જોડો પૈસા લઈશ નહીં (જોડો એટલે કે જે ચલણમા હોય નહીં તે એવો અર્થ કરવાની છૂટે), કોઈ અમીર આજથી હું પડેલા કરતા સાદાઈર્થ્ય જીવન આપીશ (સાદાઈર્થ્ય અર્થ નજી બગવા ફક્ત બે ચોટરો અને માન છ-સાત નોકરો), હવેથી હું કોઈ પપુ વાદમા માનીશ નહીં (સિવાય કે તકવાદ અને વિતરણવાદ), કોઈ કોઈ

વિદ્યાર્થી આજથી હું ચોરી કરીશ નહીં (માત્ર પરીક્ષામાં જ ચોરી કરવાની છૂટ), કોઈ ખુલ્લું મુસાફર. હવેથી દિલ્લિટ વગર મુસાફરી કરીશ નહીં (ધનિકનાસની દિલ્લિટ લઈ કસ્ટ કરનાસમાં મુસાફરી કરવાની છૂટ) કોઈ સંબંધ કે નેત્ર હું જેટલું પ્રભુ આમળ બોલીશ તે સૌ ટકા સાચુ હશે (હું કરીશ તે નહીં પૂછવાની છૂટ) આજથી હું યુગમાં રામ રાખીશ (બગલામાં છૂટી રાખવાની છૂટ), આજથી હું વરીનોને વદન કરીશ (વદનનો અર્થ) વદન એવો કરવાની છૂટ)

આ અને આવા બીજા અનેક નિર્ણયો લેવાતા હોય છે અહીં આપણે તેના ગુણ અવગણીને ચર્ચા કરવા ન બેસતા એટલું જ વિચારીએ કે વિકલ્પો એ નિર્ણયો લેવામાં આવે છે તે ન લેવામાં અને માત્ર બાકીના નિર્ણયો જગતના દરેક દરેક માનવી પોતાના હૃદય સાથે મુક્તિ નિર્ધાર કરી પરિપૂર્ણ કરે તો આ વિશ્વ પાછું તેજ સુવર્ણયુગમાં રિન્ન બની જાય અને રિન્નમાં ચિમ્માએના એ' કુમળા પુષ્પો ફરી પાછા તેજ નવીન તાજગી, નવીન સુવાસ, નવીન મધુરતાથી ધમધમી રહે'

વચન

એ વર્ષ પહેલાની વાત છે. હું સુરતથી અમદાવાદ આવી રહ્યો હતો. ટ્રેન વડોદરા સ્ટેશનને ચોક્કસ તો એક તેર-ચૌદ વર્ષનો છોકરો મારા હજીમાં પ્રવેશ્યો એક ગદી ચઢી અને કાઢેલા ગલ્લકરાકથી વધુ વસ્ત્ર એણે પારધાન કર્યા નહોતા. માથાના લાળા લાળા વાળ સૂમ્મ, ઘાસની જેમ ઊભા હતા આખા ચરીરે ધૂળ ચોટેની હતી આ છોકરાના પ્રવેશથી હજીમાં બેઠેલ એક સમજનના મોઢે તિરસ્કારપૂર્ણ ચિત્કાર સરી પડ્યો.

પેલો છોકરો ચાત વદને સામેની બેઠકના છેડે બેઠી ગયો. મોડીવાર બાદ મૂક સુદ્રામાં એણે પોતાની બૂખ પ્રગટ કરી તે હાથ લાગા કરી દયામય દૃષ્ટિથી કંઈક મેળવવાની આશા રાખી રહ્યો હતો.

મેં પૂછ્યું 'અદયા, શું તું મૂંગો છે?' જવાબમાં એણે માત્ર ડોક નમાવ્યું.

મારા મનમાં કોણ બાણે કયા વિચારોના વમળ ફરી વળ્યા કે જેથી હું બોલી જાઉં 'જે તું બોલવા લાગી જાય તો હું તને એક રૂપિયો આપીશ' પેલો છોકરો ગભીર અને મૌન રહ્યો. મેં ફરીથી કહ્યું—'અદયા તું તો બની બેઠેલો મૂંગો છે બોલીને રૂપિયો લઈ લેતો હોય તો?'

છોકરો બે-ચાર મિનિટ વિચારમાં પડ્યો પછી હસ્યો. હું એ છોકરાની સામે જોતો રહ્યો સામે બેઠેલ સમજન મારી સાચું જોતો હતા.

તે દૃષ્ટિ નીચે ઢાળતો બોલ્યો—'લો બોની હીધુ હવે આપો, રૂપિયો!'

મેં એ છોકરા તરફ પ્રશ્નાર્થપૂર્ણ દૃષ્ટિ નાખતા પૂછ્યું 'તું લીખ શા માટે માગે છે? લીખ માગવી તો બહુ ખરાબ છે. ખેર, પણ મૂંગો બનીને શા માટે માગે છે?'

'સાચું કહું છું, સાહેબ. બોલીને લીખ માગુ છું તો દિવસે છ-આઠ આના મળે છે પણ મૂંગા બની માગવાથી દરરોજ બોલામાં બોલો એક રૂપિયો મળી જાય છે.'

મને એ છોકરા પર અત્યંત દયા આવી. વિચારવા લાગ્યો—ખરેખર, જૂઠા બોલીને પણ જીવન વ્યતીત કરી શકાય છે. મેં ખિસ્સામાંથી એક રૂપિયાની નોટ કાઢી તેને આપતા કહ્યું 'લે, હવે તો રાજીને?'

વધુ વાતચીત દરમિયાન એણે મને વચન આપ્યું કે, 'હવેથી હું કદી પણ અસત્ય આદરીને લીખ માગીશ નહીં, અને બનશે તો આ ધંપો જ છોડી દઈશ.' —સાહિત્ય ભૂષણ

સ્ત્રીનું બીજું નામ શ્રદ્ધા !

૬૬૫ બેબી

પહેલી વારથી પત્નીનું મૃત્યુ થયા પછી થોડા જ દિવસોમાં કુન્દનલાલેનો સંજોગ સરોજ સાથે નક્કી થયાની વાત કંઈ નથી નવાઈની નહોતી. હિન્દુસ્તાનમાં મધ્યમવર્ગના કુટુંબની ઘણીકે કન્યાઓના જીવનમાં એવી વાત લખાયેલી જ હોય છે, ભણાંભણી ધરતી કન્યા માટે વર મેળવશે મુશ્કેલ હોય છે. તો સરોજ તો પત્ની એકલી-એટલી અને વળી મધ્યમવર્ગની કથારે, કથારી ને કેવો વર મળી આવશે એ ચિંતા વણું ન કરવાની નાત નથી, અનુભવવાની વાત છે !

એટલે જ એક દિવસે અચાનક જ ન્યારે કુન્દનલાલે ઘેરથી એને ત્યાં માયું આવ્યું ત્યારે તે સમજે જ ન શકી કે કાળાડિન્નાણુ એંધારામાં આ પ્રકાશરેખા કંઈ રીતે પ્રગટ થઈ. પરંતુ દીકરીનું સુદર મુખકું અને જાજરમાન કાયા જોતા જ તેને લાગ્યું કે કુન્દનનાથ તો શું બધા રાજ-મહારાજ તથા આ રાત્રને માટે સર્વસ્વ ન્યોડાવવર કરી દે માના હરખોને પાર ન રળી. કુન્દનલાલ સાથે સરોજનું વૈવિશાળ યર્ષ ગયું.

પણ, આ હરખના આવેગમાં કે પત્ની સગાઈ થઈ ગયા પછી મંજુના મંગેલી વાતોના ભારથી, કોણ જાણે ત્યાંથી પણુ ડોસી જુદી કાયા સામંત્રી ન શકયા અને દીકરીના હાથ પીળા કરવાનો પ્રસંગ આવે-આવે ત્યાં જ રવર્ગ સીધાવ્યા. હવે રહી ગઈ એકલી સરોજ ! એને કોઈના સહારો નહિ. ન મળે કોઈના સથવારો. તેને ધર્મ આવ્યું, હવે શું થશે આ જીવનનું ? પણુ થયું કશું જ નહિ, અને છતાં બધું જ થયું તો !

મહિનો સવા-મહિનો વીત્યો કે તેને ઘેર નાન-વાળાઓ આવી ઊમટયા. એ-ત્રણ અજન્મના નવા માણસોય હતા. સગામ પત્નીઓની બીડ જળી વિવાહના ગીતેથી ધર કંઈનો સીકડું. પાણી-પીણી યર્ષ, સાજ સજવટ પણ જાનુગારાઈ. અને આ બધા માટે કયાંયથી પણ રૂપિયા ન આવ્યા હશે ને ? સરોજ તો પોતાને વિધિને હવાયે સમજીને જ સઘળી વાતોથી અને ધામધૂમથી અન્યમનસ્કે, પ્રસાદમાં રહેતા તણુ ખલા શી વહી રહી....

નવંવિવાહિતા સરોજે પોતાના નવા ધરમા પ્રવેશ કર્યો-વિશાળ ઘર, મુખ્યસગવડની તમામ સામગ્રીઓ, ધરધણી એકલવિવાસી યુવાન પતિ, ન સાસુ ન કોનડું સાસુન, ન દિયર કે ન તો નણુદોની જાળ. કોઈપણ વડું મનોમન ખુશ થયા વિના રહી શકે નહિ. પરંતુ જળપ્રવાહની ધારમાં વહેતાં તણુખલાને સુખનો શો અનુભવ ? શો ઝોરતો ? પોતાના મોઢા પર, પોતાની ગતિ-વિધિ પર અન્ય મંનસ્કતાની અમિટ છાપ છાપીને જ સરોજ વડુએ આ ધરમા પ્રવેશ કર્યો. ૨૫ અને ચૌવનના પ્રકાશ તથા લજ્જતની અરુણિમામાંથી ડોકાંની આ અન્યમનસ્કતાનું અધારું બહાર પડ્યું દેખાતું હતું. પણુ તેને દેખનાર-પામનાર તો હતું એક માન સરોજનું પોતાનું હૃદય જ.

પૈસાદાર શોકોને સગા સંબંધીઓની કમીના હોતી નથી. બહેનો પણુ એકે બીજા જાળ છે, બાનીઓ પણુ. સુદાગરાતની તૈયારી થઈ ગઈ. કુન્દનલાલ નવવધૂ માટે મોતીમાળા લઈ શયનખંડમાં આવી પહોંચ્યા. સરોજ નમનજાણવી નમસ્કાર કરતી થીવી. પતિએ તેને પલંગપર બેસાડવા માટે આવી પણુ તે હાથ જોડાવીને પનંગ પાસેની પાટ પર જ બેસી ગઈ-નતમસ્ક, નવ વિવાહિતાના મનોમાવોથી સર્વદા રિક્ત. ચંકેરા પર લજ્જતની લાલિમાને કેશળે અવસાદની કાલિમા જોતને કુન્દનલાલ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. થોડી વાર પછી શાન્તિનો ભંગ કરતા તે બોલ્યા : 'આવ, આમ કેમ ભેગી છે ? તારું સ્થાન તો આ પનંગ પર છે.' સરોજ તો એમની એમ જ, પાંચર ઘડી પ્રતિમા જેવી બેઠી રહી. બોલી : 'ના, મારી એ જગ્યા ન હોય.' કુન્દનલાલ આ મૂઠ વાક્યનો શો અર્થ કરે ? તેણે જાણ લાકડાં નજીક જ રાખ્યા. સરોજ જમીન પર જ સૂઈ ચાહર પાંચરીને હાથનો તકિવો કરી મૂક મઠ. આવી હતી એ ખતોની સે હાથ રાત.

અને એ મોહાગ રાત જ કેમ ! જીવનના પડીતા દિવસોય એના જ હતા. ઘરમાં એક પતિ અને એક પત્ની, નોકર-ચાકર અને અવસર-બેચનતર આવ-

નારા બાબી-બાઈ, બહેન બનેલી. ધરસ સારની નાવતુ સુકાન કરોજના હાથમાં આવ્યું. તે તેને સંભળતા પછી લાગી પછી એવું લાગતું કે તે પોતે તેના સવાર થઈ નથી સર્ગા સંબંધીઓ, મિત્રો મિત્રપત્ની એનો જવાબ થતો, આ નારતા, હાસ્ય વિનાશથી ધર ગાજી ઉઠતું, સરોજ એ બધા વચ્ચે ઉપસ્થિત રહેતી, પછી તદ્વિત શ્રી ત્યારે આ બધા વચ્ચે તેની અન્યમનસ્કતાનો ભાર તે વેદારી શક્તી નહિ ત્યારે વળી પોતાના ખડમા જળને એ જ ભોવપથારી પર લખાવતી ધરના બીજા ખડમા હાસ્ય વિનાશ થયો નુધી આડુ દોય. કોણ રહે છે, કોણ છે-એ જાણવાની તેને ઇચ્છા પછી ન થતી તે તો ચૂપચાપ પોતાની જાતમાં જ ખોવાયેલી રહેતી. એવું લાગતું બંને જેટલું તે બંને છે તેટલું જ ધણું છે-અને બંને બંને જાણીને કરવાની થાયું !

આવા વિચિત્ર સ્વભાવની પત્ની પામીને કુન્દલાલ પણ ક્રિત્તવ્ય વિમૂઢ જેવા થઈ ગયા આ પત્નીને ધરેણા—ભૂગડાનો શોખ નથી ને નથી તો તેને રાગ રંગમાં રસ! એને કયાય જવા આવવાનું ગમતું નથી અને કોઈ તેની પાસે આવે જાય તે તેને રુચતું નથી શું તે પોતાની જાતમાં જ રસ મ પૂછું છે! કુન્દનનાન મનોમન સુઝાયા કરતા પછી સરોજે તો જે ચિત્તદશિ લઈને ધરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, તે જ તે તો ફર કરતી ગઈ. સરોજ શુદ્ધસ્વામિની બની ગઈ, પછી પતિની પત્ની તે ન બની, ન બની સહી

લગ્ન પછી ત્રીજે મોથે મહિને એક દિવસે સરોજે પોતાના પતિને પોતે પિયર જવા ઇચ્છા શયે છે એમ જણાવ્યું. અને કુન્દલાલની હિંમત એ પૂછતા પૂરતીય ન આની સહી કે બાઈ, તારે પિયરમાં છે ન કોણ તેણે મોટે ઉપાડે પિયર જવાની વાત કરે છે એમણે સરજતાથી રજા આપી દીધી, સુસાફરીની વ્યવસ્થા ગોઠવી આપી સરોજ ગઈ અને સાથે લેતી મહ પતિ પરિવારની એક દ્રશ્યા સળધે યતી ત્રિધવા ભાગીને ઉત્તા થોડા દિવસોથી જ સરોજને એની સાથે મેસજ ઉઠવાનો સળધ વધતો ચાલ્યો હતો. તેણે નામ હતું સરલા ઉમરમાં તો તેને અને સરોજને સાત આઠ વરસનો ફેર હતો, તે સરોજથી આઠ વરસ મોટી હતી, પછી ખૂબ ગ્રામાશ્રિક દેખાતી, તેને જોતા

જ પ્રેમ ઉભરાઈ આવે એવી .....

જાના ધરમાં-પોતાના ધરમાં જતા જ સરોજને બંને સહન મળી ગઈ. સરલાનો સગ તેને ખૂબ પસંદ હતો જન્મે દળીમળીને રહેતી ધરકામમાં, કાંઈક વાચનામાં, કાંઈક સાધના-સી ધર્મમાં કે ભરત યુધ્ધમાં તેઓનો સમય વહી જતો. બપોર વેળાએ ગામની આડોસી પાડોસી ભીંઓનો આવનવ થોડા દિવસ ચાલ્યો પછી ધનનાનને ઘેર પરણી હતી છતાં પછી વેલવનો દેખાડો સરોજે મુદ્દલ ન કર્યો, તેથી તેઓએ જ આપોઆપ આવવાનું બંધ કર્યું. સરોજ અને મરના-એ એની કુનિયા જ નિરાની, અને તેમાં જ તે જન્મે મસ્ત

મહિનો માસ થયો કે કુન્દનનાને તેગર મોકલ્યો, પછી સરોજે જવાનમાં નમનતાઈથી જણાવી દીધી કે તે હમણા આવી શકશે નહિ, હજી થોડા મહિના તેને ત્યાં જ રહેવું પડવાનું. કુન્દનલાલ આ બધું સમજી શક્યા નહિ, પરંતુ તેઓ એ દંતતા સરોજને સમજી ગયા હતા, તેથી તેમણે તેને તેડી મગાવવાના પ્રયત્નો જ છોડી દીધા

ઉનાળાના આરંભમાં સરોજ પિયર ગઈ હતી, ઉનાળો પૂરો થયો ને આખું મોમાસુ ય વીતી ચૂક્યું. કુન્દનલાલ અને સરોજ વચ્ચે મહિને પછર દિવસે એકાદ કાગળ પૂરતો જ સપડે રહ્યો હતું પ્રસન્ન છું, આપ પછી પ્રસન્ન હશે! બસ! કુન્દલાલ આ સમ સ્થામાં જ વિદાય રહેતા કે સરોજ તેના જીવનમાં કયા રહસ્ય પર મટી છે? પછી સિનાળાનો આરંભ થયો કે તરત જ એમને અચાનક એક પત્ર મરો અને તેથી જ સમસ્યાની ફરતા વધુ આતતાથી બની ગઈ! તેઓ સમજી જ ન શક્યા કે આ બધી શી વાત છે? પત્રમાં લખ્યું હતું 'ભગવાનકૃપાથી અમે પ્રસન્ન છીએ, આ શુધ્ધારે જ ઘેર આવી પહોંચીશું છોકરો શું છે, આખું જ પ્રતિરૂપ જોઈ તો મસા મહિનાનો જ હતું તો યથો છે, પછી તેની રગમાં લોહી અજી રહી શકતું નથી જોઈને આપ જ ખૂબ રાજ થશે'

કુન્દનલાલની મનની હાલત અદ્ભુત હતી ક્યારેક કહે આ સંભવટ કરો અને ક્યારેક કહે પેતુ થયુંગારો,

વળા ખીજી જ ક્ષણે પોતાના તમામ હુકમો પાછા ખેંચી લેતા. નિકટના સ્વજનોને જાણ થતાં જ સૌ થોડી આવ્યા.

વહુ ધરમાં આવી ગઈ અને ખોળામાં લેતી આવી એક મનમોહક, રૂપકંડું રમકંડું-નાનાચોરા હાથ-પગ હસી હસીને ઉછાળતું હસમુખ બાળક! એ બાળક નેહન જ કુટુંબની વૃદ્ધાઓએ ધરતો ઉપકાર માંગ્યો, કુન્દનલાલ અને સરોજના બાગ્ય ખાટે વખાણ કર્યા. વિવાહ પછી સરોજના જે ચહેરા પર મંલીર અન્ય-મનરક્તા સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી તે જ ચહેરા હવે શુભાશ્રય શો ખીસેમો રહેતો. તેના પ્રત્યેક ઉચ્છ્વાસ-માંથી સુવાસ ઝરતી, તેની પ્રત્યેક લાવણગીમાંથી હરખના ફારા છૂટતા. બધાં જ કહેવા લાગ્યાં: નેનો ખોળા ભરાય, તેનાં મુખને સીમા જ કેવી!

બાળકના પિતાએ બાળક જોયું. સરોજે લખ્યું 'હવે' તે સાચું જ હતું-જણે તેઓ અરીસામાં પોતાનો જ ચહેરા નોઈ રહ્યા ન હોય! પરંતુ પોતાના પુત્રને નેહને પિતાના હૃદયમાં જે આનંદદેવતાસ ભગે છે, તે તેમના હૃદયમાં ન જાળ્યા-ત્યાં તો એક તોફાન ભગી બેઠ્યું. એ તોફાનમાં પોતાની નાવને કેમ આગળ ધપાવવી-સંભાળવી એ કેટલું નિકટ હતું તે તો માત્ર તેઓ જ જાણતા હતા, અથવા સરોજ.

હા, વાર્તા-મેખક પણ કુન્દનલાલના એ માનસિક આદોલનની વાત જાણે છે. ઉપરની વારતા લખતી વેળાએ તેનાથી એક પ્રસંગનું વિવરણ કરવાનું રહી ગયું હતું. સરોજના લગ્ન પછીથી સરોજ પિયર જવા નીકળી ને અગાઉના એ-ત્રણ દિવસની જ વાત છે.

સંધ્યાટાણું હતું. સરોજ અને એક-બે તોફાર-ચાકર સિવાય ધરમાં કોઈ નહોતું. પોતાના ઔરડામાં બેઠી બેઠી સરોજ યન્ય ભાવે બારી બહાર નોઈ રહી હતી. અચાનક જ સરલાએ ઔરડામાં પ્રવેશ કર્યો-મલિનવદન, અસ્તવ્યસ્ત સરલાના મોં પર સ્પષ્ટ રીતે અસહ્ય ભાર વરતાતો હતો. સરલા આવી, પાસે બેઠી, કાંઈ બોલી નહિ. થોડી જ ક્ષણે બાહ સરોજના ખોળામાં મોં છૂપાવી હીનકાં લેવા મંડી. સરોજ ચકિત તો થઈ, ખુ ખોલી તો તે પણ નહિ. જાણે તે તેનાં હૃદયને પામી ગઈ હતી. તેણે અપ્રત્યક્ષ

સરલાને યાજડયા ક્યું. હીનકાં લેતા સરલા બોલી: હું મોટી અપરાધજી છું, તમારી અપરાધજી છું. મને માફ કરશોને?

પ્રેમી જેવી પ્રગલ્ભ મતિવાળી સોળ વરસની સરોજ કાંઈ જ કહ્યા-કારણ વગર જ બધું જાણી ગઈ. બોલી: 'લગ્ન, વિધિની ગતિ બળવાન છે. લાગ્યમાં લખ્યું' મિથ્યા થતું નથી. મોટી બહેન પણ, સાંભળ્યું તો હતું કે આ કુળે જ મરી પરવાઈ છે. પણ કોઈકુન્ન શેનું કરે? કુન્નનો તો આ સંસાર દરિયા છે, દરિયા. તેમાં ડૂબ્યા વિના તરી જાય તે જ સાચું મળ્યું છે. જે યશું તે થયું, ભૂતી....'

'જૂલું' સરોજ, કેમ કરીને જૂલું? આ પેટમાં જે... સરલા આટલું બોલી કે તરત જ સરોજ સડક યઈ ગઈ, એક જ ક્ષણમાં-કણ પડેલાં જ કુન્ન દરિયાને તરી પાર કરવાનો ઉપદેશ દેતી હતી તે વિચલિત થઈ ગઈ. તેને પોતાને જ એવું લાગવા માંડ્યું, જાણે હમણાં ડૂબી, આ ડૂબી...

પણ વિવેકનો દોર હાથ લાગી ગયો. તેનાં સત્કર્મો જગી બેઠ્યાં. કમર કરી, માથું ઝેંટું કરી તેણે કહ્યું: 'લાભી, આ બાળક મારું છે. તારા પેટમાં પડ્યું છે પણ મારા ગર્ભમાં જન્મ લેશે. આપણે બન્ને એક-બે દિવસમાં જ અહીંથી ચાલ્યા જઈશું. પાછા આવીશું ત્યારે તો મારા ખોળા ખુદનાર ખેવતા હશે! તારે કંડ માત્ર એ જ ભોગવવા પડવાનો કે તારો હોવા છતાં ય તે તારો નહિ રહે એ મારો યમને રહેશે.'

સરોજના ખોળામાં મોં છૂપાવીને સરલા એટલું જ બોલી થકી: 'તમે ખૂબ દયાળુ છો દેવી! એ કાંઈ કંડ નથી, વસુમાયું વસદાન છે....'

વારતા લેખકને ખબર નથી કે પુત્ર બાળતમાં કુન્દનલાલ અને સરોજ વચ્ચે કાંઈ વાત થઈ અથવા ન થઈ, અને જો થઈ જ, તો તે શી? પુત્ર પ્રાપ્તિ પછીના જન્મના જીવનથી પણ વારતા લેખક પરિચિત નથી. હા, તે એટલું જરૂર જાણે છે કે માતાની વાતસ્ય ભરી દેખરેખમાં બાળક ખૂબ લાડમાં ઉછેર્યું, મોહું થયું..... [સંચિત]

ગાંધીજીનાં દૃષ્ટાન્તો

રમેશ ડાંગરેત્તાઈ

મોતું અને મેજ

એક ડોરી એક મેજ સાફ કરતી હતી સામુથી ધુએ ને મનોમની લૂએ, એવે મેજ કેમે સાફ થાય જ નહિ ડોરી આજ બદલે, મસોતા બને, પણ મેજ તેવો ને તેવો કોઈએ કહ્યું 'ડોરીમા, મસોતુ બની સાદ ક'હું' હો તો હમણા મેજ સાફ થાય' ડેથી સમજ્યા

કહેવા પ્રમાણે કહું તો તરત મેજ સાફ થઈ ગયું

તેની ગતે આપણે મેજા કપડાથી પાણી ગાળીએ કે લૂગીએ તેના કરતા ન જ ગાળીએ તો પણ ચાલે

માગે મિત્ર આત્મા

એક વાર પવનની લહડીઓમા સામેના વૃક્ષો ભેતો હું બેઠો હતો

મેં જોયું કે નિત્ય પરિવર્તન પામતા આ મહાન વૃક્ષોની અંદર એણે કંઈક છે જે ચિર કાળ ટપી રહે છે દરેક પાંદડાનું પોતાનું અલગ જીવન હોય છે એ ખરી રહે છે અને કરમાઈ જાય છે, પરંતુ ઝાડ જીવતું રહે છે દરેક ઝાડ પણ મળે જરીને અથવા તો ધાતકી કુહાડીથી મરણને શરણ થાય છે, પરંતુ જગત જેનો આ ઝાડ એક ભાગ છે તે જીવે છે

આપણે પણ માનવવૃક્ષના આવા પાંદડા જ છીએ આપણે કરમાઈ જઈએ પણ આપણામા જે સનાતન છે તે અનતકાળ સુધી પરિવર્તન પામ્યા વિના ટપી રહે છે

આવા વિચારો કરતા મને ભારે આશ્વાસન મળે છે, અને મારી ઉર કાળુ મેઘની લઈને મને પોતાને કહ્યું 'હું બાણ છું કે મરેશ મિત્ર એ એનું પેલું શરીર નથી પણ એની અંદર ગહેલો આત્મા છે'

નામદોષ અને પશુબળ

સને ૧૯૦૮મા એક પડાવે મારા ઉપર પ્રણયાત હુમલો કર્યો હતો તે વેળા મારો મોટો પુત્ર મારી નાથે નહોતો તેનામા શરીર બગ ઠીક હતું જે વિચારે મારા આગે છે તે વિચારે તે વેળા પણ ડોવાની મેં તે ડાણ ઉર કામ ન ચલાવ્યું

મારા છોકરાઓને પણ હું કામ ના-ત્રેમ બળના વિચારે ગીબળી રહ્યો હતો તેથી મારા પુત્રે મને પહેલી મુલાકાતે જ નીચે પ્રમાણે કહ્યું જ્યારે તમારી ઉપર હુમલો થયો તે વખતે હું તમારી પાને હોત તો મારી શી ફરજ હતી તે સમજવા માથું છું તમે રીખવ્યું છે કે કોઈ આજીવને મારે તો તેને માથું ન મારવું, તેમ તેની ઈચ્છાને વશ પણ ન થવું આ કાયદો હું સમજું છું, પણ મારામા તે પ્રમાણે વર્તવાની શક્તિ નથી

'તમને મરતા હું ન જોઈ શકું તમારી ઉપર હુમલો થાય ત્યારે તમારો બચાવ કરવાની મારી ફરજ સમજી પણ કેવળ મરીને તમારો બચાવ ન કરી શકું તેથી કા તો મારે તમને મારનારને મારીને બચાવ કરવો રહ્યો અથવા તો મારે તમારી ઉપર માર પડે તે જોયા કરવો અથવા ભાગી જવું?'

મેં તેને જવાબ આપ્યો 'તું ભાગી જાય અથવા મારો બચાવ ન કરે એ તો નામદોષની નિશાની છે જો તારાથી તારી જિંદગીને કેવળ જોખમમા નાખીને મારો બચાવ ન થઈ શકે તો તારે જરૂર મારનારની સાથે લડીને બચાવ કરવો જોઈએ નામદોષ કરતા તો પશુમગ વાપરવું વધારે સાચું છે'

આ વિચાર હું અત્યારે પણ માનું છું જીકને લીધે હિંદુસ્તાન સરકાર ઉગામે તેના કરતા શસ્ત્રધારી બની પોતાની જાતને રહેતું ને બમ વહોરે એ જરૂરનું

હવે ગાંધી બાપુ છતી જવાના [૫૦ ૪૫૮થી]

સંમંધ !' મેં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

‘આ સરકાર જેવી સરકાર પાહે એક જ મોટર, અને એય તે ડાહ્યા જેવી. મામલતદાર સાંખ દોષ કે ફોજદાર સાંખ દોષ, સંધાય છ મોટરમાં આંટા માર્યા કરે ! અને ગાંધી બાપુને તો બે મોટર ! અને એય તે નવી નોકર ! હવે ગાંધી બાપુ છતી જવાના !’ જીવાન ભારે વિશ્વાસથી બોલી ગઈ.

ગામ બાવી ભાગવાની તૈયારી કરતા જીવાનો ખુતેલી મોટરને કાઢવા માટે ફરી સાળદા થયા. ઉત્સાહમાં આવી ગયેલા જીવાનોએ એવું ભેર ક્યું કે એક ધક્કે મોટર કીચડમાંથી બહાર નીકળી ગઈ.

અમારી ખીજ દૂકડીને લઈને ખીજ દિશામાં ગામડા કરવા નીકળેલી મોટર, મારગ જીવવાથી અમારી સામે આવીને બિની રહી. બે મોટર એકબેને જીવાનડા નાચી બેઠ્યા.

‘આવડી મોટી સરકાર, તોય એની પાહે એકજ મોટર ! અને ગાંધી બાપુ પાંહે તો બે. હવે લડવામાં વાંધો નહીં, ભને અરખી સરકાર દાલી આવે.’ રંગમાં આવી ગયેલા જીવાન આગેવાન બને લડાઈનો પડકાર કે કતો દોષ એવા ભાવ અને જીરુસાથી બોલી ગઈ.

ખજવણી [અનુસંધાન ૪૫૪ ૪૫૦થી]

બોલી બેઠ્યા, ‘સાચો પાટલુનો દેશાઈ, હાસમ શેઠ ! મારો દીકરો ગરીબોનાં કાળજાં ફડકાવે નહિ. એ તો પોતાના કાંડા ઉપર ધા કરે ખબર છે ? એનાં માતૃશ્રી લૂંટારાને ઈદ ઉજવવા યાંચ-શેર આંદોના કડલાં મોકલે. એનો દીકરો એટલું ન કરે ? ભલે કબુલ કરી. આપી દયો છસો ફેરી હરભાઈ !’

શેઠ કહે, ‘મને પહોંચી ગઈ. મારે નથી જોતી. હું રાજી પુરીથી કહું છું.’

હરભાઈ કહે આપવી છે. આમ જોંચતાણ મટે નહિ. છેવટે બાપુજીએ સમાધાન કયું કે, ‘ત્રણમેા ફેરી હાસમ શેઠ માફ કરે ને ત્રણમેા ફેરી હરભાઈ આપી દિયે.’

પ્રેમજી ઠક્કરને ઘડીક આંસુ આવે છે, ઘડીક

‘દાનાસ રે દાનાસ જીવાન !’ મેં એનો વાંસો યાજડતાં કહ્યું, ‘તમે તો લડાઈના રંગમાં આવી ગયા. પણ ગામની સજામાં તમે હતા ને ? ગામના આગેવાનોએ તો નક્કી કયું કે ના કરની લડત માંડીએ અને સરકાર આપણા ઢોર ઢાંખર અને ધરવખરી જપ્ત કરે તો આપણાથી ઝીંક ઝીલાય નહીં.’

‘અમે ગામમાં જઈને કઈ દેવાના કે સરકાર પાંહે ડગલા જેવી એક જ મોટર અને ગાંધી બાપુ પાંહે તો બે મોટર છે બે, અને એય તે નવી નોકર. હવે એની હારે બાખડવામાં વાધો નહીં. બીજો જીવાન બોલી ગઈ.

એમની ગણતરીમાં અને રંગમાં બંગ પાડવાની અમારી હિંમત આવી નહીં. ખૂતી ગયેલી મોટરને કીચડમાંથી બહાર કાઢવા માટે એમણે કરેલી મદદ માટે આભારના વેલુ કહી, રામ રામ ફરી, ખીજ મોટરને પણ પાછી વાળી, અમારી બન્ને દૂકડીઓએ પડખેના ગામે સાથે જવાનું પરિણામ કયું.

અમે મોટરમાં બેઠા અને ઉત્સાહમાં આવી ગયેલા જીવાનોએ ‘માત્રા ગાંધીની...’ બોલવાની. અમારી મોટરે રવાના થઈ. જતાં જતાં અમારે કાને થપ્પેા અવડાયા : ‘હવે ગાંધી બાપુ છતી જવાના...’

રાજી ધાય છે. અરે મારા દેણામાં હરભાઈની શું કસર ? વિચાર કર્યો કે ધરવખરી તો હરાજ થવાની હતી જ તો હું જ ન કરું ? હારે આવીને લબાચા પાણીને મઠે ફના કર્યા. હોઠસો ફેરીની સગવડ ફરી હરભાઈ પાસે આવ્યા.

‘હરભાઈ ! તમે મારા જેવા ગરીબના બેઢી થઈ ઓરવો ને આબડ બેય રાખી લીધાં છે. દયો, આ હોઠસો ફેરી. એટલી સગવડ મેં પણ કરી છે. મને પણ એમ ધાય કે કંઈક ભરી.’

હરભાઈએ પ્રેમજી ઠક્કરને રાજી રાખવા ખાતર હોઠસો ફેરી લીધી. એમાં હોઠસો પોતે લેળવી ત્રણમેા ફેરી હાસમ શેઠને ભરી. પ્રેમજી ઠક્કરનું કરજ ભરપાઈ કરાવ્યું.

જૂનાગઢ ઉપરી અધિકારીને આ વાતની ખબર પડતાં હરભાઈનો પગાર વધારી પ્રમોશન આપ્યું.

પ્રથાવલોકન

ગુજરાતી વ્યાકરણશાસ્ત્ર : લે. અખા. ૦
કેશવરામ કા. ૦ શાસ્ત્રી, પ્રા. ૦ ધર્મસ ગુજરાતી સભા-
સુખ, કિ. ૦ ૩૦ ચાર; પૃષ્ઠ ૮૪૦.

જૂના ગુજરાતી સાહિત્યના સંશોધક-અભ્યાસી
તથા આપણી ભાષાના સુપ્રસિદ્ધ પંડિત અખા. ૦ શ્રી
કે. ૦ કા. ૦ શાસ્ત્રીનો આ ગ્રંથ એમનાં ઇતર ભાષા-
વ્યાકરણ વિશેનાં પુસ્તકોમાં મહત્ત્વનો ઉમેરો કરીને
આપણા વ્યાકરણશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને એક કિંમતી
સાધન પૂરું પાડે છે. આપણે ત્યાં વ્યાકરણના અભ્યા-
સમાં હજી સુધી ૨૦૦ શ્રી કે. ૦ પ્રા. ૦ ત્રિવેદીનું જૃહદ
વ્યાકરણ વ્યાપક ઉપયોગિતા દાખવે છે. તેને આધારે
રચાયેલાં ઇતર વ્યાકરણપુસ્તકો પણ મહદંશે સંસ્કૃત-
પ્રાકૃતાદિ અને અંગ્રેજી વ્યાકરણના નિયમપદ્ધતિને
અનુસરે છે. આપણી ગુજરાતી ભાષાનું જીવન આમ
સ્વરૂપ, એવી બોલાતી વિશિષ્ટતા-વિવિધતા આમ
કંઈક ઉપેક્ષા પણ પામ્યા. “જૂની ભાષાભૂમિકાઓને
પણ આલમાં રાખી” “ગુજરાતી ભાષાના સ્વાભા-
વિક સ્વરૂપ તરફ ધ્યાન નહર” ડેરથી “સંસ્કૃત-
અંગ્રેજી વ્યવસ્થાની પદ્ધતિનો વિવેક ભળતીને”
“ગુજરાતી ભાષાના વ્યક્તિત્વને અગાધિત રીતે રજૂ
કરવાનો આમાં પ્રયત્ન” હેવાનું લેખકે પ્રસ્તાવનામાં
સ્પષ્ટ કયું છે. આ રીતે આ ગ્રંથ ઉચ્ચ શિક્ષણમાંના
વ્યાકરણ અધ્યયન ક્ષેત્રે લાગા સમયની એક ખોટ
પૂરે તેમ છે. વિરિધલક્ષી દષ્ટાન્તો, સ્પષ્ટતાથી નોંધા
અને સળંગ સુગ્રેખ નિરૂપણ અને સુનાયમ છપાઈ
પણ આ ગ્રંથને વિદ્યાર્થીઓ અને અભ્યાસીઓમાં
લોકપ્રિય બનાવશે એમ લાગે છે.

‘ગુજરાતી વ્યાકરણશાસ્ત્ર’ પ્રધાનતા સિદ્ધાન્ત-
દર્શી પુસ્તક છે. આપણી ભાષાના ઉચ્ચાર-લેખન
અને લક્ષણોને તેથી જ એ મૂળમાં જઈને જતાં
ગુણનામક અને વ્યાપક રીતે સમજાવે છે. વિરામ-
ચિહ્નો, કારક વિમર્શિતો, વ્યુત્પત્તિ આદિ મહત્ત્વનાં
અંગોને લેખકે આ ગ્રંથની મર્યાદામાં સમાવ્યાં નથી.

અહીં બે ખંડમાં વર્ણવિચાર (૫૦ પ થી ૭૭) અને
શબ્દવિચાર (૫૦ ૭૮ થી ૭૩૬) કરાયે છે. ‘પ્રાસ-
વિક’ પ્રકરણમાં વર્ણુ શબ્દ અને વાક્યના સ્વરૂપનું
ગાન એ વ્યાકરણ એમ સ્થાપીને તેમાં પ્રાદેશિક અને
શાંતિવિશિષ્ટ બોલીઓને પણ લક્ષમાં લેવાની દિમાગત
કાર્ય છે.

પ્રથમ ખંડ વર્ણુવિચારનો છે. તેમાં લેખકે વર્ણ-
માળા, સ્વરમાર અને સંધિ એ ત્રણ પ્રકરણોની
ચોખ્ખા રાખી છે. ‘કડિયો’-‘કપિયો’ વગેરે માને
શાંતકૃત-અસ્વરિત ‘ક’ પરત્વે પારસી ઉચ્ચારણો
‘કમ્’ ‘કપ્’ વગેરે ઉદ્ભવ, સૌતાપૂના પશ્ચિમ
વિભાગના મેર લોકોમાં બોલાતા ‘ક’ (‘કાલિયુ’ને
જાહે ‘પાલિયુ’, ‘ક’ ‘કાકરા’ને જાહે ‘પોકરા’ કે
‘કાંક કચ’ આદિ), અંગ્રેજ Ph અને F ને અનુ-
સરતા સિદ્ધોમાં પ્રચલિત બેડ ઉચ્ચારો, ‘વશ’-
‘વાસ’ની પરંપરિત લખાવટ સાથે પ્રા. ૦ કાકારે ચોખ્ખી
‘વશ’-‘વાસ’ની રીતિ ઉદ્ભવેલી કાંઈક પ્રકારનીય
એવી જુદી લખાવટની દિમાગતાદિ ‘વર્ણમાળા’ના
પ્રકરણમાં ખ્યાન બેચે તેણે સ્વસ્થ સુદાઓ છે. પ્રા. ૦
કાકારની લખાવટ માટે સ્પષ્ટ ચૂચન હોત તો સારુ
થાત, કારણ લેખન-મુદ્રણમાં તે સુગમ નીવડે તેમ
છે અને એક ચોક્કસ રીતિની હવે જરૂર પડી.
‘સ્વરમાર’ના પ્રકરણમાં ઉદાત-અનુદાત સ્વરમાર
મણમેળ માત્રામેળ છદ્યોમાં વ્યક્ત કરવાની સમગ્ર ન
હોઈ ગુજરાતી કવિના જીવંત ભાષાને મૂત્ત કરી શકે
તેમ નથી એ સૂચક અભિપ્રાય વિચારણીય છે. આ
પ્રકરણની વિગતો મહત્ત્વની નીવડે છે. ‘સંધિ’ પ્રક-
રણમાં ‘વર્ણસમુ’ને રચાને ‘વર્ણ’ “ખાસ વપરાયું
નથી” એવી નોંધમાં ‘ખાસ’ શા માટે ઉદ્ભવ્યાયું
હશે? ‘સંયુજ’ ને જાહે ‘સ-મુજ’ ચોખ્ખાની
વ્યાપક ક્ષતિ પણ નોંધાઈ છે.

‘શબ્દ વિચાર’ના બીજા વિભાગમાં શબ્દોની
વર્ગણી, નામ, વચન-વિમર્શિત, સર્વનામ, વિશેષણ,

ધાતુના રૂપ અને કૃદન્તો, ક્રિયાપદના કાળ અને અર્થ, પ્રયોગ, ક્રિયાવિશેષણ, નામયોગી, ઉપનામનચી દેનલ પ્રયોગી અન્યેય, પૂર્વજો અને પ્રાથમિક દ્વિતીયિક પ્રત્યયો ઉપરાત સમાસ-એ સર્વ શબ્દના વિવિધ સ્વરૂપોની વિશદ સવીગત ચર્ચા છે તાદૃશ્યનો અર્થ (=માટે) લાવરા જૂની ગુજરાતીની ધાતીનો 'ને' દોઠ શ્રી આનંદશ કર કુવ વ્યાપકપણે પ્રયોગે છે એ નોધ, 'થી'ને પાચમી ઉપરાત ત્રીજી વિભક્તિના પ્રત્યય પછી ગણવાની હિમાયત, 'કહેલુ તે સહેલુ છે' મા 'તે'નો પ્રયોગ અલોપ હોવાનો અભિપ્રાય, સ્વઠ શ્રી કં પ્રાં ત્રિવેદીના વ્યાકરણમાં 'હુ હસતો હોહર' એવા 'આતુ લવિખ'ના રૂપને લક્ષમાં લેવાયુ નથી એ ખતાવી આવા મિશ્રકાળની આપણા પ્રાથમિક વ્યાક રજોમાં તો ખાસ જરૂર નથી જ એવો રપષ્ટ મત, 'વાત હમી કાઠી' જેવા પ્રયોગોમાં આપણી ભાષાએ મિશ્રકાળને બદલે સમુક્ત ક્રિયાપદની વિચિત્ર પદ્ધતિ ઉપગતી છે એ તરફ અચ્છિનિદેશાદિ આ વિભાગમાં નોધપાત્ર વીગતો છે હિન્દીમાં માનાથે ત્રીજા પુરુષમાં ચેતનાત્મા 'આપ'નો, આપણે ત્યાં "આપ હમેશા સાહે આપ્યાન કરે છે" જેવા ઉદાહરણમાં તેખકે પ્રયોગ પ્રચલિત દાખલો છે તે ચિત્ત જાણે; આવા પ્રયોગ સામાન્યપણે અરૂઢ નથી? સજ્જાકમવાનક નિરેષણોમાં 'એકોતેર'ની સાથે 'છકોતેર' પણ બાદ થયુ જરૂરી હતુ સમગ્રપણે આ વિભાગ આપણા વ્યાકરણના ધણી વ્યાપક શૂંચના સર્વ મુદ્દાઓના સુરેખ અને જોડાપૂર્વક પરિચય-પરાપર્ક રજૂ કરે છે

વિદ્વાન જેખકે ન્યાકરણ મથના આપણા સાહિત્યમાં આ કૃતિ દ્વારા એક અત્રતન અને વિશદ કૃતિ આપી છે અને એ રીતે માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણ ક્ષેત્રે ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસાથે સુરિધા સર્જી છે. ભાષાશાસ્ત્ર-વ્યાકરણશાસ્ત્રના આ અનુભવી પડિતની વિશેષતા નેડાણપૂર્વક વીગતવિચાર જના રજૂઆતની વિશદતામાં પણ છે આ વિધ્યાના એમના આ અગાઉના હમેક પુનઃકો ગુજરાતમાં સત્કાર પામ્યા છે જ આશા છે, કે આ ગ્રંથ પણ અભ્યાસીઓના આવકાર પામશે.

વરદાન - તેં શ્રી ભક્ષિત પડયા ('જિગર'), પ્રાં સુમન પ્રકાશન, મુંબઈ; કિં ૦ રૂ. ૨, ૫૦ ૧૦૪.

આપણા આ જાણીતા ગઝલકારની લાંબા સમયથી અગ્રથર્ય એવી કેટલીક ગઝલ-નઝમ-મુક્તક-રચનાઓના આ પ્રથમ સંગ્રહ શ્રી રામપ્રસાદ પ્રેં બક્ષીએ પુરોવાચન રૂપે દસવિધ "જિગર"ના રંગ સાથે રૂપરંગે અને કંઠે આકર્ષક સ્વરૂપે પ્રગટ થયો છે. આ શાયરની ભાવ છટા અને અભિનયિત રના ભાવિક ખુમારીના આગવો રંગ આણે છે. એ ખુમારી આત્માત્મિક તેમ રંગીન-રસિક પણ છે. 'દશ'ન 'જોળખાણુ', 'કહેવાય ના', 'રંગ રાખ્યો છે', 'હૂર રે'વા હો', 'અનલહક', 'પ્રત્યોત્તર', 'સ્વપ્ન વિવર', 'પ્રકૃતિના હુસકા' કે 'વિદાય' કૃતિઓ તરી આવે એવી છે રચનામાં કે લખાવટમાં ગદ્યાણુતા યા કથનની નિર્મળતા, એકાદ ચમકી જેકતી કડી આસપાસ સામાન્ય કડીઓના પ્રસ્તાર, ભાવ-વિચાર ઉપરાત કેટલાક શબ્દ-પ્રયોગોની વ પુનરાવૃત્તિ, પરાક્રાંતોના આભાસ સજ્જાતી વક્રત્વ અદા કે સીધી-સટ જગી પ્રનાતમક યા વિચારદર્શક લખાવટ અને ક્યારેક અનુભવ પ્રયોગ જેવી બાબતમાં ચૂક, આ જગ રચનાઓના સમગ્રમાં વરતાય છે અવરય, પરતુ મિનજ કે રજૂઆતમાં આ નાનો સંગ્રહ કવિની શક્તિનો સુખદ અનુભવ પણ સંગ'ગ ગીતે કરાને તેમ છે એર નોધીયું કે ગઝલ-નઝમના પદનધ-પ્રાસાદિ પરચે શ્રી 'જિગર' કેટલાક નના સુભ પ્રયોગો પણ કર્યા છે.

સંગ્રહની વિશિષ્ટતા એમાં રી પ્રગટ મતા કવિના જિદાદિન નક્ષિતલ્લમાં છે. એ ખુમારીનરી જાપ સંગ્રહમાં મર્વન છે "પારકા દાગે દગી શકતો નથી" અને "રંગ છે, કે અન્ય રંગોમાં ભગી વકતો નથી" એમ કહેના ન્યા શાયર "કાગેતે પણ બે થડી વ્યાકુળ કરતો બેઠો છુ" કહે એ કેવુ સાહજિક લાગે છે? "આરજ્યોની કનર ને અને કિનારા પર?" એવે પડકાર કરતા કવિ "જો તારી મહેદિતથી, વગીધુ તારી મહેદિતમાં" એ રીતે મૃત્યુનેવ નિજ રંગથી અવરોકે છે. "મજે ઝરિયાનનુ તો પણ મને નહેતાનના મોવા કંદનથી હૂર રે'વા હો!" એવી સ્વમાની વૃત્તિના આ શાયર જાનૈય છે જ, કે "ના નથી સદજ મોતી પામવા કિનારા પર, માપચ નહાસાગ રના હજી અતજ તજ છે." એ વાત કવિની દુલે

પંક્તીની રચનાઓ માટે વધુ આસા પ્રેરે જ. 'વરદાન' માં કથારેક કવિની સૌંદર્યલક્ષી ઝીણી નજર પણ મનોહર ચિત્ર રચી જાય છે: "ઊડતી ઊડતી રસ્તાની ધૂળ ખેસી ગઈ શોધી શોધીને, મૃંજિલની પગદંડી પરથી એક પગપુ" કયાં ફટાઈ ગયું?" "આપુ" જિવતર હાથે બખિયા ભરતાં ભરતાં" "માંનું ચિત્ર પણ આપુ" વેધક નથી. "ખરસો સે" જ પરચે, હચું કોઈ જાનું, અચમર તને હું નિહાળી રહ્યો છું" એ મરની-શ્રદ્ધા દાખવતા આ 'બેકરાર' કવિને આપણે જુઝીશું, 'બેસમાર વરસ."

લઠાખતા લઠવૈયા: લે૦ શ્રી હરીશ નાયક; પ્ર૦ શ્રી લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ; કિં૦ ૩૦ ર-૭૫; પૃ૦ ૧૬૪.

ભારત પર ચીને પાછવી આક્રમણ તો કયું! પણ

ખીજ જ પગે એણે જોયું કે ભારતનું ખમીર અગ્નિની પળે શોષ-સમર્પણની કેવી જલંકત કયા જગતતવારીખમાં સજી થકે તેમ છે. આ નાના સચિત્ર પુસ્તકમાં લેખકે ભારતના નૌજવાન રૌનિકાની જવાંમદી, દેશદાઝ, ફનાગીરી અને બાહોશીને ઉત્સાહપૂર્વક બિરદાવી છે. બાળકો અને કિશોરો માટે લેગીલી અને રસપ્રદ રૌલીમાં રોમાંચક પ્રસંગોને ભાવનાપ્રેરક રૂપે આલેખવામાં લેખકની કલમ ચણચણ નીવડી છે. પ્રલંગ, પાત્ર અને ભાવનું નિરૂપણ તાદૃશ અને આકર્ષક બન્યું છે. પ્રસંગોપાત વર્ણનની હટા પણ સફળ જણાશે. 'ઝગમગ'માં ક્રમશઃ પ્રગટ થયેલી વીરકથા પુસ્તક રૂપે પ્રાપ્ય થતાં તેના કિશોર વાચકસમુદાયને અનરસ્ય ગમશે. દિન્દી રૂપાન્તર પણ આ કૃતિ પામી છે એ હજીની વાત છે. લેખકને આવી પ્રેરક સરસ કૃતિ આપવા માટે અભિનંદન.

સાહ્યાર સ્વીકાર

બાલગોવિંદ પ્રકાશન : બાલગોવિંદ કુબેરદાસની કંપની, અમદાવાદ-૧.

૧. સર્વોદય અને શિક્ષણ: લે૦ મનુભાઈ પંચોળી, પૃષ્ઠ. ૧૭૪, કિંમત. ૩-૨૫.
૨. શાંતિના પાયા: લે૦ મનુભાઈ પંચોળી; પૃષ્ઠ ૧૨૩, કિંમત ૩-૦૦
૩. વેરા વિનાનો વહીવટ-પંચાયત-લે૦ મહેન્દ્ર દેસાઈ, પૃષ્ઠ ૧૦૮, કિંમત ૨-૦૦
૪. શાંતિનિકેતાન (૧) રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર દ્વારા. અનુ૦ ન હિન્દાસ ૫ રેખા, પૃષ્ઠ ૨૭૮ કિંમત ૪-૦૦

નવજીવન પ્રકાશન : નવજીવન મંદિર, અમદાવાદ-૧૪

૧. પડિતજ પોતાને ત્રિશે -સ પા૦ રામનાથયજ્ઞ મોખરી; અનુ૦ કરીમસાઈ વોરા; પૃષ્ઠ ૨૪૦ કિંમત ૩-૫૦

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી કોરપોરેશન-અમદાવાદ

૧. રાષ્ટ્રીય અળવળમાં અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીનો ફાળો:-લે૦ ૨૧૦ ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર, ચંદુલાલ જયભાઈ દયાલ, પૃષ્ઠ ૫૭૫, કિંમત ૫-૦૦

ગ્રામ બાલશિક્ષા કેન્દ્ર પ્રકાશન

પો૦ કોસળાડ ટંકરી. યોજવડ રેલ્વેન ચામને. (જિલ્લો થાણા. પ. રેલવે.)

વાલીઓ માટે	૧. બાળકોની ઉડ-લેખિકા, વાચનપદન ગોડક અનુ૦ ચંદુલાલ વડે	૧૦ લક્ષ કિંમત ૮૦ ન રેસા	૫. ૭૬
	૨. બિચારાં બાળકો	૬૫૨ પ્રમાણે	૧-૦૦ ૫. ૭૬
	૩. બાલવિકાસ અને શિક્ષણ	"	૧-૧૦ ૫. ૧૨૪
	૪. આપણું ઘર	"	૦-૬૦ ૫. ૪૨

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધિમાં

ઉદાર હાથે મદદ કરો.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ રાષ્ટ્રીય કુટુંબીમાં પાતાની ફરજ બજાવ કરવા માટે કદીબદ્ધ છે.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ

ઉના

જિલ્લો જૂનાગઢ

ફોન નં. ૦ ૭

With Best Compliments
From :-

લાલજીભાઈ ગોકળદાસ
મેટલ વર્કસ

પિત્તળના પાટા સરકલ તથા

વાસણો માટે :-

લાલી રોડ, મારબી.

AMER FINANCE BOMBAY
(P) LTD.

શુભેચ્છાઓ માટે

†

ન્યુ ગુજરાત કોટન મિલ્સ લિં.

અમદાવાદ - ૧

૨૭ ઓગસ્ટ ૮, બ્રિજોનં રોડ કલકત્તા-૧

શુભ કામનાઓ માટે

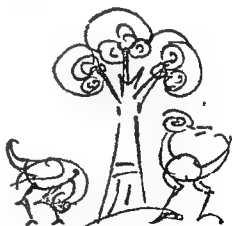
શ્રી અંગિકા મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

આવા હતા, ખાપુ - ૧-૨-૩-૪....	૨-૦૦
ગાંધી-ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અદલાહના બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા .	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા ' ...	૦-૩૫

શ્રી જૂનાગઢ-ભેસાણ જિલ્લા
સહકારી ખરીદ વેચાણ અને
દેખરેખ સંઘ લિં

જૂનાગઢ
પ્રમુખ
તાલિયાવ બોનાનીદાસ પારેખ

ટેલિફોન નંબર ૨૦૪

રજીસ્ટ્રેશન નંબર ૧૫૫૧ ઓડીટ વર્ગ 'અ'
તા ૧૮-૬-૫૬ તા ૨૦-૬-૬૩

સહાયક સંઘ ૪૬

અધિકૃત શેર ભંડોળ	રૂ. ૧૦૦ લાખ
ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ	રૂ. ૦૭૬ લાખ
અનામત ભંડોળ	રૂ. ૦૨૮ લાખ
અન્ય ભંડોળ	રૂ. ૦૩૮ લાખ

સહની વિગિઝ પ્રમાણની કામગીરી-

આ સંઘ મારફત સંચાલિત સહકારી મહાળાઓ દ્વારા ખેડૂતોને ખેતી ઉપયોગી દરેક પ્રકારના ખાતર બીયારણ જૂનાગઢ દનાઓ વિગેરે પૂરી પાડવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત નિયતિત વસ્તુઓ સસ્તું અનાજ, ખાક, સીમેન્ટ લોખંડ વિગેરે વસ્તુઓના વિતરણનું કાર્ય કરે છે તેમજ સૂકો મેવો, લવીંગ ખજૂર વિગેરે પાડવામાં આવે છે.

શ્રી તાલાલા મહાલ સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ લિં

તાલાલા

પ્રમુખ
દેવજી દેવસુન

સ્થાપના તા ૨૬-૧૨-૫૭ ઓડીટ વર્ગ 'ક'
રજીસ્ટ્રેશન નંબર ૧૫૬૬ તા ૧૭-૬-૬૨

ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ રૂ. ૦૮૫ લાખ

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિં ના સહકારથી ખાસ વેચાણ કાર્ય તથા સમુચિત સહકારી મહાળાઓ મારફત આવેલ ખેતી ઉપજના માલના રૂપાંતરણ કાર્ય-સંઘ સંચાલિત ઓપન મિલ દ્વારા-કરવામાં આવે છે.

ગુણુવંતરાય એન્ડ કંપની.

ખાદીઆ ચાર સ્ટોરા
નંબર ૬૨વાલ રોડ

અમદાવાદ-૧
ફોન. ૪૦૬૮

કેસન્ટ એન્જલ્સ

ટેમરીન્ડ લેઇન

ફોન. મુખ્ય-૧

ફોન. ૨૫૪૧૮૪

આમ : GUNARAYCO

અમારા માનવંતા ગ્રાહકોને

છાપખાના અંગેના તમામ વસ્ત્રો તથા સામગ્રી વ્યાજબી ભાવે ઉત્તમ કવોલીટીની હેસ્ટા
૧૬ વર્ષથી આપી રહ્યા છીએ અને હજુ વધુ ને વધુ આપની સેવા અર્થે
એક ઉત્પાદક તરીકે આપની સમક્ષ હાજર થઈએ છીએ.

સારાએ ગુજરાતનું એક અદ્યતન કારખાનું.

ગુણુવંતરાય ગ્રાફીક ઇન્ડસ્ટ્રીઝ.

રેલ્વે કોસીંગ પાસે; નરોડા, અમદાવાદ.

લખો અગર મળે

આપની હરમોઢ જરૂરીયાત માટે જોઈ કે, લેડર પ્રેસ પ્રી-ટીંગ, ક્વીથો ઓફસેટ
પ્રી-ટીંગ, લુક બાઇન્ડીંગ, પ્રાસેસ બોક્સ મેકીંગ, કાર્ડ બોક્સ મેકીંગ
મશીનરીઝ મશીનરીઝલ-સ્ટેપર પાર્કસ.

સિંધિયાના વહાણો માં
તમારો માલ મોકલો

અમારી પરદેશ-સફરી જહાજોની સેવા
ઇંગ્લેન્ડ, યુરોપ, પશ્ચિમ આફ્રિકા,
રશિયા અને યુ.એસ.એ. સુધી
વિસ્તરેલી છે.

અમારી કિનારા પરની નૌકાઓ
હિંદના બંદરો, પૂર્વ-પશ્ચિમ પાકીસ્તાન,
સિલોન અને બ્રહ્મદેશ સુધી વિસ્તરેલી છે.

વિદેશ : સમુદ્રપાર.
સ્વદેશ : જલનાય.

ફોન :

૨૬૮૧૬૧ (૧૨ લાઇન)

સિંધિયા નૌકાદ્વારા પ્રવાસ સામાન મોકલવાથી ભારત માટે

હુંડિયામણની ખચત થાય છે : હુંડિયામણ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કું. લિમિટેડ.

સિંધિયા હાઉસ, બેલાર્ડ એસ્ટેટ, મુંબઈ.

ન્યુ સ્વદેશી

ના વચ્ચેના આગ્રહ રાજા

આકર્ષક દિગ્દર્શન તથા ગુંદર રંગ

ન્યુ સ્વદેશી મિલ અમદાવાદ લિમીટેડ

નરેશ રોડ

અમદાવાદ

પ્રોફેસર બે. જી. નાર

નોર્થ બિહાર યુનિવર્સિટી, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા, બેંગલોર-૪

કોડ-૧૨૫-૧

૧૫ ૧૧-૧૯૭૪ બે. જી. નાર

બે. જી. નાર

ઈન્ડિયા, બેંગલોર-૪

બે. જી. નાર(૧૨૫-૧)

બે. જી. નાર (૧૨૫-૧)

(બે. જી. NARORIA)

TEXTILE MACHINERY CORPORATION LTD.

(TEXMACO)

BELGHARIA, 24 PARGANAS

WEST BENGAL

Manufacturers of:-

ALL TYPES OF COTTON & STAPLE FIBRE SPINNING MACHINERY, SUCH AS RING FRAMES UPTO 8" SPINDLES WITH MOST MODERN DRAFTING SYSTEMS,

CARDING ENGINES, DRAWING FRAMES AND SIMPLEX FLY FRAMES IN COLLABORATION WITH HOWA OF JAPAN;

TEXMACO 3C WARD CAPSTAN LATHES IN COLLABORATION WITH WARD OF BRITAIN;

WATER TUBE BOILERS IN COLLABORATION WITH COMBUSTION ENGINEERING CORPORATION OF UNITED STATES;

LANCASHIRE BOILERS 30 ft. x 8 ft. upto 220 Lbs. PRESSURE;

VERTICAL BOILERS OF NUMEROUS SIZES UPTO 13 ft. x 5 ft.

FIRE BOXES AND SYPHONS OF ALL TYPES,

COMPLETE SUGAR PLANT IN COLLABORATION WITH STORKS OF HOLLAND,

RAILWAY WAGONS-BOX, CR, CMR, MBTPX & MBTPZ TYPES.

HYDRAULIC DAM EQUIPMENTS, BRIDGES & CRANES IN COLLABORATION WITH VOEST OF AUSTRIA,

HEAVY STRUCTURAL WORK ETC ETC.

STEEL CASTINGS OF VARIOUS SIZES & CAST IRON CASTINGS OF NUMEROUS VARIETIES;

EQUIPPED WITH MOST MODERN MACHINES AND HIGHLY MECHANISED CAST IRON & STEEL FOUNDRIES

Managing Agents:-

BIRLA BROTHERS (P) LTD.,
25 INDIA EXCHANGE PLACE,
CALCUTTA-1.

For your home...

...or office

KHIRA Steel Cabinets

'KHIRA' Steel Cabinets are manufactured by modern assembly line methods in our newly enlarged and extended factory at Bombay, fully equipped with the latest machinery. Made from steel treated against rust and corrosion, your KHIRA Cabinet has a 3 way locking device, adjustable shelves and a perma finish.

KHIRA STEEL WORKS PVT LTD,
Bombay 54

Sold by KHIRA Authorised Dealers at all important centres

લાલજીભાઈ ગોકુળદાસ
મેટલ વર્ક્સ

પિત્તળના ખાટા સરકલ તથા
- વાસણો માટે -
લાલી રોડ, મોરબી.

With Best Compliments
From -

'AMER FINANCE BOMBAY
(P) LTD.'

શ્રી માળીયા હાટીના તાલુકા ખરીદ વેચાણ સહકારી સંઘ લિં

માળીયા-હાટીના જિ. જૂનાગઢ

પ્રમુખ

હરગોવિંદભાઈ રાંઠ ભટ્ટ

રજીસ્ટ્રેશન નંબર ૧૫૮૦ ઓડીટ વર્ગ 'ખ'
તા ૩૦-૩-'૫૬ તા ૩૧-૧૨-'૬૩

સભાસદ સંખ્યા ૨૬

અધિકૃત શેર ભંડોળ	રૂ. ૫૦૦ લાખ
ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ	રૂ. ૦૬૭ લાખ
અનામત રૂંડ	રૂ. ૦૦૮ લાખ
અન્ય રૂંડ	રૂ. ૦.૦૧ લાખ

આ સંઘ તરફથી સભાસદ સહકારી મહાશયો
મારફત આવેત ખેતી ઉપજના માલનો ઓછવ મિલ
દ્વારા રૂપ તરફ કાર્ય કરવામા આવે છે

આ ઉપરાંત સયોજીત સહકારી, મહાશયો
મારફત ખેડૂતોને ખેતી ઉપયોગી દરેક પ્રકારના ખાતર,
નિપારણ, જીવનાશક દવાઓ, ઓળખેલા વિં પૂર્ણ
પાડનામા આવે છે

લોખંડ સીમેન્ટ પતરા, ખજૂર, સુકો મેવો, ખાડ,
વિં વસ્તુઓના વિતરણનું કાર્ય કરે છે

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિં

જૂનાગઢ

પ્રમુખ

દારકાદાસ તાંત્રિવેદી

રજિસ્ટ્રેશન નંબર : ૨૧૮

સ્થાપના તા ૨૪-૬-'૫૬ ઓડીટ વર્ગ 'ખ'
રજીસ્ટ્રેશન નંબર ૩૧૨૫ તા ૩૧-૧૨-'૬૩

સભાસદ સંખ્યા ૨૧

અધિકૃત શેર ભંડોળ	રૂ. ૫૦૦ લાખ
ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ	-
મહાશયો - ૩૫	-
સરકારશ્રી - ૨૫	રૂ. ૦૬૦ લાખ
અનામત રૂંડ	રૂ. ૦૧૬ લાખ
અન્ય રૂંડ	રૂ. ૦૦૭ લાખ

આ સંઘમારફત સયોજીત થયેલ તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘોને 'કન્સાઇન્મેન્ટ એગ્રીમન્ટ' ઉપર
નાઈ જીજનસ ખાતરો પૂર્ણ પાડનામા આવે છે

આ ઉપરાંત ખાડ, સુકો મેવો, લવીંગ, ખજૂર
વિગેરે વસ્તુઓ પૂરી ખાડે છે.

સયોજીત ખરીદ વેચાણ સંઘોને મદદરૂપ થવા
તથા મારફેટીંગ પ્રોસેસરીંગના કાર્યને વેગ આપવા
પદકાર આવે છે

પોલાદ માટે ફોટો

પ્રગતિનું અગ્રીકરણ

ગ્રાંડ પોલાદ
અટલે

પ્રગતિનું અગ્રીકરણ પોલાદ માટે ફોટો

સર્વજન સંસ્થા
ગાંધી આયોજન

સ+મી+ક+ર+ણ ( ) X=

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ મોટર્ગેજ બેંક લી.૦

ખેડૂત બાધ્યાને આમંત્રે છે. ....

— ખેતી વિકાસ દ્વારા કુટુંબ અને રાષ્ટ્રની સમૃદ્ધિ વધારવા માટે —

બેંકનું ધીરાણ મેળવવા માટે આટલું યાદ રાખો.

- ૧ આપની જરૂરિયાતનું અગાઉથી આયોજન કરો. આગ લાગે ત્યારે કૂંચો ન ખોદાય.
- ૨ યાદ રાખો બેંક. ગીરો વેચાણ થઇ શકે તેવા હક્કવાળી જમીનની બમીનગીરી સામે ધીરાણ કરે છે.
- ૩ કબજાહદ્ધની ખાત્રી માટે પ્રમાણિત થયેલ હક્કપત્રકની નકલો, પાણીપત્રકની ખાર વરસની નકલો, વેચાણ દસ્તાવેજો, જમીનનું એકત્રીકરણ થતાં મળેલ પ્રમાણપત્ર તથા ગણોત્તપ્રધાન અને જુદા જુદા સત્તા પ્રકાર નાણુદી ધારા હેડગનાં અસલ પ્રમાણપત્રો વિગેરે રજૂ કરી અરજીની ત્વરિત મંજૂરી મેળવો.
- ૪ જરૂરી દસ્તાવેજો અને ગામના મહેસુલી દફતરની પ્રમાણિત નકલોની સંપૂર્ણ અને સમયસરની રજૂઆત અરજીની મંજૂરીની ગતિ વધારે છે.
- ૫ બેંકવાળી જમીન સામે બેંક ધીરી શકતી નથી.
- ૬ લેંતનો હેતુસર ઉપયોગ કરો અને આર્થિક આબાદી હાંસલ કરો.
- ૭ આપની બચત આપની બેંકના પાંચ ટકાના બ્યાજના દરના આમ્ય હીબેન્થરોમાં રોકી આપના અન્ય ખેડૂત બાધ્યાને મદદરૂપ થાવ.
- ૮ હપ્તાની સમયસરની વસૂલાતથી આપની અને આપની બેંકની નાણુંકીય સંગીનતા ઉત્તરોત્તર વધે છે.
- ૪ જરૂરી દસ્તાવેજો અને ગામના મહેસુલી

આપની બેંક આપનો સહકાર માગે છે

વિશેષ માહિતી માટે સંપર્ક માધો

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ મોટર્ગેજ બેંક લી.૦

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,

નવરંગપુરા, અમદાવાદ.

તલકાર, ગવન

દેવરસાદ રોડ, રાજકોટ.

ઉદયભાણુચંદ્રજી

(યુવરાજ એફ પોન્નદર)

પ્રમુખ

મગનભાઈ ર. પટેલ

ઉપપ્રમુખ

હ૦ હ૦ ત્રિવેદી

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

નવજીવનનું ગાંધી સાહિત્ય

નવાં પ્રકાશનો

મહાત્મા ગાંધી—પૂર્ણહિતિ

પુસ્તક પહેલું

લેખક : પ્યારેલાલ

અનુવાદક મણિભાઈ વા. રેતાર

ગાંધીજીના જીવનના અતિમ, રોમાન્સ અને સૌથી મથસ્વી લઘુનું નિરૂપણ કરતા 'મહાત્મા ગાંધી—ધી લાસ્ટ રેઝ' નામના શ્રી પ્યારેલાલના દળદાર અગ્રેજી પ્રયત્નના ચાર પુસ્તકોમાં પ્રગટ થનાર યુજ્જસાતી અનુવાદનું આ પહેલું પુસ્તક છે. ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદની પ્રસ્તાવના સાથે

ટપાન રવાનગી રૂ. ૧-૫૦

કિંમત રૂ. ૭-૯૦

વિરાટ દર્શન

૧-૫૦

પડિનજ પોતાને વિશે

૩-૫૦

શ્રીરામચરિત

૫-૦૦

ગાંધીબાપુ

૧-૫૦

ગીતા અને કુરાન

૩-૦૦

આપણે મૌ એક પિતાના સંતાન

૩-૦૦

પાયાની કેળવણીમાં અનુમંધની કળા

૨-૦૦

ખાદી શા માટે ?

૩-૦૦

ભાવિ સમાજરચનાની દિશામાં

૪-૦૦

ગાંધીવિચારદોહન

૨-૦૦

હિંદના સરદાર

૨-૦૦

કિશોરલાલભાઈના જીવનપ્રસંગો

૧-૦૦

જીવનવ્યવસ્થા

૪-૦૦

નવજીવન ટ્રસ્ટ અમદાવાદ-૧૪

દિલની જગ્યાન

સરોહ

“અપની અપની જગ્યાન હે પ્યારે,
નિલકી રહતાન હે ખારે.”

હજરત મુસાને પયગંબરીનો સંદેશ મળી ગયો હતો. મિસરથી પેનેસ્તાઈનમાં આવ્યા પછી પણ તેમનું પરિશ્રમણ ચાલુ હતું. એક જ પરમ શક્તિશાળી પરમેશ્વર છે અને ભગન કરવું તો તેનું જ કરવું તે મસાના ઉપદેશનો સાર હતો.

આ ઉપદેશકયા કહેતા કહેતા મુસા વિચરી રહ્યા હતા. ત્યાં રસ્તામાં એક વાંકળાના કાંઠે ઉગેલ વૃક્ષની ડાયામાં ઊભો રહી એક લરવાડ મોટા અવાજે મોઢી રહ્યો હતો :

‘હે મહારાજ, હે મારા વદાલા, હે મારા પાલક, આપની ઇચ્છા અનુસાર બધું થાય છે, તો મારી આ એક ઇચ્છા પૂરી કરો ને કૃપાળુ! આપ ક્યાં છો ને શું કરી રહ્યા છો તે તો હું જાણતો નથી. પણ કુરસદના સમયે ધીક અડી પધારો. હું આપની સેવા કરું. આપને નવરાત્રું. આપના વાળ હોળું. આપના કપડાં ધોઈ. આપને ચેટસો અને દૂધ ખવરાવું. પછી આપના માટે મુલાયમ ઘાસની પચારી પાથરું. આપ આરામ કરો ને હું જમતો રહી કોષ્ટને પાસે દૂકવા ન દઉં. મારા નાથ, મારા પર આ કૃપા કરો, મારા વદાલા.’

મુસા આ શબ્દો સાંભળી હેરાન થઈ ગયા. તેમને યહુ, આવું અવાન! આ માણસ દુનિયાના માલિકને શું સમજે છે? તેની આવી કુલ્લક સેવા માટે મહોતાજ માને છે! થોડી સ્ત્રુ મુસાને યસ્મે આવ્યો. પછી યસ્મે શબ્દો જતાં દયા આવી. ભરવાડ તો જય આંખે હાથ ભેંડી કશુંક ગળ્યું હતો. મુસાએ તેનો હાથ પકડ્યો એટલે ભરવાડે આંખો ખોલી. હજરત મુસાને જોઈ તે પગમાં પડી ગયો. મુસાએ તેને હાથ ઝાલી ઊભો કર્યો. પછી ત્રણે હાથ પસારતાં કહ્યું :

‘ભાઈ, તારી પ્રાર્થના મેં સાંભળી. પરમેશ્વર પ્રત્યેનો તારો ભાવ જોઈ હું રાજ થયો છું. પણ તે તો સર્વ સામર્થ્યશાળી છે. તેની પ્રાર્થના આમ ન થાય. તેને આપણી કુલ સેવાની શી પડી છે! તેનાં તો માત્ર શુશ્રુષાન ગણ્ય અને તેની દયાની ચામના થાય.’

‘ભરવાડે પૂછ્યું, ‘તો પરમેશ્વર દયા કરી મારે ખૂપે ન આવે?’

મુસાએ કહ્યું, ‘જરૂર આવે. પણ તે માટે નિયમિત પ્રાર્થના, ધર્મગ્રંથોનું પરિશીલન અને સંત પુરોનો સમાગમ જોઈએ. આમ માત્ર મોટા અવાજે પોકાર કર્યાથી શું વળે?’

ભરવાડ ખિન્ન થઈ ગયો. આપ કહો છો તેમ કરીશું. તેટલું કહી મુસાના નરજીનો સ્પર્શ કરી દૂર તેનાં ઘેટાં ચરતાં હતાં તે તરફ તે ચાલ્યો, ધીના પગલે, નિરુત્સાહ ગતિએ. મુસા એક અચાની ટપતે સ-માગે વાળ્યાના સંતોષ સાથે પોતાના માજે આગમ ચાલ્યા.

ત્યાં અચાનક અંતરમાંથી અવાજ આવ્યો : ‘મુસા! તને આટલા માટે પયગંબરી આપી છે! તું મારો ઉપદેશ આ રીતે સમજ્યો?’

મુસા સ્તબ્ધ થઈ બિલા રહી ગયા. ક્યાં કરી જોરદાર અવાજ આવ્યો :

‘તે મારા પરમ ભક્તને મોસાથી વિમુજ-કર્યો છે. એક વાત જરાજર સમજ, ધર્મગ્રંથોનું પરિ-શીલન, મંદિરનાં નિધિવિશાલ, સંત પુરોનો સમાગમ, બધું જ આવશ્યક, પણ ક્યાં સુધી! ત્યાં સુધી

મારા મિલન માટે અદમ્ય તલસાટ ન બાંધે ત્યાં સુધી. એ તલસાટ બાંધે છે પંડી તો દિલની જગ્યાન ખૂલી જાય છે અને અંતરના અગોચર ભાવ વ્યક્ત થાય છે. અમુક ભાવામાં, અમુક સમયે, અને અમુક રીતે જ તે ભાવ વ્યક્ત થાય તો જ હું તે સમજી શકું એટલે 'તું' મને પરિમિત માને છે? મારી શક્તિને એટલી કુદૃષ્ટિ ગણે છે? ગમે તે ભાવામાં, ગમે તે સમયે અને સ્થળે અને ગમે તે રીતે આ ભાવ વ્યક્ત થાય તે હું સમજું છું અને સ્વીકારું છું. તું એટલું જ બુદ્ધી ગયો કે શુદ્ધ શુદ્ધ રેશોની બુદ્ધિ બુદ્ધિ ભાષા, માનવીના અંદરો અંદરો, રૂપ રંગ અને રહેણી કરણી પણ આખર મેં જ કરેલ છે! તું પયગંબર, મારો પયગંબર, તારું કાર્ય તો મારી તમામ પ્રજાને એક કરવાનું હોય, મારા તરફ વળવાનું હોય, તેમાં તું તો એક જ વિધાનની વાત કરી બેઠાવ્યો ઉત્પન્ન કરીશ. તને એ લાગેમ છે?

મસા આરાક સાંભળી રહ્યા. તેના હૃદયમાં જનરજન્ટ હલચલ મચી ગઈ. ફરી અવાજ આપ્યો: 'સાંભળ, હું રંગ, રૂપ, દેહ, વેશ અને ભાષાનાં ઓખાંની વચ્ચે પ્રવલ્લતો આતશ બેઠો છું. એ આતશ દુન્યવી વસ્તુઓ માટે જલેલો હોય તો તેને મારા માટે જલેલો કરવાનું કાર્ય તારું. પણ તારાથી એ અગ્નિ શુગ્રાચલ કેમ? પથ્થરને પ્રવાહી બનાવ કે તે વડેતો ચર્ષ જાય. પગ, જોડે, અંરણું વહેતું હોય તેને સફતી નાખવાનું કાર્ય તારાથી ન બને. આડે અવલે મારે વહેતું અંરણું કેક કિવસ પણ સન્માર્ગે વળી સમુદ્રને મળશે. જા, પેલા ભરવાડનું અંરણું મુકાઈ જાય તે પહેલાં તેના પાસે પહોંચી જા તે મારો હક્ક છે. તેના દિલમાં આતશ છે. તે આતશ શુગ્રાઈ જાય તે પહેલાં તારી બૂલ કબૂલ કરી તેની આતશ આર જોરથી જલે તેના શબ્દો તેને કહે. જા, મૂસા, મારી આના છે કે તે ભરવાડ પાસે જા.' મુસાએ તરત જ પાછાં પગલાં વાળ્યાં. ભરવાડ શન્યમનરકે થઈ ઘેરાંના ટોળામાં ગિભો હતો, આધાતવી હત થયેલો નિઃપ્રાણ સૂએ તેની આંખો ઉઘાડી હોવા છતાં કશું દેખતી ન હતી. ફરી મૂસાએ તેના હાથ પકડી તેને શન્યત્વમાંથી જગાડ્યો. ભરવાડ મૂસાને જોઈ તેના પગમાં પડી ગયો. મૂસાએ તેને ગિભો કરી જથમાં ઘાલી લીધા. મૂસાની આંખનાં આસુ ભરવાડના અંધારને બીજવી રહ્યાં.

ભરવાડે કહ્યું: 'મહારાજ, આ શું કરો છો? મારા અંતરની આટલું બહુ' કુ:ખ! આપ તો પ્રભુના પયગંબર છો. આપ આટલા નારાજ ન થાવ. હું આપને વચન આપું છું કે હું કચાડેય...' મૂસા વચ્ચે જો બોલી ગયા, 'રહેવા દે બાઈ, રહેવા દે. તારી પ્રાથના સાચી છે, તારી ભક્તિ આચી છે, કારણ કે તારો ભાવ સાચો છે. મને મારી જૂન સમજાતી છે. તું જો રીતે પ્રાથના કરે છે તે જ રીતે કર. આપણો નાથ જરૂર આવશે. તું તેને નવરાવશે, તેના વાળ હોળાશે, તેનાં કપડાં ધોળા. તારા હાથથી તેને ખવરાવશે. તે તો અસીમ કૃપાળુ છે. તે જરૂર આવશે.'

'પણ મહારાજ, તે સર્વશક્તિમાનને મારી આવી શુદ્ધ સેવાની શી જરૂર હોય?' ભરવાડે પૂછ્યું. મૂસાએ જવાબ આપ્યો, 'બાઈ, હું ત્યાં જ જીવિ જૂલો. પરમેશ્વર તો પ્રેમમૂર્તિ છે ત્યાં પ્રેમ જુએ ત્યાં દોડ્યા આવે. તેને પણ પ્રેમની બૂખ છે હો! તારો પ્રેમ જોઈ તે જરૂર આવશે. તું સાચા માર્ગે છો.'

ભરવાડ ભાવવેશમાં બેઠો ગ્રહ્યો, 'આપ તો પયગંબર છો. કસમ ખાધને કહો છોકરે કે આવશે? મૂસાએ એટલા જ આવેશથી જવાબ આપ્યો, 'હું કસમ ખાઉં છું કે તે આવશે, જરૂર આવશે.' ભરવાડનો આતંનાદ સમસ્ત સીમમાં ગાજી ગ્રહ્યો: 'હે મારા વડાલા, મારા નાથ, મારી એક કબૂલ પૂરી કરો. આ ગરીબની જૂંપડીએ આપ પધારો. હું મારા હાથે આપને વાળું કરાવું, મારા દયાળુ દેવ! મૂસા આંધુથી કબૂલથી ગયેલી આંખે પોતાના માર્ગે આગળ વધ્યા. તેમના કાનમાં પેલા ભરવાડનો અવાજ શુંજતા હતો: 'હે મારા વડાલા, આ ગરીબની જૂંપડીએ પધારો...'

ગાંધીજીનાં દર્શાંતો

સ્વેચ્છા ૨૦ દેશાર્થ

ચૂરાની અહિંસા

એક જણ સંભળન મારી સુલાકાતે આવ્યા.
હતા.

તેઓ દહેરાદૂનથી ગાંધીમાં મુસાફરી કરી
અહીં આવ્યા હતા. તેમણે મને કહ્યું કે દહેરાદૂનથી
રેલવેના ઇન્જિના જે ખાનામાં હું મુસાફરી
કરતો હતો તેમાં હિંદુઓ ને ગીળા બંદેલા
હતા. એક નવા આવનારા ઠાકુરને વિષે તે
બધાને વહેમ પડ્યો. તેને પૂછપરછ કરતા
તેણે જણાવ્યું કે હું ચમાર છું. પણ તે ઠાકુ-
રના હાથ પર છંદણાં છંદીને પકડેલું ચિત્ર
દર્શાવી આપતું હતું કે તે સુસત્રમાન હતો.
બસ, એટલે વાત પૂરી થઈ. તે માધુસને છૂરી
મારી જમનામાં ફેંકી દેવામાં આવ્યો.

મારી સુલાકાતે આવનાર જણ આઠમીએ
મારી આગળ કબૂલ કરીને કહ્યું કે એ દેખાવ
મારાથી જોયો ન ગયો.

એ તો તે ભાઈને પૂછ્યું કે બનતું જોખમ
વહેરીને પણ તમે તમારા મુસ્લિમ ભાઈને
બચાવવાને વચ્ચે કેમ ન પડ્યા? તમે એમ
કરવાની હિંમત કરી હોત તો ઘણો સંભવ છે
કે તમારા બાળ બાલ પણ પેલા મુસ્લિમનો બાળ
બચી જાત. એ ચૂરાની અહિંસા ક્રાંતિ વગી
એક પણ બનત કે તમારા ચૂરાતનને એપ
તમારી સાથેના ઉતાડુઓને લાગ્યો હોત અને
તમારી સાથે આવ્યા કરીએ તેમ જ નામરદાર્દના
કામની સામે વિરોધ ઉઠાવવામાં મળ્યા સામેલ
થયા હોત.

પેલા જણ બિંને મારી આગળ નિખાલસ
પત્તે એકવાર ક્યો કે મને એ સૂઝવું જોઈતું
હતું પણ તે વખતે ન સૂઝવું.

સાત શહીદોની વીરતા

એક દેશનેવકે મને મિસરવાસીઓની શાંતિ

અને શૌર્યનો એક દૃઢ્ય હલાવી મૂકનારો
કિસ્સો કહ્યો.

એક મસ્જિદમાં મિસરની રાષ્ટ્રીય લડતને
લગતું વિવેચન ચાલી રહ્યું હતું. સરકારી સિપાઈ-
ઓએ વિવેચનને અટકાવવા મસ્જિદને ઘેરા
ધાર્યો, જે જુવાન વિવેચન કરી રહ્યો હતો
તેને ગોળીથી વીંધી નાખવામાં આવ્યો. પણ
લોકોની શાંતિમાં લગીરે ફેર ન પડ્યો.

તત્કાલ જીભ એક જુવાને પડેલા શહીદની
જમ્યા લીધી અને વિવેચન ચાલુ રહ્યું. તેને
પણ ગોળીએ દેવામાં આવ્યો! તેની જગ્યાએ
બીજો ભણો રહ્યો અને વ્યાખ્યાન બેઅટકે ચાલુ
રહ્યું!.

આમ વિવેચન પૂરું થયું ત્યાં સુધીમાં
એક પછી એક સાત જણ ગોળી ખાઈ મૃત્યા,
અને આ અત્યૌકિક આતમચક્ર ચાલુ હતો તે
દરમિયાન આખો શ્રોતૃસમાજ જેવો અને તેવો
ખામોશ હતો.

બાંધે કંઈ જ ન થયું હોય એ જ રીતે
મસ્જિદમાંતુ વિવેચન પૂરું કરવામાં આવ્યું.
જીવન અને મરણના શ્રોતૃસમુદાયને મન
એક જ અર્થ સૂચવનારી વસ્તુ થઈ પડી.

આ કિસ્સાનો બોધ તો ખુલ્લો છે. આપણે
જેઓ અહિંસાવાદી છીએ તેવો સર્વ ઉપદેશ
સાત શહીદોની અને શ્રોતૃવર્ગની વીરતા કેળ-
વવા મથી રહ્યા છીએ.

આપણા ધ્યેયને પહોંચવાને માર્ગે જતાં
મારવાની ઈચ્છા સરખીનેત મનને સ્પર્શ ન થવા
દેતા ચતુર્નની લેટ કરવાની હિંમત આપણામાં
આવવી જોઈએ; અને એ આવશે તો ફત્તેહ
આપણી જ છે.

પણ

મા પોતાના લોકો પોતાના ઇંકારને જન્મ

આપે છે અને ઉછેરે છે. મૃત્યુમાંથી જ જન્મ
સંભવે છે.

અનાજનાં ખીજ લોંબમાં દટાઈ સડે છે,
મરે છે, તો જ પાક ઉત્પન્ન થાય છે. હરિયદ્રે
પોતાનું સત્ય પ્રગટ કરવાને સારુ પારાવાર
હુબ સહન કર્યું. પોતાનાને ઉગારવા સારુ
જીસસે કાંટાનો સુગટ પહેર્યો. પોતાના હાથ-
પગમાં ખીલા લોકાવા દીધા અને રીખાઈને
પ્રાણત્યાગ કર્યો. એવો યજ્ઞ કરવાનો અનાદિ
દાળથી ચાલતો આયેરો વિધિ છે.

યજ્ઞ વિના પૃથ્વી એક ઘડી પણ ન નબી શકે.

શ્રીયુત દાસ અને વ્યસન

શ્રીયુત દાસને એટલી બધી ખીડી ભેઈલી
હતી કે જેનો સુમાર જ નહિ. પણ અસહકાર
સ્ત્રીકાવો પછી તેઓએ ખીડી છોડી દીધી.

તેઓ મને વિનાદમાં કહેતા કે: ‘હું’ દારૂ-
નિવેધનો ઉપદેશ કરુ. સાચે ખીજાઓ ખીડી
છોડવાની વાત કરે, અને હું સંમત થાઉં,
પછી મારાથી ખીડી પી જ કેમ શકાય? માટે
હા તો ખીડી અને દારૂ છોડવા ભેઈએ કાં તો
અસહકાર છોડવો ભેઈએ.’

શ્રીયુત દાસને દારૂ પીવાની પણ ટેવ હતી.
તેમણે દારૂ છોડવા માંડ્યો એકદરોએ કહ્યું કે
તમારુ મગજ નહિ ચાલે.

શ્રીયુત દાસે કહ્યું: ‘હું દિવાનો થઈ જઈશુ
પણ દારૂ તો નહિ જ પીઉં. અસહકારીથી કંઈ
દારૂ પીવાય?’

શ્રીયુત દાસે ખીડી છોડી ત્યારે કેટલાક
દિવસ સુધી તો તેમનું ચોં ખરાબ રહેતું.
તેમણે એ સહન કર્યું અને ખીડી છોડી જ.
પછી તો તેમણે માસાહાર પણ છોડ્યો.

જે એશઆરામમાં રહેલા એ ૫૦ વર્ષના
માણસ એ બધાં વ્યસનો છોડી શક્યા, તો
તમારા જેવાઓને એ વ્યસન ‘છોડવું’ એમાં
શી મુશ્કેલી?

ડાહી સોલન

ઈ ૦ સ ૦ પૂર્વે છઠ્ઠા સેકામાં લીડિયાનો
ક્રીસસ નામે રાજા થઈ ગયો. તેની પાસે
યુષ્કળ ધન હતું.

એક વાર ગ્રીસનો સાધુયુદ્ધ અને સ્મૃતિ-
કાર મોલન તેને મળવા ગયો. ત્યારે તેણે પૂછ્યું:
‘મારા કરતાં વધારે સુખી ખીજે કેઈ હશે?’

સોલને જવાબ આપ્યો: ‘માણસના મરણ
પછી જ તે સુખી હોય કે કેમ તે કહી શકાય.’

આ જ ક્રીસસ ઉપર ઇરાનના રાજા સાયરસે
ચઢાઈ કરી અને એને હરાવ્યો. એણે એને
મોતની સજા કરી. જે વખતે એને કામીએ લઈ
જતા હતા તે વખતે એણે ‘સોલન’ નામ ત્રણ
વાર પુકાર્યું.

સાયરસે એને કારણ પૂછ્યું. ત્યારે એણે
મોલનનો જવાબ સંભળાવ્યો.

સાયરસે એને મુક્ત કર્યો અને પોતાના
સલાહકાર તરીકે રાખ્યો. સાયરસ ત્યારે મરી
ગયો ત્યારે પોતાના છોકરાને સંભાળવાનું એને
સોપી ગયો.

તે જ પ્રમાણે માણસના મરણ પછી જ
આપણે કહી શકીએ કે એની સદ્ગતિ થઈ છે
કે કેમ.

સાચી માતા અને જૂઠી માતા

સાચી માતા અને જૂઠી માતાની વાત તો
સાંભળી છે ને?

જૂઠી માતાએ કહ્યું: ‘સારું, છોકરાના
ટુકડા કરો. એક મને અને ખીજે જે ખીજી
એ દાવો કરનારી છે તેને આપી દો.’

સાચીએ કાળને કહ્યું: ‘જે આવું જ થવાનું
હોય તો મારો દાવો હું પાછો ખેંચી લઉં છું.
બહે છોકરાને એ બાઈ લઈ બાપ. છવતો તો
રહેશે?’

અહંકાર

સંખં સત્યાનંદ

પ્રુદ વ્યાસ ભગવાન જ બ્યારે પોતાના જ્ઞાન-ગંભીર પુત્ર શુકદેવજીની બ્રહ્મ-વિદ્યાસાચાર્યનું સચ્ચિત્ત સમાધાન ન કરી શક્યા ત્યારે તેમણે શુકદેવજીને જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ અર્થે રાજર્ષિ જનક પાસે મોકલી દીધા.

સુમેરુ પર્વતની નીચે કીતરીને તથા કેટલીએ નદ-નદીઓ, વન વનાંતરની કપરી યાત્રાને અંતે શુકદેવજી જનકપુર પહોંચ્યા.

શુકદેવજી રાજદાર પર પહોંચ્યા કે તરત જ દાર-પાસે રાજાને ખબર આપી, 'દેવ, દેવ' બ્યાસપુત્ર શુકદેવ આપને મળવા આવ્યા છે અને બહાર પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે.'

જનકે પોતાની કાષ્ઠ-અસ્ત દષ્ટિ ક્ષણ માટે બેઠી ઉઠાવી અને આદેશ આપ્યો: 'અત્યારે બધને સમય નથી. શુકદેવજીને અતિથિયાળામાં ઉતારો આપો અને સેત્ર-સંગવડ કરી આપો. અહવાડિયા પત્ની અમે તેમને મળીશું.'

સાતમા દિવસની સવારે શુકદેવજી રાજસભામાં પહોંચ્યા. જાહેર જાહે છે તે મહારાજા એટલા બધા વ્યસ્ત હતા કે એમને ડાંચે જોવાનીય કુરસદ નોતી. આગલા સાત દિવસ પછી રાજર્ષિ આવા-આટલા જ કાષ્ઠ-નિમજ્જન રહ્યા-શુકદેવજી નિત્ય રાજસભાનાં જાપ અને રાજાને મળ્યા કયાં વિના જ પાછા ચાલ્યા આવે.

આઠમે દિવસે મહારાજા જનકે મંત્રીને બોલાવીને કહ્યું: 'એવું કરો, કે શુકદેવજીને અમારા અંત:પુરમાં જ ઉતારો આપો, ત્યાં સમય મેળવીને એમની મુલાકાત કરી લઈશું.' આમનું તત્કાલ જ પાલન કરવામાં

આવ્યું. શુકદેવજીને દેવાને ય દુર્લભ એવા ભોગ વિવા-સોથી સુસજ્જ રંગમહેલમાં ઉતારો મળ્યો. પછી અહીંયા ય રાજાને મળ્યા કયાં વિના જ એમનું એમ 'પમવાડિયું' વીતી ગયું.

આખરે, સોળમે દિવસે, સ્વયં જનક એમની પાસે આવ્યા અને સ્નેહભર્યા અપાને કહ્યું: 'મહા-મુનિ, બ્રહ્મજ્ઞાનના જ જટિલ રહસ્યો જાણવાને તમે મારી પાસે આવ્યા છો, તેણું સમાધાન તો સ્વયં આપના આચરણમાં જ મળી શકે છે. હવે સળદો દારા તેને પ્રગટ કરવાની રીત જરૂર છે? આપણો અહમ્ જ તમામ પ્રયોગોના મૂલધાર છે. જેણે આ અહમને અંતર્ધીન કરી લીધો છે, તે જીવનમુક્ત છે. ચોગ અને ભોગ તેના માટે સમરસ છે. એને તો બનેમા બ્રહ્માનંદનો જ આસ્વાદ મળે છે. મેં પોતે પરીક્ષા કરીને જાણી લીધું છે. આપ આકંક્ષા અને ઉપેક્ષા પ્રત્યે પૂરી રીતે વિદેહ થઈ ચૂક્યા છો. બસ, અહમ સદાય રહેજો.'

જનકની માર્મિક વાણીએ શુકદેવજીના મનમાં જે રહીસડી પ્રશ્નિઓ હતી તેના ય નાશ કરી નાખ્યો. તેઓ તપસ્યા માટે સુમેરુ પર્વત ચાલ્યા ગયા અને આ સંકંપમાં જ લીન થઈને સમાધિનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા.

'દેવધિદેવ, જે રીતે સમુદ્રના અગાધ જલ-સમુદ્રમાં જળનું પ્રત્યેક ટીપું વિલીન થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે જ, મારે અહમ પછી આપમા વિલીન થાઓ!'

['મહોપનિષદ'ના આધારે]

એવા તો કંઈક રળડયા કરે !

અવારી

કાઠિયાવાડના ૨૨૨ રળવાડાઓનું વિક્ષીનિકરણ થયું, સૌરાષ્ટ્રના એકમતી રચના થઈ અને સદીઓથી આપખુદીની એડી તળે કચરાયેલ ધરતી ઉપર પ્રવન-કીચ શાસનનો પ્રારંભ થયો. 'જેડે એની જમીન' એ સૂત્ર અમલી બન્યું. સદીઓથી ગુલામી દશા ભોગવતા ખેડૂતો જમીનના સાચા ધાની બન્યા. લોકોની અપેક્ષાઓ અને મહત્વાકાંક્ષાઓને સમજવાના અને એને મૂર્તિસ્વરૂપ આપવાના પ્રગતીય સરકાર તરફથી પ્રયત્નો થઈ રહ્યા હતા. લોકોના સમગ્ર જીવનમાં ક્રાંતિ ફાટી પડતો આવ્યો હતો અને લોકો દોંસપૂર્વક પ્રગતિ તરફ દૃષ્ટ કરી રહ્યા હતા.

પરંતુ આ ક્રાંતિ અને પ્રગતિથી નારાજ થયેલા કેટલાક તરવેા પશુ સમાજમાં હતા. અંગત રાગદેવને કારણે લૂંટફાટ અને ખૂન ખરાબાને માર્ગે ચડી ગયેલ વિસા માજરિયા અને જૂપતની ટાળીઓને આ નારાજ અને છંછેડાયેલા તરવેા તરફથી પ્રોત્સાહન મળવા લાગ્યું. વિસા માજરિયાની ટાળીએ નિર્દોષ લોકોના નાક કાપવાનું શરૂ કરીને ત્રાસનું વાતાવરણ બિંધું કરી દીધું. જૂપતની ટાળીએ અનેક નિર્દોષ લોકોને ગોળીએ લીધીને હાહાકાર મચાવી દીધા. રાજ્યના સૂત્રધારોએ અને રાજ્યની પોલીસે આ ટાળીઓને ખતમ કરવા માટે મહેનત લેવામાં અથા રાગી નહીં, પરંતુ એમાં સફળતા મળતી નહોતી.

જૂપત અને એના સાથીઓ ઠોઠ ઠોઠ વાર પોલીસની બીસમાં આવી જતા, પશુ પોલીસને હાથતાળી દબને એ આખાદ છટકી જતા. જૂપતની ટાળીને સાફ કરવા માટે રાજ્યનું પોલીસતંત્ર જેમ જેમ મરણિયુ બનતું ગયું તેમ તેમ જૂપત અને એના સાથીઓ કાળસા આપવાને બદલે વધારે ઝડપપૂર્વક અને હાડપૂર્વક નિર્દોષ માનવાસીઓને રે સવા લાગ્યા.

જૂપત અને એની ટાળીને બીડવવા માટે પોલિસનો સાથુઓ વધુ ને વધુ મજબૂત બનતો આવ્યો. પશુ એને પરિણામે જૂપત તો નિર્દોષ માનવાસી-

ઓના લોહીમાં વધુ ને વધુ હાથ ખરડતો નવ્ય છે એ સન્નેજોમાં ને એનો કયાંક ભેટો થઈ નવ્ય તો આવા દિવ્યકારા, હત્યાકારા, અધમ માર્ગેથી પાછા વળવા માટે એને સમજતી નેવાને પ્રયત્ન કર્યો હોય તો શું ખેડું? એવા ખ્યાલથી એનો કયાંક ભેટો થઈ નવ્ય એ માટે અમે મથી રહ્યા હતા. બે ત્રણ પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. એવામાં વાવડ મળ્યા કે એક અમાસના દિવસે જૂપત અને એના બે ત્રણ સાથીઓ ગિરના, જંગલમાં આવેલ વેળલકોડા ઉપર આવવાના છે. એક ભોમિયો અને એક ડ્રાઇવર લઈને અમે જૂપમાં ઉપજા વેળલકોડા લાધી. ૨૪ કલાકની ટોટ અને મથામણ પછી થોડી ગણતરી ફેરને કારણે જ વેળલકોડા ઉપર અમને જૂપતનો ભેટો થઈ શક્યો નહીં, નિરાશ થઈને અમે બીમયાસ અને તુલસી-સ્થામમાં અમાસની અધારી રાત ગાળી, વહેલી સવારે પાછા આવવા રવાના થયા.

શિયાળાના દિવસો હતા. પ્રમાતનો પહોર હતો. ગુલાબી ફંદી અને મંદમંદ પવનની લહરીઓની મોજ માણતાં માણતાં, આડીમાથી ચળાઈને આવતા બાલસૂઈના કિરણો ઝીલતાં ઝીલતાં, પક્ષીઓના મીઠા કલરવ સાંભળતા સાંભળતાં અને ચોમેર પથરાયેલા પ્રાકૃતિક સૌંદર્યનું પાન કરતાં કરતાં અમે આગળ વધી રહ્યા હતા. હું જૂપ લંકારી રહ્યો હતો. મારા બાઈબિધ જૂપની આગળની બેઠકમાં મારી પડ્યો બેઠા હતા. ભોમિયો અને ડ્રાઇવર પાછળ બેઠા હતા. ઉઘાડી જૂપ જંગલના નિર્જન રસ્તા ઉપર સડસડાટ દોડી જતી હતી.

'તમે કયા ખ્યાન રાખીને જૂપ લાંકો છો ? જરા સાચું તો જુઓ !' તુલસી સ્થામવી પાંચ સાત માઈલ આગળ વધ્યા હાથનું ત્યાં પડ્યો. બેઠેલા ભાઈ-બધે એકાએક સડસડાટ દોડી જતી જૂપને રોકવા માટે ઝડપ દબને મારો હાથ પકડી લીધો.

'કેમ! શું છે ?' મેં જૂપને બ્રેક મારીને બાઈ-

બંધને પૂછ્યું.

‘જેતા નથી ? જીવની આગળ બે મામા ચાલ્યા બાથ છે ? તમને રોક્યા ન હોત તો મોતની દારે હમણાં જીવકાઈ પડત.’ ભાઈનું કંઈ.

એમની વાત સાંભળી હતી. હું જીવ હોંકતો હતો. પણ આ જંગલમાં વાહન અને વૈમાર્થ્ય વિનાના ઉબડ રસ્તામાં અકસ્માતો ભય ન હોવાને કારણે માનું ધ્યાન અડખે પડખે જંગલના નોંધને નીહાળવામાં રોકાયેલું હતું. હાથ અને પગ ચંપવત જીવ હંકારે જતા હતા. જીવ જીવી રાખીને સામે જોઈ તો જીવની આગળ જ રસ્તા ઉપર મારજી ઉપરથી ધરાઈને પાછા ફરી રહેલા પૂરા કદના અને કાલામથા બે સાવજી ધીમેધીમે, રાહતાં ડાહતાં, મસ્ત ચાલે પડખે પડખે ચાલ્યા બાથ છે.

‘જીવ રોકી ન હોત તો મામા દારે ક્યાંક ભટકાઈ પડત ને ?’ બાળુમા બોલ્યા ભાઈનું કંઈ કરી.

‘એમ કંઈ થોડા ભટકાઈ પડત ? પણ હજીને જોખમ તે ખરું જ. મન થાય અને મામા પાછા ફરે તો ?’ મેં પૂછ્યું.

‘બંને ત્યાં સુધી સિંહ માખુસ ઉપર આવતા નથી અને એમણે આ બેય તો ધરાઈને આવતા લાગે છે. જુઓને આપણી હાજરીની એમને લેશમાન દરમિય છે ! છતાં આપણે સાવજી રહેવું જોઈએ.’ ભાઈનું કંઈ પડખે પડેલી રિવાજને મને આપી અને બધૂક પોતાના હાથમાં લીધી.

‘બેય સાવજી ને મસ્તીથી જઈ રહ્યા છે એ જોતાં તેઓ પાછા ફરે એવો સંભવ નથી. પણ ધારો કે એમને મન થયું અને આપણા ઉપર આવતા પાછા ફર્યા તો આપણી આ રિવાજને અને બધૂક બેય સાવજીને રોકી શકશે ?’ મેં પ્રશ્ન કર્યો.

‘મારા હાથમાં બધૂક લાવેને ! આપણને આમે ત્યાં હું એકને તો લાગી દઈશ. બીજાનું કંઈ કહેવાય નહીં.’ અમારી પાછળ બેઠેલા ભોમિયા લારે જોડા ચિકારી હતો. એના હાથમાં સળવળાટ ચલાવ્યો.

‘હાથ ભેમાઈ એકને આપણી બધૂક દાર કરે, પણ અંતર એટલું ઓછું છે કે એટલી વારમાં બીજે સાવજી અપણને ઝડપમાં લઈ લે. એના કરતાં, ભગવાન ઉપર ભરોસો રાખી, બધૂક બાળુએ મૂકી, સિંહની મસ્તી અને બાદલાડી જોવાની મન માખુરી

શું ખેડી ?’ મેં કહ્યું.

અને મેં બંને વનરાજીની પાછળ પાછળ ધીરે ધીરે જીવ હંકારી. બાળુ ધરમાં નાખેલા બે બળદ દાંધ્યા જતા હોય, એમ બંને સિંહ અમારી આગળ આગળ નિરાંતે ચાલ્યા બાથ અને પાછા ફરીને એક જગ્યાં મારે તો સીધા અમારી જીવ ઉપર ત્રાટકી શકે એટલા અંતરે અને એની પાછળ પાછળ, એમ અમારું સરધસ ચાલ્યું. પાછળ આવતી જીવની પણ વનરાજીએ કશી નોંધ લીધી નહીં. એટલે મેં તો બાળુ એને ખસી જવાની સંજ્ઞા અપાવી હોય એમ જીવનું કેટલીયે વાર હોર્ન વગાડ્યું. પણ એમણે એની પણ કશી દરકાર કરી નહીં.

ખાસા બેથી અડી ફાળુંગનું આ રીતે અંતર કાપ્યું હતું, ત્યાં એકાએક બંને સિંહ ઊભા રહી ગયા. અમને થયું કે મામાનો વિચાર કંઈક બદલાયો લાગે છે. અમે પણ વિચાર કરીએ ત્યાં તો એક સાવજી અને તરત જ બીજા સાવજી મોડું ફેરવીને અમારી સામે જોયું. અમારી પાછળ બેઠેલા ભોમિયાએ પડખે પડેલી બધૂક હાથમાં લઈ લીધી. મારી પડખે બેઠેલા ભાઈનું રિવાજને સાંભળી કરી. મને થયું કે હાથિવારની દિવચાલથી ક્યાંક બંને સાવજી છોડાશે. પણ એમને અમારી કંઈજ પડી ન હતી. અમે એમના બાદલાડી લાવ ભરોસો ચક્રેસ જોઈએ ન જોઈએ ત્યાં તો એમણે એમના મોડા ફેરવી લીધા. અને મંડળ મોડાથી એક બીજા સાથે જોડ કરવા. થોડી વાર શીશા ઊભા એક બીજા સાથે જોડ કરીને એ જીવ રીતે જોડ કરતાં કરતાં ધીરે ધીરે આગળ વધ્યા. અમે પણ થોડું અંતર રાખીને એમની મસ્તી અને જોડ માખુતાં માખુતાં પાછળ પાછળ ચાલ્યા.

થોડે દૂર ગયા અને ફરી બંને વનરાજી ઊભા રહી ગયા, ચારે બાજુ નજર ફેરવી, અને બંને એમની બાદલાડી સળવળાટ અમે સહેજ ખસેલ પડેલાથી હોય તો પણ અમને માર કરતા હોય એવા ભાવે નમારા ઉપર તીરડી નજર ફેરવી. ત્યાર બાદ બંને સાવજી રસ્તા ઉપરથી ફેરવાઈ એક ફેરી પર ચડી ગયા. પડખે પડખે ચાલીને એક બીજા સાથે જોડ કરતાં બંને સાવજી હવે આગળ પાછળ ચલ ગયા અને એ જ ધીમે, ડાહ્યા, મસ્ત અને બાદલાડી ચાલે એમણે ચાલ્યા

કર્તુ", અમે પણ ત્યાંથી એમણે રસ્તો છોડ્યો ત્યાં જઈને છપ જોલી રાખી. ઘડી ઘાસમાં દંડાઈ જતા તો ધડી બહાર ડોકાતા બંને સિંહને દૂર દૂર સુધી જતા અમે જોઈ રહ્યા. અંતે દૂરની ગાળીમાં બંને સિંહ અસ્પષ્ટ થઈ ગયા.

જંગલના બાદશાહ ગણાતા સિંહને એકદમ વખત પણ નજરે જોવાની સૌ ટોળે ઈચ્છા થાય. ધણુ લોકો પાંજરામાં પૂરેલા સિંહને જોઈને સતોષ માનતા હોય છે. કેટલાક લોકો સિંહને આપીને ખાસ ગોઠવાયેલા કાર્યક્રમો દ્વારા સિંહને જોવાની મજા માણતા હોય છે. જંગલમાં ભટકતા ભટકતાં, ક્યારેક નજર સામેથી પસાર થઈ જતા સિંહને જોવાનો પણ પ્રસંગ મળી જતો હોય છે. પણ પોતાની બાદશાહી સવારીમાં નિકળ્યા હોય ત્યારે કેવળ દૂરથી એ સવારી જોવાની જ નહીં પણ એ સવારીમાં ભાગ લેવાની તક મળે એ તો જિંદગીનો અસાધારણ લક્ષણો ગણાય. અમને આવો લક્ષણો મળ્યો એથી આગલા દિવસની બૂખ, ઉત્તમગતિ અને થાક બધું જુવાઈ ગયું. જુવતને મળ્યા માટે ફરેલી પ્રોડમાં સાપડેથી નિષ્કળતાને કારણે મનનો કમળો લઈ ખેંચી નિરાશા પણ ખરી પડી અને સિંહની સવારીનો લલ લલ માણવાનું મનુ એથી એક પ્રકારનો સંતાપ, આનંદ અને ગૌરવ અનુભવના અપે આગળ ચાલ્યા.

થોડું અંતર કાપ્યું હશે ત્યાં અમે પાંચ સાળ ગાયો અને દસ માર બેસોના ધણુને લઈને સંજેથી ચાલ્યો આવતો એક ભરવાડનો છોકરો જોયો. ઉમર હશે એની બારેક વર્ષની, પણ પોપાક પહેર્યો હતો પૂરા જથ્થોનો. બંને ખભા ઉપર મોઢેથી લાકડી ઉપર હાથ આંટિયે ચકાવ્યા હતા. લાકડીને એક છેડે ભાતોડિયુ લીંગામય હતું, બીજે છેડે પાણીની ભંજની રીંગાતી હતી. ટોઈ અજબ હટાથી અને મસ્તીથી, દૂંધા-દૂંધા રંગ ભરતો, ડાલતે ડાલતો આ નાનકડો ગોઠગી મીઠા મધુરા અવાજે ભજન લવકારીને જંગલના ખુશનુમા વાતાવરણમાં સંગીતના સૂર પૂરીને અનેરી જમાવટ કરી રહ્યો હતો. થોડા આગળ વધીને, એણે પણ સિંહની માફક મુખ્ય રસ્તો છોડીને જાણુની કેડી પકડી. થોડા વખત પહેલાં જે દિશામાં બંને સિંહ જઈને અંતોષ થઈ ગયા હતા એજ દિશામાં એ જઈ

રહ્યો ટોળે, એ આગળ વધે ત્યાર પહેલાં એને રોકવ માટે મેં હાક મારી, અને ઝડપથી છપ હંકારીને. અમે એની પાસે જઈ પહોંચ્યા.

‘કની કાર ગોઠગી ?’ મારી બાબુમાં બેઠેલા ભાઈમધે છોકરાને પૂછ્યું.

‘માલ ચરાવવા.’ છોકરાએ અમારી સામે વિસ્મય લાવે જોતાં, જોતાં દૂંધા જવાબ આપ્યો. ‘પણ હંમણાંજ એ દાળા બે મોટા સાવજ મયા છે.’ મેં કહ્યું.

‘એના તો કંઈક રખડ્યા કરે.’ છોકરાએ મિલકુલ બેપરવાઈથી જવાબ આપ્યો.

‘પણ હાથે કરીને માલને મોતના મોઢામાં કંઈ જ ન ?’ મારા ભાઈમધેથી રહેવાલું નહીં.

‘તમે ફર ફરો માલ.’ છોકરાએ એટલી જ બેપરવાઈથી દૂંધા જવાબ આપ્યો અને બે ડાહ્યામધ્યા સાવજને જે દિશામાં અંતોષ થઈ જતા જોયા એ જ દિશામાં પોતાની ગાયો અને બે શોને લઈને ડાલતો ડાલતો, મીકું મીકું ગતો ગતો, એ આગળ વધ્યો.

‘થોડા વખત પહેલાંજ, જંગલના બાદશાહ લેખાતા બે સિંહને જે દિશામાં જતા અને અંતોષ થઈ જતા જોયા એજ દિશામાં, જંગલને ખોળે ઉછરેલા આ છોકરા ગોઠગીને એની ખુમારી ભરી બાદશાહી ચાલે જતો અમે ક્યાંય સુધી જોઈ રહ્યા.

‘સિંહ તો જંગલનો બાદશાહ કહેવાય છે પણ એનીયે જેવના ન કરનાર આ ટાપરિયો તો જાણે કુનિયાનો બાદશાહ કાણે છે.’ મારાથી બોલાઈ જવાયું.

મેં છપ હંકારી. જંગલના નિજન રસ્તા ઉપર અમારી છપ ફરીને સડસડાટ ફેલાવા લાગી. બધૂંક અને રિવાજવર સરખી રીતે ગોઠવતાં ગોઠવતાં, મારી બાબુમાં, બેઠેલા ભાઈમધના મોઢામાંથી આશ્ચર્યભાવે ઉદગાર સરી પડ્યા, ‘માણા...ખરો ભાવડો; કહે છે કે એવા તો કંઈક રખડ્યા કરે.’

થોડી વારમાં અમે ટૂંકીક ઠીક પંથ કાપી નાખ્યો. છપ પૂર વેગે દોડી જતી હતી. છતાંય મને એજ વાતના બહુકારાસંભળાયા કરતા હતા : ‘એવા તો કંઈક રખડ્યા કરે.’

એક ઉપદેશ વાણી

સં. લલિત શાપ

તે પ્રજા સુખી છે કે જોના પર 'સમગ્ર' રાજા રાજ્ય કરે છે. તે રાજા વિશેષ સુખી છે કે પોતાના સહયુગ્મી જ પોતાને ઉચ્ચ ક્રાંતિનો આનંદ બોલે છે અને પોતાની ઉદારતા વડે સર્વ જન સુખ પામે છે. વળી તેના રાજ્યનું રક્ષણ શિક્ષાના ભયથી નહિ પણ પ્રજાના પ્રેમથી થાય છે. રાજ્યનું અનુસાસન તાબેદારીની લાગણીથી નહિ પણ આનંદની લાગણીથી આવે છે.

તને જ્યારે ખીજાઓ ઉપર આધિપત્ય મળે ત્યારે ટું પણ તેમના જેવા જ હોવાનું શૂનીય નહિ. તેમના સુખમાં જ તારું સુખ સમજાશે. તારી પ્રજા ઉપર પ્રેમ રાખજો અને પ્રજામતથી દૂર રહેજો. તે જ મનુષ્ય મહાન છે કે જે પોતાની મનોહતિઓ પર નિયંત્રણ ધરાવે છે. એ વાતનું ટું હમેશ રમણ સુખને અને એ મુજબ વર્તજો.

સ્વાધીઓ કુટિલ મતિથી ખોટાં વખાણ કરી રાજ્યાસનને ચીંટગાર્યું રહે છે. ગ્રામાધિકૃતા અને સહયુગ્મીનું ત્યાં માન નહિ હોવ તો એક એ પ્રાચીનમાંથી વિદાય છે એ એકનું ગૌરવ તારે કરવાનું છે અને એ બે વડે જ તારા દરજ્જાને મોટા છે એમ નક્કી બાજીજો.

અંતરાત્માના આદેશથી વિરહ વર્તનાર અને સત્યને દાખી દેનાર દેવતાઓમાં અપ્રિય બને છે અને પોતાની જાતને જ હાનિકાર નિવડે છે. જે દેવો તને સન્માન પ્રેરે છે તે ઉદાત્ત અને ઉત્તમ યુગ્મી વડે તને સંજ્ઞે રાખો અને તારા સત્કર્મોના ચોખ્ખા બદલે આપો. ખીજા કરતાં તારી યેજતા ને છે તે તારા ધનૈશ્વર વડે નથી પણ તારા રત્ન-ચોર અને શાણપણ વડે છે.

[The Adventures of Telemachus નામના પુસ્તકમાં ઓડિસીયસ મુખે ને ઉપદેશ વાણી કરે છે તે મનના કરવા જેવી છે.]

જે રાજ્યથી પ્રજામાં કહાવણ, સહયુગ્મી અને સુખ વધે તે રાજ્ય શ્રેષ્ઠ રાજ્ય છે. જે નિયમોના અમન જેઓ ખીજા પર કરવા ચાહતા હોય તે નિયમોને વશ તેઓએ જાતે પણ વર્તવું થટે છે. પોતાના પર મેળવેલ વિજય શ્રેષ્ઠ વિજય છે.

મૂખ અને મિથ્યાશિખાની, રાજ્યવૈભવના ભલકાથી અંભય છે. પ્રજામતિયાના મીઠામોલથી રાચે છે. તે આચરણ ટું કદી ન કરીશ જે પ્રજાની આગાધી અને સહયુગ્મીના આદેશથી વિરહ હોય.

તારામાં જેટલી હિંમત હોય તેટલી સાબુત રાખીને દુર્વિશ્વસથી દૂર રહેજો અને મિથ્યા પ્રિયવાદીઓને નિરાશ કરજો. જે શાણા અને સાત્ત્વજનોએ માનવ સ્વભાવનું પરિપણ કહ્યું હોય તેમની સાથે જ માનવ-સદ્ગતિ નિર્ણયતા વિશે ચર્ચા-વિચારણા કરજો. ચારિત્ર્યની પરીક્ષા સુરમતાપૂર્વક કરવાની રીત કેળવજો એથી તને પ્રત્યેકજન પાસેથી કેવા કાપની અપેક્ષા રાખતી તે સ્પષ્ટ થશે.

જેઓ સરવશ્યથી વચિત છે 'તથા જેમનામાં માનનીની ચોખ્ખ પરખ નથી તેઓ અધારમાં અથ-ગ્રાય છે, અને ગ્રાય છે. તેઓને કપડીજાનો પ્રસા-મત વડે કુમારો પ્રેરે છે. એવાઓ આવા પર ભરાસો રાખે છે અને સત્ય વચનથી વર્તતા પ્રામાણિક જન પર વહેમ રાખવા દેવાય છે. અને એવા ભ્રમમાં પડે છે કે સંદિગ્ધ નિયમોએ પણ અમારે તાબે રહેવું જોઈએ. ટું, મારા પુત્ર ટેલીમેકસ, આ વિવશગ્રંથી સદાય મુક્ત રહેજો. [અનુ. પંચમા બનઘાલ હરિદાલ]

એક હતા મ્હ, રોકને બે દીકરા. એક બેઉ દીકરાઓને ઉપદેશ દીધો કે તમ બેઉ જણા દુનિયા-ભરમાં તમારી પેઢીઓ ખેલો. હવે એક દીકરાએ તો સાચોસાચ હામે હામ પેઢીઓ ખોલી. કામ ચક્ર વધું. ૫૫ આખરે તે ટેલોક પેઢીઓ ખોલવાનો હતો ૧ જે યાખી જ્યો: તેનું ધન ૫૫ ખૂટ્યું. બીજો દીકરા વધારે બુદ્ધિમાનો હતો. તેણે પેઢીઓ બનાવવાને બદલે ઠેર ઠેર મિત્રો બનાવવા ચક્ર કરી દીધા. તેમાં તે જરાય યાકનો નહિ. અને પોતાના ભણ્ણથી ક્યાંય અંમન નીકળી ગયો; કારણ કે નિતોની પેઢીઓના બારણા તો તેને નાટ સદાય ખૂલ્યા જ રહેતા હતાં.

ભાવનાના ભૂખ્યા ભગવાન

પોટુંગીઓની ધૂંસરીમાંથી તાજેતરમાં સુકા થયેલાં બોવા પ્રદેશમાં ‘કવર્ધવા’ નામનું એક ગામ આવેલું છે. આ ગામમાં ‘શ્રી શાંતદુર્ગા’ દેવીનું પ્રસિદ્ધ મંદિર આવેલું છે. શ્રી શાંતદુર્ગા દેવી અમુક મરાઠી કુટુંબોની કુળદેવી છે. શ્રી શાંતદુર્ગાદેવીનું આ મંદિરમાં એક ખાસ વિશિષ્ટતા છે. તે એ કે આ દેવીનો યાજ્ઞ-નૈવેદ્ય માન ચાર વ્હાનામાં જ થઈ શકે છે. એ માતા-જના મંદિરના દૂરદીઓ લાખા સમયથી આ નિયમ પાળતા આવ્યા છે; ને તેને કાયદાનું સ્વરૂપ બાંધેલું છે. ભગવાન તો ભાવનાના ભૂખ્યા છે, એ અનુસાર આ નિયમ ઘડાયેલો છે. ‘માન ચાર વ્હાનામાં જ દેવીનો યાજ્ઞ ધરાવી શકાય છે, એવો નિયમ હોવાથી માતાજના-ગરીબ ભક્તો પણ લાભ લઈ શકે છે.

આ નિયમ કેવી રીતે અસ્તિત્વમાં આવ્યો તેની પાછળ એક કહાણીની સાથે સાથે પ્રુપાથિકરી કહાણી છુપાયેલી છે. એ આખીયે કહાણી આ પ્રમાણે છે :

નાનાસાહેબ પેશવાના સમયની વાત છે.

એ અરસામાં સાવંતનાડી રાજ્યના ‘આરવતી’ ગામમાં રામચંદ્ર નામે એક જુવાન રહે તેની અંદાજ ‘સુખટલુકર.’ રામચંદ્ર સુખટલુકર ગરીબના ઘેર રત્ન સમાન હતો. આ જુવાન ગરીબ છતાં તેજસ્વી હતો. એ તક મળે તો અળાઈ બેઠે તેવા તત્ત્વરિયો જુવાન હતો. પરંતુ એવા નાનકડા ગામમાં તેના જીવે પ્રતિભાસાગી જુવાનને ઝળકવાની તક કેવી રીતે મળે? એટલે, તેણે પૂતામાં જવાનું નક્કી કર્યું. પૂતા એ કામે મહારાષ્ટ્રની રાજ્યધાની હતું: એટલું જ નહિ પણ મોટા મોટા મુસલમાનો અને શુદ્ધિસાધકોનો આખાટો એ નગરમાં હતો. એવા લોકોને પોતાની શુદ્ધિ અજમાવવાનો અહીં પૂરતો અવકાશ મળી રહેતો હતો.

પેતાપોતાની કુળદેવીઓમાં માનવી કેવી શ્રદ્ધા ધરાવે છે, એ તો એવા શ્રદ્ધાળુ માણસોના પક્ષમાં

આવ્યા પછી જ સમજાય. રામચંદ્ર આવો શ્રદ્ધાળુ જુવાન હતો. પૂતા જતાં પહેલાં પોતાની કુળદેવી-મતા-શ્રી શાંતદુર્ગાનાં દર્શન કરી આવવાની તેને તાલાવેલી લાગ. અને, જેમ કેમ રનેદભૂખ્યું બાળક પોતાની રનેદાળ માતા પાસે દોડી જાય, એ રીતે રામચંદ્ર માતા શ્રી શાંતદુર્ગા પાસે દોડી ગયો. માતા-જના મંદિરે ગયા પછી રામચંદ્રના મનમાં ઝીંખું: ‘આટલે મુખી આવ્યો છું’, ને ‘મારું નસીબ અજમા’ વવા પૂતા જેટલે દૂર જઈ છું’ તો લાવને ભેગાભેગો માતાજનો નૈવેદ્ય-યાજ્ઞ પણ ધરાવતો જઈ. મારા ઘરનાની પણ એવી જ કમ્બો હતી’

આમ દરખેર રામચંદ્ર માતાજના પૂજારી પાસે ભોળાભાવે દોડી ગયો, ને પોતાના તરફથી માતાજનો યાજ્ઞ ધરાવવા કહ્યું; પરંતુ પૂજારી માતાજનો પૂજારી ન નીકળતા, પૈસાનો પૂજારી નીકળ્યો. ગરીબ બિચારા રામચંદ્રે પોતાની પાસે હતા તેટલા બધા પૈસા-ચાર આનાનું પરચૂરણ પૂજારીના હાથમાં મૂકી દીધું. પૈસાના લોભી પૂજારીને આટલા પૈસાનો શો હિસાબ? એટલે, તેણે કહ્યું: ‘હરે, આટલા ચાર વ્હાનામાં માતાજનો યાજ્ઞ ધરાવવા નીકળ્યો છે! ચાલ અહીંથી!’

જેમ કહીને તેણે પૈસા ફેંકી દીધા! ગરીબ રામચંદ્રનો તિરસ્કાર કષ્ટ.

બિચારો રામચંદ્ર! ભાલુક રામચંદ્ર! ગરીબ રામચંદ્ર! વાઢે તો લોહી ન નીકળે તેવી લાચારીભરી ગિયતિ તેની થઈ રહી! પરંતુ એ જુવાનને હવડ પોતાની કારકિર્દી પૂતા જઈને ધરાવતી હતી! એટલે તે કશું ન બોલતા ગમ ખાઈ ગયો; પૂજારીએ તિરસ્કારથી ફેંકી દીધું ચાર આનાનું પરચૂરણ જોનીન પરથી તેણે વીણી લીધું. અને માતાજનો યાજ્ઞ ન ધરાવતા, મત્ર દર્શનથી જ ન સતોષ માનીને તે પોતાના ઘેર પાછો ફર્યો.

અને એ પછી તે પોતાની કુળદેવીના દર્શનની

દયાલુદારી સ્મૃતિ સાથે પૂનાના પથે પરવશે.

પૂનામાં-એ રાજ્યનીતિગોના અખ્યાતમાં આ સુદિયાગી જીવન પોતાના સુદિન્યથી, ધીરે ધીરે ઝળકી ઝીંક્યો-છેવરે એ કાળે એક મુત્સદ્દી તરીકે તે સ્થાન પામ્યો. પેશવાના દરબારમાં રામચંદ્ર મુખટશુ-કરતું એક અગ્રગણ્ય સ્થાન રહેવા લાગ્યું.

પછી જ્વાલિયરના સિદે મહારાજે આ મહાન રાજ્યનીતિગતું 'દીરે પારખ્યું', અને તેમને પોતાને ત્યાં જ્વાલિયરમાં લઈ ગયા. સિદે મહારાજ આગળ આ મહાન મુત્સદ્દીનું એક કાળે એટલું ચલધુ હતું કે એ પાતા તે પાણી સિદે મહારાજ પીતા, એમ લોકોમાં બોલાતું હતું. પોતાની મુત્સદ્દીગીરીથી આ વિખ્યાત રાજ્યનીતિજ્ઞ જ્વાલિયર રાજ્યની ઉમદા સેવા બગરી હતી. એ માટે સિદે મહારાજે પણ તેમની ધણી જ સારી કદર કરી હતી. સિદે મહારાજે તેમને પુષ્કળ પૈસા આપ્યા હતા. એક વખતનો ગરીબ બાળક ધનદોલતમાં આજોટવા લાગ્યો; એક વખત તેમનાથી દૂર રહેતી લક્ષ્મી તેમના ચરણ ચૂમવા લાગી.

આ ધર્મિષ્ઠ પુરુષે પોતાને મળેલી આ અદબક સંપત્તિના, પોતાની રીતે, સફુપયોગ કર્યો તેમના હાથે દાનધર્મનાં અનેક કાર્યો થયા; તેમણે કેટલાયે મામલાં મંદિરો બાંધી આપ્યા.

જ્વાલિયર રહે રહે તેઓ પોતાની અસહ કુળદેવી શ્રી શ્યાંતદ્વગી માતાને ભૂજ્યા નહોતા. પોતાની એ કુળદેવીના મંદિરના નિભાવ માટે તેમણે વરતેલદારે પોતાના તરફથી ખાસેસા નિધાની આવક બાંધી આપી હતી.

પછી તો સમય મળતાં ગરીબભાઈ ગજનર બનેડો આ મહાન નર સહકુલ પોતાની એ કુળદેવીના દર્શન ગયા. મતાજના મંદિરને કેટલાયે વખતથી આ શ્રીમત મુત્સદ્દી પાસેથી આર્થિક સહાય મળતી હતી. એટલે, જ્યારે આવે: દાતા માર્ગુસ માતાજના દર્શન પધારે ત્યારે માતાજના શ્રદ્ધાળુ લકતો તેના દર્શન ચેમટે તે ન્યાભાવિક છે. માતાજના આ મહાન ભક્તના આગમનના સમાચાર મળતાં આવી આનંદમેદની માતાજના મંદિરમાં ચેમટવા લાગી. મંદિરના પૂજારી-

આજે આ મહા પુરુષનો મારે દબલ્યાથી આદર સત્કાર કર્યો.

એ દિવસે માતાજનો યાગ તો આ મહાન ને શ્રીમત લક્ષ્મી તરફથી જ થાય ને? એ રીતે યાગની છપ્પન ભોગના યાગની તૈયારી થઈ રહી. આજે માતાજના યાગમાં કંઈ ઈનીત રાખવાની નહોતી, પરંતુ ન્યાં યાગ ધરવાની તૈયારી થઈ, પૂજારીનું કહેણ આવ્યું કે યાગ તૈયાર થઈ ગયો છે—કે તરત જ રામચંદ્રનાથા બેલા થયા; પોતાનાં કુટુંબીજનોને પોતાની સાથે લીધા ને પોતાની પાછળ પાછળ આવવા કહ્યું. પટાવાળાઓનું જૂથ પણ પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યું.

માતાજની દીપમાળના અંત પાસે જ્વાલિયરના એ દીવાન આવીને બેલા રહ્યા. પછી એ સ્તંભની નિશાનીને આધારે, પાસેની એક જગ્યા પાસે તેમણે પોતાના દડ વડે એક ચોકડી કરી, અને એ ચોકડીવાળી જમીન આગળ બોલવાનો પોતાના એક મજબૂત પટાવાળાને આદેશ કર્યો.

સૌ કુટુંબીજનો ને બીજા પ્રેક્ષકો ભેઈ રહ્યા હતા—બધાના મનમાં હતું, કે આ શું કોતુક પોતાના વડીલ કરી રહ્યા હતા.

આ બ.જી પટાવાળા એ જમીન ખોદી રહ્યો હતો—જેમ જેમ તે જીકું ખોદી રહ્યો હતો, તેમ તેમ દીવાન રામચંદ્રજીની સ્મૃતિ પણ જોડી ને જોડી જતરતી જતી હતી થોડી જ વારમાં સૌના કુતૂહલના અંત આવ્યો. થોડુંક ખોદતાં એક કુવડી હાથમાં આવી. એક નાનીકી કુલડી. એ કુલડીને પોતાના હાથમાં લઈ વાળવા પટાવાળાને કહ્યું. પટાવાળાએ તેમ કહ્યું, તો કુલડી માથી પરચૂરણ નીકળી આવ્યું—પૂરા ચાર આનાંતું!

જે ચાર આનાના પરચૂરણની મૂદી લાંબે એક વખત એક ગરીબ કિશોર પોતાની આ કુળદેવીનો યાગ કરવા આવ્યો હતો, અને એટલા માટે તેનું અપમાન કરવામાં આવ્યું હતું! એ ગરીબ જીવાન રામચંદ્રના ચાર આના એ વખતના પૂજારીએ તિરસ્કાર પૂર્વક ફેંકી દીધા હતા. એ ચાર આનાનું પરચૂરણ, કોઈ ન દેખે એ રીતે, કિશોર રામચંદ્રે અહીં એક

કુલડીમાં દાદી રાખ્યું હતું.

એ મહાન પુરુષે પોતાના કુટુંબીજનોને એ કાળની પોતાની દરિદ્ર અવસ્થાની વાત કરી, ત્યારે સૌની આખમા આસુ આવી ગયાં.

એ દિવસે સાન્ને મંદિરની વ્યવસ્થાપક સમિતિની સભા મળી તેમાં પોતાની અસહની ગરીબીને ન જૂનનાર આ મહાન મુસદ્દીએ દેરાવ મૂક્યો : 'આપણા આ માતાજીનો યાજ્ઞ કાષ્ઠ પશુ બ્યક્તિ ચાર આનામાં

ફરતી થકે. દેવી તો બાવનાના જૂખ્યા છે, એ આપણે કદાપિ ન જૂલવું જોઈએ. જોઈએ, આ ચાર આના પરતા લેખાવા જોઈએ. જેથી ગરીબ માણસ પણ લાલ લાઈ શકે. દેવી તો ગરીબ અને તવ ગર બનેલા છે.'

સૌએ આ દરાવ, પ્રમુખ રથાનેથી આવતા આ દરાવ સર્વોત્તમને વધારી લીધે.

ત્યારથી આ નિયમ શ્રી ધાંતદુર્ગાદેવીના મંદિરમાં પરંપરાથી ચાલ્યો આવે છે.

મતભેદ હોય તો પણ

૪૦૨૦-૧૯૨૩-૨૪ની વાત.

એ વર્ષોમાં હિન્દુ મુસલમાન વચ્ચે સારી પેઠે ઝડપો ચાલ્યો હતો. આ પ્રશ્ન બામત ક્રેસિસના અગ્રણીઓમાં-આપસ આપસમાં મતભેદ પ્રવર્તતો હતો. અમુક ક્રેસિસ અગ્રણીઓને એવું લાગતું હતું કે ક્રેસિસ જાણી બૂઝીને મુસલમાનોનો ખોટો પક્ષ ખેંચી રહી છે, અને એ રીતે હિંદુ હિંતોને તુકમાન પકોચાદી રહી છે.

આ મુદ્દા ઉપર લાલા લજપતરાય, ૫૦ માલવીયજી, ૪૦ ક્રેસિસ અગ્રણીઓથી જુદા પડ્યા; એ લોકો આગામી ચૂંટણીઓમાં ધારાસભામાં, હિંદુઓનું રક્ષણ કરવા માટે, હિંદુ મહાસભાના ઉમેદવારો મોકલવા માટે લોકોમાં પ્રચાર કરવા માડ્યો.

આવી એક ચૂંટણીસભા એક શહેરમાં યોજાઈ હતી.

એ સભામાં જ ક્રેસિસ તરફથી પસંદ થોતીવાલ નેહરુએ પ્રવચન કર્યું. એ જ સભાના મધ્ય ઉપર ૫૦ થોતીવાલજીની જોડે જ માલવીયજી મહારાજ બેઠા હતા. થોતીવાલજી પ્રવચન પૂરું થયું, જોઈએ તેઓ બેઠામાં બેઠા, બોલ્યા.

'સભાજનો ને સન્નારીઓ, આગત વક્તા ૫૦ થોતીવાલજી મારા પૂજ્ય મોટાભાઈ છે. તેમની થોવતા મારાથી કંપાણે થકે જોતી છે. આવા ઉચ્ચ મોટિવા દેશભક્તો મુકાબલો કરવાની થોવતા મારામાં નથી એ હું કમ્પ્લે કહું છું આમ જના મારી જુજી જુદી અનુસાર આપ સૌ સમક્ષ મારા ટેટલાક મતભેદો રજૂ કરું છું.

'લાઈઓ અને બહેનો, દેશસેવાએ અનેક કષ્ટો સહન કરીને ભારતમાતાના બંધન કાપવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા; પરંતુ હજી તે સંપૂર્ણપણે સફળ થયા નથી. ભારતથી ૫૦ થોતીવાલજીએ ભારત કેમ રવત થઈ શકે તેની થોડીક રીતો બતાવી; હવે જોઈ થોડીક હું પણ જતાવું. આપ લોક અમારા બંને જગ્યાની વાતો પર પૂરેપૂરે વિચાર કરજો. એ પત્રી આપને જે પક્ષની વાત હીક લાગે તે પક્ષના ઉમેદવારને આપનો અમુલ્ય મત આપજો. હાને આપણામાં મતભેદ હોય, તો પણ આપણે આપસમાં, શક્ય હોય તે રીતે મળી કરીને કામ કરવું છોડી દેવું ન જોઈએ.'

૫૦ માલવીયજીના પવિત્ર મુખે બોલાયેલા, આ નિખાલસ વાક્યો આજે પણ આપણા દેશના વિધિ વિધિ પછે વિચાર કરીને આવે તો !

—શિવ મુંદરમ

વીરની પરીક્ષા

નાયુભાઈ વાઘવ

મેવાડની વીરભૂમિના એ રજપૂતો. તેજવંત ભાલ અને ચમકતી આંખો. યુવાનીના જોમની સાક્ષી આપતી આંકડિયાળી મૂછ. મેવાડની ધરણી પર શુરવીરતાના પાઠ ભણેલા. વચનને ખાતર પ્રાણ ન્યાયાવર કરવાનું જ્ઞાન મળ્યુંથી- માંથી પામેલા, એ એ બહાદુરો દિલ્હી-દરબારમાં આવી પહોંચ્યા.

મેગલ સમ્રાટ અકબરનું રાજ્ય હતું.

ઐક્યતાના સિદ્ધાંતે રાજ્યતા એ મહાન ખાદશાહની દરિયાદિલીની વાતો સાંભળી, એ આશાભર્યા યુવાનો નોકરી માટે આવ્યા હતા.

બાહુના બળે, વચનની કિંમતે અને વફાદારીના સાટે નોકરી માટે અરજી શબરી.

બન્ને યુવાનો સમષયરૂક, નિર્મીત, સાહની અને દૃઢ નિશ્ચયી લાગતા હતા. અકબરની આલાક આંખો તેમને નખાશખ નીરખી રહી.

એક બાજુ અખંડ ઝૂલતિ ભયું જોખન. બીજી બાજુ સત્તાનું ખમીર. શહેનશાહી અર્વોન્મત ખાદશાહને જોખનમાં ઝૂલતા આ નવયુવાનોનું ખમીર, માપવાનું ધડીભર મન થઈ આવ્યું. બાદશાહના મુખ ઉપર અભિમાન અને અવહિંસનાએ ધડીભર રમત માંડી. મોં મરક્યું. અને શબ્દો વહેતા થયા.

‘અકબરના નૈત્યમાં જોડાનારે પ્રથમ પોતાની શક્તિનું પ્રમાણ આપવું પડે છે. પહેલાં તમારે બન્નેએ પોતપોતાની શક્તિની-પરીક્ષા આપવી પડશે !’

‘શક્તિની પરીક્ષા ! અને તે રજપૂતની ?’

—આદ્ય મિદિત શબ્દો બન્નેના મોંમાંથી એક સાથે નીકળી પડ્યા.

અત્ર વ્યવસાયી વીરોની પામે તલવાર

લઈને પ્રાણ સાથે ખેલવા સિવાય, શક્તિ અને વીરતાના બીજા કયા પ્રમાણ હોઈ શકે !

વીર રજપૂતોના બળના પારખાં લેવાં એ ઝેરનાં પારખાં લેવા જેવું હોય છે. એ વાત અકબર શું બોલે !

બન્ને યુવાનોની તીખી નજરો એકવાર ક્ષણભરને માટે મળી. આંખોની મૂક ભાષામાં જ બન્નેએ હૃદયની શબ્દ ભાષા વાંચી.

ભલે એમાં લખેલું બલિતું ગૌરવ અને કર્મકંડી ભવનના પ્રમાણને માટે પ્રાણોનું શું મૂલ્ય હશે ?

મ્યાનમાંથી નીકળેલી બન્નેની તલવારો ક્ષણભરને માટે મળી. શૌર્યના શોભિત સર્જતી વીરતા અને બલિદાનની વેદી રચઈ. અને તે સાથે જ સૂન્યમાં પાછી ફરી. અર્ધ અન્દાકાર બનતી સનનનું.....સનનનું કરતી, વીજળી જેવી ચમકારા કરતી. તડિતથી પજી તીવ્ર ગતિથી; ટાપે-જમણે, ઉપર નીચે, ગૂંચમાં, વાયુમાં પોતાનું અસ્તિત્વ ખોતી ધૂમી રહી.

પછી એકી સાથે બન્ને તલવારોએ, બન્ને પ્રતિદ્વંદ્વીઓને ધરતી ઉપર મુવડાવી દીધા. અને પોતે પ્રમાણ આપતી રક્તવર્ષી બની, એ શક્તિની પરીક્ષાના પરીક્ષાર્થી રજપૂતોના હાથની સુઠીમાં પ્રમાણરૂપ પડી રહી.

બાદશાહ આ જોઈ સ્તબ્ધ જ થઈ ગયો. આપો દરબાર આશ્ચર્ય મૂક બની શાંત બની રહ્યો. પદ-બેપદમાં શક્તિ પરીક્ષાનો ભલે નાટક જેવોઈ ગયો.

દૈશ્યમાં અધમની, સત્તાના સિંહાસનેથી, વીરની વીરતાને પડકાર ફેંકનારા એ રાજવીનું આશુ ચક્કર ખાઈ ગયું. યુદ્ધના દિરસ્તા સમા

એના આચરણમાં કાળક લાગી ગઈ. પોતાની આંખ સામે શોણિત સરિતા સર્જાઈ ગઈ. ન વાંક, ન યુનો, આ કેવી વાગ્ધરમત ?

અકબરના અંતરમાં વસેડો વિલાસી-રાજા ઠપાઈ ગયો.

મૂર્તિમંત બાદશાહનું અંતર કંકળી ઊઠ્યું. વચન અને વફાદારીની માત્ર વાતો કરવા કરતાં, તેના પ્રાણને સાટે હાજર જવાબ આપતા વીર રજપૂતોની તલવારનો આંક તેને આંકી લીધો.

એ વીર જાતિ પ્રત્યે બાદશાહનું હૃદય ઝડા, ભક્તિ અને સન્માનથી ગદગદ થઈ ગયું. ધરણી પર સૂતેલા એ વીર યુવાનોના પેલા શબ્દો અકબરને કાને ગૂંજતા હતા ?

‘.. શક્તિની પરીક્ષા ! અને તે રજપૂતની !’ સાથેજ વીરના પારખાતો સમરાંગણમાં જ થાય !

‘આ ગલીર ભૂલને ન્યાયના ત્રાજવે તોળવામાં આવે તો અકબરનો કયો અદલ ઇન્સાફ, તેની સચ્ચાઈનો સાથ આપશે ?

—સૌ દરબારીઓના દિલમાં રહી રહીને એ એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો હતો.

દિવાનેઆમના તખ્ત ઉપર આજે કોઈ યુનેગાર રાજા બેઠો હોય, એવું અકબરને લાગ્યું. આંખ બંધ કરી, એ અંતરના ઊંડાણમાં ઉતરી ઇન્સાફની કિતાબ વાંચવા લાગ્યો.

....પણ બધું જ બ્યથ ?

આખરે સિંહાસનારૂઢ શહેનશાહ નીચે આવ્યો. નયા, વીર રજપૂતાણીઓના દૂધે ઉછરેલા એ નરસિંહો, રજપૂતોની શાન સાચવતા સૂતા હતા. બાદશાહ આગળ વધ્યો. એ નવ-યુવકોના ગરમ ગરમ વહેતા લોહીને માનપૂર્વક હાથમાં લઈ, પોતાના માથે ચઢાવ્યું. અને ભર દરબાર વચ્ચે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે:

‘અભણતામાં મારાથી આ જે પાપ થઈ ગયું છે, તેના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ, હું આજથી આ રજપૂત જાતિની આ જન્મ માન-પ્રતિષ્ઠા જાળવીશ !’

બાગીપુરમાં મેગેસનું અધિવેશન હતું. ગોખને તેમાં હાજરી આપી પાછા ફરતા હતા.

તેમની તળિયત સારી નહોતી. ગાડીને એક ડબ્બો તેમણે પોતાને માટે રિઝર્વ કરાવ્યો હતો.

તેઓ તેમાં આરામથી સૂતા હતા.

ઝેટનામાં ભૂપેન્દ્રનાથ બોઝ ત્યાં પહોંચ્યા. ગોખનેને જોઈ કહેવા લાગ્યા ‘ગોખને સાહેબ, આપને કાર્ડ અડચણ પડે તેમ ન હોય તો અહીંયા આવુ ?’

બોઝ તો અવિરામ રેડિયો જેવા હતા. ભારે વાતોડિવા. ગોખને તેમની આ ટેવ જાણતા હતા તેમની હાજરીથી પોતે આરામ નહીં લઈ શકે તે પશુ નિશ્ચિત હતું છતાં સૌજન્યતાની સાક્ષાત મૂર્તિ સમા ગોખને તેમને ના ન પાડી શક્યા.

બોઝ તો પોતાનો સામાન ડબ્બામાં મૂકી બહાર લટકાર મારતા નીકળ્યા. ત્યાં તેમને એક મિત્ર મળ્યો. મિત્ર જગ્યાને અગ્રવે આટા મારતો હતો. તેને ગોખને પાસે લઈ આવી બોઝ કહેવા લાગ્યા: ‘આ મારા મિત્ર છે. એને પશુ ડબ્બામાં લઈ લો તો અત્યંત આભાર.’

ગોખને ના ન પાડી શક્યા.

એમ એક પછી એક કેટલાય મિત્રોને બોઝ બોલાવી લાવ્યા. ગોખનેએ બધાને ડબ્બામાં લીધા. છેવટે ડબ્બો ઝેટલો ભરાઈ ગયો કે તેમને ઉપરના બથ પર આરામ કરવા જવું પડ્યું ! ને આખી સુસાફરી બથ પર સૂતા સૂતા જ પૂરી કરવી પડી !

ગોખને બીજાના દુ:ખ જોઈ ન શકતા. પોતાના સ્વાસ્થ્યને બોગે, અગવડો ભોગવીને બીજાને સગવડતા કરી આપતા. કેવો અસીમ માનવ પ્રેમ !

હરિશાઈ ઠા. પટેલ

#

ગામનાં પરિચિત પ્રાણીઓનાં નામ પણ પાડ્યાં. અને અન્યથા માણસને તો ભ્યારે એ એમના જીવો વિશે વાત કરે ત્યારે એ ભારે વસ્તારી હોય એવું લાગે. એ કહેતા, 'અમારો કાળિયો આજે રંગમા નથી.' 'પેલી મજરીને દવે સાડું થઈ ગયું છે.' 'આ મોતી-લાલને માટે મારે ઠાંધ શોધી કાઢવી પડશે.' 'અમારા પેલા ભગત તો સવારના લજને ચડ્યા છે.' 'કડું છુ, આ રાહુને જમવા બેસાડો.'

એક વખત એ શહેરમા ગયેલા ત્યાંથી પોપટ લઈ આવ્યા અને ઘેર લાવી પાંજરામા રાખવાને બદલે છૂટા મૂકી દીધા. એક વાર એમણે નદી કિનારે ફેરવાઈ જીવવાને માલુમ મારતા જોયા. એમણે જીવવાને કહ્યું કે ભાઈ, માછલીઓને પાણીમા છોડી મૂકો તો પાચીસ પાંજરી આવ્યું. અને એમ એમણે માછલીઓ બચાવેલી. એક વાર ઠાંધ ખનર લાવ્યું કે કૂવામા એ કબૂતર પડ્યા છે તરત જ તે દોરડા ને ટોપલા લઈ ઉપડ્યા અને ભારે મહેનત કરી બહાર કાઢ્યા. ખીજું પણ એમણે એક નવું પગલું ભર્યું તે એ કે રોજ સાંજે ગામના મંદિરમાં છોડવાને બેગા કરી, તેમને ભજન ગવડાવી, માન પ્રસાદ જ નહિ પણ અધ્યાત્મિક કે જોગીઓ જેવા નારતો પણ તે આપતા. તેમને લાગ્યું કે બે હાથે કંઈક તો ભગવાન કહી આપશે. અને ભગવાન સારા દહાડા દેખાડશે જ નહીં તો પતી આ બધું બેટું કરીનેય શું કરવાનું છે? દયાલાનના જેમ બને તેમ વધારે માર્ગો અજનાવીને એમણે ભગવાનનો પ્રસાદ કે માતાજીની કૃપા પામવાનો પ્રયાસ કર્યો.

પણ ભગવાને જે કરવું જોઈતું હતું તે ના જ કહ્યું અને કીલકું કહ્યું. જીવરામકાકાને ત્યાં સંતાન તો ન જ જન્મ્યું પણ ગંગાડોશી એવિતા જ સેવા કરતા કરતા ચાલ્યા ગયા. જીવરામકાકાના જીવનમા અધિકાર અને આધીકારી વળી. એમની આસપાસ મૂળ જ ઉપડી ગયું. હવે તો એ જીવે તોય શું અને ન જીવે તોય શું? જેને માટે ચાર હાથ કરીને દયા દાન ને સેવાપૂજા કરી એ તો ન મળ્યું પણ ઉલટા ધરડા જીવતરને સહારો થયો. બધો આ-સ-સાર અને બધો આ ધર્મ!

ગંગા ડોશીના અવસાનના સમાચાર સાંભળતાં જીવરામકાકાએ જે ત્રીસ અને પચાસ ખાંધી તેથી

આખા ગામનો જીવ કંકળી ઊઠ્યો. આગણીના પંખી-મેળો રડી રહ્યો. ગંગા ડોશીની નનામીને વળાવતાં બધે એ પોતાના જીવતરને વળાવત હોય એ રીતે ધન્યમનરક બની ગયા. ગંગા ડોશીને બળતી જોઈ એમનું રહીતરી આશ્ચર્યો બરેડું અંતર બળીને ખાખ થઈ ગયું. ભાઈ સુધી અલેગિટ કિંવાઓ અને છેલ્લે તેરડું થી ચાલ્યું હતું ત્યાં સુધી સંબંધીઓના સગમાં એમને એમની એકલતાનો ખ્યાલ ન આવ્યો. પણ ભ્યારે એ બધું પતી ગયું અને કુરની સગાં થ આવેલાં તે પોતાને ઘેર ગયા ત્યારે એ ઘરમાં પથ-રાયેલી ગંગાકાકીની જોડે એમને અકળાવી મૂક્યા. એ બધે ઠાંધ અન્યથા અરપવની બચાનકતામાં એકલા આવી પડ્યા હોય તેવું ક્યારેક તેમને લાગ્યું તો ક્યારેક વેરાનમાં આવી ચડ્યા હોય એવો અનુભવ થતો. ભાવિનો અધાર એમને ગૂંગળાવી નાખતો. હવે શું કરવું? એ પ્રત્યે એમના અંતરને હચમચાવવા માડ્યું. જે આશાના તાર પર એ ફૂટતા હતા એ તો તૂટી ગયો!

એમને ન તો ખાવાનું ભાન્યું, ન તો નિદ્રા આવી. કાંઈના ખાટલામાં આડા પડ્યા પડ્યા, પાથરવાની થ દરકાર ક્યાં વિના એ તો સુવાને બહાને વિચારે ચડ્યા. એમને જીવનનું કારકંડ પ્રત્યક્ષ દેખાવા લાગ્યું. એ મનમાં ગણવા લાગ્યા, 'આ ઘરને મારે હવે શું દેવતા મૂકવાનું? ખેતરપાધર, યજ્ઞમાનવૃત્તિ અને મંદિરની પૂજા થ મારે શું કરવી છે? મારે કયા છોકરાં પરજીવવા છે? આ મારે મુકી ધાન જોઈએ તે તો ભીખ માગતાય મળી રહેશે. આ ડોશી જેવું દિલનું માણસ પણ આમ ડોશીને ચાલ્યું મળું' તો કૃતક-બિવાહ ને બીજાના છોકરાં મારી શી સેવા કરવાનાં છે? મેંડ પૂજો એ બધામાં. ને બધી માયા મૂકીને જા જમના કાઠે, કાંઈ કાપાનું કંભાણ યાવ! આજ સુધી તો ડોશી હતી તે કામ ઉપાડી લેતી અને એ મંડ તે આ આટલા દહાડા તો સગાંસબંધીઓએ ના છૂટકે કાઠી આપ્યા પણ હવે કાલ સવારથી શું? આ બધું કાણુ કરશે ને શું કરવા? તો ક્યારેક એમ પણ ચતું કે, 'આ બધું ડોશીને જવાનું કયા અને કરવાનું શું? ચાલ એટલું કરીએ અને સંતાપથી ને ચાતિથી રાખરામ કરીએ. ભગવાન

ને કરે તે સારા માટે."

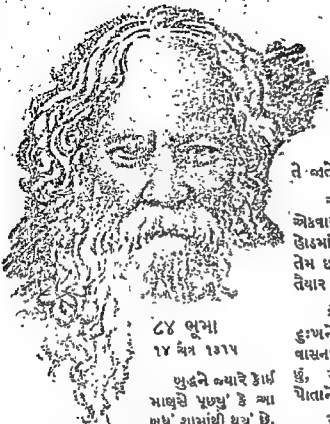
ત્યાં જ એનું મન ફરી પડતું પાછું કહેતું,
'લગવાને આ શું સારું કયું? ધર્મને જ ત્યાં ધાડ
પાડી. આખી જિંદગી એનું નામ જપી જપીને જીભ
ઘસી નાખી પણ એણે એક માત્ર નામ રહે એટલી
દયા ન કરી! ડોશી ગણ! હું પણ વડેલો મોડો
જઠરા! અને આ ઘરમાં પછી કાગડા ગીડરો...!'

અને એ લાનમાં કે જેલાનમાં, જીંધમાં કે જાન્યુ-
તિમાં, પણ જિંદગી અને બારણું વાસવાની કે જેડા
પણ પહેરવાની દરકાર ક્યાં વિના જ ચાલી નીકળ્યા.
રાતના આઠા અંધારા સામે ન જોયું. વળીને ઘર
સામે પણ નજર ન નાખી અને જીંધું ઘાંધીને ચાલવા
માંડ્યું. આસપાસની વસ્તી જીંધતી હતી. મધરાતનું
આકાશ તારાઓથી શોભતું હતું. પણ જીવરામ
કાકાને તે માત્ર અંધાર દેખાતો હતો અને એમાં
ચાલવાનો આછોપાતળો ઝાંખો એવો રસો, પખીઓ
માળામાં નિદ્રાધીન હતાં, લોહા ધરમાં. એસતા શિયા-
ળાની ઠંડી હવે થોડી થોડી વરતાતી હતી. એ આ
ઘરમાંથી ચાલી નીકળ્યા હતા. ક્યાં એ તે કદાચ
એ વ નહિ જાણતા હોય! એમના મનના મહેરામણ-
માં આજે ભારે તોફાન જાણ્યું હતું અને એ તોફાન-
નમાં જ જાણે કે જીવરામકાકા સપડાઈને હોડતા હતા.
એમના હૃદયમાં ભયંકર ધેરાગમે અને સંન્યાસે એવું
તો આકર્ષણ જાણ્યું હતું કે સંસાર પ્રત્યે તેમનું
ખ્યાન જ ન હતું, તે જીવનને આશાનિરાશાની મોત-
પછાડે એવું તો જિનજિન કરી નાખ્યું હોય એમ
લાગતું, કે એમને જીવન પ્રત્યે રાગ રસો ન હતો.
મનમાં મથામણ હતી. પણ ચાલતા હતા.

એ અટક્યા નદીના કંઠિ રમણનમાં. રમણનમાં
એમને હજી ગંગા ડોશીની ચિત્તાના ભડકા રપટ
દેખાતા હતા. એમના દિલમાં પણ આવી જ આજ
લાગી હતી. સામે નદીનું 'ઝીંડું' પાણી વૂમરીએ લેતું
વહેતું હતું. એમના અંતરમાં પણ વિચારોનાં વમળ
વૂમતાં હતાં, પાણીમાં ધીંજી ગમેલાં આંસુ જેવા તારા-
ઓનાં પ્રતિબિંબ પાણીના પ્રવાહને કારણે હાલતાં
હતાં. એમનાં તે આંસુ જ ધીંજી ગયાં હતાં. એ
નદીના પાણી તરફ ચાલ્યા. નદીના કોણ દેરા પાસેની
ચિલા પાસે આવીને બેઠા રહ્યા. ચિલાના પાવ પખા-

જણું જીંડું પાણી વહેતું હતું. પાણીમાં અંધાર
ઝાંગળી ગયો હતો અને તેમાં તારા મૂંગા મૂંગા
કચારેક જિલા લાગતા તે કચારેક ચાલતા લાગતા.
જીવરામકાકાએ પાણીમાં જોયું. એમનું પ્રતિબિંબ
અંધારમાં દેખાય તેમ ન હતું, એમને એમના જીવ-
નની કાળી છાયાનાં જ દર્શન થયાં. વહેતા પાણીમાં
એમણે જીવનનું સ્વામ્ય પ્રતિબિંબ હાલતું જોયું. વળી
તરત જ પાણીના પ્રવાહમાં ગંગા ડોશી દેખાયાં.
ગંગા ડોશીની સાથે જ આખો ભૂતકાળ ખડો થયો.
ગંગા ડોશી અને પોતે, પશુપત્ની અને પ્રાણીની
સૃષ્ટિમાં કેવાં સરળતાથી જીવદયાનો ધર્મ દર્શાવી રહ્યાં
છે એ અવગતિની જેમ દસ્પમાન થયું. એમની સામે
પાણી ન હતું, ચિત્રોની હારમાળા ચાલતી હતી.
અને પોતે આ જ પથર પર જિલા રહી માછલાને
ખાવાનું નાખતાં અને માછલાં કેવાં ઝીલી રહેતાં એ
ચિત્ર આંખ્યું ત્યારે એમને ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે
ધરાની ઝીલા પર જ જિલા છે. અચાનક ત્યાં એક
માછલી ફૂદી અને એમનો હાથ માછલાને નાખવાની
કોટની ગોળીએ શોધવા સળવળ્યો. પછી પાસે કંઈ
જ ન હતું. ત્યાં તે મોતીના ભસવાનો અવાજ કાને
પડ્યો, ખીન્ન ફૂતરાં પણ ભસવા લાગ્યાં. મોતી
તેમને ફોડતો ફોડતો પોતાના જાણી જ આવતો દેખાયો.
ફૂતરાના ભસવાનો અવાજ સાંભળી સામી પારના
થવા ઢેરે જોખારો ખાઈ અવાજ કયો, 'તોણુ છે
એ...?' ને જીવરામકાકાથી યંત્રવત બોલી જવાયું,
'એ તો હું જીવરામ ગોર.' થવાએ સામેથી કંઈ,
'હાં બાપા, તે આજ અમ અત્યારે આંધ આવી
પૂઆ?' જીવરામકાકા આંખો મીંચીને સામે
જવાબ મળી ગયા.

'એ તો આ અંધારામાં સવાર થવાની' કેટલી
વાર છે એની ખગર ન પડી. કંઠીને 'દયા ધર્મ'ના
મૂલ હે...' એટલી યાવા લાગ્યા. પવ હડકતમાં
તો એમના જીવનમાં નવું પ્રભાત જીગી ચૂક્યું હતું.
એમના પંખ પાંછા વળ્યા એમનો નવો જન્મ યજ્ઞ
ચૂક્યો હતો. સંતાનની એવળામાં દેવાધર્મ કરનાર
જીવરામકાકા મરી ચૂક્યા હતા અને નિરવાઈ પડે
જીવદયામાં જીવન પીવાનાર જીવરામકાકા દર કળી
પાછ વળી રહ્યા હતા.

ઉપાસના પ્રવચનો

સ્વીન્ડનાથ ઠાકુર

અનુ. નગીનદાસ પારેખ

તે જાતે ચંદ્રને દુઃખને વધાવી દે છે.

આદ્ય પર્વતના દુર્ગમ શિખર ઉપર એકવાર માત્ર પગ મૂકી આવવા માટે જીવને હોડમાં મૂકવાની તેને લગારે જરૂર નથી. તેમ છતાં વગર કારણે માણસ એ દુઃખ વેઠવા તૈયાર થાય છે. આવાં તો ઘણાં દૃષ્ટાંતો છે.

એતું કારણ શું? એતું કારણ એ કે દુઃખને જીતવાની માણસના મનમાં દુર્ગમ વાસના હોય છે. હું દુઃખ ચક્રન કરી ચક્ર છું, મારામાં એ શક્તિ છે, એમ માણસ પોતાને અને ખીજાઓને જણાવવા ઇચ્છે છે.

મૂળ વાત એ છે કે, માણસની સૌથી સ્વાધી ઇચ્છા મોટા થવાની હોય છે, સુખી થવાની નહિ. એલેક્ઝાંડરને એકાએક ઇચ્છા ઘર્ષ આવી કે દુર્ગમ નદી, પર્વતો, રણ અને સમુદ્રને વટાવીને દિગ્વિજય કરી આવવો. રાજસિંહાસનનો આરામ છોડીને આવાં દુઃસહ દુઃખો વેઠીને તેને રસ્તે રસ્તે અથડાવનાર કઈ પ્રસ્તુ હતી? એ ખરેખર રાજ્યલોભ નહોતો, પણ મોટા થવાની ઇચ્છા હતી. મોટા થવા મારફતે પોતાની શક્તિનો મહાન ભાવે અતુલ્ય કરવો. એ હેતુ માટે માણસ કોઈ પણ દુઃખમાંથી પોતાને બચાવવા ઇચ્છતો નથી.

જે માણસ લક્ષ્યાધિપતિ થવા માટે રાત દહાડો રૂપિયા ભેગા કરતો હોય છે—જેને આરામનું સુખ નથી હોતું, ખાવાનું સુખ નથી હોતું, રાતે જીવ નથી હોતી, નંકોતોટોની સતત ઘડલાંગને કારણે જેના મનમાં ચિંતાનો પાર નથી હોતો—તે શા માટે આ અસહ્ય

૮૪ ભૂમા

૧૪ મે ૧૯૧૫

બુદ્ધને જ્યારે કોઈ માણસે 'પૂછ્યું' કે આ બધું શામાંથી થયું છે,

આપણે ક્યાંથી આવ્યા છીએ, આપણે ક્યાં જવાના છીએ, ત્યારે તેમણે કહ્યું, તારે એ બધાનું શું કામ છે? અત્યારે તારે જેની સૌથી વધુ જરૂર છે તેમાં તું મન પરાય. તું ભારે દુઃખમાં આવી પડ્યો છે, તું જે ઇચ્છે તે તને મળતું નથી, તને જે મળે છે તેને તું રાખી ચક્રતો નથી, જે રાખે તેનાથી તને ચંતોષ નથી. આ સંબંધી તારા દુઃખનો કંઈ ખાર નથી. એ દુઃખ દૂર કરવાનો ઉપાય કર. તમાર પછી ખીજા વાત. એમ કહીને દુઃખનિવૃત્તિને જ તેમણે પરમ લક્ષ્ય ઠરાવ્યું અને તે ઉપરથી સુધ્ધિને માર્ગે આપણને હાક મારી.

પરંતુ વાત એમ છે કે, ઐકાંતિક દુઃખનિવૃત્તિને જ માણસ પરમ લક્ષ્ય તરીકે માની લઈ ચક્રતો નથી. એ એનો સ્વભાવ જ નથી. હું સ્પષ્ટપણે જોઉં છું કે દુઃખનો સ્વીકાર કરવામાં તેને વાંધો નથી હોતો. ઘણી વાર તો

કદ વડોરી લે છે? ધનના ક્ષેત્રમાં બને એટલા મોટા બનવા માટે.

તેને એમ કહેવું નકાસું છે કે તને દુઃખ-નિવારણનો રસ્તો બતાવું છું. તેને એમ કહેવું પણ નકાસું છે કે ભોગની વાસનાનો ત્યાગ કર, આરામની આકાંક્ષા મનમાં રાખીશ નહિ. કારણ, ભોગ અને આરામનો ત્યાગ એણે જેવો કર્યો છે એવો ખીજે કોણ કરી શકે એમ છે?

પુનઃદેવે દુઃખનિવૃત્તિનો જે માર્ગ બતાવ્યો છે, તે માર્ગનું સૌથી મોટું આકર્ષણ શું છે? તે એ છે કે અત્યંત દુઃખ વડોરી લઈને એ માર્ગે આગળ વધવું પડે છે. એ દુઃખનો સ્વીકાર કરવા દ્વારા માણસ પોતાને મોટો સમજે છે. ખૂબ મોટા ત્યાગની અને ખૂબ મોટા મત-પાલનની મહત્તા માણસની ચક્ષિત્વને મહત્ત્વ અર્પે છે એટલે માણસનું મન એ તરફ ટોડે છે.

એ રસ્તે આગળ જતાં જો માણસ સાચે જ કોઈ એવી જગ્યાએ પહોંચી જતો હોત કે જ્યાં ઐકાંતિક દુઃખનિવૃત્તિ સિવાય બીજું કંઈ જ ન હોત તો અકબાઈને તેણે જગતમાં દુઃખની શોધમાં નીકળવું પડત.

એટલે માણસને જ્યારે આપણે એમ કહીએ છીએ કે દુઃખનિવૃત્તિને માટે તારે બધાં મુખોની વાસનાનો ત્યાગ કરવો. પડશે ત્યારે તે યુરને થઈને કહે છે કે નથી જોઈતી મારે દુઃખનિવૃત્તિ આપણે એના કરતાં મોટું કંઈક તેને આપવું પડશે, કારણ, માણસ મોટી વસ્તુ જ ઇચ્છે છે.

એટલા માટે ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે ભૂમેવ મુખમ્. અર્થાત્ મુખ મુખ નથી, ભૂમા (મોટું) જ મુખ છે. ભૂમાવેવ વિનિશ્ચિન્યઃ. —એ ભૂમા (મોટા)ને જીજ્ઞાસે જોઈએ, એને જ મેળવવો જોઈએ. એનો અર્થ જો જરાબર તમ-જીએ તો કદી એવું ન દેડીએ કે, નથી જોઈતો તારો ભૂમા.

કારણ, પૈસાની બાજતમાં શું, કે વિદ્યાની બાજતમાં શું, કે ખ્યાતિની બાજતમાં શું, કોઈને કોઈ બાજતમાં આપણે મુખનો ત્યાગ કરીને મોટાને જ ઇચ્છીએ છીએ. અને તેમ છતાં જેને મોટું માનીને ઇન્દ્રીએ છીએ તે એવું

મોટું નથી હોતું કે જેને પામીને આત્મા એમ કહી શકે કે મને બધું મળી ગયું.

એટલે જાણો, ભૂમાને જે સૌથી મોટો છે તેને જ માણસની આગળ લક્ષ્યરૂપે રજૂ કરવામાં આવે તો માણસનું મન તેનો સ્વીકાર કરી શકે છે, દુઃખનિવૃત્તિનો નહિ.

કોઈ કદાચ એમ કહી શકે કે ભૂમાને ઉદ્દેશ્ય-રૂપે રજૂ કર્યો તોયે શું અને ન કર્યો તોયે શું? એ સિદ્ધિ એટલી દૂરની વાત છે કે અત્યારથી એનો વિચાર ન કરીએ તોયે આવે. પહેલાં વાસના દૂર કરો, પવિત્ર ધાઓ, બળવાન ધાઓ — પહેલાં કંઠાર સાધનાનો લાભો માર્ગ પૂરેપૂરો પડાવો ત્યાર પછી ભૂમાનો વિચાર ઘર્ષ રહેશે.

જે ઉદ્દેશ્ય છે તેને ચરૂઆતથી જ સાધનાના માર્ગમાં ધોડે ઘણે અર્થે પામતા રહીએ તો આ લાભો અરાજકતાના ગાળા દરમ્યાન સાધના જ સિદ્ધિનું સ્થાન પચાવી પડે, પવિત્રતા જ પ્રાપ્તિ લાગવા માટે અને અનુદાન જ દેવ બની બંધ; ડગલે ને પગલે બધી જ બાબતમાં માણસને આ આપતિ ઘેરી વળે છે, એવું એવામાં આવ્યું છે. રાત દિવસ વ્યાકરણ ભણી ભણીને માણસ કેવળ વેધાકરણ બની બંધ છે, વ્યાકરણ જે સાહિત્યને પહોંચવાનું સોપાન છે, તે સાહિત્યમાં તે પ્રવેશ જ કરતો નથી.

દૂધમાં આમળી નાખીને દૂધનું દહીં બનાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો કદાચ ઘટ્ટી ઘણી મહેનત કયા છતાં તે દૂધ બને નહિ એમ બને, પરંતુ જે દહીંમાં તેને પરિણત કરવા માગીએ છીએ તે દહીં પહેલેથી જ તેમાં ભેળવી દઈએ તો ભેતનેતામાં દૂધ સહેલાઈથી દહીં બની બંધ. તે જ પ્રમાણે આપણે જે વસ્તુ પરિણામે મેળવવા માગતા હોઈએ તેના ચરૂઆતથી જ જો સબંધ ભેડવામાં આવે તો કુદરતના સહજ નિયમ પ્રમાણે તે પરિણામ સધાઈ બંધ.

આપણે જેને સાધના ક્રાંત મેળવવા માગતા હોઈએ તેના હાથમાં આપણે હાથ ચરૂઆતથી જ સોંપી દેવો જોઈએ, તે જ આપણને હાથ પકડીને પોતા તરફ ડર્જ જશે. એમ યતાં ચાલવું એ પણ આનંદરૂપ બની જશે અને

પહોંચવું એ પણ આનંદરૂપ બની જશે. તો પછી અભાવમાંથી ભાવ પેદા થતો નથી, અસત્માંથી સત્ પેદા થતું નથી, એકદમ અપ્રાપ્તિ માંથી પ્રાપ્તિ થતી નથી—એ ઉપદેશને માનીને આદ્યા ગણાઈશું. જે આનંદરૂપે આપણા હાથમાં સદા પકડાવાના છે, તે જ કૃપારૂપે આપણને રોજ રોજ પકડીને લઈ જશે.

૮૫ એમ્

૧૫ મે, ૧૩૧૫

ઝં શબ્દનો અર્થ હા ધાય છે. છે અને મળી ગયું એ વાતનો સ્વીકાર એમાં રહેલો છે. કાલે છાદોગ્ય ઉપનિષદની ચર્ચા કરતાં કરતાં ઝં શબ્દના આ તાત્પર્યનો આપણને અવધ સાર મળ્યો હતો.

જ્યાં આપણો આત્મા 'હા'ને પામે છે ત્યાં ત્યા તે ઝં કહે છે.

હેવો જ્યારે એ હાને શોધવા નીકળ્યા હતા ત્યારે તેમણે ક્યાં ક્યાં શોધી હતી અને આખરે ક્યાં મળી હતી! પહેલાં તેમણે ઇન્દ્રિયોને બારણે બારણે ટકોરા માર્યા. તેમણે ધાડું હતું કે આખે ભેવામા હા મળી આવશે. પણ તેમણે ભેડું કે આખે ભેવામા સંપૂર્ણતા નથી—એ હા અને નામા વિભક્ત થયેલું છે. એમા પરિપૂર્ણ શુદ્ધતા નથી—એ સાડુ પણ જુએ છે, ખરાબ પણ જુએ છે, થોડું જુએ છે, થોડું નથી ભેતી; એ જુએ છે પણ સાભળતી નથી.

આવી રીતે તેમણે કાન, નાક, વાહી, મન બધે જ શોધ કરી, તો માલુમ પડ્યું કે બધે જ ખંડતા છે, બધે જ દ્વંદ્વ છે.

આખરે જ્યારે પ્રાણના પ્રાણમા જઈને પહોંચ્યા ત્યારે આ શરીરમાં એક હા પામ્યા. કારણ એ પ્રાણ જ શરીરના બધા પ્રાણોને બ્યાપી રહેલો છે. એ પ્રાણમાં જ બધી ઇન્દ્રિયોની બધી શક્તિતંત્ર એકત્ર સધાયેલું છે. એ મહા પ્રાણ છે ત્યાં સુધી જ આખ જુએ છે, કાન પણ સાંભળે છે, નાક પણ સૂંછે છે. એમાં એક હા અને બીજી ના છે એમ નથી એટલું જ નહિ, એમાં દર્શન થવલું આપણ બધું જ એક જગ્યાએ હા થઈને રહેતું, છે. એટલે

શરીરમાં એ જગ્યાએ આપણને ઝં મળ્યું. બસ, અંજલિ ભરોઈ ગઈ.

છાદોગ્યમાં કહ્યું છે, મિથુનમાં અર્થાત્ જ્યાં જે મળે છે ત્યાં જ આ ઝં હોય છે. જ્યાં એક બાજુ ઝક અને બીજી બાજુ સામ, એક બાજુ વાક્ય અને બીજી બાજુ સૂર, એક બાજુ સત્ય અને બીજી બાજુ પ્રાણ એકત્ર પામ્યાં છે ત્યાં જ આ પરિપૂર્ણતાનું સંગીત ઝં સંભળાય છે.

જેમાં કશું જ ગાદ રહેતું નથી, જેમાં બધા જ ખંડો અખંડ રૂપ પામ્યા છે, બધા વિરોધ ટળી ગયા છે, તેને જ આપણો આત્મા અંજલિ ભેડીને હા તરીકે સ્વીકારી લે છે. એ પહેલાં તે પોતાની પરિતૃપ્તિ સ્વીકારી શકતો નથી; તેને રોડાવું પડે છે, કળાવું પડે છે, તેને ધાય છે કે ઇન્દ્રિયમા જ હા છે, ધનમાં જ હા છે, માનમાં જ હા છે. આખરે એને ખમર પડે છે કે એ બધામાં જ પાપ છે, દ્વંદ્વ છે, અને તેની સાથે 'ના', ભળેલી છે.

બધા દ્વંદ્વોના સમાધાનમાં ઉપનિષદે તે પરમ પરિપૂર્ણને ભેડ્યું છે એટલે સત્યની એક બાજુ ઉપર જ બધો એક કઈ તેની બીજી બાજુને તકન નિર્મૂળ કરી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી. એટલે ઉપનિષદમાં જેમ કહ્યું છે કે

એતજ્ઞ જ્ઞેયં નિત્યમેવાત્મસંસ્થં
નાતપરં વેદિતવ્યં વિ કિચિત્.

અર્થાત

આત્મામા જ જે સદા વસતી છે તે જ ભજવા જેવું છે, તેના પછી ભજવા જેવું બીજું કશું નથી તેમ વળી એમ પણ કહ્યું છે કે

તે સર્વમં સર્વતાઃ પ્રાપ્ય પીરઠ
યુક્તદત્તમાનં સર્વમેવાવિસન્તિ.

અર્થાત

તે પીર યુક્તો યુક્તાત્મા બનીને સર્વગાપીને સર્વદિશાએથી પ્રાપ્ત કરીને સર્વ પ્રવેશ કરે છે.

આત્મમેવાત્માનં પર્યતિ—નહિ, કેવળ આત્મામાં જ આત્માને ભેવો એમ નહિ, પણ આત્માને સર્વત્ર ભેવો.

આપણા ધ્યાનના મંત્રમાં એક છેડે છે ભૂર્ભુવાઃ સ્વઃ, બીજે છેડે/એ આપણી પી

આપણી ચેતના, વચમાં એ જાનેને એકમાં બાંધતી તે વસ્તુથી દેવતા છે જે એક તરફ ભૂભૂવઃ સ્વઃ ને પણ સર્જે છે અને ખીલુ તરફ આપણી ધી શક્તિને પ્રાણ પ્રેરે છે. તે કોઈને બાદ રાખતી નથી. એટલા માટે જ તે ૐ છે.

એટલા માટે જ ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે જેઓ અવિદ્યાને જ, સંસારને જ એકમાત્ર બાળે છે તેઓ અધકારમાં પડે છે, વળી જેઓ વિદ્યાને, બ્રહ્મજ્ઞાનને બિલકુલ અલગ પાડીને બાળે છે તેઓ ઘોરતર અધકારમાં પડે છે. એક તરફ વિદ્યા અને એક તરફ અવિદ્યા, એક તરફ બ્રહ્મજ્ઞાન અને એક તરફ સંસાર, એ બે બંધન સમાધાન થયું છે ત્યાં જ આપણા આત્માની સ્થિતિ છે.

દૂર નિકટને વળે છે, અને નિકટ દૂરને વળે છે, આલપું થોભવાને વળે છે, અને થોભપું આલવાને વળે છે, અંતર બહારને વળે છે, અને બહાર અંતરને વળે છે. પરંતુ

તદેવતિ તન્નોજતિ તદ્ગરે તદ્ગતિકે

તદન્તરસ્ય સર્વસ્ય તત્ સર્વસ્યારસ્ય બાહ્યતઃ।

તે ચાલે છે છતાં ચાલતું નથી, તે દૂર હતાં પાસે છે, તે સર્વના અંતરમાં છતાં સૂર્યની બહાર પણ છે.

અર્થાત્ આલપું, ન ચાલપું, દૂર નિકટ, અંદર બહાર બધામાં બધા સાથે તે રહેલું છે, તેણે કોઈને છોડ્યું નથી છોડતું, એટલે તે ૐ કહેવાય છે.

તે પ્રકાર અને અપ્રકાશની વચમાં છે. એક બાળુએ બધાને જ તે પ્રકાશિત કરે છે, અને ખીલુ બાળુએ કોઈ તેને પ્રકાશિત કરી શકતું નથી. એટલે ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે

ન તત્ સૂર્યો ભાતિ ન ચન્દ્રતારકા
નેમા વિધતો ભાતિ કુતોડ્યમનિઃ।
તમેવ બાન્તમનુભાતિ સુવં
તસ્ય બાન્ત સુવંચિદં વિભાતિ।

ત્યાં સૂર્ય પ્રકાશ આપતો નથી, ચંદ્ર તારા પણ નહિ, આ વીજળી પણ પ્રકાશ આપતી નથી, પણ આ અગ્નિનું તે પૃથક્ જ હું— તે પ્રકાશિત છે માટે જ બધું પ્રકાશમાન છે, તેની આભાસી જ બધું પ્રકાશે છે.

તે શાન્તં શિવં અદૈતમ્ છે. શાન્તમનો અર્થ એવો નથી કે ત્યાં ગતિનો સંપર્ક જ નથી. જાધી વિરુદ્ધ ગતિઓ ત્યાં શાંતિમાં એકતા પામી છે. કેન્દ્રાનુસારી અને કેન્દ્રાપસારી ગતિ, આકર્ષણની ગતિ અને વિકર્ષણની ગતિ, પરસ્પરને કાપવા માગતી હોય છે, પણ એ જાને વિરોધી ગતિઓ તેમાં અવિરોધી બનીને રહેલી હોય છે માટે તે શાન્તમ્ છે. મારો સ્વાર્થ તમારા સ્વાર્થને સ્વીકારવા તૈયાર નથી, તમારો સ્વાર્થ મારા સ્વાર્થને સ્વીકારવા તૈયાર નથી, પરંતુ વચમાં જ્યાં મંગલ રહેતું છે ત્યાં તમારો સ્વાર્થ એ જ મારો સ્વાર્થ અને મારો સ્વાર્થ એ જ તમારો સ્વાર્થ હોય છે. તે શિવ છે, તેનામાં બધાના જ સ્વાર્થ મંગલમાં અંતર્ગત રહેલા છે. તે અદ્વિતીય છે. તે એક છે, એનો અર્થ એવો નથી કે તો પછી આ બધું કંઈ છે જ નહિ. એનો અર્થ એ છે કે આ બધું જ તેનામાં એક બનીને રહેલું છે. હું કહું છું કે હું તું નથી, તમે કહો છો હું તું નથી, આવા પરસ્પરવિરોધી અને અને તનેને એક કરીને એ અદૈતમ્ રહેતું છે.

જ્યાં મિથુન મળ્યું છે ત્યાં ત્યાં તે છે—જ્યાં કોઈને પણ બાદ રાખવામાં આવ્યું નથી ત્યાં ત્યાં તે છે. આ જે પરિપૂર્ણતા જે સમસ્તને પોતામાં સમાવે છે છતાં કોઈ એક જાંડમાં રહેલી નથી, જે ચંદ્રમાં નથી, સૂર્યમાં નથી, માણસમાં નથી, છતાં સમસ્ત ચંદ્ર સૂર્ય માણસમાં છે, જે કાનમાં નથી, આંખમાં નથી, વાણીમાં નથી, મનમાં નથી, છતાં સમસ્ત કાનમાં આખમાં વાણીમાં અને મનમાં છે, તે એકનો જ, તે હોનો જ તે પરિપૂર્ણતાનો જ સમસ્ત મનપ્રાણ વડે સ્વીકાર કરવો એવું જ નામ ૐકાર.

‘ધાય વીસા દેર!’

ગિરિજાશંકર દેવ બચાવ

આપણું જીવન ખરેખર એક અદ્ભુત રહસ્ય છે! તેમા એવા અવનવા પ્રસંગો બને છે કે જે ઘણા જ વિરત હોય છે અને જે તે પ્રસંગ વખતે આપણે જે રીતે વર્તીએ રજા હોય એ છીએ, જે માન્યતા આપણે ધરાવીએ છીએ,—કે વશપર પરાની પેઠી દર પેઠીથી આવી માન્યતા ચાલી આવતી હોય છે—અને તે તેમથી મળતી અનેક એવી રાહત દિવાળી—સદગતાની સદાવતા, તથા માનવી જીવનની માંગ લિક બાવતા જે આમ જોવા જણવા—આવા પ્રસંગોથી અને તેના પ્રતિની વૃત્તિથી આપણને મંજી રહે છે તે ખરેખર કંઈક રહસ્યની છાયથી છટાએતી પણુ હોય છે!

જતા આજુ રહસ્ય તદ્દન અવારતવિક કે અસ્થ બલિત પણુ નથી હોતું! એ પણુ એ રહસ્યનું એ રહસ્ય છે! અને કેટલાક ન માનવા જેવા ગણાતા પ્રસંગો કે વર્તીવ ખરેખર માનવા પણુ પડે છે!

આવો જ એક પ્રસંગ અને પોતાને જોના—અનુ બનવા મરેનો! હું તો પ્રથમ આવી માન્યતાને માનતા પણુ નહિ, બલકે ઘણાપૂર્વક તિરસ્કારી પણુ કાઢતો છતાં જ્યારે તે જ પ્રસંગ મારે પોતાને અનુભવેલા પડ્યો ત્યારે મારે પણુ તેના અનુભવથી અને તે પ્રતિભા આપણા માન્યતા આવતા અત્યંત તરથી થયેલા અદ્ભુત ચમત્કાર જોઈને પણુ મારે આના રહસ્યને પણુ જીવનમાં કંઈક સ્થાન છે એમ ખૂબ કરવું પડ્યું!

અને તમારે પોતાને યશુ આ મારા બલ સાથે—જ્યારે તમે આ પ્રસંગ અને ચમત્કૃતિ તથા તેને સંશોધનપૂર્વક આધાર સહિત સમજીને આવતી હકી કેત જાણશો ત્યારે—આખરે સદ્બલ થવું જ પડશે!

બન્યુ એવું કે હું નાનો હતો ત્યારે મારા દાદા પામે રહેતો હતો અમારું ગામ તદ્દન નાનું એવું ન કહી શકાય કે ન એટલું પણુ ખાલી શકાય એવા ગામમાં રહેતા ગ્રામ્યજીવનની ખરી અનુભૂતિ તો

મને મળતી રહી પણુ સાથે સાથે એક રહસ્યમય માન્યતાને પણુ મારે આખરે માનવી પડી

ગામગામમાં વિપક્ષી જીવનગુઓની ઉપાધિ તો ખરી અને એ વખતે તો દાઘનીઆ ધોરની જ્યા ને ત્યા જમાવટ પણુ મારી એવી રહેતી એટલે વીંડી, સાપ વગેરે જ્યા ત્યા જોવા મળતા રહે, અને અવારનવાર આના ઝેરી પ્રાણીઓના ડંખના પણુ ડાખવાએ બનતા રહે!

એ વખતે ગામગામ સારા એવા દવાખાના ન હતા કે ન હતા વેદ તો પડી ડોક્ટર તો કયાથી મળે? એટલે ગ્રામ્યજીવને જે તે દેવી ઉપચાર કે રહિયત આવી આવતી પ્રયાની રાહત લેવી પડતી મારા દાદા એક તદ્દન નિખાલસ અને સાત્ત્વિકરૂતિના સાધુસમા બાહ્યજી હતા તે આવા પ્રસંગે લોકોને જે તે સહાય પોતે મરી શકે તે કરતા અને તેના મહે નતાણુમાં કહું જે ન લેતા જવું જવું તો સાડુ થતા ગામને, ફતરાને જટકુ ચેટનો નાખવાતું કહેતા! આવા એમના લોકોપયોગી અને પ્રાણીમમતાની ક્યા જરી લાગણીવી કળે કે પછી પોતે નિખાલસ હૃદયના શુદ્ધ જોનાભાવના બાહ્યજી હતા તેથી કહેા, પણુ એમના એવા સદાચાલણાં પમલાથી લોકોને આરામ થઈ જતો અને આમ થતા ગામમાં એવી એક શ્રદ્ધા પેસી ગઈ કે પરશોત્તમનાથા જે કંઈ દવા કે મન જાપ કરી આપે તે ચોક્કસ રામગાણુ!

જેવામાં એક પ્રસંગે એક ખેડૂતના યુવાનને ખેતરગાથી કાળો વીંછી કરડ્યો જે તે ગામની દવા કરતા પણુ વીંછીનું ઝેર જોણું ન થયું અને યુવા નને કારમો દુખાવો થઈ પડ્યો આખરે તે મારા દાદા પાસે આવ્યો ને રડના રડતા જો થો “પરશોત્તમ આપા! વીંછીનું દુખ સહન થાતું નથી!” આ સાંભળી મારા દાદાએ તેને હિમત રાખવા કહ્યું અને જ્યા વીંછી કરડ્યો હતો ત્યા ભગવાનનું નામ

લઘુ હાથ ફેરવ્યો. ને પછી પેલા યુવાનને કહે, 'બોલ, 'ધાય વિસા દેર'! અને એમ કહી એક ઠેકડો— ફૂદકો—લગાવ'!

પેલો યુવાન તો પછી 'ધાય વિસા દેર'! બોલતો ગયો ને એક ફૂદકો લગાવી ગયો અને જેવો તે આમ બોલી ફૂદકો લગાવી ગયો કે તેનાં ફૂંખમાં એક જળરો ફેરફાર થઈ ગયો! જે રડતો રડતો આવ્યો હતો તે હસતો હસતો ઘેર ગયો! મને આ જોઈ જરાક નવાઈ લાગી હતી! શું એવું તે હાહાએ કહ્યું કે એક મિનિટના જ પેલા યુવાનનું વીંછીનું દુઃખ જતું રહ્યું!

મારો અચ્ચો તો હજી માંડ શરૂ થયો હતો ત્યાં એક માંજો મને અમારા ધૂળિયા ઘરની ઝોસરીમાથી આવ્યા આવતાં એક વીંછીએ ડાખ દીધો! કોઈ દિવસ મને વીંછી કરડ્યો નહોતો. આ પ્રથમ જ અનુભવ હતો. ફૂંખ તો અસહ્ય થઈ પડ્યું, અને એક મોટી રાડ પાડી દુઃખ રડી પડ્યો. મારી રાડ સાંભળી મારા દાદા મારી પાસે આવી બોલ્યા : 'શું છે બેટા!' મને તો દુઃખ અસહ્ય હતું. દુઃખ કાંઈ બોલી શક્યો જ નહિ. કેવળ રડતો જ રહ્યો, ત્યાં તો હાહાએ જ મને ડાખ આપી ત્યાં પડેલા વીંછીને જોયો! અને તરત જ બોલી બેઠા : 'અરે! એમાં શું રડે છે? થુંડાંતો નહિ. લે દુઃખ તારા વીંછીના ડાખને દૂર કરી દઉં છું,' કહી મારા પગે ત્યાં વીંછી કરડ્યો હતો ત્યાં ભગવાનનું નામ લઈ હાથ ફેરવી મને કહે 'બોલ, 'ધાય વિસા દેર' અને લગાવ એક ઠેકડો!'

હું તો દુઃખમાં ને દુઃખમાં 'ધાય વિસા દેર' કહી એક ફૂદકો લગાવી ગયો, અને જેવો મેં ફૂદકો લગાવ્યો ને 'ધાય વિસા દેર' એટલું કહ્યું ત્યાં તો મારું બહુ દુઃખ જતું રહ્યું! પછી દાદા પેલા વીંછીને પકડી ગામની બહાર પાદરમાં જઈ ગયાં થોડી રાત્રી ત્રાડા ફેટી આવ્યા!

આ પ્રસંગથી, મને તે વખતે મારી શિક્ષાર્થી અવરયાને લઈ બહુ હાંડ ઉતરવાની વૃત્તિ ન રહી. પણ એટલું તો મનમાં વનવસ્ત્ર કરવું કે આ 'ધાય વિસા દેર'! એટલે શું? એ કોઈ મંત્ર છે કે પછી એની પાછળ વૃત્તાત છે?

આમ તો પછી 'ફૂં' મોટા થઈ કોલેજમાં ભણવા

આવ્યો ગયો, અને આખરે બહી ધધારે વળગ્યો, ત્યાં મુખીમાં આ 'ધાય વિસા દેર'! તો ફરી જોવા કે અનુભવના પ્રસંગ ન મળ્યો, કે ન આ અંગે દાદા પાસે કંઈક પૂછવા બહુવા પ્રશ્ન પ્રસંગ પડ્યો. એવામાં તો પછી દાદા પણ સ્વર્ગવાસી થયા. અને મારી આ કુલલવૃત્તિ એમને એમ અપૂર્ણ જ રહી!

થોડા સમય પછી વીતી ગયો અને હું વળા-વઃભગીપુરમાં ન્યાયધીશ તરીકે ગયો. ત્યાં એક કંસારાના છોકરાને વીંછી કરડતાં દવાખાને તેડી જવામાં આવ્યો ને ત્યાં દવા લગાવતાં તેની વ્યાધિ તાત્કાલિક દૂર ન થતાં તે રડતો હતો અને હું તે વખતે ફરરા જતો હતો તે આ પ્રસંગથી બહુતાં મને પેલું 'ધાય વિસા દેર'! પાછું યાદ આવી ગયું અને તેનો અખતર કરવા મન તલપાપડ થઈ ગયું! મેં દાકતર સાહેબને હથેલાં હસતાં કહ્યું : 'તમે દવા લગાવી છતાં છોકરાને આરામ થતો નથી તો પછી હું મારો એક કીમિયા અજમાવું'!

દાકતર પણ હસીને બોલ્યા, 'કંઈ કવચ લગાડશો?' મેં કહ્યું, 'અહીં કાંઈ કાવધાની કલમની વાત નથી કરતો, પણ મારા નાનપણનો એક અખતરો યાદ આવી બધ છે તેની વાત કરું છું.'

દાકતર કહે, 'તો બસે અજમાવી જુઓ. આપ-જીને પણ કાંઈ બહુતાનું મળશે.'

અને પછી મેં પેલા છોકરાને 'ધાય વિસા દેર' એમ બોલી ફૂદકો લગાવવા કહ્યું. આ સાંભળી દાકતર તો હસી હસીને બેઠા વળી ગયા ને બોલ્યા, 'શબાશ! ન્યાયધીશ સાહેબ! તમે પણ ખરા જૂનવાણી!'

પણ આટલું તે બોલ્યા તેવામાં તો પેલો છોકરો 'ધાય વિસા દેર'! કહી ફૂદકો લગાવી ગયો અને જેવો તે ફૂદકો લગાવી ગયો કે તરત જ તે સાંત બની આનંદથી બોલ્યો : 'દાકતર સાહેબ! મારું દુઃખ ચાલ્યું ગયું!'

આ સાંભળી દાકતર તો પેલાં છોકરા સામે જ જોઈ રહ્યા! અને પછી મારા તરફ ફરી બોલ્યા : 'ન્યાયધીશ સાહેબ! આ કોઈ મંત્ર છે કે કંઈક બદ્દ?'

મેં કહ્યું : 'દાકતર સાહેબ! એ નથી મંત્ર કે

‘ધાય વીસા દેર !’

ગિરિનારાયણ કે. બાસ

‘આપણું જીવન ખરેખર એક અદ્ભુત રહસ્ય છે ! તેમાં એવા અવનવા પ્રસંગો બને છે કે જે ધણું જ વિચર દોષ છે. અને જે તે પ્રસંગ વખતે આપણે જે રીતે વર્તી રહ્યા હોઈએ છીએ, જે માન્યતા આપણે ધરાવીએ છીએ,—કે વંશપરંપરાની પેઠી દર પેઠીથી આવી માન્યતા ચાલી આવતી હોય છે—અને તે તેમાથી મળતી અનેક એવી રાહત ક્રિયાઓ—સંકળતાની સહાયતા, તથા માનવી જીવનની મૌનિક ભાવતા જે આમ જોવા જાયવા—આવા પ્રસંગોથી અને તેનાં પ્રતિની વૃત્તિથી આપણને મળી રહે છે તે ખરેખર કંઈકે રહસ્યની જાંવથી છંટાએથી પણ હોય છે !’

છતાં આયું રહસ્ય તદ્દન અવાસ્તવિક કે અસંભવિત પણ નથી હોતું ! એ પણ એ રહસ્યનું એક રહસ્ય છે ! અને કેટલાક ન માનવા જોવા ગણ્યતાં પ્રસંગો કે વર્તાવ ખરેખર માનવા પણ પડે છે !

આજે જ એક પ્રસંગ મને પોતાને જોના—અનુભવવા મળેલો ! હું તો પ્રથમ આવી માન્યતાને માનતો પણ નહિ, બલકે ધૂપાધૂપક તિરસ્કારી પણ કાઢતો. છતાં જ્યારે તે જ પ્રસંગ મારે પોતાને અનુભવવા પડ્યો ત્યારે મારે પણ તેના અનુભવથી અને તે પ્રતિનાં આપણા આત્મા આપતા મનમતાતરથી થએલા અદ્ભુત અમરકાર જોખને પણ મારે આના રહસ્યને પણ જીવનમાં કંઈક રચાન છે એમ કમળ કરવું પડ્યું !

અને તમારે પોતાને પણ આ મારા મત સાથે—જ્યારે તમે આ પ્રસંગ અને ચમત્કૃતિ તથા તેને સંશોધનપૂર્વક આધાર સંદિગ્ધ સમર્થન આપતી હકીકત જાણશો ત્યારે—આખરે સહમત થવું જ પડશે !

બન્યુ એવું કે હું નાનો હતો ત્યારે મારા દાદા પાસે રહેતો હતો. અમારું ગામ તદ્દન નાનું એવું ન કહી શકાય કે ન મેટું પણ ગણી શકાય. એવા ગામડામાં રહેતા ગ્રામ્યજીવનની ખરી અનુભૂતિ તો

મને મળતી રહી પણ સાથે સાથે એક રહસ્યમય માન્યતાને પણ મારે આખરે માનવી પડી.

ગામડાગામડા વિપક્ષથી જીવજંતુઓની ઉપાધિ તો ખરી. અને એ વખતે તો દાઘલીઆ ઘોરની ન્યાં ને ત્યાં જમાવટ પણ ‘મારી’ એવી રહેતી. એટલે વાંછી, સાપ વગેરે ન્યાં ત્યાં જોવા મળતા રહે, અને અવારનવાર આવા ઝેરી પ્રાણીઓનાં ડંખના પણ દાખનાઓ બનતા રહે !

એ વખતે ગામડામાં સારા એવા દવાખાનાં ન હતા કે ન હતા પેદ. તો પછી ડોક્ટર તો ક્યાંથી મળે ! એટલે ગ્રામ્યજીવને જે તે દેશી ઉપચાર કે રહિયત આવી આવની પ્રધાની રાહત લેવી પડતી. મારા દાદા એક તદ્દન નિષ્પાલસ અને સાસ્ત્રિકવૃત્તિનાં સાધુસમા બ્રાહ્મણ હતા, તે આવા પ્રસંગે લોકોને જે તે સહાય પોતે કરી શકે તે કરતા અને તેનાં મહેનતાણામાં કશું થે ન લેતા. બધું બધું તો સાડું થતાં ગામને, ફતરને બટકું ચેટવો નાખવાનું કહેતા ! આવા એમનાં લોકોપયોગી અને પ્રાણીમતતાની કથા ભરી લાગણીથી કહે કે પછી પોતે નિષ્પાલસ હૃદયના શુદ્ધ જોળાજાવળા બ્રાહ્મણ હતા તેથી કહો, પણ એમના એવા સહાયતાલવાં પગપાથી લોકોને આરામ થઈ જતો અને આમ થતા ગામમાં એવી એક શક્તિ પેલી મજ કે પરશોત્તમગાપા જે કંઈ ક્ષત કે મત્ર ભપ કરી આપે તે એકસ રામગાણ !

એવામાં એક પ્રસંગે એક ખેડૂતનાં યુવાનને ખેતરમાંથી કાળો વીછી કરડ્યો. જે તે ગામડી દવા કરતાં પણ વીછીનું ઝેર જોણું ન થયું, અને યુવાનને કારમો દુખાવો થઈ પડ્યો. આખરે તે મારા દાદા પાસે આવ્યો ને રડતાં રડતાં જોલ્યો : ‘પરશોત્તમ ગાપા ! વીછીનું દુખ સદન થતું નથી !’ આ સાંભળી મારા દાદાએ તેને હિંમત રાખવા કહ્યું. અને ન્યાં વીછી કરડ્યો હતો ત્યાં ભગવાનનું નામ

લઘ હાથ ફેરવ્યો. ને પછી પેલા યુવાનને કહે, 'બોલ, 'ધાય વિસા દેર'! અને એમ કહી એક ઠેકડો— ફૂદકો—લગાવ'!

પેલો યુવાન તો પછી 'ધાય વિસા દેર'! બોલતો ગયો ને એક ફૂદકો લગાવી ગયો અને જોવા તે આમ બોલી ફૂદકો લગાવી ગયો કે તેનાં ફૂંખમાં એક જખરા ફેફસાર થઈ ગયો! જે રડતો રડતો આવ્યો હતો તે હસતો હસતો ઘેર ગયો! મને આ જોઈ જરાક નવાઈ લાગી હતી! શું એવું તે દાદાએ કયું? કે એક મિનિટમાં જ પેલા યુવાનનું વીંછીનું ફૂંખ જતું રહ્યું!

મારો અચ્ચો તો હજુ માંડ રહ્યો હતો ત્યાં એક સાંજે મને અમારા ધૂળિયા ઘરની ઓસરીમાથી આવ્યા આવતાં એક વીંછીએ ડંખ દોધો! કોઈ દિવસ મને વીંછી કરડ્યો નહોતો. આ પ્રથમ જ અનુભવ હતો. ફૂંખ તો અસહ્ય થઈ પડ્યું, અને એક મોટી રાડ પાડી ફું રડી પડ્યો. મારી રાડ સામળી મારા દાદા મારી પાસે આવી બોલ્યા: 'શું છે બેટા!' મને તો ફૂંખ અસહ્ય હતું. હું કાંઈ બોલી શક્યો જ નહિ. કેવળ રડતો જ રહ્યો, ત્યાં તો દાદાએ જ મને ડંખ આપી ત્યાં પડેલા વીંછીને જોયો! અને તરત જ બોલી જોડ્યા: 'અરે! એમાં શું રડે છે? મુઝતો નહિ. લે હું તારા વીંછીના ડંખને દૂર કરી દઈ છું,' કહી મારા પગે જ્યાં વીંછી કરડ્યો હતો ત્યાં ભગવાનનું નામ લઈ હાથ ફેરવી મને કહે 'બોલ, 'ધાય વિસા દેર' અને લગાવ એક ઠેકડો!'

હું તો ફૂંખમાં ને ફૂંખમાં 'ધાય વિસા દેર' કહી એક ફૂદકો લગાવી ગયો, અને જોવા મેં ફૂદકો લગાવ્યો ને 'ધાય વિસા દેર' એટલું કહ્યું ત્યાં તો મારું બધું ફૂંખ જતું રહ્યું! પછી દાદા પેલા વીંછીને પકડી ગામની બહાર પાદરમાં જઈ ગયા ચોરની તાડમા ફેફસાં આવ્યા!

આ પ્રમથળી મને તે વખતે મારી શિક્ષણી અનરયાને લઈ બહુ ઊંડા ઉતરવાની વૃત્તિ ન રહી. પણ એટલું તો મનમાં વનવસ્યા કરતું કે આ 'ધાય વિસા દેર'! એટલે શું? એ કોઈ મત્ર છે કે પછી એની પાછળ વૃત્તાત છે?

આમ તો પછી ફું મોટા થઈ કોલેજમાં બાલુવા

આલ્યો ગયો, અને આખરે ભણી ધંધાવે વળગ્યે ત્યાં સુધીમાં આ 'ધાય વિસા દેર'! નો ફરી જોવા અનુભવવા પ્રસંગ ન મળ્યો, કે ન આ અંગે દાદા પાસે કંઈક પૂછવા બાલુવા પ્રજા પ્રસંગ પડ્યો એવામાં તો પછી દાદા પણ સ્વર્ગવાસી થયા. અને મારી આ કુહાલવૃત્તિ એમને એમ અપૂર્ણ જ રહી.

થોડો સમય પછી વીતી ગયો અને હું વળાવલ્લભીપુરમાં ન્યાયધીશ તરીકે ગયો. ત્યાં એક કંસારાના છોકરાને વીંછી કરડતાં દવાખાને તેડી જવામાં આવ્યો ને ત્યાં દવા લગાવતાં તેની વ્યાધિ તાર્કિક દૂર ન થતાં તે રડતો હતો અને હું તે વખતે ફરજ જતો હતો તે આ પ્રસંગથી બાલુવા મને પેલું 'ધાય વિસા દેર'! પાછું વાદ આવી ગયું અને તેનો અખતરો કરવા મન તલપાપડ થઈ ગયું! મેં દાહતર સાહેબને હસતાં હસતાં કયું: 'તમે દવા લગાવી છતાં છોકરાને આરામ થતો નથી તો પછી હું મારો એક કીમિયો અજમાવું?'

દાહતર પણ હસીને બોલ્યા, 'કંઈ કલમ લગાડશો!'

મેં કહ્યું, 'અહીં કંઈ કાનૂની કલમની વાત નથી કરતો, પણ મારા નાનપણનો એક અખતરો થાકે આવી બાલ છે તેની વાત કરું-હું.'

દાહતર કહે, 'તો ભલે અજમાવી જુઓ. આપ-હુંને પણ કંઈ બાલુવાનું મળશે.'

અને પછી મેં પેલા છોકરાને 'ધાય વિસા દેર' એમ બોલી ફૂદકો લગાવવા કયું. આ સાંભળી દાહતર તો હસી હસીને બેઠક વળી ગયા ને બોલ્યા, 'શાખાહ! ન્યાયધીશ સાહેબ! તમે પણ ખરા જાનવાણી!'

પણ આટલું તે બોલ્યા તેવામાં તો પેલો છોકરો 'ધાય વિસા દેર!' કહી ફૂદકો લગાવી ગયો અને જોવા તે ફૂદકો લગાવી ગયો કે તરત જ તે શાંત બની આનંદથી બોલ્યા: 'દાહતર સાહેબ! મારું ફૂંખ આવ્યું ગયું!'

આ સાંભળી દાહતર તો પેલાં છોકરા સામે જ જોઈ રહ્યા! અને પછી મારા તરફ ફરી બોલ્યા: ન્યાયધીશ સાહેબ! આ કોઈ મત્ર છે કે કંઈક નહીં?

મેં કયું: 'દાહતર સાહેબ! એ નવી મત્ર કે

નથી જાનું કેનગ મારા દાદા જે અખતરો અજમાવના તે જ મેં અત્યારે અજમાયો છે! અને પત્રી મેં તે અંગેની સઘળી હકીકત દાકતરને જણાવી દાકતર પણ મારા આ અનુભવ વૃત્તાત સાલગી નનામ પામી ગયા!

ત્યારથી પત્રી મને આ 'ધાય વિસા દેર' અંગે અનાનવાર વિચાર આવતા જ રહ્યાં! મને તો એટલું જોડે જીજ્ઞાસુ કે જે સારિતક દત્તિના માત્ર દાદા હતા અને જે શુદ્ધ સાદુ જીવન મગમમરી આચાર-ભધુ તેમનું જીવન હતું તે જોતા તો તેઓ કાઈ દિવસ મન તત્ત કે જાનુમા માન્યના ધરાવે એ અયોગ્ય હતું કેવળ લોકોપયોગી ભાવના ધરાવતા લોકોનું જે રીતે કલ્યાણ ધાય તે તમામ કાર્ય લગ વાગનું નામ લઈ કરતા અઢેને આમ તે ભગવત પનાયલુ હોઈ ભગવાનમા શ્રદ્ધા ધરાવી જે તે વૃત્તિ દાખવતા એટલે ચોક્કસ એની પાછળ કોઈ શાસ્ત્ર પુરાણ કે ધાર્મિક આખ્ય પિમની સદરતા મેંવી જોઈએ અને તથી જે તે ધાર્મિક ગ્રંથ વાચતા આવો કોઈ પ્રસંગ જોવા જાણુવા અતુર રહેતો અને તથી મેં જેટલાયે ધાર્મિક ગ્રંથો પણ વાંચી લીધા, છતાં કયાયે આ વર્તનને થોડું ધણું પણ સમર્થન મળે એવું જાણુવા-જેવા ન મળ્યું!

એવામા મારે શ્રીમદ્ભગવતનું વચન કરવાનો પ્રસંગ સાપડ્યો જાનાળાની-ઠોટ વેશનમા હું શ્રીમદ્ ભગવત વાંચી રહ્યો હતો ત્યાં નરમા રકઘમા અને તેના ઉમા અધ્યાયમા વાચવા મળ્યું 'માધ્યાતનો બીજો પુત્ર પુરુષોત્તમે મીએ પોતાની બહેન નર્મદા પરજાવી હતી એ નર્મદા પોતાના કાઈ નાગરાજની પ્રેરણાથી પુરુષોત્તમે રસાતાનમા લઈ ગઈ હતી ત્યાં વિષ્ણુ જેવી શક્તિ ધારણ કરનારા પુરુષો, મારવા યોગ્ય ગધેવેને મારી નાખ્યા હતા, જેથી (પ્રમન્ન થયેલા) નાગરાજ પાસેથી તેને 'તમારું આખ્યાન સ્મરણ કરનારાઓને સર્પનો ભય રહેશે નહિ' એવું વરદાન મળ્યું હતું (શ્રુત્યે-શ્રીમદ્ભગવત ગુજરાતી ભાષાનર-ગ્રી મસ્તુ સાહિત્ય વર્ષક મયો-ત્ર તરફથી પ્રગટ થયેલ ૮મી આદિતિના પૃષ્ઠ ૭૨૫-૭૨૬) આ વાચતા મને પેનો 'ધાય વિસા દેર' યાદ આવી

ગયો! અને તે પ્રસંગને અને આ આખ્યાયિકાને કાષ્ટક સંબધ દોલો જોઈએ એવી પણ મનમા ચોડી વિચારણા થઈ આવી! અને વિચારણાને પત્રી વધાર જોશ મળતા જે જે તે વિવિધ આદૃષ્ટિએ અને જુદા જુદા શ્રીમદ્ભાવના ભાસતરકારોના વિચાર-દિષ્ટિપણ નોધ કે ટીકા જે તે મળ્યા તે વાંચ્યા અને તેમા એક દસ્તાવિખિત જૂના શ્રીમદ્ભાગવતના ગુટખામા મળેલી નોધ વાચવા મળતા મારી આ વિચારણાને પૂરેપૂરું સમર્થન મળી ગયું! એ જૂના દસ્તાવતના તેખે-આગળ પાછળના પૃષ્ઠો ખવાઈ-ઉધઈ જવાત લાગી જતા-ગવા દોષ તેનો ખરો લેખક કે આનોચક કોણુ દોષ શકે તે જાણુવા નથી મળી શક્યુ—? ટીકા આપી છે તેનો સાર આમ કહી શકાય—પુરુષોત્તમ નાનપાણથી જ ધણો શરવીર અને શક્તિવાળો હતો એના એ પરાક્રમથી દેવો પણ ખુશ થઈ તેને પોતાની સદાયમા લેવા કમ્પત્રી રહ્યા હતા અને તેને 'દેવમિત્ર' તરીકે પણ સંબોધન કરવા લાગ્યા આ જોઈ રસાતળના નાગ લોકોને—કે જેમને ગધેવે અયોગ્ય વર્તાવ રાખી રહ્યા હતા તેવા જેટલાક ગધેવેથી ખૂનખીક રહેતી હતી, અને એ ભય કાવમને માટે દાગવા સર્પોએ પોતાની બહેન નર્મદાને પુરુષોત્તમે વેરે પરજાવી અને કુશળ તથા આવાક નર્મદાએ પુરુષોત્તમે પત્રી રસાતળમા લાગી ત્યાં રાખ્યો અર્દો જે તે અયોગ્ય વર્તાવ જે તે ગધેવે નામ પ્રતિ દાખવતા હતા તે તમામ ગધેવેને મારી હાલી પુરુષોત્તમે પત્રી સર્પોને અલય કર્યા, અને આવા તેના પરાક્રમથી રાજ્ય થઈ નાગરાજએ તેને 'નિરાતા દેવ' 'સર્પોના દેવ' એવો ખિતાબ આપ્યો અને તે પત્રી જનારે જ્યારે કોઈ આપદા તે નામનોકાને આવી પડે ત્યારે ત્યારે 'ધાન વિપાના દેવ' 'સર્પોના-વિપોના-દેવ' જલદી ધાળે' એમ કહી પુરુષોત્તમની મહારતા જોળવતા, અને આમ જનારે બધી ઉપાધિ-નાધિ સર્પોની પુરુષોત્તમે દાગી ત્યારે નાગરાજએ ખુશી થઈ વરદાન આપ્યું કે 'જે તે તમારું આખ્યાન સામળશે તેને મર્પની-વિપની જરા થણુ નીતિ નહિ જ રહે!'

અને સલા છે કે આ પ્રમગ-આખ્યાન-પત્રીથી જ્યારે ત્યારે જે તે વિષ-એર-વાળા જરુ પ્રાણીથી લયની વૃત્તિ જણુતી હશે ત્યારે આમ 'ધાન વિપાના

દેવ' કહેવાની પ્રથા દાખલ થઈ ગઈ હતી અને એ પ્રથાના અનુસરણમાં પંડી કાળની ગતિ અનુસાર 'ધાવ વિસા દેવ' અને 'ધાવ વિસા દેર', અને આખરે 'ધાવ વિસા દેર' એમ ફેરફાર થઈ ગયો હતો!

અને એ આખ્યાયિકાના અનુસરણમાં પંડી આમ પેઢી દરપેઢીથી ફેરફાર થઈ આ રીતે 'ધાવ વિસા દેર'નું અનુસરણ રહી ગયું 'કેલું' નોંધ્યું. આના અમલમાં આપણે હજુ પણ જ્યાં જ્યાં—આમ કરી શકાય તેમનાં—આપણાં આખ્યાયિકાઓમાં જે તે વર્ણનો આવે છે અને તેમાં જે તે વરદાનોની કથાઓ-આખ્યાયિકાઓ આવે છે તેનું વંશ પરંપરાગતિક અનુસરણ થતું નેવામાં આવે છે! હજારો તરીકે નગરાગને અગ્નિનું વરદાન હતું કે તે જે ભનાજ પકવે તે મારી રીતે પાછી બધ, અને તે જ વધુનથી પ્રેરાઈ હતું પણ ગામડામાં ખીચડી ઝોરાતાં નગરાગને પાદ કરી ખીચડી ચૂને ચડાવે છે! તે જ રીતે જલરાગિન-વડવાળ-પાચન શક્તિ

માટે અહિંનુત ગણ્યો હોઈ જમ્યા પછી તેને પેટ પર દાવ ફેરવી સંભારવામાં આવે છે. તે જ રીતે અગત્ય સંપિને પણ સંભારવામાં આવે છે!

આમ આપણે જોઈ જાય છે કે જે તે માન્યતા કે અનુસરણતા આપણા જીવનમાં જોવા મળેલા મળી આવે છે તેની પાછળ આમ એક કે બીજી રીતે આપણી, ધાર્મિક આખ્યાયિકા મળી રહેવાની જ. અને તેને લઈ આપણને આપણા જીવનમાં જ્યાં ને ત્યાં આવા પ્રસંગો જોવા મળેલા મળી રહે છે!

આ રીતે 'ધાવ વિસા દેર!' પ્રધાસી આપણાં ધાર્મિક પુરાણપ્રથ શ્રીમદ્ભગવતમાં ઉપર જણાવેલ આખ્યાયિકામાંથી કદાચ અનુસરણ થઈ પ્રવર્તતી આવેલ હશે તેમ કેમ ન કહી શકાય?

માનવ કથાઓ માટે જે તે પ્રવાસ થતા રહે તેમાં છે શ્રદાનો મહાશે પણ આ રીતે સુયોગ્ય મેળ મેળીતે વધી રહ્યો છે ને?

આઝાદી

નવલકથા સમ્રાટ ૨૫૦ પ્રેમચંદ્રના વાર્તાસાહિત્યે જનહૃદય પર ભારે પકડ જમાવી હતી.

રાગ-મહારાગલો પણ તેમની કૃતિઓ હોંશિ હોંશિ વાંચતા.

તેમાં અસ્વરના મહારાગ તે પ્રેમચંદ્ર પર શિદા દિદા થઈ ગયા હતા. ક્યારે તેમની નવી કૃતિ બહાર પડે તેની કાળને રોજે રાહ જોતા.

પ્રેમચંદ્રને પેસાની જરૂર પડવા નહોતી. સાહિત્ય સર્જન એ જ એમનું જીવન-સર્વસ્વ હતું. આજીવન તેઓ આર્થિક ભીંસમાં રહેતા રહ્યા. કેટલીક વખત તે આર્થિક નાગચૂડ એટલી ભીંસ ખનતી કે તેઓ આપઘાત કરવા તૈયાર થઈ જતા. લખું સૂકું જે મળે તેનાથી સંતોષ માની લેતા. તેઓ કહેતા કે દિવસભરમાં એક તોયો ઘી અને દાલ ચોરી મળે તેનાથી મને સંપૂર્ણ સંતોષ છે એ તે એમને મન મિલાત.

અસ્વરના મહારાગને પોતાનો એક ખાસ માણસ મોકલી પ્રેમચંદ્રને અસ્વર આવી રહેવા આમંત્રણ આપ્યું, તથા રાગ તરફથી તેમને એક મોટર, આલિશાન બંગલો અને ચારસો રૂપિયા માસિક આપવામાં આવશે એમ ભાર દબી કહેવાયું.

મોટી મોટી દિવસ કંપનીઓના હબરો રૂપિયાના દરમાયાને ઠોકરે મારનાર સ્વામિભાની પ્રેમચંદ્રને ગમે એ વાત કેમ ઉતરે? તેમણે વળતો જવાબ વાળ્યો: 'મારી નવલકથાઓ આપ ઉમંગકારી વાળો છો તેથી મને અત્યંત આનંદ થાય છે. તેને હું માડું અહોભાગ માડું છું. આપના પ્રેમ અને અમીદદિ માટે અત્યંત આભારી છું. મેં તો માડું જીવન સાહિત્યને ચરણે પરી દીધું છે. અમીરી-ગરીબી અમ સાહિત્યકારોને સમાન છે. મને -મારી રિષિતથી પૂર્ણ સંતોષ છે. આપના આમંત્રણને માન આપી નથી શકતા. તો માફ કરશો.'

જન-હૃદય સમ્રાટ શું સંવાદ પ્રત્યે સ્વીકારે?

—પરિભાષા છાં. પટેલ

મૂખ કોણ ?

ચ દ્રશ્યતા વાધવા

‘મૂખ’ કા કિરણ ન્યારા ગાવ બસે આ રાજ-
રમાની ઉક્તિને મળતી યુજ્જ્વાલી કહેવત છે. મૂખ
જોના તે જુદા ગ્રામ વસતા હશે ? મૂખજોના જુદા
ગામે વસતા નથી અર્થાત્ મૂખ જં જગ્યાએ
મળે છે રાજરથાની અને યુજ્જ્વાલી બાવાની એ
ઉક્તિ સોળે આના સાચી છે કખીરજ વારવાર કહેતા
રજા ‘યા જગ અધા, મે કહે સમગ્રજ’ સૌ મૂખ
છે, આખરે કહીએ કેને ?

વાસ્તવમા મૂખ કોણ છે ? એ અટપટા સવાલનો
ઉત્તર સહેને નથી દેસકાળના ભેદની સાથે સાથે
વ્યક્તિગત રચિભેદને કારણે પણ મૂખની સર્વસમત
પરિભાષા બધાંતી નથી

સાધારણ રીતે નિરક્ષર અગર અશિક્ષિતને મૂખ
કહેવાનો રિવાજ છે, પરંતુ બધા જ નિરક્ષર
મહાશયોને મૂખ કહેવું ઉચિત છે ? આ નિરક્ષરમા
ધણા લોકો ભણે-નાગણેના લોકોની અપેક્ષાએ શિષ્ટા
ચાર, સદાચાર કુશળતા અને જીવિતતામા ધણા
જ આગળ વધેલા હોય છે એમને માટે કાળા અક્ષરો
બેસ સમાન હોય એ સમગ્રમા પણ તે ધણીવાર
કખીર અને અકનરની પેઠે તેજરવી નીકળી આવે છે
જેની સામે હનરો ભણે-ના ગણેના લોકપણી ભરે
છે એટલે કોઈને અક્ષરહીન જોઈને તેને મૂખ કહેવું
એમા પોતાની જ મૂખાઈનું જ પ્રદર્શન કરવા જેવું
થાય છે સામાને મૂખ દર્શાવેલા એ પણ એક
મૂખતા જ છે

જનકે એકવાર કહ્યું હતું ‘વીર વિહીન મહી મૈ
જની’ કોણ જાણે આગળ ઉપર વીર વિહીન મહી-
જનીન યાં પણ જાય પણ મૂખ વિહીન ધરા
ધવાનો કોઈ ભય નથી ધર-ધર, ગામ ગામ, અને
રસ્તે રસ્તે મૂખજોનું દર્શન થાય છે અગર જો ન
થાય તો સતારે ઝીંઝી જરા આચનમા જોઈ લેવું

આ મૂખતાની શરૂઆત વિધાતાથી થઈ છે

અખિલ વિશ્વ તેનું સર્જન અને તેનો અર્થ છે એ
વિધાતામા જો મૂખતા નહોત તો આ મૂખ સપતિ
આવત કયાથી ?

કવિઓએ વિધાતાની મૂખતાના નમૂનાઓ પણ
આપ્યા છે મુદાળ જેવા દૂનોતે કાઠા, શેરડીમા ગાંઠ,
મહવમા કમળ દીપકમા મેશ એ કોઈ મૂખ કારી
અરની બેટગી અને બેટ્ટી રચના નહિ તો બીજી
શું છે ? રાજરથાનના એક કવિએ વિધાતાને રપજ
સાંઠોના મૂખ તો નથી કહી, પણ એક પ્રશ્ન અવશ્ય
કરો છે—

માખી, માકડ, મૂઠનર, ચાચક, માછર, જૂ
અરજ કરું કરતાર ને ઈતના સરગયાં કર્યું ?

અર્થાતે હે ઇશ્વર ! કૃપા કરીને એટલું બતાવો કે
તમે માખી, માકડ, મૂખનર, ચાચક, માછર અને
આ જૂ કેમ બનાવ્યા ? એનો ઉત્તર ભગવાન પાસે
છે કે નહિ તેની ખબર નથી

મૂખ કોણ છે ? આ પ્રશ્નનો એક ઉત્તર જો
આપણને મળી શકે તો મૂખની પરિભાષા બનાવી
શકાય એમ છે. પરિભાષા બનાવની વખતે આપણે
એ ખ્યાનમો રાખવાનું છે કે દુનિયાનો કોઈ મૂખ
હૂટવા ન પામે અને બીજો કોઈ જૂલથી પ્રવેશી
ન જાય એટલે કે પરિભાષાની અતિ ભ્રમણિ અને
અભ્યાસિ લેખયુક્ત રખાય.

‘આચારમ સત વ્રત’મા મૂખની ખૂન જ મુદર
આપ્યા આપેલી છે ’ જે વિવેક શૂન્ય હોય તે
મૂખ છે જે વ્યક્તિમા જોટની વિવેકની ઉપુષ
તેટલી જ તેનામા મૂખતા રહેતી છે એવું માનવામા
આવે છે આપણે ક્યારે, ક્યું અને કઈ રીતે કાપ
કરવું તે કાર્ કરવું કે નહિ તેનો નિર્ણય કરનારી
જીવિતે જ વિવેક કહેવામા આવે છે પણ અહીં પણ
કંઈક વિચારનો અર્થ રહેતો છે જે વ્યક્તિ એક જ
ગીજને જુદી જુદી રીતે જુએ છે, અને તે

પ્રમાણે જુદો જુદો નિર્ણય આપે છે. ત્યારે કયું અને કોણું સાચું માનવું એ પણ એક પ્રશ્ન જ છે. કોનો કયો નિર્ણય વિવેકજન્ય છે અને કયો નિર્ણય મૂખાધિ-
ર્ભયો; એનો નિર્ણય કરનાર પણ વિવેક જે છે.

વિવેકનું બીજું નામ 'અક્ષલ'. પરંતુ અક્ષલ મળે કેમ? અક્ષલ મેળવવા માટે માનતા મનાતી નથી કે નથી તે ઉપાર મળતી. તે અધ્યયનથી નથી પ્રાપ્ત થતી કે નથી ચિંતન મનનથી.

સર્વાકાલીન અને. ક્યારેક ક્યારેક મૂખ

મૂખોના અનેક પ્રકાર છે અને અનેક દૃષ્ટિમાણથી એના અનેક ભેદ રહેલા છે. એમાંનો એક પ્રકાર સર્વ-
કાલીન મૂખાંચિતો છે. હ મેરાના મુઠું જેવા; ને હ મેરાં મૂખાંચિ કર્પા કરનારા; ક્યું ધારણું બધું જ પાણીમાં ફેરવનારા; અને પૂરેપૂરા જેખેળના; જેઓ હરહ મેરા અક્ષનની પાછળ જ દોડ્યા કરતા હોય છે; એના લોકોને સમજવવામાં ઘણી મુશ્કેલી વેઠવી પડે છે. જ્યારે તેમને ફોસલાવવા ખૂબ સરળ. આવા હ મેરાના મૂખોનું બીજું નામ 'દિવામુઠ' - હેલ્યમૂખ; આખા જગતના અગત્યના પુસ્તકો વાની જાય તો પણ જેમને કંઈ જ લાભ થનાર નથી.

યક્ષ નાસ્તિ રવય' મન્ના શાસ્ત્રવચ્ચ કયોતિ કિમ્ નેત્રાભ્યામ્ વિહીનચ્ચ કર્ણેષુ કિં કચિચ્ચતિ ય

મૂખ હું પોથી, દિલી વાંચણ હું ગુણ માય,
જેલે નિરમલ આરસી દી આંખે રે હાથ.

ગૌરવામી ગુવમીદાસ પણ આ દેવા મૂખાંચિતે સંમનવતુ મુશ્કેલ માનતા હતા. એમણે કહ્યું, 'જેલે નિરમન આરસી દી આંખે રે હાથ.

ફૂલે ફૂલે ન ભેત જહપિ મુખા બરસણિ જલક,
મૂખ હલ્ય ન ચેત, જોગુ મિતલિ બિરચિ સમ

કવિ પણ મૂખાંચિતે કવિતા સમજવવાનું મુશ્કેલ માને છે.

કવિતા સમજાઈઓ / મૂઠન કો,
સવિતા મલિ ભૂમિ પોંડાવિઓ દે
પરો મૂખ પોતાની મૂખતાથી વિરમતો જ નથી.
કામે પદાથો પીંજરે પદ એા આપું સેદ,
સાજાથો સમજે નહીં અંત દેદ રો દેદ.

મૂખાંચિ ઉપેક્ષ આપવો એ ભયંકર ચીજ છે. ઉપેક્ષા દિ મૂખાંચિ, પ્રકોપાય ન શૈતયે. પ્રસંગોપાત મૂખાંચિ.

આ વર્ગમાં તો બધા જ આવી જાય છે. ચોડી મૂખાંચિ તો સૌ પ્રકારમાં રહી જાય જ છે.

'આલતા આલતાં લપસી જવું' એ માનવવર્મ છે, એવા જ એક બીજા દૃષ્ટિમિત્રથી પણ મૂખાંચિતો સામાન્ય એવા બે વર્ગ પાડી શકાય છે મરાઠી ભાષામાં સમથ' સ્વામી રામદાસે પોતાના 'દાસમોધ'ના બીજા અધ્યાયમાં મૂખાંચિતી જોરદાર ચર્ચા કરી છે. સમથ' સ્વામીએ પણ બે પ્રકારના મૂખ પતાવ્યા છે. એક સાધારણ મૂખ અને બીજો મુશ્કેલ મૂખ. લેખકે જેમાં સાધારણ મૂખના લગભગ એકોતર જેટલા લક્ષણો નંતાવ્યા છે. જેવા કે વ્યંથ' હસનાર, બધા જગતા લોકોની વચ્ચે પડી સંજ જનાર, વગર શક્તિએ શક્તિ રાખનાર, વગર આમંત્રણ કે વગર યોગ્યતાએ સભાની વચ્ચે જઈ આગળ બેસનાર, ઘરમાં મિલાતી મીઠદી જેવો અને બહાર સાવજ જેવો; વગેરે વગેરે.

ત્યાર પછી ત્યાંથીજ એ મુશ્કેલ મૂખનું વિવેચન કર્યું છે. એવા મૂખના આડતીસ લક્ષણ પતાવ્યાં છે. જે પેશીના કેટલાક નીચે મુજબ છે.

પોતાની જાતને જોયા વગર બીજાના દોષ જોનાર અને બીજાના હિતો ખૂંદા કરનાર; વગર અધિકારે વક્તા બનીને પોતાનું વક્તવ્ય રજૂ કરનાર.

અભ્યાસ માટે જેણે બધી વિદ્યાઓ તો જીતી લીધી છે, પરંતુ જે લોકોને સંતુષ્ટ કરવાનું નથી જાણતો, અને જે જોતે કંઈક અને કરે છે કંઈક તે બધા આ પ્રકારના મુશ્કેલ મૂખ છે.

આવા મૂખનો દુનિયાને કંઈ જાય દોતો નથી. એ લોકો તો પોતાની જાતે પોતાના પગપર ફુટાડી ચારનારા છે; જે કામ પર પોતે બેઠા તે કામને જ કાય છે. લગભગ હજારો નર્સી જે વસ્તુ પર વિચારવા આવે છે કે મૂખ કોણ કોણ છે. રાજા જોજો તે કવિ કવિદાસને પણ મૂખ કહીને સંબોધા હતા. એટલે કવિદાસ તાકુડી કહેવા હતા 'દે રાજા! દે

ખાતા ખાતાં ચાલતો નથી, કે નથી કું બોલતાં
બોલતાં હસતો, વીતેલા મુગની ચિંતા કરતો નથી,
કરેલા કામનો મર્વ રાખતો નથી. જ્યાં બે જાણુની
વાતચીત ચાલતી હોય ત્યાં ત્રીજો થઈ ટપકી પડતો
નથી. તો પછી કહેશે કે મને મૂર્ખ કેમ કહે છે?
આ પરથી કાલિદાસનું મૂર્ખ સંબંધી દર્શિષિંદુ
નજી શકાય છે.

સંસ્કૃતના એક કવિએ ખૂબ જ મજાની પુસ્તિકા
લખી છે. 'મૂર્ખશતમ' એમાં મૂર્ખના પૂરા લક્ષણો
આપ્યા છે. જે આ સાથે નીચે ચોડાં ટંકમાં છે,
કદાચ એમાં અમારા તમારા પડોશીમાથી કાઢ મળી જાય.

૧ શક્તિ હોવા છતાં પણ કંઈ ધધેા ન કરનાર,
૨ પડિલોની સલામત પોતાની પ્રશંસા કરનાર, ૩
લુહિતુ' દેવાણું કાઢેલ છતાં મહાન કાર્યોની અપેક્ષા
કરનાર, ૪ વેપારી થઈ એકાંત સેવન પસંદ કરનાર,
૫ દેવું કરીને જીન-મિલકત ખરીદનાર, ૬ દલ,
ટોમ પર વિશ્વાસ રાખનાર, ૭ જુગાર વગેરે કાર્યોથી
ધન કમાવાની આશા રાખનાર, ૮ ન સાંભળેલા કે
નહિ વિચારેલા કંઈ પર વ્યાખ્યા બનાવનાર, ૯ ધન
આપ્યા પછી પરતાવો કરનાર, ૧૦ સાક્ષરોની સામે
ખાથી જિદ કરનાર. ૧૧ પ્રસંગ વગર બોલીને હોશિ-
યારી બતાવનાર, ૧૨ પ્રસંગ પડ્યે ચૂપ રહેનાર, ૧૩
ભોજન સમયે કોઈ કરનાર, ૧૪ થોડા કામના ખાતર
ખૂબ જ ખર્ચ કરનાર, ૧૫ સામાન્ય લોકો સાથે બહુ
જ હોવા પ્રકારની ભાષા બોલનાર, ૧૬ પુત્રને ધન
દોલત સોંપીને પોતે કંગાળ બનનાર, ૧૭ એક પત્નીના
કુખથી બીજા સાથે લગ્ન કરનાર, ૧૮ માંગતો હોવા
છતાં મર્વક્રુત વાતો કરનાર, ૧૯ લુહિના અભિમાનને
કારણે હિતકારી વાત પણ નહિ સાંભળનાર, ૨૦ કુળના
અભિમાને લઈને કોઈની સેવા નહિ કરનાર, ૨૧ જક્રુત
(કર) ચૂકવ્યા પછી પણ મુખ્ય માર્ગેથી પસંદ નહિ
થનાર, ૨૨ લોભી રાજની પાસે પણ કામદાની ઈચ્છા
રાખી જનાર, ૨૩ દુષ્ટ રાજની પાસેથી ન્યાયની
આશા રાખનાર, ૨૪ સરકારી અમલદારની સાથે પ્રેમ
નિભાવવાની આશા રાખનાર, ૨૫ ગુણ ન ધારખનારા
સાથે પોતાના ગુણ રજૂ કરનાર, ૨૬ સ્વાસ્થ્ય હોવા
છતાં પણ દવા લેવા પેલને ત્યાં આંટા મારનાર, ૨૭

રાગી હોવા છતાં પણ ખાન ન યાય તેવો ખોરાક
લેનાર, ૨૮ વાત વાતમાં દોરતોને નાખુશ કરનાર,
૨૯ લક્ષી આંદોલ કરવા આવે ત્યારે મોડું ધોવા
જનાર, ૩૦ માત્ર જ્યોતિષના કહેવાથી જ રાત્રી
પ્રાંતિની આશા રાખનાર, ૩૧ ખીનએ એકકું કરેલું
ધન ભોગવનાર, ૩૨ માન આંદ ખાતર રાજની ગુલામી
કરનાર, ૩૩ પોતાના કુખને ગરીબ કુખીની સામે
વારંવાર રજૂ કરનાર, ૩૪ મુખમાં આવી જઈને પટે-
લાના વીતી ગયેલા કુખને ભૂટી જનાર, ૩૫ ખૂબ
ખર્ચનાર અને થોડું કમાનાર, ૩૬ સોનું બનાવવાના
લોભમાં સારું એવું ધન ખોનાર, ૩૭ પોતાને સર્વ-
શ્રેષ્ઠ સમજીને હમેશાં અભિમાન કરનાર, ૩૮ કામ
વગર અહીં તહીં આંટા મારનાર, ૩૯ થોડા ધનને
આધારે ખૂબ ખૂબ બાલ દેખાવો કરનાર, ૪૦ 'કું
પડિત છું' એવી ખોટી બડાશ મારનાર, ૪૧ કું
બહાદુર છું એવું માનીને નીડર રહેનાર, ૪૨ ગરીબને
ત્યાં ધામા નાખી પડી રહેનાર, ૪૩ પોતાના ખર્ચની
હિસાબ રાખવામાં આગળ કરનાર, ૪૪ ભાગ્યને બરાસે
કાઈ ધધેા રોજગાર નહિ કરનાર, ૪૫ ગરીબ હોવા
છતાં પણ ધનવાનોની મહેફિલમાં શામિલ થવાની
ઈચ્છા રાખનાર, ૪૬ કંઈકાઈ કરીને બે આખર
થનાર, ૪૭ ચાલુ સમ્રાટની વચ્ચેથી જીતે બહાર
નીકળનાર, ૪૮ ઉધરસ થઈ હોવા છતાં ચોરી કરવા
જનાર, ૪૯ કુળની આગર વધારવા ભોજન-વગેરેમાં
આધળું ખર્ચ કરનાર, ૫૦ ખોટી ખુશામતથી ફૂનાઈ
જનાર, ૫૧ બે માણસો વાતો કરતા હોય ત્યાં વગર
બોલાવ્યે જનાર, ૫૨ રાજની દયાને ચિરંતર અને
રિશ્તર માનનાર, ૫૩ ધન ન હોવા છતાં ધનથી જ
કામ એવા કાર્યો કરવાની શેખચદી જેવી યોજનાઓ
ધકનાર, ૫૪ માત્ર ખ્યાલિત ખાતર અનાજી વ્યક્તિનો
જળીન થનાર, ૫૫ બધે જ વિશ્વાસ રાખનાર,
૫૬ લોક વ્યવહાર ન બાળનાર, ૫૭ જિખારી હોવા
છતાં ગરમ ગરમ ખાવાની ઈચ્છા રાખનાર, વગેરે.

ખાસ પ્રકારના મૂર્ખ શિરોમણી

જેવી રીતે પડિતોમાં મર્વ એક પડિતરાજ
હોય છે તેમ મૂર્ખોમાં પણ મૂર્ખરાજ હોય છે. ક્યારેક
કાંઈની મૂર્ખો જોઈને તેને માટે 'મૂર્ખરાજ' શબ્દ

પણ હલકી ઠાટીનો લાગે ત્યારે 'સર્વોષ્ઠ મૂર્ખ' કહેવાય છે. આ વખતે જો મૂંઝવણમાં પડી જાય તો ગંધોડા, ઊંટ, ટંકુ વગેરે વગેરે પ્રકારના વિવિધ શબ્દો એકાએક નીકળી પડે છે.

ગુજરાતી ભાષાના કાવ્ય દલપતરામે 'સૌ મૂર્ખ મરદાર' ની એક પંક્તિ રચી છે.

અક્ષર એક આવડે ઉર અભિમાન અપાર
જગમે' તેને ભણુવે ફો મૂર્ખ સરદાર
મૂર્ખ માથે શીખડા નહિ નિશાની હોય!
સારઅસાર વિચાર નહિ, જન તે મૂર્ખ હોય:

કવિ ભુલાભીરામે પણ 'મૂર્ખનો સરદાર' એ નામની એક કવિતા રચી છે.

ભાઈઓથી અળગે રહે રાખી મનમાં ખાર
પર કહે'ખમાં' જઈ અમે મૂર્ખનો સરદાર

આ અંગે મૂર્ખ ભેદ ઓપાઈ, મૂર્ખ બહેતરી,
મૂર્ખપ્રકાશ, મૂર્ખ સો નહી વગેરે અનેક રચનઓ કરી છે.

ખાજા જ દાશનિકાએ સત્તારને કુખનો બંડોર
ખતાવ્યો છે. બીજા કુખ, કુખ' કહ્યા કરે-ચાજ
પણ કુખી, પ્રજા પણ કુખી. પરંતુ જે મૂર્ખ છે
તેને માટે ન સાર મુખનો સમુદ છે. દુનિયાનું ગમે
ત્યા ગમે તેડું થાય પરંતુ એ મૂર્ખોની મસ્તીમાં કોઈ
અંશ ફેરફાર આવનારો નથી. કાણ તો આખાં ઘડેરની
ચિંતાથી કુખળા થઈ જાય છે. ત્યારે કહેવામાં આવે
■ કે નમસ્કૃત્યું તો મોત છે. આ સત્યને કવિ પૃથ્વીરાજે
કેવા રમ્ય શબ્દોમાં વર્ણવ્યું છે.

આતકે અથવા અતુરનર તને રહત ઉદાર
ખર, હમ્મ મૂર્ખ, પશુ સદા મુખી પૃથ્વીરાજ.

સંસ્કૃતના એક પ્રખ્યાત સૂત્રીકારે તો 'મૂર્ખત્વ'ને
ચોતાને મટે ખૂબ જ મન પસંદ ખતાવેલ છે. એનું
કારણ એવું કે મૂર્ખમાં કેવળ એક જો શુભ નહિ
પરંતુ પૂરા આઠ ગુણો હોય છે. આ આઠ ગુણોના
મૂળમાંને જોઈને કાણ એવો મૂર્ખ હશે કે એ મૂર્ખ-
તાને ખાર નહિ કરે?

મૂર્ખત્વ' હિ સખે મમાપિ રુચિત' તરિમન
યદ્યપી શુભઃ

નિશ્ચિન્તો બહુ લોભનો અપમાન નહા દિવા શાયકઃ
કાર્યો કાર્ય' વિચારણુકંધ વધિરો માતાપમાનેસમઃ
માયેષ્ઠામય વર્મિતો દદ વપુ મૂર્ખઃ મુખ' અવતિ-

માતાપમાને સમઃ વાંચીને ખીતાજી માટેનો
'સ્થિતપ્રજ' અધ્યાય યાદ આવી જાય છે. અહીંયા
જ મૂર્ખ અને સાચો યોગી બન્ને એક સંપાદીએ
આવી જાય છે. 'દંતપુ' દોવાથી મૂર્ખ પહેવવાનોની
નરખામણીમાં આવ્યો બેસે છે. મનુકદાનના ઉપદેશને
જીવનમાં ઉતારનાર મૂર્ખ જ છે, રાત દિવસ જાંવી
જ રહે છે.

આજમર કરે ન ચાકરી પાંછી કહે ન કામ
હાસ મનુકા કલ મયે સખકે કાતા રામ

આ મંત્રારની વાના એ બિલકુલ રણમૂર્ખિની
વાત્રા જેવી છે, નીરમ અને નાણુશી મધે જ જોવા
મગે છે. કોઈને મોર્ષ પ્રકારના મૂર્ખાઓ કપાક ને કપાક
મગા રહે છે. એથી ચત્રાને થાક મરી જાય છે. આ
દુનિયામાં હાસ્યનાં મોળાઓ ફેરજ આવ્યા પ્રકારના
મૂર્ખાઓથી જ ઊછળે છે. દુનિયાને હસાવવાનો લગભગ
અર્ધો કાળ આના લોકો પર જ છે. ગમે તેના રાતવ
મિત્રજનો કે પરી એરડિયું પીધા જેવા રાખાવાયો
પણ આવ્યા મૂર્ખોઓની મજાની વાતો સાંભળી ખડખડ
હસી પડે છે. [દિન્દી પરબી]

સમરથ કો નહીં દોષ ગૂંસાઈ

પારેન્દ્ર વ્હની

કદીના દિવસો છે. અને રવિવારની મવાર છે. સામે એક મોટા પવન ઉપર દયાકુવર ખેડેલાં દેખાય છે. કમર નીચેનો ભાગ દુછ રેશમી રળમ્મ નીચે છુપાયેલો છે. ગોળ માખણના પીડા જેવું જીરું ચરીર, ચરખીના થર ઉપર ચર, મોઢા ઉપર નરી જડવાનો ભાન, ખેડોળ ફંવાદીવાળા હાથ ઉપર મોનાની એક એક બંગડી, ગરકન લગલગ નહીં, પરંતુ માથું અને ધડ ન્યાં મળે છે એ ભાગ ઉપર એક સોનાની નેકલેસ, આખોમાં ઉગ્ગરગની લાવાસ, લુચ્ચાઈ અને એકોપથું, માથું નાનું. ખસ આટલું વર્ણન પૂરતું ગણાય. પતંગ પાસે દીપોઈ ઉપર દીરોટ અને નારતો રાખેના હતા.

દર રવિવારે સવારનો નારતો દયાકુવર પથંગમા ખેડા ખેડા જ લે છે. આ એમણે ખાસ પારેથી ટેવ છે. ટોરટોના દુકડે મોમાં મૂકી, ચાનો ઘૂટડા ભરે છે એટલામા દરવાજો ખટ ખટાવવાનો અવાજ આવે છે. 'દરવાજો ખોલો, અરે નીમુડી, કયા મરી ગઈ રે; દરવાજો ખોલ કોઈ આશુ છે. અરે, અરે કોઈ જુઓ તો ખરા, આ કેટલા જોરથી કોઈ ખટખટાવે છે. જાણે તોડી નાખશે દરવાજો..આ સવારના પહોરમા જ.'

અને જાણે સતત આટલું બોલવાથી થાક લાગે દોષ અને મો ખેરવાક મની ગયું હોય તેમ ટોરટોના દુકડે મોમાં મૂકી ચાના ઘૂટડા સાથે આવજા માડયું. ખરાબર આ વખતે જ કરસન ધોમી કપડાની ગાસડી ખાતે બિચકીને ઝોરડામા દાખલ થાય છે. કરસનની ઉમર ચાળીસેકની હશે. બે ધોળખોનો ધડ્ડી, છ સાત બાળકોનો બાપ, રંગે કાળો, ડાચા બેસેલા, વાળ પોણા ભાગના સફેદ અને મોઢાના બે દાંત આગળ નીકળી ગયેલા હતા.

'હો, આંખો સવારના પહોરમા; બે ધડી સુધી નથી રહેવાતું તારાથી? દિવસ બિચો કે હાજર જ છે, ઉંખરા ભાગવા?'

'શું કરીએ બેન! મહેનત મનૂરી કરનારાઓને સુઈ રહેવું ક્યાંથી પોસાય? કમ ન કરીએ તો પેટ ક્યાંથી ભરીએ?'

'તમારા લોકોને તો જાણે આજ વાત અને એક જ ધધો! હો, પેટ ક્યાંથી ભરીએ? આમ તો જાણી જાણી, જોડાં પરખવાં, દારૂ પીવો.....'

'આ વખતે તે બેન હોળી પળ સુકાઈ ગયું. એક ઘૂટડા પપ્પ પીના મત્થે નથી, ટોળી ઉપર ખૂન ધરાઈને પીવો હતો...પળ સાપકવ ટૂંક નીચે આવી ગઈ...ફૂટપાથ ઉપર ટકીને ખીડી લેતા દુકાને ગયો એટલામા જ આ બની ગયું...ખેર! એટલે સત્પકન લેવી પડી અને બેન કાળજાવટ મહેનત કરીએ..તો બે ઘૂટડા પીવા...'

'લે હવે બસ, ગસ, તમને લોકોને ખીને ધધો જ શું છે? ખીડીએ ફૂકવા કરો, એકાદ ધડી પપ્પ નવરાજ નહી..ગઈ ખેપમા અમારો દુવાલ પપ્પ ખૂંટી બગી ગયો હતો તમાની ખીડીની હોળીમા...હાં..યે લાવ કપડા ગણી લઉં જલદી..'

'એ..હા બેન! હો, આંખુ ચાર ખમીસ...છ શુસકટ...'

'અરે! કામો રહે જરા..એમ ઉનાવળ કર માં અરે નીમુડી! એ નીમુડી'..કયા મરી ગઈ! આ ધોળીના કપડાની મોપડી લાવ તો જરાં...હું કાઢાને હિસાબ કરી લઉં...'

'બા...એ તો તમારા પલગ ઉપરના કપાટમા જ પડી છે...લઈ લો ને જરા...'

'અરે તું ચુકાને અડીવા; કપાટમાથી કાઢીને આપ તો જરા...હું ક્યાં જીતું?'

'અરે બા! તમે લઈ લો ને જરા ગિતે! મારા હાથ ખરાજ છે....'

'અરે રે, જ્યારે જુઓ ત્યારે મુઠને...કોઈ ને કોઈ...અમારણી...અરે એવ! લાવ કપડાં આઢી જરા, એમને એમ જ ગણી લઉં..પછી બેળની

લઈશ ચોપડીમાં...

‘આર ખમીશ...’ ‘જુલ શટ’... સાત પેડીકાટ... ફેક બાર...’

‘ધીમે ધીમે...જરા...હાં...પેલાં ફેક ગણતો ફરીથી...ખાર નથી લાગતાં...’

‘હ્યો બેન, તમે જ ગણી હ્યોને...મેં હમણાં જ ગણીને રાખ્યા.’

‘એક...બે...ત્રણ...અગિયાર...ખાર...હાં ફિક છે...ખાર છે...અરે પણ આ સફેદ ડાઘ શાના પાડી દીધા છે. આ ફરાક ઉપર?’

‘બેન! એ તો જરા...આરના ડાઘ છે...ચોડી નાખું છું’ તો તમે નારાજ થાવ-છો...જરા વધારે પડી ગઈ હશે...એ તો નીકળી જશે ઘોઘાઈમાં...’

‘તે કપડાં ઉપર ડાઘ પડી જાય એટલી આર કરવાનું હું કહું છું તને! ડહાપણ કરવા આવ્યો મોટું...લે લાવ ‘બાકીના એ પણ ગણી લઉં!’

‘એ હા બેન, હ્યો આ આર ઘોઘાઈમાં...જ આદર...’

‘હા, હા, ફિક છે, ખંધા થઈને સડસડ થયાં.’

‘બેન...!’

‘હં...કેમ?’

‘બેન...’

‘અરે બોલતો કેમ નથી? શું છે?’

‘બેન! આજે થોડા પૈસા આપજો... ત્રણ ઘોપય તો થઈ ગઈ છે.’

‘પેમા...પૈસા...પૈસા...ખસ ત્યારે જુઓ ત્યારે પૈસા જ. એટલું બોલવા માટે જ મોટું ઉધડે છે ‘બિચારાનું.’

‘શું કરીએ બેન! ગામડામાં ભેરી છે...ઘરમાં માઆપ છે...છોકરાં છે...અને પેમાની જરૂર ન હોય તો કોણ આ ગદા કપડાના મેવ કાઢવાનું કામ કરે બાપુ!’

‘ખત, ખસ રહેતા દે તારું તાન, પૈમા હોય તોય તમારે તો આ કામ કરવું જ જોઈએ...હં દિસાવ્ય કયો અત્યાર સુધીનો? કેટલા થાય છે?’

‘હા, દિસાવ્ય કયો છે બેન, કૂદ અઘચારી મોટા અને એકસો ત્રણ નાના અને આગળના પીસ ખૂબા થઈને સાડા બેતાલીસ રૂપિયા...પણ આજે

પચ્ચીસ આપશે તોય ચાલશે...કામ રોકવાઈ જશે.’

પાકીટ શોધતી હોય એમ દ્યાએ પહેરેલા ખલાઉઝના અંદરના ભાગમાં હાથ નાખ્યો, પરંતુ ખાલી હાથ પાછો કાઢ્યો, કપાટ તરફ જોયું, ખાટલામાંથી ચીકવાનો પ્રયત્ન કરતી હોય તેવા દેખાવ કરીને ચીકવાનું માડી વાળ્યું. આખરે ખાટલાની પાંગત નીચે હાથ નાખીને પાંચ રૂપિયાની એક નોટ કાઢીને ઘોળી તરફ લવાવી.

‘લે હમણાં ખાટલાથી કામ ચલાવી લે, બાકીના પકીટ.’

‘નહીં, નહીં’ બેન! ખાટલામાં તો મરસુ મસાલેય આવે નહીં. ઘરમાં ઢાણાફૂલો લાવવાના છે. વળી આજે ભૂંડી પણ નાખવાની છે. આજે પચ્ચીસ રૂપિયા તો જરૂર આપો જ.’

‘પચ્ચીસ, પચ્ચીસ, પચ્ચીસ...કપડા ઘોવાનું’ તો ઠેકાણું નથી...અને પૈસા જોડએ તો પૂરા...અને હા, મારી પેલી હેન્ડલમની સાડીનું શું થયું?’

‘બેન, પૂરી પૂરી તપાસ કરી છૂટ્યો છું’, કપાંચ પત્તો લાગતો નથી, પણ કંઈ વાધો નહીં, કોક દિવસ તો કોક ઘરમાંથી જરૂર નીકળી આવશે જ... અને હું પણ તપાસમાં જ છું.’

‘તે લોકો શું તારી સાડીએ સંતાડી રાખે છે? તારી બાપડી પહેરતી હશે મજાથી.’

‘રામ...રામ...બેન! એ શું બોલ્યાં? એનું કરીએ તો, તો અમારા હાથ કપાઈ જાય...થોડીના હજમમે કપડાં અમે ધોઈએ છીએ બેન! અને બાપુ! મોટા લોકોનાં કપડા અમે શું પહેરી શકીએ?’

‘તો આડી અવળી નાખી આવ્યો ફેફસ કપાઈક, સસ્તાં મોઢા કપડાની તમને લોકોને શું ગતાગમ! નહીંમાં સકળ્યા હોય તે લેવી વખતે બૂની પણ જવ.’

‘ના, ના, બહેન... કપડાં ગણીને જ જોવા લઈ જઈએ અને ગણીને જ પાછા લાવીએ આમાં અમારી શૂલ ન થાય.’

‘તો કાઢ ધોળીએ ચોરી લીંડી...હરો... આખરે સાડી જાય કયા?’

‘ના...ના...અમારો ધોમી વરણ મરીબ ખરો પણ કપડાં કંઈ કાઢ્યાં ચોરે નહીં... અને બેન... અમારેય અમારા કપડા હોય. પંચને ખમર પડે અને

કોઈ પકડાય તો એનો દંડ પણ કરે... અને મોટા યુનો દોષ તો નાત બહાર પણ મૂકે... ધોળી કોઈ ગામ છોડીને જતો દોષ અને પંચને શકે પડે તો એનો સામાન પણ તપાસી જુએ બેન! અને ચોરી કરેલી પકડાયને, તો તો એનો દંડ પણ કરે બાપુ...'

'હવે રહેના દે એ બધું, મારી સાડી તો નવી નહાર હતી, પૂરા પચ્ચીસ રૂપિયા કાપી લઈશ. સાડીના હા-એક રૂપિયો પણ ઓછો નહીં સમજ્યો?'

'અરર બહેન, તો તો હું ગરીબ માણસ મરી જ નહીં... અને બેન! તમે સાડીની શીકર કરો મા... હું ગમે ત્યાંથી ગોતી લાવીશ... કોઈ ગરીબ એવું કામ કરે નહીં.. કોઈ મોટા ઘરના એ રાખી લીધી હતો... અને એવું હશે તો તો એ ઘરું' ધોળાનું કામ જ બંધ કરી દઈશ...તમે...'

'ચાલ, ચાલ, મૂક નારી એ બધી ખંચાત. અને ને વીસ રૂપિયા અનામત રાખું છું... સાડી ગોતીને લાવજે અને હિસાબ પેટે બાકીનું લઈ જાજે... અને હા, ને ખૂણામાં કપડા પડ્યા એ ગણી લે, અને બાપુ, હવે નિરાતે આવ્યા પીવા દે.. સનારના પહોરમાં.. અને ને આ પાચ લેતો જ લે.'

'અરે બેન! ઝોણામાં ઝોણ બીજા પાચ તો જરૂર આપો, એટલી મહેરમાની! કાર્ડ લાણે ફૂલી તો લેરાય!'

કરસન ધોળીના મોં ઉપર નિરાસાની કાળી આંકડી વળે છે. ધીમે પગને એ ખૂણામાં પડેલા કપડાના ટગતા તરફ જાય છે અને મળુવા માટે છે. ગણીને પોટલું બાંધે છે અને માડ માડ બેઠકોને ખજા ઉપર ગોઠવે છે. કમરથી થોડો વધુ વળી જાય છે- અને કડીના કારણે થરીર પણ મુકે છે. દરવાજા તરફ જતા પહેલાં ફરી એક વાર વિનંતી કરે છે.

'બેન, એક પાચ રૂપિયા ને વનારે આપ્યા હોત તો...'

'અરે, જાને બાઈ, હવે સવારના પહોરમાં એક તો સાડીનો અફસોસ કરાવીને જીવ બાળ્યો અને વધુમાં પાડો અને હવે બીજી જેવે-આપણે વળી જોડું.. જા..અજો તો કાઈ નહીં બને વધુ.'

— ધોળી આવતો થાય છે.

દયાકુંવરના ચહેરા ઉપર એક સ્થૂળ આનંદની આશા પથરાય છે. કડા પડી મેલેલા ટોરડને એ પ્લેટમાં પહોંચે છે. અને જૂમ મારે છે.

'અરે નીમુ! એ નીમુડી...મા'રાજને જરા કહે કે આ ટોરડ ગરમ કરી લાવે...ક્યાં મરી ગયાં બધાં?'

'એ...આવી બા...'

કરેલી નીમુ કપડા ઠીક ઠીક કરતી ચોરડામાં ફાળવ થાય છે. અને પ્લેટ ઉપાડે છે.

દયાકુંવરની નજર દર-રાજમાં ચઢતે બહાર ચાપકલ પાછળ કપડાંની ગાંડની બાધતા કરસન ધોળી ઉપર છે.

'હે બા! કપડાં નોટમાં લખી લીધાં છે ને બરાબર?'

'અરે કપડા કયાથી લખી નીમુડી! તોટ થોડી મારી, ખાસે પડી છે?'

'પણ બા મેં કહ્યું ને કે પલગ ઉપરના કનાટમાં છે! જીવેને લઈ લેવી 'તી ને, જરા!'

'અરે મુરખી!...પણ કું ડું' કયાથી? પેલી દેન્ડુમની સાડી તો મેં પહેરેલી હતી...અને રમજી ખસેડું તો...તો. નીક...જા હવે તારું કામ કર ચીખરી, એમ ટાળેને ટાળે કપડાના પૈસા ધોળીને દેવા મેરીએ તો તો દેવાણુ જ કાઢ્યું પડે ને? આગની ચોથી જેવેમાં આ સાડી મેં મરઠાવી લીધી હતી...હા...ઠીક, જા હવે ટોરડ ગરમ કરીને લાવ જલ્દી...અને આ બધું જરા શીખતી જા, દાગી!

દયાકુંવરના ચહેરા ઉપર સ્થૂળ સંતોષ અને મોડોળ હાસ્ય ફરીથી પથરાઈ જાય છે.

પલગ ઉપરથી દયાકુંવર નીચે જતારે છે એ જ વખતે કરસન ધોળી સાવકવ ઉપર પોટલું બરાબર બાંધીને બારણા તરફ એક કરુણ નજર નાખે છે.

અને બરાબર એ જ વખતે પરનનો એક ઝપાટો જાણે હિંગિયાત વરણની આગર ઢાકેલા દોષ તેમ બારણાના પડદાને દયાકુંવર અને કરસન ધોળીની વચ્ચે ઝેલવી દે છે.

(શ્રી ગુરુભક્તિદાસ જગન્ની વાર્તાના સંક્ષિપ્ત અનુવાદ).

મંથાવલોકન

મજાનુખંધ : લે૦ શ્રી હર્ષર પેટલીકર; પ્ર૦
આર૦ આર૦ રોહની કંપની, મુમર્ષ-૨; પૂર્વાધ,
મૂલ્ય રૂ. ૪-૫૦; ઉત્તરાધ, મૂલ્ય રૂ. ૪-૫૦.

આપણા શહેરી મધ્યમવર્ગની આધુનિક સુશિ-
ક્ષિત અને સંસ્કારી યુવતીના જીવનસંઘર્ષનું તેમજ
તત્કાલિન તેના મંથનનું વેધક અને વિચાર પ્રેરક
આવેશન કરતી આ નવલકથા નાવિકા અલેક્ષાની
આપકથનીને રૂપે, આપણા વર્તમાન સામાજિક પ્રયો-
ગપરવેની લેખકની તંદુરસ્ત કોશ્ચક્ષુ અને કલાકાર
લેખે એમની વાસ્તવનિષ્ઠા સારી રીતે પ્રગટ કરે છે.
આનું ચિત્ર ઉપસાવતાં લેખકે સમગ્રપણે કુશળતાથી
સામ્યવાદી એન્ટ્રેઝ અને ગાંધી વિચારનાં બો-દાદા
જેવાં પાત્રો દ્વારા વર્તમાન રાજકીય વલણો, કે
શ્રીમત સિલ્લિન મુંબઈમાં કુટુંબો દ્વારા ક્રિકેટ-તાજ
હોટેલ-પર્યટનનાં પ્રસંગો અને વિલક્ષણ સામાજિક
વ્યવહારનાં ચિત્રો, ઉપરાંત ગામડાના વિદુર વજીવ
ગિજુભાઈની પૂર્વનવધા દ્વારા જ્યોતિષવિદ્યા પ્રત્યેના
આપણા વ્યાપક વલણાદિને આ નવલકથામાં મૂકી
દીધાં છે. આપકથનીરૂપે સળંગ વહેતી આ કૃતિ
ઉત્તરાધની સામગ્રી પસંદગી-રજૂઆતમાં કથારેક
અપ્રતીતિકર, કથારેક ભિન્ન અને પ્રસ્તાવણ નીવડી
હોવા છતાં, બેઉ ભાગને અનુલક્ષીને કહી શકાય, કે
'મજાનુખંધ'માં લેખકે વસ્તુ-નિરૂપણનાં બેઉ
પાસાં સારી રીતે મેળવ્યાં છે.

સુશિક્ષિત, સંસ્કારી અને સંવેદનશીલ યુવતી
અલેક્ષાને, પોતાના મધ્યમવર્ગના કુટુંબને તરત
રાખવા જતાં, હમને રચાને વેઠવા પડતા અનિવાર્ય
કોમાઈ વચ્ચે વલોવાતી ગતાવીને લેખકે એને વાર્તાના
કેન્દ્રમાં મુક્યક રીતે રાખી છે. લેખકની દૃષ્ટિ અને
કૃતિની રજૂઆતને એ સદર્શમાં જ જોવી જરૂરી
ગણાય. કુટુંબવતસલાથી પ્રેરાઈને નોકરી કરતી
આધુનિક મધ્યમવર્ગની યુવતી વય વધતાં નૈમર્ગિક
જાતીય આકર્ષણોનાં અનુભવે અને તેમાંથી હમને
પ્રથમ કથારેક તો અત્યંત વિકટ સમસ્યાઓ જની

એને તીવ્ર સંઘર્ષમાં મૂકી દે, એ સવાલ તરફ
લેખકે લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કર્યું જણાય છે. અલેક્ષા આપ-
ણની આવીસીની અધવય આવી સમસ્યા અનુભવે
છે. ત્યાં સંજોગવાદાત એને શ્રીમંત સુશિક્ષિત
યુવાન વેપારી સુખંધુને ત્યાં બાળકોના 'કમ્પેનીઅન'
તરીકે જવાનું થાય છે. પરિણીત સુખંધુ પ્રત્યે તેને
આકર્ષણી ગતાવાદ છે એ તો હવે પ્રચલિત વસ્તુ
કહેવાય; પરંતુ લેખકે ત્યાંથી જ વાર્તાના દોર
ગૂંચવ્યા-ગૂંચ્યા છે. ત્યાંથી જ, પ્રેમી મળવા છતાં,
હમની એની સ્વાભાવિક ઝંખના જૂનાં અને નવાં-
નવતર બળેની ખેંચતાણ વચ્ચે કડચુલા અનુભવ છે.
કડચુલાની અવધિ તો એ, કે કામદો-સમાજ-
નીતિની દૃષ્ટિએ એને ઈષ્ટ લગ્ન પાર પાડવામાં સહાય-
જૂત થાય તેવાં પાત્રો અને પરિસ્થિતિ હોવા છતાં,
એ સુખંધુની ગૃહસ્થાપને કારણે અને વધાય' રીતે તો
એનાં બાળકોના જાવિના મંગલ ખયાલને કારણે જ
પોતાની ઝંખનાને અતે પાર પાડી શકતી નથી. એની
સામેયાં કે એને હંફે દેવાં બળેની રજૂઆતમાં લેખ-
કની તટસ્થતા કલાકારને ચોગ્ય એવી જ છે. કૃતિકા,
પદ્મ, એન્ટ્રેઝ, ગિજુભાઈ, સુખંધુ કે અલેક્ષા, એ
સર્વ પાત્રોના નિરૂપણમાં લેખકની કલાદૃષ્ટિ સારી
રીતે મૂર્ત થઈ જાય છે. નવલકથામાંની સમસ્યાના
ઉકેલમાં લેખકે બાળકો માટેના માતા-પિતાના હૃદ-
યના મંગલ ધ્યક્ષકારને યોજીને પોતાની સામાજિક
વિચારક તરીકેની ભારનાશીલતા પણ વાસ્તવિક રૂપે
સૂચવી છે.

સુખંધુની પત્ની કૃતિકા વિલક્ષણ પાત્ર હોઈ આ
નવલકથાનું ચર્ચા-કુદ્દલપ્રેરક પાત્ર નીવડે છે.
કોવેજજાળના મિત્ર સુખંધુની એ પત્ની થાય છે,
પણ એના જ ક્ષીમ પ્રેમી પદ્મનયને પતિ તરીકે
સાથે રહેવા દેવાની શરતે જ. કૃતિકાનાં બે સંતાનો
આપુ અને મીનુ પણ અનુક્રમે પદ્મનય-સુખંધુનાં
સાથે રહેલું આ આધુનિક શ્રીમંત કુટુંબ બહારથી
તો મરણ પ્રસન્ન ગૃહજીવન જ આવે છે. સુખંધુના કુટુંબને

વિરોધ છતાં કૃતિકા પોતાના વ્યક્તિત્વને બંધે અને પ્રેમબળે વ 'એક મ્યાનમા બે તલવાર' સદૃશ રીતે રાખી હોવે છે. આવા કુટુંબમાં અપુ-મીતુની Companion થતી, અપરિણીત છતાં લગ્ન માટે આતુર એવી અપ્નેના પ્રવેશો છે અને સન્નેગસદાયે તરત જ સુખધુની પ્રેમિકા બની જાય છે સુખધુની બહેન નિકારિકા કે તેના બા અપ્નેનામાં અનુરૂપ વહુ-ભાભી વ હોય છે પરંતુ અપ્નેપાને આ વાતે જ કુટુંબ તરફ પડે છે સુખધુ કૃતિકા મજૂર રાખે તે જ અપ્નેના સાથે લગ્ન વા લગ્ન વિના વ સળધ રાખવા તૈયાર હોઈ, અપ્નેના નાસીપાસ ચઢતે સુખધુ છોડીને ગામડે દાદાના આશ્રમમાં જાય છે જોનો એ કદર વિરોધ કરતી હતી તેવા રખાતમ મધને વ પડી તો એ સ્ત્રીકારવા પાત્રી મુનઈ દોડી આવે છે સામ્યવાદી એન્ડ્રુએ કે માધી વિચારના દાદા બેઠે તેના આ પગનામાં પ્રેમ કરતા નોખ જ જુએ છે તે સુચક છે લેખકે તેથી જ આ સમસ્યામાં નિમિત્ત થતા નિખાનસ પર્વત સાથ અપ્નેનાનું મિલન હેવટ સુચ્યુ છે

આ નસલકથાની મોટી સિક્કિ તેના પાત્રનિરૂપણમાં અને તેના અતિથિ નિર્વહણમાં કદી ચકાર લાગી શીલ અને સમજદાર અપ્નેનાની આસપાસ તેનું કુટુંબ જ જોઈએ, તો નાનો ભાઈ વિતુ કે વસંત પિતા વા પડોસણુ બધા ચપાકાકી, જે કુટુંબમાં તે Companion બને છે ત્યાં તેજસ્વી સાની માનની કૃતિકા, સૌજન્યપૂર્ણ ઉદાર ધૈર્યવન્ત સુખધુ, સતત સહૃદય અને કાર્યતરફ પર્જન્ય, એ ત્રણેનો જોનો હેતાળ મિત્ર સામ્યવાદી એન્ડ્રુએ, તેની ગામડિયણુ ધીંગી પત્ની રેવા, એન્ડ્રુએને છુપાવવા ચોખ્ખેના પચગતી નિવાન વેગના બહાદુર ચિઠ્ઠી નગીમાન રઈ, સુખધુની વહાનસોથી સ્વહાડુ બહેન નિકારિકા કે તેનો નેકદિલ પતિ વિજયેન્, ગામડામાં આશ્રમ નવાવના પ્રાણુતર દાદા-આ, તવાના મિત્રનરી ડો મર, કે આધિકરવી વિધુર જોળા વડીલ ગિજુલ્લાઈ, આ મર્ પાત્રો સદૃશ રીતે ચૂર્ત કરાવા છે આ મર્ બતાવતું સાંકુ પાત્ર એ છે, કે વાતમિવચ તથા નાવિ કાની પ્રકૃતિને ચોક્ક એનુ પ્રતોક પાત્રનું માન્યનિરૂપણ જ નેખકે દ્વડુ છે તેથી જ તેઓ કૃતિકા,

એન્ડ્રુએ, પર્વત, ગિજુભાઈ, ચપાકાકી જેવા પાત્રો પ્રત્યે સમભાવ પ્રેરી રકયા છે. કૃતિકા જેની અભિનન દ્રોષદી અને તેના-તે રૂપમાં સાથી થતો પર્વત્ય, એ બેઠે પાત્રો વાર્તાના અતે કડુતા મૂર્ખી જતા નથી અને છતાં સદૃશ રીતે તેમ વાય છે વેપકની કલાતુ એ પ્રતરય અમ છે કચ-સ્વેચ્છાનીતા પાત્રો નિરાતા જનક ખરા.

પ્રસંગ કન્પન-નિરૂપણમાં 'સપ્તાનુમધ'ના લેખકની કલમ એવો સર્વત્ર વિનય બાગ્યે જ સુચવતી કહેવાય અપ્નેનાના એકાત મનોમથનોની ચિત્ત, ઘર છોડીને વા ગામડેથી પાત્રી આવીને જુદા મો-આ એ રહે ત્યારે પર્વત્યુ જ પ્રવચ આગમન- એ વેજના, કૃતિકા સાથેનુ એનુ પ્રથમ મિલન, વાર્તા મચ પરનો એન્ડ્રુએના આકર્ષક પ્રવેશ, જેવા પાસા આ કૃતિના રસજર પાસા છે, તો અપ્નેનાના આત્મ નિવાસ વા ગિજુલ્લાઈ પ્રકરણમાંના વિસ્તાર, પચગતી રહેણુક દરમિયાનની ઘટનાઓની રચીનતા, વા ઉત્તરાર્ધમાંના 'મમદુ ખિયા' પ્રકરણનો નાટ્યા બાની ઉપમ દાર જેવા અશો વેપકની રાસવ કલ્પમે બાગ્યે જ ન્યાયકર કહેવાય વાર્તાનું મમાપન અવૂડુ રત્નુ તો ન જ ગણાય, છતાં પ્રથ રહે છે જ, કે આ માટેની કોઈ સૂચક પૂર્વશ્રમિકા કહક અદરય કેમ રખાઈ હશે? કૃતિમ-સુખધુ-પર્વત્યના આઠ વર્ષના અપવાદરૂપે સદૃશવનમાં બાળકોની આનપાસની રૂઢિ દેઠ-આટની હરે ચૂપ-નિઠ્ઠિય રડી શકે? અપ્નેનાના પ્રવેશથી જ માત્ર નહીં, તેના પાકા નિર્ભય-અવન પડી જ આ પ્રથ સુખધુને-પર્વત્યને-કૃતિકાને-એન્ડ્રુએ અને ખુદ અપ્નેનાને વ સૂચયો? જુદમની કે તોકાવવાદની વ ઉપેક્ષા છતાં 'સુખી' સુખધુ-કૃતિકા-પર્વત્યનુ સસારજવન અપુનો 'રડી કોને કહેવાય?' વા 'મમ્મી રડી છે?' એ સવાન મોવાય ત્યારે જ ખળભળે અને ત્રેખડથી છટે એ અકચ માનીએ, તોપણ લેખક વાર્તામાં તેની પ્રતીતિકરતા આલ્હી રકયા હોત.

શ્રી પેટલીકરની કનમોના જુણ એડી સરળતામાં અને ભાવનાહિતામાં છે. 'સપ્તાનુમધ'માંથી તે રપટ છે પાત્ર-પ્રકૃતિની કે માન્યચિત્રની નજાત નેખકે રવામાવિક સરળતાથી કરી રકે છે એ પ્રવાહની

જેમ વાચકને સહજ રીતે તન્મય કરે છે. પરંતુ પ્રતીકગોળના થા વર્ણન અર્થપરત્વે તેમની એ સરળતા-વેગીલી સ્વાભાવિકતા પૂરતી કામગીરી થતી નથી લાગતી: એ કરતા વા-આ કૃતિમાં ક્યારેક ખૂંચે છે તે તો લખાવટની અસહજતા. 'ધર છોડ્યા પછી કરાયેલો અવેવાનો તાર લાખો તો ફીક, -પણ છતા-ગાય થયો છે! આત્મકથનની શૈલી એકંદર કામિયાબ છતાં ક્યારેક (વિનુના ઉદગારમાં) પણ પ્રસંગની વર્તમાન કાળસંતો ઉક્તિ અનુચિત ફેરે છે! મૃવાદોમાં નિરોપ રજૂઆતનો આગ્રહ પણ કંઠે ખરે! પંચમનીના એકુ દ્વિપ્રાણાની ખોલી, રાવજીની વાલ્મી કે પછીથી ફેરવાતી જાણતી રેવાની ભોલી સ્વાભાવિક થતી રહી જાય છે. ક્રિકેટ ઉઃપ્રેષમાં 'ટોશ'ને સ્થાને 'ટોસ્ટ', અંગ્રેજી શબ્દ Shock નું 'શોક' જેવું લેખન, 'અલ બસે' કે દિન્દી પ્રયોગનો અયોગ્ય પ્રયોગ,

'પીઠ ઉપર યાખડતાં' જેવી લખાવટ, કે પછી 'ભેરવાઈ પડ્યો'ને બદલે 'ભેળવાઈ પડ્યો' યા 'શમી'ને બદલે 'સમી' જેવી વિગતો આત્મ શિષ્ટ કક્ષાના લેખકની કલમચૂક પણ ન બને, એવું કોણ ન ધમ્મે?

'ઝણાતુખ'ને લેખકની સામાજિક નવલકથા-ઓમાં વિશિષ્ટ સ્થાન આપે છે તેમાંનું માત્ર સમાજ-ચિત્ર નહીં, માત્ર તેમાંનું વાસ્તવ અને ભાવનાનું મિશ્રન જ નહીં, પરંતુ તેનું આંતરલક્ષી પાત્રનિરૂપણ પણ. અભિવ્યક્તિનું આ રૂપ જ નવલકથાને વ્યાપક અને પ્રભાવશીલ બનાવે છે. કુતૂહલપ્રેર્યા વાચન કે સાચા-કાચા વિચારે-વર્ણનાય-વખાણાય એવું જણના દર્શનથી નહિ, મણુ. ચોગ્ય લક્ષ્ય તરફ નૂકતી કલાને કૃતિ-નવલકથા તરીકે 'ઝણાતુખ' અવશ્ય આપણી એક મહત્તરની તાજી નવલકથા છે.

સાહ્યાર-સ્વીકાર

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર - અમદાવાદ - ૧૪

૧ મહાત્મા ગાંધી - પૂર્ણાહુતિ: પુસ્તક પહેલું, લેખક: પારિલાલ; અનુવાદક: મણિભાઈ લાં દેસાઈ; પૃષ્ઠ: ૩૦+૪૮૦; કિંમત ૭-૦૦.

૨ વલ્લભમધર્મ: ગાંધીજી; સંપાદન: આરબ કે. મશ્તુ; પૃષ્ઠ: ૪૮; કિંમત: ૦-૫૦.

પરિવાર પ્રકાશન સહકારી મંદિર લિ., અમદાવાદ ૧૩

૧ સરવાઝી ખાપુ: રમેશ ડા. દેસાઈ; પૃષ્ઠ: ૩૬; કિંમત ૧૦ ન. ૧.

શ્રી અરવિંદ ગ્રંથમાળા, પોંડિચેરી ૨

૧ પૂર્ણચોમા માટે વ્યવહારુ માર્ગદર્શન: લાલ ૧; શ્રી અરવિંદ તથા શ્રી માતાજીનાં લખાણોમાંથી પીણેશી કંઠિકાએ; પૃષ્ઠ: ૧૩૪; કિંમત: ૨-૫૦.

શ્રી અરવિંદ આશ્રમ, પોંડિચેરી ૨

૧ અરવિંદ વંદના: લેખક: હતા; પૃષ્ઠ: ૮૨; કિંમત ૩-૫૦

ખાલગોવિંદ પ્રકાશન, અમદાવાદ

જીવંત રેખાચિત્રો: લેખક: મનુ પંડિત, પૃષ્ઠ: ૧૩૮; કિંમત. ૨-૦૦

પ્રકાશક: સૌં મેમતા દેસાઈ, પાર્વતી નિવાસ, હનુમાન રોડ, ત્રિવેપારવે, સુભર્ધ-પા.૭.

કલ્પના: લેખક: જ્ઞાનદેસાઈ; પૃષ્ઠ: ૧૨૪; કિંમત: ૩-૫૦.

પ્રકાશક: કમળાશંકર ગોપાલશંકર ભચેચ, એલિસબ્રીજ, દિલ્હીરોડ, અમદાવાદ-૬.

અસ્તમંથન: લેખક: મસ્તક પૃષ્ઠ: ૮૦; કિંમત: ૧-૨૫.

પ્રકાશક: હીરાલાલ આર. મહેતા, ૧૪૩, મહાત્મા ગાંધી રોડ, ઠલકત્તા-૭.

સિંધુનાં ખિંડ: લેખક: ગિરિરાજ ભારતિય; પૃષ્ઠ: ૫૮; કિંમત: ૨-૫૦.

પ્રકાશક: તનસુખલાલ જગન્નાથ ત્રિવેદી, ભુવનેશ્વરી ભુવન, મોતીગરચેરી, રાણીકા, બાવનગર. અર્ચનો: લેખક: તનસુખલાલ ૨૦ ત્રિવેદી: પૃષ્ઠ: ૪૬; કિંમત: ૨-૦૦.

જોઈએ છે

સીલીન્ડર પ્રિન્ટિંગ મશીન

૨૩" x ૩૬", ૨૦" x ૩૦", ૧૮" x ૨૩" અથવા ૧૫" x ૨૦"

સંપૂર્ણ વિગત સાથે નીચેના સરનામે જણાવો.-

રૂપાયતન

જૂનાગઢ (સોરાષ્ટ્ર)

‘રજિસ્ટ્રેશન એન્ડ ટેક્સ ડિપાર્ટમેન્ટ, (સોરાષ્ટ્ર) ટેક્સ ૧૬૫૬’
ફોર્મ ૪

૧ મકાશન સ્થળ	રૂપાયતન, જૂનાગઢ
૨ મસિદ્દા સમય	૧૧ માસની બારમી તારીખે
૩ સંદેશનું નામ	ધીરેન ગાંધી
રાષ્ટ્રીયતા	ભારતીય
સરનામું	રૂપાયતન મુદ્રણ ભવન, જૂનાગઢ
૪ મકાશનું નામ	ધીરેન ગાંધી
રાષ્ટ્રીયતા	ભારતીય
સરનામું	૩૫ નંબર, જૂનાગઢ
૫ તારીખનું નામ	નવીન ગાંધી
રાષ્ટ્રીયતા	ભારતીય
સરનામું	રૂપાયતન, જૂનાગઢ (સોરાષ્ટ્ર)
૬ મસિદ્દા નામ	રૂપાયતન, જૂનાગઢ (સોરાષ્ટ્ર)
૭, ધીરેન ગાંધી, ગાંધી બહેર કુલુ કુલુ કે ઉપર આપેલી વિગતો મારી સમજ મુજબ ખરી છે.	

ધીરેન ગાંધી

તા ૧૨-૩-૬૬

મકાશન

ના સૌજન્યથી

✽ સમય સાથે આગે ફૂલ ✽

અમે નિકાસ કરીએ છીએ

પ્લીટ લોંગ કલોથ્સ, પ્લીટ ટ્રીલ શર્ટીંગ્સ, ઓ શીર્ટીંગ્સ,

ઓ બેડ ટીકીંગ્સ, ટ્રીન્ટેડ વાયલ, ટ્રીન્ટેડ છીટ,

રંગીન પોપલીન, રંગીન વાયલ.

છાપેલું કાપડ અમારી વિશિષ્ટતા છે

શ્રી બહેચરદાસ સ્પી. એન્ડ
વીવીંગ મિલ્સ કું. લિ.,

ચો, બોક્સ નં. ૩૨ : રાયખડ, અમદાવાદ (ભારત.)

ટેલિફોન : એડ્રેસ : ૨૦૧૦ કાપડ ખાતું : ૨૫૬૫ : ગ્રામ : લશ્કરી

અમદાવાદની પ્રથમ મિલ

અને ફેશનની ડાઠમાં પણ પ્રથમ

પરાધીનતા અને પામરતાની મનોદશા ભોગવતા
ભારતવર્ષને સ્વદેશાભિમાન, શક્તિ અને સામર્થ્યનો
સંદેશો આપીને ભર્યું કરનાર સ્વામી વિવેકાનંદની
વીરવાણી આજે પણ આપણે માટે એટલી જ પ્રેરણા-
દાયી અને ઉપકારક છે.

સ્વામી વિવેકાનંદના આ પ્રેરણાદાયી ઉપદેશો
અને લખાણોનો ગુજરાતની જનતા સહેલાઈથી લાભ
ઉઠાવી શકે એ દષ્ટિએ સ્વામી વિવેકાનંદ દત્તાત્રિ
મહોત્સવ પ્રસંગે બાર બાર પુસ્તકોની ત્રણ પ્રથ-
માળાઓ પ્રગટ કરીને રામકૃષ્ણ આશ્રમ કૃતકૃતતા
અનુભવે છે.

આપે હજી આ ત્રયમાળાનાં પુસ્તકો ન
વસાળ્યાં હોય તો વસાવી લેવા વિનંતી છે.

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

રામકૃષ્ણ આશ્રમ

રાજકોટ

આરોગ્યની આવી છે કુદરતમય જીવન.

શુભાવેલું આરોગ્ય મેળવવાનો શ્રેષ્ઠમાર્ગ છે
કુદરતી ઉપચાર.

આ દષ્ટિએ જ્યોત્સનાદેવિજીભાઈ થોડા વખતમાં
જ ચર્ચ થાય છે કુદરતી ઉપચાર ધામ.

પ્રવેશ તથા વધુ-વિગત માટે લખો:-

કુદરતી ઉપચાર ધામ

દિલાવરનગર,

વંધડી (સોરઠ)

જિલ્લો જ્યોત્સનાદેવ

શુભેચ્છાઓ સાથે

ન્યુ ગુજરાત કોટન મિલ્સ લિં.

અમદાવાદ - ૨

૨૭ ઓક્ટોબર : ૬, બ્રિજના રોડ કલકત્તા - ૧

સિંધિયા ના વહાણો માં
તમારો માલ મોકલો

અમારી પરદેશ-સફરી જહાઝોની સેવા
ઈંગ્લંડ, યુરોપ, પશ્ચિમ આફ્રિકા,
રશિયા અને યુ.એસ.એ. સુધી
વિસ્તરેલી છે

અમારી કિનારા પરની નૌકાઓ
હિંદના બંદરો, પૂર્વ-પશ્ચિમ પાકીસ્તાન,
સિંગાપોર અને બ્રહ્મદેશ સુધી વિસ્તરેલી છે.

તા. ૨
વિદેશ સંપુર્ણપર.
સ્વદેશ જહાઝાથ.

ફોન :

૨૬૮૧૬૧ (૧૨ લાઈન)

સિંધિયા નૌકાદ્વારા પ્રવાસ સામાન મોકલવાથી ભારત માટે
હુડિયામણની ખચત થાય છે : હુડિયામણ પ્રાપ્ત થાય છે.
શ્રી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કું. લિમિટેડ.
સિંધિયા હાઉસ, બેન્ગાલ ઝરોટ્ટ, મુંબઈ.

શ્રી જૂનાગઢ-ભેસાણુ વિભાગ સહકારી ખરીદ વેચાણ અને દેખરેખ સંઘ લિં

જૂનાગઢ
પ્રમુખ
કાન્તિલાલ ભોવાંનીદાસ. પારેખ

રેકૉર્ડ નંબર : ૨૦૪

રજીસ્ટ્રેશન નંબર ૧૫૫૧ ઓકીટ વર્ગ 'અ'
તા. ૧૮-૬-'૫૬ તા. ૨૦-૬-'૬૩

સભાસદ સંખ્યા ૪૬

અધિકૃત શેર ભંડોળ	રૂ. ૧.૦૦ લાખ
ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ	રૂ. ૦.૭૬ લાખ
અનામત ભંડોળ	રૂ. ૦.૨૮ લાખ
અન્ય ભંડોળ	રૂ. ૦.૩૮ લાખ

સંઘની વિશિષ્ટ પ્રકારની કામગીરી:-

આ સંઘ ભારત સયોજીત સહકારી મંડળીઓ દ્વારા ખેડૂતોને ખેતી ઉપયોગી દરેક પ્રકારના ખાતર, ખીયારણ, જીવનાશક દવાઓ વિગેરે પૂરી પાડવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત નિયંત્રીત વસ્તુઓ સસ્તુ અનાજ, ખાંડ, સીમેન્ટ લોખંડ વિગેરે વસ્તુઓના વિતરણનું કાર્ય કરે છે. તેમજ સૂકો મેવો, લીંગ ખજૂર વિં પૂરા પાડવામાં આવે છે.

શ્રી તાલાલા મહાલ સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિં તાલાલા

પ્રમુખ
દેવજી કરસન

સ્થાપના તા. ૨૬-૧૨-'૫૭ ઓકીટ વર્ગ : ક
રજીસ્ટર નંબર ૧૫૬૬ તા. ૧૭-૬-'૬૨

ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ રૂ. ૦.૬૫ લાખ

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિં ના સહકારથી ખાંડ વેચાણ કાર્ય તથા સભાસદ સહકારી મંડળીઓ ભારત આવેલ ખેતી ઉપયોગના માલના રૂપાંતરનું કાર્ય-સંઘ સંચાલિત એકલ મિલ દ્વારા-કરવામાં આવે છે.

ન્યુ સ્વદેશી મિલ અમદાવાદ લિં

નરોડા રોડ

અમદાવાદ

સૌના સુખદુઃખની સાથી

રાજકોટ નાગરિક સહકારી બેંક

બેંકની અનેકવિધ સેવાઓના લાભ મેળવનાર
સભ્યોમાથી વીણેલી એક કહાણી

“...તો શું થાત!”

શરણાર્તના સ્વ મૂળતા હતી

મડપ મહેમાનોથી ઉભરાતો હતો

માડુ હૈયું હોશથી ભરાઈ રહ્યું હતું મારી નજર
સામે જૂતકાગના દરમે તાબ થતા હતા.

હું સરકરી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયો ત્યારબાદ
સાતક વપ પડેનાની આ વાત છે

આજે કે વા બની પતિ ટુકે જનારી મારી લાડકી
મડુ માદગીના નિજાને પડી હતી ડોકટરોની વીઝી
મોઢીદાટ ફવારો અને એવી થે મોઢા ફળફળાદિ
એક બાજુ દૂર પગાર બીજી બાજુ કુકુનની જના
બદારી અને ત્રીજી બાજુ કમર તોડી નાખે એવી
મદદ.

મે ડોર્ લિવિસ આવતી કાલનો વિચર માં ન
હોતો અને તેનું પરિણામ હું ભોગવતો હતો ચારેક
થડુ રખે મડુનો જીવનદીપ આલવાઈ તો તેમા
જીવ બાગી ડેટલી?

વેપારી, ઉદ્યોગપતિ, કારીગર અને નોકરિયાત
મો કોઈના માટે અમાગ દ્વાર ખુલ્લા છે

ખરેખરી બીસ વખતે મારી જ કનેગીમા કામ
કરતા એક સાથીએ મારું સૂઝાકયો હું નાગરિક
બેંકમાં મર્યો અને રસ્તો કાઢવા વિનવો.

મે કે મારા પગારથી પાચ ગણી રકમની પેન
આપી મધુને જીવનદાન મળ્યું અને મને મોઢપાઠ મળ્યો

તે દિવસથી મે ફરજિયાત બન્યું કરવી શરૂ કરી
દર મહિને હું ૧૫ રૂ. ભરતો થયો અને એ જ રીતે
ક્યારેક ધરખર્ચની રકમમાંથી નવારીને સાડા ચાર
ટકા બ્યાજ આપતા રપેરન સેરીઝ ખાતામા
રકમે જમા કરાવતો

આજે મરે કોઈ ચિંતા નથી મધુના લગન સુખ
રૂપ ઉજવાશે અને મારા ધરની પ્રતિ. પલ્લ મચવાશે

ક્યારેક વિચાર આવે છે કે નાગરિક બેંકનો
સભ્ય ન થયો હોત તો?

વિગત માટે મળો વા લખો

રાજકોટ નાગરિક સહકારી બેંક લિ.

નાગરિક ભવન
રાજકોટ

જાન ૯૦ અતાણી
મેનેજર ડીરેક્ટર

શ્રી ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિં

ઉના (જિલ્લો જૂનાગઢ)

પ્રમુખ

પરમાણુ દદાસ જીરાલાઈ ઝોઝા

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

અદ્રશકં લાલશા કર જાની

તાર મહંમદ

ટેલિફોન એક્સિઝ-૭
રેસિડન્સ ૧૮

રજીસ્ટ્રેશન નંબર ૧૫૪૬ ઓરિટ વર્ગ 'અ'

તારીખ ૨૫-૬-૧૮૫૬ તા ૧૪-૧૧-૬૩

સભાસદ સંખ્યા ૫૫

અધિકૃત શેર ભંડોગ રૂા ૩૦૦ લાખ

ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોગ

મહળીનુ ૧૪૨

સરકારથીનુ ૧૪૨ રૂા ૨૪૪ લાખ

અનામત ફંડ રૂા ૦૭૩ લાખ

અન્ય ફંડ રૂા ૧૫૭ લાખ

આ સંઘ તરફથી સભાસદ સહકારી મહળીઓ
મારફત આવેલ ખેતી ઉપજના માલનુ ઓપનમિલ
અને જીનીંગ ટ્રેક્ટરી દ્વારા રૂપાંતરનુ મર્ચ કરવામા
આવે છે

આ ઉપરાંત સોજીત તકમકરી મહળીઓ મારફત
ખેડૂતોને ખેતી ઉપજોની દરેક પ્રકારના ખાતર
બિયારણ જીવનશક્ક દવાઓ, ઓળસો વગેરે પૂરા
પાડવામા આવે છે

લોખંડ સિમેન્ટ પતરા ખજૂર, મુકો મેચો
ખાડ વિગેરે વસ્તુઓના વિતરણુ કાર્ય કરે છે

ખેડૂતો તથા સહકારી જન-મહળીને

પૂરા ખખર

તમારા રૂના સારા ભાવ

મેળવવા માટે

તેમ જ

તમારા નાણાની સલામતી માટે

જૂનામા જૂની પેઢીનો સંપર્ક સાધો

ગુજરાત ટેક્સટાઇલ

લિં

માણેક ચોક્ક,
અમદાવાદ

ફોન નં. ૫૧૧૭૧

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિંહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એક્સપોર્ટ

કલકત્તા - ૧

ફોન : ૨૨-૧૦૫૨ ડાય : NOBISUGE

મિલ રથળ.

રેલ્વે સ્ટેશન, બગાહા,

પો. ઓ. નારાઈપૂર

બિ. ચ પારબી (બિંહાર)

(નામ : KANORIA)

શ્રી ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિં

ઉના (જિલ્લો જૂનાગઢ)

પ્રમુખ

પરમાણુદાસ જીવાભાઈ જોષી

મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ચંદ્રશંકર લાલશંકર જાની

તાર : સહકાર

ટેલિફોન એક્સિઝ-૭

રેસિડન્સ-૧૮

રજીસ્ટ્રેશન નંબર : ૧૫૪૬

ઓડિટ વર્ગ 'અ'

તારીખ ૨૫-૬-૧૯૫૬

તા. ૧૪-૧૧-૬૩

સભાસદ સંખ્યા ૫૫

અધિકૃત શેર બંડોળ

રૂ. ૩.૦૦ લાખ

હારપાર્થ થયેલ શેર બંડોળ

મંડળીયું ૧.૪૨

સરકારશ્રીયું ૧.૪૨

રૂ. ૨.૮૪ લાખ

અનામત ફંડ

રૂ. ૦.૭૩ લાખ

અન્ય ફંડ

રૂ. ૧.૫૭ લાખ

આ સંઘ તરફથી સભાસદ સહકારી મંડળીઓ મારફત આવેલ ખેતી ઉપજના માલતું ઓછામિલ અને જીનીંગ ફેક્ટરી દ્વારા રૂપાન્તરનું કાનું કરવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત સંયોજિત સહકારી મંડળીઓ મારફત ખેડૂતોને ખેતી ઉપયોગી દરેક પ્રકારના ખાતર, ખિવારણ, જંતુનાશક દવાઓ, ઓળસો વગેરે પૂરા પાડવામાં આવે છે.

લોખંડ સિમેન્ટ, પતરા, ખજૂર, સુકા મેવો, ખાંડ વિગેરે વસ્તુઓના વિતરણનું કાનું કરે છે.

ખેડૂતો તથા સહકારી જન-મંડળીને

ખૂશ ખબર

તમારા રૂના સારા ભાવ

મેળવવા માટે

તેમ જ

તમારા નાણાની સલામતી માટે

જૂનામાં જૂની પેટ્રોલ સંપર્ક સાધો.

ગુજરાત ટેક્સટાઇલ

લિં

માણિક ચોક,

અમદાવાદ

ફોન નં. ૫૧૧૭૧

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

*

આવા હતા બાપુ-૧ ૨ ૩ ૪	૦-૨૦
ગાંધી-ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાજ્ઞાતિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અલાહના બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની રૂબા	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ	
સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અગ્નિદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા	૦-૩૫